

नर्मकोश

(NARMA KOSHA)
(न धी न बुधी)

वेपथुः
कविनी नर्मदाशङ्कर साध्याशङ्कर

प्रकाशक :
"सुज्ज्वली" मिर्दाम प्रेस-मुम्बई

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૨૮૫૧ કિંમત ૪૦૦

ગ્રંથનામ નામ દુર

વર્ગિક ૦૮-૪૨

NARMA KOSHA

A Collection of Gujarati Words

with their meanings

FIRST PART
(અ to જ)
SECOND EDITION

COMPILED BY
LATE KAVISHREE NARMADASHANKER LALSHANKER

EDITED BY
LATE ITCHARAM SURYARAM DESAI
Editor: "The Gujarati". Author of Chandrakant: Vivarana on Panchadashi
Shivaji-ni Surat-ni Loot; Ganga. Delhi-par Hallo, etc.

Published by
THE "GUJARATI" PRESS, BOMBAY

v. s. 1997

A. D. 1941

Rs. 4

Printers and Publishers:

Natverlal Itcharam Desai, B.L.A.
at the "Gujarat" Printing Press
Sassoon Buildings, Elphinstone Circle, Fort, BOMBAY

(All rights reserved by the publishers)

Copies 1500-500-5-1941

નર્મકોશ

ગુજરાતી શબ્દાર્થ સંગ્રહ

(પ્રથમ ભાગ-અ બી ન મુખી)

દ્વિતીયાવૃત્તિ

રચનાર

કવિશ્રી નર્મદાશંકર ભાભરાશંકર

સુધારો વધારો કરનાર

સ્વ. ઇચ્છારામ સૂર્યરામ દેસાઈ

“ગુજરાતી” પત્રના આયતંત્રી, ચન્દ્રકાન્ત ઇત્યાદિના કર્તા

પ્રકાશક

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ-મુંબઈ

વિ. સં. ૧૯૯૭]

[ઇ. સ. ૧૯૪૧

મૂલ્ય રૂ. ૪-૦-૦

પ્રાપ્તિસ્થાન :-

“ ગુજરાતી ” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,

સામુન બિલ્ડીંગ્સ, એલ્ફીન્સ્ટન ચર્ચ, કોટ-મુંબઈ

પ્રથમાવૃત્તિ-ઇ. સ. ૧૮૭૩

દ્વિતીયાવૃત્તિ-ઇ. સ. ૧૮૮૧

ત્રીતીયાવૃત્તિ-ઇ. સ. ૧૮૮૧

ગુજરાતી પ્રેસ

(રાજનિયમાનુસાર ગ્રંથસ્થાપના સર્વ હક્કો પ્રકાશકોએ સ્વાધીન રાખ્યા છે)

રૂઢક અને પ્રકાશક :- નરવરલાલ ધરભારામ દેસાઈ, બી. એ.

મુદ્રણસ્થાન :- “ ગુજરાતી ” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ

સામુન બિલ્ડીંગ્સ, એલ્ફીન્સ્ટન ચર્ચ, કોટ-મુંબઈ

અ તુ ક મં લિ કા

૧. અક્ષરેષુર્મા યુખપૃષ્ઠ
૨. ગુજરાતી દ્વિતીયાર્થવર્તુ યુખપૃષ્ઠ
૩. પ્રાચિનશાનાદિ ભદેર ખખર
૪. અનુક્રમચિહ્નકા
૫. "ગરવી ગુજરાત"
૬. "ફોની ફોની કે ગુજરાત ?"
૭. પ્રકાશકોર્તુ નિવેદન
૮. યુખપૃષ્ઠ

પાના ૧-૧૫

કોણ એ સ્પષ્ટની વ્યાખ્યા અને
ભાષામાટે અન્યતઃ-હિન્દની અન્ય
દેશી ભાષાઓની કોણસમૃદ્ધિ;-
અનુગરેષુ અને ગુજરાતી ભાષાના
કોણની નોંધ.-

પાનું ૧ હું

કોણ રચવાની પ્રથમ જરૂર કેમ
છતી થયું; કવિશ્રીના તે માટે
પ્રયત્ન; ઇ. સ. ૧૮૧૧ થી
૧૮૭૩ સુધી.

પાનું ૨ જું

કોણની રચનાના ૩ વિભાગો:-
સ્પષ્ટાવળી, વ્યાકરણ અને વ્યાખ્યાન;-
સ્પષ્ટાવળી

- (૧) સ્પષ્ટસંક્રમ્ભ;
- (૨) સમસારણ;
- (૩) ઉચ્ચારણ;

પાનું ૩ જું.

પાનું ૪ જું.

પાનું ૫ જું.

વ્યાકરણ;

- (૧) ભૂતિ;
- (૨) સેખનશુદ્ધિ;
- (૩) ભૂતપતિ આદિ;

પાનું ૬ જું.

પાનું ૭ જું.

પાનું ૧૪ જું.

વ્યાખ્યાન:-

- (૧) અર્થનિરૂપણ;
- (૨) રૂઢિપ્રયોગ;
- (૩) દેશીકથન (કેવતો)

પાનું ૧૫ જું.

પાનું ૧૫ જું.

પાનું ૧૫ જું.

૯. આ કોણ ભોવાની રીત

પાનું ૧૧ જું.

૧૦. ગુજરાતી ભાષાનો નિર્ભય પાના ૧૭-૨૭

(૧) સંવત ૧૨ માં સેકાની ભાષા પાનું ૧૮ જું.

(૨) સંવત ૧૩ માં થી ૧૬ માં
સેકાની ભાષા પાનું ૧૯ જું.

(૩) સંવત ૧૭ માં અને ૧૮ માં
સેકાની ભાષા પાનું ૨૦ જું.

(૪) સંવત ૧૯ માં સેકાની ભાષા પાનું ૨૧ જું.

(૫) સંસ્કાર કાળનું પ્રભાત,
સંવત ૧૮૮૦ પછી પાનું ૨૧ જું.

(૬) ગુજરાતી ભાષાનું સ્વરૂપ,
પ્રાંત પ્રાંતની ભાષા (મોલી) પાનું ૨૨ જું.

(૭) ગુજરાતી ભાષા ભોલના-
રાજોની સંખ્યા; ભાષી
વિષે આજ્ઞા પાનું ૨૩ જું.

૧૧. જૂની ગુજરાતી ભાષા પાના ૨૫-૩૧

(૧) વર્ણવિવેચન પાનું ૨૫ જું.

(૨) સ્પષ્ટના રૂપાન્તર; પાનું ૨૬ જું.

(૩) સ્પષ્ટ અવિભક્તિ-અવ્યય; પાનું ૨૬ જું.

(૪) નામ-સર્વનામ; પાનું ૨૬ જું.

(૫) પુરુષ સર્વનામ; પાનું ૨૭ જું.

(૬) વિશેષણ; પાનું ૨૭ જું.

(૭) ક્રિયાપદ પાનું ૨૭ જું.

(૮) સિધિ; પાનું ૨૮ જું.

(૯) વાક્ય પ્રકાર પાનું ૨૮ જું.

વર્ણવિવેચન

(૧) સ્વરવિકાર પાનું ૨૯ જું.

(૨) ભંજનવિકાર; પાનું ૩૦ જું.

(૩) ભેદાક્ષરોના વિકાર પાનું ૩૦ જું.

(૪) કેટલાક નિયમો; પાનું ૩૧ જું.

(૫) પ્રકાર પાનું ૩૧ જું.

૧૨. ગુજરાતી ભાષાના કવિઓ ૩૨ અને ૩૪

૧૩. અક્ષરભેદગ્રી અથવા વર્ણોત્પત્તિ. પાનું ૩૪-૩૬

૧૪. કોણ-(અ થી ઝ સુધી) ૧-૭૩૩

૧૫. નર્મદની આકૃતિ સેરા ૧-૪

ગુજરાતીઓનું રાષ્ટ્રગીત

॥ ગુજરાતી માવાના જયશ્રીરક્ષ વિરાજો ॥

જય જય ગરવી ગુજરાત !*

જય જય ગરવી ગુજરાત,
દીપે અરુણું પરભાત,

ધ્વજ પ્રકાશશે ઝળઝળાળ કુમુખી, પ્રેમશૌર્ય અકષીત,
તું ભણવ ભણવ નિજ સન્નતિ સુઉને, પ્રેમભક્તિની રીત—

ઉઝી તુજ સુન્દર જાત,

જય જય ગરવી ગુજરાત.—૧

ઉત્તરમાં અમ્મા માત,

પૂરવમાં કાળી માત,

છે દક્ષિણ દેશમાં કરન્ત રક્ષા, કુન્તેશ્વર મહાદેવ,
ને સોમનાથ ને દ્વારકેશ એ, પશ્ચિમ કેરા દેવ—

છે સહાયમાં સાક્ષાત,

જય જય ગરવી ગુજરાત.—૨

નદી તાપી નર્મદા જોય,

મહી ને બીજી પણ જોય,

વળી જોય સુભદ્રા જીવરમણને, રત્નાગર સાગર,
પર્વત ઉપરથી વીર પૂર્વજો, કે આશિષ જયકર—

સગપે સોયે સુઉ જાત,

જય જય ગરવી ગુજરાત.—૩

તે અનિલુલવાહના રક્ષ,

તે મિહિરાજ જયસિન્હ,

તે રક્ષાથકી પણ અધિક સરસ રક્ષ, થશે સત્વરે માત,
શુભ શિકુન દીસે મધ્યાન્હ શોભાશે, વીતી અર્ધ છે રાત—

જન ધૂમે નર્મદા સાથ,

જય જય ગરવી ગુજરાત.—૪

અક્ષ : - ફોની ફોની છે ગુજરાત ?

ફોની ફોની છે ગુજરાત ?

ઉમસેન રામ કૃષ્ણ સાતપદી વાદવ, બધાં સુડે વિરાજતા,
બધાં આઠાણુ ને રજપુત ઝાલા ધક્કને અર્થે રૂઝ્યા હતા,

ત્યાંના લોકતણી શું ફેવી ?

નાના નારે નથી તેની.

ત્યારે ફોની છે ગુજરાત ?—૧

જીલ્લો નૈનના ધુમ્પા વાદ બધાં, રલેઝસુ સિલાદિત્ય લગો,
જીવડસું વળી જ્યોતિષરી બધાં જીલ્લો પરાક્રમ દાખી પગો,

ત્યાંના લોકતણી શું ફેવી ?

નાના નારે નથી તેની.

ત્યારે ફોની છે ગુજરાત ?—૨

વળી રાજ્યનો રૂઝવણ બધાં હથેલે વર્ષ લગી ઉઝો,-
સરસ્વતી ને સેનાનીએ રૂઝ દાખલો છે રૂડો,

ત્યાંના લોકતણી શું ફેવી ?

નાના નારે નથી તેની.

ત્યારે ફોની છે ગુજરાત ?—૩

કરકું ધામ બધાં ગુજરાતને નીજ રાજ્યનું વળી વડું,-
મખે આભ્યાને બાને ને માની લેછે માન વડું,

ત્યાંના લોકતણી શું ફેવી ?

નાના નારે નથી તેની.

ત્યારે ફોની છે ગુજરાત ?—૪

જે બધાં કીધો કોપ કાળીએ રાજ્ય થયું ખડેરે જીલ્લો,
વળી રાજ્ય બધાં દખલુકે કાઠે કીધે કંઠક રુડું,

ત્યાંના લોકતણી શું ફેવી ?

નાના નારે નથી તેની.

ત્યારે ફોની છે ગુજરાત ?—૫

વળી પુરાતન પ્રસિદ્ધ જગમાં બુધનો આશ્રમ બધાં ભેધો,
વળી રૂઝ બધાં જનવરતુનો ખન્દરને નાકે સોધો,

ત્યાંના લોકતણી શું ફેવી ?

નાના નારે નથી તેની.

ત્યારે ફોની છે ગુજરાત ?—૬

છે અફગરેજ રાજ્યતણું જે ધામ મુખ્ય પશ્ચિમ ભણી,
બધાં ગુજરાતતણા જન વસિયા કો રે વેળા થોડી ધણી,

ત્યાંના લોકતણી શું ફેવી ?

નાના નારે નથી તેની.

ત્યારે ફોની છે ગુજરાત ?—૭

બધાં રેવામહિર્કા શોભે હિન્દુ ગુજરાત રાજ્યકે,
વળી રાજ્ય રણની પેલીગમ ભેપ સિન્ધની લગેલગે

ત્યાંના લોકતણી શું ફેવી ?

નાના નારે નથી તેની.

ત્યારે ફોની છે ગુજરાત ?—૮

વૃદ્ધનગર જેણે ભેધો સુડે મુડતા પડતા રાજ્ય કરી,
હજી હવે છે શું ભેધાને પ્રગતણા દરમ રૂઝ વળી,

ત્યાંના લોકતણી શું ફેવી ?

નાના નારે નથી તેની.

ત્યારે ફોની છે ગુજરાત ?—૯

શું આઠાણુ ને વાણિયા ફેરી ? આવક ને ભાટિયા ફેરી ?
ક્ષત્રી રજપુત કણબી ફેરી ? બીલ અને કાળા ફેરી ?

બીજા ગુદરતણી શું ફેવી ?

નાના નારે નથી તેની.

ત્યારે ફોની છે ગુજરાત ?—૧૦

ઉત્તર : - તેની તેની છે ગુજરાત ?

પૂર્વજ જેના જે વળી આજે જન્મધકી ગુજરાતી વધા,
કોઈ રીતની તોપણુ ને વળી આર્યધર્મને રાખી ર્યા,

તેની તેની છે ગુજરાત,

પછી હોય ગમે તે જાત.

તેની તેની છે ગુજરાત !—૧૧

વળી પરદેશી બીજા જેને ભૂમિયે પાળી મોટ કચ્ચા,
પરધર્મી પણ હિત ધંધનારા માતતણું તે કાઈ દચ્ચા,

તેની તેની છે ગુજરાત,

પછી હોય ગમે તે જાત.

તેની તેની છે ગુજરાત !—૧૨

નર્મદ કે ગુજરાતી ભાષાઓ ! માતને અર્થે સમ્પ વરો,

ખતે ખન્ધન તોડી રણે સુડે બુઝી જ્યમુખ ભમે કારો,

ત્રેમશોધને કરી પ્રખ્યાત,

તે તે સુઠની છે ગુજરાત.

તે તે સુઠની છે ગુજરાત !—૧૩

પ્રકાશકોનું નિવેદન

૧૯૦૬

પરમ કૃપાળુ ભગવાનની શી ઇચ્છા હશે કે, નર્મકોશની બીજ આવૃત્તિ કરવાનો શુભ યોગ અમારે હાથે જાન્યો છે. જે કાલ ઓપતાં કવિશ્રી જેવા સમર્થ સાહિત્યકાર અને ભાષાશાસ્ત્રીને તેર વર્ષ લાગ્યા, તે કાલની બીજ આવૃત્તિ કાઢવાને, તેની અનેકવાર માગણી થવા છતાં, આજે ધણી વર્ષ લાગ્યા છે અને તેથે અપૂર્ણ. પણ સુભાગ્યે તેની તાલુ અને અગત્યને લીધે બીજા સાહસિક લેખકોને ગુજરાતી ભાષાની અભિવૃદ્ધિ કરવાની અનેક તકો મળી છે, એટલે દિલ્લીની ઐટ આગ્રાથી પૂરાયલી માનવાને હરકત નથી. જે કવિશ્રીના જીવનની ઉત્તરકાળની નાણા સંબંધી સ્થિતિ સારી હતે તો કવિશ્રીએ પોતે જ તેની બીજ આવૃત્તિ કાઢી હતે; કારણ કે તેમના કાગળો કાગળો અને પત્રવહવાર તપાસતાં એમ જણાયું છે કે, તે માટે તેમણે સંપૂર્ણ તૈયારી કરી રાખેલી; એક નર્મપથ્યકોશ અને બીજા નર્મકોશ ઓપવા માટે સાહિત્ય સામગ્રી એકઠી કરેલી. પણ કવિશ્રીના જીવનની દોરી અકસ્માત ઇ. સ. ૧૮૮૬ માં કપાઈ તેથી પ્રસ્તુત કામ આરંભી શકાયું જ નહિ, અને તેમના પછી તેમના કાશીર-વચના પુત્ર ભાઈ જયશંકર અને ગં. સ્વ. ડાહીગવરીએ કાલની સહાયતા નહિ હોવાથી તેમણે બીજ આવૃત્તિ કાઢવાનો વિચાર માઢી વાળ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૮૯૬ માં ‘ગુજરાતી’ પત્રના આલેખક અને સ્થાપક અને અમારા પૂજ્ય પિતાશ્રી સ્વ. ઇચ્છારામ સાથે તેમણે એક કરાર કર્યો અને બીજ આવૃત્તિ કાઢવાનું કામ સર્વ હક્ક-પ્રલાકા સાથે તેઓએ સ્વ. ઇચ્છારામને સોંપ્યું. પણ ‘આદર્શ’ અધુરાં રહે અને હરિ કરે તે થાય.’ એ ન્યાયે મુંબઈમાં મરહુમ જેર ફાટી નીકળ્યું, તેથી કાર્ય અપૂર્ણ રહ્યું. તે પછી મુવાન જયશંકર ઇ. સ. ૧૯૦૮ માં ગતઃપ્રાણ થયા, એટલે ભાઈ જયશંકરના દુસ્તીઆના હાથમાં સર્વ વાત મળ. છતાં તે સંબંધી કરાર પાકે થશે, એ આશાએ સ્વ. ઇચ્છારામે નર્મકોશ ઓપવાનું કામ આરંભી દીધું, પણ અનેક બંધસાધને અંગે તેઓ પ્રયત્ન કરી શક્યા નહિ. દરમિયાન કવિશ્રીના અને તેમના પુત્ર ભાઈ જયશંકરના દુસ્તીઆએ કવિશ્રીના તમામ ગ્રન્થો ઓપવા

છપાવવાના હક્ક પ્રલાકા સ્વ. ઇચ્છારામને અને ‘ગુજરાતી’ પ્રેસને ઇ. સ. ૧૯૦૯ માં આપી દીધા, પણ કાલ પૂરો થાય તે પહેલાં શ્રી ઇચ્છારામ ઇ. સ. ૧૯૧૨ ની આખરે ગોવિંદશરણ થયા અને કોશનું કામ તે પછી થોડુંક ચાલીને અટક્યું તે અટક્યું, તે આજની થકી સુધી. તે પછી ઇ. સ. ૧૯૧૪ માં જગદ્ગ્યાપી મહા-યુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું, કાગળો વગેરેના ભાવ અતિ ધણી વધી ગયા અને અપૂર્ણ રહેલા કોશનું છપાવવાનું કામ સ્વ. ઇચ્છારામના પુત્રોમાંથી કોઈ આગળ ચલાવી શક્યું નહિ. એક તો ધણા નાના મોટા વિવિધ કાશો બીજાઓ તરફથી છપાઈ બહાર પડી ચૂક્યા હતા. બીજું કવિશ્રીએ સ્વીકારેલી અક્ષરજોડણી અથવા વર્ણાનુવર્તી, જે કે શુદ્ધ હતી, તે પણ તે સર્વમાન્ય થઈ નહોતી. સરકારી પાઠ્ય પુસ્તકોની જોડણી લોકપ્રચલિત થઈ હતી; અને કોશનો થોડોક ભાગ કવિશિષ્ય સ્વ. ઇચ્છારામ કવિશ્રીની જોડણી પ્રમાણે, તેમની સ્વયના પ્રમાણે થોડોક સુધારોવધારો અને ઉમેરણ કરી છાપેલા હતા, તેજ પ્રમાણે કામ આગળ ચાલુ રાખવું કે કેમ તે વિશે જૂઠા જૂઠા વિદ્વાનોને પૂછવામાં આવતાં વિવિધ અભિપ્રાયો મળ્યા હતા, તેથી આગળ ઓપવાને માટે મન ડામડાણ થઈ ગયું હતું. એટલામાં ઇ. સ. ૧૯૩૩ માં ગુણુગ ગુજરાતી પ્રગળે કવિશ્રીની જન્મશતાબ્દી ઉજવી ત્યારે અમારા તરફથી જેટલો ભાગ છપાઈ ગયો છે તેટલો ભાગ ૧ લા તરીકે પ્રકટ કરવાનો વિચાર થયો અને તે પ્રમાણે એક જાહેર ખર્ચ ‘ગુજરાતી’ પત્રમાં છાપવામાં આવી હતી. તે સમયે એ કાર્ય પણ થઈ શક્યું નહિ. પણ આજે હવે સ્વર વિભાગ, કં વર્ગના અને અ વર્ગના સ્ફોટાવાળો ભાગ પ્રકટ થાય છે, તે માટે તે પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરનો જ આભાર માનીએ છીએ, કારણ કે તેની ઇચ્છા વિના આ દુનિયામાં કશું પણ થઈ શકતું નથી.

આ ભાગ સાથે પહેલી આવૃત્તિમાં જેટલા સ્ફોટા ન હતા તે સર્વ સ્ફોટામાંથી યોગ્ય ભાગના તે કવિએ નોંધી રાખેલા તે અને પરિશિષ્ટમાં વધારેલા સ્ફોટા, તથા અભાર સુધીમાં છપાવેલા સ્ફોટકોશમાંથી જે સ્ફોટા યોગ્ય લાગ્યા

તે શબ્દોનો સમૂહ આમાં કરવામાં આવેલો છે. જે શબ્દો આ કાશમાં નથી લેવાયા તેથી કશી હાનિ થઇ નથી, કદરણ કે કવિએ સમપ્રસારણના નિયમે ધણા શબ્દો, અને પ્રતિભેદના અને વર્ણ અથવા જાતિભેદના ધણા મળતા આવતા પણ ઉપલા નિયમને લીધે બચેલા કેટલાક શબ્દો ત્યાજ્ય ગણ્યા છે, તે આ આદ્યતિમાં લીધેલા નથી; પણ ગુજરાતી ભાષાનું કલેવર દિન પ્રતિદિન ધડાતું જાય છે, અને રાજ નવનવા શબ્દો ધડાતા જાય છે એટલે ગમે તેટલો કાશ સંપૂર્ણ કરવાનું મથન કરવામાં આવે તે છતાં લોકોમાં વપરાતાં યાવત્રાપ્ય શબ્દોનાં એમાં સમાવેશ કરવો મુશ્કેલ છે: તે જ પ્રમાણે પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય પણ એટલું વિપુલ બહાર પડતું જાય છે કે તે સર્વેના અભ્યાસ કરી નવા શબ્દો ચૂંટી કાઢવા અને તે કાશમાં દાખલ કરવા મુશ્કેલ છે. આ સર્વ વિચાર કરતાં જેટલી સામગ્રી આજે અમારી પાસે તૈયાર છે તેટલી રજુ કરી દેવાના વિચારે અને કવિના અમુલ્ય ગુપ્તમુદ્રા, ગુજરાતી ભાષા વિષયનો નિબંધ એ વગેરે લોકોપયોગી તેમ જ વિદ્વાનોને પણ ઉપયોગી હોવાથી તે ગુજરાતી પ્રજાને અર્પવાના વિચારે આ અપૂર્ણ કાશ પ્રજા સમક્ષ સાર રજુ થાય છે, અને તેનો સરકાર થશે એવી આશા છે.

આ આદ્યતિ છાપતી વખતે અમે ઉપર જણાવ્યો તે સિવાય બીજા કશો ફેરફાર કર્યો નથી; પણ કેટલુંક ઉમેરણ કર્યું છે તે અને સુદ વાચકોની જાણ માટે દર્શાવીએ છીએ. કવિશ્રીની લખેલી નર્મકાશની ગુપ્તમુદ્રા અને ગુજરાતી ભાષાના અમુલ્ય નિબંધ તો યથાવત રાખ્યા છે; પણ ગુજરાતી ભાષાના નિબંધમાં કવિશ્રીએ જે જે કવિઓના ઉદાહરણો ઉતાર્યા છે, તે કાનાં કાનાં છે તે જ્યાં સુધી જ્યાં લાંબાં સુધી ત્યાં આગળ દર્શાવ્યાં છે. તે ઉપરાંત કવિએ લખેલા “જૂની ગુજરાતી ભાષા” વિષયનો એક નિબંધ તેમના હાથે લખેલી પ્રત શોધી કાઢીને છાપ્યો છે. કવિશ્રીએ કાશમાં કયા કયા પ્રાચીન અને અવાચીન કવિઓ લેખકો, અને અન્યકારોનાં અવતરણો લીધેલાં છે તેની, એક યાદી કરેલી તે મળી આવતાં ઉપયોગી લાગવાથી તે પણ છાપી છે; કવિશ્રીએ ગુજરાતી ભાષાના જૂના કવિઓ વિશે જે એક સુંદરીની કલ્પના કરી રૂપક બાંધ્યું છે અને જે ગુજરાતી ભાષાના નિબંધમાં વાપર્યું છે, તે વિશે તેમણે સંકેતવાર ગુપ્ત કવિઓ સંબંધમાં કોઠા વાર રીપ્પણ કરી રાખેલું તે પણ જીલ્લું થઇ જતાં કાગળોના ઠગલામાંથી હાથ લાગતાં છાપ્યું છે. અક્ષર જોડણી અથવા વર્ણનુપવિં સંબંધી કવિના વિચારો કાશનું કામ આરંભ્યું ત્યાર

કેવા હતા તે પણ છાપ્યું છે. આટલું ઉમેરણ ગુજરાતના વિદ્વાનોને ઉપયોગી થઇ પડશે એવી અમને આશા છે.

કવિશ્રી નર્મકાશકરે શબ્દજ્ઞાન મેળવવા માટે અને કાશ બનાવવા માટે અશક પરિશ્રમ લીધેલો છે. જે જમાનામાં છાપેલાં કોઇ પણ સાધનો પૂરેપૂરા મળતાં નહિ, અને મળતાં તે મોટે ભાગે અશુદ્ધ હતા, તે જમાનામાં પ્રાચીન હસ્તલિખિત ગ્રન્થો મેળવવા, તે વાંચી જવામાં સમયનો ભોગ આપવો, તેમ એનું તારણ કાઢવું, શોકમાં બોલાતી ભાષાના શબ્દો એકઠાં કરવા, વિચારવાં, વ્યુત્પત્તિ શોધી કાઢવી અને નિયમો બાંધવા અને તે સર્વ કલેશદાયક કામ એકલે હાથે અને એકલી જુદીએ કરવું, એ કાંઈ જેવો તેવો સ્વાર્થયાગ અને ભોગ ન કહેવાય. નર્મ કવિતામાં આવતા શબ્દોના અર્થો સમજાવવાનું કામ કરવા મહિતાં આખી ગુજરાતી ભાષાનાં તમામ અંગો પરિપુષ્ટ કરવાનો વિચાર કરવો અને તે કામ પાછળ એકદમ આજીવન મંથા રહેવું, એ વિષયનો ખ્યાલ તો જેમણે આ દિશામાં, (કોઇ પણ પૂર્વ સાધનો નહિ હોય તે સમયે કરવું, અને ગુજરાતી ભાષાને અંગ્રેજી ભાષા જેવી સમૃદ્ધ કરવી) કામ કર્યું હોય તેને જ આવી શકે. કોઇએ કામ આરંભ કર્યું હોય તો તેને ચીલે ચાલી, તેમાં સુધારોવધારો કરી કામ પૂરું કરવું સહેલું છે, પણ જ્યાં ક્ષેત્ર ઉજળું વેરાણું હોય ત્યાં લીલીછમ જેવી વાડી પહેલવહેલી ઉભી કરવી એ સહેલું નથી. કવિશ્રીએ આ કાશ તૈયાર કરતાં જેમ જૂની ગુજરાતી ભાષાના જૂના હાથે લખેલા ગ્રન્થો ઉપરથી અભ્યાસ કર્યો છે, તેમ ગુજરાતી ભાષાની ઉત્પત્તિ, વ્યુત્પત્તિ જાણવા માટે સિદ્ધાંતો વ્યાકરણ અને વર્ણમળીના પ્રાકૃત પ્રકાશનો પણ ઉઠા અભ્યાસ કર્યો હતો, અને તે સમજવા માટે પ્રાકૃત પ્રકાશનું તો જાતે ગુજરાતી ભાષામાં ભાષાંતર પણ કર્યું હતું. (આ પ્રાકૃતપ્રકાશનું ભાષાંતરનું પુસ્તક છપાયું નથી). ઇ. સ. ૧૮૭૩ માં નર્મકાશ છપાઇ ગયા પછી તેમણે જીવનની અનેક મુશ્કેલીઓ અને દ્રવ્યની સંકટામણ છતાં અભ્યાસ ચાલુ ને ચાલુ રાખ્યો હતો અને ૧૮૮૨ માં જૂની ગુજરાતી ભાષાના કેટલાક નિયમો અને વાક્યો તારવી કાઢી, લખી કાઢ્યા હતા. આ સર્વ તે સમય અને પરિસ્થિતિ વિચારતાં શું આપણને આશ્ચર્યજનક નથી લાગતું? અને કવિશ્રી માટે ધન્યવાદનો ઉચ્ચાર આપણા અંતઃકરણથી સહજ નથી નીકળી આવતો? જે પરમેશ્વરે કવિશ્રીને થોડુંક પણ લાંબું આયુષ્ય આપ્યું હોત અને આર્થિક મુંઝવણ ઉભી થઇ નહિ હોત, તેમજ સરકાર દરબાર-

માંથી તથા શ્રીમંતો અને દેશી રાજ રજવાડાઓ તરફથી સારો આસરો મળ્યો હોત તો તેઓ ગુજરાતી ભાષા માટે અપૂર્વ સમૃદ્ધિ યુક્તી ભત, અસ્તુ. હવે એ વિશે શોધ કરવો નહાયો છે.

હવે તો આપણા ગુજરાતી વિદ્વાનોએ કવિએ અપૂર્ણ યુક્તિ કાર્ય પૂર્ણ કરવાનું છે. આને સર્વાંગ સંપૂર્ણ, શુદ્ધ લક્ષણ અને વ્યાખ્યાવાળો, વ્યુત્પત્તિદર્શક અને ઉપયોગી અવતરણવાળો, સમજીતવાળો સચિત્ત કાલ કાલવાની જરૂર ઉભી થઈ છે. એ કાર્ય એકલે હાથે હવે બની શકતું અશક્ય જ છે. ધણા યાતા વિદ્વાનોના સમુદાય એક સ્થળે એકઠો થાય, નિત્ય સાઘીય ચર્ચા ચલાવનારી તેઓની પરિષદ મળે, વિચારો ચાલે, બહાષોદ થાય, સારા સાધનોવાળું ઓપખાનું અને બીજા બનાવવાનું યંત્ર સેવામાં તત્પર હોય તો સુંદર કાલ રચાય, એવી જ કવિશ્રીની ઇચ્છા હતી તે પાર પડે.

કવિશ્રીની એક ઇચ્છા હતી કે ભેદથી ઐશ્વર્યક શાખી, પશુ ધણા વિદ્વાનો જે ભેદથી વાપરતા થાય તે સ્વીકારવી. તે જ પ્રમાણે ભાષાના લખાણમાં વિભક્તિના પ્રત્યયો નામાદિથી પૃથક્ પાડવા નહિ, હોતું, થતું વગેરે સહાયકારી ક્રિયાપદો પશુ આગલા કૃદંતાદિની સાથે લખવા. મહાપ્રાણ હું ના ઉચ્ચાર અને લેખમાં પ્રદર્શન સંબંધમાં કવિએ આ કાલમાં તો આગલા અક્ષરની નીચે દારસી ભાષાની પદ્ધતિ પ્રમાણે નુકતો (ટપકું) મુકવાનું સૂચવ્યું હતું, પશુ તે પદ્ધતિ તો ગુજરાતી વિદ્વાનોમાં સ્વીકારાઈ નથી. કેટલાકોએ મહાપ્રાણ હું માટે અંગ્રેજીમાં વપરાતું ઉપરનું વિરામ ચિન્હ ' (ઓપેરેટોરી) વાપરવા માંડ્યું હતું; પશુ તે પશુ લોકપ્રચલિત થઈ શકતું નથી, અને આજે તો જેને જેમ હાલે તેમ મહાપ્રાણ હું શબ્દોમાં વાપરે જાય છે; એનું કશું ધોરણ રહ્યું નથી. અંગ્રેજી ભાષાના પ્રજાક્ષરોમાંના ઉલ્લા એડને ઉચ્ચાર બતાવવા માટે પ્રચલિત છંદા મોહમાં આમ ટપકું જ મુકવાને રિવાજ પડ્યો છે, પશુ તેનો ભેદજ્યે તેવો યથાસ્થિત ઉપયોગ થતો નથી; અને ધણીવાર બીજાં ગૌહવનાર જ્યારે બીજાંઓના ખાનામાં માણુ જ ખૂટી પડે છે ત્યારે નુકતાવાળો આવો જ વાપરે છે; અને તે સુધારવાનું ધ્યાન બહાર રહી જાય છે. આવું માણુ મોહમાં પશુ બન્યું છે; ત્યાં આગળ સુદ વાચકને તે સુધારી લેવાની વિનંતિ છે. અક્ષર નીચેના આ નુકતા (ટપકું)ને ઉપયોગ હાલમાં ૩ અને ૬ ના કાલિયાવાદી ૩ અને ૬ ના ઉચ્ચાર માટે આ પ્રમાણે

(૩ અને ૬) વપરાય છે. અનુસ્વારના ઉપયોગ સંબંધમાં પશુ એકસરખું ધોરણ રહ્યું નથી. સંસ્કૃત ભાષા ભણનારાઓ અર્થ અનુનાસિકોનો સંસ્કૃત ભાષાની પ્રમાણે ઉપયોગ કરે છે, જ્યારે સામાન્ય માણસો તે અનુસ્વાર (માથે મીકું, શૂન્ય)થી ચલાવે છે; જ્યારે બીજાઓ શુદ્ધ અનુસ્વાર માટે માથે મીકું વાપરે છે, અને પરસ્વર્ણ-અર્થ અનુનાસિક માટે માથે પોલું મીકું વાપરે છે અને વાપરવાની ભલામણ કરે છે. ધ્રુવ ઇકાર અને દીર્ઘ ઇકાર માટે હવે ધણાઓ સંસ્કૃત ભાષાને અનુસરે છે; છતાં તેમાં તકરારનો અંત આવ્યો નથી. ધ્રુવ ઉકાર અને દીર્ઘ ઉકાર માટે તેવો જ મતભેદ ચાલુ છે; પશુ કેટલાક વિદ્વાનો તમામ ઉકારાત અનુસ્વારવાળા શબ્દોમાં દીર્ઘ ઉકાર વાપરે છે; પશુ તેમાં આ દીર્ઘ ઉકારનું ચિહ્ન અક્ષરની બહાર બીજામાં અક્ષર લટકતું રહેતું હોવાથી ઓપતી વખતે ભાંગી જાય છે, ત્યારે તે ચિહ્ન દીર્ઘ હતું કે ધ્રુવ હતું તે સમજી શકાતું નથી, તેથી વર્તમાનપત્રવાળાઓ દીર્ઘ ઉકારનો સ્ફટર બિંદુકાર કરી સર્વત્ર ધ્રુવ ઉકાર જ ચોળે છે, અને સમર્થનમાં જણાવે છે કે જ્યાં સુધી વર્ચનારાને શુદ્ધ અર્થજ્ઞાન થતું હોય ત્યાં જ્યેમ વાપરવામાં હરકત નથી. કેટલાક વર્તમાન પત્રકારોએ તો ધ્રુવ ઇકારનું છુટું બીજાનું ચિહ્ન ઓપતાં ભાંગી જતું હોવાથી સર્વત્ર દીર્ઘ ઇકાર જ ચોળે છે; તે જ પ્રમાણે માથે જ માત્રાવાળા શબ્દોમાં તેમ નહિ વાપરતા સ્વરના ગુણ શક્તિ અથવા તો જૂની ભાષામાં વપરાતાં સ્વરગુણો વાપર્યાં જાય છે. માથાનો રહાર પશુ ઓપતાં ભાંગી જતો હોવાથી કેટલાકો શબ્દની આગળ અર્ધો કે ખેડો રહાર વાપરવાની સૂચના કરે છે. તે જ પ્રમાણે એકાર અને ઓકારના ઉચ્ચારમાં ફરક આવવાથી કે પહેળા અને સાંકડા (વિદ્યુત અને સંદ્યુત) એકાર અને ઓકારવાળા શબ્દો માટે આરી - - માથે અવળા માત્રાઓ વાપરવાની સૂચના થઈ છે, અને ધણાઓ વાપરે પશુ છે. કેટલાકો તેને બદલે હિન્દી ભાષામાં વપરાય છે તેમ માથે આવું - અર્થ અન્દ્રવાળું ચિહ્ન વાપરે છે. વળી તેમાં હમણું કેટલાકો તરફથી અવ્યાપારેષુ બાપારની માફક નવી જ લિપિ બનાવવાની સૂચનાઓ થાય છે, ગુજરાતી સરળ લિપિ કાઢી નાખીને કેવળ દેવનાગરી, બાળભોષ લિપિ અથવા ગોઠી બાળભોષ-નાગરી લિપિ વાપરવાની ભલામણ થાય છે. આ ગરબડમાં અને મતવિવિધમાં અક્ષરને માથે જે અનુસ્વારનું મીકું અને માથે રહાર મુકવાનું, તો બીજાં ગૌહવનારની સગવડ માટે અને એ ચિહ્નને બીજાંઓ ઓપતાં ભાંગી જાય નહિ તે માટે, સાવ

નીકળી ગયા છે અને ડીમીના (વેલ્ડીના) ચિહ્નોને બદલે અખંડ માથે મીંડુ અને રેફ અક્ષરની બાજુમાં મુકાય છે, અને તેનાથી આખી વાંચવામાં એવી ટેવાઇ ગઇ છે કે અનુસ્વારનું મીંડુ અને રેફ અક્ષરની બરાબર માથે નથી આવતા તો પણ વાંચનારને તે અશુદ્ધ લાગતું નથી. તે જ પ્રમાણે બીજા પણ આવા ધણાક સુધારાઓ ભેડણીમાં અને બીજાં ગોઠવવાની ક્રિયામાં થઇ ચૂક્યા છે. આ સર્વ મતભેદનું મૂળ કારણ ગુજરાતી ભાષાને કૂમળો ઉઠ્યાર છે. પણ આ સર્વ ઉઠ્યાર-મતભેદનું એકીકરણ કે સમીકરણ કે સમન્વય કરવું મુશ્કેલ છે, અને તેને લીધે કેટલાક શબ્દો નકામા વધી ગયા છે. આ સર્વનો વિચાર કરી શકે, નિર્ણય કરી શકે એવી ગુજરાતી ભાષાની સધન વિકૃત્તસમાજ ન બંધાય અને તેને પણ રાજતરફનો ટેકો ન હોય ત્યાં સુધી કશું થઇ શકે નહિ, અને આજે જે અનવસ્થા પ્રવર્તે છે તે માણ રહેશે. કવિશ્રીએ પાતાના જમાનામાં પ્રાપ્ત સાધનો પ્રમાણે વિચાર કરેલો છે અને તે જણાવ્યા છે. પણ આજે તેમાં કેટલોક ફેરફાર થઇ ગયો છે.

આ કેસ સુધારવામાં સ્વ. ઇચ્છારામને રા. મણિલાલ ઇચ્છારામ બટ, સ્વ. શાસ્ત્રી પ્રાણીવન હરિહર, રા. રા. જગજીવનદાસ દયાળદાસ મોદી, અને રા. રા. અંબાલાલ જીજ્ઞાષીરામ જાની-એઓએ મદદ કરેલી, માટે તેઓ સર્વેનો અમે આભાર માનીએ છીએ. હવે પછીના શબ્દોના કેશનું કામ નવું ધારણ બાંધા સિવાય આમળ ચલાવી પૂર્ણ કરી શકાય તેમ નથી; એટલે આ કેશનો શેષ ભાગ ધીમે ધીમે હરતે હરતે સમય અને આર્થિક સ્થિતિ અને પ્રજાની સહાયતાના પ્રમાણમાં અમે પૂર્ણ કરવાની આશા રાખીએ છીએ, તે પૂર્ણ કરાવવી પરમેશ્વરના હાથમાં છે. પરમેશ્વર ગુજરાતી ભાષાની દિનપ્રતિદિન સંવૃદ્ધિ કરે એવી પ્રાર્થના કરી કવિશ્રીના પવિત્ર આત્માને પ્રણામ કરીને અત્રે વિરમીશું.

મુંબઈ.

‘ગુજરાતી’ પ્રેસ
કાર્યાલય
સં. ૧૯૯૭
વેરાળા પૂર્ણિમા

નટવરલાલ ઇચ્છારામ દેસાઈ

જે કોશ શબ્દનો અર્થ ગાઉ થાય છે તે કોશનો અને જે કોશ શબ્દનો અર્થ નરાજ થાય છે તે કુશીનો અપ્રબંધ છે; પણ બીજા સહજા અર્થવાળો કોશ શબ્દ શુદ્ધ સંસ્કૃતજ છે. કોશ શબ્દ સંસ્કૃત ધાતુ કુશ ઉપરથી થયો છે ને કુશ ધાતુ આશ્રય તથા આશ્રયી એ બેના સમ્બન્ધસૂચક અર્થમાં પ્રવર્તે છે; તો એ ઉપરથી, જેની માથ એકાદો પદાર્થ રખાય-રે તે કોશ ને એમાં એના સહજા અર્થનો સમાવેશ થાય છે. રાજકોશ એટલે સકળ રાજ્યની સમૃદ્ધિનું સત્ત્વ જે ભણારમાં ભર્યું હોય તે; તેમ જે ગ્રન્થમાં ભાષાની સમૃદ્ધિનું સત્ત્વ ભર્યું હોય તે ભાષાકોશ. ભાષાની સમૃદ્ધિ, શબ્દાર્થ તથા તેના પ્રયોગ એરૂપે ર્ધ શોભે છે તો તેઓનાં રક્ષણને માટે અને તેઓના જ્ઞાનોપયોગને માટે કોશગ્રન્થો છે. રાજનગરની સ્થિતિસમૃદ્ધિ ઉપરથી આખાં રાજ્યની સ્થિતિસમૃદ્ધિ વિષે થોડું ધણું જાણી શકાય છે, પણ કોશગ્રન્થઉપરથી તો પ્રત્યેક ભાષાનું અર્થસૃષ્ટિ સદૃશ જણાઈ આવે છે. જેમ કોશ વિના રાજ્ય બળહીન અને કમળકોશ વિના સરોવર શોભાહીન છે, તેમ ભાષાકોશ વિના દેશભાષાની રાજ્યસત્તા છૂટાં છૂટાં ને વિખરાયલાં પડેલાં અનેક અંગ તથા એઓની અવ્યવસ્થા એથી સમગ્ર એકરવરૂપે ન હોવાથી સ્થાયી બળિશ નથી અને શાંતિય સંસ્કાર વિના સુંદર શોભતી નથી. કોશ વડેજ ભાષા સંસ્કારી થઈ તેજબળમાં વૃદ્ધિ પામે છે. ભાષાનો કોશ એ, ભાષા બોલનારા લોકની સ્થિતિનાં સ્વરૂપનું પ્રતિબિમ્બ છે ને તેઓનાં જ્ઞાનૈશ્વર્યને દર્શાવનારો જ્યેષ્ઠજ છે.

સંસ્કૃત ભાષામાં નાના મોટા મળીને આવન કોશ છે ને તેમાં અમરકોશ, મેદિનીકોશ ને અક્ષિપાનચિન્તા મણિ એ ત્રણ બીજા સંજોગી શ્રેષ્ઠ ગણાયા છે. એ સહજા કોશની શબ્દાવળી વર્ણાનુક્રમમાં નથી પણ શબ્દભૂતિ અથવા અર્થભૂતિ પ્રમાણે વર્ગોમાં પડીને રચાયેલી છે. યુરોપિયન લોક સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને સંસ્કૃત-ઇંગ્લિશ, ઇંગ્લિશ-સંસ્કૃત, સંસ્કૃત-ફ્રેન્ચ, સંસ્કૃત-જર્મન એવી રીતના વર્ણાનુક્રમે શબ્દાવળી રચી અનેક કોશગ્રન્થ કર્યા છે. આ દેશની પૂર્વની પ્રાકૃતભાષા માત્ર લોકવ્યવહારભાષા હતી, પશ્ચિમની નોતી; પણ પછવાડેથી તેનાં વ્યાકરણ થયાં હતાં ને તે શૌરક સંસ્કાર પામી હતી-સંસ્કૃત નાટકોના ગ્રન્થમાં ને યોદ્ધ જૈનનાં ધર્મપુસ્તકોમાં સારીપઠે વપરાઈ હતી-અને વળી જેમ સંસ્કૃતભાષા સર્વ પ્રદેશના વિદ્વાનોની એક સામાન્યભાષા હતી તેમ ચારમાંની એક પ્રાકૃત સર્વ પ્રદેશના લોકની એક સામાન્ય જેવી વ્યવહારભાષા મનાઈ હતી. પછી રાજ્યોની અવ્યવસ્થાને લીધે ને હૂનાદિ શ્વેત્ત લોકોના પ્રવેશને લીધે સામાન્ય જેવી મનાતી પ્રાકૃત ભાષા પ્રદેશપ્રદેશમાં જુદેજુદે રૂપે બોલાવા લાગી ને કેટલેક કાળે તે કેવળ જૂદી પડી ગઈ. સુસલમાની રાજ્યમાં વિદ્વાનોની સામાન્યસંસ્કૃતભાષાનું બળતેજ ધટ્યું ને જૂદીજૂદી પ્રાકૃતમાં ગ્રન્થ લખાવા માંડ્યા. કપીરે ૧૩-૧૬ સંવત સંક્રામાં, નામદેવે ચૌદમા સંક્રામાં ને નરસિંહે પન્દરમા સંક્રામાં અન્તમાં પોતપોતાની ભાષામાં ભક્તિબોધવાથી ગાંધ. સુગલાઈ રાજમાં ગુજરાતી, મરેડી, હિન્દી, બજ્રાળી પલ્લભાષા વધારે વધારે સંસ્કારને પાત્ર થતી ચાલી. અરૂંચેલ રાજ્ય થયા પછી ભાષામાં કેટલેકેક ફેરફાર થયો છે ને થાય છે, તોપણ ગદ્યાના ગ્રન્થો લખાવાથી તે નિયમમાં પડી રૂડો સંસ્કાર પામે છે ને આશા છે કે આવે પ્રત્યેક ભાષા થોડા કાળમાં પોતપોતાનાં સંસ્કૃત રૂપમાં વિરાજશે. અરૂંચેલ શબ્દના પ્રાકૃતમાં અર્થ ને પ્રાકૃત શબ્દના અરૂંચેલમાં અર્થ એવા ધણુએક નાના મોટા કોશ હિન્દી મરેડી બજ્રાળી ગુજરાતીમાં થયા છે*; પણ પ્રાકૃત શબ્દના પ્રાકૃતમાંજ અર્થ એવા કોશ જે પ્રત્યેક ભાષાની જ્યેષ્ઠી

*ગુજરાતીઅરૂંચેલ કોશ (પન્દરહજાર શબ્દો) પ્રથમ ૧૯૦૨ માં નિકળ્યા. એ કોશ, સુરતના રેનાર ને માસ્તરની અટકથી એળખાતા દલપતરામ ભટ્ટાચાર્યના રચેલા (પણ છપાયલા નહિ એના) શબ્દાર્થસંગ્રહ ઉપરથી ચિરમ મહમદ કાજીમ તથા નવરોજ કુરુનજ એઓએ રચી છપાવ્યો હતો. કરસનદાસ મુળજીનો ૧૯૧૮ માં એક ને શાપુરજ એલ-જીનો ૧૯૧૯ માં બીજો એવા બે કોશ નિકળ્યા હતા. કરસનદાસના કોશની બીજી આવૃત્તિ ૧૯૨૪ માં થઈ છે. અરૂંચેલ ગુજરાતીકોશ મોટા એનો એક અર્ધ અરેશર કુશમળ મુસ તથા નાનાભાઈ રૂસ્તમજ રાણીના એઓએ ૧૯૧૩ માં ફાંચ્યા, ને બીજા ત્રણ અર્ધ (એથ અક્ષરના શબ્દ પૂરા થયા હતાં) ૧૯૧૭ સુધીમાં ફાંચ્યા. ૧૯૧૮ માં એ બે જણાએ ને એ સાથે મળીને એક નવા કોશ રચી પ્રસિદ્ધ કર્યા. તેમ તેજ વર્ષમાં અવેરીલાલ ઉમિયાશંકર, ત્રિભોવનદાસ દ્વારકા-દાસ ને મોતીરામ ત્રિકમદાસ એ ત્રણે જણે મળી એક બીજો નાનો કોશ રચી છપાવ્યો. એ બે કોશને એકઠા મેળવી ૬૭ સુધારે વધારે કરી અરેશર તથા અવેરીલાલ એઓએ ૧૯૨૭ માં બીજી આવૃત્તિરૂપે અરૂંચેલગુજરાતી કોશ છપાવ્યો છે [ગુજરાતી કોશાળી હીરાચન્દ ૧૮૯૫ માં ફાડી હતી].

દેખાડે છે તે (જેના ભેષ્યો તેવા ઉત્તમ પ્રકારના તો નહિ તોપણ) હિન્દી મરેઠી બજારોમાં બાધાના, ધણાં વર્ષ ઉપર છપાઈ પ્રગટ થયા છે. હિન્દીકાશ વિસહજર શબ્દોનો બનારસના રેવરંડ આઈમે રમી સંવત ૧૮૮૫ માં, મદારાષ્ટ્રબાધનો કાશ પચિસ હવિસહજર શબ્દોનો મુમ્તઝની શિક્ષામણીએ પાંચ પવિત્રતા પાસે રચાવેલા તે તેજ વર્ષમાં અને બજારોમાં કાશ-શબ્દોમાંથી છુતરીસહજર શબ્દોનો પૂર્ણચન્દ્રોદય નામના વર્તમાન પત્રના અધિપતિએ રમી સંવત ૧૯૦૯ માં પ્રસિદ્ધ કર્યા. એવે આ ગુજરાતી કાશના ઉદ્ભવ વિષે આ પ્રમાણે છે:*

મુમ્તઝમાં ગુજરાતી અંગ્રેજી નિશાનોમાં બહુનારાઓને નર્મકવિતામાંના ધણાંક શબ્દો સમજવા સુલભ નોતા પડતા તે ભેદ હું તેવા શબ્દોનો એક નાનો કાશ કરતા હતાં પણ તે સફૂરદ બહુ ઘોરા થઈ ગયેલાં ભેદ મને સઝડું કે આમોને આમો માવમળતા બીજા શબ્દો વધારી ઘોરા કાશ કરવા કે તે સમજા લોકના ઉપયોગમાં આવે. એ વિચાર હઠ થયો ને મેં સંવત ૧૯૧૭ ના કારતક સદ્દ ૭૪ રવેઉ-સને ૧૮૬૦ ના નવેમ્બરની અઠ્ઠવિશિમીએ બીજો નવો શબ્દસૂચક કરવાનો આરંભ કર્યો. નર્મકવિતામાંના સ્વરાશિશબ્દોમાં નવા વધારાના સ્વરાશિશબ્દો મેળવી ગોઠવી મેં અર્થ લખવા માંજા. અ-આ-ના શબ્દો લખાયા કે તે મેં છાપવા આપ્યા ને પછી એક પાસથી નવું લખતાં ને બીજી પાસથી મૂક તપાસતાં સ્વરાશિશબ્દો ૧૦૨ પુછેના અઠ્ઠ સંવત ૧૯૧૮ ના કારતકમાં-સને ૧૮૬૧ ના નવેમ્બરમાં પ્રસિદ્ધ કર્યા. સને ૧૮૬૨ ના મે મહિનામાં મેં કે આદિ અક્ષરોના અર્થ લખવા માંજા ને ડિસેમ્બરમાં ૫૮ પુછેના બીજો અઠ્ઠ કાશો. સને ૧૮૬૪ ના સપ્ટેમ્બરમાં ૧૪૦ પુછેના ત્રીજો અઠ્ઠ ધરકોને વેચ્યો ને પછી ૪૦ પુછેના ચોથો અઠ્ઠ સને ૧૮૬૬ ના અગષ્ટમાં છપાઈ તૈયાર થયો. પણ તે મેં બાર કાશો નહિ. એ ચાર અઠ્ઠમાં અ થી તે તમારું લખીના શબ્દો લખાયા હતા. સને ૧૮૬૮ માં મેં નવું લખવાનો આરંભ કર્યો ને આગષ્ટની ૧૧ મીએ-સંવત ૧૯૨૪ ના શ્રાવણ વદ આઠમે ને ભોમવારે રાતે સમાપ્ત કરી.

સને ૧૮૬૯ ને અન્ને મેં કાશને પાંચે પ્રથમથી છપાવવાનો ને તેમ કરવાની પેલાં શબ્દોની સફૂરદમાં વધુ, વર્ણશુદ્ધિમાં ફેરફાર ને વ્યાખ્યાયમાં સુધારો કરતાં બધું છપાવતાં જવું એવા નિશ્ચય કર્યો. સને ૧૮૭૦ ના જાન્યુઆરીથી કાશ નવેસરથી બાવનગરમાં છપાવા માંજો તે ત અક્ષર પૂરા થયો ત્યાં સુધી છપાયો. પછી આ ચાલતા વર્ષના જુલાઈ મહિનાની ૧૮ મીએ અદિ સુરતમાં મિશનપ્રેસમાં બાકીના કાશ છપાવવાની ગોઠવણ કરી. આગળથી ધમધોકારે કામ ચાલ્યું તે આ માસમાં પૂરું થયું છે ને એવે પુસ્તક બધાઈ આવતા માસમાં કાશ બાર પડશે. શબ્દ ગોઠવવાનું ને મૂક એવાનું કામ આરંભથી તે અન્તલગી મારા સહાયક નરભેરામ પ્રાણશૂકરે કર્યું છે.

મ્રેશોમાંથી જૂદા પાડી, પૂછપાછ કરી કરાવી અને એમ કરતાં નવા સૂઝતા તે ઝડપી રીઠે શબ્દસૂચક કર્યો છે અને બીજા કોશમ-ચોનીસહાયતાથી, ચર્ચા કરી શક્ષા મટાજાથી, તર્ક તથા વિચાર પૂરા ઉપયોગમાં આપ્યાથી અને વાંચેલું સાંભળેલું તત્કાલ સ્મરણ આવેથી વ્યાખ્યા અર્થ દહાન્ત ઇ- સહ લખાવું છે.†

પ્રતિવાળી રિયતિમાં તથા આશ્રયવિનાની રિયતિમાં પણ ઉત્સાહવાળા ઉચ્ચકતપણા વડે આ કાશ રચાયો છે ને છપાયો છે †

* એ પ્રકરણ સંવત્સર ભરતાં અતિ હળવાશુ થાય-પ્રધાન વિષયનો પ્રસંગસ્પર્શ બોધો પર ને કેટલુંક અમરૂજ્ય કથન પણ કાઠું પડે, વળી અરૂજ્ય કાર્યની સમાપ્તિને ટાલે અમરૂજ્ય કથન કરવું એ મારા રસવિવેકને દુઃખ કરે તેવું છે મઠિ દુઃખમાં આશ્રય છે. તોપણ કોશસંગ્રહની અધિવિજ્ઞતાન્ત (અમરૂજ્ય કથન સહિત) લોકની વર્તમાન રિયતિનું એક પ્રકારનું સહાનું શિક્ષણીય દર્શન થઈ રે તેવું છે, તેટલાસાર તે હું બીજે પ્રસંગે લખાવિયત જણાવેલા.

† સંજ્ઞાતઅંગેલ કાશ તથા મરેઠી અંગેલ કાશ એમાંથી ગુજરાતીમાં વપરાતા સંસ્કૃત શબ્દો તથા બીજા સૂઝી આવતા તે ચાલુ શબ્દ ને જૂદા પાડ્યા હતા ને છપાવવાં પુસ્તકોમાંથી કાઢવાને પ્રથમ ત્રણે જણને રાખ્યા હતા તેમાં એક ચોરવાડનો બાહ્ય હતા. જુનાગઢ તથા બાવનગરથી મિત્રોએ શબ્દો લખી મોકલ્યા હતા. મેમલાવાદ, નડિયાદ ને અમદાવાદના કેટલાક જણ પાસેથી શબ્દ રચ્યા હતા. જૂના ગ્રંથોમાંથી પણ શબ્દો મેળું સરજી થયું હતું. અર્થ લખવી વેળા ઉવેચ્છરને અંગેલ કાશ તથા મરેઠીઅંગેલ એ બે ઉપયોગી પડ્યા હતા. પણ માર ત્યાં કામકામના લેખનું આવડું થયું-એ સમયથી શરૂઆતિવારજનું ને નવું બહુ લેખનું મને થઈ સુતરે થઈ પડ્યું હતું.

‡ કોશ લખી રાખેલા પણ તરત છપાવેલા નહિ એ વિચાર નિવૃત્ત ને અત્યંત રિયતિ વિના પાર પડે તેવો નહિ જ, તેમ આ કાળમાં લખી રાખેલા ગ્રંથની પછારાટી વ્યવસ્થા થવાનો સમજવો બોધો જ, ને હાથના લખેલા કાળોમાં સુધારો વધારો કરવો તેના કરતાં છપાવેલા કાળોમાં તેમ કરવું એ મને વધારે સેતું ને સારું પડવાથી મેં એક પાસથી લખવાનું ને બીજી પાસથી છપાવવાનું કામ સારું ચલાવ્યું હતું વળી આરંભ થયાં તે સમયે કાશ કરના મેં સેતો ભર્યો

આવે શબ્દસમૂહ તથા તેની વ્યવસ્થા વિષે જાણવાવાને મુખ્ય ત્રણ પ્રકારણ બાધું. હજી-સપ્તાવાળી, બ્યારણ બને બ્યાખ્યાન; શબ્દાવાળી વિષયમા સમૂહ તથા જાતિ, સમપ્રસારણ, ઉચ્ચારણ એ બેદ, બ્યારણ વિષયમા જાતિ, લેખનશુદ્ધિ ને વ્યુત્પત્તિ એ બેદ અને બ્યાખ્યાનવિષયમા અર્થનિરૂપણ, રૂઢિપ્રયોગ, દર્શીકથન ને અન્યાન્તરપ્રમાણવાક્ય એ બેદ પાડું હજી.

૧ શખ્દાવળીમાં ૨૫૨૯૮ શબ્દ અને અર્થની સાથે પેટામાં મુકેલા થોડાએક બીજા તથા સંયુક્ત-ક્રિયાવાળા શબ્દ એ સુદી ગણીને ૨૫૮૫૫ થી થોડીક વધારે ઐટથી સહજ્યા થાય છે. એમાં જૂદી જૂદી રીતે જોતાતા અપભ્રંશ શબ્દ તથા ક્રિયાભેદે રૂપાન્તર પામેલા શબ્દ ધણામાં ધણા ત્રણેક હજાર હશે. એવા શબ્દો ૧૬૮૧-૧૬૯૧ કોશમાં ધણા છે પણ મેં ચાલુ કાપામાં વપરાતામાંના મુખ્ય મુખ્ય અને જૂના ગ્રન્થમાં વપરાયલામાંના મુખ્ય મુખ્ય રાખ્યા છે; તેમ ક્રિયાભેદનાં કેટલાંક રૂપાન્તર જે બહુબાપક અથવા શ્રૂણક્રિયાથી વિશેષ અર્થમાં વપરાતાં જણ્યાં તે પણ રાખ્યાં છે.* હજાર ઉપરની સહજ્યાવાળા શબ્દ અ, ક, પ, મ, ય, સ એથી અને પાંચેઠ્ઠી વધારેની સહજ્યાવાળા આ, ઉ, ખ, બ, ઘ, જ, ત, ઠ, ન, ણ, ભ, ર, લ, ળ એથી આરંભતા છે.

(અ) સફળતા માટે સંસ્કૃત તથા સ્વદેશીભાષાના જ્ઞાન અને શિક્ષણ પદ્ધતિ, અપભ્રંશ તથા બીજા રૂઢિ ૧૭૦૬ અને પરબાષાના ૨૬૫૮ છે. એ ગણતરી તથા એ ઉપગતતા વચ્ચે વચ્ચે જે પેટાગણતરી કરેલી તે સંખ્યાની સરાસરી ભેદ શેકડે એટલે ૧૦૦ ગુજરાતી શબ્દોમાં ૨૩ સંસ્કૃત, ૬૬ અપભ્રંશ ને ૧૧ પરબાષાના આવે છે.

(ઈ) સંસ્કૃત કાશમાં ને બીજા પ્રાકૃત કાશમાં પુરાણોકત જનભોધક તથા સ્થળભોધક શબ્દો હોય છે, પણ આ સૂક્ષ્મમાં વિશેષનામવાચક શબ્દો સમૂળમાં મેં લીધા જ નથી; પ્રાણીવર્ત તથા વનસ્પતિવર્ગ સાધના શબ્દો છેક જ આઠા આવ્યા છે; સાંસ્કૃતિકાવિષયના પણ બહુ આઠા છે; તેાપણ સામાન્યલોકોવ્યવહારમાં વપરાતા ને જોતીએકુતના સમ્બન્ધમાં આવતા શબ્દોનું આ સૂક્ષ્મમાં વિશેષે મેં બહુ ઓછું જ—જૂના પુસ્તકોમાંના શબ્દો ધણાખરા આવેલા છે. દેશનામજાતિપરત્રે ત્યાં જ ને તેમાં જ વપરાતા વિશેષ શબ્દોને માટે કહિં કહિં જણાવું છું, પણ એ ભેદ માનવો હિચિત નથી એમ વિચારી સર્વત્ર તેમ દેખાણું નથી. ગમે તેના ને ગમે ત્યાંના પણ શબ્દોમાં શબ્દ યોગ્ય જાણવા તેને દાખલ કર્યા છે. છેક જ ગામડિયા ને છેક જ વિકૃત થયલા શબ્દો આ સૂક્ષ્મમાં માત્ર વાનગીદાખત કાષ્ઠ કાષ્ઠજ લીધા છે. સંસ્કૃત શબ્દોનું બરાણું પણ વર્તમાન કાળમ-વપરાતા ને જોતમાં વપરાયલા એવા જ શબ્દોનું જ ને સાધિત શબ્દ જેટલા બહુ વ્યાપક જણાયા તેટલા જ સાધ્યા છે; તેમ અપરિચિત શબ્દોમાં કિંયાપદનાં રૂપભેદ, વિભક્તિનાં રૂપભેદ અને સાધિત શબ્દ એ સુધી બહુ વાપરનાં છે તે બધાકને ટાળી યોગ્ય જણાયા તે જ રાખી સૂક્ષ્મ વપરાતા શબ્દોનું વિશેષે બરાણું કર્યું છે. હારસી આરબી અહમ્મદી શબ્દ પણ જે બહુ જ વપરાતા તે જ રાખ્યા છે.

૨ સમ્પ્રસારણુ જ્ઞાન (વિશેષ અર્થમાં) સંસ્કૃત વ્યાકરણમાં ઈ ને ય, ઉ ને વ, ઋ ને ર, ૠ ને લ એ
 થો જે પરસ્પર એક બીજીની વતીના વપરાય તેને માટે છે. વળી ર ને લ, જ ને ય, બ ને વ, શ ને સ,

હતો-રાજા એકઠા કરી ગોઠાવી અર્થ લખવા એમાં શું અમ પડવાનો છે એમ હું બહુતો પશુ કામ ચાલ્યા પછી મને પશું દેવણું જણાયું હતું. કોણેય કામ કરવા બેસતો અને કહાળો આવતો પશુ એકા પછી ધીરભયી તિમાર કરતો ને બહુવા લખવાનો આનંદ મણાતો હું કરીને કામ કરતો. બપોરનામાં ને પૂરતો સાધન વિના ગણે ગણે કામ કર્યું છે તેથી આટલો આટલો વાનાં ગંધા યાત્રી રીતે કોશમાં આવવાં ભેઠએ એ વિષે જે નક્કી કર્યું હતું તે તે સમ્યું અચથી તે કિંતિ સુધી આવી શક્યું નથી.

* રૂપાંતર રાખીને પ્રત્યેક ભાષામાં હોય છે. પૂર્ણ સંસ્કાર પામેલી એવી જે સંસ્કૃત ભાષા તેમાં પણ ઘણા છે તે રૂપમાં થોડાં જ અંતર એવા કેટલાક માન્યા પછી છે તે પ્રાકૃત ભાષાના કૌશમાં રૂપાંતરો. આ માટે ન આવનાં નેહ્યો જે ભાષામાં નેહ્યા રાખે, રૂપાંતર પામેલા બધામાં આવે તેટલા બધામાં ગામનામના ને જાતબંદના કોઈ પણ ભાષાના પ્રથમ કૌશમાં અવરજ સળવા, પછી નવી નવી આસ્પતિમાં થોડે થોડે ઘટાડો કરવા એવા મારો વિચાર છે ને તે પ્રમાણે મેં પૂર્વે છપાયાલે અડકોમાં રાખી રાખ્યા હતા, પણ અન્યને અતિ વિસ્તાર થવાને લીધે ઘણાક ફાટી નાંખી થોડાંકે આ અંશમાં રાખ્યા છે.

† એ વિષે 'લેખનશુદ્ધિ' પ્રકાશનમાં રૂપરૂ કરવામાં આવશે.

† કારણી આરબી, ૧ અડ.અરેજી હિન્દી મરેડી છઠ્ઠ શબ્દ અને એ ભવતા શબ્દ સંસ્કૃત-ગુજરાતી શબ્દસાથે અપભ્રંશ અથવા માધ્યમરે સંયુક્ત થયા હોય તે સુધે પરબાષાના નામુલ્યા. સો ગુજરાતી શબ્દો ૧૧ પરબાષાના લેખકો તે।
† કારણી આરબી, ૧ અડ.અરેજીને ૨ હિન્દી મરેડી તથા બીજી કાઠના આવે.

મ ને ન, એનો એકમેકની વતી ઉપયોગ કરવાની છૂટ છે; તેમ વળી છેલ્લું વિસર્ગ કદાપિ ન લખ્યું તો ચાહે-એને પંથ (સામાન્ય અર્થમાં) સમસારણ કહયે તો તે ખોટું નથી. એ પ્રકાર કેટલાક શુદ્ધરાત્રી વર્ણોમાં પણ પરસ્પર ભેવામાં આવે છે, આ* રીતે:-

અ અને આ; ઈ; ઉ; એ; ઓ; ઓ; વ; હ. = અટોપવું-આટોપવું; શકારું-શિકારું; અપાસરું-ઉપાસરું, અડખડ-ઉડખડ; અક્રોક-એક્રોક; અચમ્બો-ઓચમ્બો; કવચ-કૌવચ; કુંબર-કુંવર; અધાક-હુગોક, અગ્રામ-હુગ્રામ.

આ અને ઉ; એ; ઓ; ઓ. = ફાટકુટ-ફુટાકુટ, કાંજરા-કુંગરા; આમ-એમ, ધરાણુ-ધરેણુ; ત્રિપાયો-ત્રિપૈયો; ખરાખર-ખરોખર.

ઈ અને ઉ; એ; ઓ; ઓ; ય; ણી. = કામઠી-કામડું; ઈ-એ, ઈકાતેર-એકાતેર; છીએ-છૈયે, જઈ-જૈ, પઈડું-પૈડું; વારી-વારો; આદિ-આધ, રાઈતું-રામતું; કેશવાઈ-કેશવાળી.

ઉ અને ઓ; ઓ; વ અથવા અવ. = અતુલ-અતોલ; કુતત-કૌતવ; ઉઠવું-પુઠવું (વરસાદ); કણ-કવણ. એ અને ઓ; ઓ; અથ; ઈય; ય; વ. = ચેતન-ચૈતન; ખરેખર-ખરોખર, ભરેરવું-ભરોરવું; સમે-સમય, ઉદે-ઉદય; એગ-ઇયગ; ધાએલ-ધાયલ; ધુએડ-ધુવડ.

ઓ અને ઓ; અથ; આવ. = કોતુક-કૌતુક; છપો-છપય; ટોળો-ટોળાવ.

ક અને ખ; ગ; ચ; ટ; ડ; પ; લ; વ; સ. = કથુતર-ખથુતર, કુરખાન-ખુરખાન; કાક-કાગ, ઉપલક-ઉપલગ; કાંકીડો-કાચકડો, કેમ (અમ); કોપર-ટોપર; કડો-કડકા; હૂક-હૂપ; કોકો-કોલો; નાળકું-નાળવું; ઓસીકું-ઓસીસું.

ખ અને પ; સ; ક્ષ. = આખડ-આખડ; ઓખડ-ઓખડ; અખેર-અક્ષર, ખણિક-ક્ષણિક.

ગ અને ધ; જ; ન; ય. = સગણું-સઘણું; ગિંગોડું-ગિંગોડું; ખાનું-ખાનું; સાગર-સાથર, નગરી-નથરી.

ધ અને ઝ; ત; હ. = ઘી-ઝી, ધિમેલ-ઝિમેલ; અઘાત-અતામ; મેઘ-મેહ.

ચ અને જ; ડ; ત. = ખિચગાદલું-ખિજગાદલું; ચગણવું-ડગણવું; પોચવું-પોતવું.

છ અને જ; ત; સ. = છોછ-છોજ-છોત; આછોપાલવ-આસોપાલવ, છેજાની-સેજાની.

જ અને ઝ; ઢ; ન; ય; સ. = જિજવતું-ઝિજવતું; ખિજમત-ખિદમત; પાંજર-પાંદર; ભિજવું-ભિનવું; જજ-માન-ચજમાન; ખરજવું-ખરસવું.

ઝ અને મ = ઝગઝગ-ઝમઝમ.

ટ અને ઠ; ડ; ત; સ; ણ. = કળોટી-કલોટી; ટયમચ-ડયમચ, ઓટકાર-ઓટકાર; ટખલું-તખલું; ભુરાટ-ભુરાસ; ચાકટ-ચાકળી.

ઠ અને ઠ; થ; લ; સ. = બઢેલવું-બઢેલવું; ડિગડું-થિગડું; ઠાળિયાં-લોળિયાં; ગાંઠી-ગાંસી.

ડ અને ઢ; છ; ઢ; ખ; ય; ર; લ; વ; ણ. = ધડ-મઢ; સાંડસી-સાણસી; ડંશ-દંશ; ડીમો-બીમો; હેડું-હેયું; કઢચલી-કરચલી; પાટડી-પાટલી, નાગડું-નાગલું; જગાડવું-જગાવવું, લગાડવું-લગાવવું; ચિમડાવું-ચિમળાવું.

ઢ અને ધ. = એઠાણી-એઠાણી.

છ અને ન; ય; ર; લ. = કણસારી-કનસારી; ચાંદણું-ચાંદયણું-રણું; ટાંકણી-ટાંકલી.

ત અને થ; ઢ; ધ. = ભતું-ભથું; કુતકારો-કુદકારો, મદત-મદદ; પોત-પોધ, માવત-માવધ.

થ અને હ. = મથથુથી-ગલહુતી, કથવું-કહેવું-કેવું.

[પાલું.

દ અને ધ; ન; પ; ખ; લ. = ગીદ-ગીધ; પાંદડું-પાનડું, વાંદર-વાનર; દડિયો-પડિયો; દૂળું-બીજું; બાદલું-ન અને મ; ઢ; લ. = વધોર-વમધોર; પન્નાળ-પરનાળ; બદનામ-મદલામ, નીલું-લીલું, નાખવું-લાખવું.

પ અને ફ; ખ; વ; સ. = કપરું-કફરું; જવાપ-જવાબ, ગપાગપ-ગપાગપ, તાપ-તાવ, દીપાળી-દીવાળી;

ખ અને ભ; મ; વ. = ઉમેળવું-ઉમેળવું; ઉખડિયું-ઉમડિયું; જખાપ-જવાબ.

[પૈથી-સૈથી.

ભ અને મ; વ; હ. = સાંભે-સૈભે; ગંદલ-ગંધવ; શોભવું-સોહવું.

* જે જે વર્ણો પરસ્પર સમન્વય એક વાર દેખાઓ છે, તે ખીલ વાર ક્રમાન્તરપરવે દેખાડયો નથી; તેમ જીઆ વર્ણોના પ્રચાર બાવાના શબ્દોમાં વિશેષ છે તે અખણી નખી કરી દેખાડી શકાય તેમ નથી.

અ અને ઝ; ર; વ.=ખમયાતું-ખમ્યાતું; ધીમું-ધીરું; દિમેટી-દિવેટી.

ચ અને ઈય; ર; વ.=ચાદી-ઘયાદી; કાયડો-કારડો; માય-માવ, રાય-રાવ. [ખળીરાડ.

ર અને લ; વ; ળ.=મરમલી-મલમરી, પ્રારબ્ધ-પ્રાલબ્ધ; રંગણ-વેંગણ, પતરાળી-પતવાળી; ખરાવાડ-લ અને સ; ળ.=ખિલકાડી-ખિસખેલી; કલિંગકુંડ-કાળિંગકુંડ.

વ અને હ.=માવહું-માહુંહું.

સ અને શ; ળ.=શૈકો-શૈકો; નિકસતું-નિકળતું.

૩. ઉચ્ચારણ્ય ગુજરાતી વર્ણોનું યુગ સંસ્કૃત વર્ણોના જેવું જ થાય છે, પણ ભાષાની ઘટનાપરત્વે, ભૂમિપ્રદેશ તથા લોકજનતિપરત્વે અને લોકમાં વિદ્યાભ્યાસ ઓછો તેથી કેટલાંએક અન્તર પડ્યો છે. ધણેક અન્તર તો વિદ્યાના સામાન્ય પ્રસારથી ટળી જશે પણ ભાષાના અન્ધારણ્યપરત્વે જે ઉચ્ચારણ્ય સંસ્કૃતથી જૂદા પડે છે તે સમ્બન્ધી વિશેષ જાણવા જેવું આ છે:-

(અ) શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દોમાં અનુસ્વારના ઉચ્ચારણ્ય બે પ્રકારનાં છે-એક શુદ્ધ અનુસ્વારનું પોતાનુંજ અને બીજું પાસેનો અક્ષર જે સ્થાનથી બોલાતો હોય તેના સરખું છે. અપભ્રંશ શબ્દોમાં અનુસ્વારનું જે ઉચ્ચારણ્ય છે તે પેલા પ્રકારના સંસ્કૃત ઉચ્ચારણ્યના કરતાં કાંઇક ચપટો ને આછો ધ્વનિ કરે છે-આંધ, ઈંટ, ઊંટ, ઐંટ, કરવું ઇં. ક્રિયાપદના હું માંના અનુસ્વારનું ઉચ્ચારણ્ય અમદાવાદ તરફના કેટલાક લોક કરતાજ નથી, ને સુરતના બહુ તીણાં કરે છે પણ એથી કંઇએક ઘોરકરતા ધ્વનિનું (ઉત્તરગુજરાતમાં ગળણું થાય છે તેવું નહિ) થવું એકાએક એમ હું સમજું છઉં.

(ઇ) પ્રત્યેક શબ્દમાંના ક્રમે બીજા એવા અક્ષરનાં ઉચ્ચારણ્ય વ્યગ્જનના ઉચ્ચારણ્યથી વધારે ને સ્વરના ઉચ્ચારણ્યથી ઓછું કરવામાં આવે છે-દૂસ્વ સ્વરની એક માત્રા ને વ્યગ્જનની અડધી માત્રા ગણાય છે તો ઉપર કૃયલા અક્ષરની પોણી માત્રા જાણવી-આવ, બેસ, કુતરો, ભૂસકો, ગોરસિયું, અકળાવું ઇં. કચ્ચો, ભણ્યો, જમ્યો ઇં શબ્દોમાં ર, ળ, મ, એનું ઉચ્ચારણ્ય વ્યગ્જનથી વિશેષ માત્રાનું છે-જૂનાં પુસ્તકોમાં કરચો, ભણ્યો, ભમચો એમ શબ્દ લખેલા છે. કેટલાક લોક આંધ, રમ્મ, કચ્ચ, બેશ્ચ, ઇંમાં પેલા અક્ષરો ઉપર વિશેષ ભાર મૂકી દૂસ્વના દીર્ઘ ને દીર્ઘના પ્લુત સ્વર બોલે છે.

(ઉ) ડનું ઉચ્ચારણ્ય એક તો સંસ્કૃત શબ્દોમાં છે તેવુંજ છે ને બીજું પૂર્વવર્ણના સમ્બન્ધમાં લગારેક પોણું લીસું એવું છે. શબ્દને આરમ્ભે ડનું જે ઉચ્ચારણ્ય છે તે શુદ્ધ સંસ્કૃત છે ને શબ્દની વચમાં તથા અન્તે જે છે તે શુદ્ધ પ્રાકૃત છે. એ પ્રાકૃત ઉચ્ચારણ્ય અડતું, ચડતું, વડકણું, બડખડતું, ઝાડ, હડા, ઝડી; વડુ, દરડે, પડો ઇં માં છે.

(ઝ) હનું ઉચ્ચારણ્ય બે પ્રકારનું છે-એક તો સંસ્કૃતમાં છે તેજ, અને બીજું પૂર્વ વર્ણમાં ભેળાયેલું એવું છે. એ બીજા પ્રકારના ઉચ્ચારણ્યમાં પૂર્ણ હકારના હું જેટલું ઉચ્ચારણ્ય પૂર્વવર્ણના હું જેટલા ઉચ્ચારણ્યમાં મળેલું છે; જેમકે અમેલું, અમારો, ઉનાળો, એસી, એણી, ફેવું, મેવું ઇં. એ ઉચ્ચારણ્ય વ્યગ્જન હુથી કંઇક ઓછું છે. એ ઉચ્ચારણ્ય પાસેના ડ વર્ણના સમ્બન્ધમાં આવેછે ત્યારે તેને દેખાડવાને હ નો ઉચ્ચાર પણ કેટલાક જણ કરે છે જેમકે લડાઇ-લદાઇ, એડણી-એઢણી ઇં. પણ એ વિશે વળી પાછું લેખનદ્વિશુષ્ટકરણમાં લખવામાં આવશે.*

(ઞ) ળ એ વર્ણ મૂદ્દાંસ્થાની એટલે ઝ, ટ, ઠ, ડ, ઢ, ળ, ર, ધ, એ વર્ણોની જાતનો છે તથાપિ તે બીજા બધાથી જૂદો પડે છે. એ સંસ્કૃતમાં નથી-વેદની ભાષા જેને યુગસંસ્તમાં કૃષ્ણે તેમાં છે. જેમ અમણાં લખાય છે તેમ જૂના ગુજરાતી પુસ્તકોમાં ળ લખાયેલો જોવામાં નથી, સર્વત્ર લ જ લખાયેલો છે. તોપણ લ ઉપરથી લ અથવા ળનું ઉચ્ચારણ્ય લોક સહજ જુદુંજ કરતા એક કેટલાંએક જણતા જુદાના બોલવાથી સમજાય છે.

* હ નું ઉચ્ચારણ્ય એક વળી બીજા પ્રકારનું આવી રીતનું છે કે શ-સ ને બદલે હનું જરાક ઉચ્ચારણ્ય થતાંજ તત્કાળ વર્ણમાંનો સ્વર પોળો થઈ રહે. શું હું હું, સુપડું હુપડું, સારું હારું ઇં (જે ઉચ્ચારણ્ય પાણખરા આમવાસી ને કેટલાક નગરવાસી જન પણ કરે છે). સુરત ભણ્યાના સ, અમદાવાદ તરફના શ, ને કાઠિયાવાડ તરફના શ-પ વિશેષે વાપરે છે.

(ખ) એકારાન્તથી તથા એકારાન્ત વર્ણથી તેમ જ્યોઘારથી ને જ્યોઘારાન્ત વર્ણથી આરંભાતા શબ્દ માંના કેટલાકના ઉચ્ચાર એ-એના પરત્વે કાંઈએક અપ્રાપ્યલા પૂણા જેવા થાય છે. આ કોશમાં એના સઘળા શબ્દની સહજાનો આદરો ભાગ પૂણા એનો છે ને પૂણા એની સહજાનો ચોથો ભાગ ફારસી આદિ પરભાષાના શબ્દોનો છે; તેમ જ્યોના શબ્દનો સાતમો ભાગ પૂણા એનો છે ને પૂણા એના ચોદમા ભાગ જેટલા પરભાષાના શબ્દો છે. એ ઉપરથી રપદ જણાય છે કે પૂણા એ-એના ના ખરેખરા ગુજરાતી શબ્દો (પરભાષાના ને બીજા સંયુક્ત વગેરે) ધણાજ થોડા છે. એ શબ્દોમાંના કેટલાકનાં પૂર્વ કાળનાં રૂપાન્તરોમાં હું વર્ણ બુદ્ધિ લખેલો છે તે ફાડી નાંખતાં એ પૂણા બોલાયો છે એમ જણાય છે. પૂણા ઉચ્ચારણનું બીજું કારણ વધારે સરળતાનું પણ છે. એ ઉચ્ચારણ ફારસી આરબી ઉચ્ચારણને કંઈક મળતું લાગે છે પણ વસ્તુતઃ ભૂલુંજ છે.* એ શબ્દો ધણાખરા આ છે:—

ઐડ, ઐદી, એમ, એર, એવા, એળે; કડ, કેડિયું, કેણીમ, કેમ, કેર, કેરડો, કેરબો, કેરાં, કેરી; ખે, ખેન, ખેળ; જેબી, એવ; થેન, થેર, થેરું, થેલું; ચેણ, ચે, ચેન, ચેળ; છે; જેજવન્તી, જેણીમ, જેમ; ઝેર; ટેલ; તેમ; હેણ; થેણ, થેન; નેણ, નેમ, નેમી, નેળ; પેજણ, પેડું, પેટે, પેડો, પેણી, પેડોડો, પેદ, પેર, પેસવું, પેલ; ફેણ, ફેલ, ફેલવું, ફેસલો; બે, બેચારેક, બેઠક, બેલ, બેસવું; બેન, બેરું; બે, બેલું, બેરવ, બેરો; મેઠક, મેઠો, મેદી, મેદો, મેના, મેમાન, મેર, મેલ, મળે; રેણ, રેણ; લે, લેકો, લેણ, લેર, લેવીન, લેલો, લેવું; વે, વેણ, વેણ, વેણી, વેણું, વેર, વેરામ, વેરાડી, વેર; શેણ; સેણ, સેણિયું, સેલ, સેજ, સેવું, શેદેર, હેડ, હેવા; ધં.

ઝાખર, ઝાખામવું, ઝાખણ, ઝાખલો, ઝાખળવું, ઝાખળ, ઝાચર, ઝાચરવું, ઝાચિનું, ઝાચ્ચવ, ઝાછાડ, ઝાછટ, ઝાછલ, ઝાડું, ઝાડાવું, ઝાતલવું, ઝાથાર, ઝાધાન, ઝાધાર, ઝાર, ઝારતો, ઝારમાઠ, ઝારિયો, ઝાલ, ઝાલિયું, ઝાચ્છકવું, ઝાચ્છકળ, ઝાસરવું; કાએઠ, કાએલો, કાગળિયું, કાગળો, કાચલું, કાઠ, કાડું, કાડાં, કોડિયું, કોડી, કોણ, કોદાળો, કોદાળો, કોદી, કોડું, કોલસો, કોલો, કોટક, કોસણવું, કોસર, કોસલું, કાળ, કાળિયો, કાળો; ખાતરું, ખાં, ખાળ, ખાળો; જાખલો, જાબું, જોઠો, જોડ, જોવણી, જોતર, જોતું, જોર, જોરવ, જોળ, જોળિયો; થાણ, થાણિયું; ચોક, ચોકડું, ચોકડી, ચોકડું, ચોકવું, ચોકસ, ચોપી, ચોફો, ચોખવડું, ચોખાની, ચોખુંટ, ચોખુણ, ચોખો, ચોખમ, ચોખડિયું, ચોડ, ચોડવું, ચોડાણ, ચોડું, ચોડો, ચોતરફ, ચોતરીસ, ચોતરો, ચોતાર, ચોતાલ, ચોમ, ચોયું, ચોધરી, ચોધારું, ચોપ, ચોપણું, ચોપડી, ચોપડો, ચોપદાર, ચોપાધ, ચોપાનિય, ચોપાસ, ચોપાળો, ચોધળ, ચોમાસું, ચોખેર, ચોસ, ચોસવું, ચોરો, ચોચારી, ચોચાલ, ચોવડું, ચોવાટો, ચોવાડો, ચોવીસ, ચોસેટ, ચોસર, ચોસલું, ચોળી; છા, છાડ, છાતરું, છાલ, છાલો, છાળ; જોળ, જોડ; ટાળ, ટાળો; ઠાર, ઠાલિયું; ડાળ; ઢેલ; તો, તોફ, તોપણ, તોર, તોરડી; દોડાઈ, દોડ, દોલો; ધાખો, ધાતાળ, ધારિયો, ધાલ, ધાળ, ધાળવું, ધાળું; નાખું, નાધ, નાધારું, નાખત, નામ, નાચ (ન હોય), નોર, નોરતું, નોળિયો; પો, પોણ, પોણસો, પોણસો, પોણું, પોળાર, પોર, પોચ, પોળ, પોળિયો, પોળું; ફાત, ફાતરું, ફામ, ફાર, ફારાં; બારું; ભો; જોખર, જોમ, જોધવારી, જોધું, જોડી, જોડા, જોડું, જોડી, જોધ, જોધેજોધ, જોર, જોવાળો, જોસળ, જોળ, જોળવું, જોળિયું, જોળી, જોળું, જોળી; ફેણ; લોડી, લોણી; વોરતિયો, વોરવું; સોડ, સોડિયો, સોડે, સોત, સોદાઈ, સોયો, સોરવું, સોળ; હોનાર, હોય, ધં.

એ સઘળામાં કેળ (વાગેથી કળ ચડવી તે), ઝોસરવું (સહકાચાવું), કોઠી (કોઠનું કાળ), કોળ (નાનો કાળો), જોળ (ખાવાનો), જોપડો (દિસાળનો), જોળી (સિંગ), છાડ (સકાઈ ગયેલો ખર્ચો), ટાળી (ટાળ-મળક કરનાર), જોર (આગિતો), જોપ (ભાપકો), એ શબ્દો જ્યારે પોતાના બીજા અર્થમાં વપરાય છે ત્યારે પૂણે ઉચ્ચાર નહિ પણ મૂળ ઉચ્ચાર જ બોલાય છે. વળી પ્રેમ શબ્દમાંનો એ પૂણો નથી પણ પ્રેમકોદારમાં છે.

૧. વ્યાકરણ પ્રમાણે શબ્દોને પાડતાં નામાર્થબોધશબ્દો રૂપાન્તર સહિત ૨૧૧૪૩ છે—તેમાં સિદ્ધ, પ્રત્યયસાધિત ને સંયુક્ત નામ મળીને ૧૭૩૫૦, સર્વનામ ૪૭, અને ગુણ તથા સહજ્યાવિશેષણ ૩૭૪૬ છે. અભ્યયબોધક ૧૩૩૮ છે. ક્રિયાબોધક ૨૭૭૮ તેમાં ૨૨૧૮ ક્રિયાપદ ને ૫૬૯ ધાતુસાધિત (ફૂન્ટ) વિશેષણ છે. એ સઘળાની ચાળવણી કરવાને ધણો કાળ જોઈયે તો પણ તે કરવી સુલભ શી રીતે પડે તે ભણી લેવાને ધાતુવિષે થોડુંક નક્કી થયું છે:

* એ ઉચ્ચારણ સુરતના નાગર બ્રાહ્મણો લેશ પણ કરતા નથી, બારનગર તરફના કેલસાએક, કવચિત્ કરે છે.

૨૨૨૮) મંથી વર્ણરૂપાન્તરમાના ન લેવા જેવા તે અને ક્રિયારૂપાન્તરતા અને ક્રિયાને પુષ્ટિ આપનારા તથા નામ વિશેષણને ક્રિયારૂપ કરનારા ક્રિયાપદો એ સહ શબ્દોને જોયા મુકતાં ગુજરાતી ધાતુ ૧૪૦૦) સેક થાયછે તે એમાં ધણામાં ધણા પત્તિસેક પરભાષાના* હશે. એ ધાતુઓના ત્રણ શ્રેણી વર્ગ પડી શકેછે- જે ધાતુ, મૂળ સંસ્કૃત ધાતુનેજ સ્વરૂપે રૂપાછે તે, જે ધાતુ સંસ્કૃત નામને સ્વરૂપે રૂપા છે તે અને જે એ બેની વિકૃતિથી થયલા છે તે. ગુજરાતી ધાતુવર્ગમાં અપભ્રંશધાતુ વર્ગ કરતાં ધાતુધાતુ ને નામધાતુ ધણા- ખરા આ છે:—

અડ (હાડુ રે), અર્ધ, અર્ચ, અર્પ, કચ, કલ (ળ), કવ, કપ (સ), ખન (ણ), ખા [દ], ખેલ, ગણ, જળ, જલ (ળ), ગા, ઘુટ (ધુંદ), ચડ (ચિડ), ચર, ચર્ચ, ચલ (ળ), ચિત (ચિત), ચિત્ર (ચિત્ર), ચુટ (ચુંદ), ચુપ (સ), છેદ, જન (જ), જપ, જમ, જલપ, જવ, હુંદ, તપ, તડ, તુટ, તણ, તુટ, દંશ, દંડ, દમ, દલ (ળ), દહ, દીપ, દુઃખ (કુખ), ધણ (ધણધણ), ધમ (ધમધમ), ધૂ [ગ] (ણ), ધપ, નાથ, પચ, પલ (ળ), પાલ (ળ), પિજ (પિંજ), પિટ, પિપ (સ), પી, પીડ, પૂજ, પૂણ, પૂર, ફલ (ળ), કુલ્લ (લ), ફેલ, બદ, ભાજ, ભણ, ભાપ (સ), ભાજ, ભાસ, ભમ (ભમ), મથ, મા, માન, મિલ (મળ), મુડ, મૂન, યજ, માચ, રક્ષ, રચ, રજ, રજ, રમ, રસ, રાજ, રુચ, લક્ષ, લલ (ળ), લસ, લાજ, લામ, લિખ (લખ), લિપ, છુટ-છુંટ, લેટ, લેપ, લોટ, લોપ, વટ (વિંટ), વદ, વન (ણ), વર, વર્ણ, વર્ષ (વરસ), વલ (ળ), વસ, વાછ (વાચ્છ), વાસ, વિજ, વિદ (ત), વીજ (વિંજ), વજ, શક, શમ, શેવ (શિવ), શ્રમ, સર, સજ, હઠ, હન (ણ), હલ (ળ), હસ, હિડ (હિડ), હિલ, ઈં.

અહાર, અનુભવ, અનુસર [ણ], અન્તર (આ), અદ્ય (આ), અવગાહ, અવતર [ણ], અવધાર [ણ], અવલોક [ન], આકર્ષ [ણ], આચર [ણ], આદર, આનન્દ, આરમ્ભ, આરાધ [ન], આરોપ, આભાપ, આલોચ [ન], આવર [ણ], આસ્વાસ, ઉચ્ચાર, ઉચ્છેદ, ઉદ્ધર [ણ], ઉપાસ [ન], ઉલ્લેક [ન], ઉલ્લાસ, ઉલ્લેપ, કર [ણ], કલ્પ, કટ [આ], ખણ્ડ [ન], ગન્ધ (ન્ધા), ગ્રાસ, ઘોર, જન્મ, જિત, તન્ન, તર [ણ], તપ [ણ], તરકર, તાડ [ન], તાપ, વ્રજકાર, તોલ [ન], તાસ, દશ [ન], ધર [ણ], નિકન્દ [ન], નિવાર [ણ], નિ [ઃ], સર [ણ]-(નિસર), નિસ્તર [ણ], પરિભવ, પ્રણામ (પ્રણમ), પ્રતિષેધ, પ્રમાણ, પ્રવર્ત [ન], પ્રસર [ણ], પ્રકાશ, પ્રચાર, પ્રસર [ણ], (પસર), પ્રાર્થ, પ્રાશ [ન], પ્રેર [ણ], પુતકાર, બેધ, કાર [ણ], ભાવ, મણ્ડણ [ન], માર, મેલ (ળ) [ન], મેહ, મેહ [ન], મેળ [ન], રૂમ, રોપ [ણ], લુપ્ધ (આ), લોપ [ન], લોલ, વળ [ન], વન્દ [ન], વાચ [ન], (વાંચ), વાર [ણ], વિકસ [ન], વિકાસ, વિચર [ણ], વિચાર, વિરાજ, વિસ્તાર, વેધ, વ્યાપ [ન], શૂઝાર, શોષ [ન], શોષ [ણ], સંહાર, સફાચ, સગચ [યનમ], સમ્પાદ [ન], સ્મર [ણ], સમર્પ [ણ], સાધ [ન], સ્તવ, રહર [ણ], સ્વીકાર, દર, હોમ, ઈં.

ત્રીજા વર્ગના એટલે અપભ્રંશ ધાતુઓમાં કેટલાએક, ઉપસર્ગ-શુભ-ટદ્ધિ-વર્ણવિકાર પામેલા મૂળ ધાતુને રૂપે છે, કેટલાએક નામ-ક્રૂદ-તનાં થોડી અથવા ધણી વિકૃત થયલી એવે રૂપે છે અને કેટલાએક ઠામઠામના લોકના ઉચ્ચારણથી ધડાયલાં એવે રૂપે છે. એ ત્રણ ઉપવર્ગમાના નીચે લખેલા ધાતુ (અને થોડાક બીજા હશે), બીજા ધાતુઓ સાથે જોડાઈ મુખ્ય ક્રિયાને પ્રણી તથા પુષ્ટ કરે છે અથવા નામવિશેષણ સાથે જોડાઈ એના અર્થને ક્રિયામાં ઉતારે છે અથવા લક્ષણવાળા નવા અર્થને સૂચવે છે.

આપ, આવ, બેઠ, ઉતર, કર, ફડ, કાપ, ફૂટ, ખા, પાલ, ચડ, ચાલ, ચુક, છૂટ, છાંડ, જા, જો, શા, દે, નાખ, નિકળ, પડ, ફર, પુટ, બાંધ, ખેસ, ભર, ભાંગ, મર, માર, મૂક, રાખ, રે, લામ, લાવ, લે, વળા.

૨ લેખનશુદ્ધિ વિષે બ્યારથી મેં, અન્ધ લખવા માંજા લારથી જ બોલવું તેવું જ લખવું એજ વિચારને મૂળ ધોરણ માનતો આવ્યો હતો. એ ત્રણ વાર નિયમો પણ વ્યાંધા હતા પણ તે પ્રમાણે સર્વત્ર વર્તવા વિષે મેં સ્પષ્ટતા રાખી નથી.† ત્રણેક વર્ષ થયાં બીના પુસ્તકાં વાંચવામાં ને શબ્દોની બ્યુત્પત્તિ શોધવામાં

* અર્થેછે એક પણ શબ્દ પું પ્રલયની સાથે મળીને ક્રિયાપદરૂપે ગુજરાતીમાં વપરાયો નથી.

† એ ધાતુઓને આ કોશમાં એ ધાતુના ક્રિયાપદમાના કેટલાકના અર્થપ્રકણમાં ને એ ક્રિયાપદો ને શબ્દો સાથે જોડાય છે તે શબ્દોના અર્થપ્રકણમાં યથાસ્થિત થીલ દેખાયા છે.

‡ ન્યાંમુધી પરસ્પર સંક્રાંતિવ્યવહાર વધેલો નથી, ઘણા અ.ચકારો થયા નથી, અનેક કોશગ્રંથ થયા નથી. ન્યાંમુધી પ્રદેશપ્રદેશની ભાષા સ્વિમશ્લેષે એકરૂપ થઈ નથી ન્યાંમુધી લેખનશુદ્ધિ વિષે અવિચળ નિશ્ચય બન્યાવા દુર્લભ છે. અમણી નિશ્ચય બાંધવા તે માત્ર એવિષે લક્ષ તથા અર્ચી કરાવવાને અને નિશાળમાં બહુનામાં યથેચ્છ વતે તેને અફકોશમાં રાખવાને મદદ છે.

મેં આનન્દ માન્યો છે તે ઉપરથી પણ મારા પ્રથમ વિચારને પ્રુટિ મળી છે, કે મોલવું તેવું જ લખવું પછી રૂપાન્તર મળેને મળતું આવતું હોય કે ન હોય. જે ભાષા પ્રથું સંસ્કારી થઈ હોય તે પછી વિકૃતિને પામી હોય તે એને પાછી સ્વચ્છ કરવી હોય તો વિકૃત રૂપાન્તર તથા વિકૃત ઉચ્ચારણ એ બંનેને મૂળસ્વરૂપ ઉપર લક્ષ રાખતાં રૂઢ થોડે થોડે ફેરબાં કરવાં. પણ જે ભાષા નવી બ્યવહારમાં આબ્યા પછી એકો વાર પૂરેપૂરો સંસ્કાર પામી નથી, પણ પામવાને પાત થતી જાય છે, તે ભાષાને શુદ્ધ સુન્દર કરવામાં મૂળના સમન્વયને વિચાર કરવો અવશ્ય નથી. ગુજરાતી ભાષાના શબ્દોનાં કાળકાળનાં રૂપાન્તર ભવાથી સ્પષ્ટ જણાય છે, કે ભાષા ઉત્તરોત્તર સુધરતી આવી છે. અમણાની ભાષામાં કેટલાક શબ્દ એવા છે કે જે પોતાની છેલ્લી ને ઉત્તમ સ્થિતિમાં આવી રયા છે, અને કેટલાએક રૂડો સંસ્કાર પામતા જાય છે.*—જુઓ.

અચરિજ, અચરજ, આશજ, અ-
ચરત.

અઢી, હઢી, અઢી. વરાઢા, વઢ-
વાઢિયા, વડવડિયા, વઢકણા,
વઢકણા. કુઢ, ડાઢ, દોઢ, દોહોડ,
દોહોડ, દોઢ. ગરકુ, ધરકુ.

અથ, વથ, વના, વિના. અણ-
અણ, અણવણ, અડવાણું, અડવું.
અનઈ, અને, ને.

અથું-સું, એસું, એહવું, એહેવું, એવું.
ઝાસું, કેસું, ફેસું, જપસું, જસું, જેવું.
અઢીકણ, અઢીકને.

કક, એક. કમ, એમ. કમ, કમમ,
કમ. જમિ, જમ, જેમ.
કીજક, કીજાએ. કતરક, એટલે,
એટલે. જવારે, જેવારે. જારે,
જવારે. મઈ, મે, મે.

કહાં, અઢી, અઢિયાં. કિહાં, ક્યાં.
ત્રિણિ, ત્રણ, તિણિ, તેણિ. કરક,
કરે. રમક, રમે. કિણ, કિણિ,
કુણી, કાણ. કેક, કક. ક્રિક, ક્રિક,
ક્રિક, ક્રિક.

ઉતરડવું, ઉતરડવું, ઉતરડવું, ઉતરડવું,
ઉતરડવું. તરડવું, તરડવું, તર-
ડવું, તરડવું.
ઉતરણિયો, ઉતરણિયો, ઓરણિયો,
અરણિયો, અરણિ, અરણિયો.
ઉલ્હાડ, ઓહોલહાડ, આહલહાડ.

એચણી, આગણી, ઉગણીસ, આ-
ગણીસ.

કજજ, કાજ.
કવણ, કુણ, કાણ, કોણ.
કુંચરી, કુચરી, કુચરી, કુંવેર,
કુંચારી, કુંચારી, કુચારી.

કાઢિયડો, કાઢિયો. રાડડ, રચડ,
રડેડ, રડુ. મિરડી, ગુરડો, ગરડ.
ગાડી, ગોડિયા, ગારડી. [મરડું.
ગાજડી, ગોડી, ગોડડી. ગોઠ.

મિહાદિસ, મુહાદિસ, મિહોદિસ,
મોહાદિસ, મોદીસ, મોદીસ.
જગાવિયો, જગાડીઓ, જગાઓ.
જક, જો. જઈ, જઈએ, જદાદી,
જેવારે, જારે, જવારે.
જાણીવઉ, જાણીવું, જાણવું.
જબ્યા, જબ.

જુગવણ, જુગન.
જોવો, જુઓ.
ગુઠને, તરઠને, તમને. ગુઠકારં,
તમારં. તસ, તેનું. અસ, એનું.
તાડિ, ટાડ, ટાહાડ, ટાડ.

ગુઠ, ગુ-ગુને, તેને, તને. તેહનઉ,
તેહને, તેનો.
દામણું, દામણું, દયામણું.
દિહી દીડી. પકડી, પેડી.
ફૂડવું (ફૂડક), ફૂડવું, ફૂડાવું, ફૂડાવણ,
ફૂડાવણ, ફૂડાવણ.

ફુહિલું, ફોહિલું, ફોહિલું, ફોહિલું
ફેસોટું, ફેશવટો.

દોષ, બીજી. ફસું, બીજું.
નવિ, નબ, નવ, નહોં, નહિ, નહિ.
નિહુર, નિહાર, નહાર, નહારં.
(નકારં).

નુતરડવું, નોતરડવું, નોતરડવું.
પેહરણ, પેહેરણ, પેરણ.
બકુ, બેટો. બિક, બેહુ, બેહો,
બેહુ, બેઓ, બને.

મણક, મનખ, મનીસ, મનુસ
મનુખ, માણસ.
મુઝનિ, મુઝને, મુને, મને, મને,
રચણ, રચેણ, રચણી, રજની.
લીગાર, લીગારેક, લગરી, લગાર.
વહિલઉ, વેહલો, વેહસો, વેહો.
વિહાણું, વાહાણું, વેહણું, વહાણું,
વાણું.

સય, સુ, સત, સો.
સવિ, સાવ, સહુ, સૌ, સઉ, સઉ.
સીવલ, શીતળ.
સોનઉ, સુનું, સોવણ, સોવણ,
સુવણ, સુનું, સોનું.

દવક, દવિ, દવે, આવે.
હિવડાં, હવડાં, હમણાં, હવણાં,
હરડે, અમણાં.
હકયડું, હીયડું, હૈડું, હકયડું-હું, હૈયું.
હોસી, હોસે, હસે. યશે, યારો.

ભાષા કેળવાઈને ઘટ તથા સુંદર થતી જાય છે ને તેવી તે વેચી થાય એ આપણો ઉદ્દેશ છે માટે એ ઉપર અને વર્તમાનભાષાની સત્તા પૂર્વભાષાની સત્તા કરતાં વિશેષ પ્રજા છે ને સુઢને માન્ય છે માટે વર્તમાન ઉચ્ચારણ પ્રમાણે જ લખવા ઉપર લક્ષ રાખેથી લેખનશુદ્ધિ પોતાની મેળે જ યથાસ્થિત થશે. આ શબ્દરૂપાન્તર શુદ્ધ છે ને તે અશુદ્ધ છે એ કેવું યોગ્ય નથી. કાળપરતે એણું વધતું સુંદર છે એમ જાણવું યથાર્થ છે.

* આ કોશના પ્રયેક શબ્દોનાં શબ્દોનાં કાળપરતરત્વે પ્રથમથી તે આખરપરત્વ ને ને રૂપાન્તર થયાં છે તે સર્વને નિયમમાં કેળાવવાના હેતુથી જ્યાં પડ્યાં છે તે પછી તેને વર્ણનુક્રમ પ્રમાણે ગોઠવતાં જહુ વિશ્લેષ થવા લાગ્યો તેથી તે અઢી મૂખી શક્યાં નથી.

આ કાશને માટે નક્કી કરેલા સામાન્ય નિયમ નીચે પ્રમાણે છે:—

પરભાષાના શબ્દને યુગનાંજ ઉચ્ચારણપ્રમાણે નહિ, પણ યુગનાં ઉચ્ચારણને અનુસરતાં રૂઢ, લોકમાં* જે ઉચ્ચારણ રૂઢ મનાય તેનું વિવેચન કરીને લખવા—જુઓ:

અકર્ણ-અકલ, અજમાસ-અજમાએશ (અઝમાએશ નહિ), આકીન-એકીન, આતશયાજી (આતસ-યાજી નહિ), ઇકરાર-એકરાર, ઇનસાફ (ઈ-ઈ-સાફ નહિ), ઇલમ (ઈલમ નહિ), ઇક્ક (ઈરક, ઇસક, અક્ક, એશક નહિ), ઉમર-ઉમર, ઉસ્તાદ (ઉ-વુ-એસતાદ નહિ), કમખરચ (કમખર્ય નહિ), કાપદો (કાએદો નહિ), ખુશખો (ખશખો, ખસખો, ખુસખો નહિ), તનદુસ્ત (ત-ત-દુસ્ત નહિ), દસકત (દસ્તખત નહિ), મુગલાઈ, મોગલ, યાદી (ઇઆદી નહિ), શહેર (શહર, શહેર, સેહેર નહિ), શાહબાદ (શ-શા-સાહબાદ નહિ), (લખવાની) સાહી (શા-સહી નહિ), સાહેબ (શાહેબ, સાહિબ નહિ), હામ (અઝામ નહિ), અફ્ઝેલ-ઇફ્ઝલિશ (ઇફ્ઝરેલ નહિ), ખેતર, મરાઠી-મરેઠી ઇ.૧.

સંસ્કૃતશબ્દો—(અ-અના અનુસ્વાર-વિસર્ગ સહિત અથવા રહિત) પોતાને શુદ્ધસ્વરૂપે જ હોવા જોએ ને તેમ આ કાશમાં છે; વિશેષ આ છે કે પાસેના અક્ષરને ચરપાદને બોલાતાં અનુસ્વાર જેમ હિન્દી બ્રહ્મણી બાપામાં લખાયલાં છપાયલાં પુસ્તકોમાં હોયછે તેમ વ્યવજનરૂપે જોડેલાં છે. લોકને વચ્ચે અધર્મ પડશે માટે અનુસ્વારને વ્યવજનરૂપે ન લખવું એનાં કરતાં, તેને તેના ખીન્ન ઉચ્ચારણથી જૂદું પાડી દેખાડવાને વ્યવજનરૂપેજ લખવું ને અભ્યાસથી અધરને સેલું કરી નાખવું એજ ઉત્તમ પક્ષ છે. સંસ્કૃતનું સ્વરૂપરૂપાન્તર થયેલું એવા શબ્દો-માંથી કેટલાએક યુગસ્વરૂપેજ રાખવાજોગ છે ને કેટલાએક અપ્રશ્નજાતિમાં ગણવાજોગ છે. સંસ્કૃતશબ્દમાંના એકાદા વર્ણની પાસેના વિસર્ગ જમને, વર્ણમાં ભળેલી ઈ જમને, એકાદો વર્ણ જમને અથવા તેનું અધટિતમિશ્રણ થઇને, સંયુક્ત વર્ણ છૂટા પડી જમને, શ-વ-સ નો બેદ ન રૂઢને, જ નો જ થઇને, વળી સંસ્કૃતશબ્દમાં એકાદો નવો વર્ણ વધીને જે શુદ્ધરાતી શબ્દ થયા હોય તે સહ સંસ્કૃતના સ્વરૂપરૂપાન્તર છે.

(અ) યુગસ્વરૂપે રેવાજોગ: દખ-દુખ (દુઃખ); અઘાપ, વના (અઘાપિ, વિના); નૂન (ન્યૂન); પ્રાકમ (પરાકમ); પરતક્ષ-પરકાશ-પરણામ-પદમ-અતર-માતર-ગરવ-વરણ-સરવ (પ્રસક્ષ-પ્રકાશ-પ્રણામ-પદ્મ-અત્ર-માત્ર-ગર્વ-વર્ણ-સર્વ); નાગપાસ, દાસી (નાગપાશ, દાસી); અળાકાર-કળત્ર (અલકાર-કલત્ર); અત્તી-અતોપ (ત્તી-તોપ); ઇ.૨.

(ઇ) અપ્રશ્નમાં ગણવાજોગ આ-અગન, અચળિત, અછરણ, અધરમ, અમરત, કરતાર, કાળ, ગામ, તન, તરવાર, તલ, ભરમ, મગન, માગ, મારગ, ભગન, વરસ, શુકન ઇ.૩.

આ કાશમાં સ્વરૂપરૂપાન્તરવાળા શબ્દોનાં કેટલાંક રૂપાન્તર કાઢી નાખી કાષ્ટ કાષ્ટ રાખ્યાં છે. એ સ્વરૂપરૂપાન્તરના ખીન્ન પ્રકારના કેટલાંક શબ્દો ધણાજ વપરાતા છે તથા ભણેલા લોક વાપરે છે ને હજી પણ વાપરશે. મગન, ભગન એ ઉચ્ચારણમાં જે વિશેષ અર્થ રસ રૂપો છે તે મગન, ભગનમાં નથી રૂપો. તરવારને તરવાર અને તલને તિલ એમ બોલવાનો સંભવ ઓછો છે ને એ કારણે ઉપરથી એ શબ્દો સંસ્કૃતના સ્વરૂપરૂપાન્તર છતે અપ્રશ્નજાતિના શબ્દમાં ગણ્યા છે.

* સ્થળભિત પ્રમાણે ભિન્નપણું છે. ત્યારે કોઈ ઉચ્ચારણ તે સહિત કેટલું કેટલું? ઉત્તમ મધ્યમ કનઠ એ પ્રમાણે લોકની સ્થિતિ કેટલું છે ને મનાય છે, તે એ ક્રમ પ્રમાણે તે તે વર્ગના લોકનું સર્વસ્વ સમજવું ને એટલે તેઓની ભાષા પણ સમજવી. વળી પ્રત્યેક કળની ભાષા તે તે કળના ગ્રન્થકારો પોતપોતાની સ્થિતિ પ્રમાણે સુદૃઢ કરી દેખાડી બંધ છે ને એટલા માટે એ ગ્રન્થકારોના પુસ્તકની ભાષાની પણ ઉત્તમ મધ્યમ સ્થિતિ હોય છે. વર્તમાનકાળમાં સામાન્ય વપરાતા શબ્દનું ઉચ્ચારણ જે પ્રકારે ઉપલા વર્ગના લોક કરતા હોય તેજ પ્રમાણ છે. તેમ અનુક્રમ વિષયના શબ્દને માટે તે વિષયની સાથે વિશેષ પ્રસક્ત રાખનારા લોકનું ઉચ્ચારણ (પણ સામાન્ય રૂઢિમાં આવી શકે તેવી રીતે) માન્ય કરવાજોગ છે.

† કારસી યુગાક્ષરની જોખમ તેના શુદ્ધ ઉચ્ચારસાથેની મેં એક મુનશી રાખી કરી લીધી હતી અને તે વડે શેક્સપીયરની હિન્દુસ્થાની અફ્ઝરૈલ તથા મોર્લેસવર્થની મરેઠી અફ્ઝરૈલ એ દિલ્લેરીઓમાં તે લિપિમાં લખાયલા શબ્દો વાંચી હું મારાં કાનને માટે શુદ્ધ ઉચ્ચાર સમજી શક્યાં છઉં.

‡ કૌસમાં લખેલાં રૂપાન્તર તથા તેમાં ખીન્ન જે રાખવા જેવાં નથી તેમાંના કાઈ કાઈ, ભેદ દેખાડવાને ને શેરોડ કાળ હજી જોઈએ એમ નહીં કોશમાં રાખ્યાં છે.

§ નિશાનોમાં ચાલતી ચોપડીઓમાં લેખનશુદ્ધિનો પ્રકાર સઘળા વર્ગના લોકને સુવરપડવાને બહુ સરળ રાખ્યો છે પણ તેમ રાખતાં ભાષાનું તેજ-બળ ઘટતું બન્યું; વળી દેવનામરી લિપિમાં પુસ્તક લખાતાં બન્ધ પડવાથી પણ વિજ્ઞાતજિને અટકાવ પોતે છે;—એ વિષે આગે વિચાર કરવા અવશ્ય છે.

અપભ્રંશ શબ્દભૂતિમાં (એકથી વધારે રૂપાન્તરો વળ કરતાં) કેટલાએક શબ્દ સામાન્યવ્યવહારના છે અને કેટલાએક રચળ તથા જનવર્ગ પરવે જૂના જૂના છે. એ સામાન્ય તથા વિશેષ શબ્દો કાશ્ચમાં હોવા એક એ પછી એ શબ્દોનાં રૂપાન્તરમાંથી કીમાં સેવાં ને કીમાં વરજવાં તે સમજાવી જ્ઞાન પામવાને સર્વ રૂપાન્તરોનું એકવારકી પછી પ્રત્યક્ દર્શન હોતું અવશ્ય છે. એ દર્શન થવાને પ્રદેશ પ્રદેશના વિશેષ વિશેષ શબ્દની કાશ્ચાવળીઓ અવશ્ય છે. પછી એ સૃષ્ટિ દુર્લભ હોવાથી લેખનશુદ્ધિના અચળ નિયમ બનાવ્ય શકાતા નથી. તોપણ તે કેટલાએક હાલમાં આ પ્રમાણે રૂં તો સારું ને આ ગ્રંથમાં છે.

(અ) અનુસ્વાર.

કેટલાંએક, આંક, ઈંધણું, ઉંધ, એંદ, અંધણું, પાંચ, પેંઠ, સિંચણું, સુંઘણું, ઈંડો એવા છે.

કેટલાંએક, અરુમરખો, પચ્યાત, કણ્ડાળો, પંદર, અચ્છ ઈંડો.

કેટલાંએક, હુટ-હુટ, હુછળું-હુછળું (તુછળું નહિ), છીક-છીક, ઇટ-ઇટ એમ વિકલ્પે રાખવાં.

કેટલાંએક, છૂન-કારને યોગે નવાં ઉપજી તે વર્ણનું ઉચ્ચારણ આણું કરેછે માટે તે અવશ્ય રાખવાં-

કાંણ, કાંન, પાંન, માંન, ઘાંણ ઈંડો. (એ નિયમ કાશ્ચમાં ધણે આપ્યો છે). અને યોગે પછી નવું

ઉપજે પછી તે તેટલું બળવત્તર રેતું નથી માટે તેવે ઠામે રાખવાં નહિ. કામ, પામણું, જમણું ઈંડો,

કેટલાંએક પાસેના સ્થાને યોગે વ્યવજનથી વધારે એવા નવું ઉચ્ચારણ રાખેછે.-કંસારો, ઈંસારું.

કાંસ એવા થોડાક શબ્દો છે-એને એમજ અથવા કનસારો, કનસારું, કાંસ એમ લખવા.

કેટલાંએક, ઉંકારાન્ત નપુંસક નામ-વિશેષણના પ્રસયરૂપે છે તે અને કેટલાંક ધાતુના મુખ્ય પ્રસય હું રૂપે

છે તે એક સરખીજ રીતે બોલાયછે પછી હું છે તેનું ઉચ્ચારણ કંઈક વિશેષ રચ્યે ને કિમ્બિયત લખાતું

બહુશે એમ મૂને બાપાનું વક્ષણ અને હું, શું નું ઉચ્ચારણ જોતાં ને શબ્દની વ્યુત્પત્તિ જોતાં જણાયછે.

(ઈ) દૂસ્વદીર્ઘસંયુક્તવર્ણ સમજાવી.-

એક અક્ષરના ઈકારાન્ત શબ્દ (સાનુસ્વાર ને નિરનુસ્વાર) તે દીર્ઘજ છે-ઈ, યીં, ધી, જી, દી ઈંડો પછી

નિરનુસ્વાર ઉકારાન્ત જી, રૂ, લૂ શબ્દ તે દીર્ઘ ને સાનુસ્વાર હું, શું તે દૂસ્વજ તેમ ધ્વનિવાચક જી,

ચૂં, ટૂં તે દીર્ઘજ રાખવા.

એ અક્ષરના શબ્દમાં અન્ય ઈ દીર્ઘ ને અન્ય ઉ દૂસ્વજ રાખવાં; તેમ પ્રથમ વર્ણમાં ઈ-ઉ હોય તો તે

દીર્ઘજ જાણવાં; વળી પ્રથમ ઉ ને અન્યે એ હોય તો વિકલ્પે દૂસ્વ ઉ ને વો થાય. અજી, વડી,

જાજી, એસી, એછી, અહીં, તહીં, નહીં ઈંડો ને કડુ, ચરુ, સારું, કરડું ઈંડો; તેમ છીડી, પીળી, તીણી

ઈંડો ને જીડી-જોટ, લૂણ, ઇંડો; વળી કૂઓ-કુવો, જૂઓ-જુવો ઈંડો.

એથી વધારે અક્ષરના શબ્દમાં પ્રથમ વર્ણ ઈ-ઉ હોય અથવા એ સ્વરવાળા હોય તો તે દૂસ્વજ* જાણ-

વા. ઇઝ-જરાતું, ઉભળતું, કુંડું, કુંમડું, કુટકું, સુંવાળું, શિખતું, ગુજરાતી ઈંડો.

દીર્ઘ ઈ-જથી આરંભાતા શબ્દ બીજા શબ્દ સાથે એડાય તો તે દૂસ્વ થાયછે.-ડીડી પછી કિડિયારું, દૂધ

પછી દુધભાઈ, કૂઓ પછી કુએતર અથવા કુવો તથા કુવેતર થાયછે, તેમ ઇકારાન્ત શબ્દને એ, એા પ્રસય

લાગેથી દૂસ્વ ઇતથા યે-શે એમ પછી રૂપ થાયછે.-મારીએ અથવા બારિયે, નદીએ અથવા નદિયે.

સંયુક્ત વર્ણોચ્ચારણને સંયુક્તવર્ણ લખી જણાવતું-ચીડી નહિ પછી ચિકી, મછર નહિ પછી મચ્છર ઈંડો.

બણ્યો, કચ્ચો, બચ્ચો, ઇંડો શબ્દોમાંના સંયુક્તવર્ણ છે તે વ્યવજન નથી એમ મેં પાછળ કહ્યું છે પછી

લખવામાં તો જેમ જોડાયછે તેમજ રાખવા. કણ્યોમાંનો કે વ્યવજન નથી માટે તેને રેફ રૂપે

યોજવો નહિ.

(ઉ) વર્ણ સમગ્રસરણ કેટલાં છે, એથી ધડાયલાં રૂપાન્તરો કેટલાં છે, એમાંથી વિચ્છર્ન કરવાનાં તે વર્તમાનમાં

અવેને માટે રાખવાનાં કેટલાં છે એ જાણવા પછી રાખેલાંમાંથી વર્ણજનને શુદ્ધ લખવામાં શી

* સંસ્કૃત શબ્દ પ્રાકૃતમાં ઉત્તરતાં તેમાંના સંયુક્તાલ્પણે દીર્ઘ થાયછે એ ઉપરથી નિશાળોમાં ચાલતી લેખડીઓમાં દીર્ઘ ઈ-ઉ લખાયછે અને ઉચ્ચારણ પછી તેટલું થાય છે એમ પછી કેટલાક કેટલે અને કેટલાક કેટલે કે ઉચ્ચારણ તો દૂસ્વ થાયછે પછી વર્ણ લખવો તે દીર્ઘજ. એ નિષે વાદ લખવો આ કેમજે અત્યંત આવતા નથી, તોપણ દૂસ્વ દીર્ઘ ઉચ્ચારણનું (માન યોજાનું નહિ પછી અજાણ્ય) માત્રને ધોરણે વિવેચન કરતાં અને સર્વપ્રાકૃતભાષાનો નિયમ કે પ્રથમ વર્ણ કંઈક નેરવાળી એડથી ઉતાવળો બોલયછે તે ઉપર લક્ષ રાખતાં રચ્ય સમજી કે ઉચ્ચારણ દૂસ્વજ છે ને દૂસ્વ છે તો તેમજ લખવું.

રીતે લેવી એ અહીં જણાવવાને પુરતી સામગ્રી નથી. તો પણ આ કાશમાં બહુઆપક ચાર પાંચ નિયમ
બહુ કરીને સહજ જોવામાં આવશે. *

અખ, આઈ, ઐ ના સમપ્રસારણવાળાં રૂપાન્તરોમાં નામબોધક ધણાએક એ વાળાંને વધારે
માન્યાં છે અને કેટલાંક અઈ ને તેથી થોડાં આઈ વાળાં એમ ક્રમે લખવામાં રાખવાં. મકે-
મકષ-મકાષ, પૈ-પખ-પાષ, અભરૈ-અભરખ-અભરાઈ ઈં કેટલેક ટેકાણે ધ-ચ ના તથા ડ-ર ના
સમપ્રસારણ થઈ ચાર રૂપાન્તર થાયછે-ઐરી-અઈરી-બાઈરી-આયરી. કેટલેક ટેકાણે અઈ
(અખઅઈ અખૈ) એમ રાખવું વધારે ગોઠેછે. કેટલાંકમાં હૃવૈ-હૃવાઈ, મલૈ-મલાઈ એ બેજ
રાખવાં એ રહુ છે. કિયાનાં તથા અવ્યયનાં રૂપાન્તરમાં અઈનુંજ પ્રયોગ છે-કૃષ્ણ, લઘ્ણ,
જહ્ણ, નહ્ણ, ઈં (ફે, લે, જૈ, નૈ ન રાખવાં). કેટલાક અખમાં બેજ રૂપાન્તર હોય છે-
જૈવાં કે પૈસો-પઈસો, હૈયું-હઈયું, વૈતરું-વઈતરું ઈં.

અઉ, ઐ, એ એઓના પ્રચારમાં અઉ-ઐ એ બેજ રાખવાં ને તે વાપરવા વિશે
સમજાવી અખોડ્યારની તોલના કરવી-વર્તમાનમાં અઉનું પ્રયોગ વિશેષ દેખાય છે. સુઉ-સો,
પૂઉવા-પૌઆ, ચૂઉડું-ચૌડું, મઉ-મૌ ઈં

ઈ-ચ ને એ-ચ ના પ્રચારમાં ઈ વાળો ને ચ વાળો વિશેષ માન્ય છે. રાયતું-રાઇતું,
ભાયડો-ભાઇડો, પાયણ-પાએણ, સોયક-સોએક ઈં.

આ-એ ના અને આ-એ-ઉ ના પ્રચારમાં ધરેણું-ધરાણું, મરેણું-મરારણું, મએ-મઝા
ઈં છે. પરાણી-(પરાણી) પરાણી-પરણી, કેણું-(કાણું)-કેણું-કુણું, એઠાં-એઠ-એઠું, (કરાઈ)-
કરે છે-કરેણું ઈં એ ભેદ કિયાનાં તથા અવ્યયનાં રૂપાન્તરોમાં બહુ જોવામાં આવેછે.

ડ-ઢ ના સમપ્રસારણમાં અઢાર-અરાર-અઢાર-અરાર એવાં રૂપાન્તરો થાયછે.

ર-લ ની સાથે ડ-ણ આવેથી ર-લ ઉડીને પાસેનાં વ્યંજન વર્ણનું દિવ કરેછે ને પછી
એ દિવમાંના પ્રથમ વ્યંજનને ય થાયછે. બરણી-બરણી-બયણી, ગળણું-ગણણું-ગયણું,
ચાળણી-ચારણી-ચાણણી-ચાયણી, કેારડો-કેારડો-કાયડો, પરડો-પરડો-પયડો ઈં.

હકાર સંસ્કૃત શબ્દમાંના અથવા ખ-ભ-ધ-ધ-ભ-લ-પ-સ એ વર્ણનો પ્રાકૃતમાં થયેલા હ
એ ઉડી જઈ પૂર્વવર્ણમાં ભળેલા હોય તેવા નીચે લખેલા અખોડ પોતપોતાના અનેક રૂપાન્તરો સાથે
જાવામાં મુખેછે-એ અખોડો જોળખાવવાને આ કાશમાં અખના પ્રથમ વર્ણની નીચે મિન્દુ મૂક્યું
છે. એ ઉચ્ચારણ પણ બે પ્રકારનું છે. કેટલાક અખમાં હું નું ઉચ્ચારણ માત્ર બાસેછે ને ધણા-
એકમાં સ્પષ્ટ જણાઈ પડેછે.† કાસમાન હું નું ઉચ્ચારણ ઘ, ઝ, ઠ, ડ, ધ, પ, ફ, બ, ભ એ
વર્ણ પાસે હોયછે લારે થાય છે. તેમ સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ વેળા આ, ઈ, ઊ, ઐ, ય, ઞ, ડ, ઠ,
જ, ત, ન, બ, મ, ય, ર, લ, વ, સ, ણ એમાંના પાસે હોય છે. વળી એ અખમાં એકાક્ષરી
ધાતુ કે, કો, ખો, ઝે, ચા, છા, જૂ છો, દો, ડો, દો, ના, ખી, મો, રે, લા, લે, લો,
વા, વે, સા, સે, સો, એ છે.

અખતું, અખરું, અરેલતું; આધતું, અધી, અફિ, અફિતું, આભાષ, આધું, આધ, આભ; ઈંદાળતું,
ઈંદાળો, ઈંડા, ઈંડારાવું, ઈંદાણી, ઈંધણ-ણું; ગિંદાળું, ગિંધ, ગિંધું, ગિંધ; એધાણ-ણી, એધી, એઝક;
ઐધરાળો, ઐઝટ, ઐઝલ, ઐઝાડ; ખુંધ, ખુંધું; ચિલકું, ચોધરા, ચોધાર; ડાધ, ડાધી, ડાધું, ડાધો,
ડાભ, કુધો; ત્રેપન, થાંબ-ભાંડુ-લો, થોભ, થોભણ, થોભતું, થોભિયો, થોભો; દઝાડતું, દઝોડિયું, દઝ, દઝણું,
દઝતું, દાભ-ડો, દાભડી, દુઝણ, દુઝણું, દુઝવું, દુઝાણું, દુભણ, દુભવું, દુભવું, દુભાવો, દોખડું; નધરાળ;
બાઝપડું, બાઝતું; બાઝમ, મોખરે, મોધમ, મોધવારી, મોધું; રઝળતું, રઝળાટ; રધિણઠક, રધિણિયું,

* એ રૂપાન્તરોનું વિવેચન કરવામાં મૂળ સંસ્કૃતશ્લેષ ને નિયમે પ્રાકૃતમાં હતજી હોય તે નિયમોનો ઉપયોગ થયાસ્થિત
કરવો પણ લેખનશૃષ્ટિ તો સ્વાભાવિક રાખવી. એ નિયમ અને કાળકાળના ઉપનિયમ એ સમજાવી એક બહોળ
જ્ઞાન થવો ચોખ્ય છે મટિ અહીં તે લખવાનું પ્રયોજન નથી-એ નિયમમાંના કેટલાએક સમપ્રસારણ વિષયમાં આની રૂપાંતર.

† અંકાર (અહંકાર), અપારો (આહાર), આરો (આહાર), લેર (લઠ), નોર (નખર) નહર ને પછી એનાં
રૂપાન્તર, મે-મેકે (મેષ), ફેવું (ધતિ-કહઈ ને પછી રૂપાન્તર), યોરો (બધિર) બહિર ને પછી રૂપાન્તર, બીવું (ભી-
બહઈ), લાવો (લાભ), ભીવું (ભણું), અમ-મે (અસ્મત) ઈં, કેટલાક શબ્દમાં એ ઉચ્ચારણ, અજ્ઞાસને લીધે અને
નાસિકા-અર્ધકિયાની વર્ણ પાસે હોય છે તેને લીધે પણ થયાંછે.

શંધલિયો, શંધલ્લી, શંધલ્લું, શંધલું, શંધડો, શંધો; રિજલું, રીઝ, રઝલું, રઝ, રેઠાણું, રેઠ, રેષ, રેષલું; લાળો, લાંલું, લેધાલું, લેલી, લેધો, લેળો, લેખપડ; વધાર, વધારણી, વધારલું; વાઝ, વાઝણી, વાઝણું, વાઝોડું; વાધણી, વાધરી, વિધું, વિધોટી; વિજ-ઝણો, વિઝલું; વેપાર.

અડધાર.	એ/રજ.	કાડ.	કો/લું.	ચડધાર.	છાલું.	ટે/લ.
અડી.	એ/રે.	કાડલું.	કોળી.	ચડણ.	છાયા.	ટે/લભર.
અમે.	એ/રે.	કારો.	કોળું.	ચડલું.	છાર.	ટે/લિયો.
અરાડ.	એ/લી.	કાણ.	ક્યારિ.	ચડભડલું.	છારલું.	ટોચો.
અલેલું.	એ/લીવાર.	કાણી.	—	ચડાઈ.	છારી.	ટોલું.
અવશાઈ.	એ/લો.	કાન-તુડો.	ખરેટી.	ચડાઈ.	છરું.	—
અવળી.	એ/વા.	કાનડો.	ખરેટું.	ચડાણ.	છાવણ.	કાંસો.
અવાડું.	એ/વાતણ-૧.	કાનો.	ખરેટા.	ચડાચડી.	છાવણી.	કેસ.
અવાડો.	એ/ડું.	કાર.	ખરેટો.	ચડાવ.	છાવણું.	કોંસલું.
અવેરે.	એ/જવણી.	કારવો.	ખરેડી.	ચડાવો.	છાવું.	કોંસો.
અં.	એ/જવલું.	કારે.	ખરજલું.	ચડિયાલું.	છાસડ-સેઠ.	—
અડ.	એ/જલું.	કાંલું.	ખરિવસ.	ચડેલ.	છુંડું.	ડાં.
અડાલ.	એ/ડાડલું.	કાવો.	ખસખસ.	ચખડલું.	છતાળી-સ.	ડાંડી.
અડિયો.	એ/ડી.	કિયું.	ખસલું.	ચા.	છેડ-છી.	ડાંડો.
અાર.	એ/રો.	કી.	ખસિયાણું.	ચાય.	છેડલું.	ડાંપણ.
અારવે.	એ/રણ.	કુડલું.	ખસી.	ચાયના.	છેડાછેડી.	ડાંખ.
અારેડું.	એ/રણી.	કુડાપો.	ખસોટી.	ચાડું.	છેડો.	ડાંખલું.
અારો.	એ/ર.	કુડડી.	ખળી-ળું.	ચિડલું.	છેર.	ડાંયું.
અાલાલીલું.	એ/રં.	કુડડું.	ખાંસી.	ચિડિયું.	છેણટા.	ડુંખો.
અાવરો.	એ/રો.	કુલું.	ખાંઈ.	ચોડ.	છેલું.	ડુંખી.
અાવે.	એ/રો.	કુરાડી-હી.	ખાંધર.	ચોલો.	છેલોટા-રો.	ડુંખો.
—	એ/લાણ.	કુડાડો-હો.	ખાંયો.	ચુકડી-લી,	છલ.	ડુંખો.
છાકો.	એ/લાણું.	છે/લી.	ખાંચરું.	ચુલ-લો.	છેલડી.	ડુંખું.
છાલું.	એ/લાણું.	છે/લું.	ખાંવો.	ચે/ન.	છેલછમિલું.	ડુંલો.
છાડું.	એ/લાણી.	છે/લ.	ખાંસ.	ચે/નકાં.	છેલપડી.	ટોંડ.
છાડાળી.	—	છે/વત.	ખિલોડી.	ચે/નબાળ.	છેલઈ.	ટોંડિયું.
છાડલું.	કાડાં.	છે/વારે.	ખિલોડી.	ચે/વલું.	છેલણી-૧.	ટોંડુ-લીનાખલું
છાડારો.	કાડી.	છે/લું.	ખિસર.	ચે/રો.	છેલું-છેલું.	ટોંડળું.
છાજ.	કાડી.	કોંડી.	ખિસું.	ચોંઠ.	છેલે.	—
—	કાડી.	કોંડું.	ખિસી.	ચોંડલું.	છેવડ.	તારાં,
જાનાળી.	કાડી.	કોંડું.	ખિસર.	ચોંડિયાં.	છેરાડું-ડું.	તાર.
જાં.	કાંડી.	કોંડ.	ખિસરો.	ચોંડી.	છેવાડું.	તાર.
જાલડું.	કોંડું.	કોંડારું.	ખિસિયો.	ચોંડલું.	છેલલું.	તારપણી.
ઉલાવલું.	કોંડી.	કોંડિયું.	ખિસ.	ચોંડલું.	છેલું.	તાર.
ઉલેચલું.	કાંડી.	કોંડી.	ખિસ.	—	છાઈ.	તેતાળી-સ.
ઉલાસ.	કાંડી.	કોંડી.	ખિસ.	—	છાડ.	તે/સેઠ.
—	કાંડી.	કોંડી.	ખિસ.	—	છાડક-રેક.	તે/પન.
એસી.	કાંડી.	કોંડી.	ખિસ.	—	છાડા.	તે/વાર.
એડ.	કાંડી.	કોંડી.	ખિસ.	—	છાડી.	તે/લું.
એડા.	કાંડી.	કોંડી.	ખિસ.	—	છાડીશિયળ-શી.	તે/લે.
એડિયો.	કાંડી.	કોંડી.	ખિસ.	—	છાડી.	તે/સેઠ-સેઠ.
એ/અક.	કાંડી.	કોંડી.	ખિસ.	—	છાડી.	તે/સેઠ.

[illegible]

રે/લં.	હુબલિયું.	લો.દી.	વાલુવરી.	રે/લં.	સરાહ-ચ.	સુંવાળી.
રે/ચું.	હુબું.	લોડું.	વાલું.	વેવલ-વાલુ.	સંરં.	સુંવાળું.
રે/ડો ટો.	હુડકીડ.	લોચું.	વાર.	વેવરાતું.	સંવાર.	સુંમ.
રે/ડ.	હુડકું.	લોડું.	વાલ.	વેવા.	સંવારં.	સું.
રે/લ.	હુડકું.	લોલો.	વાલમ.	વેવાઈ.	સંવાતું.	સુંકડો.
રે/ચલ-ચેલો-	હુડકી.	---	વાહું.	વે/વાર.	સાંડ.	સે/.
રે/ચલી [લો.]	હુડારો.	વઈ.	વાલોળ.	વે/લું.	સા.	સેરો.
---	હુવાર	વઈ-આરં.	વાહું.	વે.	સાઈ.	સે/ર.
લડકું.	હુડ.	વંડકાં	વિહું-વીહું.	વૈતરં.	સાઈડાર.	સે/રો.
લાંબ.	હુકો.	વડવાડ.	વીવા.	વૈવડ.	સાંજોલી.	સેલ.
લાંજી.	હુચી.	વડવાડિયું.	વેંચલ.	વો/.	સાંજીમ.	સેહું.
લાંચું.	લે/.	વડકું.	વેંચવું.	વો/લ.	સાંજકું.	સેડું.
લાઈ.	લે/રો.	વાલુચર-ચેર.	વેંત.	વો/લું.	સાંજપણ.	સે.
લાઈલરંકર.	લે/લોહી	વડું.	વે.	વો/રંકું.	સામસામા.	સેચડ.
લાજી.	લે/લું.	વડું.	વેડ.	વો/રો.	સામે.	સેચર.
લાચ.	લે/ર.	વડું.	વેડમી.	---	સાચો.	સેચાં.
લાચરી.	લે/રિયું.	વરિયાળી.	વે/લુક.	શાલું.	સારવું.	સેડું.
લાર.	લે/રી.	વરેલી-રોલી.	વે/લું.	---	સાહું.	સે/ડિયું.
લારં.	લે/લુડ.	વલોરલું.	વે/મ.	સઈ-ચર.	સાહું.	સેચલું.
લારો.	લે/લું.	વવાડું.	વે/રંકું.	સડ.	સિઆરી.	સેચલું.
લાવ-વો.	લે/મે.	વાડ	વે/રો.	સડડ.	સિઆરવું.	સેચલું.
લાવલરંકર.	લો.	વાડવું.	વે/રો.	સડિયો.	સિરોઈ.	સેચલું.
લાહું.	લોઈ.	વાડિયો.	વે/લ.	સડડો-રડો.	સીરી.	સેચલું.
લાલો.	લોઈ.	વાડી.	વે/લ.	સરડો-રડો.	સીરો.	સેચલું.
લાળો.	લોઈયું.	વાજી.	વેલા.	સરડવું.	સુડ.	સે/લોયો.

જે નામ લિફ્તપરત્વે યુગ શબ્દથી જાણાપડે છે તેને મેં ગુજરાતીમાં વપરાતાં લિફ્તજેઠ દરજાઓ ઉ-જામ, વય, તરુ, વૃક્ષ, દેવતા ઇ.એ સંસ્કૃતમાં નં, નં, પુ, પુ, સ્ત્રી.એ છે તે તેને મેં પુ, નં-સ્ત્રી, પુ-નં, નં, પુ, ઇ.એ તેમ ત્રણે લિફ્તે વપરાતા વિશેષણગતિના શબ્દોને મેં નપુંસકલિફ્તનેજ રૂપે જોળખાવ્યા છે-રેહું, ઉતાવળું, બાવડું, નાનું, મોટું ઇ.એ.

૩. વ્યુત્પત્તિ શબ્દોના અર્થ કાશના સમ્યક્માં આટલો છે કે શબ્દના મૂળ ધાતુ, તેની ઘટના તે તેનો પ્રથમ નિપજોશી શબ્દ એ દેખાડાવવાં. એ અર્થમાં એક રીતે જોતાં મેં આ કાશમાં કંઈજ કીધું નથી ને બીજીરિતે જોતાં કેટલુંક કચું છે એમ પણ છે. સંસ્કૃત. અપભ્રંશ ને પરમાણના એક શબ્દોની ગતિ પાડી, પરમાણના સમ્યક્-ધર્મે વિષય બ્રમણાં પડતોમુકી સંસ્કૃત તથા અપભ્રંશવિષે આ પ્રમાણે કચું છે-સંસ્કૃત અને સંસ્કૃતના પ્રાકૃત એમ બે પ્રકારના શબ્દો મળીને ગુજરાતી શબ્દો થયા છે અને સંસ્કૃતશબ્દની વ્યુત્પત્તિ સંસ્કૃતભાષાના કાશમાં દેખાડાવવી અવશ્ય છે-ગુજરાતીકાશમાં નહિ એમ જાણી સંસ્કૃતશબ્દની વ્યુત્પત્તિવિષે મેં ઘણું જોડું બજાવ્યું છે-અંશ, અક્ષય, અફક એ શબ્દોમાં જેની વ્યુત્પત્તિ દેખાડાવી છે તેની બીજા માત્ર સવાસોએક શબ્દની દેખાડી છે. સંસ્કૃતના પ્રાકૃત અથવા અપભ્રંશ એમાંના કેટલાએકના શબ્દસંસ્કૃતશબ્દ દેખાડા છે-જેવા શબ્દો આ કાશમાં ૧૩૩૯ સૂત્રક ને ઉપસૂત્રક બનેના મળીને છે.*

* ગુજરાતી અપભ્રંશ શબ્દોની વ્યુત્પત્તિનું શોધન, સંસ્કૃતનું થોડુંપણું, જૂની પ્રાકૃતનું વિશેષ, મરેડી હિન્દીનું થોડું-એક અને ગુજરાતી શબ્દરૂપાન્તરનું પુરેપુરું જ્ઞાન હોય તોજ સુલભ થાય.-રૂપાન્તરનું રૂપ જોઈ તેડપરથી તર્ક કરતાં, તર્ક કરી સમાન અર્થના સંસ્કૃત પદોથી શબ્દ જોળતાં, એકાદ વીણીકારી એને પાછો પ્રાકૃતનિયમ પ્રમાણે છે કે નહિ તે નક્કી કરતાં અને એ સંધાને માટે અનેક ગ્રંથ જોતાં સો શબ્દના શ્રમના અવેજમાં પડેલી વ્યુત્પત્તિ સિદ્ધ થતી દુર્લભ છે. વિક્રમના કાળની પ્રાકૃત ભાષાના શબ્દોના અથવા અપભ્રંશ ભાષાના શબ્દોના કોરા પ્રથમ થવો અવશ્ય છે; એ અને વરુચિને પ્રાકૃતપ્રકાર અથવા હેમચન્દ્રનું અપભ્રંશ ભાષાનું વ્યાકરણ એ વડે વ્યુત્પત્તિ શોધન બહુજ સરળ થશે.

આખ્યાન વિષયમાં—

પરબાણા શબ્દના અર્થને માટે તો ધણુકરીને પયોય શબ્દોજ આપ્યા છે; સંસ્કૃત શબ્દમાંના કેટલાએકના અર્થને માટે જ શબ્દો અપબ્રંજરૂપે વિશેષ વપરાય છે તે શબ્દના અર્થ જોવાની સૂચના કરી છે, કેટલાક જે પોતાના બીજા પયોય અપબ્રંજ કરતાં બાપામાં વિશેષ વપરાય છે તેઓના અર્થ કરી દેખાડ્યા છે અને કેટલાકના અર્થને માટે પયોય શબ્દો આપ્યા છે. સંસ્કૃત શબ્દના અર્થ યુગ બાપામાં ધણુ જો તેમાંના જેટલા ગુજરાતીમાં વપરાયલા તેજ અર્થ આ કાશમાં રાખ્યા છે પણ વળી કેટલેક કેકાણે, યુગ અર્થોમાંથી રૂડા ને અવશ્ય લેવા જણવા તે લખને શબ્દના અર્થની સ્પષ્ટતામાં વધારો કર્યો છે.

અપબ્રંજ શબ્દોમાં જે મુખ્ય મુખ્ય રૂપાન્તરો છે તેના અર્થ તો અવશ્ય કત્યા છે ને બીજાઓને માટે પયોય શબ્દો આપ્યા છે અથવા અમુક શબ્દ જોવા એમ જણાવ્યું છે. એ નિયમ રાખ્યા છતાં કાશના ઉપયોગ કરનારને સુધ્ધ પડે માટે ધણુક શબ્દોના અર્થ તે શબ્દોની પાસેજ કરાવ્યા છે.

૧. અર્થનિરૂપણ, કેટલાએકનું, ઓળખાવી, સમજાવી, વર્ણવી કહ્યું છે; અને કેટલાએકનું, બાખ્યા કરી (શબ્દના અનેક અર્થ જોતાં તેના પ્રસાર કેટલો છે તે ધ્યાનમાં લઈ અર્થનું સ્વરૂપ ટુંકાં કથનમાં બાંધી દેખાડવી), પછી અલેકા અર્થવિષે બોલી, એ અલેકા અર્થ વ્યવહારમાં કેવી કેવી રીતે વપરાય છે તે અને તેના સમ્યક્તામાં દર્શી કેવતો તથા પ્રમાણ વાક્ય કીર્ત્તિ છે તે જણાવી, કહ્યું છે. કાશ જોનારે અર્થદર્શનનાં લખાણમાં જે-તે એ શબ્દો ઉપર વિશેષ ધ્યાન રાખવું કેમકે એ ઉપર અર્થનો ભાર રયો હોય છે. (કેટલેક ટેકાણે જુલ છે).

૨. દ્વિધ્રેયોગ, કેટલાક-ધણુએક યુગ અર્થના સમ્યક્તામાં લક્ષણવાળા છે ને કેટલાક નવા અથવા વિશેષ સંસ્કૃતવાળા છે-એ દ્વિધ્રેયોગ ધણુકરીને નામની સાથે ક્રિયાપદ જોડાથી અથવા મુખ્ય ક્રિયાને બીજી સહાય ક્રિયા જોડાથી થાય છે. એ પ્રયોગમાં બાપાનું પોતાનુંજ કેવાનું એવું પ્રયોગ સૌંદર્ય રૂપક છે.

૩-૪. દર્શકીકથન (કેવતો) આ કાશમાં ૩૪૨ અને જૂના પુસ્તકમાંના પ્રમાણબાંધ સહ મળીને ૫૫૬ છે. જૂના પુસ્તકોમાંના કેટલાક શબ્દના અર્થ નક્કી કત્યા છે તે આમ-એક શબ્દ એક અન્યકારે પોતાના અન્યમાં તેનાતેજ કે જુદા અર્થમાં અને બીજા અન્યકારે પણ તેજ કે જુદા અર્થમાં વાપર્યો છે એ જણીલઈ અર્થ લખ્યા છે-એમાંના કેટલાક મને બહુ રૂડા લાગેલા પણ અર્થને માટે મારી પૂરી ખાતરી નહિ તેથી તેને કાશમાં દાખલ કરતાં હું ખગચ્યો હતા પણ શબ્દ, કાશમાં પડી પ્રસિદ્ધિ પામશે તો અર્થ વિષે કાઈ દાડો પણ નક્કી થશે એમ માની તે શબ્દોને તેઓનાં વાક્ય સહિત રાખ્યા છે.

એ પ્રમાણે આ કોશની સમૃદ્ધિની વ્યવસ્થા છે-શબ્દસૂત્ર પૂરો નથી, અર્થ લખ્યા છે તે તેની બાંધના પ્રમાણને વિચારે બહુ છે.-મૂળના અર્થ ઉપરથી ઉત્તરોત્તર બીજા અર્થ થતા ગયલા તે ધારણે યથાર્થિતકમમાં નથી-(વળી તે વેળાએ ખાટા પણ હશેજ), અ-અરચનાવિષે સર્વત્ર એકસરખા નિયમો રચ્યા નથી ઈલાદિ દોષ આ કાશમાં છે ને તે હું જાણું છઉં ને ગ્લાનિ પામું છઉં કે બારવર્ષે કાશ પ્રસિદ્ધ કરતાં અજી પણ તે સહોષ છે! પણ પાછો એકરીતે સન્તોષ માનું છઉં કે બાર વર્ષે પણ ગુજરાતી ભાષાના શોડ-ધણુ શબ્દોની ઔકશશાલા લોકને જોવાનો સમય આવ્યો; વ્યવહારપક્ષે જો કે હું મારી બાંધરિતિપરત્વે કંઈએક સંદેશિત છઉં તોપણ આન્તરરિતિપરત્વે વિદ્યાર્થીના મહેઝાન-દનો ને તરુણ શૌદાના પ્રપુલ્લ આનંદનો લાભ પામ્યો છઉં-કાશ કેમ કરવો, કાશમાં દોષ યુજી તે કોને કેવા, ગુજરાતી ભાષાનો ઉત્તમ કાશ તે કેવા થવો જોઈએ એ મેં જાણ્યું છે અને અન્ય પ્રગટ કરવાના માર્ગમાં નડતાં વિદ્યો સાહસજીવિયે તોડી ધણુકાળે પણ આ લીટીએ લખવાનો રૂડો દાડો જોઈ છઉં! આ કાશ જેવો જોઈ તેવો નથી જ પણ એવે એ અથવા બીજો કાંઈ મનમાનદો ઉત્તમપ્રકારે રચવો એ બીજાઓનો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. વર્તમાનમાં ગુજરાતી કાશ સમ્યક્તી મારી આશા આટલી છે કે ગુજરાતી ભાષાની જ્યારીદર્શનનારો પૂર્ણ બળસૌંદર્યે ઝળાંઝળાં કરી રચવો એવો કોશ, સરસ્વતીને પ્રસાદે એકવાર જોઉં-એ ઈચ્છા પુરીપાડવાને તે કેવી પૂર્ણ સ્વતંત્ર, રૂડી ભક્તવત્સલ ને પરમ ઉદાર છે.

સુરત-આમલીરાન

સરસ્વતીમંદિર,

સં. ૧૯૨૯, પોષ શુદ્ધ ૬ અનેઈ.

નર્મદાશંકર લાલશંકર.

આ કાશ જોવાની રીત.

પ્રથમ તો, જે શબ્દનો અર્થ જોવા હોય તે શબ્દના પૈલા એ અક્ષર જે પૃષ્ઠ ઉપર હોય તે પૃષ્ઠ શોધવું; પછી તે પૃષ્ઠમાં તે શબ્દ શોધવો. શબ્દ વેચો જડીઆવે તેને સારુ શબ્દ ગોઠવવાનો આ અનુક્રમ ધ્યાનમાં રાખવો—

૧ સાતુસ્વારવર્ણ, ૨ સવિસર્ગવર્ણ, ૩ સ્વરવર્ણ, ૪ વ્યન્જનવર્ણ, ૫ વ્યન્જનની એકાદશાક્ષરી-
માંનોવર્ણ, ૬મ પ્રમાણે, ૬ સંયુક્તવર્ણ. ક્ષ ને જા એ સંયુક્તાક્ષર છે. ક્ષ એ ક્ પ્ ને અ મળી તેમ જા એ
જ્ ન્ ને અ મળી થયો છે માટે ક્ષને કના અને જને જના સંયુક્તાક્ષરમાં જોવા.

ઉપર લખેલી શબ્દ ગોઠવણનો દાખલો

અમંશ, એઃહો, અકડયાજ, અકાજ, અકીક, અકૃત્રિમ, અકોટી, અકકડ, અકકેક, અકોધ, અકલેશ ને
અક્ષ. એ પ્રમાણે અખ, અગ આદિ શબ્દો વિષે અને વ્યન્જનના શબ્દો વિષે જાણવું.

સંસ્કૃતના વર્ણ

સં-સંસકૃત, ક્ષા-ક્ષારસી, આ-આરબી, અ-અં-અણ્વરણ, હિં-હિન્દી, મં-મરેડી, પુ-નામ
પુલિંગ્, જી-નામ જીલિંગ્, ન-નામ નપુંસકલિંગ્, સં-સર્વનામ, વિ-વિશેષણ, વિં વા-વિશેષણ
ધાતુસાધિત (કૃદ-ત), કિં-ક્રિયાપદ, કિં અ-ક્રિયાપદ અકર્મક, કિં સં-ક્રિયાપદ સકર્મક, અ-
અન્યથા, ઉ-ઉપસર્ગ.

ગુજરાતીભાષા

-૧૭૮૦-

૩ અમુદ્રાના સમજનમાં ગુજરાતી ભાષાવિષે નિમન્ધ રચી અહીં જે સાથે મુકયો હોય તો આ કાશને વિશેષ શોભા મળે, પણ પુરતાં સાહિત્ય ન મળવાથી તથા મળ્યાં છે તેટલાં ઉપર પુરતો વિચાર કરવાને સમો અનુકૂળ ન હોવાથી તે નિમન્ધ મારી છ્વછા છતે પણ લખીશ્વકાતો નથી. તોપણ અવે પછી મારા ને ખીભાના શોધને સહાય થઇપડે તેવું થોડુંએક નોખી રાખુંછઁ:-

ગુજરાતીભાષા એટલે ગુજરાતના લોકની ભાષા. કાળેકાળે ગુજરાતમાં નવાં નવાં રાજ્યો થયાં ને લય પામ્યાં. રાજ્યની સીમામાં વધવટ થવાથી ગુજરાતી કેવાતા લોકની સહખ્યામાં પણ વધવટ થયાંકીધી. વળી બનનેક ધર્મના લોક અનેક પ્રકારની બોલીયો બોલ્યાછે-“બાર માઉએ બોલી ફરે” એવી કેવત પણ છે; તો, ગુજરાતી ભાષા તે કેટલા પ્રદેશના કીઆ ધર્મને માનનારા લોકની સમજની બેઇએ ?-એકાદા મોટા પ્રદેશમાં જુદાં જુદાં ઠેકાણાના ને જુદાંજુદાં વર્ગના લોક પોતાના સામાન્ય વ્યવહારને અર્થે ધણુંકરીને એકસરખી રીતે બોલેછે ને એ સામાન્ય ભાષા તે, તેટલા પ્રદેશનાં નામ ઉપરથી ઓળખાયછે. વળી પ્રદેશનાં નામ લોકઉપરથી પડેછે પણ પાછા લોક, પ્રદેશનાં નામથી ઓળખાયછે, એવા પરસ્પર સમજન છે-તેટલામાટે, ગુજરાત એ નામ મળે અમુક બોલી બોલનારા લોકના ઉપરથી પડતું બેઇયે. એ લોક કોણ હતા ને કેવી બોલી બોલતા ? અમણાં આપણે બોલિયે છીયે તેવી કે જુદી રીતની તે બણતું પ્રથમ અવસ્થા છે.

ગુજરાત એ સ્વદેસ સંસ્કૃતપુસ્તકોમાં ગુજર્નરદેશ લખાયોછે. ગુજર્નરનોદેશ એમ અર્થ છે તો ગુજર્નરલોક* તે કોણ એમ પૂછા નિકળે. એવિયે અલાપિ આપણને ખરેખરી બજા થઇ નથી. પૂર્વે પતાન જેટલું જ.પામાં આનુંછે તેટલાઉપરથી કેવાઇ શકેછે કે એ સ્વદેસ પગ્યાસરતું રાજ્ય રચપાયા પછી પ્રસિદ્ધ પડોછે ને એ રાજ્યના લોકની ભાષા તે ગુજરાતી ભાષા કેવાય.

એ ભાષા કેવી હતી તે જોવાને કોઇ ગ્રન્થ બજા હાય લાગ્યો નથી, પણ સૂત્રીતણસે વર્ષ પછી ગુજરાતના સર્વોપર ઉત્કર્ષકાળમાં ભાષાનું જે સ્વરૂપ હતું તેની ઝાંખી ગુજરાતનાજ ને તેજ કાળના પશિત હેમચન્દ્રે અપ્રજ્ઞભાષાના વ્યાકરણમાં કરાવીછે.† તે કાળના વિદ્વાનો સંસ્કૃતમાં જ પુસ્તક લખતા એટલે લોકભાષા ઝાઝી

* ગુર્જરાપદ (ગુર્જરા શોભા પામ્યા બ્યાં તે) અથવા ગુર્જરજન (ગુર્જરોએ ક્ષણકરેલી એવી તે) એ સખ્દો કોઈ કોઈ અવસ્થામાં સાંભળવામાં આવેછે. સંસ્કૃત શબ્દોના અર્થ પ્રમાણે ગુર્જર કેવાતા લોકોની પૃથ્વી તે ગુજરાત છે. ગુર્ ધાતુ, બ્રહ્મ-લઘમ; હિસા-ગતિ એ અર્થને વિષે પ્રવર્તેછે ને એમાંથી લઘમ-હિસાના અર્થ ગુજરાતના લોકને લાગુ પાડતાં હિસા કરનારા ને ખેતી વણતરુપાર એ લઘમ કરનારા લોક તે ગુર્જર એમ અર્થ કૂપાય, અને એ અર્થ ગુજરાતની પૃથ્વી વસ્તી બીલ કાળીની કેવાયછે તેને તથા ગુજરાતના લોકના ને લઘમ તેને લાગુ પડેછે-વળી કૃષ્ણદ્રુપ દેશ તથા પશ્ચિમે સમુદ્ર છે એ જોતાં ગુજરાતના લોક ખેતી વેપારના જ લઘમ પરંપરાથી કરતા આવ્યાછે એમ સિદ્ધ થાયછે. એક શાસ્ત્રીએ ગુર્ ધાતુ ઉપરથી ‘ગીર્થતે તદ્દ ગુર્, ગુર્જનરતિ ચસ્મિન્’ એમ બ્યુત્પતિ કરીને ને દેશને વિષે ઉચ્ચારણ ઉત્તરિતરૂપે રૂપાં હોય તે, એમ અર્થ કર્યો ને એક શ્લોક બહુયો-“ગુર્જરાણાં મુલ્લં ઝટ્ટં, શિવોપિ શક્તાં મતઃ; તુલસી તલલી જાતા, મુક્તોપિ મક્તવતામ્.” ‘ગુજરાતીઓનું મુખ બ્રહ્મ છે કે શિવને શવ, તુલસીને તળસી, ગુરુદેને મક્તવે કેછે.’ એ શ્લોક ગુજરાતીઓનું હાસ્ય કરવાને કોઇએ જોઝો હોય એમ બજાયછે, તોપણ તેમાં કયલું તે કેવળ અસભ્ય નથી. વિશ્વાચળની ઉતરે વાસ કરનારા પાંચદેશના બ્રાહ્મણે તે ગોડ ને દક્ષિણે વાસ કરનારા પાંચ દેશના બ્રાહ્મણ તે દ્રાવિડ કેવાયછે ને એ પાંચ દ્રાવિડમાં ગુજરાતી બ્રાહ્મણોની ગજના ધઈછે અને ગુજરાતી બ્રાહ્મણો યજ્ઞવેદી છે એવું ચર્ચવૃદ્ધ નામના ગ્રન્થમાં લખ્યું છે. ગુર્જર શબ્દ વિષે કેટલીક નર્મગદ્યમાં ગુજરાતીઓની ક્ષિપતિ વિષેના નિમનધમાં છે.

† સંવત ૧૧૬૮ માં--એ નંખીની અળપગળપ શાસ્ત્રી યજ્ઞસાલના “ગુજરાતીભાષાના નિમનધમાં” છે.

હેમચન્દ્રે પોતાના ગુર્જરદેશની જ ભાષાને અપ્રજ્ઞ નથી કૃષ્ પછુ તે કાળના ખીભણ કેટલાક દેશની લોકભાષાને અપ્રજ્ઞ સ્નેહ નામ આપ્યુંછે. તે કૃષ્ છે સંસ્કૃતના અતિબ્રહ્મ રૂપાન્તર યઈ ને ભાષા બોલાયછે તે અપ્રજ્ઞભાષા, અને એ બે પ્રમાણી છે. એકોના સમજન વિશેષે આકૃષ્ટ સાથે ને ખીછોના વિશેષે કૌરસેની સાથે છે. અમણાની ભાષાએ પણ માફત કેવાયછે. આકૃષ્ટ એ શબ્દ લોકમાં તો સરળ અર્થમાં વપરાયછે કે શબ્દ-સંસ્કૃત નહિ તે પ્રાકૃત-પૌત્રે ને બેલેછે તે આકૃષ્ટ છે એમ તેઓ જામનેછે. વળી બ્હાંબ્હા પ્રદેશના લોકે બ્હાંબ્હા કાળે બ્હાંબ્હા માફત બણેલું તે સમજની કાળકાળના પશિદોએ કેટલુંએક લખ્યુંછે. મટિ, પ્રાકૃતવિષે થોડુંક લખાણ ફરફરે.--

કળવાયથી નજ હોય તોપણ રાખના ઉત્કર્ષને અંદર તેમાં પણ આવેલા હોવાને બેધએ ને તે બાદ ચારણાદિ માણસોએ લખેલા રાસાઓમાં દેખાય છે. અપભ્રંશભાષાઃ અથવા સંવતરકોષ બારમાં ગુજરાતના લોકો જે બાષા બોલતા તે એકવડી, કટ્ટણ કાઠીની ને તે પ્રમાણેજ લાગી, કંઇએક યજુષથી તથા ટેકોટૈયાવાળી પણ વળી કહી-કહી કુમળી તથા સરળ, વણે સામળી અને કુળમળાં સાયવતાં સ્વતન્ત્ર વર્તનારી એવી,

ભિલ્લરાજકુંબરી સરિખી સોહાઈ.

“અનન સરિખા સીયલા, જઈસી નમણી દેસિ; પરદુખે જે દુષ્ટિકયા, સહિ તે સન્નન મેસિ.”

“પડિવજઈ દુરેર બલા, પડિવન પાલંતિ; મેધ મરંતઈ તે મરં, જવંતઈ જવંતિ.”

“ઢેલલા મઈ તુલ વારિયા, મા કુર દીઠ માણુ; નિદ્રાએ મમિહિ રતડી, કંવડ હોહિ વિહાણુ.”

“કોકકુસુબો કુપણુધન, એ તીણુ એક સભાવ; તો રસ ચક્ર અપણો, બે મક્ક દીજઈ પાવ.”

“અદોતરસુ જુહડી, રાવણતણુ કપાસિ; એક જુહિ ન સાંપડી, લંકા ભંજણુકાસિ.”

“મોર ભણુઈ અઢ પીંછાં, મઈ મેઢીઆં વણુઈ; હું અભિ અગારા તિહવિણુ, તે સિરિ રાય વહૈઈ.”†

—“એક અદ્યેય પ્રસ્તુતમાં લખ્યું છે કે “હિન્દુસ્થાનમાં ઇ. સ. ૧૫૦૦ માં પ્રદેશપ્રદેશમાં બહુબાહી બાષા બોલાતી અને તે બાષાઓ કાળાનતરે બદલાઈ આજની પ્રાકૃતભાષાઓ થઈ છે.”—“બી સંસ્કૃત નાટકમાં લખાયેલી પ્રાકૃતભાષા બોલાતી.”—“અને એ, જેમ પોતાથી અગાડીની પ્રાકૃતના રાજ અપભ્રંશ થઈને ધડાઈ હતી તેમ અમલાની હિન્દી મરેડી સહ સંસ્કૃત નાટકમાં લખાયેલી પ્રાકૃતભાષામાંથી નિપજી છે.” એક બીજા અદ્યેય પ્રસ્તુતમાં લખ્યું છે કે “જે કાળે સંસ્કૃત-વિજ્ઞાને ઉત્કર્ષ હતો તે કાળમાં લોકો જે બાષા બોલતા તે પ્રાકૃત કેવાતી; એ બાષા સંસ્કૃતરાજના અપભ્રંશ બોલાયથી થઈ છે.”—“અમલદેશની (અડાબાની) પાસે આજ નામના પ્રાંત છે તેનો હાસિય પ્રદેશ) તે માગધી અને દિલ્લી આગરાના પ્રદેશની તે રોરસેની કેવાતી.”—“પરબળી, હિન્દી, બજાળી, સિન્ધી, મરેડી, ગુજરાતી એ સહ રોરસેનીમાંથી નિજી છે.” દેશીઅપભ્રંશોને એક જણુ કહે છે કે “પરિચમસસુદને લેગતા પ્રદેશમાં રેનારા આભિશદિ લોકની બાષા તે અપભ્રંશ.”

જ્યાં આર્યજનોના સમન્વયથી પ્રદેશપ્રદેશની પ્રબ પોતપોતાના રાજો ઢાળીતમને સંસ્કૃતરાજને અપભ્રંશ કરી કરી પોતાના ઉચ્ચારણમાં લેતીજઈ; અને જ્યાં લોકપણુ વ્યવહારમાં સરળ કરવાને પોતાના સંસ્કૃતને જાદ ઉચ્ચારણે બોલતા થયા. એ મિશ્રણપ્રકારે પ્રદેશપ્રદેશની પ્રાકૃતભાષાઓ ઉત્પન્ન થઈ. વિશેષે મૂળ પ્રકૃત-સંસ્કૃત ઉપરથી થઈ માટે પ્રાકૃત કેવાઈ. મૂળના વારતણ લોકની જે બાષા તેને પ્રકૃત રાજ લાગે નહિ-તે લોકની બાષાના કેટલાક રાજપ્રયોગ પ્રથમના પ્રાકૃતમાં આવેલા બાષા.

એ પ્રાકૃતભાષાઓમાંથી ચારને યોગી વપરાતી જણી વરકથિયે તેના નિયમવિધે વ્યાકરણ રચી દેખાણુ છે કે તે ચારે ધણુકરીને એકસરખે નિયમેજ થઈ. બીજ ત્રણ કરતાં વિશેષે યોગી વપરાયેલી પ્રાકૃત જે મહારાષ્ટ્રી અથવા પ્રાકૃત (વિશેષ અર્થમાં) કેવાતી તેનેમાટે ૪૨૪) નિયમ છે ને તે બીજ ત્રણને માટે પણ છે પણ રોરસેનીને ૩૨, માગધીને ૧૭ અને પૈશાચિણીને ૧૪) નિયમે પોતપોતાના વિશેષ છે. એ પ્રાકૃતરાજનાં સ્વરૂપ જોવાને શાકુન્તલ વિક્રમોર્વશી નાટકમાંના ચોડાક રાજ આ છે—અજ્ઞાત [આર્ધો-આર્યજનો], અસ્તિ [અસ્તિ-છે], અજ્ઞ [અર્ધ], અજ્ઞવધ [અર્ધપથ-અધવધ], અજ્ઞા [આર્ધ], ઇસાણીયે દિસામિ [એસાણાદિસા-દસાન દિસામિ], કુસમાઈ [કુસુમ-કુસુમ (અનેકવચને)], કૈણાપિ [કેનાપિ-કાંધએક; કાંધપણુ], અહી [અતિ]. અમિક્કસે [અમિક્ક-હું જઈશ], ગાઈકિક્ક [આસ્યામિ-હું માઈશ], ગાયતિ [ગાયતિ-ગાયછે], ચિત્તલેખા [ચિત્તલેખા-ચિત્તલેહા], જુગિઆઈ [ચુગિજતાનિ-ચુગન કરેલું એવાં], જ્ઞકસ [ચરચ-જડું], જુકિપિ [નડેમપિ-કંધપણુ નહિ], તવે [તપ-તપ], તહઈતિ [તથેતિ-તેપ્રમાણુ], કથમાણુ [દશમાન-દામણુ, દયામણુ], હલે [તથે-તળે], હાવ [તાવત-તેમ-તેમકારે], દુહિયા [દ્વિતીયા-બીજ], યજ્ઞમાણી [પક્ષપાત], પરિત્તાજ્ઞ [પરિત્યાજ્ઞ-પરિત્યાજ-રક્ષણ કરે], યિઅ [મિથ], યપઓ [પ્રથામ], જમરેહિ [અમરે-અમરાઓએ], કઃ [જડ-જડ, રત], સગજ્ઞસ [સ્વર્ગસ્થ-સ્વર્ગીય], સરિક્ક [સદૃશ-સરીણ, સરણ; યોગ્ય, વધ], સહી [સખી-સહી], સુઈમાઈ [મુકમાઈ], સુહુહુ [યુગુહ-સાંજળ, સજ્જ], હાઈકિક્ક [હાઈકિક્ક-હાઈકિક્ક] ઇ.

એ પ્રાકૃત દેશાળ પરલે પોતાનું રૂપ પાલટતાં પાલટતાં અગિયારસે વર્ષે નવાં રૂપમાં અપભ્રંશ એવે નામે ઓળખાઈ. પ્રાકૃત તથા અપભ્રંશ એ બેનું સ્વરૂપ જોતાં જણાય છે કે પ્રાકૃતમાંના કેટલાક રાજો જુદાંસંસ્કૃત રૂપેજ વપરાતા થઈને, કેટલાક નિમજ્જપેજ રૂપે, કેટલાએક જાદપ્રાન્તરોમાં ઉતરીને ને કેટલાએક સંસ્કૃત તથા દેશીરાજ નવાં વધીને અપભ્રંશભાષા થઈ હોય એમ જણાય છે. અમલાની પ્રાકૃતભાષાઓ અપભ્રંશમાંથી ઉત્પન્ન થઈ. હાસિયો ને ગુજરાતી એ બે, મુખ્યપ્રાકૃત-મહારાષ્ટ્રી અને એના અપભ્રંશ એઉપરથી અને હિન્દી, મુખ્યપ્રાકૃત તથા ધોરસેની અને એના અપભ્રંશ એઉપરથી ધડાઈ છે.

† વર્લ્ડલીપુરના રામચંદ બૌદ્ધ જૈન લોક હતા, ગુજરાતમાં ને સમન્વય પ્રદેશમાં જૈનની યોગી વસ્તી હતી અને જૈન જૈન ઉપાધ્યાયોની બોધમાયા થણુ કરીને સર્વત્ર સરખી જ હતી. વળી ગુજરાતના રામચંદે દિલ્લી કનોજના ને બીજા રામચંદ સાથે સમન્વય હતા. એ સમન્વય ઉપરથી જણાય છે કે ગુજરાતની અપભ્રંશમાં માગધી તથા રોરસેનીનો લેશ હશેજ. વળી ગુજરાતના મૂળ વાસ્તવ્ય લોકના ને ગુજરાતની રીતબાત વસ્તુના કેટલાક દેશી કેવાતા રાજો પણ હશેજ. માગધી રોરસેની રૂપે એ સળેની નિસાનીઓ (વર્તમાન ગુજરાતીમાં) રાજની વ્યુત્પત્તિ શોધારો લારે સ્પષ્ટ જણાયો.

† “ગુજરાતના રામચંદ બૌદ્ધ” માંથી. (શાસ્ત્રી મળલાલ કાશિદાસજી)

સિદ્ધરાજના કાળમાં યુજ્જૈન દેશની લોકભાષા જે અપભ્રંશમાં ગણાતી તેણે પછવાડેથી નવું રૂપ ધારણ કરવા માંડ્યું ને તે સુસલમાની રાજ્યમાં યુજ્જૈનની ભાષા એ નામે ઓળખાઇ. તેરમાથી તે સોળમા શ્લોકના અન્તલગીના ગાળમાં યુજ્જૈનની લોકની સ્થિતિ ઠરેલી નોતી. અમદાવાદ ને સુરત વચ્ચે પશ્ચિ પાટણ ને આંધ્રનેર ખરમાં અને જુનાગઢ બખબડું. નિરાશ્રિત થયલા બ્રાહ્મણ તથા જૈન ઉપાધ્યાય પોતાની નિવૃત્તિમાં પોતપોતાના પ્રદેશના લોકને કંઈ કંઈ કથી લખી રિઝવતા. સુસલમાની રાજના ઉત્કર્ષકાળમાં યુજ્જૈનની ભાષા પ્રસરિત અર્ધની, ઠાવડી, લાડકી, કુમળી ને વર્ણે જરી લીસીતેજમારતી જેવી

ચુરુખણકુંચરી રૂઆડલી સોહી હરિજીણુ ગાતી પ્રભાત સમે.

—“પાડલીપુરનગર તિહાં નંદનઉ શનુ અન્દગ્રુમ રાજ તેહનઉ પ્રધાન ચાણક્ય પ્રતિગ્રિમથકઉ રાજ્ય ભોગ-વધ; પંચંગારિ દ્રવ્ય નહીં તેહભણી, દેવતા આરાધી પાસા પામી સ્વર્ણમાલ જરી જીવડખ અધુ; જે કે, મજનઈ જીવડ તે થાલ સોનેઈએ ભરિંજિ કિંઝી અનધ તુમે હારઉ તુ એક દીતાર દિકે. એમ દેવતાદત્ત પાસે કરી જીવવા લાગઉ કિંવા હરઈ કોઇ દેવતાદત્ત પાસે હું તે જીવડ પશ્ચિ માનવજન્મ હારવિકે કોદિલઉ પામઇ.” ૧

—“મઠમ વાજઈ દોલ અસંખ, બોલઈ મંગળ વાજઈ સંખ; રેણુ સરણુ વાજઈ તૂર, મિલિયા સુભટ ગઢગઢિયા સૂર ઘોડા સરસા ઘેડા મિડઈ, પાયક પાયક સરિસો મિડઈ; રથસેતી રથ જીડઈ અપાર, હથિયારે લાગિ હથિયાર. ઉડિયા લોહ જઈ એક કોસ, ઝુઝઈ રાહિતિ પૂરઈ રોસ; કાયર તાસઈ સૂરા ધસઈ, રિણુ દેખી તે સાહમાં હસઈ. ખાંડા ઝલકઇ વીજલીજસા, સુડડાતણા મનતવ ઉધસા તેજી ટુરિ ન સાહવા રહઈ, પરદળ દેખી તે ગઢગઢઈ. રુધિર પૂરિ રથ તાણુ નાળ, સિરતૂઈ ધડધસમસધાઈ; દોષ પહર હુયો સંભામ, પાપજીદિ રાખ હારયો તામ.” ૨

—અનેક જૂગ વીત્યા રે, પંથે ચાલતાં રે; તોયે અંતર રલા રે લગાર; પ્રજીજી છે પાસે રે, હરી નથી વેગળા રે; આડો ને પડયો છે આંકાર. અનેકો દીનકર રૂંધો રે, જેમ કાંઈ વાદળે રે; થયું અજવાળું મટયો અંધકાર; વાદળું ને મટયું રે, લાગ્યું જેમ દીસવા રે; બાનુ કાંઈ દેખાયો તેવાર. અનેકો લોકડીયાની લાજ રે, બાઈ મેં તો નાણીયો રે; મહેલી કાંઈ કુળતણી વળી લાજ; જાદવાને માથે રે, છેડા લઈ નાખીયો રે; તારે પ્રજીર પામી છોં આજ. અનેકો નાવને સ્વરૂપે રે, બાઈ એનું નામ છે રે; માસમી છે વળી સરજનડાર; ધનસઈઆનો સ્વામી રે, જે કાઈ અનુભવે રે; તે તારી ઉતારે ભવપાર. અનેક૦૪

૧ માગધી માયાખન્ધ ને યુજ્જૈનની વ્યાખ્યા એવું “પુષ્પમાળ પ્રકરણ” ઉપાધ્યાય મેર સુરેર રચેલું તેમાંથી ઉપલ્લેખ લીધું છે—(પ્રત્યક્ વચ્ચ સંવત ૧૫૨૬).

૨ “અસિંહ રાજનો રાસ” એમાંથી લીધું છે—(પ્રત ૧૫૫૬ ની).

૩ ધણુભિક નાના પ્રકરણની સફૂલ એવો એક વૈષ્ણવ ગ્રન્થ છે તેમાંથી ઉપલા ત્રણ કડકા લીધા છે. કોઈ કોઈ પ્રકરણમાં ‘પદમનાભ’ એમ લખ્યું છે તે ઉપરથી તે નામવાળો કોઈ તેનો કર્તા હશે. વિષય ને ભાષા જોતાં તે ગ્રન્થ ૧૫-૧૬ શ્લોકમાં સ્થાયી હોય એમ લાગે—(પ્રત ૧૭૧૫ નીમાંથી).

૪ નરસેં જેતાની કવિતા તેનાજ કાળની ભાષામાં મળવી દુર્લભ છે.

—“કૃષ્ણરૂપે ગોકુલિ અવતરીયો, ગોવરધનપર્વત કરિ ધરીયો, વરીયુ ગોપી ગોબંડો. સરવરૂપિ હરિ રંગિ રાગિ, વૃંદાવન ગોપીમધ્ય નાચિ, સાચિ સોહિ બ્રહ્મચારી.”

—“દુહોયો બોલિ આત્મા, સુણિ પરમાત્મા તાત; તૂઝ સમીપ છંડારીયું, માહરુ શુ અપરાધ. ધરસુખ કાંઈ વીસારીયું, જીલભૈ કાયાવનમાહિ; કેતલું કાત વિડંબીયુ, થનુ કામાદિક હાથિ. એણિ વનિ લોકચત્રી દવ બલિ, વિલસિ પારધી કાલ; માયા સુધી હરણિયી, માડીયું કર્મની જાત. જલ પડયુ હોઉ આકલુ, મોહિયુ જીવ અચેત; પાછલી આગિલી સુધિ નહો, નહોંએહનિ આપણું ચેત.”

—“પરમજ્ઞ પદ્મનાભ, પરશોતમ પિંદિ નહો એ; અવિગત ગોવિંદ ચંદ, સાર કરુ શ્રીપતિ ધણીએ. ચત્રમજ સામલવર્ણ, સારંગધર સોદામણીએ; અનિ રૂપસી વૈકુંઠનાથ, દુહીત હરણુ દામોદર એ. નિરંજન નિરાકાર, નિકલંક પુરુષ આરાહીછએ; ગાઇત્ર દ્વારિકેરાયુ, સામલવર્ણ સોદામણી એ. સદા વૈષ્ણવ મનિ ઉઝાહ, આનંદ અંગિ ઉલટિ એ; ભલિઆ ધિક પરબ્રહ્મરામ, પીડારા માહિ પરવરયુએ.” ૩

સત્તરમા શેઠામાં બાપા, બાપિ તથા ચરિત્રકથનમાં કેળવાઈ પશુ તે પોતાનું સમગ્રસી-દર્શ તેજ શેઠામાં દેખાડી શકી નહિ. એ સૌન્દર્યનો (વિષ્ણુદાસ, બાલજી, વસતો, નાકર, આધારભટ ઇત્યાદિ સુઠેના રંતો) ધણોખરો ભાસ પ્રેમાનંદે આડમાં શેઠામાં યથેચ્છ કરાવ્યો. એ શેઠામાં સમયસુ-દર, ઉદયરતન ઇંડો મોરછ-ઓએ રૂપથી રાજા લખ્યા પશુ તેમાં ૧૫-૧૬ માં શેઠાની નિશાનીઓ થોડી ધણી જોવામાં આવે છે. એ જનબાપા, ઉત્સાહમાં આવેલા વાણિયા બ્રાહ્મણની બાપાના તેજમાં અગ્નિ. બાવસાર રત્નાએ યોગમાં પોતાના મણગમાં થોડાંએક લલિતગીત ગાયાં. એ આરાડમાં શેઠામાં બાપાએ નવા વિષયો કથવાનો સમય આરંભ કર્યો. અપો-સામળ-વલ્લભ એઓએ પોતપોતાના વિષય માયા. પ્રેમાનંદે વર્તમાનબાપા જૂતર-રૂપને અનુકૂળ કરી, અપાએ વર્તમાનરૂપ હસીકાઝાને એક ધક્કો ભોધ કર્યો. સામળે જૂતને દષ્ટાન્તે ઉદયમહાદેવ વર્ણી “હવે તેને એખ” કહ્યું અને વલ્લભે બહુચરાને ગાઈ. મુગધાઈના ઉત્કંઠકાળમાં બાપા, એકવડી પશુ ભરાવ, પશુ કહી કુમળી ને કહી કહણ એવી કાઠીની, ચૌવરણી કેંક તેજરી એરી, ઉભાળાની ને હાંસિલી, શકે વિમતનયા અગ્ન રસમાં, કથા કેહેતી સોહંત.

૧“નદવ અંતી તાળી દઈ હસે, પંન જાહાં આ નર વસે; કાંધાં હશે તપ મત અપાર, તે સો પાખી આ બરથાર. કો કેહે ઈન્દ્રને કો કેહે કામ, એને રૂપે હારે કેશવરામ; બાઈ પતીવતતાનાં મોહોશે મન, મર્મચયન મોલે સ્ત્રીજન. કાઈકેહે હાઉં આળ્યોનિકાળ, દેખાડો રેતાં રેહેશે બાળ.”
૨“આળ્યા વર્ષકાળના દીન, જાણ વરસે છે પરજન્ય; વીજળી થાંચિઆભમાંપૂરી, મોલે કોકાલા શબ્દમધુરી. માહા તાપસનાં મન ડોલે, દાદર મોર પપઘઆ મોલે; માળતળે રતનામર ગાજે, આખા અંધે નવસમસાજે.”
૩“અનિરૂદ્ધાંધ્યોપ્રેમનેપારો, મોહોમેહોચંદનનેવાસે; મોહોમેહો રનેહને સંધે, મોહોમેહો દાર ગળ્યંધે. મોહોમેહો હસ્તકમળે, મોહોમેહો ઉરમળસ્થળે; મોહોમેહો અલકાલટે, મોહોમેહો કેસરી કરે.”
૪“કડાળુડ કટક થે થયાં, ઉધાડાં આઉધ કરમાં ગ્રહાં; ખખડે યોડાં ને ફરે તરવાર, કો કાટે શર બાપા બહાર. તોમર ત્રિસુળ ધરયાં મુસળ, ગાળ રામ ધરી કરહળ; ઘપંન કોડ નદવ ગડગડઆ, દાનવ ઉપર તુડી પડઆ.”
૫“એવું જાણી મારા નાથજી, ફરો દાસીની સંભાળ રે; હો નિહમળ વેળાસળાઆ, મૂને મૂકી નળ જૂળાળ રે. હો વજાવતી મારી માવડી, મારું દાંક ઉચારું માત રે; હો બીમક મારા તાતજી, શોધી મનાવો જામાત રે. હો નકશદ દેશના રાજઆ, અણુચિતું દીઓ દરયંન રે; રૂપ છુપને જઈ બામથે હો, સણુણા રત્નાર્મી રે.”
૬“હુતવધકુંડોગળ ગામરે, હવે નેસડો ફરી થયું નામરે, જસોદા કેમ બાહાર નીસરસે રે, વંકા કહી લોકે પાછાં ફરશે રે; અમે માણસમથી ટાળ્યાં રે, દીકરો થમ કાળજ આળ્યાં રે; અમેા ભુલ્યાં આશ્વા આણીરે, પારકી થાપણુ નવજાણીરે વાયસ થઈ વાંછળ કીધુરે, ફરી કાંએલે બચડું લીધુરે; વીર પ્રશુ પરસ્પર રે, માહાઈ ફરી વસાવેા ધર રે.”
૭“કામળ શીતળ નીર્મળ સુખકર દુખહર હરીનું નામ પ્રેમાનંદ પવીત્ર થાવા, ગાઓ રાજવલોચનરામ. એ મરણ પગલાં હેક છે, ફરે સીંચાણો કાળ; હાડનાં ફરતાં કારજ કરતાં, બાએ શ્રીગોપાળ.”

૮“શર થે મોઢા હોંસે કરી, કંડે પાણ શકે ક્યમ તરી; જ્યમ નાર નાનડી હવું પ્રસન્ન, વળી વાધે ને અદ્ભુત. શિખને ભારે ભારે રહ્યો, અખા તેમ મુલજેથો ગયો.”
૯“નંદાસુધીકે ખંડીતગ્યાં, અખંડનંદનું નેહોડીઆન; તેહેનું પાત થાવા કારણ, મહામુનીએ કહ્યું પચીકરણ, ત્રીતીયે સાંખ્ય કપાલે કહ્યું એહ, બણે શુણે તે થાય પીઠ. જીવનમુક્તિ તે એહેનું નામ, જેણે જાણ્યું કેવલપદમામ.”
૧૦“પંડિત આગળ મૂક, હંસ આગળ જ્યમ બગ્યા; પંડિત આગળ મૂક, કેકિલા આગળ કગ્યા; પંડિત આગળ મૂક, રાય આગળ જ્યમ રાંકા; પંડિત આગળ મૂક, સિંધુ આગળ જ્યમ દાંકા; છે પંડિતમાં પ્રાક્રમ ધણા, પંડિત સહુ શિર મોર છે; શામળ કેહે પંડિત આગળે, મૂક તો ચાકર ચોર છે.”
૧૧“અરે ઇશ્વરી અંધિકા, કોડે ટાળે કષ્ટ; સક્ષ જનમ તેરો હશે, માંધવ દેખે દષ્ટ; જે દેશ માંધવ ગયો, તે દેશનો વાઓ વાએ; અડે દ્વેર મુજ અંગમાં, સક્ષ જનમારો થાય.”
૧૨“રમઝમ કરતી રાજરી, ઝમઝમ વાગે ઝેર; ધમધમ વાગે ધુધરા, મંદનતણી સમશેર. હસતી રમતી હેતથી, કરતી વિવિધ વિલાસ; ચાલી અગુરા ચમકતી, પોપટકેરી પાસ.”
૧૩“ગંગોદક નિરમળ જશું, સદા પવિત્ર જ સાર; તેહેનું કુળ હોય માહરે, તો પડ પાસા પોખાર. સીંદ્રમૂઝ ભોરંગમણી, કરવીષન સતિનાર; જીવ ગમે પર કર ચડે, પડ પાસા પોખાર.”
૧૪“તોતળા મુખર્તન, તોતોતો કહે મા; અલંક માંએ અજ, નિળ માતા મન લેમાં. નહિ સવ્ય અપસવ્ય, કહી કાંઈ જાણું મા; કળી કહાવા કવ્ય, મન મિથ્યા આણું મા. કુળજ કુપાત્ર કુટીલ, કર્મ અકર્મ બર્યો મા; ચરખમાં અણુમીલ, રસ રટવા વિચર્યો મા. પ્રાક્રમ પરમ પ્રયંડ, પ્રળળ ન પળ પ્રીછું મા; પૂરણ પ્રગટ અખંડ, અગુરો ઇચું મા.”

૧ પેલી કાશ્મીરમાંના હતાસા પ્રેમાનંદ કંવના છે. ૬-૭ દશમસ્કંધ. ૮-૯ અપાના છપા અને પંચીકરણ. ૧૦ શામળના છપા. ૧૧ શામળ-માધવનલ. ૧૨-૧૩ શામળ-નંદજનીસી. ૧૪ વલ્લભના ગરબા.

સુદામાચરિત્ર. ૨-૩-૪ આખાહાલજી. ૫ નળાખાના. ૧૦ શામળના છપા. ૧૧ શામળ-માધવનલ. ૧૨-૧૩

ઓગણીસમા શ્રેકામાં પ્રદેશપ્રદેશની ગીતકવિતાની ભાષા, દીકાભાષાને પાછલા શ્રેકામાં ચપલા યુગેની પ્રતભાષાએ એવામાં આવેછે. આખ્યાનવાણી વસાવકના કાળીદાસે, વેદાંતવિષયની પ્રીતમ તથા ધીરાએ, શુદ્ધાર-ભક્તિની દ્યારાએને વિરાગની સ્વામીનારાયણવાળાઓએ દેખાડીછે. એ શ્રેકાની ભાષા, એકવડી કાઠીની પછુ બરાં દસાવલી, ભરેલી, કુમળી, ખજીવણું કરતાં કંઈક વધારે ઉભળા ને થોડાંક નાળુક ધરણીથી સળેલી જેની-ગાતી પરબ્રહ્મ રચામને, કન્યા નાગરી શાલે.

૧ “એતાં કડડ યંબ કાંટો કારમેરે, પ્રભુ પ્રગટીયા નર-

હરીરૂપ, રામદેવસું બજાડું જુદું દાનવેરે-
પ્રભુબચુડી કાઠીકળીદામણી રે, દાસે નમણામાં પાવકની
જવાળ, રાં
નાસીકાને તે થોર ધણું ગાજતો રે, તેણે ડોલવા લાગાછે
દિગ્ધાળ, રાં”

૨ “આસાડે અમરિતતણુ, વરરચા વરસાદ;
હરિહરિ સધળે ઘટ રહ્યું, થાવરજંમ જત. સાંભળ શુદ્ધ
ચિતે કરી.

ચિત ચાતક રંજે રટ, બોલે મન મોર;
જ્યાંયાં ચૈતન બ્રહ્મનાં, ઉગતાં અંકાર-સાંમળ
સુખસાગર સેહેને ઉલટયો, સલિતા શુભસાર;
બ્રહ્મ નિરંતર જળ ભર્યાં, કોઇ પામે ન પાર-સાં”

૩ “અપડહાર મનસુખાણ, ખડાંની ધારે ચઢડવું છે,
હિમત હમિયાર આંધી રે, સત્ય લાડખે લડવું છે-
એક ઉમરાવ ને આર પડાવત, એક એકનીએ ત્રીસ ત્રીસ;
એકધણીને એકધણીવાણીરે, એમ વિગતે સાતસે ને વીસ
સા સરદારે મઠ ઘેર્યો રે, તેને છતી પાર પડવું છે.”
૪ “પ્રગટ પ્રજ્ઞાતમ દેહ, રાજે મઠપુરમાં શ્રીહરિ ભે,
જેને નિમગ નેતિ ગાએ, નીજ ધુન્ડાએ દેહ ધરી ભે;
અક્ષરપતી અપિનાશ, આન્યા કરુણા કરી અતિ ભે;
કાંધા મઠપુર નવાસ, વર્ણ વૈશ્ય નેહિક જતી ભે.”

૫ “કાગણ કેસુ કુલ્યા, હું કરમાણી રે રસીયાણ;
આ વનમાળી પિયુ સૌમ્યું ન પૂરું પાણી હો, રંગરસીયાણ.
વસનરૂપ તો સહુને વાહાલી ભાગે રે-રસી”
આ તમ પામે યુને બાણ રૂદેખાં વાગે હો, રંગરં”
-“પ્રીતડીની રીત અતિ અટપટી, બોધવણ છે પ્રીતડી-
ની રીત અતિ અટપટી;
થાવાનો ઉપાય પછુ જવાનો બડે નહીં, વજ રહેણે
જડી તે જડી.”

૬ “નંદલાલ સાથે લાડવું છે લગન જો, ઘેલી કાંધી મને
ગોવાળાએ જો-
એની કટાક્ષે કારણું છે માડું કાળજી જો, કામજુગારા
રસિક રત્નને લોચન જો.”

૭ “શ્રી વલ્લભવિઠ્ઠલ શ્રીજી સ્વામી, સામળીયા વાહાલા;
સધણું સમજોછો અંતરજામી નંદલાલા રે-
ભય તો લાગેછે મુજને ભારી સાં; અંતકાળે શી વને
માહારી-નં
સેવાસમરણુ બાવે નાકીધું, સાં; રંક સાંધુને દુખ દીધું.
ચ નં

“પૂર્વે અર્વંતી નગ્રનો રાજ ચંદ્રસેન્ય તેને પુત્રી ચંદ્ર-
સુખી નામે તેને પિતાએ કહ્યું તોશ સ્વયંવર કરીયે.
ના પિતા હુતો દેવશીવર કહ્યું. રાજ કેહે આપણ
મનુષ્યને ધેર દેવ વરવા કેમ આવે એ મનોર્થ તે
મિથ્યા ધરવો. કન્યા કેહે એટલે પોણ જેણે કનકપુરી
જેમ હોએ તેને હું વડું. રાજ કેહે તેની ભાલ કેમ
જણાશે. કન્યા કેહે પુરમાં પાટ ફેરવો. ત્યારે રાજએ
પડો વળડાંબો. જેણે કનકપુરી જોઇ હોએ તે રાજની
પુત્રી પર્ણવા આવળે. એવે ને મગમાં કુર્બાન બ્રાહ્મણ
એકાદી રહેતો, અગ્રિદેવ નામે. તેની ટોળ કરીને
લોકે સીખ્યું, તું જાને કેહની જે કનકપુરી મેં જોઇછે,
તને રાજપુત્રિ મળશે, આ દરિદ્રતાનું દુખ જશે.
એમ લંબેરાયો બ્રાહ્મણ રાજ્યસમાર્થ ગયો. કહ્યું મેં
કનકપુરિ જોઇછે. રાજએ પુત્રિને મેહલે મોકલ્યો.
તેણે ચક્ર લાખી નીસાની પુછવા માંડી ત્યારે બ્રાહ્મણ
કેહે કનકપુરી તે કનકની છે, કનકનાં મંદિર છે. હસી
કન્યા કેહે કાગે માર્ગ થઇ ગયાતા. માહાવનમાં જતાં
દીડી. કન્યાએ લખાડ કહી કાઢાડી મેહેલ્યો.”

૮ “લલિત કેહેતાં મનોહર એવેથી જે લવિયની લતા
જે વેલ તેનું જે શેવડું, તે લતાનાં નિર્નુજ મૂળને
આછાદી રહેછે તેનો કોમળ કેહેતાં બનિ મધૂર વાસ
છે ને મલયાચલના મંદસંગંધ સુખિનલ વાણુ વેહેછે
ને તે વન કેહેવું છે જે જમરના સમૂહ તે ચુંભરવ
કરેછે ને તે મધ્યે કોલકલા સ્વર કરેછે તે અહુએક
સ્વર થાય છે તેણે કરી કુંભકુટીર જે લતાચુંદ્ર શ્રીકૃષ્ણ
રાધાનું વિલાસરથાન તેને વિષે શ્રીમદન ગોપાલ
વિલાસ કરેછે.”

૯ “એક મનોહરાનામા ગોપીજનછે તેહેને મંદિર કાષ્ઠ.

એક જોઈને ત્યાં રાત રમીને પ્રભુ પધાર્યા તે અન્ય જી
સંમંધનાં ચિન્હ જોઈને તે જી કહેછે જે હે નાથ પર જે
બીજી હેની પલકા જે સજ્જયા ત્યાં પોંહોડવાના
અલિક કેં જુઠાં સોલ જે સમ તે ક્યાંહાં ખાઓછો
એટલે શું કરવા ખાઓજાં એનાં માનો તો દરપણુલેઈને
જુઓ કેં ત્હારા પલ કેં આખ્યોનાં પોપચાં તે પીક
જેતાંઓનો રંજ ત્હેમાં પચા કેં પચીરલાં છે નીક કેં
સારી પંઠવે તેથી મેં જાણ્યું તો ખરું. ત્યારે તમે જુઠું
શીદ બોલોછો પ્રાતકાલમાં તો કાષ્ઠ સાચું બોલો.”

સંસ્કારકાળીનું પ્રભાત સંવત ૧૮૮૦ પછી થવા
માંડ્યું-૧૮૮૪માં ‘ઇસપનીતિ,’ ૧૮૮૬માં વિધાના
ઉદ્દેશ લાગે ને સન્તોષ અને ૧૮૮૯માં ‘આળીમત્ર’
(પ્રથમ ભાગ) એ પુસ્તકો નિકળ્યાં.

૧ વસાવકના કાલિકાસના મહાદેવ-આખ્યાનમાંથી. ૨ પ્રીતમદાસ. ૩ ધીરા ભટ્ટાની કવિ. ૪ સ્વામીનારાયણ
સંપ્રદાયની કવિતામાંથી. ૫ ખેડાના રત્ના બાવસાના બાર માસમાંથી. ૬-૭ દ્યારામ. ૮ ગીતગોવિંદની દીકામાંથી.
૯ દ્યારામની સતલેયાની દીકામાંથી.

એ પ્રમાણે ગુજરાતીભાષાનો ઉદ્ભવ તથા સ્થિતિ છે.—(સંસ્કૃત)—પ્રાકૃત—અપભ્રંશ—અપભ્રંશ ગુજરાતી—ગુજરાતી, એ પ્રમાણે ક્રમ છે. એ સ્થિતિક્રમ અને વર્તમાનસ્થિતિ એ જોતાં જણાય છે કે ભાષા અસ્પર્શકારિ એકવદી હતી ને છે, કામળ હતી ને છે, થોડા વિષયમાં ને વિશેષ કવિતામાં રમતી તે આજ વધારે ને વિશેષે ગદ્યમાં ધુમે છે. ભાષા, અર્થપદ ને ધટીલી-સુન્દર થતી આવી છે ને થાય છે. ભાષા પોતાના પ્રાકૃતકામળ-પણાવડે કોઈ પણ મોટા અર્થને યથાસ્થિત સુન્દર દર્શાવવાને સ્વરે વળી શકે તેવી છે પણ કેળવણીની અછતમાં તે પોતાનું ઉત્કૃષ્ટસ્વરૂપ દર્શાવી શકતી નથી.*

ભાષા હિન્દી મરેડી કરતાં ગાંઝે વધારે લલિત છે ને તેથી તે કામળ સૌન્દર્યમાં વધારે આગળ પડે છે, પણ મોટા મોટા અર્થ સમાવી કઠિણ સૌન્દર્ય દેખાડે ને વળી કામળ કઠિણ અને સૌન્દર્યનાં સન્નિમિશ્રણે એક નવુંજ ઉત્તમ સૌન્દર્ય પ્રકાશે એવી થવાને તેને કેળવણી મળવી જોઈએ. શબ્દભણાણ વધારવાને અને અનેક વિષય સ્પેષથી લખાતા થાય તેને માટે સારા સારા ગ્રન્થકારો થવા જોઈએ. એઓ પોતાના કાર્યનેમાટે સરળતાથી નવા શબ્દો જોડશે, પરબાષાના ધ્યેય જણાશે તે સંસ્કરણ અને રૂઢી રીતે થોડું વધારાતા કરશે, નવા નવા અર્થોવડે ભણાણ વધારવો ને કાશ્યંબાકરણોવડે ભાષાને શુદ્ધ રાખ્યાં કરવી એજ પ્રકાર ભાષાની કેળવણીના છે.†

પૂર્વવર્ણનમાં પ્રદેશપ્રદેશની ને જાતજાતની ભાષાને ગુજરાતી ભાષા ક્રમ છે પણ વર્તમાનભાષા વિશે તેમ સામાનીકરણ કરવાનું નથી. વર્તમાનભાષા તો આગાડીવડે ને છાપખાનાવડે ગુજરાતના ગુજરાતી બોલનારા સકળજનની ખરેખરી ચપ્પે—સુરતની, અમદાવાદની, કાઠિયાવાડની એમ અમરણી કેવાય છે તે માલતેદારે નહીં કેવાય. સુરતની ભાષા કહે કંઈક દિગણી નાણુક ને કુમળી છે, અમદાવાદની કંઈક લઘી ને

* દ્રવિડ પશ્ચિત અંકારાધરીના વિસ્તરણાદર્શનામના ગ્રન્થમાં ગુજરાતીભાષાને અમૃત જેવી મીઠી કહ છે. મને સાંભરે છે કે અમૃતવિષે એક ગદ્યકવિએકાંડમાં એ વાંચ્યું છે કે અમૃતના કોઈ કલાણુશય નામના લાડવાણિયાના કાળમાં 'ગુજરાતીભાષા સુન્દર કેવાતી.' (એણે અમૃતમાં પારણીઓનાં વધી ગયામાં જોરને તોડ્યું હતું). જયદેવકવિએ અષ્ટપદીમાં ગુર્જરીરામને પણ માન સાથે ગણનામાં લીધી છે. 'સોરઠક મીઠી રાણી' એમ કવ્યનીએ ગાય છે. ગરબી-ગરબાની પાણી ગુજરાતીનીજ છે ને વખણાય છે. હવે બીજે પક્ષે ગુજરાતી તે શુંશાંતી, ગુજરાતીનું ગાણું તે રાણીજ, સ્વપ્ની માણતો કુંબો તે ગુજરાતી, ગુજરાતી તે પોશ્પી-બાચલી ને હિન્દી તે મરદાની, ગુજરાતીમાં તે વળી કવિતા શીર-એનાતો. રાસડાળ-કવિતા તે ભાષાની, 'અખેતબેકા એક રૂપેયા, અંદે કડે આણાબાર; ઈંકડુન તિકડુન આણે આઠ ને શું સું-ચાર' એમ પણ કેટલી કહીકહી છે. એ નિન્દાવાદ્યો ગુજરાતી ઉચ્ચારણ અતિ કુમળું છે તે ઉપરથી બોલાયાં છે. હિન્દી મરેડી ગુજરાતી ભાષા એ એક માની જણેલી બેનો છે-રાખ મળતા આવે છે, સંસ્કૃતવર્ણના ઉચ્ચાર ગણેમાં સમાન છે પણ સર્વનામ-વિભક્તિપ્રત્યય-ક્રિયાપદના પ્રત્યય એ ત્રણ પરત્વે ને કોઈકાઈ જુદાં ઉચ્ચારણને લીધે તે ઊંડેની સગી મનાય છે. બીજી બધી વાત પડતીમુખી ક્રિયાપદના પ્રત્યય જોઈએ તોજ સ્પષ્ટ દેખાય છે કે ગુજરાતી પ્રત્યય અતિશય કુમળો છે. પૂર્વે કહ્યું છે કે સંસ્કૃત-પાત્ર અથવા સંસ્કૃતનામ એ ઉપરથી આપણા પ્રાકૃતપાત્ર થયાછે તે રમણી કરતાં જણાય છે કે 'રમણ' એ ઉપરથી 'રમના', 'રમણું' 'રમણું' એમ પ્રાકૃતરૂપ થયાછે. આ, એ, ઉ, એ એક પરત્વે હિન્દુસ્થાની, મરેડી, ગુજરાતી શેક કેવા હતા ને છે તે વિષે અને એ ત્રણ ભાષામાંથી કઈ બેનો પરસ્પર સમબંધ વિશેષ છે (ગુજરાતીને હિન્દુસ્થાની સાથે વિશેષ સમબંધ છે એમ કેવાય છે પણ દક્ષણી સાથે વિશેષ છે એમ મને કેટલીક વારે જણાય છે) એવિષે અને દક્ષણી ગુજરાતી આર્ય ને હિન્દુસ્થાની આર્ય ક્યારે ને કીએ કાળે જુદાં જુદાં એવિષે મનમાન્યા શોધ સાધન હોય તો થઈ શકે તેમ છે. કંતુ બંને પ્રકારનું ઉચ્ચારણ હિન્દી મરેડી ગુજરાતીમાં સરખુંજ છે, જેમ દક્ષણીમાં 'જ' 'જ' એ ઉચ્ચારણ છે તેવું હિન્દીમાં નથી પણ આપણા મરેડારને જ તેવું કંઈક મળેતા આવે છે. જુદી ગુજરાતીમાં પછીનો પ્રત્યય કહી કહી ચા-ચી લખાય છે. એ-એનાં પોળાં ઉચ્ચારણ મારા જલવા પ્રમાણે દક્ષણીમાં નથી, 'રેડું' 'રાહાણું' 'રહના', એ ત્રણ રૂપ જોતાં હતું કંઈક થઈ જતું ઉચ્ચારણ જેમ ગુજરાતી દક્ષણીમાં થાય છે તેમ હિન્દીમાં થતું નથી-દક્ષણી કરતાં ગુજરાતીમાં વિશેષ કંઈક થાય છે ને એઉપરથી ને પાછળ આપેલા દાખલાઓ ઉપરથી જણાય છે કે ગુજરાતી ઉચ્ચારણનું વલણ રાખને સહકારવાણી છે ને સહકાર્ય થયેથીજ પરસ્પર કામળ અડ્ય, થટ તથા બળિષ્ઠ બનશે. અનુસ્વારનું ઉચ્ચારણ આપણામાં જેવું વિલક્ષણ છે તેવું બીજી ભાષામાં નથી.

† અર્થજ્ઞાન વધે તેમ તેને સ્થેમ રાખવાને યોગ્યપાત્ર જોઈએ માટે ભાષામાં રૂપનું ભરણું તો કરવુંજ પણ પર-ભાષાના લેવા કે ન લેવા † સંસ્કૃતમાં કેટલાએક પરબાષાના શબ્દો છેજ (ને મેં એક ઉદાહરણ વાંચ્યું છે કે મુઠ્ઠાસ્થાનીવર્ણીથી આરમ્ભાતા શબ્દો મૂળ વારતત્ત્વ લોકાના છે) અને ગુજરાતીમાં કેટલાક ફારસી આરબી એનાંતો રૂઢ થઈ રયાછે કે તે કદાપિ હાલના દળવાના નથી. જુદાંમાંથી શોધી, પરબાષામાંથી લઈ, નવા જોડી પણ યોગ્ય જણીને વિશેષ રીતે રાખ વાપરી ભણાણ વધારવું.

‡ દેવનાગરીલિપિમાં પુસ્તક લખાઈ જતામાં થાય તો ભાષાની ક્ષેત્રસીમાં વધે ને વિશેષ ઉપલબ્ધ થાય. હાલમાં કેંઈના દ્રવ્યની સહાયતાથી ગ્રન્થ રચાય છે તેથી સારા ગ્રન્થો થતા નથી ને ભાષાની કેળવણીને સ્વાઈ ઉત્તેજન મળતું નથી.

કહ્યું છે, કાઠિયાવાડની ભરી છે ને શબ્દેશબ્દે ભારસાથે છટી યોલાયછે.* પણ એ તથ્યનું મિશ્રણ થવા માંડયું છે ને રડું થશે. સમપ્રસારણ ઉચ્ચારણ પરત્વે પ્રદેશપ્રદેશમાં ભેદ છે તે ટળી જશે. ચરોતરના દંત-તાલુસ્થાની ચૂનું ઉચ્ચારણ તે તરફના અધિકારી પણ વાપરતા નથી, પ્રદેશપ્રદેશમાં ધ-એ ના ભેદ રૂપાન્તરો છે તેમાં પણ કેટલુંક નક્કી થતું જાયછે-અહુજણ લાખવું બોલેછે પણ એ શબ્દ પુસ્તકોમાં વપરાતો જન્ય થયોછે. લેખનશુદ્ધિ ન્યુત્પત્તિ એ વિષયોમાં પણ સુધારો થતો જાયછે.†

હિન્દુસ્થાનમાં વર્તમાનકાળમાં પ્રદેશપ્રદેશની જેટલી પ્રાકૃત ભાષાઓ† છે તે તેમાં જેની જણતી સંસ્કૃત છે, તેમાં ગુજરાતી ભાષા રિશ્તિપરત્વે કેવું દર્શન દેછે તે જાણિયે-એ ભાષા યોલનારા લોકની સંખ્યા સાઠલાખ કેવાયછે ને એ રીતે, ક્રમ માંડતાં તે નીચે ઉતરે છે-(હિન્દીના યોલનારા ૪) કરોડ, અંગ્રાળીના ૩) કરોડ, પગ-જાળીના ૧) કરોડ ને મરેઠીના ૧) કરોડ છે). કેળવણી પ્રમાણે ક્રમ આપીએ તો મારા જણ્યા પ્રમાણે તે માત્ર પગ-જાળીથી ઉપર આવે, પણ પશ્ચિમહિન્દુસ્થાનના ઘણું કરીને સ્થળો દેશી વેપારીઓની અને હિન્દુસ્થાન દેશના દેશી વેપારીઓમાંના શ્રેષ્ઠ વેપારીઓની ભાષાદાખલ તે પેલી પ્રતિતી શોભેછે. એ શોભા, ભાષા કેળવણીથી અને છે તેથી વધારે જણના યોલવામાં આવતી થયેથી ધણી ધણી સતેજ થશે એમ યોલવામાં કંઈ જ બાધ નથી.

માટે આવે, જૂતરિશ્તિતો જ અથવા ઉત્તમ ભાવિરિશ્તિતો જ વિચાર કરવાનું પ્રયોજન નથી. જૂતભાવિ ઉપર અતિશય મોહ રાખતાં એ વર્તમાન સચવાય નહિ તો તે મોહ કેવળ જડપણું છે અથવા ઘેલાપણું છે. જૂત ઉપરથી વિવેક જાણી ભાવિની આશાએ હોંસીલા થઇ એ યેવડે આપણે આપણી શક્તિ વધારીશું તો ભાષાનું પણ વધશે ને સૌંદર્ય પણ વધશે. દ્રવ્યને ઉદ્દેશી નહિ પણ માનને અથવા આનંદને અથવા વસ્તુને જ અથવા પરાંપકારને ઉદ્દેશી જ્યારે કેટલાક જણ હોંસ્યામદથી પોતાની વિલા વધારશે ને

* વળી સન્ધિપ્રદેશની ભાષામાં સમગ્રથી પ્રદેશી ભાષાનો પારા બેઠો હોયછે. ગજવાડામાં મરેઠીનો, હાહોઈમાં માળવીનો, સામગાણ્યરૂં મેવાડીનો, ડીસાતરફ મારવાડીનો અને પશ્ચિમે કચ્છી સિન્ધીનો પારા છે, (સાઈ-ડું એ સિન્ધી છે). એ પરબાધનો પારા કેટલો કેટલો છે તે નક્કી કરવાનો છે. મેવાડીશબ્દ આ રીતના છે-કેતા (કેટલા), તીહાં (તી), કહેઠે (કેછે), તીણારા-તીણાદા નામ (તેઓનાં નામ), તીણમાંહે (તેમાં), જાણીથી (જનાથી), જણીમાંહે (જનામાં), મારદસાકું ચાલી, એર (બીજ), તાકો (તેનો), સદાકારણી (સદાની રાણી), હુવા (થવા), કણકણ (કાણકાણ), બ્રહ્મારો મરીચિ (બ્રહ્માનો મરીચો), તીન (તણ), ઈસગુણો દાન દસગુણો પુન, ખાતો (ખાદ), હોસી (થારો).

† સંસ્કૃત ધ-સને બહોળે આપણમાં છ વપરાતો એવા શોડાક શબ્દ છે, કોળી ધોડા સને ઠંકણે છ સર્વત્ર બોલે, પારસીઓમાં વપરાતા કેટલાક શબ્દ બી (અપિ), માય (માત), વેક (વેમ), પેવસ (મેવેશ), સોગળું (શનિ), બુક (બુલ) ઇત્યં સંસ્કૃતના અપભ્રંશ છે ને તે આપણમાં કેટલાક અતિશય રૂપાન્તરો છે તેવા નહિ પણ મળી પાસેના છે. કેટલાક પારસીશબ્દ આપણાં જૂનાં પુસ્તકોમાં છે તેજ છે પણ ઉચ્ચારણફેર છે. હોરાએ મિલવું, આવે વગેરે બોલેછે તે જૂનાગઢમાં છે. સુરતના વડનગરમાં ફર, મોત, પાગ, જસક, ઈં વપરાયછે તે ખોટા નથી. કાઠિયાવાડના નાગરો ધોડવું, માવું એમ રીકર બળેલું ઉચ્ચારણ કરેછે તેવાં રૂપો જૂનાં પુસ્તકોમાં છે. એ દાખલાઓથી પણ જણાયછે કે મૂળને અગતી રૂપાન્તર રાખવાની વાત છોડી ઈઈ વર્તમાનવ્યવહારનાંજ લખવામાં હોવાં.

‡ કેઈ કાળે ઇપ્રદેશની ઇપ્રદેશભાષા આ પ્રમાણે ગણાયછે-અફઘ, વડઝ, કલિંગ, કંપિજ, કારિમર, સીંધી, સૌરાષ્ટ્ર, માગધ, માલવ, મહારાષ્ટ્ર, નેપાળ, કેળ, ચોળ, પામ્યાળ, ગોર, મલ્લાળ, સિંહલ, વડય, દ્રવિડ, કર્નાટ, મરહટ, પાનાહ, પાંડય, પુલિંદ, આન્ધ્ર, કનેજ, ચાન, જલાન્ધ, રાજભ, સિન્ધુ, અવન્તી, કચ્છ, દ્રણ, દારાણ, લોખકોટ, ગાંધાર, વિદલ, બાલહિંડ, ગજનર, જાળર, કેકેલ, કોરાલ, કુતલ, શરસુન, ટડુંજ, કેંકણ, મરત્ત, મદ્ર, સંધ, પારાશય, ગુર્જર, ખમર, બુચક, અંકુક, પ્રાગ્યૈતિય, કાહલટ. વળી દરા ભાષા પણ ગણાયછે-પગ-જાળી, હિન્દી, મૈથિલી, ગોડ અથવા બજાળી, ગુજરાતી, બર્મ, મરેઠી, તૈલંગી, કર્નાટકી અને તેમજ. જેન બીએ લખ્યુંછે કે શોરસોનામાંથી ૧૧ ભાષાઓ ઘડેછે-હિન્દી, બજાળી, પગ-જાળી, સિન્ધી, મરેઠી, ગુજરાતી, નેપાળી, બર્મ, આસામી, કારિમરી અને રોપ્ર (મૈથિલી, ભોજપુરી, કોરાલી, બીજ, કનેજ, રજપુતી, બુન્દેલખણી એ સર્વ હિન્દીની ઉપભાષાઓછે). હિન્દી બજાળી પગ-જાળી મરેઠી યોલનારાની સંખ્યા આપીછે તે એક 'કાલેજડ'માંથી કતારી લેઈને. બીએ આપ્રમાણે સંખ્યા આપેછે-હિન્દી યોલનારા હિન્દુ ને સમજનારા સુસંસ્થાન મળીને ૬,૦૭,૬૩,૭૭૬ છે, બજાળી યોલનારા હિન્દુ ને બીજ ભાષા યોલનારા પણ થોડુંકણ બજાળી સમજે તેવા મળીને ૨,૦૫,૮૩,૬૩૫ છે, પગ-જાળી યોલનારા એક કરોડ ને ચાહ લાખ છે, મરેઠી યોલનારા એક કરોડ ને ગુજરાતી યોલનારા ૬૦ લાખ છે. હિન્દુસ્થાનમાં ઉચ્ચભાષા યોલનારા ૩ કરોડથી વધારેછે એમ મેં એક ઠંકણે વાંચ્યું હતું.

મનથી રમશે ભારે ભાષા સહજ સુધરશે. પણ ગુજરાતમાં વિદ્યા વધે ને ગુજરાતી વિદ્વાનો ખીળ પ્રદેશના વિદ્વાનોની સાથે સરસાઈ કરે એ તો વિરમય જેવું થાય. તોપણ, સમૂહના આગ્રહઉત્સાહ વેલું મોકું પણ શું નથી બનતું? અને શૈક્ષણિક ઉપરથી આપણે જાણ્યું છે કે ભાષા ઉત્તરોત્તર અધિક સંસ્કાર પામતી આવી છે. વળી આપણી ઉચ્ચશિક્ષિતોના સુવૌદય થયે આપણે તેના સુમહત્વ પ્રકાશમાં ઉજામાંના રૂંધ કામ કરીએ હોય- આપણું શુભચિન્તન નિત્ય આજ હોતું-

કે હિન્દુસ્થાનના સમગ્ર ઉત્કર્ષને અર્થે પ્રથમ તેના અડગપ્રદેશોના પૃથક્ પૃથક્ ઉત્કર્ષ થવો અવશ્ય છે તો તેના એક અડગપ્રદેશ-ગુજરાતનો ઉત્કર્ષ સત્વરે થાયો, અને એ ઉત્કર્ષની સામગ્રીમાં પ્રથમ ગુજરાતી ભાષાના જયશ્રીરંજન વિરાજે!

પોષ-ઉત્તરાયનસંક્રમણ, સં. ૧૯૨૬

તા. ૧૨ મી જાન્યુઆરી સને ૧૮૭૨.

નર્મદાશંકર લાલશંકર.

જૂની ગુજરાતી ભાષા*

-સંગ્રહ-

સંવત ૮૦૨ માં ગુજરાતનું રાજ્ય મંડાલું તેવામાં તે પ્રદેશની લોકભાષા તે પ્રાકૃત વિશેષે પ્રાકૃત સંસ્કૃતની હતી. પછી ઉત્તર હિંદુસ્થાન તથા કચ્છભણીથી ધણીક લોક આવી વસ્યા; અને રાજ્યની સરહદ વધવાથી મેવાડ, માળવા, લાટ એ દેશના લોક પણ સંબંધી થયા; એ કારણથી ગુજરાતમાં બોલાતી પ્રાકૃતમાં કેટલુંક મિશ્રણ થતું ચાલ્યું અને પછી પંડિત હેમચંદ્રે સંશોધન કરી પોતાના સમયની ગુજરાતમાં બોલાતી લોકભાષાને લખાવેલ એ નામ આપ્યું—જેમ માગધી, શૌરસૈની, પિશાચી તેમ અપભ્રંશ;—અને એનું વ્યાકરણ પણ રચ્યું.

સંવત ૧૩૫૬ પછી મુસલમાની હાકમીમાં ગુજરાતની તે ગુજરાતી એવી રીતે ગુજરાતી ભાષા પ્રસિદ્ધમાં આવી. બાહ્યને જે ગરજ એઓએ સંસ્કૃત ટાળી ગુજરાતીમાં આપ્યાન તથા વાર્તા અને રાસા લખ્યા—વિશેષે પદ્ય પણ ગદ્ય પણ ખરૂં.

એ ગુજરાતી ભાષાનાં આજ લગીમાં મુખ્ય ત્રણ સ્વરૂપ થયા છે: સંવત ૧૩૫૬ થી તે સંવત ૧૬૫૬ સુધીનું એક; સંવત ૧૬૫૬ થી તે ૧૮૫૬ સુધી બીજું ને પછી ત્રીજું. પહેલું તે ચોખ્ખું ને બીજું તે બ્રજ ઘર્ષ રૂપાંતર પામતું છે. એ બે મળીને જે સામાન્ય સ્વરૂપ જૂની ગુજરાતી ભાષાનું તે થોડાંએક નિયમરૂપે અહીં દેખાડ્યું છે.

૧ ઘર્ણવિવેચન

૧ સ્વરઃ ક, લ, લ઼, ળ, ળ઼ અને વ્યંજનઃ ક, જ, ળ,

(* નોંધ: આ લખ કવિશ્રીએ કાઠ્ય રચતી વખતે તથા કરવા માંડેલા, પણ એને કાઠ્યમાં સ્થાન આપેલું નહીં; કારણ કે તે વખતે કાઠ્યો ખરડા હતા. તે પછી ફરીથી લખીને સં. ૧૯૩૮ ના “સ્વદેશવસ્તુ”ના પુસ્તક ૬ ફાના અંક ૯ માં આપાઠ માસના અંકમાં પ્રથમની નવ કડિકાઓ સુધીને ભાગ છપાવેલા અને બાકીના વર્ણવિષય વાળો ભાગ શાખી ખરડેલા તે કરી છપાવ્યો જણાવેલો નથી; મઠિ એ અત્ર સર્વ એકલું કરીને છાપ્યું છે. સં. નં. ૬. દેશાધ.)

† નિયમ, પ્રથમ પ્રાકૃત—અપભ્રંશના યથાસ્થિત ફાળની પછી ગુજરાતીના ફાળવવા એ પ્રકારે અંધ રચવાને હજી બહુ વિલંબ થયો. અમણાં લોક જૂના ગુજરાતી અંધોને વાંચતા તથા વાંચી સમજતા થાય એ પહેલું કામ છે અને એ આ વ્યાકરણરૂપ નિબંધમાં વર્તમાનભાષાનાં સંબંધમાં નિયમ ફેર બતાવી કરવામાં આવ્યો; નિબંધ રચ્યો છે તે કાઠ્ય કરવાના પ્રસંગમાં ધણાંએક જૂનાં પુસ્તક વાંચવામાં આવેલાં તેમાંથી કરી લઈ રાખેલી નોંધ ઉપરથી.

૪

એ મળ્યા વપરાયા નથી. જ, જ, ને જ, એ બાહ્યોના રચેલા અંધમાં કહી કહી છે; ગો. જી. માના અંધમાં નથી.

૨ જ તથા ઝ એ, હસ્વ દીર્ઘ પરત્વે નિયમમાં નથી.

૩ જ ને ય (કુંઝર, કુંપર), જ ને વ (તડુઝર, તડુવર), જ ને ય (જાઈ, લાય; જાઈ, જાય); જ ને ય (કુરીજન, કુરીમન); ત ને ય (ધાત, ધાય); વ ને ધ (સંદેહ, સંધેહ; જુદર, જૂધર); જ ને જ એ આદિ કેટલાક વર્ણુ પયાય રૂપે છે.

૪ જ એ સ્વર—(અમણાંનો એ સ્વર), અવશ્ય વિકાસિતના પ્રથમ રૂપે; કેટલાક અવ્યયરૂપ શબ્દોમાં; ને ક્રિયાપદનાં રૂપોમાં બેવામાં આવે છે: તિજઈ (તેણે), જાત્રમિ (આત્રમે); જિમતિમ (જેમ તેમ), હવિ (હવે), હુશિ (હશે), હોષ (હોએ, થાએ), યધષ (યધએ), પુયિષ (પૂજાએ).

૫ સ્વર પૂર્વના અકાર સહિત કે રહિત કે ફકાર રૂપે એમ ત્રણે રૂપે, કે બંને કે એક જ રૂપે વપરાયો છે. મળિમઈ, મળિમે, મળિમે (મણિમય); બનઈ, બનિ, (અને એ નોતો વપરાતો); ઉદઈ, ઉદિ, ઉદે (ઉગે); વિનઈ, વિનિ, વિને (વિનય); રુદઈ, રુદે (હડય).

૫ ઝ એ સ્વર—(અમણાંનો ઝો સ્વર), વિશેષ કરીને પુસ્તકો શબ્દના અંત સ્વરૂપે ને જૂનાકાળ પુસ્તકોમાં બેવામાં આવે છે. પૂર્વજાણુ (પૂર્વજાણે), તહમાર (તમારો), ફલ્લ (એકલો), વહંદુ (બેઠો), કીધુ (કીધો), હુહલ્લુ (હુહલ્લો), હુહ (હોહો).

૬ નીચે લખેલા વર્ણુ તે વર્તમાનમાં વિશેષ વપરાતા વર્ણુને હામે આ પ્રમાણે છે.

ઓ તે ઝ ને હામે. ભાયાંગ (ભુજંગ), અનોપમ (અનુપમ) ધ.

ક તે ષ ને હામે. વિશેક (વિશેષ).

જ તે જ ને હામે. રાક્ષા (રાખ્યા), ઓલક્ષે (ઓળખ્યો).

જ તે જ તથા ષ ને હામે. લખ (લક્ષ), ઈણુ (ઈક્ષુ), જૂખક (ખૂપક), ઉખક (ઓખક).

ગ તે ક ને હામે. ઉપગાર (ઉપકાર).

ઘ તે જ ને હામે. અમાન (અમાન), આગન્યા (આગ).

ઘ તે હ ને હામે. સંધાર (સંહાર), સીધ (સિંહ) ઈ.

ળ તે જ ને હામે. વધયણ, વયણ (વચન); નધણ, નયણ, નેણ (નયન).

ય તે ગ ને હામે, સાયર (સાયર), નયરી (નયરી)
ધૃન્ વળી વ ને હામે. વયણ (વયન), વળી હ
ને હામે. રીસ (રીત), મોરાસ્ય (મોરાસિ),
મુન્ય (મુનિ) ઈન્

રિ તે ક્ર ને હામે. રિત (અતુ), અશ્રીત (અશ્રુત) ઈન્
ઉ વ્યંજન ર તે તડ તોડ દોડ છઠાદિ શબ્દોમાં
ભળી ત્રડ, પ્રોડ, દ્રોડ એ રપે છે. વળી આશ્રજ,
મુશ્રમ માં છે તે આશ્રય, સુવશ્ય એમાંના રેફ સમજવા.

૨ શબ્દનાં રૂપાન્તર

એ વિષે અવશ્ય નિયમ રહેલો જોવામાં આવતો
નથી. સુવશ્ય શબ્દ સુશ્રણ, સુશ્રણ, સોશ્રણ, સોશ્રણ,
સુન્ન એ રપે; આશ્રય શબ્દ આશ્રજ, અશ્રજ, અશ્રુત
એ રપે; સર્વ શબ્દ સર્વિ, સર્વ, સર્વ એ રપે; કર્યો એ
કરયજો, કરીજો એ રપે; અને એમ બીજા શબ્દનાં
પણ બહુ રૂપાન્તર થયેલાં જોવામાં આવે છે. એ
વિષે વધારે લખવાને પ્રાકૃત-અપભ્રંશના મૂળ નિયમ
દાખવવા જોઈએ, પણ તે કામ અમણી આપું જ
રાખું છે. તો પણ આટલું કહેવાય કે બ્રાહ્મણના
કરેલા અન્ધો ગુજરાતી લિપિમાં લખાતા થયા
ત્યારથી રૂપાન્તરો બહુ વધ્યાં છે; વળી બ્રાહ્મણના
કરેલા અન્ધમાં તથા જનના કરેલા અન્ધમાં કેટલાક
શબ્દો અમુક અમુક રૂપાન્તરમાં વિશેષે વપરાયા છે.

૩ શબ્દ અવિભક્તિક-અવ્યય

૧ ક્રિયાવિશેષણ.

કાલબોધક—જિવારિ (જેવારે), તિવારિ (તેવારે),
હેલા-વહેલા, આઝર્-ગિ (આજે, પૂર્વે), પછર્
(પછી-છે), હવર્-વા, હવિ (હવે), તેતલિ (તેતલે),
વર્ગિ-ગિર્ધ (વેગે), આદ્ધી (તર્તજ), આજ,
હુરાતો (આજલગીતો), જવલર્ધ (જાંલગી),
તવલર્ધ (તાંલગી), અદિનલિ (અદર્નિસ, દહાડો
રાત), તરકાલિ (તરકાળ).

સ્થલબોધક—કિહા (કયાં), તિહા (હાં), જિહા (જ્યાં),
ઈહા, આહા (જાહે), ચુરેર (ચારે પાસ), ચુહદિસિ
(ચારે દિશાએ).

પ્રકારબોધક—ઈમ (એમ), જિમ-જમ-યમ (જેમ),
કિમ (કેમ); તિમ (તેમ); પરિ (પરે).

નિષેધબોધક—મ-મો (મા, નહિ); નવિ (નાહિ);
વિણ-વિણ્ધ-વણ-વેણ-વેહોણ-વિહોણ-વોહો-
ણ-ગિનુ (વિના), પાખર્ધ (વિના).

નિશ્ચયબોધક—પઈ (જ; કૃષ્ણ તે આપણ પઈ ભગવાન);
સહી (નક્કી); નિહિ (નક્કી); હ-હિ (જ, હું
કૃપા કરે); ઇવ-એવ (એજ પ્રકારે).

અનુકરણબોધક—ધસમસિ; રણમણિ.

૨ શબ્દયોગી—પાસ (પાસે), કન્હિ (હને), વિષધ
(વિષે), પાપલિ (પાછળ), બાહિરધ (બહાર),
માહિ (માહે), મઝારી-મુઝારી (માહે), વિચ
(વચ્ચે), ઉપરિ (ઉપર), મધ્યધ (મધ્યે), ક્યાંધુ-
કહિંધુ (ક્યાંથી), લગધ (લગી), અહાંધુ-અહિં-
સરા (અહિંથી), બણિ (વાસ્તે, માટે); પ્રતિ-
સેતિ (સાથે), કરી-કાન્હિ (કાળે), કારણિ (કારણે),
સ્થાને (થા સાથે)

૩ ઉપયાનવ્યયી અવ્યય—ઇતરધ (એટલે), અનધ
(અને), નધ (તે); વળતુ-તુ-વરતિ (વળી),
કિધ (કે), ચે (જે), પણિ (પણ), પરં (પણ),
જુ (જો), તુ (તો), જ્યલ્પિ (જોપણ).

૪ નામ-સર્વનામ

નામશબ્દ જૂના ને અમણીના તેમાં ફિંગવિભક્તિપરતે
કેટલાક ફેર છે.

૧ લિંગમેદ—જૂના ને અમણીના નામશબ્દમાં છે.
નપુંસકલિંગસૂચક અંલ રવર ઉ અતુરવાર.
સહિત અવશ્યે ગ્રંથોમાં લખાયેલો નહિ તેથી
તે પુલિંગસૂચક ઉથી સહેલથી જોળખાતો
નથી—પાકઉ (પાકો), પાકઉ (પાકું), સહિઉ
(સહો), સહિઉ (સહું).

મય, માપ, વેહ, સહ્ય, વેણ, અળી એ પુલિંગે છે.
ઝપાત, કાજલ, પલ, પ્રથ, જન્મ એ નપુંસકે છે.

૨ વચનવિષે આટલું કે બહુવચન કરવાને બો પ્રલય
(અમણીનાં પૈઠે) જમારે ત્યારે જોડવામાં આવ્યો
નથી અને સાધારણ નિયમ આ છે કે સાતુરવાર
આ ટ અ એ અંતરવાર અણાય છે.

૩ વિભક્તિના પ્રત્યય કેટલાક અમણીનાજ કે અમણીના
રૂપાન્તર કે વળી બીજાં છે.

દ્વિતીયાના પ્રત્યય-નદ સેવકનધ કરયો મયા. જું-સું
કેશવસું કણુ કરધ; મોટાસું મ બોલઉરે. પ્રતિ,
કન્હિ, મણિ, પાસે, એ અવ્યયપ્રલય પણ જોડાય છે.
તૃતીયાના પ્રલય—દ (અમણીનો દ). બ્રહ્મા સરજિ
મુકિઉ, વેગિ (વેગે). સું બળસું (બળે), યુકિતસું
(યુકિતયે).

કન્હિ, સડ, સિડ, સહ, વડી, કરી એ અવ્યય
પણ જોડાય છે. લોક સિઉ (સંસ્કૃતમાં લોકેન સહ),
પ્રસાદધ કરી (પ્રસાદે કરી).

ચતુર્થીના પ્રત્યય—તે દ્વિતીયાનાજ. સર્પણ નહ સાંચ-
રિયા. કાજિ કારણિ એ અવ્યય જોડાય છે.

પંચમીના પ્રત્યય—વૈ. પર્વતપૈહરિ ભારે ધણું; વૈ. સ્વધર્મતે.
સૈય-ધકુ-ધિકુ-ધો. કારામહથ; રિદધ ધિકુ નિત
કરધ પ્રકાશ. સેતિ એ અવ્યય જોડાય છે. રથ સેતિ.
રથ જુડધ અપાર.

જાણીના પ્રત્યય—કુ. માતાસુ વિરોધ; વહ ચારણાસુ કામ. તણુ-ખિ-જું. તેહ તણુ ઉ નવિ શાભે પાર.

નવ. તે હ નહિ પ્રધાન. કેરુ-રિ-હં.

સત્તમીના પ્રત્યય—ઈ-ઈ. મનિ (મનમાં), રાતિ (રાતે), સંસ્થાનિ (સંસ્થાને), દિસધ (દિશાએ); ઉલટ અર્થે ન માધ. માહિ, મજારિ, મુજાર, વિલઈ, ઉગરિ એ અવ્યય પણ જોડાય છે.

સર્વનામના વિભક્તિપરતે રૂપાન્તરવિશેષ આમ છે.

પુરુષસર્વનામ

પ્રથમ પુ. દ્વિતીય પુ. તૃતીય પુ.
પ્ર. હું-હું તું-તું સોહ; તમ-તિ, તે, તેહ.
દ્વિ. મઝ, મઝનધ, તઝ, તઝનધ. તમસિ-સું, તીસું, તાસ યસું, હૂતે. તેનધ.
તૃ. અધ-ઈ, મિં. તમ-ઈ, તિં. તિણિ, તિણુધ, તિણે.
પં. યુઝથકુ તુઝથકુ તિસં તેયુ.
ષ. યુઝ, માહર. તુઝ, તાહર. તસ, તાસ.

પ્રથમાને અહુવચને પ્રથમ પુરુષમાં અઘો અમં ને દ્વિતીય પુરુષમાં તન્ના તુમે એવાં રૂપ છે. તૃતીય પુરુષ ઓદિગે પ્રથમા સા પણ થાય-સા વાણી હરિ સ્તવધ.

દર્શક તથા સંવેંધી સર્વનામ

પ્ર. ઈ (આ, એ), ઈહસા. પં. ઇસં, ઇયકું.
દ્વિ. ઇસું, ઇણધ, એહનધ. ષ. ઇસ, અસ, ઇહ-
ત. ઇણિધ, ઇણધ, ઇણે. [તણું, મહનઉ-
જિ(ને)નાં દનાં સરખાં છે અને તિ(તે)
એનાં તો ઉપર આપ્યાં છે.

સામાન્ય તથા પ્રશ્નાર્થક

પ્ર. કહિણ, કવણ, કુણ, કુપં.
દ્વિ. કિણિસિ, કુણિસું, કાસ.
તૃ. કિણધ, કુણધ, કાણિધ.
ખીળં રૂપ દનાં જેવાં છે.
સર્વનામ અવ્યય સાથે આવી રીતે જોડાય છે.
અસ મનિ (એના મનમાં). અઘપરિ (અમે ઉપર),
તણપાસ (તમારી પાસ), તહસિમિ (તે સમે), કેહિ.
માત્ર (કાણમાત્ર), કિણવિધ (કેઈ રીતે). કિહ તે
કેહ કે શી એનાં અર્થમાં વપરાય છે.

૫ વિશેષણ

વિશેષણ અસું (અસું), કિસું (કેવું), જસું (જેવું).
પુદિસંગે અસુ, જસુ-પસો-જસો-જસો, કિસો અને
ઓદિગે અસી, જસી, જિવી, કિસી એ છે. વિશેષ્ય
એ તૃતીયા કે સપ્તમિ વિભક્તિમાં તો વિશેષણ પણ
તેમાજી:—

નવિ અંકારિ (નવે અંકારે), એકે સૂત્રે, માહરિ
મનિ (મારે મને), જિણે મુનિઅરે (જે મુનિવરે);

જણ એ વિશેષણ જુના અર્થમાં છે ને તે ઓદિગે
પણ વપરાય છે.

સી એ પ્રલયરૂપ શબ્દ જેવી-સરખીના અર્થમાં
પૂર્વ શબ્દ સાથે જોડાય છે. કુલસી ઉપમેય પુદિસંગ
હોય તો યુ.

સંખ્યાવિશેષણના શબ્દ રૂપરૂપ છે.

ફહ (ફોહ), મિ-દોહ (મે), તિણિ-તિણુ (તણ),
યિઉ-હુ (યાર), યિહુપમિયે (યારે પમે), વ્યયદુ ખાણિ
(યારે ખાણે), એગુણપંચાસ (આગુણપંચાસ), પહિહું
(પહેલો), હુમુ-જૈ (ખીજે), કેતલુ (કેટલી).

૬ ક્રિયાપદ

૧ છિદ-છિ (છે) એ, સંવત ૧૫૦૦ પછી થોડો
થોડો વપરાતાં ૧૬૦૦ પછી અહુજ વપરાયો છે.

પ્રથમપુરુષ પ્રથમાના અને વચનમાં સરખોજ
વપરાય છે-જાણિછિ, પામિછિ ઇં

૨ સ્વાર્થવર્તમાન કાળમાં ભદ એ પ્રત્યય સાથે ધાતુનાં
રૂપ હોય છે. તૃતીયપુરુષ એકવચનમાં; અહુવચનમાં
ઈં હોય. આચરદ, ઉપજદ, શીલવદ, સેવદ. માર્ધ
(માય-સમાય છે).

દ્વિતીયપુરુષ એકવચનમાં પણ એમ જ ને પ્રથમ-
પુરુષ એક વચનમાં અંતે પ્રસય છે.

૩ સ્વાર્થજનકાળમાં જુના નવા શબ્દનાં રૂપમાં
ફેર નથી.

ઉપના (ઉપ-ના), સાલિલિઆ (સાલિલ્યા),
મિલિઆ (મળ્યા), કહીઉ (કહો), ચાલિઉ
(ચાલ્યો), રાસુ (રાખ્યો), કરાવિઉ (કરાવ્યો),
બઝકુ (બેઠો), દીકુ (દીઠો), પમકુ (પેઠો), દેમ
(દીધો), શામિ (શાધો), કાપું-કરિઉ (કાપું-કર્યું).

૪ સ્વાર્થઅનિષ્પકાળમાં પુરુષપ્રમાણે ક્રિયારૂપ થાય
છે. પ્રથમપુરુષમાં હસિ-જાસ-ઝાંગ, દ્વિતીયપુરુષમાં
હસિ-એસિ ને તૃતીય પુરુષમાં અસિ-હસિ-અસ્યં
થાય છે.

(હું) કરીશ, કરેશ, કરસ, કરોશ, કર્યાશ (કરીશ).
[‘કર્યાશ’ એ કેટલેક ઠેકાણે હજી વપરાય છે.]

(તું) કરેશ (કરશે).

(તે) કરશિ (કરશે).

(હું) પામીશ, પૂરેશ, ભરેશ, ભરીશ, કલોશ,
માયોશ, છેલોશ, આંજેશ ઇં હું આપશું,
માનસું એવાં પણ રૂપ થાય.

(તું) સાંભળેશ, આણેશ, છીડેશ, જાણ ઇં

(તે) જાણશિ, પૂછશિ, ફિરિસિધ (ફરશે),
જાણસ્યં, થાર્યં, ઇં અહુવચન પ્રથમપુરુષમાં
ગાયશું (ગાયશું).

૫ વિધ્યર્થ ને આગાર્થ રૂપ જૂનાં નવાં વસ્તુનાં સરખાં પણ દીક્ષવામાં જૂદાં છે.

કરું, કરે, કરછ; દિગ્ગે-હું, દિગ્ગે, દિછ.

કુહ-કુહ, (કહો), આપુ (આપો), આઉ (આઓ).

બર (બરો), સુષિ (સુષુ).

છાડિ (છાડ, છાડવ); લી (લે); સંભાલિ (સંભાળ); કરિ (કર).

૬ વિધ્યર્થ પ્રથમપુરૂષ બહુ વચનમાં આવાં રૂપ યાવ છે:

કરીછ, કરછથે, કરિજ્જ, કીજ્જ (કરિયે, કીજે); હરખીઈ (હરખીએ).

ભણિજ્જ (ભણિયે), પૂર્વાઈ (પૂર્વિયે), જોછછ (જોછએ).

૭ કુંદંત વર્તમાન કે ભવિષ્યકાળના અર્થમાં તે કરેવા (કરવા), પામેવા (પામવા), લેઅંતાં; અને જૂન-કાળમાં તે કરછ, કરી, કરિનછ; પ્રણમછ (પ્રણમી); દેખીનછ (દેખીને); છાડી, બેડી, ધ. કુંદંતવિશેષણ રૂપ તે ઉગતુ, આદ્યમતુ, રડતુ, ખેડતુછ ધ. અને વળી હસંતુ, રોડંતુ, ધ. ૧૪૫૬ પછીની શુભ-રાત્રીમાં જડવો (જડવાનો), મળવું (મળવાનું) એવાં પણ રૂપ છે-વડવ જડવો નથી, મધરાતે મળવું છે અંત.

૮ દુ ધાતુ તે યા ધાતુનાં રૂપ નીચે પ્રમાણે જોવામાં આવે છે:

હુઈ-હોઈ (હોય કે હોયછ કે છે અને યાય કે યાયછ એ અર્થમાં).

હુઈ-હુઈ-હોઈ (હતી કે થઇ એ અર્થમાં).

હુતુ-હોઈ (હતો) ને હુકે-હુયો-હોઈ (થયો).

હુશિ-હોઈ-હોશિ-હોસઈ (હોશે કે થશે એ અર્થમાં).

હોઈ (થાય-અનેક વચનમાં).

હોઆ (થયા કે હોતા હતા).

થાઈ (થાય કે થાય છે).

થઉ-રિઉ-થુ-થો (થયો) અને થિયા-થ્યા-થઇયા (થયા).

થૈ-થૈછ-થાઈ (થઇ).

થઇછ (થઇએ).

જા ધાતુનાં રૂપ તે યા ધાતુનાં સરખાં જ છે.

૭ પ્રયોગ

૧ તૃતીયાં કર્તાં તો કર્મ પ્રથમામાજ નિરંતર (અમણાં પ્રથમાંત કે દ્વિતીયાંત કર્મ હોય છે). વસુદેવજિ સુલ્લ દસાગ્યું. હું આજ કાષી કૃતાર્થ. સૃષ્ટિ ચાક ચડાવિઈ.

૨ કેટલાંક ક્રિયાપદ અમણાં અપ્રયોજ્યક મનાતાં તે પ્રયોજ્યક અર્થમાં વપરાયાં છે. બાધી (બંધાઇ),

છાડશે (છાડવશે), લોભ્યા (લોભાભ્યા), કીધાં (કરાભ્યા-પુરારિને પંચગવ્ય કીધાં), ધડવા (ધડાવવા-મળ્યાં ઠોરવને જૂથણ ધડવા). ધારવા (ધરાવવા)-રવકુળ ધર્મ ધારવા પ્રમત્યા હરિ-રથ તાણુ જાઇ (તણવા), સૂકઇ (સૂકાય).

૩ પદમાં કેલાસપતિને કામે પતિકેલાસ ને પ્રગટું રૂપ તણુ વારાહ (વારાહનું), એવી રચના જોવામાં આવી છે.

૮ લિપિ

પુસ્તક દેવનગરી લિપિમાં શુદ્ધ લખાયલાં છે. જ ન છ જાડ સ વગેરે વર્ણ અમણાંથી જૂદી રીતે કરેલા છે; જ તે જ વાંચવાનો. બીજું આ કે અક્ષરને જમણે પાસે કાનો હોય તે માત્રાની નિજાની ગનચવી-અક્ષરનુ તલ્લદાવાશ (એકમને સંવે દેવેશ). શુભરાત્રી લિપિમાં પ્રત યયલી એવા અંચ ૧૬૫૬ ની પછીના ને અશુદ્ધ છે.

૯ વાક્ય મોકળાં

૧ તિણિ જલિ સોહછ પાણીની.

૨ સહી સમાણી સોહંતી, વેણુ વાંચંતી ગાયંતી.

૩ કમળ તણી પરિ ત્રિકસઈ વેવણુ, હણોનંદ ઠરિ જલ નેવણુ.

૪ કાયા કિમ જીવજ વિણુ પ્રાણુ, નેત્ર યથા દરશન વણુ ભાણુ.

છણી પરિ ગોપી કરછ વિલાપ, અકૂર દેખ બહુ શાપ.

૫ ખંજન નવણુ નિરૂપમ દેહ, તુ તે સાધિ કીધો સનેહ;

તે માટજ શિર જાઇ તુ જાઉ, અઘાં નહિ કિસિ વિભાસ ન થાઉ.

૬ જાહાઈ શર્મા નારી રૂપ, પુરૂષ ખૂડવા કારણ કૂપ.

૭ છંદી કેરું સંવર કરછ, દેશિ કાલિ કારિજ આદરછ.

૮ શવિ આધારિ છિ જેદતણિ, સાહિ તે કિમ મૂખીઈ.

૯ જેથૂ ઉગતુ થાઈ તેણિઈ સહુ આશમિએ.

૧૦ કર્મ અનુસારિ યુદ્ધિ ઉપાઈ, યુદ્ધિ અનુસરે કર્મ કરાઈ.

૧૧ ભાજઈ નહિ તે યોધ, બલિદેવ ભરિઉ કોષ. મારીઉ મુદ્ધિક મજ્જ, જાનખંડ કીધું ચઢ.

વચન સુણી કાપો દેવેજ, મંચેકે ચડી સાઘા કેજ. હેહુ લાણુ ઉપરિ દરી, તેહની કાયા છેવન દરી.

૧૨ છણીપરિ મોટઈ નયર મંડાણુ, શ્રીપુર પાટણુ ગિરઈ કાણુ.

રાખ્ય કરછ રા પૃથિરી ચંદ્ર, જાણિ કરિ અવ-તરીઉ છંદ્ર.

તાસ પટરાણી પ્રેમાવતી, તાસ પુત્રી નામિ શશિકલા
સાજિલિ સહીદર કહિ સિથીકલા, નેહની વાત
કહી નિર્મલા.

જવ લમિ પેખિ વિઠ્ઠલજી બ્રહ્મ, તવ લમિ એ
વીસરીઓ સર્મ.*

૧૩ પરનારી દેખી મનમાંહિ, માલા જાગિની પુત્રી સમાહ.
સદા વિવેક વિચારી જેહ, વિઠ્ઠલ ભગત નર બણીધ
તહ.†

૧૪ સાહિ કાજિ ભગતિ જે કરધ, દંભકપણ મન-
માંહિ ધરધ;

મછર સહિત સદા નર જેહ, તામસ ત્રિવિધ
બણી જઇ તેહ.

ભોમ પામિવા તણુઇ ઉદેશ, મશ કારણિ સેવધ દેવેશ;
અષ્ટ મહા સિધિ વાંછધ જેહ, રાજસ ત્રિવિધ
બણી જઇ તેહ.

* જ્ઞાનાચાર્યકૃત બિઠ્ઠલજી-સરોજલા કાવ્યમાંથી.

† લોમકૃત હરિલીલા પાઠસી કળા ૭ મી. અભમેલનું
આખ્યાન-વિ. સં. ૧૫૪૧.

પાપ નાશવા કારણિ બજાઇ, રિપણ પ્રાંત
એકમનુ ધજાઇ;

અકામ ત્રિવિ આચરધ જેહ, સાદિવક ત્રિવિધ
બણી જઇ તેહ.

૧૫ બણુઇ પ્રજ્ઞાદ અજાઇ એક સત, તલો બણુ છું
તેહ કસવ.

સિધ્યો વણું વ્યાપક નિર્વાણિ, ક્ષરધ નહો તે
અક્ષર બાણિ.*

૧૬ શિષ્ય-કુંડલ નધ વિષધ કાર્ય કારણ ભેદ દેખીધ
છઠ પણુ દેહ નધ વિષધ દેહ દેખીધ છઠ પણુ
આત્મા નથી દેખીદુ.

યુગ-સાધુ સાધુ તાહારું પ્રથમ ધન્ય જે તું
આત્માના સાધન નધ તત્પર હોઉ. માયાના
કાષા યુગુ તેતિ સમજા આત્મા ન જાણુઇ,
યમ સૂર્યનું તેજ સૂર્ય નધ જાણિ ન સકઇ.

* લોમકૃત હરિલીલા પાઠસી કળા ૮ મી.

૪ = = = = *

વર્ણવિકાર

(નોંધ: આથી * કૃષકાવાળું ચિહ્ન જ્યાં છે ત્યાં તે પોહળો ઉચ્ચાર સુચવે છે; અને આનું † કદાચવાળું ચિહ્ન છે તે
સંકેતો ઉચ્ચાર સુચવે છે. સંપાદક: ન. ઇ. દે.)

(૧) સ્વર વિકાર

સં. શુભરાતી

અ નો આ શબ્દ:-સાદ, શક્તિ-સાકર, હસ્ત:-હાથ,
રક્ત:-રાતો, અરુઃ-ખાગ, નમઃ-નાગો,
શબ્દ:-શાલ. અકઃ-આક, ચકઃ-ચાક,
લભા-લાંબી.

અ - ઇ સમતિ:-તિતોર.

અ - ઉ લવણ-દુણ, સ્વપિતિ-સુવે.

અ - એ શયા-સેય, વૃક્ષી-વેલ.

અ - ઓ અવચ્છાદયતિ-ઓછાડેછે, અપવરક:-
ઓરડો.

આ - અ તાંબૂલ-તંબોલ, આત્મા-આપ.

આ - ઇ હરિદ્રા-હલદી, રક્તા-રાતી, ધવલા-ધાલી*,
લંગા-લાંબી, વકા-વાંકી, સારા-સારી.

આ - એ ઉચ્ચાર:-ઊચેરો, ઉત્કરઃ-ઊકેડો, પરા-
પતઃ-પારેવો.

આ - ઓ શ્યામાઃ-સામેા, આલી-ઓલ્ય.

ઇ - અ દ્વિયુણ-અમણો, દિગ્ગતિ-દવાઇ, ગૌરી-
ગોર, હરિદ્રા-હલદ.

ઇ - ઈ સિદઃ-સીદ, ત્રિશત-ત્રીસ, વિશતિ:-વીસ,

ઉ - અ ઘોટાપરિ-ઘોડાપર, ઘટોપરિ-ઘડાપર.
યુદ્ધ-યી-ગલો, યુરકઃ-અરુઓ.

ઉ - ઓ યુદ્ધ:-ભોગ, યુસ્તા-મોથ, પુર્ણલ-પોતળ,
કુદાલ:-કોદાલો.

ઊ - એ નુપુરં-નેપુર;

ઋ - અ મૂલં-મૂર.

ઋ - આ નૃત્યં-નાચ, ધૃષ્ટઃ-ધાટો, કૃષ્ણ-કાન્હો.

ઋ - ઈ શૃંગકર્નસંગુ, દૃષ્ટં-દીડું.

ઋ - ઊ વૃદ્ધઃ-વૃદ્ધો, ધૃષ્ટં-ધૃડું.

એ - અ રનેહઃ-સનેહ.†

એ - ઈ દેવર-દિવર.

એ - એ સૈનં-સૈન,† વૈરં, વૈર,† વૈદિકઃ-વૈદિયો,
કૈલાસઃ-કેલાસ, એકેકઃ-એકક,† ભૈરવ-
ભૈરવ.†

ઓ - આ,ય ગોઃ-ગાય.

ઓ - ઓ પૌરં-પોરસ, પોપઃ-પોસો-સ, ગૌરી-
ગોરવ.

ઓ - આ,વ નાં-નાવ

ઞ - અ દુગ્ધં-દૂધ, યુગ્મં-જુગ, વલ્ગં-વગ, કાર્ય-
કાજ.

: - અ યક્ષઃ-રૂપ, યુઃ-ઓલ.*

: - ઓ ઘટઃ-ઘડો, નીચઃ-નીચો, પિંકારઃ-પિંકારો
એરંઃ-એરંડો.

: - ઉ સ્વપ્નઃ-સમણ.

ઉચ્ચારણ સંભાવના ધણું કરીને મૂર્ધા-
સ્થાન વર્ણની પૂર્વનો થાય છે.

(૨) વ્યંજન વિકાર

- ક નો ખ કસતિ-ખસે, કીલ:-ખીલો.
 ક - ગ કઠરી-કરમર, કાક:-કાગ.
 ક - ડ વરસક:-વાહડો, પૂઝઝક:-પુહડું.
 ક - ય સુહર:-સુધર, વેદિક:-વેદિયો.
 ક - જ નવક:-નવલો, એકક:-એકલો, અંધક:-
 અધિજો.
 ખ - હ નખર:-નહર.
 ગ - ધ ગુહ:-ધર.
 ગ - મ દિગુણ:-મમણો.
 ગ - ય સાગર:-સાયર.
 ગ - હ ભગિની-બહેની.
 ધ - જ લઘુક:-હલવું.
 ધ - હ મેધ:-મેહ.
 ય - ય અરિય-મરિયું.
 જ - ય રાઝન:-રાયણ.
 ટ - ડ ખટી-ખડી, પટવાસ-પડવાસ.
 ઠ - ઢ મઠી-મઢી, પીઠું-પેઠું.
 ડ - ઢ તડાગ:-તલાવ, યુડ:-ગાલ.*
 ત - ડ પ્રતિપદા-પડવ, પતાકા-પડાઈ, બિબી-
 તક:-મેહેડો, હરીતકી-હરેડો, પતનિ-પડે.
 ત - ધ કાતર:-કાયર.
 ત - ર સપતિ:-સિતોર.
 ત - જ સાતવાહન:-સાસવાહન, અતસી-અજસી.
 ત - હ વસનિ:-વસઢી, વિતસ્તિ:-વેહેલ.
 થ - હ શિથિલ-ઢીલું.
 થ - હ કથયનિ-કહે.
 દ - ડ દર:-ડર, દર્ભ:-ડાભ, કપદ:-કોડો.
 દ - ર દાદશ:-દાર, ત્રયોદશ:-તેર.
 ધ - ડ અધિધ:-આસડ.
 ધ - હ અધિર:-મેહેરો.
 ન - જ્ય જમનં-જમણ, ઇધનં-ઇંધણું.
 ન - લ નિયક:-લિખડો, મલિનં-મેલું.
 પ - ફ પટપટ-ફાડે, પનસ:- ફણસ, પરંપર-ફરણું,
 પાશ:-ફસો, પરશુ:-ફરસી.
 પ - બ પ્રભુતં-પ્રભૂત.
 પ નો ર પાપર્દ:-પારધી.
 પ - વ દીપાલી-દીવાળી, તાપ:-તાવ, ગોપાલ:-
 ગોવાળ, વાપ:-આવો.
 બ - બ ભગિની-બહેની.
 બ - હ શેભતે-સોહે.
 ય - જ યાનં-જન, યવ:-જવ, યાતિ-ઝવ છ;
 યમ:-જમ.
 ય - ત યુગ્માશ:-તમાસો, યુગ્મત્-તમ.
 ય - લ યજ્ઞિ:-ભાહી.

- ર - ન વારાણસી-વાનારસી.
 ર - લ હરિદ્રા-હલદ.
 જ - હ લઘુક:-હલવું.
 વ - બ જલ:-જુલો.
 વ - મ રવમ:-સમણું.
 વ - ધ દેવર:-દિવર.
 શ - સ શબ્દ:-સાદ, શર્કરા-સાકર, લથુનં-લસણ,
 શકુન-સકન.
 પ - છ પટ-છ, પક:-છટ્ટો.
 પ - સ પૌરંપ-પોરસ, પૌષ:-પોસ.
 સ - ર બહિસ્-બાહર.
 હ - ધ સંહાર:-સંધાર.
 હ - ર ગુહ:-ધર.

(૩) જોડાક્ષરોના વિકાર

- ક્ય - ક શિક્ષોપરિ-સીકાપર.
 ક - ક વકં-વાંકું.
 ક્ષ - ખ લાક્ષા-ભાખ, દ્રાક્ષા-દ્રાખ, ભિક્ષા-ભીખ.
 ક્ષ - છ અક્ષરં-અછર.
 ક્ષ - જ ક્ષીણં-ઝીણું.
 ક્ષ્ય - ખ તિદ્યં-તીણું.
 ક્ષ્ય - ન તીક્યં-તીનું.
 ગૃ - ધ ગૃહં-ધર, ગૃહધની-ધરધણી.
 ગ - જ્ય રાહી-રાણી, આસા-આણુ.
 ગ્ય - ળ પચદશ-પચર. (શ નો ર.)
 ત - ટ મૃત્તિકા-માઢી, વતિ:-વાચ્ય(દિવાની)
 ત - ત નિતિર:-તેનરો.
 ત્મ - પ આત્મા-આપ.
 ત્વ - ચ તુલ્યં-વાચ, સત્યં-સાય.
 ત્ર - ત ત્રિશત્-ત્રીસ.
 ત્ર - હ યત્ર-અર્ધિ, તત્ર-તર્ધિ, કુત્ર-કર્ધિ, અત્ર-અર્ધિ.
 ત્ર - ચ ચત્વરં-ચાચર.
 ત્સ - ઝ મત્સર:-મઝર.
 દ - દ દૃષ્ટં-દીઠું.
 દ - ર સદૃક્ષ:-સરખો.
 ઝ - ગ યુક્તિ:-મોગ, પુક્તિ:-પોગલ.
 દ - દ કુદ્દાલ:-કાદાળો.
 દ - હ જલ:-જુલો, વર્દમાન-વઢવાણ.
 ઘ - ખ કુદ્દલં-કૂપલ.
 ઘ - જ વાઘં-વાળું, ખાઘં-ખાળું, અઘ-આજ.
 દ - ડ કપદં-કોડો, વિહદં-વિહડો, મદિત:-
 મરિઓ.
 દ - દ દિગતિ:-દવાઇ.
 દ - બ દિગુણ:-મમણો.
 ધ્ય - ઝ સિધ્ધતિ-સોઝે.

- ૧૧ - બ બિધ્વ-ઉભું.
 ૧૫ - ન સેન્ય-સેન.
 બ - બ બ્રિત્વા-ભમી.
 ઝ - ય તામ્-તણું, આમ્-માંખો.
 ય - જ શરવા-સેજ.
 ય - જ કાર્ય-કાજ.
 ય - લ પર્યસ્ત-પાલટો.
 બ - બ બિન્હા-જીભ, વિન્હાળ-નીભલ.
 ર - છ પરિચમ-પછિમ.
 બ - ખ પુઠર-પોખર.
 છ - ક મુષ્ટિ-મુઠવે, ઢઠ-ઢીઠું.
 બ - ન ઉબ્ધુકાળ-ઉન્હાળો.
 બ - ફ શબ્-શબ્, બાબ-બાફ.
 બ - મ યુષ્મત-નમ. યુષ્મત-તમ્-તમ્-તમ્-તમે.
 ર - ખ રકમ-ખાંધ.
 ર - ટ પર્યસ્ત-પાલટો.
 ર - થ હસ્ત-હાથ, પ્રસ્ત-પથરો, રત્ન-થંભો.
 ર - ન રનાતિ-નહાય.
 ર - મ અસ્મત-અમ. અસ્મત.
 બ - ઝ શુલ્-ગૂઠું.

(૪) કેટલાક નિયમો

- સંયોગની પૂર્વે ક, ઝ, ટ, ડ, ત, દ, પ, થ, ય, વ, સ, એટલા અક્ષર આવે તો તે લોપાય છે. રક્ત-રાતો, દુગ્ધ-દૂધ, યદ્-યદ્-છપો, ખર્ગ-ખાગ, ઉત્પલ-ઉપલ, મુદ્-મોગ, સુમ-સુનો, રમશાન-મસાણ, ગોષ્ટિ-ગોષ્ઠ, રત્ન-રત્ન, રત્ન-રત્ન.
 મ, ન, ય, એટલા અક્ષર સંયોગમાં પ્રથમાક્ષર પછી હોય તો લોપાય- યુગ્મ-યુગ, નગ-નાગો, શલ્ય-શાલ.
 લ, બ, ર, એટલા અક્ષર સંયોગમાં ઉચ્ચે કે નીચે હોય તો લોપાય- વર્ગ-વર્ગ, શબ્-શાદ, અર્ક-આર્ક, અર્ક-આર્ક.
 રા, અને પ એ સંયુક્ત છે તેમના પૂર્વ અક્ષરમાં ધ, થાય છે. આદર્શ-આદર્શો, વર્ષ-વર્ષો- (પ્રાકૃતમાં).
 કાષ્ઠશબ્દમાં ય, સંયુક્તાક્ષર હોય તો તેના પૂર્વાક્ષરમાં ર, થાય- ભાયો-ભારજ.
 વક્ર આદિક શબ્દોમાં પ્રથમ સ્વરને માથે અનુસ્વાર થાય છે- વર્ક-વર્ક, અસ્ત-તણું, કોટ-કોટા.
 વર્ક-વર્ક, અસ્ત-તણું, કોટ-કોટા.

- સ, પ, સ, એ અક્ષરોમાં મળેલા વ, વ, પ, થ, ય, સ, એટલા અક્ષર હોય તો તે લોપાય અને તેની આઘના સ્વરને દીર્ઘતા થાય છે. શ નો ય, નસ્યતિ-નાસે. શ નો ર, વિશ્રામ્યતિ-વીશમે. શ નો વ, પાર્શ્વ-પાર્શ્વ. પ નો ય, મનુષ્ય-માણુસ. પ નો ર, ધર્મ-ધર્મ. સ નો ય, તસ્યતિ-નાસે. સ નો ર, વિશ્રામ-વિશ્રામ. સ નો સ, નિરસાર-નીસાર. કર્મ-કામ, ધર્મ-ધામ, ઉત્પલ-ઉપલ, દુગ્ધ-દૂધ, સર્પ-સર્પ, આદ-આદ. કાર્ય-કાજ, ખાલ-ખાલું, વાલ-વાલું, બાબ-બાફ, વાલ-વાલું. નિર્ ઉપસર્ગનો રજય નિઃસર્ગતિ-નીસરે. વિશતિ-વિસ, સંસ્કાર-સંકાર. મહારાષ્ટ્ર-મરહટ્ટો મરહટ્ટો.

(૫) પ્રકીર્ણ

- રમશુ-મુજ, રમશાન-મસાણ. મલિન-મેલું. બ્રિત્વા-ભમી. યુષ્મદીય-યુઠકરો (પ્રા.) તુમારો, અરમદીય-અમદકરો (પ્રા.) અમારો. પ્રલ્લ-પ્રલેલ, અપાલ-અપેલ, મૂપતેલ. મૂપેલ. ઘટ-ઘડા, એરડા-એરડા. કુંભકાર-કુંભાર, લોહકાર-લોહાર. પંડિત-પંડો, પૂજિત-પૂજો, પંડિત-પંડો, મંડિત-મંડો. શોભતે-સોહે, સેવતે-સેવે, ફલિત-ફલે. વલિત-વલે. ત્રયોદશ-તેરહ-(પ્રા.) તેર, ત્રયોદશિત-તેવીસા (પ્રા.) તેવીસ, ત્રયોદશત-તેવીસા-(પ્રા.) તેવીસ. કદલી-કદમ, કદલ-કેલું. કલ્પિકાર-કલ્પેરો. પૂતર-પોરો, ખદર-ખેર, પૂર્ણ-પૂર્ણ. લવણ-લણ, ચતુર્થ-ચોથા, ચતુર્થ-ચોથો, ચતુર્થ-ચોથ, ચતુર્થ-ચોથ, મયૂર-મેર. ભાજન-ભાજ, રાજ-કુલ-રાવજ. ઉત્તુરક-ઉત્તરડો. પદ-છ, જમત-ગમ, મન-મન, શિર સ સિર.

ગુજરાતી ભાષાના મુખ્ય કવિઓ

(ગુજરાતી ભાષા વિષે કવિશ્રી નર્મદાદેવે લખેલા ઉપલેખ લેખ અમે ડાપેલા છે. તે ઉપરાંત જુની ગુજરાતી ભાષા સંબંધી એક લેખ જે નર્મદાદેવે ડાપ્યું ગયા પછી કવિએ લખેલા અને જેનો એક ભાગ “સ્વદેશવત્સલ” માસિકના વર્ષ ૬ ટું, અંક ૯ માં, સંવત ૧૯૩૮, આપાદ માસમાં ડાપેલા તે પછુ અમે મહા પ્રપાસે મેળવી નર્મદાશની આ આવૃત્તિમાં સંચદાર્ય ડાપ્યો છે. તે ઉપરાંત કવિએ કાશ સંબંધી કેટલાક વિચારોનું ટાંચણ કરી રાખેલું તે હાથમાં આવતાં તેનો છણકોદાર કરીને ડાપેલા છે. આ સર્વ વિષયો ગુજરાતના વિદ્વાનોને ઉપયોગી થઈ પડશે જ. કવિશ્રીએ ગુજરાતી ભાષાને એક સુંદરી કદપીને સૈકાવાર તેનું વર્ણન આપેલું છે, તે ઉપરાંત ગુજરાતી ભાષાના મુખ્ય કવિઓની કવિતાસુંદરી કેવી લાગે છે તેની પછુ નોંધ કરી રાખેલી તે પછુ અત્રે અમે ડાપીએ છીએ. સંપાદક નટવરલાલ ધ્રુવચારામ દેશાઈ)

૧ સમય વિ.સં	૨ કવિ	૩ ભાષા સ્વરૂપ	૪ ગુણ	૫ વર્ણ
૧૪૫૦-૧૫૫૦	નરસિંહ મહેતો જુનાગઢ વડનગર નાગર	પોલાણ કરતાં લંબાઈ સરળતા ધણી પછુ કંઈક વધારે (ગેટકી લીસાટનો ભાસ માન. જીના વર્ષમાં આવે તેવી) તેમ નક્કર ખરી	સરળતા ધણી પછુ	ધર્તવર્ણી સુંદર જી; અંતરના અમકાર-વાળી.
૧૫૦૦-૧૬૦૦	બાલણ પાટણ (ગુ.) મોઢ બાલણ	સ્વરૂપ ધડાતું, પોલાણ સરળતા સારી, સુંવાળી. અને લંબાઈ રીતસરના.		ધર્તવર્ણ, બાલણકન્મા-ની સુંદરતા, વિનય-શીલા.
૧૬૦૦-૧૭૦૦	વિષ્ણુદાસ ખંભાત મત્સ્યકુલ નગર	લાંબી, પોહલી, પછુ નક્કરપણામાં નરસિંહ-થી ઓછી.	સરળતા ઓછી.	આછી શ્યામ, તેમ તેજ વગરની પછુ નહિ, ઓછા રસની.
૧૬૫૦-૧૭૦૦	અખે અમદાવાદ પરજીયો સોની	પોલાણ, લંબાણ પ્રેમા-નંદથી કંઈક ઓછું, ધણીક ઓછી, તેજળ નક્કરપણું પછુ વધારે. નહિ.	સરળતા પ્રેમાનંદ કરતાં	ઉજળવળતા પ્રેમાનંદ-થી ઓછી; શયુગાર ખડો ખાદીનો.
૧૭૦૦-૧૮૦૦	પ્રેમાનંદ બટ વડોદરા ચોવીસો બાલણ	લાંબી, પોહી, વિષ્ણુ-દાસથી કંઈક વધારે; પછુ વિષ્ણુદાસથી કંઈક નક્કર નરસિંહથી ઓછી વધારે. પછુ વિષ્ણુદાસથી વધારે	સરળતા નરસિંહ જેવી, પછુ વિષ્ણુદાસથી કંઈક	ધર્તવર્ણી, ઉજળી, સે-દજ કનકવર્ણી, પીળા-શ પડતી; મધુરતા અને ચંચળ વિશેષ.
૧૭૫૦-૧૮૫૦	શામળ બટ અમદાવાદ શ્રીગોડ માલવી બાલણ	લાંબી, પાટળી, પ્રેમા-નંદથી પછુ ઓછી વધારે. પછુ લીસાટ નહિ. નક્કર.	સરળતા પ્રેમાનંદથી વ-નંદથી પછુ ઓછી વધારે. પછુ લીસાટ નહિ.	ધર્તવર્ણી ઉતરતી, પ્રેમાનંદથી ઉતરતી ઉજળી, પછુ તેજ પડતી ખરી, સાદી.
૧૭૫૦-૧૮૫૦	વલ્લભ ભાટ અમદાવાદ મેવાડો	પોલાણ કરતાં લંબાણ કરતાં કંઈ વધારે; નક્કરપણા-માં ઓછી.	સરળતા પ્રેમાનંદ અને શામળ કરતાં બિધિક.	પ્રેમાનંદથી ઓછી ઉ-જળી પછુ તેજનો અ-મકાર ખરા.
૧૮૦૦-૧૯૦૦	પ્રીતમ સવિસરા ભાટ	પ્રેમાનંદ કરતાં લંબાણ પછુ પ્રેમાનંદ જેટલું પછુ બહાર પડતું.	સરળતા સારી છે. લીસાટ પછુ ખરા.	વર્ણુ મેરી સ્પષ્ટ દે-ખાતી ને તેમાં રતાસ પછુ ખરી.

૧	૨	૩	૪	૫
સમય વિ. સં.	કવિ	ભાષા સ્વરૂપ	ગુણ	વર્ણ
૧૮૭૩-૧૯૦૮	દયારામ ડોહાઈ સાહોદરી નામર	પ્રેમાનંદ કરતાં લંબાણુ, પોલાણુ ઓધું; કંઈક હુમરી, રસ ઝીલતી, પ્રેમાનંદ કરતાં નકરપણું ઓધું પણ છે એમ જણાય.	મોટા ગ્રંથોની ભાષામાં સરળતા આણવાનો આપાસ જણાય; સરળ- તા પદોમાં ઘણી, લી- સાટ પણ ખરે; પણ ટાપટીપ વિશેષ.	ધર્તવર્ણી, પ્રિતમથી ઓછી ગોરી, પ્રેમાનંદ- થી વધારે. પ્રેમાનંદમાં કંઈક પીગાશ તેમ આમાં રતાસની તેજ.
૧૮૮૦-૧૯૨૫	દલપતરામ અમદાવાદ શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ	દયારામથી લંબાણુમાં વધારે, ને તેનાથી પાત- ળી ને નકરપણું પણ ઘણું ઓધું.	પ્રથમ ગ્રંથોની ભાષામાં સરળતા ખરી, લીસાટ નહિ; પાછલી ભાષામાં લીસાટ ખરી.	ધર્તવર્ણી કંઈક ઓછી રંગમાં, પણ લીસાટની તેજ ખરી.
૧૮૯૦-૧૯૪૦	નર્મદાશંકર સુરત વડનગરી નામર	(કવિશ્રીએ અત્રે કંઈ નોંધું નથી, પણ એ સંબંધમાં “મારી કવિતા વિશે મારા વિચાર” એ નિબંધમાં વાંચકોએ જોવું, અને ગુજરાતી ભાષાના કવિઓ વિશે “કવિચરિત્ર” જોવું.)		

ગુજરાતી ભાષાના નિબંધના પાને ૧૮ મે સં. ૧૨ મા સૈકાની ગુજરાતી ભાષાના જે નમુનાઓ આપ્યા છે, તેની અર્વાચીન ગુજરાતી ભાષામાં હાયા વાંચકોની સુગમતાને માટે નીચે આપી છે. નં. ૬, દેશાઈ ચન્દન સરપો શીતળો, જેવી નમણી કેળ; પરંતુ જે જે દુઃખીયો સખી તે સજ્જન મેલ. ૧ પ્રીતિવન્ત દફૂર ભર્લા, પ્રીતિવન્ત પાલન્ત; મેધ મરેતે તે મરે, જીવન્તે જીવન્ત. ૨ વાહલા મેં તુને વારિયો, મા કર ગરૂં માન; નિદાએ જશે રાતડી, ઝટપટ વાશે વાહજી. ૩ કોઠ કસુરો કપણુધન, એ ત્રણ એક સ્વભાવ; તો રસ મુકે આપણો, એ ગલે દહ્યે પાવ. ૪ ધોતેરસો છુદ્ધિ, રાવજી તણે કપાલે; એકું છુદ્ધિ ન સાંપડી, લંકાખંજણુ કાલે. ૫ મોર ભણે, અમ પીંછડા, મેં મળીઆ વને, હું અજિ અગાસો તે વિના, તે શીરે રાય વહે. ૬ ૧ મેલ=મેળવ; મેળી આપ; ૨ ઠોલો=નાયક, વાહલો, પ્રિયતમ. ૬ અગાસો=ફાહોડા.

ઉમેરણુ—

કવિશ્રી નર્મદાશંકરે એક નોંધ રાખી હતી, તેમાં નીચે પ્રમાણે ઉપયોગી હકીકત મળે છે.

“ઉદાહરણમાં આવેલા કવિઓ અને ગ્રંથકર્તાઓનાં નામ.”

પ્રાચીન	૧૬	૩૨	૪૮	૬૩
૧ અપો	૧૭ જીવજીરામ	૩૩ પ્રેમાનંદ બદ્	૪૯ રતનદાસ	૬૪ સુરદાસ
૨ અલખજીભાખી	૧૮ નિકમ	૩૪ પ્રેમળદાસ	૫૦ રણછોડ	૬૫ શામળ બદ્
૩ ધરુછારામ	૧૯ તુલજીરામ	૩૫ આપો	૫૧ રવિદાસ	૬૬ શ્રી વલ્લભ
૪ આશ્વારામ	૨૦ શોભણ	૩૬ અહાનંદ	૫૨ રતનીઓ	૬૭ હરિરામ
૫ આદ્યારામ	૨૧ દલપત	૩૭ ભવાન	૫૩ રઘુનાથ	૬૮ હરિબદ્
૬ આનંદ	૨૨ દયારામ	૩૮ ભાલજી	૫૪ રાવો ભક્ત	૬૯ હજીરદાસ
૭ કથ્યાણુ	૨૩ દારકો	૩૯ જીખજી	૫૫ રામદાસ	૭૦ હરજોવન
૮ કબીર	૨૪ દેવીદાસ	૪૦ જીમાનંદ	૫૬ રામૈઓ	૭૧ ધનદાસ
૯ કૃષ્ણરામ	૨૫ દેવાનંદ	૪૧ મોળો ભક્ત	૫૭ રામકૃષ્ણ	
૧૦ કાલિદાસ	૨૬ ધીરો ભક્ત	૪૨ મોવન	૫૮ રાજે	અર્વાચીન
૧૧ ગોરીબાઈ	૨૭ નરમોરામ	૪૩ મયો	૫૯ ઋષિરાજ	૧ દલપતરામ
૧૨ ગિરધર	૨૮ નરસિંહ	૪૪ માવદાસ	૬૦ લક્ષમજી	૨ નર્મદાશંકર
૧૩ ગોવિંદ	૨૯ નિષુદાનંદ	૪૫ મીરબાઈ	૬૧ વલ્લભ બદ્	૩ નંદશંકર
૧૪ ગોરખ	૩૦ પ્રીતમ	૪૬ મૂળદાસ	૬૨ વીરવિજય	૪ મનનલાલ
૧૫ ગોપામ	૩૧ પ્રેમાનંદ	૪૭ મુકુંદ		

વર્ણાનુપૂર્વી (અથવા અક્ષરભેદણી) વિષે કવિના નિયમો

* [પ્રકાશકની નોંધ: કવિશ્રી નર્મદાચંદ્રે આ નર્મકોશમાં ભેડણી (અક્ષરભેદણી અથવા વર્ણાનુપૂર્વી એમ જેને કહે છે તે) વિષે મુખ્યમુદાના ઉમા પાના ઉપર અંક બીજવાળા લેખનશુદ્ધિ વિભાગમાં પોતાના વિચારો દર્શાવ્યા છે. કવિશ્રીનો અક્ષરભેદણી વિશે મુખ્ય નિયમ તો “બોલવું તેવું લખવું” છે. આ નિયમ બાંધેા તે પહેલાં તેમણે ઘણા વિચાર કર્યો હતો. ઇ. સ. ૧૮૬૧ થી ૧૮૮૧ થી વચ્ચે કાશ રચવા માંજો ભારથી તેમણે આ વિષયની ચર્ચા ઉપાડી, ગુજરાતી વિદ્વાનો આગળ વિચાર કરવા રજુ કરી છે. પ્રથમ કોશનું કામ આ થી છુટી સુધી (ત્રણ સુધી) કર્યું ભારે તેમણે એ વર્ણાનુપૂર્વીના નિયમો ઇ. સ. ૧૮૬૫ માં બાંધ્યા હતા. તે કેવા હતા તે જાણવા માટે અત્રે રજુ કર્યો છે. કોશના નિયમો ઇ. સ. ૧૮૭૩ ના છે. એટલે ૧૮૬૫ થી ૧૮૭૩ સુધીમાં ભેડણીના સંબંધમાં તેમને શા શા ફેરફારો સૂચ્યા તે જાણવાનું સાધન આ ઉપરથી આપણને મળે છે. એટલા માટે તે નિયમો અત્રે ફરી લખ્યા છે. અત્રે એક વિષય ઉપર ખ્યાન ખેંચવા જેવું છે. હજાર અક્ષર સાથે ભેડવા સંબંધમાં કવિશ્રી નિશ્ચય કરી શક્યા નહોતા; તેઓ પ્રથમ તો અસ્વર સાથે હજાર પછી ભેડતા:—આ રીતે:—અહ અને તેવી રીતે કેટલુંક લખાણ છપાવેલું, પછી સ્વર અર્થ હોઈ શકે નહિ, તેથી તે પછીથી કાઢી નાંખી આની નીચે ટપકું (ફારસી તુકતો) મુકવાનું ધોરણ રાખ્યું હતું. એ નિયમ આ કોશમાં પ્રવર્તે છે. અક્ષરભેદણી અથવા વર્ણાનુપૂર્વી વિશે કવિશ્રી પછી સારામાં સારો વિચાર સફાત નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દિવેટીયા એમણે કર્યો છે; છતાં હજી એ વિષયમાં ચોક્કસ સર્વાનુમતથી ગ્રાહ્ય નિયમો થઈ શક્યા નથી, કારણ કે વિદ્વાનોની શુદ્ધિને તથા વિચારને મર્યાદા હોતી નથી, અને વિકલ્પોનું જોર વિશેષ છે, એટલે કેટલીક અનવસ્થા અને અવ્યવસ્થા આ વિષયમાં રહેવાની એમ લાગે છે. તેમાં ગુજરાતી ભાષા મૂળે ક્રમણી છે, અને તેમાં જૂદી જૂદી રીતે ઉચ્ચાર થાય છે એટલે ભેડણી-વર્ણાનુપૂર્વી સંબંધમાં અતોએ રહેશે એવું લાગે છે.

ન. ઈ. દશાઈ]

જાહેર બનાવવા (બોલવા-લખવા) સાર વર્ણોને એક પછી એક એમ સાથે મુકવા (લખવા-લખવા) રહેવું નામ વર્ણાનુપૂર્વી અથવા અક્ષરભેદણી.

ગુજરાતી ભાષાના જાહેરનો અક્ષરભેદણી વિષે હજી લગી કશાએ સદા સર્વત્ર ચાલે રહેવા નિયમ બન્યા નથી. જહારે અરાદાનો ઇતિહાસ છપાવવાનો હતો તહાર મિ. હાર્નેસે રહેને કહ્યું હતું કે “જે જે જાહેરને સાર તહાર હોય તે તે જુદા કહાડીને રહેને આપ કે હું જિજ્ઞાસા વિદ્વાનો ઉપર મોકલાવું”. રહે તેમ કિંધું ને પોતે જિલ્લે મોકલવાની તૈયારીમાં હતા એટલામાં છપાવવાની તાકિદ અઇ તેથી જિલ્લે મોકલવાનું મોકુફ રહ્યું અને રહે લખેલી પ્રત પ્રમાણે પુર તપાસ્યાં. વળી મિ. હાવર્ડે વર્ણશુદ્ધિ નક્કો કરવા સાર સન ૧૮૫૯ ના માર્ચમાં એક મણ્ડળી ઉભી કરી હતી, તહેમાં હંપણ સામેલ હતો—એ મણ્ડળી પછી કંઈ ન ઉઠાળતાં એમની એમ લાગી પડી. મિ. હોવે પોતાના તાખેના ડેપ્યુટી ઇન્સ્પેક્ટરોના સમ્મતથી ભેડણી વિષે સન ૧૮૫૯ ની જાનેવારીમાં કેટલાક નિયમો બાંધી તે નિયમો સાત ચોપડીમાં રાખવાની તજવીજ કરી છે. એ નિયમોમાંના ધણાએક આગળ થવાનાં પુસ્તકોમાં વપરાય રહેવું લાગતું નથી. જહારો વિચાર આમ છે કે હજી ધણા ગણ અન્યો થયા નથી અને થોડાક ભાષાન્તર કરનારા સિવાયે પોતાના વિચારના ગણ અન્યો લખનારા અને એવું ધણુંક લખનારા સને ૧૮૨૧ થી તે આજલગીમાં લાગે પાંચ હોય. હવે ભાષા કેમ સુધરે ? ભાષાના નિયમ શોધવાને પ્રથમ તો સારા સારા ને જોટા જોટા અન્યો થવા જોઇયે અને એ થયા એટલે રહેજ જાણમાં આવશે કે આટલા વિદ્વાનોની વર્ણશુદ્ધિ રાખવાની રીત આવી છે તથા આટલાની આવી છે અને પછી એમાં જે રીત ધણા જણે વાપરી હોય તે રીત ચાલુ રાખવી. હાલમાં નિયમો બાંધી એ નિયમો રહેલા બન્યા છે માટે અજાજ છે એમ સમજવી નવા લખનારાઓને હદમાં રાખવા અને એઓની તરફના વિચાર જહાર ન પડવા દેવા એ જોટો અન્યાય અને એથી જોટો તોટો છે. જહારે ૩-૪ કોશ, ૨-૩ જોટાં વ્યાકરણ અને ૧-૨ પ્રાકૃત ભાષાના વ્યાકરણ જહાર પડશે તહાર ભેડણીના નિયમો આપોઆપ સુઝી આવશે. માટે લોકોએ એવિષે ધણી કાળજી રાખવી નહિ; તોપણ,

જે જોનો વિચાર તે તેણે ખૂબ કહાડવો ખરો. મિ. હોપની ચોપડીમાં નિયમો છે તેમ કરનલ જેરવિસના વખતમાં છપાયેલી ચોપડિયોમાં પણ છે બલકે એ નિયમો મિ. હોપની ચોપડીના નિયમો કરતાં વધારે સારા તથા જોશ રવીકારવા જોઈ છે. કેલેક્શનનું જ્ઞાન, હિન્દુસ્તાનનો ઇતિહાસ, મરાઠાનો ઇતિહાસ એ ત્રણ ચોપડિયોમાં પણ કેટલાક નિયમો છે.

જોડણી સમ્બંધી કેટલાક નિયમો જે મને હાલ સારા લાગ્યા છે તે જણાવું છઉં. હાલ કહેવાનું કારણ આ કે જહાંસુધી સર્વાનુમતે નિયમ રૂપા નથી તહાંસુધી એક જ નિયમે મહારા ઝન્યોમાં લખાવાનું નહિ (બલબત્ત ધણે ઠેકાણે ધણેક નિયમ રહેવાનો ખરો) અને વળી કારણ કે આજના નિયમો કાલના શોધ-વિચારથી બદલાવા પડે. કેટલાક નિયમનાં મહારી પાસ કારણો પણ છે પણ તે અન્ય વધવાની ઈચ્છા અહીં લખતો નથી.

અક્ષરજોડણી સુકરર કરવામાં ચાર વાતનો મુખ્ય વિચાર રાખવો જોઈએ: ૧ તો લોકમાં જોવી રીતે ઉચ્ચાર થાય છે તેવી રીતે વર્ણ લખી જોડણી કરવી; ૨ જુનું, ધણાક શબ્દો સંસ્કૃત ધાતુ ઉપરથી બન્યા હોય છે માટે ધાતુના વર્ણ ઉપર શબ્દોની વર્ણશુદ્ધિ મહોટો આધાર રાખે; ૩ ને ત્રિજુનું એ કે સંસ્કૃત ઉપરથી જે જે નિયમે પ્રાકૃત ભાષાઓ થઈ છે તે તે નિયમો ઉપર ધારણ રાખવું અને ચોથું એ કે, વહિવટમાં વિદ્વાનના અને ભારી નરમ અવાજની પારખવાળા સુધક જનના કાનને સાંઈ લાગે તેવી રીતે વર્ણની જોડણી કરવી. હવે,

જે શબ્દો બોલાય છે તેવા લખાય છે, મૂળ ધાતુના વર્ણથી ધણા બદલાયા નથી, પ્રાકૃત ભાષાના નિયમને અનુસરી કાનને પણ સારા લાગે છે તે શબ્દોની વર્ણશુદ્ધિને માટે કશીયે તકરાર હોયજ નહિ. પણ જહારે શબ્દો બોલાય છે તેવા લખાતા નથી, રૂપમાં ધાતુ વર્ણથી ધણા બદલાઈ ગયા હોય છે અને અભ્યાસવાનાના કાનને કેમજા કઠોર સમજવાની શક્તિ નથી તહારે નિયમો બંધિવા ધણા અધરા થઈ પડે છે. એવા શબ્દોની વર્ણશુદ્ધિ કરતાં કેટલાક વિદ્વાન મૂળધાતુવર્ણનેજ ધારણ ઠરવે છે; પ્રાકૃત ભાષાના નિયમોને જ ધારણ ઠરવે છે; કેટલાક બોલવું તેવું લખવું એમ કહે છે અને કેટલાક, કાનને સાંઈ લાગે તેવું લખવું એમ કહે છે. મહારો વિચાર આ કે જહારે મૂળધાતુવર્ણથી શબ્દ ધણેજ બદલાઈ ગયેલા હોય તહારે તેની વર્ણશુદ્ધિને માટે મૂળ ધાતુ ન જોતાં, પ્રાકૃત ભાષાનો નિયમ ન જોતાં, મિર્ગ જે ધારણ ઉપર જોડણી કરવી-રાખવી; ને એમાં પણ જે ભાગ આધાર, બોલવું તેવું લખવું એ ઉપર અને એક ભાગ આધાર, કાનને સાંઈ લાગે તે ઉપર. સંસ્કૃતમાંથી ભાષા નકળી છે માટે અને પ્રાકૃત ભાષાઓના નિયમ છે માટે આપણે તે તે નિયમો પ્રમાણે આપણી ભાષાના નિયમ કરવા અને બોલાય તેવું ન લખવું એ જોડું. ભાષા ઉપરથી બાકરણ છે. સંસ્કૃત બાકરણ પણ સંસ્કૃત ભાષા ઉપરથી છે. લોકમાં ન બોલાતું એવાને કંઈ બાકરણમાં નિયમ હોય નહિ. માટે, બોલાય તેવું લખવું એ મહોટું ધારણ સમજવું. હું છું સુરતનો ને મહારે માથે સ. હ વિશેષે વાપરવાનો કેટલાક આગ્રહી દોષ મુકો પણ તેની દરકાર ન રાખતાં, તેમ વળી સ્વઅગ્રનું અને સ્વચતનું અભિમાન ન રાખતાં નિષ્પક્ષપાતે જે વિચાર મને સારા લાગ્યા છે (પછી ખોટા તો ખોટા ને ખરા તો ખરા) તે અહીં જણાવ્યા છે.

કોઈ પણ દેશમાં શુદ્ધભાષા, રહેરમાં રહેનાર કુલીન વિદ્વાન અને રાજદારી ગૃહસ્થોની જાણવી.—વેપારી ધંધાદારીની નહિ. ધણાં વરસ થયાં આખા ગુજરાતમાં કુલીન, વિદ્વાન અને રાજદારી જન નાગરબ્રાહ્મણ છે માટે એની ભાષા શુદ્ધ. જે વેળા વડનગર વિસનગર લાગ્યાં તે વેળા નાગરો જુદે જુદે મુકામે જઈને પોતપોતાના જાયામાં પોતાની વડનગરી જુની ગુજરાતી રાખી રહ્યા. ને એમજ છે. હાલમાં પણ નાગરની ભાષા બધે ઠેકાણે સરખી છે, અર્થાત્ આખા ગુજરાતમાં નાગર બ્રાહ્મણની ભાષા, મિર્ગ બ્રાહ્મણ વાણીયાની ભાષા કરતાં વધારે જુની (ખરી ગુજરાતી), વધારે શુદ્ધ અને વધારે સરસ છે.

ગુજરાતી ભાષાના શબ્દો મુખ્ય ત્રણ* પ્રકારે વપરાય છે.

૧ પોતાને મૂળરૂપે વપરાતા સંસ્કૃત અને ગ્રીક ભાષાના શબ્દો. જહેવા કે, કીર્તિ, કૃપા, ચન્દન, સિંહ આદિ લઈ; ખલક, ખુદા, બુલંદ, અન્બુમન, આશકમાશુક, બેવકાઈ, મહોબત વગેરે; સેશન, જોલ, અપીલ, ટેબલ, પ્રેસ, વગેરે.

૨ સંસ્કૃત અને ગ્રીક ભાષાના અપભ્રંશ શબ્દો. એ બે રીતના છે:—

(૧) જે શબ્દ મૂળરૂપથી જરાતર બદલાયા હોય છે તે. જહેવા કે, જમના (યમુના), ફૂપા (ફલ), વાધ (બાધ) સરવ (સર્વ), સધયું (સકલ), જોગ (યોગ), આજ (અઝ), કવેસર (કવીરવર) આદિલખ; અક્કલ (અકલ), વખત (અમ), આસતે (આહરતે), ખુશાલી (ખુશલાલી), દરિયો (દરિયાવ), વગેરે; ગવહુડર (ગવર્નર), ધન્-જનેર (ધન્-જનીયર), કોથ (કાઉથ) સેકરહાર (સેક્રેટરી) વગેરે.

(૨) જે શબ્દ મૂળરૂપથી બહુજ બદલાયા છે તે.—

જહેવા કે, અગિયારસ (એકાદશી), અજવાયું (ઉત્પલન), અઠવાડિયું (અષ્ટવા ઉપરથી), પૂજારાધે (પૂજ્ય આરાધ્ય), સૂઘાર (સૂત્રધાર), વાડી (વાટિકા), ધરાક (ઝાહક), પાણી (પાનીય), ગાંઠ (અનિય) આદિ લખ; ફારસી ઉરદુમાંથી નિકળી બહુજ બદલાઈ ગયલા.

* એ ત્રણના પેઠામાં આવતા ગ્રીક પ્રકારે આ છે:—

(અ) અપભ્રંશ અને તળખદા ગુજરાતી શબ્દો, ત્રણ જિહ્વામાં થોડા બહુ ફેરફાર સાથે જુદી જુદી રીતે વપરાય છે તે ઉપરથી જુદાં ચુરતી, અમદાવાદી અને કાઠિયાવાડી એવાં નામ આપવાં હિં છે.

(ઇ) તેમ વળી અક્કે જિહ્વામાં ગામડાના શબ્દો જુદાં પડે છે તથા કેટલાક નવા હોય છે; વળી, જુના કવિઓએ પ્રાસન-લિખે માટે કેટલાક શબ્દો મરડી મચેડી નાખેલા તથા કેટલાક નવા બનાવેલા હોય છે; વળી પારસીઓએ કેટલાક શબ્દો બગાડેલા તથા કેટલાક નવા કરેલા છે, એ ઉપરથી આઝાદિ-યાના, કવિયાના અને પારસીયાના શબ્દો કહેવાય. એમાં ગામડામાં ચાલતા ધન્ધા સમ્બન્ધી શબ્દો ગ્રહણ કરવા; કવિયાના મચેડેલા નહિ પણ નવા બનાવેલા ગ્રહણ કરવા; અને ધન્ધા સમ્બન્ધી કેટલાક અને જે જિલ્લે આપણામાં નહિ તે જિલ્લાના કેટલાક, પારસીયાના રાષ્ટ્ર પણ ગ્રહણ કરવા.

(ઉ) અક્રમેય સામ્રાજ્યાના તથા દરખાસી કામના કેટલાક નવા ફાળલ થયા છે તે અને અન્યમાં લખવાને કેટલાક નવા બનાવવામાં આવે છે તે સહ ગુજરાતી શબ્દોમાં ગણવાના. નવા બનાવવા વિષે કેટલાક કહે છે કે અક્રમેયમાં છે તેજ રાખવા ને કેટલાક કહે છે કે સંસ્કૃત નામ નવાં ધરી કઢાડવા. સંસ્કૃત નામ નવાં ધરી કઢાડવામાં એક તો ગ્રંથનત, બિનું એ કે, તે અક્રમેય શબ્દોનાં પૂર્ણવિસ્તાર નહિ થવાનાં.—વળી, એ નવાં નામ સંસ્કૃત કોશીમાં નહિ મળવાનાં અને અક્રમેય શિખનારા ધણી ગુજવાણમાં પડવાના.—માટે નવાં નામ ન બનાવતાં અક્રમેય શબ્દોજ મૂળ અથવા અપભ્રંશરૂપે વાપરવા.

એવા શબ્દો બહુ જુજ મળી આવવાના; એવા અક્રમેય છે ખરા. જહેવા કે, અક્રમેય (અક્રમિક), કોસલ (કાઉન્સલ), કપાટ (કપર્માર્ડ) વગેરે.

૩ મૂળભાષામાં છે હેવા નહિ, અપભ્રંશ નહિ, પણ શુદ્ધ મૂળ-તલખદા ગુજરાતી શબ્દો.

મોટો જથ્થો અપભ્રંશનો છે તે ઉપરથી કેટલાક કહે છે કે તળખદા ગુજરાતી છેજ નહિ પણ એ કહેવું ખોટું છે. કેટલાક શબ્દ ધ્વનિવાચક નવા હોવા જોઈએ, કેટલીક વસ્તુનાં નામ નવાં હોવા જોઈએ અને કેટલીક વસ્તુનાં નામ જુદે જુદે ઠેકાણે જુદાં જુદાં હોવાં જોઈએ.

૪ અક્ષરજોડણીના નિયમો.*

નિયમને કાઈ કાઈ બાધ તો આવેજ તોપણ સામાન્ય નિયમો આ પ્રમાણે હોવા:—

(૧) સંસ્કૃત શબ્દો તો મૂળપ્રમાણે શુદ્ધ લખવા. વિચાર, કીર્તિ, લક્ષ્મી, ભૂ, ભૂમિ, ભાનુ, રવ-યમ્ભૂ, નહિ, રૂઢિ, સ્ત્રી, આદિ લખ.

(૨) સંસ્કૃતના અપભ્રંશશબ્દો, તળખદા ગુજરાતી શબ્દો અને ઉરદુ ફારસી અક્રમેય શબ્દો, આપણામાં જે પ્રમાણે બોલાતા હોય તે પ્રમાણેજ લખવા.

(૩) થોડું રૂપાન્તર થયું એવા અપભ્રંશોજ જે પણ શુદ્ધ શબ્દ ગણાય તેઓને પણ વાપરવા. જમના (યમુના), રત (ઋતુ), ગરવ (ગર્વ), પ્રીત (પ્રીતિ), કાળ (કાલ), ચન્તા (ચિન્તા), વિખ (વિપ), લખ્મી (લક્ષ્મી) ઇત્યાદિ.

(૪) થોડું રૂપાન્તર થયું એવા અપભ્રંશ શબ્દોના પ્રારંભમાં જે ધ, ઈ, ઉ, ઊ, તે મૂળ સંસ્કૃત શબ્દો પ્રમાણેજ હ્રસ્વ દીર્ઘ હોવાં. (પ્રાકૃત ભાષાના વ્યાકરણની દરકાર ન રાખતા) શિખવું, જિતવું, નિત, રીત, પ્રીત, પૂકું, પૂનેમ, સૂતર, સૂતર, ઝીડી, વિશ્વ, તિસ, ચાળિસ, દીપવું, કૂંવા ઇત્યાદિ.

(૫) થોડું રૂપાન્તર થયું એવા અપભ્રંશ અથવા તળ-ખદા ગુજરાતી શબ્દોના અને મૂળ અથવા અપભ્રંશ ઉરદુ ફારસી વગેરે શબ્દોના પ્રારંભ, ઈ અથવા ઉ સ્વરથી અથવા એ સ્વર બળેલા એવા અક્ષરોથી થતા હોય તો તે સ્વર અથવા તે અક્ષર હ્રસ્વ જ હોવા.

* એ નિયમો કવિતામાં લાગુ પડવાના નહિ. કવિતાની વર્ણશુદ્ધિ સમ્બન્ધી વિચાર કાવ્યવિવેકમાં કરવામાં આવશે.

× કેટલાક જણ કહે છે કે એ અપભ્રંશો ન વાપરવા. ચતુના લખવું ને જમના ના લખવું, પણ મોટા વિચાર આમ કે બન્ને રાખવા; નહિ તો, ભાષાનો વિસ્તાર કેમ વધે ? સંસ્કૃતમાં પણ પ્રવિધિ, પ્રસિ; ભૂ, ભૂમિ; અકુશ, અકુશ, અકુર, અકુર; તનુ, તનુ; વધુ, વધુ; વધડી; નારિકેર, નારિકેર, નારિકેલ, નારિકેલી, નારીકેલ, નારીકેલી, નારિકેર, આદિ લખ શબ્દો છે ખરા, અલગત, લોક વિદ્વાન થતા જો તેમ તેમ અપભ્રંશો થેલા વાપરો એ તો ઉપાડું જ છે.

મિલું, ત્રિલું અથવા તિલું, ખિલું, ચિલું, જિલું અથવા જિલું છતાં, (ધી, છ) આદિ ફટલાએક એકઅક્ષરના શબ્દોને એ નિયમ લાગુ પાડવાનો નહિ; ઉંધ, ઉંહ, ખુટ, મુઓ, હુવો આદિ લખ. (બ, લ) આદિ શબ્દોને એ નિયમ લાગુ પડતો નથી તેમ, શબ્દને છેડે ઇ સ્વર અથવા ઈ સ્વર ભળેલા એવા અક્ષર હોય તો તે સ્વર અથવા તે અક્ષર દીર્ઘજ હોવા-બધરી, બેટી, ઘાડી, સોની, લાકડી, ટિકરી આદિ લખ. અને શબ્દને છેડે ઉ સ્વર અથવા ઊ સ્વર ભળેલા એવા અક્ષર હોય તો તે સ્વર અથવા તે અક્ષર દ્વિસ્વજ હોવા.-સામું, નાખું, બિલું, જ્હાનું, કારમું છતાં.

(૬) શબ્દોને વિભક્તિ લગાડતાં શબ્દાન્ત ને ઇ-ઇકાર અથવા ઉ-ઉકાર હેતો દ્વિસ્વ દીર્ઘમાં ફેરફાર કરવો નહિ. શબ્દનું મૂળ રૂપ હોય તેજ રાખવું. ધીર્તિ, ધીર્તિથી; લક્ષ્મી, લક્ષ્મીનું; સોની, સોનીને; બંધુ, બંધુમાં છતાં.

(૭) શબ્દને છેડે અથવા વચમાં ઇકારની પછી લગો-લગ અ, આ, ઉ, એ, ઓ અથવા ય, યા, ડ, યે, યો લખવાની રીત છે તેમાં યવાળી ખરી નળી ચાલુ રાખવી.-પણ એ યવાદિકને ચાંપી બોલવાં નહિ. સહિયર, મહિયારી, ચોધડિયું, કવિયે, ખડિયો છતાં. (શબ્દના પ્રારંભની ઇ ની આગળ અ અથવા ય મુકવાની રીત છે તે તો ખોટીજ છે. એ ઠેકાણે તો ઇ ને અનેા અથવા ઇ ને યતો યજ થતાં. ઇઆદી, ઇવાદી નહિ, પણ ચાદી).

એ ઉપરથી એતાં, ઇ-ઇકારાન્ત શબ્દને, તૃતીયા વિભક્તિના અને બહુવચનના પ્રત્યય લગાડતી વખત (૬) નો નિયમ રાખીને થે ને યો હોવા (એ ને ઓ નહિ), હરિયે, લખમીયે; કવિયો, ચોપડીયો, નદીયો, સ્ત્રીયો* છતાં.

(૮) વચમાં હોના ઉચ્ચાર થતો હોય તેવા સઘળા શબ્દોમાં હોને એના પૂર્વવર્ણ સાથે બોડી રાખવો.

* સંસ્કૃતમાં સો શબ્દનું બહુવચન સ્ત્રિય: એવું થાય છે માટે કોઈ કહેશે કે સો શબ્દ હરિવ લખવો પણ ના; મૂળ શબ્દ સો ને દીર્ઘ છે તેનીજ સાથે આપણે કામ છે તેથી ફક્ત નિયમ પ્રમાણે એજ શબ્દ રાખવો ને પછી જ ના નિયમ પ્રમાણે યો બોડવો.

† એ નિયમની બિલાહી છે-એથી બોલાયછે તેવું લખાયછે, એટલુંજ નહિ પણ એ નિયમથી ઘણી અડચણ ને ઘણા સંઘર્ષ કપાઈ જાયછે. બેડાક્ષરની વચ્ચે તો હું બેડાનું સમજું છઉં, કેમકે આપણી ગુજરાતી લિપિમાં ઘણા ખરા બેડાક્ષર તો વર્ણોને એક બિલની પાસે મુકી રાખવાથી બનેછે. એ નિયમ જામ છે. મધ્યમ પદ્ધતિને નિયમ હોને જુદો રાખવાનો છે, એમકે બાકાંચો, મોઢેમોઢો છતાં પણ પકાકે કંચો, ડહાપણ નાનું એમ લખવું તો સાદું નહિ.

કહારો, મહારો, મહારું, જ્હારું, મહારું, મહારું, કહારડું, રહેડું, કહેડું (એનું ભવિષ્યરૂપ કહમક એમ રાખવું) જ્હારું અથવા જ્યાંહ, જ્હારે અથવા જ્યાંરે, રહેર, જ્હરેણી, તહમત, જ્હારું, રહેારું, ડહારું, મહને, મહ, મહાર, તહાર, એને, એનું, એણું, જહેડું, કહેડું છતાં.

(૯) અકર્મક અથવા સ્કર્મકના મૂળભેદ વિધ્યર્થમાં છેલ્લે લું: શબ્દભેદમાં છેલ્લે આલું; અને પ્રયોજકભેદમાં છેલ્લે ઘણું કરીને આવવું થાયછે. બેસલું, લખલું; લખાલું; અને લખાવલું.

(૧૦) યાતુસાધિત અવ્યયના ભવતકાળનાં રૂપને નહિ પણ વર્તમાનકાળનાં રૂપને અનુસાર હોવું. અને જાત-કાળમાં નેની પ્રથમ દીર્ઘ ઇજ હોવી. ખાઈને, ભણીને, ઉઠીને; બેસતાં, શિખતાં આદિ લખ.

(૧૧) ક્રિયાપદમાં ય તથા એ વાપરવાની રીત છે તેમાં ય જ ખરો નળીવો. થાય (થાએ નહિ), બળ્યછે, ખાયછે છતાં. તેમ, ઇની પાસે પણ યેજ થાય (એ નહિ)-બોઈયે, કરીયે, ખાઈયે છતાં.

(૧૨) ભવિષ્યકાળમાં જ ઇ તે દીર્ઘજ. સેવીશ, જઈશ, ખાઈશ, છતાં.

(૧૩) સંસ્કૃત શબ્દોના છેલ્લો વર્ણ વ્યન્જન હોય તો તે ૧ લા નિયમ પ્રમાણે વ્યન્જનજ થશે; જેમકે અન્-સ્માત, નીતિમાન, યુદ્ધમાન, ધનવાન, બલવાન (સંસ્કૃતમાં ઇની પછવાડે માન ને અની પછવાડે વાન પ્રત્યય થાય છે. ગુજરાતીમાં એ નિયમ નથી) પણ,

(૧૪) અપ્રસંગ તથા ગુજરાતી શબ્દોમાં અકારાન્ત શબ્દોના છેલ્લો અક્ષર વ્યન્જન જ્હોવા બોલાયછે પણ તેને તેવો લખવો નહિ. વાધ, તરકક, આજ, બેસ આદિ લખ.

(૧૫) ફટલાક શબ્દની વચમાં અક્ષરો પણ વ્યન્જન જ્હોવા બોલાય છે પરંતુ તે તેવો લખવો નહિ. છોકરો, ખુરસી, ડગલું, સુલખી, પાધડી, આંતરો એ શબ્દો, માણસ, બોજન, કદમ વગેરેની પઠે બોલાતા નથી. ઉપલામાં ક, ર, ગ, લ, ઘ, ત એ વ્યન્જન જ્હોવા બોલાયછે.

(૧૬) જ્હાં બે ડ, ર ડ અથવા ય ડ બોલાયછે ત્હાં બે ડ અથવા ર ડ એ ખરા ને ય ડ ખોટા નળીવા-કરો, કરડો (કપડો નહિ); ઘડું, ઘરડું; મરડો, મરડો; બરડો, બરડો છતાં.

(૧૭) જ્હાં બે જ્, ર જ્ અથવા ય જ્ બોલાય છે ત્હાં બે જ્ અથવા ર જ્ એ ખરા ને ય જ્ ખોટા નળીવા-ગોણી, ગોણી, ગોરણી, ગોવણી નહિ; બણી, બણી, બરણી; ગણું, ગણું, ગરણું, ગરણું છતાં.

(૧૮) જે શબ્દો અષ્ટ તથા એ એક બને રીતે લખવામાં આવેછે તેમાં તે અને ખરા. (એ રાખી અષ્ટ ન રાખતાં ક્રિયાપદનાં રૂપમાં ધણી અરુચિ થઇ જાય વાસ્તે. જ્યેષ્ઠાનું જ્યેષ્ઠ કરવું પડે) બધરી, બૈરી; પઠકું, પૈકું; તથ્યાર, તૈયાર; રથયત, રૈયત ઇત્યાદિ.

(૧૯) ઉરકુ ફારસી શબ્દોના ઉચ્ચાર એ અથવા ઇ જોવા થાય છે તેમાં માત્ર ઇના ખરા જાણવા. ઇકરાર (એકરાર નહિ); મિલાપ (મેલાપ નહિ); ઇમારત, ઇમારત વગેરે.

(૨૦) ઉરકુ ફારસી શબ્દોના ઉચ્ચાર ઇયા, ઇઆ, અથવા યા એક લખાય છે તેમાં યા ખરા. યાદી (ધયાદી, ઇયાદી નહિ), યાબી વગેરે. (ઉપા નિયમ જોવો).

(૨૧) ઉરકુ ફારસી શબ્દોના ઉચ્ચાર ય અથવા એ જોવા લખાય છે તેમાં ય ખરા. કાયદો (કાયદો નહિ), ફાયદો, વાયદો વગેરે.

(૨૨) કેટલાક શબ્દોના ઉચ્ચાર ઓ અથવા વો જોવા થાય છે તેમાં ક્રિયાપદમાં ઓ ખરા ને નામમાં વો ખરા. મુઓ, બુઓ, હુઓ અને ફૂઓ, ચુઓ, લુઓ, ઇત્યાદિ.

(૨૩) દિતીયા વિભક્તિનો પ્રત્યય ને (ને નહિ).

(૨૪) ઉલ્લાન-તથી અવ્યય અને (અને નહિ).

(૨૫) ચતુર્થીનો પ્રત્યય સારુ (સાર નહિ. નિયમ પછો).

(૨૬) વિશેષણ સારું (સારૂં નહિ. નિયમ પછો).

(૨૭) નપુંસકલિંગનાં ઉકારાન્ત શબ્દને વિભક્તિ લગાડતાં એકવચન અને અનેકવચન બન્નેમાં અનુસ્વાર હોવું; છાકરોને, છાકરોએને (કેટલાક જણ એકવચનમાં અનુસ્વાર નથી રાખતા પછી એ ખોટું).

(૨૮) નપુંસકલિંગનાં નામની પહેલાં ઉકારાન્ત વિશેષણ હોય તો એને એકવચન અને અનેકવચન બન્નેમાં અનુસ્વાર હોવું. તેનાં ધરમાં (તેના ધરમાં નહિ); સારું ખારણું, સારાં ખારણાં ઇત્યાદિ.

(૨૯) શુબરાતમાં અકારાન્ત શબ્દના છેલ્લા વર્ણુ ય જોડવાનો ચાલ છે તે ખોટો જાણી ય જોડવો નહિ. વાવ (વાવ્ય નહિ) આંખ, જાત ઇત્યાદિ.

(૩૦) કેટલીક ચોપડીમાં જોડાક્ષરને બદલે એકજ અક્ષર રાખવામાં આવ્યા છે પણ એ ખોટું છે; જોડાક્ષર રાખવા. કિલ્લો, કાલો નહિ, ચિઠ્ઠી (ચીઠી નહિ), ચોખ્ખો (ચોખો નહિ) ઇત્યાદિ.

(૩૧) શબ્દોગી અવ્યય પછીના અર્થમાં જે એ ને ઓ તેમાં એ ખરા. હુંએ (હુંઓ નહિ) આવ્યો હતો.

બિન કેટલાક દાખલાઓ નીચે પ્રમાણે છે:-

૧ અગણેતર (અગણેતર નહિ, જેમ અગણિષ્ઠ, અગણિત્ત્વ, અગણ્યાગિત્ત્વ તેમ).

૨ અહોં, આહિયાં (બન્ને ખરા).

૩ આંખાવાડી.

૪ આંખાવાડિયું.

૫ આ (આવતાને બતાવે છે).

૬ એ (અથવાને બતાવે છે).

૭ ઉલ, ઓલ; ઉસિકું, ઓસિકું; ઉસિચું, ઓસિચું (એ સહિ ખરા).

૮ કુંઈ; કાંઈ (બન્ને ખરા).

૯ કન્સાર, કન્સાર (કનસાર, કણસાર, કંસાર નહિ).

૧૦ કન્સારો (કંસારો નહિ).

૧૧ કરૂંછડ, કરૂંછ; કરૂંછ, કરૂંછ (એ રૂપ ખરા છે. તોપણ, કેટલેક ઠેકાણે છ ને કેટલેક ઠેકાણે છે વાપરવો વધારે સારો છે.)

૧૨ કરચું (કર્યું, કર્યું નહિ).

૧૩ કાન (કાન નહિ). તેમ ઘાણી (ધાણી નહિ).

૧૪ કિલ્ચે.

૧૫ કિમતી.

૧૬ કિમત (કીમત નહિ).

૧૭ કુંવર (કુંઅર, કુંઅર નહિ).

૧૮ કેટલાએક, કેટલાક (બન્ને ખરા).

૧૯ કહોણી (કાણી નહિ).

૨૦ કૌવત, કઉવત (બન્ને ખરા).

૨૧ ક્યાંથી, કહ્યાંથી (બન્ને ખરા).

૨૨ ખારવો (ખારવો નહિ).

૨૩ ખુદા (ખોદા નહિ).

૨૪ ખવાખ (ખુવાખ, ખાઆખ નહિ).

૨૫ ગઢ (ધડ નહિ. જુનાગઢ).

૨૬ ગભરાટ (ધખરાટ નહિ).

૨૭ ગાંધી (ધાંધી નહિ).

૨૮ ગુમાસ્તો (ગુમાસ્તો નહિ).

૨૯ ઘઉં (ગહું નહિ).

૩૦ ઘડી (ગડી નહિ).

૩૧ ચશમાં, ચશમાં, ચસમાં (ચંચે ખરા).

૩૨ ચાલો, ચાંદલો, ચાંદલો (ચંચે ખરા).

૩૩ છિક (છીક નહિ).

૩૪ છિક (છીટ નહિ).

૩૫ છું, છઉં (છાં નહિ).

૩૬ છેવે (છિવે નહિ).

૩૭ જગા (જગ્યા નહિ).

૩૮ જવહસી (જવહ નહિ).

૩૯ જવાખ (જવાખ, જવાખ નહિ).

- ૪૦ જાણું, જાણું (બને ખરા).
 ૪૧ જાંધ (ઝાંધ, ઝાંધ નહિ).
 ૪૨ જ્ઞાન (જ્ઞાન નહિ).
 ૪૩ જીવડો (જીવડો નહિ).
 ૪૪ જીવ (જીવ નહિ).
 ૪૫ જવેર (જહવેર, જવેર નહિ).
 ૪૬ ગુરવું (ડટવું નહિ).
 ૪૭ થઇ (થયો નહિ.—જેમ થયો થયું તેમ.)
 ૪૮ ડણડ, ડણડ (બને ખરા).
 ૪૯ ઢાટવું, ઢાટવું (બને ખરા).
 ૫૦ દુખ, દુઃખ (બને ખરા).
 ૫૧ ન હોય, નહોય (બને ખરા).
 ૫૨ નાખવું (લાખવું નહિ).
 ૫૩ નાત, ન્યાત, જ્ઞાત (બધા ખરા).
 ૫૪ નાતીલો (ન્યાતીલો નહિ).
 ૫૫ નિમવું (નેમવું નહિ).
 ૫૬ પગ, પાગ (બને ખરા).
 ૫૭ પાંચસો, પહાનસો, પાંચસો (બધા ખરા).
 ૫૮ પેદારા, પેદાસ (બને ખરા).
 ૫૯ બજો, બજો, બેઉએ (એ બધા ખરા; બેહુએ નહિ).
 ૬૦ બુદ્ધિ, બુધ્ધિ (બને ખરા).
 ૬૧ બહુ (બી, બહુ નહિ).
 ૬૨ મડું, મુડું (બને ખરા).
 ૬૩ માલમ; માલુમ (બને ખરા).
 ૬૪ રૂપિયો, રૂપિયો (બને ખરા).
 ૬૫ લઈને (લેઈને નહિ).
 ૬૬ લાંબુ, લાંબું (બને ખરા).
 ૬૭ લિધેલાછે, લિધાછે (બને ખરા).
 ૬૮ વરસાદ, વર્ષાદ (બને ખરા).
 ૬૯ વિષે (વિશે નહિ).
 ૭૦ સહિ (સૌ, સહુ નહિ).
 ૭૧ સધળું (સમળું નહિ).
 ૭૨ સાંચું, સજાચું (સાંચું, સાચું નહિ).
 ૭૩ સુતું; સોતું (બને ખરા).
 ૭૪ સંકરો (સંકરો નહિ).
 ૭૫ સોની (સુની નહિ).
 ૭૬ હેંમર, અહુરમર (બને ખરા).
 ૭૭ હજી, હજી (બને ખરા).
 ૭૮ હું, તું (હું તું નહિ).

લિપિ વિષે

[નોંધ: આ ગ્રન્થના ૨૮ મે પાને લિપિ વિષે કવિશ્રીએ થોડુંક જણાવેલું છે. તે સાથે તેમનો આ લેખ વાંચવો. નં. ૬. દેશાધ]

ગુજરાતી લિપિમાં એક ઈ, એક ઊ, (ઋ, ઌ, ઞ, ય, વ, ણ, ક્ષ ને ય તો નહિજ), અને માટે એ, અને પ તથા ક્ષને માટે ખ વર્ણો હતા. ગુજરાતી લિપિ અશુદ્ધ ને અપૂર્ણ હોવાથી તે, માત્ર વેપારીશીનાં નામાં-ઠામાંમાં, કામકાજનાં કાગળપત્રોમાં, સરકારી કામના કાગળોમાં અને કવિયોના ગ્રન્થોમાં વપરાતી જોવામાં આવી છે. હાલના જીવતા ગદ્યગ્રન્થોમાં વપરાઈ નથી. કેટલાક સંસ્કૃતનાં ભાષાન્તરો (ગદ્યમાં) આળભોધ લિપિમાં લખાયાં છે. ગુજરાતી લિપિ, ગ્રન્થ લખવાને અનુકૂળ નહિ તેથી અને બિજા પ્રાકૃત ભાષાના ગ્રન્થો આળભોધમાં છે, માટે કરનલ જેરવિસના વખતમાં સધળાં પ્રસ્તકો આળભોધમાં છપાયાં. પણ પછી એ લિપિ, ધનવાન ગુજરાતીશીને તથા રહોંયા ગુજરાતીયોને અને પરદેશી પારસીયોને અધરી લાગવાથી (જહેલી વિદ્યા પસરે એવે બહાને) ગુજરાતી લિપિમાં ગ્રન્થ લખાવા માંઝા અને વ્યાકરણ, ઇસપનીતિ, પત્રચોપાખ્યાન આદિલઈ કેટલાક ગ્રન્થો એ લિપિમાં લખાયા, પણ અશુદ્ધ ને અપૂર્ણ લિપિમાં ગ્રન્થ શોભેજ નહિ એમ પાછો વિચાર થતાં એવું ચાલ્યું કે ગુજરાતી લિપિને આળભોધના જહેવી શુદ્ધ તથા પ્રૂણે કરવી પણ ગ્રન્થ તો એજ લિપિમાં લખવા-એ રીતે ગુજરાતી લિપિ (અશ્રાલી લિપિની પેઠે) ગ્રન્થો લખવામાં બહોળી વપરાવા લાગી.

આળભોધ લિપિ, ન અદલતાં ચાલુ રાખી હત તો બિજા ભાષા બોલનારને ગુજરાતી શિખવું રહેલ પડત; વળી હિન્દુસ્તાની, મરેડી આદિલઈ પ્રાકૃત ભાષાના ગ્રન્થોની લિપિ આળભોધજ છે તેથી આપણી પણ રહત. યુરપખણના સધળા દેશોની ગ્રન્થલિપિ એકજ છે તેથી યુરપખણને કેટલો લાલ અને માત્ર હિન્દુસ્તાન દેશના જુદા જુદા ભાગોની જુદી જુદી ગ્રન્થલિપિ હોવાથી સર્વે દેશીને તો રહો પણ અઢોકો લાગના લોકને કેટલો અલાલ છે !!

નં. લા.

(ઇ. સ. ૧૮૬૫, માર્ચ)

ન મી કો શ.

ગુજરાતી.

(શબ્દાર્થ સંગ્રહ.)

અ-અકર્મી.

અ.

અ, દેવનાગરી (સંસ્કૃત) તથા ગુજરાતી લિપિનો પ્રથમ અક્ષર; સ્વરભૂતિ મૂળાક્ષરમોનો પેલો;— એ, ક. ખ. આદિ વ્યંજનોમાં ભળેલી તે વ્યંજનોનું સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ થાય છે. ૨ વ્યંજન વર્ણથી આરંભાતા શબ્દની પૂર્વે જોડાયાથી નિરેધ-અભાવ-નહિ-વિનાનો અર્થ રાખે છે; અમોહાભા, અવાવરું, અપાર ઇ-એજ અર્થમાં એ સ્વર જ્યારે સ્વરાદિ વર્ણસાથે જોડાય છે ત્યારે અનુ રૂપે થાય છે;—અનુX અન્ત=અનન્ત, અનાસ્થા, અનાદર ઇ. ૩ કેટલાક શબ્દમાં અ, નિરર્થક વર્ણેલા છે—લોપનું અલોપ, વ્યાનું અવરથા, સ્ત્રીનું અસ્ત્રી, એમ રૂપ થયાં છે.

અં, એ અવ્યય બેદરકારી-તુચ્છકારના અર્થમાં વપરાય છે; વળી, ન સહન થતાં દુઃખની પણ સૂચના કરે છે. અંહું, એ આશ્ચર્યસૂચક અવ્યય છે.

અંશ, પુ0 [સં0 અંશઃ—ભાગ પાડવા; વૈંચી આપવું] ભાગ; હિસ્સો; વાટો; વિભાગ; કળા. એ શબ્દ બીજાની સાથે સંયુક્ત થયેલા વિશેષે વપરાય છે: જવરાંશ, પિત્તાંશ, જલાંશ ઇ. ૨ જે ઈશ્વરી ગુણ અથવા એમાંનો, જે કેટલોક પ્રસાદથી અથવા સંસ્કારથી ગ્રામ થયો હોય તે; પ્રસાદ; સંસ્કાર. “જે કાષ્ઠ પ્રિયઅંશ અવતરે, પ્રેમરસ તેના ઉરમાં ફરે” (દયારામ). ૩ એકાદ ગોળના ૩૬૦ ભાગમાંનો અંશેકા— (અક્ષાંશ, રેખાંશ ઇ.). ૪ અપૂર્ણાકૃમાં લીટીની ઉપરનો જે અકૃ તે;—કુ એમાં ત્રણ એ અંશ ને ચાર એ છેદ કેવાય છે. ૫ લેસ; થોડુંક તે—દૂધમાં પાણીનો અંશ છે. ૬ ખભો.

અંશાવતાર, પુ0 જેમાં પરબ્રહ્મના થોડા ઘણા અંશ હોય તેવો અવતાર. પરશુરામ, રામ ઇ. એ અંશાવતાર અને કૃષ્ણ તે પૂર્ણકળા અવતાર.

અંશી, વિ0 અંશવાળું; સંસ્કારી; ઈશ્વરપ્રસાદિત. તે અંશી જીવ છે. દેવાંશી એટલે જેનામાં દેવતાં તેજ-ગુણનો અંશ હોય તેવું (જન).

અંશુ પુ0 [સં0 અંશઃ—ભાગ પાડવો અથવા અંશ-વ્યાપીરેવું] સૂર્યકિરણ. ૨ પ્રકાશ. ૩ સૂર્ય.

અંશુમાન, પુ0 [સં0] સૂર્ય. [હોય તે.

અન્નહી, વિ0 [સં0 અનૂહ] જેને ઋણ-કરણ ન અંક, ન0 [સં0] દુઃખ; ૨ પાપ.

અન્નકામાજ, પુ0 [હિં0] અન્નક (૨ જ અર્થમાં).

અન્નકામકડી, સ્ત્રી0 સરસાસરસી; હોંસાતોંસી.

અન્નકામ, સ્ત્રી0 ભલકા-તોરથી રેવું તે. ૨ બેડસાઈ; પતરાજી; ગંદાઈ; રહી જવું. [કામાં ફરવું—મરડાવું.

અન્નકાવું, કિં0 અ0 તોરમાં રેવું; લાલા-ઈશાઈ થઈ ભલ-અન્નકાવું, નિં0 [સં0] કાંટા વગરનું; દુસ્મનો વગરનું.

અન્નકથ, વિ0 કથેલું-કથલું નહિ તેવું. [વતારનું નામ.

અન્નકથિ, વિ0 [સં0] સૌથી નાનું નહિ તેવું. ૨ છુદ્ધ-અન્નકામકનો, ન0 એક જાતનું ઘાસ.

અન્નકથી, વિ0 [આ0] અન્નકપર બાદશાહે કાંડેલો (શિક્કો—કાયદો—રિવાજ વિગેરે).

અન્નકર, વિ0 [સં0] જેને હાથ નહિ તેવો (જન); એક હાથવાળો; બાજો.

અન્નકરમણ, સ્ત્રી0 અન્નકરમી સ્ત્રી; નિભાંગી.

અન્નકરોતિયું, વિ0 [સં0 અતિકાન્ત] ખાતાં-પીતાં અકળાય તોપણ ખાયાં-પીયાં કરે તેવું; ખાતાં ધરાયજ નહિ તેવું (જન).

અન્નકરકેર, પુ0 ઘણા જીલમ.

અન્નકરાતું, વિ0 અન્નકરોતિયું.

અન્નકરાણવિકરાણ, વિ0 [સં0 કરાણતું અન્નકરાણ ને વિકરાણ] અતિભયાનક; ભયકર; ડરામણું.

અન્નકણ, પુ0 [સં0] સાપ. ૨ કાન વગરનો; બહેરો.

અન્નકર્તવ્ય, વિ0 [સં0] ન કરવા જેગ.

અન્નકતી, પુ0 [સં0] કતાં-કરનારો નહિ તે.

અન્નકર્મક, વિ0 [સં0] જેમાં કર્મ ન હોય તે (ધાતુ-ક્રિયાપદ—પ્રયોગ). [૨ અભાગિયો.

અન્નકર્મી, વિ0 [સં0] અધઘિત—દુષ્ટ કર્મ કરનાર.

અકલ, સ્ત્રી [આં] અક્ષલ.

અકલી, વિં છુદ્ધિમાન; તર્કી. ૨ સમશ્ચુક; શાલુ.

અકલિપત, વિં ધાં [સં] કલિપત-બનાવટનું નહિ તે; સાચું. ૨ મળ; પ્રકૃત; અસલ. [ચુરં.

અકલ્યાણ, નં [સં] છું; માફું; નક્ષરું; અશુભ;

અકસ, પું દેશ; કીનો.

અકસર, અં [અં] વિશેષ; મુખ્યત્વે; ધણુંકરીતે. ૨ કદાપિ; વેળાએ.

અકસીર, વિં [આં] લાગુ પડે-અસર કરે તેવું; રામ-બાણ; આખાદ. ૨ સ્ત્રી હીણી ધાતું સોનું-રૂપું કરનાર જે રસાયન તે (પારસમણ).

અકરમાત, અં [સં] એકાએક; અણચિન્ત્યું. [તેવું.

અકળ, વિં [સં] અકલિત] કળી-સમજ ન શકાય અકળવિકળ, આકળવિકળ.

અકળામણ, સ્ત્રી [સં] આકલિતા] મનમાંના ગભરાટ. ૨ ગભરાટથી થતું દુઃખ.

અકળાણું, કિં અં મનમાં ગુંચવાતું-ગભરાણું. ૨ ગભરાટથી દુઃખી થતું.

અકળિત, વિં ધાં [સં] અ; કલિત; કલ-ગણતું-ગતિ કરવી] ન સમજતું-ગણતું-પૂર્વમિત્તેના હોય તેવું.

અકાજ-રજ, વિં અકારત; ફેકટ. નં અકલ્યાણ; હાનિ; નુકસાન.

અકાખર, પું [આં] ઓધેદાર; પદવીવાળો ગૃહસ્થ.

અકારત, અં [સં] અકાર્ય] મિથ્યા; ફેકટ; નકામું. ૨ અધટિત; અયોગ્ય.

અકાર્, વિં અણગમતું; અભાવવાળું; નાપસન્દ.

અકાળ, પું યોગ્ય કાળ-સમો નહિ તે; કમોસમ; કરત. (એ શબ્દ બિનસાચે બોલાયેલા જ વપરાય છે).

અકાળમૃત્યુ, જે સમયે ન થતું જાતે તે સમય થયેલું મૃત્યુ.

અકાળવૃદ્ધિ, કરતે થયેલો વર્ષાદ; માવડું.

અકિન્ચન, વિં [સં] દરિદ્રી; કંજાલ.

અકીક, પું [આં] હલકી કિન્મતનો રૂઝીન ચળકેલો પથ્થર; ખોટો હીરો.

અકુષિત, [સં] તીક્ષ્ણ.

અકુલીન, વિં નીચાં કુળનું; કુળહીન (જન).

અકૃત, નં [સં] અકૃત્ય] પાપ. [કપટવગરનું.

અકૃત્રિમ, વિં [સં] રચાલાવિક; કુદરતી. ૨ સાચું.

અકાટી, સ્ત્રી [સં] અકાટ-સોપારીનું આડ. અકાટી સોપારીનાં ફાડયાંના આકારની હોય છે] સ્ત્રિયાને કાને પેરવાનું સોનાનું ગોળ ધરેલું; ઝુમખાવાળું મોઢું લોળિયું.

અકાવિદ, વિં [સં] અજ્ઞાન; મૂર્ખ.

અકડ, વિં [હિં] અકડ] ટટાર; કાતીનો સીનો દેખાડતું એવું બોડું-બોલું-ચાલતું (જન). ૨ કાતીનો સીનાથી, મૂઝના આકડાથી ને લુગડાંલંતાંથી ભપકા કરનાર; તોરથી રેનાર; છેલ બની ભપકા કરનાર.

અકરમી, વિં [સં] અકર્મી. પું અ-નહિ અથવા ખરાબ ને કરમી-નસીબદાર] અભાગિયું; કમનસીબ. ૨ છુદ્ધિ વિનાનું; દોષ. “અકરમીના દડિયા કાંબુ, અકરમી નિશાનિયાને વડાણું ધણું, અકરમી માટી બેથર ઉપર શરો,” એવી કેવળો છે.

અક્ષલ, સ્ત્રી [આં] અક્ષલ] છુદ્ધિ; સમજ. ૨ પ્રપણ. ૩ તર્ક. અક્ષલ દોડાવવી-પોચાડવી-ચાલવી-ગૂમ થવી છં એમ, અને અક્ષલનો દુશ્મન-સાગરીત-ઉધો-એમ પ્રયોગમાં વપરાય છે. “અક્ષલ બડી કે ભેંસ” એ કેવલ છે.

અક્ષલગરો, પું એક જાતના છોડનું મુળિયું. એ ધાતુ-પુષ્ટિનાં વસાણાંમાં ગણાય છે. એ તોટડાં માણસની-પાપટની જીલ વાળવાસારૂં તેને આપવામાં આવે છે.

અક્ષલમન્દ-વન્ત-વાન, વિં [અક્ષ, ને ફાં મન્દ તથા સં-વાન-વન્ત] અક્ષલવાળું; છુદ્ધિમાન; ૨ ડાચું. ૩ તર્ક ઉઠાવનાર. ૪ હોશિયાર.

અક્ષલ-હોશિયારી, સ્ત્રી [આં ફાં] એ બે શબ્દો એકજ અથવા સમ-બી અર્થમાં- (અક્ષલ ને તેથી આવતી જે હોશિયારી તે) વપરાય છે.

અકેક-કું, વિં પ્રત્યેક; દરેક. ૨ એક પછી એક.

અકટાખર, પું [અં] અકુરેજી વર્ષનો દશમે મહિનો-એકતિસ દાડનો (આસો-કારતકમાં).

અકૂર, વિં [સં] ક્યાળું; માયાળું. ૨ કૃષ્ણની માના કાકા તથા તેઓના એક ભત્રા.

અક્ષ, પું [સં] રમવાના પાસા. ૨ માગાના મણ-કારૂં વપરાતાં કેટલીક જાતનાં બી-રદાક્ષ, ભદ્રાક્ષ, ઈદ્રાક્ષ છં. ૩ પંડાની વચમાંનો આંક. ૪ અક્ષિ; આંખ (કવિતામાં). ૫ અક્ષવૃત્ત. ૬ છંદી. ૭ રાવણનો પુત્ર. ૮ આત્મા. ૯ જન્મથી આંધળો માણસ. ૧૦ કાષ્ઠો.

અક્ષણિક, [સં] હરમેશાં રહેનાર; નાશ વિનાનું.

અક્ષત, પું [સં] છાલાંવાળો ચોખા; ભાત; ડાંગર; સાગ. ૨ સેકેલું આજીવ; ધાણી. અક્ષત છાંટવા-દેવ જાતિયુને અથવા જાતિયુ આશીર્વાદ ભણી યજ્ઞમાં ને. અક્ષત ઉતારવા-ભૂત વગેરે આગના સન્દેહ આગાથી શું છે તે ગુણી પાસેથી જાણી લેવાસારૂં સપડાયતાં માણસનાં માથાઉપર આજીવના દાણા સાતવાર ફેરવા (ને પછી પોટલી બાંધી તે સુતું હોય ત્યાં માથાંતળે મુકવી).

અક્ષત, વિં [સં] અ; ક્ષત-ભાંગેલું-તુટેલું-નાશ પામેલું] નુકસાન વગરનું; સલામત. ૨ આખું; તુટેલું-ખાંડું થયેલું નહિ તે.

અક્ષય, વિં [સં] અ, ક્ષય, ક્ષિ-ધસાર્થ જનું-ખરી પડતું-થોડે થોડે નાશ પામેલું] નાશ ન પામે તેવું; અભૂક; હરમેશાં રહેતું; અખુદ. અક્ષયકીર્તિ-ભાથા છં. મનુષ્યને પણ કેવાય કે અક્ષય રો.

અક્ષય-તુતીયા, સીંઠો [સંઠો] વૈશાખસુદ તીર્થ-એ દિવસે ધુએલનિ નામે આઠજોને પાણીથી ભરેલાં નવાં માટલાં વગેરે આપવામાં આવે છે. [વાસણ.

અક્ષય-પાત્ર, નઠો [સંઠો] જેમાંની વસ્તુ કદી ન ખુટે તેવું અક્ષયી, વિઠો [સંઠો] અક્ષય.

અક્ષર, પુઠો [સંઠો અ, ક્ષર. ક્ષર-પિંગળવું-વેવું-ખરવું] મોમાંથી નિકળતો સ્વર-અવાજ; વર્ણ. એ અથવા એઓ એકલા મળી શબ્દરૂપે એકલો અર્થ સૂચવે છે. “ગૃહસ્થને મોડેથી આવા અક્ષર નિકળવા એ ધટારત તો નહિ.” ૨ એ સ્વર-અવાજનું જે ચિહ્ન લખવામાં આવે છે તે; દસકત; હરક. અક્ષર વાળવા-ધુંટવા. ૩ (વ્યાકરણમાં) સ્વર અથવા સ્વરયુક્ત વ્યંજન-મળા-ક્ષર, જોડાક્ષર. ૪ (છઠ્ઠીના લેખના) “ ભરમે અક્ષર નાખ્યા ભૂસી ” (શિવાનન્દ). ૫ લખવા ગણવાની વિદ્યા-“શસ્ત્ર અક્ષરમાં પૂરો” (નં ૬૦); એ અર્થમાં અક્ષરશત્રુ શબ્દ પણ છે. ૬ મેલું; ભાર. અક્ષર ઉતારવા-મેલું દાળવું; માથેથી ભાર ઉતારવો; ઠપકા ન મળે તેવું કરવું. ૭ અવિનાશી ધૃતિ; ધ્વજ.

અક્ષર, વિઠો [સંઠો] ન ખરે-ક્ષીણ થાય તેવું; અવિનાશી.

અક્ષરપદ્ધતિ, સીંઠો [સંઠો] શબ્દોના અક્ષર લખવાની રીત. [પણ મુકી ન દેતાં.

અક્ષરશઃ, અઠો [સંઠો] અક્ષરે અક્ષર; એક અક્ષર અક્ષરશત્રુ, વિઠો [સંઠો] જેને લખવા-લખવા-વિદ્યા-સાથે શત્રુવટ હોય તે; મૂર્ખ; ૬. [આવડે નહિ તે.

અક્ષરશૂન્ય, વિઠો [સંઠો] જેને કંઈજ લખતાં લખતાં અક્ષરી, વિઠો [સંઠો] અક્ષરનું-વાળું-સમ્યન્ધી. પગ્યાક્ષરી મન્ત્ર.

અક્ષપ્રત્ત, નઠો પ્રથિનાં પૃથગેપર દોરેલાં જે વ્રત-ગોળ લીટી થકી આકાંક્ષા જણાય છે તે.

અક્ષાંશ, પુઠો [સંઠો] પ્રથિનાં પૃથગેપર ઉત્તરદક્ષિણ દુવથી મધ્યભાગે પૂર્વપશ્ચિમ દોરેલો જે ગોળ (વિષુવવૃત્ત) તે થકી ઉત્તર અથવા દક્ષિણ દિશાએ હરકાઈ જવાનું જે અન્તર તે.

અક્ષાણું, અખ્યાણું.

અક્ષિ, સીંઠો [સંઠો] આંખ.

અક્ષિ-ક, સીંઠો [સંઠો અક્ષીવ] જે ભરમ-ખાખ, ગળેલી હીણી ધાતુમાં મુકવાથી એ સોનું-રૂપું થાય છે તે.

અક્ષાટ, [સંઠો] અખોડ.

અક્ષાણી, અક્ષોહિણી.

અક્ષાભ્ય, [સંઠો] સ્થિર.

અક્ષોહિણી, સીંઠો [સંઠો અક્ષ-ગાડી; ઊહિણી-સમુ-દાય] મેહું સૈન્ય-જેમાં ૧૦૬૩૫૦ પાયદળ, ૬૫૬૧૦ ઘોડા, ૨૧૮૭૦ રથ તે ૨૧૮૭૦ હાથી હોય છે.

અખડ, વિઠો વાપરવામાં ન આવતું હોય તેવું-વાસણ

કુવો વગેરે.

અખડકાડા, પુઠો કંઈ કામ કરવું ગમે નહિ-કટાળો આવે તેવા દાડા (ઊનાળાના).

અખડાવું, કિંઠો અઠ અથડાઈ પડવું; નિષ્ફળ થવું. ‘જો એવા સ્વાર્થી થયા તો અખડાઈ પડશે.’

અખડખખડ, વિઠો ખાડા ખેંચાવાળું; ઢગ ઢાળ વગરનું.

અખણડ, વિઠો [સંઠો] આખું; પૂણું; ભાગેલું-તુટક નહિ તે.

૨ સર્વ કાળ સરખું; હમ્મેશ. અખણડ દીવો. ‘અખણડ તપજો તારું હેવાતન, તન થજો શસા સાત.’ (શ) પ્રે.

અખણડ-સૌભાગ્ય, નઠો [સંઠો] સીંઠી સૌભાગ્ય-હેવા-તન; વૈધવ્યથી ખણિડત ન થતાં સદા રેવું તે.

અખણડ-સૌભાગ્યવતી, સીંઠો [સંઠો] અખણડ હેવા-તનવાળી સ્ત્રી.-એવો આશીર્વાદ દેવાય છે.

અખણિડત, વિઠો ધાવો [સંઠો] ખાંડું ન થયેલું તે; વચમાંથી તુટેલું નહિ તે. આખું; પૂણું. ૨ નિરંતર હોય તેવું.

અખતરું, વિઠો નહારું; ખરાબ.

અખતરો, પુઠો [કાંઠો] નવું જાણવાને-સાધવાને-પ્રાપ્ત કરવાને જે જે યુક્તિ કરવી તેમાંની એકેક; પ્રયોગ.

અખત્તર, વિઠો મેલું; ગન્ડું; નહારું.

અખત્તરડાણું, વિઠો જોઈએ તેથી વધારે ડાણું; દોડડાણું; આગળ વધારવું મોલનાર.

અખત્યાર, પુઠો [આઠો] અમુક કામ કરવા સમ્યન્ધી મળેલી જે સત્તા તે; અધિકાર. [પણ; ધણીપણું.

અખત્યારી, સીંઠો મળેલી સત્તા-ધ્વટ. ૨ અધિકારી.

અખખાર, પુઠો [આઠો] વર્તમાન; સમાચાર. ૨ વર્તમાન પત્ર. [છજી ?

અખખ, વિઠો અસમર્થ. ‘હું શું તે કામ કરવે અખખ અખખ, વિઠો [સંઠો] કામળ. “અખખ નખખ પાતે, પૃથ જે આ ધવાડું” (પ્રેઠો સસલાભા).

અખરામણુ, નઠો દૂધનું દહીં બનાવવા સારૂ દૂધમાં જરાક દહીં, છાસ વગેરે ખટાસ મેળવવી તે; મેળવણુ; મોરવણુ; અંધકણુ; આખરણુ.

અખરોટ, નઠો અખોડ.

અખાજ, નઠો ખાવા જોગ નહિ તે.

અખાડ, આખાડ.

અખાડા, પુઠો પકાઈમાં વાત ઉઘાવવી તે; દીકું ન દીકું-સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું એમ કરી નાખવું તે; ન ગણકારવું-લેખવું. અખાડાકાન પણ કેવાય છે. ૨ નજર ચોરાવી ચાલી જવું; નાસ્તીજવું; સદીજવું.

અખાડા કરવા કેવાય છે.

અખાડી, સીંઠો આખાડી.

અખાડો, પુઠો [હિંઠો] કસરત કરવાની એકાદી જાહેર જગા;-જોરકુસ્તી કરવાનો-ગાયનનો-અભ્યાસ કરવાનો

અખાડો. ૨ વ્યસતીઓને મળવાનું ટૂંકાણું-એ ધણું કરીને સાધુઓના આશ્રમમાં હોય છે. ૩ ગોસાઈમાં જુદા જુદા બેદ છે તેમાંના-એકદો.

અખાત, પુઠ [સંઠ અ, ખાત-ખાદેલું] સમુદ્રો જે પ્રાંતે જમીન તરફ લાગ્યો ગયો હોય તે. ૨ તળાવ; સરોવર; કુપડ (કુદરતી-ખોદાવ્યા વગરનું).

અખાતીજ, સ્ત્રી અક્ષયતુતીયા.

અખાધ, વિઠ [સંઠ અ, ખાધ. ખાદ-ખાતું] ખાવા ભેગ નહિ-ખાઈ શકાય નહિ તે.

અખિલ, વિઠ [સંઠ અ, ખિલ-જુદું પડેલું] આખું; પૂર્ણ; સમગ્ર; સર્વ. “અખિલ વિશ્વમાં કૃત્ય તાહરી” (નં ૬૦).

અખુર, વિઠ ખુર-ધટે નહિ તેનું (ભણ્ડાર).

અખે, અક્ષય.

અખેતીજ, અક્ષયતુતીયા.

અખેનોમ, અક્ષય નવમી-કારતકસુદ તોમ.

અખેપાત્ર, અક્ષયપાત્ર. [૧ (સુકામેયો).

અખોડ, નઠ [સંઠ અક્ષોડ-ડ] એ નામનું ઝાડ-૫.

અખોવન, વિઠ [સંઠ અક્ષયવન] જેનું એકપણ છા-કરું મુજી ન હોય તેવી સોંપાસણુ સ્ત્રી. “અખોવન કીલીબેનની ફાઈ”. જેને સન્તાન, સમૃદ્ધિ ઇનું મુખ હોય તેવી. “અખોવન નાની બેનની ધાટડી” (એ વાકયો ધૈરાનાં ગીતમાંનાં છે).

અખખેર, અક્ષર.

અખ્યાણું, નઠ હરેક શુભકારજને આરમ્ભે શકુનમાં ભેળી-ગાર-મેતાછ-માળી-ટોલી-હળમ વગેરેને જે ભેટ-અક્ષીસ આપવામાં આવે છે તે. અખ્યાણમાં ધણુંકરીને ઘણી, નાળિયેર, સોપારી, કકડુ, વંજ, ગોળ-ધાણાં અને કંઈ નાણું એ હોય છે.

અગ, પુઠ [સંઠ] પર્વત. ૨ સૂરજ. ૩ સાપ. ૪ ઝાડ.

અગચ્છ, પુઠ [સંઠ] ઝાડ.

અગડખચ્છ, વિઠ ખેડી બાંધણીનું પણ સફીન જાતું દુષ્કાણું (જન).

અગડઅગડમ, નઠ ભલીવાર વનાનું-સમગ્રય નહિ તેનું બેલેલું-સખેલું હોય તે. ૨ ગરબડસરખડ; સેળ-ભેળ; ગોઝોપિષ્કાળો.

અગણિત, વિઠ ધાઠ [સંઠ] જેની સંખ્યા ગણાઈ ગણાતી નથી તે; અસંખ્ય; પુષ્કળ; અમાપ.

અગણું, વિઠ તીલું. ‘અગણું ને મંગળ વરતીયુરે (ધૈરાનાં ગીત).

અગણાતરે, પુઠ સંવત ૧૮૬૬ માં આખાં શુજરાત કાર્યાવાડમાં પડેલા જે પ્રાંતે દુકાળ તે.

અગણાનેર, વિઠ [સંઠ એકાનસપતિ. હિંઠ ઉનહતાર] સિતેરમાં એક ઓછો એટલી જે સંખ્યા તે-૬૬.

અગલ, અમલ.

અમલસર, અઠ જરુને લીધે.

અગતિ, સ્ત્રી [સંઠ અ, ગતિ-સંક્રમિ] અવગતિ; અસંક્રમિ; હીણુપાનિ; નરક.

અગતિક, વિઠ [સંઠ] સાધવ વિનાનો.

અગત્ય, સ્ત્રી [સંઠ અ, ગતિ. ગમન-માર્ગ] (જેના વિના આગળ જવાય નહિ તેનું એટલે બીજે રસ્તો નહિ). જરુરિયાત; ગરજ. ૨ દરકાર; તમા.

અગત્યનું, જરુરનું; કામનું; બીયોગી.

અગથિયો, પુઠ [સંઠ અગસ્તિ] એક જાતનું ઝાડ.

એનાં ફૂલ આદમાં કામ આવે છે; એનાં ફૂલ સીંગનું અચાણું તથા શાક થાય છે. [બીયધ.

અગઠ, વિઠ [સંઠ] તંદુરસ્ત. ૨ પુઠ તંદુરસ્તી. ૩ દવા;

અગદુણી, સ્ત્રી એક ઝાડ, અવળ-કપડી.

અગન સ્ત્રી [સંઠ અગિ] અતીસ ગરમીથી થતી અસર; બળતરા; આગ; લાય; આળ.

અગમ, વિઠ અગમ્ય. [પર્વત; ઝાડ.

અગમ, સ્ત્રી ભવિષ્ય; ભાવી; હોનાર; થવાનું તે. ૨ પુઠ

અગમચેતી, પુઠ હોનાર વિષે આગળથી ચેતવાની શક્તિ-સમજ.

અગમદારો, પુઠ સવારીના થોડાને હાંસડીને ટૂંકાણું બનાતની ખેસરી ચીપનો જે સણગાર હોય છે તે.

અગમનિગમ, સ્ત્રી [સંઠ આગમ-આરમ્ભ-ઉત્પત્તિ અને નિર્ગમ-પરિણામ-અંત.] આગળપાછળનું તે; આરમ્ભ ને અન્તનું તે. ઉદ્ધત મનુષ્ય અગમનિગમનો દેશ વિચાર કરતો નથી.

અગમપચ્છમ, સ્ત્રી અગમનિગમ શબ્દ જોવો.

અગમયુદ્ધિ, સ્ત્રી [સંઠ અગમ્ય, યુદ્ધિ] અગમ્ય-હોનાર વિષે આગળથી જાણવાની-વિચાર કરવાની જે શક્તિ તે. ૧૦ આગળથી જાણનાર-વિચારનાર.

અગમયુધિયું, વિઠ અગમયુદ્ધિ. એનું ઉલટું પશ્ચિમ યુધિયું.

અગમ્ય, વિઠ [સં અ, ગમ્ય. ગમ-જવું] જવાય-પોચાય-સમગ્રય નહિ તે. ૨ જવાને યોગ્ય નહિ તે.

અગમ્યાગમન, નઠ [સંઠ] જેની સાથે ન કરવો જોઈએ તેની સાથે જે સમ્બાળ કરવો તે.

અગર, નઠ સંઠ [અગર-અમગર] એક જાતનું હલકું મુગન્ધિવાળું લાકડું. “અગર ચંદનના ટોલિયા.” ૨ [સંઠ આકર-ખાણ] મીઠું પકવવાની દરિયા કાંઠાની જગા.

અગર, અઠ [ફાઠ] જો; કદાપિ; ‘અગર તેમ બન્યું તો.’ ૨ અથવા; ‘તે અગરનું આવજો.’ ૩ પ્રજ્ઞ; તમે તેમ કોણે અગર મારો વિચાર આમ છે.’

અગરથો, અં [કાં] નો; એક; એપણ.

અગરખત્તી, સ્ત્રી અગર કપૂર અને ઘિના સુગન્ધી પદ્ધતિનો ચૂરો લગાડેલો એવી ને સળી તે; ધૂપસળી.

અગરાહી, પું જુવાર બાજરીના કસણાં વગરના જે લીલા સાંકે તે (સુકાને કઠબ કે છે).

અગરિયા, પું મીઠું પકવનાર.

અગહા, સ્ત્રી ગિહિદર્શ-લાખોડીયે રમવામાં એક નિશાની દાખલ જમીનમાં જે આછો-છાછરો ખોદેલો ખાડો તે; બદી; ગખી. [ડાસ; અડચણ.

અગવડ, સ્ત્રી એક ઠેકાણે ધણાંનું ન માનું તે; સફૂ-

અગવાડું, નં આગલો ભાગ. “ આગળ અગવાડું ને પાછળ પછવાડું ” એમ બોલાય છે.

અગવો, પું રસ્તો દેખાડનારો; ભોમિયો; વળાવો. “ તું સલ અગવો આગળ કરે, તે પુંડે જો તું સંચરે ” (અખો).

અગસ્તા, પું [સં અગસ્તિ-સ્ત્ય] એ નામના ઋષિ. ૨ એ નામનો તારો. અગસ્તના વાયદા, પું લાંબો ખોટો વાયદો. ‘ લાંબ તારો તો અગસ્તના વાયદા છે. ’

અગાઉ, અં [હિં] ગયલા વખતમાં; પેલાં; અસલ. ૨ પેલે; પ્રથમ; આગળથી.

અગાઉથી, અં દૂરવેલા વખતની પેલાં; આગમજથી. ૨ આરમ્ભથી; પ્રથમથી.

અગાડી, અં ગયા વખતમાં; પેલાં. ‘ અગાડી એમ બન્યું છે. ’ ૨ પ્રથમ; આગળથી. ‘ અગાડી ના. ’ ૩ ‘ પાસે; આગળ; સામાં. ’ મારી અગાડી ખેસ. ’ ૪ અન્તરમાં વધારે. ‘ તે તેનાથી અગાડી નિકળી ગયો. ’ ૫ આવતો કાળ; ભવિષ્ય. ‘ અગાડી એમ થવાનું છે. ’ [દોરડાં.

અગાડીપછાડી, સ્ત્રી ઘોડાને ગળે ને પગે બાંધવાનાં

અગાડીપછાડી, અં સામે ને પુરે; આગળ ને પાછળ. ‘ અગાડી પછાડી જોઈને ચાલજે. ’

અગાત, અં આગળના વખતમાં. ૨ પ્રથમ; પેલે.

અગાધ, વિં [સં અ; ગાધ-ચોભતું] તળિયું ન માલમ પડે તેવું; ધણુંજ ઉણું; અપાર.

અગાર, નં [સં] ધર.

અગાસિયા, વિં [આકાશ ઉપરથી આકાશિયા ને પછી અગાસિયા] જેમાં કુવા તળાવનાં પાણીથી નહિ પણ માત્ર વર્ષાથીજ પાક થતો હોય તેવી-ડાંગેરના વાવેતર વગેરેની જમીન. ‘ અગાસિયા ક્યારડા. ’

અગાસી, સ્ત્રી [સં અવકાશ-આકાશ ઉપરથી] ધરના આગલા પાછલા ભાગમાં ઉભે છાપરાં વનાની ખુલ્લી છોખ-ધની જે સપાટ ભાંય તે; ધાણું. ૨ યોનિ. અગાસી પ્રાટવી-સ્ત્રીને અટકાય આવવો (એ સફૂતાર્થે પ્રયોગ અસબ્ય છે પણ વપરાય છે).

અગાસું, વિં નહિ સરખું; આધું; દૂર; ખાલી; ‘ કેસ રાખતે મારી કીધું સગપણ અગાસું. ’

અગાસો, વિં ઉધાડો; ખુલ્લો. [ખર; સાવચેતી.

અગાહી, સ્ત્રી [હિં] ભવિષ્યમાં થવાનું તે. ૨ ખ.

અગિયાર, વિં [સં એકાદશ] દશ ને એક; ૧૧.

અગિયારમું, નં મરણ પછી ને અગિયારમે દાડો તે.

૨ એ દિવસે મરનારની પછવાડે ને ક્રિયા કરવાની તે.

અગિયારસ, સ્ત્રી [સં એકાદશી] પખવાડિયાનો અગિયારમે દાડો. ૨ એ દિવસે પાળવાનું જે વ્રત તે.

અગિયારા, પું વીસ આંકમાંનો એક. ૧૧ ને ૧૧ એ, ૧૨ ને ૧૨ એ, ૧૩ ને ૧૩ એ ગુણેથી ને એક્ટ્રો આવે તેનું ઋષ્ટક; વડોએક્ટ્રા. ૨ અગિયારા ગણવા એટલે નાંસી જવું-સદી જવું.

અગિયારી, સ્ત્રી [સં અન્યાગાર, અમ્મિ; અગાર-આગાર-સ્થળ] જ્યાં પારસીયો બન્ટી કરવા તથા ધરમની ક્રિયા કરવા બંધ છે તે જગો. ૨ વીસ આંક-માંનો એક. -૧૧ ને ૧૧ એ-૧૨ એ-૧૩ એ ગુણેથી ને એક્ટ્રો આવે તેનું કોષ્ટક.

અગીમર, પું અજગર.

અગુણી, વિં [સં] ગુણ-પાડ ન માને તે; અનુ-પકારી. ૨ જેનામાં ગુણ ન હોય તે; મૂર્ખ.

અગુમ, વિં [સં] પ્રગટ; ઉધાડું; જાહેર.

અગુવો, પું અગવો.

અગાયર, વિં [સં અ; ગાયર, ગો-ધન્દ્રી ને ચર જવું] ઇન્દ્રીયોથી પૌંચી ન વળાય તેવું; ન સમજાય તેવું; અદ્ભુત; અલક્ષ્ય.

અગોપ, વિં અર્શ; ગુપ્ત. ‘ અથ્થ બેલુ અગોપ થયા. ’

અમ્મિ, પું [સં અન્ન-ચિક્ન કરવું] વસ્તુમાંથી જે પ્રકાશ તથા ઉખ્યુતા બાર પડી દેખાય છે-લાગે છે તે; દેવતા; વક્ત્રિ. ૨ પ્રકાશ ઉખ્યુતાનો અધિષ્ઠાતા દેવ. ૩ જરમિ. ૪ પચ્ચતત્ત્વમાંનું તેજ તત્ત્વ. ૫ અમિ-કાણ. ૬ અમિષ્ણુનો અધિષ્ઠાતા દેવ.

અમિકાષ, પું [સં] જળનાં લાકડાં. અમિકાષ ભક્ષણ કરવાં એટલે ચિતા ખડકી બળી મરવું (એ વાક્ય પુરાણ-પ્રાકૃત કવિતામાં વપરાયું છે).

અમિકુણ્ડ, પું [સં] યત-હોમને માટે અમિ રાખવાસાર ભાંય ખોદી ચારે બાજુએથી ચણી લિધેલો ને ખાડો તે.

અમિકુમાર, પું [સં] એ નામનું એક રસાયન-ઓપધ; વૈષ્ણી એક માત્રા.

અમિકાણ, પું [સં અમિ; કાણ-ખુણો] દક્ષિણ ને પૂર્વ એ બેની વચમાંનો ખુણો-પ્રદેશ.

અમિકીડા, સ્ત્રી [સં] આતશખાણ; રોશની.

અમિગર્ભ, પું એક જાતનું રત્ન જેમાં સૂર્યની ગરમી હોય છે.

અમ્નિગર્ભી, સ્ત્રી [સં] પૃથ્વી.

અમ્નિયુહ, ન૦ [સં] પવિત્ર અમ્નિ રાખવાની જગા.

અમ્નિદાહ, પુ૦ અમ્નિયે મુડદાને આળવું તે.

અમ્નિદિવ્ય, ન૦ તપાવેલાં લોખંડી તપાસ કરવાની

એક પ્રાચીન રીત.

[નીકળવું તે.

અમ્નિપરીક્ષા, સ્ત્રી અમ્નિમાં પડી પાછાં વગર દાઝે

અમ્નિમાંધ, ન૦ ભુખ ન લાગવી તે; અપચો.

અમ્નિસંસ્કાર, પુ૦ એકાદી વસ્તુને અમ્નિથી વિધિયુક્ત સંસ્કાર કરવો તે. ૨ મુડદાને આળવું તે.

અમ્નિહોત્ર, ન૦ [અમ્નિ; હોત્ર-હોમવાના પદાર્થ. હુ-હોમ કરવો] પરજેણા બ્રાહ્મણે જીવતાં સુધી રાત્રિવસ અમ્નિને સતેજ રાખવો તે તથા સાંજસવાર સ્ત્રીસહ-વર્તમાન તેને હોમથી પ્રસન્ન રાખવો એ જ કર્મ તે.

અમ્નિહોત્રી, પુ૦ [સં] અમ્નિહોત્ર રાખનારો બ્રાહ્મણ.

અમ્ન્યાસ, ન૦ [સં અમ્ન્યસ. અમ્નિ; અસ] જે અસ-મંત્રબાણ મુકવાથી અમ્નિ વરે તે જેનાપર પડે તેને બાળી નાખે તે અસ.

અમ્નુક, [સં] મુલ્કો; ચોખ્ખો. [છેડો; અણી.

અમ્ન, ન૦ [સં અમ્ન-જવું] છેક આગલો ભાગ; દોચ;

અમ્ન, વિ૦ મુખ્ય; પેલું; શ્રેષ્ઠ. ૨ આગલું; બારપડનું;

અ૦ આગળ; મોખરે.

અમ્નાસન, પુ૦ [સં] આગલી બેઠક; મોટા ગૃહ-સ્થને માનપૂર્વક અપાતી બેઠક. [ગણાય તેવું.

અમ્નગણ્ય, વિ૦ [સં] સહુથી પેલું અથવા આગલું

અમ્નજ, વિ૦ પુ૦ [સં અમ્ન; જ-જ-મેલું] પ્રથમ જ-મેલો; સહુથી વડા ભાઈ. ૨ બ્રાહ્મણ.

અમ્નભાગ, પુ૦ આગલો-બારપડનો ભાગ. સૈન્યનો અમ્નભાગ એટલે હરોળ, સૈન્યનો તે તેની અણી; પર્વતનો તે તેનું શિખર ઇ.૦.

અમ્નવર્તી, અમ્નસર. [પડનાર. ૩ મુખી; અમ્નેસર.

અમ્નવાદી, વિ૦ પ્રથમ વાદ ફાડનાર. ૨ વાદમાં આગળ

અમ્નસર-અસર, વિ૦ [સં અમ્ન; સર-જનાર] મુખી; આગેવાન; બાપરી; પેલ કરનાર; દોરનાર.

અમ્નાઈ, વિ૦ [સં] નહિ ઘડણ કરવા યોગ્ય (વસ્તુ).

અમ્ન, ન૦ [સં અમ્ન-પાપ કરવું એ ઉપરથી] પાપ; દોષ. ૨ સંકટ; અધ-શિકારી (પ્રેમાન્દ).

અમ્નટતું, વિ૦ [સં અમ્નટિત] ઘટતું નહિ તે; અયોગ્ય; નાલાયક. ૨ ન બને તેવું.

અમ્નટમાન, વિ૦ [સં] ન બને તેવું.

અમ્નટિત, વિ૦ [સં] નહિ ઘટિત.

અમ્નણિયો, પુ૦ અધરણીરાતનો વર.

અમ્નરણી, ન૦ [સં અમ્નુહણી અથવા અમ્નણી ઉપ-રથી દરો] સ્ત્રીસમ્બન્ધી એક રૂડા અવસર; સીમ-

ન્ત-પ્રથમ જ ગર્ભ રૂથો હોય તેવી સ્ત્રીપાસે સાતમે મહિને ગર્ભ સમ્બન્ધી શાંત પ્રમાણે કેટલુંક કર્મ કરાવવામાં આવે છે તે એ વેળા તે બંનેક પ્રકારનાં વસ્ત્રાભૂષણનો લાવો લેછે તે સગાં સમ્બન્ધી પણ રીત વરા કરવામાં માલે છે.

અમ્નરાણી, પુ૦ ખરેટો; ડાઘો-શરીર વાસણ ઉપર.

અમ્નરુ, વિ૦ [સં અમ્નાઈ] શ્રમથી થાય-મળે તેવું; મુશ્કેલ; કઠણ; દુર્લભ.

અમ્નયું, ક્રિ૦ અ૦ પેટમાંના મળ પાછલી વારે બાર ફાડવો; ઝાડે જવું-ફરવું-મેસવું; દિશાયે-જઙ્ગલ-ખરસુ-બન્દર-કળશિયે-પાદર-વાડામાં જવું.

અમ્નહારી, પુ૦ [સં] પાપ હરણકરનાર દધિર.

અમ્નાટ, પુ૦ વેચેલી-ઈનામી જમીનની પાસે તે મત-લખતો કાતરેલો જે પથ્થર તે.

અમ્નાટિયું, ન૦ પોનાનો દહ ઉઠાવી લઈ જે ખેતર-જમીન ખિળને વેચાય આપેલી તે; વેચાણિયું.

અમ્નાડો, વિ૦ જીનો; લાંબા વખતનો; નવો આપ્યા પેલાંનો. "ગોળ અમ્નાડો વાવડીંગ" (રાજવિદ્યાભ્યાસ).

અમ્નાણ, ન૦ પેટનો મળ બાર નિકળવો તે; ઝાડો; દસ્ત.

અમ્નાણું, વિ૦ અધવાની આજત થઈ હોય તેવું (જન).

અમ્નાત, અમ્નાધ "કાંછળમાછળની નહિ વાત, એ તો રમવી વાત અધાત" (અષો).

અમ્નામણ, સ્ત્રી વારેધરિયે અધાઈ જવાય તે રાગ; ઝાડો લાગવો તે; પેટ છુટી જવાં તે; છેરાડું.

અમ્નાયુ, પુ૦ પાપ રૂપી જીવતરવાળો (જીવ).

અમ્નાર, સ્ત્રી પક્ષીની વિશા-કેટલાંએક જિવડાંની પણ અધાર કેવાય છે.

અમ્નારો, પુ૦ અમ્નામણ. [બગી રેતો એવો એક છોડ.

અમ્નેડો, પુ૦ બીની જગાએ ઉગતો ને લાંચસાથે જ વ-અધાક, સ્ત્રી વારે વારે અધવું એકાદું થયાં કરે તે; કાગળિયું; કાલેરો; મરડી.

અમ્નાર, સ્ત્રી આસ આલતો હોય એવાં મરનારને જે બેલાનપણું આવ્યું હોય તે.

અમ્નાર, વિ૦ [સં] લયફર; બિયામણું (વન). ૨ અનિ દુષ્ટ; ધાતરી (કર્મ-પાપ). ૩ ધણુંજ મોડું; ગાદ (નિદ્રા).

અમ્નારી, વિ૦ જેને ને જેનાં કર્મને જોઈ લય લાગે-ચિતળી ચડે તેવું (જન)-અધોરી બાવા. એ, એક હાથમાં માણસની બોપરી મળ-મૂતથી ભરી રાખે છે બિન હાથમાં ધગધગતી સગડી રાખે છે ને નાગા રૂછે. એ ધણુજ મલીન હોય છે અને માણસનાં હાડકાં ચામડાં ચુસે છે તથા માંસ ખાય છે. ૨ અધોરીની પેઠે જે ધણું જ ઉઠ્યાં કરે તે.

અમ્નુ, પુ૦ [સં અમ્નુ-ચિદ્ધ કરવું] ચિદ્ધ; નિશાની. ૨ સમ્બ્યાનું ચિદ્ધ; આંક; આંકડો. ૩ ખોળો; અંધનો

થાપો. ૪ નાટકનો એક ભાગ-પ્રકરણ (અક્ષુના ભાગ તે પ્રવેશ કેવાય છે). ૫ સ્ત્રી અલિપ્ત; બાથ. “સમજી અક્ષુ ભરી અલખેલરેજી” (દયારામ). ૬ પ્રસિદ્ધિમાં ગણના; રેક; વટ. “વરણ સહુથી રેક, અંક રાગથી ઝાઝો” (સામળ).

અક્ષુગણિત, નં ૦ અક્ષુ-આંકડા વડે જે ગણિત થાય તે (અક્ષરથી થાય તે બીજગણિત). આંકડા માંડી ગણિત કરવાની જે વિદ્યા તે અક્ષુગણિતના બે મુખ્ય ભાગ છે: પૂર્ણાકુગણિત ને અપૂર્ણાકુગણિત.

અક્ષુલાલી, સ્ત્રી બેટવું તે; કેડી.

અક્ષુવિદ્યા, સ્ત્રીઅક્ષુગણિત. [કરાવવું. ૨ લીટી દોરાવવી.

અક્ષુવડું, કિં [સં] પરખાવડું; કસ ફડાવડો; મૂલ

અક્ષિત, વિં ધાં [સં] નિશાની થયલી હોય તેવું; ચિહ્ન-છાપવાળું મુદ્રાકૃત-ખીલાંથી છપાયલું. ૨ ગુણ કર્મ ઇં થી ઓળખાયલું. એ શબ્દ બિન સાથે બહુધા નેડાયછે. નામાકૃત, આત્માકૃત, પુણ્યાકૃત ઇં [નાટક.

અક્ષી, વિં અક્ષુ-પાડયાછે જેના તેવું. પચ્ચાક્ષી-સત્તાક્ષી

અક્ષુર, પું [સં] અક્ષુ-ચિહ્ન કરવું] ખીના ભાંચ-માંથી પ્રથમજી બપર ફૂટી નિકળી દેખાતો જે અવયવ તે; ફળગો. ૨ (લાક્ષણિક) મૂળ; જીવપતિ; હેતુ; મર્મ. ‘તે વાતનો અક્ષુર કંઈ જણાતો નથી.’ ૩ ઝીણા નિખાળા; રૂઆં. ‘તેને મૂળના અક્ષુર પૂટવા માડયાછે.’

અક્ષુશ, પું [સં] અક્ષુ-ચિહ્ન કરવું] હાથીનાં

માથામાં મારવાનું માવતનું હથિયાર. એ, લોડાને

એકપાસથી વાળેલો આંકડો હોયછે. ‘લોડાને લગામ

ને હાથ્યાને અક્ષુશ.’ ૨ (લાક્ષણિક) અટકાવ; ડાળ;

બન્ધન. ‘તેને માથે કાંઈનો અક્ષુશ નથી.’

અક્ષુ, અક્ષુ-આંકડામાં (આટલા છે એવું અક્ષરે લખ-

વામાં આવેછે કે કાંઈ, આંકડામાં ફેરફાર ન કરે). ૧૦

અક્ષુ દશ. [હોય તેવું. ૨ હારદોર; હારોહાર.

અક્ષુડાબન્ધ, વિં અક્ષુડા એક બીજસાથે વળગાડેલા-

અક્ષુડા, પું અક્ષુડી-કન્દોરો-સાંકળાં વગેરેનો એકેક આંકડો.

અક્ષુર, પું અક્ષુર. [વપરાયછે.

અક્ષુલ, નં એ નામનું આડ-જળ. એ આપધમાં

અક્ષુલિકા, સ્ત્રી [સં] બેટવું તે.

અક્ષુશ, પું અક્ષુશ.

અક્ષુ, નં [સં] અક્ષુ-ચિહ્ન કરવું એ બપરથી અ-

થવા કાંઈ મતે અક્ષુ-જવું એ બપરથી] માંસ સધિર

અસ્થિ ચર્મ ઇં થી બનેલો જે ધાટ તે; શરીર;

કાયા; જાત; બદન. ૨ માથું અને ટાટિયા અથવા

પુંછડી એ બેની વચમાંનું જે શરીર તે. ૩ એકાદ ધાટ-

શરીરના જે ભાગ-અવયવ તેમાંનો જે અક્ષેકો તે.

૪ ધણુંજ કામનું એવું સહાયકારી-મદદનીસ. ‘તે

તો મારું અક્ષુ છે.’ ૫ બાલુ; દિશા. ૬ વેદને આધારે

રચાયેલા છ મુખ્ય વિષય તે (વેદનાં છ અક્ષુ કેવાય છે-શિક્ષા, કલ્પ, નિરુક્ત, વ્યાકરણ, ઇન્દ્ર ને ન્યોતિપ). ૭ કમ્બોના ગાણુ ભાગ-વિવાહમાં હોમ એ પ્રધાનકર્મ ને બિન કર્મ તે અક્ષુ છે. ૮ જાત; ૫૨; ખુદપણું. ‘તે દાપ તેને અક્ષુ છે.’ અક્ષુબપર

આપવું એટલે તેની જાત બપર-તેની પ્રતીત

બપર; (માલ રાખીને નહિ). અક્ષુ વળવું-કસરતથી

અથવા ખોરાકથી શરીર ભરાવ ને તેજસ્વી દેખાવું.

‘અક્ષુ ભરાવું-તાવ આવવો.’ અક્ષુ વાળવું-કસરતથી

શરીરનો બાંધો આણવો. અક્ષુ મરડવું-આળસ ખાવું.

૯ બંગાળ દેશ. [કરતો તે.

અક્ષુઉદ્ધાર, પું [સં] તીર્થસ્નાનથી અક્ષુને ઉદ્ધાર

અક્ષુઉધાર, વિં મિલકત-માલ-જનસ સાનમાં રા-

ખીને નહિ પણ વચન-શાખ બપર અથવા ચિદ્ધિ

લખાવી લઈને ધીરેલું-નાણું; એ શબ્દ નાણાનેજ

લાગે છે-જનસ ઇરેટને નહિ. [મનની બિલટ-હોંસ.

અક્ષુઉમઝ, પું પોતાની જાતનો ઉમઝ; શરીર તથા

અક્ષુકાડી, સ્ત્રી શરીરનું વાન; બાંધો.

અક્ષુદ, પું બાલુબંધ ૨ એ નામનો વાનર; રામનો દાસ.

અક્ષુદવિષ્ટિ, સ્ત્રી અક્ષુદે કરેલો રાવણ સાથેનો સંવાદ.

અક્ષુદશિષ્ટાઈ, સ્ત્રી કામ ફાડીલેવાસારુ ડાઈ ડાઈ વા-

તો કરી સમજાવવું તે-અક્ષુદે રાવણની આગળ

કરવું હતું તેમ. [સ્ત્રી.

અક્ષુના, સ્ત્રી [સં] સ્ત્રી; સુન્દરી; કામિની. ૨ પોતીકા

અક્ષુનું, વિં જાતનું; પોતીકું; ગાંધનું. ૨ ખાતરી-પતી-

જનું. [ન આવેં.

અક્ષુબળ, નં શરીરનું બળ-જેર (એમાં બુદ્ધિબળ

અક્ષુમર્દન, નં [સં] શરીરને સારીપડે ઓળાવવું તે.

અક્ષુરખો, પું [સં] અક્ષુરકક] પુરાને સારીરે

પેરવાનું સિવેલું વસ્ત્ર-ગળાંથી તે ઘુંટણ લગીનું. અક્ષુ-

રખું પણ કેવાય છે. બાળક છોકરાનું અક્ષુરખું તે

અક્ષુરખી. [અચળ ઇં ના] જે લેપ કરવા તે.

અક્ષુરોગ, પું [સં] શરીરે સુગંધિના (ચન્દન

અક્ષુરેજ, પું ઇક્ષુવૃક્ષ દેશનો વનની.

અક્ષુરેજ, વિં ઇક્ષુવૃક્ષ દેશ સમ્બન્ધી. ૨ અક્ષુરેજનું

રાગ (જેમ મોગલાઈ તેમ અક્ષુરેજ).

અક્ષુવસ્ત્ર, નં [સં] ઓડવાનું વસ્ત્ર-ધાતિયું; પિછો-

ડી, ખેસ. સુતીવેળા ઓડવાનું વસ્ત્ર તે અને પ્રસક્ત

શાલ શેલાં ઓડવામાં આવે તે અક્ષુવસ્ત્ર ન કેવાય.

૨ રાખેલી સ્ત્રી.

અક્ષુરોગ, પું [સં] જૂત પિતર આડે આવેથી

રોગ થયેલો મનાયછે તે નહિ પ્રણ કેવાળ શરીર

સમ્બન્ધીજ જે રોગ તે. [ભાખરીઝા.

અક્ષાખરાં, નં અક્ષારામાં સેકાઈને ખરી થયેલી

અક્ષાખરી, સીંઠ અક્ષારામાં સેકાયલી લાખરી.
 અક્ષરિ, નં અક્ષ-અવયવ અને અક્ષિ-જેનાં અક્ષ હાય તે. ["ઉઘેય કુળઅક્ષર." ૨ મક્ષળ-અહ.
 અક્ષર, પુઠ [સંઠ] અક્ષરો; ના; બટોલગાડનાર,
 અક્ષરતું, કિં [સંઠ] અપવિત્ર થયેલાં વાસણને પવિત્ર કરવાસારુ અક્ષારામાં તપાવતું (તપાવવાને બદલે દાલ વાસણમાં અક્ષારા નાંખી પાછા ફાડી લેવાનો ચાલ છે).
 અક્ષરિકા, સીંઠ [સંઠ] શેરડીનો સાંકો, ઢાઢ મહિ-
 નાની વડચતુર્થી સંકટી મંગળવારે આવે તે.
 અક્ષરિયું, નં કાળળી પંડેલી એવા જીવારનો છાંડ;
 આગિયું. ૨ આગિયાંની જીવાર.
 અક્ષારી, સીંઠ જેમાં અક્ષારા હાય તે સગડી.
 અક્ષારો, પુઠ [સંઠ] અક્ષર. અક્ષ-ચિહ્ન કરતું]
 ધૂમતો નહિ પણ ધગધગતો અગ્નિ-કાયલો- ના.
 અક્ષિયું, નં આળકને પેરવાનો બાંધ વગરનો કમળો.
 અક્ષિયા, [સંઠ અક્ષિકા] બાંધ વગરનું કંડ લગી
 આવતું સીંઠને પેરવાનું વસ્ત્ર; પેટી. [સમ્ય-ધી.
 અક્ષી, વિઠ [સંઠ] જેને-જેનાં અક્ષ છે તે. ૨ પોતીકું;
 અક્ષીકાર, પુઠ [સંઠ] પોતાનું કરતું તે; પોતીકું છે
 એમ માની ગ્રહણ કરતું તે. ૨ વસ્તુનો સ્વીકાર અથવા
 જ્ઞાનો અનુગ્રહ.
 અક્ષીકૃત, વિઠ [સંઠ] સ્વીકારેલું; કબૂલ કરેલું.
 અક્ષીડી, સીંઠ સોનાની સગડી. કુડામાં રાખ ભરી
 એ ઉપર વચમાં જગે રાખી ઢરતી ઈટ (પગા)
 ગોઠવી હોય છે તે એ વસ્ત્રેની જગામાં કાયલા સળ-
 ગાવવામાં આવે છે. ૨ પાંખ પાડવાસારુ જ્ઞાનીનમાં ખાંડ
 ખોદીને તેમાં અથવા જ્ઞાનીન બિપરથી સાથ કરીને
 તેનાકીપર જે અગ્નિ સળગાવવામાં આવે છે તે.
 અક્ષીકું, નં અક્ષીડી (૧ લા અર્થમાં).
 અક્ષુ, વિઠ અક્ષઉધાર. ૨ [સંઠ] હાથ.
 અક્ષુછો, પુઠ અક્ષ જીજવાનો કંકડ; ટુવાલ. ૨ રમાલ.
 "પાણી સાટે દુધડીએ નવાંડો, આછે અક્ષુછે દીલ
 જીજાવો."-પ્રેરંગીત.
 અક્ષુઠાદાવ, પુઠ કુતીનો એક દાવ.
 અક્ષુઠી, સીંઠ સિવતાં સોય ન વાગે તેનેસારુ ધાતું-
 કરીને વચલી આંગળિયે ધાલવાની ધાતુ-દાંત વગેરેની
 ને ખાલી તે. ૨ વીડી; બ્રહ્મા.
 અક્ષુઠા, પુઠ [સંઠ અક્ષુષ.] બીજ ચાર કરતાં
 બીડી ચપટી ને કુંકી જે આંગળી તે.
 અક્ષુર, નં [સંઠ અક્ષુર] નવી ચામડી, લાંચ-રૂઝ
 (જ્યાં દરદ થયું હોય ત્યાં). અક્ષુર આવતું. એ શબ્દ
 પુઠ ને સીંઠ માં પણ વપરાય છે.
 અક્ષુર, સીંઠ [કાંઠ] લીલી દરાખ.
 અક્ષુલી, સીંઠ [સંઠ] આંગળી.

અક્ષુષ, પુઠ [સંઠ] અક્ષુ.
 અક્ષુષપ્રમાણ, વિઠ અક્ષુઠા જેટલા (વાલખિલ્ય ઋષિઓ).
 અક્ષુઠી, સીંઠ અક્ષીડી.
 અક્ષુઠું, નં અક્ષીડી (૧ લા અર્થમાં).
 અક્ષુએઅક્ષ, અક્ષેઅક્ષે-અવયવે અવયવે; શરીરમાં સર્વત્ર.
 " મને અક્ષુઅક્ષ લાગી હાય, કાળજ કાઈ કાંઈ છે "
 (દયારામ).
 અક્ષુડી, સીંઠ અક્ષુડી.
 અક્ષુડોપાક્ષ, નં [સંઠ] અક્ષ-હાથ પગ વગેરે. ઉપાક્ષ-
 આંગળાં વગેરે હાથપગ. આંગળાં વગેરે આખું શરીર.
 અક્ષુમ, પુઠ [કાંઠ હુક્ષમ] કામ ધન્યાની મામપ્રધ;
 ગરબ (એ સાધારણ વપરાતો અર્થ છે). લગ-
 નનો હોળીનો અક્ષુમ. ૨ બલવો; હુલસ; તોફાન
 (એ પ્રસન્ન વપરાતો અર્થ છે).
 અક્ષુમો, પુઠ અક્ષુમ (૧ લા અર્થમાં). ૨ મસ્તી;
 તોફાન; ગરબ (છોકરાંઓ કરે તે).
 અક્ષુળ, નં નાનું તે; અક્ષ બિપર પાણી નાખી તેને
 સ્વચ્છ કરતું. ૨ જમવાને સારુ નાપલું એવું હોતું તે;
 અખોટ. ' તે અધ્યાગમાં (અખોટમાં) છે તેથી ખાર
 નહિ આવી શકે.'
 અક્ષુળગી, સીંઠ પરણનાર વરકન્યાને બેરાંઓ ગીત
 ગાતાં નવાંડે છે તે. ૨ એ વેળા બેરાં ને ગીત
 ગાય છે તે. "અધ્યાગી ગજાનાં નીર રે, લાડકેડા
 અધ્યાગ કરે રે." ૩ નવાંડવા આવનારી સ્ત્રી.
 ૪ નાનું અધ્યાગિયું.
 અક્ષુળગીયું, કિં અંઠ નાનું; પાણી રેડી અક્ષુ સ્વચ્છ કરતું.
 "આડી અવળી ધાય માત દૂધે અધ્યાગે" (પ્રેમાનન્દ).
 અક્ષુળિયું, નં જે કિશોરનાં વાસણમાં નાવાને સારુ
 બિનું પાણી કરવામાં આવે છે તે.
 અક્ષુળિયા, પુઠ પાણી ફાડીઆપી નવાડનારો ચાકર.
 અચક, સીંઠ સંક્રાંચ; હરકત.
 અચકુંડું, નં પૂર્વે સુખ ભોગવેલું-સારું સારું ખાધેલું
 તેવું જાતે તે સાંભરી આવતું તે; ગળકા.
 અચકમચક, અંઠ ઓચિનું; એકદમ; જોતા જોતામાં.
 અચકતું-કાતું, કિં અંઠ [હિંઠ] એકાદિ ક્રિયામાં
 એકાએક એકદમ અટકી પડતું; આચકા ખાવા તે
 ખોલતાં અચકાય છે, તેના હાથ અચકાયો એટલે સહજ
 અથવા સંક્રાંચથી-અચકાવાના અર્થમાં.
 અચકામચકો, આચકા ને લૂંકા (અચકામચકા કાચે-
 લી) એવું નાની છોકરીથી ગીતમાં બોલે છે.
 અચકચળ, વિઠ ચકચળ નહિ તે.
 અચકચું, વિઠ છેક જડ નહિ તેમ છેક પાણીજેતું પ-
 લ નહિ તે; લોંબા જેવું
 અચકચુચ, અંઠ અચાનક.

અચર્યો-ચુર્યો. પુ. [હિં. ૦] અતિ આશ્ચર્ય-
વિસ્મય પમાડતો અસાધારણ-અસમ્ભવિત બનાવ-વાત;
અદ્ભુતતા; અચરતીની અસર કુમળી થોડી ને થોડી-
વારની અને અચુર્યાની પ્રોદ અગ્રી ને અગ્રીવારની
હોય છે. ૨ વિસ્મયનાથી જે બાવરાપણું તે.

અચર, વિ. [સં. અ; ચર-જનું] એક દેહાણિથી
બિઠે ન ખસે તેવું. ઝડ, પાડ વગેરે.

અચરજ-ત, ન. [સં. આશ્ચર્ય] કૌતુક; નવાઈ;
અભાગ્યપણું. ૨ નવાઈની-અભાગ્ય જેવી ચીજ-વાત.

અચરત, વિ. આશ્ચર્ય-વિસ્મય પામેલું-પામતું એવું;
તાજુબ; દંગ. નવાઈથી એકદમ ખુશીમાં આવી
અટકલું (જન). અચરત થતું-પામતું.

અચરતી, સ્ત્રી. અચરજ-ત સખદ જોવો.

અચલ, વિ. [સં. અ; ચલ. ચલ-જનાર] ખસે-
હો-ફરે નહિ તેવું; સ્થિર; સ્થાઈ. ધ્રુવનો તારો
આકાશમાં અચળ છે. પુ. પર્વત. [ઉપસક્લ્પમાં].

અચલ્યું, વિ. ધાં. અચલ્યવ્યું સખદ જોવો (આ
અચલ્યો, વિ. ધાં. નહિ ચાખેલો એવો (સ્વાદ).
‘વણ રસના અચલ્યો રસ ચાખ’ (અખો).

અચળપદ, ન. ચલિત-ગમગતી નહિ પણ નિત્ય એક-
સરખી રે તેવી આત્માની જે પ્રકાશમાન સ્થિતિ તે.

અચળા, સ્ત્રી. [સં. અચલા] પૃથ્વી.

અચળિત, વિ. ધાં. [સં. અચલિત] અચળ; અદ્વય.

અચા, પુ. પંડાસી પ્રત્યે રાખવાના વર્તનના નિયમ.
અચા પાળવા (સૈયદમાં).

અચાનક, અ. [હિં. ૦] એકાએક; અકસ્માત; આચીતું.

અચાર, ન. અચારણું. [નહિ તેવું-રોગ નાડી વગેરે.

અચિકિત્સનીય, વિ. [સં.] પરખાય-લક્ષણ બહુપ્ર
અચિન્ત્ય, વિ. [સં.] જેને વિષે ચિન્તન ન કરી-
શકાય તે; અકળા; અનર્થ. [થા; શદ્ધિ.

અચિર વિ. [સં. ૦] ટુંક; ક્ષણભ્રમર, અ. ઉતાવળ.

અચીતું, અ. [અચિન્ત્ય] આગળથી ન ધારેલું
હોય તેમ; એકાએક; અકસ્માત; અચાનક;
આચીતું. [ભૂલ વગરનું.

અચૂક, અ. અચાનક. ૨ ભૂલી ન જતાં. વિ. ચૂક-

અચેત, વિ. અચેતન.

અચેતન, વિ. [સં. અ; ચેતન] જીવ વગરનું;
શબરૂપ; જડ. ૨ મુદ્ધિત; બેહોશ.

અચેત, ચેત નહિ તે; અસુખ.

અચો, પુ. બીડ; ‘અચો નહિ વેડું આજથીજ, હું તો
તમારો લગાર’ (નેમ વિવાહ). ૨ ગંદકી; કચરો;
વરસાદનો અચો. ૩ કાઈ કારણથી કામ ધંધો નહિ
કરતાં તે બંધ રાખવો; અણજોત; પ્રતિબંધ; અટકાવ.

અચ્ચરેઅચ્ચરેરામ, રામ સમ્પન્ન ઉચ્ચાર કરે- (ગોપટ).

અચ્છત, અ. ન માલમ પડે તેવી છુપી રીતે.
૨ [અક્ષત] નુકસાન પાધા વગર; સલામત.

અચ્છું, અ. વાર; સાર; કીક. વિ. [સં. અચ્છ-
સ્વચ્છ; પારદર્શક] સારું;

મઝાનું; શોભીતું; સુન્દર.

અચ્છર, વિ. અડધો શેર (માપ બતાવે છે).

અચ્છરિયું, ન. અચ્છર સમાય તેવું કામ-વાસણ (માપ).

અચ્છરિયા-રો, પુ. અચ્છર તોળવાનું ધાતુ વગેરેનું
કાટકું-વળન.

અચ્યુત, પુ. [અ; ચ્યુત. ચ્યુત-ગળીપડતું-પિગળીજતું]

ધધિર; વિખડુ અથવા કૃષ્ણનું નામ. વિ. ૧ વિકાર-
રહિત; નાશરહિત. ૨ દૃઢ. ૩ અવિનાશી;

અછત, સ્ત્રી. થોડું હોયું તે; તૂર્ણ; તાણ; બીડ.

અછતા, અ. એકાએક; અકસ્માત; ૨ નહિ તે છતાં.
‘અછતા માહારા અવગણ વસરો.’

અછતું, વિ. જનું-પ્રગટ નહિ તેવું.

અછત્ર, વિ. [સં.] જત્ર ન હોય તેવું, જેને માથે પિતા-
વડિલ ન હોય તે. ૨ રાજબ્રહ્મ.

અછબડા, પુ. સૈયદને નામે ઝોળખાતો ગરમીનો
એક રોગ-શરીરની ચામડી ઉપર નાના નાના પણ
છુટા છુટા ડાઘલા થઈ આવે તે.

અછરતું, વિ. ઉપર ઉપરથી અડકતું હોય તે.

અછવાતું, કિં. અ. ઘોડાં આવવાં; આંધાં ઉતરવાં.
પુલ-ગલકાં અછવાઈ ગયાં.

અછાડપછાડ, સ્ત્રી. અહીં તહીં ફેંકતું પછાડતું તે.

અછાવતું, કિં. સ. નવું વાસણ વાપરવા કાઢતું.

અછાળતું, કિં. સ. વાસણ ઉઘું નામું કરી તેમાંની
વસ્તુ તળે ઉપર થાય તેમ કરવું. શાક-અછાણું.

અછિન્ન, વિ. ધાં. [સં.] છંદાયલું-કપાયલું-તુટેલું નહિ તે.

અછિન્નધારા, સ્ત્રી. અભિષેક કરવાનું છિદ્રવાળું પાત્ર.

અછેદ, વિ. [સં. અછેદ] છંદાય નહિ તેવું.

અછેઅછેકરવું, કિં. સ. ઘણાં વાનાં કરવાં; ઉમ-
ળકાથી આદરસત્કાર કરવાં.

અછોડો, પુ. બળદની નાથે બળેલી હાથમાં રાખી
હાંકવાનો ત્રણ વણેલો દોરો. ૨ છોડો-તોડા, બલ-
ધરી વગેરે ધરેલાંના.

અજ, પુ. [સં. અ; જ-જ-મેલું અથવા અજ-જનું;
નાખતું; મોકલતું] અનાદિ ધધિર; પરમેશ્વર.
૨ બકરો. ૩ બ્રહ્મા. ૪ વિખડુ. ૫ શિવ. ૬ કાસદેવ.

અજગર, પુ. [સં. અજ-બકરો; ગર-ગળી જનાર,
ગલ-ખાતું; જનું] એક જનનો મોટો પિહામણો
સાપ-ઝેંથી દોડતું નથી ને એક દેહાણે પડી રહી
પાસે જે શિકાર આવે છે તેને મારે છે. અજગર
જેવા પડેલા છં-ભારે દિલના આગાધુ લાગ્યા થકને

પડ્યો હોય તેવો. “અજતરૂ કરે ન અકરી, પચ્છી કરે ન કામ; દાસ મયુકા યું કહે, સચકે દાતા રામ.”

અજતરૂ, અં [ક્રાં] થી; તરૂથી. મોટા દરમતો નાના દરમવાળાને લખે તેમાં એ વપરાય છે—અજતરૂ લખવાનું કે.

અજનમ, વિં [સં] જેને જનમ નથી તે; અનાદિ-ધર.

અજનમા, આદિમાયા.

અજન્ય, નં અપશુકત.

અજપાળપ, પું [સં] શ્વાસે શ્વાસે ધરતું ચિન્તન કર્યા કરતું તે. ૨ તન્વિધિ પૂજનમાં **અજપા** નામે અર્ધાકૃતિ પુરુષ ને અર્ધાકૃતિ સ્ત્રી એ રૂપે જે દેવતા તે. [ભરેહું; અચરત.

અજનમ, વિં [આં] આચર્યકારક; અચરતી.

અજમાયેશ, સ્ત્રી પું [ક્રાં અ. અમાયેશ] તપાસ; પ્રયોગ. ૨ અટકળ; સુમાર.

અજમાવતું, કિં સં તપાસી જેવું; પ્રયોગ કરવો, અનુભવ-ખાતરી કરીલેવી.

અજમાસ, સ્ત્રી અજમાયેશ.

અજમાસદાર, પું અજમાયેશ કરનારો.

અજમૂદો, પું [ક્રાં અ. અમૂદા] અજમાયેશ; તપાસ કરી લેવી તે; વાપરી જેવું તે.

અજમો, પું એક વસાણું—એક જાતના છોડનાં તીખાં લાગતાં ખી—ઓસડ તથા રસોદાની મસાલા દાખલ વપરાય છે. એનાં ઢૂલ પણુ ઓસડમાં કામ આવે છે.

અજમોદ, સ્ત્રી [સં અજમોદા] એ વસાણું ઓસડમાં વપરાયછે—એનાં ખી, અજમાથી મોટાં હોયછે.

અજયા, સ્ત્રી માયા; પ્રીતિ.

અજર, વિં [સં] જેને જરા-ટૂકપણનાં ચિહ્ન નહિ તે.

અજર, સ્ત્રી [આં અ. અર] આનાકાની; મસ; ખાનું.

અજરામર, વિં [સં] જેને જરા ને મરણ નહિ તે.

અજરાલ, વિં મોડું.

અજલ, સ્ત્રી [આં] આખેર; અંત. ૨ મોત. ૩ કમેત. ૪ કળ.

અજવાળતું, કિં સં ધસીને સારું—ઉજળું કરતું; ઉટકતું; માજતું; સાજતું (વાસણુ). ૨ દીવા કરવો.

અજવાળિયું, નં જેમાં ચન્દ્રની કળા વધતી જાય છે તે પખવાડિયું અથવા એમના કાઈ દિવસ; શુકલ પક્ષ; સદ. ૨ અજવાળાને માટે છાપરામાં—બીતમાં રાખેલી નાનીસરખી બારી; જળિયું.

અજવાળી, વિં સ્ત્રી ચાંદરણુંવાળી (રાત).

અજવાળું, નં [સં ઉજવલન] સૂર્ય—અર્જિ—દીવાથી જે પ્રકાશ—ઉજ્જસ તે (અન્ધારું ને અજવાળું). અજવાળાં થયાં—જાણવાનું. અજવાળું કરતું—દક્ષાયલા સારા

ગુણ બાર પાડવા; નામ કરવું; આખર વખતેથી. ૨ સન્દેહની સારાઈ કહેવી. [સદેવ; ગણુક; નિરન્તર.

અજસ, અં [સં અ; જસ—ઝોડીમુકતું] હમ્મેશા; અજહલ્લક્ષણ, સ્ત્રી [સં અજહલ, લક્ષણ] પ્રગટ

અર્થની સાથે તેના સમ્યક્ની બારના અર્થનો પણ મોખ થાય તેવી લક્ષણ—ધોળાએ સરત જીતી-ધોળા ધોડાએ પચ્ચીસ કામડીએ ગામ હુટયું—કામડીવાળા કાળીઓએ.

અજ, સ્ત્રી [સં] માયા; કુદરત. ૨ બકરી.

અજએમ, વિં અજનમ.

અજગત, વિં શબ્દ લાગવાથી, કુખવાથી થયલું તે; અચાનક—અકાળે થયલું તે (મોત). [હોય છે તે.

અજગલસતન, નં [સં] બકરીને ગણે જે આંચણુ

અજચક, વિં [સં અચાચક] જાચક નહિ તે; ધમાંદા માજવાની ઘટિ ન હોય તે.

અજચી, અજચક.

અજડી, સ્ત્રી હાથીને પકડવા સારુ ખોદેલો ખાડો. તોફાની દોરને વશ કરવા, તેના પાછલા પગ મુકવાની જગ્યાએ ખાડો ખોદી ઉભું રાખે છે તે ખાડો. ૨ જમરો માણસ રોગથી પીડાતો પડ્યો હોય તે. ૩ પાંચરં. “સાવજ પડ્યો અજડીએ, કાટે તેને ખાચ” [માણસ].

અજણ, વિં ગણીતું—સમજતું નહિ તે; અણુવાકેશ

અજણતાં, અં ન ગણતાં.

અજણયું, વિં [સં અજ્ઞાત] જેને વિષે કંઈ જાણમાં નથી તે (માણસ, વસ્તુ, કામ વગેરે). ૨ જે ગણતું નથી તે (માણસ). “અજણયું ને આંધળું બરાબર” એ કેવલ છે.

અજનશતુ, પું [સં અજન—જન્મેલો નહિ, શતુ] જેને કદિ કાઈ શતુ ન થયા હોય તે (યુધિષ્ઠિર). યુધિષ્ઠિર એ અજનશતુ હતા.

અજનખાહું, પું [સં આજન—ધુંટણુકગી; ખાહું—હાથ] જેના હાથ ધુંટણુસુધી લાગ્યા હોય તે—એ મોટો ભાગ્યશાલી કેવાયછે. ૨ રામ.

અજિત, વિં [સં અ; જિત—જિતેલું] જેને કાંઈયે જિતેલો નથી તે. ૨ જે કાંઈથી જિતાય નહિ તે.

અજિત, નં [સં] હરણું ચામડું; મગચમ. ૨ વાધનું ચામડું.

અજડવાડ, પું અજડાં—એકાં વાસણુ.

અજડું, વિં [સં જુષ્ટ—જમતાં વધેલું તે] જમવાનાં ભાણમાં જે ધાન રૂપલું તે અથવા ભાણાંની આબુ. બાબુએ જે વેરાયલું તે. ૨ એવું ધાન જ્યાં પડ્યું હોય તે ટૂકાટું. ૩ દૂધ વગેરેથી નહિ પણ પાણીથી રંધેલું અન્ન જેને નાખા—હાથ પગ ધોયા વિના અડકાય નહિ તે.—લોટમાં પાણી પડેથી તે અજડો થયો કેવાય છે.

અજર, સ્ત્રી પરસાળ. “નન્દ નિલય આનંદથી આવી,

ઉભા અછર મોઝર (રવાસંકર).

અછરણ, નો [સંઠ અછરણ] આવેલું ન પમેવું તે; અપસો; બહુજની.

અછરણ, વિઠ [સંઠ] નવું. નો અછરણ.

અછરણીશ, પુઠ [સંઠ] થોડુંક અછરણ.

અછરણત-તું, વિઠ [સંઠ અચુકત] જુકિતવનાવું; અધટિત. ૨ અચોગ્ય; અધટતું; નાલાએક.

અછરણું, વિઠ અછરણું; એકું.

અછરેગ, પુઠ [સંઠ અ, યોગ] નહિ (સારો) યોગ-નેગ-વખત તે; કસરો.

અછરેગ, વિઠ [સંઠ અ, યોગ્ય] અધટતું; નાલાએક.

અછરજમ, [આઠ] આજમ.

અછરજી-જી, સ્ત્રી ઈ, સ્વરનું ચિહ્ન—િ, ૧.

અઝા, વિઠ [સંઠ અ; ઝા-જાનાવું] જુહિલીન; અણ-સમજી; અજાણ; અજૂઝ; મૂર્ખ.

અઝાત, વિઠધાળ[સંઠ] જેણે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું નથી તે. અઝાત, નો [સંઠ] જ્ઞાન નહિ તે; અજુગાણપણું; મૂર્ખાઈ.

અઝાત, વિઠ [સંઠ] જેને જ્ઞાન નથી તે; મૂર્ખ; બે-સમજ.

અઝાતભાવ, પુઠ [સંઠ] અજ્ઞાનપણું.

અઝાતી, વિઠ નહિ જે જ્ઞાની તે.

અઝોડો, પુઠ ઝોડો શબ્દ જ્ઞેવો.

અઝો, આંચ. 'સ્વપ્રમાત્ર જ્યાં નથી પ્રપંચ, ત્યાં તેને કેમ લાગે અંચ' (અપો).

અઝાલ, પુઠ [સંઠ અઝા-જવું] છેડો; પદર; પદલો.

અઝાળવો, પુઠ આંખ જે ઝોક લાગ્યો હોય તે. દોરડી તેલમાં ભોળી સળગાવી બાળી મુકવી તે. અઝાળવો ઉતારવો ફેવાયછે.

અઝન, નો [સંઠ અઝ-ચોપડવું અથવા શોભાવવું] આંખના ડોળાની પાળ ઉપર ચોપડવું-લગાડવું તે; આંખવું તે. ૨ જે વસ્તુથી અઝન કરવું તે—સુરમો, કાળજી, ઓસડ વગેરે.

અઝળા, અઝળજળ, ૨ ઋણુનાનુબંધ; સમ્મન-ધ.

અઝળી, સ્ત્રી [સંઠ અઝલિ, અઝ-જવું] બે હાથની હથેલી સાથે રાખવાથી જે સમ્પુટ આકાર થાય તે; બોમો; પોશ.

અઝસા, અઠ ઉતાવળો; તુરતજ (ઝેઠ).

અઝાવું, કિં અઠ ચોપડાયલું થવું—આંખ અઝાઈ કે? તારથી ઓસડ નહિ અઝાય. ૨ સામાંના કરતાં રૂપ ગુણમાં કમી ઉત્સાથી એકાએક શરમિન્દાં થવું. ૩ છેતરાવું; કંગાવું; કાંઈના પેચમાં આવી જવું.

અઝીર, નો [સંઠ ધાતુ અઝ-સ્વચ્છ કરવું] એ નામનું એક ધળ-મેવો.

અઝિરિયા, વિઠ પોકલો અઝીરના રજૂનું—સરખું.

અઝીરી, સ્ત્રી અઝીરનું ઝાડ.

અઝમન, સ્ત્રી એકજ ધરમ માનનાર જે લોક તે સહુની જે સભા તે; કામનો જમાવ; પકાયેત (પારસીની).

અટક, સ્ત્રી [હિંઠ સંઠ અટ ધાતુ ગતિ વાંચક છે ને એ ઉપરથી અટ વાળો શબ્દો થયા જણાય છે] વેમ; ખતરો. 'જિસકે મનમે અટક હૈ, સોહી અટક રહે'. ૨ [સંઠ અવટકું] બોલાદને સારુ ગુણ કમ ઉપરથી રાખવામાં આવેલું જે નામ તે; ઉપનામ; ઓખર. ૩ સિન્ધુતદી.

અટકચાળું, નો સામાં માણસને જાણ ન પડે તેવી રીતે તેની જે મજાક કરવી તે; શરમાવવાની-ચિડવવાની મતલબથી કામની જે છેડખાની કરવી તે; અડપણું. સળી—આંખળી કરવી તે. ૨ કાવકાં ન રૂંતાં ગરખડ—મસ્તી કરવી તે (રૂંધ રૂંધને—અટકી અટકીને ઘાણો કરવો તે અટકચાળું). વિઠ અટકચાળું કરનાર.

અટકડી, સ્ત્રી છાતીના પડાની અન્દરના વાવું આંખુઆંખુથી રસ્તો કરી ઉપર ચડી આવી એક દમ છુટે પડવું તે; વાધણી; હેડકી.

અટકણ, નો જેથી ગતિ બન્ધ પડે તે (વસ્તુ). ૨ ધ-પડીનું ધરવું ઉતાવળું અથવા ધીમું કરવાસારુ તેની તળે લાકડાની જે કકડો ગોઠવવામાં આવેછે તે.

અટકણિયું, નો અટકણ.

અટકવું, કિં અઠ ગતિ બન્ધ થવી; કામ ચાલતું બન્ધ પડવું; ઉભરવું; થોભવું; ખોટીથવું.

અટકળ, સ્ત્રી[હિંઠ] કંઠક આધાર ઉપરથી તક કરી શોધીકાડવું તે. ૨ કલ્પનાથી ગણેલું તે; સુમાર; આ-સરો; અડસટ્ટો. ૩ જુકિત; કુંચી; કળ. ૪ કિસબ રમીરો તે; અભયાસ; માવરો. અટકળ કરવી—કાડવી—આંધવી તેમ અટકળ આવીરેવી એવા પ્રયોગ થાય છે. [તર્કી.]

અટકળખાળ, વિઠ અટકળ બાંધવામાં ચાલાક—પ્રવીણ; અટકળવું, કિં અઠ સન્દેહ-અન્દેશ-વિચારમાં પડવું. 'નગરદાર શ્રીકૃષ્ણ, નિકળીઆ જેટલે; કાળયવન મનમહિ, અટકળીઆ તેટલે. ૨ અટકળ કરવી.

અટકાર પુઠ ઓડકાર શબ્દ જ્ઞેવો.

અટકાવ, પુઠ [હિંઠ] જેથી અટકી પડાય તે; પ્રતિ-બન્ધ; હરકત. ૨ જરૂરિયાત; અગત. ૩ બાધા; નીમ. ૪ સ્ત્રીને ઋતુ આવવો તે; અળણું બેસવું—માથે આવવું—રાજ આવવું તે; દસ્તાન. અટકાવ હોવા—પાછોવો.

અટકાવવું, કિંસંઠ બન્ધ પાડવું; રોકવું. ૨ વચમાં હરકત આણવી.

અટકાવું, કિં અઠ સ્ત્રીને ઋતુ આવવો; અળણું બેસવું; અલગાવું; મહિનો થવો—ધણુંકરીને મહિને મહિને ઘેરા-

એને જાને ટૂંકાણું કરી ન જાય તેવો લોહી જેવો
પદાર્થ વેતો માલમ પડેછે ત્યારે તેઓ ત્રણ દિવસ
કાઈ માણસ-વસ્તુને અડકતાં નથી.

અટકોમટકો, પુઠ સ્ત્રીનો, ચાલવાનો તથા અક્ષ મર-
વાનો જે યાજો તે.

અટણ, ન૦ [સંઠ અટન. અટ-જવું] જવું-પરવું-
ભમવું-રખવું તે; બ્રમણ. ૨ મુસાફરી; પ્રવાસ.

અટની, સ્ત્રી [સંઠ] કામડીનો કાપવાળો છેડા; ધનુ-
પત્તું સિંગડું. ૨ કામડાંનો કરો; તટી.

અટપડું, વિઠ ગુંચવણવાળું; ન સમજાય તેવું; તરેહ
તરેહના પેચવાળું; સરળ નહિ તે; બાંકું; કપરું. 'પ્રી-
તટીની રીત અતિ અટપટી ઓધવજ છે પ્રીતટીની
રીત અતિ અટપટી'.

**અટલ, વિઠ [સંઠ અટનો અર્થ ધાતું અતિશય એવો
થાયછે]** સારો હોશિયાર; પાંદરા; પ્રવીણ. ગદ્ય-
જુગારી-ચાર. ૨ ધણી અન્યારી (રાત). **અટલ-
અળદેવ**-ખાવે ખાવે કુટ્ટી કરે જવરો (મથુરાના
ગાંધા જેવા).

અટલરાત, ન૦ મોડું ને ભયફર એવું રાત.

અટવાવું, કિંઠ એઠ અટવાવું શબ્દ જોવા.

અટવી, સ્ત્રી [સંઠ] રાત; વન; અરણ્ય; જંગલ.

અટળ, વિઠ છટાં ન પડાય-ફર ન કરીશકાય-ટળે
નહિ તેવું; અનિવાર.

અટાઉ, સ્ત્રી કાળ-અટાઉનો માલ અટાઉ (તટાવ)માં
જાય' એજ પ્રયોગમાં માત્ર અટાઉ શબ્દ વપરાય છે.

અટા, સ્ત્રી [સંઠ] અહીં તહીં ભમવું તે; મિથ્યા
બ્રમણ કરવું-રખવું તે. ૨ મેટી.

અટાટ, વિઠ [સંઠ] ધણું ૨ સાર વગરનું. **સ્ત્રી
[અટાટચ]** અટા (૧ લા અર્થમાં).

અટાણ, સાક્ષા વગેરેનું રજ્યા પેલાં જે લુગડું તે; પોત.

અટાપટા, પુઠ લાખ્યા પોળા લીટા; આડા અવળા પટા.

અટામણ, ન૦ રોટલી-પોળી કરતીવેળા લુવાના બંધારણ
સારુ ધોયલા યોજાનો અથવા ખીન કશાના જે
લોટ લુવાને લગાડવામાં આવેછે તે.

અટારી-ળી, સ્ત્રી [સંઠ અટારીકા] કિચો માળ;
ઉગીમેટી. ૨ ઝરૂખા, ગોખ.

અટારો, પુઠ ઉચાળો; સરસામાન; અટલો (ધરમાંનો).

અટાવું, કિંઠ એઠ ખુંદામને લોદા થવો.

અટિમર, પુઠ ઢગ; કુટ્ટર-કચરા પુંગનો-કામકા-
જનો અટિમ્ય પડોછે.

અટી, પુઠ [સંઠ] ફરફર કરનારા ઋષિયો; બ્રમણ
કરનારા. 'અટી ધબ્યા થંબ્યાં જળ'.

અટરવું, કિંઠ સઠ કાંતેલાં સૂતરની આંટીયો બનાવવી;
ઓવાળવું.

અટાપવું, આટાપવું.

અટલ, અટલ.

અટહાસ-અટહાસ્ય, ન૦ [સંઠ] મોંકું શહીને-
દાંત કાંડીને ખડખડસવું તે.

અટા, પુઠ દાર-દરવાજા. **અટાખન્ધ** કરવા-ખેલતાં
ખન્ધ કરવું; આંછ નાખવું; હરાવવું (તકરામો). અટા-
ખન્ધ થવા-ખજે ગળાંતગી આધું હોય તેવું હોવું.
૨ દારીજવું.

અઠમ, ખીજ, ત્રીજ ને યોથ, એવા ત્રણ અપવાસનું
નામ છે (જૈનમાં).

અઠવાડિયું, ન૦ [સંઠ અઠ વાર ઉપરથી] સાત દિવસ
ને સાત રાત એટલો જે કાળ તે-એક વારથી શરુ
કરતાં પાછો તે આઠમા વાર આવે ત્યાંધુધી.

અઠવાડું, ન૦ દોરડાંને વળદાવાનો લોકડાંનો કકડા.

અઠાસિયા, ન૦ સ્ત્રીધાને પગ પેરવાનો રૂપાનો એક
ઘાટ. એ જંતડ હોયછે. તોડા. અઠાસિયું (એ એક
વચન) ખોડવામાં ઝાડું આવતું નથી.

અઠીંગણ, ન૦ અઠીંગણસાર જે ટંકા-તકિયા તે.

અઠીંગવું, કિંસઠ શરીરના લાખને આરામ આપવા
સારુ તેની નીચે-પછવાડે જે ટંકા-બીત-તકિયા હોય
તે ઉપર પડવું-નશ્ખાવું. તાકયે અઠીંગીને ખેસવું.

અઠે, અઠ અહિયાં. 'અઠે દારકા.'

અઠેલવું, અઠેલવું.

[૩ અબ્યાસ.

અઠોઠી, સ્ત્રી ગાળતી કુડમાં બાણેલું આદું. ૨ હથેલી;

અઠાઈ, સ્ત્રી આઠ ઉપવાસ લાગટ કરવા તે (જૈનમાં).

અઠાણું, વિઠ [સંઠ અઠનવતિ] તેવું ને આઠ એટલી
સજખ્યા તે-હટ. ૨ (સંકેતમાં) બેની સંખ્યા.

અઠાખન્ધ, વિઠ સોકડાંની રમતમાં અઠા ઉપરની
સોકડી છતે દાવે પણ ન મરાય તે. [આઠ-પટ

અઠાવન, વિઠ [સંઠ અઠ પઞ્ચાશત] પચાસ ને

અઠાવીસ, વિઠ [સંઠ અઠવિંશતિ] વીસ ને આઠ-૨૮.

અઠાસિયા, ન૦ અઠાસિયા શબ્દ જોવો.

અઠે, પુઠ સોકડાંની બાહ્યતા અઠેકા પડને છેડે
ત્રણ ત્રણ ખાનાં હોય છે તેમાંનું અઠેકું વચલું તે.
૨ ગજીજાનાં અથવા ખીન કાઈ રમવાનાં ખાનાં
ઉપર ચિતરેલા આઠ દાણાનો જે સમુદાય તે.

અઠોતરસુ, અઠોતરશત.

અઠવાસી, વિઠ [સંઠ અઠાશીતિ] એસી ને આઠ-૮૮.

અડ, સ્ત્રી [હિંઠ] હડ; છડ. તે પોતાની અડ
મુકતો નથી. ૨ પાસેનો સમ્યખ. અડનું સળું.

અડક, સ્ત્રી અટક; ઉપનામ.

અડકવું, કિંઠ [સંઠ] બે જણે-વસ્તુએ કાઠ પણ ટૂંકા-
જે એક બિજાની વચ્ચે કંઈ પણ અનતર ન રે તેમ
સાથે થવું-હોવું; સ્પર્શ કરવો. સમ્યખમાં હોવું-થવું.

તે નાયા વના તેને અડક્યો; વળગણી ઉપરનું વસ્ત્ર માથાપરની પાઘડીને અડક્યું. ૨ પોંચવું; સ્પર્શ કરવાને વચ્ચમીના અન્તર ભરવો. વરનું માથું વહુની છાતીપિ અડકે છે. ૩ હાથમાં લેવું; ઝેડવું. તે કાગળોને તો હાલ હું અડકતોજ નથી.

અડકાડવું, અડકે તેમ કરવું.

અડકાયલી, વિં સ્તુતી અગામી બેઠેલી (સ્ત્રી).

અડકાવ, પુઠ સ્ત્રીને ઝગુ આવવો તે; અટકાવ; અગણું.

અડકાવવું, કિંસમ બન્ધ કરવું; દાંકવું; દેવું (પારી પારણી).

અડકાવું, કિં અમ બન્ધયતું; દેવાવું (પારણું). ૨ અડકાથી અગ્રદ થવું (ડાકુને). ૩ અટકાવ આવો (સ્ત્રીને).

અડગાડિયાં, નમ પ્રેરતે પેરવાનું ધરણું.

અડગાદડાં, પુઠ ખેસને વચ્ચે મળકામાં ઉડીને કચરાથી ભરેલું હાંડલું દાંડુકે વગાડતાં અને 'લાલ (દામી) આવે ને અગાસ (દગદર) નવ' એમ ખોલતાં ચકલે જઈ તે હાંડલું ધોડી નાખવાની વ્યથા ભરેલી જે રૂઢિ તે. ૨ દોપ-કપકાનો ભાર (અડધો-દડધો તેને માથે).

અડફો, પુઠ કામ થયા વગર ઉડવુંજ નહિ એવા આગ્રહ ધરી ખેસી રેવું તે; ધામા. ૨ કુસ્તીમાં એક નરેહનો પગનો દાવ.

અડચણ, સ્ત્રી જે વસ્તુ-અનાવનાં આડાં આવવાથી ચાલતાં કામ અટકી પડે તે; દરકત; નડતર; રોકાણ. ૨ ગભરાટ; સફટ; આપદા.

અડચણ, નમ ગાય ભેંસ વગેરે દુધાળાં જનાવરના આંચળની ઉપરની દૂધ ભરાવાની ધુલેલી જગ્યા.

અડતડાં, નમ આનાકાની; ગાંગાંતરિયાં હાં; ડાંગાં.

અડતડો, પુઠ આસરો; એથ. ૨ મુમારે; અટકળ.

અડથલ, વિં કામ કરવે હરે નહિ તે; જગરું. ૨ કદાવર; લટ.

અડથળો, પુઠ મોટી અડચણ; રોકાણ.

અડદ, પુઠ કડાળાં જાનિ અનાજમાં ગણાવું એક (એ જનક પ્રયાગમાં પળ કામ આવે છે).

અડદાળું, નમ અડદાળું તે. અડદના લોટાના લાડુ, અડદની દાળમાં ખીજ એ ત્રણ દાળ એકડી રાંધેલી હોય તે.

અડદાળી, પુઠ છુદાયાથી એકસરખું નરમ થઈ મળી-જવું તે; ભેચો; ધાણ. ૨ ખૂમ માર પડવાથી હાડકાંપાંસળાં નરમ થઈ જતાં તે; શક્તિ ઉપરાન્ત અતિસે કામ કરાવ્યાથી કામ કરનારે છેકજ થાકીજવું તે. [અડદનું ખીરું.

અડદિયું, નમ અડદના લોટની ખનાવેલી મિઠાઈ. ૨

અડદિયું નમ અડદું તે.

અડધી, સ્ત્રી તાંબાના એક શિક્કો; પૈ-એક આનાનો ખારમો ભાગ. (એ શબ્દ મુઅમ્મદમાંજ વપરાય છે).

અડધું, વિં [સં અર્ધ] આખી વસ્તુના અડધા સરખસરખા કરેલા એ ભાગમાંના અર્ધકો.

અડધુંપડવું, વિં અડધું અથવા તેથી કંઈક એધું.

અડધો, પુઠ રૂપાનો ચલણી શિક્કો (એક રૂપિયાના એ અડધો). ૨ (સફેદમાં) અડધો થેલો.

અડધોઅડધ, વિં અડધાઅડધ.

અડનું, પાસેનું (સચું).

અડપલું, નમ અટકચાળું. વિં અટકચાળું.

અડફટ, સ્ત્રી [સં અટકાવન] અપટ; ડેટ; આટા; અથડાવું તે. અડફટમાં આવવું.

અડમફ વિં [હિં] ક્રિયે કર્મ ને કરે કર્મ તે; કુચું ન લેખવતાં પોતાનાંજ જન્મમાં મચી રેનાર; ઉડત તથિયતનું; દફૂ વગરનું; દહીલું; અડાણી; સૂર્ખ.

અડમરિયું, નમ ગણીને પડવું તે; લથરિયું.

અડમોટ-અડમોથ, સ્ત્રી તાણીને મોડાંપર હાથ મારવો તે; લપડાક. "અડમોથનો ઉધારો ન હોય" એ કેવન છે.

અડમોથ, વિં હાક; સૂર્ખ; બૂધી.

અડવડવું, કિં અમ અડવડિયાં ખાવાં; લથડી પડવું.

અડવાણું, વિં અડવું; ઉધાડું.

અડવું, વિં સળગાર રહિત; ઉધાડું. અડવી કોટ (કપડી વના); અડવા પગ (ઘેટા વના). કિં ૨ સળગાર વના અતડું-નરસું દેખાવું તેવું. કડલાં વના પગ અડવા લાગે છે.

અડવું, કિં અમ અડવું; સ્પર્શ કરવો. "મુજને અડશે માં આધા રો અલખેલા છેલા અડશે માં" (દયારામ). ૨ એકાદાં કામ ઉપર મોટી પડવું-લાગુ રેવું.

અડવો, પુઠ વાણિયાં (ભરેમાં).

અડસદો, પુઠ [હિં] અટકળથી ગણેલું તે; સુમાર; આસરો. અડસદો કાડવો.

અડસેઠ, અડસેઠ.

અડસાર, સ્ત્રી ધરની ઝં; પાટડી.

અડસિયાં, અડસિયાં.

અડસેઠ, વિં સાડ તે આક; ૬૮.

અડાઉ, વિં વાવતર થયા વિના પોતાની મેળે ઉગી નિકળે તે (ડાંગર-લાત); નમાર.

અડાડવું, અરકાડવું.

અડાણી, વિં ખોલવે ચાલવે જડુલી; અસબ્ય; અનાડી. ૨ સમજ-આવડત વતાવું; સૂર્ખ.

અડાણો, પુઠ એ નામનો એક રાગ. [ડાખીડ ગાડ.

અડાણીડ, વિં કંઈક ભય ઉપજવવું એવું મોડું. અ-

અડામી, નમ સિતમાં જડલાં પાડિયાં વગેરે તે.

અડાયાં, નો રસ્તામાં પડેલા સુકાઈ ગયેલા ગાય ભેંસના પોદળા. અડાયાં, એક વચનમાં પણ એ શબ્દ થોડો વપરાય છે.

અડાર, વિં [સંઠ અષ્ટાદશ] દશ ને આઠ; ૧૮.

અડારભાર વનસ્પતિ, અડાર પુરાણ ૪૦

અડાલી, સીંઠ લાકડાંની નાની યાળી-કચરોટ.

અડાવવું, કિં સંઠ (ખુશાલી પણ કંઈક દાંડઆઈ ખતાવે છે). અતિશય ખાતું, તેણે આજ પન્દર લાડુ અડાવ્યા. ૨ ભોલવામાં ભુડી વાત ચલાવવી-ખુસાડી દેવી. તેણે ગપ અડાવી, તેણે કંઈનું કંઈ અડાવ્યું, તેણે તેની આગળ ભુંડું અડાવ્યું. ૩ ભુંડો દમ ભરાવ્યો; ધમકાવવું; સપડાવવું. તેણે તેને ખૂબ અડાવ્યો. ૪ સ્ત્રીસાથે સફ્ત કરવો. તેણે તેને અડાવી; અડાવી દેવું. કાઠને એકાદ ટુકાણે તળવીજથી દાખલ કરી-ખુસાડી દેવું. ૨ ન કેવાની વાત કંઈ દેવી.

અડાસિયાં, સીંનું એક ધરેણું.

અડાસે, અંઠ પાસે; લગોલગ. ૨ પડછાયે; ઓળે. એની અડાસે ન જતો.

અડાળી, સીંઠ ધરને લગતી એક ભીંતને આસરે જે છાપરી બાંધેલી હોય તે; આસરી.

અડિયલ-વેલ, વિં [હિં] અડ કરનાર; હડીલું; કુંડું ન માંતે તે. એ શબ્દ વિશેષે પશુને લગાડવામાં આવેછે-અડિયલ દરદુ.

અડિયું, સીંઠ નાની અડી.

અડી, સીંઠ સોતીનું એક ઓળતર-કાંસાંનાં જે બીબાં ઉપર લુધરી વગેરે ઘાટ ધરાય છે તે. ૨ દોડ; ગળફી.

વિં જરૂરની; અટકી પડાય તેવી; અડી વેળાએ.

અડીજીતે, અંઠ ધાંઠ મણડાં-લાડુ રૂંધે.

અડીજવું, કિં અંઠ દાખલ થઈ જતું. ૨ અટકી પડવું-થોડા અડી ગયો. [પડવું; રૂંધ જવું.

અડીપડવું, કિં અંઠ (કંઈક દાંડગાળના ભાવમાં) અટકી

અડીવેળા, સીંઠ અટકી ખેસવાના સમયની લગોલગનો સમય. ૨ દુઃખનો વખત. ૩ અણીની છેલી વેળાએ.

અડી, વિં બે ને એકનું અડવું તે; ૨ફ અથવા ૨ા

અડીશીરી, સીંઠ અડીશીર વજનમાં થાય તેવું તોળવાનું કાટલું. ૨ અડીશીર માંય તેવું માપ-કામ.

અડુકદડુકિયું, વિં અહીંથી તહીં ને તહીંથી અહીં દોડનારું-માલનારું; ગરખિયું. ૨ ખસે પસીથી છુટો રહી પોતાની મરછ થાય તે પક્ષને મદદ કરનાર; વધારાનો (જેડી દગની રમતમાં).

અડુસી, સીંઠ એક ઓપથી.

અડુસો, પુંઠ એક ઝાડ. એનાં પાતરાં ઓસડમાં વપરાયછે.

અડાખડ, અંઠ લગોલગ; છેકળ પાસપાસે; અડકીને રડું હોય તેમ.

અડાલ, વિં ડાલે નહિ તે; અચળ; અઠળ; સ્થિર. અડાલી, સીંઠ મોરી-અછોડા-નેતક ખસી ન જાય માટે છેડા ઉપર ભેરવેલા લાકડાં વિગેરેનો નોતોસરખો પાળો જે કકડો તે; અટકણિયું.

અડાસપડાસ, પુંઠ પોતાનાં ધરને લગોલગ અથવા થોડેક દૂર પણ તેજ મોઢામાં હોવાનો જે સમ્યન્ધ તે.

અડાસીપડાસી, પુંઠ પોતાનાં ધરને લગોલગ અથવા તેની ચારે બાજુએ જે માણસો રેતાં હોય તે; પાડાપડાસી. [રૂપું; બદસુરત.

અડાળ, વિં ડાળ-આકાર-ઘાટ વગરનું; વરતું; કંઠ.

અડાળકાટલું, વિં અડાળ. ૨ મનમાનનું કામ ન કરી શકે તે- (માણસ-વસ્તુ). ૩ કામ કર્યા વગર વચમાં નકામો અથડાયા કરે તે (જન). “ અડાળ કાટલાંની માફક અથડાયા કરે છે.”

અડયું, વિં કયા વિના ચાલે નહિ તેવું; જરૂરનું(કામ). ૨ અટકી પડેલું-તે કામ કંઈક અડયું રેવાનું નથી.

અઢળ, વિં ઢળી-પડી ન જાય તેવું; અચળ; નિત્ય; સ્થાયી. અઢળ પદ-જે પડે નહિ અથવા ન્યાંથી પડાય નહિ તે ટુકાણું; મુક્તિપદ.

અઢળક, વિં ઢળી ન પડે તે; મુક્ત (જન). અઢળક-દળિયા. ૨ બહુ; ધણુંજ વધારે; એકદમ. “ વાળો મારે અઢળક ઢળીઆ ” (દયારામ).

અઢાવવું, કિં ઢોર ચરાવવા લઈ જ્યાં. ૨ હાંકી કાઢવાં.

અઢીવડો, પુંઠ એક જાતની અઢી-અડી ઢાળની પિછોડી.

અઢેલવું, કિં અંઠ અડીગવું. કિં સંઠ જોર આપી ખસેડવું-ધકડવું (લાકડાં વગરને).

અણ, અંઠ [સંઠ અન] એ શબ્દ વિશેષે નહિના અર્થમાં અને પ્રસન્ન નરસપણું, કમીપણું વગેરેના અર્થમાં વપરાય છે.

અણકુયાગરું, વિં કુંડું ન માંતે તે.

અણકિસળી, વિં કિસળી નહિ તે.

અણકૂટ-કોટ, પુંઠ [સંઠ અનકૂટ-અજનો દગ] દેવની આગળ મોટાં નેવેદમાં જે ભોજન પદાર્થો એક ટુકાણે જુગતીથી ગોઠરી રાખેલા હોય તે; મહાપ્રસાદી.

અણખત, સીંઠ મનમાં કંઈ કંઈ ખુંચ્યા કરતું તે; કંઈ કંઈ કાળજ થયાં કરે તે. ૨ અપ્રીતિ; કપટાળો. ૩ નડતર; આડખીલો.

અણખૂટ, વિં ખુટે નહિ તેવું.

અણગમતું-મું, વિં ધાંઠ ગમતું-પસન્દ નહિ તે.

અણગળ, વિં ધાંઠ ગળેલું નહિ તે-પાણી દૂધ વગેરે.

અણગાર, સણગાર.

અણગોડ-ખ, પુંઠ ઘેરાંનું એક વસ્તુ. કારતક મુદમાં અથવા બાદરવા મુદમાં અથવા શ્રાવણમાં કેટલેક નિમેલે દિવસે ઘેરાંઓ એકઠાં મળી દેવસ્થાનમાં

જઈ તુળસી બીલી વગેરેનાં ઝાડ તમે બેસી દૂધનું ખાય છે અથવા ફલાહાર કરેછે. વાણિયણા કારતક સુદ પીળથી તે સાતેમ સુધીમાં દાળભાત વગર પીળું બધું ખાઈ (ગોંસાઈછતી) એકે જઈ અથવા ધરમાં અણુ-ગ્રોક કરે છે ને માગસરમાં ટાડું ખાઈ કરે છે પણ ભાતદાળ તો નહિજ. [નહિ તે.

અણુગોખું, વિં ૬૦ ગોખેનું-ગોખીને યાદ રાખેનું
અણુઘટું, વિં [સં ૦ અધરિત] ઘટું નહિ તે.
(વિચાર, કર્મ ઇં ૦).

અણુધડ, વિં ૬૦ ધડેનું-સુન્દર ધડેનું નહિ તે (લાકડું ઘાટ વગેરે). ૨ રુડું કેળવાયેનું-તરબીયત થયેનું નહિ તે; સ્વભાવ રીતભાતે સુધડ નહિ તે; જડુલી; બેવકુફ. ૩ ખ્યાલ ગાનારાનું એક દડ જેને મતે જે કંઈ ધડેનું નહિ તે ઇશ્વર એવું છે.

અણુચળું, વિં ૬૦ વર્ણેનું-કથેનું-વદેનું નહિ તેવું.
'કવિ થઇને અવકું શું કયું, જ્ઞેતા નહિ બ્રહ્મ અણુ-મયું' (અખે).

અણુચિતું-ન્યું-ચીતું, અં ૬૦ આગળથી કલ્પના ન કરી હોય તેવા બનાવથી; એકાએક.

અણુછતું, વિં છતું-પ્રગટ નહિ તે; છાનું; ઢાંકું; ગુમ. ૨ ન હોતું તે. "અણુછતે છતાનો બ્રમ, પણ બ્રહ્મ-વેતા નહિ એ મર્મ" (અખે).

અણુબાણ, વિં [સં ૦ અજ્ઞાન] જેને બાણ નથી તે; જે (એકાદી વાત) બાણતો નથી તે. ૨ મૂખ; નાદાન.

અણુતોળ્યું, વિં ૬૦ તોળ્યા વગરનું. "અણુતોળ્યા હીસારે વંચાયે લાભીરે ઘર આપણારે".

અણુદીઠું-હું, વિં ૬૦ ન દીઠું-જેવલું; કાઠી દારો ન દીઠું હોય તેવું. "અણુદીઠાનું દીઠું ને માર મૂળાને મીઠું".

અણુદોયું, વિં દોયા વગરનું. [તેલું તે.

અણુધારયું, વિં ૬૦ ધારેનું નહિ તે; એકાએક બ.

અણુપ્રીછણું, વિં ૬૦ અળણ; વગર સમજનું; મૂરખ.
'પશુ થકી અણુપ્રીછણોરે, માહારે માથે નાથરે' (ભાલણ).

અણુબનાવ, પું બનાવ-સલાહ-સમ્પ નહિ તે; દીલ ભુદાં હોવાં તે. ૨ કળિયો; વાંધા; સામસામી.

અણુબોટ, વિં ૬૦ બોટ્યા વગરનું.

અણુબોલ્યું, વિં ૬૦ બોલતું બન્ધ થયેનું; ચૂપ.
'અખે ને જે કરવા ગયો, ત્યાં એમ અણુબોલ્યા રહ્યો.'

અણુમાનીતું, વિં માનીતું નહિ તે; નાપસન્દ-અળ-ખામણું કરેલું; માનીતી ને અણુમાનીતી રાણી.

અણુરાગ, પું અનુરાગ-પ્રીતિ. ૨ રાગ-પ્રીતિ નહિ તે; રીસ.

અણુસિફું, વિં વિદહી. "વણુ ખાધે કર થાય ચીક-ણે, એવા બેદ અણુસિફીતણા".

અણુવંટ, પું [હિં ૦] બાલક છેકરોને પગને અડકું
ધાસવાનું ધુધરીવાળું રૂપાનું ધરેલું.

અણુવાણ, અણુઅણુ.

અણુવર, પું ૨૨-વડુ પરણીને સાસરે જાય તે પ્રસન્ન.
વર-વડુની સાથે જનારું જે તેનું સગું અથવા સ્નેહી તે. વરની સાથે જનારો કુવારો મિત્ર હોય છે ને વડુની સાથે જનારી તેની સગી-બેનપણી હોય છે.

અણુવરિયું, નં ૦ અણુવર રૂપે હોતું તે. ૨ અણુવર.
અણુવરી, સ્ત્રી. વગર પરણેલી ને ઘરમાં રાખેલી સ્ત્રી.
"અંધા લાખ તો અણુવરી, રાવણને ઘેર નાર" (સામળ).

અણુવાદ, પું નિંદા; બદબોલ.

અણુવિંચું, વિં ૦ સમજ-વિચાર વગરનું; જડસું. 'જિભા અણુવિંચા આહીર.' અણુવિંચાનું કામ કરે છે એમ પણ ખોલાય છે.

અણુવીંધું, વિં ૬૦ વીંધેનું નહિ તે (મોતી). ૨ ખાસી કરેલી ન હોય તેવો (આખલો-બળદ). ૩ ધડાયલું-કસાયલું નહિ તે; અળણ્યું; શિખાઈ (માણસ). સંસાર વ્યવારમાં નહિ પડેલો (માણસ).

અણુસખડી, સ્ત્રી ૦ પાણીથી રાંધેલી રસોઈ સિવાયે બીજા જે ખાવાના પદાર્થો તે; ખાણ્યા વગરની ઘીમાં તળેલી મીઠાં વગરની જે અન્ન સામગ્રી તે; કાચું કારું; વણ અછડું; ફરાળ.

અણુસણ, [અનસન] જમતું નહિ તેવું (વત); ઉપવાસ (જનમાં).

અણુસમજ, સ્ત્રી ૦ નહિ સમજ તે.

અણુસમજણું-જી, વિં ૦ સમજ-સૂઝ-અકલવનાનું- (જન). ૨ બાળક; અજ્ઞાન; નાદાન.

અણુસારો, પું ૦ જરાક આંખ ફેરવી કાઢને કંઈ સમ-ગતવું-ચંતાવતું તે; સાન; ઇસારો.

અણુહદ, અનહદ.

અણાથી, સ્ત્રી ૦ અનાથ. આ [ઉપસં-અહમાં]

અણારો, એનો.

અણિમા, સ્ત્રી ૦ [સં ૦] આહ સિદ્ધિમાંની એક-ગ્રીતું ને ન દેખાય તેવું સ્વરૂપ લેવાની-ધારણ કરવાની શક્તિ.

અણિયાળું, વિં અણીયાળું.

અણી, સ્ત્રી ૦ [સં ૦ અણિ. અણુ-અવાજ કરેલો]
એકાદી વસ્તુને ઘણાજ ઝીણો ખુચે તેવો છેડો; સોખ, હથિયાર વગેરેની અણી. ૨ સફટમાં આવી પડવાની સનિધ; બારીક વખત. "અણી ચુક્યા સો વરસ જીવે" એવી કેવલ છે. ૩ હદ; સીમા. ૪ પૈડાંની ધરીમાં ખાસવાની ખાલી.

અણીદાર, વિં અણી હોય તેવું [હોય તેવું.

અણીશુદ્ધ, વિં જેની અણી ખાંડી-ભાગી-ભુદી ન થઈ

અણીસું, નં ૦ [અં ૦] એક ગતવું ખી-વસાણું.

અણુ, પું [સં ૦ અણુ-અવાજ કરેલો] ધણેજ ઝીણું જે કંઈ તે. ૨ પદાર્થનો ઝીણામાં ઝીણો વિભાગ ને

ને વિભાગનાં (કેટલાકને મને) પાછા નવો વિભાગ થઈ શકતોજ નથી તે; પરમાણુ. વિં શોધુંક; લેશ. અણ્અણ્, અડવાણ્. “અણ્ અણ્પગે વંત વીચરે, કારણ એ મુજ દાખિયે” (ભાલણ). અણ્માત્ર, જરાકજ; ઘણુંજ થોડું.

અણ્સિયું, અણ્સિયું. અણ્ણો, પુ અમાસ અને બીજાં કેટલેક દિવસે રાજન્દ્ર કામ બન્ધ રાખવું તે-કડિયા, સુધાર, મજૂર વગેરે અને કનસારા, લુહાર, સોની વગેરે પણ અણ્ણાન પાળે છે. ન્યાના એકાદા મુખીના મરણને દિવસે પણ કેટલાક ધન્યાદારી લોકાં અણ્ણોને પાળે છે.

અણ્ડસ, પુ વેર યુદ્ધિથી મનમાં ગાંઠ વાળી રાખવી તે; હૈયામાં આંટી રાખવી તે; કીંતિ; અદાવત; દુશ્મનાઈ. અણ્ડવાયું, કિં અં ઘોટ-અપટ-અડડમાં આવવું; વિટગાઈ-ગુંથવાઈ રેવું. [આવવું-લેવું.

અણ્ડવાળા, સ્ત્રી આંટી; અંકેટ. અણ્ડવાળે-વાળિયે અણ્ડાસ, વિં અથડાવું; રખડવું; નકામ; ગણતીમાં નહિ તેવું (માણસ).

અણ્ડ, નં [સં] છંડું. એ આકારે અલ્પમય નં ગાળ તે અલ્પાણ્ડ. પુ યુદ્ધેન્દ્રીને લગતી ગોળીની ને જોડ તે; ગ્રાણ્; વીરચાન.

અણ્ડકટાહ, પુ તાળવું. ૨ અલ્પાણ્ડ. “કા કરે પ્રાંટી-કાય, અણ્ડકટાહજ ફાંટ, તોએ તે અણ્ણો અપ્પા, માયાએ મકેટ કર્યાં”. ૨ (અલ્પાણ્ડનું કાંટું).

અણ્ડજ, વિં [સં] ઈંડાંમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું-પક્ષી, સાપ, માછલાં વગેરેની અણ્ડજ ખાણમાં ગણના છે.

અણ્ડવૃદ્ધિ, સ્ત્રી [સં] અણ્ડ વધી મોટા થાય તે રોગ.

અણ્ડકૃતિ, સ્ત્રી ઈંડાંની આકૃતિ. વિં ઈંડાંના આકારનું.

અણ્ડકુસ, નં સીતાળા. પુ અણ્ડ.

અત, અં [સં] એ માટે; એવું છે વારતે; એ ઉપરથી. ૨ એ જગાથી. ૩ એ સમયથી.

અત:પર, અં [સં] હવે પછી; અત્યારપછી; આવન્દ. [લીધે.

અતએવ, અં [સં] અંટલાજ માટે; એજ કારણને

અતડાઈ, સ્ત્રી જુદાઈ. ૨ આડાઈ. ૩ તોર; મગરળી.

અતડું, વિં કાઈ સાથે હળે મળે નહિ પણ સદુથી અલગ-જુદાજ રે તે; ઘણાંના પ્રસન્નમાં ન જતાં પોતાનાંજ કામમાં આનન્દ માનનાર (માણસ). ૨ તોરી; આડું (માણસ-કામ). ૩ ઝિઝકું; તોણું; વરવું.

અતડુ, પુ [સં] અ-તલી-તડુ-શરીર] શરીર પિતાના-કામદેવ.

અતરફ, અં આધાર વગર લટકવું; અદર. ૨ અલા-દિદું; આવું; જુદું.

અતરફ, વિં [સં] તરફ-અપણ નહીં તેવું; ધીમું. અતરાપતરી, અં ઓચીનું; એકદમ; અકરમાત.

અતરાપી-પુ, વિં ધરનું નહિ તે; બારનું; અબળયું. ૨ જેને કંઈ લાગતું વગળતું ન હોય તે; ત્રાહિત; એ તરફનમાંનો નહિ પણ ત્રીજે ઘણી.

અતરે, અં [સં] અત્ર અતરેથી-અહીંયાંથી.

અતર્ક્ય વિં [સં] તર્ક ન થઈ શકે તેવું.

અતલગાતું, વિં નિકટનું, અડનું; પાસેનું. અતલગતું સળું.

અતલસ, સ્ત્રી [આં] એક જાતનું પાતળું સાડીન જેવું રેશમી કાપડ; લાય.

અતળ, નં [સં] અતલ] સાત પાતાળમાંનું પેલું-પૃથ્વીની નીચેનું. વિં તળિયાં વગરનું; ઉપડું.

અતળી, વિં અતુલ. “એ અતલી બળ અફૂદ અધિક, પલક એક પોતો તહાં” (સામળબટ).

અતાર્ક, વિં [હિં] ઘણુંજ સરસ (ગાનારો-વગા-ડનારો). એ શબ્દનો અર્થ મૂળ ભાષામાં મક્ત ગાનારો-નાચનારો અથવા ગુરુ કર્યા વગર સાંભળી સાંભળીને ગાનાં શિખેલો એવા થાય છે.

અતાગ, અધાક.

અતાર-રી, પુ [આં] અતાર, પાંના વગેરે સુગન્ધી વચનારો.

અતિ, અં [સં] અત-જનું] એકંદરે તેથી ઘણુંજ વધારે; બેહદ; પારવનાનું; હદયાર. ‘અતિ સર્વત વર્ણ્યત’.

અતિઘણું, અં પારવનાનું-ઘણું.

અતિકાળ, પુ વધારે વડી ગયેલો વખત; ઘણું મોડું થઈ જવું તે.

અતિક્રમ-અતિક્રમણ, પુ હદયાર જવું તે; અમ-યોદા. ૨ અસાધારણ સરસ થવું તે. ૩ ત્યાગ કરવા-બેતમાં રાખવી તે. ૪ શત્રુની સામાં બાદુરીથી ધસારો કરવા તે.

અતિકાન્ત વિં ધાં હદયાર ગયલું; ઉલ્લૂન કરેલું. ૨ થઈ ગયલું. ૩ વધી ગયલું. ૪ સરસ થયલું.

અતિજગતિ, પુ [સં] ચરણમાં તેર તેર અક્ષર આવે તે જન્દ જાન.

અતિધિ, પુ [સં] દાન-ભિક્ષા લેવા આવેલો જે મનુષ્ય તે. ૨ વાચક જ્ઞાતિવાળો મેમાન-પ્રાણો-પરોણો-જેને ધર્મયુદ્ધિથી ભોજન તથા ઉતારો આપવામાં આવતો હોય તે.

અતિદેશ, પુ [સં] શબ્દ-વાક્યના અર્થને કંઈક તાણી વધારેલો તે. [૨ અન્યાય; ઉત્પાત.

અતિપાત, પુ [સં] શાસ્ત્ર-રહિથી આડું વતેવું તે.

અતિપાતક, પુ [સં] મોટામાં મોડું પાપ.

અતિરથ-થી, પુ [સં] ૧૦ હજારથી વધારેને

પૂરા પડે તેવો જે એક જોદ્ધા તે-મહારથી કરતાં
- વધારે અળિયો.

અતિવચ, વિ૦ (સં૦) વહ; બુદ્ધો.

અતિવિષ, ન૦ [સં૦ અતિવિષ] એક આંધિ. એની
કળીયો બાળકને કરમ, ઉધરસ વગેરે રોગ ઉપર આપ-
વામાં આવે છે. એ ઝાડની ઝાલ રૂકના કામમાં આવે છે.
અતિન્યામિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] પ્રતિતા વાક્યો ઉપરથી
જેટલું નિકળે તેના કરતાં વિશેષ જે અનુમાન ફાડવું
તે; તાણીદુસીને સામાન્યતઃ આણવું તે; મરડી મચ-
ડીને જે દરાવ કરેલો તે. [વધારે.]

અતિશય, વિ૦ [સં૦] ધણુંજ; પુષ્કળ; બહુજ.
અતિશયોક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] હોય તેના કરતાં અતિ-
શય વધારીને જે કહેલું તે. ૨ એક અર્થલક્ષાર-જેમાં
કોઈ વસ્તુને શોભાવવાને તેનું વધારી વધારીને વર્ણન
કરેલું હોય તે. ૩ બકવાટ; અપવાટ.

અતિશાણું, વિ૦ દોડણું.

અતિશૂદ્ધ, પુ૦ [સં૦] શુદ્ધી નીચી જાતિનો પુરખ.
ભક્તિયો, ચમાર વગેરે.

અતિસાર, પુ૦ [સં૦] વારે વારે પાતળો-લોહીનો
ઝાડો થયાં કરે તે રોગ; મરડો; સફુલ્લો.

અતિસ્નેહ, પુ૦ [સં૦] ધણોજ સ્નેહ.

અતિસ્વાર્થ, પુ૦ [સં૦] ધણોજ સ્વાર્થ; ધણોજ
લોભ. ૨ છેકજ એકલપેટાપણું.

અતીક્ષ્ણ, વિ૦ [સં૦] તીક્ષ્ણ નહિ તે.

અતીત, પુ૦ [સં૦ અતિથિ] કરતો સાધુ-ગાવો;
ભિખારુ; માંગનાર.

અતીત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જુદુંપડી છુટું થયલું. વિષયા-
તીત, મોહાતીત, ઇ. ૨ વીતીગયલું; પસાર થઈગ-
યેલું. કાલાતીત, સ્થલાતીત ઇ. ૦.

અતીન્દ્રિય, વિ૦ [સં૦] ઇન્દ્રિયોથી કળાય-સમ-
નય નહિ તે; અજોચર.

અતીસ-સે, અતિશય.

અતુલ-લ્લ, વિ૦ જેની તુલના-અરોપરી ન થઈ શકે
તે; અનુપમ; અસાધારણ. [છિડન. ૨ તુટે નહિ તે.

અતૂટ, વિ૦ [સં૦ તુટિત] તુટેલું નહિ તે; અખ-

અનુભ, વિ૦ [સં૦] તૃપ્ત-ધરાયલું નહિ તે.

અનોહ, વિ૦ [સં૦ અતુલ્ય] જેનું તોલ માપ ન
થઈ શકે તે. ૨ અનુપમ.

અત્તર, અ૦ [સં૦ અત્ર] અહીં. અત્તરમતુ-અહીં
સહી (કરવી એમ અલખેલને દેખાડવાને એ શબ્દ
નિકળ્યો છે).

અત્તર, ન૦ [આ૦] ફૂલ-સુકેડ વગેરેમાંથી જુદી-
પાંડેલી એવી તેલના અંશવાળી જે સત્વસુગન્ધિ વસ્તુ તે.

અત્તરધડી-યે, અ૦ આધડીયે; હમણાંજ.

અત્તરદાની, સ્ત્રી૦ [આ૦ ફા૦] અત્તર રાખવાની સીસી.

અત્તરસાહુત-દ, અ૦ આધડીયે; આજ ક્ષણે; હમણાંજ.

અત્યન્ત, વિ૦ [સં૦] ધણુંજ; અપાર; અથાક.

અત્યય, પુ૦ [સં૦] નાશ. ૨ અતિક્રમ. ૩ દુરાચાર.

અત્યાગ્રહી, વિ૦ અતીસં આગ્રહ કરનાર.

અત્યાચાર, પુ૦ [સં૦] ચાલતા આચારથી આડું જે
આચરણ તે; કુમાર્ગ; ખરા આચારનું ઉલ્લંઘન કરનાર.

અત્યાર, સ્ત્રી૦ આ વખત; આ ક્ષણ; હમણાં. વાણાંનું
કામ માંડવું હતું તે પુરું થતાં છેક અત્યાર થઈ.

અત્યારપછી, અ૦ હવે પછી; આજ પછી.

અત્યારલગી-સુધી, અ૦ આ ધડી લગી; હમણાં સુધી.

અત્યારે, અ૦ આ વળા; આ ધડીયે; આ વખતે.

અત્યાસક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] અતિશય આસક્તિ-સ્નેહ-
લમ્પટપણું.

અત્યુક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] અતિશયોક્તિ. [આમાં.

અત્ર, અ૦ [સં૦] આ ઠેકાણે-જગ્યાએ; અહિંયાં;

અત્રાપિ, વિ૦ પારકા; પરાયે; બારનો; પોતાની ઓલ-
ખાણ કે કુટુંબનો નહિ તેવો.

અત્રૂપ, વિ૦ નિર્લજ; બેસરમું.

અત્રે, અ૦ અત્ર.

અથ, અ૦ [સં૦] પ્રારમ્ભ દેખાડતો મજૂલશબ્દ.

અથથી તે ઇતિસુધી. તે માટે, આ પ્રકારે, વળી,
પછી, વિશેષ એ અર્થમાં પણ વપરાયછે; પ્રસ્ત
પુજતાં, કેરૂંપણ કેતાં તેનો પ્રયોગ થાયછે.

અથડવું, અથડાવું.

અથડામણ, સ્ત્રી૦ અથડાયાં કરવું તે; અથડાવાની મેળેનત.

૨ કડકટ; અડચણ. ૩ રખડપટ્ટી.

અથડાવું, કિ૦ અ૦ બે વસ્તુએ જતરમાં એક બીજાને
અડકવું-લાગવું; અફળાવું; ફાંકવું. ભીતસાથે માથું

અથડાવું. ૨ રજાળવું; રખડવું; ભટકવું; ફાંકાં મારવાં.

તે હજી ત્યાંનોત્યાંજ અથડાયાં કરેછે. ૩ સાંભી અડ-
ચણા નરંથી થાકીજવું; કણ્ટાળવું.

અથર્વ, પુ૦ [સં૦] ચાર વેદમાંનો ચોથો.

અથર્વણ, પુ૦ [સં૦] શિવ.

અથર્વેદી, પુ૦ અર્થર્વેદ ભણેલો તે. ૨ માથાફોડીયો;
ફાક. ૩ ખળ; બુઝ્યા. ૪ નસ્તિક.

અથવા, અ૦ [સં૦] બેમાંથી એક એવા અર્થ દેખા-
ડનારો શબ્દ; કિંત્રા; કેં યા.

અથાક-ગ, વિ૦ [સં૦ અસ્થાગ.અ; સ્થા-ઉભ રેવું-
અટકવું. અગાધ ઉપરથી પણ હોય] તળિયું ન માલ-
મપડે તેવું; ધણુંજ બીડવું; પારવનાનું; અમાપ; અકળિત.

અથાણું, ન૦ ન બગડતાં ધણો કળી જે તેનેસાર ધણું
કરીને મીઠામાં આથેલાં જે ફળ કન્દ તે. એ પોતાના

ખાટા-ખારા-તીખા-ગળ્યા સવાઈથી ખાવામાં લેજત

આપે છે. અથાણું સાન પ્રકારનું છે. ગ્રેધિયાં (કરી, ગ્રેદાં, મરયાં), ગાળિયાં-ગાળયાં (કરી, આદું, ખોર, મરયાં), બોળ (કરી, આદું, હળદ, લીણુ, ખેર વગેરે), રાહતી કેરીનું, છરિયાં કેરીનું, હિંગ-યાં લીંબુનું, ને બક્રાણાનું અથાણું કરવું એમ કેવાય છે. એનો ખીન્ને લાક્ષણિક અર્થ આ કે નિર્ણયક રાખી મુકવું. “નહિજ આપો તે ? સાચીને અથાણું કરજે”.

અથીર, અસ્થિર.

અથોટી, સ્ત્રી [આથવા ઉપરથી] સેરડીના ઉકળતા રસમાં આદાનાં કકડાના હારડા પાયલા તે. ૨ **હથોટી**—હાથમાં કિસમ રમી રેવો તે; ૨૯ પરથી સેલથી કરવાની જે આવડત-છટા તે.

અથોડી, સ્ત્રી હથોડી. છેક નાનો અથોડો.

અથોડો, પુ હથોડો. લાકડાનાં હાથવાળું સોની જુહાર વગેરેનું એક ઓળર. એ, એરણ ઉપર મુકેલી વસ્તુને ટીપવાનાં કામમાં આવે છે.

અદ, [સં] અર્ધ એ શબ્દ ખીજ શબ્દોસાથે જોડાઈનેજ વપરાય છે. **અદસરતું, અદપડિયાળી** (આંખ) ધં.

અદક, વિ અડધી; આછી (પાંસળી).

અદકડ, અદકડું.

અદકું, વિ [સં] અધિક ; વધારે; વધતું; વિશેષ.

અદકેરું, વિ અધિક (કવિતામાં).

અદક્ષ, વિ [સં] દક્ષ નહિ તે.

અદબ્ધ, વિ ધાં [સં] દબ્ધ-બળેલું નહિ તે.

અદત્તા, વિ ધાં [સં] દત્ત-આપેલું નહિ તે.

અદત્તા, સ્ત્રી [સં] કુંવારી છોકરી.

અદન, ન [સં] અદ-ખાતું] જમતું તે; ભક્ષણ. ૨ બોજન; જમણ; ખોરાક.

અદના, વિ [આ] ગરીબ; નીચી સ્થિતિમાં હોય તે. ૨ નીચ; હલકું; કંજાવ; નકામું.

અદપડિયાળી, વિ અદુધાડી (આંખ) “અદપડિયાળી આંખ ઝીણું આંખ માં રે” (દયારામ).

અદબ, સ્ત્રી [આ] વિવેક મર્યાદા; માત્રા. ૨ પોતાની નમ્રતા-મર્યાદા દેખાડી મોટેરાંને માન આપતું તે. ૩. અડકાશ; તાખા-હાથમાં હોતું તે. અદબ કરવી વિવેકમર્યાદા દેખાડવી; માન આપવું. ૪ બેદુ હાથને ફેણીથી વાળી એક ઉપર એક એમ ચડાવી રાખવા તે. અદબ વાળવી પણ કેવાય છે.

અદબદ, ન અદ્ભુત તે. “અદબદમાં ઉપજે તે. જીવ જીવના કદંબા ધધર. શીવ.”

અદબસર, અ અદબ રાખીને; મર્યાદાથી; માન રાખીને.

અદમ, [કા] પેલી દુનિયા.

અદભવિષ, ન [યત-જે; ભવિષ્ય] થનારું હશે તે થશે એમ સમજ આગળથી ઉપાય કરવા તે.

અદરસ, પુ આદનો રસ.

અદરાવવું, કિ [સં] વેસવાળ-વિવાહ કરવો.

અદરાવું, કિ અં સગાઇ થવી; વિવાહ થવો; લગનનાં કોલકરાર થવો; ચાલ્યા થવો.

અદર્શ, વિ [સં] અદુરથ] ન દેખાય તેવું.

અદર્શન, ન [સં] નહિ દર્શન તે; ન દેખાતું તે.

અદલ, વિ [આ] એક ઓણું ને એક વધતું એમ નહિ પણ બન્ને તરફ બરાબર હોય તે; પક્ષપાત વિનાનું; ન્યાયયુક્ત; વાળખી; સત્ય. અદલ કરવું—વાળખી કરવું; યથા-ન્યાય વર્તવું.

અદલધાન્ય, ન કણસલાં-કરડીમાં થતું ધાન્ય (સિંગમાં નહિ)—ધઈ, ભાત, જુવાર વગેરે.

અદલબદલ, અ [હિં] એક આપીને ખીણું લીધું હોય તેમ. ૨ ફેરફાર કરવો હોય તેમ.

અદલાબદલી, સ્ત્રી અદલબદલ કરતું તે.

અદલાબદલો, પુ અદલબદલ કરવાનો પ્રકાર. ૨ જે કંઈ અદલબદલ કરતું હોય તે. ૩ ફેરફાર; ઉલટસુલટ.

અદમુઉ, વિ અધમુઉ.

અદવસો, અ ધો વસો. [રહેલું; અધમુઉ.

અદસરતું, વિ અડધું સસીગમકું; મરણુતોલ થઇ

અદળ, વિ [સં] અ, દલ] પાતરાં વગરનું.

અદા, સ્ત્રી [આ] બળવતું—અમલમાં આણતું તે.

તેણે પોતાની ફરજ અદા કરી છે. ૨ મોકળાં—છુટાં થવાને આપીદેવું—ફિટાડતું તે. તેણે પોતાનું ફરજ બધું અદા કરી દીધું છે. ૩ હાવભાવ. ૪ આંખનો ચાળો; કટાક્ષ. અદા કરવી—આંખ મારવી. ૫ ચાળા—નખરાં કરવાં. ૬ પુ યાપ; જુદપુરખ. [બખીલ.

અદાતા, વિ [સં] દાતા નહિ તે; કૃપણ; સૂમ;

અદાલત, સ્ત્રી [આ] ઈનસાફ કરવાનું ઠેકાણું; ન્યાય મંદિર; સરકાર કચેરી; દરબાર.

અદાવત, સ્ત્રી [આ] વેર; શત્રુવદ; દુશ્મનાઈ; અણબનાવ. [વત થાય તેવું (કામ).

અદાવતીયું, વિ અદાવત રાખનાર (જન). ૨ અદા.

અદાસ, પુ [સં] નહિ જે દાસ તે.

અદાશી, વિ [સં] સળગી ઉઠે—બળે નહિ તેવું.

અદિયો, પુ દાનમાં આપેલું તે. ૨ બક્ષીસ; ઈનામ; ભેટ.

અદીડ, વિ ન દેખાતું તે; દેખાય નહિ તે. “મોઢે જુલ્ય ને પાછળ અદીડ” (અખો).

અદીન, વિ [સં] દીન—ગરીબ નહિ તે.

અદુકડું, વિ શકત એ પગનેજ જમીનનો ટેકો આપી અને શરીરના પાછલા ભાગને ઉચકીરાખી બેઠેલું—એસા—રેલું તે; ઉચકું. નિરાધાર; ગડગડે એવું; ગાંડ માંઝા વગર (એસવું). ચપ્પટ એસવું ને અદુકડું એસવું. [ખન્ને. **અદુધાડું, વિ** અડધું ઉધાડું. બારણું અદુધાડું રા.

અદૃશ્ય, વિં [સં] દેખાય નહિ તે. ૨ જોવા લાયક નહિ તે. [ન દીઠેલું-જણાયલું.]

અદૃષ્ટ, નં [સં] દૈવ; નસીબ; લલાટલેખ. વિં અદૃષ્ટવિધા, સ્ત્રીં જન-કર્મ, કાર્તિના દીકામાં ન આવે તેવી મન્ત્ર તન્ત્ર વિધા; જાદુ.

અદેખાઈ, સ્ત્રીં અદેખું થવું તે. તે તેની અદેખાઈ કરે છે. ૨ અદેખો સ્વભાવ; ધર્ષા; મત્સર. તેનામાં બહુ અદેખાઈ છે.

અદેખવું, અદેખું.

અદેખીઊં, અદેખું.

અદેખું, વિં બીજાની સારી સ્થિતિ જોઈ-સાંભળી મનમાં બળ્યા કરે તે; બળિયેલ; ધર્ષાવાળું.

અદો, ઉદા. 'અદો ભવાની જે કરે'.

અદલ, [આં] અદલ.

અદભુત, વિં [સં] નિત્ય જોવામાં ન આવે તેવું અસાધારણ તે વિરમય-ભયાસ્થયે પ્રમાણ; અસૌકિક; નવુંજ. ૨ દેવ રાક્ષસ સમ્યન્ધી. નં જેથી વિરમય પ્રમાય તે; અસૌકિક વસ્તુ-કર્મ.

અદભુતરસ, પું [સં] કાવ્યશાસ્ત્રમાં પરજોલા નવ-રસમાંનો એક-વિરમય એ સ્થાયી ભાવથી ઉત્પન્ન થતો ને ભયાશ્ચય ઉપગમવતો જે રસ તે.

અઘ, અં [સં] આજે. ૨ હમણાં.

અઘાપ, અઘાપિ.

અઘાપિ, અં [સં] આજસુધી; હજીલગીમાં.

અદ્રક, નં [સં] આદ્રક; આદું.

અદ્રિ, પું [સં] પાટ; પવન.

અદ્રાહી, વિં [સં] દ્રોહી નહિ તે.

અદ્રાતદ્ધા, વિં [સં] વદ્ધાતદ્ધા] નિયમ-ભલીવાર વગરનું; પ્રટેલ; ઉડેલ; આ તે ગમેતેમ-ભાપણ; વર્તણૂક, કર્મ. [નથીજ તે એક; અનુપમ.

અદ્વિતીય, વિં [સં] જેના સરખું બીજું કંઈ

અદ્વૈતભાવ, પું [સં] બીજાનપણાનો અભાવ ને એકજણવું તે; બેદ્વૈત નહિ તે. ૨ સ્વાર્થ ને સ્વભાવ એ બે જુદા નથી પણ એકજ છે એવા જે ભાવ તે.

અદ્વૈતમત, નં [સં] આત્મા ને બ્રહ્મ-પરમાત્મા જીવ ને ઈશ્વર એ બે જુદા નથી પણ એકજ છે એવું જે મત તે. [કરનારો.

અદ્વૈતવાદી પું [સં] અદ્વૈત મતનો પક્ષ ધરી વાદ

અધ, વિં [સં] અર્ધ; અડધું. ૨ ઝોણું. એ શબ્દ બીજા સાથે જોડાય છે. અધરાત, અધમુઠિ ઇં.

અધકચરું, વિં જ્યાક ડાબ્યાથી રસ નિકળે તેટલે લગી છુંદેલું-આદું વગેરે. ૨ પૂરું સેકાયલું-સીઝેલું નહિ તેવું. ૩ મોટામાં મોટા અધધા ભાગ જે તેટલે લગી ખાડેલું. ૪ અડધુંપડું-કામ. ૫ ભલીવાર વગરનું; બગડેલું.

અધકું, ધિકું, અધિક.

અધકોશ, પું અડધો કોશ-ગાઠિ.

અધખોખરું, વિં છેક ઝીણું નહિ પણ થોડુંધણું કુટેવું તે (સુકી વસ્તુનેજ કાગેછે). ૨ થોડુંક ખોખરું (અવાજમાં).

અધખોલું, વિં અડધું ઉઘડેલું-ખુલ્લું.

અધગજ, પું અડધો ગજ.

અધગણ, વિં અડધા ગજ જેટલું.

અધગાઉ, પું અડધો ગાઉ. [યરસો વગેરે].

અધગારિયું, વિં ખમાઈ શકે તેટલું ઉંનું કરેલું (ભા-

અધછેલું, અરધું છેદેલું (અખો).

અધણિયાતું, વિં ધણી-વાલી વગરનું; નાદાર; નિરાશ્રિત; અનાથ.

અધતસુ, પું અડધો તસુ.

અધધધ, અં એ આશ્ચર્યસૂચક શબ્દ છે. [એવું.

અધપચું, વિં અડધું પોચું; પાણીપોચું. ૨ અડધું પ-

અધપાલી, સ્ત્રીં અડધી પાલી (મુગધમાં).

અધખડખું, વિં ધાં અડધું બળેલું. ૨ બળિયેલ; દાધારણ; અદેખું.

અધમ, વિં [સં] ગુણ-કર્મ-પદમાં ઘણું નીચું-હલ-કું(જન). ૨ ધિકારવાજોગ; કુત્સિત; નીચ (કર્મ).

અધમણ, પું અડધો મણ. વિં અધમણ જેટલું.

અધમણિયું, નં અધમણ સમાય તેટલું.

અધમણિયો, પું તોલમાં અધમણનું જે વજન તે. ૨ અધમણનું માપ.

અધમા, સ્ત્રીં [સં] (કાવ્યશાસ્ત્રમાં) જે સ્ત્રી પોતાના પ્રિય સાથે સર્વ પ્રકારની હરામીથી વર્તે છે તે.

અધમાજું, નં [સં] અધમ ગણેલું જે અક્ષ તે. કેડ થકી નીચેનો જે શરીર ભાગ તે.

અધમાધમ, વિં અધમમાં અધમ; મહાપાપી.

અધમુઠિ, વિં ધાં મરણુતોલ; થોડીવારમાં મરીત્ય તેવું (મારથી). [રે; ઈશ્વર.

અધમોદ્ધાર પું અધમ પાપીનો પણ ઉદ્ધાર કરના-

અધર, પું [સં] નીચેલો ઝાંક.

અધર, વિં અં કાઈ પણ પાસથી આધાર-ટેકવાનું ન હોય તેમ; ટૂંકાયલું; અતરફ; નિરાધાર; લટકવું.

અધર, [સં] અધમ; નીચ. ૨ નિરાધાર; નોધારું (જન). અધર ધરન હાર-નોધારાને આશ્રય આપનાર; ઈશ્વર.

અધરફું, અધરફું.

અધરણ, નં જે ઉકળતા પાણીમાં ચોખા દાળ વગેરે ઝોરવામાં આવેછે તે.

અધરતું, વિં અધવચ બન્ધ પડેલું; રાગવું.

અધરપાન, ન૦ [સં૦] નીચલા ઓઠદ્વારે પ્રેમરસ પીવા તે; અંકિ ચુમન કરવું તે.

અધરાશ્રુત, ન૦ [સં૦] અધરમાંથી ઝરવું પ્રેમરૂપ અમૃત; ચુમન રસ.

અધરોષ્ઠ, પુ૦ [સં૦] નીચલો ઓઠ: અધર. [યછે.

અધરાત, સ્ત્રી૦ અડધી રાત. અધરાત મધરાત કેવા.

અધર્મ, પુ૦ [સં૦] ધર્મ નહિ તે; દુરાચાર; અનીતિ.

અધર્મચારી, વિ૦ [સં૦] અધર્મનું આચરણ કરનાર.

અધર્મિષ્ઠ, વિ૦ [સં૦] અધર્મ વર્તનાર; દુરાચારી; દુષ્ટ.

અધર્મી વિ૦ [સં૦] અધર્મ કરનાર; પાપી.

અધવી, અરથી, અડધી. 'અધવી પેરી કચુકા.'

અધલું, વિ૦ અડધું. 'અધલું પેરી કચુકા.'

અધવચ, અ૦ જ્યાંથી જન્મે બાળુએ સરખો અનતર રે ત્યાં; વચ્ચેવચ; મધ્યે; વચમાંથી.

અધવચરું, વિ૦ અધવચ આવી રહી અટકવું; નહિ આમ નહિ તેમ તેનું લટકવું. ૨ ધડમાંથી વગરનું; આકસ ટૂંકાણું વગરનું.

અધવાર, પુ૦ અડધાવાર (માપ).

અધવારવું, કિ૦અ૦ અડધું વીતી જવું-મહિના વગેરેનું કિ૦ સ૦ અડધાઅધ બીજામાં ખાલી કરવું; ઓછું કરવું.-ભરેલું વાસણ.

અધવારું, ઉપરવારિયો. ન૦ થોડી મુદત પોતાને ગામ ને થોડી મુદત બીજા ગામ રહેવું. (ગામગોર, તલાટી, પટેલ વગેરે). [તોળવાની].

અધવાલા, સ્ત્રી૦ વાલનું અડધિયું તે. (સોનું, રૂપું

અધસર, અચ્છર.

અધાધન્ય સ્ત્રી૦ અન્ધાર; અન્ધાપો; અજ્ઞાન; અન્ધા-ધુની. "એ અધાધન્ય ત્યારે ટળે, જ્યારે ગુરુગમ્ય હોયે ખરી". (અંગે).

અધાર્મિક, વિ૦ [સં૦] ધર્મવિનાશ; અન્યાયી.

અધ, અ૦ ઉ૦ [સં૦] ધણુંજ; અતીસ. ૨ દહની ખાર. ૩ ઉપર. ૪ નીચે. ૫ પાસે. ૬ તેમાટે. ૭ અગાડી. ૮ વચમાં.

અધિક વિ૦ [સં૦] વળી બીજું; વધારે; વધવું; વિશેષ. ન્યાયાધિક-ઓછુંવધવું.

અધિકતા, સ્ત્રી૦ અધિકપણું.

અધિકમહિનો-માસ, પુ૦ સક્રાન્તિ વિનાનો મહિનો. -અતરીસ મહિના સાળ દાડા ને ચાર ઘડી, એટલા કાળને આંતરે આંતરે અધિકમાસ આવેછે.-જે મહિનામાં અધિક બેસતો હોય તે મહિનાને નામે અધિક-માસ ઓળખાય છે-એક નામના બે મહિના થાય તેમાં પેલો તે અધિક ગણાયછે. એને મળમાસ-પુરુ-ષોત્તમમાસ પણ કહે.

અધિકરણ, ન૦ [સં૦] જે ટૂંકાણે-જે ઉપર-જેમાં એકાદો પદાર્થ રે છે અથવા એકાદિ ક્રિયા થાય છે તે.

૨ (વ્યાકરણમાં) સમાસ-ચ્ચળ બતાવનારો સમ્મિ વિભક્તિનો જે અર્થ તે. ૩ આધાર; આશ્રય.

અધિકાઈ, સ્ત્રી૦ અધિકપણું; વિશેષત્વ. ૨ મોટાઈ; ચડતી; ઉત્કર્ષ. [જે વિશેષ અક્ષ તે.

અધિકાજ્ઞ, ન૦ [સં૦] છટ્ટી આંગળી અથવા એનું

અધિકાધિક, વિ૦ [સં૦] અધિક અધિક; ઘણું ઘણું.

અધિકાર, પુ૦ [સં૦] સરકાર-દરબારથી સોંપવામાં આવેલું કામ; સરકારથી પ્રાપ્ત થયેલી પદવી; કારભાર. ૨ સત્તા; હક. ૩ અમુક ગુણ સરપાદન કાંધાથી અથવા અમુક કામ કરેથી જે યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાયછે તે. ૪ ધણીપણું; સ્વામિત્વ; અખલાર.

અધિકારી, વિ૦ [સં૦] જેને એકાદો અધિકાર મળ્યો હોય તે; કારભારી. ૨ હકદાર. ૩ ધણી; ઉપરી; મુખી. રાજ્યાધિકારી-રાજ્ય ચલાવવું એ જે અધિકાર તેનો ધારણ કરનારો-રાજ્ય.

અધિકૃત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] આધકાર સોંપવામાં આવેલો છે જેને તે. ૨ ધારેલું; જેનો ધરિદો કરેલો હોયે તેવું. [વિશેષ.

આધકોત્તર વિ૦ [સં૦] શિરસ્તાથી વધારે; ઘણું;

અધિકમણ, ન૦ [સં૦] ચઢાઈ; હુમલો.

અધિગત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જાણી લીધેલું. ૨ પ્રાપ્ત.

અધિદૈવિક, [સં૦] આધિદૈવિક.

અધિપ, પુ૦ [સં૦] અધિ; પ-રક્ષણકરનારો] રાજ (લક્ષાધિપ); મુખી; માલિક; ધણી.

અધિપતિ, પુ૦ [સં૦] ઉપરી; મુખી; રાજ (પ્રામા-ધિપતિ, દેશાધિપતિ, રાજ્યાધિપતિ ઈ.). ૨ નિય-મિત કાલે નિકળતા પત્ર-પુરતકનો મુખ્ય લખનારો.

અધિભૌતિક, [સં૦] આધિભૌતિક.

અધિમાંસ, પુ૦ [સં૦] આંખ-દાડસમન્ધી એક રોગ.

આધરોહણ, ન૦ [સં૦] ચઢાણ.

અધરોહણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] સીડી; દાદર.

અધિયો, પુ૦ ભુદ્ધિહીણ પુરુષ; ઠોઠ; દદ્દો.

અધિરાજ, પુ૦ [સં૦] ચક્રવર્તી રાજ; રાજાધિરાજ.

અધિવાસ, પુ૦ [સં૦] પડોસી. ૨ રેનાર. ૩ રેકાણ; ઘર. ૪ ઉપર પેરવાનું વંચ. ૫ લાંબો ધાલવો તે. ૬ મુગન્ધિ લગાડવી-વંચ પેરવાં તે. ૭ એકાદાં શુભ કર્મ સમન્ધી જે પ્રથમ ક્રિયા તે.

આધવાસન, ન૦ [સં૦] દેવની પ્રતિષ્ઠા કરવી તે; મા-નથી બોલાવી બેસાડવું તે. ૨ પૂજનાદિ કર્મની આગ-મજ સર્વ સામગ્રીને મન્ન લાણી પાણી છાંટી પવિત્ર કરવી તે; અભિસંચન. ૩ શરીરે મુગન્ધિ લગાડવી-વંચ પેરવાં તે. [અથ; તેહવાર.

અધિવાસર, પુ૦ [સં૦] ઉત્તમ દિવસ; ટાણું; ઓ-

અધિવેદન, ન૦ [સં૦] એકપર બીજી સ્ત્રી પરણવી તે.

અધિષ્ઠાતા વિ [સં] મુખ્ય કરી થાપેલું એવું તે. (દેવ, રાગ, કારભારી ધં).

અધિષ્ઠાન, ન [સં] રેવું તે; રેવા-હોવાનું કેમણું. ૨ ઉપરીપણું; સત્તા. ૩ શેઠેર. ૪ કાયદો.

અધિષ્ઠિત, વિંધા [સં] મુખ્ય કરી થાપી બેસાડેલું; મુખી થઈ રેવું. ૨ વસેલું. [ચ્યું-ભય્યું હોય તે.

અધીન, વિંધા [સં] ચાલેલું; ભણેલું. ૨ જેણે વાં-
અધીન, વિ [સં] આધીન.

અધીર, વિ [સં] ધીરજ વનાનું; આકળું; ઉતાવળું. ૨ વિશ્વાસ ન કરે તે; જેને પતીજ પડતી ન હોય તે. ૩ અવિચારી; મૂર્ખ; ચલિત થયાં કરે તેવું.

અધીર, સ્ત્રી [સં] અધૈર્ય અણપતીજ; અણવિશ્વાસ. ૨ ઉતાવળ; અકળામણ.

અધીરતા, સ્ત્રી અધીરપણું.

અધીરા, સ્ત્રી [સં] ધણી આકળી-કાપ પ્રગટ કરે તે સ્ત્રી-નાયિકા કાવ્યશાસ્ત્રમાં અધીરા બે પ્રકારની છે-અધ્યાધીરા, પોતાના પ્રિયનો દોષ જોઈ તેને કંઠાર વાણીથી મેણાં મારે છે અને પ્રૌઢાધીરા, તેને તિરસ્કારથી પાણીથી પાતળા કરી નાખેછે તથા વળાએ ઉછળી ઉછળીને વળગાડીને કરેછે.

અધીરાઈ, સ્ત્રી ધીરજ-સજીરી નહિ તે. ૨ અણવિશ્વાસ.

અધીર, વિ [સં] અધીર. [વનિરાજ.

અધીરા-ધર, પુ [સં] મુખ્ય ઉપરી; રાગ; રા-

અધુના, અ [સં] આ વખતે; હમણાં; હવે.

અધુર, નીચો એક. [ગયલું.

અધુરું, વિ અપૂર્ણ; એણું; કમી. ૨ તૂટક; વચમાંથી

અધુરે ગયું, અધુરેજવું.

અધુરેજવું; કિ અં અં પૂરા નવ મહિનાની મુદત પેલાં સ્ત્રીના ગર્ભનું બાર નિકળી પડવું; ગરભ પડવો; કમુવાવડ થવી.

અધો, વિ ઉતરતી જીવાનીવાળું-તીસની ઉપર તે ચાળીસ સુધીનું (માણસ); અધઃ આધઃ; અધાડ.

અધોલી, સ્ત્રી અડધા રૂપિયો.

અધોલો, પુ અડધો પૈસો; અડધો જૈ.

અધૈર્ય, ન [સં] ધૈર્ય-ધીરજ નહિ તે; ઉતાવળ; અસ્થિરતા; ચઢાણતા.

અધોગતિ, સ્ત્રી [સં] અધઃ-નીચે; ગતિ] મરણ પછી નરકવાસ થવો તે-ભૂતચોનિમાં જવું તે. ૨ પડતી હાલત. [સ;] અધોડ.

અધોડ-ડ, વિ ઉતરતી જીવાનીમાં આવેલું (માણ-
અધોડું, ન મુએલું દોર લઈ જઈ તેના બદલામાં ચામડું આવડવું તે.

અધોબિન્દુ, ન [સં] આપણે જ્યાં ઊભા હોઈએ ત્યાંથી સિદ્ધ આકાશના નીચલા ગોળાદર્શમાં જે બિન્દુ તે (એનું ઉલટું શિરોબિન્દુ).

અધોમુખ, વિ [સં] મોડું ઊંધું હોય તેવું. ૨ નીચે જોતું (લાજ વગેરેથી).

અધોવાયા, પુ દોરને વેચવા લેવાનો ધન્ધો કરનાર. ૨ ગાડીયાને બાડે રેરેવે તે.

અધોવાયુ, પુ [સં] પાછલી-ગુદા વાટેથી નિકળતો પવન; વા છુટવો તે; પાદનું તે; અપાન.

અધોલોક, પુ [સં] પૃથ્વીની નીચે રેનાર લોક (પાતાળવાસી).

અધોળ, વિ એક શેરના સોળામા અથવા નવટાંકના અડધાભાગ જેટલું-દિસાચ ગણતરીમાં એક આના-ભાર ગણાય છે.

અધોળી, સ્ત્રી અધોળ જેટલું વજન-કાટલું.

અદ્ધર, અ એકાદા આધારથી અળગું; અતરડું; લટકતું.

અધ્યક્ષ, પુ [સં] ઉપરીપણું કરનાર; ઉપરથી તપાસ રાખનાર. (સભાનો અધ્યક્ષ, તે પ્રમુખ-સરનારીન પણ કેવાય છે.) ધર્મા-ધના-સંન્યા-ક્રામા-ગુદા-શાલા-કર્મા-ન્યાયાધ્યક્ષ. **વિ** નગર આગળ હોય તેવું; સમક્ષ.

અધ્યક્ષર, પુ [સં] કૌંકર; પ્રણવ. [અભ્યાસ; પાઠ.

અધ્યયન, પુ [સં] ભણવું-પાઠ કરવો-જોખવું તે. ૨

અધ્યાત્મ, ન [સં] આત્માની જ્ઞાનશક્તિ અથવા તેનું સાધન. અધ્યાત્મજ્ઞાન-આત્મજ્ઞાન. ૨ શ્રદ્ધાજ્ઞાન.

અધ્યાત્મિક, વિ [સં] આત્મા-પરમાત્મા સમ્બન્ધી.

અધ્યાપક, પુ [સં] અધ્યયન કરાવનારો; વેદ શાસ્ત્ર ભણાવનારો ગુરુ.

અધ્યાપન, ન [સં] ભણાવવું તે.

અધ્યાય, પુ [સં] ગ્રન્થનો એક ભાગ; પ્રકરણ; સર્ગ; પર્યં; બાળ. [સીનો ગોર; મોખેડ.

અધ્યારુ, પુ ભણાવનારો; મેતાણ; ગુરુ. ૨ પાર-

અધ્યારોપ, પુ [સં] એકના ગુણ બીજાનામાં આ-ભવા તે. ૨ વ્રથા ભાસવું તે; નિમિત્ત; આવરણ.

“ જુદા ભણી સમજવા મન, એજ અખા અધ્યા-રોપ અન્ય ”. ૩ ભુલું આળ.

અધ્યાસ, પુ [સં] સિધ્ધાભાસ; શ્રમ. “ અખા ચાલ્યો મન માયા તણો, દૈત અધ્યાસ સદૃને છે ઘણો ”. ૨ સમ્બન્ધભાવ રહિત-ઉપેચ વિચાર તે. ૩ નિરન્તર જે એકજ ધ્યાન-લક્ષ તે.

અધ્યાહાર, પુ [સં] સ્વપ્ન ન દેખડાવેલું પણ મુકી દિધેલું તે (વાક્યનો અર્થ પૂરો સમજવાને પોતાની સમજથી નવો શબ્દ ઉમેરવો પડે છે).

અધ્યો, પુ [સં] અધ્યાય.]

અધ્રકંતુ, ન જે ખાટી વસ્તુથી દૂધનું દહીં થાય તે; મેળવણ; આખરણ. દહીં, ખાસ, લીંચુ વગેરેનું અધ્ર-કણ હોય છે. [મેળવું; આખરવું.

અધ્રકંતું, કિ સં દહીં બનાવવા સારુ દૂધમાં અધ્રકણ

અર્થવર, પુઠ [સં] યા. [૨ મુખી; ઉપરી.
 અર્થવર્ણ, પુઠ [સં] યા કરાવનારી મુખ્ય બ્રાહ્મણ.
 અન્, અઠ [સં] નહિ; વિના; વગર.
 અનકૂળ, વિઠ [સં] અનુકૂળ.
 અનકાર, વિઠ [સં] અણગમ; મૂર્ખ; અકારણ્ય.
 અનગણ, વિઠ અનર્ગળ; પુષ્કળ; ધણું.
 અનધ, વિઠ [સં] પાપ-દોષ-ખોડ વગરનું.
 અનધડ, અણધડ.
 અનક્ર, પુઠ [સં] સ્ત્રી પુરુષમાં પરસ્પર મળવા
 માટે જે પ્રેમનો જોડો થાય છે તે; કામ; મદન. ૨
 કામદેવ. નઠ આકાશ. ૨ મન.
 અનક્રુળ, [સં] અનર્ગળ; પુષ્કળ; અપાર; ધણું.
 “આ ખેપે હું ધણું કમાયો, ભયો અનક્રુળ માલ ”
 (કાવ્યદોહન).
 અનતદોરો, પુઠ અનન્તની રક્ષાનિમિત્ત જે ચૌદ ગાંઠનો
 દોરો ભાદરવા સુદ ચૌદસે જન્મેણે હાથે બાંધવામાં
 આવે છે તે.
 અનધ્યાય, પુઠ [સં] વેદનું અધ્યયન બન્ધ રાખવું
 તે. ૨ વેદાધ્યયન બન્ધ રાખવાના દાડા.
 અનન્ત, પુઠ [સં] વિષણુ; રુદ્ર; બ્રહ્મ. ૨ શેષનામ.
 ૩ આકાશ. ૪ શ્રાવકનો ચૌદમો તીર્થંકર.
 અનન્ત, વિઠ [સં] અન્ત-પાર-છેડા વગરનું. અનન્ત
 કાળ-સ્થળ-સંખ્યા.
 અનન્તચૌદસ, સ્ત્રીઠ ભાદરવા સુદ ચૌદસ; શેષ-શેષ-
 શાયીનું વ્રત. અનતદોરો શબ્દ જોવો.
 અનન્તતા, સ્ત્રીઠ [સં] અનન્તપણું; અનાધન્તતા;
 હરમેશગી; નિત્યતા.
 અનન્તર, વિઠ [સં] અન્તર વનાનું; છેકળ પાસેનું.
 અઠ ત્યારપછી.
 અનન્તરાશિ, સ્ત્રીઠ [સં] જેમાં પછની સંખ્યા
 અનન્ત હોય તે ગણિત (ત્રિરાશિ, પંચરાશિ તેમ
 અનન્તરાશિ).
 અનન્તશ્રેણી-શ્રી, સ્ત્રીઠ જેમાં એક પછી એક એમ
 અનન્ત સંખ્યા ચડતી અથવા ઉતરતી ગણવાની હોય તે.
 અનનાસ, અન્નાસ.
 અનન્ય, વિઠ [સં] બીજું જૂદું નહિ તે; તેજ
 એક. અનન્યગતી-બીજો ઉપાય-સ્ત્રોતજ નહિ પણ
 એકજ તે (શરણે જવાનો-મુકિત પામવાનો). અન-
 ન્યભક્તિ-ધણીની નહિ પણ એક અમુકનીજ જે
 ભક્તિ તે. અનન્યભાવ-એકનાજ ઉપર અથવા એકજ
 જે ભાવ તે. ૨ બાર તે ભિતર એકસરખો જે ભાવ તે.
 અનન્ય, પુઠ [સં] એક અર્થાલકાર જેમાં ઉપ-
 મેય તેજ ઉપમાન હોય છે. સમુદ્ર સરખો તે એક
 સમુદ્ર છે, વિક્રમ તે વિક્રમ, તે તે તેજ.

અનપેક્ષ, વિઠ [સં] જેને ઇચ્છા ન હોય-જેણે
 ઇચ્છ્યું ન હોય તે (જન). વિઠાઠ અનપેક્ષિત-
 ઇચ્છેલું નહિ તેવું (કંઈક).
 અનવ્યસ્ત, વિઠાઠ [સં] અવ્યાસ ન કરેલો હોય તે.
 અનવ્યાસ, પુઠ [સં] અવ્યાસ-માવણી નહિ તે.
 અનમનું, વિઠ અણમાનીતું; અણમનું; નાપસન્દ.
 ૨ શોકાતુર; દલગીર.
 અનમી, વિઠ કાઈને નમે-પત કરે નહિ તે.
 અનર્ગળ, વિઠ [સં] અન-નહિ; અર્ગલ-આરણું
 દેવાનો આગળો]. બન્ધ ન પડે તેવું; અટક નહિ
 તેવું; પુષ્કળ; પાર વિનાનું.
 અનર્થ, પુઠ [સં] ખોટા-ભિથા અર્થ. તેણે તો
 અર્થનો અનર્થ કર્યો. ૨ અતિ દુઃખદાયક પ્રસન્ન;
 મોટા જીલમ; મોટી આફત. આગ, રેલ, મરકી એ
 મોટા અનર્થ છે. રાગએ મોટો અનર્થ કરવા માંડ્યો.
 ૩ નાશ; હાનિ; દુઃખ.
 અનલ, પુઠ [સં] અગ્નિ. ક્રોધા-વિરહા-ક્ષુધાનલ.
 ૨ એક પક્ષી (એ પૃથ્વીપર આવતુંજ નથી). “જેમ અનલ
 અવનિપર નાવે કયમે, અખા ભૂચર તે ભૂપર શમે.”
 અનવર, અણવર.
 અનશન, નઠ [સં] ખાધાવગર રેવું તે; ઉપવાસ.
 અનહદ, વિઠ [સં] અન્ તે આઠ હદ] હદ વગ-
 રનું. પ્રાણ સાધનાથકી સોહમ સોહમ-તે હું તે હું એવા
 અર્થની શબ્દધ્વનિ. શ્વાસોચ્છ્વાસ અખણ થયાં કરે
 તેનેમાટે એ શબ્દ વપરાય છે. અનહદ નાદ, અનહદ
 નોખત-નાદ. [પ્રાપદો.
 અનહિત, નઠ [સં] અકલ્યાણ; નરસું; માદું; ગેર-
 અનાગત, વિઠાઠ [સં] ન આવેલું; ૨ લવિષ્ય
 સમ્બંધી. [નીતિ; કુચાલ.
 અનાચાર, પુઠ [સં] નહિ સારો આચાર તે; અ-
 અનાચારી, વિઠ [સં] દુરાચારી; અનીતિમાન.
 અનાજ, નઠ [સં] અન્ન] કેટલાક તરુ-છાડવાનાં
 બી, જેને માણસ માત્ર અને કેટલાંક પશુ પક્ષી ખાવાના
 ઉપયોગમાં લાવે છે તે-ધર્ણ, ચોખા, દાળ, જીવાર,
 ઝાજરી, મકર્ષ, ચણા, મગ વગેરે.
 અનાડી, વિઠ [હિઠ] જહુલી; મૂર્ખ; ગવાંર. ગમાર; જડ.
 અનાથ, વિઠ [સં] જેને માથે ધણી-આશ્રય આપ-
 નારે નથી તે (જન); દીન; નિરાધાર; લાચાર. અનાથ
 પ્રેત-જે મુડદાનું કાંઈ વાલી વારસ નહિ તે. સ્ત્રીઠ
 ગરીબાઈ; દળદર. ‘ધરમાં અનાથ વ્યાપી સર્વત્ર, તે
 લઈ આવી તુણસીનું પત્ર’ (પ્રેમ).
 અનાદર, પુઠ [સં] આદર નહિ તે; અપમાન; ખેચા-
 યાર; તિરસ્કાર. ૨ અભાવ; અપ્રીતિ; બેદરકારી; કપટાળો.

અનાદિ, વિં [સં] જેને આદિ-આરભ-શરૂઆત નહિ તે; જેને મૂળ-જન્મ નથી તે. અનાદિસિદ્ધ-કૃપારથી ને કૃપાથી આરભ છે તે ન સમઅય તેવું; ધણા કાળથી જે સિદ્ધ છે તે. ઇશ્વર.

અનાધન્તાત્વ, નં [સં] આરભ ને અન્ત ન હોવા-પણું; નિરન્તર હોવું તે; હરમેશગી.

અનાધ્યાય, [સં] અનધ્યાય].

અનામત, વિં [આં] અમાનત] વાપરવા નહિ પણ રાખી મુકવા સાર ભરોસા ઉપર આપેલું-લીધેલું હોય તે (માલ-ખીજ). ૨ સલામત; હતું તેવુંજ.

અનામત-તી, સ્ત્રીં અનામત આપેલું લિધેલું તે; થાપણ.

અનામિક, વિં [સં] નામ દેવાનજ નહિ તે-ડેડ, ભક્તિયો, ખાલપો વગેરે. [જે આંગળી તે.

અનામિકા, સ્ત્રીં [સં] ટચલી આંગળીની પાસેની

અનામિષ, સ્ત્રીં [સં] માંસ વગરનું. ૨ ઉપભોગ-લાલ વગરનું.

અનાયાસ, પું [સં] નહિ આયાસ-શ્રમ તે.

અનાયાસે, અં [સં] મેનત વગર; સહજ; સ્વેચ્છી.

અનાર, નં [ક્રાં] દારૂમ કળ. ૨ આતશખાણમાં છોડવાની કોઠી.

અનાર્ય, વિં [સં] આર્ય નહિ એવા જે લોક તે. ૨ આખર વનાવું; અધમ; નીચું.

અનાવૃત્ત, વિં કાં [સં] ઢાંકેલું નહિ તે; ખુલ્લું; ઉઘાડું. ૨ રક્ષણવનાવું.

અનાવૃષ્ટિ, સ્ત્રીં [સં] વૃષ્ટિ ન થવી તે; બિલકુલ વરસાદ ન પડ્યો હોય તેવો કાળ; દુકાળ; ટિપણી.

અનાસર, નં [આં] તત્વો. એ ચાર છે-આનશ, પાણી, પવન ને જમીન.

અનાસ્થા, સ્ત્રીં [સં] આસ્થા નહિ તે; ભરંસો ઉઠીજવા તે. ૨ ખેદકારી; ચુસ્ત ન રેતાં એપરવા થવું તે.

અનાહાર, પું [સં] આહાર નહિ તે. ભુખ્યાં રેવું તે; ઉપવાસ; લાંધણ. [૨ ન ધારેલું.

અનાહૃત, પું કાં [સં] વગર તેરેલું-ખોલાવેલું.

અનિચ્છ, વિં [સં] જેને ઇચ્છા નથી તે; નિષ્પ્રહ; એપરવા.

અનિચ્છપ્રારબ્ધ, નં [સં] આમ થાય તો સારું એવી ઇચ્છા ન કરી હોય ને તેમ બને એવું જે પ્રારબ્ધ તે. (સ્વેચ્છા પ્રારબ્ધ ને પરેચ્છા પ્રારબ્ધ પણ કેવાય છે).

અનિત્ય, વિં [સં] નિત્ય-હરમેશનું નહિ તે; અલ્પ કાળનું; ક્ષણિક. ૨ મિથ્યા; જાડું.

અનિન્દિત, વિંકાં [સં] નિન્દાપણું નહિ તે.

અનિન્ધ, વિં [સં] નિન્દા કરવા નજી નહિ તે; નિબ્ધક્ષુ; નિર્દોષ.

અનિમેષ, વિં [સં] જેની આંખ કોઈ વાર પણ

મિચાતી-પલકારેા કરતી નથી તે-છન્દાદિ દેવ-મા-છલું ઈં [સ્થિર; અનિચ્છિત.

અનિચત, વિં [સં] ઠરેલું નહિ તે; ચક્ષુ; અ-

અનિચ્છિત, વિં [સં] નિચમ પ્રમાણે ન હોય તેવું.

અનિર્વચનીય-વૌચ્ચ, વિં [સં] વર્ણન ન કરી

શકાય તે. ૨ બોલવા નજી નહિ તેવું.

અનિર્વાહ, પું [સં] નિર્વાહ ન થતો હોય તે સ્થિતિ.

અનિલ, પું [સં] વાયુ; પવન.

અનિવાર, વિં [સં] અનિવાર્ય] દૂર કરી-ટાળી શકાય

નહિ તે. ૨ અતિશય; ધણુંજ; અપાર; અનન્ત.

અનિવૃત્ત, વિં [સં] નિવૃત્ત નહિ તે.

અનિચ્ચિત, વિં [સં] નિશ્ચય વગરનું.

અનિષ્ઠ, વિં [સં] વાહું-રચિકરતું નહિ તે. ૨ અ-

ભાગ્ય. ૩ અસાલ; હાનિ. ૪ અપરાધ.

અનીક, નં [સં] સૈન્ય; ફાજ. ૨ સમુદાય; જથ્થો.

૩ મોડાનો-આગલો ભાગ.

અનીઠ, વિંનીઠ-ઘટે નહિ તેવું; અપાર. “ મોટે પુલ

ને પાછળ અઢીક, ખપે ખરું ને રહે અનીઠ. ”

અનીત, વિં [સં] અનિત્ય. ૨ [સં] અનીતિ.

અનીતિ, સ્ત્રીં [સં] નીતિ નહિ તે; દુરાચાર;

દુરુણ; અવિવેક.

અનીશ્વર, પું [સં] ઇશ્વર નહિ તે. ૨ જગતકર્તા

કાંઈ ઇશ્વર ન હોવો તે. અનીશ્વરભાવ-વાદ.

અનીસું, અણીસું.

અનુ, અં ઉં [સં] પછી; પછવાડે. ૨ સાથે. ૩

તેમજ; સરખું. ૪ નીચું; ઉતરતું. ૫ ભાગમાં. ૬ દરએક.

૭ પાસે. ૮ નિયમસર. [અં.

અનુક્રમ્પા, સ્ત્રીં [સં] દયા; કૃપા, કરુણા. ૨ અનુ-

અનુકરણ, નં [સં] એકના જેવું બીજું કરવું તે;

નકલ. જનવરની બોલી બોલવી, પડખા વાગવા વગેરે

એ સહુ અનુકરણ છે. ધખાધખ, સડાસડ, ભડાભડ,

તડતડ, ખડખડ, એ અનુકરણ શબ્દો છે. ખળખળતું,

ખડખડતું, ખડખડતું વગેરે, એ અનુકરણ ક્રિયાપદો છે.

અનુકાક્ષા, સ્ત્રીં [સં] ઇચ્છા; આશા.

અનુકૂળ, વિં [સં] અનુકૂલ] મળતું આવતું તે;

સરખું-(તે) પ્રમાણે હોવું તે. તમારું બોલવું શાસ્ત્રના

મતને અનુકૂળ છે. ૨ સ્થિતિ-સમય પ્રમાણે ધટતું-

બન્ધ એસતું હોવું-આવતું. ત્યાં જવાનું તેને અનુકૂળ

નહિ પડે, આ વખત નાણું કાડવાનું કોઈને અનુકૂળ

નહિ આવે. ૩ ગમતું; પસન્દ પડતું. તે વાત તેને

અનુકૂળ પડવાનીજ. ૪ કૃપાળુ; મેહેરયાન. ઇશ્વર તેને

અનુકૂળ છે. અનુકૂળનાયક-મન, વાણી, કર્મથી એકજ

સ્ત્રીને વિશેષે પશ્ચિમત સ્ત્રીનેજ પ્રેમથી વળગી રહેશે

પુરુષ તે (કાવ્યશાસ્ત્રમાં).

અનુક્રૂળતા, સ્ત્રી [સં] અનુક્રૂળપણું. સ્થિતિ-સમ્ય-નાણાં વગેરેની અનુક્રૂળતા.

અનુક્રમ, વિ [સં] ઉકત-ક્રમેણું નહિ તે; અકથિત. ૨ અસાધારણ.

અનુક્રમ, પુ [સં] એક પછી એક એમ ચડતાં ઉતરતાં અથવા આગળ પછવાડે રેવાનો જે સમ્યન્ધ તે. ૨ પદ્ધતિ; ગોઠવણ. ૩ એ નામનો અર્થાલકાર. “તે અપમાને, મમ ભગિનીને, હું દેખું ને, હરિ લઈ જવા, મનમાં ધારે” (નર્મકવિતા).

અનુક્રમણિકા, સ્ત્રી [સં] અન્યમાં પ્રલાણી આપત પ્રલાણે પાને છે એ દેખાડનારી જે યાદી-ટીપ તે; સાંકળિયું; સૂચિપત્ર. [વારે.

અનુક્ષણ, અ [સં] ક્ષણે ક્ષણે; પળે પળે; વારે **અનુષ્ઠું, વિ** અસલ પોતાનું ખરું હોય તેથી જૂઠું; તોણું; અનુખા વેશ.

અનુગમન, ન [સં] પાછળ જનું તે. ૨ સ્ત્રીએ સનિ થઈ ધણી પછારે બળી મરવું તે; સહગમન.

અનુગામી, વિ [સં] પાછળ જનાર-રેનાર. ૨ એકની મતિ-ઇચ્છા પ્રમાણે જે બીજો વર્તે તે. ૩ દાસ; સંયક; આશ્રિત.

અનુગ્રહ, પુ [સં] દેવ-ગુરુએ કાર્તના ઊપર પ્રસન્ન થઈ તેને પોતાનું કરવું તે; સ્વીકાર; કૃપા; હાથ જાલવો તે. ૨ વરદાન; ઉપદેશ. ૩ સહાય; સમ્યન્ધ; સાથે હાનું-રેવું તે.

અનુગ્રહી, વિ [સં] જેનો અનુગ્રહ થયો હોય તે.

અનુગ્રાહક, વિ [સં] અનુગ્રહ કરનાર.

અનુગ્રાહી, વિ [સં] અનુગ્રહ કરવા ભેગ.

અનુચર, પુ [સં] સંયક; દાસ.

અનુચિત, વિ [સં] ઉચિત-ધટનું-યોગ્ય નહિ તે.

અનુચિન્તન, ન [સં] વારે વારે ચિન્તન કસ્યાં કરવું તે.

અનુછ, ન સીતાપળ.

અનુછદી, સ્ત્રી સીતાપળી.

અનુજ, પુ [સં] પાછળથી જન્મેલો તે; નાનો ભાઈ; કનિષ્ઠ બન્ધુ. **અનુજ-પાછળથી જન્મેલી તે** (બેન).

અનુજીવી, વિ [સં] પ્રાણને આધારે પોતાનું ભરણ-પોષણ કરનાર-સ્ત્રી, પુત્ર, દાસદાસી ઇતિ; આશ્રિત; તાબેદાર.

અનુજ્ઞા, સ્ત્રી [સં] એકાદી આજ્ઞા; હુકમ; ફરમાન. ૨ અનુમતિ; રત્ન. ૩ એ નામનો એક અલકાર-દોષમાંથી પણ ગુણ કરીલેવાને દોષ ઇચ્છવો તે-પ્રભુ વિષતિમાં નામ કે તારું સ્મરણ કરિયે.

અનુતાપ, પુ [સં] પશ્ચાત્તાપ; પસ્તાવા; છત્ર બળ્યાં કરવો તે.

અનુત્તમ, વિ [સં] સહુથી સરસ; શ્રેષ્ઠ.

અનુત્તર, વિ [સં] ઉત્તર આપવાને જે અશક્ય તે (જન). ૨ ઉત્તર ન આપી શકાય તેવું (પ્રશ્ન). ૩ જેના સરખું બીજું ન હોય તે; શ્રેષ્ઠ.

અનુત્પત્તિ, સ્ત્રી [સં] ઉત્પત્તિ ન હોવી-થવી તે.

અનુત્સાહ, પુ [સં] એકાદા કામમાં-વિષે ઉત્સાહ ન હોવા તે.

અનુદાત્ત, વિ [સં] નીચે સ્વરે ઉચ્ચારેલો (વર્ણ)-ઉદાત્ત, અનુદાત્ત ને સ્વરિત.

અનુદિત, વિ [સં] ઉદય ન પામેલું; ઉગેલું નહિ તે.

અનુદિન, અ [સં] પ્રતિદિન; દરરોજ.

અનુદ્ભુત, વિ [સં] અન; ઉદ્ભુત] બાર ઉગી નિકળેલું નહિ તે; થયલું નહિ તે.

અનુધ્વનિ, સ્ત્રી [સં] વાદ્યન વાગવું બન્ધ થયા પછી પણ જે આછી ધ્વનિ નિકળ્યાં કરે તે.

અનુનાસિક, વિ [સં] મુખ તથા નાસિકા એ બેથી ઊચ્ચાર થતા હોય તે (અક્ષરો)-ક, ખ, જ, ન, મ.

અનુપ, વિ અનુપમ.

અનુપકારી, વિ [સં] ઉપકાર કરી જાણે નહિ તે; જેની, કાષ્ટનું સારું કરવા ઉપર જતિ નહિ તે. ૨ થયલા ઉપકાર ન માને તે; પાડ ન ચાળનાં ઉલટું ખાડું કરે તે; કૃત્તની; નિમકહરામ. ૩ નકામું; પ્રાયદો ન કરે તેવું.

અનુપમ, વિ [સં] જે બીજાં કાષ્ટ સાથે સરખાવી શકાય નહિ તે; જેને સારું કાષ્ટ ઉપમા ન હોય તે; અતુલ્ય; સર્વોત્કૃષ્ટ; અપૂર્વ.

અનુપમેય, વિ [સં] અનુપમ. [નિરર્થક.

અનુપયોગી, વિ [સં] નહિ ઉપયોગી; નકામું;

અનુપસ્થિત, વિ [સં] હાજરું યાદ ન હોય તે; વિરમણ થયલું. વિદ્યા, કિસમ વગેરે.

અનુપળ, ન [સં] પળના સાકમે ભાગ.

અનુપાન, ન [સં] જે વસ્તુની સાથે-મારફતે અથવા જે વસ્તુમાં મેળવીને ઓસડ ખાવા-પીવામાં આવતું હોય તે વસ્તુ-ખાંડ, મધ, પાણી વગેરે. ૨ કરી; પરેછ; પથ્થ. [કરવો તે.

અનુપ્રવેશ, પુ [સં] એક પછી એક એમ પ્રવેશ

અનુપ્રાસ, પુ [સં] શબ્દાલકાર. સ્વર-વર્ણ-શબ્દની જે પુનઃ પુનઃ આગતિ થયાં કરે તે. એના પાંચ ભેદ છે. **છેકાનુપ્રાસ**-વ્યક્તેનાનું સરખાપણું એકજ વેળા અનુક્રમે અથવા વ્યુક્રમે આવ્યું હોય તે (વ્યક્તેનાની વચમાં એકજ સ્વરનું અન્તર ભેદએ) નમન, મનન, રસ સર. **વૃત્યનુપ્રાસ**-અનેક વ્યક્તેનાની ક્રમથી અથવા ક્રમભેદથી ઘણી આગતિ થાય તે. **શ્રુત્યનુપ્રાસ**-વર્ણ ભુદા પણ એકજ સ્થાનના (દન્ત, તાડુ

વજેરના) હોય તે. અન્યતુપ્રાસ-અન્યસ્વર સાથે વ્યક્તિનું એકસરખું મળવું થાય તે. લાટાનુપ્રાસ-એક અથવા વધારે શબ્દોની તેજ અથવા ભુદ્ધ અર્થમાં પુનરુક્તિ હોય તે (હિન્દીમાં સ્વરની આગ્રતિ તે ઝડ, વર્ણની તે વર્ણસંગાઈ તે શબ્દની તે ઝમક કેવાય છે). અનુબન્ધ, પુઠ [સંઠ] મૂળથી ધૂટી ન પડે તેવો શબ્દ. ૨ સમ્યન્ધ; સંગાઠ. ૩ બન્ધન; જશ્નળ. ૪ ધાતુ; પ્રત્યય.

અનુભવ, પુઠ [સંઠ] અભ્યાસ-અવલોકન-કાર્યથી જે રાત્ર મેળવેલું તે અથવા જે કંઈ નક્કી કરેલું તે; જાતે જાણી લીધેલું-નક્કી કરેલું તે. ૨ તપાસ; અભ્યુદય; પ્રયોગ; અભ્યાસ; અભ્યાસ; માવરો; ટેવ. ૪ ઉપભોગ; વિતેલું તે. અનુભવરસિક-જાતે અનુભવ કરેલો-પોતે કામમાં પડેલો એવો રસિક. અનુભવસિદ્ધ-અનુભવથી સિદ્ધ કરેલું એવું.

અનુભવવું, કીઠ સઠ અનુભવ કરી લેવો.

અનુભવી, વિઠ [સંઠ] જેને અનુભવ થયો હોય તે. અનુભાવ, પુઠ [સંઠ] સત્તા-પદવી-વિદ્યાથી પ્રાપ્ત થયેલું મોટપણ; મહત્વ; કાઠ-દખદખાવાળો અધિકાર. ૨ (રસશાસ્ત્રમાં) એક પ્રકારનો ભાવ; રસ ઉત્પન્ન થયા પછી તેનું જે બાર દેખાવું તે અથવા જે ચિદ્ગતિથી રસ બાર પ્રગટ થાય છે તે-રવાં ઉભાં થવાં, મોનો રક્ષ કરવાં; આંસુ આવવાં ઇઠ તે અનુભાવ.

અનુભૂત, વિઠ ધાઠ [સંઠ] જેનો અનુભવ કર્યો હોય તે. ૨ જાણાયેલું; સમજાયેલું; ઉપભોગ કરેલું; વિતેલું. ૩ સિદ્ધ; નક્કી.

અનુભૂત, નઠ [સંઠ] સમ્મતિ; એકનાં મત સાથે મળવું આવેલું એવું બીજાનું જે મત તે; કબૂલ-મંજૂર રાખવું તે. ૨ વિચાર; દરાવ; હુકમ.

અનુભૂતિ, સીઠ [સંઠ] અનુભવ. ૨ ચૌદસ ઉપેર પુત્રેમ-જે રાત્રીયે ચન્દની એક કળા ઝોઢી હોય તે.

અનુભૂત, નઠ [સંઠ] વાદ કરવો તે; પ્રતિજ્ઞા ઉપરથી સિદ્ધ કરવું તે. ૨ વાદ-તકરારથી જે સિદ્ધ કરેલું તે; સિદ્ધાન્ત; દરાવ. ૩ અટકળ; સુમાર; આસરો; તર્ક; કલ્પના. ૪ આનાકાની. ૫ એ નામનો એક અર્થો-લક્ષર-“ન્યાં ન્યાં સ્ત્રીની નજર પડે છે ત્યાં ત્યાં અણિયાળાં તીરો પડેછેજ, માટે હું ધારું છઉં કે કામ-દેવ પોતાનાં બાણ મારીને બાણની આગમય પોતે ફાટી પોંચે છે.”

અનુભોદન, નઠ [સંઠ] પ્રસન્ન થઈ સમ્મત થવું તે; પસન્દ કરવું તે. ૨ સન્તોષ; પ્રસન્નતા.

અનુયાયી, વિઠ [સંઠ] સાથે-પછવાડે ચાલનારા જે સેવકાદિ તે.

અનુયાગી, વિઠ [સંઠ] આગલું-મુખ્ય જેની સાથે બીજી કંઈ જોડાયેલું હોય તે. “રાત્રનો સેવક, આંગ-

ળીનો નખ. પાપનું ફળ.” એમાં રાત્ર, આંગળી ને પાપ એ અનુયાગી અને સેવક, નખ ને ફળ એ પ્રતિયાગી.

અનુરક્ત, વિઠ [સંઠ] જેને અનુરાગ થયો હોય તે; આસક્ત; અત્યન્ત લીન. [લીનતા.

અનુરાગ પુઠ [સંઠ] પ્રીતિ; આસક્તિ; લગન; પ્રેમ અનુરાગી, વિઠ [સંઠ] પ્રેમમાં લીન થયેલું; અનુરક્ત.

અનુરાધા, સીઠ [સંઠ] સત્તરમું નક્ષત્ર.

અનુરૂપ, વિઠ [સંઠ] સરખું; મળતું આવતું; સદૃશ. ૨ પ્રમાણ; મુજબ.

અનુલક્ષીત, અઠ આગળથી લક્ષીત-વિચાર કરીને.

અનુલોભ, વિઠ [સંઠ] ઉઘી જાતિનો પુરુષ ને ઉત્તરની જાતિની સ્ત્રી, એ બેના સમ્યન્ધથી ઉત્પન્ન થયેલું તે. બ્રાહ્મણ તથા ક્ષત્રાણી એનાં અને ક્ષત્રી તથા વૈશ્યાણી એનાં એમ જે છોકરાં થાય તે અનુલોભ.

અનુવાદ પુઠ [સંઠ] પોતાને-કાષ્ટને વિષે જાહેરમાં ભાગ્ય કરવું તે; ગુણ-અવગુણનું કથન. ૨ મિથ્યા ભાગ્ય; લવારી.

અનુવ્રતિ, સીઠ [સંઠ] એકાદા નિયમને જ્યાં જ્યાં તે લાગુ પડતો હોય ત્યાં ત્યાં લાગુ પાડી બતાવો આપવો તે. મૂળ ને ટીકા તેમ સૂત્ર ને અનુવ્રતિ. ૨ સેવા; આધાર રાખવો તે. ૩ ઉપજીવિકા; ગુજરાત. ૪ નકલ.

અનુશાસન, નઠ [સંઠ] નિયમ-ધારા-કાયદાથી બાંધી લેવું તે અથવા તે પ્રમાણે ચલાવવું તે. નિયમ; ધારા; કાયદા; શાસ્ત્ર.

અનુકુપ, પુઠ [સંઠ] ચરણમાં આઠ આઠ અક્ષર હોય તે છન્દ; શ્લોક. એમાં ઘણુંકરીને પાંચમાં લઘુ, છઠ્ઠો ગુરુ અને સાતમો (બીજા ને ચોથા પાદમાં) લઘુ તથા (પેલા ને ત્રીજામાં) ગુરુ હોય છે-વેદમાં એ છન્દનાં ચાર ચરણ નથી પણ ત્રણ છે ને તેમાં અક્ષરોનો નિયમ આ પ્રમાણે છે. ૮, ૧૨, ૧૨, અથવા ૧૨, ૧૨. ૮, અથવા ૧૨, ૮, ૧૨.

અનુકુપ્યા, વિઠ અનુકુપ છન્દ હોય તેવા (શ્લોક).

અનુષ્ઠાન, નઠ [સંઠ] ઇચ્છેલું પ્રાપ્ત કરવા સારુ એકાદા દેવ અથવા એકાદી દેવીની જે સાધના કરવી તે; એકાદી સિદ્ધિને માટે જે ક્રિયા કર્મ તે. હોમ, જપ, પૂજન ઇઠ અનુષ્ઠાન કરવું-માઠવું એમ કેવાયછે.

અનુસક્ષી, વિઠ [સંઠ] અનુપક્ષ ઉપરથી] સમ્યન્ધી; સાથી.

અનુસન્ધાન, નઠ [સંઠ] સાંધણ; સમ્યન્ધ. ૨ સમ્યન્ધપૂર્વક રચના. ૩ ધ્યાન; લક્ષ.

અનુસરણું, કિઠ [સંઠ] સાથે-પાછળજે. ૨ મળતાં આવતું-એકની પડે બીજાને વર્તવું (મત-વિચારમાં).

અનુસાર, વિં [સં] પ્રમાણે; સમૂહ; તેનું. અમા-
નુસાર લાભ; આત્માનુસાર-આત્માપ્રમાણે; કર્માનુસાર-
કર્મપ્રમાણે.

અનુસ્વાર, નં [સં] અક્ષરોત્તર ઉચ્ચાર કાષાપછી
નાકમાંથી જે અવાજ નિકળે છે તે જે બિન્દુરૂપે
દર્શાવવામાં આવે છે તે. અંશ, સિદ્ધ, સંવત; આંક,
આંસુ, રાંક ૪૦ અંક, ગંજ, કંક, દેત, લંબ, એમાં જે
અનુસ્વાર છે તે અપ્રાપ્તને બોધાય છે ને તે શુદ્ધ
રીતિયે તે આ પ્રમાણે વ્યક્તરૂપે બીજાની સાથે
જોડીને દેખાવાય છે-અક્ર, ગજ, કંક, દંત, લંબ.

અનુહત, વિં [સં] વચમાં અટક-તૂટે નહિ તે;
નિરંતર ચાલ્યાં કરે તે. અનુહતગજ-નાદ-ધ્વનિ.

અનુહત તે આપણમાં અનહત છે.

અનૂહ, વિં [હિં] નરુગ; અપૂર્વ.

અનૂહ, વિં [સં] પરણેલું નહિ તે. અનૂહા-કુવારી.

અનૂપ, વિં [સં] અનુપમ. ૨ કિતારો; તીર.
૩ પહાડી પ્રદેશ.

અનુજ, વિં [સં] અન; ઝણુ. જેને ઝણુ-દેવું નથી તે.
અનુત, નં [સં] જુદું; અસત્ય. એ શબ્દ વિશે-
પણ પણ છે.

અને, અં એ શબ્દ-વાક્યને જોડે છે તે એવા અર્થ
રાખે છે કે જે પ્રથમ કયેલું છે તેમાં બીજું વધાર-
વાનું છે. જમ અને રામ મુખર્ષ ગયા, તારે બોલવું
અને મારે લખવું.

અનેક, વિં [સં] એક નહિ પણ ઘણું; એકથી
વધારે; ઘણુંએક; કેટલાંએક. અનેકધા-ઘણી ઘણી
રીતે. અનેકવાર-ઘણી ઘણી વાર.

અનેકવચન, નં [સં] (વ્યાકરણમાં) એક નહિ પણ
વધારે વસ્તુઓ છે એવા જે સંખ્યા બોધ તે. થોડા
એ એક વચનમાં ને થોડા-થોડાઓ એ અનેકવચન.

અનેકવર્ણસમીકરણ, નં [સં] (બીજગણિતમાં)
જે સમીકરણમાં બે અથવા વધારે અગણ્યમાં બીજ-
અક્ષરો હોય તે.

અનેકાર્થ, વિં [સં] જેના અનેક અર્થ હોય તે-
(શબ્દ); અનેક અર્થવાળા શબ્દ છે જેમાં તેવા
(કાશ). [અભાસ.

અનેતાસ, નં એક ગતનું પ્રણ; એક લીલો મેવા;
અનેર, વિં બીજું; અન્ય.

અનેકથ, નં [સં] એકથ નહિ તે, જુદાઈ. ૨
અણુપનાવ; કુસમ્પ; વિરોધ.

અનેયણ, સ્ત્રી અન્યાય કરનારી (સુડામોતેરી).

અનેયર્થ, નં [સં] ઇશ્વરપણું ન હોવું તે; ઐશ્વ-
ર્યના અભાવ.

અનાણું, વિં [હિં] અગમ્ય એવું; અપૂર્વ; અદ્ભુત.

અનૌરસ, વિં [સં] ઔરસ નહિ તે; દત્તક
અથવા આંગળિયો.

અન્નમ, પું ૧૦ પરિણામ; અન્ત.

અન્ત, પું [સં] છેડા; પાર; સમાપ્તિ; આખર.
૨ સીમા; હદ. ૩ મોત; કાળ. ૪ (મણિતમાં) શ્રેણીનું
છેલ્લું પદ. ૫ પરિણામ; શેવટ; હાંસલ. ૬ આખ-
રનું બાકી રહેલું જોર; જીવ; દમ. હવે શું તારે
મારો અન્ત લેવો છે ? [રણુ ભણ્યા છે.

અન્ત, અં [સં] લગી; સુધી. એ ભાષ્યાન્ત વ્યાક-
અન્ત; અં [સં] મહિ; અન્દર; વચમાં; મધ્યે.

અન્તઃકરણ, નં [સં] જીવ; આત્મા. ૨ વિચાર,
સ્થાન-મન; રસદ્રવ્યસ્થાન-હૃદય. ૩ કેવળ શાન્ત-
નિવ્રત્ત સ્થિતિમાં રૂપલો જીવાત્મા-કેવળ ચૈતન્ય.

અન્તઃકરણચતુષ્ઠય, એટલે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત,
અહકાર, એ ચાર રૂપે રેતો-કાર્ય કરતો જીવાત્મા.

અન્તઃકરણપક્ષક એટલે અન્તઃકરણ (૩ જ અર્થમાં),
મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહકાર, એ પાંચને સંયોજે થયેલો

ને પ્રવ્રત્ત રેતો જીવાત્મા. અન્તઃકરણ-માત્ર ચૈતન્યમાન.

મન-ઉચ્ચારણી સ્થિતિ; ઇન્દ્રિય. ચિત્ત-સક્રુદ્ધ વિક-
લ્પ; વાદ; બુદ્ધિ; વિચાર. બુદ્ધિ-નિશ્ચય; સક્રુદ્ધ.

અહકાર-આત્માનું હું છઠ્ઠી, મેં કર્યું એ રૂપે બાર પ્રગટ
થવું તે. વ્યવહારમાં અન્તઃકરણ, મન, દિલ, બુદ્ધિ,

ચિત્ત, રદ્ધ, જીવ, આત્મા, એ શબ્દ ઘણું કરીને
એકજ અર્થમાં વપરાય છે.

અન્તઃકરણશુદ્ધિ; મનમાં મળ ન હોવા તે; દિલ
સાફ રાખવું તે.

અન્તઃપુર, નં [સં] જિવોને ખેસવાનો અન્દરનો
ઝોરો; જ્ઞાનપ્રાણ. ૨ રક્તમેધ; રણુવાસ.

અન્તક, પું [સં] કાળ; યમ.

અન્તકાળ પું [સં] આખરનો વખત; મરણનો
સમય; મોત.

અન્તકાળીયો, પું માણસના મરતી વખતે લાકુ કરીને
અન્દર રૂપાનાણું ધાલીને બ્રાહ્મણને આપે છે તે.

અન્તર, અં [સં] અન્દર; માથ; સિતર. ૨
મધ્યે; વચમાં.

અન્તર, પું [સં] વચમાંનું છેડું (જગા અથવા
વખતનું)-એ અર્થમાં નપુંસકલિંગે પણ વપરાય છે.
૨ બન્ધ પડવું તે; વિરામ; તહકૂબી. ૩ જુદાઈ; ભેદ.

૪ ફેર; તપાવત. નં અન્તઃકરણ; મન; દિલ. ૨ (મણિ-
તમાં) બાકી રૂપેલી સંખ્યા. ૩ બીજું, એ અર્થમાં

અન્તર શબ્દ બીજ સાથે જોડાય છે-દેશાન્તર, ભાષાન્તર,
સ્થળાન્તર, જન્માન્તર, મૃત્યાન્તર ૪૦ ૪ [સં]

અન્તર-આંતરડું] ને એ ઉપરથી અન્તરકાળ.

અન્ટરગાળી, પુ ઈન્દ્રીને લગતી ગોળીમાં આંતરકું ઉતરેથી અથવા પાણી ભરાયથી અથવા ખીજાં કોઈ કારણથી ગોળી મોટી થવી-વધવી તે.

અન્ટરફ્લે, વિ [સં] પાસેનું સમ્પન્ધી; સમું. ૨ જેનીસાથે મન મળું હોય ને પડદા ન હોય તે. (અન્ટરફ્લું ઉલટું બહરફ્લું). ૩ પોતાનુંજ; ખાસ.

અન્ટરછાલ, સ્ત્રી અન્ટરની કુમળી છાલ (આડની).

અન્ટરબામી, વિ [સં અન્ટરયામી] સાક્ષીભૂત આત્મા. ૨ અન્તઃકરણ; મન.

અન્ટરફા, વિ [સં] જેને અન્ટરજાન હોય તે.

અન્ટરપટ, પુ [સં અન્ટરપટ] વચમાં આકું રાખેલું વસ્ત્ર; પડદો. ૨ હાથ મળે ત્યાંસુધી વરકન્યાની વચમાં જે વસ્ત્ર આકું રાખવામાં આવે છે તે.

અન્ટરવેલ, સ્ત્રી દોરા જેવો તથા વળ વાળો એક-ગતનો છોડ; અમરવેલ; આકાશવેલ.

અન્ટરસાક્ષી, વિ [સં અન્ટરસાક્ષી] મન-ભીતરના વિચારનો સાક્ષી; આત્મા.

અન્ટરસ્થ, વિ [સં] અન્દર રૂયલું; અન્દરનું.

અન્ટરશાભા, પુ [સં] છવાત્મા.

અન્ટરપટ, અન્ટરપટ.

અન્ટરશય (ઈ), પુ વિ [સં] હરકત; નડતર; અટકાય; બાધ.

અન્ટરશમણ, એકાદ વાંધાને લીધે જે જરૂરીઆત વેઠવી પડે તે.

અન્ટરશય, ન [સં] વચમાંની જગા; અન્ટર. ૨ આકાશ.

અન્ટરશયું, ૧ [સં] વચમાં હરકત આવી પડેલી હોય તેવી હાલતમાં આવવું. ૨ વચમાં પડદો પડવો; જુલું પડવું. ૩ ઇશ્વરવતું; મુગાવતું; ગભરાવું.

અન્ટરિક્ષ, ન [સં] આકાશ. અં અકાશમાં; અહર રૂયેલું હોય તેમ.

અન્ટરિયાળા, અન્ટરિયાળા. [ગયેલું.

અન્ટરગત, વિ [સં] અન્દરનું. ૨ વચમાં આવી.

અન્ટરગોળી, પુ [સં] માયથી પોલો એવો જે ગોળા આકાર તે. એનું ઉલટું બાહ્યગોળા.

અન્ટરચક્ષુ, ન [સં] ભિતર જોઈ શકે તેવાં ચક્ષુ. વિ ભિતરનો ભેદ જોનાર.

અન્ટરજ્ઞાન, [સં] લોકનાં અન્તઃકરણ-ભિતરની વાતનું જે જ્ઞાન તે. ૨ સાહજિક જ્ઞાન. અન્ટરજ્ઞાની-અન્ટરજ્ઞાનવાળું (જન).

અન્ટરદશા, સ્ત્રી [સં] ભિતરની ખરી હાલત. ૨ માણસની સ્થિતિ ઉપર, એક અહની જે લાગ્યી મુદતની મોટી સત્તા (માહાદશા) હોય તે મુદતમાં ખીજા અહોની થોડી થોડી મુદતની જે જે સત્તા (દશા) રે તે તે અમેકી.

અન્ટરદોહ, પુ [સં] અન્દરની ગરમી (તાવની). ૨ અન્દરનો બળાપો (કામ કોષ શોકથી થતો).

અન્ટરફ્લે, સ્ત્રી [સં] પોતાનું ભિતર જોવું-જાણવું તે. ૨ અન્દરથી સહજ જાણવું તે.

અન્ટરફાર, ન [સં] માયલું બારણું. ૨ અન્તઃપુરનું બારણું. ૩ ગુપ્ત સાધન; ગુપ્ત રહીતે કામ પાર પાડી આપનાર મધ્યસ્થ.

અન્ટરધાન, ન [સં] એકાએક ન દેખાતું થવું; અદર્શન; અદ્વાપ-એળ થઈ જવું તે (નારદજી અન્ત-ધાન થયા).

અન્ટરધ્યાન, ન [સં] ભિતર-મનમાં ધ્યાન ધરવું તે; ઉપરકું ધ્યાન; સમાધિ. [યે: ચારે પાસથી.

અન્ટરધર્મી, અ [સં] અન્દર ને બાર; સર્વ દિશા-

અન્ટરભાવ, પુ [સં] અન્દર સમાવેશ થવો-હોવો તે. ધોડાનો પશુમાં ને પશુનો પ્રાણીમાં અન્તરભાવ થાય છે. ૨ મનનો ભાવ-અભિપ્રાય. ૩ દિલની જુદાઈ; ભિન્નભાવ. *

અન્ટરભૂત, વિ ધાં [સં] મધ્યે રૂયલું. ૨ અન્દરથી ઉપજ થયલું. “અન્ટરભૂતને પ્રેરે માણ, સકુદ્ધ વિક-લ્પ મન કરતું જાય” અખે.

અન્ટરભેદ, પુ [સં] અન્દરનો ભેદ; ભિતરની છાની વાત. ૨ ભિતરને ભેદી જાણી લેવું તે.

અન્ટરયામી, પુ [સં અન્ટર; યામી-અટકનાર-અટકાવનાર] અન્ટરબામી.

અન્ટરલોપિકા, સ્ત્રી [સં] વાક્યની અન્દર અક્ષર એવી રીતે ગોઠવેલા કે તેમાંના કેટલાકને એકકા કરતાં એકાદું નામ નિકળે તે યુક્તિ (ધણું કરીને કવિતામાં). અન્ટરલોપિકા ને બહિર્લોપિકા અથવા બાહ્યલોપિકા.

અન્ટરવેદી, સ્ત્રી [સં] ગૂઝા ને જમના એ બેની વચમાંનો જે પ્રદેશ તે; દ્વાપા.

અન્ટરવેળા, અ મરવાના સમય ઉપર. ૨ અટકી ખેસવાના વખત ઉપર.

અન્ટસકરણ, ન અન્ટઃકરણ.

અન્ટસ્થ, વિ [સં] છેડે અથવા વચમાં રૂયલું-હોય તે. ૨ ગુપ્ત; છાનું; ખાંતગી. ૩ ય, ૨, લ, વ, એ અક્ષરો તે.-(એ અડધા સ્વર ને અડધા વ્યંજન છે).

અન્ટિક, અ [સં] પાસે. વિ પાસે રેનારા-હજીરિયો, ખવાસ, બાળસેવક (બાળમિત્રમાં અન્ટિકની વાત છે).

અન્ટુરી, સ્ત્રી અં.

અન્તે, અ છેલ્લે; છેલ્લીવારે; આખરે.

અન્ય, વિ [સં] એક કરોડને દશ કરોડે ગુણ્યાથી જે સંખ્યા આવે તે. ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦

અન્યથા, વિન [સં] છેક નીચી જતલું તે; અતિ-શય-ભક્તી વગેરે.

અન્યાક્ષર, પુન [સં] બેલેલો અક્ષર.

અન્યાવસ્થા, સ્ત્રી [સં] આખર અવસ્થા.

અન્યેષ્ટિ, સ્ત્રી [સં] યુએલાંની ક્રિયા; પ્રેતકર્મ.

અન્ન, નન [સં] આંતરકું.

અન્નસે-ત્રાસે, આડી વાટે-ઉતાવળમાં પાણી પિધાથી વેળાએ તે પેટમાં ન ઉતરતાં નાકની વાટે બાર પાછું નિકળે છે તે અન્નસે ગયું કેવાય છે.

અન્નસાણુ, નન અન્નસે-ત્રાસે.

અન્નિયાળ, અન જ્યાં કાઠની મદદ ન મળી શકે તેવે ભયવાળે દુકાળે; વગડામાં; અધવચ. ૨ આસરા-વગર; એકલું.

અન્નૌ, પુન ગાયન-ગીતનો આરમ્ભે ગાવાનો જે ભાગ તે સિવાયનો જે બીજો તે. મોરો-અસ્તાર્ક ને અન્નૌ. ધ્રુવના ગાયનમાં અસ્તાર્ક, અન્નૌ ને અભોગ એ અણુ ભાગ હોય છે. ખ્યાલ, ટપ્પા, દાદરા, હુમરીમાં અસ્તાર્ક ને અન્નૌજ હોય છે. અને પદ ગરબી વગેરેમાં અસ્તાર્ક-ટોક અને ધણુ અન્નૌ હોય છે. મોરો ને અન્નૌ.

અન્દર, અન [ક્ષા] માયના ભાગમાં.-તે ઓર-ગાતી અન્દર બેઠો છે, દીલની અન્દર દરદ થાય છે. ૨ જગા-વપતની એકાદી હદની આણી પાસના ભાગમાં. ત ગામ અહીંથી તણુ ગાઉની અન્દર છે, ચાર વાગાની અન્દર આવશે. ૩ દયાણમાં-હવે તે મારા કબજાની અન્દર આવ્યો છે ક્યાં જશે ?

અન્દાજ-એ, પુન [ક્ષા] માપ; વજન; ગણતરી; સુમાર. ૨ હદ; મર્યાદા; વિવેક.

અન્દેશો, પુન [ક્ષા] વિચાર; મનન. ૨ ધારણા; કંપના. ૩ ચિન્તા; ગભરાટ. ૪ સન્દેહ; અણપતીજ; શક; અન્દેશો પોચાટવો-કરવો.

અન્ધ, વિન [સં] આંધળું.

અન્ધક, વિન [સં] આંખું; તેજ વનાતું.

અન્ધકાર, પુન [સં] પ્રકાશનો અભાવ; અન્ધારું.

અન્ધકૂંપ, પુન [સં] અન્ધારો કુંઓ. ૨ પુરાઈ ગયેલી કુંઓ. ૩ એક નરક.

અન્ધત્વ, નન [સં] અન્ધાપો.

અન્ધપરમ્પરા, સ્ત્રી [સં] એકાદી ભુંડી ચાલતું પરમ્પરાથી જે ચાલ્યું આવ્યું તે (ગાડરિયો પ્રવાહ). એકની પાછળ એક એમ બન્ધાયેલી આંધળાંઓની જે દાર તે.

અન્ધરાતું, કિન અન કાળાં વાઘળાં ખાઓખીય ચડી આવવાં (અન્ધારું થવું)-રસાદ અન્ધારાપો.

અન્ધાધુન્દ-દી, સ્ત્રી [હિં] અવ્યવસ્થા; અસ્તાવ્યસ્તા; અન્ધર; ગેર બંદોબસ્ત. ૨ ઉપાત; ઉપદ્રવ.

અન્ધાપો, પુન [સં અન્ધત્વ] આંધળાં હોતું તે; આંખે ન દેખાતું તે; પડળ.

અન્ધારપિછાડો, પુન કામ કાડી લેવાને આડુંઅવળું સમ-જવી દેવું તે; સામાની અક્ષલ છેતરાય તેમ કરવું તે; ભુરકી નાખવું તે; કાઈ ન દેખે તેમ થવું.

અન્ધારાં, નન એકાએક આંખે કંઈ દેખાય નહિ તેવું થઈ આવે તે-ધણી ભૂખ લાગવાથી, પિત્ત ચડી ગયેથી વગેરેથી (અન્ધારાં થોડીવાર રેછે). અન્ધારાં આવવાં કેવાયછે.

અન્ધારિયું, નન જેમાં ચન્દની કળા ઓછી થતી જાય તે પખવાડિયું; વડ; કૃષ્ણપક્ષ.

અન્ધારી, વિન ચાંદરણાં વનાની-કૃષ્ણપક્ષની (રાત). ૨ જ્યાં અન્ધારું હોય તેવું-અન્ધારી કાટડી (કેદખાનું).

અન્ધારી, સ્ત્રી અન્ધારાં; આંખ. ૨ ઘોડા-ખજાદની આંખે જે કપડું-ચામડું બાંધવામાં આવેછે તે, ૩ ચપડિયાઓ એરણનો આભ ઓછો કરવાને લાકડાંની જે નાની પાટલી આડી મુકેછે તે.

અન્ધારું, નન પ્રકાશનો અભાવ; રાશનીની ગેરહાજરી. ૨ કાંઈ ઓળખે-જાણે નહિ તેવી સ્થિતિ; ગુણપ્રકાશ થાય નહિ તેવી સ્થિતિ. ૩ વિચાર-રસ્તો ન સુઝે તેવી મનની હાલત. ૪ અન્ધેર; અવ્યવસ્થા; કામ બરાબર ન ચાલતું તે. ૫ અજ્ઞાન. દીવા પછવાડે અન્ધારું એટલે નામાફકિત પુરાના મરણ પછી તેનાં કામ વગેરેની જે અવ્યવસ્થા-ખરાબી થઈ જાય તે અથવા તેનો વંશજ અન્ધારામાં પડી રે-નકારો નિકળે તે. સો મણુ દીવેલે અન્ધારું એટલે ધણું જણુ કારભારમાં છતાં અન્ધેર-ગેરખ-હોખસ્ત-ખવાડ થાય તે.

અન્ધારે અક્ષલ વેચાછે એ કેવત દોડાણા-ખરી-સૂઝ અથવા અક્ષલ ન છતાં અક્ષલવાળો છછી એમ અભિમાનથી દેખાડનારને માટે વપરાયછે અથવા જેને જે કામ કરવું ઘટતું નથી તે તે કામ કરેછે તેને વિષે પણ. (ધશ્વરે લોકમાં અક્ષલની વેચણુ કરી છે તે અન્ધારામાં એટલે જેનામાં નેપથ્યે તેનામાં પણ).

અન્ધારે પણ ગાળી ગળ્યો લાગે, અન્ધારે પણ કોળિયા મોડામાંજ જાય ઈ-કેવતા છે. અન્ધારે અજવાળે-જાની રીતે અથવા નહેરમાં; દાવ-લાગ મળે તેમ તે ત્યાં. અન્ધારું ઘોર એટલે ભય ઉપજાય તેવું અન્ધારું.

અન્ધું, આંધળું.

અન્ધેસલ, વિન હૈયાફૂડું; કમઅક્ષલ.

અન્ધેર, નન ગેરખ-હોખસ્ત; અવ્યવસ્થા; નિમચ-હજી નહિ તે. અન્ધેર કારખાતું, અન્ધેર નગરી ઈ-તે કામનું અન્ધેર વળ્યું એમ પણ કેવાયછે. ૨ જમ.

‘સમજે અખા ટળે અંધેર’.

અન્યાર, પુ૦ પાસીયોમાં જેઓ ધરમની ક્રિયા કરાવે છે તે; પાસીના ગોર; મોખેદ.

અન્ન, ન૦ [સં૦ અન્ન-પાણું] અનાજ.

અન્નકૂટ, પુ૦ [સં૦] અણકૂટ.

અન્નછત્ર, ન૦ [સં૦ અન્ન, સત્ર] બ્રાહ્મણ-માગનારને અન્ન આપ્યા કરવાનો જે ધર્મ માર્ગ તે; સદાવત. ૨ એને સારું બાધેલું મુકર કરેલું જે ધર તે.

અન્નજળ, ન૦ જ્યાં જે અન્નપાણી મળવાનાં ત્યાં તે મળી આવવાં એ જે સહેત-યોગ સમ્યન્ધ તે; દાણપાણી; રજક. તેનું અન્નજળ હવે અહીંથી ઉડ્યું, તેનું અન્નજળ અહીંજ સહેત. અન્નજળપાણી પાણું કેવાય છે. [રાન ચલાવનાર.

અન્નદાતા, પુ૦ અન્ન પૂરું પાડનાર; પેટ ભરનાર; ગુળ-

અન્નદેવતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અન્નની અધિષ્ઠાતા દેવતા.

અન્નપાણી, ન૦ અન્ન ને પાણી. [અન્ન ભરપૂર હોયું તે.

અન્નપૂણું, સ્ત્રી૦ [સં૦] અન્ન પૂરું પાડનાર દેવી. ૨

અન્નપ્રાશન, ન૦ [સં૦] બાળકને જન્મ્યા પછી પ્રથમ-જે અન્ન ખવડાવયું તે; ખોટણું (દૂધે અથવા હ મે મરિને).

અન્નમયકોશ, પુ૦ [સં૦] પક્ષકોશમતિ એક; સ્થૂલ-દેહ-આમડી, હાડકાં, માંસ, નસ, લોહી, રેત, કંધ, મળા, મૂત્ર ઇત્યાદિ.

અન્નરસ, પુ૦ [સં૦] અન્નનો રસ; અન્નનું સત્વ.

અન્નવસ્ત્ર, ન૦ [સં૦] અન્ન ને વસ્ત્ર.

અન્નચાદન, ન૦ [સં૦] અન્ન અને આચ્છાદન-વસ્ત્ર; ખાવા પેરવાનું.

અન્નાશય, પુ૦ [સં૦] પેટમાં જ્યાં અન્ન પચે છે તે ટેકાણું; જઠરાગ્નિ.

અન્નાસ, ન૦ અનેનાસ.

અન્નોદક, ન૦ [સં૦] અન્ન ને ઉદક-પાણી.

અન્ય, વિ૦ [સં૦] બીજું. ૨ ભુદું; ભિન્ન.

અન્યત્ર, અ૦ [સં૦] બીજે ટેકાણે; બીજે કહી. ૨ નહિતર; સિવાયે.

અન્યથા, અ૦ [સં૦] બીજે પ્રકારે; ભુદી રીતે. ૨ આડું; ઉલટું; વિપરીત; ખોટું.

અન્યાય, પુ૦ [સં૦] ન્યાય-ઈનસાફ નહિ તે; અનીતિ; અધર્મ; અવિચાર. ૨ દોષ; પાપ; વાંક; ગુન્હો.

અન્યાયી, વિ૦ [સં૦] અન્યાય કરનાર.

અન્યાયી, સ્ત્રી૦ બાળવાનાં લાકડાંની હેલ-ગાલી.

અન્યોક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] હોય તેથી ભુદું બોલયું તે; આગલાં ને પાછલાં બોલવામાં જે ફેર પડવો તે. ૨ બીજાનું જે બોલયું તે. ૩ સ્તુતિના શબ્દોમાં નિન્દા અને નિન્દાના શબ્દોમાં સ્તુતિ જણાવવી તે (અર્થોલકાર).

અન્યોન્ય, વિ૦ [સં૦] પરસ્પર; અરસપરસ. ૨ એક

અર્થોલકાર-“સરોવરથી કમળ ને કમળથી સરોવર શોભે છે”.

અન્યથ, પુ૦ [સં૦] સમ્યન્ધ. ૨ (વ્યાકરણમાં) ક્રિયાપદનો કર્તા કર્મે સાથે અથવા વિશેષણનો નામ-સાથે એમ જે સમ્યન્ધ તે. ૩ અર્થને સમ્યન્ધે વાક્ય યોજના કરવી તે. ૪ પ્રતિષ્ઠા અનુમાનનો જે નિયમ પુરસ્સર સમ્યન્ધ તે. ૫ વંશ; કુળ.

અન્યથી, વિ૦ [સં૦] સમ્યન્ધ સામનાર.

અન્યત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] સંયુક્ત; બેદાયલું; સમ્યન્ધયુક્ત. શકેરાન્યત, લોભાન્યત, ક્રોધાન્યત ઇત્યાદિ.

અપ, ન૦ [સં૦] પાણી. [નકાર-૪ ઉલટું.

અપ, ઉ૦ [સં૦] નીચે. ૨ દૂર. ૩ નીચે; અધમ;

અપર્ક-પાર્ક-પૈ. વિ૦ જાણીતું; સમજાય તેવું.

અપર્ક પુ૦ [સં૦] તોડીપાડું-તાણું તે. ૨ ગુણ-મલમાં ધરીજવું તે; પડતી હાલત (ઉકળેનું ઉલટું). ૩ ઓછાપાણું.

અપકાર, પુ૦ [સં૦] સારાના બદલામાં નરસું કરવું તે. ૨ કોઈને નુકસાન-દુઃખ-હાનિ કરવી તે (ઉપકારનું ઉલટું).

અપકારક-રી, વિ૦ [સં૦] અપકાર-માહું કરનાર.

અપકીર્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] બેઆપર; બેધર્મ; બદનામી; અપ્રતિષ્ઠા; અપજ્વલ.

અપકૃષ્ટ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] તોડીપાડેલું. ૨ પડતી હાલતમાં આવેલું; ઉતરતું; નકારું (ઉકળેનું ઉલટું).

અપકવ, વિ૦ [સં૦] પકવ-પાકેલું નહિ તે.

અપક્ષ, વિ૦ [સં૦] પાંચ વિનાનું. જેને કોઈનો પક્ષ-આસરો ન હોય તે.

અપક્ષપાત પુ૦ [સં૦] પક્ષપાત-તરફદારી નહિ તે; સમાન ભાવ; સમરખાવટ નહિ તે.

અપગા, સ્ત્રી૦ [સં૦] નદી. ગંગાનદીનું નામ.

અપધાત, પુ૦ [સં૦] અકાળ મરણ; કમોત; કમ.

અપહ્ન વિ૦ [સં૦] અપાહ્ન જેને એક અથવા વધારે અહ્ન નથી તે અથવા શરીર ખોડ હોય તે. લુલું, તુલું, આંધળું, બેરું વગેરે. ૨ સદાય વિનાનું.

અપચાર, પુ૦ [સં૦] ખાવા પીવામાં કરી-પહરેજ ન રાખતાં નુકસાન કરે તેવી વસ્તુઓ જે ઉપયોગ કરવો તે. ૨ આડે રસ્તે-દૂરાચારે વર્તવું તે.

અપચિહ્ન, ન૦ [સં૦] નકારાં ચિહ્ન; અપલક્ષણ. મરણનાં ચિહ્ન, શ્વેલછાનાં ચિહ્ન, દુર્ગુણ આવવા માંડવો તે. ભાંય ખોતર્યાં કરવી ને પાણીના લીટા ફાંજા કરવા, તણખવાં તોજા કરવાં એ અટકચાળું તે પણ અપચિહ્ન કેવાય છે.

અપયો, પુ૦ બાધેલું ન પચ્યું-હજમ થયું તે; પેટમાં ભાર હોવો તે; અજરણ.

અપચ્છાયા, સ્ત્રી [સં] જે છાયા-ઓના બેવાથી નહાં થાય તે. ૨ ભૂત, પ્રેત ઇ

અપહાર, સ્ત્રી [સં] અપસરા.

અપજય, પુ [સં] પરાજય; હાર.

અપજસ, પુ [સં] અપયસ.

અપજસિયું, વિં અપજસવાળું (કામ). અપજસિ-
ચો-જેના કરમમાં જસ ન હોય તે.

અપઝાડ, વિં ખરાબ; નુકસાન-બિગાડવાળું; બાધું.

અપઝીકૃત, વિં ધાં [સં] પઝીકૃત નહિ તે.

અપઠ, વિં [સં] અ; પઠુ-ચતુર-હોશિયાર) સમજ
વનાનું; અડાણી. ૨ મૂર્ખ. ૩ હડીકું. ૪ દરરોજ; હમેશાં.

અપઠ, વિં [સં] અપઠ) લખેલ નહિ તે. ૨ લખે-
લું વાંચેલું નહિ તેવું.

અપત, વિં [સં] અપત્ય) કંઠજ સમજે નહિ તેવું
છેક નાનું. અપત બાળક કેવાયછે.

અપતિવ્રતા, સ્ત્રી [સં] છિનાળા-આગણી સ્ત્રી.

અપતીજ, સ્ત્રી [સં] અ; પ્રતીતિ) પતીજ-ખાતરી
નહિ તે; અણુવિશ્વાસ.

અપત્ય, નં [સં] સન્તાન (પુરુષ અથવા સ્ત્રી).
૨ બાળક; છોકરો.

અપથ, પુ [સં] ધર્મ સમ્યક્ષી જે આડો માર્ગ
તે. ૨ આડો વાટ-રીત.

અપથ્ય, નં [સં] પથ્ય-કરી-પહરેજ નહિ તે
અથવા અવગુણ કરે તે. [સ્તુત: ન હોવું તે.

અપદાર્થ, [સં] (ન્યાયશાસ્ત્રમાં) અભાવ; વ-

અપદેશ, પુ [સં] આનું; મસ; ભુક્તિ; છળભેદ.
૨ વેશ અદલી શુભ રાખવું તે. [ગાંડ.

અપદ્ધાર નં [સં] પાછલું-આડું બારણું તે. ૨

અપલંકશ, પુ [સં] મૂળશબ્દનું જે અશુદ્ધ રૂપા-
ન્તર તે; ભ્રષ્ટ થયેલો શબ્દ.

અપમાન, નં [સં] માન નહિ તે; અપ્રતિષ્ઠા.

અપમૃત્યુ નં [સં] મૃત્યુનું ભય હોય તેવો મન્દ-
વાડ, તેવું સફટ ઇં માનું કોઈ.

અપયશ, પુ [સં] યશ નહિ તે; ખોટો યશ.

અપયશી, વિં [સં] જેના કરમમાં અપયશજ
હોય તે. ૨ અપયશવાળું.

અપર, વિં [સં] ખીજું. ૨ પાછલો ભાગ-એ
અર્થમાં અપર ખીજા શબ્દ સાથે જોડાય છે. અપર-

રાત્ર, પૂર્વાપર-આગલું તે પાછલું. અપરઉદર, ખીજા-
ઝોરમાન મા; 'સાચાં લોક કથન કે, અપર ઉદરમાં ન

હોય નેહ કરી'—માતા. ખીજા મા.
અપરમાતા, સ્ત્રી ખીજા મા.

અપરમ્, વિં [સં] અપરમ) ખીજું; વિશેષ (કા-
ગળ પત્ર લખવામાં).

અપરમ્પાર, વિં [સં] પાર વિનાનું (શુણ્ણ-ભુદિ-
મહત્વ-સામર્થ્ય ઇં).

અપરમર્થ, પુ [સં] ખીજો મર્થ-ઉપમા આ-
અપરસ્વસ્તિક, નં [સં] દિગ્ગતલીલીનું પશ્ચિમ-

ગિન્દુ. [ય તે; અગ્નિત.

અપરાજિત, વિં ધાં [સં] પરાજય ન પામ્યું હો-
અપરાધ, પુ [સં] દોષ; ગુન્હો; તકશીર; વાંક;

અધર્મ.

અપરાધી, વિં [સં] અપરાધ કરનાર.

અપરાહુણ, પુ [સં] બપોરપછી એક ને ચાર ક-
લાકની વચમાં કાળ; પાછલો પોર.

અપરિમિત, વિં ધાં [સં] મપાયલું નહિ તે;
વિશાળ; મોટું. [માસલો કાઢા વગરનું.

અપરીક્ષિત, વિં ધાં [સં] તપાસેલું નહિ તે;

અપરોક્ષ, વિં [સં] અ, પર, અક્ષિ,] આખ
આગળ અન્યું હોય તેવું જણાય તેવું; પાસનું; સમક્ષ.

અપરોક્ષ ને પરોક્ષ એમ કમ છે. [કચાળું.

અપલક્ષણ, નં [સં] નહારાં લક્ષણ; દુર્ગુણ; અટ-

અપદ્યા વિં કમળેર (સ્ત્રી).

અપલાયન, નં ન નાસી જવું તે, એ મૂળ અર્થ છે
પણ આપણામાં નાસી જવું-પલાયન કરવું એ અર્થમાં

વપરાયછે.

અપવર્ગ, પુ [સં] મોક્ષ; મુક્તિ.

અપવાદ, પુ [સં] ભૂલું આળ; ખોટી ખદનામી.
૨ રીત લાગુ ન પડવી તે; બાધ આવવો તે. ૨ રદિયો;

જવાબ.

અપવાસ, પુ [સં] ઉપવાસ. [તેવું.

અપાવત્ર, વિં [સં] પવિત્ર-શુદ્ધ નહિ તે અથવા

અપરાકુન, નં [સં] નહારાં સકુન; અમઙ્ગળ-

સૂચક ચિહ્ન.

અપરાખ્દ, નં [સં] વાકરણ પ્રમાણે અશુદ્ધ

અથવા અમઙ્ગળ અથવા નીચ લોકમાં વપરાતો અથવા

રસ ભક્ત કરે તેવો શબ્દ. ૨ ભુંડો ગાળા; તુચ્છકાર.

અપસવ્ય, વિં [સં] જમણું (ડાણું નહિ તે)-

(જનોત્પાદાખી આધે રેછે ત્યાંથી જમણીઆધે લેવું તે).

૨ ઉલટું.

અપસુકન, નં [સં] અપરાકુન. ૨ [સં] અપ

અને ફાંડ સખુન-ખોલ) ભુંડો ખોલ-શબ્દ.

અપરમાર, પુ [સં] ફેરફાર; વાઈ. ૨ (કાવ્યશાસ્ત્ર-
માં) એક વ્યભિચારી ભાવ. [ટું; દૂરકરવું.

અપહરણ, નં [સં] છિનવી-છુટીલેવું તે. ૨ ખસેડ-

અપહુતિ, સ્ત્રી [સં] નિષેધ કરવો તે; જાણવામાં

છતાં છુપાવવું-ના પાડવી તે. ૨ એ નામનો એક

અલકાર-નિષેધ લખી બે વસ્તુને સરખાવવી તે.

“તમે તેને ચંદ્ર કોછા પણ તે ચંદ્ર નથી, આકાશ-
ગણતું કમળ છે”.

અપાક, નો [સં] તિલક.

અપાક, અપકવ.

અપાત્ર વિં [સં] પાત્ર-યોગ્ય નહિ તે; શુભહીન.

અપાદાન, નો [સં] (વ્યાકરણમાં) પક્ષથી વિલ-
ક્તિનો અર્થ વિભેગ, સીમા, ઓછુંવધતું બતાવે છે તે.

અપાન, પું [સં] પાંચ પ્રાણવાયુમ્બો એક; શ-
રીરની પાછલી વાટેથી જે વા છુટે છે તે; પાદ.

અપ્પાકરતું, કિં [સં] ખાદ્યનું (છોકરાં માટે
વપરાય છે).

અપામાર્ગ, પું [સં] એક જાતનો છોડવો. ઝમ્ઝેટો.

એ, આભણોને સ્નાનવિધિમાં અને યજ્ઞમાં કામ આવે છે.

અપાય, પું નહારે ફળ થાય તેવો કારણરૂપ જે સ-
મ્યન્ધ તે. ઉપાય કરતાં નહારે થાય ત્યારે તે ઉપાય તે
અપાય કેવાય. ૨ નાશ; હાનિ; ગેરપ્રાયદો. ૩ દુઃખ.

અપાર વિં [સં] પારવિનાનું; અમાપ; અસમ્ય-
અનન્ત. [દેખાય નહિ તે.

અપારદર્શક, વિ [સં] જેમાંથી આરપાર સ્વચ્છ
અપાવતું, કાંઈ આપે તેમ કરતું. [દેકાણું.

અપાસરો, પું [સં] ઉપાશ્રય] ગોરછતે રેવાનું
અપિ, અં [સં] પણ, અઘાપિ-આળપણ.

અપીલ, સ્ત્રીં [અં] નીચલી કોરટના, ફેસલા ઉપર
નારાજ થઈ ઉપલી કોરટને જે ફરી અરજ કરવી તે.

અપુચ્છ, વિં [સં] પુછડાં વગરનું; બાંકું.

અપુત્ર, વિં [સં] જેને પુત્ર-સન્તાન ન હોય તે.

અપુત્રિયો, પું પુત્ર વગરનો; વાંકિયો. ‘અપુત્રિયાનું
ધન નિર્વાણ, મુએ પુત્રિકેરે જાણ.’

અપૂજ, વિં [સં] અપૂજિત] પૂજ ન કરી હોય
અથવા પૂજ વના રેતા હોય તે (દેવતા). [નહિ તે.

અપૂજ્ય, વિં [સં] પૂજવાને-માન આપવાને યોગ્ય

અપૂર્ણ, વિં [સં] પૂર્ણ-પૂરું નહિ તે; અધૂરું.
અપૂર્ણકાળ એ શબ્દ વ્યાકરણમાં વર્તમાન તથા
ભૂતકાળના વિશેષ અર્થમાં વપરાય છે.

અપૂર્ણબીજ, નો [સં] બીજ ગણિતમાં જે અપૂર્ણાંક તે.

અપૂર્ણતા, સ્ત્રીં [સં] અપૂર્ણ એવા જે સ્થિતિ તે.

અપૂર્ણાંક, નો [સં] જેમાં એકાદ પૂર્ણ અકુનું
નહિ પણ તેના ભાગવિભાગ સમ્યન્ધી જે ગણિત તે.

૨ નહિ જે પૂર્ણ અકુ તે. અર્ધા-૩, ત્રીજે દિસ્ટો-
૬ એ પ્રમાણે.

અપૂર્વ વિં [સં] પૂર્વે ન બન્યું હોય તેવું; અસા-
ધારણ; અજાણ્ય જેવું. ૨ કોઈ વાર દીકામાં ન આવ્યું
હોય તેવું સારું; નૂતન; નવાઈ જેવું. આશ્ચર્યકારક.

અપૂરણ, નો [સં] આપોશન] ભોજનને આરંભે
ને અન્તે જે આચમન કરવું તે.

અપેક્ષા, સ્ત્રીં [સં] ઉચ્ચ ભેદ રેવું તે; ઇચ્છા;
આશા; ઉમેદ. ૨ ગરજ; જરૂરિયાત; આતુરતા.

અપેક્ષત, વિં ધાં [સં] ઇચ્છિત; ઉમેદ રાખી
હોય તે.

અપેક્ષ્ય, વિં [સં] અપેક્ષા-ઇચ્છા કરવા યોગ્ય.

અપેખ, વિં [સં] અપેક્ષ્ય ન દેખાય તેવું; ન
દીડેલું; અગત્યું.

અપેય, વિં [સં] ન પીવા ભેગ.

અપેલણ, વિં [અં] અપીલ કરનાર.

અપેશાણ, નો [સં] મનવડે જળનું આચમન
કરવું તે (જમતાં પેલાં).

અપેટ, વિં કમઅક્ષલ; બેવકુફ.

અપ્પાસ, પું ઉપવાસ. અપ્પાસી. વિં જેણે

અપ્પાસ કર્યો હોય તે. “અપ્પાસીને ઘેર દોકળાં”
એ કેવલ છે.

અપ્રકટ, વિં [સં] પ્રગટ નહિ તેવું; શુભ; છાનું.

અપ્રકૃત, વિં [સં] ચાલતાં પ્રકરણ-વિષય સાથે
સમ્યન્ધ ન રાખતું હોય તેવું; આડું; પ્રસક્તી બારનું તે.

અપ્રગટલ વિં [સં] કેળવાયલું-પાકું ન થયું હોય
તેવું (શરીર-મન). દિમ્મતથી બાર પડયું હોય તેવું
નહિ; નપ્ર; શરમાળ. [તેવો ભેદો

અપ્રતિભટ, પું [સં] જેના સરખો બીજો નહિ

અપ્રતિમ, વિં [સં] જેના સરખું બીજું નહિ
તે; અનુપમ.

અપ્રતિષેધ, પું [સં] નહિ અટકાવ તે.

અપ્રતિષ્ઠા, સ્ત્રીં [સં] અપમાન; બેઆબરું.

અપ્રતીતિ, સ્ત્રીં [સં] અણુપતીજ; ખાતરી ન હોવી તે.

અપ્રધાન, વિં [સં] મુખ્ય નહિ તે; ગોણ; ઉત્તરનું.

અપ્રમાણ, વિં [સં] પ્રમાણ-સાબીતી-ખાતરી
વિનાનું. ૨ અસત્ય; મિથ્યા.

અપ્રમાણિક, વિં [સં] પ્રમાણિક નહિ તે; બેવ-
ચની; જેનો સાચો ને સંધા વેવાર નહિ તે.

અપ્રમિત, વિં ધાં [સં] અમાપ; અથાગ. ૨
સાબીત ન થયેલું તે.

અપ્રમેય, વિં [સં] ન મપાય તેવું; અમાપ; અપાર.

અપ્રયોજક, વિં [સં] નિરૂપયોગી; નકામું.

અપ્રવાસી, પું [સં] જેને પ્રવાસ કરવા પડતો
નથી તે; જે કરતો નથી-જેણે કાપો નથી તે.

અપ્રવૃત્ત, વિં ધાં [સં] પ્રવૃત્ત થયું નથી તે-તેવું.

અપ્રશસ્ત, વિં [સં] પ્રશસ્ત-મોડું નહિ તે;
વિસ્તાર વગરનું. ૨ વ્યવહારમાં આવેલું નહિ તેવું;
અગત્યું; ઢાંકું. ૩ શુભ-માલ વગરનું.

અપ્રસન્ન, વિં [સં] પ્રસન્ન નહિ તે. [મેહરઆની.
અપ્રસાદ, પુ [સં] પ્રસાદ નહિ તે; અકૃપા; ગેર-
અપ્રાસદ, વિં [સં] પ્રસિદ્ધ નહિ તે.
અપ્રસ્તુત, વિં [સં] પ્રસ્તુત નહિ તે.

અપ્રાપ્ત, વિં ધાં [સં] પ્રાપ્ત નહિ તે.
અપ્રિય, વિં [સં] પ્રિય નહિ તે. [ષ્ટાળો.

અપ્રીતિ, સ્ત્રી [સં] પ્રીતિ નહિ તે; અભાવ; ક-
અપ્રસાર, સ્ત્રી [સં] અપ-પાણી; સ-જનું. સમુદ્રમ-
ન્યન વળા નિકળી હતી માટે] સ્વર્ગમાં-ઈન્દ્રસલામાં
ગાયન નૃત્ય કરનારી ધણીનું રૂપવન્તી ગુણધર્મ; દેવાકુના.

અપ્રસાદકરી, સ્ત્રી [આં] અહીંનું તહીં ને તહીંનું
અહીં એમ કંઈ થઈ ગયું હોય તે; ફેરબદલ તે; ગર-
બરસરખ.

અપ્રસાદન-લાતુન, પુ [આં] એ નામનો એક
ગ્રીક ફિલસૂફ; (પ્લેટો). (ધણો અભિમાની-આગ્રહી
એવા માણસને કપકા આપતી વેળા એ શબ્દ બોલવામાં
આવે છે-જેમ નવલસાહિરજી તેમ).

અપ્રવા-ઈ, સ્ત્રી [આં] ઉડતી ખબર; લોકમાં
એકાએક ચાલેલી યાત્રા; ગપ; ખોટી ખૂમ.

અપ્રસાસ, પુ [ફાં] શોક; હાથ; દલગીરી. ૨
પરતાવો. અં હાથ; અરે.

અપ્રજ્ઞ, વિં [સં] અપ્રજ્ઞ [નિપ્રજ્ઞ; બર્ધ; ફેગટ.
અપ્રજ્ઞાટ પુ અપ્રજ્ઞાનું તે. ૨ અપ્રજ્ઞાવાથી જે અવા-
જ-ગરબ ધાય તે.

અપ્રજ્ઞકૂટ-ગ્રીક, સ્ત્રી અપ્રજ્ઞનું તે. ૨ માથાફાટ.

અપ્રજ્ઞાનું, કિં સં અજ્ઞાન ધાય તેવી રીતે એકાદિ વસ્તુ
ને જોશી કાંચકી નીચે-દૂર ફેંકી દેવી.

અપ્રીણ, નં [સં] અપ્રીણ. અથવા ફાં અપ્રીણ
ખસખસના દોડમાંથી નિકળતો જે ચિકણો રસ
તે-એ જોસમાં ને કંઈ કરવામાં વપરાય છે.

અપ્રીણી, વિં અપ્રીણનાં બન્ધારણ્યાં (માણસ),
અપ્રીણનો અમત-કંઈકરનાર. ૨ સુસ્ત; આગસુ; એટી.

અપ્રીમ-ધૂ, નં અપ્રીણ.

અખખોરો, પુ [ફાં] પડછીવાળું ને પોળામોડાંનું
પીવાનું એક નાનું વાસણ.

અખધડી, અં [ફાં] આ ધડીએજ; હમણાજ.

અખજ, વિં [સં] અખજ [સં] સો કરોડ જેટલી
સંખ્યા તે.

અખદાગીરી, સ્ત્રી નં [ફાં] સવારીમાં રાખ-કાર-
ભારીને માથે જે સુન્દર શોભીતું છત્ર ધરવામાં આવે છે તે.

અખધન, પુ [સં] અખધન [સં] રાત્રિવસ પોતાની
દીક્ષામાં મગન એવા જે ભટકતો જોગી-સન્યાસી-
વંરાગી તે. અં અરે છાટ.

અખદ્ધ, વિંધાં [સં] બાધિલું નહિ તે; નિરકુશ;
છૂટું; સ્વતન્ત્ર. ૨ સમ્યન્ધ રહિત; મનસ્વી. ૩ વહિ
ગયલું; વણલ; છટેલ. અખદ્ધમુખ-જેની જીભ છૂટી
હોય તે; ફાટેલ-ભુંડું ભાપણ કરનાર.

અખનાલ, સ્ત્રી [ફાં] તલવારના આનની મૂં
આગળ જે મીનાનો સણુગાર હોય છે તે.

અખરક-ખ, નં [સં] અખરક [સં] એક જાતનો ચળ-
કતો ધણું કરીને પારદર્શક ને પતરાંના આકારમાં કપાય
તેવો ધાતુ. એ અડધાથી હાથને ઘોંટી આવે છે ને
પ્રેક માથાથી ઉડે છે. એ સફેત અથવા પીળું અથવા
કંઈક લીલું હોય છે.

અખર, સ્ત્રી [ફાં] આંખની ઉપર જે નિમાળા-
વાળું કમાન હોય છે તે; ભૂ; ખમર; ભૂકરી.

અખલકી-ખી, વિં [આં] કાળો ને સફેત અથવા
રાતો ને સફેત અથવા બે તણુ રજૂ એકઠા હોય તેવા રજૂનું;
બદામી રજૂનું; પચરજી; કાચરચીનર. ૨ અખલખી ઘોડા.
“આગળ અખલખ અથપર, પોતાંકરો પુત્ર”-સામળ.

અખળ, વિં [સં] બળવિનાનું; નખળું.

અખળા, સ્ત્રી [સં] અખલા [સં] સ્ત્રી. [દોષ વગરનું.

અખાધ-ધિત, વિં [સં] બાધ-અટકાય વગરનું. ૨
અખીર-લ, નં [હિં] એક તરેહનો ખુશખોદાર
ઝાંખો, કાળો અથવા સફેત ભભરા ભૂકા.

અખુદ્ધિ-ધ, વિં [સં] બુદ્ધિ વગરનું; મૂર્ખ; બેવકુફ.

અખુલો, પુ એક જાતનું કપડું. ૨ એક જાતનો ફાફા-
સીંગ, જેનું અથાણું થાય છે, (આખુલો). હિંચ તે.

અખૂઝ, વિં અખૂસમજ; જેને ખૂઝ-કદર-પારખ ન
અખોખા, પુ કન્યાવાળાં વરણાળીને ત્યાં લગનને દિવસે
નોણિયા- (નાનાં દોચકાં)માં પ્રથમ પાણી લઈ
જઈ વરને નવરાત્ર્યા પછી બીજી વાર ખાંડ ને
ખાંડ વરને ખાવા લઈ જાય છે તે.

અખોટ, નં છાણ મટાડીથી પાતળું લીપતું તે. જમવાને
હેકાણે, સાથિયો પૂરવો હોય ત્યાં વગેરે અખોટ દેવું
કેવાય છે. ૨ જમવાને સાર નાથાપછી વગર નાથલાને
અથવા સુતર વગેરેને ન અડકાય એવી જે સ્થિતિ
તે. ૩ ન્યાં નાથાવના અડકાય નહિ તે હેકાણું; અથવા
જેને અડકાય નહિ તે વસ્તુ (ખીંગ ત્રીંગ અર્થમાં
એ શબ્દ વિશેષણરૂપે પણ વપરાય છે).

અખોટિયું, નં જમતીવેળા પેરવાનું એક જાતનું
રેશમી વસ્ત્ર.

અખોધ્ય, વિં [સં] બોધ કરવાને યોગ્ય નહિ
તે; બુદ્ધિહીન. ૨ ન સમજાય તેવું.

અખોલા, પુ જેના ઉપર રીસ હોય તેની સાથે ભા-
પણ ન કરવું તે (એ, અનેક વચનમાંજ વપરાય છે).
અખોલા લીધા-રાખ્યા છે એમ કેવાય છે.

અબજ, નો [સંઠ] કમળપુત્ર. ૨ સો કરોડની જે સંખ્યા તે.

અબદ, નો [સંઠ] વાદળ. ૨ વર્ષ.

અબિધ પુઠ [સંઠ] સમુદ્ર; સાગર.

અબિધજ, પુઠ [સંઠ અબિધ, સમુદ્ર. જ-જ-મેલો] સમુદ્રમાંથી જ-મેલો તે-ચંદ્ર.

અબ-આશાઈ, વિઠ [હિંઠ] મનુષ્યની અન્દરની સ્તાસ જેવો અથવા ભૂરામાં ધારપડતો રાતો એવો (રક્ષ).

અબ, નો [ફા.] વાદળ.

અલક, સીઠ અલક.

અલક, વિઠ [સંઠ] લક્ષ-લગન નહિ તે. ૨ જુદું પડેલું નહિ તે. અલક્ષ કુટુમ્બ, અલક્ષ મિલકત વિગેરે.

અલક્ષ, વિઠ [સંઠ] લક્ષણ કરવાને યોગ્ય નહિ તેવું. નો જે ખાવાની મના હોય તે.

અલક્ષ, વિઠ [સંઠ] ભાંગેલું-ખણિત નહિ તે; આખું; પૂર્ણ; અવૃત.

અલક્ષ, પુઠ મરેડી કવિતાની એક દેશી-ચાલ-રીત.

અલકષ્ટ, સીઠ આલકષ્ટ.

અલકષ્ટાળો, પુઠ અડકાઅડકાથી જે અલકષ્ટ થાય તે.

અલકવાજનું, કિઠ અઠ જેને ઘેર મરણ થયું હોય તેને ત્યાં રોવા કુટવાસારુ જનું-ઝેરાંએ (આલકવાજનું).

અલકાયલી, વિઠ અટકાયવાળી; અગળી; મનુષ્યાળી (સ્ત્રી).

અલકાડું, કિઠ અઠ (મરણ સ્નાનવાળાને, અગળી-સુવાવડીને, ઘેડા પગેરેને) અડકયાથી અપવિત્ર થયું. ૨ વગર નાથવાને અડકયાથી અગેઠ બ્રહ્મ થયું. ૩ (સ્ત્રી) અગળું એસવું-માથે આવવું; મહિના થવા; અટકાય આવવો.

અલણ, વિઠ ભણેલું નહિ તે; મૂર્ખ.

અલદ, નો [સંઠ] અકલ્યાણ; અમઙ્ગળ; અશુભ. (વિશેષણરૂપે પણ વપરાય).

અલનતું, વિઠ અલિનત.

અલય, વિઠ [સંઠ] નિર્ભય; નિઃશ; બેયડક; હિમ્મત-છાતીવાળું. ૨ ભય ન રે તેવું.

અલય, નો [સંઠ] ભય નહિ તે. ૨ જે વચન-ખાતરીથી ભય ન રે તે. અલયવચન-દાન કેવાયછે. પશ્ચદ્વતી વાતમાં અલય દષ્ટનો અર્થ આ કે જે દષ્ટ-સાકડી હાથમાં આવેથી પછી કાઠનો ભય ન રે તે.

અભર, વિઠ ભરેલું નહિ તે; ખાલી. ૨ ગરીબ; દીન.

અભલેખ-ખા, સીઠ અભિલાષ. 'એક અભલેખ ઉપર આશ પૂરો' (શુકદેવઆખ્યાન).

અભરાઈ, સીઠ જમીનથી કોંચ ભીતસાથે લગોલગ રાખી ટોલ્લાસાથે જડેલું પાટિયું, જે ઉપર વસ્તુઓ મેલી રાખવામાં આવે છે.

અભરાભરણ, નો (અભર-દીનનું આભરણ-ધરણું); અનાથનો નાથ; દીન દીનનું ભરણપોષણ કરનાર.

અભરામનદાવા, [સંઠ અભ્રમ, ન દેઈ ?] હવે કાઠરીતનો દાવો નહિ એવો અર્થ રાખેછે; ફારગતી; છુટાછેડા (લેણદેણનો હિસાબ માંડીવાળેછે ત્યારે એ શબ્દ વપરાયછે).

અભાગણી, સીઠ જેનું ભાગ્યે સારું નહિ તે સ્ત્રી.

અભાગિયું-ગી, વિઠ [સંઠ અભાગ્ય અથવા હૃતભાગ્ય] ભાગ્યહીન; કમનસીબ; કરમપ્રટયું; અકરગી.

અભાવ, પુઠ [સંઠ] ન હોવું-થવું તે; અવિઘમાન-પાળું; નાસ્તિત્વ; ગેરહાજરી. ૨ અપ્રીતિ; અરુચિ. ૩ ન ભાવવું-સાદા લાગવો તે.

અભાવા, પુઠ ગભેવતી સ્ત્રીને ફટલાક ખાવાના પદાર્થો ઉપરથી મન ઉડી જાય છે તે, અભાવા થાય છે, અરજ પડે છે એમ કેવાય છે.

અભાવું નો ન ભાવવું તે; અભાવા.

અભાવો, પુઠ અભાવ (૨ જાને ૩ જા અર્થમાં).

અભિ, અઠ ઉઠ [સંઠ] પ્રતિ; તરફ; સામું. ૨ ચારે-ઘેર. ૩ સરખું. ૪ સાથે. ૫ જુદું જુદું; ૬ પાસે; આગળ.

અભિચાર, પુઠ મનવસાધના.

અભિજિત, નો [સંઠ] ૨૧ મા નક્ષત્રનો ચોથો પાદ ને ૨૨ માંનો પન્દરમો ભાગ એટલો જે કાળ તે-એને જુદું નક્ષત્ર ગણવામાં આવે છે ત્યારે ૨૮ નક્ષત્ર કેવાય.

અભિયુ, પુઠ ન ખીલે એવાં.

અભિજ્ઞ, વિઠ [સંઠ] સમ્પૂર્ણ જ્ઞાન મેળવેલું હોય તે; ઘણું વાંચેલું ને અવલોકન કરેલું તે; કળાકૃશળ; કાબેલ; હાશિયાર.

અભિધાન, નો [સંઠ] નામ. ૨ યોગખતો માંડ પદાર્થની જે સંજ્ઞા તે. ૩ ઉપનામ; અટક.

અભિનય, પુઠ [સંઠ] (કાવ્ય નાટકમાં) રસને પ્રગટ કરનાર જે હાવભાવાદિ કર્મ તે. ૨ કાઠની પણ હાલતની નકલ કરવી તે. [૨૧ જેનું.

અભિનય, વિઠ [સંઠ] નવું; અનુચિત જેનું; અગ-

અભિન્ન, વિઠ [સંઠ] જુદું નહિ તે; એકડું; મળેલું; ભેદ રહિત; એકરૂપ; સરખું.

અભિપ્રાય, પુઠ [સંઠ] મનની ધારણા-મતલબ; હેતુ. ૨ વિચાર; મત.

અભિમનય, નો [સંઠ] મનુષ્ય ભણીને પવિત્ર અથવા વશ કરેલું તે. ૨ આત્માવનું-તેનું તે.

અભિમન્ત્રણાદક, પુઠ [સંઠ] મન્ત્રેલું પાણી.

અભિમાન, નો [સંઠ] અનિસં જે આત્મસ્તુતિ તે; હુંપદું; મહે; મગરૂખી. ૨ ગુણ-સ્થિતિનાં મોટપની ખાતરીથી પોતાને વિષે જે સારું મત આપ્યું હોય

તે. ૩ પ્રેમ-પરમાર્થ શુદ્ધિ હૃદય પ્રકૃષ્ણિત હાવું તે
(દેશાભિમાન).

અભિમાની, વિ० [સં०] અભિમાનવાળું.

અભિમુખ, વિ० [સં०] સામેનું; સન્મુખ. ૨ તાકી-
ધારી રૂઝું.

અભિયા, આ ભાષ. “અભિયા પરણશે દમયન્તીને,
અરે પાપણી આશા” (પ્રેમાનન્દ).

અભિરામ, વિ० [સં०] મનોરમ; ખુશ કરતું;
આનન્દ પમાડતું. [કોડ; ખુશી.]

અભિરચિ, સ્ત્રી [સં०] મનને ગમવું તે; પ્રસન્નતા;

અભિલાખ, પુ० [સં०] અભિલાષ]

અભિલાષ, પુ० આતુર થઈને ઇચ્છવું તે; કાંડ; કામના;
ઉમેદ; હોંસ. [મેદવાર.]

અભિલાષી, વિ० [સં०] હોંસીલું; કાંડીલું; આતુર; ઉ-

અભિવન્દન, નો [સં०] નમન. ૨ આસકા.

અભિવાદન, નો [સં०] લામ્યા થઈને નમસ્કાર
કરવા તે; પ્રણામ.

અભિવ્યાપ્તિ, સ્ત્રી [સં०] સધળે દેકાણે પસરીવ-
ળવું તે; સર્વત્ર વ્યાપી રેવું-લાગુપડવું તે.

અભિશાપ, પુ० [સં०] અભિશાપ]

અભિશાપ, પુ० ખાંડું તોહોમત; ભુલું આળ. ૨ સ-
રાપ; બદ દુવા.

અભિષેક, પુ० [સં०] દેવ ઉપર અથવા ગાદિયે બે-
સતા નવા રાજા ઉપર પાણી, દુધ વગેરેની જે ધારા
કરી તે; શાન્તિ સ્નાન. ૨ માથા ઉપર પાણી રેડી
નવડાવવું તે. ૩ ધારા થવી અથવા ટીપાં પડ્યાં તે.

અભિષેકપાત્ર, નો જેમાં પાણીવગેરે ભર્યાથી અ-
ભિષેક થાય તેવું ઇચ્છવાળું વાસણ.

અભિસારિકા, સ્ત્રી [સં०] આઠ નાયિકામાંની
એક-સમ્ભાગને માટે પ્રીતમને મળવા સારુ સજ્જત
સાધી રાખનારી સ્ત્રી.

અલીપ્સિત, નો [સં०] ઇચ્છું; ૨ ચાપલું.

અલીપ્ત, વિ० ધાત [સં०] ઇચ્છું; ગમતું; વાલું.
૨ અનુક્રમ; મેહરજાન.

અભુક્ત, વિ० [સં०] ભોગવેલું-વાપરેલું નહિ તેવું.
૨ ભુખું; ખાધા વગરનું. ૩ જેણે ભોગવ્યું અથવા
વાપર્યું નથી તે.

અભેદ, વિ० [સં०] આપું; અપરિણત. ૨ ભુદાઈ-
દેર-તપ્રાવત વગરનું; એકતાવાળું.

અભેદાન, નો અભયદાન.

અભેધ, વિ० [સં०] કપાય-ભૂલું પડી શકે નહિ તેવું.

અભેપદ, નો [સં०] અભયપદ] ભ્યાં લય નથી
તેવું કદાચ; મુક્તિ.

અભોગ, પુ० ધ્રુવપદ નામના ગાયનમાં ત્રણ ભાગ હોય
છે તેમાંનો જે છેલ્લો તે (અસ્તાઈ, અન્તો ને અભોગ).

અભોગવાળો, કિં સં કવિતાની પછવાડે નામની
છાપ મારવી. ૨ છેડા લાવો; માંડી વાળવું; સમાપ કરવું.
અભ્યક્ષ, પુ० [સં०] નાનાં પેલાં તલ, મોગરલ, તેલ,
ઉટણ વગેરેનો જે લેપ કરવા તે.

અભ્યન્તર, નો [સં०] અન્દરનો જે ભાગ તે. ૨
દીલ; મન; અન્તઃકરણ. ૩ અન્તર; વચમાંની જગ્યા.

અભ્યસવું, કિં સં અભ્યાસ કરવો. ‘વસ્તુ વિચાર
વિના અભ્યસે, જેમ કહ્યું તે કથિરે ધસે’ (અખો).

અભ્યાખ્યાન, નો કોઈને માથે દોષ મુકવા તે.

અભ્યાગત, પુ० [સં०] વગર તેડે એકાએક લિધા-

ભોજન લેવાને આવેલો તે; અતિથિ. ૨ પૂરોણો; મેમાન.

અભ્યાસ, પુ० [સં०] વારે વારે તેનું તેજ કામ
કરવું તે; માવરો; કસરત; રફત. ૨ અધ્યયન; ચિન્તન;
મનન; ધ્યાન; ધ્યાસ.

અભ્યાસસારિણી, વિ० [સં०] અભ્યાસે આવડે
અથવા રે તેવી (વિદ્યા). [નતુ; ઉદાગી.]

અભ્યાસી, વિ० [સં०] જે અભ્યાસ કરે છે તે; મુ-

અભ્ર, નો [સં०] વાદળું. ૨ આકાશ.

અભ્રચના, સ્ત્રી [સં०] નિર્ભક્ષના] અપ્રીતિ; બેદ-
રકારી; કષ્ટગી.

અભ્રમાતૃક, પુ० [સં०] ઈંદ્રનો અંશવત હાથી.

અમ, અમે.

અમકું, વિ० [સં०] અમુક; ચોક્કસ; ફક્ત.

અમક્રમ, વિ० [સં०] અશુભ; અપસુકનિયું; પ્રતિ-
ક્રમ. ૨ અપવિત; મેલું.

અમભ્રાહિ, અં આ વખતે; હમણાં.

અમથું, વિ० [સં०] મિથ્યા] ફોગટ; નકામું; કારણ
અથવા ફળ પનાતું; નિરર્થક.

અમદાખાદી, વિ० અમદાખાદ શેહેરનું-સમ્મનની (લોક,
સાડી વગેરે).

અમન, નો મનને ગમવું નહિ તે.

અમનચમન, નો મોજ શાખ; ચહેતખાઈ; રફખુશાલી.

અમર, વિ० [સં०] મરે નહિ તે; નિલ; ચિર; સ્થાયી.

અમર, પુ० [સં०] દેવ; દેવતા. ૨ મરે નહિ તે;
ચિરજિવી.

અમરત, નો [સં०] અમૃત.

અમરવેલ, સ્ત્રી એક જાતનો વેલો.

અમરાઈ, સ્ત્રી [હિં] જે જગ્યાએ ઘણાં આંખાનાં
ઝાડ પાસે પાસે ઉગેલાં હોય તે; આંખાવાડી.

અમરીચમરી, સ્ત્રી સ્ત્રીને માથે ધાલવાનું રૂપાનું
ધરેણું. માથા ઉપર દેશધાટો જે રૂપાનો ગળો તે

અમરી અને તેનીજ સાથે વળગાડી લટકતી
રાખેલી રૂપાની ચમર આકારની જે ફૂમતી તે ચમરી.

અમર્યાદ, વિં [સં] હૃદયાર ગયલું; બેઅદ્ય; તે-
છડું; અસંખ્ય; નાશાયક.

અમર્યાદા, સ્ત્રી [સં] બે અદ્ય; તોછડાઈ; અસંખ્યતા.

અમર્ય, પું [સં] ક્રોધ; ક્રાપ; રીસ. કાવ્યશાસ્ત્રમાં
૩૩ વ્યભિચારી ભાવ ફેવાય છે, તેમાંનો એક. સામે
થવાની, બરાબરી કરવાની અધીરાઈ.

અમલ, પું [આ] રાજ; સત્તા; અધિપત્ય; હુ-
કમ. ૨ દરજ્જે; અધિકાર. ૩ કેશ; નિશા; ખુમારી;
સુમાર. ૪ કેશી વસ્તુ; અમલ કરવો-કેશ કરવો. અમલ
કરવું-કરીયતાવતું; બળવતું. અમલમાં લાવવું પણ
ફેવાયછે. [કામદાર.

અમલદાર, પું ઓધેદાર; કારભારી; અધિકારી;

અમલદારી, સ્ત્રી ઓદ્દા; કારભાર; અધિકાર.

અમલપાણી, નં કેશ કરવો તે.

અમલી, વિં કેશકરનાર; વ્યસની. ૨ સુસ્ત; એલી.

અમલા, પું [આ] જમીન સિવાય તેની ઉપર
બાંધેલી જે ઇમારત તે.

અમસથકું-રેતું, વિં અમથું; મિથ્યા; નકામું.

અમળ, વિં [સં અમલ] મેલ રહિત; નિર્મળ;
સ્વચ્છ. ૨ નિષ્કલકું.

અમળાટ, અમળાતું તે. (લાક્ષણિક) આપટી; બળાપો.

“તેના પેટનો અમળાટ જતો નથી.”

અમળાવતું, કિં સં આમળા પાડવા; મચડતું.

અમળાણું, કિં અં આમળા પડવા; મચડતું. ૨
પેટમાં ફૂખતું; ચૂંક નાખવી-આવવી. ૩ અડાડાં રેતું;
વાંકું ચાલતું.

અમાત્ય, પું [સં] પ્રધાન; મન્ત્રી; દિવાન; વજીર.
અષ્ટ પ્રધાનમાંનો એક-એની પાસે જમાખન્દીનું અને
ખરચની ચોકશીનું કામ હોય છે.

અમાનત, સ્ત્રી [આં] અનામતનો અર્થ જોવો.

અમાનતદારી, સ્ત્રી વાલીપણું, દવાલો; સોંપણ. ૨
શાખ; ભરંસો; વિશ્વાસ.

અમાન્ય, વિં [સં] માન આપવા જોગ નહિ તેવું;
કણલ ન કરાય તેવું; લાંબ્ય; નાપસન્દ.

અમાપ, વિં માપવનાનું; ઘણુંજ; બેહદ.

અમાયા, સ્ત્રી [સં] નહિ માયા-પ્રપન્ન-મોહ-ક-
ગમાજ તે. ૨ બ્રહ્મ; પરમાત્મા.

અમારું, સં અમે એ શબ્દની પછી વિભક્તિ-ધણી-
પણું અથવા સમ્બન્ધ બતાવેછે.

અમાવાસ્યા, સ્ત્રી [સં] જે તિથિની આખરે સૂર્ય
અને ચંદ્ર એઓનો પૂર્વ પશ્ચિમ અન્તર બિલકુલ રેતો
નથી તે; મહિનાનો તીસમો દાંડો; જે રાતે ચંદ્ર
મુળગો ઉગતો નથી તે દાંડો; પિતૃ પવણી.

અમાસ, સ્ત્રી અમાવાસ્યા.

અમિટ, વિં [સં] મટે નહિ તેવું.

અમિત, વિં [સં] મપાયલું નહિ તેવું; અપરિ-
મિત; અપાર.

અમી, સ્ત્રી અમૃત; સુધા. ૨ દયા; રેહેમ.

અમીછાંટ, અમૃતના છાંટા.

અમીન, પું [આં] દરિયાદી અને દાદી એ બેની
તરફથી કજીઓ ચુકાવવાને નિમાયલો જે પુરુષ તે;
બવાન; ઉપરી પક્ષ. ૨ જિલ્લામાં દિવાની કામની
કારટનો એક ન્યાયાધીશ; મુનસિફ. ૩ ઇમાનદાર આદમી.

અમીનિધિ, પું ચંદ્રમા.

અમીની, સ્ત્રી અમીનનું જે કામ-દરજે તે. ૨ ઇમાનદારી.

અમીર, પું [આં] જેને સરકારથી ખેતાબ જમીર
વગેરે મળેલું હોય તે; ઉમરાવ; શ્રીમન્ત; સરદાર. ૨
ઘોતાળ-મોટાં મનનો ખરચાળ પુરુષ. [કાઠ તે.

અમીરાઈ-રી, સ્ત્રી અમીરનો જે કારભાર-દરજેને-

અમુક, વિં [સં] સામાન્ય નહિ પણ વિશેષ અ-
ર્થમાં મુકર કરેલું તે; એકાદું; એકસ; દ્રવાણું.

અમુઝણ, સ્ત્રી અન્દરની ગભરામણ; ઝુંચવણ. ૨
દમ વગેરે રોગથી છાતી ભરાઈ આવે ને માણસ
અજાણ જાય તે રોગ. ૩ શિકર; ચિન્તા.

અમુઝાવું, મુઝાવું. ‘અમુઝાશો નહિ રે, અન્તરવિષે (દયો).

અમૂલ-લખ-લિક, વિં [સં અમૂલ્ય].

અમૂલ્ય વિં [સં] જેનું મૂલ ન થઈ શકે તેવું;

કિમતી; મોટી યોગ્યતાનું; બિમલ; ઉત્તમ; શ્રેષ્ઠ; અ-
પૂર્વ; ઉત્કૃષ્ટ; સરસ.

અમૃત, નં [સં] દેવતાને ક્ષુધા તૃપ્ત મિટાડનારા
પીવાનો મીઠો પદાર્થ-જે થપ્તી ઘડપણ અને મોત ન
આવે તે; સુધા; પીયૂષ.

અમે, સં હું શબ્દનું અનેક વચન.

અમોઘ, વિં [સં] કદાપિ ફેકડ ન જાય તેવું;
લાભ-ગુણકારી; રામખાણ; ફગદાયક.

અમોડો, અમ્યોડો.

અમોલ-લિક, વિં [સં અમૂલ્ય]

અમ્મટ, વિં ખાટું (સવાદમાં).

અમ્મર, નં [સં અથવા આં] એક જાતની
ઘણીજ મુગ-ધીંદાર વસ્તુ.-એ કંઠણ, રાખના રૂક્ષની,
અપારદશીક અને બળે તેવી છે. એ મગરમજાના
આંતરડામાં હોય છે ને ગરમ દેશોના દરિયાના માળ
ઉપર અથવા કિનારા ઉપર મળી આવે છે તથા એ
ઝાસડામાં પણ કામ લાગે છે. એનું અત્તર બને છે.

[સં] ૨ આકાશ. ૩ પોશાક; વસ્ત્ર-નીલામ્મર,
પીતામ્મર. ૪ સ્ત્રીઓને પેરવાનું એક જાતનું કસબી
રેશમી ઝીણા ઝીણા છુટાવાળું લુગડું.

અમ્મળાવતું, કિંમ સંમરડી મચરડી નાખતું.
 અમ્મી, સ્ત્રીનું જન્મી; માતા (કવિતામાં). [થાય છે.
 અમ્મીમાં, નંમ એક જાનનાં ખાટાં ફળ-એનું અથાણું
 અમ્મીડિયું, નંમ ઉપાડિયું.
 અમ્મીડી, સ્ત્રી [આં] હાથી ઉપર ખેસવા સાર
 બનાવેલી છતરીવાળી ખુરસીધાટી શાભીની સેના-
 રૂપા-લાકડાની જે ખેડક તે.
 અમ્મીવું, કિંમ અંમ પોચાવું; અડકી શકવું. તે ત્યાં
 અમ્મીતો નથી. ૨ ખાટું ખાધાથી અસર થવી; અમ-
 ળાવું; ખટાવું (દાંત). દાંત અમ્મીયા એમ કહેવાય છે.
 અમ્મીર, દગલો; દગ.
 અમ્મી, નંમ [સંમ] પાણી.
 અમ્મીજ, નંમ [સંમ] કમળકૂલ.
 અમ્મીદ, નંમ [સંમ] મેધ; વાદળું.
 અમ્મીધર, પુંમ [સંમ] મેધ; વાદળાં.
 અમ્મીધિ, પુંમ [સંમ] સમુદ્ર; સાગર.
 અમ્મીડિયાં, નંમ મીઠામાં આથીને સુકવેલા કાચી કેરીના
 કકડા; આંબોળિયાં.
 અમ્મીડી, સ્ત્રી નાના જે અમ્મીડો તે.
 અમ્મીડો, પુંમ સ્ત્રિયો પોતાના માથાના વાળને હાળીને
 માથા પછ્યાડે તેની જે ગાંઠ વાળે છે તે; કેશપાશ.
 અમ્મીરડો, પુંમ અમ્મીરડો. 'નાગફેણ અમ્મીરડો'
 (સામળ).
 અમ્મીરવું, કિંમ અંમ પ્રાંમ ઉમેરવું.
 અમ્મીલની, સ્ત્રી [સંમ અમ્મલ-પાણી] કમ-
 સિની; કમળની નાળ.
 અમ્મર, નંમ સ્ત્રિયોને પેરવાનું એક કસબી વસ્ત્ર; અમ્મર.
 અમ્મમ, અમર્મ, 'જેનો આશાપાશ ગયો અમ્મમ
 (અમ્મ). ગુસ્સો-ભેરસો.
 અમ્મી, સ્ત્રી અરણિ.
 અમન, પુંમ માર્ગ; રસ્તો. ૨ સૂર્યનો ૭ મહિના સુધી
 ફરવાનો જે માર્ગ તે (ઉત્તરાયન અને દક્ષિણાયન).
 ૩ ૭ મહિના; અડધું વરસ. નંમ ધર.
 અમનવૃત્ત. નંમ [સંમ] જે કલિપત લીટી સૂર્યનો
 માર્ગ બનાવે છે તે.
 અમાલ, સ્ત્રી [દાં] ઘોડાની ગરદન ઉપર જે વાળ
 હોય છે તે; કેશવાળી.
 અધિ, અંમ [સંમ] અરે (સ્ત્રીને સમ્બોધનમાં વપરાય છે).
 અયુક્ત, વિંમ [સંમ] ભેદાયલું નહિ તેવું; છુટું પડેલું.
 ૨ અધતનું; નાલાયક.
 અયુત, વિંમ [સંમ] દશ હજાર.
 અયોગાલક, પુંમ [સંમ] લોડાનો ગોળો. [અયુક્ત.
 અયોગ્ય, વિંમ [સંમ] અધતનું; નાલાયક; અપાત;
 અયોનિસમ્ભવ, વિંમ [સંમ] ગર્ભસ્થાનમાં ન ઉત્પન્ન
 થયેલું; યોનિદ્વારે ન અવનરેલું.-રામ કૃષ્ણ.

અરક, પુંમ [સંમ] અર્ક.

અરકચી, પુંમ અરગળે.

અરકાડ, પુંમ ઓડકાર.

અરકાડવું, કિંમ સંમ અડકાડવું; લગાડવું. [કરેલું.

અરક્ષિત, વિંમ ધાંમ [સંમ] સમ્ભાળ વનાવું; રક્ષણ ન

અરગળે, પુંમ [હિંમ] ઘણી જાનની સુગન્ધી મેળ.

વીને તંપાર કરેલો જે પીળો ભૂકા તે.

અરધ, [સંમ અર્ધ]

અરધવું, કિંમ સંમ પ્રજનું; માન આપવું. એ શબ્દ

ધણું કરીને વાંકું મોલતી વેળા વપરાય છે-મારે શું

તેને અરધવો છે?

અરધિયું, નંમ ધાતુ વગેરેનાં જે વાસણે કરીને અરધ

આપવામાં આવે તે.

અરધવું, કિંમ સંમ [સંમ અર્ધન] પૂલ કરવી;

માન આપવું.

અરજ, સ્ત્રી અભાવા. (મહિતાવાળી સ્ત્રીને) અરજ

પરે છે એમ કહેવાય છે.

અરજ, સ્ત્રી [આંમ અર્જ] કાઠપણ કામ સાર પો-

તાનાથી મોટાને નમનતાથી હકીકત કહી માંગ-

વું તે; વિનંતિ; પ્રાર્થના.

અરજદાર, વિંમ અરજ કરનાર. [તે કાગળ.

અરજ, સ્ત્રી અરજ. ૨ જેમાં અરજ લખી હોય

અરકુસો, અડુસો. એ એક જાનનું ઝાડ છે.

અરણ, નંમ અરણ્ય.

અરણિ, સ્ત્રી [સંમ] એક જાનનું ઝાડ-એનાં લાક-

ડાંને એક બિળ સાથે ધરયાથી અગ્નિ પેદા થાય છે.

એનાં પાતરાંની ભાજ અને ફૂલની કડી થાય છે. દુ-

ધાના તેજ એનાં લાકડાંનાં બનાવે છે. એ ઝડનાં ફૂલ

અમ્મીલીના જેવાં ધોળાં હોય છે. ૨ અરણિ ઝાડનું

લાકડું. અરણિપાત્ર-જે લાકડું ધરયાથી વનનો અગ્નિ

ઉત્પન્ન થાય તે.

અરણાભેંસાં, રાત્રીભેંસ. 'રાંડસાંડ રૂ અરણાભેંસાં, જળ

નિફરે તળ કરનાકેસા, લે છુટું ને કર સુધું.'

અરણ્ય, નંમ [સંમ] ઝાડવાળું અથવા ઝાડ વનાનું

જે મોટું મેદાન તે; જંગલ; રાન; વન.

અરથ, પુંમ [સંમ અર્થ] કામ; ઉપયોગ. "પેલો આદુષ્ટી-

ઝોશો અરથ આવશે, મેહો વળુસાડે અન્ન" (નળાખ્યાન).

અરથારત, અંમ અર્થાત.

અરથે, અંમ વારતે; કાળે; મારે; સારે; થકે.

અરથિયું, વિંમ અડધું તે.

અરપણ, નંમ [અર્પણ]

અરપવું, કિંમ સંમ અર્પણ કરવું; આપવું.

અરમ, પુંમ આરમ.

અરખી, વિંમ આરખનું-સમ્બન્ધી.

અરબી, સ્ત્રી પટેરા; બટાટા; અગોકડું. **વિ**
આરબ સમ્ય-બી. ૨ આરબસ્તાનનું.

અરમાન, સ્ત્રી ધન્ય; ઉન્નત; હાસ. [ફલો-જયો.

અરમાર, સ્ત્રી [પોર્ટુગાલી] લડાઈનાં વાણીનો કા-

અરમારી, સ્ત્રી ભીતની અન્દર પોલાણુ રાખી તેમાં
પાટિયાં મુકી ખાનાં કરી અદારથી પારણાં જડી જે
પેટી અનાવેલી હોય તે; દોલાય; ભગ્ગારિયું.

અરર, અ બીક, ગુસ્સો અથવા શોકથી એકાએક
નિકળતો શબ્દ.

અરવિન્દ, ન [સં] કમળફૂલ.

અરવું, અતહું.

અરસિક, વિ [સં] રસિક નહિ તે. ગાયન કવિતાનો
રસ સમજી ન શકે તેવો.

અરસિયો, પુ અદેખો.

અરસો, પુ [આં અરસહ] અવકાશ; વચમાંનું
છેડું; અન્નર; દરમિયાન. ૨ વખત; જોગવાઈ; ટાળું;
અવસર.

અરસ્પરસ, અ માંચમાંચ; એક બીજામાં; આપસ
આપસમાં; પોતપોતીકામાં.

અરાજક, ન [સં] (થોડા કાળ) રાજ ન હોયો તે.

અરાડવું કિં સ અડકાડવું. ૨ આરડવું; અરાડવું.

અરાઠ, વિ દશ ને આઠ (૮૮).

અરામો પુ [કાં] સંસાર ખટલો—કુટુંબ પરિવાર.
ચાકર, પશુ, માલમલકત વગેરે.

અરિ, પુ [સં] શત્રુ; રિપુ; વેરી; દુશ્મન; દરીદ્ર.

અરિગણ, પુ [સં] શત્રુઓનો સમૂહ.

અરિગંજન, પુ [સં] શત્રુને દરાવનાર.

અરિષ્ટ, ન [સં] સફટ; આપત્તિ; ઉપદ્રવ; ઉત્પાત.
૨ મોત; કળ.

અરીકાં ન એક જાડનાં જળ-જુગડાં ધોવાનાં અને
ચોટલા યોળવાનાં કામમાં આવે છે. [જાડ.

અરીકી, સ્ત્રી જેને અરીકાં નામનાં જળ થાય છે તે

અરીકું ન અરીકાંનું એક વચન. પણ કવિત્વ વપરાય છે.

અરીકા, પુ અરીકી. [જનું દેખી બળવું તે.

અરીશ્યા, સ્ત્રી [સં ઈર્ષા] અદેખાઈ; મત્સર; બી-

અરીષા-સો, પુ મો જોવાનો તખ્તો; મોટી આસી.

અરુચિ સ્ત્રી [સં] નહિ રચિ તે. [પસન્દ.

અરુચિર, વિ [સં] અનમનું; અણમનું; ના-

અરુણ, પુ [સં] સૂર્યનો સારથી. ૨ સૂર્ય. ૩

પ્રાતઃકાળ; બોર; વાણું; બામદાદ.

અરુણ, વિ ઉગતા સૂરજના રક્ત જેવું રાતું.

અરુણોદય, પુ [સં] સૂરજ નજરે પડે છે તેની
ત્રણ ઘડી અગાઉ તેનું જે ઉગવું તે—સૂર્યના તેજનો

જે લાલાસ પડતો ભાગ, સૂર્ય ઉગ્યા અગાડી જણાય છે
તે. ૨ એ ત્રણ ઘડીના જે કાળ તે.

અરુન્ધતી, સ્ત્રી [સં] એ નામનો આકાશમાં
દેખાતો એક તારા (સમ ઋષિની સાથેનો).
૨ વસિષ્ઠ મુનિની સ્ત્રી.

અરુપરે, ન કંઈ આ કંઈ તે; પરચૂરણુ કામ. ૨
અં આમ તેમ, થોડું થાડું; કાંઈ કાંઈ.

અરુપ, વિ [સં] જેને રૂપ નથી તેનું રૂપ—આકાર
વનાનું.

અરે, અ [સં] પોતાથી નીચી પદવીના માણસને
બોલાવવાનો શબ્દ. ૨ ન ખમાતાં કુખને અથવા ગુસ્સાને
લીધે નિકળતો શબ્દ.—રાટી; મનઃસંતાપ.

અરે, સ્ત્રી કાળજી; ચેવટ; બળવા; ચિન્તા. ૨ મનમાં
અરરર એવો સન્તાપ થાય તે.

અરેરાટી, સ્ત્રી મનમાં અરરર એવો સન્તાપ થાય તે.

અરેરે, અ [સં] શોક અથવા ભયથી એકાએક
નિકળતો શબ્દ. ૨ થયેલી ભૂલ એકાએક સાંભરી
આવેથી નિકળતો જે શબ્દ તે. [યલો કપાસ.

અરેડું ન ગયાં વરસના કપાસના છોડપરનો ૨-

અરેગ, વિ [સં] રોગ વનાનું; તનદુરસ્ત.

અરે, પુ [સં] ગરમીના જોસથી ચન્દની મારફતે
નિકળતું વાણી જેવું જે સત્વ તે. ૨ સૂર્ય. ૩ આકંઠા.
૪ પીવાનું સત્વરૂપ એસડ.

અર્થ, ન [સં] પૂજન કરવાની એક રીતિ; સૂર્યાદિ
દેવને અથવા પોતાથકી મોટા પુરુષને માન આપ-
વાસાર ખોવાથકી અથવા ખોયા આકારનાં વાસણથકી
પાણી સમરપવું તે. ૨ ભેટ—આદરસત્કારની એક રીત.

અર્થવું, કિં સ [સં] પગ ધોઈ માન આપવું;
સત્કાર કરવો. 'ઉભિયા આન્યાં વર અર્થવારે, મરનક
મેલ્યા છે મોંડ' (ઝૈરાં ગીત.)

અર્થદાન ન [સં] વિધિયે જે અર્થ આપવાં તે (સન્ધ્યા
કરતી વેળા આશ્વજો બ્રહ્મને-સૂર્યને અર્થદાન આપે છે).

અર્થપાઘ, ન [સં] હાથમાં અર્થ આપી પગને
ધોઈ ચન્દન ધૂલે જે પૂજન કરવી તે.—કાઈ મોટા
પુરુષને આદરસત્કાર કરવાની એક રીત.

અર્થ, વિ [સં] પૂજવા—માન આપવા યોગ્ય

અર્થન, વિ [સં] દેવની અથવા પોતાથકી મોટાની
જે પૂજન-સેવા તે.

અર્થનલક્ષિ, સ્ત્રી [સં] નવ પ્રકારની લક્ષિ કહી
છે તેમાંની એક (પૂજન વિધિથકી).

અર્થના, સ્ત્રી [સં] અર્થન.

અર્થનીય, વિ [સં] પૂજ્ય; માન આપવા જોગ.

અર્થા સ્ત્રી [સં] ચન્દન ધુલ વગેરેથી જે પૂજન ક-
રવી તે. ૨ આખે કપાળે જે ચન્દન લગાડવું તે.

અર્થિ, સ્ત્રી [સં] જ્યોતિ; જ્ઞેત; જ્ઞાતા; ભડકા.
 અર્થિત, વિં ધાં [સં] પૂજેલું; માન પામેલું.
 અર્જી, વિં [કાં] સરતું; પુષ્કળ.
 અર્જવ, પું [સં] દરિયા; સમુદ્ર.
 અર્થ, પું [સં] સમજણ; માયતો; ખુલાસો; ભા-
 વ; અભિપ્રાય ૨ ધારણા; ઉદ્દેશ; હેતુ; મતલબ; ધરિદા.
 ૩ દોલત; પૈસા; નાણું; ધન. ૪ વસ્તુ; વિષય. ૫
 સાર; તાત્પર્ય; કળા; હાંસલ; ધર્મ, અર્થ, કામ અને
 મોક્ષ એ ચાર કેવાયછે તેમાં અર્થ એટલે દ્રવ્યજ.
 “અર્થે યા સાધયેત, દેહં યા પાનયેત”-ધારેલો વિચાર-
 વિષય પાર પારવો અથવા શરીરને પાડવું.
 અર્થ, અં [સં] વાસ્તે; કાળે; સારું; માટે.
 અર્થગૌરવ, નં [સં] શબ્દના અર્થનું વજન-મોટા-
 પણું; ધણી-ઉણી સમજણ.
 અર્થશાસ્ત્ર, નં [સં] પોતાની અથવા દેશની દોલ-
 ત ઉભા કરવા અથવા વધારવા સમ્યગ્ની જે શાસ્ત્ર તે.
 અર્થસિદ્ધિ, સ્ત્રી [સં] ધારેલી મતલબ પાર પડવી તે.
 અર્થાત, અં [સં] એ કારણસર; એવું છે માટે;
 તાત્પર્ય એટલુંજ કે. ૨ વસ્તુત; વાસ્તવિક.
 અર્થાલકાર, પું [સં] શબ્દનો (અનુપ્રાસ વગેરે-
 નો) નહિ પણ અર્થનો જે ચમત્કાર તે; શબ્દ વા-
 ક્યનો જે અર્થ હૃદયમાં ઉતરી આનન્દ પમાડે તે.
 અર્થી, વિં [સં] માંગનાર; જાચક; અજાજ કર-
 નાર. ૨ મનલખી; ગરજ. [ભક્તિનો પ્રત્યય.
 અર્થે, અં વાસ્તે; કાળે; સારું; માટે-ચતુર્થી વિ-
 અર્થ, વિં [સં] એક આખી વસ્તુના બરાબર ક-
 રેલા બે ભાગમાંનો એક; અડધું.
 અર્થગોળ, પું [સં] અડધા જે ગોળ તે.
 અર્થચન્દ્ર, પું [સં] અડધો જે ચન્દ્ર તે; સાતેમ-
 નો ચાંદો; ચન્દ્રમાનો જે અડધો ભાગ પ્રકાશ કરેછે.
 તે. ૨ અર્ધચન્દ્રના જેવો આકાર તે.
 અર્ધરાત્ર, સ્ત્રી [સં] મધરાત.
 અર્ધાક્ષ, નં [સં] અરધું જે અક્ષ-શરીર તે. ૨
 સ્ત્રી; પ્રિયા; મિત્ર. ૩ રોગચાળી અડધું અક્ષ મરી ગયું
 હોય તે; પક્ષાધાત.
 અર્પણ, નં [સં] આપીદેવું તે; દાન; ભેટ; અક્ષીસ
 આપવી તે; ભાગ આપવો તે. [પવો.
 અર્પેલું, કિં સં આપી દેવું; ભેટ કરવી; ભાગ આ-
 પાવિત, વિં ધાં આપી દીધેલું.
 અર્પદ, વિં [સં] દશ કરેડ.
 અલંક, નં [સં] બાળક; બચ્ચું; છોકરું. અલંકી-
 બાળકી; છોક નાની છોકરી.
 અર્વાચીન, વિં [સં] હાલના વખતનું; હમણાંનું;
 તાજું; નવું (પ્રાચીનથી ઉલટું તે).

અર્શ, પું [સં] હરસ; મસા. [પામેલી જીવ.
 અર્હત, પું જૈનમતવાદી પરમ સાધુ-લક્ષા; મોક્ષ
 અલંક, પું [સં] નિમાળાનો ગુચ્છ; કેશપાશ; ચો-
 ટલો; અરખોડો. ૨ અલંકાર.
 અલંકામ, પું [આં] ખેતાખ; કાળગપત્રોમાં જે
 ચોખ્ખતા લખવામાં આવેછે તે; દરજ્જે દેખાડનારી શબ્દ.
 અલંકાવલી, સ્ત્રી [સં] વેણી; ચોટલાની ગુંથેલી લટ.
 અલક્ષિત, વિં [સં] લક્ષિત નહિ તે.
 અલક્ષ્ય, વિં [સં] ધ્યાન-ખ્યાલમાં ન આવે તેવું;
 અગોચર; અદૃશ્ય; ન સમજાય તેવું.
 અલખ, પું [સં અલક્ષ્ય] બ્રહ્મ; પરમાત્મા; શિવ.
 ગોસાઈ ભીખ માંગતી વેળા એ શબ્દનો ઉચ્ચાર
 કરે છે. અલખનિરજન-અલક્ષ્ય અને નિર્મળ-
 માયાથી પર જે પરબ્રહ્મ તે. [ટ. ધન.
 અલખત, સ્ત્રી દોલત; સમૃદ્ધિ; માલમિલકત; ઈરટે-
 અલગ, અં [હિં] અલ્લ; આધાર રહિત; લ-
 ટકતું. ૨ દૂર; છેટે. ૩ જુદું; ન્યારું; પૃથક્.
 અલગત, સ્ત્રી અગત; જરૂર. ‘અગતની વાતછે’ એમ
 વપરાયછે. પણ ‘તેની અલગતછે’ એમ કાંઈ ખોલતું નથી.
 અલગાર, હાર, ન્યાતની પંકિત (ધણું જમનારની).
 અલંગોળ, નં [આં] પીપી સરણાઈની તરેહનું
 એક મોટેથી વગાડવાનું વાળું.
 અલકાર, પું [સં] શોભા; સણગાર; ભૂખણ-સા-
 રાં ઘરેણાં, લુગડાં, રમકડાં વગેરેની જે શોભા તે. ૨
 ખોલવાં લખવાં, ચમત્કારી અર્થ અથવા શબ્દથી
 જે શોભા મળેછે તે-એ અલકાર ત્રણ રીતના હોય-
 છે-જેમાં અર્થની અમત્કૃતિ હોયછે તે અર્થાલકાર;
 શબ્દની (અનુપ્રાસ વગેરેની) ચમત્કૃતિ હોય તે
 શબ્દાલકાર; અને જેમાં શબ્દ અર્થ બન્નેની ચમ-
 ત્કૃતિ રૂઢિ હોય તે ઉલ્લાલકાર. શબ્દાર્થ ચમત્કૃતિ
 સમ્યગ્ની જ્ઞાન આપનારું જે શાસ્ત્ર તે અલકારશાસ્ત્ર.
 અલકારી-અલકારયુક્ત-સુન્દર. અલકાર સમ્યગ્ની
 (શાસ્ત્ર-ગ્રંથ અથવા જ્ઞાન ધરાવનાર જન).
 અલકૃત, વિં ધાં [સં] અલકારવાળું; સણ-
 ગારેલું; શોભાવેલું; દીપાવેલું; ભૂપિત.
 અલક્ષ, અં દૂર; છેટે. ૨ ન લાગે વળગે તેવી રીતે.
 અલક્ષ, સ્ત્રી બાળ; હાર; તરફ. અલક્ષપર-તૈયારી
 ઉપર. થોડી અલક્ષપર આવી છે એટલે સવાણેથાણમાં.
 અલક્ષ્ય, વિં [સં] ગોળાકાપ નહિ તેવું.
 અલધાર, પું વૈભવ. સ્ત્રી હાર; પંકિત; ઓળ.
 અલકાઉ, વિં ન વપરાતું; ઉપયોગ-ગ્રમમાં ન આવતું;
 નકામું. ૨ મક્કાતું.
 અલખત-તાં-તે, અં [આં] પરેખર; એમજ;
 ખચીત; ખેશક; મુકરર; ખમુસન એજરીતે.

અલ્પભેદકું, વિં અલ્પભેદકું (કવિતામાં).

અલ્પભેદકું, વિં [હિં] કાંકડું; સુન્દર; પુટકું; દેખાવડું; ઈશિકા; છેલ; રૂઝીલું (અલ્પભેલી રાધા). નિર્ઝળ હેતાળ ધોતાળ આનન્દી છપ્પીલું (અલ્પભેલી અમ્મા).

અલ્પભેદ, વિં [સં] પ્રાપ્ત થાય-મળે નહિ તેવું. ૨ અછત હોય તેવું.

અલ્પમ, અં [સં] બસ; પૂરું; થયું હવે.

અલ્પમસ્ત, વિં (હાલ મસ્ત ઉપરથી) નેરાવર; મલના જેવા. ૨ નેશમાં આવેલું; ઉસકરાયલું; મદમાતું.

અલ્પવણ, વિં મીઠા વનાતું; મોળું.

અલ્પવાન, નં [આં] એક જનની કાર વનાની સાદી શાલ.

અલ્પાકો-ખો (ઈલાકો), પું [હિં] સમ્યન્ધ; વેવાર. ૨ હક; દાંવો.

અલ્પાપ, પું [સં આલ્પાપ] રાગ રાણીનું સ્વરૂપ દેખાડવાને અર્થે વિનાનું આ આ તનનન વગેરેનું ગાયન તે. ૨ સ્તુતિનું ગાયન.

અલ્પાપચારી, સ્ત્રીં [સં આલ્પાપચર્યા] અલ્પાપ જે રૂપ ક્રિયા તે.

અલ્પાપતું, કિં સં અલ્પાપ કરવો; ગાતું; અલ્પાપતું.

અલ્પાખલા, સ્ત્રીં ભૂત ડાકણ વગેરેથી થતી જે પીડા તે. ૨ સફટ; વિદ્ય; ભય.

અલ્પામત, સ્ત્રીં નિશાન; ચિહ્ન.

અલ્પાવડું, વિં દોડાડું; વગર ખોલાવે વચમાં ખોલનારું-હાથ ધાલનારું.

અલ્પાવો, પું [કાં] મોહરમના દાઝમાં, ખાડમાં જે અગતી પેટવેલા હોય છે તે જેની આસપાસ સુસલમાન નાચે છે તે. [હું-રૂપલું.

અલ્પાહિલું, વિં [આં] બુલું; નોખું; છંટે રાખે.

અલ્પિ, પું [સં] એક જનની કાળી મોટી માખી. બ્રમર. ૨ વીછુ. ૩ કાકીલ. ૪ કાગડો. ૫ મદિરા.

અલ્પિજહાં, વિં અલીજહાં.

અલ્પિજિ, વિં વિદેહી.

અલી, સ્ત્રીં [સં આલી] સખી; સાહેલી.

અલી, અં બરોબરી દાવાવાળી સ્ત્રી બીજી સ્ત્રીને અથવા ચાકરીને ખોલાવતાં એ શબ્દ વાપરે છે.

અલ્પખડું, નં અખેડકું.

અલ્પણું, નં [સં અલ્પવણ] મીઠાં વગરનું જે ખાતું તે. ૨ ચૈતર મહિતામાં મીઠાં વગરનું મોળું ભોજન કરવાનું વસ્તુ-ઓખાએ કાપું હતું તે ઉપરથી.

અલ્પરાઈ, હુલ્લડાઈ. 'અલ્પરાઈ કરોછો સખી જ્ઞેતાં અતિ ઘણી, તમારાથી એક વિદ્યા આજ હું અધિકી ભણી'.

અલેક, વિં સુકાન સીધું રાખેલું હોય તે (ગોશ, દામણ તે અલેક).

અલેખ-ખું, વિં લખવાને યોગ્ય નહિ તેવું; ગણતરી-સુમાર-હિસાબ વગરનું.

અલેખલ, આ ફેરે.

અલેચા, પું એક જનનું રેશમી (તાણું) રેશમને તે વાણી સુતને) કપડું.

અલેલ, વિં હિસાબ-નિયમવતાનું; ૨ અન્ધર (કારખાનું).

અલેલદરપુ, વિં અટકળથી ટાકનાર; આસારથી કેનાર.

અલેયાંબલેયાં નં [હિં] આવારણાં.

અલોપ, પું જતું રેવું-ન દેખાતું તે; સદી-નાસી જતું તે. અલોપનો ખરો અર્થ તો દેખાતું એવા સંસ્કૃતમાં થાય છે પણ ગુજરાતીમાં લોપ ને અલોપ એકજ અર્થમાં વપરાય છે.

અલોલપલોલ, વિં [સં અતુલ્યવિતુલ્ય] અત્યન્ત; પુષ્કળ; અપાર.

અલૌકિક, વિં [સં] લોક-વેવારમાં ન હોય તેવું; અસાધારણ; અજ્ઞાતજ જેવું; અદ્ભુત.

અલ્પ, વિં [સં] થોડું; નાનું; લઘુ; ક્ષિપ્ત; કંઈક.

અલ્પવીર્ય, વિં [સં] થોડા બળવાળો. નયળો.

અલ્પાચુ, વિં [સં] થોડાં આવરદાવાળું; ટુંકી બિન્દગીનું.

અટપાતું કિં અં આખું-ક્ષીણ-આખું થયું. 'અર્ક મહાતેજે અલ્પાય, ઈશ્વરના તાં કાટી ગય (અખો).

અલ્પાહાર, પું [સં] થોડું ખાતું તે.

અલ્પા, પું પોતાનાથી ઉતરતા દરજ્જાનાવાળાને ખોલાવવાની રીત.—સમ્બોધન અર્થમાં. ૨ અરોબરીયા વાલાને કાઠથી ખોલાવવાની રીત.

અલ્લલક દલ્લલક, વિં નિરોધાર. બાળકને અલ્લલક દલ્લલક બોલું રાખતું. સ્ત્રીં બાળકની એક રમત. બે ચાર જણાના હાથ ભાંપપર મુકાવી તેના ઉપર એક સમજુક છોકરા અથવા કાઈ મોટું પોતાની આંગળી અરકાડતું ત્યજ ને આ પ્રમાણે બોલતું ત્યજ—'અલ્લલક દલ્લલક, ઝાંઝર ઝલ્લલક, ઝાંઝરને ચેરે આનપાન, પૂતળીયે જમડી જન, એક બટુકા ભૂખ્યા, થાળી ધોળને બિહો, થાળીયે પાટી ચીસ, ભાઈમળ્યા પચ્ચીસ, પચ્ચીસનાં કાપરડાં, બાઈ તમારાં છાકરડાં, છંયાં છાકરડાં રમેછે, પીનામ્બર પગલાં પાડેછે, રાગ ભોળ, તરીયા તોળ, માણેક મોતી, અરવાળું પરવાળું ને ભવાની ભુસકા.' એ છેલ્લો શબ્દ સાંભળી સઘળાં છોકરાં હાથ ઉપાડી ભાઈ પાછો ભાંયસાથે ફાંકે.

અલ્પાચારી, સ્ત્રીં નાનાં છોકરાને માથે બાધા હોય ત્યાંસુધી પાછળથી નાની ચોટલી રાખવામાં આવે છે તે.

અલ્પાઅલ્પા, સ્ત્રીં રોગ, આપત વિગેરે.

અલ્પાપો, પું પૂર્ણાકુ-પુરા આંકડાની આગળ એવું જે ચિહ્ન કરવામાં આવે છે તે ૧-અલ્પ એક પુરો

રૂપિયો ને એક આનો. ૧૧ = એમાં ૧૧ એ પૂરો આંકડો નથી.

અદ્વૈ, વિં મોટું; નિયમ-અવસ્થા ન રે તેવું (કાર-ખાનું). રસળતું થયાંકરે-ધીમેધીમે ચાલ્યાકરે તેવું (કામ).

અદ્વહુડ, વિં દુનિયાંદારીમાં ન પડ્યા હોય તે; મુખે; ઉઝડૂળા. (જન).

અદ્વહેતું, વિં દુનિયાંદારીની ખબર ન હોય તેવું અવ, અં ઉં [સં] થકા. ૨ નીચે. ૩ ઝોણું.

અવકળા, સ્ત્રી [સં] નેથી નકારે ઝળ થાય તેવી જુકિત-તજવીજ. ૨ વાંકુ-આડું બોલવું તે; બેદ વ-ચન. ૪ શરીર મનને ચેહન ન પડવું તે.

અવકાત, સ્ત્રી [આં] ધ્રાજી; સાધનખળ; જોર (પછી પૈસાની કે શરીર મનની).

અવકાશ, પું [સં] એ જગા અથવા વખતની વચમાં છેડું; અન્તર; દરમિયાન. ૨ દૂરસદનો વખત; નવરાય; જોગવાઈ. ૩ વાંચતાં વખતાં અટકવાની જે ટાંપ તે; વિરામચિહ્ન.

અવકૂપા, સ્ત્રી [સં] ઝાણી જે કૂપા તે; ગેર મે-હરખાની; ધીરાછા; કરડી નજર.

અવખોડવું, કિં વખોડવું.

અવગણના, સ્ત્રી [સં] એ કાણ? એમાં શું? એવી રીતનો જે અનાદર તે; ન લેખવવું તે; અપ્રીતિ; કપટાંગો. ૨ દોષ બોલવો તે; નિન્દા.

અવગત, સ્ત્રી અગતિ, વિં ગણેલું.

અવગતિ, સ્ત્રી [સં] મુઆં પછી તરકમાં અથવા ભૂત વગેરે યોનિમાં જે પડવું થાય તે. ૨ પડતી હાલત.

અવગતિક, પું ડ્રાગી કણખી વિગેરે નીચ ગતિમાંથી થયેલો ભૂત. [હું; અપવિત્ર; પાપી.

અવગતિયું વિં જેની અવગતિ થઈ હોય તે. ૨ મે-

અવગાહવું કિં અં નાવું; તરવું; ડબકી મારવી.

અવગુણ, પું [સં] નકારો ગુણ-સ્વભાવ; દોષ. ૨ ગેરગ્રાપ્યો; નુકસાન; ખોટ; ટોટી.

અવગુણી, વિં નકારા ગુણનું; અનીતિમાન. ૨ નુક-સાન કરનાર; દુઃખદાયક. ૩ ઉપકારના બદલામાં અપકાર કરનાર.

અવઘડ, સ્ત્રી [સં] અવ; ઘટ [પ] નવાને જે મુસી-ગત પડે તે; મુશ્કેલિયત; અઘરું પડવું તે. ૨ હરકત; અડચણ; અટકાવ.

અવઘડ, વિં મુશ્કેલ; અઘરું.

અવચિહ્ન, નં [સં] અપશકું; અશુભસૂચક ચિહ્ન. ૨ અપલક્ષ્ય; અટકચાળ. [તેવું.

અવચ્છિન્ન, વિં ધાં [સં] કાપેલું-ભુટું પાડેલું હોય

અવચ્છેદ, પું [સં] કાપવું-ભુટું પાડવું તે. ૨ કાપ; કાપો. ૩ ઝોળખાઈ આવે તેવા અથવા ખાસ

ગુણ. ૪ હદ; સીમા. ૫ ભુટું પડેછે એમ દેખડાવ-નારી નિશાની (શબ્દ વાક્ય સમ્યન્ધી).

અવજોગ, પું કમુદ્દત; ખરાબવખત.

અવજ્ઞા, સ્ત્રી [સં] હુકમ ન માનવો તે; ચોંચના પ્રમાણે માન ન આવવું તે; અપમાન; અનાદર; બે-અદબી.

અવટાવું, કિં અં વગર કામે ગુંથાઈ રેવું; ઝુંચવાવું. ૨ કાચર થવું; થાકી જવું. ૩ અટાઈ-રેખાઈ જવું.

અવડ, વિં અચાવર; ન વપરાવું.

અવતરણ, નં [સં] અવતરવું તે. ૨ લાખ્ય; ડી-કા; સમજણ.

અવતરણચિહ્ન, એકનીશાની-“—”-બીજા પુસ્તકમાંથી ઉતારો કરવા વખતે વાપરવામાં આવેછે.

અવતરવું, કિં અં માનાં પેટમાંથી છોકરાંએ બા-ર આવવું; પ્રસવ થવું; જન્મ થવો.

અવતાર, પું [સં] અવ-નીચે; ત-ઝોળાકુવું [માણસ અથવા જનાવરના આકારમાં ધિરેરનું જે પ્રગટ થવું તે; જન્મ; દેહધારણ. ૨ એક રૂપ બદલી બીજાં રૂપમાં આવવું તે. ૩ ઉતરવું તે. ૪ અંશી ભક્ત-વિદ્વાન-યોદ્ધા. ૫ આર્યવેદીના ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે એ ૧૦ અને ૨૪ માન્યા છે.

અવતારી, વિં [સં] અસાધારણ. ૨ ધિરે જે પુરુષ રૂપે અવતાર લીધો હોય તે. ૩ અંશીજન.

અવદશા, સ્ત્રી [સં] પડતી હાલત; કમજામી; દુર્દશા.

અવદાત, અં નિશ્ચય; નક્કી.

અવદાહ, પું [સં] વિધિ પ્રમાણે ચિતાસંસ્કાર ન થવો તે; મુઆં પછી ચિતામાં ભુડી ક્રિયાએ બળવું અથવા અડધું બળવું રેવું તે.

અવદીચ, પું ગુજરાતી બ્રાહ્મણની એક જાતછે.

અવધ, અવધિ.

અવધાન, નં [સં] ધ્યાન; વક્ષ; સાવધાની; ચેત-કસાઈ. ૨ ઉદ્દેશ; ધારણા; વચણ.

અવધારણ, નં [સં] ખચીત અથવા ખરેખર-નક્કી કરવું-દરવવું-તે. ૨ અવધાન.

અવધિ, પું સ્ત્રી [સં] જોગ; સમાપ્તિ; હદ; શેવટ; આખર. ૨ મુદ્દત; દરમિયાન. ૩ ધારણ; મુખ્ય પ્રમાણ. ૪ પ્રારંભ અથવા અન્ત. ૫ પરાકાષા; અતિ-શય; હદથી વ્યાદે. ભાઈ તે તો અવધિ કરી.

અવધૂત, પું [સં] અખધૂત.

અવધ્ય, વિં [સં] વધ કરવાને-ભોગ આપવાને ચોગ્ય નહિ તેવું. [નવીન.

અવનવું, વિં વિશેષ કરીને નવું; અનન્ય જેવું;

અવનિ, સ્ત્રી [સં] પૃથિવ.

અવનિત, વિં કોઈની સેવા-ચાકરી નહિ કરનાર.

અવયવ, પું [સં.] એક આખી વસ્તુનો જે અમુક

અમુક ભાગ તે; અક્ષુઃ—હાથ, પગ વગેરે શરીરના અવયવ છે.

અવયવી, વિં [સં.] જેને અવયવ હોય તે.

અવર, વિં બીજું; અન્ય.

અવર, પું [અં.] કક્ષાક; અડી ઘડી.

અવરથા, અં [સંં વૃથા] ફાકટ; મિથ્યા; વ્યર્થ; નકારું.

અવરનવર, ફેરફાર.

અવરાઈ, સ્ત્રીં અચરાઈ.

અવરાતું, કિં અં હક્કું; રોકાતું વિષય વૃત્તિને આંતરે, અવરાયે અનીત' (પ્રીતમદ્વાસ).

અવરોધ, પું [સંં] અટકાવ; નડતર; અન્ધ પડતું તે; બાધ, ર સૂતક. ૩ જનાનખાનું.

અવરોહી, વિં ઉતરતું. ૨ ગાયનમાં છેક ઊંચા સુરથી માંડીને ઉતરતાં ઉતરતાં છેક નીચાં સુર લગી આવતું તે. (આરોહીનું ઉલટું તે—સા, ની, ધ, પ, મ, ગ, રી, સા).

અવર્ગી વિં [સંં] વર્ગી નહિ તે.

અવર્ણ, વિં [સંં] રક્ત વગરનું. ૨ જાત વગરનું; નીચું.

અવર્ણ, પું [સંં] અ તથા આ એ બે સ્વર.

અવર્ણ, વિં [સંં] જેનું વર્ણન કરવાની અથવા જેને વિષે બોલવાની મતલબ નથી તેવું. ૨ વર્ણન કરવાને અયોગ્ય અથવા અશક્ય.

અવર્થ, વિં [સંં] શ્રેષ્ઠ નહિ તે; કનિષ્ઠ; નરસું; નીચું; ઉતરતું; હલકું.

અવલ, વિં [સંં આં] પેલું; મુખ્ય; સહુથી મોટું—ઉંચું. ૨ સહુથી સરસ—સારું. ૩ જરૂરનું. ૪ પેલી પ્રતની-ધાણું પાકે તેવી (જમીન)—એક સરખા કુમાસની ને ભૂરાથી માંડીને તે છેક કાળા સૂધીના રૂક્ષની હોય છે.

અવલક્ષણ, નં [સંં] નહારે લક્ષણ;—ચિહ્ન; અપલક્ષણ.

અવલથી, અં પેલેથી; શરૂઆતમાં. ૨ અસલ; પેલાં; અગાઉ.

અવલમ્બલ, સ્ત્રીં [આં] મુએલાંને દાટવા—ખાળવા—તાડકે નાખવાની જગો તે; મુઠાંની જે છેલી ક્રિયા કરવી તે.

અવલમ્બ, પું [સંં] આશ્રય; આસરો; આધાર.

અવલસાલ, નં [આં ફાં] વરસની શરૂઆત અથવા બેસતું વરસ. ૨ જે પેલે વરસથી કાઠ પણુ ગણતરી કરવી હોય તે.

અવલેપ, પું [સંં] ચોપડતું તે; લેપ.

અવલોકન, નં [સંં] જોતું તે; જોઈ વિચારતું તે.

અવલોકતું, કિં સં અવલોકન કરતું; જોતું.

અવશ, વિં [સંં] જે કોઈને તાબે નથી તે; સ્વતન્ત્ર; આપઆશ્રિયાર.

અવશેષ, વિં બાકી રૂપલું.

અવરથ, વિં [સંં] વશ ન થાય તેવું.

અવરથ, અં [સંં] જરૂર; ખરીત; ખરેખર; અલખત.

અવરથમેવ, અં જરૂર; ખસસ; નક્કી.

અવસર, પું [સંં] જોગવાઈ; તક; ટાણું; કામ કરવાનો જે ખરા સમય તે. ૨ રૂઝું પગરણુ. ૩ સુ-આનો દાટો. અવસર પાણી જણુ ફેવાયછે.

અવસાન, નં [સંં] જોગવાઈ; સન્ધિ. ૨ જોડો; અન્ત; સમાપ્તિ. ૩ મોત. ૪ લખાણમાં દમ ખાવાનું જે ટુકાણું તે; અટકવાની ટાંપ; યતિ; વિરામ. ૫ અન્ધ પડતું તે. ૬ હદ; સીમા. ૭ ખારીક વખત.

અવસ્તા, સ્ત્રીં [અં] પારસી લોકોનું મુખ્ય ધરમ પુરતક.

અવસ્થા, સ્ત્રીં [સંં] હાલત; હાલ; દશા; સ્થિતિ. ૨ ઉમ્મર સમ્બન્ધી જે સ્થિતિ તે. ૩ જીવની જે હાલત તે—એ તણુ ફેવાય છે. જગદવસ્થા, સ્વમાવસ્થા અને સુપુત્રવસ્થા.

અવહિત્ય, નં [સંં] ખોટો દેખાવ; મનમાં કંઈ ને મોઝે કંઈ તે. ૨ કાવ્ય શાસ્ત્રમાં ૩૩ વ્યભિચારી ભાવ ફેવાય છે તેમાંના એક—મોઝાના રક્ષ બદલી અથવા વાણીથી અથવા ખીજ કાઠિ પણુ રીતે મનની વાત છુપાવી રાખવાની જે તજવીજ તે.

અવળગણુક, વિં કષ્ટે કંઈ તારે કરે કંઈ તેવું; અવળું—જીધું—ઉલટું કરનાર; ગાયને ખવાડી આવ કષ્ટે તારે ગધેડાને ખવાડી આવે તેવું (જન).

અવળગ્યવળ, વિં આડું અવળું; વગર વિચાર્યું; ખોટું (બોલતું).

અવળાઈ, સ્ત્રીં આઘાત; કષ્ટે તેથી આડું અથવા અવળું કરવાની જે હલીલી તબિયેત તે.

અવળીયું, નં ઘડાપર ઢાંકવાનું ઉંડું ને પહોળા મ્હોનું ઢાંકણું.

અવળું, વિં ઉલટું; ઉંચું; કચેલી અથવા જેઈ સાંભળેલી જે હાલત તેથી ખીજ અથવા તેથી ઉલટી હાલત હોય તેવું (એનું ઉલટું સળું).

અવળે, સ્ત્રીં ઘણું એક વસાણું એકઠાં કરી તેનો જે ખાંડેલા બૂંદા સુવાવડીને મધમાં ચાટવા આપે છે તે. એને જાતરીસું પણ ફેંછે.

અવાઈ, સ્ત્રીં ઉડતી ખખર; અજવા; છુમાટો; ગવગવો. ૨ ગપ; ભુડી ખખર.

અવાગર, વિં અવાવરું; જે ચાપરવામાં ન આવતું હોય એવું.

અવાચક, વિં [સંં] બોલી શકે નહિ તે; મુઠું; જેની જીભ ટુંકી થઈ હોય તે. ૨ બેલાન; મરવા પડેલું.

અવાચ્ય, વિં [સંં] બોલાય—વર્ણાય નહિ તેવું.

અવાજ, પુઠ [ફાઠ આવાજ] કાને જે પડે તે; હવાના ધસારાથી-હિલવાથી સાંભળવાની ઈન્દ્રી ઉપર જે અસર થાય તે; શબ્દ; ધ્વનિ. બોલવાથી, ધસારાથી, પડવાથી, જોરમાં છુટું થવાથી અવાજ પેદા થાય છે. કાઈ અવાજ સાંપ સમ્ભળાઈ સમજાય તેવો અને કાઈ સાંપ ન સમ્ભળાઈ ન સમજાય તેવો હોય છે.

અવાજ, પુઠ અવાજ થવા તે; બાર. જેમકે, તોપના અવાજ.

અવાજ, વિઠ અવાજ કરનાર. બે અવાજ ફટાકા.

અવાજે, પુઠ અવાજ.

અવાઠ, સ્ત્રી વાટ નહિ તે; ઉઘડ રસ્તો.

અવાડું, હવાડું.

અવાડો, [સંઠ આહાવ] હવાડો જીવો.

અવાણ, નઠ ગુણ; ચાલ.

અવાણુતું, કિઠ હાંફી જોતું (અગદને); તપાસી જોતું; પરીક્ષા કરવી.

અવારનવાર, અઠ એક પછી એક; વારાફરતી. ૨ સામ-સામે આપ લે કરવી.

અવાવરું, વિઠ વાપરવામાં આવતું ન હોય તેવું; ધર, કુવો વગેરે (જગતેજ લાગે છે).

અવાસ, પુઠ [સંઠ આવાસ] રેવાની જગા; રેઠાણ; મુકામ.

અવાણુ, નઠ દાંતના પાળા-પીડિયાં. અવાણુ આવવાં કેવાય છે.

અવિગણુતું કિઠ માનતું.

અવિગત-તિ, વિઠ [સંઠ] જે જતું રયલું નથી પણ છે, તેજોમય છે, અખણિત છે તે (સવેવ્યાપી-શક્તિ-જગદીશ્વર).

અવિચળ, વિઠ [સંઠ] જેનો ફેરફાર ન થાય તેવું; ખસીપડે નહિ તેવું; સ્થાયી; સ્થિર.

અવિચાર, પુઠ [સંઠ] ખોટો અથવા ઉદ્ભવ જે વિચાર તે. સારું નરસું સમજવાની જે અશક્તિ તે; ભૂલ; અન્યાય; અધર્મ.

અવિચારી, વિઠ જેને વિચાર-વિવેક નહિ તે.

અવિચ્છિન્ન, વિઠ [સંઠ] ભાગ-ભુદ્ધ પાડેલું નહિ તેવું. અઠ તોડ્યા-અટક્યા-આચંકા ખાધા વગર; સફાઈથી; કંઈ પણ ઓછું વધતું નહિ તેમ.

અવિછનધારા, સ્ત્રી અભિષેકપાત્ર.

અવિદ્યોની, સ્ત્રી [સંઠ] સાસરે જોરડા ન થયો હોય તેવી-પુરુષની સોડ દીધી ન હોય તેવી સ્ત્રી.

અવિદ્યમાન, વિઠ [સંઠ] જીવતું ન હોય તે; મરી-ગયલું; નાશુદ થયલું.

અવિદ્યા, સ્ત્રી [સંઠ] જગતની જુડી માયામાં લપ-ટાઈ જે ખોટા તર્ક આંધવા તે; અજ્ઞાન; માયાનો ભ્રમ.

અવિધાર, અઠ નકી; ખચીત.

અવિધારતું, કિઠ સઠ વિશેષે-અવસ્ય ધારતું; નકી માનતું. 'હું વચન સુણી અવિધાર; આઈ મોટું ભાગ્ય તમારું.'

અવિનાશ, પુઠ જેનો કદી નાશ નથી તે.

અવિનાશી, વિઠ [સંઠ] નિલ-હરમેશ છે તેવું; અમર. ૨ પરમાત્મા; બ્રહ્મ.

અવિભાજ્ય, વિઠ [સંઠ] જેના વિભાગ ન થઈ શકે તેવું.

અવિરલ, વિઠ [સંઠ] ધન; નકર; વચમાં છિદ્ર-અવકાશ ન હોય તેવું. ૨ વચમાં બન્ધ પડે-અટકે નહિ તેવું; સરળ તેવું; 'અવિરલ વાણી આપે' (શુકદેવ આખ્યાન).

'અવિરલ પ્રવાહ ચાલ્યો નય' (અખે). **અવિવક્ષિત, વિઠ [સંઠ]** ખામુખા બોલવુંછે એવો વિચાર ન હોય તેવું; ધારેલું નહિ તે. [કુંવારું.

અવિવાહિત, વિઠ ધાઠ [સંઠ] પરણેલું નહિ તેવું; **અવિવેક, પુઠ [સંઠ]** વિવેક નહિ તે.

અવિવેકી, વિઠ [સંઠ] અવિચારી; અસભ્ય; અમ-યાદ; બેઅદ્ય.

અવેજ, પુઠ [આઠ એવજ] વસ્તુ આપી અથવા લઈ બદલામાં જે વસ્તુ લેવી અથવા આપવી તે; બદલો. ૨ નાણું; ઉત્પન્ન; કિમતી માલ. ૩ સરવાળે જે નકો તે.

અવેજ, પુઠ [આઠ] એકને બદલે ચોક્કસ મુદત સુધી કામ કરવા રખેલો જે બીજો તે; બદલી.

અવેડો, પુઠ હવાડો.

અવેરતું, કિઠ સઠ સાચવી રાખતું; સમ્ભાળી લેતું.

અવેવ, પુઠ અવયવ. સિદ્ધિશુદ્ધિ નાયક, ઉત્તમ સર્વે અવેવ (રેવાશંકર).

અવ્યક્રમ, વિઠ [સંઠ] ખુલ્લું-ઉઘાડું-દેખાઈતું-સમ્ભ-ળાતું-સમજતું નહિ તેવું; અજ્ઞપ્રયુ—૧ આત્મા; ધર્મ. ૨ માયા. ૩ સદ્ગુણ; પદ-બીજ ગણિતમાં).

૪ ધ્વનિ; અવાજ.

અવ્યય, પુઠ [સંઠ] જેને લિપ્ત, વચન અને વિભક્તિ લગાડતી નથી તેવો શબ્દ.—એની મુખ્ય ચાર ભત્રી છે: શબ્દયોગી, ઉભયાન્વયી, ક્રિયાવિશેષણ અને કેવળપ્રયોગી.

અવ્યય, વિઠ [સંઠ] અવિનાશી.

અવ્યયીભાવ, પુઠ વ્યાકરણમાં એક સમાસ. પછી વિભક્તિવાળું નામ અને અવ્યય જરૂર પાસ પાસે આવે છે તારે વિભક્તિનો પ્રત્યય ઉડી જઈને નામ અવ્યય બે જોડાઈ રહે. ઘોડાની ઉપર-ઘોડાઉપર.

અવ્યવસ્થા, સ્ત્રી [સંઠ] ગેરબ-દોષસ્ત; ધાલમેલ; બેતાલી.

અવ્યવસ્થિત, વિં ધાં [સં] અવ્યવસ્થાવાળું.
અઘ્રાપિ, સ્ત્રીં [સં] સધેત્ર લાગુ ન પડે તેવા
આખ્યામાં જે દોષ તે; અઘ્રાપિ.

અઘ્હેરાટ, પું બાવરાપણું; ગભરામણ.

અઘ્હેર, વિં બાવર; ગભરાપણું.

અઘ્હે, સ્ત્રીં એક તરેહની આતશબાણ.

અશક્ત, વિં [સં] શક્તિ વગરનું; નબળું; કમ-
જોર; નરમ. ૨ અસમર્થ; નાલાયક.

અશક્તિ, સ્ત્રીં [સં] શક્તિ નહિ તે.

અશક્ય, વિં [સં] ન બને-થાય તેવું; અસમ્ભ-
વિત; અસાધ્ય.

અશન, નં [સં] ખાતું-જમતું તે. ૨ ભોજન.

અશનધાનક, નં ભોજનશાળા; વીશી.

અશરણ, વિં [સં] જેને કોઈનો આસરો ન હોય
તે; નિરાધાર. અશરણશરણ-અશરણને શરણે રાખવું તે.

અશરદ્ધી, સ્ત્રીં [ફાં] એક તરેહનો સુનાનો શિષો;
સુનાની મોર; ૧૫ રૂપિયા.

અશરદ્ધ, વિં [આં] ભલું; સાલસ; માયાળુ; પાડ
માનનારું; સભ્ય. ૨ પ્રમાણિક; સહું; ઈમાનદાર.

અશરદ્ધી, સ્ત્રીં [આં] ભલમનસાર્થ; સાલસાર્થ;
સભ્યતા. ૨ ઈમાનદારી.

અશાહ, પું આશાહ.

અશાતા, સ્ત્રીં શાતા-નિવૃત્તિ મુખ નહિ તે; અસુખ.

અશાશ્વત, વિં [સં] નિત્ય-હમેશનું નહિ તેવું;
ક્ષણભક્ષુર. ૨ નશી નહિ તે.

અશાસ્ત્ર, વિં [સં] શાસ્ત્રવિરુદ્ધ. [કેળવાયલું.

અશિક્ષિત, વિં ધાં [સં] નહિ શિખવેલું; ન

અશુભિ, વિં [સં] અપવિત્ર.

અશુદ્ધ, વિં [સં] અપવિત્ર; નાપાક. ૨ ખોટું.

અશુભ નં [સં] અકલ્યાણ; મારું; ભુકું. ૨ મુ-
એલાં માણસ સમ્યક્ની જે કંઈ કમે તે.

અશેષ, વિં [સં] સધળું; સમ્પૂર્ણ; કંઈજ બાકી
નહિ તેવું. નં ન્યાતનું કોઈજ બાકી ન રૂઈ જાય તેવી
રીતનો જે ન્યાતવેરો તે.

અશેક, પું [સં] શેક નહિ તે; સુખ. ૨ આ-
સોપાલવનું ઝાડ. વિં શેક જાય તે આનન્દ થાય
તેવું- (વન).

અશૌચ, નં [સં] અપવિત્રતા. ૨ સૂતક.

અશ્રદ્ધા, સ્ત્રીં [સં] શ્રદ્ધા-આસ્થા નહિ તે.

અશ્રુ, નં [સં] આંસુ.

અશ્રુત, વિં ધાં [સં] જેણે સાંભળેલું નથી તે. ૨
સમ્ભળાયલું નહિ તેવું. ૩ વેદ ન ભણેલું તે. ૪ વે-
દમાં ક્યલું નહિ તેવું.

અશ્રુધારા, સ્ત્રીં [સં] આંસુની ધાર.

અશ્રુપાત, પું આંસુનું જે પડવું- વેવું તે. નહિ તેવું.
અશ્લાઘ્ય, વિં [સં] વખાણ-તારીફ કરવા જોગ
અશ્લેષ, સ્ત્રીં [સં] ૨૭ માંનું નવમું નક્ષત્ર; પાંચ
તારાનો સમુદાય.

અશ્વ, પું [સં] ઘોડો; હથ; તોખાર.

અશ્વગતિ, સ્ત્રીં [સં] ઘોડાની ચાલ.

અશ્વગન્ધા, સ્ત્રીં એક જાતની વનસ્પતિ-ઓપધિ.

અશ્વત્થ, પું પીપળો.

અશ્વધાત્રી, સ્ત્રીં [સં] કવિતાનું એક વ્રત- (તલ-
યજ્ઞસરત, ગ) એ ગણનું. શરૂ થતા અક્ષરનો અન્ય-
સ્વર અને બીજો અક્ષર, આઠમા નવમા, પંદરમા

સોળમા અક્ષરને ઠેકાણે પ્રાસરૂપે આવે છે-માત્ર એક
ચરણમાં નહિ પણ ચારે ચરણમાં. એ વ્રતમાં શકુ-
રાચાર્ય અને જગન્નાથપણિડત એ બે જણે જ કવન
કર્યું છે.

અશ્વમન્ત્ર પું [સં] જે મન્ત્રથી ઘોડા આસંમા-
નમાં ઉડે તે; જે વિદ્યાએ ઘોડા વશ થઈ રે તે.

અશ્વમેધ, પું [સં] ઘોડાનો જગન. [જરૂર.

અશ્વમેવ, અં [સં] અવશ્યમેવ] નશી; ખસસ-

અશ્વવિદ્યા, સ્ત્રીં [સં] ઘોડાને કેળવવાની અથવા
કેળવીને ચલાવવાની વિદ્યા.

અશ્વર, વિં સ્વાર. [નક્ષત્ર. ૨ ઘોડી.

અશ્વિની, સ્ત્રીં [સં] એ નામનું ૨૭ માંનું પેલું

અશ્વિનીકુમાર, પું [સં] અશ્વિનીના બે જોડે
અવતરેલા પુત્ર-જેઓ સ્વર્ગમાં દેવતાનું વૈદું કરે છે

તે. ૨ ધણોજ પ્રવીણ વેદ અથવા ધણોજ રૂપાળો
પુરુષ. ૩ એક જાતની ઝોસડ મેળવણી.

અષ્ટ, વિં [સં] આઠ-૮.

અષ્ટક, નં [સં] જેમાં આઠ શ્લોક-અધ્યાય ઈં
હોય તે. ૨ આઠનો જે સમુદાય તે.

અષ્ટકોણ, વિં [સં] આઠ ખુણાવાળું.

અષ્ટગન્ધ, નં [સં] આઠ વાનાંની મેળવણીનું
સુગન્ધિવાળું ચુરણ- (કથાકોષ-સંસ્કૃત્યાત શબ્દાવળીમાં
ગંધ શબ્દ જોવો.)

અષ્ટદશ, નં [સં] આઠ પાત્રાંનું (કમળ, મણિ વિગેરે).

અષ્ટદિક્પાળ, પું [સં] કથાકોષ પૃ ૧૩૩
મું જોવું.)

અષ્ટધાતુ, પું [સં] કથાકોષ સંસ્કૃત્યાત શબ્દા-
વળીમાં ધાતુ શબ્દ જોવો.

અષ્ટપદી, સ્ત્રીં [સં] જેમાં આઠ પદ-કડીઓ હોય
તેવું ગીત. ૨ એ નામનો જ્યયદેવકવિત્ 'રાધામાધવ
વિલાસગીતગ્રન્થ.'

અષ્ટપ્રધાન, પું [સં] આઠ પ્રધાન (કથાકોષ-
સંસ્કૃત્યાત શબ્દાવળીમાં પ્રધાન શબ્દ જોવો.

અષ્ટભાવ, પુઠ [સંઠ] (કથાકાષ-સર્વમ્યાત શબ્દ-
વર્ણીમાં ભાવ શબ્દ જોવા.

અષ્ટમ, વિઠ [સંઠ] આઠમું.

અષ્ટમપદ્યમ, અઠ આઠું અવળું; ખોટું સાચું; ગુણ-
ગોટા (સમગ્રવતું).

અષ્ટમાસિદ્ધિ, [સંઠ અષ્ટમહાસિદ્ધિ] સિદ્ધિ
શબ્દ જોવા.

અષ્ટમી, સ્ત્રી [સંઠ] આઠેમ; પંચવાડીયાનો આ-
ઠમો દિવસ.

અષ્ટાક્ષરી, વિઠ [સંઠ] આઠ છે અક્ષર જેમાં તેવો
મનવ. જેમ કે, શ્રીકૃષ્ણ શરણું મમ.

અષ્ટાક્ષરણામ, પુઠ [સંઠ] આઠ અક્ષે કરીને નમન
કરવું તે; લાગ્યાં થઈ પડે પડવું તે; દુષ્ટવત. —

છાતી, માથું, નજર, વાણી, મન, પગ, હાથ,
ધૈર્ય, એ આઠ.

અષ્ટાક્ષરોગ, પુઠ [સંઠ] જોગી લોક મોટું તપ કરવા-
ને યોગ્ય થવાસાર કેટલીક સાધના-દેહકષ્ટ કરે છે
તે આઠ પ્રકારે છે: ધમ, નિયમ, આસન, પ્રાણા-
યામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ.

અષ્ટાદશ, વિઠ [સંઠ] અષ્ટાર-૧૮.

અષ્ટાવક, પુઠ [સંઠ] એ નામનો અપિ આઠ ટુકા-
ભેથી વોકો હતો. ૨ જેને શરીર ઘણીક ખોડ હોય તે.

અષ્ટાવિધાની, વિઠ [સંઠ અષ્ટ, અવધાન] એકજ
વખતે ઘણે ટુકાણે લક્ષ રાખી શકે અથવા ઘણાં કામ
કરી શકે તે. ૨ મોટો ખટપટી; ચતુર (અખો આમ
ભણે છે—“અષ્ટા વિધાની પિત્રુજા કરી, મનવભેદ
આપધ અનુભવી”). [ખખ્યાં કરવું.

અષ્ટાનું, કિઠ અઠ ઈજાનું; આશિયાળાં જેવાં થઈ
અષ્ટોત્તરશત, વિઠ [સંઠ] સો ઉપર આઠ એટલે
એકસો આઠ—જપ.

અસંસ્કૃત, વિઠ [સંઠ] સંસ્કાર—શુદ્ધિ વિનાનું. ૨
પ્રાકૃત.

અસકથામત, સ્ત્રી [ક્રીઠ] માલ મિલકત; ધરોટ.

અસકુપ્ય, વિઠ જેની ગણતરી થઈ ન શકે તેવું; અન-
ન્ત; ધાળું; ખે સુમાર; અતિશય.

અસકુપ્યાત, વિઠ [સંઠ] જેની સકુપ્યા—
ગણતરી કાઢી શકાયલી નથી તેવું.

અસક્ષત, વિઠ [સંઠ] અધટિત; અનુચિત; અયોગ્ય.

અસત, વિઠ [સંઠ] જુદું; ખોટું. ૨ અધર્મી;
અન્યાયી.

અસતર, અસ્તર.

અસતરી, સ્ત્રી ઈસી.

અસતરી, સ્ત્રી [સંઠ] સ્ત્રી.

અસતરો, અસ્તો.

અસતુળી, નઠ ખેતરની ચારે બાજુની દહ.

અસત્ય, નઠ [સંઠ] જુઠાણું; ખોટું. [ખ્યા.

અસન્તોષ, પુઠ [સંઠ] સન્તોષ નહિ તે; લોભ; ત-

અસખ્યામ, પુઠ [આઠ] સામાન; જૂઝમ મિલકત.

૨ સાહિય; સામગ્રી (યુદ્ધ સમ્બન્ધી).

અસબ્ય, વિઠ [સંઠ] સભા શોભતું નહિ તે; તોછડું;
ઉદ્ધત; ફરેલ; અપાત્ર.

અસમર્થ, વિઠ [સંઠ] સમર્થ નહિ તે.

અસમાતું, વિઠ વાસણમાં સમાય નહિ તેવું. ‘ભાત

અસમાતો થયો.’ ૨ એક ટુકાણે કાવકેપણે ખેસી ન રે

તેવું; સખણું નહિ તે (છાકર). ૩ કંથે હળીમળીને

ન ચાલે તે (માણસ).

અસમાન, વિઠ [સંઠ] સરખું નહિ તેવું; ઓછું
વધતું; નાનું મોટું. ૨ અપૂર્વ; અલૌકિક.

અસમાન, નઠ [ક્રીઠ આસમાન] આકાશ.

અસમાની, વિઠ આસમાની.

અસમ્ભવ, પુઠ [સંઠ] ન બનવું તે; થવાનો જો

જોગ નહિ તે. ૨ મળતાં ન આવવું તે; વિરોધ.

અમ્ભવિત, વિઠ [સંઠ અસમ્ભવી] ન બને-ધરે-

થાય તેવું; અશક્ય.

અસમ્ભાવના, સ્ત્રી [સંઠ] મળતું-ખેસતું ન આવવું તે;

અધટિતપણું. ૨ અશક્યતા; ન બનવું તે. (અખ્યાએ

વાપસ્યો છે).

અસમન્જસ, નઠ [સંઠ] મળતું ન હોવું તે; અધ-

ટિતપણું; સરખું ન હોવું તે. વિઠ સમજમાં ન આવે

તેવું. ૨ વજર વિચારનું. ૩ સરખું નહિ તે. (એ

શબ્દ અખ્યાએ વાપસ્યો છે).

અસમ્ભાવિત, વિઠ [સંઠ] મળતું ન આવે તેવું;

અધટિત. ૨ આખરે વનાનું; નીચ; હલકું.

અસમ્ભાવ્ય, વિઠ [સંઠ] ન બને તેવું; અશક્ય.

અસર, સ્ત્રી [આઠ] નિશાની; પાસ. ૨ મનમાં વાત

ઉતરવી તે. ૩ કળ; હાંસલ; પરિણામ; કાર્ય.

અસલ, વિઠ [આઠ] પેલું; મળતું; પ્રથમનું; અવ્વલ.

૨ જુનું. ૩ ખરું; સાચું. ૪ ઉચિત કુળનું; જુનિયાત.

અસલ, અઠ અગાઉના વખતમાં; પ્રાચીન કાળમાં.

અસલી, વિઠ [આઠ] જુનું; અગાઉના વખતનું.

અસવાર, સ્વાર; અસ્વાર.

અસવારી, સ્વારી; અસ્વારી.

અસહ્ય, વિઠ [સંઠ] ન સહન થાય તેવું.

અસાધવી, વિઠ સતી-પતિવ્રતા નહિ તે; પુરેસાન સ્ત્રી.

અસાધારણ, વિઠ [સંઠ] સાધારણ નહિ તે; વિશેષ.

૨ અપૂર્વ; અલૌકિક.

અસાધુ, વિઠ [સંઠ] સાધુ નહિ તે; અધર્મી; પાપી.

અસાધ્ય, વિ० [સં०] મેળવાઈ-વશ કરી શકાય નહિ તેવું; દુઃપ્રાપ્ય. ૨ ઉપાય-ગુણ થઈ ન શકે તેવું.

અસામણ, ઓસામણ.

અસામાન્ય, વિ० [સં०] અસાધારણ.

અસામી, આસામી.

અસાર, પુ० [સં०] સાર નહિ તે. રસ-માલ-ગુણ-મતલબ-સભ્ય નહિ તે. વિ० ખોટું; માફ.

અસારત, સ્ત્રી० ઇસારત.

અસારો, પુ० રેશમની વણેલી પાતળી દોરી. ૨ ઇસારો.

અસાવધ, વિ० [સં०] સાવધ નહિ તે.

અસાવરી, સ્ત્રી० એક રાગણી.—શ્રીરાગની કલ્પેલી સ્ત્રિયા મધ્યેની એક.—એ સુવારના દશ વાગતે ગા-વામાં આવેછે.

અસાવલી, એક જાતનું કપડું.

અસાવનું, ઓસાવનું.

અસાદિ વિ० [સં०] અસહાય] સહાય-મદત-આસરા વગરનું; એકલું.

અસાળિયો, પુ० ગાંધીને ઘેર મળતી એક જાતની ઔષધિ.

અસિ, પુ० [સં०] અગ્નિ; તરવાર.

અસિદ્ધ, વિ० [સં०] સિદ્ધ નહિ તે-તેવું.

અસિલતા, સ્ત્રી० [સં०] તરવાર. ૨ તરવાર ઉગામી આમ તેમ ફેરવતી તે.

અસીકરમ, ન० [સં०] અસિ, કર્મ] ખુન કરવાં તે; કોઈના પ્રાણ લેવા એ જે ધાતકી કર્મ તે.

અસીલ, વિ० [આ०] ઊંચા કુળનું; ખાનદાનનું; કુલીન. ૨ લલ્લું; સાલસ. ૩ જેની વતીના વકીલ તે; ધણી; કૂળ.

અસીસું, ન० સુતી વખત માથાં તળે મુકવાનું જે રૂથી ભરેલું ગાદલું તે; માથું મુકવાનો તકિયો.

અસું, વિ० એવું. (એ શબ્દ અખાયે બહુ વાપર્યો છે).

અસુ, પુ० [સં०] પંચપ્રાણ. ૨ જીંદગી.

અસુખ, ન० [સં०] સુખ-યોગ નહિ તે; દુઃખ.

અસુર, પુ० [સં०] દૈત; દાનવ; રાક્ષસ; દુર્ગુણી પાપી જીવ.

અસુર ન૦ મોડું; વાર; વિલમ્બ. ૨ સંધ્યાકાળ; સાંજ.

‘અસુર સવારાં જાતાં વળતાં’.

અસુરી, વિ० આસુરી.

અસુરું, વિ० મોડું; ઘણી વાર લગાડી હોય તેવું.

અસુરાંરી, વિ० [સં०] પ્રાણધાતક; જીવલેણ.

અસુયા, સ્ત્રી० [સં०] અદેખાઈ; ઈર્ષ્યા. ૨ અદેખાઈ; નિન્દા; ચાડી.

અસેમસે, અ० બાનાં ફાડી ફાડીને; ભુક્તિયો કરી ફરીને; તજવીજથી; કળાથી.

અસો, યાઓ; હો; થયા-હોવાદો.

અ-ઈ-રેકામત, મિલકત.

અસ્ત, પુ० [સં०] સૂર્ય ચન્દ્ર તારા વગેરેનું આકાશમાં ન દેખાવું તે; આથમવું તે. ૨ નાશ; દફાઈ જવું તે. ઉદયનું ઉલટું તે અસ્ત.

અસ્તક્ષત-ઈ, વિ० ઘા० [સં०] અસ્ત પામેલું; આથમેલું.

અસ્તમાન, વિ० [સં०] અસ્તક્ષત.

અસ્તર, ન० [ફા०] અન્દરની બાજુ જેથી ઢાંકવી અથવા જેથી નાડી કરવી અથવા જેથી રક્ષવી તે. (કપડું, રૂઝુ વગેરે). ડગલા ટોપીનું અસ્તર; પક્ષીના માળાનું અસ્તર વગેરે.

અસ્તાઈ, સ્ત્રી० હર કોઈ ગીતનો જે પેલો મુખ્ય ભાગ તે; ટેકથી ઓળખાતો જે ભાગ તે.

અસ્તાચલ, પુ० જે પર્વતની પેલી પાસ જવાથી સુધાંદિ અસ્તમાન થાય છે એમ કહેવાય છે તે.—પશ્ચિમદિશા.

અસ્તાવ્યસ્તા, વિ० [સં०] અવ્યવસ્થિત] વેરણુ ખેરણુ થઈ ગયેલું; ગેર બન્દોષસ્તથી જેમતેમ પડેલો પથારો હોય તેવું.

અસ્તિ, કિં० [સં०] છે (તે).

અસ્તિત્વ ન० [સં०] છે એવી જે હાલત તે; હે-યાતી; હોવાપણું.

અસ્તુ, [સં०] થાઓ; હો; બનો; આશીર્વાદની સૂચના કરનારો શબ્દ; આમીન.

અસ્ત્ર, ન० [સં०] મન્ત્રના યોગે કરીને છુટતું જે બાણ તે. સર્પાસ્ત્ર એટલે સર્પનો મન્ત્ર લાળી ધનુષ માંથી બાણ છોડેલું તે-જેથી શત્રુને સર્પની પીડા થાય.

અસ્ત્રી, સ્ત્રી.

અસ્ત્રી, ઇસ્ત્રી.

અસ્ત્રો, પુ० માથાના વાળ મુંડવાનું હજમનું લોડાનું ઓળાર.

અસ્થાથી, વિ० [સં०] હમેશનું નહિ તેવું; અનિત્ય; ફાણભજુર.

અસ્થિ, ન० [સં०] હાડકું; હાડ.

અસ્થિપક્ષર, ન० [સં०] હાડકાનું પાંજરું; હાડકાનો માળો.

અસ્થિર, વિ० [સં०] સ્થિર નહિ તે.

અસ્થિસંગ્રહ, પુ० [સં०] મડકું બળી રહ્યા પછી માથાની ખાપરીનાં હાડકાં વીણીને તેને જુદે ટેકાણે દાટવાની જે ક્રિયા તે.

અસ્તનાત, વિ० [સં०] નાથા વગરનું; જેણે સ્નાન કર્યું ન હોય તે.

અસ્વસ્થ, વિ० [સં०] સ્વસ્થ નહિ તે.

અસ્વાર, પુ० [ફા० સ્વાર] ઘોડા, હાથી અથવા જીંદ ઉપર બેઠેલો પુરુષ. ૨ લશ્કરી ઘોડેસ્વાર. વિ० ઘા० ઉપર બેઠેલો.

અસ્વારી, સ્ત્રી [ફાં સ્વારી] થોડા ઉપર ખેસી
ફરતું તે. ૨ થોડા હાથી ઊંટ વાળાં તારાં માણસો
વગેરેને સાથે રાખી થોડી ધામધુમે ફાઈ રાજ્યે અથવા
કામદારે કામસર અથવા અમસ્તાં ફરવા નિકળતું તે.
અહુકાર, પુ [સં] હુપણું-પદ; ધ્રિવર થકી હું
લુદા છઠી ને હુંજ સધળું કરે છઈ એવી જે સમ-
જણ તે. ૨ અભિમાન; ગર્વ.
અહુકારી, વિ [મગરૂબ; ગર્વિષ; હુંજ થોડો-મારંજ
ખરં એમ અભિમાન રાખનાર.
અહુનીશી, અહનિશ.
અહુન્તા, સ્ત્રી [સં] હુપણું-પદ; અભિમાન; આ-
ત્મસ્તુતિ.
અહુમ, સં [સં] હું-(પ્રથમ પુરુષ પ્રથમાનું
એક વચન).
અહુમેવ, પુ અહુકાર; અભિમાન; હુપદું.
અહુમેવાય, પુ [સં] હુપણું.
અહુનિશ, અ [સં] ફાડોરાત; હમ્મેશ; નિત્ય.
અહુહ, અં આશ્ચર્ય-શ્રમ સ્વચક શબ્દ.
અહુયાં, અં અહિ.
અહિસા, સ્ત્રી [સં] હિંસા ન કરવી તે.
અહિ, પુ [સં] સાપ.
અહિનશી, [સં અહનિશ] ફાડો રાત; નિત્ય.
અહીં, અં આ ફેકાણે-જગાએ; આતરફ.
અહીકણ, અં અહીકને; આણીપાસ; અહીંયાં. 'જાણું
અહીકણ આવે છે, રમવા સારંગ પાણીજી' (લાલણ).
અહીંતહીં, અં આ ફેકાણે ને પેલે ફેકાણે; ગમે ત્યાં.
અહીંથી, અં આ ફેકાણેથી.
અહુણાં, અં [સં અધુના] હમણાં. 'જે માગે તે આપું
અહુણાં, અરે ગણપતિ! મારાં—દ્રૌપદીદરણ.
અહુ, અં કોઇને માનથકી બોલાવવાનો શબ્દ; ઓ.
અહુનિશ, અં અહુનિશ.
અહુરાત, અં [સં] આખો ફાડો ને આખી રાત.
૨ નિત્ય; હમ્મેશ.
અળખત, સ્ત્રી ધાન્ય, ધન, પશુ, પુત્રની જે છત
તે; દોલત; સમૃદ્ધિ.
અળખામણું, વિ [અણગમતું; નાપસન્દ; જેનાપરથી
પ્રીતિ છૂટી ગઈ હોય તે.
અળગાં, વિ [ઉપર.
અળગીબેઠી, -ઋતુપ્રાપ્ત.
અળગું, નં અટકાવ; ઋતુ; હાથ નાપાક થવા તે.
અળગું અં દૂર; છેટે; આથે.
અળજ, સ્ત્રી નિર્ધનતા.
અળની, સ્ત્રી પરાણને બીજે છેડે તવેયાના જેવું જે
પણ હોય તે.

અળતો, પુ [સં અલકાક] ઉકાળેલી લાખ લાલ
સાફીને ફેકાણે કામમાં આવે છે તે; લાખનો રફ.
અળદાણું, ફિ [અં શક્તિ ઉપરાંત કામ કરતાં થાકેલી
હાલતમાં હોયું; પિલાણું.
અળવ-વિનું, વિ [અટક્યાણું.
અળવિયું, મોરિયા-કુચપરનું ઢાંકણું (ફિકરાનું).
અળવી, સ્ત્રી એક જાતનું કન્દ મૂળ; અળનાં પાત-
રનો કન્દ.
અળવું, વિ [હળવું.
અળસાણું, ફિ [અં આળસી જવું. ૨ બન્ધ પડવું;
અટકવું.
અળસિયું, નં વરસાદના ફાડામાં લાગ્યા ને પાતળા
નાના સાપના જેવા જન્તુ થાય છે તે.
અળસી, સ્ત્રી એક જાતનો છોડ અને તેનાં બિયાં.
અળાઈ, સ્ત્રી ગરમીને લીધે શરીર ઉપર જે ઝીણી
ઝીણી ફેલ્લીયા થાય તે.
અળાચો, પુ અધાચો.
અળુ, પુ એક જાતનો છોડ અથવા તેનાં પાતરાં.
અળુપડાં, નં અળુની જે નાની નાની ગાંઠ તે. ૨
અળોકડાં.
અળોકડાં, નં એક જાતનો કન્દ; પટેટો; ખટારો;
અરખી.

આ.

આ, પુ [સં] બીજે મૂળાક્ષર; પેલો દીર્ઘસ્વર.
(અ ડુંકો ને આ લાગ્યો).
આ, અં [સં] ઓધું. ૨ વિસ્તાર. ૩ હદ; સીમાં.
આં, અં આ ફેકાણે; અંધ.
આં, નં ફરિયું; જૈ.
આંઉં, અં બસ; થયું. ૨ વાર; હો.
આંઉસ, પુ [આં] તોળવાનું અફરેણ એક માપ.
એક પાણ-રતલનો સોળમો ભાગ (ગાંધીને ત્યાં)
અથવા એક પાણનો બારમો ભાગ (વેદ, સોની,
ઝવેરીને ત્યાં).
આંક, પુ [સં અફ] સફળતાની નિશાની; આં-
કડો-૧, ૨, ૩, ૧૦, વગેરે. ૨ સફળતાના ગુણકા.
રના વર્ગ; જેમકે વીસ આંક. ૩ ભાવ; મૂલ-સફળતા
રૂપે. જેમકે સાંકળાંનાં સોનાંનો ૧૦૦ નો આંક પડે-
છે. આંખપાડવો-મૂલ નક્કી કરવું; કિંમત કેવી. ૪
નિશાની; ચિહ્ન. ૫ સુમાર; અડસટ્ટા; એસ્ટિમેટ. ૬
[સં અફ] ગાંડીની નીચે જે લાગ્યાં લાકડાંને
બેઠુ છેડે પૈડાં બેરવેલાં હોય છે તે; ધરી; આંસ.
સ્ત્રી આંકચાળી-આંકે ચાળેલો લોટ.
આંકચાળણી, સ્ત્રી ચાળવાસાર જે ચાળીમાં ઝીણ
કાંણાં હોય છે તે.

આંકડો, પુઠો એક દશ સો હજાર વગેરે સંખ્યાને માંડવાની રીત; પરિમાણ તે આંકડા શિખે છે.

આંકડી, સીઠો એકાદિ ધાતુનો વાળેલો જે છેડા-કંકડો તે. ૨ પેટમાં અમળાવી ઉછાળા મરાવે તેવી રીતનું જે દુઃખ તે; ચૂંક; સળ. ૩ આચકા આવી અવાચક તે સડ થઈ જવાય તે રોગ.

આંકડો, પુઠો સંખ્યાની નિશાની-૧, ૨, ૩, વગેરે. ૨ ગણતરી; મૂલ-સંખ્યા રૂપે. ૩ લેણુ દેણુ સમન્ધી ગણેલો હિસાબ. આંકડો કરવો કેવાય છે. ૪ છેડેથી વળેલું એવું જે કંઈ તે. લીંત પાડવાનો વીણુનો-દુલચોકડાનો મૂળનો આંકડો. ૫ ગર્વ; તોર-“વર મળીઆ છેલ મને વાંકડો, હવે શીદને ન રાખીએ આંકડો” (સીતાવિવાહમંગળ).

આંકણી, સીઠો લાંકડાં અથવા ધાતુની જે ચપટી અથવા ગોળ લાકડીએ લીટી દોરવામાં અથવા નિશાની કરવામાં આવે છે તે; રૂલર. ૨ આંકવાની જે રીત તે. ૩ આખ્યાનનું કડવું (ગોરછની કવિતામાં). ૪ વિધેહીનો દર મુકર કરવો તે; ૫ પદ-દેશીમાં જે ટેક-મેશી તે; ઢાળના આરમ્ભની તૂક. ૬ આંચણી-ળી. ૭ ચોકશીથી આંકવું તે.

આંકણું, નઠો ફારવાનું ઓળર.

આંકવું, કિંઠો સઠ મૂલ દેરવનું; કિમ્મત કરવી. ૨ લીટી દોરવી-પાડવી. ૩ નિશાની કરવી. આંકેલો ગોષ્ઠો એટલે કાઈ ખાંસી ન કરે માટે ડામીને નિશાની કરીને માળનનો કરેલો.

આંકસ, અકુશ; ધાક.

આંકાદોડી, સીઠો એ નામનો વેલો અથવા એનું ફળ. ૨ આકડાનું ફળ; આકાદોડી.

આંકેલ, વિઠો મસ્તાન. ‘આંકેલો સાંદ.’

આંકો, પુઠો લીટી; નિશાની. આંકો કરવો-પાડવો. સેવનાં પાટિયાં ઉપર જે લીટી રૂપ કોરેલું હોય તે.

આંકોસિયાં, નઠો પાંસળાં. પાણી કાડતાં આંકોસિયાં ઉંચાં આવ્યાં.

આંખ, સીઠો [સંઠ અક્ષિ] શરીરની જે ધન્દીયે કંઈ પણ વસ્તુ જોવાય છે તે. નાકની આભુબાભુએ ઉપરથી એ આંખ હોય છે. આંખથી રૂપ રક્ષુ આકાર ઓળખાય છે; નેત્ર; નયન; નેન; ચક્ષુ; ચક્ષ્મ. ૨ જોવાની શક્તિ; નજર. **આંખ આવવી**-ગરમી વગેરેથી આંખ લાલ થઈ સૂઝી આવવી; **આંખ ચૂડી આવવી**-દુખવા આવવી. **આંખ ફાડવી**-ધમકાવવું; બિવડાવવું; ડાળા કાડવા. **આંખતરવી**-આંખ પાણી-ભરી થવી તે ચકચકવી (તાવ આવતાં પેલાં અથવા નિશાથી). **આંખફરકવી**-આંખનાં પોપચાંએ રૂઢ રૂઢને ઝડપથી ફરવું. (ડામી ફરકે તે સીને અને જમણી

ફરકે તે પુરખને સારી એમ કેવાય છે). **આંખ ફરવી**-ફોધથી. **આંખ મારવી**-ઈશારત કરવી. **આંખમાં-આંખે આવવું** એટલે કંઈક અદેખાઈની સાથે બીજનું કંઈ લેવાની દાનત થવી. **આંખ ચોરાવવી**-છેતરવું. ૩ સેલડીની પેરેના ગાંઠમાં જે પોલો હોય છે તે. ૪ આંખ જેવું જે કૃત્રિમ બનાવેલું તે.

આંખચાદલો, પુઠો રૂઝે અવસરે સ્થિતિને કપાળે ને ગાલે ઝાડ પશુ પક્ષિ વગેરેનાં જે ચિત્રો (ચંદ્ર ને બાળેલાં સોપારીથી) ફાડી તે ઉપર ટપકી કટારી ચોડવામાં આવે છે તે. આંખચાદલો કરવો-કરાવવો.

આંખડલી-ડી, આંખ.

આંખનીઆડ, સીઠો ગિઠી દણ્ડની રમતમાંનો એક દાવ. આંખ ઉપર ગિઠી મુકી દણ્ડો મારી ઉરાડવી તે.

આંખમીચામણાં, નઠો આંખ મીચવી તે. ૨ ઈશારત; સાન; સમસ્યા.

આંખલડી, આંખ (કવિતામાં).

આંગ, નઠો શરીર; દેહ; બદન. આંગપર આપવું-સાનમાં કંઈ રાખ્યા વગર રોઝડ નાણું આપવું-આંગપર આવવું-શરીર ઉપર ધસારો-હુમલો કરવો.

આંગડ, સીઠો ઢાગીના નગદી રૂપીયા વગેરે જે કંઈ કિમતી વસ્તુ વિસ્વાસ નોકરને આંગે બન્ધાવી બીજે ટુકણે મોકલી હોય તે.

આંગડિયો, પુઠો એક ટુકણેથી બીજે ટુકણે આંગડ લઈ જનારો હથિયારવાળો પુરુષ-ગુજરાતમાં કણબી, ભીલ, રજપુત વગેરે એ કામ કરે છે.

આંગણ-હું, નઠો ઘરનાં બારણાં આગળની ખુલ્લી જે જગા તે.

આંગણું, નઠો જલહું.

આંગળ, નઠો આંગળી. ૨ લગ્નપાઠનું એક માપ-મુઠ્ઠીનો ચોથો ભાગ. ૩ વેપારી લોકમાં ૧૦ ની સંતા.

આંગળતોડો, પુઠો પાણીમાં રેનારો એક જાતનો છવડો.

આંગળિયું, નઠો નાતરાંની ઐરી પોતાના આગલા ધણીથી થયેલાં જે છોકરોને નવે થેર આંગળિયે વળગાડીને લેતી આવેલી હોય તે છોકરું.

આંગળી, સીઠો [સંઠ અંગુલી] હાથના પક્ષના હથેલી સિવાયના જે પાંચ છુટા અવયવો તેમાંનો જે અંગ્રેકો તે. ૨ અંગુઠા સિવાયના જે ચાર તેમાંનો અંગ્રેક. ગુજરાતીમાં એ ચાર આંગળી મધ્યે છેલ્લી જે નાની તેને ટચી-ટચલી આંગળી અને સહુથી મોટીને વચલી આંગળી કરીને કે છે. બીજા બેનાં નામ નથી. આંગળીનાં નામ સંસ્કૃતમાં આ પ્રમાણે છે: અંગુઠ, તર્જની, મધ્યમા, અનામિકા અને કનિકા. ૨ આંગળી કરવી-હુંકું કમો કરનાર તે આ છે એમ કાંઈને દેખાડવું; ૩

ચાળા પાડવા. ૪ ગાંડઆંગળી કરવી (ગાંડ શબ્દ જ્ઞેવો).

૫ તેની સામાં આંગળી થાયછે—તેની કજેતી થાયછે.

આંગળું, નો આંગળી.

આંગી, સીં જડા કાળજી ઉપર રક્ષે રક્ષનાં ધાતુ-પાનાં લગાડીને બનાવેલો જે ધાટ માતાના થાનક-ગોખ-ગોખલામાં મોડેલો હોય તે. તેણે આંગી ચડાવી એમ કેવાય છે. ૨ કારી ચોખાનાં માત્ર દોરા ભરી સીવી લીધેલું (ઓટયા વગરનું) જમનાનાં પોણિયા જેટલું જે વસ્ત્ર પરજીનાર પુરુષ મોસાળથી આવેલું પેરે છે તે. આંગી મોકલવી-પેરવી-પૂરાવવી.

આંગુલ, તણ.

આંચ, સીં કંઈક દ્રાવ્ય તેવી અગ્નિ-દીવાની જે ગરમી લાગવી તે. (જીની આંચ પણ કેવાય). ૨ જ્ઞેખમ; નુકસાન; ભય; અપજ્વસ; ડાધ; ગોદો. 'સાચને આંચ નથી' એમ કેવત ચાલે છે. ૩ પોચ; લાગ.

આંચણુ-ળ, નો પશુ જાતીમાં માદા પોતાના જે અવ-યવ વડે પોતાનાં બચ્ચાને ધવડાવે છે તે. કેટલાંકને ચારજ ને કેટલાંકને વધારે આંચણુ હોય છે. ૨ આંચણુનો સમુદાય. ૩ અસભ્ય જનવર્ગમાં સ્ત્રીનાં સ્તન પણ વેળાએ આંચણુ કેવાય છે.

આંચણી-ળ, સીં અસ્તર; મેરો; ટેક. ૨ વાત કરતાં વચમાં વચમાં એકાદ નિરર્થક શબ્દને વારે વારે બોલવાની જે ટેવ પડી ગઈ હોય તે. ભાષને કહ્યું: સમજ્યા કે; સાહેબલી મધે ઇં.

આંછ, સીં ઝાંખ; છારી.

આંજણુ, નો [સંઝ અજ્ઞન] આંખમાં ધાલવું તે; આંખે ચોપડવું તે. ૨ કાળજી; સુરમે; ઝોસડ. ૩ છેતરવું તે.

આંજણિયું-ણી, એક ઝાડ. [અર્જુન]

આંજણી, સીં અપચાને લીધે આંખની કારણુ ઉપર જે રાત્રી ફાલ્લી થઈ આવે તે.

આંજવું, કિં સં આંખે કાળજી, સુરમે, ઝોસડ વગેરે લગાડવું. ૨ છેતરવું; કંગવું; ફસાવવું; ભોળાવી-નાખવું. ૩ શરમીન્દુ પાડવું; ઝાંખું કરવું; ઢાંકી નાખવું; પાણી ભરાવવું.

આંજિયું, નો જીવારનાં કણસામાં એક જાતનો રોગ થવાથી જીવારના દાણા બન્ધાવાને બદલે તે ભોરામાં કાળજી વળી જાય છે તે; અજ્ઞારો. ૨ ખરાબ થઈ જવું તે; નુકસાની.

આંડ, સીં ગાંઠ; આંટી. ૨ અથોટી; અટકળ. ૩ કીનો; અડ; વેર. ૪ ટેક; વટ; સાખ; ધીર; સાહુકારી; આખર.

આંટણુ, નો સકત દયાણુથી ચામડીનું જે ચમપાઈ જવું અથવા ચમપાઈ નિકળી જઈ કઠણુ થવું તે. આંટણુ પડવાં કેવાય છે.

આંટી, સીં એક વસ્તુમાં બીજીનું જે ભેરવાઈ રેલું તે.—પગની-જનોઈની આંટી. ૨ જે ઉપર રેડીઆપરનું સુતર ઉતારી લેછે તે; કાળકો. ૩ એ કાળકાપર જે જે સુતર તે. ૪ ગાંઠ. ૫ વેર; કીનો; મનમાં ગાંઠ વાળવી તે. ૬ પ્રાંસિ; પેચ.

આટો, પું બધાંથી શરૂ ત્યાં પાછું આવી રે એવું ગોળ ચક્કર જેટલું જે તે—પાધડીનો આટો. ૨ ફરીઆવવું તે; ફેરો. આટો મારી આવવો-ખાધો એમ કેવાય છે. **આટોપી લેવું,** કામ ઝડપથી પૂરું કરી નાંખવું.

આંડ-વો-ડઝો, [સંઝ અઘડ] વૃષણ; ખાંચો; ખુ-સિયો; ગોળી; બારદાન.

આંટી, સીં આંતરડી.

આંતડી-રડી, સીં દીઠ; હેયું; કાળજી. ગરીબની આન્ત-રડી કકલાવીસ નહિ. આન્તરડી બળે છે.

આંતડું-રડું, નો [અન્ત] પેટના ડાયા છેડાથી તે ગાંડની કુલ્લી લગી જે નળીમાં નરક રેછે અને જે-માંથી તે નીચે ઉતરે છે તે.

આંતરડું, કિં સં પડદો ભરવો; અન્તર કરવો; બેની વચમાં કંઈ નાખીને તે બેને જુદાં પાડવાં. ૨ ઘેરી લેવું.

આંતરસે, અન્તરસે.

આંતરસીવો, પું બરાબર બેસતું કરવાસાર અન્ત-રથી જેટલું સીવી લીધેલું તે.—ડગલીની ખાંચ, ટા-પી, કાંચળી વગેરેને આંતરસીવો દેવાયછે. આંતરસીવા શેલથી ફાડી પણ નખાયછે.

આંતરી, સીં ધોતિયું, પીછોડી-ખેસ વગેરેના છેડા-ઉપર અન્દરથી રેસાઓ ફાડી તેને વણીને બનાવેલી જે ચૂલ તે.

આંતરે, અં વચમાં કંઈ રાખીને; અન્તરે. અક્રેક દાડાને આંતરે એટલે વચમાં એક દાડો મુકી દબને. એકાંતરિયો તાવ વગેરે.

આંતરો પું અન્તર; છેડું; જુદાઈ. ૨ વચમાં ભરી લીધેલો જે પડદો તે. આંતરો ભરવો-કરવો. ૩ જુદું પાડવાસાર કરેલી જે નિશાની તે. આંતરો કરવો.

આંધણુ, અધરણુ.

આંધળું, વિં અન્ધ. આંધળીને પાથરતે વાણું વાય. આંધળી સાથે છિનાળું ને ઘર લગી વળાવું. આંધળી ભેસે મોડવું દીડું. આંધળા ચોરે આંધરણું દીડું. આંધ-ળામાં કાણો રાંજિયો. આંધળો દળે કે ગાય. આંધ-ળાના હાથમાં આરસી. આંધળાની ગાયને અસ્લાનાં રખોપાં. આંધળાં લુલાં સમયે નીભે.

આંધળું કંચુતર, નો એક જાતની રમત. છેકરાંઓમાંનો એક મોટે લુગડું ઢાંકી દાવ લે છે. પછી બાકીના છોક-રામાંના કાંઈ એકને પકડી કહાડે તેને માથે દાવ આવેછે.

આંધી, સ્ત્રી વપ્તોળિયો; વાવાઝરું. “ત્રાલ ત્રાલ થયું
ત્રિજુરમાંલે, આંધિ ધુળકાટ ચારે પાસ” (પ્રેમા-
નન્દ). વિં જ્યરં; લડ (પાવે-કામ કરવે). “પ-
તલકા આંધી, ઓર ભેટકા સીતલ.”

આંધ્ર, સ્ત્રી છાતી રૂંધાય તે દમ ભરાઈ નય તે રોગ. ૨
ઉપરા ઉપરી દમ ચાલવો તે; આસોઅશ્વાસ (મરતી વેળા).

આંકલુંકાંકલું, વિં બાવરં; ગભરાયલું; ભેખાકળું.

આંકીજયું, કિં અં મોટી મેનતે આસ લેવો. ૨
થાકી જયું. ૩ હારી જયું.

આંકીજયું, કિં અં મેનતથી આસ ભરાઈ આવવો.

આંખટ, વિં-ખાટું (સવાદમાં).

આંખફળ, નં કરી.

આંખસિયો, પું આંખો. ‘આવી રહી આંખસિયાની ડાળ,
સરોવરિયા પાળ, મુકાને કાચલ ક્યાં આંખારે.

આંખલે, ટાલે. ‘આંખલે પડશે વાત.’

આંખયું, કિં સં પોચયું; અડકયું.

આંખા, પું કરીયો.

આંખાગાળો, પું ખસુસે કરી અને કરીના રસ ખા-
વાસાર સગાંવાડાએ એકડાં મળી સુન્દર ભાજન ક-
રું તે. ૨ આંખા ગળે તે-કરીની મોસમ.

આંખામોર, પું ખાવાના આંખાની એક મન છે.

આંખાવાડયું, નં આંખાના આંધવાળું ને નાનું
ખેનર તે.

આંખાવારી, સ્ત્રી ને ખેનર-વારીમાં પુષ્કળ આંખા
હાય તે; અમરાઈ.

આંખાશાખ, સ્ત્રી ડાળ ઉપરજ ગળવા આવેલી કરી;
સાખિયાં.

આંખાહળદ-ર, સ્ત્રી એક વનરપતિ-ઓસડ દાખલ,
અચાણા દાખલ અને ફરીમાં મસાલા દાખલ કામમાં
આવે છે.

આંખીપાડયું, કિં પોચીવળયું; પકડી પાડયું.

આંખલ, નં શ્રાવક લોકમાં એક વરત છે. એક ટકું
હળું ખાનું અને બિનું પાણી પીનું (આંખલ). ૨
આંખળ.

આંખા, પું [સં આંખ] એક ઝાડ-એ બિનાળામાં
અને આંખાંની શરઆતમાં જળે છે. એનાં ફળ કરીની
નામ આળખાય છે.

આંખાઈ, આંખાઈ.

આંખાટી, નાળી. ‘ફેર ફેરે સદુ ફટકી. આંખાડ લે હાય.’

આંખાળિયાં-લિયાં, કાચી કરીના કકડા કરી સુકવી
રાખેલા તે-એ દાળ શાકમાં આમલીને ટુંકણે વપ-
રાય છે.

આંખાઈ, સ્ત્રી દુટીની અન્દરથી રૂચલી સધળી રંગોનાં
અન્ધારણરૂપ ને લોહી ભરી ગાંઠ તે; પેચાટી. આંખાઈ
ખસવી-મરવી કેવાય છે.

આંખાઈખસવી, કિં અં દુટીની નીચે દુઃખ થયું.
આંખલી, સ્ત્રી એક ઝાડ અને એનાં ફળ. એ ફળ,
શાક દાળ વગેરેમાં નાખવામાં આવે છે.

આંખળી, સ્ત્રી એક મનનું ઝાડ.

આંખળું, સ્ત્રી આંખળી નામના ઝાડનું ખોરના આકા-
રનું ને પીળું ખાટું ફળ તે.

આંસ, નં ને લાંબાં લાકડાને છોડે પેડાં બેરેવેલાં
હાય છે તે; આંક; ધરી.

આંસુ, નં [સં અશ્રુ] આંખમાંથી ને ખાર બિનું
પાણી નીકળે તે.

આંસુડાં, નં આંસુ.

આંસુઠાળ, વિં ને થોડું ઉંચું રહ્યા પછી આંખ
માંચ અને તેની અન્દરથી પાણી ઝરે તે.

આ, સં પાસેની વસ્તુ દેખાડવાનાર ને શબ્દ તે
(જગા-વખત સમ્બન્ધી).

આહુ, અં આશ્ચર્યસૂચક શબ્દ.

આઈ, સ્ત્રી મા; જણની; છછ; માત્રી ‘આઈ વાલી
ફે આઈ’ એ કેવત છે.

આઈતું, વિં તૈયાર; તૈયાર થયલું. ૨ મગ્રત. ૩ મ-
નન વગર.

આઈત, પું [ફાં] કાયદો; ધારો- (આઈત અક-
બરી). ૨ રિવાજ; રસમ.

આઈસ, નં [અં] અતીસે ઘાટ પડવાથી તરી
સરોવરનું પથ્થર જેવું અન્ધાઈ ગયલું ને પાણી તે;
ઘરડ; પાલો.

આકડસાસુ, સ્ત્રી વકતી મોટી ખેન. મોટી સાળી,
પાટલાસાસુ.

આકડો, પું [સં અક] એક મનનું ઝાડ અને
તેનું ફલ-ડાળી અથવા ડલ તોજાથી ચિકાળું દુધ
નિકળે છે. એની દોડીમાંથી ઝીણું રુ ઉઠે છે જેને
તુર કરીને કેળે. એ ફલ મલાદિવને ઘણાં પ્રિય છે.

આકરખ, પું [સં] હાલયું તે; ધુનરો.

આકરખત, વિં થાં [સં] હલાવેલું; ધુનવેલું;
ધુનવું; હાલવું.

આકર, પું [સં] ખાણ; મોરો ખાંડ (રત્નાકર).
૨ જથ્થો. ૩ કિરણ.

આકરસયું, કિં સં આકરખ કરવું; ખેનયું; તાણું.

આકરાસ, સ્ત્રી આકરાપણું; સંમ્પી; કડવાસ.

આકરં, વિં વધારે ગરમ થયલું; કડણ. ૨ ખામોશ
ન ખાઈ ખાય તેવું; તરત ઝુસે થઈ નય તેવું;
મિનન. ૩ ઉતાવળું; અધીરું. ૪ ભાવ વધેલું; ચડી
ગયલું; તેછ; મોથું (પીક; યગ્ગર). ૫ તરસી વસ્તુના
વધતા ભગવાળું (આકરો સંધિયા).

આકારો, બહુ ગરમ.

આકર્ણ, અં [સં] કાન સુધી.

આકર્ષ, પુ [સં] ખેંચ; તાણ; આકર્ષણ.

આકર્ષક, વિ [સં] ખેંચનાર; તાણનાર; મનમોહન; લાભાવે તેવું.

આકર્ષણ, નં [સં] ખેંચ; તાણ. ૨ સફેદાણું તે.

૩ ખેંચવાની જે શક્તિ તે. ૪ ખેંચવાનો જે ધર્મ તે.

૫ મોહક ગુણ; યશીકરણ. સ્નેહાકર્ષણ—પ્રેમ સ્નેહયુક્ત ખેંચાણું—આધીન થવું તે. પદાર્થોમાં આકર્ષણ—ખેંચવા ખેંચવાનો ધર્મ મુખ્યત્વે કરીને પાંચ રીતે રચલો છે. ૧ ગુરુત્વાકર્ષણ—જે ધર્મથી સર્વ વસ્તુ ભૂમિ ઉપર પડે છે તે. ૨ સ્નેહાકર્ષણ—જે ધર્મથી પદાર્થના પરમાણુઓ એક બિબ્બને ખેંચી રાખે છે તે.

૩ રસાયનાકર્ષણ—જે ધર્મથી ભુદી ભુદી જ્વલતા પદાર્થો એકઠા મળેથી એક ભુદીજ્વળ જ્વલતા નવા પદાર્થ બને છે તે. ૪ લોહચુમ્બિતાકર્ષણ—જે ધર્મથી લોહચુમ્બક પથરા લોહાને અથવા તીખાને પોતાની તરફ ખેંચી લે છે તે. ૫ વૈદ્યુતાકર્ષણ—જે ધર્મથી પદાર્થોમાં વિદ્યુત્તી ઉત્પન્ન થાય છે તે અથવા વિદ્યુત્તીના જે ધર્મથી વસ્તુમાં આયકા તાણ વગેરે થાય છે તે.

આકર્ષણ, કિં સં આકર્ષણ કરવું; ખેંચવું.

આકર્ષિત, વિં ધાં [સં] ખેંચેલું; તાણેલું; સફેદાણું.

આકલિત, વિં ધાં [સં] રૂંધાયેલું; ફેડે થયેલું.

૨ સમાયેલું; માંચ આવેલું. ૩ સમજાયેલું.

આકલ્પ, અં [સં] એક કલ્પ સુધી.

આકલ્પક, નં આ તે; જે તે; ગમે તે; પરચૂરણ. તે આકલ્પકાકસ ખાખાં કરે છે.

આકલ્પિક, વિં [સં] અકલ્પક; અચાનક.

આકલ્પવિકલ્પ, વિં [સં] આકલ્પ વ્યાકલ્પ] ગભરાયેલું; આચરે; આકળું; દુઃખથી અકળાઈ ગયેલું.

આકળું, વિં અધીરું; ઉતાવળું. ૨ ગુરુસે ભરાયેલું; તાના સ્વભાવનું; ગરમ તળિયતનું. ૩ ગભરાયેલું.

આકાશ, સ્ત્રી [સં] ૧ અગ્નિ; ઉમેદ; આશા. ૨ ગરજ; તડ્ડી; જરૂર. ૩ શકૃપ; સન્દેહ.

આકાશ, પુ [સં] લગ્નમાં પાળાઈથી થયેલું જે રૂપ તે; આકૃતિ; ડાંગ; સુરત; શિકલ; ચંદ્રેશ; કાલ-મુદ. ૨ દેખાવ. ૩ ચિહ્ન; નિશાની; આપ. ૪ મૂર્તિ; પુતળું. ૫ સુમાર; અડસડો. ૬ સ્વરૂપ વિચાર; કલ્પના (આ; કૃ-કરવું).

આકાશ, નં [સં] જેમાં કંઈજ નથી તે; પોચાણું; પોચાળી. ગ્રહિત, પાણી, તેજ વાયુ, એ ચાર યજ્ઞ જે મૂંઢવે રહેલું છે તે; પણ મહાભૂત-તત્ત્વમાંનું એક.

ગૃહિતની ઉપર કોયે આકાશ ને નિયે પાનાળી. ૨ ગૃહિત અને છેક ઉપર બધાં સૂરજ તારા વગેરે દેખાય છે તે એની વચમાંના વાયુ હવાવાળો જે પ્રદેશ તે. ૩ કાષ્ઠ પણ ખાલી જગા તે.—ધટાકાશ; મકાકાશ. ૪ હવા. ૫ શૂન્ય; મીડું. અગ્નિની લોકો એમ સમજે છે કે જે દુકાણે સૂરજ તારા વગેરે છે તે જડ ફરસખ-ની હશે પણ તેમ નથી. ત્યાં કંઈજ નથી.—હવા પણ નથી. સૂરજ તારા અદ્ધર લટકતા છે ને જે રક્ત દેખાય છે તે વચમાંની હવાને લીધે છે. ગગન; નભ; ખ; અખર; આસમાન.

આકાશકક્ષા, સ્ત્રી [સં] આકાશનો કમરપટો; જે ગાળ લીટી આકાશ અને ગૃહિતનું મળતું દેખાવાં છે તે; દિગ્ગત લીટી.

આકાશગણ, સ્ત્રી [સં] આકાશમાં રાતે જે લાગે, સફેદ અને ચળકતો લીટા નદી આકાર પડેલા દેખાય છે તે.—દુરળીન મારફતે જોવાથી માલમ પડે છે કે, એ લીસોટો ગ્રીણ ગ્રીણ તારાઓના સમુદાયયજ્ઞ થયેલો છે.

આકાશચક્રી, સ્ત્રી મહારી લોકો ઘણું કોયાં થાંભલાની ટોચ ઉપર જે આદર્શને ચડાવે છે અને જે પછી ઘણાજ નાનો ચક્રી સરખા દેખાય છે તે. ૨ મહારીની એક રમત.

આકાશદીપ-વે, પુ ધાળું કરીને આસે કારતક મહિનામાં ઘરની અગારીમાં અથવા તેવે કોયે દુકાણે એક કાકી રાખી તેની ટોચે અથવા ઝાડ ઉપર જે દીવા રાખવામાં આવે છે તે; આકાશમાં લટકતો જે દીવા તે.

આકાશપન્થ, પુ આકાશમાં જે માંગે રહેતો તે. ૨ આકાશનો માંગ (ગૃહિત ઉપર નહિ). ૩ (વ્યંગમ)મરણ.

આકાશભાષણ, નં [સં] આકાશનાં સામું જે ભાષણ કરવું તે (નાટકમાં).

આકાશમાર્ગ, પુ આકાશપન્થ.

આકાશચુનિ, પુ [સં] ગોટ-એ ગાયુંજ નેત્યાં કરે છે માટ.

આકાશયાત્ર, નં આકાશ મારગે જે વાહન વગેરે સંકેતે; નિમાન; ગયત્ર.

આકાશવાણી, સ્ત્રી આકાશમાંથી જે ઓલવું થાય તે; ઓલનાર નજરે ન પડે તેવી રીતનું જે ઓલવું થાય તે (નાટકમાં; પુરાણમાં).

આકાશવાસી, વિં [સં] આકાશમાં રેનાર. ૨ મરણ-આકાશવાસી થયા.

આકાશવૃત્તિ, સ્ત્રી [સં] જે આમદની નિયમસર આવતી નથી તે; ક્યાંથી ક્યારે ને કેટલી થશે એમ આગળથી ન કઈ શકાય તેવી જે પેદાશ તે; નિયમિત વૃત્તિ નહિ તે.

આકાશવેલ, સ્ત્રી ઝાડ ઉપર એક વૃંચી ઉપન થાય છે જેને મળિયું હાંપુંજ નથી; અમરવેલ.

આકાશિકા, સ્ત્રી [સં] અગાસી.

આકાશિયા, અગાસિયા.

આકાશી, વિ [સં આકાશીય] આકાશ-હવા સમ્બન્ધી; આકાશમાં રેનાર.

આકીન, ન [આ] ભરોસો; વિશ્વાસ; પતીજ. ૨ આસ્થા; ભાવ; શ્રદ્ધા.

આકીનદાર, વિ વિશ્વાસ; ભરોસાદાર; પતીજવાળું.

આકીર્ણ, વિ [સં] એકંદ્રું થયલું; ભરેલું; મયેલું; વ્યાપ.

આકુચ્ચન, ન [સં] સફળતા જનું તે; છેકજ પાસે પાસે આવી જતા નાનું થઈ જતું તે.

આકુચિત, વિ [સં] જેનું ગળું બન્ધ થઈ ગયલું છે તેનું. ૨ વાદવિવાદમાં દારી ગયલું તેનું; અવાક; લગિજત.

આકુદિ, સ્ત્રી ભાંગનું ઘી ફાડી તેમાં વસાણાની મેળાવણી કરીને જે ફરી વસ્તુ તૈયાર કરેલી હોય તે.

આકુળ, વિ [સં આકુલ] ગભરાયલું; ગાભરું.

આકુળઆકુળ, વિ આકુળવિકુળ.

આકૃતિ, સ્ત્રી [સં] આકાર; મૂર્તિ; ચેત્તરો; શીકવ; ડાળ.

આકૃષ્ટ, વિ ધાં [સં] ખેંચેલું; તાણેલું; આકર્ષિત.

આકૃષ્ટ, સ્ત્રી [આ] આખરી; સમાપ્ત; છેડા. ૨ ભવિષ્યકાળ; ભાવી.

આકૃષ્ટ, પુ [અ] કાયદો; ધારો.

આકૃષ્ટિ, વિ [અ] થોડી વાર કાળને સાર કામ કરનાર; કામ ચલાઉ; અવેશ.

આકૃષ્ટ, ન [સં આકૃષ્ટન] રડાર; ધબાજા જોરથી હુમ પાડીને રડતું તે; કટ્યાન્ત; કલકલાળ.

આકૃષ્ટ-જી, પુ [સં] પરાક્રમ, ઉત્કૃષ્ટ. ૨ ચડતું તે; ઉપર થઈ જતું તે.

આકાન્ત, વિ ધાં [સં] પસાર કરેલું. ૨ સરસ થયલું.

આકાન્ત, આખ્યાન.

આકાક્ષિ, વિ ધાં [સં] અડચણ કરેલું; દરકત ભરેલું; વાંધાવાળું; તકરારી.

આકાક્ષિ, પુ [સં] કાઈ કામ પછાડાં લાગુ રેતું તે; અબ્યાસ; માવરો; મૈનત; ચાનક; ખેપ. ૨ ખેંચતું તે. ૩ વાંધો; દરકત. ૪ દોષ; આરોપ. ૫ નિંદા. ૬ સખતીકા.

આકિસજન, ન [અ] એક જાતની ન દેખાતી, ગન્ધ વનાતી હવા; એક વાયુરૂપ તત્ત્વ; પ્રાણી હવે છે અને દોવો બળે છે તે એ હવાને યોગે. સાધારણ હવા મુખ્યત્વે એ તત્ત્વના ભેગથી બનેલી છે ! આકિસજન અને નાઇટ્રોજન. ૧૦૦ ગ્રેન હવામાં ૨૩ ગ્રેન આકિસજન અને ૭૭ ગ્રેન નાઇટ્રોજન હોય છે.

આખડું, કિં અં અહીંથી તહીં તે તહીંથી અહીં એમ આવડું જડું; ફરસાં કરડું; ૨ રખડું; ભમડું; ભટકડું. ૩ ટોકરખાવી. “ધાતાં કેસ, પડ્યો આખડી.” ૪ લડડું. “અતિ બલિહ સ્વારિ તે સાથે આખડું છે ખળ-ડદાર”-ધીરો.

આખડી, સ્ત્રી કાઈ પણ યજ્ઞની પ્રાપ્તિ કરીલેલા સાર દેવ પિતૃ વગેરેના બન્ધનમાં રેતું તે; આધા.

આખર, સ્ત્રી [આ] છેડા; સમાપ્તિ; અન્ત. ૨ અં છેડેલી વારે; આખરના સરાવળે; શેવડે. ૩ સ્ત્રીઓસામની આખરનો સમો.

આખરડું, કિં સં અધકડું.

આખરસાલ, ન [અ] વરસનો છેલ્લો ભાગ-મહિનો; સાતની આખર.

આખરે, અં અન્તે; શેવડે.

આખલો, પુ ખાંસી કર્યાવનાતો રજળો માંગેલો ખેલ; ગેધો; સાંડ.

આખળિયા, પુ જે ગોળ લાકડાંનાં કકડા ઉપર રોટલી વણવામાં આવે છે તે.

આખા, પુ અક્ષત ઉતારવા તે.

આખાખાઉ, વિ થોડું નહિ પણ એકદમ ઘણું ખાઈ જનાર (લાંચમાં વેપારમાં).

આખાડ, પુ [આખાડ] સંવત વર્ષનો કારતકથી ગણતો નવમો અને શક વર્ષનો ચૈત્રથી ગણતો ચોથો મહિનો.

આખાડભૂતી, વિ આખાડ મહિનામાં થયલું. (આપાડી પૂતમે કાઢ કંચે સન્ધ્યાસીને કંગવાને સન્ધ્યસ્ત લીધેલું તે ઉપરથી). અસલના વખતમાં એ નામનો કાઢ બુઝ્યા ભટકતો કંગ દરો તે ઉપરથી એ શબ્દ બુઝ્યા, કંગનાર, ધૂતનાર એવા માણસને લગાડવામાં આવે છે. ૨ ધર્મને બાને ફગાઈ કરનાર.

આખાડા, પુ અખાડા.

આખાડાકાન, આખાડા શબ્દની વ્યાખ્યા જોવી.

આખી, સ્ત્રી અક્ષત ઉતારવા તે; દાણા વાળવા તે.

આખું, વિ [સં અક્ષત] જેના ભાગ-કકડા નથી તેવું; અધું; સન્ધું; તમામ; કુલ; સર્વ; સધળું.

આખુડી, પુ [ફા] ઉત્તાદ; શિખવનાર; મેહોતાજ.

આખેઅણી, અં જરા પણ નુકસાન પામ્યા વગર અણી-શુદ્ધ. “પુત રલો કેમ આખે અણી.”

આખેટ, પુ [સં] શિકાર; મૃગયા. “ચટેલો આખેટ, વનચર અને પક્ષિયોને.

આખેપ, પુ ખંત. “તેને ભણવાનો આખેપ છે.”

આખેર, સ્ત્રી આખર.

આખ્યા, સ્ત્રી [સં] વિદ્યા શુભ કર્મ ઉપરથી થયલી જે પ્રસિદ્ધિ તે; નામ; વખાણ; યત્નિ; આખર.

૨ ગુણ કર્મ ઉપરથી જોડાયેલું જે ઉપનામ તે; સંતા; આખર; અટક.

આખ્યાન, ન૦ [સં૦] કાંઈ પણ જનના ગુણનું જે કથન તે; કથાનક; કથા; વખાણ; વર્ણન; વૃતાન્ત; ચરિત્ર; અખાન.

આગ, સ્ત્રી૦ [સં૦ અગ્નિ] અગ્નિમાંથી નિકળતી જે ગરમી અને રાશની તે; ભડકા; તાપ; જ્વાળા. ૨ આતશ; દેવતા; વસ્તેવ (પછી ભડકા હોય કે ન હોય). ૩ ગરમી; આંચ; ઉખાળતા; તાપ; બળતરા; અન્દર અથવા બાર આતશથી અથવા આતશના જેવી વસ્તુથી થતી અસર. ૪ આવેશ; જોરસો; ઉત્સાહ.

આગગાડી, સ્ત્રી૦ વરાળ-આગના જોરથી ચાલતી ગાડી.

આગતાસ્વાગતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] મળવા અથવા જમવા આવેલા ગૃહસ્થોને-પરોણાને સામાં જઈ તેડી લાવેલી, ઠીકઠીક ખેસાડવો, વિવેકથી સેવા કરવી વગેરે જે માન આપવું તે; આદરમાન-સત્કાર; પરાણાચારી.

આગન્યા, આગ્ન્યા.

આગબોટ, સ્ત્રી૦ જે વરાળ મંત્રના જોરથી પાણી કાપનારા પંખાઓવાળું સુધેરેલી ઢખતું વાણ.

આગમ, પુ૦ [સં૦] કાંઈ પણ શાસ્ત્ર. ૨ વેદ; ધર્મ-શાસ્ત્ર. ૩ મંત્ર શાસ્ત્ર. ૪ પ્રારબ્ધ; આદિ અવસ્થા. ૫ આપવું તે; મિત્રભાવે આવી પાસે ખેસવું તે. ૬ ખત.

આગમચન્દ્ર, અ૦ આગળથી; પેલેથી; અગાઉથી.

આગમણ, સ્ત્રી૦ ચૂલાની નજીકનો પ્રદેશ. ૨ શક્તિ; રામ; હોસ.

આગમન, ન૦ [સં૦] આવવું તે; આવીપાવવું-મળવું તે.

આગમનિર્ગમ, પુ [સં૦] શરુઆત અને છેડે; પ્રારંભ અને સમાપ્તિ; કારણ અને કાર્ય. અગમનિર્ગમ એ આગમનિર્ગમનો અપભ્રંશ છે.

આગમવું, આવી દેવું. 'શરોને શું દોહલું જે આગમે નિજ પ્રાણી;

આગર, પુ૦ મોડું ગન્ધામાં કરે તેવો એક રોગ.

આગલી, સ્ત્રી૦ પાંસળી; ડાગળી. (ફટકેલી).

આગલું, વિ૦ મુખ્ય; બારપડતું; મોખરાનું. ૨ અગાઉ બનેલું. ૩ પ્રથમનું.

આગમાપાર્થ, વિ૦ આવે ને જાય, ઉપજે ને નાશ પામે તેવું. 'તે વડે ચાલે આ સંસાર, આગમાપાર્થ તે નિરધાર' (અખો).

આગમાણું, ન૦ દાળભાત.

આગવો, પોતાની તરફનો.

આગસ્ત, પુ૦ [અ૦] અક્ષરેજી વરસનો જાનીવા-વારીથી ગણતાં આઠમો મહિનો.

આગળ અ૦ ગયલા વખતમાં; અગાઉ; અસલ. ૨ પેલેથી. ૩ પાસે; કને; સેડે. ૪ સન્મુખ. ૫ પ્રથમ; પેલે; બાર; મુખીદાખલ.

આગળતું, વિ૦ ગયલા વખતનું; અસલનું. ૨ પેલાનું.

આગળપાછળ, અ૦ ગયલા તથા આવવાના વખતમાં. ૨ સામાં તથા પછવાડે. ૩ ચારેપાસ; આબુઆબુએ; ફરતું.

આગળી, સ્ત્રી૦ લાકડાંના જે નાના કડકાથી બારણું ઉઘાડ દે થાય છે તે. ૨ ગુમડાં વગેરે દરદ ઉપર મલમ ચોપડેલું જે કપડું મુકવામાં આવે છે તે.

આગળો, પુ૦ લાકડાંના જે કડકાથી બારણું ઉઘાડ દે થાય છે તે.

આગા, પુ૦ સાહેબ; ધણી; શેઠ. ૨ હિન્દુસ્થાનમાં જે ધરાની મોગલ વગેરે મુસલમાન છે તેને એ નામથી બોલાવવામાં આવે છે.

આગાખાન, પુ૦ ખોજખોજો મોટામાં મોટો ધર્મચુર.

આગાખાની, ન૦ એક જાતનું ફૂલેવર સુતરાઉ કપડું.

આગાર, ન૦ [સં૦] ઘર. ૨ પુ૦ છુટ; બની નહિ; (ખાવામાં).

આગિયો, પુ૦ એક જાતનો જીવડો-રોતે ઉડે છે તારે લીલો ચળકતો દેખાય છે. ૨ એક છોડવો જેનો અક્ષને સ્પર્શ થતાં બળતાં બળે છે તે. ૩ એ નામનો એક વીર અથવા એનો મંત્ર. ૪ એક જાતની ધણી સદેત જીવાર. ૫ અનાજના છોડને લાગુ પડતો એક વનસ્પતિક રોગ. વિ૦ અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય તેવો (કાચ).

આગવો, પુ૦ રસ્તો દેખાડનારો; ભોમિયો; વળાવો. ૨ જુદો; (એકજ માણસનું પોતાનું ખીજના ભાગ રહિત. આગવું વા આગવું).

આગે, અ૦ અગાઉ; અસલના વખતમાં. ૨ પાસે.

આગેવાન, વિ૦ આગળ પડનાર; મુખ્ય; અગ્રેસર; ઉપરી.

આગેવાની, સ્ત્રી૦ આગળ પડતું તે; સરદારી; પટેલાઈ; મુખ્યપણું; ઉપરીપણું.

આગેવીછા, પુ૦ અક્ષરખાનો આગલો તથા પાછલો ભાગ.

આગેવાળ, ઘોડાનું સામાન.

આગાતરે, વિ૦ પેલાનું; અગાડીનું; આગળનું (વાવેતર).

આગ્નેય, વિ૦ [સં૦] અગ્નિકાળ સમ્યખની.

આગ્રહ, પુ૦ [સં૦] મનમાં આવ્યું તે કરવુંજ કરવું એવી જે મનની વૃત્તિ તે; હઠ. ૨ અતિશય જે કાલાવાલા તે. ૩ અવસ્થાત; જરૂર; અગત્ય. ૪ કૃપા; મેહેરખાની.

આગ્રહી, વિ૦ આગ્રહ કરનાર-વાળું.

આધાત, પુ૦ [સં૦] શબ્દ થાય તેવું ઠોકતું અથવા અક્ષણનું તે; ફટકો; ઝપાટો. (એનું ઉલટું પ્રલા-

ધાત). ૨ એક પદાર્થનો ખીજ પદાર્થ સાથે વેગે શ-
બ્દ થાય તેવો જે સમ્યન્ધ તે. ૩ જનવર મારવાની
જગા.

આહું, વિં [સંઠ અઢાઈ] પાસે નહિ તેવું; દૂર-
છેટે હોય તેવું-જગામાં અથવા વખતમાં.

આહુંપાહું, વિં દૂર અને ધૂધું. આહુંપાહું કરવું-દૂર
કરવું ને સન્તાડવું. આહુંપાહું થવું-દૂર થઈ જવું;
સન્તાઈ જવું.

આહૂણું, વિં ધાં [સંઠ] ધુમતું; ફરતું; ભમરી-ચ-
કરી ખાતું.

આથે, અં દૂર; છેટે.

આઘાપ, પું [સંઠ] ધુમ પાડવી તે.

આથકો, પું એકાએક જોર લાગેથી અમળાઈ પડ-
વું-વાંકું વળવું તે. ૨ ધક્કો; હડસેલો. ૩ ધાસકો;
એલક. ૪ આનાકાની; સડકોચ. ૫ પાહું હડવું તે.
આથકો આવવો-ખાવો-મારવો.

આથકોખાવો, અટકવું.

આથમન, નં [સંઠ] જમણી હથેલીમાં પાણી લઈ
ચૂસી જવું તે—ધર્મની ક્રિયા કરતી વખત કંઈક શુદ્ધ
કરવા સારુ આથમન કરવું-લેવું.

આથમની, સ્ત્રીં કડછીના આકારનું તાંબા પીતળ
અથવા રૂપાનું નાનું વાસણ જેને પાણીથી ભરેલાં વાસ-
ણમાં મોળી હથેલીમાં આથમન કરવા સારુ ડાલવેછે તે.

આચરકચર, નં એક મુકરર નહિ પણ પરચરણ એવું
જે ખાવાનું તે—જે ખાતાં ધણું કરીને અવાજ થાય
છે તે. (સંકેલા ચણા, પંચા, લાકુનો ભુંકા વગેરે
કાનું કોરું). ૨ ધરનો ભાગો તુટેા જુનો પરચરણ
સામાન.

આચરણ, નં [સંઠ] કોઈ પણ કામ કરવાનો જે
પ્રકાર તે; વ્યવહાર. ૨ ચાલચલણ; વર્તણૂક; લક્ષણ; રીત.

આચરવું, કિં કરવું; પાળવું; રાખવું (સકર્મક). ૨
ચાલવું; વર્તવું (અકર્મક).

આચાર, પું [સંઠ] ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે વર્ત-
વાની જે રીત તે. ૨ લોક વ્યવહારમાં વર્તવાની જે
રીત તે—કુળની રીત પ્રમાણે જે વર્તન તે કુલાચાર
અને તેમજ સાત્યાચાર, દેશાચાર, શ્રદ્ધાચાર, શિષ્ટાચાર
ઈં નજીવા. **આચારવિચાર**—આ આચારનો જે
વિચાર તે.

આચાર્ય, પું [સંઠ] ધર્મ-શાસ્ત્ર-મત ચલાવનારો.
૨ વેદાદિ વિદ્યા શિખવનાર જે ગુરુ તે. ૩ મન્ત્ર
ઉપદેશ કરનાર; જનોઈ પેરાવનાર; કપડી પાંધનાર;
ધર્મગુરુ. ૪ ગુરુ; મેતાજી; ભણાવનાર. ૫ યજ્ઞમાનને
કર્મ કરાવનાર; વરેલો બ્રાહ્મણ; ગોર. ૬ વિદ્વાન

પ્રતિષ્ઠિત પુરુષનું ઉપનામ-શવધાર્યાર્થ, તૃસિંહાર્યાર્થ
ઈં ૭ શ્રોણાર્યાર્થ—પાણડવા ગુરુ.

આચાદન, નં [સંઠ] ઢાંકી નાખવું તે; ઢાંકણ. ૨
પેરવાનું તે; વસ્ત્ર; કપડું; ૩ સન્તાડવું તે.

આચાદિત, વિં ધાં [સંઠ] આચાદન કરેલું-થયલું
આચાદલું, કિં આચાદન કરવું.

આછ, સ્ત્રીં છાસનું નિતરેલું પાણી; પરાછ.

આછટવું-ડવું-સટવું, હટવું, કિં સંઠ પછાડવું.
'ઝોળી લીધી જોગમાયા, શલ્યા સરસી આછડી'(ભાલણ).

આછણછણ, નં નવરલી, હુમડાં લતાં પેરાવી
ખાળકને તૈયાર કરવો. ઉપરની ટાપટીપ.

આછર, નં ગધેડાંપર ગુણ નાખવા પેલાં ગોદડી
પાથરી ગાદલાં મૂકે છે તે; ખાશિયું. ૨. **પું** પોશાક;
(કાઠિયાવાડ.)

આછા, વિં ભરેલા-ખાલેલા-પૂટેલા નહિ તેવા; થોડા;
ઑછા (અછખડા-ગોખરુ-સૈયડ, વર્ષાદના છાંટા વગેરે)
આછીગરા, વિં મલકાની પાસે આછી નગર છે
ત્યાંનાં (સોપારી).

આહું, વિં ભરેલું નહિ તેવું. ૨ નાંખું. ૩ થોડું; ઑહું.
૪ ઝીણું; છેક પાતળું. 'મારા આછા સાળુ ડાટવારે;
છેલ છપિલા છોગાળા.'

આજ, સ્ત્રીં [સંઠ અઢ] જે દિવસને ત્રિપે તેજ દિવસે
ખાલવા-લખવામાં આવતું હોય તે; વર્તમાન-ચાલતો
દિવસ. (આજ, કાલ ને પરમ). અંઠ પણ છે.

આજકાલ અંઠ આજે અને કાલે; હમણાં અને પછી.
આજકાલ કરવી-વાયદા કરવા. ૨ હમણાં; આ કાળે.
'આજકાલનો જોગી ને ઘુંટણ લગી જટા.' એ
કેવત છે.

આજકાલનું, વિં થોડી મુદતનું; થોડા વખતનું. ૨
નવું; તાજું.

આજદિન, પું આજ, આ દાંડો.

આજન્મ, અં [સંઠ] જન્મ થકી માંડીને; જન્મ
થાય સારથી. ૨ જન્મથી તે મરણ લગી; અન્ત
કાળ સુધી.

આજન્માન્ત, અં [સંઠ] જન્મથી તે મરણ લગી;
જન્મમાનીમાં.

આજપછી, અં હવેપછી; હવેથી; અતઃપર.

આજમ, વિં [આંઠ આઝમ] ગુણ-પદવિયે મેાડું.
એ શબ્દ સરકારી કામદારનાં નામની સાથે માન દાખવ
જોડાય છે.

આજલગી-સુધી, અં છેલ્લે આજનો દાંડો આવે
તેટલા વખતની હદ યતારે છે.

આજહુરાતો, [આંઠ] આજ લગી તો.

આભદ, વિં [ક્રાં આઝાદ] છૂટું; ફરગત-મોકળું થયેલું; અન્યત્ર રહિત. ૨ પું છુટકા.

આભન, અં [સં] ઘૂંટણસુધી; ઢીચણલગી.

આભર, પું [ક્રાં આઝર] રોગ; વિકાર; દરદ. ૨ દુઃખ; મુસીબત.

આભરી, વિં રોગી; દરદી; માંદું.

આણણ, સ્ત્રીં [આં આણઝી] કાલાવાલા; કર-ગરવું તે; નમ્રતાથી માંગવું તે. ૨ નખળું થવું તે; થાકી હારીજવું તે.

આણવિકા, સ્ત્રીં [સં] દેહનું રક્ષણ થાય તેવી ખાવા પિવાની ધણું કરીને શેળની જે તળવીજ તે. યુ-જ્ઞાન; શ્રુતિ.

આળુખાળુ, સ્ત્રીં કાઈ પણ વસ્તુની આસપાસનો જે પ્રદેશ-ભાગ તે. ૨ આળી નરફનો ભાગ અને પેલી નરફનો ભાગ.

આળુખાળુએ, અં આરે પાસ; આસપાસ.

આભે, પું [સં આયેક] માનો ખાપ; વડવો.

આભે પડવો, પું આસો સુદ પડવો; માના ખાપના સરાધની નિધિ.

આઝા, સ્ત્રીં [સં] મોટાનું નાનાં પ્રતિ જે કેણું તે; હુકમ; ફરમાન. ૨ શાસ્ત્રમાં આપણે પાળવાની જે વાત લખી હોય તે. ૩ રગ્ન; છૂટ; પરવાનગી.

આઝાફિત, વિં [સં] આઝા પાળનાર-માનનાર.

આઝાનુવર્તન, નં [સં] આઝા પ્રમાણે ચાલવું તે.

આઝાપક, વિં [સં] આઝા આપનાર-કરનાર.

આઝાપત, નં જેમાં એકાદી આઝા-હુકમ હોય તે કાગળ; હુકમ; સનદ; ફરમાન.

આઝાખજ, પું [સં] હુકમ તોડવો તે; આઝા ન માનવી તે.

આજ્ય, નં [સં] ઘી.

આટ, પું રસોઈ કરવા સારુ છાણાના કકડા કરી સિંકેલો જે દગ તે; આરો.

આટપવું, આટાપવું.

આટરની, પું [અં] સનદી વકીલ.

આટલામાં, અં પાસેની સરખા, જગા, વખત વગેરેનું માપ બતાવે છે. ૨ અહીંયાં ને અહીંયાં; ઘણું દૂર નહીં. ૩ થોડા વખતમાં.

આટલું, વિં સરખા, કામ, જગા, વખત વગેરેનું માપ બતાવે છે-પાસેનો અથવા થોડાનો અર્થ રાખે છે. આટલું આખું-અધું એટલે ધણુંજ.

આટવું, કિં સં પાણી જેવા પદાર્થમાં કંઈ જડ જેની લાગતી વસ્તુને છુંદી એકરસ કરી નાખવી. (દાળ આટવી). કચરી-છુંદી-પાટી એકરસ કરવું.

આટામારવા, નકામા ફેરા ખાવા.

આટાલુણ, નં [આટા-લુણ.] લોટ બાંધતી વખતે પાણીની સાથે જેમ જરા મીઠું નાખવામાં આવે છે તે જણાવું નથી તેવા પ્રકારની સ્થિતિ; વગર બદલાવું કામ.

આટફૂટે, એકનદર.

આટો, પું અનાજ દબાથી જે ભુંકા થાય તે-(ધજી ચોખા બાજરી વગેરેનો આટો); લોટ. ૨ ભેંચો; છુંદો; ધાણ-૩ જડ પ્રવાહીનું દબાણ જે એકઠું મળી રેવું તે. ૪ મેનત કરી થાકી જવું; ધાણ નીકળી જવો. 'આટો ઉડવો.' ૫ (મેનત કે મારથી) ધણું પાકી જવું; નરમ થઈ જવું. 'આટો નીકળી જવો.'

આટોકાઠવો, નરમ કરી નાંખવું.

આટાપવું, કિં સં પસરેલી વસ્તુને પાછી એકડી કરવી; સફૂલવું. ૨ બ-ધ કરવું-પાડવું. ૩ પૂરું કરવું; પતાવવું; માંડીવાળું.

આઠ, વિં [સં અષ્ટ] ચાર ને ચાર; ૮.

આઠઆનાની, વિં અડધો અડધ. આઠ આની કામ થયું.

આઠમ, સ્ત્રીં આઠમ.

આઠમું, વિં એક મે ત્રણ એમ, અનુક્રમે આઠની સરખા દેખાડનારં.

આઠિયો, પું લુચ્ચો; ઠગ; કમળી ટોળીમાંનો એક.

આઠી, સ્ત્રીં આઠ કુંકા અથવા ખાંગડા કાઠાંનું જે ઝુમકડું તે. (છોકરાંઓની રમતમાં).

આઠું, નં એકકાના આંકનો આઠમો પાટો; એકે આંકું આંક.

આઠેઅજ, નં સંગોપાંગ; સમ્પૂર્ણ. (છાતી, માથું, નજર, પાણી, મન, પગ, હાથ, ઘુંટણ એ) આઠેગાં, નાં સારા રીતે, (વિચાર).

આઠેભમ, અં [સં અષ્ટયામ] ત્રણ કલાકનો એક એવા આઠ પ્રહર-પૌરવગી; દાંડા રાત. ૨ શેજ. આરેમાસ; હમ્મેશ.

આઠમ, સ્ત્રીં પખવાડિયાનો આઠમો દિવસ.

આઠોઠ્ય, વિં વ્યાપક. ' જેમ જાર હોડ સહિત પાનોઠ્ય, તેમ એક બ્રહ્મ સધળે આઠોઠ્ય.

આડ, સ્ત્રીં મે વસ્તુને જુદી પાડનારી નિશાની; દ-દ. ૨ વચમાં આડું પડી અટકાવવું તે; હરકત; અડચણ; વાંધો; શેકાણ. ૩ વચમાં પડી રક્ષણ કરવું તે; ઓથ; સહાય; સમ્ભાળ. ૪ હક. ૫ કપાળે કાઈ પણ વસ્તુ ચોપડવી તે, ખાસ કરીને કંકુ ચંદન વગેરે. 'કાપી આડ કપાળમાં સુધિરની ભેગી મળી કામિની.' ૬ (ગાવામાં) આડોતાલ. આડમારવી-સીધ તોલે ગાતાં ગાતાં આડે તોલે ગાવું. ૭ કપાસ પીલવાનું ફેકાણું.

આડકતરાતું-રૂ, વિં તદન આડું નહિ પણ વાંકું થતું-જતું એવું આડું.

આડકથા, સ્ત્રી એક મુખ્ય કથા-આખર ચાલતી હોય તેમાં કોઈ દાખલાસાર અથવા રસ પૂરવાસાર ખીજા પ્ર-ચોમાંની અથવા દન્ટકથાઓમાંની અથવા નવીજ એકાદી કથા વચમાં દાખલ કરી દીધી હોય તે.

આડખરચ, પું રોજના આંધલા ખરચની ઉપરાંત જે ખીજે પરચુરણ ખરચ થાય તે.

આડખીલ-લી, સ્ત્રી આરણના ડાયા ભાગપર, જડેલી નાની લાકડાની ખીલી, જે જમણા ભાગપર લાકડાના એક પોળા ને ખુલા ભાગપર પડીને બન્ને આરણને ઉઘડતાં અટકાવે છે. ૨ હરકત; નડાવ. આડગિરો, વિં જેને ત્યાં જે વસ્તુ ગીરો હોય તેણે તે વસ્તુને કાઢી ખીજાને ત્યાં ગીરો મુકી હોય તેવું. (ધર, ધરેણું વગેરે).

આડધરેણું, આડગિરો.

આડણા, સ્ત્રી તણ પાયાવાળી ઉંચી ધાતુની ખુલાં મોડાંની બેસણી. ૨ રોટલી વણવાનો આખળિયો.

આડત, સ્ત્રી ન્યાં ધણી ન હોય ત્યાં ધણીની વતીનું જે કામકાજ ચાલે તે. રૂપારી-સરાફની આડત.

આડતિયો, પું ધણીની વતીનું કામકાજ કરનારો આડત ચલાવનારો.

આડતીસ-ત્રીસ, વિં ત્રીસ ને આડ; ૩૮.

આડખન્ધ, પું એક જનતા વેરાગી લાકડાને ગોળ વાળી કેડે ઘાલે છે તે.

આડખર, નં [સં] લાખું પ્રોળું છવાઈ રેતું તે; છેક ભરાઈ રૂથું તે; ઢાંકણ. (આકાશ-મેઘાડખર). ખાંડું ડાળ; મુકા ભપકા; ૩ પથારો; ખટલો.

આડર, પું [અં આડર] હુકમ; રંગ; પરવાનો.

આડરું, આડરડું.

આડસર, પું પાણી અટકાવવાસાર જે ભીત તે; આંધ. ૨ મોલ.

આડાં, નં ગાંડાના સાલિયા સાથે લાકડાનાં લાખ્યાં પોળાં જે આંધવામાં આવે છે તે; ગંડી જેવા ટુંકા લાકડાના કડકા. ૨ ઉંઢણ.

આડાઈ, સ્ત્રી આડું પડવાની-હરકત લેવાની-હક કરવાની જે ટેવ તે. ૨ હક; ઓસ; છદ.

આડી, સ્ત્રી બેલી નહિ પણ આડી મુકેલી જે ચીજ તે (ચીતાની આડી, ખાટલીની આડી વગેરે). ૨ હક; સીમા. ૩ કુસ્તી ખેલવામાં એક જનને દાવ-પેચ-(પગને આંટી મારવા સમ્બન્ધી). ૪ બાધા. “અંબે જ્ઞેયાની છે આડીરે, નીરનું મોરી માડી.” ૫ વચમાં. “આડી રાત તેની શી વાત.”

આડીઆણ, સ્ત્રી કોઈ વાતની વચમાં અટકાવ કરનારા જે સમ તે; શપત; પ્રતિજ્ઞા; કસમ.

આડીટર, પું [અં] જમે ઉધારનો હિસાબ તપાસનારો.

આડીતર, સ્ત્રી બેગામતી નદી વચમાંની ખાડી પાર ઉતારવાને જે હોડીમાં બેસતું પડે તે.

આડીવાડી, ખટપટ.

આડીયું, નં લાકડું વેહેરવાનું અર્ધ ગોળ કરવત.

આડીવાટ, સ્ત્રી આંડ રસ્તો-માર્ગ. ૨ ન જવાય તેવી વાટ. આડીવાટની ધૂળ એટલે કંઈ જ નહિ (સરી-આમ રસ્તાની નહિ પણ આડી વાટની કે તે જડજ નહિ).

આડીવાડી, સ્ત્રી વંશપરિવાર; કુટુંબકપ્રીલો; બચ્ચ કચ્ચાં.

આડું નં કંઈ વચમાં પડેલું તે. ૨ અણગમતી વાટ; ઉલટું સમજાયલું તે; રીસ ચડે તેવું જે કામ તે. (ઓલો, મને આડું નથી પડવાનું). ૩ પેડાંનું. ૪ મારવાનું. ૫ ભૂત-પિતૃસંબન્ધી જે પીડા તે; મેલું. તેને આડાંનું છે એમ કેવાય છે.

આડું, વિં જેના એક છેડાની નીચે પૃથ્વી ને ખીજા છેડાની ઉપર આકાશ નથી તેવું; લખ્યરૂપ બેલું નહિ તેવું ૨ સીધું નહિ તેવું; વાંકું; વળેલું. ૩ ‘આડે લાકડે આડા વેર’ એ કેવત છે. ૪ વચ્ચે પાડ્યું હોય તેવું.

આડુંઅવળું, વિં આડું અને ઊંધું-અવળું. ૨ ઊંધું-ચતું; ખરું ખાંડું; ગરબાડ્યું ૩ ખાંડું; ભુડું.

આડુંફાટવું, કિં અં વચમાંથી એકાએક આંડ રસ્તે જતું.

આડેઆવવું, કિં અં વચમાં પડ્યું; ચાલતી વાત જરા અટકાવવી; ખીજા કાડવી. ૨ સફૂટ સમયે સહાય થવું; વારે-મદદે-કુમકે આવવું; બચાવવું. (પુણ્ય આંડે આવ્યું). ૩ નડવું; હરકત કરવી; (આ મને રોજ રોજ આંડે આવ્યાં કરે છે).

આડેફાડે, અં નીમેલા દાડા સિવાયે ખીજા કોઈ વખતે. ૨ સપરમા ટાણુના દાડા સિવાયે ખીજા કોઈ દાડે.

આડા પું રાંડ; હક. ‘હરથએ માંડ્યો આંડા’ (ભા.)

આડાઆંક, પું હદ બાતવનારી નિશાની; સીમા; અવધિ; તોળા.

આડાખોખો, પું અડધા ખોખો.

આડાસીપાડાસી, વિં આસપાસના દેનાર; ધરને અડખેપડખે દેનારો.

આહ્ય, વિં [સં] ભરેલું; ભરપૂર-વિદ્યા ગુણ ધન વગેરેથી. વિદ્યાહ્ય; ગુણાહ્ય; ધનાહ્ય.

આણ, સ્ત્રી સામા ધણીના સન્દેહ દૂર કરવા સાર અથવા સામા ધણીપાસે ધાચું કામ કરાવવાસાર ઇશ્વર

શિક્ષાનું અથવા વાકાંના નાશનું ભય દેખાડી પોતાની તરફનો જે નિશ્ચય બતાવવો તે; સમ; સોગન; શપન; પ્રતિજ્ઞા; કસમ—(વચમાં કોઇને આણું માટે આણું) રાગની, ધૃત્યરતી, ભાઈની વગેરેની આણ. ૨ આણા; હુકમ. (રાગએ આણુ ફેરવી).

આણુમુદર્શી-ચૌદસ, સ્ત્રી અનન્તચૌદસ.

આણુન્ધ, પુઠ આનન્ધ.

આણુન્દી, વિઠ આનન્દી.

આણુન્દોરો, પુઠ અનન્તદોરો.

આણુવું, ફિઠ સઠ [સંઠ આનયન] દૂરથકા પાસે આવે તેમ કરવું; લાવવું.

આણીઆણી, આઠ આ. 'આણી આણી આંખડીએ' (ત્રે).

આણીકાર-ગમ-મેર, અઠ આ દિશા તરફ-ભણી; આપાસે.

આણું, નઠ સાસરે રેવા લાયક થયલી વહુને સાસરેથી જે તેડું થાયછે તે; તેડું; (વહુને આણુવી તે આણું). ૨ એ સમ્યન્થી વહુને આપવાની રીતભાત. આણું કરવું-વહુને તેડવી. આણું વાળવું-છોકરીને સાસરે મોકલવી. આણું વાળવાં, વળાવવાં ફેંચાયછે. આણું કરતાં આણું એ બહુવચની શબ્દ વિશેષ વપરાયછે.

આણુણી, સ્ત્રી આડણી.

આતા, (આત્મા જેવા વાલા) દીકરાને માટે સમ્બોધન અર્થમાં વપરાય છે (કવિતામાં). 'આતા ઉછરજો હો, પી પી ઝાસડી.'

આતાપ, પુઠ [સંઠ] તડકા. ૨ તાપ.

આતાપલ, નઠ [સંઠ] છતર.

આતમ, આત્મા.

આંતરો, ધરમાં વચ્ચે ટટીક ફેંકાળ ભરી લેવી તે.

આતવાર, પુઠ આદિતવાર.

આતશ, પુઠ [ફાઠ] અગ્નિ; દેવતા; વસ્તેવ. ૨ અગન; લાય; બગતરા.

આતશખાણ, સ્ત્રી [ફાઠ] દારુ ગન્ધક વગેરેની મેળવણીથી બનેલો સામાન રૂઝે ટાણે ટાડવામાં તથા ઉરાડવામાં આવેછે તે; દારુખાનું; આતશને ઉડતો જ્વેવાની જે રમત તે.

આતશખેલુરામ, પુઠ [પાસીના ખેલુરામ પેગમ્બરનો આતશ] પવિત્ર અગ્નિનું મન્દિર.

આતશી, વિઠ [ફાઠ] આતશવાળું; ગરમ; આળે તેવું. ૨ જલદ; આકર્ણ; તીબું; ગરમ મિગ્નજનું.

આતશ, આતશ.

આતિથ્ય, નઠ [સંઠ] અતિથિ-અબ્યાગતની સેવા. ૨ પરાણ્યાચારી-આર.

આતીપોતી, સ્ત્રી પુંછ; મુંડી. થોડી પુંછ હોય તે થણી બતાવે તે પ્રસન્ન તેને વિષે 'આતીપોતી ને ધરમ ધણી' એમ કૃત્વાય છે.

આતુર, વિઠ [સંઠ] જોસમાં આવેલું; આકર્ણ અધીર; ઉતાવળું; તત્પર-તૈયાર થઈ રૂલું. ૨ હાંસીલું; ઉમેદવાર; આશાભર.

આતુરતા, સ્ત્રી [સંઠ] ઉતાવળ; ટળવળાટ; અધીરતા. ૨ હાંસ; ઉમેદ; અતિશય ધ્રુવજા.

આતુરસન્ધાસ, નઠ [સંઠ] મરવાની તૈયારી બિપર સન્ધસ્ત લેવું તે.

આતો, વડો દીકરો; 'પાંચ ભાઈ અમે પાંચ જેવા, છ-ઠે મારો આતો.'

આત્મ, વિઠ [સંઠ] પોતાનું; પોતીકું; નિજ. (એ શબ્દ એકલો નથી વપરાતો પણ બીજા સાથે સમા-સમાં વપરાય છે).

આત્મક, વિઠ [સંઠ] જે જેનો આત્મા તે તેવા (આત્મક) આત્મવાળું. આ જગત પશ્ચાત્તાત્મક છે એટલે પશ્ચાત્ત છે આત્મા જેનો તેવું છે. ૨ પોતાનું.

આત્મગતિ, સ્ત્રી [સંઠ] મરી ગયા પછીની આત્માની જે ગતિ તે.

આત્મધાત, પુઠ [સંઠ] પોતાને હાથે પોતાનો છવ ફાડવો તે; આત્મહત્યા; આપધાત.

આત્મધાતક, વિઠ [સંઠ] આત્મધાત કરનાર.

આત્મજ, પુઠ [સંઠ] પુત્ર; દિકરો; છંપો; છોંટા.

આત્મજન, નઠ પોતીકું માણસ. (સગું, મિત્ર, સેવક ઈત્).

આત્મજા, સ્ત્રી [સંઠ] દીકરી; પુત્રા.

આત્મજ્ઞાન, નઠ [સંઠ] આત્મા સમ્યન્થી જ્ઞાન; તત્વજ્ઞાન. ૨ પોતાનુંજ જે જ્ઞાન તે.

આત્મજ્ઞાની, વિઠ [સંઠ] જેને આત્મજ્ઞાન થયું હોય તે.

આત્મતા, સ્ત્રી [સંઠ] સ્વરૂપજ્ઞાન.

આત્મધન, નઠ [સંઠ] પોતાનું ધન; પોતાનો આત્મા. ૨ પુત્ર.

આત્મનિન્દા, સ્ત્રી [સંઠ] પોતાની નિન્દા; પોતાને મોટે પોતાનુંજ ભુંડું મોલવું તે.

આત્મનિવેદન, નઠ [સંઠ] આત્મા નિરન્તર ધૃત્યરતાં ચિન્તનમાં રે તેવું કરવું તે; આત્મા ધૃત્યરને અર્પણ કરવો એવી એક ભક્તિ કરવાની રીત. ૨ આત્માનું સ્વરૂપ ઓળખી પરમાત્માની સ્તુતિમાં રૂઝે લગાડવી તે.

આત્મનિવેદી, વિઠ પોતાને હાથે રસોઈ કરી જમનાર-“ભૂપ બાહુકનો છે ભેદીર, આલિયા છે આત્મનિવેદીર” (પ્રેમાનન્દ).

આત્મપક્ષીય, વિઠ [સંઠ] પોતાના પક્ષનો; પોતાની તરફેણનો.

આત્મપ્રતીતિ, સ્ત્રી [સંઠ] જાતે કરી લિધેલી જે ખાતરી તે; પોતાના આત્માની પતીજ.

આત્મબન્ધુ, પુઠ [સંઠ] સગો. ૨ મામા, માસી અથવા કાકાનો જે છોકરો તે. ૩ વિશ્વાસુ મિત્ર.

આત્મબુદ્ધિ, સ્ત્રી પોતાની બુદ્ધિ-અક્ષર.

આત્મબોધ, પુઠ [સંઠ] આત્માને ઝાળખવો તે; આત્માનું સ્વરૂપજ્ઞાન. ૨ પોતાને જે બોધ તે. ૩ શ્રી શકુરાયાર્થનો સ્વેચ્છા વેદાન્તનો ગ્રન્થ.

આત્મવત, વિઠ [સંઠ] પોતાના સરખું; પોતાના આત્માને તેવું.

આત્મવિચાર, પુઠ [સંઠ] આત્માનો વિચાર.

આત્મવિદ્યા, સ્ત્રી [સંઠ] આત્મા સમ્યક્ની જે વિદ્યા તે. ૨ વેદાન્ત વિદ્યા.

આત્મશુદ્ધિ, સ્ત્રી [સંઠ] આત્માની જે શુદ્ધિ તે.

આત્મસંયમ, પુઠ [સંઠ] આત્માને જિતવો તે; મન મારવું તે.

આત્મસન્તોષ, પુઠ [સંઠ] આત્માને-પોતાને જે સન્તોષ તે.

આત્મસાધન, નઠ [સંઠ] જેથી કરીને આત્માની મરણાને સારી ગતિ થાય તેવા ઉપાયો. ૨ આત્માને પોતાનું સ્વરૂપજ્ઞાન થાય તેવું સાધન. ૩ પોતાને સુખ થાય તેવી તબીબી.

આત્મસુખ, નઠ [સંઠ] આત્માને-પોતાને જે સુખ તે.

આત્મસ્તુતિ, સ્ત્રી [સંઠ] પોતાનાં વખાણ; પોતાની વડાલ.

આત્મહત્યા, સ્ત્રી [સંઠ] આત્મઘાત.

આત્મહુ, પુઠ [સંઠ] આત્મઘાતક; સ્વહિંસક; આપઘાતિનો; પોતાના દેહને આત્માથી છૂટા પાડનાર.

આત્મહિત, નઠ [સંઠ] પોતાનું જે હિત-કલ્યાણ તે.

આત્મા, પુઠ [સંઠ] આદ્ય, અત-જવું શરીરમાં જે સમજવું ચૈતન તે; જીવ. ૨ દેહમાત્રમાં દેહધર્મી જીવ હોય છે તે પશુ દેહાભિમાની અને બ્રહ્માના અંશરૂપે છર્મી એમ જાણનાર જે અમર હું તે; અમર એવો જે પદાર્થ તે. ૩ જેધર્મી જગત ઉત્પન્ન થયું છે, કાર્ય કર્યું જાય છે અને જેમાં પાણું લય પામશે તે બ્રહ્મ; સર્વ ઇશ્વર; પરમાત્મા. ૪ જે ગુણ-ધર્મે કરીને પદાર્થનું જ્ઞાન, સ્થિતિ ઈં થાય છે તે ગુણ-ધર્મવાળું જે કંઈ તે.—એ અર્થમાં શબ્દને કહે.

આત્મક એવા સમાસ થાય છે—(પાપાત્મક, સંકુલ્પાત્મક). ૫ મૂળ સ્વભાવ; પ્રકૃતિ. ૬ ચૈતન. ૭ અન્તઃકરણ. ૮ ભુદિ. ૯ વાયુ. ૧૦ સૂર્ય. ૧૧ અગ્નિ. ૧૨ પુત્ર. ૧૩ નર; તેજ. નૈયાયિકમતે આત્મા બે પ્રકારના છે—જીવાત્મા અને પરમાત્મા; જીવાત્મા તે પરમાત્મા થતોજ નથી. વેદાન્તમતે, શરીરમાં જે આત્મા છે તે પરબ્રહ્મ સ્વરૂપજ છે, કર્મવશાત્ જીવે દેખાય છે તેપણુ મુક્ત થયા પછી એમાં કંઈજ ફેર રેતો નથી.

આત્માનન્દ, પુઠ [સંઠ] પ્રપન્નમાંથી મન ફાડી નાખ્યાથી અથવા આત્મા પરમાત્મા સમ્યક્ની વિચારે કલ્યાણી જે આનન્દ-સન્તોષ-સુખ થાય તે.

આત્માનુભવ પુઠ [સંઠ] આત્માનો જે અનુભવ તે.

આત્મારામ, પુઠ [સંઠ] આત્મા; પરમાત્મા.

આત્માર્પણ નઠ [સંઠ] આત્મા અર્પણ કરવો તે.

આત્મિક-ભીય, વિઠ [સંઠ] આત્માનું; મનનું. ૨ પોતાનું; નિજ. ૩ સંયું; વાહું; વિશ્વાસુ.

આથ, સ્ત્રી પુંછ; સફૂદ. ‘અખા કામ છે સમજ્યા સાથ, પણ કુપા રૂપણી જોષ્યે આથ’.

આથડયું, કિંઠ અઠ રખડયું; ભટકયું; ફાંફાં મારવાં; રજળયું; અથડયું. ૨ માથાઝીક-અફળદૂટ કરવી પડે તેવી ક્ષાલનમાં હોયું.

આથડિયાં, નઠ અથડાયાં કરવું તે; ફાંફાં; આથડિયું; કથડિયું; અડમડિયું.

આથણું નઠ અથાણું. જોઈતી વસ્તુ ન આપવી ને રાખી મુકવી. ‘આથણું કરજે’ એ કહેલી છે.

આથમણુ સ્ત્રી સૂરજ જે દિશાએ અસ્ત થાય છે તે પશ્ચિમ દિશા.

આથમણુ, આથમણુ; પશ્ચિમે.

આથમણી, વિઠ પશ્ચિમ (દિશા).

આથમણું, વિઠ પશ્ચિમ તરફનું—(ખિતર વગેરે).

આથમવું, કિંઠ અઠ અસ્ત પામવું; ન દેખાવું; જવું રેવું. ૨ પડતી દશામાં આવવું.

આથર, પુઠ [સંઠ] આસ્તરણુ ગાડાંમાં જે ઝડાં કપડાં ઉપર અનાજ ભરે છે તે. ૨ ગધેડાંપર સામાન નાખવાની પદાણુ. ૩ પાણીમાં અનાજ ભરતી વખતે તે ઘિચી ન જાય તેનેસાર જે આજરી કડળના પૃથા ગોઠવવામાં આવે છે તે.

આથરણુ, નઠ ઘિછાનાં ઉપર જે પાથરવાનું તે.

આથરવું, કિંઠ સઠ કપડું પાથરવું. ૨ પૃથા ગોઠવવા.

આથવું, કિંઠ સઠ ધર્મ, આખા, આળા, અડદ વગેરેના લોટમાં મસાલો નાંખી પાણી રેડી દલાવી રાખી મુકવું (એ ખીર પછી ચડે છે તે ખાટું થાય છે ને પછી એના પૂડા દોડળાં વગેરે બનાવવામાં આવે છે). ૨ કાચાં ફળને મીઠામાં નાખી મુકવાં; અથાણું કરવું.

આથીપાથી, સ્ત્રી મુઠી.

આધા, પુઠ ચડીને ખાટું થયલું જે ખીર તે.

આદ, આદિ.

આદ્યમન્ત, અઠ [આદ્ય-આદિ-અન્ત] પેલેથી તે છેક છેલ્લે સુધી. [વત.

આદત, સ્ત્રી [આઠ] ટેવ; અબ્યાસ; માવરો. તખિ-
આદમ, પુઠ [આઠ] આ દુનિયામાં સદુથી પેલા જે સુરુપ પેદા થયો તે.

આદ્યમળત, સ્ત્રી ૦ માણસ જન.

આદ્યમિત, સ્ત્રી ૦ [આ૦] માણસાઈ; ધનસાનિયત.
૨ ભલમનસાઈ; સુજનતા; અશારી; બુનિયાતી. ૩ સ-
બ્યતા; આદરમાન; મિલનસારી.

આદ્યમી, પુ ૦ ન૦ [ફા૦] સમજ શક્તિ અને વાચા
એ બેને લીધે જનાવરથી બુદ્ધિ પડતા જે પ્રાણી તે;
માણસ; જન; શખસ.—નપુંસક લઘયે તો તેમાં
પુરુષ ને સ્ત્રી બન્નેનો સમાવેશ થાય.

આદર, પુ ૦ [સં૦] કાઈ પણ સારી વસ્તુનો સમ્મ-
ન્ય કરવાની જે મનની ઈચ્છા તે. ૨ સન્માન; પ્રતિ-
ષ્ઠા; મન; આખર; ઈજત. ૩ તેડવા—ખોલાવા—સ્વી-
કાર કરવા સમ્મનથી જે રીત રીત તે. ૪ સ્વીકાર.
આદરણી, સ્ત્રી ૦ વેસવાળ થયા પછી વરને ઘેરથી
કન્યાને બુગડાં ઘરેણાં કરવાની જે રીત તે. આદરણી
મુગડવી કેવાય છે.

આદરભાવ, પુ ૦ [સં૦] દીલથી જે માન આપવું
તે. ૨ કાઈ મોટાં માણસનું આપણી પાસ આપવું થાય
તે સમે તેની જે સરભરા કરવી તે. ૩ વિવેક; લાયકા;
સબ્યતા.

આદરમાન, ન૦ આદરસત્કાર.

આદરવું, કિ ૦ સ૦ કબૂલ કરવું; સ્વીકારવું; પત કરવું;
માથેલેવું (કામ વગેરે). આદર કરવો; માન આપવું.
આદરસત્કાર, પુ ૦ [સં૦] આદરથી—પ્રેમથી—માનથી
જે સત્કાર કરવો તે.

આદરશી, પુ ૦ [સં૦] આરસો. ૨ રીકા; ભાખ.

આદાન, ન૦ [સં૦] લેવું-કબૂલ કરવું તે. ૨ પકડવું તે.

આદાનપ્રદાન, ન૦ [સં૦] લેણદેણ; લેવું આપવું તે.

આદાપાક, પુ ૦ આદાની મેળવણીના જે પાક તે.

આદાપાક આપવો:—મારમારવો.

આદાખ, સ્ત્રી ૦ [આ૦] સબ્યતા; વિવેક; અદખ.
૨ સલામ.

આદ્યમૂળી, સ્ત્રી ૦ આદાનાં જે નાનાં નાનાં મૂળિયાં તે.

આદાય, પુ ૦ [સં૦] નંદા; લાભ; વધારો.

આદાસીસી, સ્ત્રી ૦ અડધું માથું—એક બાજુનું કપાળ
દુખમાં કરે તે રોગ.

આદિ, વિ ૦ [સં૦] પેલું; મૂળનું; અસલ. ૨ અમુક
પેલું અથવા મુખ્ય છે જેમાં તે—ઇન્દ્રાદિ, કાલિદાસાદિ
વગેરે કાં.

આદિ, પુ ૦ [સં૦] મૂળ; પ્રારમ્ભ; શરઆત; બીજ;
ઉત્પત્તિ; કારણ; મૂળતત્ત્વ. ૨ પેલું પદ (ગણિત-
શ્રેણીમાં).

આદિમન, પુ ૦ [સં૦] પ્રારમ્ભ અને સમાપ્તિ.

આદિક, વિ ૦ અમુક અને એ અમુક આદિ છે જેને
તે; એ અને બીજા વળી.

આદિકવિ, પુ ૦ વાદિક: ગુજરાતીમાં નરસૈ મહેતો.

આદિકારણ, ન૦ [સં૦] પેલું—મૂળ—અસલ કારણ.

આદિત, આદિત્ય.

આદિતવાર, પુ ૦ આદિત્યવાર.

આદિતાલ, પુ ૦ [સં૦] રાગ ગાવામાં અવાજને જોર
આપવા સમ્મનથી વખતનું એક રીતનું માપ.

આદિત્ય, પુ ૦ [સં૦] સૂર્ય; સ્વિ. ૨ બાર એ સર્પ્યાના
સંતા. ૩ વામન અવતાર.

આદિત્યવાર, પુ ૦ [સં૦] અઠવાડિયાના સાત વાર કેવા-
યછે તેમાંનો પેલો—એ દાંડા ધણું કરીને સૂરજ અને
માતાની ભક્તિ કરવાનો છે. એ દાંડે ક્રિશ્ચિય લોકો
પોતાને ધન્ય રોજગારે જતા નથી પણ દેવળમાં
જઈને ભક્તિ કરે છે.

આદિનારાયણ, પુ ૦ [સં૦] ક્ષીર સમુદ્રમાં શેષ નાગ
ઉપર સુતેલું જે ભગવત્સ્વરૂપ તે.

આદિમાયા-શક્તિ, સ્ત્રી ૦ [સં૦] ઈશ્વરી જે શક્તિ
વડે આ સધળો પ્રપંચ રચાયો છે તે.

આદિલછંદ, અ ૦ અમુકને પ્રથમ ગણીને બીજાઓ પણ
ગણાય તેમ.

આદું, ન૦ [સં૦] આદૃક [એક જનનું] ભાંયની અ-
ન્દર પાકવું મૂળીયું. એ સુકાય છે તારે તેને સુંક
કેછે. ૨ ‘આદું ખાધને મંડવું’ એવી કેલી છે (લાક્ષ-
ણિક) કાઈની ભૂલ, ખાડ, ખાંપણ કાઢાજ કરવી. ૩
કામપર જોસ ચાનક સાથે ખન્ટે મંડવું.

આદે, આદિ.

આદેશ, પુ ૦ [સં૦] આજ્ઞા; હુકમ. ૨ બદલવું તે; ફેર-
દાર; બદલી; એકને કોડી મુકી બીજાને આણવું તે.

આદાસોસી, આદાસી.

આઘ, ૧૦ આદિ.

આઘન, પુ ૦ આદિથી તે અનંત લગી; આદિ ને
અનંત.

આઘ, વિ ૦ અડધું.

આઘિઆપવું, ન૦ વાહડાં પાડાં કાઢીને પાળવા આપવા
પછી મોટું થાય ત્યારે તેની કામન દેરવી તેમાંથી
અડધું લેવું તે.—પાળવા આપવું (દોરને).

આઘડું, અથડાવું.

આધરણ, ન૦ અધરણ.

આધાન, ન૦ [સં૦] કાઈ ઠેકાણે કાંઈ વસ્તુનું જે
રેવું થાય અથવા મુકાવું તે; ધારણ. ૨ ગર્ભધારણ;
ગર્ભાધાન. ૩ અગ્નિહોત્રમાં પ્રથમ કરવાનું એક કર્મ—એ
લાકડાંના કડકા ધસી માથથી અગ્નિ ઉપજાવવા
સમ્મનથી.

આધાર, પુ ૦ [સં૦] જે શક્તિ સમ્મનધને યોગે વસ્તુ
યોગ્ય સ્થિતિમાં રૂઠિ શકે તે; કારણરૂપ સહાયતા. ૨

પુષ્ટીરૂપ સહાયતા; આસરો; મદદ; ટેકા; સામેલી; પૂરાવો; પ્રમાણ; સત્તા. ૩ વ્યાકરણમાં સમગ્ર વિભક્તિનો અર્થ દેખાડે છે.

આધારી, વિ જેને આધાર હોય તે.

આધિ, પુ [સં] ધૈ-વિચાર કરવો] મનની જે હરકાઈ પીડા તે.-ભય, શોક, ચિન્તા વગેરેથી થતી.

આધિક, પુ ભૂત ડાકણ કાડનારો; ભુવો.

આધિક્ય, ન અધિકપણું; ઉમેરણ; વધારો.

આધિદેવિક, વિ [સં] ઇન્દ્રિયોના દેવ સમ્બન્ધી-આંખનો અધિદેવ સૂર્ય; એમ કાન નાક ઈન્દ્રિયોનો અધિદેવો છે તે તે સમ્બન્ધી. ૨ ઇન્દ્રિયોયકી થયું (સુખદુખ). ૩ ભૂત પ્રેત પિશાચ સમ્બન્ધી (પીડા).

આધિપત્ય, ન [સં] અધિપતિપણું; પટેલાઈ; શેઠાઈ; ધણીપણું.

આધિભૌતિક, વિ [સં] ઇન્દ્રિયોના નત્વ અથવા નિપય સમ્બન્ધી-જેમ કે આંખનો આકાર બાહ્યગોળ તો તે સમ્બન્ધી. ૨ પદ્મમહાભૂતોથી થયું (સુખ દુઃખ). ૩ શરીરને રોગ થાય છે તે સમ્બન્ધી (પીડા).

આધિવ્યાધિ, પુ આધિ અને વ્યાધિ.

આધીન, વિ [સં] વશ; તાબે; કબજે; આધારી. ૨ નમ્ર; નમનતાભિવાળું.

આધીનતા, સ્ત્રી આધીનપણું; તાબેદારી.

આધુનિક, વિ [સં] નવું; હમણાનું; આ કાળનું; અર્વાચીન. ૨ થોડીવારનું; ન ટકે તેવું.

આધેક, વિ અધેક; આધોડ; અધોડ; અડધી ઉમર ઉપરાન્તનું માણસ; જુવાની તે ઘડપણની વયેનું (જન). **આધોવાહીઆ, ભાર** વહેનારા-ગાડા વગેરેવાળા (અર્થ શાસ્ત્ર પાં ૫ મું).

આધ્યાત્મિક, વિ આધ્યાત્મિક. ૨ જ્ઞાનયકી થયું. ૩ મનના ભાવ સમ્બન્ધી.

આધ્રકણ-ધ્રેકણ, ન અધ્રકણ.

આધ્રકણું-ધ્રેકણું, અધ્રકણું.

આધ્રખણું, અધ્રકણું.

આન, અન્ય, સ્ત્રી એન.

આનન, ન [સં] મોડું; મુખ; વદન.

આનન્દ, પુ [સં] ખુશી; હરખ; મન પ્રસન્ન થવું-થઈ રેવું તે; રસતાનથી અનંતકરણની જે પ્રસન્ન સ્થિતિ થાય તે.-પદ્મદશી નામના ગ્રન્થમાં આનન્દ પાંચ પ્રકારના વર્ણ્યા છે. આત્માનન્દ, બ્રહ્માનન્દ, વિષયાનન્દ, વિદ્યાનન્દ અને યોગાનન્દ. ક્રિ: વું, આનન્દ પામવો.

આનન્દક, વિ [સં] ખુશી ઉપજાવે એવું. ન ૦ એ નામનું વિષ્ણુનું ખરૂં.

આનન્દકન્દ, પુ આનન્દનું મૂળ. ૨ બ્રહ્મ; ઇશ્વર.

આનન્દકારી, વિ [સં] આનન્દ કરનાર.

આનન્દભિરવી, સ્ત્રી એક રાજણી.

આનન્દમય વિ [સં] આનન્દમયકી ભરેલું.

આનન્દમયકોશ, પુ [સં] પદ્મકોશ કેવાય છે તેમના એક-બ્રહ્મનીતિનાં કામોના વિચારથી અને સારાં કામ કરવાથી આત્માને જે સુખ સન્તોષ થાય છે તે.

આનન્દવૃત્તિ, સ્ત્રી રોજ ખુશીમાં રેવું તે; આનન્દમાં રેવાનો સ્વભાવ.

આનન્દાશ્રુ, ન [સં] હરખનાં આંસુ.

આનન્દી, વિ [સં] ખુશમિનઝ; સુખી; મોઝ.

આનન્દોરો, અનન્દોરો.

આનાકાની, સ્ત્રી હા ના; કોઈ કામ કરવાનો ફરાવ ન કરતાં ઠયુપયુ રેવું તે. ૨ બાનું; મસ. ૩ રકવટક.

આનિયાં, ન કોટલી કાંઠલી-ટલીમાં પગલાને બદલે નં પૂતળિયાં હોય તે. ૨ કાંઠલી-ટલી.

આની, સ્ત્રી એક રૂપિયાનો જે સોળમે ભાગ તે. ૨ ગણવામાં અથવા માપમાં કોઈ પણ એક આખી સરખાણો અથવા વસ્તુનો જે સોળમે ભાગ તે.

આનો, પુ એક રૂપિયાનો જે સોળમે ભાગ તે; ૪ પૈસા; ૧૨ પૈ. ૨ માપમાં નવટાંક અધોગનો અર્થ રાખે છે. આનાનું ચિહ્ન આ પ્રમાણે: ૮ અથવા ૦ ૮.

આન્દાસન, ન [સં] હિંચકા ખાવા તે; હાડ્યા કરવું તે. ૨ જે હાડ્યાં કરે તે; લક્કર. (બ્રહ્મચાર વગેરેનું).

આપ, સ તમે;-પોતે. એ શબ્દ માનને અર્થે વપરાય છે. આપ આવશે તો કામ થશે.

આપ, ન [સં અપ] પાણી; જળ. ૨ પત; આપર; શરીર.

આપ, વિ પોતાનું-સમ્બન્ધી; પોતીકું; અપ-આપમ-તલાખી; આપખુશી વગેરે.

આપઅપત્યાર, વિ જેના વિપર્યાય કામનો અપત્યાર નહિ તે; જે પોતેજ અપત્યાર ચલાવે તે.

આપઅપત્યારી, સ્ત્રી પોતાનોજ અપત્યાર તે; આપ અપત્યારપણું.

આપઆપમાં, અ પોતપોતીકામાં; મધિમાં; માંઝામાં.

આપકરમી, વિ પોતાનાજ ઉદ્ધરમથી રળનારો.

આપકરમી તે આપકરમી.

આપખુદી, સ્ત્રી પોતાપણું; પોતાનીજ કચ્છા-સના ચલાવતી તે.

આપગા, સ્ત્રી ગંગાનદી.

આપધાત, સ્ત્રી પુ ૦ આત્મધાત.

આપુધાતિયું, વિ આપધાત થાય-થયેલું હોય તેનું.

આપણું, સં [સં] આત્માને આળ ભાષામાં અપ્યા]

આપણે. ૨ આપ; પોતે; તમે (માન અર્થમાં). ૩ અશ્વર.

આપણું, નં પોતાપણું. આપણુદાર; આપનાર.

આપણું, આપોઆપ; પોતેજ. ૨ આપણા કરતાં.

આપણે, સં હું અને તમે.

આપત, સ્ત્રી [સં] આપતિ.

આપતકાળ, પુ [સં] આપતિનો જે સમય તે.

આપતિ, સ્ત્રી [સં] અન્ન ન પાકવું, ધરતીકમ્પ થયો, આગ લાગવી, રોગ થયો છંથી અતીસં જે દુઃખવાળી હાલત તે; મોટું દુઃખ; મહા સફટ; આપત; પીડા; દેવકાપ; રાજકાપ. ૨ મેળવવું તે—સુખાપતિ; દુઃખાપતિ; ઈષ્ટાપતિ વગેરે.

આપદા, સ્ત્રી [સં] આપતિ (પેલા અર્થમાં).

આપદૃષ્ટિ, સ્ત્રી પોતાનીજ તરફ જે નજર તે; સ્વાર્થ ઉપરજ લક્ષ તે.

આપદર્શન, પુ [સં] આપતિ પશ્ચાતે લીધે ન આચરવા જોગ એવાં પણ કર્મ કરવાં પડે તે.

આપનાર, વિ જે આપાનું હોય અથવા જેણે આપેલું હોય તે.

આપત્ર, વિ ધાં [સં] દરિદ્રી થયેલું; દુઃખી; દુઃખિયારું; જેને માથે મોટું સફટ આવી પડેલું હોય તે.

આપયુદ્ધિ, સ્ત્રી પોતાની શુદ્ધિ.

આપમત, નં [આત્મમતિ] પોતાનું મત; પોતાની શુદ્ધિ.

આપમતલભી, વિ પોતાનોજ કાયદો વિચારી કામ કરનાર; સ્વાર્થી; એકલપેટું.

આપમતિયું, વિ પોતાનુંજ ખરું એવા વિચાર પ્રમાણે વર્તનારું. ૨ ખીજને પત ન કરી પોતાનાજ ધાત્યા મુજબ કરેલું.

આપમુખત્યાર, વિ કાઠને તામે નહિ તે; પોતાનીજ ઇચ્છા પ્રમાણે કરે તે; સ્વતન્ત્ર; ધણિયાનું.

આપલે, સ્ત્રી આપનું અને લેવું તે; ખીરધાર; લેણ હેણ.

આપનું, કિં સં પોતાની સત્તાની અથવા પાસેની વસ્તુ ખીજની સત્તામાં અથવા પાસે જાય તેમ કરવું (હાથે, વાણીએ અથવા લખાણે); હેવું. ચોપડી આપવી, ઘર આપવું, વિચાર આપવો, ખાવાનું આપવું, રત્ન આપવી વગેરે. વળી મફત આપવું, સરતે આપવું, ઉધાર આપવું વગેરે. (આપવાનું ઉલટું લેવું). એક જણ કંઈ આપે તારે ખીજને તે લે. આપવું મુકવું (રસેઈમાં). આપીદિવું—સત્તા અથવા સમ્મન્ય તદન છોડીદઈ ખીજને હવાલે કરવું.

આપસઆપસમાં, અં આપઆપમાં.

આપસમાં, વિ પોતાના સરખું-જેવું. તમારા સરખું.

આપસ્વારથી, વિ પોતાનોજ અર્થ પાર પાડવા ઉપર લક્ષ આપનાર.

આપાપર, પોતે ને ખીજું.

આપીડ, પુ માથાનો શલુગાર; કલગી.

આપું, નં આપપણું. ‘ અણુછનું આપું માનીને, દુઃખ પામે અપાર. ’ (પ્રીતમ).

આપો, આપ (ભરવાડમાં). ‘ હું સરખો નહોં આપો. ’ (આપનાર) પ્રેમાનંદ.

આપોઆપ, અં પોતાની મેળે; સ્વભાવથીજ; આપ-ખુશીથી (સહાય-સુચના વિના).

આપોઆપ, સં પોતેજ; જાતે; ખુદ.

આપોપું, નં પોતાપણું; આપણું; ટેક; પોત; પણ; વજન.

આસ, વિ [સં] સયું; સમ્યન્ધી. ૨ વિશ્વાસ.

આસજન, પુ [સં] પોતાનો માણસ.

આફણિયે, અં પોતાની મેળે; સહજ. ‘ જાણપણું મેલીને જાણુ, આફણિયે રેશે નિવાંણુ ’ (આપો).

આફણી, સ્ત્રી આપતિ.

આફત, સ્ત્રી [આં] આપતિ; વિપતિ. ૨ આફત. આસમાની એટલે ધરતીકમ્પ, આગ, રેલ વગેરે કુદ-રતી કાપ અને આફત સુલતાની એટલે રાજકાપ.—રાજ વગેરે થકી થયેલી પીડા.

આફતામ, પુ [ફાં] સૂરજ. ૨ તેજ; તરકા; તાપ.

આફયકં, અં અમયું.

આફરીજવું, કિં અં રોગ થકી ફૂલી જવું; આફ-રો થયો.

આફરીન, સ્ત્રી [ફાં] વખાણ; સાળાશી. અં સાળાશ ! ધન્ય ! વાવા ! હીક કીયું !

આફરો, પુ બન્ધકારને લીધે હવા એકડી થયેથી પેટ ફૂલી જાય અને શ્વાસોચ્છ્વાસ ન લેવાય તે રોગ.

આફજવું, અફજાવું; અથડાવું.

આફા, અં આણીમેર-ગમ; આતરક-મેર.

આફિરેવિટ, સ્ત્રી [અં] સરકારમાં જે પ્રતિષ્ઠા કરવી તે; સોગન ખામને કેવું તે.

આફિસ, સ્ત્રી [અં] કામ કરવાનું ફેકાણું-સરકારી કામની આફિસ. વેપારીની આફિસ વગેરે.

આફુસ, એક જનની કાપીખાવાની ફલમી ફરી.

આફાઈ, પોતાની મેળે.

આખ, નં [ફાં] પાણી; જળ; ઉદક—પશ્ચાળ (પાંચ પાણી-નદીવાળો પ્રદેશ). દોઆખ (બે પાણી-નદીની વચમાંનો દેશ). ૨ તેજ; કાન્તિ; ચળકાટ; પ્રકાશ; નર (હીરા મોતી વગેરેનું). ૩ પાણી; ધાર; (તલવાર વગેરે હથિયારોનું). ૪ મૂલ; માલ; દમ.

આખકારી, સ્ત્રી [ફાં] બિસ્તીનું કામ. ૨ દારૂ ગાળવાનું કામ. ૩ દારૂ ગાળવા ઉપર જે સરકારી કર તે.

આખખોરો, અખખોરો.

આબહા, સ્ત્રી અપદા; આપતિ.

આબહાગિરિ, અબહાગિરિ.

આબહાર, વિં [ફાં] આબવાળું.

આબનૂસ, નં [ફાં] એક જાતનું લાકડું.

આબરે, સ્ત્રી [ફાં] લોકમાં જણાવું તે; પ્રસિદ્ધિ.

૨ લોકમાં સારું કહેવાય તે; માન; પ્રતિષ્ઠા. ૩ વ-
ખાણ; સાચાઈ; તારીફ. ૪ યોગ્યતા; લાયકા; આખર
મેળવવી-વધારવી-ધટવી-ઉતરવી. આખરના કાંકરા-
માનની હાનિ; ફજેતી. આખર પર હાથ-કાંઈની આ-
ખર લેવાનો-કલક લગાડવાનો પ્રયત્ન કરવો.

આમરુદાર, વિં [ફાં] પ્રતિષ્ઠિત; નામાકૃત; આખ-
રવાળું.

આમરુપત્ર, માનપત્ર.

આપાદ, વિં [ફાં] ભરેલું; વસેલું; યોગ્ય રેપાર-
કારખાનાવાળું-શેહેર વગેરે. ૨ ખેડવાળું; કૃષિવન્ત-
જમીન વગેરે. ૩ સુખી; જે જે નેત્રયે તેથી અનુ-
કૂળ-લોક. ૪ ક્ષેત્ર મળે-મળી હોય તેવું કામ, ધન-
વગેરે. ૫ સલામત; નુકસાન ન થયેલું તેવું-કિસ્મો
વગેરે. ૬ ખુશનુમા; આડવાનથી ભરેલું-વાડી વગેરે.
૭ અતિશયપણું; ધણુંજ-જમીનના પાક વગેરે. ૮
ચૂક વગરનું-તાકયા પ્રમાણેજ; યરાખર-નીર આપાદ
લાગ્યું. ૯ કાયમ; દમ્ભેશ-દાલત આપાદ રે.

આપાદાની, સ્ત્રી [ફાં] આપાદ એવી જે હાલત
તે; ચડતી દશા; ઉત્કર્ષ.

આપાદી, આપાદાની.

આપાલવૃદ્ધ, અં [સં] આજકથી માંડીને તે ઘરડાં
સહાં; સન્ધ્યાં.

આપુવો, અપુવો.

આપેલૂંબ, વિં [ફાં] અસલ હોય તેવુંજ; અસ-
લની ખરી નકલ; જાણે તેજ-આગેદગલ ચિતાર.

આપેલુવા, સ્ત્રી [ફાં] પાણી અને દવા; દવા
પાણી (હરેક દેશનાં). દેશપ્રકૃતિ.

આભ, નં આકાશ (પેલા અર્થમાં). ૨ વાદળ. ‘આભ
ફાટે ત્યાં થાગડું ન દેવાય’; ‘આભ તે જમીન એક
કરવાં’ એવી એ (કેવલ છે).

આભાછેટ, સ્ત્રી જેને ન અડકતું નેત્રયે તેને અડ-
ક્યાથી જે અશુદ્ધ થતું-અભાડાવું તે. ૨ અમુક અ-
મુકને અડક્યાથી હોય છે એવો વ્યવહારમાં ચાલેલો
જે ધર્મે માન તે. “આભાછેટ અન્યજની જણી,
બાહ્યુ વૈશ્યવ કાંધા ધણી.” ૩ જેથી અભાડાવું થાય
તે-અહીં તો બહુ આભાછેટ છે. ૪ જ્ઞાતિ મહિત
મહિત જે અટકાવ વેછે તે અથવા જણતીવેળા જે
ઝોર લોહી વગેરે નિકળે છે તે. ‘તેને બહુ આભ-
ાછેટ પડેછે.’

આભડવાજવું, અભડવાજવું.

આભડવું, અડખી અપરિત કરવું; અભડાવવું.

આભરણ, નં [સં] વસ્ત્ર ધરેણાં. ૨ શોભા;
સણગાર.

આભણું, નં આભ. ૨ આરસી; ચાટણું.

આભા, સ્ત્રી કાન્તિ; તેજ; પ્રકાશ.

આભાર, પું બીજાએ આપણું સારું કર્યું તો તેની
કૃપા રૂપી જે આપણા ઉપર ભાર તે; પાડ; ઉપકાર;
આશિર્વાળું.

આભારી, વિં જેના ઉપર ઉપકાર થયેલા હોય તે.
૨ જે કરેલા ઉપકારને સમજવું હોય તે.

આભાસ, પું [સં] બે વસ્તુનું નજરે સરખું દેખાવું
તે; (પછી ખરેખર હોય કે નહિ). ૨ કલ્પના; ચિત્તમાં
આંખું જણાવું તે; ભ્રમ. ૩ ખરું દેખાય તેવું કારણ
(બાકી ખોટુંજ). ૪ ઝાંખો-જૂજ પ્રકાશ.

આભીર, પું [સં] ગોવાળિયો; આવીર; આલ; ગોપ.

આભું-ભૂ, વિં ડિફ; સડ; વિરિમત; બેમાન.

આભૂણ, નં [સં] ઘરેણું; સણગાર; શુદ્ધાર; અલકાર.

આમ્બોવિયાં, નં આમ્બોળિયું; સુકવેલી કાચી ફેરી.

આમ્યન્તર, વિં [સં] અન્દરનું; માંખું.

આમ, અં આ પ્રમાણે; આવી રીતે. ૨ આ તરફ;
અહીંયાં.

આમ, પું [સં] અમળાઈ અમળાઈને ધણીવારે
પાતળો ને જરાકજ આડો આખ્યાં કરે તે રોગ. ૨ ફાં
સાધારણ લોક-ખાસો આમ; અમીર અને ગરીબ.

આમજ, અં નમ્ર; આ પ્રમાણે.

આમરો, આમળો.

આમણ, સ્ત્રી આમળ. ૨ ગાડીનાં પૈદાને લગતો
એક લાગ.

આમણસામણ, અં સામસામાં; એક બીજાને;
મંચોમંચ; પરસ્પર; અસ્પરસ્પર.

આમણસારોગન્ધક, પું એક જાતનો ગન્ધક.

આમદની-દાની, સ્ત્રી [ફાં] આવક; પેદાશ; કમાઈ.
૨ આવવું-આવી પોંચવું તે.

આમન્તણ, નં [સં] મોલાવવું તે; તેડવું તે; ધનન.

આમન્યા, સ્ત્રી [સં] મર્યાદા.

આમય, પું [સં] રોગ; વ્યાધિ.

આમરસિયા વિં ફેરીના રસ જેવા (રક્ત)

આમલસારોગન્ધક, એક જાતનો ગન્ધક.

આમલી, સ્ત્રી [સં] આમ્લિકા] નામનું ઝાડ
અને તેનું ફળ. એનાં બીજાંને ચીચીય કરીને ફેછે.
આમલી (ફળ) ખાટી હોયછે.

આમવાયુ, પું આમ રોગથી સાંધા રૂઢવય તે રોગ.

આમસરા, સ્ત્રી મોહા-કળિયાની વચમાંની સૌને હરવા ફરવાની જે છુટી જગ્યા તે.

આમળ, સ્ત્રી આંતરડાનાં છેક નીચલા ભાગનું ગાંડની કુદીની ખાર નિકળી પડતું તે. ૨ ગરભના પડાનું ધન્દ્રીની ખાર ઝુલીપડતું તે; ભાંડું (આમ્બે).

આમળનું, કિંમત સંતરથકી વાંકું વાળનું. ૨ વળદેવો; વળતું—(દોરા વગેરેને).

આમળાં, નો એક જાતનાં ખાટાં ફળ-એની ત્રણ જાતછે—આમળાં-દેવઆમળાં, (માથામાં ધાલવાને, મુરખો કરવાને-એનો સવાદ તુરો ને ખાટો હોય છે,) ચારઆમળાં (તુમરીમાંથી નિકળે છે-એનો સવાદ ખાટો ને કંઈક ગળ્યો હોય છે) અને રાધઆમળાં, (એ ખાટાં હોય છે ને એ અથાણું કરવાના કામમાં ખપ આવેછે).

આમળીયું, નો સોનાં રૂપાં તાંબાના જડા તારવાળું વળ દીધેલું છોકરાંઓને પગે ધાલવાનું કંડું.

આમળો પુઠો વસ્તુને આમળાથકી જે તેનાપર વાંકા લીસોટા દેખાય તે; વળ. ૨ મનમાં ગાંઠ વાળી હોય તે; દેશ. ૩ અલંકાર. 'તારા કરતા ઉતારીશ આમળારે, કપરું છે કંસનું રાજરે, શામળીઆ.' રઘુનાથદાસ.

આમરણુ-ભાગત, અઠો [સંઠો] મરણુ લગી.

આમરસ, પુઠો ફરીતો રસ. (આમ્રસ).

આમાન, આમાત્ર.

આમાન, નઠો [સંઠો] કાચું અનાજ (રાંધેલું નહિ તેવું). બ્રાહ્મણોને આપવામાં આવે છે.

આમિય, નઠો [સંઠો] માંસ. ૨ ગળ; લાંચ; લાલચ.

આમીન, અઠો [આઠ] થાઓ; હોઓ; અસ્તુ. (આશીરવાદ અથવા દુવાનાં બોલવાને ટેકા આપનારો શબ્દ).

આમિ, વિઠો જાડું.

આમિજ, વિઠો ધાઠો [ફાઠો] સામે; મેળવી દીધેલું; સાથે રૂં તેમ કરેલું. (બૈરાંને મરદની મિજલસમાં આમિજ કરવાં).

આમિણ, આમળ (૧ લા અર્થમાં).

આમોદ, પુઠો [સંઠો] સુગન્ધ; સુવાસ. 'પુષ્પોથી આમોદવતાં કાનનવાળો.' ૨ ખુશી; હરખ.

આ સ્ત્રી શક્તિ; કૌવત.

આય પઠો [સંઠો] લાભ; પેદાશ; આવક.

આય નઠો આઠો છંદગી-આવરદા.

આયક, ૨ ગેર ચારનાર ગોવાળિયો.

આયતન, નઠો સંઠો ટેકાણું; જગ્યા—ભાગાયતન-સુખ ભાગીની જન્મશરીર; મુલાયતન-મૂળ-ઉત્પત્તિ-જન્મભૂમિ.

આયતું, વિઠો [સંઠો અયતન:] વગર મેહેનતે મળેલું. ૨ મક્ત. ૩ તૈયાર.

આયનો, પુઠો [સંઠો] આરસો; તખ્તો; (મોડું જોવાનો).

આયન્દ, અઠો [ફાઠો] હવે પછી; આજ પછી; અતઃપર. ૨ ફાઠો મર્યાદા.

આયદો, પુઠો કાંઈ પણ હકદાર પોતાના પેટા ભાગીદારોને વરસે વરસે આપવાનો મુકરર કરેલો જે હક તે.

આયપત, સ્ત્રી આવક; પેદાશ; આમદની.

આયા, સ્ત્રી બાળક છોકરાંઓને ધવાડવા અથવા તેઓની સમભાગ રાખવાને પગાર આપી રાખેલી જે ચાકરડી તે.

આયાત, સ્ત્રી બન્દર-માંડવીમાં દાખલ થતું તે; આવતું તે (પરદેશી માલનું).

આયાસ, પુઠો [સંઠો] મેહેનત; શ્રમ; યતન. ૨ મુસી-યતન; દુઃખ.

આયાસી, વિઠો [સંઠો] મેહેનતુ; ઉઘોગી.

આયુ, નઠો [સંઠો] જન્મ થકી તે મોત લગીનો વખત; જીવનકાલ; જીન્દગાની; જીવતર; આવરદા.

આયુધ, નઠો [સંઠો] હથિયાર; શસ્ત્ર.

આયુરારોગ્ય, નઠો [સંઠો] આખી જીન્દગાની રોગ થયા વગરની જાય તે (આશીરવાદનું વચન).

આયુશ-પ-સ, નઠો આયુષ્ય.

આયુષ્યમાન, વિઠો [સંઠો] ધણું આયુષ્યનું; ધણું જીવવાવાળું; લાંબી જીન્દગીનું. (આશીરવાદનું વચન-ધણું જીવે).

આયુષ્ય, નઠો [સંઠો] જન્મ થકી તે મોત લગીનો જે કાળ તે; જીન્દગી; જીવતર; આવરદા.

આયુષ્યમર્યાદા, સ્ત્રી [સંઠો] આયુષ્યની હદ; મોત.

આર, સ્ત્રી લાકડાં વગેરેમાં બેસાડેલી લોડાં વગેરેની સળી અથવા તે સળીની અણી-પરાણીની, ભમરડાની આર. ૨ અંત. ૩ પીતળ. ૪ અઘડપાણું.

આર, પુઠો પાણીનો વો; તાણ. ૨ ઘોળી વગેરે જે ધણીની કણક ઉઠાગી તેનું પાણી ફાડી લુગડાંને પાય છે તે; ખેળ. ૩ જેટલું પાવાનું જોઈએ તે; ખાધ તેને બસેરોના આર છે.

આરકું, કમાન.

આરકત, વિઠો [સંઠો] રાતું; લાલ.

આરગણું, નઠો મોચીનું એક ઓગળ-આમડા સિવવાનું.

આરગન, નઠો [અઠો] વાળું; કુચી આપી કે સાવધી નાના પ્રકારના મધુર સ્વર નિકળ્યાં કરે તેવી પેટી.

આરયા, સ્ત્રી અર્ચા (૨ જા અર્થમાં).

આરજ, સ્ત્રી જે સ્ત્રી મુહસ્તાશ્રમ-સંસાર છોડી વિરાગી થઈ બેસી હોય તે—જન માર્ગી-).

આરબુ, સ્ત્રી [ફાં] ઈચ્છા; મરણ; ઉમેદ; આશા.
૨ ચિન્તા; કાળજી; આતુરતા; અધીરાઈ.

આરબુમંદ, વિ [ફાં] આશાભર; ઉમેદવાળું;
હોંસીલું. ૨ ચિન્તાતુર; કાળજીવાળું; આતુર.

આરડું, કિં અં ગળામાંથી ખેંચીને અવાજ ફાડ-
વો. બકરું, પાડું વગેરે ઢોર આરડેછે. બાળક ને
મોટાં માણસ પણ બેસી ગયલે સાદે રડે છે તે પણ
આરડું-આરડી મરડું પણ કેવાય છે. ૨ મોટા ને
બેસુરો અવાજ ફાડવો-તે ગાતો તો નથી, પણ
આરડેછે તો ખરો.

આરણકારણ, ન બાનું; મિષ; મસ; નિમિત્ત. ૨
આનાકાની. ૩ નફો નહિ તે; અનિશ્ચિત. તેનું આવડું
તો આરણકારણ છે.

આરણિયા, પુ લાકડાના ત્રણ પાયાની ઉપર પાટીયું
જડેલી એવી બેસણી.

આરણી, સ્ત્રી આણી.

આરત, વિ [સં આર્] દુઃખી; પીડિત. ૨ જરૂરનું;
ન ચાલે તેવું-આરત કામ.

આરત, સ્ત્રી હોસ, ઈચ્છા. ૨ આરિયા; કોડ.

આરતિયું વિ દુઃખી; પીડિત. ૨ જરૂરનું. ૩ ગરબુ.
'આરતિયું ને આંધળું બરાબર.' નં આરતી કરવાનું
વાસણ. (જેમ અરધિયું તેમ આરતિયું).

આરતી, સ્ત્રી [સં આર્તિય] પૂજની સમાપ્તિ
વેળા કપૂર વગેરેના, દેવ સામાં દીવો ફેરવવાનું જે
કર્મે તે; દીપ દર્શન કરાવવું તે. ૨ જે વાસણમાં દીવો
પ્રગટીને ઉતારવામાં આવે તે વાસણ. ૩ આરતી ઉતારતી
વખત જે કંઈ લખવા-ગાવામાં આવે તે. ૩ આરતી
ઉતારતી; મારડું; કામધંધા ન હોયો.

આરપાર, અ એક તરફની સપાટીમાંથી અન્દર જઈ બીજી
તરફની સપાટીમાંથી બાર નિકળ્યું હોય તેવી રીતે.
૨ વચમાંનું ઓળખીતું. ૩ એક છેડા-કાંઠાથી તે બીજા
છેડા-કાંઠા લગી. ૪ તમામ-પૂરું-સમ્પૂર્ણ હોય તેમ.

આરખ, પુ આરખસ્તાનનો વાતી.

આરબી, વિ આરખનું-સખનથી (ભાષા વગેરે).

આરખ, વિ ધાં [સં] આરખેલું; શરુ કરેલું.

આરખ, ન [સં] ચાર પ્રકારનાં કર્મ (સક્ષિત,
ક્રિયામાણ, પ્રારખ ને આરખ.) માંનું એક; જે
કર્મનું તત્કાળ ફળ મળે તે.

આરખી, અરખી.

આરબડી, સ્ત્રી (કાન્ય શાસ્ત્રમાં) રૌદ્ર, ભય અને
બીભ્સ. એ ત્રણ રસ જે બોલવા લખવામાં આવ્યા
હોય તે. ૨ કેશિકી, ભારતી, આરબડી અને સાતતી,
એ ચાર શ્તિ કેવાય છે.

આરખ, પુ [સં] પેલ વેલુંજ ને દાખલ થવું
તે; પ્રારખ; ઉપક્રમ; પેલ; શરુઆત; મૂળ. (એનું
ઉલટું સમાપ્તિ).

આરખેલું, કિં સં આરખ કરવો; શરુ કરવું.

આરખશર, વિ [સં] માત્ર આરખ વેળાજ
શર (પછવાડેથી મેહેનત ન કરે).

આરવે, પુ ઘણું જમ્યાં પછી જે અકળામણ થાય તે.

આરસ-પાહાણ, પુ લીસો ચળકતો મોડું જોવાય
તેવો એક જાતનો પથ્થર; સફેદમરમર.

આરસી, સ્ત્રી મોડું જોવાનો કાચ; ખાપ; દર્પણ;
૨ છાપા, સ્ત્રીની આંગળીનાં ધરણાં.

આરસીગરા, પુ આરસી બનાવનારા.

આરસો, પુ જેની સામું જોવાથી આપણું મોડું દે-
ખાય તેવી ચળકતી વસ્તુ-કાચ, સાફ કરેલો ધાતુ
વગેરે; તખ્તો. ૨ કાચમાં બેસાડેલું અથવા કાચ ઉપર
ચિતરેલું ચિત્ર.

આરાધન, ન [સં] પૂજા સેવા કરવી તે.

આરાધના, સ્ત્રી [સં] પૂજા; સ્તુતિ; સેવા; ભજન.

આરાધવું, કિં સં પૂજા-સેવા કરવી.

આરાધ્ય, વિ [સં] આરાધવાને યોગ્ય.

આરામ, પુ [સં] યાગ; ઉપવન; વારી.

આરામ, પુ [ફાં] દુઃખ, સૂટ સમી ગયા પછી
ચિત્તમાં જે નિરાંત થાય તે; ચેન; સુખ; આસામ્રશ;
વિશ્રાન્તિ. ૨ થાક ખાંચો તે. ૩ સુવું તે. ૪ દુરસદ.
૫ સારું થવું-રોગ મટી જવા તે; ફર પડવા તે. ૬
આરોગવા; તનદુસ્તી; આરામ પામવા-લેવો.

આરાદ્ય, ન [અ] એક જાતનો કન્દ.

આરાવારા, શ્રાવણ વદ ૧૨ પછીના પૂર્વેજના દિવસ.

આરાસ્તગી, સ્ત્રી [ફાં] તૈયારી; સજ રેવું તે. ૨
સણગાર. ૩ ગોઠવણ; નીમ. ૪ ખાશિયત. ૫ સમા-
રવું-સુધારવું તે.

આરાસ્તે, વિ [ફાં] તૈયાર કરેલું. ૨ સણગારેલું.
૩ ગોઠવેલું. ૪ સુધારેલું.

આરિયાં, ન હોડી વાણ વગેરેનો સડ ઉતારી-પાડી
નાખેલો તે. આરિયાં કરવાં.

આરિયું, ન એક જાતનું શાક; ચીલકું. ૨ નાની
કુમળી કાકડી. ૩ નાનાં કુમળાં શાકફળ. આરિયં
તુરિયાં-તુચ્ચ; નમાલું; નછવું; ગણતરી વિનાનું.

આરી, સ્ત્રી નાનું વેરવાનું જે હથિયાર તે; નાની કર-
વત. ૨ મેચીનું હથિયાર.

આરું, કુમળું.

આરુદા આદા.

આરુઠ, વિ ધાં [સં] ઉપર ચડેલું; અસ્વારી
કરી હોય તેવું-અનરુઠ; અનુભવારુઠ ઇં.

આરેડું, વિં દરામાં; તોડાની. (દાર). ૨ કળિયા-
ખાર; દરીલું (ખાળક). (ભાન જુવારનો).

આરો, પુઠ જાણના ઉખાળો. ૨ સાતમણુ જેટલું માપ

આરો, પુઠ ઓવારો; કાંઠો. ૨ શ્રેણી; દર; પાર. ૩
પૈડામાં નાભિથી તે પરીધ સુધી લાકડાંના જે આડા
કડકા અથવા લોડાના જે ગળ હોય છે તેમાંના એ-
કા. ૪ રેટિયાના ચક્કરો (જેની ઉપર માળ દે છે)
અક્ષેષ્ટા જે દાંડ તે.

આરોગ, આરોગ્ય.

આરોગયું, કિં સઠ ભોજન કરું; સાર જમણુ જમયું.

આરોગ્ય, [સંઠ] રોગ થકી દુર હાલું તે; તનદુસ્તી.
વિં રોગ રહિત.

આરોગ્યતા, સ્ત્રીં રોગ વગરની જે સારી હાલત તે.

આરોપ, પુઠ [સંઠ] એકના ગુણ દોપ બીજને લગા-
ડ્યા તે. ૨ બિરોધાલકાર. ૩ કપકો; દોપ દેવો તે;
ગુન્દામાં આણયું તે. ૪ કપના; બ્રમ.

આરોપણ, નઠ આરોપયું તે.

આરોપયું, કિં સઠ એકના ગુણ દોપ બીજ કાઢી
એકને વિં છે એવી કલપના કરવી. 'વસ્તુ ગણવા
સાધન કાળ, આરોપી બોધ્યા કવિરાજ' (અખો).
૨ કપકો દેવો; દોપ બોલવો; આળ ચડાવયું; તોહો-
મન મુકયું. ૩ ધાલયું; પેરાવયું-સીતાએ રામને વર-
માળ આરોપી.

આરોહણ, નઠ [સંઠ] ચડયું તે; ચડતો ક્રમ (ગાયનમાં).

આર્જવ, પુઠ [સંઠ] સરળપણું; ચોખ્ખે ચોખ્ખી
વાત કરવાનો જે સ્વભાવ તે. ૨ ગમે તેવાં વિદ્ય
નંડે તોપણુ નિયમ પાળવાને આગ્રહ ધરવો તે. ૩ આગ્રહ
રૂપી કલાવાલા.

આર્ત, [વિં સંઠ] પીડિત; દુઃખી; વ્યાકુળ. ૨ ગભ-
રાયલું.

આર્તસ્વર, પુઠ [સંઠ] દુઃખથી પીડાયલા માણ-
સનો અવાજ.

આર્દ્ર, વિં [સંઠ] ભીનું; લીલું. ૨ કુમળું; મૃદુ.

આર્દ્રક, નઠ આર્દુ.

આર્દ્ર, સ્ત્રીં [સંઠ] સત્તાવીસ નક્ષત્રમાં અશ્વિનીથી
ગણતાં છઠ્ઠું જે નક્ષત્ર તે.

આર્ય, વિં [સંઠ] ઉચ કુળનું; કુલીન; ખાનદાનનું.
૨ શ્રેષ્ઠ; પ્રતિષ્ઠિત; આપ્યરદાર. ૩ સદુધી પૈતા હિન્દુ-
સ્તાનમાં આવી વસેલા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી તે વૈસ્ય તે.

આર્યા, સ્ત્રીં [સંઠ] (કવિતામાં) એ નામનો
માત્રાગણુ છન્દ ભેદ. એની ઘણી નીતી છે—ગીતિ ઉપ-
ગીતિ છંદ ૨ એ નામનું એક વ્રત.—ચાર માત્રાનો
એક ગણુ એવા પૂર્વાર્ધમાં સાડા સાત અને ઉત્તરાર્ધમાં
૬ ઠા ગણુમાં એકજ લઘુ અક્ષર આવે તે સિવાએ

સાડા છ ગણુ હોયછે—૧ લો, ૩ જો, ૫ મો, ૭ મો,
જગણુ ન જોઈયે. પૂર્વાર્ધમાં ૬ ઠો જરૂર જગણુ અથવા
નગણુ આવવો જોઈયે.

આર્ય, અપિસમ્બન્ધી.

આર્યાવર્ત, પુઠ [સંઠ] ઉત્તર દક્ષિણ હિમાલય તથા
વિન્ધ્ય પર્વતો અને પૂર્વ પશ્ચિમ સમુદ્રો, એટલો જે
હિન્દુસ્તાનનો ભાગ તે; જે પ્રદેશમાં આર્યલોક પ્રથમ
આવી વસ્યા તે પ્રસર્યા તે.

આલ, નઠ એક જાતનું ઝાડ. સ્ત્રીં ટેવ; એવા. 'ખાતું,
પીતું એને નતી જોઈએ, રમવાની છે આલ.'

આલણ, નઠ ઘેસ; ડાબું.

આલપાકા પુઠ [અઠ] એક જાતનું બીજનું કપડું.
(એ નામનું જાનવર છે તે ઉપરથી).

આલમ, સ્ત્રીં [આઠ] દુનિયા; જગત્. ૨ લોક;
માણસ જન; દુનિયામાં રવારાં તે.

આલમગીર પુઠ ફાં દુનિયા છતનાર.

આલમ્બન નઠ [સંઠ] અવલમ્બન; આશ્રય, ૨ (સ
પ્રકરણમાં) જે રીતના વિભાવ કેવાયછે તેમાંના એક;
રસને ઉત્પન્ન કરનારી મળ વસ્તુ.

આલમ્બયું, કિં અઠ પોચયું; આસરો ધરવો.

આલય, નઠ [સંઠ] ઘર; રવાની જગા; સ્થળ.—
દેવાલય, હિમાલય યજેર.

આલયું, કિં સઠ આપયું.

આલસા, નાણું સંબંધી આદત.

આલસ્ય, નઠ [સંઠ] આળસ.

આલા, વિં ફાં ઊંચું; મોડું.

આલાદજનક, વિં [સંઠ] ખુશાલી ઉપજાવે એવું.

આલાપ, પુઠ [સંઠ] અલાપ.

આલાપયું, અલાપયું.

આલામત, સ્ત્રીં [આઠ] નિશાની; ચિહ્ન.

આલાલીલું-લુંલીલું, વિં અડયું લીલું ભાનું ને અડ-
યું સુકું-આલાલીલું લુગડું, આલાલીલા વાંસ ધંઠ.

આલિજન, નઠ [સંઠ] ભેટયું-કેટી કરવી તે; અફ્રની
સાથે અફ્ર જોડયું તે.

આલિયા, દુબળાની એક જાત.

આલી, સ્ત્રી [સંઠ] સાહેલી; સખી; સહી; જૈનપણી.

આલીગારું-જું, વિં અટકચાળું; તોડાની. 'આલીગારો
કરતો દીડે આળ હો' (ભાવણુ).

આલીનંહ-સાં, વિં [ફાં] ધણું મોડું; લપકાદાર;
લગ્ય; વિરાળ.

આલુ, નઠ એક જાતનું કાળા રંગનું ખટમધુરું ફળ.

આલે, અઠ ફેગટ; તકામું; વ્યથે; એજે; રદ.

આલે, વિં [આઠ] સારું; તોફે.

આલેખયું, આજેખયું; ચિતરયું.

આલેખ, ન૦ [સં૦] ચિતરવું તે. ૨ ચિત્ર; તસવીર.
આલેખ, પુ૦ [સં૦] લેખ કરવા તે— (સુગન્ધી પદાર્થો). ૨ મહત્ત્વ.

આલેષ, ન૦ [સં૦] ભેડવું તે; દહીન. ૨ વિચારવું તે.
આલેષ, પુ૦ આ જગત-દુનિયા. (એનું ઉલટું પરલેષ).
આલેષખેરો, [પુ૦] ધાતુની આખી ભાંગી જનસ.
આલેષ્ય, પુ૦ જાણના; દુઃખને લીધે એન નહિ પડવું તે.
આલેષ્યના, સારી રીતે પ્રકાશવું. ૨ જ્યારે સારા ગુરુ મળે ત્યારે પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરવો—આલેષ્યશુ (જન-ધર્મમાં).

આલેષ્યવું, કિં ૨૦ વિચારવું; કલ્પનાથી શોધી કાઢવું.
આલેષપાલો, પુ૦ અડનાં શ્રીષ્ટાં શ્રીષ્ટાં પાતરાં મૂળિયાં તે.
આવ, સી૦ આવવું તે. આવળ.

આવક, સી૦ [હિં૦] આવે—આવેલું તે—૧ કાચળ પતરની. ૨ માલની. ૩ જમીનની પેદાશ. ૪ રાજગાર; કમાઈ.

આવકચિટ્ટી, સી૦ વાણમાં માલ ચડાવ્યા પછી ચડાવનાર ધણીને નાણાને તરત ખપ પડેથી તે બીજીની પાસથી નાણા લઈ પોતાનો માલ વેચાવાથી નાણાં પાછાં ભરવા સમ્યક્ની જે દસ્તાવેજ-લેખ કરી આપે તે.
આવકભવક, સી૦ આવવું અને જવું તે. ૨ આવેલું લીધેલું તે. ૩ એ બાબતના હિસાબની ચોપડી.

આવકાર, પુ૦ (માન આપવાને) તમે આવો એવી રીતનો જે શબ્દ તે.

આવજન-વ, સી૦ આવવું અને જવું તે. ૨ ધણીવાર આવવું તે જવું તે.

આવટવું, કિં ૨૦ નિવેડવું. ૨ અવટાવું; રોળાવું; ગુચવાવું; ફાંફાં મારવાં; 'કહે અખો હું ધણુંએ રટ્યો, હરિને કાળે મન આવટ્યો.' કિં ૨૦ કાપદો કાડવો; લાલ પામવો. ૨ નિવેડવું; નકી-પસંદ કરી લેવું.

આવડ-ત, સી૦ આવડવું તે. ૨ કળા; અટકળ; કિસળ રમી રેવો તે.

આવડવું, કિં ૨૦ હાથમાં આવી જવું; હથેલી ખેસી જવી (કિસળ વગેરેની); મજબૂતમાં આવી જવું; દીલમાં ઉતરી જવું—(હર કંઈ વાત); જાણીતાં-શિખેલાં થવું.

આવડું, વિ૦ આવડું.

આવડું, વિ૦ ભવિષ્ય કાળનું; પછીનું; આવવાનું. ૨ નવું-તરતનું આવેલું. 'આવતી વહુ ને ખેસતો રાંજ, ભાર પડ્યો તો પડ્યો;' કેવલ છે.

આવદાની, સી૦ આવક; પેદાશ; ઉપજ.

આવધ, સી૦ વસવાયામાંના કોઈને કામ કરવા બદલ જે વર્ષાણુ બાંધી રાખવું હોય તે. ૨ અમુક અમુકને ખેડવા આપેલી જમીન.

આવરફૂટો-ખૂટો, પુ૦ આવરદાનો છેડો; મોત.

આવરણ, ન૦ [સં૦] ઢાંકણ; આચ્છાદન. ૨ લગતાં-વળતારાં-સમ્યક્ની જનનો સમૂહ.

આવરદા, ન૦ સી૦ [સં૦ આચ્છાદય] જનમથકી તે મોત લગીના વખત; અન્ધગાની; આલુખ્ય.

આવરણું, કિં ૨૦ વ્યાપવું; ફેલાવું; ઢાંકવું. 'અગમ અગોચર સહુને હરી, બ્રહ્મા કીટ લગી માયા આવરી.' (અખો). ૨ ઢાંકવું.

આવરેજ, સી૦ પુ૦ [અ૦] કોઈ વધતી કોઈ ઓછી એવી જે જુદી જુદી રકમો તેના સરવાળાને રકમની સરખામણે ભાગેથી જે સરખો પ્રમાણ આવે તે; સરાસરી એકને ૧૭, બીજાને ૨૫ અને ત્રીજાને ૩૦ રૂપિયા નફો થયો હોય તો એકે જણને ૨૪ રૂપિયાની આવરેજ આવી કેવાય.

આવરો, પુ૦ સરાસરીમાં હિસાબ રાખવાનો એક જતનો ચોપડો. —એમાં દરમહિનાની ખાતામાં લખેલી રકમો એકંદર કરી મહિનાવાર લેણુદેણુ જણાવ્યું હોય છે.

આવરો, પુ૦ માણસ માંડું પડી ઉઠ્યા પછી ધડીએ ધડીએ ખાઈ ખાઈ થયાં કરે તે; ભલડો.

આવર્તમાન, ન૦ [સં૦] ફેરવેલું તે; વારેવારે કરવું-થવું તે. ૨ ફરી ફરી વાંચવું લખવું તે; અભ્યાસ.

આવલિ, સી૦ [સં૦] હાર; પશ્કિત; ઓળ; લીટી; શ્રેણી.

આવડું, કિં ૨૦ [સં૦ યાન] છેડું ઓછું થવું જય તેમ કોઈની તરફ ચાલવું અથવા ચાલી મળવું—(તે બન્દર આગળ આવ્યો કે આગળોટને આવતાં દીડી; હું કાલે અહીં આવ્યો.). ૨ અન્દર થકી બાર નિકળવું (ઝાડને પાન ફૂલ આવ્યાં). ૩ ઉપજ થવું; દાખલ થઈને રેવું-જણાવું, પછી અન્દર કે બાર (તાવ આવે છે). ૪ જણાવું; દેખાવું; લાગવું; (ધ્યાનમાં એમ આવે છે). ૫ બનવું; ધડાવું; થવું; તૈયાર થવું; બનવાવું; (પાંધડી ઠીક ન આવી). ૬ તૈયારીપર રેવું (ધર પડવા આવ્યું છે). ૭ જે ધાતુની સાથે જોડાય તે ધાતુનો અર્થ રાખે છે (બાપદાદાની વખતથી કરતો આવ્યો છે). ૮ કોઈ તરફ પાંચવું અથવા હાજર થવું. (વખત આવ્યો). ૯ કોઈ પણ હાલતમાં જઈ પડવું. (તેઓ મારામારીપર આવ્યા). ૧૦ કમજ થવું (આખરે તે એ કિમતે આવ્યો). ૧૧ માપક, ખેસતું થવું (એને અફરખો આવતો નથી). ૧૨ ગરમીથી સુળવું. (અવાળા આવ્યા છે. જલ આવી, મો આવ્યું એટલે ગરમીથી જલ ઉપર ચાંદી પડે ને લાળ ગળે). ૧૩ જવું (કોઈની પાસથી છુટું પડી જતી વખત—હું આવુંછ ત્યારે). આવવું અને જવું એ બે ઉલટા બોલો છે. આવી ચડવું—આવી પોચવું—એકાએક આવી મળવું—એકાંક થવું; ટાંકણ

ઊપર-અડી વેળાએ આવી પોચવું. આવી ચુકવું-
આવી રેવું-થઈ ચુકવું; બન્ધ પડવું; ખુટીપડવું.
આવી જવું-આવવું અને પછી થોડીવારમાં જવું. ૨
આવવું. આવી પડવું-એકદમ આવીને પડવું-દુઃખ,
સફટ ઈં આવી-ફસવું-આવીને ફસી પડવું-કબજ
થવું. આવી બનવું-છેડા આવવો; મોત આવવું;
નાશ થવો.

આવશ્ય, સ્ત્રી [સં] જરૂરીયાત; અગત.

આવશ્યક, વિં [સં] જરૂરનું; અગતનું.

આવસથ, નં [સં] વિશ્રામસ્થાન. ૨ વતભેદ.

આવહ, વિં [સં] લાવનાર; કરનાર;—સુખાવહ,
ગુણાવહ, ઈં.

આવળ, પું એ નામનું ઝાડ અથવા તેનું લાકડું—
આવળનાં દાંતણ.

આવળગાવળ, પ્રત્ન; સન્તતિ.

આવાગમન, નં આવવું અને જવું તે. ૨ જન્માન્તર;
ચોર્યાસીનો ફેરા; પુનર્જન્મ.

આવાર, અં આવેળા; આફેરી.

આવાસ, પું [સં] અવાસ.

આવાહન, નં [ણ] મન્ત્ર લણી દેવને મૂર્તિમાં
અથવા મનમાં પધરાવવા તે. ૨ માન થકી તેડું કરવું—
મોલાવવું તે.

આવિર્ભાવ, પું પેસવું, દાખલ થવું તે; પ્રગટ દેખાવું તે.

આવિર્ભૂત, વિં [સં] પ્રગટ; દેખાઈવું; પ્રત્યક્ષ; છતું.

આવીરહસા, નખળા થઈ ગયેલા.

આવું, વિં આ પ્રકારનું.

આવુંપોવું, લખ થતાં પેલાં કાંટલો બાંધે છે તેમાં વરની
તરફનાં સગાં ચાહલાના રૂપીઆ આપે છે તે.

આવૃત, વિં [સં] ઘેરેલું; ચાર પાસથી બન્ધ
કરેલું; ઢાંકેલું. ૨ ફેરવેલું; ચોતરફ હલાવેલું.

આવૃત્તિ, સ્ત્રી [સં] ફરી વળવું તે. ૨ ફરીથી
થવું તે. ૩ વારે વારે ફર્યાં કરવું તે. ચોપડીની ચાર
આઠત્રિ થઈ એટલે ચાર વખત છપાક યુક્તિ-ચાર
વખત દુનિયામાં ફરી વળી.

આવેગ, પું [સં] ભેદ; ધક્કો; ભેરવાળી દોડ. ૨
ભેર (દુઃખનું). ૩ (કાવ્ય શાસ્ત્રમાં) ૩૩ અલિ-
ચારી ભાવ કેવાયછે તેમના એક-જેની આશા ન
રાખી હોય તેવું બન્યાથી અથવા નાખુશ કરે તેવી
બીનાઓથી જે ગભરાટ થાય તે.

આવેશ, પું [સં] વિચાર અથવા ભેરસામાં ચિ-
ત્તનું જે શોષાઈ જવું તે; ભેરસામાં આવેલી હાલત-
કામાવેશ, ક્રોધાવેશ ઈં. ભેસ; ભેર; જખરી
અસર; ખુંવારી.

આવેશી, વિં આવેશવાળું.

આશંસા, આશાફા.

આશા, આશા.

આશક, વિં [આં] જેને કાંઈના ઉપર પ્રેમ થયો
હોય તે; પ્રેમવશ; મોહિત; પ્યારથી ચાહનાર—
પછી પુરુષ કે સ્ત્રી. ૨ પ્રિય; પ્રિતમ. (પછી પોતાની
સ્ત્રીના કે પારથી સ્ત્રીના.)

આશકમાશુક, એકમેકને ચાહતાં એવાં સ્ત્રી પુરુષ;
પ્યારો અને પ્યારી; લાલ અને લલના; પ્રિય અને
પ્રિયા. પરણનાર વર વડુ અથવા પરણ્યા પછી લૌકિક
નિયમ તોડી એકમેકને ચાહનારાં સ્ત્રી પુરુષ.

આશકાર-રો, વિં [ફાં] ઉઘાડું; દેખાઈવું; બાણી-
તું; બહેર.

આશકી, સ્ત્રી [આં] પ્યાર બાંધવો—આશક
થવું તે. આશકની જે હાલત તે.

આશકુંડું, ફિં અં સન્દેહમાં પડવું.

આશાફા, સ્ત્રી [સં] શક; સન્દેહ. ૨ અણુવિશ્વા-
સ; અપતીભ. ૩ ખીક; ભય; ડર.

આશાના, વિં [ફાં] દોસ્તદાર; જે પ્યાર કરે તે.
૨ સ્ત્રી જેનો જે સ્ત્રીના ઉપર પ્યાર હોય તેની તે;
પ્રિયા; પ્યારી.

આશાનાઈ, સ્ત્રી [ફાં] દોસ્તી; સ્નેહ; મિત્રાઈ. ૨
ચાહેના; આશકમાશુકના જે સમ્બન્ધ તે; ચારી.

આશય, પું [સં] મનની ધારણા; ઉદ્દેશ; કારણ;
અભિપ્રાય; મતલબ. ૨ દેકાણું; સ્થળ; સમાવવાની
જગા.—જલાશય, અન્નાશય, મૃત્તાશય ઈં.

આશરવાદ, આશીર્વાદ.

આશા, સ્ત્રી [સં] વાલો પદાર્થ મળવા વિષે અથવા
ધારેલી વસ્તુ બનવા વિષે રોત દિવસ મનની જે વૃત્તિ
ફે તે; ઉમેદ; ઈચ્છા. ૨ ભરોસો; વિશ્વાસ.

આશાપુરી, સ્ત્રી એ નામની દેવી.

આશાડ, આષાઢ.

આશાબન્ધ, વિં [સં] આશાવાળું; આશાથી
બન્ધાયેલું-ભરેલું.

આશાભક્ષ, વિં [સં] જેની આશા પૂરી ન પડી
હોય તે. ૨ શોકાતુર; દલગીર; ઉઠાસ.

આશાચુક વિં [સં] આશાવાળું-ભરેલું.

આશય, સ્ત્રી પું [સં] આશિસનું આશીઃ]
આશીર્વાદ એ શબ્દ જેવો.

આશીર્વાદ, પું સાર-કલ્યાણ-સુખ થાઓ એવી રી-
તનું જે મનનું ચિન્તન અથવા મુખનું ભાવણ તે;
દવા; શુભ ઈચ્છવું તે.

આશો, પું [સં] આશિન] સંવત વર્ષનો બારમો
મહિનો.

આશોચ, નં [સં] અશૌચ.

આશ્રય, નં [સં] અચરની; અજળ; ચમકાર.

આશ્રમ, પુ૦ છ-દગીની મળલ (ઉમર પ્રમાણે). બ્રહ્મચર્ય, ગાર્હસ્થ્ય-ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થ અને સન્યાસ. ૨ અમુક જગા; ચોક્કસ ટુકાણું-મુકામ. ૩ આરામ પામવાની જગા.

આશ્રમી, વિ૦ આશ્રમવાળું-ચિતાશ્રમી.

આશ્રય, પુ૦ [સં૦] આશરો.

આશ્રયી, વિ૦ [સં૦] જેને આશરો મળ્યો હોય તે.

આશ્રાન્ત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] આશ્રય પામેલું એવું. ૨ નિરાંત રાખી રૂંધલું. 'તારી આશ કરી આશ્રાન્ત થો.' (શુકદેવ આખ્યાન).

આશ્વાસ, પુ૦ [સં૦] નિર્વૃત્તિ; શાન્તિ. ભય-દુઃખ પામેલાનું ભય-દુઃખ નિવારવાને જે આશ્રય-બોધ આપેલો તે; દિલાસો.

આશ્વાસન, ન૦ આશ્વાસ આપવો તે; આસના વાસના.

આશ્વાસવું, કિ૦ સ૦ આશ્વાસ આપવો; આસના વાસના કરવી.

આશ્રિત, વિ૦ [સં૦] જેને આસરો આપેલો છે તે; શરણાગત. ૨ આધીન; વશ; તાબે.

આશ્રિત, પુ૦ [સં૦] આશો.

આષાઢ, પુ૦ સંવત વર્ષનો ૬ મો મહિનો.

આષાઢી, સ્ત્રી૦ આષાઢ સમ્બન્ધી એકાદશી, પૂર્ણિમા ૫.

આસ, સ્ત્રી૦ આશા; આશ.

આસકં, આશકં.

આસકા, સ્ત્રી૦ દેવને ચડાવેલી વસ્તુનો કંઈક ભાગ પાછો લઈ શરીરને લાગાડવો તે. ૨ એમ લગાડેલી જે વસ્તુ તે.

આસકા, વિ૦ [સં૦] પ્રીતિથી કાર્મની પછવાડે અતીસં લાગેલું-પડેલું તેવું; અનુરક્ત.

આસક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] અતીસરનેહ; અનુરાગ; વળગણ.

આસક્તિ, પુ૦ [સં૦.વ્યાસક] પ્રીતિથી દરકારની પછવાડે લાગવું-ભર્યાં કરવું તે; વળગ્યું રેવું તે; આસક્તિ.

આસન, ન૦ [સં૦] બેસવાનું ટુકાણું—પાટલો. ગાદી, ખુરસી, કાચ વગેરે. ૨ બેઠાં દર્ભ ધોતી જે પવિત્ર વસ્તુ ઉપર બેસવું તે. ૩ બેસવા બેઠું રેવા સુવા વગેરેની જે રીત તે—૮૪ ભોગાસન ને ૮૪ જોગાસન. ૪ સવારીના ઘોડાની પીઠપર જે ગાદી બેસવું થાય તે અથવા જે બેઠક કરવી તે. ૫ ચોપડી અથવા પત્રકમાં પાડેલો જે કાંઈ તે; ખાનું. ૬ જમવા બેસવાનું ટુકાણું. ૭ ચાંદાં ઉપર માખી ફંસારી અધાર કરેલું તે—એ અધાર સ-ધ્યાકાળે જવેલું એટલે તેમાંથી પાછા છવડા પેદા થાય છે. ૮ [સં૦] અધ્યગમ્યાં એક ઔષધિ. આસન માંડવું—જગા-

બેઠક કરવી. ૨ મુકરર જગા ઉપર બેસવું. ૩ જે વસ્તુ ઉપર બેસવાનું હોય તે મુકવી—પાથરવી.

આસનવિધિ, પુ૦ સ્ત્રી૦ [સં૦] આસન કરવાની રીત.

આસનાવાસના, સ્ત્રી૦ ગભરાઈ ગયલાંને જે આશા-દીલાસાથી ધીરજ આપી સમજાવવું તે.

આસનિયું, ન૦ બેઠાં દર્ભ ધોતી જે પવિત્ર વસ્તુ ઉપર બેસવું થાય તે વસ્તુ.

આસની, સ્ત્રી૦ છેક નાનું જે બેસવાનું આસન તે.

આસન્ત્રો-દ્રો, પુ૦ એ નામનું ગ્રાહ. જેનાં પાતરાં પીવાની ખીડી વાળવાના કામમાં આવે છે.

આસન્ન, અ૦ [સં૦] પાસે; નજીક; નિકટ; સમીપ.

આસપાસ, અ૦ ચોતરફ; ચારે બાજુએ.

આસમાસ, અ૦ ખામુખા; ગળીગળિત; જરૂર ન છતાં જરૂર કરીને.

આસમાન, ન૦ [કા૦] આકાશ.

આસમાની, વિ૦ આસમાનનું-સમ્બન્ધી-જેવું. આસ-માની રક્ષ; આસમાની આશ્રત.

આસરવાદ, આશીર્વાદ.

આસરે, અ૦ નક્કી નહિ પણ સુમારે; અટકળે; જેવું ને જેટલું જોઈએ તેવું ને તેટલું નહિ પણ તેને લગ-ભગ મળતું આવે તેટલું.

આસરો, પુ૦ [આશ્રય] જે જોર અથવા ઉપાયે કંઈ કામ થાયે અથવા કોઈ માણસ સફટમાંથી ઉગરે તે; મદદ; ટેકાં આધાર.

આસવાસના, આસનાવાસના.

આસા, આશા.

આસાએશ, સ્ત્રી૦ [કા૦] થાક ઉતારવો તે; આરામ; નિવ્રત્તિ પામવી તે.

આસાન, ન૦ આભાર; ઉપકાર; પાડ.

આસામી, પુ૦ શખસ; અમુક-ચોક્કસ માણસ. ૨ જેણે ખેતર, જમીન ગણોતે—ભાડે રાખી હોય તે શખસ. ૩ દેખદાર. ૪ પૈસાદાર.

આસામીવાર, અ૦ દરેક આસામીનું તેને તેને લગતું હોય તેમ (ખાનું).

આસાવન્ત, વિ૦ આશા રાખનાર.

આસાવરી, સ્ત્રી૦ એ નામની રાગણી સવારના ગવાય છે. એ રાગણી ધણીજ થંડી ને શોકાતુર લાગે છે. એને સાવેરી પણ કહે છે.

આસિન્દ્રો, આસન્ત્રો-દ્રો.

આસિસ્ટન્ટ, વિ૦ [અ૦] મદદગાર; મદદનીસ; સાહાય કરનાર.

આસુરી, વિ૦ અસુર સમ્બન્ધી.

આસુયા, [સં૦] અસુયા.

આસો, પુઠ **આશિવન.** ‘આસો માસો શરદ પુતી-મતી રાત ને.’

આસોપાલવ, પુઠ [સંઠ] અશોક એ નામનું ઝાડ, એની ઘટ્ટ છાયા ઘણી રળિઆમણી લાગેછે.

આસ્કન્દ, પુઠ એક વનનો કન્દ.

આસ્તરણ, નઠ [સંઠ] પાથરવું-મિછાવવું તે. ૨ પાથરેલી અથવા મિછાવેલી જે વસ્તુ તે-સાદરી; સેત-રંછ, મિછાવું વગેરે.

આસ્તિક, વિઠ [સંઠ] જગતને કરનાર પરમેશ્વર છે એમ માનનાર. પરમેશ્વરને અને ભવિષ્યસ્થિતિને જે સત્ય માનેછે તે.—**આસ્તિ-છે એ ઉપરથી** (એનું ઉલટું નાસ્તિક).

આસ્તિક્ય, નઠ [સંઠ] આસ્તિકપણું.

આસ્તે, અઠ [ફાઠ આહસ્તે] હળવે; ધીમે; ધીરજ-થી; ઘણી દોડથી નહિ.

આસ્થા, સ્ત્રીઠ [સંઠ] આસકિત; પ્રેમથી વળગી રેવું તે. ૨ ભાવ; વિશ્વાસ.

આસ્થિક, વિઠ [સંઠ] આસ્થાવાળું; ભવિક.

આસ્પદ, નઠ [સંઠ] જગ્યા; ટુકાણું.

આસ્ફોટણુ-ન, નઠ થાપવું; પોલે દાથે ટોકવું. ‘આસ્ફોટણુ સ્કન્ધ કીધું શ્રીદરી.’—(પેઠ ૬૦).

આસ્થ, નઠ [સંઠ] મુખ; વદન.

આસ્વાદ, પુઠ [સંઠ] રચિ; સવાદ; ગળકા; રસ.

આંહુ અઠ અદીયાં. ૨ નહિ; ના.

આહુલેકરમ, પુઠ [ફાઠ] મેહેરયાની કરો સાહેબ.

આહુલેકાર, પુઠ [ફાઠ] કારભારી.

આહુ-હા! અઠ આશ્ચર્ય, દુઃખ, ઈન્ની સૂચના કરનારો શબ્દ.

આહાર, પુઠ [સંઠ] જે ખાવાનું તે; ભોજન; ભક્ષણ. ૨ ખાવાનું માપ. (એને ખાવાનો આહાર ધણો છે.)

આહારી, વિઠ [સંઠ] આહાર રાખનાર-પ્રલાહારી એટલે ક્ષત્રિકનો આહાર રાખનાર; મત્યાહારી-માછલાં વગેરે ખાનાર.

આહીર, પુઠ [સંઠ આલીર] ગોવાળિયાની જાત; ગોવાળિયો; ગ્વાલ; ગોપ.

આહીરડાં, નઠ આહીર જાતનાં માણસ (કવિતામાં).

આહીરી-રી, સ્ત્રીઠ આહીર-બીવ વગેરેની સ્ત્રી. ‘માખી મધનો સક્ષય કરે, પણ આહીરી હુંડી સાંચરે.’

આહુનિ, સ્ત્રીઠ [સંઠ] અગ્નિમાં હોમવાની જે વસ્તુ તે. ૨ હોમવું તે.

આહી, પારધી.

આદ્ધિક, નઠ [સંઠ] ધર્મસમ્બન્ધી કરવાનું નિત્યકર્મ.

આદ્ધાદ, પુઠ [સંઠ] આશ્ચર્ય સાથે જે આનન્દ તે. ૨ હરખના શબ્દ; કલ્હોલ.

આહવત, હજમ, ધોખી વગેરેને ખાર માસના કામ બદલ આપવાનો કરાવ.

આળ, નઠ વાંક ન છતાં વાંક છે એમ જે રેવું તે; તોહામત; બટ્ટા; વગર કારણે દોષ બોલવો તે; બતાવો. આળ મુકવું-ચડાવવું. મિથ્યાભાસ, આહું, નિમિત્ત, વસ્તુતઃ નહિ પણ માની લીધેલું કારણ-‘અખા અળપયા બોલે આળ.’ ૨ અટકચાળું-‘વળી વાનરનાં પુછાં બલે આળે રે.’

આળપખાળ, વિઠ મિથ્યા; ફેગટ.

આળય, આલય.

આળવાળ, પુઠ ક્યારો.

આળસ, નઠ [સંઠ આલસ્ય] ઉદ્દોગ કરવાનું મન ન થવું તે. ૨ મન્દ સ્થિતિ; સૂરતી. આળ આવવું-કરવું-થવું. આળસ ખાવું-ગ્યાસ ખાવું.

આળસવું, ફિઠ અઠ બન્ધ રેવું; અટકા પડવું. ‘તે ત્યાં જતો આળસ્યો.’ ૨ મટવું; ટાળવું, જતું રેવું. ‘આળ પંખાળ જેને આળસ્યું, સમ દૃષ્ટિ સમન્વયા તે સમું.’ (અખો).

આળસીજવું, ફિઠ સઠ દિલ ન લાગેથી કામ કરવું બન્ધ રાખવું.

આળસુ વિઠ આળસવાળું-થી ભરેલું.

આળી, સ્ત્રીઠ સોનીની અગ્નિ (સગડી) એટલીમાં જે લાખી ગોખલી હોય છે તે. ૨ વિઠ બીજા શબ્દની સન્ધીમાં બોલાતો શબ્દ. વાળી; ‘લોહીઆળી.’ ૩ જરા અડવાથી કે ઘસાવાથી ઘણી નરમ ને રેગી થયેલી શરીરની જગા. ‘આળી ચામડી.’ ૪ બીનાસવાળી; સૂકું નહિ પણ લીલું.

આળીગાળું, વિઠ અટકચાળું—‘વારે જે જસોદા મૈયા કહાનને, આળીગાળો ચામ કરે છે.’

આળીજવું, કસણું, ઝીણું આવવું.

આળું, વિઠ વાળું; ભરેલું—એ પ્રત્યય શબ્દની પાછવાડે લાગેછે. સુખાળું; બેશાળું. ૨ જરા અડક્યાથી પણ દુખ થાય તેવું થઈ ગયલું—(જ્યાં દરદ હોય તે રૂકાણું). ૩ લીલું; ‘આળું ચામડું.’ ૪ ભિનાસવાળું; સૂકું નહિ પણ તાળું.

આળે, આલય. (કવિતામાં).

આળેખડું, ફિઠ સઠ આંકડું; ચિતરવા-ભરવા-લખવાનું આહું કરવું; સાદું ચિતરવું.

આળેટડું, ફિઠ અઠ સૂતાં સૂતાં એક રૂકાણેથી બીજે રૂકાણે એમ ગળજાં-લોટાં કરવું.

ડ.

ધ, પુઠ [સંઠ] મૂળાક્ષરનો ત્રીજો મૂળાક્ષર.

ધ, અઠ [સંઠ] કોષ, દયા, દુઃખ વગેરેની સૂચના કરનારો શબ્દ.

ઇ, સં આ; ઐ.

ઇધારું, એક જાતનું તેલવાળું ફળ.

ઇચ, ઇચ્છ.

ઇચ્છું, કિં સં ખાયાં કરવું; પેટમાં ભર્યાં કરવું.

આછી ખોદેલી બદીમાં નાંખવું.

ઇટ, ઇટ.

ઇટડી, ઇટરડી.

ઇડાળ, સ્ત્રી હાર. 'કાડીધોની ઇડાળ.'

ઇડું, નં [સં અણ] પક્ષી અને ખીજાં કેટલાંક પ્રાણીની માદાનામાં ગરભને રાખનારી જે એક વસ્તુ બન્યા છે તે જેમાંથી જન્મું નિકળે છે તે. ૨ દેરાંનું શિખર.

ઇદાણી, ઇદાણી.

ઇદાણી, સ્ત્રી ધાસની ઉદાળ-વાઘરી લોક બનાવે છે.

ઇધણ, નં [સં મધન] ઇધણું.

ઇધણધારી, વિં જેનું ભણવા ઉપર ચિત્ત નહિ તે; મૂર્ખ; દોહ. ૨ હીણકમાઉ. ઇધણધારી જેવો કરમે ભાગ્યો છે.

ઇધણું, નં ખાળવાનું લાકડું.

ઇએળ, સ્ત્રી ઇયળ.

ઇકખાલ, નં [આં] નસીય; ભાએગ; ભાગ્ય. ૨ સારું નસીય; આપાદાની.

ઇકરાર, પું [આં] જેવું હોય તેવું ખરેખર કેવું તે; કબૂલાત; ફાલકરાર; ખાતરીથી બોલવું તે. ૨ સોગન લઇને જે કેવું-સાક્ષી આપવી તે.

ઇકસીર, વિં ફાં અકસીર; લાગુ પડે તેવું.

ઇકેડ, સ્ત્રી એક જાતનો ઝાડનો છાંડ.

ઇકેતેર, વિં દશ વખત સાત અથવા સિનેર અને એક; ૭૧.

ઇછું, સ્ત્રી [સં] સેરડી.

ઇફવાકું, પું અથોધ્યાના સૂર્ય વંશનો પેલ્લો રાગ. ૨ તેના વંશનો.

ઇખલાસ, સ્ત્રી [આં] અતીસં જે મિલાપ તે; ધણીજ દોસ્તી; પરમ મિત્રતા; ખરા સ્નેહ.

ઇખતેસાર, પું [આં] હુંકું કરવું તે. ૨ સારાંશ; સંક્ષેપ કથન.

ઇફગળા, સ્ત્રી ઇડા.

ઇફરેજ, અફરેજ.

ઇફિત, નં [સં] ચિહ્ન; નિશાની. ૨ મનની વાત જણાવનારા શરીરનો જે ચાળો તે. ૩ સફેત; વ્યક્ત; ગુપ્તઉદ્દેશ. ૪ સેન; ફોજ. ૫ તપાસ; શોધ. ૬ જવું તે; ગમન.

ઇફલણક, નં અફરેજ લોકનો દેશ.

ઇફલિશ વિં ઇફલણદેશ સમ્યન્ધી; અફરેજ.

ઇચ્છું, કિં સં ઇચ્છા કરવી; ચાવું. ૨ આશા રાખવી; ઉમેદ બાંધવી.

ઇચ્છા, સ્ત્રી [સં ઇપ-ઇચ્છું] દ્રાઇ પદાર્થ ભોગવવા-મેળવવા વિષે મનમાં જે જોતસો થઇ આવે તે; ચાવના થવી તે; મરજી; ખુશી; કામના; વાસના; ખામોશ; રચિ; શોખ. ૨ આશા; મુરાદ.

ઇચ્છાકું, પું ઇચ્છેલો અફ.

ઇચ્છાન્વિત, વિં ઇચ્છા-વાસનાવાળું.

ઇચ્છાપુરઃસર-પૂર્વક, અં ઇચ્છાથી-સાથે; ઇચ્છા હોય તેમ.

ઇચ્છાકળ, નં ઇચ્છેલું જે ફળ તે. ૨ ત્રૈશિક ગણિતમાં આપેલી ત્રણ સંખ્યા ઉપરથી જે ઇચ્છેલી ચોથી નિકળે તે.

ઇચ્છિત, વિં [સં] ઇચ્છેલું; ધારેલું.

ઇચ્છુ, વિં [સં] ઇચ્છા કરે તે; ઇચ્છનાર.-વિલેચ્છુ, દ્રવ્યેચ્છુ, હિતેચ્છુ, મોક્ષેચ્છુ ઇં.

ઇછું, ઇચ્છું.

ઇજત, સ્ત્રી [આં] આયરુ; માન; પ્રતિષ્ઠા.

ઇજત આસર, વિં [ફાં] એ શબ્દથી આયરુ-દારને લખવામાં આવે છે.

ઇજ તેરાખ, [ફાં] ખેચેતી.

ઇજન, નં [ફાં] તોતરું; તેડું-જમવા, મળવા વગેરેનું.

ઇજહાર, વિં [ફાં] જાહેર.

ઇજ, સ્ત્રી [આં] ફૂંખ; વેદના; દેરાનગતિ; તસદિ. ઇજ થવી-કરવી-પોતવી.

ઇજફત, સ્ત્રી [આં] વધારો; ઉમેરો-ઇજફત ગામ એટલે જે વનન ઇનામદારને હમ્મેશને માટે મળ્યું હોય તે. ઇજફતખાતું એટલે રાગઓમાં એકમેકને અપાતી લેવાતી જે બેટ તે સમ્યન્ધીખાતું.

ઇજર, સ્ત્રી [ફાં] પગથી તે ફેડલગી પેરાય તેનું અને પોણું (તફા નહિ) રાખી સીવેલું રેશમી કપડું; એક તરેદનો લેવો.

ઇજરદાર, વિં [ફાં] ઇજરે રાખનાર.

ઇજરે, અં ઇજરો અપાયેલો લેવાયેલો હોય તેમ.

ઇજરેદાર, ઇજરદાર.

ઇજરો, પું [ફાં] ધણી-સરકારને કેટલુંક દ્રવ્ય ભરી-ભરવાનું કબૂલ કરી પછવાડેથી થવાનો નફો નુકસાન પોતાને માથે હોરી લઈ જે લેવાર ચલાવવ તે-જમીન, દારુ, વગેરેના ઇજરા. માત્ર અમુકજ વહિવટ કરે તેવો સનદી હક; પટો; મકતો.

ઇજજત, ઇજત.

ઇઝરાવું-મજવું, કિં અં હંયામાં બળ્યાં કરવું (અદેખાથી નહિ પણ પોતાનાજ હુ:ખથી). હંયામાં સોસાવું.

મજા, પુ૦ [અ૦] ત્રણ જ્યને પાસપાસે ઉભા મુકેથી
જે લખ્યાઈ થાય તેટલું માપ; પુટનો આરમો ભાગ.

મજવું, ખાવું.

મજનેર, પુ૦ [અ૦] હિસાબ, સજ્જા અને નકશા,
એ ત્રણ સમ્યન્ધી જેને માહિતી હોય તે.

મટિયાણુ મળવું, કિંઠ કકલાણુ મચી રેવું.

મટી, સી૦ દોરતી તોડવી તે; ઉંચું મન કરવું-ખેસવું તે;
કટા.—(અલ; તારી સાથે છટ્ટી-એમ છોકરાંએ ખેલેછે).

મટોતેર, વિ૦ સાત વખત દશ અથવા સિતેર અને આકાં૭૮.

મટ્યાસી, અટ્યાસી.

મડા, સી૦ [સં૦] ગાંડની કુરડી ઉપરનું જે હાડકું
ત્યાંથી તે માથાલગી હવાને જવઆવ કરવાના જે ત્રણ
રસ્તા કરવાછે તેમાનો એક; નાભિચક્ર-ફૂંડી આગળ-
થી ઉત્પન્ન થતો શ્વાસ નાકની વાટે આર પડેછે તે
જે જમણા નસકારાં તરફથી વધારે જોરમાં નિકળતો
હોય તો મડા નાડી જોરથી ચાલતી કેવાય છે-ગ્રાયાં
નસકારાં તરફથી વધારે જોરમાં નિકળતો હોય તો
પિચ્છલા નાડી જોરથી ચાલતી કેવાયછે અને બન્ને-
માંથી સરખી રીતે નિકળતો હોય તો મુધુમ્બુ નાડી
ચાલેછે એમ કેવાયછે-એ ત્રણ સરોદાની નાડી
કેવાયછે. ૨ પૃષ્ઠિ. ૩ ગાય.

મડીપીડી, સી૦ જે ભોળવેલી રાખોડીની ગોળીએ
વરવડુના ઉપરથી (નજર ન લાગે તેટલાસારુ) ઉ.
તારી આભુઆભુએ ફેંટી દેવામાં આવેછે તે; લગનમાં
પ્રાસી શાસતરની એક વેપી રીત.

મટ, અ૦ [હિં] અહીંયાં; આ જગાએ; આણ્ણિકાર.

મટઆર, પુ૦ [આ૦] ભરંસો; વિશ્વાસ; પતીજ;
ખાતરી.

મટખારી, વિ૦ [આ૦] મટઆરવાળું; ભરંસાદાર;
વિશ્વાસુ; પતીજ-ખાતરીનું.

મટમામ, પુ૦ [આ૦] ખટલો; સવારી; લાયકી પર-
માણે જે સાથે રાખેલાં માણસ, થોડાં વગેરે સામગ્રી
હોય તે; અસખાખ; સરસરજામ.

મટર, વિ૦ [સં૦] ખીજું; અન્ય. ૨ ભુદું; ફરવું.

મટરાઈ, પતરાણ; કલાસ. ૨ છેલ્લાર્ધ.

મટરાણ, સી૦ [આ૦] નાખુશી; જેરમેહેરખાની. ૨
આપવડાર્ધ; ગર્વ.

મટલાખ, વિ૦ [આ૦] ભુદું; છુદું. એ ખેલ ફોજ-
ના સિપાઈઓને લાગેછે. મટલાખ સિપાઈ અને સર-
જામ સિપાઈ-મટલાખ સિપાઈએને સરકારી ખરએ
મોટા મોટા સરદારો પોતાની પાસે રાખેછે. સરજામ
સિપાઈઓના ખરય તેઓને આપેલી જમીનની પેદાશ-
માંથી ચાલેછે.

મટસ્થિત, અ૦ [સં૦] અહીં તહીં.

મતિ, અ૦ [સં૦] એ પ્રમાણે પૂરું થયું-છેડા આવ્યો
એવું જણાવનારો જે શબ્દ તે; સમાપ્તિબોધક શબ્દ.

મતિશ્રી થયું એટલે પૂરું-સમાપ્ત થયું.

મતિપ્રક-નિક્રક, પુ૦ [આ૦] બનવું-થવું તે; બનાવ.

મતિહાસ, પુ૦ [સં૦] દેશ, રાજ્ય લોક ઉપર જે જે
ગુજરયું હોય તે તે બનાવોની જે લખેલી અથવા વં-
શપરંપરા મોડે ઉતરતી આવેલી કથા-હકીકત તે;
તવારીખ; ખખર; અયાન; પ્રાચીન ટટાન્ત. ૨ કોષ
પણુ બાબતનું વિગતવાર ફેવું તે.

મતિહાસરુપ, વિ૦ [સં૦] મતિહાસના આકારમાં
હોય તેવું; મતિહાસ સરખું.

મત્યાદિ, અ૦ [સં૦] એ પ્રમાણે ખીજાં પણ; વગેરે;
એ આદિ લખતે.

મત્યાદિક, વિ૦ એ પ્રમાણે ખીજાં પણ હોય તે.

મદાં, ઢોકળાં.

મદરતદર, અ૦ [હિં] અહીં તહીં.

મનકાર, પુ૦ [પ્રા૦] ના પાડવી-ફેટી તે; ના; નિષેધ.

મનશાહલા તાહલા, [આ૦] જેમ મુલન્દ ખોદાની
મરછ હોય તેમ; જેવું ખોદાનું ચાવું; મશ્વરેમ્કા.

મનસાન, ન૦ [આ૦] આદમી; માણસ; માણસગત.

મનસાનિયત, સી૦ [આ૦] આદમીયત; માણસાર્ધ;
લક્ષમનસાર્ધ; વિવેક.

મનસાફ, પુ૦ [આ૦] જેને જેટલું ધટવું તેને તેટ-
લું અપાવવાની જે સારી ચાલ-કરજ તે; અપક્ષપાત;
નહિ જે તરફદારી તે; ન્યાય. ૨ વાળખીપણું; સાચ-
વટ; પ્રમાણિકપણું. ૩ સરકારમાં જે હરકાઈ કામની
તજવીજ ચાલે તે. ૪ યુકાદો; દેસલો.

મનસાફી, સી૦ [આ૦] મનસાફ કરવાની જે રીત
તે. ૨ વાળખીપણું.

મનામ, ન૦ બદલામાં પાછું કામ કરવાની અથવા કંઈ
લેવાની કસુલાત કરાવ્યા વના એકદમ ખુશી થઇને
જે આપી દીધેલું તે; ગરાસ; ભેટ; બક્ષીસ; જમીન,
ઘર, માલ વગેરે.

મનામમળકૃત, ન૦ એકાદું કામ કરેથી આપેલાં ઇના-
મમાં જે વધારો કરી આપવો તે.

મનામદાર, વિ૦ જેને ઇનામ મળેલું હોય તે; ઇનામનો
ભોગવંદો કરનાર.

મનામી, વિ૦ ઇનામવાળું-સમ્યન્ધી; ઇનામ દાખલ
હોય તે. મારી-ઇનામમાં મળેલી (જમીન).

મનાયત, સી૦ [આ૦] મેહેરખાની; માયા; કૃપા. ૨
પ્રીતિની નિશાનીમાં આપેલું જે બક્ષીસ તે.

મન્કમદાર્સ, પુ૦ [અ૦] કમાઈ ઉપર જે સરકારી કર તે.

મન્ડયા, સી૦ [અ૦] હિન્દુસ્તાન.

ક્રિતિમાળ, પુ૦ [આ૦] સાર; તાત્પર્ય; દૂકામાં જે મતલબ તે.

ક્રિતિભર, વિ૦ [આ૦] આતુર; અધીર; આરભુ-મન્દ; આશાતુર.

ક્રિતેભમ, [ક્રા૦] બન્દોષસ્ત; જોડાયુ.

ક્રિતિભરી, સ્ત્રી૦ આતુરતા; અધીરાઈ; આતુર ઇચ્છા.

ક્રિતેભર, ક્રિતિભર.

ક્રિદિરા, સ્ત્રી૦ [સં૦] લક્ષ્મી.

ક્રિદિવર, ન૦ [સં૦] આસમાની રક્તનું જે કમળ ફૂલ તે; નીલકમળ; નીલાત્પલ-એ સુરંગથી પ્રદુષિત થાય છે.

ક્રિદુ, પુ૦ [સં૦] ચન્દ્ર; ચાંદો.

ક્રિદુવાર, પુ૦ સોમવાર.

ક્રિદ્, પુ૦ [સં૦] દેવતાઓનો રાગ; સ્વર્ગનો અધિ-પતિ. ૨ રાગ; સુખ્ય-જેમકે મુગેન્દ્ર, કપીન્દ્ર ઇત્યાદિ.

ક્રિદગોષ, પુ૦ [સં૦] પેલે વરસાદે જે રાતાં રાતાં છવડાં જમીનપર પેદા થઈ ઉભરાયછે તે.

ક્રિદ્યાપ, ન૦ [સં૦] ઇન્દ્રધનુષ્ય.

ક્રિદ્યવ, પુ૦ એક જાતનાં કડવાં બીયાં; ઔષધિ.

ક્રિદ્યાળ, સ્ત્રી૦ ન હોય તે દેખાય ને હોય તે ન દેખાય ઇત્યાદિ ચમત્કાર દરશાવનાર મન્ત્રવિદ્યા; જાદુ. ૨ માયા; છળ; જુદું પણ અદ્ભુત દેખાવું તે.

ક્રિદ્યુષ્ય, ન૦ [સં૦] વરસાદનાં ટીપામાં સૂર્યનો પ્રકાશ પડવાથી આકાશમાં જે રક્તીન કમાન-ધનુષ્ય દેખાય છે તે-એ ધનુષ્ય સવારે પશ્ચિમ દિશાએ અને સાંજે પૂર્વ દિશાએ જણાયછે.

ક્રિદનીલ, પુ૦ [સં૦] નીલમણી; લીલમ.

ક્રિદ્યજી, (વૃત) ન૦ [સં૦] ચરણમાં અગિયાર અગિયાર અક્ષર આવે તેવું વૃત-(તતજ, ગગ).

ક્રિદવાણ-વાયણું, ન૦ [સં૦] ક્રિદવારણું એક જાતનું બારથી સુંદર દેખાતું પણ ખાતાં અતિસેંકડું લાગતું ફળ. ૨ કુટુંકું પણ દુર્ગુણી માણસ.

ક્રિદાણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] ક્રિદની સ્ત્રી.

ક્રિદાચુષ, ન૦ ક્રિદ્યુષ્ય. ૨ વરસાદની કમાન-જુદા જુદા રંગની આકાશમાં દેખાય છે તે.

ક્રિદાસન, ન૦ [સં૦] ક્રિદનું સિદ્ધાસન.

ક્રિદ્ય, સ્ત્રી૦ [સં૦] જે જે શક્તિવંત બારના પદાર્થનું જ્ઞાન થાયછે તે તે. ૨ શરીરનાં જે દ્વારે-રસ્તે-અવયવે બારના પદાર્થનું જ્ઞાન થાયછે તે દ્વારે-રસ્તે-અવયવ. ક્રિદ્યો જે પ્રકારની ગણાયછે; જ્ઞાનેન્દ્રિય અને કર્મેન્દ્રિય. જ્ઞાનેન્દ્રિયમાં ત્વગિન્દ્રિય (ચામડી), ચક્ષુર્ગિન્દ્રિય (આંખ), શ્રોત્રેન્દ્રિય (કાન), રસનેન્દ્રિય (જીભ) અને ઘ્રાણેન્દ્રિય (નાક) અથવા અડવાની, જોવાની, સાંભળવાની, ચાખવાની

અને સુંંધવાની ઇન્દ્રિયો આવી. એ એકેકી ઇન્દ્રિયોનો એકેકો વિષય છે તે આ: સ્પર્શ, રૂપ, શબ્દ, રસ અને ગન્ધ, એ પ્રમાણે છે. કર્મેન્દ્રિયમાં-વાગિન્દ્રિય (મોઢું), હસ્તેન્દ્રિય (હાથ), પાદેન્દ્રિય (પગ), ગુદેન્દ્રિય (અડાની વાટ) અને ઉપસ્થેન્દ્રિય (પિશાબની વાટ) એ આવી. કેટલાક વિદ્વાન એ દશમાં મન મુકાને અગિયાર ગણેછે. વળી કેટલાએક વિદ્વાનો ઇન્દ્રિયના ત્રણ વર્ગ કરેછે. જ્ઞાનેન્દ્રિય, કર્મેન્દ્રિય અને અન્તરિન્દ્રિય. અન્તરિન્દ્રિયમાં-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહકાર. ૩ જે અવયવે મૂંચાય છે અથવા પિશાબ થાયછે તે; ઉપસ્થેન્દ્રિય.

ક્રિદ્યગમ્ય, વિ૦ [સં૦] ક્રિદ્યગચ્છર.

ક્રિદ્યગચ્છર, વિ૦ [સં૦] ક્રિદ્ય પેાચી વળે તેવું; જ્ઞાન પામી શકાય તેવું.

ક્રિદ્યજાત, વિ૦ [સં૦] જેણે ક્રિદ્યોને છતાં હોય તે; મન મારેલું-મારી જાણતું હોય તે.

ક્રિદ્યદમન, ન૦ [સં૦] ક્રિદ્યને છતવી-વસ કરવી તે; મન મારવું તે; ક્રિદ્યા તોડી પાડવી તે.

ક્રિદ્યનિમ્લ-નિયમ, પુ૦ [સં૦] ક્રિદ્યદમન.

ક્રિદી, [સં૦] ક્રિદ્ય.

ક્રિદીજીલાળ, પુ૦ વારે વારે અને ઘણું મૂંચાય તે. ૨ વારેઘડીયે ઘણો પિશાબ થાય તેવું જે એસડ તે.

ક્રિદ્યા, બાળવાનાં લાકડાં.

ક્રિદ્ય, ન૦ [સં૦] બાળવાનાં લાકડાં. ૨ અળળણ.

ક્રિદ્યેકુટર, પુ૦ [અ૦] તપાસ કરનાર; ઉપરી.

ક્રિદી, અ૦ આ તરફ; આણીમેર.

ક્રિદ્યે અમીર, પુ૦ [ક્રા૦] અમીરનો છાકરો.

ક્રિદ્યાત, સ્ત્રી૦ [આ૦] પૂત; ભગ્ન; ભક્તિ; બન્દની.

ક્રિદ્યારત, સ્ત્રી૦ [આ૦] બાલવાં લખવાંની ધપ-રીતિ-તરેહ-ભૂક્તિ.

ક્રિદ, પુ૦ [સં૦] હાથી; ગજ.

ક્રિદાનન, પુ૦ [સં૦] ગણપતિ.

ક્રિદ, એમ.

ક્રિદલો, પુ૦ અમલો.

ક્રિદાન, ન૦ લાવ; વિશ્વાસ; ધર્મ ઉપર જે આસ્થા તે. ૨ ધર્મ; દીન; ૩ સાચવટ; પ્રમાણિકપણું.

ક્રિદાનદાર, વિ૦ ક્રિદાનથી વેવાર ચલાવનાર; પ્રમાણિક; વિશ્વાસુ.

ક્રિદાનદારી, સ્ત્રી૦ પ્રમાણિકપણું; સાચવટ.

ક્રિદાની, વિ૦ ક્રિદાન ઉપર રેનાર; વિશ્વાસુ; સાચું.

ક્રિદામ, પુ૦ [આ૦] ધર્મ સમ્યન્ધી કામકાજમાં જે આગેવાન તે; કાજ; મુકાં.

ક્રિદામદાંડગા, પુ૦ ધરમનું નામ રાખી મોટી બુઝ્યાપ કરનાર; ધરમની પણ તમા ન રાખી અતીસ પાપનું કામ કરનારો.

ક્રમારત, સ્ત્રી [આં] બાંધવું-ચાલવું તે; બાંધણી.
૨ પથ્થર, ચુનો, ઈંટ, મટાડી, લાકડું વગેરે સાધનોથી
બાંધેલું જે મોડું ઘર તે; કિલ્લો; હવેલી. ૩ જુકિત;
તદ્ધાર.

ક્રયણ, સ્ત્રી એક ગતનો ઝીણો લાંબો લીસો કીડા—
અનાજ શાક વગેરેમાં હોય છે.

ક્રયા, અં યા; અથવા.

ક્રયાદ, યાદ.

ક્રયાદગારી, યાદગારી.

ક્રયાદદાસ્ત, યાદદાસ્ત.

ક્રયાદી, યાદી.

ક્રયાને, યાને.

ક્રયાર, યાર.

ક્રયારબાજ, યારબાજ.

ક્રયારી, યારી.

ક્રયાલુદી, યાલુદી.

ક્રયાળ, અચાલ.

ક્રશા-શયા, ઈર્ષા.

ક્રશદા, પુ [ક્રા] મનની ધારણા; મનસુઓ; વિ-
ચાર; ઉદ્દેશ.

ક્રશની, વિં ક્રશન દેશ સમ્બન્ધી.

ક્રલકામ, પુ [આં] કાગળપત્રમાં લખવાનો એ-
કાદો મોટો ખિતાબ; યોગ્યતામાન. ૨ સરકાર-રાજ્ય
તરફથી આપવામાં આવેલી પદવી.

ક્રલમ, પુ [આં ઈદમ] હરકોઈ વિદ્યા; શાસ્ત્ર;
કળા. ૨ મેલી વધા; ગદ્ય. ૩ કલાજ; તજવીજ.

ક્રલમી વિં કલમ બળનાર; કાબેલ; હોશિયાર. ૨
બુધ્ધિ; ગુણી.

ક્રલા, સ્ત્રી [સં] શૃષ્ટિ.

ક્રલાકા, પુ રાજ્યકારભાર કરવા સુતરે પડે તેને
માટે કરેલો રાજ્યનો વિભાગ રૂપ જે પ્રદેશ તે. ૨
તાબો; ધણીપાણું.

ક્રલાચા, અલેચા.

ક્રલાજ, પુ [આં] ઉપાય; તજવીજ; યુક્તિ; જેથી
કંઈ કામ પાર પડે તે રીત. ૨ ઓસડ; દવા.

ક્રલાયચી, એળચી. ૨ એક ગતની ડાંગર.

ક્રલાયચા, અલેચા.

ક્રલ્લાયણ, હોળીમાં રમવાને કરેલું પુતળું.

ક્રલેક્ટ્રિક ટેલીગ્રાફ, પુ [અં] વિજળીની મા-
રખતે મોકલોતો સંદેશો; તારમાં મોકલેલી ખબર.

ક્રલેક્ટ્રિસિટી, સ્ત્રી [અં] વિજળી; વિદ્યુત; ૨ વિજ-
ળીથી થતા અનાવાનું જ્ઞાન આપનારી વિદ્યા.

ક્રશ, અં પિકાર સૂચક શબ્દ.

ક્રશક, પુ [આં ક્રશક] એકાદી વસ્તુ અથવા એ-
કાદા કંઈ ઉપર અતીસે ચાંપના તે. ૨ સ્ત્રીના પુરપને

માટે ને પુરપનો સ્ત્રીને માટે જે ઉભરાતો પ્રેમ તે. ૩
સ્ત્રી પુરપનો રતિસમ્બન્ધ; સમ્બોગ; સોખત.

ક્રશકબાજ, વિં [ક્રશકબાજ] પ્રેમી; રસિક. ૨ છિના-
ળવા; રણીબાજ.

ક્રશકબાજ, સ્ત્રી પ્રેમરમણ. ૨ રણીબાજ.

ક્રશકપેચ, એક ગતનું ફૂલ-ઝાડ.

ક્રશકી, વિં સૌન્દર્ય ભોગી; શોખી; કાઠીલું. ૨ છેવ;
ક્રકડ; ક્રશકી ટુંડ; ક્રશકબાજ.

ક્રશારત, સ્ત્રી [ક્રા] એકાદા છાનાં ચાળાથી ચેત-
વવું તે; સફૂત; સાન. ૨ ચિદ્ધ; નિશાની (ખખર
આપવાને).

ક્રશારો, પુ [ક્રા] સફૂત; સાન. ૨ સંલેપમાં
મર્મ જણાવવો તે.

ક્રષ્ટ, વિં [સં] વાલું; ખારો. ૨ ઇચ્છેલું; ધારેલું. ૩
અનુકૂલ; મેહેરમાન.

ક્રષ્ટદેવ, પુ [સં] જેનાપર આસ્થા ખેડી હોય તે
કુળદેવ.

ક્રષ્ટમિત્ર, પુ [સં] વાલો મિત્ર; પરમરનેહી.

ક્રષ્ટરાશિ, સ્ત્રી [સં] ખોટી ધારેલી-કલ્પેલી
સમ્બધા ઉપરથી ખરો ઉત્તર કાઢવાની એક રીત—
અકુશલિતમાં.

ક્રષ્ટાપત્તિ, સ્ત્રી [સં] ઇચ્છેલું પ્રાપ્ત થવું તે.

ક્રષ્ટિં સ્ત્રી [સં] કાંઈ પણ હોમ-ચત કરવાની
અથવા અલિદાન-ભોગ આપવાની ક્રિયા.

ક્રષ્ટકામત, સ્ત્રી માલ મિલકત.

ક્રષ્ટમંગળ, પુ [ક્રા] એક ગતનાં બિયાં-ઝાસડ
દાખલ વપરાયેલું.

ક્રસમવાર, કામવાર; કામ પ્રમાણે. ૨ જનવાર; માણસ
પ્રમાણે.

ક્રસવી, વિં ઇંસુ સમ્બન્ધી. ઇસવીસનના આરમ્ભ
ઇંસુ ચાર વર્ષનો હતો ત્યારથી ગણાયેલું.

ક્રસારત, સ્ત્રી ક્રશારત.

ક્રસારો, પુ ક્રશારો.

ક્રસ્કરો, પુ [અં] જોળ ફરવાતો જે ખાલો-
આંકડો તે. ૨ ચાંપવા-ઢાળવાનો જે સાંધો તે.

ક્રસ્કાલ, સ્ત્રી [અં સ્કૂલ] નિશાળ.

ક્રસ્કાકિર્ણ, નં [અં] પગે પેરવાનાં મોઘન.

ક્રસ્કેટ, નં [અં] સ્થાવર મિલકત-ધર જમીન વગેરે.

ક્રસ્તલાહ, સ્ત્રી [આં] ભાપાની ખાસ રદિ; શુદ્ધ
ચાલુ રીત; ખાસ ધપ-ચાલ. ૨ મિસલ; ઉપમા.

ક્રસ્તેહાર, નં [આં] બહેર-મશહુર થવું તે.

ક્રસ્ત્રી, સ્ત્રી અક્રાશ ભરેલી જાળીવાળી લોડાંની જે
પેટી હાર ભરેલાં આલાલીલાં કપડાં ઉપર ફરવેલું
તે—સંનું તળિયું પિતળનું હોય છે.—ઇંસુ કરવા

કેવાય છે. ઇસ્ત્રીનાં કપડાં એટલે ઇસ્ત્રી ફેરવેલી-
કરેલી એવાં કરચલી વનાનાં સાફ ને અઘડ કપડાં.
ઇસ્ત્રિપતાલ, સ્ત્રી [અં] જ્યાં દરદીને મફત દવા
મળે, તેની તપાસ થાય અને તેને રેવાનું મળે તે
ટેકાણું; દવાખાનું; ઔષધશાળા.
ઇહાં, અં ૦ અહીંયાં; આ જગ્યામાં; આ તરફ; આ બાજુ.
ઇહે, અં ૦ એની સાથે.

ઇ.

ઇ, પુ ૦ [સં] ચોથો મૂળાક્ષર; બીજો દીર્ઘસ્વર.
ઇ, અં ૦ કાઠને ચીડવતી વેળા મોડાંમાંથી નિકળતો શબ્દ.
ઇક્ષણ, ન ૦ [સં] જોતું તે; નજર. ૨ આંખ;
ચક્ષુ; નયન.
ઇક્ષિત, વિ ૦ ધા ૦ [સં] જોયલું; દીઠું.
ઇટ, સ્ત્રી [સં] ઇટિકા [ ] ભીત-કરો ચણવાને મટા-
ડીના ચીકવનો ચાંખણ ઘાટ કરી તડકું સુકવી અગ્નિમાં
પકવી બનાવેલા જે પદાર્થ તે. ૨ દેખાળો.

ઇટકો, પુ ૦ ઇટોનો કકડો; રેડું.
ઇટડી, સ્ત્રી ઇટ.
ઇટરડી, સ્ત્રી ઇટ. ૨ એક ગતનું જિવડું.
ઇટારો-જો, પુ ૦ ઇટ ચૂનાનો થયેલો જે પથ્થર તે;
ઝારાનું ટેકું.
ઇદ, સ્ત્રી [અં] મુસલમાનનાં તેહેવાર.
ઇનમીન, વિ ૦ આ એક ને તે બીજો એટલાં-માણસ
વગેરે (છોકરાંઓમાં વપરાય છે).
ઇનમીનસાડેતીન, વિ ૦ ધણાંજ થોડાં.-ત્રણ ચારથી વ-
ધારે નહિ તેટલાં.-માણસ; ભુજ; જેમએ તે કરતાં આછાં.

ઇન્સિત, વિ ૦ [સં] ઇન્સેલું.
ઇર્ષા-ઇર્ષ્યા, સ્ત્રી [સં] એકનું સારું જોઈને
તેના જેવું થવાનો-કરવાનો બીજના મનમાં જે જોસ્સો
થઈ આવેલો તે; સરસાઈ; હોંસાતોંસી; દેખાદેખી;
સ્પર્ધા; બરાબરી; ચડાચડી. ઈર્ષ્યા એ ઉપલા
અર્થમાં સામાનું સારું દેખી તેમ કરવાનો ભાવ
અને યત્ન હોય છે અને મત્સર, અદેખાઈમાં સામાનું
ન સહન થતાં તેનું ખરાબ કરવાનો ભાવ અને યત્ન
હોય છે. ૨ મત્સર; અદેખાઈ; દેશ.

ઈશ, પુ ૦ [સં] મોટો ધણી-સાહેબ-શેઠ-સ્વામી;
રાજ; ઇશ્વર; પ્રભુ. ૨ અમલ ચક્ષાવનારો-કરનારો
(ન્યાયાધીશ).

ઈશાન, સ્ત્રી [સં] ઐશાની ઉત્તર અને પૂર્વ એ
બે દિશાની વચમાંની જે દિશા અથવા વચમાંની જે
ખુણો તે. ઈશાનકોણ. ૨ શિવ અથવા વિષ્ણુનું નામ.
ઈશ્વર, પુ ૦ [સં] જગત્કર્તા પ્રભુ; ૨ શિવ. ૩ વિષ્ણુ.
૪ સદુચી મોટો. એ બીજા શબ્દ સાથે જોડાય છે-જગ-

ઈશ્વર, રામેશ્વર, કવીશ્વર, યોગીશ્વર ઇ ૦ તેમ ઈશ્વ-
રકર્તૃત્વ, ઈશ્વરકૃતિ, ઈશ્વરકૃપા, ઈશ્વરદત્ત, ઇ
શબ્દોમાં ઈશ્વર એટલે જગદીશ્વર.-ઉપર ચિહ્ન:-
ઈશ્વરનો આધાર.-આથિ રાખીને, ઈશ્વરનો ડર રાખીને,
પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક;-ની ચિહ્ન, દેવથોને જે બની આવે
તે;-ની દોરી, આયુદ્ધાની દોરી;-ના ધરનું, કુદ-
રતી;-ના ધરનું તેડું, મોત આવવું તે;-ના ધરનો
ચાર, ઈશ્વરનો અપરાધી, પાપી;-ના હાથમાં દોરી,
આ જગત જાણે નાટકશાળા છે, ઈશ્વર સૂત્રધાર છે,
તે દોરી હલાવે છે તે પ્રમાણે જગતનાં પ્રાણી વર્તે
છે તે પરથી;-ની હજીરમાં જવું, મરી જવું;-ને
ધરજી આવવું, મોતમાંથી બચવું, મરણ પથારીમાંથી
ઉઠવું;-રે સામું જોવું, નહારામાંથી સારું થવું.

ઈશ્વરી, વિ ૦ [સં] ઈશ્વરનું-સમન્વિ.
ઈશ્વરી, સ્ત્રી [સં] શક્તિ; માતા; લક્ષ્મી, સરસ્વતી ઇ.
ઈશ્વરીનિયમ, પુ ૦ ઈશ્વરે કરેલો જે નિયમ તે; કુદર-
તનો ધારો.

ઈશ્વરીન્યાય, પુ ૦ [સં] ખરેખરો ઇનસાફ (જાણે
ઈશ્વરેજ કરેલો હોયતો).

ઈશ્વરીપુરુષ, પુ ૦ [સં] ઈશ્વરના જેવા ગુણો જેનામાં
હોય તે; અવતારી-અંશી પુરુષ. ૨ ભાળો; આલિસો.

ઈશ્વરેચ્છા, સ્ત્રી [સં] ઈશ્વરની જે ઇચ્છા તે.

ઈસ, સ્ત્રી ખાટલા-દોલિયાનાં જે આડાં ઊભાં લાકડાં
તે અથવા એમાંનું એક. ચાર પાયા ને ચાર ઈસ.
ખાટલાની લંબાઈવાળા પાયામાં નાંખવાનાં બે લાકડાં
તે. નાનાં પોળાઈનાં લાકડાં તે ઉપજાં-ઉપજિયાં
કેવાય છે.

ઈસકોતરિયો-રો, પુ ૦ ધણાં ખાનાં હોય તેવી એક
તરેહની નાની પેટી.

ઈસકોતરી, સ્ત્રી નાની ખાનાવાળી પેટી.

ઈસેસ, પુ ૦ એક ગતનો ગુંદર; સેરીલાખાન.

ઉ.

ઉ, પુ ૦ [સં] પાંચમો મૂળાક્ષર; ત્રીજો હર્યસ્વર.

ઉ, અં ૦ દુઃખ કષ્ટતાળાની સૂચના કરે છે. ૨ તમે
કોણે તે કીક છે-હું સાંભળું છું એ અર્થમાં.

ઉઆં, અં ૦ તરત જન્મેલાં છોકરાંઓનું જે રડવું તે.

ઉગણ, પુ ૦ પાંડાંમાંની કીલ.

ઉધદુડું-જુસી, વિ ૦ ધણુંજ ઉધ્યાં કરે તે; જેને બહુ
ઉધવાની ટેવ હોય તે. ૨ એહી; સુરત; આજાસુ.

ઉધવું, કિ ૦ અં ૦ ઉધવાળી હાલતમાં હોવું; ઊધ લેતી;
નિદ્રા કરવી. ૨ ભમરડાનું ગુચું થવું.

ઉદાખનું, વિ ૦ ઉધદુડું-જુસી.

ઉચ્ચકુંડ-લવું, કિં સં નીચે પડેલું ઉઘાવું-ઉપર લેવું. ૨ ઉપરનો ભાર ઝિલવો; તોળી રાખવું.

ઉચ્ચાર્થ, સ્ત્રી સપાટીની ઉપરની જે ઉભી લખ્યાર્થ તે; નળિયાંથી તે ટોચ સુધીનું માપ.

ઉચ્ચાણ, નં ઉચ્ચાર્થ. ૨ ઊંચી જગો; ટેકરી.

ઉજળી, સ્ત્રી ઉજવું તે. ૨ ઉજવાની રીત; આડો-પાછી; ઉજળી નાખવી.

ઉજવું, કિં સં ચિક્ષી વસ્તુ ધાત્રી અન્દર સધળે ફરવવી (પૈડામાં તેલ ઉજવું). ૨ મન્ત્ર લખી પીછી વતે વા નાખવો-ઉપર હેઠળ આપવું (ગુણી ઉજેછે). ૩ મન્ત્ર લખી દરદ ઉપર લોડું ફરવું (ધાવરું ઉજવું).

ઉત્કંઠા, પું પીળાં પૂલનો કાંટાવાળો એક છોડ.

ઉત્કરી, સ્ત્રી ઉત્કરી માદા. ૨ ધડવાનાં કામમાં આવવું સોતીનું કાંસાનું એક ઓળાર.

ઉત્કેદું, નં પ્રત્ય ભણ્યા વિના જે ઉપરચોટિયું વૈદું કરવું તે; વગર આવડતે વેદ કેવડાવવું તે.

ઉટારિયું, નં બાળકને આંકડી ને ઉધરસ આપ્યાં કરે તે રોગ.

ઉટિયાછરું, નં એક આંખધિ.

ઉડળ, સ્ત્રી બાથ. “જેને ચાલે ધરતી ધ્રુવે, ચાલ ઊડળમાં ભરતા; જેની પુંકે પર્વત ફાટે, તે નર દીકા મરતા” (ગ્રીતમ).

ઉડળચુંડળ, ગોળા પિંગળો; ગોટાપોટા. “વાંકે મુખ ને મસ્તકે મોટું, પાછડી ઉડળચુંડળ” નલાખ્યાન.

ઉડું, વિં ઉડવું.

ઉઠણ, ઉઠણી.

ઉઠણિયાં, નં નળ્યાંથી શિંગડાં પૂટવાનાં હોય તે—ઉપરેલો ભાગ—માથાનો (વાછરેડા ઉઠણિયાં મારે છે).

ઉઠણી, સ્ત્રી કુમડાં-ધાસનો જે વીટા ગોળ વાળેલો પ્રથમ માથા ઉપર મુકી તેના ઉપર ઘેરાંઓ પાણી ભર્યાં વાસણ મુકે છે તે.

ઉઠલિયું, નં ઉઠણિયું.

ઉઠાણિયું, નં ઉઠણિ.

ઉદર, પું [સં ઉદરુ] એક જાતનું ચાર પગનું પુવડ પ્રાણી—એ ઘેરા, વાલુના ભડપારમાં રહે—અનાજ ખાય છે, કપડાં કાગળ કરડે છે.

ઉદરકરણી, સ્ત્રી ૧ વત્સપતિનું નામ. ૨ ઉદરની પેઠે ધીમ ધીમે—ફોળી ફોળી—નુકસાન કરવું તે.

ઉદરડી, સ્ત્રી ઉદરની માદા.

ઉદરવાર્ધ, સ્ત્રી ઉદર પકડવાનું પાંજરું.

ઉદરિયું, નં ઉદરના જેવું—નુકસાન કરનારું. ૨ ઉદર પકડવાનું પાંજરું; ઉદરવાધ.

ઉદરી, સ્ત્રી માથા ઉપર જે ફાક્ષી ફાક્ષી હોય ને ખજવાળેથી ધોળો ભૂંડા નિકળે તે.

ઉધ, ઉધ. ગાડાનાં ધરીમાંથી હડા (હજડા) સૂધી લંબાવણાં જે લાકડાં હોય છે તે.

ઉધણિયાં, ઉઠણિયાં.

ઉધાંધળું, વિં જાણું. ‘આજનો દીન ઉધાંધળો.’

ઉધયું, નં ઉખડિયું.

ઉધાયણું, વિં જરીક જીનું—ગરમ (પાણી).

ઉધાળું, વિં ઉધવાળું—આપનારું; થોડુંક ગરમ.

ઉખડિયું, ઉખડિયું.

ઉખર-રો-મરો, પું બારણાની બે ઉભી બારશાખોની વચમાં જામીન સાથે બેસાડેલું જે પાટીયું તે. ૨ આંગણું; ધરનો આંગલો ભાગ. ઉખર ઓળખવો. “ઉખર તો ડુકર થયારે, પાદર થયાં પરદેશ.”

ઉખર, ઉખરો; યુક્ષરનું આડ.

ઉખરટ, ઉખર-મર. ‘ઉખરટે બેસી યુધુશક્રા કરે.’

ઉખરીં સ્ત્રી ઉખરને બે છેડે—બારશાખની તળે જે ટાલવાને આકારે નાનો લાકડાનો બારશાખનો અવયવ હોય છે તે.

ઉકટલું, કિં ઉકટવું; અજવાળાવું; માંજલું; સાફ કરવું.

ઉકટામણી, પરણ્યા પછી માંડવાને દાંડે કે ગલાલ રમવાને દાંડ વરતો ગોર બેઠું પક્ષના પૂરેબે વગેરેના નામનો જે કાગળ વાંચે છે તે.

ઉકડા, પું કાઠ વસ્તુની દરરોજની ખરીદીનું નાણું રોજરોજ ચુકવી આપવાને બદલે કાઠ મુદતસર એક-દમ ચુકવી આપવાનો ફાય કરી રોજ રોજ તે વસ્તુ લયાં કરવી એવો વેચનાર સાથે જે બન્દોખસ્ત તે; રાતમ (દુધ, પાન, ફૂલ વગેરેનો ઉકડા).

ઉકડા-ચડા-રડા, પું [સં ઉકર] છાણ પૂંજનો દગલો—નળ્યાં કચરો એકઠો થયા કરે તે ટુકાણું. ૨ કાઠ પણ ગન્ધ-વાસ મારતું ટુકાણું; નહારી જગા.

ઉકરડી, સ્ત્રી નાનો ઉકડા-રડા. ૨ ઉકરડીનાતરવી. જનોઈ લગનમાં ઘેરાંઓ ગાતાં ગાતાં ઉકરડા આગળ પાણી છાંટી પાપડ, પુરી, સોપારી વૈસા મૂકે છે ને મૈયારી—વહુવાર ઉચકા લે છે ને એ વેળા સડુ પેલીને હડે હડે કરે છે.

ઉકલવું, કિં અં ઓળખાવું; વજાવું; સમજાય તેવું હોવું (અક્ષર ઉકલતા નથી). **ઉકલાવું,** એની મેળે ઉકલવું. ૨ અકળાવું.

ઉકળાવું, કિં અં પાણી અને પાણી જેવા પદાર્થો ધાણું ગરમ થવું; ખળખળ શબ્દ થાય તેવું હુનું થવું. ૨ કામ થવું (તેનાથી કંઈ ઉકળવાનું નથી).

ઉકળાટ, પું ગરમી—તાપથી થતી જે અકળામણ તે; ખગાઈ જવું તે; ધામ.

ઉકારી, જેમ તેમ. “ઉર્વશાને ઉકારી ઉઠાડી,” પ્રેમ-મસ્ત્યશુંગ.

ઉકારો, પુઠ આરત, ઉકરૂં. ‘ઉકારો અતિશે ધણો રે, ઉર અવલોકન આપ રે’ (લાલણ). ૨ કમકમી; કંટાળો. ૩ ઓકારી આવવી.

ઉકાળવું, કિં સઠ ઉકાળે તેમ કરવું; ગરમીથી પ્રવાહીને ખળખળ થાય તેવું કરવું. ૨ કાપદો-લાલ કરવો; સારું કરવું (તેણે કંઈ તારું ઉકાળ્યું?). ૩ તંપાર કરવું; કામ પાર પાડવું (તે શું ઉકાળવાનો છે?).

ઉકાળો, પુઠ ઓસડનો કાવો. ૨ સોની યુદ્ધાર જે આમલી ઉકાળે છે તે. ૩ ગરમી; આક્ર; ધામ.

ઉકેડો, પુઠ ઉકેરડો.

ઉકેલ, પુઠ ઉકેલવાની શક્તિ—સુલ—સમજ-ટેવ (તેને ક્રમનો ઉકલ નથી). ૨ નિકાલ; ફર્યાદ.

ઉકેલવું, કિં સઠ [સંઠ ઉકેલન] ઉકેલે તેમ કરવું; ઓળખવું; વાંચી શકવું. ૨ ગૂંચ ફાડવી; ઉખેળવું. ૩ ન ગૂંચવાતાં સેહેલથી કામ કર્યાં જવું; કામ પતે તેમ કરવું; નિકાળ આણવો.

ઉકા, વિઠ [સંઠ] કંચલું; બોલેલું; કથિત.

ઉકિ, સ્ત્રી [સંઠ] કેવું-બોલવું-વડવું તે; કથન.

ઉખડવું, કિં અઠ અન્દરથી બાર નિકળી પડવું; ખોદાવું; પોપટા નિકળવો. ૨ ઉખડી જવું. ધૂળધાણી થઈ જવું; પાપમાલ થવું (તેનું ઘર ઉખડી ગયું).

ઉખડી, ઉખળી.

ઉખદ, સ્ત્રી નર્વ.

ઉખમા, તાકાત; હોંસ.

ઉખર, નઠ માંસ. સ્ત્રી જ્યાં પાક સારો ન થતો હોય તેવી જમીન; ન ખેડાય તેવી જમીન; ખાડી, કાતર કુંગર વગેરે.

ઉખળ, નઠ ઉખળું.

ઉખળી, સ્ત્રી ખાંડણી (ગોલાની)—‘પ્રભુ તાણી ખાંધ્યા ઉખળી’ (પ્રેમાનન્દ).

ઉખળું, નઠ [સંઠ ઉલખલ] ખાંડણી. ૨ બળદનું ચોકિયું. ૩ સાંભેલું.

ઉખળો, પુઠ ઉખળું. ૨ વચના પ્રમાણમાં ધાણું જ લામ્બું વધી ગયેલું માણસ તે.

ઉખાંગવું, કિં અઠ આરડવું; અરાડવું (ગોધાએ).

ઉખાણું, નઠ વસ્તુ ઓળખી ફાડવાને તેને મળતું આવતું એવું સમસ્યા રૂપ જે કથન તે; કૃટાર્થ વામ્ય. “દમ દોલ માય પોલ, ઉપર છત્તર બ્રાયા, મારું ઉખાણું કે તેને, આપું સુનાતા પાયા,” એ ઉખાણું પાણીના ટાંકને માટે છે.

ઉખાયણા, અઠ ખાટલા વિના જમીન પર સૂઈ રહેવું તે.

ઉખેડવું, કિં સઠ [સંઠ ઉખનન] ઉખેડે તેમ કરવું; આણું ખાદવું; પોપટા ફાડવો. ઉખેડી નાંખવું; પાપમાલ કરવું; દુર્દશામાં આણવું.

ઉખેળવું, કિં સઠ ગૂંચવાયેલું છૂટું કરવું. ૨ વિટા-ગેલું પાણું ફેરવવું.

ઉગટ, નઠ પુઠ માંજ્યા પછી પાણું અષ્ટાક-વાળાકુંચી વગેરેથી ઘસી ચળકાટ લાવવો તે. ૨ ગાડીનાં પેડાં સરી ન ગય તેને સારુ જે પથ્થર લાકડું વગેરેનું જે અટકણ આપેલું તે.

ઉગતુંજરું, નઠ એક જાતની ઔષધિ.

ઉગમ, પુઠ [સંઠ ઉર્ગમ] મૂળ; ઉત્પત્તિસ્થાન; પેદાશનું અસલ ટેકાણું. નદીનો ઉગમ એટલે ન્યાંથી નદી પ્રથમ વેવા માંડે તે ટેકાણું. સ્ત્રી ઉગમણ.

ઉગમણ, સ્ત્રી પૂર્વ દિશા.

ઉગમણું, વિઠ પૂર્વદિશા તરફનું.

ઉગટણું, નઠ ઉગટ કરવો તે. ‘આવના ચન્દન ઉગટણું કીધું’ (સુરેખાદરણ).

ઉગર, સ્ત્રી ઓગાળા. ‘આગે જાતી કાટ વીના, તેના ગ્રન્થ મોટા મરમ; તેહ તણી ઉગર સાંભરી, શોધ કરું હું શરમ. (પુઠ આઠ).

ઉગરવું, કિં અઠ કાંઈ સફૂટ-ફૂખમાંથી બાર-સલામત નિકળી આવવું; અચી જવું. નુકસાન-ખરચમાં ન આવવું; ન ખપી જવું; રેવું; અચવું; (રેસા). ૨ લાલ ખાતે બાકી રેવું. ‘આપણો ચીત-ગ્યો અથ્રે કંઈ નય સરે, ઉગરે એજ ઉદ્ધેવેગ ધરવો’ (નૃસિંહ). ‘વિદને શું ઉગરે, જે શરણ આજ્યું પાછું ફરે (પ્રેમ). ખેતરમાં થયેલા પાકનું વડાઈ ટેકાણે પડવું (ધઉ મગ ઉગરી ગયા).

ઉગવું, કિં અઠ [સંઠ ઉર્ગમન] જમીનમાંથી બાર વધી આવવું—(અનાજ વગેરે). ૨ બાર ફેખાવું; નજરે પડવું (તારો-સૂરજ ઉગ્યો). ૩ ઉગી નિકળવું—સારે રસ્તે વપરાયેલી લાલ થવો; ફળવું.

ઉગવવું, કિં સઠ સુકવવું. ‘રક્તામ્બર ઉગવિયાં યથા’ (લાઠ). ૨ ઉગે તેમ કરવું.

ઉગમણું, કિં સઠ મારવાને સારુ ગ્રિયકવું; ઉપાડવું; હાથ ઉગામવો; તરવાર ઉગામવી મઠ.

ઉગાર, પુઠ જે કંઈ ઉગરેલું તે; અચાવ; ન ખપતાં બાકી રૂચેલું તે. ૨ કાપદો; લાલ.

ઉગારવું, કિં સઠ સફૂટ-ફૂખમાંથી અચાવવું—બાર ફાડવું. ૨ ન ખપાડી દેવું; બાકી રાખવું; વધારવું.

ઉગારીનાંખવું-મૂકવું, બેલાડવું-બેલાડી નાંખવું.

ઉગારો, પુઠ ઉગાર. ૨ વરસાદ વગેરેના પાણીથી ઉગેલા જે નાના છોડોનો સમૂહ તે.

ઉચ્ચ, વિનં [સંઠ] કરકુઃ કોર. ૨ ચીડિયું; કોધી-તામસી. ૩ વિધામણું; ભયકુર. ૪ કૂર; ધાતકી. ૫ સકત; ન ખમાય તેવું.

ઉચ્ચતા, સ્ત્રીં [સંઠ] ઉચ્ચપણું-સ્થિતિ.

ઉચ્ચવીર, વિનં શક્તિમાન પુરુષ.

ઉચ્ચશાસન, વિનં સખત હુકમ આપનાર.

ઉચ્ચરું, ઉચ્ચરું.

ઉચ્ચરણું, કિં અઠ બન્ધ હોય તે ખુલ્લું થવું (ખારણું). ૨ પ્રકાશ પડે તેમ થવું; મેધ-વાદળાં ખસી જઈ સાફ દેખાવું (આકાશ—પણ વરસાદ ઉઘડ્યો છે એમ કહેવાય છે). ૩ કલ્યાણ-સારું થવું; પ્રાપ્તિ થવી (નસીબ). ૪ પાર પડવું; તૈયાર થવું; સિઝવું. (કામ).

ઉચ્ચં, વિનં ઉચ્ચાં.

ઉચ્ચરાણી, સ્ત્રીં આપેલું પાણું લેવાને વારે વારે જે માગણી કર્યાં કરવી તે. ૨ જે માંગવું પાણું લેવાની વારે થડિયે માગણી થતી હોય તે લેણું. ૩ દરેકાઈ કામને સારુ જે તાકાદ કરાવ્યાં કરવી તે; તકાન્ને-દો. ૪ જુદે જુદે ઠેકાણે પેરેલું નાણું એકઠું કરવું તે.

ઉચ્ચરાણું, નઠ ઉગાળીનાં, પરમારથનાં વગેરે કામને માટે જુદા જુદા સપ્તમેષે પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે નાણું ફાડી મોટી રકમ ઉભી કરવી તે; ટીપમાં ભરવું તે; ટીપ કરવી તે. ૨ (એમ) એકઠું થયેલું જે નાણું તે ઉચ્ચરાણું થવું-કરવું.

ઉચ્ચરાત, સ્ત્રીં સરકારે જમીનના ખાતેદારો પાસેથી પોતાનું લેણું વસૂલ કરવું તે; તહેસીલ.

ઉચ્ચરાતદાર, પુઠ ઉચ્ચરાત કરનાર કામદાર; તહેસીલદાર; પટેલ, તલાવી.

ઉચ્ચરાવણું, કિં સઠ જુદે જુદે ઠેકાણેથી માગી લેવું (એકાઠું ભગડાવ કરવા સારું).

ઉચ્ચરાળો, પુઠ આધરાળો. ૨ દુધપાક કઢી વગેરે પિરસવાનું કડકી જેવું વાસણ.

ઉચ્ચરાવણું કિં સઠ તૈયાર કરી ખાર—રસ્તે પડવું; તૈયાર થવું (વર ઉચ્ચરાવી લાવ્યા).

ઉચ્ચાડ, પુઠ આકાશમાંથી મેધ—વાદળાંનું જવું રેવું, થવું અને પ્રકાશ પડવો તે. (આજ વરસાદે ઉચ્ચાડ આપ્યો છે).

ઉચ્ચાડખારું, નઠ ઉચ્ચાડુ તે; છાનું જણાઈ આવે તેવું—એકાદી ચીજ સ્વેલથી ચારાઈ જાય તેવું ખુલ્લું ઠેકાણું.

ઉચ્ચાડવું, કિં સઠ [સંઠ ઉચ્ચાડ] બન્ધ હોય તે ખુલ્લું કરવું. ૨ લાભ કરી આપવો. ૩ છુપું હોય તે પ્રગટ કરવું.

ઉચ્ચાડું, વિનં બન્ધ-ખીડેલું-દાંડેલું નહિ તેવું; ખુલ્લું. ૨ ગુપ્ત-છાનું-ખાનગી નહિ તેવું; જાહેર; દેખાતું; જણાતું.

૩ સાફ; ચોખ્ખે ચોખ્ખું; મનમાં ને ખાર જીવું ન હોય તેવું. ૪ સમભાગ વધાવું; છુટું; રજાવું. ૫ શરીરે વસ્ત્ર ધરેણી વધાવું. ૬ યોગ્યા વગરનું. ઉચ્ચાડું થવું-કરવું-પાડવું. ઉચ્ચાડું પુગાડું—શરીરે સારાં લુગડાં વધાવું. ૨ નાણું.

ઉચ્ચાડેણાક, અઠ ખુદી રીતે; સહુ દેખે તેમ.

ઉચ્ચક, ઉચ્ચક-કં.

ઉચ્ચકો, પુઠ આટલું ને આણું કામ કરી આપવું અને આટલું લેવું એવો જે બન્ધોખસત—પટ્ટણુ તે. ૨ કકડે કકડે નહિ પણ એકદમ માલ નાણું આપવાનું જે સાટું તે (પછી નદો થાઓ કે નુકસાન થાઓ). ઉચ્ચકું તે.

ઉચ્ચકો, પુઠ ડાંડ; ડાંડો; ઠગ; ચોર; લુચ્ચો.

ઉચ્ચરણું, કિં ઉચ્ચરણું.

ઉચ્ચમળણું, કિં ઉછળવું.

ઉચ્ચરણું, કિં સઠ ખોલવું; વદવું; ફેવું. ૨ વચન આપવું; કજલ થવું.

ઉચ્ચળણું, કિં અઠ ઉચ્ચાળો ભરી ચાલતા થવું. 'ગોપ-માત અર્ધીથી ઉચ્ચળો' (પ્રેઠ).

ઉચ્ચાટ, પુઠ ઉચ્ચાટ.

ઉચ્ચાપત, સ્ત્રીં સોપણમાંથી ફેટલુંક છાતી રીતે ઉપાડી લઈ લીધેલું તે. ૨ સરકારી નાણું ખાઈ જવું— ૨ ધરમાં જોડું મેલવું તે.

ઉચ્ચાળણું, કિં સઠ ધર વાખરા સહિત ખસેડવું—ફાડી મુકવું. 'જનુનાનું જળ નિર્વિષ કાઢું, એને ઉચ્ચાળી.'

ઉચ્ચાળો, પુઠ વપરાતો સધળો સામાન પછી આખો ભાંગો ગમે તેવો (ધરતો ઉચ્ચાળો). **ઉચ્ચાળા-ળો—** ભરાવવો, ફાડી મુકવો. **ઉચ્ચાળા ભરવા,** સધળો વાસ લઈ જવું—જતા રેવું.

ઉચ્ચિત, વિનં [સંઠ] યોગ્ય; ઘટવું. ૨ જણાવણું.

ઉચ્ચીજવું, કિં અઠ ગાય-લેસે દૂધ ન આપવું; ઉડી જવું.

ઉચ્ચેડવું, કિં સઠ ઉપરની છાલ જેવી વસ્તુ ફાડી નાખવી—જુદી પાડવી.

ઉચ્ચેલણું, કિં સઠ ગટર, ખાળકુવો વગેરેમાંથી પાણી કચરો ફાડી નાખવો.

ઉચ્ચ, વિનં [સંઠ] ઉચ્ચં.

ઉચ્ચાટ, પુઠ [સંઠ ઉચ્ચાટન] મનમાં જે અણુ ખત-ગભરાટ-અકળામણ-ચિન્તા તે. ૨ દલગીરી; ઉદાસી; શોક.

ઉચ્ચાટન, નઠ ઉચ્ચાટ થાય તેવું જે કરવું તે. ૨ ઉચ્ચાટ થયાં કરે-ઉચ્ચાટથી હેરાન થવાય તેવી રીતનું જે જીવું કરવું તે—મારણ, જીવણ અને ઉચ્ચાટન.

ઉચ્ચાર, પુઠ [સંઠ] મોડાંમાંથી શબ્દ કાઢવાની-ચોધવાની જે રીત તે. ૨ મોડાંમાંથી ખોલેલો અથવા ફાડેલો જે શબ્દ-અવાજ તે.

ઉચ્ચારણ, ન૦ [સં૦] ઉચ્ચાર કરવો તે. ૨ કથન; કેવું તે.

ઉચ્ચારણું, કિં સ૦ ઉચ્ચાર કરવો. ૨ બોલવું.

ઉચ્છિન્ન, વિ૦ ધા૦ [સં૦] મૂળથકી ઉખેડી નાખેલું; નિર્મૂલ કરેલું.

ઉચ્છિષ્ટ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જમતાં વધેલું; ખાધી રૂમલું; અછડું; એડું; છાડેલું. ૨ ગગડેલું; મોટેલું; અશુદ્ધ થયેલું. ૩ કોઈ ખીનનું ચોરેલું (ભાપણ, લખાણ વગેરે). ૪ લાગ કીધેલું.

ઉચ્છેદ, પુ૦ [સં૦] સમૂળે નાશ કરવો તે; જડ કાડવી તે; થડથીજ કાપી નાખવું તે.

ઉચ્છેદક, વિ૦ [સં૦] ઉચ્છેદ કરનાર.

ઉચ્છેદણું, કિં સ૦ ઉચ્છેદ કરવો; સત્યાનાશ વાળવું; મૂળથી ઉખેડી નાંખવું.

ઉચ્છેદીર્ઘ—યું, ન૦ નિવેશવાળાની—જેનું નસન્તાન—સત્યાનાશ ગયું હોય તેની માલમીલકત.

ઉચ્છવાસ, પુ૦ [સં૦] કોયો જે શ્વાસ—દમ લેવો તે. ૨ આશા. ૩ પ્રકરણ; આપ.

ઉચ્છ્રણ, વિ૦ ઉચ્છ્રણું; તોફાની; અવિવેકી.

ઉચ્છ્ર, પુ૦ [સં૦] ઉત્સર્જ [ખોળો; ગોદ.

ઉચ્છ્રજ, પુ૦ ઉત્સર્જ; ઉત્સાહ. “હવે હરખ્યા શ્રીહરિ ને, અરુણે વધ્યો ઉચ્છ્રજ” (દેવીદાસ).

ઉચ્છરવું, કિં અ૦ ખાધાપીધાથી તથા યોડવા પેરવાથી અને સમ્ભાળથી મોડું થવું-વધવું. ૨ ઉગવું; વધવું (તજવીજને લીધે).

ઉછળવું, કિં અ૦ જીવું થવું; જીવે ફેંકવું-જવું. ૨ જીવું થયાં કરવું. ૩ કૂદવું; કુત-દડો મારવો. ૪ યુસ્સાથી ખળ બોલવું.

ઉછાંછળું, વિ૦ કુઘાં-દોડ્યાં કરે-વચમાં ખોલ્યાં કરે તેવું. સખણું ન રે તેવું; તોફાની; સટપટિયું; સતપતિયું ૨ ધાંધલિયું; ગરબડિયું (કામ). ૩ હલેલું; રસધેલું; કામ મુગ્ધ “કિયા વેવાઈની ગોરી ઉછાંછળી, આવી હિયંકે ખેડી.” સ્ત્રીગીત.

ઉછાળણી, સ્ત્રી૦ ઉછાળી ઉછાળી-વધારી વધારીને કિમત માગી વેચવું તે; લીલામ.

ઉછાળવું, કિં [સં૦] જીવું કરવું; તળેનું ઉપર આવે તેમ કરવું, પાણી, અથાણું, શાક ઉછાળવું.

ઉછાહ, ઉત્સાહ.

ઉછીનું-નું-કું, વિ૦ વગર વ્યાજે થોડી મુદત લગી વાપરવાને આપેલું-લીધેલું હોય તેવું. ઉછીનું આપવું-લેવું.

ઉછેદ, ઉચ્છેદ.

ઉછેદિયું, ન૦ ઉચ્છેદિર્ઘ.

ઉછેર, પુ૦ ઉછેરવાપણું; પાલણું કરવાપણું.

ઉછેરવું, કિં સ૦ પાલણું પોપણથી મોડું કરવું; સમ્ભાળ રાખવી—લેવી. ૨ ખાતર પાણીની તજવીજથી સારું ઉગે-વધે તેમ કરવું.

ઉજડ, વિ૦ માણસની વસ્તી વિનાનું; પ્રુષ્કળ ઝાડી ને વિકરાળ જનાવરનો ભો હોય તેવું (ટૂકાણું). ૨ જ્યાં ઝાડ માણસ કંઈ ન હોય તેવું ખુલ્લું (મેદાન); ખેતી ન થતી હોય તેવું (ટૂકાણું). “ઉજડ ગામમાં એર-પડે પ્રધાન” નામ દાખલ પણ વપરાય છે. “આ ઉજડમાં કયાં લાવી નાંખ્યા?” ઉજડ કરવું-થવું.

ઉજડનોમ, સ્ત્રી૦ આશાડ સુદ નોમ. કન્યા મોટી થઈ ગઈ હોય ને તે વરસમાં મુરત ન આવતું હોય તો એ દિવસે તેનાં લગ્ન કરે છે.

ઉજડવું કિં અ૦ ઉજડ થવું-કરવું.

ઉજમ, પુ૦ [સં૦] ઉઘમ] હોંસ ભર્યો ઉઘમ.

ઉજમણી, સ્ત્રી૦ ઉઘણી.

ઉજમાળી, ઉજમાળું. ૨ ખુશી; આનંદી; રાહ; હર્પિત. “તવ નારી ઉજમાળી થઈ રહ્યાં” (ગિરધરની ઢાળો).

ઉજમાળું વિ૦ ઉઘમી; હોંસ ઉઘમથી પોતાનું કામ ઝડપથી કરી પરવારી લેનાર.

ઉજરડું, ન૦ અજવાળું.

ઉજવવું, ઉઝવવું.

ઉજળાઈ, સ્ત્રી૦ ઉજળી જે હાલત તે; સ્વચ્છતા. ૨ પૈસે ટકે સુખી.

ઉજળું, વિ૦ [સં૦] ઉજવલ] સરેત; ધોળું. ૨ ચળકવું; ચકચકવું; તેજસ્વી. ૩ ખૂબ સાફ કરેલું; સ્વચ્છ; નિર્મળ. ૪ રીતભાતે સુધડ; ખરચ ખૂંટણું કરવે સાફ-આર પડવું. “ઉજળું તેડલું દૂધ ન હોય” એ કેવલ છે. ૪ થા અર્થમાં ઉજળુંવાળળું પણ કેવાય છે (તે ઉજળોવાળળો છે, તેણે જમણ તો ઉજળુંવાળળું કર્યું).

ઉજગરો, પુ૦ જીધવું નહિ પણ જગ્યાં કરવું તે; ઉધિ વનાની હાલત તે—આખી રાતનો ઉઝગરો.

ઉજણી, સ્ત્રી૦ ઇજમિને એકંદાં મળી ખુશીમાં સુન્દર ટૂકાણે જઈ સુન્દર ભોજન કરવું તે; ભ્યાક્ત; મીઠામીની; ઉત્સવ—આનંદ.

ઉજણું, કિં અ૦ દોડવું; ધાવું; ધસવું. ‘પંથ વળ્યા વેદવ્યાસજી, અતિ ઉજણા ભરીઆ સાસજી.’

ઉજવવું, કિં [સં૦] ઉતાવળા થવું.

ઉજસ, પુ૦ થોડું થોડું અજવાળું; ઝોંખા પ્રકાશ; આભાસ; તેજ; ચળકાટ.

ઉજેણી, સ્ત્રી૦ ઉઘણી.

ઉજેસ, પુ૦ ઉઘસ.

ઉજવલ, વિ૦ [સં૦] ઉજળું.

ઉઝત, ઉઝઝત.

ઉત્તરગણ, કિં અં છોલાવું; સોરાવું.

ઉત્તરડો, પું ઉત્તરડો.

ઉત્તરણું, નં ઉત્તરવું તે.

ઉત્તરવું, કિં સં [સં ઉર્જન] વિધિયુક્ત પૃથ્વું કરવું; પાણેલાં તળે પૂજનથી સમાપ કરી, અન્ધન છોડી દેવું (તેણે ત્રત ઉજવ્યું). ૨ મુકા-છોડી દેવું; જિંયું મુકવું; ત્યાગ કરવો (તેણે ભણવાનું ઉજવ્યું છે). ૩ મુઆં પાછળ સારો ખરવો કરવો (તેણે માછને ઠીક ઉજવ્યો).

ઉત્તરવું, કિં સં નપ દયા કરી ઉપેડવું; કાઠ પથ્થરી તે ઘસી ઘસીને ઓલ ફાડવી; સોરી નાખવું; જોરથી ખજવાળવું.

ઉત્તરો, પું શરીર ઉપર નપ, કાઠો વગેરે જોરથી ઘસાવાને લીધે જે લીસોટા પડે છે તે; નખોરિયું; કાપો.

ઉત્તરત, સ્ત્રી જોશમાં સામી તકરાર કરવી તે; હડ કરવી. (ઉત્તરત છોડતો નથી).

ઉત્તરતી, વિં તકરારી; જિંદી; દહીં (માણસ).

ઉત્તરવું, કિં સં સાફ કરવું; માંજવું; સાજવું; અજવાળવું (વાસણ).

ઉત્તરું, નં [મં] શરીરે ચોળવાની ખુશબોદાર ચીજોની જે મેળવણી તે.

ઉત્તરું, નં આધાર વનાની વાત; થડ મૂળ વગરની ગપ-૨ કલ્પના; તુરજું; અટકળ; સુમાર.

ઉત્તરોપેસતાં, અં વારેઘડીયે; સજસજ.

ઉત્તરોપેસ, સ્ત્રી વારેવારે ઉઠવું અને વારેવારે બેસવું તે. છોકરાંઓને શિક્ષા કરવાની એક રીત. ૨ તાલે-મમાં જોર કરવાની એક રીત.

ઉત્તરણું, નં ઉત્તરણું.

ઉત્તરું, કિં અં [સં ઉત્થાન] પગ ઉપર ભાર દાઈ થોડું અથવા પૂરું ઉભું થવું—સુતેલાંએ બેસવું અથવા ઉભું થવું અને ઘેરેલાંએ ઉભું થવું તે ઉત્તરું. ૩ ભગવું; શુદ્ધિમાં આવવું; સાવધ થવું. બિંધ-ગફલતમાંથી ઉત્તરો. ૪ નિકળવું; પેદા થવું.—શરીરમાં આગ ઉઠે છે. ૫ કાઠ પથ્થ કામ કરવાને એકદમ તૈયારી કરવી.—તે રણમાં જવાને—મારવાને ઉત્તરો. ૬ કામ અન્ધ કરી જવું.—કચેરી ઉડી. ૭ એકાએક થઈ આવવું.—અણ ઉત્તરું, બળરમાં બૂમ ઉડી છે ઈં. ૮ નહારું નિપજવું.—છોકરો નહારો ઉત્તરો. ૯ ખસી જવું; ઉતરી જવું—ઠીલ ઉત્તરું. ૧૦ બીણું પડવું.—છાપ ઉડી. ૧૧ બાર જળાવું, ડાલો ઉત્તરો; ગાલે દાંત ઉત્તરો. ૧૨ મરણથી અચવું—તે મરતો ઉત્તરો. ૧૩ પડતી દશા આવવી.—તેના દી ઉત્તરો. ૧૪ જવું અન્ધ કરવું.—છોકરો નિશાળથી ઉત્તરો—દી ગયો. ઉડી જવું—ઉડીને જવું; જવું

અન્ધ કરવું. ૨ વર્જનું; અગડી જવું. તેને ક્યાપછી પથ્થ શું? તે તો ઉડી ગયો છે. ઉડી બેસવું—એકાએક ઉડીને બેસવું. ૨ કમાઈને તરત ખોલવું; ચૂડીને તરત પડવું; ૩ તુષ્ટમાન થવું; વરસવું. ‘દૂધ ઉઠે મેહ.’

ઉત્તરો, સ્ત્રી ઉડવા, ઉડાડવા બેસવા—બેસાડવાની જે મેહનત તે. ૨ સમભાળ લેતાં જે દુઃખ પડે તે. ૩ કપટાળો આવે તેવી ચાકરી.

ઉડાડવું, કિં સં ઉડે તેમ કરવું. ઉડાડી મેલવું—ફાડી મુકવું.

ઉડાડતરી—તરી, સ્ત્રી ઉડવું તે. ૨ બીજે મુકામે જવાને પેલું મુકામ છોડવું તે; હોય તે જગા છોડી દેવી તે.

ઉડામણું, નં જે દારૂ માણસ મરી ગયું હોય તે તે દારૂ અથવા તેને બીજે અથવા ત્રીજે અથવા નવમે દારૂ તે ધરના માણસોનું અને બીજાં બારનાં બેસવા આવેલાં માણસોનું શોક નિમિત્ત જે છેલ્લું મળવું થાય ને સહ ઉડી જાય તે—પાથરણું ઉડાવવું તે.

ઉડાવ, પું બિંધકાઈ જવું તે. ૨ ખપ; માગણી; વાપર. ૩ નુકસાન કરવાની મતલબથી તૈયારી કરવી—ઉભાં થવું; ચડાઈ; ચડાઈ. ૪ વધવાપણું તે.

ઉડાવણી, સ્ત્રી ઉડાવ એ શબ્દ જોવો. ૨ શરઆત—રામની ઉડાવણી સારી છે.

ઉડાવવું, કિં સં નીચે હોય તે ઉપર આવે તેમ કરવું; બિંધવું; ઉપાડવું. ૨ આસરો—ટેકા આપવો—ઉડાવી લેવું.

ઉડકવું, ઉડકવું.

ઉડગણ, પું [સં ઉડગણ] નક્ષત્રગણ; તારા.

ઉડણ, વિં ઉડે તેવું—(ઉડણ દષ્ટ—સામળની પક્ષ દષ્ટની વાતમાં).

ઉડતાળીસ, વિં ચાળીસ ને આઠ; ૪૮.

ઉડતું, વિં ઉડે તેવું; હવામાં અદ્ધર રેવું (પક્ષી). ૨ ખરા આધાર વગરનું; ખોટું; લોકમાં સમ્ભળાવું (ઉડતી વાત). ૩ અસ્થિર; ચલિત; ફેરબદલ કરે તેવું. ૪ એક ટુકાણેથી એ માલમ દોડી આવીને બીજે ટુકાણે ફરી બેસવું—(ઉડતો રોગ).

ઉડખજ—ભજ, અડખજ.

ઉડવું, કિં અં [સં ઉડાન] પાંખની મદદથી હવામાં હાલચાલ કરવી; વાને જોરે તણાવું (પક્ષી). ૨ હલકી વસ્તુનું પવનને જોરે હવામાં ઉડવું—રેવું—ચગવું—તરવું—હાલવું—ફરફરવું (કનકવો, સડ વગેરે). ૩ કાઠ પથ્થ રીતના જોરને યોગે હવામાં જવું (તોપનો ગોળો). ૪ જોરમાં ચાલવું અથવા દોડવું (થોડો). ૫ એક ટુકાણેથી દોડીને બીજે ટુકાણે આવવું (ચુંક, આજર ઉડશે). ૬ નાસી જવું;

પોખારા ગણવા; એકાએક જવું રેવું. ૭ માથે આવેલો દોષ જવો; જવું રેવું—(તોહામત ઉડયું-ઉડી ગયું). ૮ એકદમ ફૂલાઈ જઈ અથવા શરમાં આવી કામ કરવું. ૯ કુદવું. ૧૦ ચડવું. ૧૧ ધસારો કરવો. ૧૨ શીકું પડવું; જવું રેવું (રફ). ઉડી જવું—૧ (રફ ઉડી જશે). ૨ ઉતરવું—(તે તો બધાની પાધડી લઇને ઉડી જાય તેવો છે). ૩ બન્ધમાંથી છટકી જવું. ૪ વપ-સાઈ જવું; ખપી-ખરચાઈ જવું (તેનો પગાર જતે જોતામાં ઉડી જાય છે).

ઉડાઉ, વિં ખરાબ મારગે—વગર વિચારે જે ઘણું ઉડાવે—વાપરે—ખરચે તે.

ઉડાઉક, સીંઠ દોડાદોડ; ઘણીજ ઉતાવળ (બોલવા—કામ કરવામાં).

ઉડાડવું, ઉડાવવું.

ઉડાણ, નં [સંઠ] ઉડન; ઉડવું તે.

ઉડાન, નં [સંઠ ઉડાન] ઉડવાની રીત; ઉડવું તે. ઉડાનશેહો, સીંઠ સેતરજની રમતમાં બાદશાહને રોકવાનો—શેહો આપવાનો એક દાવ. વચમાંનું પોતાનું એક મોર ઉડાવી પોતાનાં બીજાં મોરોથી સામાવાળાના બાદશાહને જે શેહો આપી તે.

ઉડાવવું, કિં સંઠ ઉડે તેમ કરવું (પક્ષી—પતંગને). ૨ ખરું ન ફેતાં આમતેમની વાત કહીને લમાવવું. ૩ વાપરી નાંખવું. ૪ સારીપેટું ખાવું.

ઉડીજવું, કિં અંઠ દુધ દેવું બંધ પડવું (મારી ગાય ઉડી ગઈ છે).

ઉકું, પુઠ [સંઠ] નક્ષત્ર; તારા.

ઉડલ, વિં જેનો વિચાર વારે વારે ફર્યાં કરે તે; ચક્ષુષ્ય ઘટિતનું. ૨ ફટલ; છેલ. ૩ નહારે; દોર ન ખાય તેવું (ઘાસ).

ઉંઘીઉં, [સંઠ] માથું મારવું.

ઉણગણગણ, ઉણગુંડળ.

ઉણાઈ, સીંઠ ઉણાંપણું. ૨ જેટલું ઉણું હોય તેટલું તે. ઉણાણ, નં ઉણું હોવું તે. ૨ જેટલું ઉણું તેટલું તે.

૩ આસપાસની જગોના મુકાબલામાં ખાડામાં પડેલી જે જગો તે. ૪ છેક અન્દરનો ભાગ.

ઉણું, વિં સપાટીની અન્દર સીધું નીચે જવું—ગયલું. (લાગ્યાનું ઉલટું) ખાડા પજા હોય તેવું. લામ્બું, પોણું ને ઉણું. ૨ બિપરબિપર પણ વિપયની અન્દર પેસીને વિચાર કરનાર. ૩ જલદીથી સમજમાં ન આવે તેવું. ઉણા વિચાર, ઉણી નજર ઈં

ઉણમ, [સંઠ] ન્યૂનતા.

ઉતખ, વિં બેચું; આકાશમાં હોય તેવું.

ઉતડવું, ઉતડવું.

ઉતપત, ઉતપત્ત. 'ઉમીયા અફ્ર ઉતપત હવો.'

ઉતપતવું કિં અંઠ સધાવું; ચાલવું થવું. 'આજા માગી ઉતપતો' (થુ). ૨ કુદવું; ઉડવું. 'અથ ચાહારે ઉતપતા, ઉમીશવા સમાન'—નવાખ્યાન.

ઉતરચડ, સીંઠ વારેઘડિયે ઉતરવું ચડવું તે.

ઉતરડ, સીંઠ એક ઉપર એક મોટા નાનાં એમ જે વાસણ વગેરેની ગોઠવણ તે.

ઉતરડવું, કિં સંઠ સીવેલું ઝુગડું ઉમેળવું; સીવણ તોડવી.

ઉતરડીનાખવું, કિં સંઠ ઉપરની છાલ ફાડવી; સો-રી નાખવું.

ઉતરણ, સીંઠ ઉતરતી—નીચે જતી એવી જે જમીન તે; દોળાવ.

ઉતરતી, વિં મૂલ સફળ્યામાં ઓછી થતી. ૨ પડતી; નહારી; ધસાતી (દશા). ૨ ઘડપણવાળી (ઉમ્મર).

ઉતરતીલાંજણી, સીંઠ ભારે કિમ્મતની સફળ્યાને ઓછી કિમ્મતનું રૂપ આપવું તે (ગણિત). રૂપિયાની જે કરતી તે ઉતરતી અને પૈના રૂપિયા કરવા તે ચડતી લાંજણી કેવાય.

ઉતરતીઝેદી, સીંઠ જે ઝેદી—હારમાં સફળ્યા એક પછી એક ઉતરતી આવે તે.

ઉતરવું, વિં સારું નહિ તેવું; હલકું, ઓછું; નીચું—નરસું—(ગુણ કિમ્મતમાં મુકાબલે). ૨ નાનું.—(ઉમ્મરમાં). ૩ છેક ઘરડું.

ઉતર્યુંપાતર્યું, વિં ઘણી વાર વાપરીને બીન ઉપયોગનું કરેલું અથવા નકામા તરિકા મુકી છોડવું (વજ, ઘરેણું).

ઉતરવું, કિં અંઠ ઉપરથી નીચે જવું. ચડવું ને ઉતરવું. ૨ ઓછું થવું (ખાવામાં). ૩ ઓછી કિમ્મતનું થવું (માન ઉતર્યું). ૪ મુકામ—વાસો કરવો (ધર્મશાળામાં). ૫ આખર થઈ જવું (રમતાં ઉતરી ગયો). ૬ બગડી જવું; (ઘાસ ઉતરી ગયો). ૭ છેડા આવવો (રમતમાં—દાવ ઉતરી ગયો). ૮ પેલ કરવી; આગંવાન થવું. (રમતમાં). ૯ ઓળાવવું; પાર કરવું (નદી). ૧૦ બનવું; બરાબર થવું (શેરતા ૧૦ પેડા ઉતર્યા). ૧૧ પડવું; નરમ થવું (ભાવ). ૧૨ જોરસો નરમ થવો (ભાગ). ૧૩ સમજ જવું; ખ્યાનમાં આવવું (મનમાં). ૧૪ ઉગવું; થવું; આવવું (રોજ બે ટોપલા ગુલાબનાં ફૂલ ઉતરે છે). ૧૫ એકપરથી બીજું થવું (નકલ ઉતારી). ૧૬ ધડાવું; બનવું (ચૂડા સારો નથી ઉતર્યો). ૧૭ રોગનું બાર દેખાવું (નરજો માથે ઉતર્યો). ૧૮ ધટવું; જવું રેવું (તાવ ઉતર્યો). ૧૯ માંચથી ફાડવું (સુંક-ડું તેલ ઉતારવું). ૨૦ અસર ઓછી થવી; જવું—

(દશા ઉતરી). ૨૧ શીકું થવું (મોડું ઉતર્યું). ૨૨ નિકળી પડ્યા; મુંડાવું (કેશ). ઉતરીજવું—(જલ-દાથી). ૨ શીકું પડી જવું (મોડું). ૩ (તેજ-મૂલમાં). ૪ ઉતરી પડવું—હદ મુકી મોલવું; તપીજવું; ઓછે પાટલે મેસવું.—(વાતચિતમાં.)

ઉતરાણ, સીંહ ઉત્તરાયણ. ૨ નીચો ભાગ (ચડાણ ને ઉતરાણ.)

ઉતરાવવું, કિં સં ઉતરે તેમ કરવું; ૨ લખાવવું; નક્ક કરાવવી. ૩ ધડાવવું. ૪ કડાવવું; મુંડાવવું (કેશ). ઉતરી, સારતી વેળા જનોઈ ને ટુંકાણે ધાલવામાં આવે છે તે (શ્દમાં).

ઉતરીજવું, કિં અં બગડી જવું; સ્વાદ રહિત થવું (કરી-ગ્રાસ ઉતરી ગઈ.) ૨ ટુંકાણેથી ખસી જવું (હાડકું ઉતરી ગયું).

ઉતળો, વિં છિછરો, ઉડાણ નહિ તે. “ગામ વચે ફૂંચે, તે કાઈ કહે ઉડા ને કાઈ કહે ઉતળો.”

ઉતાપ, પું [સં.] અતીસ જે તાપ તે; તીત તડકો.

ઉતાર, પું પાણીનું જે ઉતરી જવું—ખસવું—ઓછું થવું તે. ૨ કંદ—અમલ વગેરેની ખુમારી ઓછી કરવી—થવી તે. ૩ પાછ—હલકા રવભાવનું માણસ. ૪ સક્ત ઓસડની અસર કમી કરવી તે; પાછું વાળવું તે. ૫ ભૂત પ્રેત વગેરેને કાડવાસાર માથે ઉતારેલું જે ધાન વગેરે ચકલે મુકવામાં આવે છે તે. (ઉતાર મુકવો). ૬ પાર; થાગ. ૭ ગાડી, ચાણ વગેરેમાં મેસવાનું જે ભાડું તે.

ઉતારત, વિં માલ વગરની; સ્હેજસાજ; અમરથી (વાટ).

ઉતારવું, કિં સં ઉતરે તેમ કરવું. ૨ એક ઉપરથી બીજું લખવું. ૩ ધડવું. ૪ કાડવું (વેશવાળ). હેડે લાવવું (ભાંચ નાખવાને). ૫ આ પારથી પેલે પાર લઈ જવું. ૬ ફેરવવું (માથેથી ઉતારવા દાણા). ૭ ઉતારી પાડવું—કાઈનું મોલવું તોડી પાડવું; કાઈનું ખરામ મોલી તેનાં માનમાં ઘટાડો કરવો.

ઉતારો, પું ગાણુ—ગાડીમાં બેસી એક ટુંકાણેથી બીજે ટુંકાણે જનાર તે (જન).

ઉતારો, પું એક લખાણ ઉપરથી તેના જેવું તે ઉપરથી બીજું જે લખાણ કરવું તે. ૨ પ્રવાસ—મુસાફરીમાં મળલે મળલ ન્યાં મુકામ થાય તે. ૩ કોઈ પણ ટુંકાણે જે થોડા દાડા મુકામ કરવો તે.

ઉતાવળ, સીંહ કરવું—મેળવવું એ વિગે વખત ન લાગવો તે; ત્વરા; જલદી; તાકીદ; ઝડપ.

ઉતાવળું, વિં ઉતાવળવાળું; અધીર; આતુર. ૨ આવરે; ગાલરે.

ઉતેડવું, કિં સં સીવેલા તાર—દોરા ઉમેડી નાખવા—છુટા પાડી નાખવા.

ઉતકંઠ, અતિ; ધણું; વિશાળ. ૨ શક્તિવાળું. ૩ અન-યમ જેવું. ૪ અનુની. ૫ અતિશય.

ઉતકંઠા, સીં [સં.] અતિશય જે ઈચ્છા તે; આનુ-રતા; અધીરાર્થ; અભિલાષા.

ઉતકંઠિત, વિં [સં.] ઉતકંઠાવાળું.

ઉતકંઠિતા, સીંહ [સં.] (કાવ્યશાસ્ત્રમાં) અષ્ટ નાયિકામાંની એક—પ્રીતમ કેમ આવ્યો નહિ, કાઈ બીજીને ત્યાં ગયો હશે કે કેમ એવી ચિન્તાથી પીડિત અને ક્યારે આવે એવી ઇચ્છાથી અધીર જે સ્ત્રી તે.

ઉત્કર્ષ, પું [સં.] ચડતી; બઢતી; આપ્તાદી; ઉચ્ચી સ્થિતિ; શ્રેષ્ઠતા.

ઉત્કા, સીંહ [સં.] ઉત્કંઠિતા.

ઉત્કૃષ્ટ, વિં [સં.] ધણું સારું; સુન્દર; તોરે; સરસ; ચડતું; ઉત્તમ; શ્રેષ્ઠ.

ઉત્કમ, પું [સં.] નિયમનું જે ઉલ્લસન તે; વ્યતિક્રમ.

ઉત્કેષણ, નં [સં.] ઉમેડી નાખવું તે; ટુંકા દેવું તે.

ઉત્તમ, વિં [સં.] સહુથી ચડતું—સારું; સરસ; શ્રેષ્ઠ; મુખ્ય; પેલું. ત્રણ જણને સરખાવવા હોય તો ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એમ કેવામાં આવે છે.

ઉત્તમગતિ, સીંહ [સં.] મુઆં પછી જીવને દુઃખ ન પડતાં સુખ થાય એવી જે હાલત તે; સ્વર્ગવાસ. ૨ મુક્તિ; મોક્ષ. ૩ પવિત્ર જગ્યાએ અથવા પવિત્ર દિવસે જે મરણ તે.

ઉત્તમપુરુષ, પું [સં.] પ્રથમપુરુષ સર્વનામ જે હું અમે તેને કહે. ૨ પુરુષમાં જે ગુણાદિકથી ઉત્તમ તે. ૩ ઈશ્વર.

ઉત્તમાર્જ, નં [સં.] મસ્તક; માથું; શિર.

ઉત્તમોત્તમ, વિં [સં.] ધણુંજ ઉત્તમ; ઉત્તમમાં ઉત્તમ; સારામાં સારું.

ઉત્તર, સીંહ [સં.] સૂર્યની સાંમાં ઉભાં રેતાં ડાબા-હાથ તરફની જે બાણુ—દિશા તે.

ઉત્તર, પું નં [સં.] કાંબે કંઈ પુછેલું હોય તેને તે બાબત પાછું જે કહેવું તે; જવાપ; પ્રતિવાક્ય—વચન. ૨ બચાવ—પુરાવામાં જે કંઈ કહેવું તે. ૩ શબ્દ; વાક્ય (તેણે એક ઉત્તર કાડ્યો નહિ). ૪ (ગણિત-શ્રેદીમાં) બે સંખ્યાની વચમાંનું જે અન્તર તે.

ઉત્તર, વિં વધતું; વધારે; ઉપર. અષ્ટોત્તરશત એટલે સા ઉપર આઠ. ૨ પાકીનું રૂપણું; બીજું; પાછલું—ઉત્તારાઈ. એનું ઉલટું પૂર્વાઈ.

ઉત્તરઅક્ષાંશ, પું વિષુવ વૃત્તની ઉપરના જે અક્ષાંશ તે.

ઉત્તરોત્તર, વિં આગળ ને આગળ, વધારે ને વધારે.

ઉત્તરકથા, સીંહ કથા—આખત—વાતનો પછવાડેનો અથવા છેલ્લો જે ભાગ તે.

ઉત્તરકાળ, પુઠ ભવિષ્ય; આવવાનો જે વખત તે. ૨ જન્મગીતો પાછલો વખત; ધરડપણ; નૈરી. ૩ પછીનો જે વખત તે.

ઉત્તરખણડ, પુઠ છેલ્લો અથવા પાછલો ભાગ. ૨ દિમાચળની ઉત્તરમાં આવેલો પ્રદેશ.

ઉત્તરક્રિયા, સ્ત્રી [સં] મરણ પછી મરી ગયલાની જે ક્રિયા તે.

ઉત્તરદશા, સ્ત્રી ઉત્તર દિશા. ૨ પછવાડેની હાલત. ૩ પછી જે કરવાનું તે.

ઉત્તરદિશા, સ્ત્રી ઉત્તર.

ઉત્તરધ્રુવ, પુઠ [સં] પૃથ્વીના આંસનો ઉત્તર તરફનો જે છેડો તે. ૨ પૃથ્વીની ઉત્તરે આકાશમાનો એક તારો છે—એ બહુ પ્રકાશ આપે છે.

ઉત્તરપક્ષ, પુઠ ઉત્તર બાજુ. ૨ કૃત્યપક્ષ; વદિ. ૩ તકરારનો પાછલો ભાગ. એનું ઉલટું (પૂર્વ પક્ષ).

ઉત્તરપૂજા, સ્ત્રી દેવ વગેરેનું વિસર્જન કરતી વેળા દંકામાં જે પૂજા કરવી તે.

ઉત્તરભાગ, પુઠ પછવાડેનો—શેવટનો જે ભાગ તે.

ઉત્તરમિમાંસા, સ્ત્રી [સં] મિમાંસાનો પાછલો ભાગ; વેદાંત.

ઉત્તરરાગિણી, સ્ત્રી [સં] પાછલી રાતે ગાવાની જે રાગણી તે.

ઉત્તરરાત્ર, સ્ત્રી [સં] મધરાતથી તે વાણું થાય ત્યાંસુધીનો જે વખત તે; પાછલી રાત.

ઉત્તરવય, ન [સં] ધડપણ.

ઉત્તરસાધન, ન મરણને માટે અથવા મુઆ પછીને માટે જે ક્રિયા—પુણ્યના કામો—તજવીજ કરવી તે. ૨ ઉપાયો કામો લગાડી કામ પાર કરવું તે.

ઉત્તરાક્રાણ્યની, સ્ત્રી [સં] એ નામનું સત્તાવીસમાંનું બારમું નક્ષત્ર.

ઉત્તરાભાદ્રપદા, સ્ત્રી [સં] એ નામનું સત્તાવીસમાંનું જીવિસમું નક્ષત્ર.

ઉત્તરાયણ, ન [સં] સૂર્ય અથવા બીજા કોઈ તારાનું ઉત્તર તરફ જે જવું તે. ૨ મકરરાશી—સફ્રાન્તિમાં આવ્યા પછી સૂર્યનું ઉત્તર દિશાએ જે જવું થાય તે. ૩ સૂર્યનો ઉત્તર તરફ ફરવાનો જે છ મહિનાનો માર્ગ—કાળ તે. ઉત્તરાયણ પોપ મહિનામાં મેસે છે, તે છ મહિના સુધી રહે તે પછી દક્ષિણાયણ થાય છે.

ઉત્તરાર્ધ, ન [સં] પાછલું—બીજું અડધું. એક શ્લોકનું જે આગલું અડધું તેને પૂર્વાર્ધ અને જે પાછલું અડધું તેને ઉત્તરાર્ધ કહે.

ઉત્તરાલકૃષ્ણ, પુઠ [સં] એક જનનો ભાપાલકૃષ્ણ છે—પ્રશ્નના જવાબમાં કંઈપણ પોતાની તરફનું વિશેષ કેવું થાય તે.

ઉત્તરાષાઢા, સ્ત્રી [સં] ૨૧ મું નક્ષત્ર.

ઉત્તરાસંગ, ન [સં] ઉપલું ત્રણ.

ઉત્તરીય, ન [સં] ઉત્તરાસંગ.

ઉત્તરોત્તર, અ [સં] વધતાં વધતાં; આગળ આગળ; જેમ જેમ વધીયે તેમ તેમ; અનુક્રમે.

ઉત્તાન, વિ [સં] મોડું અને પેટ ઊંચે આકાશ તરફ હોય તેવું; ચતું; ઉન્મુખ.

ઉત્તીર્ણ, વિ [સં] પાર કરેલું; ઓળંગેલું. ૨ ઉદ્ધારિત.

ઉત્તેજક, વિ [સં] ઉત્તેજન આપનાર.

ઉત્તેજન, ન [સં] કોઈ પણ કામ કરવાને મન કરાવનાર—ઉત્તેજનાર જે બેન્ડેસો તે; પ્રેરણા; ઉત્તેજરવું તે. ૨ પુણી; આસરે; સહાય; મદદ.

ઉત્તેજન, વિ [સં] ઉત્તેજન આપેલું.

ઉત્થાન, ન [સં] ઉઠવું—ઉભું થવું તે. ૨ ઉઠાવ. ૩ ઉઘોગ.

ઉત્થાનિકા, સ્ત્રી [સં] ગ્રન્થ રચનાનું કારણ; ઉઠાવ, ઉપડવું, અવતરણ.

ઉત્થાપન, ન [સં] ઉઠાવવું—ઉભું કરવું તે; નવું બાંધવું તે. ૨ કોઈને મળવાને ઉભું થવું તે. ૩ કાઢી—ખસેડી મુકવું તે; બરતરસી. ૪ દેવમંદિરમાં પાછલા પોરે થતાં પેલાં દર્શન.

ઉત્પત્તિ, સ્ત્રી [સં] જનમવું—પેદા થવું—નિકળવું તે; જન્મ; પેદાએશ; મૂળ; ઉદ્ભવ; આદિ.

ઉત્પન્ન, ન [સં] જે કંઈ પેદા થયલું તે; પેદાશ; આવક. ૨ નફો; શયદો. **વિ** [સં] પેદા થયલું; જન્મેલું; ઉગેલું.

ઉત્પલ, ન [સં] કમળફૂલ.

ઉત્પાત, પુ [સં] દિલ ઉપર અસર કરે તેવો અસાધારણ કુદરતી નાશકારક બનાવ—ધરતીકંપ; મોટી રેલ—આગ. ૨ તોરાન; બળ. ૩ દાંડ્યાર્થ; મસ્તી; ધોંધલ.

ઉત્પાતિયું, વિ તોરાન—ધોંધલ કરનાર.

ઉત્પાદક, વિ [સં] ઉત્પન્ન—પેદા કરનાર.

ઉત્પાદન વિ [સં] ઉત્પન્ન કરનારા.

ઉત્પેક્ષા, સ્ત્રી [સં] એકાદા સરખા ગુણ પરથી એક વસ્તુને શક્યથી અથવા તર્કથી બીજી વસ્તુને નામે વરણી શોભાવવી તે. (તેનાં નેત્ર તો જાણે કમળ જ). એકાદું કારણ—ફળ બતાવી સમ્ભાવના કરી હોય ત્યાં પણ ઉત્પેક્ષા કેવાય.

ઉત્પેક્ષિત, વિ [સં] ઉત્પેક્ષા કરી હોય તેવું.

ઉત્સર્જ, પુ [સં] ખાગો.

ઉત્સર્ગ, ન [સં] છોડી દેવું—મુકવું તે; ભાગ.

ઉત્સવ, પુ [સં] આનંદ.

ઉત્સાહ, પુઠ [સંઠ] ક્રાઈ મોટું કામ કરવા વિષે અથવા પાર પાછા પછી મનનો ઉમ્મકયુક્ત જે હાથ તે; હાંશભરી વૃત્તિ. ૨ આનન્દ; હર્ષ; આનંદ. ૩ સપરમો દ્વંડ; રૂઝે અવસર.

ઉત્સાહશક્તિ, દૃઢપણું. ૨ ખંત.

ઉત્સાહસંપન્ન વિઠ ઉત્સાહ ધરાવનાર; ચક્ષુ.

ઉત્સુક વિઠ [સંઠ] દોસ્તી; ઉમ્મક; કાડથી આતુર.

ઉથલું, કિંઠ અઠ અથડાવું; ઠોકર ખાવી. 'મર્મ ન સમજે ભરખે પડ્યા, કરે અહંકાર હિંડે ઉથલા.' (અખે).

૨ ઉઠારે મારું જવું.

ઉથમુંજીરું, નઠ એક ઔષધિ.

ઉથલાપાથલ, સ્ત્રીઠ રીતસર નહિ તે; ભેળસેળ; બિ'ધું-અનું; ઉલટપાલટ; ફેરફાર. ૨ નાણાનો જે શરાશી વહિવટ તે.

ઉથલાવું, કિંઠ અઠ ઉંધું-ઉલટું થવું; પાછું પડવું-ફરવું. ઉથલી જવું-પડવું.

ઉથલાવવું, કિંઠ સઠ ઉંધું કરવું; ફેરવી નાખવું; બદલવું; ઉથલાવી નાખવું-પાડવું.

ઉથલો, પુઠ પાછલાં વાક્યના જે શબ્દો બીજા રાગમાં પાછા આણવા તે (આખ્યાનમાં). ૨ ફેર પડ્યા પછી પાછું માંદું પડવું તે. (ઉથલો ખાવો). ૩ સામો જવાબ વાળવો તે; ચટકા લાગે તેવું સામું કેવું તે; ઉલટાવીને કેવું તે. (તેણે ઉથલો વાળ્યો.)

ઉથાપ, સ્ત્રીઠ ઉથાપવું-ખસડવું તે. ૨ સામી થાપ; ઉથલો.

ઉથાપન, નઠ [સંઠ ઉત્થાપન] ઉચકવું-ઉલું કરવું તે. ૨ ઉડવું તે. ૩ મન્દિરમાં દેવ ઉઠે તે વેળાનાં જે દર્શન તે.

ઉથાપવું, કિંઠ સઠ હોય તેને ઉલટાવી નાખવું; થાપેલાને-ખેસાડેલાને ઉઠાડી મેલવું. ૨ ન માનવું; સામા થવું. (વેણું ઉથાપવું.)

ઉદક, નઠ [સંઠ] પાણી; જળ.

ઉદકમેહ, પુઠ ક્ષણે ક્ષણે પીસાળ વારે પાણી વેનારો રોગ.

ઉદધિ, પુઠ [સંઠ] સમુદ્ર, સાગર.

ઉદયતી, સ્ત્રીઠ અગરબતી.

ઉદમાત, પુઠ [સંઠ ઉન્મત] તોફાન; મસ્તી; ધાંધલ; ધિંગાણું.

ઉદમાતિયું, વિઠ તોફાની; ઉઝાંઝળું.

ઉદય, પુઠ [સંઠ] ઉગવું તે; આકાશમાં આવવું-દેખાવું-ચડવું તે (ક્રાઈ પણ તારા ગ્રહ વગેરેનું). ૨ નિકળવું-ખુલામાંથી બાર પડવું-પેદા થવું તે. (કા-માદય, પુષ્પાદય). સારી-ઉજળી સ્થિતિમાં આવવું; પ્રગપાલ થવું.

ઉદયગિરિ-ચાચલ, પુઠ [સંઠ] એ નામનો પૂર્વ દિશાએ પર્વત છે. એની પેલી પાસથી નક્ષત્ર ઉગવા માંડે છે એમ કેવાય છે.

ઉદર, અઠ [હિંઠ] ત્યાં; તે જગ્યાએ; તે તરફ.

ઉદર, નઠ [સંઠ] પેટ. ૨ જડરામિ. ૩ ગર્ભસ્થાન.

ઉદરમન્થિ, પેટની તલ્લીને થનારો એક જાતનો રોગ.

ઉદરણી, સ્ત્રીઠ ગર્ભવન્તી; ખેલવવાળી સ્ત્રી.

ઉદરનિર્વાહ, પુઠ યુજનાન ચલાવવું તે; પેટ ભરવું તે; આજીવિકા.

ઉદરપોષણ, નઠ ઉદરનિર્વાહ.

ઉદરાવો, પુઠ [સંઠ ઉદ્દેગ] ચિન્તા; શિકર; કાળજી; ખટક.

ઉદવસ્ત, વિઠ ઉજડ. 'લકુ ઉદવસ્ત કરી હરણ વાસું.' (સામળ).

ઉદવું, ઉદય થયો; ઉગવું (કવિતામાં).

ઉદાત્ત, વિઠ [સંઠ] પોણું; ખુદ્દું. પુઠ બીંચે સ્વરે કરીને મોલાતો જે વણું તે.

ઉદાન, પુઠ [સંઠ] શરીરમાં પાંચ વાયુ કેવાય છે તેમાંનો જે કષ્ટ આગળ ઉત્પન્ન થઈને મસ્તક નળ છે તે; પ્રાણવાયુ.

ઉદામ, વિઠ [ઉદામ] અતિ ઉગ્ર. ૨ પ્રતિબન્ધ રહિત; સ્વતન્ત્ર.

ઉદાર, વિઠ [સંઠ] ક્રાઈનું સારું થાઓ એવું જાણી આપવે જે ક્રાઈ મનમાં આચંકા ખાતું નથી તે; દાના; ધોતાળ; હાથનું છુટું-મોકળું; મોટાં મનનું; સખી; દાનશર.

ઉદારતા, સ્ત્રીઠ ઉદારવૃત્તિ. ૨ ઉદાર થઈ આપેલું તે; સખાવત.

ઉદાહ્ય, નઠ સાર વિનાનો વેપ (અખામાં).

ઉદાસ, વિ, [સંઠ] દલગીર; ગમગીન; શોકાતુર; હોંસવિનાનું; રીકું; નાઉમેદ; દુઃખી. ૨ સાચું કંઈ નથી એમ સમજ સધળાપરથી પ્રીતિ ખસેડનાર; ભાગી; વિરાગવૃત્તિવાળું.

ઉદાસી, સ્ત્રીઠ શોક; દલગીરી; નાઉમેદી. વિઠ ઉદાસ. પુઠ એ નામનો એક નાનકડું ગુરુનો ધર્મમાર્ગી અથવા એમાં ક્રાઈ એક જણ.

ઉદાસીન, વિઠ ઉદાસ.

ઉદાહરણ, નઠ [સંઠ] સમજાવવાને અથવા કુચલ સાબીત કરી આપવાને જે કંઈ કરી-કંઈ જતલાવવું તે; દાખલો; સાબેતી; દૃષ્ટાન્ત; પ્રમાણ.

ઉદિત, વિઠ ધાઠ ઉદય પામેલું; ઉગેલું. ૨ ખુલેલું; ફેલેલું. ૩ જળેલું. ૪ ઉસકેરાયલું.

ઉદીચી, સ્ત્રીઠ [સંઠ] ઉત્તર દિશા.

ઉદ્ભવ, નાં [સં] ઉમરો (વક્ષ).

ઉદ્, પું ઉદય.

ઉદતી, વિં [સં ઉદયતિ] જે તિથિમાં સૂર્યનો

ઉદય થયો હોય તે સમય-ધ.

ઉદલું, વિં ધાં ઉદય પામેલું; ખિલેલું. 'જેમ અર્કે
ઉદલું કમળ શમે' (અર્પો).

ઉદા, પું ઉદય. "ઉદા ઉદા મા જગતમે".

ઉદાત, વિં [ઉદોત] ચળકતું; અળકતું. 'આભરણ
અતિ ઉદાત.'

ઉદગત, વિં ધાં [સં] ઉગેલું-નિકળેલું-આર પડેલું.
ર ઉચું.

ઉદગાર, પું [સં] આશ્ચર્ય, દુઃખ ઈં નું જે એકા-
એક આર પડતું તે. ર એ જોરસાની જાણ કરનારો શબ્દ.

ઉદગીત, વિં ધાં [સં] ઉચિ સ્વરે ગાયલું.

ઉદ્ધાતન, નાં [સં] સ્પષ્ટ-મુદ્ધ કરતું તે; સમ-
જાવતું તે.

ઉદ્ધામ, વિં [સં] અપરિમિત; અસંખ્ય.

ઉદ્ધિષ્ટ, વિં ધાં ધારેલું; ઇચ્છેલું. ર કયલું; દેખડાવેલું.
નાં ખતાવેલું રૂપ, કેટલામો પ્રસ્તાવ છે તે કેવાની
રીત—(પિજ્ઞ શાસ્ત્રમાં).

ઉદ્ધાપન, નાં [સં] સળગાવવું-પેટવવું તે; પ્રજ્વલન.
ર ઉસકરવું તે; ઉત્તેજન. ૩ પુષ્ટિ; સદાય હોવું તે.

ઉદેશ, પું [સં] મુખ્ય ધારણા; અસલ મતલબ;
મૂળ લક્ષ. ર દેખડાવવું તે.

ઉદ્દડ, આશરો; ઉચકા; અડસટો.

ઉદ્દત, વિં [સં] ઉન્નત થઈ વર્તનાર; અસખ્ય;
મેઅદ્ય; જોઈએ તેના કરતાં વધારે છૂટ લેનાર; જડ્ડલી.

ઉદ્દતાપ, સ્ત્રી ઉદ્દત જે વર્તણૂક-ચાલ તે.

ઉદ્દરવું, કિં અં [સં ઉદ્દરણ] ચોસ્વાસીના
ફેરાથી બચી જવું; પાપથી મુકાવું-છુટવું; મુક્તિ થવી.
ર ઉગરવું; પાર પડવું. ૩ સારે ટેકાણે જઈ બેસવું.

ઉદ્દાર, પું [સં] મુક્તિ; મોક્ષ; ત્રાણ; છુટકારો.

ઉદ્દારવું, કિં સં ઉદ્ધાર કરવો; નારવું. ર અચા-
વવું; ઉગારવું; સલામત કરવું. ૩ સારી સ્થિતિમાં આણવું.

ઉદ્દલટ, પું [સં] શર; જોડો.

ઉદ્દલવ, પું [સં] જન્મ; ઉત્પત્તિ; પેદાશ. ર આર
નિકળવું—જાહેર પડવું—ખુલવું તે.

ઉદ્દલિજ્જ—દ, નાં [સં] ઝડ, છોડ, લાજ-
પાલો વગેરે જમીનમાંથી ઉગતો જે પદાર્થ તે. ર ચાર
ખાણ કેવાય છે તેમાંની એક.

ઉદ્ધમ, પું [સં] કોઈ પણ કામમાં લાગવું તે;
કામ. ર ધન્યો, રોજ; રોજગાર. ૩ મેહેનત; તળવીજ;
યતન.

ઉદ્ધમી, વિં ઉદ્ધમ કરતું; મેહેનતુ.

ઉદ્ધાન, નાં [સં] વાડી; ઉપવન; આગ. ૨ હેતુ;
ઉદ્દેશ.

ઉદ્ધાપન, નાં [સં] કોઈ પણ ધર્મ કર્મની સમાપ્તિ;
વિસર્જનવિધિ; વ્રતસમાપ્તિ.

ઉદ્ધુક્ત, વિં [સં] ઉલ્લોગમાં લાગેલું હોય તેવું.
૨ ઘણો યજ્ઞ; કામકાજમાં મંડી રહેલો; કોઈ પણ
કામમાં આગ્રહપૂર્વક લાગેલો; કામમાં ઘણો રોકાયેલો.

ઉદ્ધોગ, પું [સં] શ્રમ; મેહેનત. ૨ ધન્યો; રોજ-
ગાર; કામ.

ઉદ્ધોગશાળા, સ્ત્રી જ્યાં નાના પ્રકારના ધન્ય શિષ્ય-
વવામાં આવે છે તે ટેકાણું.

ઉદ્ધોગી, વિં [સં] ઉદ્ધમી. ૨ ધ્યાન લગાડી કામ
કરતું. ૩ રોજગારે લાગેલું; રોજગારી; વ્યવસાયી. ૪
મેહેનતુ; શ્રમ કરનાર.

ઉદ્ધોત, પું [સં] પ્રકાશ; તેજ; અજવાળું.

ઉદ્ધિમ, વિં ધાં રોકાવું; દીલગીર. ૨ દુઃખી. ૩
આતુર (પ્રિય વસ્તુની ગેરહાજરીથી). ૪ નિરાશાવાળો.

ઉદ્ધેગ, પું [સં] ભય, શોક, ચિન્તાથી મનમાં
જે અકળામણ તે. ૨ ચિન્તા; કાળજી; શોક. ૩
૪ વ્યાકુળતા; નિરાશ. ૫ પ્રિય વસ્તુના વિયોગથી
દુઃખી થવું.

ઉદ્ધેલેલું, સપડાવવું-વાણી, હાથ કે લખાણથી; સામા
માણસનું સાંભળ્યા વગર ધમકાવવું; કપકો દેવો.

ઉદ્ધ-ધિયા, ગાડીના ધોરિયા.

ઉદ્ધડ-ડું, વિં ઉચકા આપ્યો લીધો હોય તેવું; છુટી
કિમ્મત નહિ કરી, પણ સામટી જ કિમ્મતે લેવું તે.
૨ જથ્થાબંધ; એકદમ.

ઉદ્ધડકલું, કિં અં એકાએક ચોંકવું. 'ઉદ્ધડકા ઉઠિયો,
વેગે વૈકુણ્ઠપતી, ગરુડ ક્યાં ગરુડ ક્યાં વદત વાણી.'

ઉદ્ધજમાખન્દી, સ્ત્રી વિધોદી ન ફરવતાં એકદમ ઉધડ
મુકર કરેલો આંકડો સરકાર ગામ ઉપર લે તે.

ઉદ્ધડો, પું ઉધડ આપેલું—લીધેલું તે. ૨ એકદમ—
(ઉધડો લેવો) વાણી, લખાણ—હાથથી ખીનતા પર
રીસમાં ઉતરી પડતું તે; ધમકાવતું તે.

ઉધરવું, કિં અં ઉધરવું; મોટું થવું; પાલણુપોણ
થવું. ૨ કોઈને આપેલું નાણું હિસાબની ચોપડીમાં
લખાવું—રકમ ઉધરવી. ૩ ઉદ્ધાર થવો.

ઉધરસ, [સં] ઉર્ધ્વરસ] હવાની નળીમાં લોહીનો
જમાવ થયેથી ત્યાં જે રસ થાય છે તેનું, હવાની
આવજવની રોકાણને લીધે જોરથી આર નિકળવું થયાં
કરે તે; કાંસો; ખોખલો.

ઉધરેલું, વિં નામે લખાયેલું; ઉધારેલું. ૨ ઉઝીરે મોટું
થયેલું.

ઉધાર્થ, ઉધૈ.

ઉધાણુ, ન૦ તોફાન.

ઉધાંધળું, ગાંધું, ઉદાસી આણે એવું. 'આજનો દિન ઉધાંધળા.'

ઉધાન, ન૦ પુનેમ, અમાસ પછી જે સહુથી મોટી ભરતી થાય છે તે. ૨ ત્રણતી સંખ્યાનો સફૂત. (વેપારીયામાં). ૩ એક જાતનો ઉધરસનો રોગ.

ઉધાનચક્રર, વાયલ; અકલ વગરનું; ઉઠેલ; સાડા ત્રણ પાયા.

ઉધાનપડી, સ્ત્રી૦ તેરની સંખ્યાનો સફૂત.

ઉધાનપાયા, વિ૦ વલવલતું; ચલિતરું; સાડાત્રણ પાયા; અધકપાસળી; અકલ વનાનું; ચરકલ.

ઉધામા, પુ૦ મિથ્યા પ્રયત્ન; મુવેલું સાંભરી આવતું તે; તેના ભણુકારા વાગવા તે. ૨ માઠા તરફ. ૩ ફરી ફરી થતા મનસુથા.

ઉધાર, વિ૦ નાણું પછી અપાસે લેવાસે એવા વિશ્વાસ ઉપરથી લીધેલું આપેલું હોય તેવું—(માલ વગેરે); પતીજ ઉપર હોય તેવું; ઉછીનું. ઉધાર કરવું—રાખવું; રોકડું નાણું ન આપતાં માલ ખરીદ કરવો.

ઉધારણ, સ્થિતિ. ૨ ઉદ્ધાર કરનાર.

ઉધારપાણું, ન૦ ઉધાર આપેલું હિસાબની ચોપડીમાં જે (ડાખી)આણુએ લખાય તે આણુ.

ઉધારવું, કિ૦ સ૦ ઉધાર આપેલી વસ્તુ ચોપડામાં (ડાખી આણુએ) લખવી; નામે લખવું.

ઉધારિયો, પુ૦ વારે વારે રોકડું ન આપતાં ઉધાર લઈ જતો હોય તે.

ઉધારો, પુ૦ લેવા આપવાનું યાત્રી રાખવું તે; વાયદો. ૨ વાર; વિલમ્બ. ૩ ઓછાવાળું; પાડ.

ઉધેડવું, કિ૦ સ૦ ખાલ—ચામડી કાઠવી.

ઉધૈ, સ્ત્રી૦ કાળળ લુગડામાં જે ધાળું લીસું જીવડું થાય છે તે.

ઉદ્ધડ, વિ૦ ધડ વગરનું, ધડીમાં આમ ને ધડીમાં તેમ બોલે તેવું; કરીકામ વિનાનું. ૨ સામટી રીતે લઈને—ઉદ્ધડભાવ.

ઉધ્યો, પુ૦ ઉધિયો, ધોરિયા.

ઉન, [સં૦] ઊન.

ઉનમ, સ્ત્રી૦ ન્યૂનતા; ઓછાપણું, ઉનમ કાંઈ રાખી નથી. (સામળ).

ઉનમદા, સ્ત્રી૦ ઉન્નમદા; હોંસ. 'અનનરમાં અધિક્રી ઉનમદા.'

ઉનમન, ન૦ ઉનમ.

ઉનવા, પુ૦ વારે વારે પિશાબની આજત થાય ને થતાં અનન બળે તે એક રોગ. (સ્ત્રી પુરુષ બન્નેને).

ઉનાખદાણા, પુ૦ ગાંધીને ઘેર મળતી એક ઔષધિ.

ઉનામણા, પુ૦ ઊનું પાણી કરવાનો જે દેગડો—ચરુ તે.

ઉનાણું, ધડારાણું. (ઉનાઇ જતું).

ઉનાળો, પુ૦ [સં૦] ઉષ્ણકાળ] વર્ષના ત્રણ મુખ્ય કાળમાંનો એક—ક્રાંત્ય, ચૈત્ર, વૈશાખ ને જ્યેષ્ઠ—એ ચાર ગરમીના માંહના.

ઉનું, ગરમ. ઉનીઆંચ—જેખમ; તુકસાન; ૩ ભય. ૪ અપયશ; ડાધ. ઉનીવરાળ, દિલનો જુસ્સો જુસ્સે થવાથી ખાર કાડવો.

ઉન્નત, વિ૦ [સં૦] ઊંચું.

ઉન્નતિ, સ્ત્રી૦ સારી સ્થિતિ; ઉચે ચઢતું તે; આપાદીએ પોચવું તે.

ઉન્નત, વિ૦ [સં૦] તાતા મિળજનું; કોઈને પત ન કરે તેવું; જીદી. ૨ બ્યસની; ફેરી; અપવી. ૩ અભિમાની; મગરુખ. ૪ ધેલછાવાળું; ગાંડું. ૫ ઝનુની. ૬ ભૂત પિશાચ ઈંથી વલગાડવાળું.

ઉન્નતાર્થ, સ્ત્રી૦ ઉન્નત એની જે હાલત તે; મદ; જીદ; મગરુખી.

ઉન્નની, સ્ત્રી૦ [સં૦] માવાથી વિમુક્ત થઈ બ્રહ્મમાં સમાઈ રેવું તે; પાંચ અવસ્થામાંની એક—જગત, સ્વપ્ન, સપ્તમિ, તુરિયા ને ઉન્નની.

ઉન્નાદ, પુ૦ [સં૦] તોર; જીદ; મદ; મમત; અભિમાન. ૨ (રસ પ્રકરણમાં) ચેતના ને અચેતના એ વિષે સરખું વર્તાય તેવો જોરસો. ૩ ભૂતપ્રેત, ઓસડ, ધન વગેરે કારણથી વાને ઘેર જતું તે; એક પ્રકારનો સનેપાત. ૪ ગાંડો.

ઉન્નાર્ગ, પુ૦ ઉલટા—આડો—ખોટો માર્ગ.

ઉન્નીલન, ન૦ [સં૦] ફલવું—ખુલવું—ખીલવું તે. (ફૂલ) ૨ ઉઘડવું (આંખ). ૩ છુટવું (પ્રહણ).

ઉન્નુખ, વિ૦ [સં૦] ઊધ્વન્નુખ; ઉપર જોતું હોય તેવું. ૨ વિપરીત.

ઉન્નૂલન, ન૦ [સં૦] મૂળથી ઉખેડી નાખવું તે.

ઉન્નૈષ, પુ૦ [સં૦] આંખ ઉઘડવી તે. (નિન્નૈષથી 'ઉલડું'). ૨ જાન; જીદિ.

ઉપ, અ૦ ઊ૦ [સં૦] પાસે; સમીપ; નિકટ. ૨ ઓછું; ઉતરતું. ૩ અતિશય; અપાર. ૪ સરપાપણું; મળતું આવતું તે. ૫ એ શબ્દ અર્થ વાનો પણ હોય છે.

ઉપકણ, પુ૦ વિ૦ [સં૦] નગર પાસેનો પ્રદેશ. 'પુરોપકણે રમણીય લાગતા.' ૨ પાસેનું; ઉપકથા, સ્ત્રી૦ હુંડી વાર્તા. નિકટ.

ઉપકાર, પુ૦ [સં૦] કોઈનું સારુ—કલ્યાણ કરવું તે; પાડ; આભાર. ૨ કૃપા; સહાયતા; મેહેરખાની.

ઉપકારક, વિ૦ ઉપકાર કરનાર; મદદ કરનાર.

ઉપકારી, વિ૦ [સં૦] ઉપકાર કરનાર. ૨ ઉપકાર જાણનાર; પાડ માનનાર; આભારી. ૩ જેમાં કોઈના પર ઉપકાર થતો હોય તેવું (પરોપકારી કામ).

ઉપક્રમ, પુઠ [સંઠ] આરમ્ભ; શરૂઆત. ૨ ઉદ્યોગ; ધન્યો.

ઉપગુરુ, પુઠ [સંઠ] વડા ગુરુ—મેહેતાજી—શિક્ષકના હાથ નીચેનો જે શિક્ષક તે; ઉપશિક્ષક; વડા નિશાળિયો.

ઉપગ્રહ, પુઠ [સંઠ] નાનો ગ્રહ. એક મોટા ગ્રહને એક અથવા વધારે ઉપગ્રહ હોય છે. ગ્રહ, સૂર્યની આસપાસ ફરે છે અને ઉપગ્રહ, ગ્રહની આસપાસ ફરે છે. આ પૃથ્વીગ્રહને એક ઉપગ્રહ છે જેને આપણે ચન્દ્ર કહીએ છીએ.

ઉપજ્ઞ, નઠ એક જાતનું યાદ.

ઉપચાર, પુઠ [સંઠ] કામે લગાડવું તે; તબીબી કરવી તે; સેવા. ૨ ઉપાય; તબીબી; સાધન. ૩ ચોપડવું તે. ૪ પોતાના અથવા દેવના શરીરના અવયવોને મન્ત્ર લખી હાથ અરકાડવો તે—પેાડશોપચાર.

ઉપજ, સ્ત્રીઠ ઉત્પન્ન થવું તે; પેદાશ; આવક. ૨ જન્મ; મૂળ; ઉત્પત્તિ.

ઉપજલ્પ, સ્ત્રીઠ ઉપજ—ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ. ‘મહુ સામર્થ્યમાં ઉપજલ્પ ધણી.’ (અખો).

ઉપજનિપજ, સ્ત્રીઠ ઉગવું અને વધવું તે; પેદા થવું તે રેવું તે. (જે કે એ શબ્દો વ્યવહારમાં એકજ અર્થમાં વપરાય છે તોપણ એ એ શબ્દોના અર્થ જુદા પાડી શકાય છે. ઉપજમાં મૂળ ઉત્પત્તિ ને નિપજમાં છેલ્લી સ્થિતિ અથવા ફળનો ખોષ છે).

ઉપજવું, કિઠ અઠ ઉત્પન્ન થવું; પેદા થવું; જનમવું. ૨ તૈયાર થવું. ૩ ફળ—પ્રાપ્તિ થવી.

ઉપજવણું, કિઠ સઠ ઉપજે—પેદા થાય તેમ કરવું.

ઉપજલિકા, સ્ત્રીઠ આજલિકા; જલિકા; વૃત્તિ; યુજના.

ઉપજવી, વિઠ કાઠના ઉપર આધાર રાખી જવનાર; અવલમ્બી; આશ્રિત.

ઉપટવું, કિઠ અઠ રફનો પટ જતો રેવો. ઉપટી જવું પણ કેવાય છે.

ઉપટામણી, સ્ત્રીઠ વરધોડાના માંડવને દાંડે કન્યાનાં જવતાં મુઝાં સગાના જે સમ્બન્ધપટ પેરામણી પેરવા આવેલા ત્રેવાઈની આગળ વાંચવામાં આવે છે તે (સુરતની નાગરી ન્યાતમાં).

ઉપટો, ધોડાનો સામાન.

ઉપડવું, કિઠ અઠ ઉપડી આવવું; મૂળીયું બાર નિકળી આવવું. ૨ પાલમાલ થવું; સલાનાશ જવું (એનું ઉપડી ગયું). ૩ ઊંચકાવું; ઉપર આવવું; દેખાવું (અક્ષર ઉપજા નથી). ૪ આચકા ખાધા વગર ખોલ્યા જવું. ૫ નાગળ ખેંચી લીધેથી ચાલવું થવું; હકૂરાવું—(વાણ ઉપડવું).

ઉપડાવવું, કિઠ સઠ ઉપડે તેમ કરવું.

ઉપજવું, કિઠ સઠ [સંઠ ઉપજવું] ઊંચાં ઉભા રૂઢ ટોપલા—સુપડામાંથી દાણા ધીમે ધીમે નીચે નાખતા જઈ વાયે ઝાલાં દૂર ઉરાડવાં; ઝાડકવું—ટકવું; વા દેવો.

ઉપજિયા, ઉપજવાના ટોપલા.

ઉપદિષ્ટ, વિઠ ધાઠ [સંઠ] જેને ઉપદેશ થયો હોય તેવું.

ઉપદેશ, પુઠ [સંઠ] ખોષ; શિક્ષા; શિખામણ; જ્ઞાન. ૨ મન્ત્રદાન.

ઉપદેશક, વિઠ [સંઠ] ઉપદેશ કરનાર; ગુરુ.

ઉપદ્રવ, પુઠ [સંઠ] કાઠના સમ્બન્ધે કાઠને જે પીડા થાય તે; ધગ; દુઃખ. (રોગ, ભૂત, ચાકર, તોફાન—બધા વગેરેનો ઉપદ્રવ).

ઉપદ્વીપ, પુઠ [સંઠ] નાનો દ્વીપ અથવા દ્વીપનો એક પડેલો ભાગ.

ઉપધાત, ઉપધાતુ.

ઉપધાતુ, પુઠ સ્ત્રીઠ હીણી—નરસો—બેગવાળો જે ધાતુ તે; હલકી કિમ્મતનો ધાતુ. ૨ મિશ્રધાતુ.

ઉપધાન્ય, નઠ હલકાં જે અનાજ તે—કાંગ; રાજગિરો; મકે.

ઉપનયન, નઠ [સંઠ] બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી અને વૈશ્ય એ ત્રણનાં છોકરાને આડમે વર્ષે વેદના અધિકારી કરવા સારુ જે સંસ્કાર કરવામાં આવે છે તે; જનોષ્ઠ દેવું તે. જનોષ્ઠની જે ક્રિયા તે—સોળ સંસ્કારમાંનો એક. ૨ જનોષ્ઠ. કિઠ અઠ ઉપનયનું; ઉપનયનું.

ઉપનામ, નઠ [સંઠ] મુખ્ય નામની સાથે જે બીજું નામ જોડાયેલું હોય તે; કુળનામ; ગુણકર્મ ઉપરથી જે નામ મળ્યું હોય તે; જે નામથી ઓળખાઈ આવે તે નામ; અટક; ઓખર; આડનામ.

ઉપનાયક, પુઠ મુખ્ય હાથ નીચેનો ઉપરી—આગેવાન. ૨ નાટ્યશાસ્ત્રમાં સૂત્રધારના હાથ નીચેનું પાત્ર. ૩ યાર; સ્ત્રીનો રાખેલો પરપુરુષ.

ઉપનિષદ, નઠ [સંઠ] વેદાન્તશાસ્ત્ર; એક ધર્મશાસ્ત્ર.

ઉપન્યાસ, પુઠ ટુંકી વાર્તા; વાર્તા. ૨ પ્રસ્તાવના; ઉપોદ્ધાત.

ઉપનેત્ર, નઠ આંખે બરેબર ન દેખાયથી જે કાચોની મદદ લેવી પડે છે તે; ચશ્મા.

ઉપન્યું, ઉપન્યું (કવિતામાં.)

ઉપપતિ પુઠ [સંઠ] સ્ત્રીને જે પરપુરુષ સાથે પ્રીતિ—લગવાડ હોય તે; યાર.

ઉપપત્તિ સ્ત્રીઠ [સંઠ] સાખીતીમાં જે તકરાર કરવી અને દાખલા બતાવવા તે.

ઉપપત્ર, વિઠ [સંઠ] સિદ્ધ; સાખીત—નક્કો થયેલું.

ઉપપાતક, નઠ [સંઠ] હલકું—નાનું પાપ.

ઉપપાદન, નઠ [સંઠ] કેવું—બતાવવું તે. ૨ સાખીતી—ખાતરી કરવી તે. ૩ સમ્પાદન; સંક્રમ્બ.

ઉપપુરાણ, ન૦ પુરાણથી ઉતરતું, નાનું પુરાણ (કથાકાવ્ય-સંખ્યાત-શાખાવર્ણીમાં જેવું).

ઉપભોગ, પુ૦ [સં૦] અનુભવ-વહિવટ કરવો તે; ઉપભોગમાં લેવું તે. ૨ અનુભવ; વીતેલું હોય તે. ૩ સુખ; વિલાસ. ૪ તૃપ્તિ; સંતોષ.

ઉપમર્દ, પુ૦ [સં૦] ધસારો. ૨ પરાભવ; નાશ. ૩ હપકો. ૪ અપમાન.

ઉપમા, સ્ત્રી૦ [સં૦] એ પદાર્થનું કાંઈ વાતે સરખું થવું-મળવું આવવું તે; સાદૃશ્ય; દૃષ્ટાન્ત; મિસલ. ૨ એ નામનો અલકાર-ભાષ, તેનું પેટ તો દરિયા જેવું છે. ૩ ઉપમાન. જેની સાથે તુલના કરવી હોય તે. ઉપમા આપવી-કરવી-પામવી.

ઉપમાતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ધનાડનારી મા; દાઢ; ધાત્રી.

ઉપમાન, ન૦ [સં૦] જેની સાથે સરખાવવું હોય તે-તેનું મોટું ચન્દ્રસરખું છે-એમાં ચન્દ્ર એ ઉપમાન.

ઉપમેય, ન૦ [સં૦] જેને સરખાવવું હોય તે-તે સ્ત્રી હરણીના જેવી ચક્ષણ છે-એમાં સ્ત્રી એ ઉપમેય.

ઉપયુક્ત, વિ૦ [સં૦] ઉપયોગી; કામનું. ૨ યોગ્ય; સમર્થ; ઉચિત.

ઉપયોગ, વિ૦ [સં૦] એકાદી વસ્તુને પોતાનાં કામમાં લેવી તે અથવા તે કામમાં આવવી તે. ૨ કામ; ફાયદો; લાભ.

ઉપયોગી, વિ૦ [સં૦] કામમાં આવતું; અગતનું; જરૂરનું. ૨ ફાયદો કરે તેવું; લાભકારી.

ઉપર, અ૦ જામે. (ખુરસી ઉપર). ૨ પેલી પાસ; વધારે; વધતું. (સો ઉપર દશ ખીન્ન). ૩ પછી (તેના મયા ઉપર વિચાર). ૪ ઉત્તર દિશાએ (સુરત મુખાઈની ઉપર છે). ૫ ગુણમાં વધારે. (તે તેની ઉપર છે). ન૦ ઉપરાણું; પક્ષ. 'માહાર ઉપર કોણ કરે, એને વશ સર્વે સાથ.' (લાલણ). 'ઉપર આભ ને નિચે ધરતી' આધાર વગરની-લટકતી હાલત-સ્થિતિ. 'ઉપર થયું' ખીન્નનું ન માની મરણ પ્રમાણે કરવું. 'ઉપર નીચે થયું' અધીરા થયું; ઉતાવળા-આતુર થયું. 'ઉપર પગ દેવો' મુકવો, અનાદર, અવગણના કરવી. 'ઉપર રેવું' જતે દેખરેખ રાખવી. 'ઉપર હાથ' ચૂડી-યાતાપણું.

ઉપરઉપરથી, અ૦ છેક અન્દરનું સમજેલું હોય તેમ નહિ પણ જેટલું ઉપરથી દેખાયલું હોય તેટલાપરથી.

ઉપરચોટિયું, વિ૦ ઉપર ઉપરથી જેટલું જણાયું હોય તેટલું-તેવું; ઉપર ઉપરનું; જેવુંતેવું; થાડુંએક; કંઈક; ઝાંખું.

ઉપરછડું, વિ૦ ઉપરનું; ઉપરચોટિયું.

ઉપરટપકે, અ૦ ચોપડા-દફતરમાં ખસેસે નોંધવા જેવું નહિ પણ ફક્ત યાદ રાખવા સારુ સફેદતાં માંડી

રાખેલું હોય તેમ; ઉપર ટપકાવેલું હોય તેમ. ૨ ઉપર ઉપરથી; ઉપલક; ઉખળક.

ઉપરણું, ન૦ આંધિ ચોડવાનું જે વસ્ત્ર તે. ૨ પ્રસાદીમાં મળેલું જે વસ્ત્ર તે-મન્દિરના અધિકારિયો સેવકની સેવાના બદલામાં જે લુગડું આપે છે તે.

ઉપરણો, પુ૦ ઉપરણું; ખેસ.

ઉપરતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] શાન્તિ; ધૈરાગ્ય. ૨ અન્ય પડવું તે; વિરતિ.

ઉપરવટ, અ૦ ઉલટું; વિરુદ્ધ; મરણ ઉપરાન્ત. ૨ વિ૦ ચડે એવું; ઉત્તમ; સાર.

ઉપરવાડિયો, પુ૦ જે ખેતર જે ગામને લગતું હોય તે ખેતર તે ગામનો ખેડૂત ન ખેડે પણ ખીન્ન ગામનો જે ખેડૂત ખેડે તે.

ઉપરવાડી-૩, અ૦ વચમાં વાડ, વણી, ભીંત હોય તે એ બાજુએ ઉભાં રહી એક ખીન્નને ખોલાવવું-કંઈ આપવું લેવું તે ઉપરવાડી કેવાય છે. 'તેને ઉપર-વાડીથી ખોલાવ-લે.' "ઉપરવાડે સૈયર કરે છે સાદળે."

ઉપરવાસ, પુ૦ ધરને ભોંયતળિયે ન રેતાં માળપર જે વાસ કરવો તે.

ઉપરાઉપરી, અ૦ એક પછી એક એમ જલદીથી આઠ્યાં-વધ્યાં કરે તેમ; સાથેનું સાથે; લાગલાગટ.

ઉપરાચાપરી, અ૦ ઉપરાઉપરી.

ઉપરાટી, ઉપર ઉપરથી, સારુ સારુ (લેવું અનાજ વ૦).

ઉપરાણું, ન૦ બેની લગાઈમાં એકનો પક્ષ લઈ તેની મદદમાં રેવું તે; કુચક કરવી તે; પક્ષ; તરફદારી. ૨ ઉપરણું.

ઉપરાજયું, પેદા કરવું.

ઉપરાન્ત, અ૦ વધારે હોય તેમ; આટલું છતે વધારે; વળી ખીન્નું. ૨ પછી; પછવાડેથી.

ઉપરી, વિ૦ દર કોઈ કામ ઉપર તપાસ રાખનાર; ઉપરથી જોનાર; પોતાના હાથ તળેના માણસોની ચોકશી રાખનાર; મુખી; મુકાદમ. ૨ અ૦ (સં૦) ઉપર; ઉપેર.

ઉપલક, વિ૦ ચોપડામાં નોંધેલું નહિ તેવું. ૨ ઉપર ઉપરનું. ૩ આડી; વધેલું.

ઉપલકિયો, પુ૦ જે પોતાનું વજન ન છતાં કારભારીનું ડોળ ધાલે છે તે. ૨ ઉપર ઉપરથી ઉડાવનાર; અર્થ વગરની વાત કરનાર.

ઉપલક્ષણ, ન૦ આખાનું તેના ભાગથી જે વર્ણન થાય તે; એક જાતનો અલકાર-તેને શ્રીકૃષ્ણતાં આવડતી નથી એટલે લખતાં આવડતું નથી.

ઉપલક્ષ્ય, વિ૦ થોડા ઉપરથી ધણું સમજાય તેવું.

ઉપલગ, વિ૦ ઉપલક.

ઉપલખ્ય, વિ૦ ધા૦ મળવેલું, જોયેલું.

ઉપસાહુ, ન૦ ઉપલો ભાગ (ગામની જમીનનો).
 ઉપસાહુ, પુ૦ ઉપરનો ભાગ-બાહુ. ૨ પૂણુ વગર.
 ઉપલિયું, ન૦ ઉંડારિયું.
 ઉપલી, સ્ત્રી દોટલી ખાણી.
 ઉપલું, વિ૦ ઉપરનું; ઉપર કપલું-હાથેલું-જાણીવેલું.
 ઉપલેક-ખલેક, ઉપલક.
 ઉપલેટ, ન૦ એક જાતનાં ઝાડનું મૂળિયું; ઓપધિ.
 ઉપવન, ન૦ [સં૦] નાનું વન; વાડી; ખાગ; ઉઘાન; આરામ.
 ઉપવસ્ત્ર, ન૦ અપ્પવસ્ત્ર. ૨ પશ્ચિમત સ્ત્રીવગર રાખેલી ખીછ સ્ત્રી; વેશ્યા.
 ઉપવાસ, પુ૦ [સં૦] ભુખ્યાં રેવું તે; અન્ન અથવા ફળ ખાધાવના અલાવડું તે; અપાસ. ૨ વ્રત; નિયમ.
 ઉપવાસી, વિ૦ [સં૦] ઉપવાસ રાખનાર.
 ઉપવિદ્યા, સ્ત્રી [સં૦] નાટક ચેટકાદિક જે વિદ્યા તે. મોટી ઓદ વિદ્યા કેવાય છે, તેથી જે ખીછ તે.
 ઉપવીત, ન૦ [સં૦] જનોઇ.
 ઉપવેદ, પુ૦ નાના વેદ-એ ચાર છે: આયુર્વેદ; ધનુર્વેદ, ગાન્ધર્વવેદ, સ્થાપત્યવેદ અથવા શિલ્પશાસ્ત્ર અથવા અથર્વવેદ.
 ઉપશમ, પુ૦ શાંતિ; સમાધ જવું તે; સમતા.
 ઉપશાસ્ત્ર, ન૦ [સં૦] નાનું શાસ્ત્ર.
 ઉપશિક્ષક, પુ૦ [સં૦] વડા મેનાજનો મદદનીસ.
 ઉપશોષણ, સુકાવડું તે.
 ઉપસંહાર પુ૦ [સં૦] દૂકામાં આટાપવું તે; સારાંશ; તાત્પર્ય ક્ષેપ જાત સંપૂર્ણ કરવું તે. (ઉપક્રમ તે ઉપસંહાર).
 ઉપસર્ગ, પુ૦ [સં૦] શબ્દના ધાતુની પૂર્વે જે અવ્યય જોડવામાં આવે છે તે. પ્ર-પ્રયત્ન; પરા-પરાભવ વગેરે. ૨ ઉપદ્રવ; દુ:ખ; ઇર્ષા. ૩ અપશકુન; અમકુળ. ૪ વિસ્તાર.
 ઉપસવું, કિં૦ અ૦ ફૂલવું; અસલ હોય તેના કરતાં કદમાં ખારથી વધેલું જણાવું—(ખાડી અંદરથી પોણું).
 ઉપસાગર, પુ૦ જે સમુદ્ર મેળે મોડે જમીન તરફ ધુસેલો હોય તે.
 ઉપસ્કર, પુ૦ [સં૦] મુખ્ય વસ્તુને લાગતી વળગતી જે વસ્તુ તે; સાહિત્ય; સામગ્રી-જરૂરનું એવો કંઇ મેળ નહિ.
 ઉપસ્ત્રી, સ્ત્રી પશ્ચિમત નહિ પણ રાખેલી જે સ્ત્રી તે.
 ઉપસ્થ, ન૦ [સં૦] સ્ત્રી પુરુષ જેથી ઝાળખાઈ આવે છે તે ચિહ્ન; ચુલ્લેન્દ્રિય.
 ઉપસ્થાન, ન૦ [સં૦] ઉભાં થઇ હાથ ઉભા રાખી મંત્ર લખી દેવની જે સ્તુતિ કરવી તે.
 ઉપસ્થિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પાડે—મોડે—ઢેરે હોય તેવું; જિહ્વાય હોય તેવું.

ઉપહાર, પુ૦ [સં૦] અર્પણ કરવું તે; ભેટ મુકવી તે. ૨ અર્પણ ભેટની સામગ્રી. ૩ ખાવાનું; બધિ.
 ઉપહાસ, ન૦ [સં૦] મસ્કરી; મજાખ; કહો. ૨ કોઈને હસી—હસ્યામાં કાડવું તે. ઉપહાસક, વિ૦ સં૦ વિદુષક; મસ્કરો. વિ૦ ઉપહાસ્ય-હસી કાડવા ભેગ.
 ઉપળાં, ન૦ સુવાના ખાટલાને બે આડી ને બે ઉભા હોય છે તેમાંની જે બે આડી તે; માથું ને પગ રે છે તે. (બે ઇંસ અને બે ઉપળાં).
 ઉપાકર્મ, ન૦ [સં૦] જનોઇ ધારણ કરનાર જે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી વૈશ્ય તેને દરવર્ષે જનોઇ પેરી રૂપા પછી તરત કરવાનું એક કર્મ; શ્રાવણી.
 ઉપાખ્યાન, ન૦ [સં૦] કાણ્વી; નાની કલ્પિત વાત.
 ઉપાગ્રસર, વિ૦ [સં૦] પાછલું. ૨ અગ્રસરની પાસેનું. ૩ ભાજક; છંદરૂપ—(સદ્ગુણ—આંકડાં).
 ઉપાજ, ન૦ [સં૦] અપ્રધાન ભાગ; ઉતરતું જે અક્ષ તે.
 ઉપાડ, પુ૦ કોઈને ત્યાં લેવડ દેવડ રાખીને નાણાં ઉપાડવાં તે. ૨ આહડી (માલનો ઉપાડ.) ૩ અનાજ વનસ્પતિનું ઉગવું.
 ઉપાડવું, કિં૦ સ૦ નીચેથી ઉઠે લેવું; ઉઠકવું. ૨ થાપ-ભૂમાંથી લેવું—(નાણું). ૩ મૂળથી ઉમેડવું. ૪ જૂઠું પાડવું; ઉઘાડવું. ૫ ખસેડવું; લઇ જવું.
 ઉપાડો, પુ૦ ઉપડવું તે; ખપ; ઉઘાવ. ૨ સળકાંપર લેવાય તેટલો જે કાંટા વગેરેનો ભથ્થો તે.
 ઉપાદાન, ન૦ [સં૦] કમૂલ—અહણ કરવું તે. ૨ તરત—પાસેનું કારણ.
 ઉપાધિ, પુ૦ [સં૦] દુ:ખ હેતું—હરકત કરવું જે કામ, માણસ વગેરે તે; ઉપદ્રવ. ૨ ઓચીનું આવી પડેલું સફુટ. ૩ પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં ફેરફાર કરનાર જે કારણરૂપ સંબંધ તે.—આકાર વિશેષરૂપ ઉપાધિથી સોનાનું ધરણું થાય છે. ૩ કારણ; હેતુ; પ્રસંગ.
 ઉપાધ્યાય, પુ૦ [સં૦] દરએક કુટુંબમાં—ગામમાં શુભ અશુભની ક્રિયા કરાવનારો જે બ્રાહ્મણ તે; કુળ-ગોર; ગામગોર.
 ઉપાધ્યો, ઉપાધ્યાય એ શબ્દ જોવો.
 ઉપાન, ન૦ ખાસડાં. “ઉપાન રેણુએ અખ છાયો, જોજન કાટકાટ” (પ્રેમાનંદ).
 ઉપાન્ત, અ૦ [સં૦] પાસે; સમીપ; નિકટ.
 ઉપાન્ત્ય, વિ૦ [સં૦] શેવટની—છેલ્લાની પૂર્વેનું—ઉપાન્ત્ય અક્ષર એટલે છેલ્લા અક્ષરની પ્રથમ જે અક્ષર આવેલો હોય તે.
 ઉપાય, પુ૦ [સં૦] નહારી હાલતમાંથી સારી હાલતમાં લાવવા સારુ જે તજવીજ—ક્રિયા—યુક્તિ તે;

સાધન. એ ચાર કેવાય છે. સામ, દામ, ભેદ ને દૃષડ. મોઢું મોઢું મોલીને સમજવવું—મનનું સમાધાન કરવું તે સામ; પૈસા વગેરેની લાલચ આપી વશ કરવું તે દામ; સમ્પ તુટે, સાર્થીઓને પરસ્પર ન બને, એએા જુદા પડે તેવી જે શુક્તિ કરવી—ધમકી આપવી તે ભેદ; અને શિક્ષા કરવી—મારવું તે દૃષડ. કંટલાક આમાં ત્રણ વધુ ગણાવે છે. માયા—હગાઇ, ઉપેક્ષા—કપટ, ઇન્દ્ર જળ—જાદુ. ૨ ઇલાજ; એસડ.

ઉપાજ્ઞાન ન૦ [સં૦] સક્ષય; કમાઈ; સક્ષય; પ્રાપ્તિ.

ઉપાજ્ઞાના, સ્ત્રી૦ [સં૦] દ્રવ્ય, દરજ્જાને મેળવવા માટે લેકાની ખુશામત, ચાકરી, કાલાવાલા વગેરે જે હલકા ઉપાયો કામે લગાડવા તે. ૨ ઉપાજ્ઞાન.

ઉપાજ્ઞિત, વિ૦ ધા૦ [સં] મેળવેલું; કમાવેલું; વડિ-લોપાજ્ઞિત—આત્મોપાજ્ઞિત ધન.

ઉપાવતું, કિ૦ ઉપજવવું. 'સાસુ નણન્દ પૂછે મૂને ઉત્તર ઉપાવું.' 'મન ભાવે મોહન વંશ સમારે, લોક-લીલાં સુખ ઉપાવું.'

ઉપાસણ, ન૦ ઉચ્ચરણી. (લડાઇનું, રમવાનું, ગામ જવાનું ઉપાસણ).

ઉપાસક, વિ૦ [સં૦] ઉપાસના—સેવા—ભક્તિ કરનાર; સાધના કરનાર.

ઉપાસના, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઇશ્વરનાં એકાદાં સાકાર રૂપ-મૂર્તિને પૂજન હોમ જપ ઇંડ થી ઇચ્છેલું પ્રાપ્ત કરવા સાર સેવવાં તે. ૨ ગુરુ પાસે મન્ત્ર લઇ આજ્ઞા પ્રમાણે જે દીક્ષા પાળવી તે. ઉપાસના ત્રણ છે: આત્મોપાસના, કર્મોપાસના અને જ્ઞાનોપાસના; અથવા ધ્યાન, અનુશાન અને વેદશાસ્ત્રથી મેળવેલું જે જ્ઞાન તેથી જે સ્વરૂપ આજ્ઞાપ્રવૃત્તિ તે. ૩ વેદપ્રતિપાલ ધર્મનાં ત્રણ અક્ષ છે તેમાંનું જે થીજીતું તે. (કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાન). કર્મ—ઉત્તમ કર્મ કરવાં—નીતિ પાળવી તે. ઉપાસના—અન્તઃકરણથી ઇશ્વરનું સ્મરણ—પૂજન કરવું તે; ભક્તિ; ધ્યાન. જ્ઞાન—તત્વ વિચાર ને સ્વરૂપ દર્શન.

ઉપાસક, ન૦ અપાસરો.

ઉપાસવું, સંવતું; ઉપાસના કરવી.

ઉપાસિત, વિ૦ ધા૦ જેની ઉપાસના કરી હોય તે.

ઉપાશ્રિત, વિ૦ ધા૦ ખીજતપર આધાર રાખનાર.

ઉપાસ્ય, વિ૦ [સં૦] ઉપાસના કરવાને યોગ્ય; આરાધ્ય; પૂજ્ય.

ઉપાહાર, ન૦ સુક્ષ્મ-ચોઢું ભોજન.

ઉપેક્ષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ન કાઢું તો શું ન ચાલે?, એમાં શું? એવી રીતની જે મનની વૃત્તિ તે. ૨ ખેતમા; મનપર વાત ન લેવી તે; વાતને ઉડાવી દેવી તે; ખેદકારી; કાળજીથી ન ન્હવું તે.

ઉપેન્દ્ર, પુ૦ [સં૦] વિજ્ઞાન; કૃષ્ણ.

ઉપેન્દ્રવજ્ર, ન૦ [સં૦] એ નામનું ચરણમાં અગિયાર અગિયાર અક્ષર આવે તેવું એક વૃત્ત (જતજ, ગગ).

ઉપર, અ૦ ઉપર.

ઉપાદ્રષાત, પુ૦ [સં૦] અન્યમાં શો વિષય છે, તેનું રૂપ અને ઉપયોગ કેવાં છે? એ વિષે જે સારાંશ તથા મત વિચાર, અન્યનો આરમ્ભ કચ્છાની આગમન્ય લખેલો હોય તે; પ્રસ્તાવના; દિખાચો. ૨ વાદનો વિષય; પૂર્વપક્ષ; પૂર્વરક્ષ. ૩ શરુઆત; પ્રારંભ.

ઉપાસણ, ન૦ [સં૦] જુખ્યાં રેવું તે; ઉપવાસ.

ઉદ્ગ્રહાઈ, સ્ત્રી૦ મોટાઈ; બાઈ; હલકાઈ.

ઉદ્ગ્રહું, વિ૦ પાસાપડવું; મોઢું ફેરવેલું એવું. "ઉદ્ગ્રહી કાંધી સુન્દરી, નળ ચાલ્યો કાયા નમ્મ કરી" (પ્રેમાનન્દ). ઉભુ કરવું. "ખાટલો ઉદ્ગ્રહી કર."

ઉદ્ગ્રહીયું, વિ૦ ઉપરપડેલું.

ઉદ્ગ્રહ—રૂ, વિ૦ ઉદ્ગ્રહી (ખાટલો). ૨ માયાભેદ ખોટો જાણી નિવૃત્ત થયેલો. "અખા તેજ નર ચેત્યો ખરો, જે ચાલ્યો માથે ઉદ્ગ્રહી." ૩ શ્રેષ્ઠ. "તે માટે તત્વ-દર્શી ખરો, અખા જેહ સવે ઉદ્ગ્રહી."

ઉદ્ગ્રાન, ન૦ ઉદ્ગ્રાનીને ઉભરાવું તે.

ઉખ, સ્ત્રી૦ બારની ટાપડીપ; ઉપરનો ડમાક; ઠાઠ; ડાળ. "પુંછ ધટી ને ઉખ વધી."

ઉખક સ્ત્રી૦ ઉગળો; ઉલાળો. ૨ દુઃખનો ઉભરો. ૩ ઝોકારી. ઉખક આવવી.

ઉખડું, વિ૦ પાકું અન્ન ખગડી, ઉપર ફૂગ વળી હોય તેવું. (પરી ઉખડી થઈ ગઈ).

ઉખાડક, ન૦ ઉમાડિયાં.

ઉખડિયું, ન૦ પાપડી વગેરે સીંગને, માટલામાં ઘાલી તેવું મોઢું બન્ધ કરી ચારે પાસ અગ્ની પેટવી બાફવી તે. ૨ એવી રીતે જે બાફેલું તે; બાફવું.

ઉખડું, વિ૦ અદુકડું.

ઉખાડિયું, ન૦ વારે વારે સળગાવવું અને હોલવવું તે. ૨ સળી, સળેકડું, સરોડું સળગાવી હાથમાં રાખેલું તે. (છોકરાંઓની એ ટેવ મુકાવવાને તેઓના વડીલો તેમને એવી ધમકી આપે છે કે તમે એમ કરશો તો રાતે પથારીમાં વારે વારે મુતશ્ચા કરશો).

ઉખાણ, અ૦ એક ગામથી બીજે ગામ જવું હોય તો પગ રસ્તે, ઘરેડે ન જતાં ગામની નીસાન બાંધી સીધાં ચાલ્યાં જવું તે. (ઉખાણ ગાડી હાંકો).

ઉખાળો, પુ૦ છાણાના કડકા સરોડાં વગેરે જે એકા-વારે ભરી સળગાવવાં તે. ૨ પરીતાપ; બાફ.

ઉખેલવું, ઉભેળવું,

ઉભ, સ્ત્રી૦ ખેતરમાં ઝાડને કણસલાં આગ્યા પછી, પક્ષીઓ તે ખાઈ ન જાય તે માટે લુગડાં બાંધે છે તે—ઉભ અને આડ. ૨ વિ૦ સીધાં; પાંસરો (માર્ગ).

ઉભાડિયો, કામ વસેલો નહિ તે.

ઉભય, સં [સં] બન્નો; બન્ને; બેબાળાં.

ઉભયતાં, સં [સં] ઉભયત:—બન્ને બાળુ ઉપર]
ઉભય.

ઉભયપક્ષ, પુ બન્ને બાળુ—તરફેણ—પક્ષ.

ઉભયલોક, પુ બે લોક—આલોક ને પરલોક—આ
દુનિયાં ને પેલી દુનિયાં.

ઉભયવિધ, વિં [સં] બે પ્રકાર—રીતનું. ૨ જે
ધાતુ, અકર્મક ને સકર્મક બન્નેમાં વપરાય તે—તે
હસે છે, તે તેને હસેછે—હસ ધાતુ. ૩ બે મોઢે
બોલનાર; ધડીમાં આમ ને ધડીમાં તેમ.

ઉભયાત્મક; વિં બે પક્ષને લગતું.

ઉભયાવચી, વિં [સં] બે પદ—અર્થ—વાક્ય—
પક્ષ—બાળુને જોડનાર.—**ઉભયાવચી અવ્યય**—
પુ બે અવ્યય, શબ્દ—વાક્યને એક અર્થમાં અથવા
જુદા અર્થમાં જોડે છે તે—અને, તથા, પણ ઇં
(વ્યાકરણમાં).

ઉભયાન્વિત, વિં ધાં [સં] બેતરફ જોડાયેલું—
સન્ધાયેલું તેવું.

ઉભયાર્થ, વિં [સં] જેમાં બે અર્થ હોય તેવું;
શકલેખું. ૨ જેમાંથી બે અર્થ થતા હોય તેવું.

ઉભયાલક્ષાર, પુ [સં] જેમાં શબ્દચાતુરી અને
અર્થચાતુરી બન્ને હોય તે અલક્ષાર.

ઉભરણી, સ્ત્રી ધરના દરેક ચોક—ગાળાની જે ઉંચાઈ તે.

ઉભરાવું, કિં અં બધીગથેથી જાણું આવવું—માંયથી
બાર નિકળીપડવું. ધંડા ઉભરાયો, અધરણુ ઉભરાઈ
નયછે, કાંડી ઉભરાઈ છે, ઇં.

ઉભરો, પુ જાણું આવવું—જિંચેઆવી નીચેપડવું તે.
૨ દિલમાંના જોરસો બાર પડવાની તૈયારીપર આવવો—
બાર પડવો તે. ૩ મંદવાડમાં મોં ઉપર ભાર આવે તે.

ઉભળવું, કિં અં વળી પાછું—બીજવાર થવું (રિગ).
૨ અન્દરથી પાછું બાર આવવું. ૩ ઉખડી જવું—
પડવું; નિકળી આવવું. ૪ વળ ઉખળવો.

ઉભાંઉભાં, અં જલદીથી; તાકીદથી; ઝડ; એકદમ;
તરતજ; દોડતાં દોડતાં.

ઉભા, પુ રાધેલા ચોખામાં જે દાણા કાચા રે તે.

ઉભાણી—રણી, સ્ત્રી ઉંચાઈ, (ધરની બાંધણીમાં).

ઉભાર, વિં અલકા પદાર્થનું વજનમાં થોડું ને તે દેખાવું
થયું તે. (રૂ. ધાસનું વજન થોડું પણ ઉભાર ધણો).

ઉભારિયો, પુ લાખ ભર્યા વગરની ધુધરી.

ઉભું, ઊભું.

ઉભેડું, વિં ઊભું (કાવ્યમાં). ૨ ઊભું હોય તેવું
(દાળાવ વગેરે). ૩ ભીંત.

ઉભેતાં, ઉભય.

ઉભેળ પડવું, કિં અં બેતરમાં અનાજ વગેરે ઓછું
હોય ને પછી તરત વરસાદ થાય તેથી કરસણનું ન
ઉગવું ને ફરીથી ઓરવું પડવું.

ઉભેળવું, કિં સં ભાતને માત્ર છાલાં નિકળી ભય
(કુસકી નહિ) તેટલું ખાંડવું; કરડ કરવી. ૨ વણેલું
પાણું ઉખેળવું. ૩ ડબાયલી વાત પાછી કાડવી.
૪ ખેડેલું ખેતર ખરાય કરી નાખવું.

ઉભેળો, પુ અડધું ખપ્પડાયેલું ભાત.

ઉભોમાર્ગ, પુ સીધો માર્ગ; નાકસામી વાટ; ધોરી
રસ્તો; ગલી કુંચીવાળો આડો માર્ગ નહિ તે.

ઉમજ, પુ [સં] આનંદ; હર્ષ; ખુશી. ૨ હોંસ;
કોડ; ઉલટ; આતુર; ઇચ્છા.

ઉમજી, વિં ઉમજવાળું.

ઉમટવું, ફળવું; પેદા થવું. “માવં મેહ વરસે ગડગડે;
ફળ ન ઉમટે ને લાગાં પડે” (અખો). ૨ ઉલટવું;
ઉભરાવવું. “કાષ કહે કટક દળ ઉમટયાં, કાષ કહે
આવ્યો રે વાળનો સંધ” (સ્ત્રીગીત).

ઉમડુમડ, અં ઘુમટ જેવું વળી છવાઈ રૂપલું.

ઉમડિયું, નં ઉમડિયું.

ઉમડાં, નં ઉમડાંનાં જે ફળ તે.

ઉમડો, પુ [સં] ઉદુમ્બર જે અંજરનાં ઝાડ જેવું
એક ઝાડ થાય છે.

ઉમદા, વિં [આં] ઉત્તમ; શ્રેષ્ઠ; સહુથી સરસ; તોફ.

ઉમયા, સ્ત્રી ઉમા.

ઉમર, ઉંમર.

ઉમર, સ્ત્રી [આં] ઉમ્મર; વય. [પથ્થર.

ઉમરવટો—ઉપરવટણું, નિશા ઉપર વાટવાને મારેનો

ઉમરાવ, પુ [આં] અખીર; શ્રીમંત; ખડેલોક.

ઉમરાવજોડો, પુ અખીરનો છોકરો.

ઉમરો, પુ ઉમરાવ. ૨ ઉંમર. ઉમરા થેકવા—કામ વગર
ઘેર ઘેર ફેરા—ધકા ખાવા; ઉમરો ઉડવો—નિર્વેશ જવો,
સત્યાનાશ જવું, ધનમાલનો નાશ થવો, દેવાળું પુકવું;
ઉમરો ખોદવો—માગતું લેવાને તાકીદ કરવી, વારેવારે
ઉધરાણી કરવી; ઉમરો તગવો—જવું આવવું બન્ધ કરવું,
એ રીત વાકયો છે.

ઉમળકો, પુ ગ્રેમના ઉભરો; અંત:કરણનું હૈત; બાર
પડવું તે. દુડીનો ઉમળકો કેવાય છે.

ઉમા, સ્ત્રી [સં] માહારેવ—શિવ—સંહાર કરનાર
ધર્મી શક્તિની સ્ત્રી; જગદંબા; પાર્વતી.

ઉમાડિયું, નં ઉમાડિયું.

ઉમામાહૈયર, નં મરી ગયલાં નામે સ્ત્રી પુરુષનાં
જોડાં—સાંસરને જે વસ્ત્રાબૂપણનું દાન આપવામાં
આવે છે તે.

ઉમેદ, સી૦ [કા૦] આશા; ભરોસા. ૨ ધમ્મજા; હોંસ.
 ઉમેદવાર, પુ૦ [કા૦] ઉમેદ રાખનાર. ૨ માન—
 નોકરીની આશાથી વગર પગારે કામ કરનાર.
 ઉમેદવારી, સી૦ ઉમેદ રાખવી તે. ૨ આશાએ કામ
 કરવું તે.
 ઉમેરણ, ન૦ ઉમેરવું—વધારવું તે. ૨ વધારેણું તે.
 ઉમેરણી, [સી૦] ઉમેરણ.
 ઉમેરવું, કિં૦ સ૦ [સં૦ ઉમેરણ] હોય તેમાં ખીજું
 મુકવું; વધારવું; મેળવવું.
 ઉમેરે, પુ૦ ઉમેરેણું—વધારેણું તે; વધારો; વધ; મેળવણ.
 ઉમર, સી૦ [આ૦ ઉમર] જન્મથી ગણાતાં
 એકાદાં વરસના સંખ્યમાં જિવતરનો જે ભાગ તે;
 વય. ઉમરે પોતે—ઉમરમાં આવવું.—પુરુષે સંસાર-
 ના કામકાજ કરવાને શક્તિમાન થવાય તેટલું
 ઉમરે મોટું થવું; સોળ વર્ષ ઉપરનાં થવું; સ્ત્રીએ
 સાસરે રેતા થવું; તેર વર્ષનાં થવું.
 ઉર, ન૦ [સં૦] હૃદય; છાતી; દીલ. ૨ લક્ષ; ધ્યાન.
 ઉરગ, પુ૦ [સં૦] સાપ; સર્પ. ૨ કીડો.
 ઉરજ, ન૦ સી૦ સ્ત્રીનાં સ્તન.
 ઉરજીવું, લટકવું. ‘અડ્ડુ અડ્ડુ ઉરજી અળખાને, આજાણ
 દિવ્ય દુકળ’ (રેવાશંકર).
 ઉરણીઉ, વિ૦ ઓશિકળ; ઝણુમુક્ત. ‘એહને શું ફળ
 આપી થાશે ઉરણીઆ અશ્વયમેવ.’ (રત્નેશ્વર.)
 ઉરફ, વિ૦ આ દેશના મુસલમાન જે ખોલે છે તે
 (ભાષા). ઉરફ ભાષામાં ફારસી આરબી શબ્દો ધણા
 અને હિંદુસ્થાનીમાં સંસ્કૃત શબ્દો ધણા હોય છે.
 ઉરફે, અ૦ [આ૦ ઉર્ફે] ખીજે નામે; જેથી વધારે
 ઓળખાતું હોય તે નામે.
 ઉરસ, ઓરસ.
 ઉરઃસ્થળ, ન૦ [સં૦ ઉરસ] છાતી—સ્થલ—જગા; છાતી.
 ઉરાડવું, કિં૦ સ૦ ફેંકવું; ઉપાડીને ફેર કરવું; ઊંચું
 કરી નાંખવું. ૨ હવામાં તરાવવું; ચગાવવું (કનકવો).
 ઉરખર, અ૦ [કા૦] સાંમે છતાં; હાજર છતાં;
 પાસે હોય—દેખે તેમ; હજીરા હજીર; સન્મુખ; સમક્ષ.
 ઉરોજ, ન૦ [સં૦] સ્ત્રીનાં સ્તન.
 ઉર્વી, સી૦ [સં૦] પૃથ્વી; ધરતી.
 ઉલ, ઓલ.
 ઉલકું, ઉલકું.
 ઉલકું, ન૦ [સં૦ ઉલકા.] આકાશમાંથી અગ્નિ વર-
 સવા તે; એકાદો મોટો ઉત્પાન જેથી દેશ—નગરમાં
 હાહાકાર થયે તે.
 ઉલકા, પુ૦ અન્દરથી કાતરી કાઢી અને સાફ કરી
 તૈયાર કરેણું જે સુકું નાળિયેર તે; ડોળો. ૨ આડે
 ફરવા જતાં પાણી લઈ જવાનું ડોડાનું વાસણ.

ઉલગ, ઓળખ.
 ઉલકવું, કિં૦ સ૦ ઉલકવું કરવું.
 ઉલટ, સી૦ ધણી હોંસ; આતુરતા; ઉત્સુકતા. ૨ પાછું
 ફરવું તે; ઉલટાવું—ઉલટાવવું તે.
 ઉલટપાલટ, સી૦ ઉલટ પુલટ એવી જે હાલત તે;
 ઉથલપાથલ.
 ઉલટપુલટ, અસલ હોય તેથી અવળું; બિધુંચતું હોય તેવું;
 ઉલટું સુલટું; ફેરફાર—અદલાબદલી થઈ ગઈ હોય તેવું.
 ઉલટભેર, અ૦ ધણી હોંસથી; ઉમઝ—ખુશાથી;
 આતુરતાથી.
 ઉલટવું, કિં૦ અ૦ અવળું થવું. ૨ જોસ્સામાં ધસી
 આવવું—મરડી પડવું—(બોલવે, કરવે, ખાવે, મારવે).
 તે તેનાપર સારી પેઠે ઉલટયો.
 ઉલટમુલટ, ઉલટપુલટ.
 ઉલટાવવું, કિં૦ સ૦ અસલ હોય તેને ફેરવવું; બિધું
 વાળવું—કરવું; ફેરવી નાંખવું; અદલવું.
 ઉલટી, સી૦ શરીરમાંથી ધાનપાણી વગેરેનું જે પાછું
 બાર નિકળવું તે; ઓઠ.
 ઉલટું, વિ૦ અવળું; બિધું; પાછું; વિપરિત. ૨ ખોટું;
 જુઠું. ૩ સામું; ખીજી તરફનું. ૪ સામા પક્ષનું; વિરુદ્ધ.
 ઉલટી, સી૦ [આ૦] દોસ્તી; ખ્યાર; મોહાખત;
 એખવાસ.
 ઉલડું, કિં૦ અ૦ ગાડી—દમણીનું ઉભું થવું; આગલી
 બાજુથી ઉંચકાઈ જવું. ગાડી ઉઠી ગઈ. ૨ પુરું થઈ
 જવું. ફેરી ગાળો ઉઠી ગયા.
 ઉલસવું, ઉભરાવું. “અપ્પા શાતા દેખે અસું, અદભુત
 કારણ ન્યાં ઉલસવું.” ૨ વધવું; સ્ફુરવું; પ્રગટ થવું.
 ઉલાંચો, પુ૦ આચકો.
 ઉલાંટ, સી૦ ઓળખવું—ફટી જવું—પેલી પાસ નિક-
 ળવું તે. ૨ બિધું વળી જવું તે.
 ઉલાણ, ઉલાણ.
 ઉલાયો, પુ૦ વાળેલી જે નિશાની તે; અલાયો; વલાયો.
 રૂપીઆનો આંકડો પુરો થયો એટલે એક વાંકો લીટી
 કરીને પછી આગળ આના પૈ લખાય છે. ૧) = ૧૦૦
 ઉલાલો, પુ૦ આખ્યાનનાં કરવાને જે જુદા રાગમાં
 પૂરું કરવામાં આવે છે તે; વલણ.
 ઉલાળવું, કિં૦ સ૦ ઉભું કરવું; આગળથી બિંચું કરવું.
 ગાડું ઉલાળી મુક.
 ઉલાળો, પુ૦ પેટમાંની વસ્તુ બાર ફાડવા સારું વાધવું જે
 બિંચે આવી બાર નિકળી જવું તે. ૨ બારણાનો આગળો.
 ઉલીજવું, કિં૦ ઉગરી જવું; છેલ્લું આવી રેવું. (આખા,
 શાક ફળ વગેરેનું.)
 ઉલૂક, ન૦ [સં૦] એક જાતનું રાતે દેખતું પક્ષી; ધુઅડ.
 ઉલ્ખલ, [સં૦] સાંભેલું.

ઉલ્લેચ, પુઠ ચંદ્રવો; ૨ પાણીના વાસણ ઉપર તેને ઠુંકું થવાને જે ભીંતો રમાલ બાંધવામાં આવે છે તે. “ઉલ્લેચ બાંધ્યા છેરે, કે મલમલના.” ૩ બાર ફાડવું. “અખા અન્ધારે ઉલ્લેચે ન જાય.”

ઉલ્લેચવું, ફિઠ સઠ ઉલ્લેચવું; ઉલ્લેચવું: બાર ફાડવું. ‘ઉલ્લેચે અન્ધારે ન જાય’ એ ફેવત છે.

ઉલ્લેચવું, ઉલ્લેચવું.

ઉલ્લેચાપાત, પુઠ [સંઠ] આકાશમાંથી કિંવા જ્યાળા મુખીમાંથી બળતા પથ્થરોનું પડવું તે.

ઉલ્લેચું, નઠ માણસોના મોટા સમુદાયમાં કોઇ ખોટી વાતથી ગભરાટ થવો તે.

ઉલ્લેચન, નઠ [સંઠ] ઓળખવું તે; વચ્ચમાંનું મુકી બીજી તરફ નિકળી જવું તે. ૨ ન માનવું તે; ના કબુલ કરવું તે. ૩ આડે રસ્તે જવું તે.

ઉલ્લેચસવું, ફિઠ અઠ [સંઠ] ઉલ્લાસ પામવો; હરખાવું. ૨ શોભવું.

ઉલ્લેચાણ, નઠ સ્ત્રી સમતોલ ન હોવાથી વધારે ભાર વાળી પાછલી બાજુ નીચે પડી જવી તે.

ઉલ્લેચાણવું, ફિઠ સઠ પાછળ પાડી નાખવું; ભારથી નીચે જાય તેમ કરવું.

ઉલ્લેચાસ, પુઠ [સંઠ] હર્ષ; આનન્દ; ખુશી. ૨ પ્રસન્નતા; પસન્દ પડવું—ગમવું તે; કાઠ. ૩ પ્રંથના વિષયના જૂદા જૂદા વિભાગ; પ્રકરણ.

ઉલ્લેચાણ, નઠ ગાડી—દમણીમાં પછવાડે જે ભાર થવો તે. એક જણ આગળ બેસો, ઉલ્લાળ પડે છે. (આગળ જે ભાર થવો તે ધરાળ કેવાય છે).

ઉલ્લેચીજવું, ફિઠ અઠ ભારથી નીચે આવવું.

ઉલ્લેચાં, અલ્લેચાં.

ઉલ્લેચ, વિઠ મૂર્ખ; ગવાંર; ગમે તે ગમે તે ખોલનારું; અડખજૂ.

ઉલ્લેચ, પુઠ [સંઠ] ફેવું તે; વર્ણન. ૨ પ્રસન્ન; પ્રમાણ; નિયમ. ૩ ધણા જણ ધણી રીતે એકજ જણને જોય તે અથવા એક જણ ધણરૂપે જણાય તે—એ નામનો અલકાર.

ઉલ્લેચવું, ફિઠ સઠ વર્ણન કરી ઓળખાવવું; પ્રસંસા કરવી. ફિઠ અઠ ઓળખવું.

ઉલ્લેચાવવું, ફિઠ સઠ રજૂ—ખુશીમાં રાખવું; લાડ લગાવવું. એની પાસે તો ઉલ્લેચાવી ફૂલાવી કામ લેવું.

ઉલ્લેચાસ, ઉલ્લેચાસ.

ઉવાર, સ્ત્રી, આટો—અવળો માર્ગ.

ઉવેખ, પુઠ અનાદર; નિન્દવું તે. “પાંચેને ઉપનાનો હેખ, વેદાન્તે કયોં તે જ ઉવેખ.” (અખો.)

ઉવેખવું, ફિઠ સઠ ઉપેડવું; ઉપાડવું. ૨ ખજાણાવું. ૩ નિન્દા કરવી. ‘હમે તે વારુ વર વચ્ચા, કુળ કુટુંબ

ઉવેખીરે’ (મિત્રોનાં ગીતમાં). ૪ અનાદર કરવો; તરછાડવું. ‘કાલાવાલા કોડ કરાવે, ઉવેખી કેમ જાયે.’ ‘વચન ઉવેખું માતનું, ધિક્ક પડો શરીર.’ ‘ઉછેરીને ન ઉવેખીએ, તારું વરદ સંભારે’ (દ્રોપદી દર્શન.) ૫ આગળ ધરવું; સુવાસ પ્રસારવો. ‘કસ્તુરી કેસર છંટાણું, અગર ધૂપ ઉવેખણું.’

ઉશાપ—આપ, પુઠ [સંઠ ઉશ્ચાપ] શાપ—આહો કરવો અથવા ખદલવો તે.

ઉશિકળ, ઓશિકળ.

ઉશયાસ, પુઠ [સંઠ ઉશ્ચીસ] ઉશ્ચેશ થાસ.

ઉષઃકાળ, પુઠ [સંઠ] પરીદ થતા પેલાં જે એ ધડીનો કાળ તે.

ઉપીકર્મ, યુદ્ધવિદ્યા; રાજનીતિ.

ઉપ્પૂ, પુઠ [સંઠ] ઊંટ.

ઉપ્પૂકટક, નઠ [સંઠ] ઊંટનું ટોળું; ઉંટની પલટણ.

ઉખ્ય, વિઠ [સંઠ] જીનું; ગરમ; તપેલું. નઠ ગરમી; તાપ; ધામ—(સૂર્યથી, હવાથી, શરીરના વિકારથી).

ઉખ્યકટિખન્ધ, પુઠ વિષુવવૃત્તયકી રડા અંશ ઉપર તે રડા નીચે મળીને જળ અંશ જેટલો જે પ્રદેશ તે—એ ટુકાણાંની પેલી પાસ સૂર્યનું કમણું નથી. એ ટુકાણે જેવો તાપ પડે છે તેવો પૃથ્વીના બીજા કોઇ પથુ ભાગમાં પડતો નથી.

ઉખ્યતા, સ્ત્રી [સંઠ] ગરમી; તાપ; ધામ. ૨ અગન; બળતરા.

ઉખ્યમાન-યન્ત્ર, પુઠ [સંઠ] ઉખ્ય માપવાનો યન્ત્ર.

ઉખ્યોદક, નઠ જીનું પાણી.

ઉસકેરણી, સ્ત્રી ઉસકેરવું તે; ઉત્તેજન. ૨ મદદ; સાંસણી.

ઉસકેરવું, ફિઠ સઠ ઉત્તેજન આપવું; પ્રેરણા કરવી; જગાડવું; ઉભું કરવું. ૨ સાંસણી કરવી.

ઉસટ-ડવું, ઉસેડવું.

ઉસરડવું, ઉસેડવું.

ઉસરવું, ફિઠ અઠ નિકળી જવું; યતી જવું. ‘ગુણ વાદી ગુણને કે હરી, તે માયા રચિત જાય ઉસરી.’ ૨ ટળવું; ઓછાડાવું. ‘મારે ઘેરથી ઉસયો, લાં વિવાહ મંડારો.’

ઉસરીખેડ, ઉપરવાડિયો.

ઉસારવું, ફિઠ સઠ ઉપાડવું—પથારી ઉસારવી. ધસી ઉપાડી લેવું—અન્ન ઉસારવું.

ઉસેડવું, ફિઠ સઠ ભેગું કરવું; સાંભરવું. ૨ સાંભરી ફૂટી દેવું. (એડવાડ કચરો વગેરે). ૩ સઘળું ખાઈ જવું. તે થાળીમાંનું ઉસેડી ગયા.

ઉત્તવાર, વિઠ [ફાઠ] જોરાવર; મજબુત. ૨ વાદ વિચારમાં ફેર નહિ તેવું; દૃઢ; નિસ્ચલ.

ઉત્તરવારી, સ્ત્રી મળ્યુતી.

ઉત્તાદ, પુ. [ક્રાં] મેહતાહ; શિખવનાર; યુર. ૨ કામેલ; નિપુણ. ૩ પોચેલો; પક્ષો; ખન્ધો.

ઉત્તાદી, સ્ત્રી શિક્ષકપણું. ૨ કામેલિયત. ૩ પક્ષાર્થ; ખન્ધાર્થ. વિ. "ઉત્તાદી ગાનાર"—તાલ સુરના નિયમ પ્રમાણે ચતુરાષ્ટી ગાનાર.

ઉળખાવું, ઓળખાવું.

ઉળખળો, ખાંડણિયો.

ઉ.

ઉ, પુ. [સં.] છઠ્ઠો મૂળાક્ષર; ત્રીજો દીર્ઘ સ્વર.

ઉંધ, સ્ત્રી નિદ્રા. પ્રાણી માત્રનાં મન શરીરની તે સ્થિતિ કે જેમાં તે કામકાજ કરતું બન્ધ પડે છે તે પોતાની આસપાસ જે કંઈ બને છે તેનું તેને જ્ઞાન નથી હોતું. એ સ્થિતિમાં માંસના તન્તુ દીઠા પડી જાય છે પણ સ્વાસ તે લોહીનું ફરવું ચાલુ રહે, પૂરી ઉંધ નથી હોતી ત્યારે મન જગૃત હોય છે પણ વિવેક શક્તિ બન્ધ પડેથી તે દ્વંડ્વ વગરની અહીં તહીં ઉડતી કલ્પના કરે છે. ઉંધથી શરીર મનનો થાક ઉતરી જાય છે—સુખ થાય છે, કામ કરવે ફરી તાજ ને શક્તિમાન થવાય છે. "ઉંધ આહાર ને આળસ એ વધાર્યાં વધે" એ કેવલ છે. ૨ અણજાણપણું; અજ્ઞાન; અન્ધાર. તેનું તો સન્નું ઉંધમાં ગયું એટલું ઉંધવામાં અથવા અણજાણપણમાં.

ઉંચ, ઉંચું.

ઉંચનીચ, વિ. ઉંચી ન્યાતવું ને નીચી ન્યાતવું.

ઉંચવરણ, વિ. ઉંચી ન્યાતવું.

ઉંચી, સ્ત્રી એ તારના ઘેડા સામ સામાં સાથે મુકી જે આમળો વાળેલા તે. (તાણિયાનાં કામમાં).

ઉંચું, વિ. [સં. ઉંચ] સાધારણ સપાટીથી ઊંચા આકારમાં ધણું લાંબું ગયલું. (નીચાનું ઉલટું) ઉંચો મિનારો, ઉંચી મેડી, ઉંચો પાડ. ૨ અતિશે તાણેલું—લમ્બાયેલું. ઉંચું સુર. એ અર્થમાં ઉંચું ક્રિયાવિશેષણ રૂપે બહુ વપરાય છે—સૂરજ ઉંચો આવ્યો (દિગ્ગન્ત લીટીથી); છોકરા કરતાં ઊંચરી બહુ ઉંચી દેખાય છે. ૩ સ્વભાવ—ચુલ—મન—મસ્ત—કર્મ—પદવી—સ્થિતિ—મૂલમાં સાધારણ. ૪ ખીજાં કરતાં વિશેષ ચડિયાતું—મોટું; શ્રેષ્ઠ; ઉત્તમ. ઉંચું મુકવું—મેલવું, પેરાતું પડ્યું હોય ત્યાંથી લઈને ઘટતે ટેકાણે મુકવું. ૨ ઉંચી જગેએ મુકવું. ૩ સન્તાડવું; છુપાવવું; ઉંચું નીચું કરવું—પેરાતું ટેકાણે કરવું. ઉંચું બેસવું—કામ કરવાથી દૂર રેવું. ઉંચું જોવું, ઉંચું નાખવું, ઉંચું થવું વગેરે શબ્દો છે.

ઉંચે, અ. ને ઉંચું હોય તે તરફ. ઉંચેથી—ઉપરથી, ઉંચેનું—ઉપરનું. ઉંચે જોવું.

ઉંટ, ન. [સં. ઉંટ] લામ્બી ડાકનું ને પીઠપર દેકા એવું એક ચોપણું. એને શિંગડાં નથી હોતાં. એ ભાર ઉચકવાના કામમાં આવે છે. રેતીનાં રણમાં એજ પ્રાણી ચાલી શકે છે. નર ને માદા બન્નેને માટે ઉંટ શબ્દ છે ને જાતિ ભુદી પાડીયે તો નર તે જાટ ને માદા તે ઉંટડી. જે ઉંટડી ઉંટને દેખાડવામાં ન આવી હોય ને ચાલવામાં જળપરી હોય તે સાંઠ અથવા સાંઠણી કેવાય છે. 'જાટનાં ચરાં વાંકાં,' 'જાટને મોટે ઝાંખરાં,' 'જાટ મરે ત્યારે માળવા સામું ભુએ,' 'જાટ મેલે આકડો ને બકરું મેલે કાંકરો.' એ કેવળ છે.

ઉંડ, સડાતણ—અખાએ વાપર્યો છે.

ઉંઘીપુતળી, વિ. જેની આંખની કાકી—પુતળી જાંધી હોય તે (જન). દાર્થીને માટે કેવાય છે કે તેની આંખની પુતળી જાંધી છે.

ઉંધું, વિ. અવળું; ઉલટું; અધોમુખ. (એનું ઉલટું ચતું). ઉંધું કરવું—વાળનું એટલે ઉલટું કરવું; ફેરવી નાખવું. ૨ કામ બગાડી નાખવું. ઉંધે મોટે પડવું તેનો લાક્ષણિક અર્થ એ કે તાવ વગેરે રોગથી પથારીવશ થવું.

ઉંડું, સ્ત્રી સારી લાગે ને સુખ કરે તેવી કપડા વગેરેમાંથી પેદા થતી જે આછી ગરમી તે. ૨ સહાયતા; મદદ; કૃપક.

ઉંઘી, સ્ત્રી જેમાં ઘઉં ભાત થાય છે તે ચમરી—કૃમીની; કપરી.

ઉંહું, અ. ના, નહિ. એહમાં ઉંચારણ કરી ના ફેવી તે.

ઉંઠ, વિ. સડાતણ.

ઉંઠા, પુ. વીસ આંકમાંનો, સડાતણનો એક આંક—એકે જાડું જાઠ. (જાડું એ એકવચન ને જાઠ એ બહુવચન).

ઉંઠા, વિ. [સં.] પરણેલી નવોઠા—નવી—તરતની પરણેલી.

ઉંઠું, વિ. [સં. ઉં] ઓઠું; ન્યૂન; કમી; ઘટનું; અધુરું; યાકી. ઉંઠું અધુરું; જાણું શખનું.

ઉંણવું, કિ. ત્રાકપરથી ઉતારી સુતરના કોકડાને ફાળ-ફાપર વીટાળવું.

ઉંન, ન. [સં. ઉંણ] ઘેટાંના વાળ.

ઉંનમાસિક, વિ. [સં.] મહિનામાં થોડાક દિવસ ઝોઝા હોય તેવું (શ્રાદ્ધ).

ઉંનાખિ, વિ. [સં.] વર્ષમાં થોડાક દિવસ ઝોઝા હોય તેવું (શ્રાદ્ધ).

ઉંનું, વિ. [સં. ઉંણ] ગરમ; તાતું; ધમેલું. 'જાંને પાણીયે આગ ન લાગે,' કેવલ છે.

ઉંણું, વિ. [સં. ઉંથરમન] સીધું; ટટાર; આડું પડેલું નાહ તે; ખેટું નહિ તે. ૨ સીધું; ઉંચું; ટોળાવવાનું નહિ તે; સડાય નહિ તેવું. ૩ અનાજના છોડવા કાપી

હાજેલા નહિ તેવું તૈયાર (ખેતર). ૪ ચાલતું; આખું; પેલું (જિભાં વરસની રીતે ને જિભાં વરસનો ખરમ).
૧ લા અર્થમાં એ શબ્દ અન્યયરૂપે પણ વપરાય છે. **ઊલું કરવું**—રાખવું—જીવું કરવું; સીધું કરવું; ખેડું હોય તેને ઉઠાડવું; ઉપાડવું. ૨ જવું અટકાવવું; બંધ પાડવું. ૩ નવું ઉપજવવું—ખનાવવું—તૈયાર કરવું.
૪ કાઢીની સામા લાવી મુકવું. **ઊલું થવું, ઊલું રેવું** એ શબ્દોના પ્રયોગ સહજ સમજી શકાય તેવા છે.
ઊરું, નં કોશ કુવાને લગતો ઢગતો ખાડો જેમાં બળદ ઉતરે છે તે; ઓલાણ.

ઊર, નં [સં] બંધ; બંધ.

ઊર્ણનાલ, પું [સં] કરોળિયો. ઊર્ણ—તનુ, નળ. “ઊર્ણનાલ જેમ ઊર્ણ મૂકે, મૂકે તે પાછી ભખે.” (અખેગીતા).

ઊર્ધ્વ, ઊર્ધ્વ.

ઊર્ધ્વ, અં [સં] ઊપર; ઉપર; ઉચ્ચ.

ઊર્ધ્વચાહુ, પું [સં] ઊંચા રાખ્યા છે હાથ જેણે તે; તપસ્વી.

ઊર્ધ્વચાયુ, પું [સં] શરીરના ઉપરના ભાગમાં રહેતો વાયુ.

ઊર્ધ્વેતા, પું [સં] જે પોતાનું રેત ખલિત થવા દેતો નથી તે; જિતેન્દ્રિય; જેનું રેત બ્રહ્માણ્ડમાં—તાળવે—ગિચે હોય તે.

ઊર્મિ, સ્ત્રી [સં] પાણીમાં થતી લેહર; મોઝો. ૨ એકાએક ને પ્રેરણા થઈ આવે તે; તરફ. ૩ સુખેચ્છા ભોગ.—શુષ્કા, તૃપ્તિ; શીત, ઉષ્ણ; હર્ષ, શોક—એ ૪ ઊર્મિ કેવાય છે.

ઊસ, પું સ્ત્રી એક જાતનો ખાર લગડાં ધાવાના કામમાં આવે છે તે. ૨ ઝાકળ. ‘જેનું મોતીરે ઉસનું, એવો ખોટો સંસાર.’ [મં] સેરડી.

ઋ.

ઋ, પું [સં] મૂળાક્ષરનો સાતમો અક્ષર—સ્વર. **ઋક, ઋગ્વેદ.**

ઋકથ, નં [સં] ધન; માલ મીલકત. ૨ સોનું.

ઋક્ષ, નં [સં] રીંછ. ૨ તારો; નક્ષત્ર. ૩ સખત; કઠોર (ઋક્ષ વચન—શબ્દ.)

ઋગ્વેદ, પું [સં] ચાર વેદમાંનો જે પેલો ખોટો તે.

ઋગ્વેદી, પું ઋગ્વેદ ભણનારો અથવા તેનો વંશજ.

ઋચા, સ્ત્રી [સં] મન્ત્રનો એક ભાગ—(વેદની ઋચા.)

ઋણ, વિં [સં] નષ્ટ, વિવેકસર, વિનયયુક્ત. સરલ.

ઋણ, નં [સં] કરજ; દેણ; બંધન. ઋણ ત્રણ કેવાય છે—દેવઋણ, ઋષિઋણ, પિતૃઋણ. ૨ બાદ કરવાનો આંકડો. ૩ બાદ કરવાનું ચિહ્ન—૪-૧=૩.

ઋણાનુબંધ, નં [સં] દેવાનું—કરજનું બંધન; લેણાદેણી; સમ્બંધ.

ઋણિક, દેવાધાર.

ઋણી, વિં [સં ઋણિક] દેણધાર; કરજધાર.

ઋતુ, પું [સં] મોસમ. ખે મહિનાનો જે કાળ તે. એ પ્રમાણે વર્ષના છ ઋતુ કેવાય છે—વસન્ત, ગ્રીષ્મ (ગિનાળો); વર્ષા, શરદ (ચોમાસું); હેમન્ત, શિશિર (શિયાળો). ૨ સ્ત્રી જાતને મહિને મહિને જે અટકાવ આવે છે તે; અળગું. ૩ ચોક્કસ કાળ. ૪ જન્મવરોની માદાએને વિધવાના જે ભુદા ભુદા કાળ તેમાંનો એકેકા. ૫ વનસ્પતિને ફળવાનો જે એકેકા કાળ તે.

ઋતુકાળ, પું [સં] ઋતુનો જે સમય તે. ૨ સ્ત્રી જાતને મહિને મહિને અટકાવવા આવવાનો સમય. ૩ ગર્ભ ધારણ કરવાનો સમય.

ઋતુદર્શન, નં [સં] અળગું ખેસવું તે; અટકાવ જણાવો તે.

ઋતુપ્રાપ્તિ, સ્ત્રી [સં] ઋતુનું જે આવવું તે; અળગું ખેસવું તે.

ઋતુમતી, સ્ત્રી [સં] અડકાયલી—અળગી સ્ત્રી.

ઋતુસ્નાન, અટકાવ ગયા પછી નાહી પવિત્ર થવું તે.

ઋતુરાજ, પું [સં] વસન્ત ઋતુ.

ઋતે, અં [સં] વિના ખાલી.

ઋત્વિક—જ, પું [સં] હોમાદિ કર્મ કરાવનારો; ગોર; પુરોહિત.

ઋદ્ધિ, સ્ત્રી [સં] ધન; સમ્પત્તિ. ૨ આપાદી; ઉત્કર્ષ.

ઋપલ, પું [સં] બળદ; ગોધો. ૨ સારી ગ મ પ ધ ની, એ જે સાત સ્વર છે તેમાંના બીજા સ્વરને એટલે રી ને ઋપલ કેહે. ૩ શ્રેષ્ઠ ને ઋપિ તે. ૪ શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય (ભરતપૂલ). ૫ વિષ્ણુના ચોવીસ અવતારમાંનો એક. ૬ જૈનનો એક તીર્થંકર.

ઋપલધ્વજ, પું શિવ; માહાદેવ.

ઋપલી, સ્ત્રી [સં] ગાય; ૨ મરદાની સ્ત્રી. ૩ વિધવા.

ઋપિ, પું [સં] બ્રાહ્મણ. ૨ તપસ્વી; મુનિ; યનિ; સાધુ. એના ત્રણ વર્ગ છે—મહર્ષિ, દેવર્ષિ અને રાજર્ષિ. ૩ વેદના મન્ત્રને ઋપિ છન્દ અને દેવતા એ ત્રણ હોય છે, તે ટૂંકાણે ઋપિ એટલે જે ઋપિએ પ્રથમ મન્ત્ર કયો—સ્મરણ રાખી ભણ્યો હોય તે.

ઋપિપદ્મી, સ્ત્રી ભાદરવા સુદ પાંચેમ—એ દિવસે અણખેડણું ધાન ખાઈ વ્રત થાય છે. મુખ્યત્વે કરી એ વ્રત ઋપિ તથા પુરુષનું છે. એ દિવસે સામા ખાવાનો મહિમા છે ને તેથી સામા પાંચેમ કેવાય છે.

ઋપિપત્ની, સ્ત્રી [સં] ઋપિની સ્ત્રી.

ઋષિ, સ્ત્રી તરવાર.

એ.

એ, પુ૦ [સં૦] મળાક્ષરો આક્રમે અક્ષર. એને સદા દીર્ઘજ-લાઝમે સમજવો. અ ને ઇ-ઈ મળીને એ થાય છે—(પરમ-ઈશ્વર=પરમેશ્વર).

એ, અ૦ અરે; ઓ.

એ, અ૦ એક વાર ન સંભળવાને લીધે ખીછવાર સાંભળવાને જે શબ્દ ખોલી કાન માડવા તે. ૨ ધમ-કાવવાનો શબ્દ.

એંચમએંચા, સ્ત્રી૦ એંચાએંચી; તાણતાણ.

એંચવું, ક્રિ૦ સ૦ એંચવું; તાણવું. (કનકવે એંચવો).

એંચાએંચી, ખેંચાએંચી; તાણતાણ. (પતંગ અથવા કનકવા માટે વપરાય છે.)

એંચાતાણા, વિ૦ ટુંકી દૃષ્ટિનો—ખાડી આંખનો (પુરુષ).

એંટ, સ્ત્રી૦ ટેક; વટ; આંટ. ૨ ધીર; સાહુકારી. ૩ મમત; આગ્રહ; છદ્.

એંટાળ, વિ૦ હલીલું; મમતી; જિદ્દી; અડિયલ.

એંટી, વિ૦ એંટવાળું. [છે; ૮૦.

એંસી, વિ૦ ૮ વખત ૧૦ એટલી સંખ્યા બતાવે

એ, સ૦ આ, પાસેનાં એ અને છેક જ પાસેનાં આ એમ પ્રયોગ કરવો. ઉપર લખે ગયલું દેખડાવવાને એ અને નીચે આવવાનું દેખડાવવાને આ એમ પ્રયોગ કરવો.

એઉ—ઓ, સ૦ એતા ધણા અર્થમાં—બહુવચનમાં ખોલાતો શબ્દ. એ આવ્યો ને એઓ આવ્યા.

એક, વિ૦ [સં૦] સઘળી સંખ્યામાં પેલી જે સંખ્યા તે; ૧. ૨ જેની બરાબરી કરનાર ખીજે કોઈ પદાર્થ નથી તે (ઈશ્વર એક છે). ૩ કોઈ પણ એક પછી ગમે તે—(કોઈ એક વાણિયાએ). ૪ કોઈ એક ચોક્કસ; અમુક; ફલાણો (માત્ર તે એક નહીં નિકળ્યો). ૫ સરખું; મળતું; અભેદ. (તમે અમે સહુ એક છીએ). ૬ આસરે; સુમારે (તે ગામ સોએક કદમ દૂર હશે). ૭ તેજ; તે; ફરે નહિ તેવું (વચન એક). ૮ ખીજું; અન્ય (એક તે ને એક આ). ૯ શબ્દની આગળ રહીથી મુકવામાં આવે છે તેનો અર્થ ૩ પ્રમાણે થાયછે પણ જરૂર કરીને તેમ કરવો એમ નહિ—(એક છેકરો હતો વગેરે). ફેવતો—‘એક ઉજળે સહુ ઉજળા’, ‘એક ધાવે ફેવો ન ખોદાય’, ‘એક હાથે તાળી ન પડે’, ‘એક હાણુ ને ખીજું હસતું’, ‘એક કાને સાંભળી ખીજી કાને ફાડી નાંખવું’—(સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કરવું), ‘એક ગાંઠ’ (સંપ), ‘એક જીવ’—(મન મળતું, ધણો રતેહ), ‘એક લવમાં બે લવ’—(વિંચ વર્ણ)—જાતની સ્ત્રીએ નીચ જાત સાથે નહીં સમખન્ય કરવો—રાખવો, એક વેત સ્વર્ગ ખાકી—દૂર’—(ખજો અહંકારી, મગરર).

એક એક—ક, વિ૦ દરએક; જુદાં જુદાં ગણતાં એક એક. એકએક, પુ૦ ૧, ૨, ૩ વગેરે ૧૦ સુધીની સંખ્યા સાથે, ૧ એ સંખ્યાને ગુણતાં જે ગુણકારો આવે તેનો પાડો.

એકાલિક—લી, વિ૦ એક-તેજ વખતનું; સમકાલીક.

એકફું, વિ૦ એક એક હોય તેવું.

એકકારે, અ૦ એક તરફ; એક બાજુએ.

એકગાર, વિ૦ સુકું લીધું એક થઈ જાય તેવો (વરસાદ.

એકચકવે—કે, અ૦ એક છત્રે.

એકચિત્ત, વિ૦ એક જ વાતમાં ચિત્ત—ધ્યાન—મન છે જેનું તે. ૨ પરવારેલું; કામ કરી રૂપલું.

એકછત્રે, અ૦ ધણા મોટા પ્રદેશ ઉપર એક જ જાણું રાજ હોય તેમ; ધણા રાજ્યો ઉપર એક જ રાજાની સત્તા હોય તેમ.

એકજ, વિ૦ નકી એક ખીજું કોઈ નહિ.

એકજણ, ન૦ કોઈ પણ એક માણસ.

એકજથા—થો, પુ૦ પસરેલું—વેરાયલું હોય તેને એક ટૂકાણે એકફું કચ્છું હોય તે; સફાદ.

એકજાત, સ્ત્રી૦ જુદી જુદી નહિ પણ તે જ—એક જ જાત. વિ૦ એક જ—તે જ જાતનું.

એકફું, વિ૦ [સં૦ એકત્ર] જુદે જુદે ટૂકાણેથી આણીને એક ટૂકાણે કરેલું હોય તેવું; જુદું જુદું હોય તેને બેળી નાખી એક કચ્છું હોય તેવું.

એકડએકડ, છૂટક છૂટક.

એકડએક, પુ૦ એકથી તે સો લગી ખોલવા લખવાનો એક ચાંક (વીસમાનો). ૨ એક એ સંખ્યાનું નામ. (એકડે એક, બગડે બેય).

એકડો, પુ૦ એકડો કરીને કબૂલાત—સમ્મતિ આપવી તે; હા પાડવી તે. ૨ એક એ સંખ્યાનો અદ્ધ અથવા આંકડો; ૧. એકડો કરવો—સહી કરવી; મતુ કરવું; કબૂલાત આપવી; નકી કચ્ચાની નિશાની આપવી. એકડો લેવો—કોઈની પાસે એકડો કરાવવો; સહી લેવી. કેવત, ‘એકડા વગરનું મીઠું’, (નકામું; લેખામાં નહિ એવું)—(આધાર વિનાનું). ‘એકડા વિનાનાં મીઠાં ખોટાં’, ‘એકડા કાઢી નાંખવો’, (ગણતરીમાં ન લેખવતું), ‘એકડો કાપવો’, (સમૂહમાંથી દૂર કરવો).

એકઠાળિયું, વિ૦ એક જ (ખિ નહિ) ઢાળ હોય તે—ખપરં.

એકતન્ત્રે, અ૦ એક જથ્થે; એકઠાં મળીને. ૨ દૂટ પણ વગર; લાણું રૂઠીને; સાંધણ વગર.

એકતરફ, અ૦ એક બાજુએ.

એકતરફી, વિ૦ બંને બાજુ બરાબર જોયા—તોળ્યા વગરનું; એકનો પક્ષ ખેંચ્યો હોય તેવું. (ધનસાક). ૨ સામ સામાનું નહિ પણ એકનું જ (પ્રીત).

એક તાર-રી-રું, વિં પૂલેથી તે શેવટ સુધી એક-સરખું હોય તેવું; તદ્દલીન; મળી ગયેલું. “એકતાર ચિત કરી, નિર્મળું સુખ પાઈ” (નં ૬૦). ૩ એક જ છંદમાં ચલતાન.

એકતારો, પું જેને એક જ વગાડવાનો તાર હોય તેવું વાળું—(માંગનારી-ભીખારી-આ વગાડે છે તે).

એકતારી પણ કેવાય છે.

એકતાલ, પું ગાયનમાં તાલ લેવાનો એક ભેદ છે.

એકતાળીસ, વિં ચાળીસ ને એક; ૪૧.

એકતીસ, એકત્રીસ. [૩ સરખું.]

એકત્ર, વિં એકડું. ૨ ભાગમાં-પન્થાળામાં હોય તેવું.

એકત્રીસ, વિં ત્રીસ ને એક; ૩૧.

એકત્વ, નં [સં] એકપણું.

એકદણડો, પું મરતી વેળા જે શ્વાસ—દમ ચાલે છે તે. ૨ વિં એકજ દણડ—ચાલેલો હોય તેવું (એક દણડો મેલ).

એકદંત, વિં એકજ છે દાંત જેને તે—(ગણપતિ, હાથી).

એકદમ, અં વચમાં વિસામો ન લેતાં એક દમે. ૨ જુદી જુદી વ્યવસ્થા ન કરતાં આખું એક જ વખતે; એકીવારે; સામડું. ૩ તરતજ; તાકીદથી; જોરસામાં.

એકદળ, એક પાંખડીનું (ફૂલ).

એકદા, અં [સં] એક દાંડો. ૨ કાંઈ વખત. ૩ એક વખત. ૪ તેજ વખતે.

એકદાં, અં કાંઈ વખત—સમે—વાર; કદાપિ.

એકદાણી, વિં બધા દાણા એક સરખા હોય તે.

એકદિલ, નં [ફાં] બે અથવા તેથી વધારે માણસોના જુદા જુદા વિચાર એક જ થઈ રેવા તે. ૨ રનેહ—પ્રેમથી બે ટળી એક જાણાય તેવું.

એકદિલી, સ્ત્રી એક દિલવાળી જે હાલત તે; સમ.

એકદૃષ્ટિ, સ્ત્રી [સં] પૂલેથી તે છેલ્લે લગી જે એક સરખી નજર તે.

એકદેશી, વિં [સં] તે જ દેશનું. ૨ કાંઈ આખા વર્ગને લાગુ પડે તેવું નહિ પણ તેના કાંઈ ભાગને લાગુ પડતું—(ભાણુ; વાદ; કામ). ૩ અધુરું; એકજ વાત જાણનાર. (એનું ઉલટું સર્વવ્યાપક—સર્વદેશી).

એકધારી, વિં એક જ—સરખી છે ધાર જેને તે (હથિયાર).

એકનિશ્ચય, પું [સં] ફરીથી કદિ બદલાય નહિ તેવા જે કસાય તે.

એકનિષ્ઠા, સ્ત્રી [સં] એકના ઉપર જ સર્વકાળ જે લક્ષિ—શ્રદ્ધા—પ્રીતિ તે.

એકનુંએક, વિં તેનું તે જ. ૨ એક જ; ખીજું નહિ (એકનો એક છોકરો, એકની એક છોકરી).

એકન્દર, વિં [સં એકત્ર] એકડું; જગ્યામાં હોય તેવું. ૨ સરવાળો લીધેલું. ૩ અન્દર સધળું આવી ગય તેવું.

એકપગાથનું, આતુરીથી તૈયાર થઈ રહેલું; અધીરું.

એકપદો, પું ઉપરણું.

એકપત્ની, વિં એક પોતાની પશ્ચિયત સ્ત્રીના ઉપરજ રેનારો (પુરખ). ૨ જેને એક સ્ત્રી હોય અથવા જે એકજ વખત પરણેલો હોય તે. [એક લેખે.

એકખારગી, અં એક રીતે; એક પાસથી જોતાં;

એકખાલ, નં ઈકખાલ.

એકમ, સ્ત્રી પખવાડિયાંને જે પેલો દાડો તે; પડવો. ૨ એક.

એકમત, વિં એક વિચાર; એક દિલ.

એકમના, એકમન-દિલ હોય તેમ.

એકમાર્ગી, વિં એક જ રસ્તો જાણતો હોય તે; સધું; આડી અવળી વાત ન જાણે તેવું; એક જ રસ્તે જનાર. [અન્યોન્ય.

એકમેક, અં એક બિજાને; પરસ્પર; અસ્પરસ;

એકમેર, અં એક બાજુએ; એક તરફ; એકફારે.

એકર, પું [અં] જમીન—ખેતરનું એક ચારસ માપ છે. જેમ અહીં જમીનની માપણી વીધામાં થાય છે તેમ વિલાતમાં એકરમાં થાય છે. ભરત્ય જિલ્લામાં ૧ વીધુ ને ૧૪ વસાનો અને સુરત જિલ્લામાં પાંણા બે વીધાનો એક એકર ગણાય છે. કાઠ ટુંકાણે ૧ વીધુ ને ૧૨ વસાનો; કાંઈ ટુંકાણે ૧ વીધુ ને ૮૬ વસાનો ને કાંઈ ટુંકાણે ૧ વીધુ ને ૬૬ વસાનો પણ ગણાય છે.

એકરકમ, અં જુદી જુદી રકમે નહિ પણ એકજ રકમે (આપેલું).

એકરક્ષી, વિં એકજ રક્ષનું.

એકરસ, વિં જુદાપણું ટળી એકજ રસ થઈ રતું હોય તેવું (દાળ ગળીને એકરસ થઈ).

એકરાર, પું ઇકરાર.

એકરારનામું, નં જેમાં એકરાર હોય તે લખાણ.

એકરાસ, વિં રૂપ ગુણ યોગેમાં સરખું હોય તેવું; એક જાનનું. ૨ એકડું કરેલું; એકન્દર. ૩ તેજ—મળતી રાશિનું (નામ).

એકરૂપ, વિં એક જ રૂપ—એક સરખું હોય તે.

એકલ, વિં એકલું.

એકલમ્એકલા, વિં એકલું જ; એક એકની સામા એક જ એવું.

એકલક્ષી, વિં એક જ લક્ષ છે જેનો તે.

એકલકું, વિં એકલું. (કવિતામાં).

એકલદોકલ, વિં એકલો અથવા બીજો કાંઈ એકજ સાથી હોય તે.

એકલવૃત્ત, વિં એક પોતાનું જ માત્ર પેટ ભરે તે; માત્ર પાતાનું જ હિત—કલ્યાણ ઇચ્છનાર; સ્વાર્થી; આપમતલથી.

એકલમલ, વિં વિરલા; ન્યારા; તેજ એકલા. ૨ શૂર; એકા. “નહિ પાપી ને નહિ પુણ્યવંત, એકલમલ તે સાચા સંત.” “એકલમલ અણુલિંગી ઓળ, વિદ અચાનક પામી યોગ” (અખે).

એકલવાઈ-વૈ, સ્ત્રીં વાંડું વાળવાનું સોનીનું એક ઓળર. ૨ વિં એકલું જ.

એકલવાયું, એકલવાઈ.

એકલવાયું, વિં એકલું; છોકરાં છંયાં વગરનું.

એકલસૂરો, પું આપમતિયો. ૨ એકજ શૂરો.

એકલું, વિં બીજું કોઈ સાથમાં ન હોય તેવું; સાથી વગરનું; માત્ર એક પોતેજ હોય તેવું; છડું; જાતે; પદ્ધતિ. ૨ એકનું એક જ; ફક્ત; માત્ર. ૩ અલગ; એકાંતમાં હોય તે.

એકવખત, અં એકવાર.

એકવગરું, વિં એકવારિયું—જમ્યાનું. [સાથેલાગું.

એકવર્ણું, વિં એકદમ; એકીવારે—ફેરે; સામકું;

એકવચન, નં ફેરે નહિ તેવું વચન—બોલવું તે. ૨ એકજ વસ્તુનો જે બોધ તે (ન્યાકરણમાં).

એકવચની, વિં વચનમાં ફરી ન આવે તે; એક બાલી રાખનાર; પ્રમાણિક.

એકવડ, વિં ધડી—પડ ફાડીને સલકૂ લામ્બું કચ્છું હોય તેવું. (મેવડનું એકવડ ફરે).

એકવડિયું, વિં પાતળું; નખળા બાંધાનું—(શરીર).

એકવડું, વિં પાતળું—ધણા માવા—દળ—માંસ વગરનું—(શરીર). ૨ ઉપરા ઉપરી પડો ન વાળ્યાં હોય તેવું; અસલ જેવું હોય તેવું (હુગડું).

એકવર્ણું, વિં જુદા ધર્મ જુદી ન્યાત દળીને એકજ ધર્મ એકજ ન્યાત થાય તે.

એકવર્ણું સમીકરણ, નં બીજા ગણિતના જે સમીકરણમાં માત્ર એક જ અવ્યક્ત પદ હોય તે.

એકવાર, અં એક વખત. [તેવું (ડાંગર).

એકવારિયું, વિં એક વખતનું. ૨ એક જ વખત થાય

એકવિચાર, પું ફેરે નહિ તેવો જે વિચાર તે. ૨ ધણા જણનો વિચાર જુદો ન પડતાં મળતો આવવો તે. વિં જેઓ એક વિચારના હોય તે.

એકવીતીતું, વિં એકવારિયું—જમ્યાનું.

એકવીસ, વિં વીસ ને એક; ૨૧.

એકવીસા, પું વડાએકામનો એકવીસનો પાડો (જેમ અગિયારા, એકવીસા, એકતીસા ઇં). [તેવું.

એકસટ, વિં એકસેટ. ૨ એક જથ્થા—સટમાં હોય

એકસંપ-મ્પ, વિં ધણા જથ્થા સાથે મળી વિચાર કરતા હોય તે.

એકસર, અં એકદમ; એક સપાટે; સામટાં. ૨ એક સરખાં; એક લીટી—પ્રવાહમાં.

એકસરખું, વિં રૂપગુણ વગેરેમાં મળતું આવતું—જુદું ન પડતું. ૨ પેલેથી તે છેલ્લે સુધી તેની તેજ રીતનું.

એકસાન, વિં એકરૂપ.

એકસેટ, વિં સાઠ ને એક; ૬૧.

એકસો, વિં સોની ગણતરી કરતાં જે પ્રથમ સો તે. ૨ સો (૧૦૦).

એકહુધું, વિં એક જ જણના હાથથી થયલું (કામ).

એકહાથે, અં એકજ માણસના હાથથી કામ ચાલતું હોય તેમ.

એકાંતરે, અં વચમાં એક મુકી દબતે પછી; ત્રીજું હોય તેમ; એકનો આંતરો હોય તેમ. એકાંતરે—રાં જાઉં છું.

એકાંતરે, પું એકાન્તરિયો.

એકાએક, અં અણુચીત્તું; વગર ધારે; અકસ્માત.

એકાકાર, પું [સં] જુદી જુદી વસ્તુઓ જે એકી થઈ ગઈ હોય તે; એકડું; મિશ્રણ; સકૂરતવ. ૨ બહુ ધરમ—ન્યાત દળી એક ધરમ—ન્યાતનાં થયું તે. ૩ એક આકારનું; એકરૂપ. ૪ એકવિચાર; એકમત.

એકાકી, વિં એકલું.

એકાક્ષરી, વિં એકજ અક્ષર હોય તેવો (મંત્ર).

એકામ, વિં [સં] એકજ વસ્તુ ઉપર લાગેલું વળગેલું—ચોટલું. (ધ્યાન, મન, પ્રીતિ વગેરે)—એકામ્રિચિત્ત. [એકાકાર.

એકાચાર, પું [સં] એક આચાર—ધર્મ. ૨

એકાણું, વિં તેવું ને એક; ૬૧.

એકાદ, વિં એકાદું.

એકાદશ, વિં [સં] અગિયાર.

એકાદશા, સ્ત્રીં અગિયારમું.

એકાદશી, સ્ત્રીં [સં] અગિયારસ.

એકાદું, વિં કાષ્ટએક; એક થા બે.

એકાન્ત, નં [સં] જ્યાં પ્રાણી ને વસ્તુની બીડ ન હોય તેવું ટેકાણું; નિરાંતની જગા. ૨ ખાનગી ફાટડી. ૩ ખાનગી મસલહત. અં ખાનગી—છુપી રીતે. ૨ જ્યાં બીજું કંઈ ન હોય તેવે ટેકાણે.

એકાન્તરા (એકાન્તરે), પું અકેક દાડાને આંતરે જે ભોળન કરવું તે.

એકાન્તરિયો, પું એક એક દાડાને આંતરે આવતો—ભરાતો જે તાવ તે.

એકાન્તવાસ, પું એકાન્તમાં વાસ કરવો તે.

એકાન્તિક, વિં સ્વતંત્ર; સર્વથી જૂદું. ૩ ખાતગીમાં; ખીલથી જૂદો.

એકાન્તે, એકાન્તરિયે.

એકાવન, વિં પચાસ ને એક; ૫૧.

એકાવળહાર, પું એકજ સેરનો પણ ધણું મૂલનો મોટો-હીરા, મોતીનો હાર.

એકાસણું, એક, પેલો આવનાર.

એકી, સ્ત્રી જે સંખ્યાને બેએ ભાગનાં બાકી કંઈ પણ વધે તે.-૧, ૩, ૫, ૭, ૯, ૧૧, વગેરે. ૨ પિશાખ કરવા જવાનો સરકેત. (એકીનું ઉલટું બેકી. એકી જનું એટલે પિશાખ કરવા જનું ને બેકી એટલે જંગલ જનું). ૩ એક આંગળી ખતાવવી તે. (એક આંગળી ખતાવવી એ પિશાખની સમસ્યા).

એકીખોળો, લગનને ચોથે દાટે મોઢવગારને દાટે વરની તરફના જમતી વખત જે રૂપિયા થાળીમાં નાંખે છે તે.

એકીન, નં આકીન.

એકીવારે, એકદમ; સામું.

એકીબેકી, સ્ત્રી વસ્તુની સંખ્યા એકી છે કે બેકી તે અટકળથી કેવાની રમત.

એક, વિં કોષ્ટએક; એકાદું.

એકુન, એકન્દર. [તેટલાં સધળાં.

એકેએક, વિં એક એક એમ ગણતાં જેટલાં હોય

એકેક, અં એક પછી એક એમ. વિં એક એક.

એકેકું, એકેકું.

એકેચકે, અં એકચકે; એકછત્રે.

એકો, પું એકને એક, બેને બેએ, ત્રણને ત્રણે એમ ગુણ્યાથી જે ગુણુકારો આવે તેનો પાંચો. ૨ એકો.

એકોતર, વિં સિતર ને એક; ૭૧.

એકોદિષ્ટ, વિં [સં] જેમાં એક ચટ ને એક પિણ હોય તેવું—(આદ).]

એકોન, વિં [સં] એક એછો—એકોનવિંશતિ એટલે વાસમાં એક એછો—એગણીસ.

એકો, વિં સધળામાં એક જ હોય તેવું; ઉત્તમ; શ્રેષ્ઠ; સદુથી સરસ.

એકો, પું જે રમવાના પાના—પાસામાં એક ચિહ્ન—નિશાની હોય તે. ૨ જે ગાડીયે એક બળદ જોડાતો હોય તે. ૩ સમ્પ; ઐક્ય; એકમત. એકો બાંધવો.

એક્યાસી, વિં એસી ને એક; ૮૧.

એખરે, પું ગાંધીને ઘેર મળતું એક એસડિયું. ૨ બાતલ કરેલો—નકામો રૂવેલો જે નીચેનો કચરો તે અથવા નરસો માલ તે.

એખલાસ, ધખલાસ.

એજ, નકો એ.

એજન, નં ઇજન, અં ઉપર પ્રમાણે; તેજ.

એજ્યુકેશન, નં [અં] કેળવણી.

એટલામાં, અં એ વખત—દરમિયાનમાં; આ થોડા વખતમાં; તરત જ. ૨ આ થોડામાં; આ આટલી ચીજો.

એટલા માટે—સારું, અં ઉપર ક્યું તે પ્રમાણે હકીકત છે વાસ્તે—તે ઉપરથી.

એટલું, વિં આટલું. એટલું બધું—આખું.

એટલે, અં ક્વાણાનો અર્થ આ છે એમ જણાવનારો જે શબ્દ તે; ખીછ રીતે. ૨ એ ઉપરથી; એટલા માટે; એ વાસ્તે; એ કારણ છે માટે. ૩ પછી; ત્યારે.

એટલેસગી—સુધી, અં આટલું એવી હદ બતાવે છે.

એડવાડ-ડો, પું [સં] ઉચ્છિષ્ટ જેમાં રાંધનું ખાધું હોય તેવાં અછાં વાસણો. ૨ અછડું; એડું.

એડું, વિં નં અછડું. એડુંજીડું પણ કેવાય છે.

એડ, સ્ત્રી એડી. ૨ થોડાને મારવાનો એડીમાં ભેર-વેલો જે ખાલો તે; કાંટો. ૩ એડું તે; ખેતી.

એડ, સ્ત્રી અન્નાઇ—કેદીઓના પગ ધાલી રાખવાનું જે મોટા વીંધવાળું લાકડું તે. (એને તાળું દેવાય છે). ૨ ગાય ભેંસ, ફોતીવખત મસ્તી કરતાં હોય તે તેને સારુ લાકડાં દાટી, બાંધી બન્દોબસ્ત કરવામાં આવે છે તે. ૩ ઉત્તર પૂર્વ તરફથી જે ધણુ મોટા બળદ, વાછરડાનો સમુદ્ધ આવે છે તે. (એડ આવી). ૪. આડખીલી, જેની મયાંદા રાખવી પડે એવું માણસ.

એડક, પું [સં] મોઢો; થોટો.

એડકી, સ્ત્રી છવ જતી વેળા જે જોરભેર આવકા આવે છે તે એડકા. ૨ આવકા આવી ગળામાંથી પવન નિકળવા તે; વાંધણી.

એડવડું ફિં સં સામેલ કરતું; જોડવું; લાય પાડી દેવું; ગોડવી દેવું; ઠેકાણે પાડવું (નોકરીમાં). તેણે તેને તે ઠેકાણે એડવી દીધો.

એડિટર, પું [અં] ન્યુસપેપર—વર્તમાનપત્રનો મુખ્ય લખનારો; તંત્રી. ૨ ગ્રન્થો શુદ્ધ કરી સમજણ આપી છપાવનારો; સંશોધક.

એડિયા, પું એડમાંના જે બળદ તે. (એક વચનમાં એડિયો; ૨ એડ—બળદના સમુદ્ધના ધણી; રખેવાળ.

વિં એડવાળા.

એડિયું, નં એરડિયું.

એડી, સ્ત્રી પગની પાટલીનો જે સદુથી પાછલો ભાગ તે. ૨ સોની લુહારનું એક ઝોળાર.

એડો, પું અતીસ જે પ્યાર તે; સ્નેહ; લગવાડ; ધણો જ સમ્બન્ધ—“લાગ્યો મને પરપ્યાની સાથે એડો”.

એડો પું છોકરાં, બચ્ચાનો ને માનો જે સ્નેહસહિત સમ્બન્ધ તે. એ ગાયને વાછરડીનો એડો છે. એ છોકરાને એની માનો બહુ એડો છે. (તેના વના જરા ફેતો નથી). ૨ સ્નેહ; પ્રીતિ.

અંકાણી, સ્ત્રી અંકાણુ-ણી.

અંકાણીકાર-ગમ-ઝેર, અંક એ આભુએ; એ તરફ.

અંકાણીવિગતે, અંક એ વિગત પ્રમાણે.

અંકે, સંક એ સર્વનામ તૃતીયા વિલક્ષિતમાં.

અંતદેશી, વિંક આ દેશનું—સમ્ય-ધી.

અંતેખાર, પુંક [કાં] બરાંસા.

અંદી, વિંક મુરત; આળસ; સુષ્ક દેનાર; વ્યસની.

(ધાતું ખાધેથી, અરીષ્ટ ખાધેથી વગેરે).

અંદીખાનું, નંક ત્યાં એદીયા પડ્યા રેતા હોય તે.

અંદીનું પાથરાણું એટલે ધણીવાર સૂધી ખસે નહિ તેવી હાલત.

અંકાણુ-ણી, સ્ત્રી નિશાની; આળખ; ચિહ્ન. ૨ દાખલા; દૃષ્ટાંત.

અંધી, અંદી.

અંન, નંક એક જાતનું ઝાડ અથવા તેનું લાકડું. સ્ત્રી

જરૂરના—ખારીક વખત; ટાંકણું; સંભાળ્યા વગર ન ચાલે તેવા વખત. ૨ આખર; સાખ; વટ. વિંક સઘાઈ; સરસ. ૨ અસલ; જેનું પ્રથમ હોય તેવું. ૩ નક્કી; ખરું; ૪ જમીનનું જ; ખાસ (ખજુરાં વગેરે સાચ્છેર નહિ).

અંનઉપજ, સ્ત્રી સાચ્છેર સિવાયની જમીનના પાક સમ્ય-ધી જે ઉપજ તે.

અંનકરજ, નંક મુદ્દલ કરજ (વ્યાજ ચડાવ્યા વિનાનું).

અંનકિંમત, સ્ત્રી અસલ—ખાસ કિંમત.

અંનખરચ, પુંક મોટા—ખાસ ખરચ. (પરચૂરણ નહિ.) ૨ જમીન સમ્ય-ધી ખરચ.

અંનધન, સ્ત્રી છોડરાઓની એક રમત.

અંનચોમાસું, નંક ભર—ખરં ચોમાસું; ધણે જ વર-સાદ આવવાના જે વખત તે.

અંનજમીન, સ્ત્રી સાચ્છેર સિવાયની વાવેતરવાળી જમીન અથવા એ સમ્ય-ધી જેટલું તે. ૨ જે કિતામાં ફક્ત એક જ જાતની જમીન હોય તે; પછી ક્યારી તો ક્યારી, ગોરાટ તો ગોરાટ ને ખરાબો તો ખરાબો. એ અધી જાત જેમાં હોય તે એનજમીન ન કેવાય.

અંનજાં, નંક સાચ્છેરનું નહિ પણ જમીન સમ્ય-ધી ને ખાસ જમે તે. ૨ નક્કી જે જમે—પેદાશ તે.

અંનજીવાની, સ્ત્રી ભર જીવાની.

અંનવસુલ, નંક નક્કી જે વસુલ તે.

અંનવાવેતર, નંક ખજુરાં સિવાયનું જમીનનું જે સઘળું વાવેતર તે. ૨ જેમાં એકજ જાતનું જે વાવતું થાય તે. ભાત, તલ વગેરેનું.

અંનવેલપ, નંક [અંક] લખેલા કાગળ જેમાં ખીલ-તામાં આવે તે; પરખિડિયું.

અંપ્રમાણ, અંક એ રીતે; એ મુજબ.

અંપ્રિલ, પુંક [અંક] અફરેજ વરસનો જાનેવારીથી ગણતાં જે ચોથો મહિનો તે.

અંપ, સ્ત્રી [અંક] ખાડ; ખાખી; કસર. પૂરું—સારું થવામાં જે કંઈ અધુરું પડેલું તે. ૨ છાની છન્દી. અંપ જોતી—ઢાંઢી—દેખાડતી.

અંપદાર, વિંક અંપવાળું.

અંપિએલ, અંપદાર.

અંલક, સ્ત્રી અગ્નિ-તાં ભય—માઠા સમાચારથી એક-દમ ચિત્ત સ્ફોટાઈ જાય તે; મનની યત્તિ ઢીલી પડી જાય તે. અંલકખાવી, અંલકીજનું એમ પ્રયોગ થાય છે.

અંમ, અંક એ રીતે; એ પ્રમાણે.

અંમકરતાં, અંક એમ ખનશે તો.

અંમનુંઅંમ, અંક જેમ હોય તેમ—તે પ્રમાણે.

અંરગેરિયાજમીન, સ્ત્રી જે જમીન ઉપર સરકારનો હક લેવાનો નથી અથવા થોડાક લેવાય છે અને જે ઉપર માલીકનું ધણીપણું હોય છે તે; ખાર ખલી જમીનનો એક ભેદ.

અંરણ, સ્ત્રી સોની હુદાર વગેરે લોક, જે ઉપર અથોડા મારી ઘાટ થયે છે તે.

અંરણમૂળ, નંક અંરણ-દિવેલાનું મૂળિયું.

અંરણિયું, નંક દિવેલ.

અંરણી, સ્ત્રી નાનું અંરણ-દિવેલાનું ઝાડ. ૨ એ ઝાડનાં ખી—જેમાંથી દીવેલ નિકળે છે; દિવેલી.

અંરણો, પુંક એક જાતનું ઝાડ જેના ખીમાંથી દિવેલ નિકળે છે તે. ૨ જૈરાંઓને ઘરમાં અથોડામાં પેરવાનું સણનું જાડું જે વજ્ર તે; ચિકટો.

અંરવાદસ, પુંક ગાંધીને ઘેર મળતું ઝાસડિયું—અજ-માના કરતાં મોટા દાણા હોય છે.

અંરો, પુંક નું સુધી પોંચી વળાય તેટલો જે અન્તર તે; કપ્પો; મીન; હદ; પોંચ; પકડ.

અંરોફેરા, પુંક ધણીવાર જ આવ કરવી તે. ‘ઘરની ધણીવાણી તમે અંરો ને ફેરા, તો ખારિયેને એસે મારી બેનડી રે.’

અંરોદો, ફેરાદો.

અંરં, અંક આ તરફ; આણીયેર; અહીં.

અંરો, પુંક સાખ.

અંરો, પુંક આવળવ; પગરવ—મારે ઘેર ધણી લોકોનો અંરો છે. ૨ નુકશાન. ‘તેના તરફનો દસ રૂપીઆનો અંરો લાગ્યો.’ અંરોખેરો—રૂપા સુનાની લાગેલી તુટેલી જે જનસ તે.

અંરો, પુંક અવાડો; હવાડો.

અંલકી, સ્ત્રી અલવી.

એક્ષમી, પુ [તુરકી] એક રાજની તરફથી ખીજ પરાજમાં રૂથલા અથવા કામસર મોકલેલો જે કારભારી તે; રાજની તરફનો વકીલ—દિવાન—પ્રતિનિધિ. ૨ દૂત; હલકારો; સન્દેશો લઈ જઈ લાવનાર.

એક્ષેતમાસ, પુ [આ] અરજ; વિનંતિ. ૨ ફરમાસ.

એક્ષેલ, વિ વગર વિચારનું; એમયાદ; અસબ્ય; ભાંડ, અપ—નકારાં શબ્દો.

એક્ષમ, પુ ઇક્ષમ.

એક્ષાયમી, સી એળથી એ શબ્દ જોવો.

એક્ષાહિદું, અક્ષાહિદું.

એલી, સી વરસાદની હેલી.

એલીવાર, એળ સાલ. ૨ આ વખત.

એક્ષેતનું, વિ દુનિયાદારીથી અણવાકફ; નાદાન; બાળચેટા કરનાર.

એક્ષો, પુ આચંકા; ધક્કો.

એવકું, વિ આવકું. (કદમાં)

એવમ, અ [સં] એ પ્રકારે—રીતે.

એવ, એ પ્રમાણે; એમ.

એવજ, પુ [ફા] બદલા.

એવા, પુ ટેવ; આદત; અબ્યાસ.

એવાતણુ—ન, ન ધણીની દેયાતી લગીની સ્ત્રીની જે પરણેલી હાલત તે; સંભાગ્ય; હંસુપણું.

એવાન, ન [ફા] મોટું દિવાનખાનું; મોટો આગલો મળવા હલવાનો ઓરોડો.

એવામાં, અ એટલામાં; તરત જ પછી.

એવું, વિ એ રીતનું—પ્રકારનું. ૨ આના સરખું—જેવું.

એરા, સી [આ] મોજમઝા; રક્ષાણ; ખુશી; ચમત. [નિરાતનું સુખ.

એરાઆરામ, એરા અને આરામ. ૨ મોજ મઝા ને

એરાક, ઇરાક.

એરાશિયા, પુ પૃથ્વીના જુના મહાદ્વીપમાં એ નામનો સહુથી મોટો એક ખણ્ડ છે. દિનદુસ્થાન એશિયામાં છે.

એસણું, ન સોનીનું નાનું અગીકું; સગી.

એસતેકઆલ, પુ આદરમાનથી સામાં જઈ તેડી લાવવું તે; સામૈયે જવું તે.

એસારો, પુ ઇસારો.

એસરનું, કિ હવા, બીનાશ લાગવાથી મીકું, ખાંડ વગેરે પદાર્થમાં પાણી થાય છે તે; એસરી જવું.

એરિસેટ, પુ [અ] અડસટો; સુમાર; આસરો—પણ નહીં જેવો.

એહ, સ એ (કવિતામાં).

એહમક, વિ [આ] એવકુક; મૂર્ખ; રોહ.

એહવાલ, પુ [આ] અવસ્થા; હકીકત; હાલત; સ્થિતિ. [મેહરયાની.

એહસાન, ન [આ] ઉપકાર; આભાર. ૨ કૃપા;

એહસાનમન્દ, વિ આભારી; ઉપકારી; ઓશિયાળું; ઓસીંગણું.

એળ, સી ઇયળ.

એળમી, સી [સં] એક્ષા તેમનાને નામે એળખાતો

એક મસાલો; અન્દરથી કાળા દાણાવાળું સુગન્ધીદાર

એવું એક વસાણું. પાન દૂધ વગેરેમાં ખાવામાં આવેલું.

એળવણી, સી નવી ચરવા જતી ગાય ભંસને એળવવા સાર ગોવાળને આપવું તે.

એળવવું, કિ સં એકમેકને—પરસ્પરને ગોઠ તેમ કરવું; એ પ્રાણીમાં સહવાસ કરાવવો તે.

એળવું, કિ અ એળવાયલું થવું; હળવું.

એળિયા, પુ એક જાતનું અતીસં કડવું એસડિયું.

એળે, અ ફાગટ; મિથ્યા; વૃથા; નકામું. ૨ સહજ; સ્વલપમાં, 'એવું આપાદ એળે જડયું.' (એખા.)

એ.

એ, પુ મૂળાક્ષરનો નવમો અક્ષર—એ દીર્ઘ જ ગણાય છે.

એઆમ, પુ [આ] વખત; ટાંકણું; સન્ધિ.

એચારી, સી [ફા] ગુરુચાહ; કિતુરીપણું.

એક્ય, ન ધણીઓએ એક વિચારના—એક થવું તે; સમ્ય; એકત્રપણું; એકલપણું.

એચ્ચિક, વિ [સં] આપખુદી; સ્વેચ્છાથી; મરજી પ્રમાણે.

એડ, કા ખનું કહ્યું ન માનનાર; આંધા; ઉલટે રસ્તે જનાર.

એતેરિય, વિ ઇરા ઋષિના વંશમાં થયેલા. નં એક ઉપનિષદ.

એતિહાસિક, વિ [સં] ઇતિહાસ સંબંધી.

એમ, ન [સં] સરસ્વતીને આરાધવાનો ખીજમન્ત્ર.

એરાવત, ન ઇંદ્રના હાથીનું નામ. ૨ ઉત્તમ હાથી; સારો હાથી.

એશ્વર્ય, પુ ઇશ્વરપણું; શ્રીમાનપણું. ૨ ધન; સમ્પત્તિ; વૈભવ.

એહિક, વિ [સં] આ દુનિયાં સમ્યન્ધી; આ લેક સમ્યન્ધી. ૨ સ્થાનિક.

ઓ.

ઓ, પુ મૂળાક્ષરનો દશમો અક્ષર—એ દીર્ઘ જ ગણાય છે.

અ ને ઉ મળીને ઓ થાય છે. પરઉપકાર—પરોપકાર.

ઓ, અ કાળને બોલાવતાં અથવા દયાથી નિકળતો શબ્દ; અરે. ૨ પણ (તું તો મને ઓ વાય છે).

આ.હો, અં આશ્રયથી નિકળતા શબ્દ.
 આ.કથા, અં મોડામાંથી નિકળતા વાયુનો શબ્દ. ૨
 યથેચ્છ આધારથી નિકળતો સન્તોષસૂચક શબ્દ. આ.ક-
 થાંકરવાં-ખાઈ જવું; પચાવી જવું; અડાવી જવું.
 (ધન માલ વગેરે). [આશ્રમ.
 આ.ક, સ્ત્રીં આકવું તે; આકારી. નં [સં.] સ્થાન;
 આ.કવું, કિં સં પેટમાંથી બાર કાઢવું; પાછું નાખવું.
 આ.કળી, સ્ત્રીં ભોંય ઉપરની લિપણમાં અડગુકાથી
 પાંડલી એક તરેહ-નકશી; એક તરેહનું લિપણ.
 આ.કળી પાડવી.
 આ.કારી, સ્ત્રીં આકવું તે; ઉલટી. ૨ ઉલાળો.
 આ.કાવવું, કિં સં એકિ તેમ કરવું. ૨ કડાવવું
 (રૂપિયા).
 આ.કીકાડવું, છાની વાત બાર પાડવી, યુગ વાત
 બહાર પાડવી.
 આ.ખડ, નં આસડ.
 આ.ખણવું, ખાંડવું.
 આ.ખદિયાં, આસડિયાં.
 આ.ખર, સ્ત્રીં જેથી ઓળખાયામાં આવે તે નામ;
 ઉપનામ; અટક. ૨ આખરવું તે.
 આ.ખરવું, કિં સં ગાય ભેંસ વગેરેએ નરક ખાવું.
 આ.ખરાયવું, વિં નરક ખાધેલું (પશુ). ૨ ઉખેડેલું.
 આ.ખલીપડવું, સારી હાલતમાંથી નયળી હાલતમાં
 આવી પડવું.
 આ.ખવવું, કિં સં ખેલવું; ઉખેડવું.
 આ.ખાણા, શમસ્યા.
 આ.ખાણું, નં ઉખાણું.
 આ.ખાંગવું, ખરાડવું (ગાંધાએ).
 આ.ગઠ, આધાસ.
 આ.ગણ્યાળીસ, વિં ચાળીસમાં એક ઓછો; ૩૯.
 આ.ગણતીસ વિં તીસમાં એક ઓછો; ૨૯
 આ.ગણપચાસ, વિં પચાસમાં એક ઓછો; ૪૯.
 આ.ગણપડાથો, પુંં આમ એ શબ્દ. ('કહું ઓગણ
 પડાયાની કર્મકથી.' પ્રદલાદાખ્યાન.)
 આ.ગણસાક, વિં સાદમાં એક ઓછો; ૫૯.
 આ.ગણાં, નં અનાજનાં જે દાણા સેકાઈને ડૂટી
 ધાણીરૂપે ન થયા હોય તે; વગર ડૂટેલી ધાણી;
 ડાળવા. ૨ ઘણીમાં દળાતાં આખા રંધ ગયલા દાણા.
 આ.ગણીસ, વિં વીસમાં એક ઓછો; ૧૯.
 આ.ગણ્યાએસી-સી, વિં એસીમાં એક ઓછો; ૭૯.
 આ.ગનિયાં નં એક તરેહનું કાનનું ધરણું.
 આ.ગરાળો, પુંં તાંબાનું અથવા પિત્તળનું ટુંકા દાંડાનું
 અને પાળા મોડાનું દુધપાક વગેરે રેડવા મુકવાનું

વાસણ; રૂથો. ૨ મોડાંપર અથવા રાંધવાના વાસણ-
 પર જે અછડા ડાધો પડેલો હોય તે.
 આ.ગલો, પુંં દાળ ભાત વગેરે રાંધવા ચડાવેલાં અનમાં
 વાસણના એક ખુણા, ખાણુપર કાચું રૂંધેલું તે.
 આ.ગળવું, કિં અં [સં] ઉડ્ડગલન] પાણીરૂપે
 થઈ જવું; પિગળવું; ગળવું. (સાકર, બરફ વગેરેનું.)
 આ.ગાળ, સ્ત્રીં દાંત ચાવી ખાધેલાં ધાસ વગેરેને
 અમળાંમાં કરી દાળ પાડ્યાં કરવી તે (દોર). ૨
 ચાવીને પાછું કાઢેલું તે; ટુંકની સાથે ભળેલો ખાધાનો
 કુંચો. ૩ આધાસ.
 આ.ધ, પુંં [મં] પાણીનો વેગ; પાણીની દોડ. ૨ રેલો;
 દદુડો. ૩ જથ્થો; સમુદાય.
 આ.ધરાળો, આગરાળો.
 આ.ધલો, પુંં એક ટૂકણેથી કાચો અને બીજો ટૂકા-
 જેથી બદલાઈ ગયેલો એવો જે ભાત તે. ૨ આધો.
 આ.ધવું, કિં સં કસણવાળા પુળાનો દળેલો સીચ-
 વો; આધો વાળવો.
 આ.ધાવું, કિં અમુગવું. ૨ ભાત, મગ વગેરેને છડવું
 (કાઠિયાવાડ). [જે ધાસ તે; આગક.
 આ.ધાસ, નં દોર વગેરેને ખાતાં બાકી પડી રૂંધેલું
 આ.ધો, પુંં અનાજના દાણા સહિત છોડવાઓની પૂળી
 બાંધીને કરેલો જે દગ તે. ૨ ધણા લોકોનું સાથે
 જમવાનું તે; ધરખારી; મહાજનભૂત. ૩ લાકડી સાથે
 ગુંથેલી જાતની જે સાવરણી તે.
 આ.ધોખાળવો, પુંં આંધાને ખાળવો. ૨ છાની વાત ઉધારી
 કરવી-ફોડી દેવી. ૩ કહું હોય તેથી ઉલટું કરી બગાડવું.
 આ.ધોડાધો, અડધોડધો.
 આ.ચમળવું, અભાવ થવો.
 આ.ચમ્મો, અચમ્મો-મ્મો, એકાએક. 'આચમ્મો
 આવી જગજીવન સાલી મને હાથે.'
 આ.ચર, નં આચરિયાં.
 આ.ચરવું, કિં સં ઉચ્ચાર કરવો; બોલવું; વદવું.
 આ.ચરિયાં, નં જે કાગળમાં કોઈ પણ વાતની કમ્મ-
 ભાત થઈ હોય તે; દસ્તાવેજ; લેખ.
 આ.ચિનું-ચીનું, અં અચીનું; અચાનક; એકાએક.
 આ.ચ્છવ, પુંં [સં] ઉત્સવો મોટી ખુશાલી; મોટો હર્ષ.
 ૨ આનંદનો દાડો. ૩ તેહવારનો-સપરમો દાડો; રુડું
 ટાણું. (લાક્ષણિક, નાકરં થવું.)
 આ.છ, સ્ત્રીં આછું રેવા દીધેલું તે; બાકી; કમી;
 ઉણું; કસર. આ.છ મુકવી, બાકી રાખવી, પાછી
 પેની કરવી, અધુરું રાખવું, કચાશ રાખવી.
 આ.છક, પુંં ખોળો; ગોદ.
 આ.છંડાથો, તૂટી ગયો; રદ થયો. (વિવા),
 આ.છપ, નં આછાપણું.

આજ્ઞા, પુ૦ તળાઈ ઉપર પાથરવાનું લુગડું; ચાદર.
૨ છાંયો. ૩ ઓળો; ઓજટ (બેરવના ઓજડ).

આજ્ઞાડવું, કિં સ૦ તળાઈ ઉપર લુગડું પાથરવું.

આજ્ઞાપો, પુ૦ ઓળો; પડછાંયો.

આજિતું-નું, વિ૦ ઉજિતું-નું.

આજીઆં, ન૦ લાડ. (કાઠિયાવાડી)

આજી પાંસલી, ઘેલજવાળું, અદક પાંસલી.

આજું, વિ૦ જોધે તેથી થોડું—નાનું—હલકું. ૨ ઉતરવું. ૩ આકા; શેષ રૂપક; અધુરું. આજુંઆજુંવું—પોતાને વિષે હલકા વિચાર આવણી શરમિન્દા—દલગીર થવું. તેને આજું આજું એમ પણ કહેવાય છે. ૨ સામાનું સુખ જોઈછીજાવું. આજેપાટલે બેસવું—જ્યારે કોઈ પોતાને આજું આવેથી રીસમાં આજું જઈ બેસે છે ત્યારે સામે ધણી ફેટે કે સેજ સૂજમાં આજે પાટલે શું બેસે છે? ૨ તપીને બોલવું, હદ મુકી બોલવું.

આજુંપાત્ર, વિ૦ જેના પેટમાં વાત ન રે તેવું. ૨ ખડા-ધખાર; અભિમાની; પાજ; જેના પેટમાં ગુમ વાત ન રે તે. (અધુરો ધડા છલકાય છે તે ઉપરથી.)

આજ, ન૦ સી૦ [સં૦] ચૈતન્ય; શક્તિ; તેજ; પરાક્રમ. “એકલમલ અણલિંગી આજ, ચિદ અચાનક પામી ચોળ.” (અખો.)

આજસ, ન૦ ભાષાની ઉત્કૃષ્ટતા—સુંદરતા.

આજર, ન૦ [આ૦] જેણે કરીને કંઈ કારિગીરી થાય-લાટ અને તે; લુહાર ધરિયાલી વગેરેનાં જે રાત્રે તે.

આજ, હોળ.

આજ, સી૦ ઉંઘમાં ખાડામાંથી જે લાળ ગળે તે.

આજડ, સી૦ લપડાક. જોરથી ખેંચીને જે તમાચો મારવો તે. ૨ અપટ, કરડી નજર; પડછાંયો (ભૂત ડાકેણ જોગણી વગેરેની.)

આજપવું, કિં અ૦ શરમાવું.

આજપો, પુ૦ શરમ; લાજ.

આજમ, પુ૦ નાનાં ઝાડ, છોડવા ઉપર ઉંચે જે આચ્છાદન તે. એ છોડ ઝાડને, વડની આજમ નડે છે માટે એની નીચેથી કાઠી આવેથી રોપ.

આજરી, સી૦ પેટમાં જે ટૂંકાણે ખાધેલું પ્રથમ એકડું થાય તે; પેટ. એ શબ્દ પથુને વિશેષ લગાડવામાં આવે છે.

આજરું, ન૦ પેટ.

આજલ, સી૦ પડદા; દાંકણ, ૨ પ્રેરિઓને દૂર બેસવા ઉકવાનો ચોરડો—જ્યાં કોઈ અણુઅણુ મરદ જઈ શકે નહિ; અન્ત:પુર; જનાનો; જનાનખાનું; રણવાસ.

આજવું, ખાલી કરવું, બહાર કાઢવું.

આજા, વિ૦ એ નામની બ્રાહ્મણમાં એક અટક છે. જેમ દવે, ત્રવાડી, દિલ્હિત, પાંદેક તેમ આજા.

આજાડ, આજમ.

આજાલ, આજલ.

[સામાન. ૨ કુંભાર.

આજો, ન૦ પુ૦ ભાર; બોજો; માથે ઉચકવાનો

આટ, સી૦ પાણી વગેરેનું ઉતરી જવું—આજું થવું—થટવું તે (એનું ઉલટું ભરતી.) ૨ પડદો. “ખીખ મારગ કોટકોટ, રહે આવચા ગુણની આટ” (અખો.)

આટકાર, આડકાર.

આટલી, સી૦ નાનો આટલો.

આટલો, પુ૦ [સં૦ આસથલ] ધરને લગતી પણ ખાર પડતી અથવા ધરની અન્દર ભાંયથી ઉઘી કાદવ, છો, પથરા વગેરેની બનાવેલી જે બેઠક તે; ભાંયની સપાટીથી કોઈ પણ ઉંચી કરેલી જે જગા તે; ચોતરો; ચોરો. આટલે બેસવું—કંઈજ ધનમાલ ન હોય—ખોઈ નાખ્યું હોય તેવી હાલતમાં આવવું, ‘મારી છોકરીને આટલે બેસાડી રે’ એમ સાસુ રહે છે. ૨ ઉધરાણી—તકાળે કરવાને બારણે બેસવું. “ચાર મળે ચોટલા લાં ભાગે આટલા” એટલે ધર ભાગે—વણસે—નુકશાન કરવું. ૩ ગુણકામ્યા જે છોકરીઆ રાખે છે તેને નડારે ધંધે લગાડવી. આટલો ઉડવો—બેસવો—વાળવો—નુકસાન થવું, કરવું, એ અર્થમાં.

આટવું, કિં સ૦ ઝીણું સીવવું; બખીયા દેવા.

આટી, સી૦ ધજર અથવા ધોતિયાનું કમર આગળની બાજુએ જે પડ વાળેલું તે. (કેઈ ચીજ મુકવા સારું). આટીમાં ખોસવું—ધાલવું.

આટીલો, ધરની બારનો ચોક.

આડ, પુ૦ [સં૦ આજ] ખાવાના મોડાની ઉપરની અથવા તળેની જે બાજુ તે. ઉપરનીને ઉપલો આડ અને તળેનીને નીચલો આડ અથવા અધર ફેટે.

આડ ઉઘડવા, બોલવાની શક્તિ આવવી.—કરડવા, આશ્ચર્ય પામવું—થવું; પરતાવું.—પીસવા, ચુરસે થવું.

આડવવું, કિં સ૦ જુડું બોલવું—ધકેલવું—મોડની દેવું. ૨ ધાલમેલ કરવી.

આડીજીણ, ન૦ અડીજીણ.

આડું, ન૦ ખાનું; મિશ; મસ; જુડું કારણ. ૨ નમુનો; ખીણું. ૩ મૂરખ જન; નામનું દરજ્જે મેસાડેલું જે માણસ તે. ૪ ગમે નહિ તેવું તે. ધાભાં સરખું તે. આડું આડું લાગવું. વિ૦ ભાંડું.

આડ, પુ૦ માટીના ધર કરનાર અને તળાવ વગેરે નવાણુ ખોદનાર એક જાતના લોક. ઉત્તર ગુજરાતમાં ઘણા વસે છે. ‘ધન રે જસો મા આડણી.’

આડવું ચોડ, કરવું—વેતરવું—કરવાનું ન કરવું ને ન કરવાનું કરવું; ઉલટું—નુકસાનકારક કામ કરવું.

આડકાર, પુ૦ વાયુનું, મોની વાટે અવાજ સાથે જે ખાર નિકળવું થાય તે.

આડણું, કિં સં ધરવું; લગ્નાવતું; રાખવું. ‘અમૃત-
કળ કે સંજવન મણી, હરી ઓરે છે દસ્ત’ (સુદામા
ચરિત). ‘કેટલીએક પોતાનાં બાળક, મહેના આગળ
આડણું;’ ‘પછે મહેતાજી વિદાય માગે, બોલે બેલું કર
આડીજી’. (મોસાળું). ૨ આડાં વળીને રાકવું; બાળવું.

આડણું, આડણું.

આડણું, કિં અં ઇજવું; ચાહવું. મરવાને આડણો ?
માર ખાવાને આડણો ?

આડો, પુ અડચણ; પ્રત્યવાય [જે હુંકંજુમું તે.

આડણી, સીં છોડીએને દીલે અને માથે આડવાનું
આડણું, નં નાની આડણી. ૨ આડવાનું વસ્ત્ર. આડ-
ણીના પને ટુંકા ને આડણીના પને મોટા.

આડવું, કિં સં [સં અવદેકન] શરીર માયું ઢાંકવું.
૨ પેરેલું હોય તે ઉપર બીજું નાખવું—રાખવું.

આડવું, નં અથાણાંમાં નાખવાનું કળ.

આડો, પુ કંધ પણ વસ્તુનું જે ઢાંકણું તે. ૨ બળ-
દને આડવા સાર સીવેલું જે કપડું તે.

આણ, અં આ—ચાલુ વરસમાં.

આણણી, સીં આરવું તે. જુવારની આણણી ચાલી.
૨ આરવાનો જે વખત તે. આસોમાં ધોની આણણી
ચાલશે. ૩ આરતી વખત જેમાં દાણા લાખવામાં
આવે છે તે કાંણવાળું લાકડું; ચાકું.

આણણી, આડણી.

આતણી, સીં આતવું તે. આતવાની જે રીત તે.
આતમોત, પુ તાણી વાણે. ‘બીએ બીજું ભરાતું જાય,
ઝાંઘ લોકની નીપજ થાય; થાય ભાત પણ સામરય
પોત, એમ અખા જાણુ આત પ્રોત.”

આતમ, ઉત્તમ.

આતરડું, પુ સોભાગવટા ઉપર જે બીજું આડું લાકડું
આતસવું, વિસરવું. [હોય છે તે.

આતવું, કિં સં કાષ બીજાં—આડાંમાં રેડવું. ૨
કાષ ધાતુનો રસ બનાવીને તેનું કાષ પણ બીજું પાડવું.

આતાર, પુ ધુનટ. ધુનરો. (માતાનો આતાર)

આતર, ઉતર.

આથ, સીં મદદ; આસરો. ૨ ટેકા; ટેકણ. ૩ છાંયડો.
૪ ઝોથો. ઝાડની આથમાં ઉભો છે.

આથાર, પુ ચતાં સુતાંથી ને હાથ છાતીપર આવી
ગયંથી, સુનારની છાતી બન્ધ થઇ જાય છે અને
તેનાથી ઉડી શકાતું નથી એવો જે બનાવ બનવો તે.
(આથારે ચાંપો એમ ફેવાય છે.)

આથું, નં વચમાં જે ઉભું અથવા આડું પડેલું—ચંચલું-
હોય તે. તે ઝાડનાં આથાંમાં ઉભેલો છે. ૨ પડ-
દાંપિ; આંગો.

આથો, પુ વચમાં જે ઉભું પડેલું તે. ૨ પડદો. ૩
છાંયો. ૪ સદાય; મદદ; ટેકા.

આદન, પુ [સં] રાધિલા આખા; ભાત.

આદર, ઉદર.

આદારવું, નાગરવું.

[એમના એક.

આદીચ, વિં ગુજરાતી પ્રાદ્યણી એક જાતિ અથવા

આદીચી, ખોટો વિવેક.

આધ, સીં કળ; વંશ; વેલો; પેટી; પરીવાર; આધ-
વાડો. “આધે આકડો ને શામે ધંતરો;” “બાળ તારી
આધ હું તો પોળે જઈશ;” “એનો આધજ એવી;”
“બધા આધ ઉતર્યા.”

આધરવું, કિં અં ઉદાર થવો. ૨ ઉઠરવું.

આધવું, કિં અં ગમ પડવી; ગમવું—છોકરી સા-
સરે આધતી નથી, એટલે તેને સાસરે રેવું ગમતું નથી.

આધાન, નં [સં આધાન] ગર્ભ રેવો તે; મહિતા;
દાડા (સ્ત્રીને).

આધાર, ઉદાર.

આધારવું, કિં સં ઉદાર કરવો. [રોગ, ગુણ.

આધે ઉતરવું, કિં અં વંશપરંપરા ચાલું આવવું—

આધેદાર, આદેદાર. [લાકડું ઉચકતાં.]

આધેલેવું, કિં સં ધંકલવા—ખસડવાને ખાંધ દેવી.

આદાવાળું, વિં જેને આદો હોય તેવું.

આદેદાર, વિં જેને આદો—પદવી—દરજાને હોય
તે; કામદાર.

આદો, પુ અખત્યાર; પદવી; દરજા; સત્તા. ૨
ધોડા ઉપરથી નાનાં છોકરાં પડી ન જાય તેવી રીતની
જે તેના ઉપર એકક તે.

આપ, પુ આપવું તે. ૨ ચળકાટ; તેજ.

આપણી, સીં આપ. ૨ જેથી આપ ચડે તેવું આગર

આપટી, જરૂર; અડીવેળા. ૨ અડકાવ. (આપત્તિપરથી.)
દુ:ખ. ‘અડી આપટીએ કામ આવે તે મિત્ર.’

આપતું, વિં ચળકવું; સાધ થયેથી પ્રકાશ કરવું;
તેજદાર.

આપદાર, વિં આપવાળું.

આપવું, કિં સં ધરતીને સાધ કરવું; ચળકે તેમ
કરવું.

આખાળ, નં બળતણ.

આભા, સીં દુ:ખ; પીડા; મુઝવણ. “શાભા એટલી
આભા.”

આભાવું, કિં દુ:ખી થવું; મુંઝાવું; સલવાવું.

આમ, પુ [સં] એ શબ્દ, વેદના મન્ત્રોને આર-
અને મુકવામાં—બોલવામાં આવે છે. એ શબ્દ, અ
ઉને મ એ ત્રણ મળીને થયો છે. અ એટલે પાલન

કરનારી શક્તિ—વિષ્ણુ; ઉ એટલે સંહાર કરનારી શક્તિ (માદેવ) અને મ એટલે ઉત્પન્ન કરનારી શક્તિ; (અહા) એને પ્રભુવ પણુ કે છે. ૨ એ તણુ છે શક્તિ જેની તે અહા.

આય, અં ૦ આશ્રય અથવા શોકનો શબ્દ; અરે; હાય. આર, સ્ત્રી ૦ એક કરે તેમ બીજાએ કરવું તે; અઃ-સાચરસી; દેખાદેખી. તેની આર ફાં કરે છે, તે તો પૈસાદાર છે.

આર, વિ ૦ [હિ] બીજું; અન્ય. ૨ વળી—આઝા-અવળા વિચાર. કેતાં આર મરકરી થાય.

આર, સ્ત્રી ૦ ગર્ભને પોપણ કરનારો તેની એક બાલુએ ડંચલા લોહી વગેરેનો જે ગદ્દા ગર્ભ આર નિકળ્યા પછી નકામો થઈ પડેથી આર આવે છે તે. ૨ તરફ; બાલુ. ૩ ફેરી વગેરેને પાકમાં નાખવી તે.

આરકાડ, આરકાર.

આરગણા-બગાણા, પુ ૦ ભક્તિયો.

આરડગો, પુ ૦ કુસ્તીનો એક પેચ—દાવ. ૨ ગપારો.

આરડી, સ્ત્રી ૦ નાનો આરડો.

આરડો, પુ ૦ ધરનો આર પાસ બન્ધિયાર એવો જે કાષ્ઠએક લાગ તે. આરડો કરવો—સ્ત્રી પુરુષ ઉમરે આવેથી તેઓને ભુદાં સુવાડવાં.—આરડા સામું ભેટું—ધન સમ્પત્તિનો સારો ઉપયોગ ન કરતાં તેને રાખી મુકવી.—આરડે અજવાળું—પૈસા ટકે ભરપૂર.—આરડે બેસવું—વિધવાએ ખુણા પાળવો, ધરમાં બીજા મરદના ભંડારમાં ન આવે તેમ છુપા રેવું.

આરણી, સ્ત્રી ૦ ખેતરમાં અનાજ આરવાનું જે કામ અથવા આરવાનો જે વખત તે. ૨ આરતી વખત જેમાં દાણા લખાય છે તે કાણવાળું લાકડું; ચાકું.

આરત, સ્ત્રી ૦ [હિ] સ્ત્રી જાત; બાપડી; ગૈરી. ૨ ધણિયાણી; વહુ; સ્ત્રી; પત્ની.

આરતો, પુ ૦ આરિયો. ૨ દાંતે રફૂં ઢાળવો તે.

આલોદાલો, વિ ૦ કોઈને છેતરવામાં અશક્ત; ભોજો; નિષ્કપટી.

આરમાઈ—ન, વિ ૦ [સં ૦ અપર માતૃક] અડધાં સગવણવાળું; સાવકું. એક પુરુષની બે સ્ત્રીઓનાં જે છોકરાંઓ તે, એક એકનાં આરમાન ભાણુ કેવાય તે એક સ્ત્રીનાં છોકરાં પોતાનાં પાપની બીજા સ્ત્રીનાં આરમાન કેવાય.

આરમું, ન ૦ મોટો ભરડોલા સાંતળીને સીરાની પેઠે કરેલો કન્સાર; તણધારી લાપસી.

આરવણી, સ્ત્રી ૦ લુગડાં મુકવવાને અથવા રાખવાને જે વાંસ અથવા દોરી લટકાવી રાખેલી તે; વળગણી.

આરવડું, કિ ૦ ચોમાસામાં ખેતર ન ખેડાવાથી, તે કાણુ થઈ જવાથી, પાણી પાછને ખેડવું તે.

આરવું, કિ ૦ સં ૦ ઉકળતાં પાણીમાં—અધરણમાં અનાજ નાખવું. ૨ ઘણીના ગાળામાં અનાજ નાખવું. ૩ ખેતરમાં ધાન્ય વાવવું.

આરવો, પુ ૦ લક્ષ્મીવાર કરવાની જગો.

આરસ, પુ ૦ મુસલમાનનો એક તેવાર.

આરસડી, સ્ત્રી ૦ નાનો આરસિયો.

આરસિયો, પુ ૦ સુખડ વગેરે ધસવાને સારુ જે પથ્થરનો ગોળ કકડો તે. આરસિયા જેવું કપાળ એટલે ઠીલું—ચાંદલા વગરનું સાફ.

આરડવું, આરડવું.

આરડવું, કિ ૦ સં ૦ કોઈને પેરાવવું. ૨ ઉપરથી ઢાંકવું.

આરિયો, પુ ૦ ગમતી વસ્તુનો ઉપભોગ કરેથી જે સુખ—આનન્દ તે; લાવો; આરિયા વિતવો. ૨ નદીનું પાણી માંચ આવે તેવો નદીકાંઠો જે કુવો તે.

આરી, સ્ત્રી ૦ છેક નાના સૈયદ; ગોખર.

આરીયા, લહાવો.

આર, અં ૦ અરે.

આરો, પુ ૦ આરનાર. ૨ પાસે; નજીક; આતરફ.

“આરો આવ રે સત્ગુણ પ્રભુ સામળા જો.”

આલ, સ્ત્રી ૦ જીભ ઉપર વળેલી વાસી યૂંક. આલ ઉતારવી. ૨ એ યૂંક—જોખાર ફાડવાને દાતણની ચીરી વગેરે કંઈ હથિયાર તે. ૩ સમ્ભાળ. ૪ શત્રુના કિચેલા કોલકરારપર ભરોસો ન પડવાથી શત્રુને જેના વના નજ આવે તેવું કંઈ તેવું માણસ, રત્ન વગેરે પોતાના રચાધીનમાં રાખવું તે; આલમાં રાખવું.

આલાં, ન ૦ કરાં; ફરી ગયલું પાણી વરસાદ રૂપે પડે છે તે.

આલા, ચામડું; ખાલ.

આલાણુ, ન ૦ કોસ ખેંચી ચાલનારા બળદોને ઉતરવાનો ઢળો પાટો. ઉરં.

આલાદ, સ્ત્રી ૦ [આ] જે કુળ—વંશમાં પેદા થયલું હોય તે. ૨ પેદા થયલાં છોકરાં; વંશજ.

આલાડું, કિ ૦ અં ૦ હોલાડું.

આલિયું, વિ ૦ ભોળું; સાદું; ગાંડા જેવું; આલિયો; આલિયેણુ.

આલિયો, ભોજો; કપટ નહિ સમજે તેવો; ટુંકા વિચારનો.

આલું—હયું, સં ૦ પેલું; તે. આલીમેર—તે તરફ. આલે છેડે—પેલે છેડે.

આવણી, નોઝાવર જેવું કરી પૈસા રૂપીયા ઉડાડવા.

આવરણુ, સ્ત્રી ૦ વળગણી.

આવારણા, ન ૦ પોતાનાં વાકાને જોઈ તેને કાષ્ઠ દારો સફટ ન થાય, થયું હોય તે જાય અને રોજ સુખમાં રે આવો આરીવાદ દેતાં અથવા ક્ષેમકુશળ આવતું તેના હરખમાં તેની તરફ લામ્યા હાથો કરી તે બે હાથની મુઠીઓ લમણા આગળ રાખી તેના ટાચકા ડાડવા તે; વાકાને મળવાની રીત—(ઘેરાંઓમાં).

આવારવું—ળવું, કિં સં આવારણાં લેવાં. ૨
ફેડીયાની ત્રાંકપરનું સુતર, પરવીટા—ફાળકા ઉપર
ઉતારી—વીટી લેવું.

આવારો, પુઠ નદી સરાવરનો કાંઠો—કિનારો; આળ.
૨ ધાટ.

આવે, અં વારુ; હીક. ૨ તો; એમ શું?

આશકુંડું, કિં અં શરમિન્દાં પડવું; આસિયાળાં
પડી જવું.

આશકુંડાવું, કિં અં શરમાવું; સફેયાવું.

આશિકુળ, વિં પાછું પાડ વાળવું થયું હોય તેવી
સ્થિતિમાં આવેલું. 'શરીર આપીને થાઉં આશિકુળ.'
(ચન્દ્રહાસ આખ્યાન), 'તાં લગી થઈ રહે એકદં, જન
લગી આશિકુળ થાયરે.' (શુ. આ.)

આશિયાળું, નં આસિયાળું.

આષ, પુઠ [સં] આઠ.

આસ, પુઠ પદ્યોની સપાટી ઉપર હવામાંથી જે
પાણી જરી પડે છે તે; ઠાર. આસ પડવા. 'જેવું
મોતીરે આસનું, તેવા સકળ સંસાર.'

આસડ, નં [સં] આષધ જેણે કરીને રોગ નય
તેવી તબીબ; ઉપાય—દવા. ૨ જેને ઉપયોગમાં
આવ્યાથી રોગ નય; પુષ્ટી થાય તેવી યોગ—ઝાડ,
પાલો, મૃગિયું, લાકડું, ધાતુ, રસ, રસાયન, માત્રા વગેરે.

આસડવું, ઉસડવું.

આસડવેસડ, નં આસડ અને તેવું જ કંઠ બીજું.

આસડિયાં, નં આસડ દાખલ કામમાં આવતી—
વપરાતી જે યોગ્ય તે; ઔષધિ; વનસ્પતી; જડી;
જડીબુટ્ટી.

આસળી, સીં આસવાનું જે કામ તે.

આસતાઠ, ઉસ્તાઠ.

આસરવું, કિં અં આણું થયું; ધરી જવું; ઉતરવું—
પાણી આસર્યાં. ૨ સડકાડવું; પાણું હડવું; ડરવું.
“એમ કહી ગયો સ્પર્શ કરવા, ત્યારે અળખા લાગી
આસર્યા” (નળાખ્યાન). ૩ સફેયાવું, શરમાવું;
આવાં ખસવું. ‘અપહરથી કાં આસરો.’ (શુ. આ.)

આસરી, સીં ખડકી અથવા ધરમાં પેસવાની યાવ;
ધરનો ખુલ્લો ભાગ; પરશાળ. ૨ આટલી; ચોતરો.

આસલો કુટવો, કિં સં કાષ ઇવતાને નામે કુટવું;
નહારે ઢંછવું; અદ્દવા દેવી.

આસવાળ, વિં શ્રાવકની એક જાત અથવા એમાંનો કાષ.

આસવાઈ જવું, સંકડાઈને નાનું કદ થઈ જવું.

આસવું કિં સં અડગીડીમાં આગની અન્દર કસણાં
ગાસવાં. (એ શબ્દ ફક્ત જુવારને જ લાયક પડે છે).

આસાણ, નં હાંસ; રામ; દિમત. ‘કરે લઘુલાઘવી પુર-
પુરાણ, જોષ પંચમહત્ત્વાં ગવાં આસાણ.’ (મે.)

આસામણ, નં આસાવીને ભુદ પાડેલું જે પાણી તે.
આસાર, પુઠ પાણીનું ઉતરી જવું—ઘટવું તે. ૨
ભીંતની જે ગડાઈ તે; ભીંતનું ઢળ.

આસાવવું, કિં સં ચોખાને બ્રહ્માં વધેલું બિનું
પાણી ચોખાથી ભુદ પાડવું.

આસિયાળું, નં દેણ; પાડ; ઉપકારથી થયેલું જે
બંધન તે. વિં જેને કાષનું દેવું હોય તે; જેના પર
પાડ ચડેલો હોય તે; દેણદાર.

આસીંગણ, વિં ઉપકારી; આભારી; દેણદાર.

આસીકું—સું, નં અસીસું.

આસીજળું, વિં વાપરવામાં આવતું ન હોય તેવું;
કચરો જળાં હોય તેવું. આરડા કુતો વગેરે.

આસીસડું, નં અસીસું એ શબ્દ જોવો. (કવિતામાં).

આરો, ભૂતના સપડાવાથી જે માંદગી તે; બારની પીડા;

આહુડી જવું, વિસરી જવું.

આહો, અં આશ્ચર્યસ્પદ શબ્દ.

આળ, સીં [સં] આલી—અવલી હાર; પશ્ચિત;
ધણી યોગ્યનું એક સીધી લીટીમાં હોવું તે.

આળખ, સીં આળખાણ. ૨ અટક; આખર ૩
નિશાની; ચિહ્ન.

આળખવું, કિં સં [સં] ઉલ્લેકનું કાષને વિશે
જાણવું; જાણીતા થવું; પિછાનવું. ૨ સમ્ભારી શોધી
કાઢવું. ૩ પારખવું; સમજવું.

આળખાણ, નં આળખવું તે. ૨ આળખી રાખવું તે.

આળખાવું, કિં સં આળખે તેમ કરવું; જણાવવું.
૨ જાહેર થવું; નામ કરવું. ૩ પરખાવું.

આળખીતું, વિં આળખવું હોય તે; જાણીતું.

આળગ, સીં દુવા; આશીર્વાદ; કલ્યાણ ઇચ્છવું.
(આખરે આળગ કરશું). માનતાના ઇરાવેલા દાડા
સંધી નિત્ય નિયમસર દેવ દેવીની પૂજન કરી પગે
ભાગવું તે. આળગપાલક કેવાય છે.

આળગ કરવી, કિં માનતા માનવી; પાડ માનવો.

આળગવું, કિં અં ફેરા ખાવા. “અજ ઇન્દ્રાદિક
આળગે, ઇશ નમાવે શીશ” (રેવાશંકર).

આળગવું, કિં સં વચમાંની જગાની પેલીપાસ
જવું; કંદવું.

આળગ્યો—ગ્યો, પુઠ ભીંત કુકુર વગેરેનું સીધાપણું,
વાંકાપણું સમજવા સારુ ઉચ્ચેથી લટકતો રાખેલો
દોરીને છેડે બાંધેલો જે ધાતુનો કકડો તે. ૨ રાવ;
ફરિયાદ. “આ ગોપવધુ નીત ઉડીને શા આલમ્યા
લાવે” (મીતમ). “અળખા આળગ્યા લેતીરે, મધુ-
કર માખવને કહેજે.” [ચોરવું.]

આળગવું, કિં સં છુપી રીતે ખાઈ જવું—ઉડાવવું;

ઓળવાણું, કિં અં કાઠએ છુપાવેલું હોય તેવી હાલતમાં હોયું.

ઓળવું, કિં સં કાંસકીથી સાફ કરવું (વાળ ઓળવા).

ઓળા, પુઠ લીલા ચણા. ૨ સેકલા ચણા (કાઠિયાવાડમાં). ૩ ધાસનું બળતું કરી તેમાં, લીલા ચણાના છાડ (ચણા સાથે)ની કોળી કરી ધરી રાખેથી ટુટી પડી, બકાઇ—સેકાઈ તૈયાર થયલા જે ચણા તે.

ઓળામણાં, ઓવારણાં.

ઓળિયા, પુઠ એક જાતનું કઠોળ—વાલ.

ઓળિયાપટ્ટી, સીંઠ ચક્રર ભેસાડવા સારુ દાટાને વિટાળેલી લુગડાંની જે પટ્ટી તે.

ઓળિયું, નંઠ આંકણીના આકારમાં વિટાળેલો જે કાગળ તે. ૨ ટીપણું; પક્ષાંજી.

ઓળી, હાર; પક્ષિત.

ઓળે ઉતરવું, નહારી વસ્તુ—પદાર્થ—માણસના સજ્જામાં—છાયામાં—ન જવું. હું તો નહારાને ઓળેએ ન ઉતરું.

ઓળે છેળે, વિઠ સજ્જાય વગર; પુષ્કળ; છુટે હાથે (પૈસા વગેરેના વાવર).

ઓળો, પુઠ જે ચીજથી પ્રકાશનો અટકાવ થાય તે ચીજના આકારનું બીજી પાસ જે જાણું પડવું થાય તે; છાયા. ૨ અપવિત્ર વસ્તુની છાયા પડેથી જે પરાખી થાય તે (અચાણાને અડકાયેલીના ઓળો પડે). ૩ આકાર.

ઓ.

ઔ, પુઠ [સંઠ] મૂળાક્ષરનો ૧૧ મો અક્ષર—સ્વર. નંઠ ગાય, ભેંસ વગેરે દૂધાળાં જનાવરને પેટની નીચે દૂધ રહેવાની આંચોળોની આસપાસની જે જગ્યા તે.

ઔઠ, વિઠ સાડાટણ. “ઔઠ હાથમાં સહુ કા રમે, જગ જોગ એટલામાં ભમે” (અખો).

ઔત્સુક્ય, નંઠ [સંઠ] ઉત્સુકતા; ઉત્સાહ; આતુરતા; ચિન્તા; ચિન્તાતુરપણું; ઉદાસીનતા.

ઔદાર્ય, નંઠ [સંઠ] ઉદારતા; સખાવત; ધોતાળપણું; દાનત્વ. ૨ મોટાપણું; શ્રેષ્ઠતા.

ઔદાસ્ય, નંઠ [સંઠ] ઉદાસી હાલત; શોક; ગમી.

ઔદીચ, ઔદીચ.

ઔરસ, વિઠ [સંઠ] પશુચિત્ત સ્ત્રીપુરુષથી ઉત્પન્ન થયેલું છોકરું (કાચદાસર ઉત્પન્ન થયેલો છોકરો વા છોકરી).

ઔપધ, નંઠ [સંઠ] ઓસડ.

ઔપધી, સીંઠ [સંઠ] વનસ્પતિ. ૨ ઓસડનો ગુણ ધરાવતી વનસ્પતિ; જડીભુટ્ટી.

કં.

ક, પુઠ [સંઠ] મૂળાક્ષરનો આરમો અક્ષર; ૩૪ માંનો પૈલો વ્યંજન વળું. ૨ વાળું; નું. જેમ કે, આ જગત પક્ષજાતામક છે એટલે પાંચ તત્ત્વવાળું—પાંચ તત્ત્વનું બનેલું—છે. ૩ પ્રથમ—મુખ્ય હોય તેવું; સાથે. ઇચ્છાપૂર્વક એટલે ઇચ્છા પ્રથમ છે જેને તેવું; ઇચ્છા સાથે, આનન્દ વિષયક વાક્ય એટલે મુખ્ય વિષય આનન્દ છે જેમાં એવું વાક્ય. ૪ પ્રસંગે શબ્દને નકામે જોડવામાં આવે છે—જેમ કે, બાલ, દણ્ડ, પુત્રને બદલે બાલક, દણ્ડક, પુત્રક. ૫ શબ્દની પેલાં મુકરમાં આવે છે ત્યારે તેનો અર્થ નહાંર આવે થાય છે—જેમ કે, કપુત, કણ્ઠિક, કંજાત, કંજોડ વગેરે—એ કે, સંસ્કૃત કુનો અપભ્રંશ છે.

કંધ-કંધએક, વિઠ [સંઠ કિંચિત્ત] થોડુંએક; જરાક; લગાર. કંધ શબ્દ નિરર્થક આંચણી દાખલ પણ વપરાય છે ને અર્થ કાડવા ધારિયે તો કંધએક એવા નિકળે. “કંધ સમી સાંજે ચાર પચા, કંધ—ભાઇ તમે ઉધા છો કે જંગો છો.”

કંધક, વિઠ કંધ ના કરતાં પણ વધારે ઓછો અર્થ રાખે છે; જરાક; લેશ; રતિ.

કંધનહિ, અંઠ થોડું—જરા જેટલું પણ નહિ. ૨ ફિકર નહિ; અગત જેવું નથી.

કંધપણ, અંઠ જરાક; વધારે નહિ પણ કંધ તો ખરું (જોધી—નજ ચાલે તેવો અર્થ રાખે છે).

કંસારી, સીંઠ કણસારી.

કંઠ, સંઠ કોણ (સ્ત્રી). ૨ કેવી; શી જાતની. કંઠ ચાપડી ? ‘તમને કંઠ વડે ગોરાં ગમશે લાલ.’

કંઠક, વિઠ કેટલાંએક; ઘણાંએક.

કંઠસણી, ઘાડાને બાંધવાની ધરણ; કસણ.

કંઠવત, કંઠવત.

કં-કંઠ, પુઠ કં-રત.

કંકડું, વિઠ ઉકળતું; ગરમ (તેલ). ૨ ઇચ્છીવાળું ને તજ્જ આવતું (અજ્જરખું).

કંકડું, કિં અંઠ ધુજતાં ધુજતાં અવાજ થવો (ટાંડ અથવા ગુરસાથી દાંત કંકડે છે). ૨ અતીસે ગરમ થઇ જવું; ઉકળવું (તેલ કંકડી ગયું). ૩ ટાંડથી સંક્રાચાઇ જવું (સરીર).

કંકડાટ, પુઠ એવા સમજાતા અવાજ.

કંકડાવણું, કિં સંઠ કંકડે તેમ કરવું. ૧ અવાજ કરવો. ૨ ઉકાળવું; છેક ગરમ કરવું. [હોય તેવું.

કંકડી-કંકાર, વિઠ થોડુંક; જરા; છેક નાનો કંકડી. ૨ કંકડીને, અંઠ ઘણા જોસથી—જેરમાં. કંકડીને જાગવી, કંકડીને પડવું (કુખ).

કકડો, પુઠ આખી વસ્તુનો કરેલો એકાદો ભાગ. સોપારી-કાગળ—કપડાં—જમીન વગેરેનો.

કકડોકોર, વિઠ નાનો સરખો કકડો અને બુંદો હોય તેવું (ખાવાનું).

કકણાટ, પુઠ કણકણો; કચ. ૨ કપટાળો.

કકણા-ણાટો, કણકણો.

કકરો, વિઠ કંઈક ખરખરવું.

કકલતું, કિંઠ અઠ દુઃખે દીન થઈ બોલતું—માગતું. ૨ રીસમાં બળડતું—ફરિયાદ કરવી. ૩ કાગડાનું બોલતું. ૪ મળસંકે કાગડાએ બોલતું.

કકલાટ, પુઠ કકલતું તે. ૨ ગોંધાટ; ગરખડ; શોર. ૩ કાળીચોંદસ પેણામાં વડાં સુરણ વગેરે તળવાં તે.

કકળાટ, કકલાટ.

કકળાણ, નઠ ખૂમ; ગોંધાટ. ૨ ખૂમ પાડી રડતું તે.

કકુડો, પુઠ નાના ઊકારને લાડથી બોલાવવાનો શબ્દ.

કક્ષા, પુઠ [સંઠ] કાખ; બગલ. ૨ આણુ; તરફ.

કક્ષા, આઠ [સંઠ] માંગે અથવા માર્ગેરેયા (અહ અથવા ઉપગ્રહનો—ની.) કક્ષાંશ—માર્ગેરેયા ઉપર જે અન્તર સૂચક અંશ—ભાગ તે, ૫૮—કામળી કુટવી તે.

કખ, સ્ત્રીઠ એક જાતનો રોગ—જાતીને લગતા ભાગમાં ઝીણી ઝીણી ફાલીઓ થઈ આવે છે.

કખડમાકડી, સ્ત્રીઠ એક જાતની ખડમાકડી; જીવડું.

કખાય, (કપાય), સ્ત્રીઠ કોથ, લોભ, મોહ, માન એ ચારેમાંનું પ્રત્યેક (જેન).

કગ, કંઈ; કંઈ પણ. 'કરતા હોય તે કીજીએ, અવર ન કીજે કગ, મુંડી રૂઈ સેવાળમાં, ઉંચા રૂઈ ગયા પગ.'

કગરવું-લવું, કરગરવું.

કગરસ, સ્ત્રીઠ વસ્તુ ચોખ્ખી કરતા સારુ અન્દરથી ઊલી કાઢી કરવા તે; કરગસ.

કકુ, પુઠ [સંઠ] બગલો. ૨ યુધિહિર રાજ્યએ વંશાટને ત્યાં ગુપ્તરો રેવા ધારણ કરેલું નામ.

કકુણ, નઠ [સંઠ] કાચની ચપડી બૂકડી;—જેના ઉપર સફત કાંગરા હોય છે તે; કાંકણ. —પણતી વખત કપાને હાથે ધાલે છે. ૨ વરાયલા—વરણી થયેલી એવા બ્રાહ્મણને હાથે જે નાડું બાંધે છે તે. ૩ સુનાં રૂપાનું, કાંડાં ઉપર પેરવાનું જે કાંગરાવાળું ધરેલું તે.

કકુર, પુઠ કાંકરો. ૨ કાંકરી, રેતી સાથે ભળેલી. ૩ નાના પથ્થર. —“નર્મદાના જેટલા કકુર તેટલા કકુર.”

કકુસ, પુઠ અણબનાવ; કળિયો; બોલચાલ; લડાઈ. ૨ રડી લડીને માંગતું તે; હઠ; જીદ. કકુસનું મૂળ એટલે કારણ—પ્રસન્ન—જન—વસ્તુ.

કકુસિયું, વિઠ કકુસ કરનાર.

કકુડો, કાંકીડો.

કકુ, નઠ [સંઠ] કુકુમ] હળદ ટકુણખાર વગેરેની મેળવણીથી થયેલી જે લાલ બુકા તે. —કપાળે ચાંદલો, રીહું, પીપળ વગેરે કરવાના કામમાં આવે છે. એ શુભ કારજમાં જ રહે ટાણે અને સારા શકુનમાં વપરાય છે. શોકમાં એનો ઉપયોગ થતો નથી. કકુનાં કરવાં એટલે વિવાહ—વેસવાળ—સારા શકુન કરવા. કકુને પગલે પધારો એટલે ભારમાં જતા રો. કકુનાં પગલાં, સારાં—શુભ પગલાં. કકુનો ચાંદલો, કાષ્ટ પણ કામમાં જશ—ફતો. એથી ઉલટું મેશનો—ગળીનો ચાંદલો.

કકુડો, કનકવો.

કકુડી, આઠ કપટોલાનું મૂળિયું. ૨ એક જાતનાં મુગંધીવાળાં મૂળિયાં; કપૂર કાચલી. ૩ કપટોલાંની વેલી. “કાચલીમાં કકુડી ને વાડકામાં પાણી, નાનો વર નવડાવા બેડી સમડી લઈ ગઈ તાણી—લાલ કેમ

કકુડું, નઠ એક જાતનું ફળ. ૨ કપટોલું. [કરીયે.”

કકુડી, સ્ત્રીઠ કકુડા છાંટાવાળી શુભ વર્તમાનની પત્રિકા; લગનની કકુડતરી.

કકુલ, નઠ ચિનિકખાલા.

કકુણ-ન, નઠ કાંગરાવાળું સોનાં રૂપાનું કાંડાં ઉપરનું જે ધરેલું તે. —કકુણ. કકુળી, —સ્ત્રીઠ કકુણ.

કકુલ, વિઠ [હિંઠ] જેની પાસે ખાવા ઓડવાને કંઈ જ ન હોય તે; લાચાર; છેક ગરીબ; દરિદ્ર. ૨

કકુલિયત, સ્ત્રીઠ કકુલ હાલત. [તુચ્છ; હીણું.

કકુરા, પુઠ [કાઠ] મીનારા ઉપર જે નક્કરી તે.

કચ, સ્ત્રીઠ કચકચ. ૨ તકરાર; બોલચાલ; હઠ; જીદ. [સં] પુઠ કેશ; વાળ. “પાછળ કચલટ લટકતીર.” (ભા.)

કચકચ, સ્ત્રીઠ વગર મતલબનું બળડતું તે; નકામું ટાયલું; માથાફાડ. ૨ તકરાર; કળિયો. ૩ પક્ષીનું બોલતું.

કચકચવું, કિંઠ અઠ કચકચ કરવી; કંઈક ગુસ્સાથી બોલચાલ કરવી. ૨ કકલવું.

કચકચાટ, સ્ત્રીઠ કચકચ કરવી તે; બળડાટ; લવારી. ૨ ભુમાશોર; ગરખરાટ.

કચકચાવડું, કિંઠ સઠ જોર કરીને—કસીને—દાંત પીસીને બાંધવું. ૨ કચકચે તેમ કરવું.

કચકચિયું, વિઠ કચકચ કરનાર—વાળું; માથા ફેડાડિયું.

કચકકું, નઠ કાચખાની પીકનું હાડકું.

કચકકચ, અઠ (દાંતથી) એવો શબ્દ થાય તે.

કચડવું, કિંઠ સઠ ગાળી નાખવું; છુંદવું; ભચડવું; ચાંપવું.

કચડાકચડી, સ્ત્રીઠ પુરતો સમાસ ન હોવો તે; ભિડાભીડ.

કચડાવું, કિંઠ અઠ જગાની તક્કીને લીધે શરીરનું ડગાવું; ભચડાવું.

કચપચ, સ્ત્રીઠ ધણાં માણસથી જે બીડ તથા કલખલ તે. ઊકારાં છંપાની કચપચમાંથી તે ગિયારી કમાં

પરવારવાની છે? ર તકરાર થવી. 'તે બે જણને ખૂબ કચપચ થઈ.'

કચ્છબુંડ, નં કેરીનું ગાયતું.

કચ્છરધાણુ, પું કચ્છરાઈ—છુંદાઈને જે નાશ થયો હોય તે. કચ્છરધાણુ વળ્યો (માણુસ-દાણુદુણી—ઉતરડનો).

કચ્છરવું, કિં સં **કચ્છડવું. કચ્છરી મારવું**—દુર્દશામાં લાવવું (પૈસા, આખર).

કચ્છરાવું, કિં અં **છુંદાવું; ચમ્પાઈ જવું.**

કચ્છરિયું, નં ધાણીમાં પીલાતાં રચલા કૃત્રા (તેલ-ખેળો), જે દોરને ખવડાવવામાં આવે છે તે. ર કચ્છમર.

કચ્છરો, પું [પ્રાં **કચ્છરો**] ધૂળ, તણખલાં, પાતરાં વગેરેના જે બેળ તે. ર કોઈ વસ્તુમાં જે નકારો વીણી કાડવા બેળ જે બેળ હોય તે; કસ્તર વગેરે. ૩ ગરખડ; વાંધો (હિસાબનો કચ્છરો). ૪ ચણવાનાં કામમાં આવતો ગારો—કાદવ. **કચ્છરાની ટોપલીમાં નાંખવું**—તિરસ્કારથી—હલકું—નિર્જીવ—નકાચું ગણી ફેંકી દેવું.

કચ્છવાટ, પું ચુંથાડા; ગભરાટ; જીવ ઘોળાવો તે; જીવને ઘભરાટ થયો તે (જીવને ઘણો કચ્છવાટ થાય છે).

કચ્છવાણુ, સ્ત્રી ચુંથાઈ—બગડી જવું તે; બેળસેળ; ખરાબી. ર ગભરાટ; ઠંડા; મુસીબત; કચ્છવાટ. ૩ મનની ધારણાને ધક્કા લાગવો તે; મન દુખાવું તે; મુઝવણ. ૪ વચમાં ઘુસવું—પડવું તે; અણુ ખોલાવ્યાં ખોલવું તે.

કચ્છવાવવું, કિં સં કોઈ કચ્છવાય તેમ કરવું.

કચ્છવાવું, કિં અં **મનની ઇચ્છાને સામેથી આચંકા** લાગવો; જરાક દલગીર થવું. 'પાણું આપતાં જીવ કચ્છવાય છે.'

કચ્છવું, વિં સફાઈ વનાવું. ર આડું અવળું વળી કંઈ બેળી નાંખેલું તેવું. તેણે સાથિયામાં કચ્છવું કચ્છવું કરી મુક્યું છે.

કચ્છાટ, સ્ત્રી કચ્છકચ; નકામી—નિર્જીવ બાબત માટે પુછપરછ કરવું તે. ર જીવ.

કચ્છાટિયું, વિં કચ્છકચ કરનાર; જીદી.

ક-ચાલ, સ્ત્રી નકારી ચાલ.

કચિતું, વિં ચુંથી નાંખેલું; બેળસેળ; કચ્છવું.

કચિયાણુ, નં ભીગભીડ.

કચિયું, વિં કચ—કચ્છકચ કરનાર.

કચીઆરો, પું જે કુટુંબમાં ઘણાં જણાંનાં નાનાં છોકરાં હોય, તેને પણ કચીઆરો કહે છે. એ તો કાચો કચીઆરો મુકાને મરી ગયો છે. ર કાચી કેરીને પાકી કરવાને એક સામટી રાખવી તે. 'છ ગાલી કચીઆરો ભયો.'

કચુંદવું, કિં સં અન્દર પાણી નાંખી ચોળવું (કળાં વગેરેને).

કચુંકો, પું ચિચુંડો.

કચુમર-ચુમર, સ્ત્રી છેક ગ્રીણી કકડી કકડી કરી હોય તે (કેરી આદાની કચુમર). **કચુમ્મર કરવી**—પરપચા પછી ગોરવને દાંડે પરણેલાં જનડાએ, ખાનં વગેરે કોઈ પદાર્થને સાથે બેસી સગાં સંબંધી સમક્ષ ભાંગવો તે.

કચુરો, પું એક વસાણું. ર ઝેરકચુરો.

કચેરી, સ્ત્રી [હિં] સરકારી કામદાર પોતિકા થોડા ધણા માણસો સાથે જ્યાં બેસી કામકાજ કરે તે ટેકાણું. ર ચાર સારા ગૃહસ્થોનાં કામસર મળવું થાય તે. **કચેરી, સ્ત્રી** એક જાતનો બોજન પદાર્થ. એ ઘઉંનો લોટ અને અડદ અથવા મગની દાળની મેળવણીથી બને છે.

કચોલું-જું, નં પાણી પીવાનું પ્યાલું—ચલાણું. ર ધુગેલ—પૂલેલ કાડવાનું નાનું વાસણ. 'સાના તે કેરાં કચોલડાં, રતન કાસડી છે રાજ રે.'

કચ્ચક, કચ્ચાઈ.

કચ્ચર, સ્ત્રી કરચ; કકડી.

કચ્ચરધાણુ, કચ્ચરધાણુ. [અજીરણુ.

કચ્ચાઈ-સ, સ્ત્રી કાચું હોય તેવી હાલત. ર અપચા; **કચ્ચાં બચ્ચાં, નં** નાનાં નાનાં છોકરાં; જીંયાં છોકરાં; બુડકસ.

કચ્ચાખાર, તણ પાસાનો ખારનો અકુ ($૬+૫+૧=૧૨$).

ર કોઈ કામ પ્રતે ન થાય તે (જીતે તે પોખાર).

કચ્ચું, વિં [હિં] કાચું.

કચ્ચ, પું [સં] કછોટો; કાછોટો; કાછો. ર કાચબો. ૩ સીમાડાનો પ્રદેશ; કિનારો; હદ.

કચ્ચપ, પું [સં] કાચબો. [વસ્તુ વગેરે].

કચ્છી, વિં કચ્છ દેશ સમ્બન્ધી—નું(માણુસ, ભાપા **કચ્છો, પું** કચ્છ (૧ લા અર્થમાં).

કછવું, કિં સં કાછ ભીડવો—વાળવો.

કછોટી, સ્ત્રી હુંગાંતી તણ પેંત લાખી ને તણ તસુ પોળી ચીદરડી; લડગોટી.

કછોટીબન્ધ, વિં જનોઈ દીક; ફકત પુરુષ બ્રાહ્મણ જ હોય તેવું (નાતરું). ર સ્ત્રીસફ્ત કદી કયો ન હોય તે; બાળબ્રહ્મચારી.

કછોટો, પું કચ્છ (૧ લા અર્થમાં).

કચ્, પું કમળ. ર અચૂત. ૩ બ્રહ્માનું નામ.

કજર—રા, પું [હિં] કાજળ.

કજલ, સ્ત્રી સોકટાની બે પાસાની એક રમત. દાવ નાંખી કજળેલા ધરથી ત્રિજ સોકટીને કજળેલી સોકટી કુદી ખૂર જવું.

કજલો, પું એ નામનો પક્ષી.

કળલસું, કિં અં સોઠાંની રમતમાં માયાના ટૂર-
વેલા ધરમાં પેલવેલી જુગ બન્યાવી, પછી જુગીઆ.

કળજીનું, ઉપર રાખતી ઝારી વળતી; દફાયલું થતું.

કળખાઈ જતું પણ કેવાય છે (દિવતા કળખો—
ગાઈ ગયો).

કળ, સ્ત્રી [આં] સર્જિત; લખિત; નસીબ, ૨ મોત.
૩ આફત; હાથ. (એ શબ્દ નહારા બનાવવાને જ
લાગે છે). જુગતી; તદખીર.

ક-મત, વિં હીણા-નહારા ગુણનું; અવિવેકી; ઉદ્ધત.
૨ નીચ તુકમનું.

કબરખાએ, અં કળથી; નહારાં ભાયગતે લીધે. ૨
મરણ થયેથી.

કળિયાખોર, વિં કળિયા કચા કરે તેવું; કઠ્ઠાસિયું.
૨ તોફાની; મસ્તીખોર.

કજીઆદલાલ, વિં ખેતી વચમાં કજીઆ કરાવનાર
કાષ્ટ ત્રીજું; અવળું સવળું—ખરે ખોડું સમગતી
લડાઈ—કળિયા કરાવનાર; લડાઈ સળગાવી ખસી જનાર.

કળિયારજિયા, કળિયા કઠ્ઠાસ.

કળિયો, પું [આં] સઠ; કલેશ; કઠ્ઠાસ. ૨ તકરાર;
વાંધો; ભાંજવડ. ૩ સામસામી ખોલી મારવી તે;
મારામારી; લડાઈ. ૪ ધનસાધ કરવાની આખત.—
કળિયો પતાવયો—માંડી વાળવો એમ કેવાય છે;

કળિયાનું કાલખૂટ—તકરારી. કળિયાનું મૂળ
રોપનાર—દર વાને તકરાર—કળિયો કરનાર.

ક-જેડ, વિં રૂપ, રફૂ ને વિશેષ કદમાં સરખું નહિ તે.

ક-જેડ, નં તાનો વર ને મોટી વહુ એ ખેતું જે
જેડું તે; હિણવર. ૨ સ્વભાવ રૂપમાં મળતું ન
આવે તેવું વર વહુનું જેડું.

કળજલ, નં [સં] (આંખમાં આંજવાનો ઘી-દીવેલના
દીવામાંથી નીકળેલો કાળો પદાર્થ કાળજ; મેસ.

કજેન, નં [સં] ચોખ્ખું સોનું. ૨ એ નામનું
એક પુષ્પદક્ષ. ૩ ધન; દોલત; લક્ષ્મી.

કજની, સ્ત્રી [હિં] જે સ્ત્રીનો નાચી ગાઈ ગુજ-
રાત કરવાનો ધન્ધો હોય તે; રામજની.

કજવો, પું કમખો; કાંચળી; કાપડું.

કજાવું, કિં સં (સ્ત્રી) ભોળવાઈને પરપુરુષની સોખત
કરવી—કરાવવી.

કજુક, પું [સં] કમખો; ચોળી. 'સાંધે સાંધે
જના રે છે એત કજુક કે શું કળિયે.'

કજુકી, સ્ત્રી [સં] કાંચળી. પું દારવાણ; રણવા-
સના સ્ત્રીઓના ઓરડાનો તોફર (નાટ્ય શાસ્ત્રમાં).

કજોળું, નં સુગન્ધીદાર વનસ્પતિ; સડકચોરાં. ૨ પડધી
વાળો વાડકો; પ્યાલું.

કજે, કમળ.

કજુસ, વિં જેને હાથે પૈસા છુટે નહિ તે; જે પેટે
પણ ખાય નહિ તે; સઠ; અખીલ; સૂમ; કૃપણ.

કજુસાર્થ, સ્ત્રી અખીલાઈ; કૃપણતા.

કજ-રી, પું સ્ત્રી લાખ્ખી ડોકનું કાપરચિતરું પક્ષી
—ધજી, ચણાના ખેતરમાં વધારે ફરે છે.

કટ, સ્ત્રી [સં] કટિ; કમ્મર; કેડ.

કટ, અં એવો અવાજ થયો તે.

કટક, નં [સં] લસકર; ફોજ. 'ખીડી ઉપર કટક',
'કટકની હાલ્લી કટકમાં ડોડવી.' [ટખટા.

કટકટ, સ્ત્રી કચકચ; ટકટક; માથાફોડ. ૨ કળિયો;

કટકણું—યું, વિં જલદીથી ભાગી તુટી જાય તેવું; ખડ.
(લાકડું).

કટકિયું, નં છાપરી. ૨ માળ.

કટકો, પું કકડો; કડકો.

કટલું, નં કરાંડીના ખપેડો; કમાડ વગરનાં ખુલ્લાં
ખારણાં ઢાંકવામાં આવે છે તે.

કટલું, વિં કેટલું.

કટાકટ-ટી, સ્ત્રી ધણીજ દુસ્મતાઈ; અતિશય શત્રુવટ.
૨ મારામારી; કાપાકાપી.

કટાક્ષ, સ્ત્રી [સં] ઝટ લઈ વાંકી નજરથી સાન
કરી લેવી તે; નેનની અદા. ૨ ગુસ્સા ભરેલી આંખ.
કરડી નજર.

કટાણું, વિં [સં] કપાયિત] કલે વનાનાં વાસણમાં
ખાંડો પદાર્થ ભર્યાથી એનો (કાંટના પાશથી) જે
નહારે સ્વાદ થાય તે. ૨ કપટાળા ભરેલું; ન પાલન્યાથી
કરચલીવાળું થયલું (મોડું). 'મોડું કટાણું કરીને મૂગ-
નેણી ચાલી.' ૩ નરસું ટાણું; કપખત.

કટાર-રી, સ્ત્રી [હિં] ખેપાસ ધાર અને છેડે ટાંચ
એવું મૂક ભેરવીને મારવાનું એક નાનું હથિયાર.

કટાવ, પું કટિખન્ધ (ર જ અર્થમાં).

કટાવડું, કિં સં કાટ ચડે તેમ કરવું.

કટાડું, કિં અં કાટ ચડવો. ૨ કટાણું થવું; કપાનું.

કટાસરી, સ્ત્રીનું ધરેલું.

કટિ, સ્ત્રી [સં] કમ્મર; કેડ.

કટિખન્ધ, પું [સં] કમરપટો; કન્દોરો. ૨ એ
નામની એક કવિતા રચના.

કટિખેખલા, સ્ત્રી [સં] સ્ત્રીનાં કમરે બાંધવાનું
ધરેલું. કંદોરો પુરુષનો અને સ્ત્રીની શેર. 'કાંડેલી
ગરે કટિખેખલાને.' [કંદોરો; કંદોરો.

કટિસૂત પું [સં] કેડે બાંધવાનો સુતર-રેશમનો
કટિસ્નાન, નં પગથી તે કમ્મર લગીજ માત્ર નાનું તે.

કટીક, જરાક; લગાર.

કટુવચન, વિં [સં] કડવું વચન; સામાને દુઃખ
લાગે એવું વચન.

કડક, વિં કડવું. (ભાષણ.)

કડતાઈ, સીં કડવાસ.

કરેરો, પું હદને સારુ લાકડાંનાં ડાંગથી અથવા
સોડાંના સળિયા—ગળથી કરેલો જે આકાર તે.
૨ ગોખ; ધરના માળનો ખાર પડતો જે ભાગ તે;
ઓટલાની કિનાર. ૩ ઓઠીંગણ. ૪ [હિં] પોલા
મોંનું ધાતુ કે લાકડાંનું પ્યાલું. (ભાંગ પીનાર—બીક્ષા
માંગનારનું.)

કટોરી, સીં વાડકી; પ્યાલી. ૨ સોનાં રૂપાં અથવા
પિત્તળનાં પતરાં ટીપીને નાની નાની બનાવેલી તુએ-
રની દાળ જેવડી ચળકતી જે ટપકીયો તે; તારા
ટપકી; ટીકી. [જે વાસણ તે; પ્યાલી.

કટોરો, પું [હિં] પોળા મોડાનું પડલીવાળું પીવાનું
કદ્દું, વિં વેર લેવાને અતીસ આતુર હોય તેવું;
ધણુંજ ખારીલું—કટ્ટો દુશ્મન. ૨ આકરં; ખારીક
(વખત).

કઠં, પું સાદાંની ગુણુ જેમાં વેચવાનાં સોપારી ભર્યાં
હોય છે તે. ૨ ગોળ આમલી ને ખાંદેલી કેરી તથા
ગોળને પાણીમાં ચોળી ઉકાળેલું જે રગડ તે. ૩ પાણીમાં
આમલી ચોળી તેમાં ભુવાર—ખાજરી—ચોખાનો
લોટ નાંખી ઉકાળેલું તે.

કઠણ, વિં [સં] કઠિન] જેને કાપવું અથવા જેની
અન્દર પેસાડવું મુશ્કેલ થઈ પડે તે; પોચું નહિ તે;
સકત; મજબુત; મક્કમ. (પથ્થર). ૨ સમગ્રાય નહિ
—કામ નહિ તે; અધરં. (અન્ધ; કામ). ૩ ઉપાય
ચાલે નહિ તેવું. (તે અયોગ્ય કંઈયું છે). ૪ કંઈ અસર
ન થાય તેવું. (કંઈ છાતીનું). ૫ કપરં; આકરં;
ખારીક. (હવે કંઈયું વખત અવ્યોય). ૬ દુઃખ લાગે
તેવું; કડવું (ભાષણ). ૭ નખલો દારૂ (કંઈયું રેખા).

કઠણાઈ, સીં કઠણપણું.

કઠરાઈ, સીં અકળામણ; અમુશ્ચ.

કઠવું, કિં અં ધણીજ ગરમી પડવી; ધામ થવો.
આજ બહુ કડું છે એટલે ધામ—ઉકળાટ થાય છે.

કઠવો, વિં નડનાર; ડક્કનાર. (પગનો નેડો).

કઠવો, પું તેજનું વાસણ.

કઠામ, કઠકાણું. વિં નહારી જગ્યા; નહારં ધર.
૨ આખરુ વગરનું કુટૂમ્બ. ૩ શરીરનો ગુપ્ત ભાગ.
“કઠામ ગુમકું તે સસરો વેદ.”

કઠારો, પું ધામ; ઉકળાટ; ગરમી પડવી તે.

કઠિન, વિં [સં] કઠણ.

કઠિનતા વિં [સં] સખતપણું; દૃઢપણું; ૨ ધાત-
કીયણું; હૃદયનું સખતપણું. [ભારી વેચનારો.

કઠિયારો, પું લાકડાં વેરનારો, ચિરનારો; ૨ લાકડાંની
કંઠે, અં કયાં. ‘ઓઠકે’ (આરવાડી શબ્દ).

ક-ઠેકાણું, નં ધણીજ કુમળી—નાણુક જગા (શરી-
રની). ૨ જાતી ઢાંકી રાખવાની જગા; ઇન્દ્રી અથવા
ઇન્દ્રીની પાસેની જગા.

કઠેડો, પું કટોરો.

કઠેરો, પું કટોરો. ૨ માલ ભરી લઈ જવાનું મોટું ગાડું.

કઠોડી, સીં નાનું કઠોડું.

કઠોડું, નં એક અથવા વધારે ખાનાની લાકડાંની,
રોંધવાના મસાલા અથવા અથાણું ભરવાની જે
પેટી તે. એ ગોળ કે ચોરસ હોય છે. [ભાગ.

કઠોડો, પું મેસવાનો ગોખ; કટોરો. ૨ વાણનો પાછલો

કઠોદર, નં પેટમાં થતી એક ગાંઠ.

કઠોર, વિં [સં] કંઈયું; કડવું; સકત લાગે તેવું—
(ભાષણ). ૨ નિર્દય; ધાતકી (માણસ).

કઠોરતા વિં [સં] મનનું સખતપણું.

કઠોળ, નં જે અનાજની યે ફાડ થઈ શકે—જેની
દાળ પડે તે (મગ, ચણા, વાલ વગેરે).

કઠણ, વિં કંઈયું.

કઠ, અં એવો થતો અવાજ.

કઠ, સીં કેડ. ૨ ગણતરી બન્ધ વેચાતી વસ્તુના
સંકડા ઉપર ખરીદદારને જે નક્કી મળે છે તે.
૩ કરડ.

કઠક, વિં [આં] અઠક પાંસળી; ઘેલછાવાળું.

કઠક, નં કડકિયાં.

કઠક, વિં પૂરં બધાયલું નહિ તેવું; કાચું. ૨ જેની
પાસે કંઈ ન હોય તે; ખાલી. ૩ બુખ્યું; અપાસી.
૪ સખત (ખોલનારો). (ભાષણ, વિચાર).

કઠકડ, અં એવો થતો શબ્દ—નગારાં વગેરેનો.

કઠકડતું, વિં કઠકડ એવો અવાજ કરવું—(ખાવાનું—
અફરવું). ૨ ઉકળવું; ઘણું તપી ગયલું.

કઠકડવું, કિં અં એવો અવાજ કરવો. ૨ ઉકળવું.

કઠકડાટ, અં સફાઈથી; આયકો ખાધા વના; એક-
સરખી રીતે (તેણે કઠકડાટ વાંચ્યું).

કઠકડાવવું, કિં સં એવો અવાજ થવો. ૨ ઉકાળવું.
વિં ૩ ધમકાવવું (તેણે કઠકડાવીને લીધો).

કઠકડાટ, વિં સફાઈથી ધોયલું (અફરવું). ૨ ધણી
જ સફાઈથી વાંચેલું.

કઠકડીને, અં ઘણા જ જોરથી; જોશમાં; સપાટાબન્ધ.

કઠકણું, વિં કરડકણું.

કઠકખજાલી, વિં લુગડાં લતાંથી અથવા ખોલવાથી
ઘણો ધોતાળ લાગતો પણ પાસે કંઈજ નાણું ન
હોય તે. ૨ ઘણો કંઈયું.

કઠકિયાં, નં મરદને કાને પેરવાનું મોતીનું ધરણું;
વાળા; મોતી.—સોનાંના યે તારમાં યે અથવા તણ
મોતી ધાલેલાં હોય તે.

કડકી, વિં નાના કડકા જેટલું.

કડકો, પુઠ કડકો.

કડકાયદી, સીઠ કરચદી.

કડખે, ડકના જેવું એક વાળું.

કડચ, સીઠ કરચ.

કડચદી, સીઠ કરચદી.

કડછી, સીઠ હલાવવાના અને પીરસવાના કામમાં આવતું, જેઠે વાડકીવાળું લામ્બી દાંડીનું લોડા, ત્રાંખા કે પિત્તળનું જે વાસણુ તે.

કડછો, પુઠ મોટી કડકી.

કડડડ, અઠ ઝાડના પડવાથી થતો અવાજ. ૨ આકાશમાં ઉપરા ઉપરી જે ગર્જના થાય છે તે.

કડદો, પુઠ ધડાડો; કાટલું. તે સો આપવાનો હતો પણ પજવાડથી તેણે કડદો કર્યો.

કડપ, પુઠ હાક; ત્રાસ; ભાર; કરખ.

કડપલું, નઠ મગ, તુવેરના છોડ તથા કપાસની કરાંડી કાપી ખેતરમાં થોડે થોડે અન્તરે જે દમલી વાળવામાં આવે છે તે. ૨ ચોટેલા ભાત ખિચડી વગેરેના પોપડા.

કડખ, નઠ એક જાતનો દેરનો આરો—જુવાર બાજરીના જે સુકાઈ ગયલા સાંટા તે. ૨ કરખ; હાક.

કડલી, સીઠ નાનું ને પાતળું કલ્લું ૨ સોનીનું એક રાચ.

કડલું, નઠ કલ્લું.

કડવાટ, સીઠ કડવાસપણું (કડવાટતાં રેવું).

કડવાટવું, કિં સઠ કડવું ઓસડ પાવું (બાળકને તો

કડવાસ, સીઠ કંઈક કડવો સવાદ.

કડવી, સીઠ એક જાતની વેલી.

કડવું, નઠ એક આખાં આખ્યાનનો અકેકો જે ભાગ તે;—પછી નાનો મોટો મગ તે. કડવાંતી બહી કડીયો એક જ રાગમાં ગવાય છે.

કડવું, વિં એળિયા ઇન્દ્રજ વગેરેના સવાદ જેવું તે. ૨ પસન્દ ન પડે તેવું; અપ્રિય. (ભાષણ). ૩ કડવું એર—અકાર; અલખામણું; કષ્ટાળો ઉપજવનાર.

કડવી આંખ—ગેરબેરમાની; નાપસંદગી. કડવી જીભ—ખીજને દુઃખ લાગે તેવું બોલવું.

કડવું, કરડવું.

કડસલો, પુઠ પડખીતિયું.

કડા, પુઠ એક જાતનું ભાત. કડાના ચોખા. ૨ ઇન્દ્રજવું ઝાડ.—કડાના ફુલ (ફેડી રાઈતાં વગેરેમાં કામ આવે છે). કડાછાલ—ઇન્દ્રજવનાં ઝાડની છાલ (એક ઓસડીયું).

કડા-ઈ, સીઠ [સંઠ કડાઈ] ઉકાળવાનું—તળવાનું—લોડાં—પિત્તળનું જે વાસણુ તે.—એને ઝાલવાને બે પાસ કર્યા હોય છે; કડાઈ. કડા મોટી ને કડાઈ નાની.

કડાક, અઠ એવો થતો અવાજ.

કડાકક, અઠ એમ થતો અવાજ.

કડાકડી, સીઠ એક ખીજનામાં એક ખીજથી સરસ થવાનો જે જોત્સો તે; હોસતોતી; સરસા સરસી.

૨ દુસ્માનહ; શત્રુવટ. ૩ મારામારી; કતલ. ૪ ઘાતણુ પણ નહિ તેવી લાંધણુ.

કડાકુટ, સીઠ માથું દુખવા આવે તેવી જે મેનત તે. ગભરાઈ જવાય—જલદીથી રસ્તો ન સુઝે તેવી રીતનું જે કામ તે. [તેવું (માણસ—કામ).

કડાકુટિયું, વિં માથું ફેડાળ્યાં કરે—કષ્ટાળો આપે

કડાકો, પુઠ એવો એકાએક થતો જે અવાજ તે. ૨ આખો દહાડો જૂખ્યા રેવું તે; અપવાસ; લાંધણુ.

કડાખીડ, અઠ ધમધાકાર; જોસમાં; સપાટાખન્ધ.

કડાખીન, સીઠ નાની બન્ધુક, જે થોડેરવાર રાખે છે તે.

કડાચું, નઠ મોટી કડાઈ.

કડાણું, કિં અઠ જવું; દૂર થવું. તું અહીંથી કડા.

કડિખન્ધ, વિં જેમાં કડીઓ એક પછી એક એમ વળગાડેલી હોય તેવું.

કડિયું, નઠ અક્ષરણું (કડલગી આવે તેવું).

કડિયો, પુઠ જો ચૂનાથી ભીત વગેરે ચણે તે.

કડી, સીઠ કોઈ પણ ધાતુનો થોડો અથવા ધણો વાળેલો જે પાતળો કકડો તે; આંકડી. ૨ કોઈ પણ ધાતુની સળીનો ગોળ વાળેલો આકાર તે; નાનું કડું. ૩ આખ્યાનમાં અથવા ગીતમાં, ચાર ચાર અથવા બે બે ચરણોનો જે કકડો તે. ૪ લોકાંતો લામ્બો સોટા.

કડી, સીઠ [સંઠ કડેર] ચણાનું અથવા ચોખાનું વેસણુ ચોળી મીઠું મરી હળદ વગેરે મસાલો નાખી ઉકાળેલી જે છાસ તે.

કડીતોડ, કડી—સાંકળને એક સપાટે તોડી નાખે તેવું (પાણી વગેરે). ૨ રકમે રકમ દાખલ કરી હોય તેવો (હિસાબ). ૩ જોશવાળી; ભારે (મેનત).

કડીમાલી, ચોકડું; લગામ.

કડું, નઠ ગોળ વાળેલો ધાતુનો જોડો કકડો. ૨ મન્ત્રીને કોઈ પણ ગોળ વાળેલી જે ચીજ તે. ૩ સોનાં રૂપાનું ગોળ વાળેલું ધરણું. ૪ (આતશબાજીનું). ૫ (ખાંડનું).

કડું, વિં કડવું.

કડું, પુઠ એક જાતનો ધણો કડવો છોડ—ઓસડમાં કડચું, વિં જરાક કડવું; કડવાસવાળું.

કડે, અઠ પાસે; સોડે. ૨ તરફ; ભણી.

કડેધડે, અઠ કડાખીડ; ધુમધાકાર; સપાટાખન્ધ.

કડોળ, વિં ડોળ—ઘાટ વનાનું; બદસુરત.

કડાકી, સીઠ મિળજ, તોર. ૨ જે કેવું હોય તેથી ઉલટું—મળક—કપકામાં કેવું.

કષ્ટિયા-કૃષ્ટિયા, વિં થોડું ઘી ધાલેલા—ગળું પકડે તેવા (લાડુ).

કષ્ટિયા, પું જમી આગ્ન્યને ખીજે દોડે નકોડો ખેંચી કાડવો તે; લાંધણ.

કષ્ટી, સ્ત્રી ભાત ધજી વગેરેના છોડ ઉપર અનાજનો જે દોડો અથવા લટર તે. ૨ લીલું—તાબું ભાત (કષ્ટીના પૌઆ).

કષ્ટીવાળો, પું રાંધવાનાં વાસણ બળી ન જાય તે સારુ તેને બારથી લગાડેલા માટી રાખનો જે લેપ તે.

કષ્ટું, નં વિઆયા પછી ગાય ભેંસનું એ ત્રણ દિવસ લગી નિકળતું જે કાચું જાડું દૂધ તે; ખરેદું.

કષ્ટું, વિં કોંધી; મિજાણ.

કષ્ટુડિયા, બાળકને રમવાની નાની કુઠી જેવડી કાઠી.

કષ્ટોલી, સ્ત્રી એક જાતની વેલી—જેને કષ્ટોલાં આવે છે તે.

કષ્ટોલું-ળું, નં એક જાતનું ફળ—શાખ. એ લખ્ખ-ગોળ ને કાંટાકાંટાવાળું હોય છે.

કષ્ટોળા, કષ્ટોળીનાં મૂળનો ભૂકા.

કષ્ટો, પું [સંં] એ ખલાની વચમાંના, ડાંડી સુધીનો શરીરનો જે અવયવ તે. એમાં ખોરાક અને હવા જવાની નળિયો છે; ગળું; ટોક; કોટ, ૨ એ અવયવમાં, બાર ઝૂલી પડતો જે મૂઠો તે; ધાંટી; હડિયો. ૩ સાદ; અચાજ; સૂર; શબ્દ; ધોટા; ગળું; ગળી. ૪ કાંઠેલો.

કષ્ટો પ્રાણ આગ્ન્યા—મરવાની તૈયારી થઇ—અન્ત આગ્ન્યા. ૨ છેક ધભરાઈ ગયો—ન ચાલ્યું. તે તો મારે કષ્ટો છે; તે તો મારે મોડે છે. કષ્ટ કુટવો—ધાંટી ડટવી. ૨ પક્ષીને કાંઠેલા આવવો. કષ્ટ બન્ધ થવો—ગળાંમાંથી દમ લેવાતો બન્ધ થવો—કષ્ટ રૂંધાવો.

૨ તકરારમાં હારવું; નિરુત્તર થવું; જવાબ ન આપી શકાય તેવું થવું. કષ્ટે કરવું—મોડે કરવું; મુખ પાઠ. કષ્ટે કાંટા પડવા—તરસથી ગળું સુકાઈ જવું.

“કષ્ટે તો કાંટા પડ્યા, મુખે પડીઓ શોષ.” (ત્રિમાનન્દ). કષ્ટે પ્રાણ—મોટી આફત; મુશીબત; આના કાનીયી કોઈ કામ કરવું; જીવ જવા જેવી સ્થિતિમાં આવવું. “દુર્બોધનનું પ્રાક્રમ બહુ જણ્યું, બીમના આગ્ન્યા કષ્ટે પ્રાણ.” (ભાઉ).

કષ્ટમણિ, પું કષ્ટે ધાલેલો મણિ. ૨ ધાંટી, હડિયો. ૩ ધણી જ વાલી વસ્તુ.

કષ્ટમાધુર્વ, નં ગળાની—સાદની—અવાજની મિઠાસ.

કષ્ટમાળ, સ્ત્રી કાંટમાં ધાલવાની જે માળા તે. ૨ ગળાં ઉપર જે એક જાતનું દરદ સાપને આકારે થઈ આવે છે તે.

કષ્ટસ્થ, વિં [સંં] કષ્ટમાં રૂથલું. ૨ કષ્ટથી બો-લાતું. ૩ મોડે; પાંડે; જીલ ઉપર.

કષ્ટસ્થાન-ની, વિં [સંં] કષ્ટે છે સ્થાન જેતું એવા; વિશેષે કષ્ટથી બોલાતા: અ, ક, ખ, ગ, ધ, હ અને વિસર્ગ (:). [નહિ].

કષ્ટસ્નાન, નં [સંં] ગળાં સુધી નાતું તે. (માથે)

કષ્ટામ, વિં [સંં] મોડે; પાંડે.

કષ્ટાર, સ્ત્રી દરિયાનો કાંઠો—કિનારો.

કષ્ટાવરોધ, પું [સંં] કષ્ટનું બન્ધ થવું—રૂધાવું તે.

કષ્ટાળ, સ્ત્રી વાસણ ભરવાનો કાથળો. ૨ દરિયાનો કાંઠો. ૩ થોડાપર ભાર ભરવાની ગુણ.

કષ્ટી, સ્ત્રી રોકિ—ગળે ધાલવાનું જાતી તરફ લટકતું રેતું સોનાં મોતીનું જે ધરેલું તે, ૨ ગળાં આગળના અક્રૂરખાના ભાગ ઉપર જે શાભતી સીધણ તે. ‘કષ્ટીદાર અક્રૂરખું.’ ૩ ગુરુએ ઉપદેશ કરી શિષ્યને કોટ બાંધી તુળસી મુકડ વગેરેની જે માળા તે.

કષ્ટી બાંધવી—ગુરુ પાસે ઉપદેશ લઈ તેની નિસાની દાખલ કોટમાં કષ્ટી ધાલવી; શિષ્ય થવું. ૨ ઉપદેશ કરવો; શિષ્ય કરવો; ચેલો મુંડવો. ૩ પોતાના ગુણ દોષ જેવું બીજને બતાવવું.

કષ્ટીબન્ધ, વિં જેણે ગુરુની કષ્ટી બાંધી હોય તે. ‘વલ્લભી ધર્મમાં કષ્ટીબન્ધ સેવકો ધણા છે.’

કષ્ટો, પું કોટ ધાલવાનો જે મોટો મણુકો તે. ૨ મોટાં મોટાં મોતી—મણિનું કોટ ધાલવાનું જે એસતું ધરેલું તે.

કષ્ટવ, વિં [સંં] કષ્ટ સમ્યન્ધી.

કષ્ટ, કુણડ.

કષ્ટિયો, પું વાંસ નેતર વગેરેની ચીપોનો બનાવેલો ઢાંકણવાળો જે પોલો ધાટ તે.

કષ્ટિલ, નં ગામડી લીલા કાચનાં તજે ટોચકાંવાળાં જે ગલાસ તે. ૨ એવાં અથવા ખીલોરી કાચના ગલાસોંથી ભરેલું જે ઝુમ્મર તે. ૩ કાનસ.

કષ્ટિલિયું, નં દાવાદાંડી.

કષ્ટૂ, સ્ત્રી [સંં] ખરજ; ખસ; ખુબલી; ખજવાળ.

કષ્ટકા, કષ્ટિકા (અખાએ વાપર્યો છે),

કત, સ્ત્રી કલમને છેક અણીપરથી સફાઈથી કાપવી તે અથવા કલમની કપાયલી અણી તે. કત મારવી કેવાય છે.

કતચોડ, સ્ત્રી ગાંડાની પેટે બાકી પડવું તે.

કતરણુ—રાણુ, સ્ત્રી ઉપરી ભુગતી. ૨ કાતરતાં પડેલા—થયેલા કાતરી કાતરી જેવો ભૂકા. સોપારીની કતરણુ. કાગળની કતરણુ.

કતરણી, સ્ત્રી તાંબા પિત્તળ વગેરે ધાતુનાં પત્રાં કાપવાનું કન્સારાનું ઓળર.

કતરવેધિયું, વિં પોતાનાંને પેલું ને સારું અને ખી-અને પછી ને રૂચસું આવે તે; વળિયું કરનાર.

કતરાણું, કિં ૨૦ કાંઈ કાતરતું હોય તેવું થવું; કપાઈ જુદું પડવું. ૨ આડું જવું.

કતલ, સીં ૦ [આં] હથિયારથી નિર્દયપણે કાપી નાખવું તે; કાપાકાપી; ખુનરેણ. ૨ મોટો નાશ; ઘણા જીવની ધાત.

કતલની રાત, સીં ૦ તાશુતનો આગલો દાડો. અહીંના હુસેન અને હસન એ એ ફરજદ—છાકરા કતલ થઈ ગયા હતા—કપાઈ ગયા હતા, તેવું વસ્તી. ૨ ઘણા કામનો દિવસ કે રાત્રિ.

કતલેઆમ, નં ૦ [આં] કાંઈને પણ બાકી રાખ્યા વગર સઘળાં જ માણસોને કાપી નાખવાં—કતલ કરવાં તે.

કતાર, સીં ૦ [આં] હાર; બેડાબેડ હોવું તે; પૂજીત. પાડોની કતાર. હાર કતાર કેવાય છે.

કતાળ, પું ૦ કલેશ. ‘પ્રાણુ ગયા પર બળ ન રખાયે, ફેગટ કરે કતાળ’ (મનોર સ્વામી).

કતો, પું ૦ વાળવાના અક્ષર લખવાની બડા કતવાળી જે કલમ તે.

કથક, વિં ૦ [સં] કથા કરનાર; પુરાણી. ૨ જાહેર ભાષણ કરનાર. ૩ કાંઈ પણ વાત કેનાર. પું ૦ હાવ-ભાવ દેખાડવી ગાનારો નાચનારો પુરુષ.

કથણી, સીં ૦ કેણી.

કથન, નં ૦ [સં] કથા કરવી; ભાષણ કરવું; કંઈ પણ વાત કેવી તે. ૨ કેવત; કેણી. ‘લોક કથન સાચાં કે અવર ઉદરમાં ન હોય નેહ કરો.’

કથનીય, વિં ૦ [સં] કથવાને—કેવાને યોગ્ય.

કથરોડ, સીં ૦ લાકડાનું અથવા તાંબા પિત્તળનું ગોળ આકારનું ઊંચી કોરવાળું પોળું છાછર વાસણ; મોટો થાળો.

કથવું, કિં ૦ કથા કરવી; ભાષણ કરવું; કેવું.

કથળવું, ચુથાઈ જવું; બગડવું; ફરી ટેકાણે ન આવે તેમ હાથથી જવું. ‘પ્રકૃતિ કથળી, કામ કથળ્યું’ વગેરે.

કથા, સીં ૦ [સં] કથ—કેવું નેડી કાંડેલી—કલ્પિત વાત; કાણી. ૨ ઈશ્વરના ગુણ સમ્બન્ધી દૃષ્ટાન્તો સહિત જે ભાષણ—કીર્તન તે. ૩ અસલના નામા-ફિત પુરુષોનાં જે ચરિત તે; વૃત્તાન્ત. ૪ લામ્બી હડીકત; બીના. ૫ લાંબું લાંબું દાપણું કૂટવું; અર્થ અને સમ્બન્ધ વગરનું બોલવું.

કથાનક, નં ૦ કથાનો ભાગ. ૨ વાત; કાણી. ૩ નરસું ટેકાણું.

કથાનાયક વિં ૦ [સં] કાંઈ પણ લાંબી વાતનું મુખ્યપાત્ર.

કથાનુસંધાન, નં ૦ [સં] વાત—ભાષણના ભાગોનું પરસ્પર જે અનુસંધાન તે.

કથાપીઠ વિં ૦ [સં] કાંઈ પણ લાંબી વાતના પ્રાર-ભણું પ્રકરણ.

કથામુખ, વિં ૦ [સં] કથા—વાતની શરૂઆતનું પ્રકરણ.

કથામૃત, નં ૦ [સં] કથાનું અમૃત; કથારૂપી અમૃત. કથાવદીએ, મહામુશકેલીએ.

કથારમ્ભ, પું ૦ વાતની શરૂઆત.

કથાલય, વાતચિત—કથા કરવાનું મકાન, વાર્તાલય. ૨ બોલવું; વાતચિત કરવી.

કથિત, વિં ૦ ધાં [સં] કૃપણું; ભાખેણું; મોટી વાત જેવું વરણેણું.

કથીર, નં ૦ મુખ્યત્વે કરીને કલ્પ અને સીસાની મેળ-વણીથી બનેલી જે ધાતુ તે. એ જલદીથી કાળી પડી નય-પિગળી નય તેવી અને ઘણીજ હલકી કિમ્મતની છે. એની ધાતુમાં ગણના નથી. ૨ રૂપ ગુણમાં છેકજ નરસી—કિમ્મત વગરની જે હરકાંઈ ચીજ તે.

કથોણું, કપરું, કઠિણ, વિકટ. (ક—નહિ અને થોલ-તાલ) બરોબર-ચોચ લાગબંદ નહિ તે. અથોચ ટેકાણે (વાગવું તે).

કથ્ય, વિં ૦ [સં] કથવાને યોગ્ય.

કઠ, નં ૦ [આં] શરીરની બડાઈ સાથે જે ઊંચાઈ તે; આકૃતિ; ધાટ. ૨ ઊંચાઈ. ૩ મોટાઈ; માન; ભારખેળ; વજન.

કઠન, નં ૦ [સં] કતલ; હિંસા; વધ; નાશ. ‘મદન કઠનસુત’—કામનો વધ કરનાર જે શિવ તેનો સુત.

કઠમ, નં ૦ [આં] ચાલતાં બે પગની વચમાં જે છેડું—અન્તર રે તે; પગલું; ડગલું. ૨ પગલું ભરવાની જે રીત તે. ૩ પગલું; પગ. ૪ અડી પુટનું માપ.

કઠમ, કઠમ્મ.

કઠમબોસી, સીં ૦ [આં] રાગ, બાપ, ઉસ્તાદ, વડીલ વગેરેને માન આપતી વેળા તેના પગને જે ચૂમી લેવી તે.

કઠમી, વિં ૦ [આં] કઠીમ અસલવું; જીનું; પ્રાચીન. ૨ પારસીમાં એક પક્ષ—કઠમી તે શાનસાઈ.

કઠમ્મ, નં ૦ [સં] એક જાતનાં ફલનું ઝાડ. ‘કઠમ્મ-કેરી કળિયો ખિલાવતો.’ એની કળીઓ મેઘ ગળના વખતે ફૂટે છે.

કઠર, સીં ૦ [આં] સમજીને કિમ્મત કરવી તે. ગુણ—રસ—ખુબીથી વધેજ થવાની જે શક્તિ તે; જીજ; ગણના; લેખું.

કઠરજ, વિં ૦ [સં] કઠર્ય કમજીસ; લોભી. [ચુચુસ.

કઠરદાન, વિં ૦ ખુબી સમજનાર; જીજ—ગુણ જાણનાર;

કઠરાણું, કઠરાણું.

કદરી, વિં [સંઠ કદરી] કૃષણ; કન્જસ; બખીલ; લોભી. ૨ કદર ઉપરથી કદર જાણનાર.

કદરુપું, વિં વરતું; દેખાવડું નહિ; બદ્ધસુરત; બેઠાળ.

કદળી, સ્ત્રી [સંઠ કદલી] કેળ.

કદા, અઠ [સંઠ] ક્યારે; કઈ વખતે. ૨ કાઈ વખત; કા દી; કદાય; કદાચિત.

કદાચ, કદાચિત.

કદાચિત, અઠ [સંઠ] કાઈ વખતે; કદી; વેળાએ; દેવ્યાંગે. ૨ જન; એમ અને—હોય તો.

કદાપિ, અઠ [સંઠ] કાઈ દાંડા પણ—(નહિ).

કદાવર, વિં [અઠ કાઠ] શરીર લામું પોળું; કદમાં મોડું; મુનાસિખ; જાડાઈમાં છતે, ઊંચું; દેખાવડું; ભવ્ય; પ્રોઠ.

કદાસ, કદાચ. કદાપિ.

કદાસણ, સ્ત્રી કદાસિયણ સ્ત્રી. [ક—મોસમં.

ક—દાડે, અઠ ન જોયે તેવે—અધદિત વખતે; કરતે;

કદી, અઠ કાઈકાઈ દાંડે; કાઈવેળા. ૨ કાઈદાડા પણ—(નહિ). કદીમદી—કાઈ કાઈ વેળા. (હમ્મેશ નહિ).

કદટ્ટિ, સ્ત્રી [સંઠ કદટ્ટી] નદારી—બદનજર. ૨ ગેર—મેહરબાની; અવકૃપા. ૩ કાઈ સ્ત્રીના ઉપર નાલાએક વિચારથી જનું તે.

કદફડ, પુઠ પુરવનો ગુમ રાખેલો જે અવયવ તે.

કધાન, નઠ અલકા જાતનું અનાજ—કોદરા બજારી વગેરે. ૨ બગડેલું અનાજ. કધાનને કેળવીને ખાતું, એ કેવત—જેનાથી છુટા નહિ તેવા નદારાં માણસના સમ્પન્નમાં લાગુ પાડવામાં આવે છે.

કધોણ—ણી, સ્ત્રી રોજ બરાબર ન ધોવાયાથી એટલું તો મેલું થયલું કે પછી ખુબ ધોયેથી પણ સાફ ન થાય તે.

કનક, નઠ [સંઠ] સોનું. ૨ દોલત. ૩ ધનતુરો.

કનકમય, વિં [સંઠ] તમામ સોનાનું.

કનકરસ પુઠ [સંઠ] ગંધક.

કનકસર્જ, સુનાના ટાંચકાંવાળાં (કાસિસાં).

કનકવી, સ્ત્રી નાનાં કનકવો.

કનકવો, પુઠ જે આખપડા કાગળનાં એક ઉભી (કપડો) તથા એક કમાનદાર (કામ) કામડીના આધાર આપી વચમાંથી દોરી આંધી આકાશમાં ઉડાડવામાં આવે છે તે.

કનકુડો, કનકવો.

કનજર, કદટ્ટિ.

કનડગત, સ્ત્રી દુઃખ; હરકત.

કનડતું, કિં સઠ દુઃખ દેવું; માથાફાડ કરાવવી.

કનડાટ, પુઠ દુઃખ.

કનફલ, નઠ સ્ત્રીએને કાને ધાલવાનું એક ઘરેણું.

કનવાર, સ્ત્રી એકનીએક નકામી વાત વારવારે કર્યા કરવી; પશાન; દરકાર; ખળખળાજ.

કનસાર, પુઠ [કણસાર] ભરોલા ઘઉંમાંથી થયું તથા લોટ ફાડી નાખી શુદ્ધ જે કણ દાણા રે તેને ગોળ—ખાંડના પાણી સાથે ખાઈ જે પદાર્થ બનાવવો તે; લાપસી.

કનસારી, કણસારી.

કનસારો, કણસારો. [ડાનો કરેલા પડદો.

કનાત, સ્ત્રી તમ્બુની કપડાંની બીત. ૨ જડાં કપ-કનાસ્તર, નઠ નેતર અને વાંસની સળીનું બનાવેલું-કરપડયા જેવું પોળું—લામું કામ.—જેમાં વેચવાની ખાંડ ભરી હોય છે તે. ૨ ચાર ચાર હજાર પડિયાનો જે જથ્થો તે. ૩ ચિત્રે લોડાના પતરાનો દાખડો. ૪ શરીરે જડી સ્ત્રી કે જડો પુરુષ.

કનિષ્ઠ, વિં [સંઠ] ઉમ્મરમાં નાનું. ૨ ગુણ કર્મમાં ઉતરતું—ઓછું. ૩ સદુથી નાનું (વયમાં) અથવા ઉતરતું (ગુણ કર્મમાં). ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એમ મુકામલે ગણના થાય છે.

કનિષ્ઠપક્ષ, પુઠ [સંઠ] છેક ઉતરતો પક્ષ; હલકી રીત.

કનિષ્ઠપક્ષે, અઠ નિદાને; શેવડે; ન ચાલતાં; બીજ કાઢી રીતે ન ફાવે સારે. ૨ ઓછામાં ઓછું.

કનિષ્ઠિકા, સ્ત્રી [સંઠ] સદુથી નાની—ટચ્ચી—ટચલી આંગળી.

કનીનિકા, સ્ત્રી [સંઠ] આંખની ડાકી.

કને, અઠ પાસે; સોડે; નજીક.

કનેરી, સ્ત્રી કાંછ.—આજની માણસને પાવા સારુ. ૨ છાપરાને લગતા ફરાની, મોલથી બે પાસ ઢળતી કારણમાંની એકકી. ૩ કાર; કારણ. ૪ સોના રૂપાની કિનારી. ૫ એક પક્ષી.

ફનેપો, પુઠ કૃષ્ણ. ૨ રૂડીલો—છેલ પુરુષ.

કનોચાં, નઠ કાનની લાળીના નીચલા ભાગ.

કન્ત, પુઠ [સંઠ કાન્ત] સ્વામી; ભરથાર; ધણી; વર.

કન્તરેહ, પુઠ અણખનાવ.

કન્તાણ—ન, નઠ સણનું બનેલું જાડું કપડું.

કન્તાતું, કિં સઠ સૂકું—પાતળું થઈ જતું.

કન્થ—ડો, પુઠ કન્ત (કવિતામાં). [કામળી. ૨ અભો.

કન્થા, સ્ત્રી [સંઠ] પ્રાટી તુટી ગોઠડી—ધાલળી—

કન્થાર—ળ, નઠ કાંટાવાળું એક જાતનું ઝાડ—એને

મરીકન્થાર પણ કહે છે.

કન્થારાં, નઠ કન્થારનાં ફળ.

કન્થાળ, સ્ત્રી ખચ્ચર ઉંદ વગેરે જનાવરની પીઠ ઉપર બે પાસ માલની જે ગુણ લટકાવવામાં આવે છે તે. કણકાળ.

કન્દ, નઠ [સંઠ] મૂળ; મૂળિયું; જડ. ૨ ઝાડ—ઝોડનાં મૂળિયાને ટુકણે જે ગોળ અવયવ હોય છે તે.—રતાળ, સૂરણ વગેરે. ૨ સ્ત્રી અથવા પુરુષના જે ગુમ લાગથી કામ ઉત્પન્ન થાય છે તે લાગ.

કન્દરા, સ્ત્રી [સં] ગુણ; ખોલ.

કન્દર્પ, પુ [સં] સ્ત્રી પુરુષમાં રતિ સમ્બન્ધી
હિંદા કરવાનો જે નેસ્ત્રો તે; કામ.

કન્દિલ, કષિડલ.

કન્દુક, પુ રમવાનો દડો, 'કન્દુક કેલી વિવિધ કરતિ'.

કન્દાઇ, પુ ગેબર ખાળં વગેરે મીઠાઇ બનાવીને
વેચનારો; સુખરિયો.

કન્દારો, પુ પુરુષની કેડે પેરવાનો રૂપાં સોનાનો
આકંડા—ગુંથણ—શેરનો ડાગનો. ૨ કેડે વિદાળેલો
સુતર-રેશમનો દોરો. ૩ ધરની આસપાસ ઇંટની કિનાર.

કન્દ્રપ, કન્દર્પ.

કન્ધરા, સ્ત્રી [સં] ડોક; ગરદન; શ્રીવા.

કન્ધેકું, નં કંટલીએક સરતથી ખેતર ખેડવાને દોર
ભાડે રાખવાં તે.

કન્નાં, નં કનકવાના કપડા અને કામ એ બેનું જે
જગોપર મળતું થાય છે ત્યાં અને તેથી થોડેક દૂર
કપડા સાથે બાંધેલી બે દોરીના છેડાની જે ગાંઠ
વાળવામાં આવે છે તે.

કન્ની, સ્ત્રી ચગતા કનકવાની નમતી બાળુને સમતોલ
રાખવા સારુ તેની સામેની બાળુએ જે ચિધરડી
કામ સાથે બાંધવામાં આવે છે તે.

કન્નું, નં કન્નાં શબ્દનું એકવચન.

કન્થકા, સ્ત્રી [સં] બાળક—કુંવારી છોકરી (કન્યા
કરતાં નાની).

કન્યા, સ્ત્રી [સં] આઠ નવ વરસની કુંવારી છોકરી;
કુંવારકા. ૨ મેપથકા ગણતાં છઠ્ઠી રાત્રી.

કન્યાકાળ, પુ ન્યાં સુધી કુંવારી રાખી સકાય તેટલો
વખત.

કન્યાદાન, નં [સં] વિવાહના વિધિયે કન્યાનું
દાન કરવું તે; છોકરી પરણાવવી તે; લગન કરવું તે.

કન્યા-પુત્ર, કુંવારી કન્યાથી થયેલો પુત્ર; કાનિન.

કન્યાહરણ, કુંવારી છોકરીનું હરણ કરવું તે (આઠ
પ્રકારનાં લક્ષ્મણો એક પ્રકાર).

કન્યારાશી, વિં બાયલો; જનની (પુરુષ).

કપ, પુ ચક્રમક લોડાંથી પડતો તત્તખો જે બાળેલાં
રૂં બીપર શ્રીલી લઈએ સળગાવવામાં આવે છે તે.
૨ કષ. ૩ [અં.] પ્યાલું.

કપચી, સ્ત્રી રસ્તામાં પુરવાનો પથ્થરનો ભુકો; તાસ.

કપટ, નં [સં] હુઝાર્મ; કઠાઈ; બેદખપ્પ. ૨
પોતાનું હોય તેથી ભુલું બતાવવું તે.

કપટી, વિં [સં] કપટિક] કપટથી ભરેલું.

કપકાર, સ્ત્રી લાકડાના ગોળવાની ફાડ; લાકડાની ગાંઠને
ચીરી જે અડધું કરેલું તે.

કપડછાણ, વિં કપડાં—લુગડાંથી છાણેલું હોય તેવું.
કપડછાણ કરવું કેવાય છે.

કપડું, નં [સં] કપટ] રૂ, રેસમ, બિન, સણ વગે-
રેનો બનાવેલો લામ્બો પોળો જે ઘાટ તે.—પેરવા,
ઝોડવા, ઢાંકવા, પાથરવાને લગડું; વસ્ત્ર.

કપટરું, નં ફેરી કેળું દુધી વગેરેની કાપેલી જે જાડી
છાલ તે; ગાખયું.

કપતાન, પુ [અં] વાણ—આગબોટ ચલાવનારા
ખલાસી વગેરેનો ઉપરી.

કપરું, વિં અધરું; મુશ્કેલ; કઠણ.

કપરોડ, સ્ત્રી ખાડાની અન્દરનો આંટા ખાંડો; અન્દ-
રનું આડું પોલાણ.

કપદિકા, સ્ત્રી [સં] કપદક] કાડી; છેક જ હલકી
કિમ્મતનો શિકો. [ટિયું તે.

કપાટ, નં [સં] બારણું; ઉધાડવા દેવાનું જે પા-

કપાતર, કુપાત્ર. ૨ નકારી સ્ત્રી.

કપાલ, નં [સં] યોપરી. ૨ ભિક્ષુકનું ભિક્ષા માંગ-
વાનું એક વાસણ; પ્યાલું.

કપાલિ, શિવ.

કપાલી, ભિક્ષક; જે કપાલ લઈ ભીખ માંગે તે.

કપાતું, કિં અં કોઈ કાપતું હોય તેવું થવું; છેડાવું.
૨ કળિયો કરવો; મારામારી કરવી.

કપાસ, પુ [સં] કર્પાસ] રૂનું ઝાડ; વણ. ૨ કપા-
સિયા સાથે જે રૂ તે.

કપાસિયા, પુ રૂનું ખી—ખીજ. ૨ માંસના લોચા
(માયાની અન્દરના).

કપાસી, સ્ત્રી કાંટો વાગ્યાથી પગનાં તળીયાંની તે
ભાગની ચામડી જાડી થાય છે અને જરા જરા દુઃખ્યા
કરે છે તે; કણી. ૨ શેરડીમાં થતો એક રોગ.
૩ પુ કપાસ વેચનાર.

કપાળ, નં [સં] કપાલ] બે પાંખેણી ઉપરનો
માથાનો આગળ પડતો—ચોરોનો જે ઉપલો ભાગ
તે;—લલાટ; ભાળ. ૨ નસીબ; દૈવ; ભાગ્ય (કપા-
ળમાં નસીબ—છટ્ટીના લેખ લખાય છે એ કદપના
ઉપરથી). ૩ કંઈ નહિ; ધૂળ. તે શું શિખવાનો છે
કપાળ? કપાળ કુટવું—કપાળમાં મારવું. ૨ માથા-
ફાડ—ધણી મેહેનત કરવી. ૩ નુકસાન થયેથી દલગીર
થવું; હાથ ધસવા. કપાળ ધોઈ બેનું—કર્મના શુભા-
શુભ લેખ અનુભવવા નસીબ અજમાવવું. કપાળ
કુટવું—કપાળમાં વાગેથી તેમાંથી લોલી નિકળવું. ૨ ધણું
નુકસાન થવું; દુઃખમાં આવી પડવું; આશા ધૂળ મળવી.

કપાળમાં ફામ—તિરસ્કારથી કંઈજ આપવાનું નથી
તે બતાવવા હાથનો અકુરો ઉઘેરા રાખી સામાને બતાવવો.
કપાળે ફાળળ—નકાર કામ કીધાથી થયેલી બેઆ.

બરુ, કાળીટીલી; અપયશ; ખેડું આળ. કપાળે ચોંટવું—પાલવે પડવું; માથે લાંગવું—પડવું. કપાળે લખેલું—અધરે-નસીએ નિર્માણ કરાયેલું. કપાળે હાથ—આશાભર્યું થવું; શોક ખતાવવો; પરતાવો કરવો. કપાળકુટ, સ્ત્રી માથાફેડ; તેની તેજ મેહેનત કર્યા કરવી તે; નકામી મેહેનત.

કપિ, પુ [સં] વાનરો; વાંદરો.

કપિસલ, ન [સં] એક જાતનું પક્ષી.

કપિતાન, સેતાન; તેજાની; અન્ધો (છોકરો).

કપિલ, વિ [સં] પીળાસ મારતું કાળું—જેમકે તડકા ખાધેલું આદમી.

કપિલા, સ્ત્રી [સં] તદન એક જ રક્તની જે ગાય તે. ૨ નરદમ કાળી ગાય. ૩ ગાય. ૪ કેટલાંક સુકાં ફલનો લાલ જોડો.

કપિલાપક્ષી, સ્ત્રી [સં] જે દિવસે છ યોગ એકઠા આવે તે—લાદપદ માસ, કૃષ્ણ પક્ષ, હસ્ત મહા-નક્ષત્ર, વ્યતિપાત યોગ, મૃગશિરસ અને શોહિણી દિનિયું નક્ષત્ર. એ સુપવે કપિલાના દાનનું ચોડું મા-હાત્મ્ય કેવાય છે. [બુજ્જીપર કામ આવે છે.

કપીલો, પુ [સં] કપિલા] એ ઓસડ—લાલ જુકો

કપીન્દ્ર, પુ વાનરોનો રાજા. ૨ હનુમાન

કપીસલ, પુ ચાતક પક્ષી. ૨ તીતર પક્ષી.

કપીશ, વિ બૂરો; રતાશ પડતો બૂરો. ૨ બૂરો રંગ.

કપૂત, પુ [સં] કુપૂત] નકારા આચરણ કરનારો છોકરો; કુળને બટો લગાડે તેવો.

કપૂર, ન [સં] કપૂરો સુગન્ધીવાળો તરત સળગી ઉઠે એવો ઝાડમાંથી મળતો એક પદાર્થ. એ દેવની આગળ બાળવામાં અને ઓસડમાં કામ આવે છે. 'કપૂરનું વહીતરું' 'કપૂરના કાગળો' એ કેતી છે.

કપૂરકાચલી, સ્ત્રી એક સુગન્ધીદાર મૃગિયું.

કપૂરચીની, એક ઓપધી.

કપૂરિયાં, ન [સં] કાપી ફેરીનાં લાત્યા કકડા અથાણા દાખલ કામમાં આણેલા તે.

કપૂરિયો, પુ પુરપત્ર પિશાખ કરવાની ઇન્દ્રી.

કપૂરી, વિ એક જાતનું ખાવાનું પાન.

કપેચાં, ન [સં] ગાંધીનું એક વસાણું.

કપોટી, સ્ત્રી રોટલા-રોટલીની પોપડી.

કપોટું, ન [સં] ભાખરા-મુઠિયાને ખાંડી ચાળનાં જે કાંકરા-ઓગળાં રે તે. ૨ ચાંદું-ચુમડું સુકાઈ ગયા પછી જે છાંડું ઉખડતું તે.

કપોત, પુ ન [સં] ડોક રક્તની છાંટ હોય તે ખચુતર; કપોતા. કપોતી—(માદા).

કપોતરું, ન [સં] ફેળું દુધી વગેરેની કાપેલી જે બાડી બાલ તે; ગાયનું.

કપોલ, પુ [સં] ગાલ.

કપોળ, કપોલ.

કપોળ-કલિપત, વિ જુડું; ખતાવટનું; મનનાં ફાંટાનું.

કપોળું કાઢવું, બાળકના કપાળના ઉપરના ભાગના વાળ કાઢવા.

કપડ, કપડું.

[ભરવાનાં].

કપા, પુ સાદાંના સીવેલા કાથળા (ખજુર વગેરે

કપી, સ્ત્રી નાનો કપો.

કપો, પુ સેલથી ભાર ઉચકાઈ આવે તેને સાર એક યન્ત્ર. એ યન્ત્રમાં, લાકડાં—ખાતુના કકડામાં ખેસાડેલું પથ્થુ ફરતું એક નાનું ચેડું હોય છે તે એ ચેડાની ઉપર વચ્ચોવચ એક જરા ઉણડા કાપો હોય છે. એ કાપા ઉપર દોરડું નીચે ઉપર લપસતું રહેને જ આવ કરે છે. કુવાનો કપો; વાણ ઉપર અને અને ડાકા ઉપર કપા હોય છે.

કફ, પુ [સં] છાતી મળાને રહેતો એક રોગ; વાત પીત ને કફ એ ત્રણ કેવાય છે તેમાંનો એક. ૨ દુઃખ દેતા રસને બાર કાડી નાખવાની ફેફસાંની જે તજ-વીજ તે. ૩ ગળામાંથી જે મળ બાર પડે છે તે. ૪ ચક્રમક શળગાવવાનો બળેલો રૂ; ગુલ; કપ.

કફ-જવર, પુ [સં] કફ થકી આવતો જે તાવ તે.

કફન, ન [આ] મુઠાને ઓરોડેલું જે લુગડું તે; શબને ઢાંકવાનું વસ્ત્ર.

કફની, સ્ત્રી ભેગી ફરીતનું ડુંકી બાપનું જે પેહેરત તે.

કફરું, કપરું.

કફા, નારાજ; ગુરસે.

કફરું, કપરું.

કફાયત, કિફાયત.

કફેડું, ન [સં] રોજ માથાફેડ કર્યા કરે તેવું—અભાગિયું જોડું (સ્ત્રી પુરુષનું).

કફેડું-રં, વિ અધરું; મુશકેલ; કઠણ.

કખજ, વિ કખજમાં હોય તેવું. ૨ ઓડા ન આવતો હોય તેવું—પેટ કખજ છે.

કખજન, ન [સં] કખજે.

કખજિયત, સ્ત્રી કખજ હોય તેવી હાલત.

કખજે, પુ [આ] પકડી—ધરી—ધેરી પોતાની સત્તામાં રાખતું તે; તાપે; દખાણ; હવાલા; કખજે કરવો; કખજમાં લેવું. કખજે રાખવો વગેરે એમ પ્રયોગ થાય છે. ૨ બાંહે વગરનું બોરિયાંવાળું બદન.

કખટ, કખાટ.

કખડાવું, કિં અંચો શરીરે લેવાવું; સુકાડું (મન્દવા-ડપી). ૨ માંદ પડતું; શરીર બગડવું. [ખીનું તામ.

કખન્ધ, ન [સં] ધડ (માથા વિનાનું). ૨ રાહનું

કચર, સીંઠ [આંઠ] દારેલાં માણસના ખાડા ઉપર
જે ચણતર કચ્છું હોય તે; દેયડી; સમાધ.

કચરેસ્તાન, નં મલેચ્છ વગેરેના મરણ પામેલાને
દાટવાની જગા. ૨ જ્યાં કચરો હોય તે ઠેકાણું.

કપાટ, નં [અંઠ કપખોડ] સામાન મુકવાનો ખાના-
વાળો—એ આરણ્યવાળો લાકડાનો ખનાવેલો ઉભો જે
ઘાટ તે; દોલાખ; થોડું ભણ્ણારીઢ.

કપાડ, પું ધાસની ગચ્છ.

કપાડિયું, વિં જડુ અને જોરવાળું.

કપાડી, પું લાકડાં કાપનારો; કઠિયારો.

કપાડું, વિં નખળું; નકારું.

કપાખ, કવાખ.

કપાખચીની, સીંઠ [કાંઠ] ચીનીકપાલા.

કપાલો, પું [આંઠ] જેમાં આપવા લેવા સગ્ગન્ધી
કબ્જાત—સરત—કરાવ હોય તે કાગળ; લખત; ખત.
(વેચાણુ—ગીરોના કપાલા, માલનો કપાલો વગેરે).

કમિલો, પું [આંઠ] ઘેરી છોકરાં; કુટુમ્બ; પરિવાર.
૨ ઘેરી; સીં.

કમી, કમ્.

કમીરપન્ધી, વિં કમીરનાં ધર્મ મતને માનનારો.

કમિલદાર, વિં કુટુમ્બવાળો; ગૃહસ્થ; પરણેલો.—
પુરુષ.

કમીલું, નં સચંવાલું—કુટુમ્બકમીલું.

કમ્પાચયું-દ્વી, વિં [સંઠ કુમ્પુદિ] નકારી—આડી—
ખોટી સમજણવાળું; ઉઘિા વિચાર કરનારું.

કમ્, અં [હિં] કદી; કદાપી; કાઈ દિસી.

કમ્પતર, અમ્પતર.

કમ્પલ, વિં [આંઠ] ખાતરીથી હા કયલી હોય તેવું;
નક્કી માનેલું; મજુર.

કમ્પલત, કમ્પલાત.

કમ્પલલું, iંકં સંઠ કમ્પલાત આપવી; વચન આપવું;
કાંઈ વાતની હા પાડવી.

કમ્પલાત, સીંઠ [આંઠ] ખાતરીથી જે કેવું—લખી
આપવું તે; વચન; ઇકરા; કરાર; કરાવ; કાલ;
નક્કીની હા.

કમ્પલાતનામું, નં લખાણમાં જે કમ્પલાત તે.

કમ્પલિયત, કમ્પલાત.

કભા, પું પછાતી વખત, કુલેકાં વખત પેરવાનું કી-
નખાખનું કડિયું—અકુરખ. ૨ ખનું.

કભાય, પું જમો. “કભાય કેને પામરી પટકા, નામ
ન જ્યે ગણિયાંજ” (પ્રેમાનંદ). સીંઠ ખાંધ. “કસરી
વાથો પેરણે, શોભતી જોડ કભાય” (ઘેરાંના ગીત).
‘ખોટી કભાય કરો યેસતી, ઘટે તાંહાં દો દોરો’ (પ્રેં).

કમ, વિં [કાંઠ] ઓણું; થોડું; બાણું. [અક્ષલ.

કમ-અક્ષલ, વિં ઓછી અક્ષલનું. ૨ સીંઠ થોડી

કમ-કદર, વિં ઓછી કદર કરનાર. સીંઠ થોડી કદર.

કમકમનું, કિં અંઠ કુજનું; કાંપનું. ૨ કણકણા આવવા.

કમકમાટ, પું કમકમનું તે. ૨ કપટાળો; ધિકાર.

કમકમી, સીંઠ કમપારી.

કમ-કોવત, વિં શક્તિ—જોરવાનાનું; નખળું.

કમ-ખરચ, પું ઓછો ખરચ.

કમખો, પું કાંચળી; કાપડું; ચોળી. ‘કમખ પત્રના
ગુંથેલ કમખાને’ (શાકુંતલ).

કમ-ખોરાક, પું ઓછો ખોરાક. [ચાખક; સોટી.

કમચી, સીંઠ ચાખકને છેડે જે દોરી હોય તે. ૨

કમ-જખાન, વિં થોડું ખોલનાર. ૨ હીણું ખોલનાર.

ક-મજરે, અંઠ નિરર્થક; ખરબાદ; ફોકટ.

કમ-જાત, વિં જુઝ્યું; હરામી. ૨ ઓછાપેટનું. ૩
તુકમંદેર; વર્ણસકૂર; હીણાં કુળમાં ઉછરેલું.

કમ-જદે, વિં ઓણું વધતું. [હિચકાર; કાપર

કમ-જુરત, વિં ઓછી શક્તિ—હિમ્મતનું; અશક્ત;

કમ-જોર, વિં ઓછાં જોરનું; અશક્ત; નખળું.

કમક, પું [સંઠ] કાચળો. “કમકરૂપ ધચ્છું મોરાર,
ચોદ રત્ન કાડયાં સમુદ્ર મોળર” (પ્રેમાનંદ).

કમજડળ, નં [સંઠ કમજડળ] લાકડાં અથવા ધાતુ-
નું પાણી પીવાનું નાળાંવાળું વાસણ—ધણું કરીને
સન્યાસી જાહચારી વાપરે છે.

કમતર, વિં [કાંઠ] વધારે ઓણું; ધણું થોડું.

કમતરીન, વિં [કાંઠ] સહુથી હલકું—પામર—રફ—
કપ્પાલ—ગરીબ—તુચ્છ—હીણું; દાસાનુદાસ (લાં
તમારો કમતરીન સેવક). [ઘટતું.

કમતી, સીંઠ [કાંઠ] ઘટ; ખુટ; ખુટકા. વિં ઓણું;
કમ-તોલ, વિં ઓછા તોલનું.

ક-મનનું, વિં મન—ખ્યાર—ખુશી વગરનું; જોર જુ-
લમનું; અલાકારનું.

કમ-નજર, વિં [કાંઠ] ઓછી—કુંડી નજરનું. ૨
ઓછી જોરખાતી.

કમ-નસીબ, વિં ઓછાં—માઠાં નસીબનું; અભાગિયું.

કમ-પાક, પું ઓછો પાક.

કમ-પેશ, વિં [કાંઠ] ઓણું વધતું; કાડવાનું વધારવાનું તે.

કમ-ખખત, વિં [કાંઠ] અભાગિયું; નસીબવાનનું;
ભાગ્યહીન. ૨ ખ-ધું; જુઝ્યું.—કપકા આપતી વેળા
વપરાય છે. [લત—દશા.

કમ-ખખતી, સીંઠ [કાંઠ] કુદૈંવ; વિપત્તિ; પડતી હા-

કમર, સીંઠ [કાંઠ] કડ; કેડ; કટિ. ૨ કમરના થા-
પા. કમર કસવી—ખાંધવી એટલે કમરે તાણીને

પટ્ટા આંધવો. ૨ હામ ભિડવી; તૈયારી કરવી. કમર ભાંગી જવી—આશા ભક્ત થવું; નાહિમેદી થવી. કમર તોડવી—સખત મેહેનત કરવી. ૨ પુષ્કળ માર મારવો. ૩ સ્ત્રી સાથે સંબંધ કરવો (લાક્ષણિક). કમરમાં જોર એટલે હિંમતવાળું. કમરનું દીકું એટલે જાતી—હિંમત વગરનું; પેાચું; કાયર.

કમર-કસ, ન૦ કમરમાં કસ આવે તેવું ઓસડીયું. કમરખ, ન૦ [સં૦ કમરફ] એક જાતનું લીકું પીળું રતુમ્કુ એવાં બેળવાળું ખટમધુરું ફળ.

કમર-પટો, પુ૦ કમરે આંધવાનો પટો. ૨ ધરેણું; કન્દોરો; કટિમેખલા.

કમર-ખન્દ, પુ૦ કમરપટો.

કમલા, સ્ત્રી [સં૦] લક્ષ્મી.

કમ-સુખન, પુ૦ [ફા૦] ઓછા—ખરાળ—તાલા-યેક—જુડા ઘોલ; મેણું; ગાળ; અપશમ્દ.

કમ-સુખન-ની, વિ૦ [ફા૦] થોડું—મતલબ જેટલું બોલનાર. ૨ અથડતા શબ્દ ફાડનાર.

કમળ, ન૦ [સં૦ કમલા] પાણીમાં પેદા થતું લાખ્ખી દાંડીનું એક ફૂલ. ૨ એ આકારનું દેવને ભેસાડવાનું જે વાસણુ તે. ૩ ગર્ભસ્થાન. ૪ કમળકાકડીનું ફૂલ. ૫ પૂજના લીમાંથી તેવો આકાર કોતરી કાઢવો અને તે ચડાવવો વા મરતક ચડાવવું તે.

કમળકાકડી, સ્ત્રી૦ કમળનું ખી; એક ઔષધી.

કમળકોશ, કમળનો દોડો.

કમળલોચના, સ્ત્રી૦ કમળના જેવી આંખવાળી સ્ત્રી.

કમળવદના-ની, સ્ત્રી૦ કમળનાં જેવાં મોડાંવાળી સ્ત્રી.

કમળા, સ્ત્રી૦ [સં૦ કમલા] લક્ષ્મી.

કમળી, સ્ત્રી૦ કમળનાં જેવાં વાદળી રક્તનાં એક જાતનાં ફૂલ.

કમળો, પુ૦ અધું શરીર પીળું ચર્ધ જળ અને રોગી અધી સીજને પીળા રક્તની જ દેખે તેવો એક રોગ. ૨ મોઠાં લીજીતી જાતનું એક ફળ. ૩ (લાક્ષણિક) અદેખાઈ; ધર્મો. એની આંખમાં અડુ કમળો છે.

કમાઇ, સ્ત્રી૦ કમાતું તે. ૨ કમાયલું તે; પ્રાપ્તિ; પેદાશ; નફો.

કમાઉ, વિ૦ કમાતું હોય તે; પેદા કરનાર; રળતું; ઉઘમી.

કમાડ, ન૦ [સં૦ કપાટ] ખારણું; ખાર; દરવાજો.

કમાડું, ન૦ ખેતરમાં ક્યારે ક્યારે પાણી જવા સારુ ક્યારાની પાળની આંધ તોડ કરવી તે.

કમાણી, કમાઇ.

કમાન, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ચડાવેલું કામઠું; ધનુષ. ૨

કડિયા સુધાર વગેરે કારીગરે પાડેલો જે ધનુષ આકાર તે; મેહરાય, ૩ આકાશમાં જે ધનુષ—મચ્છ તણાય

છે તે. ૪ ઘડિયાલ, ગાડી, કોચ વગેરેમાં સ્થિતિસ્થાપક ગુણુ રાખનારી જે લોડાંની સાંકળી આંકડા વગેરે હોય તે.

કમાનદાર, વિ૦ [ફા૦] કમાન—મેહરાયવાળું.

કમાલ, વિ૦ [આ૦] ખુબસુરત; સુંદર. ૨ ધણું સારું; ઉત્કૃષ્ટ. ૩ પૂર્ણ. ૪ વિદ્યારીનો પૂરેપૂરો જે દર સરકાર લે તે.

કમાલયા, પુ૦ અહુચરાજમાં માનતામાં મુકાયલા છોકરાઓ જે પાવે સાથે ફરે છે તે.

કમાવિસદાર, કુમાવિસદાર.

કમાવું, ફિ૦ સ૦ ધન, યશ, વિદ્યા વગેરેની પ્રાપ્તિ કરવી; મેળવવું; પેદા કરવું; ઉઘમ—વેપાર કરવો; રળવું. ૨ નફો—લાભ—ફાયદો ફાડવો.

કમી, વિ૦ [ફા૦] ઓછું; ઊણું; યાદી.

કમીજસ્તી, સ્ત્રી૦ ઓછું કેટલું ને વધતું કેટલું તે આંખની તપસીલ—હિસાબની જે વિગત તે.

કમીન, વિ૦ [આ૦] કપડી; દૈવામેલું. [(પુરુષ).

કમીનો, વિ૦ [ફા૦] છેક દલકો; પામર; કમ્પાલ ક-મોત, ન૦ શિસ્તતા મુજબ વખત અને રીતસર જે મોત ન થવું તે; અકાળમૃત્યુ; ખુનથી—કુખ્યાથી—વગેરેથી જે એકાએક મોત થાય તે.

કમોદ, સ્ત્રી૦ ખુશમો આપતું ઉત્તમ જાતનું ભાત અથવા તેના ચોખા. ૨ કલ્યાણરાગનો એક ભેદ. ૩ કુસુદ. કમોદ આપવી—જિલાવવી એટલે માર મારવો; કેસરી કરવી.

કમોદની, સ્ત્રી૦ કુસુદિની.

કમોદિયો, પુ૦ એક જાતનું લાકડું—પાતળી સાગડી જેવું થાય છે. ૨ એક જાતનો કન્દ—પાધામાં આવે છે.

ક-મોસમ, સ્ત્રી૦ મોસમ નહિ તે; ખોટો—અચોગ્ય સમો.

કમ્પ, પુ૦ [સં૦] હાલતું—ધુજતું તે (સાધારણ રીતનું). ૨ હાલ્યાં કરવું તે; ધુજરી; કમ્પારી (ભય, શોક, રોગ, વગેરેથી). ૩ કણકણુ; કપટાળો.

કમ્પન, ન૦ [સં૦] હાલતું—ધુજતું—કમ્પતું તે.

કમ્પની, સ્ત્રી૦ [અ૦] મણડળી; જશો. ૨ ભાગી-દારોની રોળી; પન્ત્યાળ. ૩ સફૂત; સોજત.

કમ્પવાય, પુ૦ [સં૦] શરીર ધુજ્યાં કરે એવી જે વાતવિકૃતિ તે.

કમ્પાણ, ન૦ [સં૦ કમ્પન] લાકડાંના તોળાટ તાણવાં વગરની દાંડીનો જે કોટો વાપરે છે તે.—એમાં કાંટાની સાય દાંડી ઉપર અધવચ બરાબર નથી હોતી પણ લાંબે ટુંકે અન્તરે હોય છે. ૩ તડ-કામાં ક્યથાથી થતો એક રોગ.

કમ્પાણી, વિ૦ તોળાટની એક જાત.

કમ્પાયમાન, વિ૦ કાંપતું; ધુજતું; હાલતું; કમ્પવાળું.

કમ્પારી, સ્ત્રી ૦ કમ્પ.

કમ્પારો, પુ ૦ કમ્પ.

કમ્પાસ, પુ ૦ [અં] અન્તર તપાસવાનું—જમીન માપવાનું ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક ઓળખ. ૨ દિશા જાણવાનો યન્ત્ર; હોકાયન્ત્ર.

કમ્પિત, વિ ૦ ધા ૦ [સં] કાંપતું—હાલતું—ધુળતું થયેલું હોય તેવું.

કમ્પુ, સ્ત્રી ૦ [અં] ધાવણી. ૨ લશ્કરની ટુકડી; ફોજ.

કમ્પલ, પુ ૦ [સં] કામળો; ધાલળી.

કમ્પુ, પુ ૦ શક્તિ. ૨ સંખ્યા. ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦, 'એ કમ્પુ બાવન નિશાચર પાળનારી'.

કમ્પુગ્રીવા,—શક્તિના જેવી ગરદનવાળી (સ્ત્રી). જેમ શક્તિને તણુ રેવા તેમ ગરદન ઉપર પણુ તણુ રેવા.

કમ્મર, કમર.

કમ્પો, પુ ૦ કનકવાની જે બિબી કામડી-સળી તે (વાંકીને કામ કે છે). ૨ કરડો (૧ લા અર્થમાં).

કયામત, સ્ત્રી ૦ [આં] સરવે મુએલાનું પાણું-ઉઠતું તે; સરવે મુએલાં પ્રાણીઓનો સામટો ઇનસાફ થવાનો દાંડો; છેલ્લા દાંડો.

કયાસ, પુ ૦ [આં] કલ્પના; અટકળ; ધારણા.

કયું, સં ૦ [હિં] નપુંસકવિક્ર્મના નામને ઓળખી લેવાને સાર પુછતી વેળા એ શબ્દ વપરાય છે; કાણુ.

કયું, કેતું એનો ભૂતકાળ. કંઈ છુટતું—કંઈને ન ફેવાના વાંકમાંથી નિકળી જતું.

કર, પુ ૦ [સં] કિરણ. ૨ હાથ. ૩ રાજ્યના ખરચને સારું સરકાર, રૂપતપાસેથી જે વેશે લે તે; છાપો. ૪ ધરમનો લાગો. ૫ જગત; દાણ; મેહસુલ. ૬ કરનાર એવો અર્થ રાખે છે—સુખકર; પ્રકાશકર. ૭ (દક્ષણીમાં) રેનાર, વસનાર એવો અર્થ રાખે છે—પુણ્યકર; ચાણકર.

કરક, કર્ક.

કરકડી, સ્ત્રી ૦ મુઠ્ઠાને લઈ જવાની વાંસની સાંકડી નિસરણી. એમાં ઉભા સલક્રૂ ને આડી વાંસની ચીપ દોરડીથી બાંધેલી હોય છે; કાકડી; ખાટલી.

કરકડોળ, નં ૦ પરચુરણ કંઈ કંઠોળ તે.

કરકડ-વડી, સ્ત્રી ૦ ખારી તીખી કડકડ કરતી જે વડી તે—ચોખા વગેરેની બને છે.

કરકડાટ, અં ૦ સ્પષ્ટતાથી અને ઉતાવળથી (વાંચતું).

કરકરું, વિ ૦ [સં] કર્કરું છેક મેદા જેવું લીસું—સુંવાળું નહિ તેવું; વચમાં વચમાં ગ્રીણી ગ્રીણી કાંકરી જેવું લાગતું હોય તેવું (લોટ વગેરે); જડું; ખડખડું. ૨ તીવ્ર; ચક્ષળ (છાકરું). ૩ કરડું; કઠિણ.

કરકશ, કર્કશ.

કરકશા, સ્ત્રી ૦ [સં] કર્કશા વડવાડિયેણ; કોર

ભાવણ કરનારી; નિર્દય (સ્ત્રી). 'ધન ધનરે પુરુષ તારું ભાવેગ, કરકશા નાર મળી.'

કરકસર, સ્ત્રી ૦ હાથ રાખીને—સમભાળીને—જરૂરનો જ ખરચ કરવો તે; મિતત્વય.

કરકાંઠિયું વિ ૦ ફકત હાડ ચામ રહેલાં હોય તેવું; છેક પાતળું. કરકોચલી, કરચલી.

કરખ, પુ ૦ દુઃખ; શોક. "હરખે કરખે અનુભવ કશા, આકાશ ઉદરમાં વરતે દરો દિશા; જ્યારે જેનું રાજજ બળુ, ત્યારે માનવી તેની આણુ" (અખો).

કરખી, પુ ૦ ખેડુત.

કરગરતું, કિં ૦ અં ધણી જ ગરીબાઈથી રડવા સરખુ મોડું કરીને કાલાવાલા કરવા—માગી લેવું; આછાછ કરવી. [રજ.

કરગસ, સ્ત્રી ૦ કરચ. ૨ મેલ; કરચે. ૩ ગ્રીણામાં ગ્રીણી કરચ, સ્ત્રી ૦ છેક જ નાની પાતળી કકડી; ગ્રીણા બુકા.

કરચલી, સ્ત્રી ૦ હર કોઈ સુંવાળી—સાફ વસ્તુનું સફ્ટો-ડાઢ અથવા વળી જતું તે—(લુગડાં, ચામડી વગેરેની કરચલી). ૨ કરચલાની માદા.

કરચલું, નં ૦ પાણીમાંનો એક જીવ. એના શરીર ઉપર અડધે અડધે તસુને છેટે આડા આંકા હોય છે. કરચલો, કરચલી.

કરચાવડું, કિં ૦ સં ચીડવડું.

કરચો, પુ ૦ સાફ ન મુડાયાથી આછા કેશ રૂઢ. જય તે (અનાડી હળમે કરચા રાખ્યાં).

કરજ, નં ૦ [આં] કર્જી કાઠની પાસથી વ્યાગે લિધેલું જે નાણું તે; દેવું; દેણુ. કરજ કરતું, કરજ વાળતું—અદાકરતું એમ ફેવાય છે. કરજે કાઠતું—કરજ કરતું.

કરજદાર, વિ ૦ કરજ કરનાર; દેણુદાર.

કરખાળી-ઝાળી, સ્ત્રી ૦ દીવા ઉપરના જે કાંડિયામાં કાજળ પાડે છે તે; મેસ પાડવાનું કાંડિયું.

કરજ, નં ૦ [સં] એક જાતનું ઝાડ.

કરજ-ગ્જો, પુ ૦ [હિં] ડ્રવારો.

કરડ, સ્ત્રી ૦ ભરડેલું ભાત—એમાંથી નિકળેલા ચોખા તે. કરડના ચોખા કેવાય છે. ૨ ચૂલાની અન્દરની બળેલી માટી. ૩ કરી, ફળાં, ધાસ વગેરે ખરીદી કરનારને સેંકડા ઉપર જે પાંચ, દશ બસતી મળે તે.

કરડકણું, વિ ૦ કરડવાની ટેવ હોય તેવું.

કરડપાંચિમ, સ્ત્રી ૦ શ્રાવણ સુદ પાંચિમ. એ દાંડ ગ્રેરાં-ઓ કરડની ખિચડી ખાય છે.

કરડલું, કિં ૦ સં કાઠની ચાંમડી ઉપર દાંત દેવા—પાડવા; બચકું ભરતું; કરડી ખાતું.

કરડાપાટી, સ્ત્રી ૦ સોનીનું એક ઓળખ.

કરડી-નજર, સ્ત્રી ૦ થીંક લાગે તેવી—આકરી નજર. ૨ ગુસ્સો; જીલમ; શક્તિ. ૩ ગેર મેહરબાની; અવકૃપા.

કરડું, વિં આકરે; સખત; કરડો તાપ. ૨ તાતા સ્વ-ભાવનું; સખતી કરનાર (ઉપરી).

કરડો, પું પગને અડુડે ધાલવાની રૂપાની અને હાથની આંગળિયે ધાલવાની રૂપા—સુનાંની જે બાડી વીડી તે—એની જોડ હોય છે જે કરડા કેવાય છે. ૨ કન-કવાની જાળી કામડી. ૩ સોનાનું એક ઓભર. ૪ આકરે; ગરમ. એની નજર કરડી છે.

કરણુ, નં [સં] કોઈ પણ ક્રિયાનું જે સાધન તે; જે વડે—જેની મારફતે કંઈ કામ થાય તે.—રામે, વાલી વાનરને બાણે માચ્ચો—કરણુ તૃતીયા વિભક્તિ-માં જ આવે. ૨ તીસ ઘડી અથવા બાર કલાક અથવા અડધી તિથિ જેટલો જે કાળ તે—એ સહુ મળીને ૧૧ છે—અવ, બાલવ, કૌલવ, તૈતિલ, ગરજ, વણિજ, વિષ્ટિ, શકુનિ, ચતુષ્પદ, નાગ, કિસ્તુક (જ્યોતિષ). ૩ કરવું તે—શુદ્ધિકરણુ, પક્ષીકરણુ, એકી-કરણુ. ૪ ૪ [સં] કિરણુ].

કરણુ, સ્ત્રી એક ઝાડ. એનાં ફૂલ દેવને ચડે છે.

કરણુહાર, વિં કરતા હરતા; કરનાર.

કરણી, સ્ત્રી જે પ્રકારે કર્મ કરવાં તે. કરવું—કિંધેલું તે (કરણી તેવી પાર ઉતરણી). યોગ્ય કર્મ કરવાં તે સારી અને અયોગ્ય કરવાં તે નરસી કરણી કેવાય. ૨ કડિ-યાની થાપી. ૩ જેનું મૂળ નિઃશેષ ન નિકળી શકે તેવી સંખ્યા—૩, ૭, વગેરે (અણિતમાં).

કરણીકા, સ્ત્રી કૂલની અન્દરનો ભાગ જેમાં બી થાય છે તે.

કરણીય, વિં [સં] કરવાને યોગ્ય.

કરણ, પું પક્ષી વિશેષ.

કરણ, પું પક્ષી વિશેષ.

કરણડો, પું [સં] કરણડું કહિડયો. સ્ત્રી કરણડી, પાંસનો નાનો કહિડયો.

કરત, સ્ત્રી રત—મોસમ નહિ તે; અયોગ્ય સમય.

કરતલ, નં [સં] હથેલી.

કરતવ, નં [સં] કરતવ્ય] કરવાનું તે; કૃત્ય.

કરતાં, અં જે જાણુનો અથવા જે વસ્તુનો મુકાબલો કરતી વખત એક બીજાના ગુણ અને સંખ્યામાં ઉતર ચડ અથવા કમી જારતી દેખાડવાને જે શબ્દ તે બેની વચ્ચે મુકવામાં આવે છે તે. વેળાએ પક્ષમી વિભક્તિના પ્રત્યય થી-થકી, કરતાં એ શબ્દનું કામ ચલાવે છે—પરમાર્થ કરતાં બીજું મોટું પુણ્ય કંઈ નથી; ધનથી પ્રતિષ્ઠા સોગણી સારી. ૨ છે તો પણ; છતે જો. ત્યાં જવાની મારી સલાહ નથી એમ કરતાં જશો તો તમારે તમારું ભોગવી લેવું પડશે. નાપાસ થવા જેવું છે તો ખરું તે કરતાં પરીક્ષામાં જળે. કરવું એ ઉપરથી કરતાં એટલે જ્યારે કામ ચાલતું હોય ત્યારે.

કરતા-કરતાર, પું [સં] કરતાં બનાવનાર; સ્વ-નાર; પેદા કરનાર; [૨ ઉચ્ચર.

કરતાલ-ળ, સ્ત્રી [સં] કરતાલિકા-લા] તાલ. રાખવાનું જે સાધન તે.—અડુડો અને વચલી આંગળી એ બેને જોરે વગાડવાની લાકડાં અથવા ધાતુની જે બે ચીપો તે, બન્ને હાથની મદદથી વાગતી જે પિત્ત-ળની—કાંસાની થોડી પોલી ચક્રતિયો; કાંસીયાં; આંઝ.

કરતુક-તા, નં કરતવ; કૃત્ય; કર્મ (નકારાં).

કરતો કારવતો, કારભારી,

કરતો હરતો, સત્તાધારી.

કરનાર, વિં જે કોઈ કંઈ કામ કરે તે.

કરનાં, કામ કરતાં (કવિતામાં).

કરપણુ, વિં [સં] કૃપણુ] કલ્પસ; બખીલ.

કરપદ્મવ, પું [સં] હાથ (કવિતામાં). ૨ હાથ-નો સફૂત. [ધારતી.

કરપ, પું અધિકાર—ઉપરીપણાનો ડોળ—દમામ. ૨ બીક; કરપદ્મવી, સ્ત્રી હાથની આંગળીના ચાળાથી સફૂ-તમાં વાત કરવાની રીત; હાથનાં નામાં.

કરપણું, કિં સં થોડું થોડું કરડવું. ૨ કાતરવું.

કરપા, પું કરચા. સ્ત્રી કૃપા.

કરપાલ, નં તરવાર. ૨ આંગળાનો નખ.

કરપી-ણ, વિં [સં] કૃપણુ] કલ્પસ; બખીલ; જેને હાથેથી કંઈ છુટે નહીં તે. દીન. ૨ નિર્દય.

કરખ, પું આંહો મોટો ધાક; હાક.

કરખડી, સ્ત્રી ખણતર વગેરે પક્ષીઓને દાણા નાખ-વાનું લાકડાંનું જે ચારીએ બાંધી રાખવામાં આવે છે તે. ૨ કળપી; રાંપી.

કરખોર, નં બરુની જાતનું જાડું ધાસ.

કરમ, નં [સં] કર્મ] કરવું; કામ; કર્મ. ૨ નસીબ; ભાગ્ય; ભાગ્ય; કપાળ. ૩ ધાતકી—નિર્દય કામ. (અરેરે શું કરમ કરે છે). ૪ રસ્તો માપવાની લાકડી. એ લખ્યાઈમાં બે કદમ હોય છે. કરમ ઉધડવું—નસીબ ખુલવું. કરમ બાંધવાં—પાપ કરવાં. નકારી દશ થવા જ્યાં કર્મ કરવાં. કરમ-કૂટ્યું—અભાગિયું. કરમના ભોગ—નકારી દશ થવી. 'જનમ આપે જનેતા, પણ કરમ ન આપે કોય.' [છે તે.

કરમ, પું [સં] કર્મ] પેટમાં લાગ્યા ધોળા જે જીવથાય કરમકાણી, સ્ત્રી ભુંડાં નસીબની વાત; દુઃખનું વર્ણન. ૨ પોતાની વડાઈની વાત. ૩ નજીવી વાત; દાયલું.

કરમદી, સ્ત્રી એક જાતનું ઝાડ.

કરમદું, નં કરમદીનું જે કળ તે. એ કદમાં પસ્તાં જેવડું ને સ્વાદે ખાડું હોય છે ને અથાણા વગેરેમાં વપરાય છે. એ બે જાતનાં છે, એક સપેત ને એક લીલાં, ને પાકે તારે જંજીવા રજૂનાં થાય છે.

કરમ-અખસેશ, સ્ત્રી [આં] ભાગ્યશાળીપણું.
૨ સખાવત; ઉદારતા. ૩ ક્ષમા.

કરમલડો, કરમો.

કરમવેરો, પું માથા દીઠ આપવો પડતો જે કર તે.
(સરકારને); જીજ્ઞાસો. ૨ નસીબમાં લખાવેલી જે વેઠ તે.

કરમાણી અખમો, પું ગાંધીને ઘેર મળતું એક
કડતું ઓસડિયું (અજમોદની જાત).

કરમાધરમી, અં નસીબમાં હશે અને પૂત કીધું
હશે તે પ્રમાણે. 'સોદો તો કીધો છે હવે નફો
કરમાધરમી છે.'

કરમાણું, કિં અં તેજ—રસવનાનું થઈ જવું; સુકું
થવું. ૨ સફોડાવું; ખીડાવું.

કરમાળા, સ્ત્રી આંગળીના કાપા ગણીને જપ કરવો તે.
૨ હાથમાં રાખેલી જપ કરવાની માળા.

કરમી, વિં નસીબદાર; ભાગ્યશાળી; સકરમી.

કરમો, પું રાંધેલા ભાતમાં દહીં ભેળી છારું મીઠું
નાખી માતાને જે નૈવેદ્ય ધરે છે તે.

કરમોડવું, કિં સં ઘી—દીવેલ વગેરે પદાર્થ થોડોક
લખતે અનાજ સાથે ચોળવો—મસળવો; મોવું.
૨ ચોળવું. 'દહીં ને ભાત કરમોડીને ખાજે.'

કરમોડિયા, પું ટોરને થતો એક રોગ.

કરલ, સ્ત્રી ચિકણું; કઠણ મટોડું (ખડકના ભાગવાળું).

કરલડો, પું તાંબા પિત્તળનું—ધણું કરીને—મટોડીનું
વાસણ જેને ટુંકું નાળનું હોય છે તે.

કરલત, સ્ત્રી [સં કરપત્ર] લાકડું વેરી પાટિયાં
પાડવાનું દાંતાવાળું લોડાનું હથિયાર. કરલત મુકાવવી
એટલે ઉધિ માથે ટટાર બન્ધાઈને ગુલ આગળથી કરલત
મુકાવી લાકડાંની પેટો વેરાઈ જવું—એમ કીધાથી
આવતે જન્મ મનમાંનું સુખ મળે છે એવી એક ધર્મ
ધેલાઈ અસલ ચાલતી હતી. 'કાશીનું કરલત' એ કેતી છે.

કરલતી, સ્ત્રી નાની કરલત. ૨ સોનીનું એક ઓઝાર.
૩ એક જાતની થોડાગાડી. [છેડો તે.

કરલતીકાર, સ્ત્રી કરલતના આકારની જે કાર—

કરલતીદાવ, પું કુરતી કરવાનો એક પેચ. [હોય તે.

કરલરું, વિં જે વરસનો પાક આઠ આનીથી ઓછો
કરલરુંવર્ષ, નં જે વર્ષમાં આઠ આનીથી ઓછો પાક
થયો હોય તે.

કરવીર, નં [સં] એક જાતનું ફૂલ; કરેણનું ફૂલ.

કરવું, કિં સં [સં કૃ] હરેક વસ્તુ—વિચારીને
ધારેલી હાલતપર લાવવા સારું તે ઉપર મહેનત લેવી.

૨ મહેનત લઈ ધાણું કામ પાર પાડવું; પૂર્ણ હાલ-
તમાં લાવવું; બળવવું. ૩ નવું ઉપજાવવું; નવી
દશામાં આણવું; બનાવવું. ૪ પાળવું; વત દાખલ
ગણવું. તે મજૂરવાર કરે છે.

કરશણ, નં જાર—ખાજરીનું ડુંકું; કણસું. ૨ ખેતી.
૩ ખેતરમાં ઓરેલાં અનાજના જે છોડો તે; મોલ.

'ઓણ કરશણ સારું છે.'

કરશણી, પું [સં] કર્ષણ—ખેતી ખેડત. 'પંડિત
તે તે વિદ્યા કરશણી, સંત તો છે તે કળના ધણી.'
(અખો).

કરસફ, પું [આં] ખડિયામાં ધાલવાના સુતર રેસ-
મના જે રેસા તે. ૨ અડકાયેલી ઘેરી જે ચિથરાં
કામમાં આણે છે તે.

કરો, નં [સં કર] હવામાંથી છુટું પડી બન્ધાઈ
ગયલું અતિ ટાકું પાણી જે નાના મોટા પથ્થરના
આકારમાં વરસે છે; એક પ્રકારનો વરફ.

કરોજવું—ઝવું, કિં અં ઝાડે જતાં વાર લાગતી
હોય તો જલદીથી ખુલાસો કરવા સારું દમ જિંચો
રાખી પેટને જીર આપવું.

કરોટી-ટી, સ્ત્રી કપાસ ટુવર વગેરેનાં સુકાઈ ગયેલાં
ઝાડાં—ડાળાં.

કરોઈ, પું પાટિયાં વેરનારો.

કરોઝલ, વિં શોભી રયલું; કળા કરી હોય તેવું—
માર પોતાનાં પીઝાં, ઉભાં મુગટના આકારમાં કરે
છે ત્યારે તે કરોઝલ કેવાય છે. [કાખી.

કરોખી, સ્ત્રી સ્ત્રીઓની કાંચળીનો બગલ ઢાંકવાનો ભાગ;

કરોડ, પું પવેતના કરોડ.

કરોડી, સ્ત્રી નદી અથવા ખાડીના કિનારા આગળની
જે જમીનમાં ખાડો—ખોલાણું હોવાને લીધે જ્યાં
ધણું પાણી રે તે. ૨ સોનીનું એક ઓઝાર.

કરોડો, પું નદીના કિનારાનો જે ભાગ જિંચો અને
છેક સીધો આવી રયો હોય તે; ભેખડ. ૨ જે આડાં
લાકડાંની ઉપર વેરવાનું લાકડું જાણું કરવામાં આવે છે તે.

કરોણી, પું વાણુના ધણીની તરફથી વાણુમાં તપાસ
રાખવાને નિમાયલો જે પુરુષ તે, એ, વાણુની દરમિયાન
સફર સાથે જાય છે ને આવે છે.

કરોમત, સ્ત્રી [આં] યુક્તિ; કળા. ૨ કિસમ;
હુન્નર. ૩ જાહેર; મોહ; અચરતી.

કરોર, પું [આં] કબૂલાત; વચન. ૨ ઠરાવ; પાકો
વિચાર. ૩ ચેહેન; નિરાંત; આસાએશ. ૪ રોગ-
થકી છુટું—સારું થવું. 'એને કરોર થયો—વળ્યો.'

કરારદાદ, પું [આં] કબૂલાતનો કાગળ. ૨ ટપ્પો
માંડીવાળવા સમયની જે કાગળ તે.

કરોડિયો, પું કરોળિયો. [મણું.

કરોળ, વિં [સં કરોલો] વિકરાળ; ભયકર; બિચાર-
કરોળિયો, પું કરોળિયો.

કરિણી, સ્ત્રી [સં] હાથણી.

કરિપુખ, નં હાથીનું પુછકું.

કરિશ્ક, પુઠ હાથીના દાંત [વગેરે જે મીઠા તે. કરિયાણું, નઠ ગાંધીને ઘેર મળતી આસાડ મસાલા કરિયાણું, નઠ ગાંધીને ઘેર મળતું એક કડતું આસ-ડિયું—એ તાવ ઉપર આપવામાં આવે છે. કરિયા-તાની પાંદડી.

કરી, પુઠ [સંઠ] હાથી.

કરી, સ્ત્રીઠ માંદાં—આભરી માણસે ખાવા પીવામાં કેટલીએક મીઠની બન્ધી રાખતી તે; બન્ધી; પૂરેછ; પથ. [કરીને આમ થયું.

કરી-કરીને, અઠ થી; વડે. છરીયે કરી કપાણું; તેણે કરીમ, વિઠ [આઠ] મેહેરબાન; સખી; ઉદાર, પુઠ દુનિયાનો ધણી; ધનિર.

કરીયાવર, પુઠ કરીયા વ્યવહાર; રીતભાત. ૨ સ્ત્રીઓને પિહેરથી સાસરે મોકલતાં જે લગ્નમાં ધરેણું કરે છે તે.

કરીર, નઠ [સંઠ] કેરાનું ઝાડ.

કરણા, સ્ત્રીઠ [સંઠ] પારકાનું દુઃખ જોયાથી અથવા સાંભળ્યાથી દિલનું જે પિગળતું થાય તે; દયા; કૃપા.

કરણાકર, વિઠ દયાની ખાણ.

કરણાપાત્ર, વિઠ કરણા—દયા કરવાને યોગ્ય.

કરણારસ, પુઠ [સંઠ] (અભ્યશાસ્ત્રમાં) નવરસ ફેવાય છે તેમાંનો એક—જેથી શોક થઈ દયા ઉપજે તે.

કરણાસાગર, વિઠ દયાનો સમુદ્ર—થી ભરેલો.

કરણાણું, વિઠ કરણાથી ભરેલું.

કરવર, અઠ વડવડ કરવું; વારે વારે ફે કે કરવું.

કરૂપ, વિઠ [સંઠ] કુરૂપ. દેખાવમાં નહારું; રૂપ વગરનું; અદ્ભુત; ખેડાળ; વરનું.

કરૂર, કૂર.

કરેહી, સ્ત્રીઠ કોટી.

કરેહું, નઠ ગાય—લેસનું વિચાયા પછીનું તરતનું દુધ; ખરેહું. ૨ વિધારાની સોયનો આથો.

કરેહા, રેડિયાની બેસણીમાં જે બે ઉભાં લાકડાં હોય છે તે.

કરેણું, સ્ત્રીઠ એ નામનું ઝાડ. [ફૂલ તે.

કરેણું, નઠ [સંઠ] કરવીર. કરેણું નામનાં ઝાડનાં જે

કરેણો, પુઠ કરેણું ફૂલ અથવા ઝાડ.

કરેહું, નઠ કરેહું.

કરે, પુઠ પાટિયાં ઉતારવા સારુ કરવતથી જેઓ લા-કડાં વેરે તે; પાટિયાં વેરનાર.

કરેઆં, નઠ છાપરાનો હાળ ઉતારવા બાળુના કરાપર બે બુણાનું ચડઉતર ચણતર.

કરે, પુઠ ધરની બાળુએ છટ તથા છો—મટાડું અથવા પથ્થર ચુનાનું જે ઊંચું ચણતર તે; દીવાલ. એકલાં મટાડાંનું ચણતર ત ભીત.

કરેઆ, પુઠ કૂકો (જેન ગ્રન્થ).

કરેઆલી, કરચલી. [કાખની વચમાંનું].

કરેહા, સ્ત્રીઠ શરીરનું ડાણું—જમણું પાણું (કેડ અને

કરેહું, નઠ એકલાં ધર્મ કર્મ—જત માળવાનો વરસો-વરસનો જે ધારો તે. તેને ઘેર ખાતા માડવાનું કરેહું છે.

‘જે કંઈ વધારે ખટખટ કરવા જઇશ તો કરેહું પડશે.’

કરેહા, સ્ત્રીઠ બરડાનું હાડતું; બરડાની સાંઠ. ૨ કરેહા.

કરેહા, વિઠ [સંઠ] કેરિ. સો લાખની જાડખા બતાવે છે; ૧૦૦૦૦૦૦.

કરેહાપતિ—હાથિપતિ, વિઠ કરેહા રૂપિયાનો ધણી; ધણેજ પૈસાદાર; તાલેવાન.

કરેહો, વિઠ ધણા એક કરેહા; અસંખ્યાત; પુઠકળ.

કરેહાન, ડબ્બો; જેમાં કંઈ પદાર્થ દંડાય તેનું હાંકણું-વાળું વાસણ.

કરેધ, વિઠ કોધ.

કરેળિયો, પુઠ એક જાતનો જીવડો—એ પોતાના શરીરમાંથી લાળ કાઢીને જળાં બધિ છે. એ પડ બાંધી તેમાં વિચાય છે. ૨ શરીરના એકલા ભાગની ચામડી ઉપર જે આછા સફેદ ડાઘ જેવું થાય તે (એક રોગ). ૩ માટીનાં વાસણ વેચનાર. ૪ એક વેલો ને તેનાં ખી. એ ખી ચણેડીના જેવાં પણ કાળાં ને મોડું ધોળું એવાં થાય છે. [રાશિ.

કર્ક, પુઠ [સંઠ] કરચલો. સ્ત્રીઠ બાર મધ્યેની ચોથી

કર્કશ, વિઠ [સંઠ] કોટાર—સખત લાગે તેનું કંઠણ (શબ્દ વગેરે). ૨ કડવાણેહું; ચિડિયું; નહારા રચલાવનું.

કર્કશા, સ્ત્રીઠ લડાઈ—કડ્ડાશ કરનારી સ્ત્રી; વડવાડિયણ; નહારી સ્ત્રી. ‘કર્કશા વાણીવાળી’.

કર્કક, પુઠ [સંઠ] કર્ક રાશિનો સુધે.

કર્ક, વિઠ દુઃખ દેવા યોગ્ય.

કર્ક, પુઠ [સંઠ] કાન; સાંભળવાની ઇન્દ્રી. ૨ કાટખુણ

નિકાણમાં કાટખુણની સામેની જે બાજુ તે. ૩ સુકાન.

કર્કધાર, પુઠ સુકાની.

કર્કપરખપરા, એક કાનથી બીજે કાન; સાંભળેલી વાત.

કર્કપિશાચ, પુઠ [સંઠ] મંત્રથી વશ થતો એક પિશાચ (એક જાતનું જીવ) છે. જે તાપે થયે

તો તે જીવ, વર્તમાન કાળની વાતો ઉપાસકના કાનમાં અદ્ભુત રૂપે ફે છે.

કર્કફૂલ, નઠ કાને ધાલવાનું મેશંઓનું ધરેહું.

કર્તરિપ્રયોગ, પુઠ [સંઠ] જે પ્રયોગ—વાક્યમાં કર્તાનાં લિપ્તવચનનો સમ્બન્ધ ક્રિયાપદ સાથે થાય છે તે. એ ત્રણ હોય છે; અકર્મક કર્તરિ, સકર્મક કર્તરિ અને લાવ કર્તરિ—‘જમુ સમજ ખેડો’, ‘ચૂડા ખાતી નથી’, ‘પેટમાં દુખે છે’.

કર્તરી, સ્ત્રીઠ [સંઠ] કાતેર. [કરજ.

કર્તવ્ય, ૧૫૦ [સંઠ] કરવાને ધારેલું—જરૂર હોય તેવું; કર્તવ્યતા, સ્ત્રીઠ [સંઠ] કામ; કૃતિ; કર્મ. ૨ કરજ; કર્મ.

કર્તા, વિન [સં] કરનાર; અનાવનાર. ૨ સત્તા ધરાવનાર; માલિક; ધણી. ૩ જગતનો રચનાર; ઇશ્વર. ૪ વાક્યના અર્થમાં ક્રિયાનું કરનારું શ્વાર્થ છે એમ જેને વિષે બોલાયું હોય તે. —નામ (વ્યાકરણમાં) — ‘જગન્નાથ, જગતની તમામ વસ્તુઓની સમ્ભાળ લે છે.’ એ વાક્યમાં જગન્નાથ એટલે ઇશ્વર એ, સમ્ભાળ લે છે એ ક્રિયાપદનો કર્તા છે.

કર્તાહુત્તા, વિન [સં] કરનાર મારનાર; થાપનાર ઉથાપનાર. ૨ મુખ્ય ધણી — કારભારી.

કર્તૃત્વ, નાં [સં] કરવાની જે શક્તિ તે. ૨ કર્તાપણું.

કર્તૃવાચ્ય, વિન [સં] કર્તાનું પ્રાધાન્ય હોય તેવું (વાક્ય).

કર્દમ, પુન [સં] કાદવ; કિચ્ચલ; ગારો; કચરો. ૨ જાતિ યોની જે ભેળસેળ તે; સફૂરપણું.

કર્પૂર, નાં [સં] કપૂર.

કર્પૂરગૌર, વિન [સં] કપૂરના જેવું ગોરું. પુન શિવ.

કર્પૂર, વિન [સં] કાચરું; કાચરચિતરું.

કર્મ, નાં [સં] કોઇ પણ કામ; કરવાનું — કરેલું તે. ૨ ધર્મ સમ્બન્ધી કામ કરવાં તે — રનાન, સન્ધ્યા. પુન, પાઠ, જપ, હોમ વગેરે. એ ત્રણ કેવાય છે — નિત્ય, નૈમિત્તિક અને કામ્ય. ૩ ચાલ ચલણ; વર્તણૂક. ૪ સારાં — નીતિનાં કામ; સદાચાર. ૫ ફરજ; ધર્મ. ૬ કરતાની એહેનત જેના ઉપર રે છે તે. તેણે રાખ્યે લીધું (વ્યાકરણમાં). ૭ નરસા — અનીતિનાં કામ. ૮ નસીબ; ભાગ્ય. ૯ પૂર્વ જન્મે કરેલાં સારાં નરસાં જે કામ તે. ૧૦ ઉલોગ; કામકાજ. **કર્મ બાંધવાં** — પાપ કરવું. **કર્મનો કાળો** — નસીબનો ભુડા. **કર્મના ભોગ** — નરસી દશા કે જેથી દુઃખ ભોગવવું પડે તે; નહારું થવું.

કર્મકાણ્ડ, નાં [સં] વેદના જે ભાગમાં કર્મ સમ્બન્ધી શિક્ષા છે તે. ૨ પ્રાક્ષણોએ જરૂર કરવાનાં એવાં જે કર્મો તે.

કર્મણ્ણિદ્વિતીયા, સ્ત્રી [સં] કર્મને અર્થે અથવા કર્મરૂપ જે દ્વિતીયા વિભક્તિ તે (વ્યાકરણમાં).

કર્મણ્ણિપ્રયોગ, પુન [સં] જે પ્રયોગ — વાક્યમાં કર્મનાં લિપ્ત વચનનો સમ્બન્ધ ક્રિયાપદ સાથે થાય છે તે. — હરમાને લક્ષ્મી બાળી. [(વાક્ય).

કર્મણ્ણિવાચ્ય, વિન [સં] કર્મનું પ્રાધાન્ય હોય તેવું **કર્મત્યાગ, સંસાર છોડી દેવો.**

કર્મનિષ્ઠ, વિન [સં] ધર્મની ક્રિયા પાળવામાં જે ધણું અનિહું — ચુસ્ત હોય તે.

કર્મપાક, વિન પૂર્વજન્મમાં કરેલાં સારાં નરસાં કામનો બદલો મળવો તે.

કર્મબન્ધ, વિન [સં] અનીતિનાં કામો કરવાથી બન્ધાઈ ગયલું — પાપી થયલું હોય તે.

કર્મભૂમિ, સ્ત્રી ધર્મનાં કામો કરવાની ભૂમિ; ભરતખપડ.

કર્મભ્રષ્ટ, વિન [સં] ધર્મમાં પ્રમાણેલાં કામ ન કરનાર અથવા તેથી આડું ચાલનાર.

કર્મમાર્ગ, પુન [સં] પાઠ પૂજા હોમ વગેરેનાં કર્મો કરીને સ્વર્ગે જવાય તે માર્ગ. (સાન માર્ગ નહિ).

કર્મયાગ, પુન [સં] નસીબનો ભોગ; અનાવ.

કર્મવશ, પૂર્વજન્મમાં કરેલાં કામોથી નહિ જણાય એવું મળતું ફળ.

કર્મોત્તીત, વિન જેને કર્મનો પાશ સપડાવતો નથી તે; કર્મથી પર — ભુદ્.

કર્મોત્પાદન, કોઇ પણ પ્રકારનું કર્મ કરવું; ફરજ બજાવવી.

કર્મોત્સાર, ભાગ્યે પ્રમાણે.

કર્મોન્તર, નાં શુભ કારણમાં અને ધણું કરીને અધ. રણીમાં વિધિયુક્ત જે કર્મ ગોર કરાવે છે તે.

કર્મિષ્ટ, વિન [સં] જે નિત્ય રનાન સન્ધ્યા હોમ કરે તે. ૨ સદા કર્મ કરવામાં મગ્ન રેનાર.

કર્મેન્દ્રિય, સ્ત્રી [સં] જે ઇન્દ્રિયે કામો થાય છે તે. એ પાંચ છે. ઇન્દ્રિય એ શબ્દ જોવા.

કર્ષણ, નાં [સં] જમીન ખેડવી તે; ખેતી કરવી તે.

કર્ષિતા વિન દુખળા.

કલ, પુન [સં] શીણો શબ્દ — પક્ષીનું ગાવું, ભમરાનું ગુણગુણવું વગેરે. ૨ જોક; વલણ; ઇચ્છા. ૩ મધરાતનું અથવા બપોરનું થોડુંએક વટવું તે.

કલક, નાં પકવેલી ધાતુનો જોક જે ખીજમાં મેલવવાથી એના રૂપમાં ફેરફાર કરે છે તે.

કલકલ, પુન ધણાંએક માણસ પશુ પક્ષી વગેરેનો જે ભેજો ન સમજાય તેવા શબ્દ — અવાજ; ગોંધાટ.

કલકલકલું, કલકલું.

કલકલાટ, પુન કલકલાણ.

કલકલાણ, નાં ગોંધાટ.

કલકી, કલકી.

કલખાપરી, સ્ત્રી પકાવેલી માટીની એક વસ્તુ — એ દવાના કામમાં આવે છે.

કલગી, સ્ત્રી પાકડી, ટોપી ઉપર ખોસેલું જે મોરપીછ — સોનામાં હીરા માણેક જડેલું એ આકારનું જે ધરેલું તે. ૨ ઘોડાના માથા ઉપર શોભાતો માટે પીછનો જે તોરો મુકવામાં આવે છે તે. ૩ પુલનો નાનો ગોટા. ૪ આદિ-શક્તિને ગાનારાઓની લાવણી. કલગીવાળા ને તોરાવાળા.

કલગીદાર, વિન કલગીવાળું.

કલગેર, સ્ત્રી સ્ત્રીઓને પેરવાનું એક જાતનું રેશમી લુચકું; ખાંટ.

કલકુ, ન૦ [સં૦] નકાર કામ ક્રીધાથી જે બેઆખર થાય તે; બટ્ટો. ૨ નકાર કામ કર્યાનું જે આળ ચડે તે. ૩ ડાઘ; ખોડ; લાગ્નન—ધણું કરીને ચન્દ્ર-ખિચ્ચમાં જે કાળો ડાઘ દેખાય છે તે.

કલકુટી, વિ૦ કલકુવાળું. ૨ કલ્પી.

કલકુક, વિ૦ તોફાની; મસ્તીખોર. ૨ હાકું; લડકણું; વાળું ન વળે તેવું (આળક).

કલકુદર, જુદી જુદી—મિશ્ર—જાતિયાના મેળા થયલા માણુ-સોમાંનો કોષ્ટ પણુ. ૨ પુ૦ [ફા૦] વાંદરા રીંછની રમત કરનાર; મદારી. ૩ એક પેલવાન (પારસી). ૪ મોટા જાડા શરીરનો માણસ. [કલત].

કલત, ન૦ [સં૦] પશુચત સ્ત્રી; પત્ની; ભાયાં. (પુત્ર કલપ, પુ૦ કલક. ૨ કલ્પ.

કલપના, કલ્પના.

કલપવું, કિ૦ અ૦ શોક કરવો; ધણું દુઃખથી ગભરાવું; રડવું.

કલપવું, કિ૦ [સં૦] ધારવું.

કલપાન્ત, ન૦ અતીસે આકર્ષા પડીને શોક કરવો તે; આકન્દ; રડાપીટ.

કલક, પુ૦ [આ૦] બાલે લગાડવાનો રક્ત. જેથી બાલ કાલા થાય છે. 'દાડીયે કલક લગાડ્યો છે.'

કલખલ, સ્ત્રી૦ કલકલ; ગોંધાટ.

કલખલાટ, પુ૦ કલખલ; કલકલાણ.

કલમ, સ્ત્રી૦ [સં૦ આ૦] જે ઘડેલાં બર—છત્રીની સળી વગેરેથી લખી શકાય છે તે; લેખણ; કલમ. ૨ નવું ઉપજવેલું લખાણ; મુસદ્દો. ૩ અક્ષર; દસકત. ૪ બોલી; ભાષા. તે દશ કલમ જાણે છે. ૫ ચિતરવાની રીત—છટા. ૬ કોષ્ટ લાગ્યાં લખાણ—વિષય—આમદનો નાનો ભાગ; પ્રકરણનો વિભાગ.—કાષ્ઠમાં બાળ, કલમ, અને રકમ એમ ઉતરતા અનુક્રમે હોય છે. ૭ કોષ્ટ પણુ ઝાડની ડાળી, કલમ આકારે છરતી કાપી, શેપ લાગવાને—ઉગવાને જમીનમાં ધાલવી—રોપવી તે. ૨ (એક ઝાડનાં ઉપર બીજનાં ફળ લગાડ્યા સારે) એક ઝાડની ડાળી સાથે, તેના સરખી બીજ ઝાડની ડાળ બેઠક, તે બેને જે જગોપરથી મેળવી દેવી હોય તે જગોપર વચમાંનો ગરબ દેખાય ત્યાં સુધી છોલી, બનેને મેળવી, એકએકના છેદમાં બેસતી કરી તેપર છાણુ માટીનો લોચો વળગાડી ઉપર કપડું લપેટી દોરી બાંધી, તેની પર પાણી ટપકા કરે તેવું તીચે છેદવાળું પાણીના વાસણનું સીકું બાંધવું, એમ કર્યાથી તે સન્ધાઈ જઈ તૈયાર થાય ત્યારે, જે ઝાડ કાયમ રાખવું હોય તે રેવા દઈ પેલાં બીજનાં ઝાડની ડાળીના સાંધા નીચેથી કાપી મુકવી ને પછી જે પેલી વળગી—સન્ધાઈ

રૂપથી ડાળી તે (કલમ). ૩ કોષ્ટ પણુ ઝાડની ડાળીએ છાણુ માટીનો લોચો વળગાડી ઉપર કપડું બાંધી તેનીપર પાણીનું ટપકવું સીકું બાંધવું, એમ કર્યાથી તે ડાળીને તે જગોપરથી મુળ છુટકા પછી તેને કાપી બીજ જગોએ રોપવી તે (કલમ). **કલમ કરવી**—બર વગેરે ઘડી કલમ બનાવવી; કલમ ધડવી. **કલમ રોપવી**—ઝાડની ડાળી કાપી ભોંયમાં રોપી દેવી. ૨ કાપી નાંખવું. **કલમ કાપવી**—ફરીથી કોષ્ટ ચાકરીએ ન રાખે તેવી રીતે ચાકરીથી બરતરફ કરવું; કાંડી મુકવું.

કલમતરાશ, પુ૦ [ફા૦] ચપ્પુ; ચાકુ; છરી.

કલમ-દાન, ન૦ કલમ રાખવાનું લાકડાં, પીત્તળ વગેરેનું ઘર—ખડીયો.

કલમ-બન્દી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] સરકારની સત્તાથી જપતી લઈ જઈ દેણુદારની મિલકતની યાદી નોંધી લઈ રાખવી તે. એને કાચી કલમબન્દી પણ કહે છે; જપતી; ટાંચ. ૨ જુદી જુદી કલમ બાંધીને—ભાંગે પાડીને લખવું તે.

કલમી-ન, સ્ત્રી૦ વાણમાં મોટા કુવાની પાછળનો જે કુવો અથવા તે કુવા ઉપરનો જે સડ તે; મુકાન તરફનો જે નાનો કુવો અથવા સડ તે.

કલમે, પુ૦ [આ૦ કલામ] કુરાનનું એકાદું વાક્ય; મુસલમાનનાં સરેહ-શાસ્ત્રનું એકાદું વચન; દીનનો ફરમાન.

કલરવ, પુ૦ કુમળો મધુરો સ્વર (કેયલ અથવા હંસનાં બચ્ચાં વગેરેનો). ૨ અંકરનો અવાજ; ધુધરિયોના ધમકાર. 'કલરવ કલ હંસોના, કલવર કેરો કરે તિરકાર.' (ચં.)

કલવાર, વિ૦ શેઠાથી સફેદ દેખાય ને પાંધેથી દૂધ જેવી મીઠી લાગે તેવી તોફી.—લાલ સોપારી. (કાકિં). ૨ ફાયલી, કાળીવાળી સોપારી (સુર૦).

કલવો, ફલોવો.

કલશ, સ-પુ૦ [સં૦] પાણીનું સાંકડા મોંનું અને નીચેથી પોળા ઘાટનું વાસણ; પાણીના લોટા; ૨ એક માપ. ૩ દેવાલયના શિખરપર સોના રૂપાના ગોળ ઘાટની અણીસર મુકવામાં આવતી વસ્તુ.

કલહ, પુ૦ [સં૦] કળ્લેયો; કંઠાશ; લડાઈ. ૨ એક-બીજ વચ્ચે ગાળાગાળી; મેણુટાણાં.

કલહાન્તરિતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] (કાલ્પશાસ્ત્રમાં) અષ્ટ નાયકામાંની એક;—કોઈ કારણસર ખૂબ રિસાય અને પ્રિય કાલાવાલા કરે તોપણ મનાય નહિ ને ઉલટી તેને બે વચન કે તેવી પણ પછવાડેથી ઘણી પસ્તાય અને વીરહચક્રી પીડિત થઈ છેક ગરીબ થઈ જાય તેવી જે સ્ત્રી તે. એને અલિસન્ધિતા પણ કહે છે.

કલાઈ, ફલૈ.

કલાક, પુ૦ [અ૦] દારૂ રાત મળીને જે કાળ ગુજરે તેનો જે ૨૪ મો ભાગ તે; અવર; ૬૦ મિનિટ; ૨૫ ઘડી.

કલાદ, પુ૦ સોની.

કલાપ, પુ૦ [સં૦] માથાની લટોને ઉપરા ઉપરી વિટળેથી મુગટના જેવો જે ઘાટ દેખાય તે—(જટા-કલાપ); સમૃદ્ધ; જથ્થો—તન્તુકલાપ, પદ્મવકલાપ, કારણ-કલાપ, ઈ. ૨ મોરનું પુરુષ. 'પામી નવો બહુકલાપ પૂરો.' ૩ ચન્દ્ર. ૪ એકજાન-રાગમાં લખાયેલું કાવ્ય. ૫ વાંસનું ખી. ૬ કમલનું ખી. ૭ બાણ મુકવાનું બાયું; તુષીર.

કલાપક, ન૦ [સં૦] એક જ વિષય પર એક જ અન-વચમાં રચવામાં આવેલા ચાર શ્લોક-કડીના સમુદાય. ૨ એક જાનમાં રચેલી લાગ્યી કવિતા. પુ૦ હાથીના ગળાનો દોરો. સ્ત્રી૦ દોરી.

કલાપી, પુ૦ [સં૦] મોર. ૨ કાવલ. ૩ ચન્દ્ર. ૪ સ્ત્રી. કલાપીટ, સ્ત્રી૦ માથાફોડ. ૨ આકન્દ; રડી કુટી ગોઘાટ કરવો તે.

કલાપવૂ, પુ૦ [શ્લ૦] રેશમના દોરા ઉપર વિટળેલો સોની રૂપાનો જે તાર તે.

કલાપો, પુ૦ [શ્લ૦] અક્ષરના વગેરેની યાંત્રોને મુકા-વેલા જે કાપ તે. ૨ એવા કાપવાળી જે જમિન તે—એ ઉપરથીજ કલાપો ફેવાય છે.

ફલાર, એક જાતનું નાનું ઝાડ— એ ઝાડ અથવા એનાં પાતરાં ઉપરિયું કરવામાં વપરાય છે. એ શિવને ચડે છે તે બહુ વાલું છે.

કલાલ, પુ૦ [આ૦] દારૂ ગાળનારો અથવા વેચનારો; પીઠાવાળો. એ શબ્દ સંસ્કૃત કલ્યાપાલનો પણ અપભ્રંશ કેવાઈ શકે.

કલાલી, સ્ત્રી૦ કલાલનો બન્ધો.

કલાવતું, ફેસલાવતું.

કલીમલ, ન૦ [સં૦ કિલિમશ.] ૧ અપરાધ. ૨ રોગ. ૩ પાપ. 'ત્રેતાપ કલીમલ કાપે' (શુ.).

કલિ, [સં૦] કળજીગ શબ્દ જ્ઞેવો.

કલિજ, ન૦ એક જાતનું માંસાહારી પક્ષી જે સિંહના માથા ઉપર બેસીને સિંહના મુખનું ભક્ષ્ય લઈ ભય છે.

કલિજ-કું, કાલિજકું, ૨ એક દેશ. ૩ એ દેશમાં રેનાર.

કલિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જાણેલું; સમજેલું.

કલિન્દ, પુ૦ હિમાલય પર્વતનો એક ભાગ જેમાંથી યમુના નદી નિકળેલી છે તેથી કલિન્દી-કલિન્દ કન્યા વગેરે નામો પડ્યાં છે.

ફલિયાર, પુ૦ હરણના ટોળામાં જે સંગડાવાળો મુખી હરણ તે; હરણો.

ફલિયુગ, [સં૦] કળજીગ શબ્દ જ્ઞેવો.

કલુપ, ન૦ [સં૦] પાપ. ૨ કોષ. સ્ત્રી૦ ભેંસ. વિ૦ કાદવાળું; ગન્દું; મલથી બેળાયેલું. ૨ ધાતકી; દુષ્ટ.

કલુપિત, વિ૦ પાપી; ધાત કરનાર; અપવિત્ર. ૨ નહારી વસ્તુથી બેળાએલું.

કલેક, કલેકડ.

કલેકટર, પુ૦ [અ૦] જમીન સમ્બન્ધી કુલ વસુલ, મહેસુલ, કર વગેરે ઉધારવનારો ને એ સમ્બન્ધી તમામ કામની તપાસ રાખનારો સરકારથી નિભાયેલો જે મુખ્ય અધિકારી—કામદાર તે.

કલેજું, કળજી.

ફલેડી, સ્ત્રી૦ વેતર ન થયું હોય તેવી ગાય, ભેંસ. ૨ નાનું કલેડું.

કલેડું, ન૦ ફલેડું.

ફલેડું, ન૦ રોટલા વગેરે કરવાની કિકરાંની તાવડી. (લેચી પણ એ ઉપર થાય છે). ૨ ધાણીચણા સેકવાની ડીબ. "સાસુ ભાંગે તે ફલેડાં ને વડુ ભાંગે તે કીકરાં."

કલેમ, કલમ.

[શરીર; ખોળિયું.

કલેવર, ન૦ [સં૦] માણસ—જનાવરનું ચૈતન્ય વિનાનું

ફલે, સ્ત્રી૦ સફેદ પણ જરા પિળાસ મારતી એક ધાતુ.

ફલે કરવી—દેવી એટલે તાંબાં પિત્તળનાં વાસણને

ફલે લગાડવી. ૨ કાચની પાછળ પારાના ભેગ સાથે

ફલે લગાડવી (કે મોડું દેખાય). ફલે કરાવવી (લા-

ક્ષણિક અર્થમાં)—માયું મુડાવતું.

ફલેગર-ઘડ-ઘડો, ફલે દેનાર અથવા ફલેના ઘાટ ઘડનારો.

ફલેયું, છાશ, દહી વગેરેને માટે તામડીના આકારનું

ફલેનું વાસણ.

ફલેસપેતો, પુ૦ ગાંધીને ત્યાં મળતો એક જાતનો

બૂકા—એ ફોદ—પાકી ગયેલા સૈયડ ઉપર ચોપડવામાં

આવે છે.

ફલોડી, વાછરડી.

ફલોડું, ન૦ રાડું.

ફલોલ, કલ્લોલ.

ફલોવો, પુ૦ પણનાર—વર—વરરાજ પણવા જતાં

પેલાં—વરધોડે ચડ્યા પેલાં કન્યાની તરફનાં જૈરાંઓ

થાળીમાં લાડુ-ખાન જાણે લખને વરને ખવડાવવા

આવે છે તે. 'ફલોવો આવ્યો નથી.'

ફલ્કી, પુ૦ [સં૦] વિજીતો દશમે અવતાર (થવાનો).

૨ લીલો થોડો.

ફલ્ક, પુ૦ [સં૦] બ્રહ્માનો એક રાત દાડો; આપણાં

૪,૩૨,૦૦,૦૦,૦૦૦ વરસ; જગતની હૈયાતીનો અને

પ્રલય થયા પછી પાછી ઉત્પત્તિ થાય ત્યાં સુધીનો જે

કાળ તે. ૨ બ્રહ્માનો દાડો; જગતની ઉત્પત્તિ અને

તેનો નાશ, એ બેની વચમાંનો કાળ. ૩ જગતનો પ્રલય;

સર્જનો નાશ. ૪ છ વેદાન્ન ફેવાય છે તેમાંનું એક;

ધર્મ સમ્યક્ની કર્મ ક્રિયાનાં વર્ણન અને ફળો વિષે જાણ કરનાર શાસ્ત્ર; નિયોગ શાસ્ત્ર.

કલ્પતરુ, દ્રુમ, નાં ઈચ્છેલું આપે તેવું સ્વર્ગનું આડ. એવાં પાંચ છે:—પારિભદ્ર અથવા લિમ્બ, મન્દાર, પારિજાતક, સન્તાન અને હરિચન્દન. ૨ જે આડને ધણે ફાલ આવતો હોય તે. ૩ જે ધન્વામાંથી ધણે લાભ થતો હોય તે.

કલ્પના, સ્ત્રી [સં.] હરેક વાતનો મનમાં પેલો જે આકાર બનવાય તે; મનમાં જે પ્રથમ વૃત્તિ ઉઠે તે; ધારણ. ૨ પ્રથમ વૃત્તિ ઉપરથી ઝટ લઈને બીજી નવી વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય તે; તર્ક; પુરુષ; છુદા. ૩ કાઈ વાત કરવા સમ્યક્ની મનમાં જે રચના કરી—ધાટ ધડો હોય તે; જુગતી; કળા. ૪ મનમાં ધારેલી મૂર્તિ. ૫ અટકળ; સુમાર; અદ્ભાસ; અનુમાન. ૬ શક; શ્રાન્તિ.

કલ્પનાશક્તિ, સ્ત્રી [સં.] કલ્પના કરવાની જે શક્તિ તે.

કલ્પનાસ્થિ, સ્ત્રી [સં.] કલ્પનાથી જે પેદા થયેલું તે; નવા નવા પુરુષ—છુદા ઉઠાવીને રચેલી જે રચના—વાત તે.

કલ્પનીય, વિં કલ્પના કરવાને યોગ્ય. [સ્વર્ગની].

કલ્પલતા, સ્ત્રી [સં.] ઈચ્છેલી વસ્તુ આપનારી વેલી

કલ્પવું, કિં સં કલ્પના કરવી; ધારવું.

કલ્પવૃક્ષ, કલ્પતરુ.

કલ્પાન્ત, પું [સં.] કલ્પનો અન્ત—એડો; જગતનો પ્રલય. ૨ મોટી હાનિ; મોટો નાશ; અતિશય અસહ્ય એવું જે દુઃખ તે. ૪ અતિશય જે રડવું—કકલવું—કુટવું—શોક કરવો તે.

કલ્પિત, વિં ધાં [સં.] તર્ક—કલ્પના—અનુમાન કરેલું; મનમાં ધારેલું. ૨ ખોટું (સાચાનું ઉલટું).

કલ્મષ, વિં, પાપ; ૨ મલીન; મેલો.

કલ્યાણ, નાં [સં.] સારું થવું—હોવું તે; કુશળ; સ્થેમ; સુખ; શુભ; મજૂળ; સુદૈવ. ૨ એ નામનો રામ—એની ધણીએક જાતિ છે; એ દીવા થયા પછીથી તે છેક ૬ વાગ્યા સુધી ગવાય છે.

કલ્યાણી, સ્ત્રી કલ્યાણ કરનારી દેવી. ૨ સોહાસણ સ્ત્રી. “પીડી યોગેરે પક્ષ કલ્યાણી.” ૩ ઘેર ઘેર નકામી ભટકનારી સ્ત્રી તે. “બાઈ કલ્યાણી.” ૪ બાગ્યશાળી; સુખી (સ્ત્રી).

કલ્હા, પું [હિં] લમણાં અથવા ગાલ ઉપર જે વાળના ગુચ્છ તે. (મૂઠને લગતા ગાલ ઉપર હોય તેને થોલિયા પણ કહે છે.)

કલ્હા, સ્ત્રી હાથને કાંડે ધાલવાનું સોનાં—રૂપાનું ધરણું. ૨ ચાર આંગળાં અને અઢીઠો એ ચાર વળેલી ડુગડાંની જે ધડી તે.

કલ્હું, નાં હાથને કાંડે ધાલવાનું સોનાં—રૂપાનું ધરણું. ૨ ઘેરાંઆને પગે ધાલવાનું રૂપાનું ધરણું.

કલ્હો, પું જૂમ; ગેંધાટ. ૨ મુઠીમાં સમાય તેટલો ધાસ વગેરેનો જથ્થો તે; કળો; કાળી. ૩ જબ્બાનીની આર નિકળતાં ચડી ન જાય તેને માટે તેને પેટે જોરથી હાથ ડાખી રાખવો તે—કલ્હો દેવો કેવાય છે.

કલ્હોલ, પું [સં.] પાણીનું જે જીંચું નીચું થવું તે; મોળ; પુરુષ; ધોડા; ઓડા; લેર. ૨ ખુશીનો અવાજ; હરખમાં ગાવું, પોકારવું, મંત્રો કરવી તે; આનન્દ.

કલ્હાર, નાં [સં.] સુગન્ધ આપતું એક સફેત ફૂલ.

કલ્ખત, ધીટ સમે નહિ તે.

કવણું, વિં વગ વગરનું. ૨ ક-કેકણું હોય તેવું.

કવણું, કવણું.

કવચ, નાં [સં.] શરીરનું રક્ષણ કરવા સારું કુદરતી અથવા બનાવેલું જે ઢાંકણું તે—(આડની છાલ અથવા અકુરમો). ૨ વર્મ; બખતર; ચિલખત. ૩ જૂત, પિશાચ, જાદુ ન નડે અથવા નડતાં હોય તે જાંબ તેને સારું ભોજન વગેરે ઉપર લખેલા મન્ત્રની જે ચિટ્ટી માદળિયાં વગેરેમાં રાખી હાથે અથવા કોટે બાંધી રાખવામાં આવે છે તે. ૪ જૂત પિત્તની પીડા ટાળનારું એકાદા દેવનું સ્તોત્ર; પાઠ—નારાયણકવચ, શિવકવચ ઇં. ૫ એવા પાઠનો અઢેકો ભાગ તે—ચણ્ડીપાઠનાં કવચ.

કવચ, કૌવચ.

કવચા, નાં ધાતુ પુષ્ટી ઉપર કામ લાગતું ઓસડિયું.

કવણ, સં કાણ; કિયું; થું. (કવિતામાં.)

કવન, નાં [સં.] કવિતા જોડવી તે. ૨ જે કવિતા કરી હોય તે. [કવરું] (નળાખ્યાન).

કવરું, વિં વાંકું; આડું; કડવું. “કાણે વચન કયુંરે કવર્ગ, પું [સં.] ક, ખ, ગ, ઘ, અને ઙ એ પાંચ અક્ષરોનો જે વર્ગ તે.

કવણું, કિં સં કવિતા કરવી—“કવું કવે તે શેનો કવિ, અને શિખી વાત તે શૈની નવી”. ૨ ફેડું; કથવું.

કવસ, સ્ત્રી નહારી સોખત. ૨ સ્ત્રીને રજસ્વળા આવવી; ઋદુષ્ટાવ; અટકાવ.

કવળાં, નાં છાપરાં ઉપર નળિયાંની જે એકેક ઓળ—હાર તે.

કવાએત, સ્ત્રી [આં] લશ્કરી માણસોને લડાઈના કામ સારું તરબિએત કરવાં—શિખવવાં તે. ૨ જુગતી; કળા; રચના.

કવાટ, સ્ત્રી નરસો માર્ગ—રસ્તો. ૨ નહારી—આડી રીત.

કવાખ, પું [કાં] છુંદી કચુમર કરેલા મોશના સેકો અથવા તળી કાંડેલા જે નાનાં જોળા તે. “કવાખમાં હાડકું”—સારા કામમાં નડતર કરનાર.

કવાલી, પુઠ [આઠ] ખ્યાલ ગાનારા. ૨ ખ્યાલ.
કવાલી, વિઠ ખ્યાલનું (ગાણું). ૨ કવાલ-ખ્યાલ ગાનાર.
કન્નાસ, પુઠ નહારે ઠંકણે રેતું થાય તે. ૨ દુર્ગન્ધ; ખો.
કવિ, પુઠ [સંઠ કુ] શબ્દ કરવો—સ્તુતિ કરવી ક-
 વિતા—કાવ્ય કરનાર; શાયર. જ્યાં ન પોંચે રવિ ત્યાં
 પોંચે કવિ. વિઠ વિદ્વાન; પશ્ચિત; ડાચું; વિચારવાન.
કવિત, નઠ [હિંઠ] એક રીતની કવિતા.—એમાં ૩૧
 અથવા ૩૨ અક્ષરોનું અક્ષરકું ચરણ હોય છે.
કવિતા, સીઠ [સંઠ] રસ ઉત્પન્ન કરનારી વાણી. ૨
 અર્થ રસરૂપી જીવવાળી અને અક્ષર—માત્રા—તાલના
 નિયમથી કરેલી જે શબ્દરચના તે; કાવ્ય; શાયરી.
 ૩ નિયમવાળી શબ્દ રચના; પદ્યન્ધ. ૪ કવિતા કરનારો
 કવિ—“કહે કવિતા કરજેડ” (સામળી); અને કેટલાક
 લોક હાલ પણ કવિને કવિતા કે છે—તે તો કવિતા
 છે.—કવિતારૂપ, વિઠ કવિતામાં હોય છે તેવી
 ચમત્કૃતિવાળું.
કવિત્વ, નઠ [સંઠ] કવિતા કરવાની શક્તિ. ૨ કવિતા.
ક-વિધા, સીઠ સ્ત્રીઓને ભોળવવા સારુ જુક્તિનું આકું
 પણ મીઠું મીઠું બોલવું તે. ૨ ક્યાર્થ; લુચ્ચાર્થ; હૈયામેલ.
કવિરાજ, પુઠ બીજા બધા કવિઓમાં શોભતો જે કવિ
 તે; કવિઓમાં રાજા.
કવીન્દ્ર, પુઠ દેવતાઓમાં ઈન્દ્ર તેમ કવિઓમાં જે ઈન્દ્ર—
 મોટો—શ્રેષ્ઠ—હોશિયાર—વિદ્વાન તે.
કવીન્દ્ર, પુઠ [સંઠ] કવિઓમાં જે સહુથી મોટો તે;
 સર્વે લોકને માન્ય તે.
કવું, કિં વર્ણન કરવું.
કવેન્દ્ર-સર, પુઠ કવિ; મોટો કવિ.
ક-વેળા, સીઠ યોગ્ય સમય નહિ તે; ખોટી—નકારી વેળા;
 સન્ધ્યાકાળ. ‘વેળા ક-વેળા આવી નડે છે.’
કવ્ય, નઠ [સંઠ] પિતૃને પિપ્પ ભોજન વગેરે આપવું
 તે (અગ્નિનાં બલિદાનને હવ્ય કે છે).
કશ, સીઠ નરાજ; કાશ; ખોદવાનું લોડાનું હથિયાર.
કશ, પુઠ કસ.
કશણ, નઠ કણસ; કુંડ (અનાજનું).
કશલી, સીઠ નાનો કળશિયો; કળશિયાની ઉપર ઘરા-
 બર બેસતું મુકાબ તેવું નાનું ગોળ સાંકડા મોનું વાસણ.
કશણ, કસણ.
કશું, વિઠ કાઈ; કંઈ.
કપાય, પુઠ [સંઠ] કપો; ઉકાળો; કાઠો. ૨ કટાણી
 સવાહ. ૩ રાત્રી મટોરીના જેવા રક્ત. **કપાય, [સંઠ]**
કપાયતી—રૂઝેલું; રૂક્ષના—સ્ત્રીના પાસવાળું—“જે
 ઈન્દ્રિયે જે કપાય કણ, તેથી કામ ત્યાં તેવું સચું;
 મુખે બોલ બોલે છે બહુ, અને મુઠે બોલે તો નન્દે સહુ”

(અપો). ૨ કાટ; મેલ; કાળક. ૩ દોષ. ૪ રક્ત. ‘અપા
 કૃત્વો ચડશે કપાય.’ ૫ પ્રપન્નમાં આસક્તિ. ૬ મનનો
 સન્તાપ; વ્યગ્રતા.

કષ્ટ, નઠ [સંઠ] શરીરને જે મેહેનત-પીડ પડે તે.
 ૨ દુઃખ; પીડા; કષ્ટ પડવું—પામવું.

કષ્ટજન્યા, સીઠ વિઠ કષ્ટ ભોગવવા માટે ઉત્પન્ન થયેલી.

કષ્ટમોચન, વિઠ કૃષ્ણનું એક નામ; ૨ દુઃખમાંથી
 છોડવનાર.

કષ્ટાણું, કિં અઠ જણનાં પેલાં પીડાવું (સી). ‘તે બહુ
 કષ્ટાણ છે.’ કષ્ટાણું તે વિશેષ અર્થમાં છે ને કષ્ટ પામવું
 એ સાધારણ અર્થમાં છે.

કષ્ટિત-કષ્ટી, વિઠ ધાઠ દુઃખી; પીડિત.

કષ્ટો, સીઠ દેવા પેટે ઠરાવેલી મુદતે વૈસા આપવા
 તે; કાંધા; હરતાં.

કસ, પુઠ [સંઠ કષ] કસોટી ઉપરથી નક્કી કરેલું સોના—
 રૂપાનું સરસ—નરસપણું તે; સોનાં—રૂપાની પરીક્ષા.
 ૨ કસોટી. ૩ [કપાય ઉપરથી] વસ્તુનું સત્વ—તાત્વ.
 ખાસ રસ. ૪ બળ; જોર. ૫ બતાવવું—‘જોર કસ.’
 ૬ ચાળક મારવી—‘મોડાને કસ’.

કસ, સીઠ અકુશરમાં, કાંચળી વગેરેનો બન્ધ; કેસ.
કસઈ, કસાઈ.

ક-સકન-સગણ, અપરાધન. ૨ અપરાધન.

કસકસવું, કિં વિઠ ખૂબ તાણીને પેરેલું બીડાનું
 ‘કસકસતા કમખા પીળી પટોળી.’ (મા. કા.).

કસકસાવવું, કિં સઠ ખૂબ તાણવું—‘બંચવું.’ ‘કસક-
 સાવીને બાંધજો.’

કસડિયો, પુઠ ધીરેલાં નાણાં સવાયાં દોઢાં લેનાર—
 સવેનો ધન્યો કરનાર.

કસડો, પુઠ કન્દોરો—રૂપાં સુનાં.

કસણવું, કોસણવું.

કસણું, નઠ કણસ; કુંડ.

કસઠાર, કસવાળું; જોરવાળું; સ્થિતિમાં મજબુત; ટકાઉ.

કસમ, પુઠ [આઠ] રેશમ સાથે વણેલા સોનાં—રૂ-
 પાનાં તાર તે; જર. ૨ ધન્યો; રોજગાર; ઉદ્યમ. ૩
 વેસ્થા—પાતરતો જે હીણો ધન્યો તે. ૪ દુન્ય; કિસમ;
 કળા; જુગતી. ૫ લુચ્ચાર્થ; કમખાજ.

કસમચોર, વિઠ પોતાનો દુન્ય બીજાને પુરા ન દેખડાવે
 તે. ૨ કસમ ધન્યમાં ધરાકના માલમાંથી ન પકડાય તેવી
 રીતે થોડું ધણું જાંચું મેલનાર. ૩ કાઈ પોતાનો કસમ
 ન શિખવતો હોય તો તેને છેતરીને જે શીખી જાય તે.

કસમચોરી, સીઠ કસમ ચોરનું જે કામ તે.

કસમજી-અપરાધ, સીઠ માત્ર નીચ ધન્યથી જ ગુજ-
 રાન ચલાવનારી વેસ્થા; પાતર; રાંડ. (નાશી ગાઈ
 ગુજરાન કરનારી તે વેસ્થા—શુભિકા—રામજની).

કસબાતી, પુઠ [આઠ] કસબાતો બોગવંટો કરનાર; હાકરો; પટેલ વગેરે. ૨ માહાલનો ધણી, અથવા ધણીઓ; ભાગીઆ. **વિઠ** કસબાની જમીન; ખેતીની જમીનના વર્તમાન વર્ષાકરણ વખતે જેનો દર મોજણી પ્રમાણે નહિ પણ તે જે કસબાની હોય તે પ્રમાણે લેવાતો હોય તે જમીન.

કસબી, વિઠ દુનર—કળા જાણનાર. ૨ હોશિયાર. ૩ કિનખાખનું; જર—જરીનું.

કસબેણુ, કસબણુ.

કસબો, પુઠ [આઠ] માહાલ—પરગણાનું જે મુખ્ય ગામ તે; જે ગામમાં મામલેદારની કચેરી હોય તે—ગામડું—ગામ, કસબો, શેહેર એમ ચડતે અનુક્રમે છે. ધણું કરીને શેહેરની આસપાસ કોટ હોય છે ને કસબાને હોતો નથી.

કસમ, પુઠ [આઠ] સમ; સપત; સોગન.—કસમ ખાવા—ખવાડવા,—લેવા—દેવા.

ક-સમઝ, સ્ત્રી ઓછી—નસ્તી સમઝ. [વખત તે. **ક-સમો, પુઠ** નહારી સમો; ધટતો નહિ એવો જે **કસમોડા પુઠ** થોડું થોડું દુઃખ તથા આકર્ષણ થયાં કરતું તે (જણવાના કસમોડા). ૨ કણકણા વગેરે તાવનાં જે ચિહ્ન જણાય તે (તાવના કસમોડા).

કસમોડાડું, કિં અઠ કસમોડા થવા.

કસમ્બો, કસુમ્બો.

કસર, સ્ત્રી [આઠ] ઓછું તે; ધટ; ખુટકા; ખુટ; કમી. ૨ ખોડ; ચુક; ભૂલ. ૩ કર્યા વના નજ ચાલે તેટલો જ અથવા તેથી પણ જે ઓછો ખરચ કરેલો તે; કજીસાઈ. ૪ પેટમાં પાચન શક્તિ ઓછી થવી તે; અપચો; અછરણ. ૫ રોગ—આગરનું બદનમાં કંઈક બાકી રેવું તે.

કસરત, સ્ત્રી [આઠ] અબ્યાસ; માવરો. ૨ શરીરને મેહેનત કરી વાળતું તે; જોર કરતું તે; તાલિમ ખેલવી તે, ૩ તાલિમ. ૪ આંગની મેહેનત સમ્બન્ધી જે ચતુરાઈના ખેલો તે.

કસરતશાળા, સ્ત્રી કસરત કરવાનું ટેકાણું. ૨ અખાંડો; તાલીમ; રફૂભૂમિ. [જુસ; બખીલ.

કસરિયું, વિઠ કસર કરનાર; કસરથી રેનાર. ૨ ક-કસલિયું, નઠ કોગળીયું થયા પછી જે આરામ થાય તે.

કસલી, સ્ત્રી કસલી.

કસવું, કિં સઠ ખૂબ ખેંચવું—તાણવું. ૨ કસોડી ઉપર તપાસી જોવું; પરીક્ષા કરવી. ૩ દુઃખ દબાવે તપાસ કરી નફી કરવું. 'તે તેને કસે છે.' "સાનું જોઈએ કસી ને માણસ જોઈએ વસી." ૪ ત્રાજવાનાં પક્ષાંનું ઉંચું જવું. 'કસવું અને નમવું.' ૫ રકઝક કરવી. 'કસીને આપવું.'

કસવાળો, પુઠ લાકડાંની લાખી મેર્ષ, જે હળપુરણી તથા ચવડા ને તુડાની નીચે ટેકા બેસાડવામાં આવે છે તે.

કસાઈ, પુઠ [આઠ] ગાય બકરાં થેટીને છરીથી મારી તેનો માંસ વેચવાનો ધન્ધો કરનાર; ખાટકી. **વિઠ** નિર્દય; ધાતકી; કૂર.

કસાઈવાડો, પુઠ કસાઈ રેતા હોય તે મોલ્લી; જ્યાં કસાઈ જનાવર કાપે છે અને વેચે છે તે ટુકાણું.

કસાકસી, સ્ત્રી ચડસાચડસી; સોદો કરવામાં કિંમત વધાર્યાં જવું.

કસાણું, કટાણું.

કસાર, કનસાર.

કસારકણા—ખાફણાં, નઠ બળતણ; લાકડાં.

કસારી, સ્ત્રી એક કુદતો—ટુકડો મારતો જવડો. એ ચાંદા—ચાંદીપર આસન મુકે છે.

કસાવું, કિં અઠ કસાયલું થવું; મજબૂત થવું.

કસીદા, પુઠ [કાં] સુનાં—રૂપાં અને રેશમનું જે ભરત કામ તે; તરેહ તરેહનું કસ્યનું ભરત. ૧ ઈટ અથવા નળિયાને ભડીમાં ખૂબ તાપ લાગ્યાથી તેના રસનો જે ગટ્ટો બાજે છે તે; છાંગળ; કીટો.

કસું, કસું.

કસુંએ, વિઠ કસું; કંઈ પણ; કોઈ પણ.

ક-સુઝ, સ્ત્રી કમ—ઓછું સુઝવું તે. ૨ ખોડી સમજણ.

ક-સુતર-રં, વિઠ સેલું નહિ તે; અધરં; મુશકેલ. ૨ હરામી; તોફાની—(છાકરં, માણસ, ઠોર). ૩ બગડી ગયલું. 'ગાડું કસુતરં થઈ ગયું.' ૪ સુતર—સીધું પાધરં નહિ તેવું; આડું; વાંકું; ઉલટું. 'આ છોકરો ખોં કસુતર છે; 'ગાડું કસુતરં થઈ ગયું.'

કસુમ્બી, કાસમ્બી.

કસુમ્બી, વિઠ કસુમ્બાના રફૂનું; રાતું; લાલ.

કસુમ્બું, નઠ કસુમ્બી રફૂનું લુગડું (સ્ત્રીઓને પુરવાનું).

કસુમ્બો, પુઠ [સંઠ કુસુમ્બ ઉપરથી] કાસમ નામના રાતાં ફૂલમાંથી નિકળતો લાલ રફૂ—પાધડી સાળ વગેરે લુગડાં ઉપર ચડાવવામાં આવે છે તે. ૨ કસુમ્બી રફૂનો જે સાળ તે. ૩ પાણી સાથે ઘોળેલું અરીણું. 'કસુમ્બો ફાડવો'—મસલત કરવી; સલાહ કરવી. ૪ તુટેલી દોસ્તી પાછી સાધવી. 'કસુમ્બો પીવો' પણ કેવાય છે.

કસુર, સ્ત્રી [આઠ] ચુક; ભૂલ; ખામી; ખોડ. ૨ તકસીર; ગુંહો; બેદરકારી.

ક-સુવાવડ, સ્ત્રી અધુરે મહિને કાચો ગરલ પડવો—ગળવો તે. ૨ એમ થયેથી શરીરને જે તુકસાની હોવી તે.

કસોડી, સ્ત્રી જે પથરી ઉપર સોનાં—રૂપાની પરીક્ષા કરવામાં આવે છે તે. ૨ જેથી કોઈ જાતની પરીક્ષા થઈ શકે તે—(માણસ, વાત વગેરેની).

કસ્તર, ન૦ કણસારાઓ, ભાષાં તુટાં વાસણ સાંધતી વેળા જે કથીર વગેરેનો લેપ કરે છે તે. ૨ ગ્રીષ્માં તણખલાં—(ધણે, ભાણ વગેરેમાં હોય છે). ૩ ધણી વસ્તુઓનો ભેળાઈ ગયેલા ગ્રીષ્માં ભુંકા; રજકણ; ગ્રીષ્માં કચરો.

કસ્તી, સ્ત્રી૦ પારસીમાં પુરુષ સ્ત્રીની કમરે, દીનના પ્રમાણથી, તણ આંટાની ઊંડાની જે દોરી રાખેલી હોય છે તે. બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી વૈશ્યની પાંધે જોનોષ અને પારસીની કોડે કસ્તી.

કસ્તુરિયોમૃગ, કસ્તૂરીમૃગ.

કસ્તૂરી, સ્ત્રી૦ [સં] તીક્ષ્ણ સુગન્ધી આપતી કાળા-સપર પડતી ભૂરી એક ચિકણી વસ્તુ. એ, એક જાતનાં હરણની દંડીની પાસેની કાથળીમાંથી મળે છે; એ, ધણી જ કિમતી ગણાય છે; એ, આસડમાં, મસાલા દાખલ અને કપાળે લીધી કરવાનાં કામમાં આવે છે; એ, ધણી ગરમ છે.

કસ્તૂરીમૃગ, પુ૦ જે હરણની (નરની) દંડીની પાસેની કાથળીમાંથી કસ્તૂરી મળે છે, તે. એને સિંગડાં હોતાં નથી પણ આગળ મોડામાંથી બાર નિકળતા બે પાસ બે અણિયાળા દાંત હોય છે—માદાને હોતા નથી. એના આગલા પગના બુંદણને સાંધા નથી. એ તણ કૂટ લખ્યાનું હોય છે. [જગાએ.

કહ્ણી, અ૦ કિયે ટૂંકાણે; ક્યાં. ૨ કોષ ટૂંકાણે—કહ્ણું, કૃ૦ કહેણું તે. 'અક્ષલ કહ્ણું કરતી નથી'—અચરતી પદા થવી, અજાયબ થવું. 'આખ કહ્ણું કરતી નથી'—કોઈ પણ પદાર્થ જોઈને દિડમૂઠ થવું; નજર ન હરવી; સારું જોઈને મનમાં ઈર્ષ્યા થવી. 'કાળજી કહ્ણું કરતું નથી'—મનમાં એકદમ અસર થઈ આવવી; દુઃખથી લાગણી થવી. 'છાતી કહ્ણું કરતી નથી'—ધીરજ ન રહેવી. 'છવ કહ્ણું કરતો નથી'—દુઃખથી મનમાં બહુ ગુંચવાયા-ગભરાયા કરવું. 'પગ કહ્ણું કરતા નથી'—ચાલતાં થાકી જવું, વધારે ચાલવાની શક્તિ ન રહેવી. 'મગજ કહ્ણું કરતું નથી'—સમજણ ન પડવી; કોઈ ભરાવું. 'મન કહ્ણું કરતું નથી'—નિશ્ચય ન થવો અથવા તો ખુશી ન હોવી.

કળ, સ્ત્રી૦ કળા; જીવતી. ૨ પેટી વગેરેને જરેલા, પિત્તળ અથવા લોહાનો સજો—જેમાં કુંચી ફેરવેથી પેટી વગેરે ઉઘડે છે ને દેવાય છે. ૩ હાડકાંમાં અથવા પેટમાં એકાએક વાગવાથી દુઃખ થઈ ગૂમ થઈ જવાય તે.—'તેને કળ ચડી છે—આવી છે.' ૪ પુ૦ ધણીજ દાડો લાગતો ચિકણો કાઢવું—ધણું કરીને નદી તળાવને તીરે હોય છે તે. ૫ માત્રા; કળા. (કવિતામાં). ૬ અષોઠી; અટકળ. ૭ નીરાંત; ચેહન. 'તેને હવે કળ વળી.' ૮ જેથી સજો ઝટ ચાલુ થાય

અથવા ચાલતો. બન્ધ થાય તે અક્ષ—ભાગ. 'કળ ફેરવવી—મરડવી.'

કળકળવું, કિ૦ અ૦ કલેશ કરવો; તલપવું; કંકાસ કરવો. ૨ કકલવું, ૩ ખળખળવું.

કળજી, પુ૦ [સં] કલિયુગ] ચાર યુગમાંનો છેલ્લો. (સત, ત્રેતા, દ્વાપર ને કલિયુગ). એ, ૪૩૨૦૦૦ વર્ષનો ગણાય છે. તેમાં ૫૦૦૬ ગયાં છે. લખેણું છે કે એ યુગમાં લોક બહુ અધરમાં ને પાપી થશે. ૨ કોષ, કપટ, કલહ ભુલિ ઈ૦ દુરુણ તે. 'આટલા દાડા નોતો પણ હવે નેનામાં કળજી આલ્યો—ભરાયો છે,' 'તે કળજીનું માણસ છે' એમ બોલાય છે.

કળણ, ન૦ જ્ઞાન; જાણવાપણું (અખામાં).

કળણિયો, પુ૦ વાંસની સળીનો કણિયો. ૨ શદની સ્ત્રીને હાથે પેરવાનું ધરેણું.

કળતર, ન૦ શરીર—પવનને જોરે શરીરના કોઈ ભાગમાં જે દુઃખ થયા કરે તે. ૨ યુગ્મક પાકતી વેળા જે અન્દર ગટકા ભરે છે તે. ૩ ઉભાં અના-જની અજમાશ—અટકળ કાડવી તે (કે આટલું ઉતરશે).

કળતાણું, ન૦ સકપાક થયેથી ખેડુને જે રહેમ મળે છે તે.

કળત્ર, કલત્ર.

કળથી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ધાન્ય—અનાજ.

કળપવું, કિ૦ સ૦ મુએલાંને નામે માટલાં લુગડાં વગેરે આપતી વેળા બ્રાહ્મણના હાથમાં પાણી મુકવું; સકુદ્ધ કરવો. ૨ ખપવું; ઉપયોગમાં આવવું (આવકામાં). ૩ કળપીએ કરીને ખેતર સાફ કરવું.

કળપવું-ખડું, કિ૦ સ૦ ખેતરમાં—ચાસની વચમાં કળપ ફેરવવો.

કળપી, સ્ત્રી૦ ખેતરમાંનાં તુલ—કરણીના ચાસની વચમાંનું ખડ—ધાસ વગેરે સાફ કરવાનું—કાડી નાખવાનું તથા કરણી કાપી લઈ લીધા પછીનાં મુળિયાં કાડી સાફ કરવાનું ખેડુતનું એક હથિયાર.

કળખ, સ્ત્રી૦ મોટી કળપી.

કળખવું, કિ૦ સ૦ ખેતરમાં કળખ ફેરવવો.

કળમી, વિ૦ શદની એક જાત—એ ધણું કરીને ખેતીવાડીનું કામ કરે છે. ૨ કરીની એક જાત (કળમી ને આપ્રસ).

કળવકળ, સ્ત્રી૦ જીવતી; તદ્દની. [માણસ).

કળવકળિયું, ન૦ તદ્દનીરથી કામ કાડી લેનાર.

કળવું, કિ૦ સ૦ જાણી—સમજ જવું.—'હું તારી વાત

કળી ગયો.' ૨ અટકળ કરવી. ૩ દુઃખવું—'કળ્યાં કરે છે.'

કળવું, કિ૦ અ૦ કળતર—દુઃખ થવું. ૨ કાઢવામાં દટાઈ રેવું.

કળવૈજયંતું, કિં અં ૩૦ કળ આશ્વી, ૨ ફાસલઈ જવું;
ભોળવઈ જવું. ૩ ગજરાઈ જવું.

કળશ, પું ધાતુનું ગોળ વાસણ; પાણીનું વાસણ;
ઉદકપાત્ર. ૨ દેરાં ઉપર કળશના આકારનું ધાતુ
અથવા ઝોનું શિખર તે.

કળશિયો, પું પાણી પીવાનું તાંબા પિત્તળ રૂપાં વ-
ગેરેનું વાસણ—એની ધણી ભત છે. [ખર જવું.

કળશે-શિયેજવું, કિં અં ૩૦ આડે જવું; જડુલ જવું;
કળસ, કળશ.

કળસી, સ્ત્રીં સોળ મણનું માપ.

કળાહીણ, કળાહીણ.

કળાંસી, સ્ત્રીં ૩૦ (૧ ઘા અને ૮ મા અર્થમાં).

કળા, સ્ત્રીં [સં ૦ કલાં] શરીરની મેદનેતે અને ચપ-
ળતાએ ચતુ ચમત્કારિક ભુગતીવાળું જે કામ તે;
હુનર; કિસખ. ૨ તર્કશુદ્ધિ. ૩ ભુક્તિ; હિકમત;
ચતુરાઈ. ૪ ચન્દનાં ભાસસૂત્ર—ખિન્નખનો સોળમો
ભાગ. ૫ સોળ એ સૂત્રખાનો સૂકેત. ૬ આઠ
સેકરડ જેટલો કાળ. ૭ એક અંશનો સાઠમો ભાગ.
(કળાના સાઠમા ભાગને ચિકળા કહે.) ૮ લેશ;
છેક નાનો ભાગ. ૯ કાન્તિ; તેજ; નુર; શોભા. ૧૦
માગ; ઉચ્ચારણ કાળ (કવિતામાં). ૧૧ પક્ષી પોતાનાં
પીછાં ઉભાં કરે—રાખે તે.—‘મોર કળા કરે છે.’

કળાકૌશલ્ય, નં ૦ કળા—હુનર—કિસખ અને કુશળ-
તા—માહિતી—ચતુરાઈ.

કળાણ, નં ૦ પગ મુક્યો કે તરત પેસી ભય તેવી બીની
જગા; ગારો; કાંદવ.

કળાધર, પું ચન્દ્ર.

કળાનિધિ, પું [સં ૦ કલાનિધિ] ચન્દ્ર.

કળાપો, પું ૦ કલવું; રડવું; શોક કરવો; આકન્દ.

કળાવન્ત, વિં ૦ કળા—કાન્તિવાળું. ૨ અનેક કળા—
ખેલ ભણુનાર. પું ૦ કૃપદ ગાનારા ગવેયા અથવા
સારંગી અથવા પખવાજ વગાડનારા.

કળાવન્તિણી—ત્તી, ગાયન—નૃત્ય કળા ભણુનારી
રામજની; તાયફો.

કળાવાન, વિં ૦ કળાવાળું. ૨ કળા ભણુનાર.

કળાહીણ, વિં ૦ કળા વગરનું.

કળિંગકં, નં ૦ એક ભતનું ફળ; તડશુચ.

કળિત, કલિત.

કળિયો, પું ૦ ફૂલની માટી કળી. ૨ ફળનું બી; ઠ—ચળિયો.
૩ ઉગ્યાં ફળનો પુરુષ; ફૂલીન.

કળી, સ્ત્રીં [સં ૦ કલિકા—કલી] ફૂલની ખીલ્યા વ્ય-
સ્તી જે સ્થિતિ તે; ન ઉપડેલું ફૂલ. ૨ ચણના
લોટની, કળીના જેવી જે સેવ તે; ભાજનના પદાર્થ;—

કળીના લાડવા વગેરે. ૩ ચક્રુખાના ઘેરાને ત્રિકો-
ણાકાર જે કક્કા હોય છે તેમાંનો અક્ષક. ૪ અના-
કરણની સ્થિતિ. ‘એની કળી ખીલી છે.’

કળીચુનો, પું ૦ લીસા પથ્થરનો ખનેલો જે યુનો તે;
સરસ યુનો. પાનમાં ખાવાનો.

કળીજવું, કિં ૦ અં ૩૦ સમજ જવું. ૨ કીચડમાં દટાઈ
જવું. ૩ ધણી જ શરદી થઈ જવી.

કળેવળે, અં ૦ કળા—તળવીરથી; તદબીરથી.

કળો, પું ૦ કલહ; કલેશ. ‘કહે અમે ભીખવ્યો કળો.’

કળોટી, સ્ત્રીં ૦ એક ભતની રેતી—એ સેકામાંથી ઉભળી
થાય છે અને સાથિયા—એક પુરવાનાં કામમાં આવે છે.

કળોઠ, સ્ત્રીં ૦ કરોઠ.

કળોઠી, કળોટી.

કળોઠું, કરોઠું.

કળા, સ્ત્રીં ૦ ધરનો મધ્ય ભાગ. ૨ ભીત. ૩ સ્ત્રીની
કમર. ૪ કામ અથવા ખમલ. ૫ વાડ. ૬ સરખાપણું.
કાં, અં ૦ એ શબ્દ કોઈને પુછતી વેળા વપરાય છે,
પણ પોતાનામાં કંઈ વિશેષ અર્થ રાખતો નથી;
કેમ—‘કાં ભાઈ શીદ જશો?’ ૨ શા સારુ—વાસ્તે;
કેમ; શું.—‘તું હવે એમ કાં ખેલે છે?’

કાં, અં ૦ કંઈ જગ્યાએ; કિયે ઠેકાણે. ૨ કેમ; શા સારુ.
કંઈ, કંઈ.

કાંઈએક—કં, કંઈક.

કાંકડ, નં ૦ એક ભતનું ફળ છે.

કાંકડે, કાંકડુ.

કાંકણ, નં ૦ કંકુણ.

[વાનું કાંકરીવાળું ધરણું.
કાંકણી, સ્ત્રીં ૦ સ્ત્રીએને ડાખે હાથે વાંકની નીચે ધાલ-
કાંકરી, સ્ત્રીં ૦ છેક નાનો જે કાંકડો તે. ૨ કાંકરાનો
ખુચતો ભુકો; રેતી.

કાંકરીયાળો, ઈસ્કની સાન. ૨ મસ્કરીમાં કાંકરા મારવા.

કાંકરીદાવ, પું ૦ કાંકરીયો માંડીને રમવાની એક રમત.

૧૬ કાંકરી ને એક વાધ અથવા ૩૨ કાંકરી ને બે
વાધ.

કાંકરીયું, હેવું. ‘કાંકરીયું બહુ વધે ત્યારે દેવાળું કાઢે.’
અર્થશાસ્ત્ર. અખાં ૫૧. ૫૭

કાંકરો, પું ૦ [સં ૦ કકુર] પથ્થર—મટોડીનો જે નાનો
કકડો તે. ‘કાંકરે કાંકરે પાળ બંધાય ને ટીપે ટીપે
સરાવર ભરાય’ એ કેવલ. ‘કાંકરા કરવા’—ખરાબી
કરવી (આખરની). ૨ સન્દેહ; શક; ભાન્તિ; હરકત;
અડચણ. ૩ ખટકો; વેમ; અનની લાગણી. કાંકરો ફાડી
નાંખવો.

કાંકીડો, પું ૦ એક ભતનું પ્રાણી; સરડો; કમચડો.

કાંકે, અં ૦ કારણ કે; એમ છે માટે; કેમકે.

કાંકેચડાવનું, કિં ૦ ચિડવું. ખિજવું.

કાંચી, ખલાપર ગરદન નાંખી બેસતું તે. વિઠ્ઠલજી; પાતળું.

કાંકાલ, પુઠ એક જાતનો કાંટાનો છોડ.

કાંગ, પુઠ [સંઠ કંકુ] એક જાતનું પીળાસ મારતું ધાન્ય.—ગરીબ ગરમા ખાય છે.

કાંગડું, પુઠ કોળામાં ન બપ્રાય તેવા જે દાણા તે.

કાંગરી, સીઠ નાનો કાંગરો. ૨ નાં સોનાનું એક રાચ.

કાંગરુ, પુઠ આરુદ્રિયામાં થતું એક જનાવર જેના પાછલા પગ લાંબા અને આગલા પગ ટુંકા હોય છે.

કાંગરો, પુઠ વસ્તુની કોરણ ઉપર થોડે થોડે અંતરે જે કાપા પડેલા હોય તેમના અક્ષે. ૨ ભરત ભરવામાં એક તરેહ. ૩ કાટની કોરણ ઉપર ગોળ ચપકું ને ઉપરથી કંઈક અણી જેવું ચણતર તે.

કાંગસી, સીઠ એક જાતનો છોડ—એને ગોળ કાંગરાવાળાં ફળ હોય છે; કાંસડી, એ દવાના કામમાં

કાંગાઈ, સીઠ કાંગાપણું; નાળુકાઈ. [આવે છે.

કાંચું, વિઠ નાકોવતી દેખાવતું; નાળુક; લાડકું; સુંવાળી સુંકું.—કાંચું માણસ રોગી—નિર્બળ નથી હોતું પણ લાડમાં—મોટાઈમાં પોતે નાળુક છે એમ દેખાવે છે.

કાંચુંસુંકું, કાંચું.

કાંચું, કિંઠ સંઠ છેતરીને કાઈ સી સાથે—સોળત કરવી. ૨ છેતરવું.

કાંચળિયા પન્થ, પુઠ નીચ વરણ લોકમાં એક ધર્મ-ધેલાઈનો માર્ગ છે. એ પન્થના પુરુષો એ પન્થની સ્ત્રીઓ સાથે મા દિકરી બેનનું સગપણ ન વિચારતાં યથેચ્છ વરતે છે. કેટલાએક, પોતાના તેહેવારને દાંડે એક ટૂકણે મળી ઉભણી જમે છે અને પછી ત્યાં આવનારી સધળી સ્ત્રીઓની કાંચળી એક વાસણમાં એકડી મુકે છે; પછી કાઈ મહાન્ત, મન્ત્ર બણીને અક્ષેકા ઉઠાવી અક્ષેકા પુરુષને આપે છે. જે સ્ત્રીની કાંચળી જે પુરુષને નસીમે આવે તે સ્ત્રીની સાથે તે પુરુષ તે શત્રિને નજરમાં આવે તેવી રીતે વરતે છે.

કાંચળી, સીઠ [સંઠ કંચુકી] સ્ત્રીઓને છાતીયે પેરવાનું બેસતું તક્ષ સીવેલું કપડું; કમખો; કાપડું. ૨ સાપ સાપેણીની ચામડીની ખોલ. વરસે વરસે સાપ પોતાની જીભ પાકી ચામડીની ખોલ ચુંછળું વળીને પોતાને મોડેવતી કાડી નાંખે છે. 'કાંચળી પેરવી,'—હિચકારા બનવું; હિચમત તણ દેવી; શરમ ન રાખવાની જગે શરમ રાખવી.

કાંચીડા, કાંચીડા.

કાંચ, સીઠ [હિંઠ] આભરી માણસને સારુ કુધ પાણી તથા આરુદ્ર-સંકેશ ચોખા ઇંઠ ની બનાવેલી પ્રવાહી; કનેરી; રાખડી; પેળ. ૨ ચોપડાની લાઈ.

કાંચે, અંઠ કોકે; કાંચે ૩; કમકે.

કાંટલી, સીઠ સ્ત્રીઓને કોટ ધાલવાનું મોહાર પુતળિયાનું ગોટું સોનાનું ધરેલું.

કાંટલાંમિલિયાં, કાંચળીના ભાગ; ગળા આગળનો બાહિના છેડાનો ભાગ.

કાંટલો, પુઠ ગળાને ઘેસતો આવતો એવો અકુરખાનો જે કાપ તે. ૨ પોપટ વગેરેની ડોકનાં પીછાને જે નવો રક્ત આવે છે તે. કેટલાક કહે એ રોગ છે. ૩ ઘડા ગાગેર વગેરેના પેટાંની ઉપરનો જે ભાગ તે ૪ સાળવી વણકરતું વણો—આડા દોર ભરવાનું દોડવેતનું કોટિયા આકારનું લોડાંની કડી અને સોયાવાળું લાકડાનું જે ઝોળર તે.

કાંટારખા, જોડા.

કાંટાસરિ-ગિયો, પુઠ સિન્દુરિયા રક્તનું પણ વાસ વગરના ફૂલનું એક જાતનું કાંટાવાળું ઝાડ.

કાંટી, સીઠ એક જાતની માછલી.

કાંટો, પુઠ [સંઠ કણક] ઝાડની ડાળીમાંથી લાકડાનો જે સખ્ત અણીદાર ફણો કુટી નીકળે હોય તે; છાલમાંથી અથવા પાતરાંમાંથી જે અણીથી અથવા કડણ ખુંચતી રુવાંટી બાર નિકળી હોય તે. ૨ જેણે વતી વસ્તુ તોળાય તે—એ ધણી જાતના હોય છે પણ સાધારણ આવા હોય છે; બે પાસ ત્રાજવાં અને ઉપરથી તે બેને જોડનારી એક લાકડાંની અથવા લોડાંની દાંડી હોય છે; એ દાંડીની વચ્ચેવચ્ચ એક સોય હોય છે અને એ સોય સ્થિર થોભી રૂઠાંઠેલો તોલ થયું સમજાય છે. બે ત્રાજવાં તે મધ્યે એકમાં તોળવાની વસ્તુ અને બીજામાં તેની બરાબરીનું વજન—જેપ મુકવામાં આવે છે. ૩ ત્રાજવું. ૪ ધંધીઆલમાં પ્રવેતી અને વખત દેખાવતી ધાતુની જે સળી તે—એ, અવર કોટા, મિનિટ કોટા અને સેકન્ડ કોટા એ નામે ઓળખાય છે. ૫ કાઈ પણ દુઃખ દેવું—વચમાં હરકત કરતું માણસ વગેરે. ૬ બરડાનું લાડકું; કરોડ. ૭ ઉબલપરતું માંસ વગેરેનું ખાનું ખાવાનું કાંટા સરખું જે હથિયાર તે. ૮ સવારીના ઘોડાને મારવાનો પગની એડીમાં બેરવેલો કાંટા સરખો લોડાનો જે ખોલો તે. ૯ જનાવરના શરીરનો ખુંચતો આકાડ આકારનો જોમે અણીદાર જે ભાગ તે (વીછી ભમરી વગેરેનો). ૧૦ સ્ત્રીઓને ડાળા નરકોરામાંથી ધાલી ઉપર રાખવાનું એક નાનું સરખું ગોળ મોટી જડિત ધરેલું. ૧૧ કાઈ પણ માછલીનું તીણી ધારવાળું લાડકું. ૧૨ ચુણકારનો તાળો મેળવતી વેળા આવેલા X જે આકાર પાડે છે તે; તાળો. ૧૩ ઘોડાના તક્ષમાંની કડીમાં જે ખોલો જડેલો

હોય તે. ૧૪ શરીરમાં જે એકાગ્રિક કમ્પારી થઈ આવે તે; કણકણો. ૧૫ ટાડ અથવા રોગથી શરીરમાં જે રવાં ઉભાં રઈ બડછટ જેવાં લાગે તે. ૧૬ દુઃખ દેતી છતે પશુ મીઠી લાગતી એવી વસ્તુ (પ્રેમનો કાંટો). ૧૭ લોડાની લગામનાં ચોકડામાં જે લોડાનો ગોખર તે. ૧૮ માછલી પકડવાનો ગલ. ૧૯ વટ. ૨૦ શીર્ષ; જોરસો; પાણી (કાંટાદાર આદમી). ૨૧ ખતરો; સન્દેહ; ભ્રાન્તિ. “કાંટો મનનો ફાડી નાખજો, તમે તમારી ભલાઈ રાખજો” (પ્રેમાનંદ). ગરમી વાતરસથી છલ ઉપર લૂખા જેવી અસર થવી તે. ‘કંટુ તો રે કાંટા પડયા, મુખે પડિયો શોષ’ (પ્રેં). ‘કાંટો કાઢવો’—નડતર-પીડા દૂર કરવી.

કાંડલી, કાંડલી.

કાંડલો, કાંડલો. કન્યાને થોડુંએક ધરેણું પરણતાં પેલા કરવું—ચડાવવું તે; આદરણી. ૨ હાંસી.

કાંડિયા, પુઠ નળર; સપડાસ.

કાંડું, ઘોડાનો એક સામાન.

કાંઠો, પુઠ દરિયા સરોવર વગેરેનાં પાણીને લગતો જમીનનો જે ભાગ તે; પાણીની હદ બાંધતી જમીન; કિનારો. ૨ કુવાનાં ઘોડાની આસપાસ જે થાળું બાંધે છે તે. ૩ ઘડા ગાગેર વગેરેનો કાંટલો. ૪ વાસ-જુનો કાનો; છેક મોડાંપરનો ભાગ. ૫ હવાલા ચાણુ વગેરેમાં જે ગોળ લાકડું—ધાતુનું પતર હોય છે તે.

કાંડું, નઠ હાથના જે સાંધા આગળ પછો પૂરો થાય તે; પેંચિ. ‘કાંડાં કાપી આપવાં’—સહી—મતુ આપી કબૂલ થવું.—કબૂલ કરાવવું. ‘કાંડાં કાપી લેવાં’—કબૂલ કરાવવું; સહી કરાવી બાંધી લેવું. ‘કાંડું પકડવું’—કાંધને આશરો આપવો.

કાંણાંકાંડી, સીઠ બાળકને રમાડવાની એક રીતી.—એમાં મોટી ઉમરનો માણસ સમજતાં બચ્ચાને પોતાની પીઠ ઉપર લઈ કાંટે વળગાડી ધીમે ધીમે અહીં તહીં ફરે છે તે આ પ્રમાણે બોલે છે—“કાંણાં કાંડી મણમણ મીડું તેલ ભરી કાઈ લેશો રે.”

કાંણું, નઠ કાંઈ પશુ નર નારી વસ્તુમાં છેક નાનો જે આરપાર ખાડો તે; વે; છીદ્ર; નાંકું; સુરાખ; ભાંક. આરપાર ન હોય તેવાને પશુ કે છે.

કાંણું, વિઠ જેમાં કાંણું હોય તેવું (વાસણ); આરપાર અવકાશ હોય તેવું; એક બાબુએથી પેસી બીજી બાબુએ નિકળાય તેવું (ધર)—‘તે ધર કાણું છે.’ ૨ ‘કાંણો ઝૂટી ગયેથી અથવા ફૂલું પડેથી જેનાથી એક અંબે દેખાતું ન હોય તેવું. ‘કાંણું થોડું ને કરડકણું, અનાથિયું ને ઉબાડું,’ ‘કાંણા પંચા નમસ્કાર તો કે લગાઈના ચાળા’, ‘કાંણાને કાંણું ફેટાં, કડવાં લાગે

વેણુ; પેરે પેરે પુછિયે, કેમ ગયું તુજ નેણુ’, ‘કામડા કણો ને ચલ્લો મકવાણો’ એ કેવત.

કાંત, સીઠ રૂઢિયાની તરાક. ૨ આસડિયું.

કાંતણું, કિંઠ સઠ સુતર બેન રેશમ વગેરેને ખેંચીને તેના વળવાળા દોરા બનાવવા—(આગસકાથી, રૂઢિયાથી, ફરશી તાકડીથી, ચક્રીથી, હાથથી). ૨ આંછું કરવું; ઘટાડવું. ‘કાંતું પીંજવું કપાસ થવું’—ફેલું ધુળ મળવું; મેહેનત નકામી થવી.

કાંતીલાડું, કૂલે ચડાવેલાં લોડાનાં પતરાં.

કાંતો—ફાંતો, અઠ અથવા; અગર. “કાંતો નારી કુલા-રજા; કાંતો કન્ય ગમાર.”

કાંતોડિયું, નઠ જે વર્ષમાં વરસાદ મોડો (આવણ વહ-ભાદરવામાં) થાય તે. ૨ ખેડયું.

કાંદડું, નઠ રૂઢિયામાં તરાકના બે છેડા જેની અન્દર ધાલવામાં આવે છે તે.—એ સામગ્રીનું અથવા છાલના રેસાનું બને છે.

કાંદો, પુઠ [સંઠ કન્દ] એક જાતનો લણી પડવાળો કન્દ—એ રાતો અથવા સંકેત હોય છે; ડુંગળી; પ્યાજ. ૨ કન્દ; હરકાઈ મૂળિયાંની ગાંઠ—જડ. તેલિયો કાંદો—એ કડવો હોય છે તે આસડમાં વપરાય છે. ૩ કાપદો; લાલ; નંકો. ‘કાંદો કાડવો’—કાપદો કાડવો; ફળ પ્રાપ્ત કરવું.

કાંધ, સીઠ ખાંધ (અખામી).

કાંપ, સીઠ કમ્પારી.

કાંપ, પુઠ નદીમાં રેલ આવેથી ખાતરને લાયકનું જે તણાઈ આવેલું મટોડું, રેલ ઉતરી ગયા પછી જે ફરી રે છે તે; ચણું. ૨ ધરેણું.

કાંપ, સીઠ [અઠ] ન્યાં લશ્કર પડવું હોય તે જગા; જાવણી.

કાંપણું, કિંઠ અઠ કમ્પ થવો; હાલવું; ધુજવું. ૨ ખીતું; ડરવું.

કાંખડી, કામડી.

કાંખળી, સીઠ હલકાં બેનનું આણું વણેલું ઓડવા વાપરવાને કામ આવતું કપડું; ધાન-ભળી.

કાંખળો, પુઠ [સંઠ કમ્ખલા] મોટી કાંખળી; ધાલળો.

કાંખી, સીઠ જોરંઓને પગે ધાલવાનું રૂપાનું ધરેણું. ૨ કાશના મોડાંપર લાકડાં લોડાંનું જોડેલું હોય છે તે.

કાંય, અઠ કેમ; થું.

કાંરે, અઠ કેમ; શા સાર.

કાંસ, પુઠ ખેતરને પાણી પાવા સારુ ખોદેલા જે ખાડો તે; તળાવડી.—એમાં વરસાદનું પાણી ભર્યું રે છે. ૨ નદીમાંથી ખેતરમાં પાણી જવાની ખોદીને પાટેલી નીક—નેહેર.

કાંસકાં, કાંસિયાં.

કાંસરી, સ્ત્રી એક જાતનો છોડ; કાફરી. ૨ ખાલ—વાળ હોળવાનો દાંતવાળો લાકડાં—હાથીદાંત—ધાતુનો એક ધાટ.

કાંસાં, કાંસિયાં. ૨ ડાલનાં મૂળ.

કાંસિયાં, નં કારતનિયાં; વામ; ઝાંજ.

કાંસિયો, પુઠ કાંસાનો મોટો વાડકા. —વખતે પિત્ત-જનાને પશુ કે છે. ૨ પિત્તજની કડછી.

કાંસું, નં [સંઠ કાંસું] તાંબુ અને કલઈ એ બેના ભેગથી થયેલી જે ઉપધાતુ તે—ત્રણ અથવા પાંચ ભાગ તાંબાના તો એક ભાગ કલઈનો; પશુ એમાં પિત્તજની અથવા જસતની થોડીક મેળવણી હોય છે ખરી.

કાઈજવું, કિં અં હારીજવું—એસું. ‘હું તારાથી કાઈ ગયો.’

કાઉસેમ, પુઠ ઉભાં ઉભાં કે બેઠાં બેઠાં હથેળીપર હથેળી ચિત્તે રાખી પરમેશ્વરનું એક ચિત્તે ધ્યાન ધરતું તે (જૈન મતમાં).

કાએકો, કાપેદો.

કાએમ, કાથમ.

કાએર, કાથર.

કાક, પુઠ [સંઠ] કાગડો. ૨ ઉચ્ચરનું ઝડ.

કાકડાચીક, નં એક જાતનું ઝડ.

કાકરી, સ્ત્રી ચોમાસાનું એક શાખ; એને કુમળા કાંટા હોય છે. એ કાચી પશુ ખવાય છે, શાખ ને રાઈતાં કરવાનાં કાકમાં આવે છે. ૨ ચિથરાંને વળ દઈ બનાવેલો જે લાખો પશુ નાનો આકાર તે—સળગાવવાના કામ સારું. ૩ બત્તીની વાટ.

કાકડો, પુઠ સળગાવવાની ચિથરાંની જે મોટી કાકરી તે. ૨ દીવા બત્તીની જડી વાટ. ૩ ગળાંની બારી આગળ માસનો જે લોચો તે; જીભનો પાછલો ભાગ ‘કાકડા મળી ગયા’ એમ કહેવાય છે.

કાકતાલીય, વિઠ [સંઠ] એક જ ક્ષણે બે બનાવ બન્યા હોય તેવું; ક્ષણમાં—તરત જ થયું; અણ-ચિન્ત્યું એકાએક આવી પડતું.—કાકતાલીય ન્યાય એટલે મેહેનત ન કરતાં એકાએક ઇચ્છેલી વસ્તુ મળી આવવી તેવો જે દાખલો તે. કેવત પશુ છે—“કાગ-ડાનું ખેસવું ને તાડનું પડવું.”

કાકપક્ષ, કાન ઉપર પડતા વાળના ઝુલકા; કાનછેડીઆ. ૨ નાના બાળકના માથાના આગલા કે પાછળા ભાગ પર કાગડાના આકારના રાખેલા ટુંકા ને થોડા વાળ; અક્ષા ચોટલી.

કાકપત્ર-ઝું, નં [સંઠ કાકપદ] લીટી—ઓળમાં અક્ષર લખવો રૂઢ ગયેથી લીટીની નીચે કાગડાના પગ જેની આવી ૮ નિશાની કરવામાં આવે છે તે.

કાકમ, પુઠ શેલડીના રસનો ગોળ બનાવતાં ઉકળતા રસમાંથી જે રસ ભરી લે છે તે. એ રસના ગાંગડા બાંહે છે. ગરમ બહુ છે. તે બલદને પાવા ને માણ-સના ખાવામાં આવે છે.

કાકર, પુઠ કરવતના જે દાંતા તે.

કાકરિયાં, નં ગોળની ચાસણીમાં તલ નાખી બનાવેલા નાના નાના જે લાકડે તે.

કાકરિયા, વિઠ ગોળની ચાસણીમાં સેકી એકકા કરેલા (ધર્મ વગેરે).

કાકરિયાકુંભાર, પુઠ એક કાબરચિતરું પક્ષી. એને માથે લાખી ચોટલી હોય છે. ૨ એક રમત. એમાં બે ત્રણ બાલક મુઠી ઉપર મુઠી મુકી બોલે છે, ‘કાકરિયા કુંભાર તારો ફટલો ભાર, એક ઉતાર, એમ રમનાર બાળકાની મુઠીઓ ઉતરાવે છે.

કાકરિયું, નં કાકરિયાનું એક વચન. ૨ કાકરીવાળું ખેતર.

કાકલિયા, પુઠ સૈયડ; સૈયડકાકા.

કાકવંચા, કાગડીની માફક એક જ વાર પ્રસૂતા થઈ જેનું જનન બંધ થાય તે સ્ત્રી.

કા કા, પુઠ કાગડાનો સ્વર.

કાકા, પુઠ બાપનો ભાઈ. ૨ કોઈ પશુ ધરડા પુરપને એ નામે બોલવવામાં આવે છે.

કાકાકોઓ, પુઠ માથે કલગીવાળું પોપટના જેવું એક સફેદ પક્ષી. એને લોકો પોપટની પેઠે પાળે છે.

કાકાજી, પુઠ સસરાનો ભાઈ. એ શબ્દ સ્ત્રી જ બોલાવે છે (પુરુષ નહિ).

કાકાકોઓ, કાકાકોઓ.

કાકાપુરી, વિઠ થોડીવાર ટકે તેવું; જરૂર થયું; જીવું પુરાણું; બાણું તુડું.

કાકાખળિયા, પુઠ સૈયડ; સૈયડકાકા; શીતળા.

કાકાખાસી, નં હલકાં પાણીનું—એખવાળું એક જાતનું મોતી.

કાકી, સ્ત્રી કાકાની બેરી.

કાકીજી, સ્ત્રી કાકીસાસુ. ૨ પાજી સ્ત્રી. (હલકા કાકીડો, કાકીડો. લોકમાં).

કાકીસાસુ, સ્ત્રી કાકા સસરાની બધરી.

કાકું, પુઠ છોકરો; કાગલો (ભાટીયાઓમાં).

કાકુત્સ્થ, સૂર્યવંશી કક્ત્સ્થનાં વંશમાં જન્મેલો. ૨ રામ.

કાકો, પુઠ બાપનો ભાઈ.

કાકાકોઓ, કાકાકોઓ.

કાકાસસરો, પુઠ સસરાનો ભાઈ.

કાખ, સ્ત્રી [સંઠ કક્ષ] ખભાની નીચેનો-પડખું અને બાહુકું એ બેની વચમાંનો ખાડો; બગલ.

કાખખલાઈ-ખિલાડી, સ્ત્રી કાખ—બગલમાં જે ગુંમકું થાય તે.

કામલીકુરવી, ધણી પુલ્ક થવું (હલકા લોકમાં).
કાખી, સીંઠ કાંચળીમાં કાખ આગળનો ને કાપ-
લગ્ન ત્રિકાણ ભાગ તે.

કાગ, કાગડો. 'કાગનો વાધ'—નજીવી નાની વાત મોટી
કરવી.

કાગજ, પુઠ [કાઠ] કાગળ.

કાગડાકેરી, સીંઠ એક જાતનું કેરીના આકારનું કાળું
ફળ—એ અથાણું તથા શાખ પરમાણે કામમાં
આવે છે.

કાગડા સાણસી, સીંઠ સોનીનું એક ઓળર—કુડલી
ઉપડવાનું.

કાગડી, સીંઠ ગાડાના બે ઉધિયા—ધોરીયાનાં મોડાં-
પરનું પિત્તળ—લાકડાનું ને તે. ૨ કાચડાની માદા.

કાગડો, પુઠ [સિંઠ કાકે] કાળા રંગનો કા ક કરતો
એક પક્ષી. 'કાગડાને હાથે કુછોતરી આવી એટલે
તે છુપી ન રહે.' 'કાગડાને સરાધ સાથે દાડા'.
'કાગડા ઉડવા'—સત્તાનાશ જવું. 'કાગડા કકલવા'—
અપશ્વકુન થવાં. ૨ ચકોર પુરુષ.

કાગદ, કાગજ.

કાગદી, પુઠ [કાઠ] કાગળ વેચનારો; ચોપડા બાંધ-
નારો. ૨ કાગળ બનાવનાર. ૩ એક જાતનું લીંછુ.

કાગદી, વિઠ ખાતળી ઊલવાળું (એલચી વગેરે). ૨
નાલુક; તકલદી; કાવળું.

કાગદીલુવાન, પુઠ ધણે નાલુક પુરુષ; જેનાથી
ધણું કામ ન થઈ શકે તે.

કાગપત્ર, કાકપત્ર.

કાગખાળો, પુઠ કાગડાને રેવાનો માથો. ૨ હલકી
કિમતનું થોડીવાર ટકે તેવું કામ. ૩ કામડાનું ધર.

કાગવંધ્યા, સીંઠ એક છોકરે આંખા પછી દાડા ન
રૂપા હોય તે સ્ત્રી. ૨ ફળ "દમધંતીની જંધા દેખી,
ફળ રહી કાગવંધ્યા" (પ્રેમાનંદ).

કાગવાસ, પુઠ ગ્રેત અથવા પિત્ત નિમિત્ત કાગડાને
કા કા અથવા કાગવાસ એમ બોલીને જે બળિદાન—
ખાવાનું આપવું તે. ૨ કાગડાને ખાવા બોલાવતી
વખત જે શબ્દ ઉચ્ચારવા તે.

કાગવિદ્યા, સીંઠ ભવિષ્ય ફેવું તે; તેલિયા રાજની
જે વિદ્યા તે; કર્ણપિશાચવિદ્યા; જાદુ.

કાગળ, પુઠ [કાઠ કાગજ] ચિથરોને પલાળી કોવાડી
કુટી બનાવેલાં જે સફાઈદાર કોરાં પતરાં તે—એની
ઉપર પછી અક્ષર—આકૃતિ કાડવામાં આવે છે. ૨
લખેલો કાગળ—સર્ગાં રનેહીને લખેલો અથવા બીજાં
કોઈ જરૂરનાં લખાણુનો. 'કાગળની કાચળી'—શરીરે
નખળું; ધણુંજ નાલુક.

કાગળપત્ર-ત્ર, પુઠ વેવાર ઉપયોગી એક બિઝનેસ
લખેલા જે કાગળ તે.

કાગળિયાં, નઠ કામના કાગળો (લખેલા). [અનર્થ.
કાગળ, નઠ ગાડાના બિટડા ઉપર જ્યાં ધુંસર બંધાય
છે તે ભાગ.

કાગારોળ, પુઠ રડાપીટનું કલકલાણ. ૨ ફેર; એટલે
કાફોળ, નઠ કાંટાનું એક ઝાડ.

કાક્ષી, સીંઠ [સિંઠ] ઇંછિયા; મરજી.

કાક્ષિત, વિઠ ધાંઠ [સિંઠ] ઇંછિયું.

કાચ, પુઠ [સિંઠ] રેતી અને મોટાડીનો, ભટ્ટીની માર-
ફતે થયેલા ભેળથી બનેલો જે ચળકતો કાચ પાતળો
અથવા જોડા પારદર્શક પદાર્થ તે. એની મુખ્ય ત્રણ
જાતી છે: બિલેરી કાચ, ચિનાઈ કાચ, અને છેક સાદો
ગામડી કાચ. વાસણો, આરસા, બક્રૂડી વગેરે કાચનાં
બને છે. ૨ આરસી. ૩ અમુક ખુણ આકૃતિવાળો
ચળકતો ચિથ્ર ધાતુ; ખાર વગેરેનો કકડો. ૪
આંખનો એક રોગ જે મરતી વખતે આંખની
કીકીપર જણાય છે—'કાંચ ઢબ્યા.' 'કાચનો કુપ્પો'—
જેત જોતાંમાં નાશ પામે તેવું (શરીર). "કાચ
તારી કાચનો કુપ્પો" (દયારામ).

કાચકી, સીંઠ એક કાંટાવાળું ઝાડ. ૨ ગળે ઉતરે નહિ
તેવો એક રોગ. ૩ પાણીની તરસ ધણી લાગવાથી
મળાના અન્દરના ભાગનું સુકાવું ને કાંટા પડવા તે.

કાચકો, પુઠ કાચકીનું ફળ. એ કરમના રોગ ઉપર
ઓસડ દાખલ આપવામાં આવે છે; કાચકું પણ
કેવાય છે.

કાચક, સીંઠ ગુમડાની આસપાસની જે જગા સુલુ
આવે છે તે; દડથું.

કાચકડો, કાંકીડો.

કાચળી, સીંઠ ગળે કંઈ ઉતરે નહિ તેવો એક રોગ.
૨ કાચખાની માદા.

કાચળો, પુઠ [સિંઠ કચ્છ] પાણીમાં રેતું એક પ્રાણી—
એની પીંકતી દાલ અને કચકડાં બને છે. 'કાચખાની
આંખ'—ચક્ષણ આંખ; ઇખાળું.

કાચર, સીંઠ કકડો; કચર; કરચ.

કાચરકુચર, નઠ આકસ બાકસ; પરચુરણ. એ શબ્દ
ધણું કરીને પરચુરણ ખાવાને અને ધરના ભાગતુટા
પરચુરણ સામાનને લાગે છે.

કાચરિયું, કચરિયું.

કાચરી, સીંઠ બે ફાડ કરી મીઠાની અન્દર આથી
સુકવેલું ફળ, શાખ, વગેરે—એક જાતની સુકવણી,
કોડીમડાં, નીકા વગેરેની કાચરી.

કાચલી, સીંઠ નાળિયેરનો ભાગેલો કકડો—કોપરાં
સાથેનો અથવા કોપરાં વગરનો.

કાચી, નં ૦ નાગિયેરમાંથી કોપર અથવા કંઠણ છાલના
જ્વાળામાંથી મીચ કાઢી લીધા પછી રૂપથી જે કંઠણ
વાડકી અથવા છોડું તે.

કાચીજપતી, સીં ૦ હુકમનામાંની પેલાં સરકારમાં
માલ અનામત રાખવા સાર જે જપતી તે.

કાચીજમાખન્દી, સીં ૦ માહાલની પેદાશની અજમાસ
કાડવી તે.

કાચીનોધ, સીં ૦ ખયડો; નકી—પાકી નોધ નહિ તે.

કાચીબુદી, વિં ૦ મૂર્ખ; ગરીબ; છેતરાય—ભેળવાય તેવું.

કાચીબુદિ, સીં ૦ નાદાની; બેસમજ; બોધી બુદિ;
છેતરવાદી.

કાચું, વિં ૦ પાકીને તૈયાર ન થયું હોય તેવું—(ફળ—
ગુમડું). ૨ પૂરું બધાયું નહિ તેવું (ચોખા દાળ ૪૦).
૩ રોધિલું નહિ તેવું (અનાજ). ૪ વિલા ગુણ ચાતુ-
રીમાં અપૂર્ણ હોય તે (માણસ). ૫ નકી નહિ તેવું
(કાચો સોદા—હિસાબ વગેરે). ૬ વાપરવાથી ધસાઈ
જાય તેવું (કાચો રૂફ). ૭ માપ ગણતરીમાં નાનું
(કાચા ગાઉ). ૮ થોડીવાર ટકે તેવું (કાચો પાથો—
મનસુઓ). ૯ પર ન હોય તેવું (ગુમડું). ૧૦ જેવું
જોઈએ તેવું તૈયાર ન થયેલું; અધુરું (કામ). ૧૧
થોડી આવડતનું; નનું; તાનું (આ નિશાળિયો હજી
કાચો છે). ૧૨ પોચું (દેવું).

કાચુકારું, વિં ૦ રોધિલું નહિ તે. શેરેલું અનાજ અથવા
મિકાઈ. પૌઆ, ધાણી, ચણા, જોળપાપડી, બરી
વગેરે; અણસમઢી; વણઅણકું.

કાચુંસોનું, વિં ૦ ફગદુખ જમીન.

કાજ, પું ૦ કાઠો.

કાજી, સીં ૦ પેરેલાં ધોતીયાનો છેડા તરફનો જેટલો
ભાગ ચીપીને પાછળ ખોસવામાં આવે છે તે. ‘કાજી
છુટી જવી’—હિમ્મત હારવી.

કાજીછુટો, વિં ૦ છિનાળવો પુરુષ; પરસ્ત્રી લખપટ;
વ્યભિચારી; લફંગો; બેશરમ. ૨ હિમ્મત હારી ગયેલો—
કાયર પુરુષ.

કાજોડો, પું ૦ બેરંગી પેરેલું લુગડું કુંદલચક્રી બિંચું
લઈ તાણીને જેટલું પાછળ ખોસે છે તે.

કાઠિયેલ, સીં ૦ કાઠિયાની સ્ત્રી.

કાઠિયો, પું ૦ સાક ભાજી કન્દ વગેરે વેચનાર.

કાઠો, પું ૦ વૈંત દોડવૈંત ધોળાઈનો જે લામ્બો પટકો
તાણીને ગુલને ઢાંકે છે તે કમરે રે છે તે. ૨ વાડો—
ખળી કરવા સાર.

કાઠોટો, પું ૦ પુરુષ પોતાનાં પેરેલાં ધોતિયાને બિંચું
લઈ જેટલો ભાગ પાછળ ખોસે છે તે.

કાજ, અં ૦ કાજો.

કાજ, નં ૦ [સં ૦ કાર્થ] કામ; કૃત્ય. ૨ મુખ્યાં પછવા-
ડેની કિચા. ૩ નાતરું.

કાજખરું—ગરું, વિં ૦ જુવાન જોષ. ૨ ધણું ખારું;
લાડકું. ૩ નાજુક; તકલદી.

કાજળી, પું ૦ [સં ૦ કળજલ] ચિકટ બળેથી નિકળતા
ધુમાડાનું જે એકડું થઈ રેવું તે; મેસ. ૨ ધીના
દીવાનો એકઠો થયેલો ધુમાડો—જેને બરાસ વગેરે
થપડાં મુગનીદાર વસાણાં સાથે મેળવણી કરી આંખે
આંજવાના કામમાં આવે છે. ‘કાજળીની કોટડી’—
નઠારી જગ્યા; કુચ્છીનો સડું.

કાજળી, સીં ૦ છારી; મેસ; કાજળ. ૨ કાજળ પાડ-
વાનું ગડિયું. ૨ સોપારી કોપર વગેરે બગડી જવાથી
તેની અન્દર જે કાળી વસ્તુ દેખાય છે તે. ૪ સો-
વાસણને કરવાનું એક વ્રત (શ્રાવણ વદ તૃતિયા) ૫
ચોરાવથી વસ્તુ સમ્યક્થી જાણવાને જાણુમરો
થાળીમાં પાણી ભરી દેખાડવે છે તે; હાજરાત.

કાજળગરી, વિં ૦ કાજળવાળી. ‘પરપંચમાં કાજળગરી વાત,
નીપજ નોય તેથી સાક્ષાત’ (અખો).

કાજ, પું ૦ [આં ૦ કાઠી] કુરાનના ફરમાન મુજબ
ધનસાફ કરવાને નિમાયલો અમલદાર. ૨ ધનસાફદાર.
‘જોરત મરદ રાજ, તો કયા કરે મિયા કાજ’.

કાજુ, વિં ૦ સારું; રૂફ; ખાણું.

કાજુ, નં ૦ એક ઝાડનું બી—કળિયો. કાજુકળિયા.
જે સોકાયા પછી ખાવામાં આવે છે.

કાજો, અં ૦ વારતે; માટે. ચતુર્થાં વિભક્તિનો પ્રત્યય.

કાજો, પું ૦ કચેરો; પુંજ; કરતર (જેન).

કાઝોન, નં ૦ [સં ૦] સોનું; સુવર્ણ. ૨ ધન; માલમતા.
૩ મુગનીદાર પીળાં પુલનું એક ઝાડ; ચમ્પાનો છાડ.
૪ ધનુરો. ૫ કમળનો ગર્ભ.

કાઝોનપૂરી, સીં ૦ દ્વારકાં.

કાટ, પું ૦ [સં ૦ કાઠ] લોડું વગેરે કેટલીએક ધાતુ
બીની હવામાં રૂપથી તે ઉપર જે રાતો અથવા ના-
રૂં રૂંકો અથવા લીલો થર ચડે છે તે. ૨ કૂલે
વગરનાં તાંબા પિત્તળનાં વાસણમાં ખટાસ પડેથી
તેમાં જે લીલો થર થઈ આવે છે તે. ૩ દુઃખ દેતી
વસ્તુ; નડતર; નડ; હરકત. ૪ જે લોકમાંથી ધર
ખાંધવામાં આવ્યું હોય તે જુનાં જાંઘાં તુટો લોકડાં.
૫ લોડામાં કડાવેલું ઝોસડ.

કાટકાંડવાં, હરકત—નડતર ફરે કરવી. ૨ મારી
નાખવું. ૩ પતાવવું; માંડીવાળું.

કાટકૂક, સીં ૦ ધરતી જાંઘાં તુટો સરસામાન. ૨ કા-
પતું કાડવું તે.

કાટકા, અખોલા. ૨ તકરારમાં જે હાથના આંગળાં એક
બીજામાં ભેરવી ગાળ દેવી,—‘કાટકા માંડવા—ફેડવા’.

કાટકો, પુઠ વિજળીથી આકાશમાં જે અવાજ થાય છે તે.
કાટકોણ-ખુણ, પુઠ એક સીધી લીટી ઉપર ખીજ
સીધી લીટી લખ્યે રૂપે પડેથી જે ખુણો થાય તે;
L ૯૦ અંશનો ખુણો. ૨ ખેતર દિવાલ વગેરેની બાજુ
સરખી—ચોરસ છે એ બાજુલા સારુ ઉપલા આકા-
રનું લાકડાં લોડાં પિતળ વગેરેનું જે સાધન તે.

કાટખુણ્યાખુણ, પુઠ ચાર ખુણાની જે આકૃતિના
ચારે ખુણા કાટખુણા—તેવુ તેવુ અંશના હોય તે.
કાટખુણ ત્રિકોણ, પુઠ ત્રણ ખુણાની જે આકૃતિમાં
એક ખુણો કાટખુણો હોય તે.

કાટપીટિયા, પુઠ ધર બાંધવાનાં લાકડાં—પાટિયાં
વેચનારો.

કાટલાં, નઠ (૧ લા અર્થમાં) કાટલું તેનું અનેક વચન.
કાટલાંદાસ, પુઠ વચમાં પડીને ઓછું—નુકસાન કરાવનાર.
કાટલિયો, પુઠ અગિયારમાંને દોડે શરૂને સરાવતી
વખતે ત્યાં પિણમાં પિણ મેળવનારો જે પુરુષ તે;
કાટલિયો.

કાટલું, નઠ લોડાં, સીસાં, પથર વગેરેનું ઠરવેલું જ્વેખ;
લુણ, ૨ નુકસાન; ઓછું કરવું તે. ૩ સુવાવડી
બધરીને ગુંદરના લાડુ વગેરેનું જે ખાવાનું આપવામાં
આવે છે તે. 'કાટલું કરવું'—નુકસાન કરવું; ગેરફાયદો
કરવો; ઓછું કરવું; હિસાબમાં કાપકૃપ કરવી; કાપવું.
'કાટલાં સાંખવાં'—જ્વેખ મેળવી જ્વેવાં. ૨ સ્ત્રી સાથે
સાંખત કરવી (જહુલા પરસ્ત્રી).

કાટાકાટ, કાપાકાપ.

કાઠી, સ્ત્રી અગિયારમાંને દોડે શરૂને સરાવવું તે; કાસડું.
કાઠી-કુંડો, થોડા ઉપરની લાકડાંની જે ખેસણી તે.
કાઠલો, પુઠ કન્યાને પહુતાં પેલાં થોડું ધરેણું ચડાવવું તે.
કાઠાધર્મ, પુઠ લાલાસપર પડતા એક જાતના ધર્મ.
કાઠાડલી, સ્ત્રી થોડાપરનો સામાન ન પલળે તેને
સારુ ઉપર નાખેલી જે બનની ગોદડી તે.

કાઠિય, નઠ [સિંઠ] કઠણપણું; મજબુતાઈ; કંઠારપણું;
નિપ્પુરતા. ૨ ધૂરો અર્થ. ૩ મેહનતથી સમજાય એવું.
કાઠિયાવાડી, વિઠ કાઠિયાવાડ પ્રાન્ત સમ્બધી; કાઠિયા-
વાડનો રહીશ.

કાઠી, સ્ત્રી લાકડી; દાંડી (નિશાન અથવા વાવટાની).
૨ બાળવાનાં લાકડાંની ભારી. ૩ ખેતર—ધર માપ-
વાનું એક માપ; ૩૫ મુઠ્ઠી; વીધોના ૪૦૦ મો ભાગ.
૪ ગર્ભાસિયાની એક જાત;—કાઠિયાવાડમાં રે છે. ૫ શરી-
રનો ધાટ—બાંધો (એકવડી, ખેવડી કાઠીનું માણસ).

કાઠું, નઠ શરીરનો ધાટ—બાંધો. ૨ હવાલા, ચારણા,
પખાજ, ૩૬ વગેરેમાં લાકડાંની જે ભાગ તે. ૩ કલમ
કરવાનાં બરુ.

કાઠું, વિઠ કઠણ. (કાઠી કણેક, કાઠું લાકડું ૬૦).

કાડ, પુઠ પુરખનો યુગ અવયવ.

કાડખાલ, સ્ત્રી વારે વારે કાડવું ને લાલવું તે.

કાડનાર, વિઠ કાડી મુકનાર. ૨ પ્રગટ કરનાર; બાર
લાવનાર.

કાડવું—(કાઠવું), કિં સઠ પ્રાયથી બાર ખેંચી લેવું.
૨ પાસેથી દૂર ખસેડી મુકવું. ૩ ચિત્ર, નિશાની,
અક્ષર વગેરે કરવા; લખવું. ૪ શોધવું; મનમાં સન્તા-
યલું બાર તાણવું; જીતી કરવી. ૫ બાદ—બાતલ—
રદ કરવું. ૬ સારાંશ લેવો; ફળ—હાંસલ જેવું. ૭
મુસીબતથી સહન કરવું; ધણે દુઃખે નિભાવવું. ૮
અવાજ—સાદ વગેરે મોટો કરવો. ૯ લખ્યાવું;
વાપદા કરવા, ૧૦ પૈસા વગેરે બાર વાપરવા.
કાડી મુકવું—પાસેથી દૂર કરવું.

કાડો—(કાઠો), પુઠ [સિંઠ કપાય] ઉકાળો; કવાથ; કાવો.
૨ ખેતરની અન્દર વરસાદનું પાણી ભરાઈ રૂચેથી તે
ખોદાઈ ન જાય તેને સારુ ખેતરની સીમમાં જે
જીદી નીક—ગટર કાઢેલી તે.

કાઠવું, કાડવું, પેલા અર્થમાં. ૨ 'કાઠી જવું'—મુડાને
સ્મશાન લઈ જવું. 'કાઠી નાંખવું'—ફેંકી દેવું; રદ
કરવું. 'કાઠી મુકવું'—નોકરીથી રજા આપવી; શરી-
રપરથી ઉતારવું.

કાણ, સઠ કાણ; કિયું.

કાણ, સ્ત્રી મોક્ષાણ, કાણે જવું—પરગામથી રડવા
આવવું. કાણ કરવી—માંડવી એટલે રડવું કુટવું.

કાણ કરાવવી—ગવડાવી કુટાવવું.

કાણ, સ્ત્રી સન્દેશો; ખબર; કેણ; સમાચાર કેવડાવવા
તે; તેડું.

કાણી, સ્ત્રી જેડી કાઢેલી વાત; કિસ્સો; ગાથા.

કાણું, નઠ કાણું.

કાણું, વિઠ છિદ્રવાળું. ૨ એક આંખે બાંધવું.

કાણેક કાણેક, કાઈ વેળા.

કાણે જવું, ખીજે ગામ મરણ થયું હોય ત્યાં માણસો
લઈને રડતા જવું.

કાણ, પુઠ [સિંઠ] જે ભાગની વચમતિ સાંધો. ૨
ઝાડનું ઝાણું; ઝાળી. ૩ તીર; શર; બાણ. ૪ ભાગ;
પ્રકરણ; બાગ (બાલકાણ, અયોધ્યાકાણ).

કાત, સ્ત્રી દુંડીની નીચેનો ભાગ; પેડું. ૨ આથ; રામ;
હોસ; દૈવત.

કાતડી, સ્ત્રી માણસ—ઠોરની ચામડીની જે ખાલ તે.
૨ સોરાયાથી ઉપડી ગયેલી થોડી ધણી જે ચામડી તે.

કાતડી, સ્ત્રી પાતળાં ઠિકરોનો ગોળ કકડો.

કાતણી, કાતરણી.

કાતર, સ્ત્રી [સિંઠ કર્તરી] લુગડાં નિમાળા વગેરે કાપ-
વાનું વચમાં ખીલીવાળું જે પાનાનું હથિયાર. 'કાતર

મુકવી'—નુકસાન કરવું; ખરાબી કરવી. ૨ દગો દેવો. ૩ હાથ ટેડ હાથનો છેલેલો લાકડાનો કટકો. ૪ ખાડા-માંના ભમરડાને વાગ્યા વગર કતરાતો કતરાતો જે ભમરડો ફરે છે તે. [ગભરાઈ ગયેલો; અધીર.

કાતર, વિંઠ હિયકારો; બિંકણ; હિંમત વગરનો. ૨ કાતરણી, સીંઠો છોડવા ઉપરથી કસણાં કાપી લેવાં તે. ૨ કસણાં કાપવાનો વખત. ૩ (એ વેળા) જાહ-છોતે જે લવાજમ આપવામાં આવે છે તે. ૪ કસણાં કાપવાનું હથિયાર.

કાતરવું, કિંઠ સંઠ કાતરથી કાપવું. ૨ ઓછું કરવું—'કાતરક કાતરે'. ૩ કસણાંવાળા જીવાર બાજરીના પુળાપરથી દાંતરેથી કસણાં કાપી લેવાં.

કાતરા, પુઠ ચીરા; લીસોટા; કાપા; (જીભ, હાથ, પગ વગેરે ઉપર પડતા). ૨ છેક પાતળા નાના કકડા (કપડું કાગળ સોપારી વગેરેના). ૩ કાતરાનું બહુ વચન (આંખથી કેરાના કાતરા). ૪ એક જાતની આતશખાંડ. ૫ પેડું આગળ જંધના સાંધાનો જે ભાગ તે.

કાતરિયું, નઠ ધરનો, છાપરાને લગતો છેલ્લો જે માળ-મોડા તે. ૨ એક જાતનું લાકડાનું હથિયાર. ૩ જે ચુડીની વચમાંનું લોડાની પાતળી ચીપનું કડું. ૪ મજજ (લાક્ષણિક)—'એનું કાતરિયું જેમ થયું છે'—'કાતરિયું ભાંડ આપ્યું છે.'

કાતરી, સીંઠો ફળની પાતળી કકડી તે (સોપારી વગેરેની). કાતરો, કાતરાનું એક વચન. ૨ (આમલી—કેળાનો) જી-મખો. ૩ હાથે ઘાલવાનું ધરણું. ૪ પાંદલા અનાજમાં પડતો એક જન્ત.

કાતલી—ળી, સીંઠો કાતરી; ચીરી. ૨ ફળાંના ઝીણા કડકા. ૩ વાંસ—શેરડીનો જે ગાંઠ વચેનો ભાગ.

કાતી, સીંઠો લોડું. ૨ પેટમાં છરી—દગો. ૩ કરવત. ૪ પાળી. [વગરની].

કાતું, નઠ છુરી; પાળી (કામમાં ન આવે તેવી ને ધાર કાતેર, કાતર.

કાતેસડો, જુમયું (તારાનું).

કાથરોટ, કથરોટ.

કાથાકબલા, પુઠ ફાટાં તુટાં કપડાં અથવા ભાગાં તુટાં લાકડાં. ૨ નકામી બીજા માણસની વાતો—નિન્દા કરવી. (સીંઘોના કાથાકબલા.)

કાથાગોળી, સીંઠો વસાણા બેળાંને બનાવેલી કાથાની જે ગોળી તે (પાનમાં ખાવાની).

કાથો, પુઠ ખેર વગેરેની છાલમાંથી ફાડેલો અરક, જેને સુકવીને પાનમાં ચૂના સાથે બેળવામાં આવે છે. ૨ નાળિયેરનાં છાલાંના રેસાઓ જે વણેલા હોય તે. ૩ કાથાની દોરડી.

કાદમ્બરી, સીંઠો (ખાણુલકૃત કાદમ્બરી ઉપરથી) કલ્પિત કથા. ૨ દારૂ; શરાબ.

કાદવ, પુઠ [સંઠ કર્દમ] પાણી મળવાથી ધૂળ—મટો-ડીની જે ફાલત થાય તે; કિચ્ચડ; ગારો.

—'કાદવ ફેંકવો'—કાંઈનું વગર કારણે નકારે યોલવું; સારા માણસની નિન્દા કરવી.

કાન, પુઠ [સંઠ કર્ણ] સાંભળવાની ઈન્દ્રી, જે જે જીવતા અક્ષત્રી વચમાં માથું હોય છે તે. ૨ સાર અસાર સમજવાની જે અસક્તિ તે; સાંભળીને ભમાઈ જવાય તે. 'મુરખને કાન હોય પણ સાન ન હોય.' ૩ બન્દુક—પિરોતાલનાં જે કાંણામાં જમમરી સળગાવી મુકવામાં આવે છે તે.

—'કાન ઉધડવા—ખુલવા' એટલે વાત મનમાં આવવી; ચેતવું; જાગૃત થવું.

—'કાન ઉધડવા—ખોલવા' એટલે ચેતવવું; જાણીતું કરવું; સમજાવવું.

—'કાન કાપવા' એટલે વધારે સરસ થવું. ૨ કળવું.

—'કાન ખોતરવા' એટલે કાનમાંથી મેલ કાઢવો.

—'કાન ચિમટવા—મરડવા—આમળવા' એટલે ઠંપકા દેવો; શિક્ષા કરવી; સુધારવું.

—'કાન દેવો'—માંડવા' એટલે ધ્યાન દઇને સાંભળવું.

—'કાનનું કાચું' એટલે અડધું પડ્યું સાંભળે તેવું; થોડું બેરું. ૨ ભોળું; સાંભળતાં જ તરત ભોળાવાઈ જાય તેવું.

—'કાન પકડાવેલો—જવાવેલો' એટલે ભૂલ દેખાડવી. ૨ પરતાવો કરાવવો.

—'કાનપર હાથ મેલવા—રાખવા,' 'કાને હાથ દેવા,' 'કાનેથી ફાડી નાખવું' એટલે ન સાંભળવું; ધ્યાનમાં ન લેવું; ઉડાવવું.

—'કાન ફફડાવવા' એટલે ઝીંઘ ઉરાડવી. (કુતરો કાન ઝડપાવે છે—થોડો કાન ઉભા કરે છે).

—'કાન ફૂંકવા' એટલે મન્ત્ર આપવો; ઉપદેશ કરવો. ૨ ચેતવવું; ઈશ્વારત કરવી. ૩ ભમ્બરવું; ભોળાવવું; ભમાવવું. [જેવું થવું.

—'કાન ઝૂટી જવા' એટલે બેરું અથવા બેરું—'કાન ભરવા' એટલે ભમાવવું; વાતો સમજાવાની પોતાની તરફનું કરાવવું.

—'કાન વનાવું' એટલે બેરું.

—'કાને અડધું' એટલે કાંઈની વાત સાંભળીને પોતાની તરફનો વિચાર ન કરતાં તેમ કરવું.

—'કાને અલ્યા હાથિયા ન રહે' એ કેવત.

—'કાને પડવું' એટલે કાન ઉપર અવાજ આવવો; સમજાવવું.

—'કાને વાળિયો'—ચેતવણી આપનાર; મળતિયો.

—‘કાનોકાન’—તીજ સખસની મારફત વગર.

—‘કાનોકાન સાંભળ્યું’—જાતે—પોતે સાંભળ્યું;
ખજ્યું. ૨ એક કાનેથી બીજે કાને, ત્રીજે કાને એમ
(વાત ફેલાવી).

—‘આખ આડા કાન કરવા’—ઉડાવવું.

કાન-તુડો, પુ. કૃષ્ણ. “કાનુડો કામજીગાળો રે”
(દયારામ).

કાનકડિયું, નં. રાતે દેખતું ઉડતું, વનવાગળની જાતનું
એક પક્ષી; કાનચિમડિયું; જાપું. (કાઠિયાવાડ).

કાનકોચિયા, પુ. કાને બાંધવાનું કપડું.

કાનખજુરો, પુ. સાપના આકારનો ઘણા પગનો
પાતળો જન્તુ.—એ લખ્યાઇમાં એકથી તે સવા
વેતનો તે ઝેરી હોય છે.

કાનચિમડિયું, વાગોળ. ૨ વાગોળના જેવું ધરોમાં
રેતું એક પક્ષી (વાગોળ ઝડપર દિક્કર્ષે છે છે).

કાનચિમેરી, વાગોળ.

કાનડી, વિ. કરણાટક દેશ સખન્ધી-ભાષા, રીત ઇં.

કાનડું, કાંદું.

કાનડો, પુ. રાતે ગાવાનો એક રાગ.

કાનઠાંકણી, વિ. કાનને ઠાંકનારી (ટોપી).

કાનન, નં. [સં.] વન. ૨ ઝાડી.

કાનપટો, પુ. કાને બાંધવાનો લુગડાનો પટો.

કાનકુટો, પુ. કાનને વીંધીને માંય મુદા—કડી ધાલતો
હોય તે જંગી; ગોરખપન્થી.

કાનસ, સ્ત્રી. ધાતુને ધસી સાફ કરવાનું તીખા ઘોડાનું
ઝોણા ઘાંતાનું ઝોજર; રેતરડી.

કાનસિયા, પુ. લમણીની પાસે કાનને લગતા વાળના
જે ગુચ્છા તે. “દીકરીયાનાં દામ, હૃદયે લાગ્યાં રસિયા;
કરે કારમાં કામ, કેશ ધરે કાનસિયા” (કૃષ્ણારામ).

કાનીન, પુ. કુંવારી કન્યાને પેટે જન્મેલો પુત્ર.

કાનસિયાળ, સ્ત્રી. કાન ખજુરાની જાતનું રાતું છવડું.

કાનૂ, નં. એક પ્રકારનું વાઘ—વાઝું.

કાનૂન, પુ. [આં.] કાયદો; ધારો. ૨ રિવાજ.

કાનો, પુ. આં. સ્વરની નિશાની; અક્ષરની પાસે ાઃ
એવો જે ઊંઘા લીટો ફાડવામાં આવે છે તે. ૨ વાસ-
ણનાં મોડાંની કોર.

કાનોમાત-ર-ત્રા, કાનો અને માત્રા; ે, ૈ.

કાન્ત, પુ. [સં.] વર; પતિ; સ્વામી; ધણી; નાથ.
૨ વિ. રમણીય; સુંદર; દેખાવડો; મનોહર. ૩ કાન્તિ;
તેજ; પ્રકાશ. “ચન્દ્ર સૂર્ય વિષે જે કાન્ત, તે તેનું
જળે સિદ્ધાન્ત.” (નરં. ગીતા). ૪ બહુ પ્રિય; અબીષ્ટ.

કાન્તા, સ્ત્રી. [સં.] પોતીકા વડુ; ઝેરી; પત્ની. ૨
પ્યારી સ્ત્રી; લગ્નના (પછી પશ્ચિયત કે રાખેલી). ૩
ખુશનુરત સ્ત્રી—ઝોરત.

કાન્તિ, સ્ત્રી. [સં.] તેજ; ચળકાટ; નર; ૨ પદાર્થ
માનનું જે તેજ વિશેષ તે; ખુખસુરતી; શોભા; પ્રભા;
સૌંદર્ય. ૩ સ્ત્રીનું સૌંદર્ય; સુંદર સ્ત્રી. ૪ ધરણ્યદિથી
શરીરને શોભાવતું તે.

કાપ, પુ. કાપવું તે. ૨ કાપો; ચીરો. ૩ કાપલી. ૪
સીએતે કાને ધાલવાનું એક ધરણું.

કાપકુંપ, સ્ત્રી. કાપવું કાપવું તે.

કાપટ્ય, નં. [સં.] કપટ.

કાપડ, નં. કપડું; લુગડું; થાન.

કાપડિયો, પુ. કાપડ વેચનારો. [ચોળી.

કાપડું, નં. સીએતે જાતીએ પેરવાનું વસ્ત્ર; કાંચળી;

કાપણી, સ્ત્રી. ખેતરમાં અનાજ, છોડવા સુદાં કાપી
નાખવું તે. ૨ અનાજ ઢાળવાનો વખત. ૩ સોના
રૂપાં વગેરેનાં પતરાં કાપવાનું હથિયાર.

કાપથ, પુ. નહારો માર્ગ.

કાપલી, સ્ત્રી. કાપવાથી પડેલો છંક પાતળો અને
નાનો કકોટ (કાગળની કાપલી). ૨ ફળું (તીરનું).

કાપલો, પુ. મોટી કાપલી. ૨ કાપ્લો.

કાપલું, કિં. સં. કાઈ વસ્તુ ઉપર લોડાનું હથિયાર
વાપરી ધા—ભાગ કરવો; ચીરવું; ખાંડત કરવું. ૨
લવાજમમાંથી ઝાણું—કમી કરવું.

કાપા, પુ. લીસોટા; આડા અવળા લીટા.

કાપાકાપ-પી, સ્ત્રી. હથિયારથી જ્ઞેસમાં કાપી નાખવું
તે; ખુનરેશ; કતલ. ૨ અદાવત; મારામારી. ૩ બોલા-
ચાલી; જ્ઞેશમાં તકરાર કરવી.

કાપાકુંપા, પુ. કાપા.

કાપાલિક, પુ. માંધાંતી ખાપરીમાં ખાવા પીવાનો વ્ય-
વહાર કરે છે તેવો એક યોગી. ૨ એજ નામથી પ્રસિદ્ધ
યોગીઓની એક જાત. ૩ વામાચારી. ૪ શિવલક્ષ.

કાપિસ, નં. [સં. કાપીસ] એક જાતનો દારુ.

કાપી, સ્ત્રી. [અં.] નકલ; ઉતારો; એક ઉપરથી
બીજું ઉતારવું—ઉતારેલું તે.

કાપુરુપ, પુ. નીચ; આપલો; બીકણ; નિઘ; ખરાબ.

કાપુસ, નં. [સં. કર્પાસ] રૂ. [કાપ.

કાપો, પુ. લીટો; લાગ્મી નિશાની; છેંકા. ૨ ચીરો;

કાફર, વિ. [અં.] દીનનો ફરમાન ન માનનાર;
નાસ્તિક; અધર્મી. ૨ લુચ્ચું; ચોટું; ખન્ડું; હરામખોર.
એ શબ્દ ગણ દેવાય છે. [સિદ્ધી.

કાફરી, વિ. [આં.] આમિસિનિયાનો રેનાર; હપસી;

કાફલો, પુ. [આં.] સમુદાય—સફ; જથ્થો. (લોક—
ગાડી—વાણીનો).

કાફિયો, પુ. [આં.] કવિતાની તુક—લીટીનો છેલ્લો
શબ્દ.—જે અવાજમાં કાઈ બીજી તુક—લીટીના
છેલ્લા સાથે મળતો આવતો હોય તે; અનુપ્રાસ.

કાઠી, સ્ત્રી [અં] યુનઃ યુન.—એ દાણાને સેકાને પાણી સાથે ઉકાળી લોકા પીવામાં લે છે.

કાઠી, પું એ નામની એક રાજણી.

કાબરચીતરું, વિં ધણું કાળું ને થોડું ધોળું એવું; કાળો ને સફેદ એવા બે રંગનું. ૨ જેમાં તરેહ તરેહવાર પણ વિશેષ કરીને કાળો રજૂ હોય તેવું.

કાબરું, વિં [સં] કર્ણુર કાબરચિતરું. [કચરો. કાબસ, પું તેલ દિવેલ વગેરેના મેલવાળો નળેનો કાખા, પું બીલની એક જાત—એ ધણું કરીને એાખામણમાં રે છે અને ખભાતની ખાડીમાં એરિયેનું કામ કરે છે.

કાબુલી, વિં કાબુલ સમ્બન્ધી. પું કાબુલનો રેવાસી. કાબૂ, પું [આં] સત્તા; અખત્યાર; દુકમ; હાક; દોર. ૨ વજન; વગ.

કાબેર, સ્ત્રી એક ભુખરા કાળા રંગનું અને પીળી ચાંચ તથા પગવાળું મેના જેવું પક્ષી. ૨ તિણ્ણુ ઘાંટે બોલનાર (સ્ત્રી).

કાબેલ, વિં [આં કાબિલ] પ્રવીણ; નિપુણ; હોશિયાર (પુરુષ). ૨ અનુભવથી ધડાયેલો.

કાબેલિયત, સ્ત્રી નિપુણતા; હોશિયારી.

કાલા, સ્ત્રી કપ્પાસીણી—કુપાત્ર (સ્ત્રી).

કામ, નં [સં] કર્મ કરવાનું—કરેલું તે; કૃતિ; કાર્ય. ૨ ધન્ધો; રોજગાર. ૩ આખત; વિષય; પ્રકરણ. ૪ કારભાર; દરજે. ૫ જરૂર; અગત્ય. ૬ ઉપયોગ; પ્રયોજન; અનુકૂળ—માફક આવતું તે. ૭ ખતાવેલી ચીજ.

—“કામ કરી આપવું”—લાલ કરી આપવો. લેવો.

—“કામ કાઢી લેવું”—(તળવીજથી) સ્વાર્થ સાધી

—“કામ થવું”—મરણ પામવું.

—“કામનું” એટલે જરૂરનું; ઉપયોગી.

—“કામમાં કામ કરી લેવું” એટલે એક કામ કરતાં બીજું કામ કરી લેવું; બે કામ સાથે—માંય મળતાં કરવાં; “એક પન્થ દો કાજ.” [થવું.

—“કામ લાગવું” એટલે લીપયોગી પડવું; અગતનું

—“કામે લાગવું”—ઉદ્યોગ કરવા મણી પડવું; ધન્ધે

રોજગારે શેકાવું.

કામ, સ્ત્રી કનકવામાં આડી વાળેલી કામડી તે.

કામ, પું [સં] સ્ત્રીએ પુરુષ સાથે અથવા પુરુષે સ્ત્રી સાથે ભોગ કરવાની જે ઇચ્છા અથવા તેનો જે જ્ઞાનસા તે; મૈથુનચ્છા. ૨ એ સમ્બન્ધી શરીરમાં જે વિકૃતિ તે. ૩ કામદેવ. ૪ ઇચ્છા; પ્રીતિ; હોશ; મદન. ૫ કોઈ પણ ઇન્દ્રિય ભોગ; વિષયવાસના. ‘ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ.’ ૬ ઇચ્છિત—વાલી—ખ્યારી વસ્તુની આભિલાષા.

કામકળા, કામની કળા. ૨ રતિ; કામદેવની સ્ત્રી. ૩ સ્ત્રીના અંગમાં વાર કે તિથિપરતે નેત્ર, સ્તન ઇં અંગમાં જે કામ વિકાસની કળા થાય છે તે.

કામકાજ, નં કોઈ પણ કામ. ૨ ધન્ધો; રોજગાર; વેપાર. ૩ ખટપટ; મોટું કામ.

કામકૂટ, પું વેશ્યાનો પતિ; છિનાળવો.

કામકેલિ, પું સ્ત્રીસંગ; મૈથુન; સ્ત્રી સાથે વિલાસ.

કામગરું, વિં કામવાળું; કામમાં ગુંથાયલું.

કામચલાઉ, વિં ધણું સારું—મનમાનવું તો નહિ, પણ દરકત ન પડતાં કામમાં આવી શકે તેવું; ચાલી જાય તેવું; ચલાવી લેવાય તેવું; સાધારણ; હલકું. ૨ થોડીવાર કામ ચલાવવાને દરજ્જાપર ર્યું હોય તે.

કામજવર, પું [સં] કામના જોસ્સાથી જે તાવ આવે—પીડા થાય તે.

કામડું, પું કાચબો.

કામડી, સ્ત્રી વાંકી વળતી—વળેલી કામડી જેને ખેંચાથી તીર મરાય છે તે; ધનુષ્ય; ખપાદિયું.

કામડું, નં કામડી.

કામડકાદિયું, વિં કામડાંનું અનેલું—તકલેદી (ધર).

કામડી, સ્ત્રી વાંસની ચીપ; પાતળો વાંસ.

કામડું, નં કામડી અથવા એનો કકડો.

કામડું, વિં સારી રીતે કામ કરનાર (કારિયાવાડ).

કામણ, નં વશીકરણ વિદ્યા; મોહિત કરી ભોળવી નાખવું તે. ‘કામણ દિસે છે અલખેલા તારી આંખમાં રે’ (દયાં).

કામણગારું, વિં મોહકારક; વશ કરે—ભોળવી નાખે તેવું; સુન્દર. ‘કાનુડો કામણગારો રે, સાહેલી આ તો’ (દયાં).

કામણદુમણ, નં કામણ અને બીજા દુચકા (મદુ સમ્બન્ધી). ‘કામણદુમણ શીખેલી’ (ભાં).

કામદાર, વિં સરકારની તરફનું કામકાજ કરનાર. ૨ મોટો કારભારી; દિવાન; વછર.

કામદુધા-ગર્ગી, કામધેનુ; કામનાઓ પુરી કરવાવાળી.

કામદૃષ્ટિ, સ્ત્રી કામદેવની દૃષ્ટિ; સગભાગ કરવાની દાનત. કામધન્ધો, પું કામ ને ધન્ધો.

કામધેનુ, સ્ત્રી [સં] ઇચ્છા પુરી પાડનારી—મન-કામના પૂર્ણ કરનારી સ્વર્ગની ગાય. ૨ જે પુરુષ—વસ્તુ પાસેથી ઘણીએક મુશ્કેલ હાંસલ થાય તે.

કામના, સ્ત્રી [સં] ઇચ્છા; મુશ્કેલ; ઉમેદ; વાસના.

કામની, કામિની.

કામરસિક, વિં વિલાસી. [એક પ્રદેશ.

કામરૂ, પું બ્રહ્મણની પશ્ચિમે આસામ પ્રાંતમાં આવેલો

કામરૂપ, વિં ઇચ્છામાં આવે તે રૂપ ધારણ કરી શકે તે. ‘કામરૂપ મહાધોર, મનુષ્ય મારા ભક્ષક’

(સીતાહરણ). ૨ ખુશનુમા; મોહ ઉપજવે તેવું; સુન્દર—રૂપવાળો; દેખાવડો.
કામલેટ, સ્ત્રી એક જાતનું ઉત્તન કપડું; કામળી.
કામવદ્લભ, પું કામનો પાલો.
કામવાસના, સ્ત્રી [સં] ઇશ્વરી ઇચ્છા.
કામવિકાર, પું [સં] ઇશ્વરી થતો વિકાર—આનંદ-રોગ.
કામવૃદ્ધિ, સ્ત્રી વિષયવાસનાની જળારી ઇચ્છા.
કામશર, પું મદનનું આણ. ૨ વિષયની ઇચ્છા.
કામશાસ્ત્ર, નં [સં] ઇશ્વર—વિલાસ કરવા સમ્યક્ની રીતભાત; કાકશાસ્ત્ર; અનુકરણ.
કામસ, સ્ત્રી શેલડીના રસને ઉકાળનાં ઉપર જે મેલ આવે છે તે. (એ મેલને ઉકાળીને તેનો શરીર કરે છે તે ગણક કરવામાં કામ આવે છે).
કામસખા, પું વસન્તઋતુ. ૨ આંખાનું ઝાડ.
કામસાધુ, વિં સ્વાર્થ ઉપર જ નજર રાખનાર; આપ-કામસુત, પું કૃષ્ણનો પૌત્ર—અનિરુદ્ધ. [મતલબી.
કામહીણ, વિં નપુંસક; હિજડો; અશક્ત; નામદ.
કામળી, કામળી.
કામળિયો, પું ચોમાસામાં થતો એક જાતનો કાળો રંગવાળો જીવડો (એ શ્રાવણ-ભાદ્રપદમાં થાય છે).
કામળી, સ્ત્રી હલકાં ઉત્તનું વણેલું કપડું; ધાળળી.
કામળો, પું [સં] કમ્બલ] મોટી જે પટની કામળી; ચુમ્બાળો. ૨ કામળિયો.
કામા, સ્ત્રી [સં] સુન્દર સ્ત્રી.
કામા, પું દક્ષ (તે જૈરીમાં શું કામા બળ્યા છે).
કામાસિ, પું વિષયની ઇચ્છાથી થતું દુઃખ; કામાનલ.
કામાટી, વિં એ નામની જાત—એ લોક ધણુ કરીને ઘર બાંધવાનો અને ખેતીવાડીનો ધન્ધો કરે છે.
કામાતુર, વિં [સં] કામ—ઇશ્વરના જોડાથી ધણું આકર્ષણ—અધીર થયેલું; રતિરસ સારુ ટળવળતું.
કામાત્મ, નં જેનું ચિત્ત કામથી વ્યાકુળ થયું છે તે; વિષયવાસનાઓમાં દુખી ગયેલો.
કામાનલ, પું [સં] કામરૂપ જે અસિ તે.
કામાન્ધ, પું સ્ત્રી કે પુરુષની વિષયની ઇચ્છા તમ ન થવાથી આંધળું બનેલું (જન).
કામાર્થ, વિં જેને ધણું કામ હોય તે. ૨ ઉદ્યોગી.
કામારિ, પું મહાદેવ.
કામાવેશ, પું [સં] કામનો આવેશ—જુરસા.
કામિની, સ્ત્રી [સં] પ્રેમ—હેતુ રાખનારી સ્ત્રી; ઇશ્વર કરનારી—રમાડનારી.
કામિનત્વ, સ્ત્રી જાતિનો સ્વભાવ.
કામિયો, ઝાંડિયો. [છીનાળવો.
કામી, વિં કામ—ઇશ્વરના જોડાવાળું. પું રડીલાજ;

કામુક, વિં [સં] ઇચ્છા રાખનાર. રાજ્ય—પુત્ર—મોહ કામુક. ૨ જેને સંભોગની બહુ ઇચ્છા રહે છે તે; કામી; વિષયાસક્ત.
કામુકા, સ્ત્રી [સં] સ્ત્રી; જૈરી.
કામુકી, સ્ત્રી કામાતુર; ધણું પ્રેમ જતાવનારી (સ્ત્રી).
કામેટી, સ્ત્રી [અં] તપાસ કરનારી મણી. ૨ પરીક્ષા; તપાસ. ૩ શેહર સુધરાઈ પાતું; મ્યુનિસિપાલિટી.
કામોદય, પું [સં] કામ એ જોડાનાં ઉભરાવું—પ્રગટ થવું તે.
કામ્ય, વિં [સં] ગમતું; ખુશનુમા; સુન્દર. ૨ લાલની ઇચ્છા રાખી કરેલું. ૩ ઇચ્છિત પ્રજની પ્રાપ્તિના હેતુથી જે પ્રતાદિ કર્મ કરવામાં આવે છે તે; વિષય છુદ્ધિથી કીધેલું કર્મ.
કાય, સ્ત્રી [સં] કાય] શરીર; દેહ.
કાયદાસર, વિં કાયદા પ્રમાણે હોય તેવું.
કાયદો, પું [આં] નિયમ; ધારો. ૨ શાસ્ત્ર. ૩ હુકમ; આજ્ઞા. ૪ ઘોડાનાં મોડાંમાંનાં આંકડાં સાથે સમ્યક્ રાખતી લગામ જે તેની ડાંકની હાંસડીના હુકમ—આંકડાંમાં બેરવવામાં અથવા તેમાંથી કાડવામાં આવે છે તે—કાયદો ચડાવેલો ઉતારવો.
કાયનાત, સ્ત્રી કિમ્મત; વિસાત.
કાયકળી, નં એક જાતનું ઝાડ. એનાં ફળ જાયફળને આકારે થાય છે; છાલ અને બી એસડ દાખલ કામમાં આવે છે.
કાયમ, વિં સ્થિર; અચલિત; ટકી રેનાર. ૨ બાહાલ; ફેરવેલું નહિ તેવું; મજબૂત.
કાયમ ખરડો, પું તળાટીએ રાખવાના હિસાબના કાગળોમાંનો એક—જેમાં ખેતરનું નામ, ખેતરના ખુંદ, કુલ વીંધા અને ખેતરના કાયમ ઠરાવના રૂઝેયા તથા ઝાડ તથા કુવા વગેરેની તપસીલ હોય છે.
કાયમદાયમ, વિં હમ્મેશનું; નિલનું; સ્થિર.
કાયર, વિં [આં] કાયલ] થાકી—હારી ગયેલું; નાહિમ્મત; હિચકાર. ૨ કષ્ટાળેલું; કષ્ટાળતું. ૩ આળસુ; સુરત.
 —‘કાયર કરવું’—કષ્ટાળો આપવો; થકવું; મેહેનત આપવી; ચિડવું.
કાયરું, વિં કાયર.
કાયસ્થ, પું એક જાતિ. ક્ષત્રિ પિતા અને શુદ્ધ માતાથી જન્મેલો પુત્ર; (એનું કામ રાજદરબારમાં લખવા વગેરેનું છે). ૨ મુસદ્દીવર્ગ.
કાયલી, વિં કાહિલી.
કાયા, સ્ત્રી [સં] કાય] દેહ; શરીર; તન; જાત. ૨ જરૂર ઢાંકેલા રાખવો જોઈએ એવો શરીરનો જે ભાગ તે.

—‘કાયા દેખાડવી’—શરીરનો ચુપ્ત ભાગ બતાવવો. (ત્રીએ પરપુરખને, દર્દીએ વેઠને, વિધવાએ ખીજની સાથે લગ્ન થયા પછી).

કાયાકેષ, નો કાયાને જે કષ્ટ આપતું તે.

કાયાકુટીનું તેલ, નો એક જાતનું એસડ—શરીરમાં શરદી વગેરે કારણથી કળતર થતું હોય તો તે ઉપર એપડવામાં આવે છે.

કાયિક, વિં [સં૦] દેહ સમ્બન્ધી. (કાયિક—શારીરિક—દેહિક, વાયિક, માનસિક ને સાંસર્ગિક).

કાર, પુ૦ [સં૦] એ શબ્દ વર્ણની પર એટલે પછી મુકવામાં આવે છે તારે ફક્ત તે જ એવો અર્થ રાખે છે—અકાર એટલે અવર્ણ અને અજ (આ નહિ), કકાર; ચકાર વગેરે. ૨ શબ્દની પર મુકવામાં આવે છે તારે ‘કરનાર’ એવો અર્થ રાખે છે—કુલકાર (કુભાર) એટલે ધડા કરનાર;—શસ્ત્રકાર, વસ્ત્રકાર વગેરે.

કાર, વિં૦ પાલખી ગીચકવાનો ધન્ધો કરનારી જાતિ; ભોઈ.

કારક, પુ૦ [સં૦] વાક્યમાં ક્રિયા સાથે જેનો સમ્બન્ધ હોય એવાં જે કર્તા, કર્મ, કરણ, સમ્પ્રદાન, અપાદાન અને અધિકરણ તેમાંનો અક્રકો—વિભક્તિના અર્થો સૂચવે છે. ૨ કરનાર એવો અર્થ રાખે છે (સમાસમાં)—શાન્તિકારક, પુષ્ટિકારક, સુખકારક, દુઃખકારક, ઈં.

કારકીર્દી, સ્ત્રી૦ [ક્રા૦] જ્યાં લગી કારભાર ચાલુ હોય ત્યાં લગીનો જેટલો વખત તે; કારભારીપણું.

કારકુની, સ્ત્રી૦ કારકુતનું જે કામ તે.

કારકૂન, પુ૦ [ક્રા૦] દક્ષતર લખનારો; કાગળો વાંચનાર લખનાર મેહેતો.

કારખાનું, ન૦ [ક્રા૦] જે મોટી જગા—મોટાં ઘરમાં મોટું હુજરી કામ ચાલતું હોય તે—ગોદી, ટકુશાળ. સુતરનું કારખાનું વગેરે. ૨ કોઈ પણ મોટાં કામકાજનું ખાતું.—નિશાળનું કારખાનું, વેપારનું કારખાનું વગેરે. ૩ મોટું કામ. ૪ કુટણી—ભડવાનું રાખેલું ઘર—જેમાં ઘરગથાઉ છિનાળવાં ત્રી પુરુષો મળે છે તે.

કારચબી—ચોબી, સ્ત્રી૦ [ક્રા૦] રેશમી—મખમલ—ઉના—કાપડ ઉપર સોનેરી અથવા રુપેરી જરીનું જે ભરતકામ તે.

કારજ, ન૦ [સં૦ કાર્ય] કામ. ૨ વિવાદ અથવા મૃત્યુ સમ્બન્ધી જે રૂડો અથવા મોટો અવસર તે.

કારકો, પુ૦ કુવારો.

કારડો, કયારડો. ૨ કરવડો. ‘કરમાં આપ્યો કારડો.’

કારણ, ન૦ [સં૦] જે મૂળ—ખીજથી એકાદું કાર્ય થાય તે; આધાર; પાયો.—જેના વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી તે. એ ત્રણ કહેવાય છે: સમવાયી, અસમવાયી અને નિમિત્ત કારણ. ૨ મનની મતલબ—

ધારણા; ઉદ્દેશ; નિમિત્ત; હેતુ; સમ્બન્ધ. ૩ ગરજ; જરૂર; અગત. ૪ જૂત, પ્રેત, મૂઠ, વશીકરણ ઈં સમ્બન્ધી જે વ્યથા તે. ૫ ઉપાદાન કારણ—કાર્ય વસ્તુના સ્વરૂપમાં મળી જાય તેનું છૂટું રેતું સાધન (ધરણાનું ઉપાદાન એટલે નિમિત્ત કારણ સોનું અને એરણ અથોડા વગેરે તેનું છૂટું સાધન છે તે).

કારણ, [અ૦] કેમકે; એટલા વાસ્તે કે (ઉભયાન્વયા). ૨ ચતુર્થી વિભક્તિનો પ્રત્યય; વાસ્તે; કાળે; માટે (શબ્દયોગી અવ્યય).

કારણદેહ, સ્ત્રી૦ [સં૦] જીવને, અવિદ્યા—અજ્ઞાનનું જે વેષ્ટન તે; હું જીવ, સ્વજન, સ્વદેહ દેહ યજી જુદો છઉં પણ કેવે રૂપે છઉં તેનું જે અજ્ઞાન તે (વેદાન્તમાં).

કારણમાળા, સ્ત્રી૦ અર્થાલંકારનો એક ભેદ.

કારણશરીર, ન૦ લિંગદેહ.

કારણવાદી, વિં૦ [સં૦] વાદી; ફરિયાદી. ૨ પૂર્વપક્ષી.

કારણસર, [અ૦] કારણ સાથે; કામને અર્થે; જરૂરને લીધે.

કારકુડવ, પુ૦ [સં૦] એક જાતનું જલચર પક્ષી; ખતક. ૨ એક પ્રકારનો હંસ.

કારણોત્તર, ન૦ મતલબ મનમાં રાખી ઉત્તર આપવો તે, વેવારમાં વાદીએ કહેલી વાત સત્ય માની તેની વિરુદ્ધ કારણ બતાવવું—જવાબ આપવો તે. જેમ કોઈ કહે ‘આની પાસ હું સો રૂપિયા માંગું છું’ તેને ખરું માની તેના ઉત્તરમાં જણાવે કે ‘હા, લીધા હતા, પરંતુ મેં પાછા આપ્યા છે.’ ૨ સાચી પ્રતિજ્ઞા કરી તેની વિરુદ્ધ જવાબ આપવો તે.

કારતક—ગ, પુ૦ [સં૦ કાર્તિક] સંવત વર્ષનો પેલો મહિનો; અકટોબર—નવમ્બર.

કારતકરનાન, ન૦ આસો સુદ ૧૧ થી તે કારતક સુદ ૧૫ લગી સવારના પોરમાં કૃતિકા નક્ષત્ર અસ્ત થાય તેની પેલાં દાંડે પાણીએ નાવાનું વ્રત.

કારતકી પૂનેમ, સ્ત્રી૦ કારતક મહિનાની પૂનેમ.

કારતુસ, ન૦ [અ૦] ચામડાં અથવા કૂલેની જે પેટીમાં દારૂ ગોળી રાખવામાં આવે છે તે.

કારતેક—ગ. કારતક.

કારતેકી, સ્ત્રી૦ કારતક મહિનાની પૂનેમ.

કારભાર, પુ૦ [ક્રા૦ કારોબાર] એકાદું મોટું કામ—રાજકારભાર, લગનનો કારભાર વગેરે.

કારભારી, વિં૦ [કારોબારી] કારભાર કરનાર.

કારમું, વિં૦ રૂપગુણથી ચમકારિક—અદ્ભુત દેખાતું.

૨ જોવાથી જ મનપર છાપ પડે તેવું. ૩ મારકણું.

૪ સુન્દર; વિચિત્ર. ૫ ભયકર.

કારવેવાર, પુ૦ કામકાજનો વેવાર.

કારવો, પુ૦ એક તરેહનો કેરળો—નાચ અથવા એ પ્રસન્નનો રાગ.

કારસિંધો, પુઠ હિયકાની સાંકળ ગિચે ભેરવવાનો જે આંકડો તે.

કારસી, સ્ત્રી ૨. ૨ લાકડાં વગેરે જોખવાનું એક જાતનું લોડાનું સાધન. [મસ્તી; તોશન.

કારસ્તાન, નઠ લુચ્ચાઈનું કામ; કાળાં ઘેળાં. ૨ કારસ્તાની, વિઠ કારસ્તાન કરનાર.

કારાચુહ, નઠ [સંઠ કારા—ખન્દી; ચુહ—ધર] સખત ખન્દીખાનું; કેદખાનું; તુરફ; જેલ.

કારાપેરા, પુઠ ચુંથાચુંથ. ૨ વડાઈને કોઈનું જુકું બોલવું તે. ૩ આણું પાછું—વધતું જોણું બોલવું તે. ૪ કુડકપટ.

કારિકા, સ્ત્રી [સંઠ] જેમાં સમજણ આપી—ખુલાસો કર્યો હોય તે શ્લોક—વાક્ય; જે શ્લોક કે પદમાં થોડા અક્ષર છતાં બહુ અર્થ સમાવેલો હોય તે. ૨ નટની સ્ત્રી. ૩ હળમનું કામ, હળમત કરવી તે. (લાક્ષણિક). યત્તિ; વિવરણ; ટીકા.

કારી, વિઠ [શંઠ] ઠેક પોરું; ઉપકું—‘કારી જખમ.’

કારી, વિઠ [સંઠ] કરનાર—ગુણકારી.

કારી, વિઠ જુવાન. ૨ અગત્યનું હોય તેવું—‘કારીનું મરણ.’ સ્ત્રી બેરાએની ચોળાને સુકવામાં આવતો સાંધો.

કારીગર, પુઠ [શંઠ] હુન્નરી ધન્ધો કરનાર—સુથાર જુહાર વગેરે. ૨ (લાક્ષણિક—હોશિયાર) હળમ.

કારીગરી-ગીરી, સ્ત્રી કારીગરનું જે કામ—ધન્ધો તે. ૨ ચતુરાર્થ; કિસમ; જુક્તી.

કારીપારી, સ્ત્રી કારાપેરા.

કારુણિક, દયાળુ.

કારુણ્ય, નઠ [સંઠ] કરુણા. દયા.

કારે, [અઠ] કઈ વખતે.

કારેલી, સ્ત્રી શાખનો એક વેલો.

કારેણું, નઠ કારેલીનું જે ફળ તે. ૨ કરેણું. ૩ એક હાથે ફેરવવાનું મોટું મગદળિયું.

કારેઆર, કારભાર.

કાર્તિક, પુઠ [સંઠ] કારતક.

કાર્પટિક પુઠ તીર્થ યાત્રા કરવાને તૈયાર થયેલો. ૨ પારકા અન્નથી પેટ ભરનાર.

કાર્પણ્ય, નઠ [સંઠ] યોગ્ય ખર્ચ ન કરી ધન એકતું કરવાની ઇચ્છા કરવી તે; કૃપણતા; બખીલાઈ; કદરીપણું; કચ્છુસાધ.

કાર્ણક, પુઠ નઠ [સંઠ] ધનુષ્ય; કામકું. ૨ કામ કરવામાં ચતુર.

કાર્ય, નઠ [સંઠ] કરવાનું તે; કામ. ૨ ઉદ્યોગ; ધન્ધો.

કાર્યકારણ, નઠ કાર્ય સંબંધે જે નૈમિત્તિક હેતુ ઉત્પન્ન થાય છે તે. [સમ્યન્ધ તે.

કાર્યકારણભાવ, પુઠ [સંઠ] કાર્ય અને કારણનો જે

કાર્યપ્રયોજન, નઠ [સંઠ] લગન વગેરેનું કામ તે; રૂઝો અવસર; પગરણ. ૨ મતલબ. [યશ.

કાર્યસિદ્ધિ, સ્ત્રી [સંઠ] કામ પાર પડવું તે; ફતે;

કાર્યાકારણ, અઠ જન્મ—કામને લીધે. વિઠ મતલબ

કાલ, [સંઠ] કાળ. [જેટલું.

કાલ, સ્ત્રી ચાલતા—વર્તમાન દિવસનો આગલો કે પાછલો દિવસ. મઈ કાલ, આજ અને આવતી કાલ.

કાલચુત, નઠ જોડાની અન્દર ઠોકવાનું જોડાના અથવા પગના આકારનું મેટીનું લાકડું. ૨ સાંચો; ધાડ; ખીંચું. ૩ મળ; પાયો; જોડું (કળિયાનું).

કાલભાતી, પુઠ [સંઠ] કાળના જેવી કાન્તિવાળો તે; ડરામણો પુરુષ. [જેવી વસ્તુ મેળવવી.

કાલવવું, કિંઠ સઠ એકાદા ભુકામાં ચિકણી—પાણી

કાલવૈજયું, કિંઠ અમિના અક્ષારા ઉપર રાખ કરવી; જોલવાઈ જવું; કળલઈ જવું.

કાલાં, નઠ કપાસનાં સુકાં ડિંડાં.

કાલાવાલા, પુઠ કોઈ વાતને સારુ છેક ગરીબાઈથી બોલવું તે; આગિજ; પ્રાર્થના; કરગરવું તે.

કાલાટમી, સ્ત્રી [સંઠ] કારતક વદ અથવા માગસર વદ આરમ.

કાલિક, વિઠ [સંઠ] વખત સમ્યન્ધી (સમકાલિક).

કાલિન્દી, સ્ત્રી [સંઠ] જમના નદી. ૨ કૃષ્ણની સ્ત્રી.

કાલી, સ્ત્રી [સંઠ] હલેલી; લાડકી; સમ્યોધન. ‘કાલિ કાળથી રૂલી આવ’ (ભાં). ૨ નવા વાદળાની માળા—હાર. ‘કાલી ઘટા કેવળ બન છાઈ.’ ૩ રાત્રિ. ‘કાલી ઝમકારા કરી રહી છે.’ ૪ અમિની જીભ; અમિની નવાળાની અણી.

કાલીશ, કાટનું એક ધરેણું.

કાણું, વિઠ જાણે સમજાતું ન હોય તેવું ગાંડું થેણું; કાણું થેણું. ‘કાલો થઈને કાંચળીમાં હાથ લાલે.’ ૨ ખાર ઉપજાવે તેવું તોતણું અને કુમળું (કાણું કાણું બોલવું).

કાણું, નઠ જે ડિંડામાંથી પાકેલો કપાસ ખાર દેખાય તે; જે રેવાનું પ્યાલાને આકારે જે ડિંડું તે.

કાલૂ, પુઠ એક જાતનું દરિયાઈ પ્રાણી. એ છળછળા પાણીમાં અથવા નદીના મુખ આગળ ખડક અથવા ભાટોડાને વળગી રે છે. ૨ દરિયા કાંઠાના ધારવાળા પથ્થર.

કાલેરો, પુઠ રાગ વિશેષ. [કલ્પિત.

કાલ્પનિક, વિઠ [સંઠ] કલ્પનાથી શોધેલું; બનાવટી;

કાવડ, સ્ત્રી પાણી વગેરે ખાંધ ઉપર ગિચાઈ લઈ જવાનું એક સાધન—વચમાં કામડી ને એને બે છેડે સીકાં હોય છે.

કાવડિયું, ન૦ ફોડિયું; સવાકો; પૈસો.

કાવડિયો, પુ૦ કાવડ ઉચકનાર.

કાવતરાંખોર-આજ, પુ૦ કાવતરું કરનાર.

કાવતરું, ન૦ કપટ; દગો; છળ; કમખાણ; બુચ્ચાઈ.

કાવરું, વિ૦ ધણું બાવરું; ધણું બેખાકળું. (ભય, કોષ, આશ્ચર્યથી). [ભાંગી જાય તેવું].

કાવણું, વિ૦ ધણું નાણુક ને શોભીતું (પણ તરત કાવળ, ફડ; કપટ.

કાવળી, સ્ત્રી૦ નાણુક. ૨ કાચની બુઝડી.

કાવાં, છાપરાં ઉપર નળિયાંની જે અક્ષેપી ઓળા તે.

કાવાદાની, સ્ત્રી૦ જીન વગેરેનો કાવો કરવાનું વાસણ;

કાવેતર, ન૦ કાવતરું. [કિટલી.

કાવો, પુ૦ ઘોડાને જે ગોળ ચક્રમાં ફેરવવો તે. કાવો ફેવો—ફેરવવો. ૨ ખન્ધાઈ; કપટ; બુચ્ચાઈ કરવાની

ભુગતી. કાવોદાવો પણ ફેવાય છે.

કાવો, પુ૦ જીન વગેરેને ઉકાળવાં તે અથવા ઉકળેલાં તે.

કાચ, ન૦ [સં૦] કવિતા. ૨ કાચ શાસ્ત્રમાં ફયલાં

લક્ષણવાળી રસાલકારવાળી ઉત્કૃષ્ટ કવિતા. ૩ ગદ્ય અથવા પદ્યનો જે ગ્રન્થ તે.

કાચચોર, વિ૦ ખીજની કવિતામાંથી તેના વિચારની અથવા તેનાં વાક્યોની ચોરી કરી તે પોતાનામાં દાખલ કરનાર.

કાચચોરી, સ્ત્રી૦ ખીજની કવિતામાંથી જે ચોરી તે.

કાશ, પુ૦ પોતાની મેળે ઉગતું એક જાતનું ધાસ.

૨ કાશી; નડતર; લપ; બલા; ગડબડ. ૩ ખાંસી,

—કાશ કાડવી—પીડા દુર કરવી. [ઉધરસ.

કાશળી, સ્ત્રી૦ [સં૦] અડચણ; નડતર; પીડા.

—કાશળી કાડવું—હરકત-અડચણ દુર કરવી.

૨ મારી નાંખવું.

કાશમીર, સ્ત્રી૦ એક જાતનું કપડું. ન૦ હિન્દુસ્તાનની

ઉત્તરે હિમાચળની તલેટીમાં આવેલો એક પ્રદેશ.

કાપાય, ગેરવા રંગનું.

કાષ્ટ, ન૦ [સં૦] લાકડું; ધંધન.

કાષ્ટધણ્ટા, સ્ત્રી૦ [સં૦] લાકડાંની ધણ્ટડી. ૨ હરામી દોરને ગળે બાંધવાનું લાકડું; ડાણું; હેડ.

—‘કાષ્ટધણ્ટા વિટમ્બણા’—મેહેનત ફોકટ ગઈ હોય તે મારે—એવો દાખલો આપવામાં આવે છે.

કાષ્ટોષધિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] આ પાનમાંથી તૈયાર કરેલી દવા; વનસ્પતિ; જડીબુટી. (એનું ઉલ્લેખ રસાયન).

કાંટું, વગર લાલની મેહેનત કરવી તે.

કાસડું, ન૦ કાટી.

કાસડ, પુ૦ [આ૦] સન્દેશો લઈ આવનાર જનાર; જસુદ—સ; ખેપિયો; દૂત. ૨ ટપાલ—ડાક—પોસ્ટ

લઈ આવનાર જનાર.

કાસડિયું—દું, ન૦ કાસડનું જે કામ તે. ૨ નકામી ગયેલી મેહેનત.

કાસની, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ગાંધીનું વસાણું.

કાસન્દ્રી, સ્ત્રી૦ મોટા પેટનો પડવીવાળો કળશિયો—લોટો; ગડ.

કાસળ, કાશળ.

કાસીદારિયો, પુ૦ એક જાતનું સુતરાઉ કાપડ.

કાહળ, પુ૦ [સં૦] એક જાતનું વાળું.

કાહિલી, વિ૦ [કા૦] આગરી; માંદું; કળ ન વળતી હોય તેવું; રિખાતું; બેચેન. ૨ કાચર; કપટાળનું; આગસ.

(કામનું કાહિલી).

કાળ, પુ૦ [સં૦ કાલ] જરી રેવું—ચાલ્યાં જ કરવું તે. ૨ જરી રેવાનો જે એકાદો ભાગ તે—વખત;

સમય; કાળ. હુતો—છે—આવશે. ગયો તે જૂત

કાળ, છે તે વર્તમાન કાળ ને આવશે તે ભવિષ્ય

કાળ, એમ ફેવાય છે. પળ, ધડી, કલ્લાક, દાડો,

મહિનો, વરસ એ સઘું પણ કાળ ફેવાય. ૩ નાશ;

મોત. ૪ યમ અથવા એનો દૂત. ૫ જેથી મોત

થાય તે પદાર્થ—પ્રાણી, રોગ વગેરે. ૬ દુકાળ

(લીલો—સુષો). ૭ દુર્દશા; આફત. ૮ સંહાર કરનાર

શક્તિ; શિવ.

—‘કાળ ખુટવો’—આફત આવવી; મોત આવવું.

—‘કાળના કોદરા’—જીની લાખ્યા વખતની વાતો.

—‘કાળના કોદરા ખાંધેલો’—લાખ્યું આયુષ્ય ભોગ-

વનાર; પાંદા અનુભવી; જીની વાતો જાણનાર.

—‘કાળમાંથી આવવું’—વારંવાર ખાખા કરનાર.

(ખાળક). બુખાળવો.

—‘માથે કાળચક્ર ભમે છે’—આસમાની સુલતાની

આફત આવવી; માથે મોત ભમવું.

કાળક, સ્ત્રી૦ કાળાપણું. ‘કાયામાં કાળક છેદાણી.’

કાળકા, સ્ત્રી૦ [સં૦ કાલિકા] એક દેવી; કાળશક્તિ;

સંહાર કરનાર શક્તિ.

કાળકમણ, ન૦ [સં૦] વખત ગુજરવો તે.

કાળક્ષેપ, પુ૦ [સં૦] નિર્ઘેક કાળ ગુમાવવો તે.

કાળકૂટ, પુ૦ ન૦ ઝેર. (એ વિપ—ઝેર પૃથુભાલી નામના દૈત્યના રક્તથી ઉત્પન્ન થયલું છે છે).

કાળચક્ર, ન૦ કાળનું ચક્ર—કાળનો ફેરફાર થયા કરવો તે; કાળ પરવે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, લય એ થયા કરવાં તે; જિન્દગીની હાલત પદલાયા કરવી તે. ૨ સંવત્સર

ચક્ર. ૩ જૈનમત પ્રમાણે બાર અર પ્રમાણ કાળ.

કાળચન્દ્ર, પુ૦ જે રાશીના ચન્દ્રથી બધી વાતે હાનિ

—નુકશાન થાય તે. રાશિ—ચન્દ્ર; અશુભ ફળદાતા

ચન્દ્ર; વાતચન્દ્ર. કાળચન્દ્રથી ધણું ને વાતચન્દ્રથી

થોડું નુકશાન.

કાળચોધડિયું, ન૦ અક્ષે દાડનાં આઠ આઠ ચોધડિયાં અને અક્ષે વારનું અક્ષેકા વારને નામે ઝોળખાનું અક્ષેકું ચોધડિયું હોય છે ને એ સાત વારોનાં ચોધડિયાંમાં શનિવારનું જે ચોધડિયું તે કાળચોધડિયું.

કાળજડું, કાળજી (કવિતામાં).

કાળજવર, જે તાવથી મરણ થાય તે.

કાળજી, સ્ત્રી૦ કાળવાત વિષે તે કેમ થશે? કેવી થશે? કારે થશે? એવા એવા બેરસાવાળી દુઃખ દેતી જે કલ્પના તે; ફિકર; ચિન્તા; ધારતી. ૨ સમજાળ; ખબરદારી; હોશિયારી; સાવચેતી. ૩ ચાનક; નુકસાનની બ્રીક મેહેનત જમી રાખવી તે; ખેપ; ખાંત; ખનત.

કાળજી, ન૦ [સં૦ કાલકં, કાલેયં] પેટની જમણી બાજુએ માંસનો મોટો કકડો છે કે જેમાંના લોહીમાંથી પિત બાર પડે છે તે; પિતાશય; જ્યાં પ્રેમ, શોક, ભય ઈત્તી અસર થાય છે તે—લાગણીનું ટુકાણું. એ અકુરેજી મત પ્રમાણે છાતીની અંદર રક્તાશય છે ત્યાં છે.

—‘કાચું કાળજી’—બીકણ; હિમ્મત વગરનું; પેત્વી છાતીનું; ઝટ અસર થાય તેવું.

—‘કાળજીની કાર’—એટલે ધણુંજ વાલું; પ્રાણ સરખું જરૂરનું ને વાલું.

—‘કાળજીનું ખસવું’—અદક પાસળી; વાયલ; થેલું; ઉંડલ તપિયતનું; અસ્થિર મગજનું; દાધારિયું.

—‘કાળજીનું નચું’—એટલે સાવધ; અક્ષલ હોશિયારીવાળું; ખબરદાર; ચોક્કસ; ભૂલી ન જાય એવું.

—‘કાળજીનો ડંખ’—કાળજીમાં થયેલી જખરી અસર; કારી ધા. ૨ હાડવેરી; જખરી દુશ્મનાઈ.

—‘કાળજીમાં કટારી’—બાર દેખાતો નહિ પણ અંદરખાનેથી નુકશાન કરવાનો ભુરસો.

—‘કાળજીમાં કાતરવું’—વિસરી—ભૂલી ન જવાય એમ યાદ રાખવું. ૨ કાળજીમાં લખવું; યાદ રાખવું; ન વિસરાય એમ કરવું; મનમાં હસાવવું. ૩ વારવારે મેંણાં મારવાં; હલકા શબ્દો કેવા.

—‘કાળજી વિનાનું’—હિમ્મતવાળો; સાહસિક.

—‘કાળજી કપાવું’—ઘણું દુઃખ થવું.

—‘કાળજી કાતરવું’—સંતાપવું; રીખાવ્યા કરવું; કનડવું; કાચર કરવું; દુઃખ દેવું.

—‘કાળજી હરવું’—‘કાળજી થણું થવું’—એટલે સન્તોષ થવો; ઈચ્છા પૂરી પડવાથી ધરાવું; નિરાંત વળવો; સુખી થવું.

—‘કાળજી તપી આવવું’—ગુસ્સે થવું. ૨ અતિ ઉચ્ચ લાગણી થવાથી કલેજના લોહીનું ગરમ થવું.

—‘કાળજી ધકકવું’—ભયભીત થવું; ગભરાઈ જવું; હિમ્મત છોડી દેવી.

—‘કાળજી ફાટી જવું’—ભય ચિન્તા વગેરેથી ગભરાઈ અકળાઈ જવું. ૨ આશ્ચર્યકારક જોઈ અચકી જવું; ખેહદ વિસ્મિત થવું.

—‘કાળજી ફટવું’—અક્ષલ જવી; ભાન વગરના હોવું.

—‘કાળજી બળી ગયું’—દલગીરી થઈ દુઃખ થવું.

—‘કાળજી ભરાઈ આવવું’—રડાય બોલાય નહિ તેવી રીતની શોકની અસર થઈ આવવી.

—‘કાળજી સવામણ ને સાત શેરનું છે’—જરા પણ ભોળવાય નહીં તેવું; પાકું (જન). ૨ કંઠણ છાતીનું; હિમ્મતવાન.

—‘કાળજી હાથ’—નિરાંત; ધીરજ.

—‘તેનું કાળજી ફટકી ગયું’—ખસી ગયું, એટલે તે થેલો થયો.

—‘ફૂડું કાળજી’—કાંઈજ અસર ન થાય તેવું પાકું.

કાળદંડક, પુ૦ યમનો જે દણ્ડ તે; મૃત્યુ.

કાળનિદ્રા, સ્ત્રી૦ મરણ રૂપ જે બીંધ તે; મરણ.

કાળધર્મ, પુ૦ ઋતુધર્મ. ૨ સમયનો સ્વભાવ ૩ મોત.

કાળપ, ન૦ કાળપણું (અખામાં).

કાળપરત્વે, અ૦ વખતને લીધે; વખત પરમાણે.

કાળપાશ, પુ૦ મૃત્યુ.

કાળપુરુષ, પુ૦ યમ; યમદૂત. ૨ અતિધણું દુઃખ દેનારો.

કાળપૂછી—પૂછી, વિ૦ પુછડાંના વાળ બધા જ કાળા

કાળપ્રસન્ન, પુ૦ કાળ અને પ્રસન્ન. [હોય તે (સંસ).]

કાળભાતિ, પુ૦ કાળના જેવી કાન્તિવાળો પુરુષ.

કાળમાન, ન૦ વખતનું માપ. ૨ વખતનાં માપનો યન્ત્ર—ધડિયાળ, ધડી વગેરે. [યન્ત્ર].

કાળમાપક, વિ૦ વખતનું માપ કરનાર—દેખાડનાર.

કાળમીઠ, કાળો કઠિણ પાણો. ૨ મૂર્ખ. ૩ જેના અન્તઃકરણમાં કંઈ પણ લાગણી ન થાય તેવું (જન);

લાગણી વગરનું.

કાળયાતના, સ્ત્રી૦ યમ—જમની શિક્ષા.

કાળરાત્રિ, સ્ત્રી૦ સિત્તોતેર સિત્તોતેર વરસે આવતી આસો સુદ આદ્યમની (અથવા કેટલાકને મતે શ્રાવણ વદ આદ્યમની) જે રાત તે; કાળીની જન્મ રાત્રિ. ૨ કલ્પની જે છેલ્લી રાત તે. ૩ સઘળા જીવોનો નાશ કરવાવાળી મૃત્યુ દેવી; યમની બેન. ૪ ઘોર અન્ધારી રાત. ૫ માણસના સિત્તોતેરમા વર્ષના ૭ મા મહિનાની ૭ મી રાત્રિ. ૬ આસો વદ ૧૪—કાળીચૌદસ.

કાળવેલિયો, પુ૦ ભુરકી નાખનારો; છોકરાં ચોર; ધુતારો ખાવો.

કાળાં મરી, ન૦ એક જાતનું ઝાડ અને તેનાં દાણા

જેનાં ફળ—એ મસાલાની ગણતીમાં આવે છે; એનો સવાદ તીખો હોય છે.

કાળા અક્ષર કુટીમારવા, લખતાં વાંચતાં ન આવડતું; કેવળ મૂર્ખ હોતું.

કાળામિ, પુઠ બહાણનો નાશ કરનારો અમિ તે.

કાળાઝેલું, [સંઠ] કારાગૃહ.

કાળાટ, સ્ત્રી કાળાપણું; કાળાસ. ૨ કાળી જમીન (ગોરાટનું ઉલટું).

કાળા તલ, પુઠ કાળા રક્તના તલ. ૨ શરીરની ચામડી પર કાળા તલના જેવા જે ઝીણા કાળા ડાઘ તે.

કાળાતરે, અઠ કાળના કાળ વહી જાય તોએ. ૨ કોકોળે; કેટલોક કાળ વીત્યા પછી. ૩ આવનારો અથવા ગયેલો કાળ.

કાળાસ, સ્ત્રી કાળારક્તનો અંશ—લેસ; થોડુંક કાળાપણું. કાળિક, કાલિક.

કાળિક્કડે, કાચું તડણ્ય—એનું સાક થાય છે.

કાળિક્કડો, પુઠ પાછલી રાતે ગાયના એક રાગ.

કાળિયાર, પુઠ કલિયાર.

કાળિયું, વિઠ કાળા રક્તનું.

કાળિયું, નઠ કાળીગાંઠી. ૨ અરીણ.

કાળિયા, પુઠ તખ્તાકુતી એક જાત. ૨ વાધ.—‘કાળિયાને જાતનાં જ મારા પગ લથલા.’ ૩ બળદ.

કાળી, કાળકા.

કાળીગાંઠી, સ્ત્રી એ સ્ત્રીની કાટનું એક ઘરેણું; બલગરી.

કાળીચાહો, સ્ત્રી કાળા રક્તની પીવાની ચાહો.

કાળીચોદસ, સ્ત્રી અશો વદ ચોદસ; દીનાળીનો આગલો દિવસ; નંદકચતુર્દસી; કાળરાત્રી. એ રાતે માહા-કાળી દેવીની આરાધના—સાધના કરવામાં આવે છે; જૂત પિશાચ વગેરેની સાધના થાય છે.

કાળીજમીન, સ્ત્રી જેમાં જીવાર, કપાસ, ઘઉં, ગજૂર, દિવેલા, રાતા તલ, મગ, તુવેર વગેરે થાય છે તે.

કાળીજરી, સ્ત્રી એક જાતનાં ઝીણાં કડવાં ખીઆં—કરમ અને તાવ ઉપર એકાદ દાખલ વપરાય છે.

કાળીટીલી, સ્ત્રી અપજશ; બટ્ટો; બદનામી; ઘણું હીણું કામ કર્યાનો કપકા; કલક. (તેને માથે કાળી ટીલી આવી).

કાળીદરાખ-દાખ, સ્ત્રી કાળા રક્તની મીઠી ખાવાની દરાખ. કાળી ને લીલી એવી બે જાતની ઘણું કરીને દરાખ હોય છે.

કાળીદરાજ-દાધર, સ્ત્રી કાળા રક્તની જે દરાજ—દાધર તે; ચામડીપર થતો એક રોગ. કાળી ને રાત્રી એવી બે જાતની હોય છે.

કાળીપરજ, સ્ત્રી દુબળા વગેરે હલકી જાતના લોકોનો જે વર્ગ તે.

કાળીમુસળી, સ્ત્રી ગાંધીને ઘેર મળતી ધાતુપુટીના ઉપયોગમાં આવતી એક ઔષધિ.

કાળું, વિઠ [સંઠ કાલ] કાળજના જેવો રક્ત દેખાડે છે; રાતના રક્ત જેવું; અન્ધારું—જાંખું હોય તેવું. ૨ પાપ—દોષ—ગુન્હાવાળું; ધાતકી (કામ).

—‘કાળા અક્ષરને કુટી મારવા’—મૂર્ખ રેવું; વાંચતાં લખતાં ન આવડતું.

—‘કાળાં ધોળાં!’—ઉંધાં ચતાં, સારાં નરતાં કામ કરવાં.

—‘કાળી ઘાડીએ ચડવું’—નિશો કરવો; અરીણ પીવું.

—‘કાળું કર’—જતો રહે (તિરસ્કારમાં).

—‘કાળું કરવું’—બદનામી લેવી.

—‘કાળું કુતરુંએ નથી પુછવું’—ગણતરી વગરનું; હલકું.

—‘કાળું ગોરું’—સારું નરતું—વિશેષ નરતામાં.

—‘કાળું પેરવું’—વાલા સગાનાં મરણના શોક માટે કાળાં લુગડાં પેરવાં.

—‘કાળું મોડું’—એ, નીચું કામ કરનારને વિષે જાલતાં બોલાય છે કે જે ભૂલું કરશે તેને શરમાઈને નીચું જ્ઞેવાનું છે (લાડમાં છાકરાને પણ ફેવાય છે).

—‘કાળે પાણીયે ચડવું’—એટલે ગુન્હાગારે દેશ-નિકાલ થવું; દરિયા ઓળંગી બીજો દેશ જઈ જવતાં સુધી ત્યાંજ રેવું.

—‘કાળો ડાઘ’—નકાર કામ કીધાથી ઈજાજત—આખર જની; બદનામી થવી; અપયશ—કલક આવવું.

—‘કાળો નાજ—ણ’—ખારીલો, વેરીલો—પુરુષ—સ્ત્રી માટે વપરાય છે.

—‘કાળાં માથાંનું માનવી શું નહિ કરે’ અને ‘કાળી રાંડને કંલે ભાત’ એ કેવલો છે.

કાળું, નઠ કલક; ડાઘ. ૨ ગુન્હો; પાપ. ૩ ગુન્હો કરેથી લાજ—શરમ લાગવી તે.

કાળુંરોણું, આંધળુંધૂંધળું.

કાળોકોપ, પુઠ મોટો જીલમ—નાશ—અનર્થ—ફેર.

કાળોચાર, પુઠ કાળેવેશે અન્ધારે ચોરીનું કાળું કર્મ કરનારો; કુકર્મી.

કાળોતરી સ્ત્રી મરી ગયાની ખખરનો કાળજ.

કાળોવાળો, પુઠ ગાંધીની એક વસ્તુ.

કાળોસરસ, પુઠ એક જાતનો સરસ.

કાળોસામલ, પુઠ એક જાતનો સામલ.

કિંગલાલું, હરખાતું (ખાળક).

કિંગલાલું ચડવું, ઘણા હરખમાં આવી જવું.

કિંગલાલું, કિંઠ અઠ ઘણું ખુશી થવું. હરખ ઉભારાઈ જાય (પણ કાવકપણથી) તેવી હાલતમાં આવવું—કુચાવું.

કિંવા, અં સં અથવા; વા; યા; તોપણ.
કિંકિયાડી, સ્ત્રી કાનને સખત લાગતો તીનો ઊંચો
અવાજ.

કિંકિયાણું—હું, નં તીના ઊંચા અવાજોનું એકું મળતું તે.
કિંકિયારી, કિંકિયાડી.

કિંકર, પું [સં] સેવક; ચાકર; દાસ; શુભામ.
કિંકરી, સ્ત્રી [સં] સેવકી; દાસી; ચાકરી; શુભામડી.
કિંકિણી, સ્ત્રી [સં] નાની ઘણ્ટડી. ૨ ઘુધરમાળ.
૩ ધાધરાની નાડી. ૪ કન્દોરો.

કિચકિચ, સ્ત્રી ચેચે; અળાટ. ૨ કચપચ.
કિચકિચાવતું, કિં સં લચડાવ તેમ કરતું; તાણીને
બાંધતું.

કિચડ-લ, કાદવ.
કિચડો, પું આંમલીના થળીયો; ચીચુંડા.
કિચડ-લ, કાદવ. [લેશ; લવ.

કિજિત-માત્ર, અં [સં] અલ્પ; થોડુંક; કંઈક; જરા;
કિટલી, સ્ત્રી [અં] ચાહેતું પાણી ઉકાળવાનું નાળ-
વાવાળું વાસણ.

કિટાણું, કટાણું.
કિટોરો, કીટો.
કિટપદું, વિં કાડાએ ખાધેલું (ફળ લાકડું વગેરે).
૨ કાપર; કળટાળેલું; ગભરાયેલું (માણસ).

કિટામારી, સ્ત્રી એક જાતનું કડતું આસડ—એનાં
પાતરાં ભરચી ભાથ જેવાં દેખાય છે.

કિડિન્થવા, જીવજન્ત.
કિડિમફોડી, કાડી મફોડી વગેરે નાનાં જીવજન્ત.

કિડિયારું, નં બેડાં ગોઠવવાનો માટીનો એક ઘાટ.
૨ કાડીનું દર; જ્યાંથી કાડીયો ઉભરાય તે.

કિડિયાસેર, સ્ત્રી કિડિયાંની સેર—કણી.

કિડિયું, નં કાચનો કાડી જેટલો ગોળ દાણો; ખોટું
માતી. (કિડિયાનું એકવચન).

કિતવ, વિં જુગારી. ૨ કય; કપટી. “કિતવ કાનની
કાંત કરતી લાજતી નથી લગાર” (રેવાશકુર).
પું નાયિકાની સાથે કરેલી શરત તોડનાર બેઠ.
માની એવા નાયક (નાટ્યશાસ્ત્રમાં).

કિતામ સ્ત્રી [આં] ચોપડી; પુસ્તક; ગ્રન્થ.
કિતામ, ખિતામ.

કિતામખાતું, નં અજ્ઞાસને સાર કિતાબોનો કરેલો
જે જમાવ તે; પુસ્તકાલય; પુસ્તકશાળા; લેથેરી.

કિતો, પું [આં] અક્ષર—દસ્કત વાળવાને—ધુંટવા
સાર કતાથી સારો લખેલો જે ખરડો તે. ૨ ખેનર
અથવા ખેનરનો કકરો.

કિદારે, કિયે દાર; કઈ વખતે.

કિનખાપ-ખ, પું રેશમ, અને સુના રૂપાના ઝીણા
તાર એ બેને સાથે બેળી પૂઠ છુટાવાળું તરેહવાર ભરેલું
જે કપડું તે; જરીછુટીનું વસ્ત્ર. ૨ કસળ; જર. ૩ કસળ
—રેશમ સાથે મળેલાં સુનાં રૂપાના છેક પાતળા તાર.

કિનખાખ, કસળ અને રેશમથી ભરેલું તરેહવાર કપડું.
કારચોખી—રેશમી કપડાં ઉપર કસળ અને તારા-
ટપકી, કાચ વગેરેનું જે ભરત તે.

કિનરી, સ્ત્રી એક તરેહની સારફી. [ધ્વજાવાળું.
કિનાખાર, વિં કાનો રાખનાર; ખારીકું; વેર લેવાની
કિનાત, કનાત.

કિનાર, પું [ફાં] ખાલુ; કારણ; છેડા.

કિનારી, સ્ત્રી [ફાં] સુતેરી રૂપેરી તાર અને
રેશમ એ બેની બનેલી જે ચીપ તે; શીત. એ
કપડાંની કોરણે લગાડવામાં આવે છે.

કિનારો, પું [ફાં] કોટો; પાર; ખાલુ (દરિયાનો).
(ગોવારો, તીર, તટ એ શબ્દો દરિયાને નથી લાગતા
માત્ર નદી તથાને જ લાગે છે).

“કિનારે આવેલું વાણુ કુખું”—ફતે કરેલું કામ
ચુંથાર્થ જતું; નહક આવેલા સુખનું જતું રેતું.

કિનુ, અં પરતું; તથાપિ; પછી; પછુ; સિવાય.

કિન્નર, પું [સં] સ્વર્ગનો ગન્ધર્વ. ૨ કુખેરનો દૂત
(એનું મુખ અશ્વ સરખું અને શરીર મનુષ્યાકૃતિનું છે).
૩ જૈન મતના સાધુનો સેવક.

કિન્નરકણ્ડી, સ્ત્રી કિન્નર-ગન્ધર્વના જેવા કણ્ડવાળી
સ્ત્રી. “પ્રશમન કિન્નર કણ્ડ પામતા ના” (અ).

કિન્નરી, સ્ત્રી [સં] કિન્નરની સ્ત્રી. આ સ્ત્રીઓ ખુ
રૂપાળી ગણાય છે. “કિન્નરિયોનો ઉતારવા ગર્વ.” (મ.)
૨ ગાનારી સ્ત્રી. ૩ સારફી.

કિફ, [અં] કણ્ડીગમ—તરફ.

કિફાયત, સ્ત્રી [ફાં] થોડું આપતાં સાર—ધણું
મળે તે; સરતું પડ તે. કિફાયત પડતું—સરતું પડતું.

કિમ, અં કેમ.

કિમત, કિમ્મત.

કિમતવાન-તી, વિં કિમ્મતવાળું; મૂલવાન; મોઢું.

કિમિયાગર, પું કિમિયો જાણનારો—કરનારો. ૨ છત-
રનારો; દગો—કપટ કરનારો.

કિમિયો, પું [ફાં] હીણી ધાતુને ઊંચી—કિમતી
ધાતુ બનાવી દેવાની જે વિદ્યા—કળા તે. ૨ સ્નેહમાં
ધણું દ્રવ્ય મળે તેની જે જુક્તી—આવડત તે. ૩
જેથી નિત્ય લાભ થતો હોય તે ધન્ધો.

કિમ્મત, સ્ત્રી [ફાં કિમત] વેચાતી લેવાની વસ્તુને
અદલ જે નાણું આપતું પડે તે; મૂલ. ૨ વસ્તુમાં રૂપથી
જે ગોચરતા—ખુબી ને તે પ્રમાણે જે તેનો અદલો તે;
કદર; બજ.

—‘કિમ્મત કરવી’—મૂલ ટેરવવું. ૨ પરીક્ષા કરવી.

—‘કિમ્મત થવી’—પરીક્ષાથી મૂલ નક્કી થવું. ૨
શુદ્ધિ પરખાઈ આવવી.

—‘કિમ્મત પડવી’—મૂલ આપવું—પડવું.

કિમ્મતવાર, અંબ અન્નકે વસ્તુ અને તેની સામે અન્ન-
કની કિમ્મત એમ (કરેલી યાદી).

કિચું, વિંબ બેચારમાંથી જુદું પાડી ઓળખવા સાર
એ શબ્દ વપરાય છે; કચું; કાણુ (નપુંસકલિંગની
વસ્તુ વિષે).

કિરકોળ, વિંબ પરચૂરણ.

કિરણ, પુંબ નંબ [સંબ] સીધી લીટીમાં પડતો જે
પ્રકાશ તે—સૂર્ય ચન્દ્ર અગ્નિના કિરણ; તેજ.

કિરત, કીર્તિ.

કિરતન, કીર્તન.

કિરતનિયાં, કીર્તન—ભજન કરતી વેળા વગાડવાનાં
ઝાંઝ કદ ખજૂરી તાલ ઈંબ સાલિયો. ૨ કીર્તન. ૩
કીર્તન કરનારી મણગી.

કિરતાર, કર્તા; પ્રભુ; ઈશ્વર.

કિરતારથ, કૃતાર્થ.

કિરતાલ, કરતાલ.

કિરતી, કીર્તિ.

કિરતીધરમ, કીર્તિને માટે જે દાન ધરમ કરવાં તે.

કિરપા, કૃપા.

કિરપાળ, કૃપાળ.

કિરમજ, પુંબ [સંબ] કૃમિજ. આંબ કિરમિજ એક
ઝતનનો શીણો કીરો. એ કીડાની માદામાંથી જ સારો
રજૂ નિકળે છે. એ કીડાઓને એકઠા કરી વાસણમાં
નાખી તળેથી ગરમી લગાડવામાં આવે છે એટલે
તે કીડા મરી જાય છે તે પછી તે, રજૂ અને ઓસડ
દાખલ કામમાં આવે છે.

કિરમજ, વિંબ કિરમજના રજૂનું;—(લાલ ઘેરો).

કિરમાણી અન્નમોહ, સ્ત્રીંબ ગાંધીનું એક કડવું ઓસડિયું.

કિરત, પુંબ [સંબ] બીલની એક ઝત. ૨ મહાદેવ.

કિરયાદાર, વિંબ ભાડે રેનાર; ભાડુત.

કિરચું, નંબ [ફાંબ] ધર—જમીન—માલ વગેરે હર
કાઈ માલ વાપરવાના બદલામાં જે ટેરવેલો અવેળ
વાળ્યાં કરવો તે; ભાડું.

કિરયા, કિયા.

કિરયાણું, નંબ ગાંધીને હાટે મળતી ચીજોનું— મસાલા
ઓસડિયાં વગેરેનું સાધારણ નામ; વસાણું.

કિરીટ, પુંબ નંબ મુગટ; તાજ.

કિરીટી, પુંબ મુગટવાળો (અર્જુન).

કિરે, અંબ કેટલાંક પક્ષીના અવાજ.

કિલકિલ, અંબ પક્ષીનું સામડું બોલવું તે. ૨ વાંદરાનું
બોલવું તે.

કિલવો, કિલિદાર.

કિલાવો, પુંબ [હિંબ] હાથીના ગળામાંનું લટકતું દોરડું,
જે ઉપર પગ મુકી માવત ઉતર ચડ કરે છે તે.

કિલિદાર, જે મેતાની પાસે પેટીની કુચી રેતી હોય
તે; જેના હવાલામાં તિબરી હોય તે (મુનીમ ને
કિલિદાર).

કિલિમખ, નંબ પાપ; મળ.

કિલ્લું, નંબ એક ઝતનું કાણું—રાતું અને કુમડું છવડું.

એ અનાજમાં પડ્યાથી અનાજ સળી જાય છે; ધનેરં.
૨ બાળક. એને ત્યાં મારે ત્યાંથી કિલ્લું પણ
જમ્યા જશે નહિ.

કિલ્લેદાર, વિંબ કિલ્લાની સમ્ભાળ રાખનાર અમલદાર.

કિલ્લો, પુંબ દુરમન ચોર વગેરેથી ન આવી શકાય તેવું
આસપાસ ચાર ચુરજ કરીને વચમાં મજબુત બાંધેલું
જે મકાન તે—એમાં ધણું કરીને લશ્કરી માણસો
અને સામાન રે છે.

કિવદન્તિ, સ્ત્રીંબ લોકવાર્તા; બાતમી; અપ્રવા. ૨ સાચો
કે જૂઠું લોકોએ મુકેલો અપવાદ.

કિવા, અંબ [સંબ] અથવા; વા; યા.

કિચુક નંબ ખાખરાનું ઝાડ.

કિશોર, પુંબ [સંબ] ૧૫ વરસની ઉંમર લગીનો છોકરો;
બાળક (નંદકિશોર—નંદનો છોકરો).

કિશત, સ્ત્રીંબ [ફાંબ] સેતરજની રમતમાં રાખને ઘોડીથી
જે શેઠ આપવી તે. ૨ ખેતી. ૩ ખેડુ તે સરકારને
ભરવાનો જે હકેતો તે.

કિશત, વિંબ [ફાંબ] દાર બાંધેલું; કેદમાં—બંદીખાને
પડેલું. [રાખે છે તે.

કિસખત, સ્ત્રીંબ ભરતી લોક, મસકતી નીચે જે ચામડું

કિસમ, સ્ત્રીંબ ઝત; તરેહ.

કિસમત, નંબ [આંબ] નસીબ; ભાગ્ય; કરમ.

કિસ્ત, સ્ત્રીંબ [ફાંબ] ખેડુ તે સરકારને ભરવાનો જે
હકેતો તે.

કિસ્સો, પુંબ [આંબ] કલ્પિત વાત; ગાથા; ફાણી;
દારતાન; દિકાવત.

કિહાં, કર્યાં. ‘કિહાં ગયો રે પેલો મોરલીવાળો’ (મીરાં).

કી, કર્ક.

કીડી, સ્ત્રીંબ ખે વરસની ઉંમર લગીની જે બાળક
છોકરી તે; કીલી. ૨ નામ ન પાડેલું હોય તે અથવા
જેનું નામ જણ્યામાં નથી તે છોકરીને કીડી કર્ક
બોલાવે છે. ૩ આંખના ડોળાની વચમાંના કાળા
અથવા માંજરા ભાગમાં તુવેરની દાળ જેવડું ટપકું
હોય છે અને જેણે કરીને વસ્તુઓ દેખાય છે તે; પુતળી.

ક્રીડા, પુ. એ વરસની ઉમર લગીના જે આળક છેકરા તે. ૨ નામ ન પાડેલું તેજ આળક છેકરાને ક્રીડા કૃષ્ણોક્તિ છે. ૩ સહુથી મોટા છેકરાનું નામ માયાપથી યોલાય નહિ (શાસ્ત્રમાં કૃષા પ્રમાણે) તેથી ક્રીડા કૃષ્ણોક્તિ છે.

ક્રીડ્ય, પુ. કાદવ.

ક્રીડ્યે, કરિયે (કવિતામાં).

ક્રીડ, પુ. [સં.] જિવંદા; ક્રીડા.

ક્રીડ, વિ. કામેલ; પૂરું માલિતગાર; પ્રવીણ (તે કાર-સીમાં ક્રીડ છે).

ક્રીડનાં લાકડાં, ગાંઠ ધણી હોય તેવાં લાકડાં જેનો તાપ ધણો સખત થાય છે.

ક્રીડી, સ્ત્રી રતી અન્દર જે કાળો ભુકા વળગેલો હોય તે; કપાસિયાની કરચ. ૨ ખાનું તળતાં પેણીમાં ખરેલો જે ભૂકા તે.

ક્રીડું, ઘીને તાપ્યા પછી નીચે જે કચરા ફરી રે છે તે.

ક્રીડા, પુ. નળિયાં ક્રીટ પાકતી વખત ધણો જ તાપ લાગેથી રસ થઈ અન્ધાર્થ જઈ ગદ્ગદ થઈ જાય તે (હથિયાર ધસવાનાં કામમાં આવે છે). ૨ ધાતુના પદાર્થો ધણા તાપને લીધે રસરૂપ થઈ અન્ધાર્થ જાય તે. ૩ આળવાનાં ગાંઠાવાળાં લાકડાં (આળ ખેરતો ક્રીડા). ૪ તેજ, દીવેલની નીચે જે મેળ કરે છે તે.

ક્રીડા, વિ. નહારું; નિરુપયોગી; નકારું.

ક્રીડી, સ્ત્રી [સં. ક્રીડિકા] એક ગ્રીણી જીવ. એ એ જાતની હોય છે—કાળી ને લાલ. લાલ ક્રીડીનો ચટકા વધારે હોય છે.

—‘ક્રીડિયારં ઉભરાયું’—કંઈ લાલચ—આશાથી મેળા થયું.

—‘ક્રીડીનો ફૂર’—નજીવી—નાની વાતને ભારે મોટી બતાવવી.

—‘પગે ક્રીડિયા ચડવી’—કામ કરવાથી કણ્ટાગેલા માણસને માટે વપરાય છે; આળસું; બેસી રેવું.

ક્રીડા, પુ. [સં. ક્રીટક] પેટે ગાંઠનારો નાનો જિવંદા. એ ધણી જાનના હોય છે.

ક્રીધ, ક્રીધ; કચ્ચું (કવિતામાં).

ક્રીડું, કરચું એનો જાતકાળ; કચ્ચું. ૨ ફેવું એનો જાત-કાળ; ફેવું (કાશિયાવાડમાં).

ક્રીડા, પુ. [ક્રીડ] મનમાં ગ્રધ રાખવો તે; અતીસ વેરભાવ; ખાર.

ક્રીડ, પુ. [સં.] શુક; પોપટ.

ક્રીડ્યું, કરિયું.

ક્રીર્તન, ન. [સં.] ઈશ્વરનાં યશનું ગીત—ગાયન; ગાયનમાં ઈશ્વરનાં વખાણ કરવાં તે; ગુણ વર્ણન.

ક્રીર્તનભક્તિ, સ્ત્રી [સં.] ક્રીર્તનદ્વારા—મારફતે જે ભક્તિ તે—નવધા ભક્તિમાંની એક.

ક્રીર્ત, સ્ત્રી [સં.] ચુલ—કર્મ ઉપરથી જે પ્રસિદ્ધિ તે; આબર; યશ. ૨ સ્તુતિ; વખાણ.

ક્રીર્તિમાન, વિ. [સં.] ક્રીર્તિવાળું; નામાક્રિત; આપ-રહાર; યશસ્વી.

ક્રીડ, પુ. ગાડી—ગાડાનાં ચૈડાની અન્દર દિવેલ—તેલ ઊંળ્યા પછી લોકું ઘસાવાથી માંચ જે કાળો મળરૂપ પદાર્થ અન્ધાર્ય છે તે.

ક્રીડી, સ્ત્રી ક્રીડા; આળક છેકરી. ૨ તિબેરી; ખળનો; નાણાંની પેટી. ૩ કુચી.

ક્રીડો, ક્રીડા.

ક્રીડું, વિ. કોના જેવું; ફેવું. જસું તસું તેમ ક્રીડું (જુની કવિતામાં).

કુંકડી, કોકડી. [કેલાં.

કુંકણી, વિ. કાંકણમાં થતું; કાંકણ સમ્યન્ધી. ૨ ફંકણી

કુંકરી, સ્ત્રી નાનો કુંકરો.

કુંકરીદાવ, પુ. કુંકરીની રમત; કાંકરી દાવ.

કુંકરો, પુ. કાંકરો. ૨ કિંકરાના નાના કકડાને આજુ ઘસી ગોળ બનાવેલો હોય તે; કિંકરી. ૨ ખાંચોડા;

કુંકા. ૩ જીવડાનાં ઘરો. (શકુલાં, કોડી, કુંકાએ છોકરીયો રમે છે). ૪ જુવાર વગેરે અનાજનો પાક તૈયાર થયા પછી માંચે રમવા મોટો જાડો જે કસણા વગેરેનો ભાગ તે.

કુંકાપગો, પુ. જેનાં પગમાંથી શુભ—સારાં શકુન થાય તે પુરુષ.

કુંકાવડી, સ્ત્રી કુંકું પલાળી રાખવાની ચલાણી.

કુંકાવડો, પુ. એ ત્રણ ખાનાનું હોડીના આકારનું ચન્દન કુંકું વગેરે ભરવાનું લાકડાનું પાત.

કુંકાવરણું વિ. કુંકાના રક્ત જેવું—રાતું.

કુંકું, ન. [સં. કુંકુમ] કુંકું—એ કાશિમર દેશમાં નિપજે છે.

કુંકો, કુંકરો. કુંકે રમવું—ખાંચે કોટ રમવું.

કુંખિયાં, કાપડાનો વાંસાપર આવતો ભાગ.

કુંગરો, કાફરો.

કુંચડી, કુંચડી.

કુંચડો, કુંચડો.

કુંચલી, સ્ત્રી કુંચડી; કુંચડી; ધાળખા—ખનાતને એક છેડેથી કરચલી વાળી સીવી લઈ માથે ચોડવામાં આવે છે તે.

કુંચવાવું, કિં અ. સફોર પામવો; આચકા ખાવો. ૨ મનમાં ને મનમાં બળવું—ચિડવું.

કુંચી, સ્ત્રી તાળું ઉઘાડવાની ચાવી; ૨ જુગાન; કળ; આકળ; અથોડી.

કુંચેન, નહારું ચેન.

કુંજડો, પુ. શાક ભાજ ફલ પાન વેચનારો; મીઠિયો; [માળી.

કુઓ, કુઓ.

કુઝડો, પુઠ ઝૂલેલાં મોડાનેા; યુસ્તે થયેલા હોય તે.

કુકું, કુપળ; અકુર.

કુડળી, સ્ત્રી [સંઠ કુણલી] નાનું કુડાળું. ૨ જે કુડાળાં—ચોકડીમાં બાર રાશિનાં બાર ઘર પાખાં હોય તે (પકાકુમાં). એ ઘર અથવા ભુવનનાં નામ: તન, દ્રવ્ય, પરાક્રમ, સુખ, સુત, શત્રુ, કલત્ર, મૃત્યુ, ભાગ્ય, રાગ્ય, લાભ અને વય.

કુડાળું, નઠ બાર પાસ ફરતી લીટી સાફ દેખાઈ આવે તેવી ગોળ આકૃતિ.

કુડી, સ્ત્રી તળિયું નાનું અને મોડું ધણું જ પોળું એવું તાંબા પિત્તળનું વાસણુ; તાંબા કુડી (સોનીની). ૨ તપખીર ભાંગ વાટવાનું ઢિકરાનું કામ. ૩ ઘી ભરવાનું ચામડાનું કામ; દબડી. ૪ દોરને પાણી પીવાની જે હવાડી તે; ટાંકી; ટાંકલી. ૫ દોરને ગવા નેક—ધાન ખાવાની જમીનમાં દોરેલી જે કુડી અથવા છોની બનાવેલી ટાંકી તે. ૬ વીસની સંખ્યાનો સફેત; ૨૦.

કુડું, નઠ માટીનું પોળાં મોનું કામ જેમાં રાખ વગેરે ભરે છે અથવા ફૂલ વગેરેના છોડ વાવે છે. ૨ ઘી ભરવાની મોટી કુડી; દબડું. ૩ દોરને સારુ ધાન ભરી રાખવાનું કામ. ૪ તાંબા પિત્તળનું વાસણુ. ૫ કાચનું કામ જેમાં ધ્રુલના છોડ વાવે છે તે. ૬ કુણાળું. 'એકા ફરતે કુંડે મળી.' (ભા.).

કુદુંડું, નઠ ઘાસની ગઝડ. [નવપલ્લવ.

કુપળ-ગિયું, નઠ અડને નવું ધટનું કુમળું પાતરં;

કુપળો, પુઠ નવો અફોર.

કુપી, શીશી; પ્રવાહી જે તેવું વાસણુ. 'રાવણના પેટમાં અમૃતની કુંપી હતી'.

કુભાર, પુઠ [સંઠ કુભાર] મરોડીના ઘાટ બનાવવાનો—વેચવાનો ધન્યો કરનાર.

કુભારિયો, કાકરિયા કુભાર.

કુભુ, નઠ જમીન ખેતર ભરવાનું એક માપ છે; ૧૫ વીંધું અથવા ૨ વીંધામાં એક વસો ઓછો (એ શબ્દ ભરુય જીભામાં વપરાય છે).

કુંવર, પુઠ [સંઠ કુમાર] ઢિકરો; ખેડો; પુત્ર. ૨ રાજકુમાર. સ્ત્રી એ શબ્દ સ્ત્રીઓનાં નામની પછવાડે મુકાય છે. ઉત્તમકુંવર—વેર.

કુંવરી, સ્ત્રી [સંઠ કુમારી] ઢિકરી; ખેડી.

કુંવળ, નઠ ધઉનું ઘાસ.

કુંવાડિયો, પુઠ ચોમાસામાં થનાં અને ચોમાસા પછી સુકાઈ જતાં એવાં એક જાતનાં આડવાં. એનાં મુળિયાંનાં લોક દાનણુ કરે છે.

કુંવાર, સ્ત્રી એક જાતનો કરવો છોડ. પાતરાં જાડાં ને કારેકારે કુમસા કાંટા હોય છે. એનાં પાતરાંના રસનો એળિયો બને છે. એનું પાતરં તે ઘણું કેવાય છે.

કુંવારકા, સ્ત્રી દશ વરસ લગીની કુંવારી છોકરી; કન્યા.

કુંવારું, વિઠ પરણેલું નહિ તે.

કુંવર, કુંવર.

કું, [સંઠ] ખરાય, હલકું એવો અર્થ રાખે છે. કલસણ, કુપાત ઈ. એ કુ નો ગુજરાતીમાં ક થાય છે. કલસણ, કપાતર, કમ્લત વગેરે. ૨ પાપ. ૩ નિન્દા. સ્ત્રી પૃથ્વી; ભૂમિ.

કુંક, સ્ત્રી નાનો કુઓ; ટાંકલી; ટાંકી.

કુંકા, પુઠ [સંઠ કુંપા] પાણીને સારુ જમીનની અન્દર ખાદેલો ઉપદો ખાડો.—મોડું ફરતું ચણી લીધેલું હોય અથવા ન હોય. ૨ પાણીનો કુદરતી ખાડો; ઝરો. ૩ વાણમાં વચ્ચેવચ્ચ જે સહુથી ઊંચું જાણું તડું લાકડું તે.—એને આધારે મોટો સડ રે છે. 'આગમોટને બે મોટા કુમા હોય છે.'

કુંકદરા, સ્ત્રી પૃથ્વીની ગુચાઓ.

કુંક, નઠ કુકડાનું બોલવું તે. ૨ પછવાડેથી અજભૂતાં આવી એકાએક બાળક છોકરાંને રમતમાં બિવડાવાનો શબ્દ. [રીતે.

કુંકડલાગે, નીમે હિસ્સે; સરખા બે ભાગ હોય તેવી કુંકડેલાકૃષ્ણ, નઠ તુરિયાના જેવાં જ પણ નાનાં કડવાં ફળ. કાળાવાળાં કળોલાના આકારનું અને મધ્ય ભાગમાં કાણાંવાળું જે ફળ હોય તે. આના બીથી જીલાળ થાય છે ને દવા કરવાના કામમાં આવે છે—ખરડ વગેરેમાં.

કુંકડાં નઠ કુકડો કુકરી.

કુંકડી, સ્ત્રી કુકડાની માદા; મરઘી. ૨ રાયણનાં સુકાં યળ. ૩ લાડનો શબ્દ (છોકરાં પ્રત્યે).

કુંકડેકુંક, નઠ કુકડાનું બોલવું.

કુંકડો, પુઠ [સંઠ કુંકુડ] એક જાતનો પક્ષી; મરઘા. એ વાણું વાયાની લગભગમાં બોલ છે. 'કુંકડો દરેક ત્યાં જ વાણું વારો કે ?'

કુંકર્મ, નઠ [સંઠ] નહારં કર્મ; અન્ધાવ; પાપ.

કુંકર્મી, વિઠ કુંકર્મ કરનાર.

કુંકલપના, સ્ત્રી નહારી કલ્પના.

કુંકવા, પુઠ આપતાં જે આચકા—આનાકાની કર્યાં કરતી તે; લેનારને ટટાવાવું તે.

કુંકવો, પુઠ મરી ગયેલાને નામે પુરુષોએ બુધ પાડીને જે રડવું તે. કુંકવો કરવા—પાક મુકવી. ૨ અવસરે ખરચ ન કરવો—'તે તો આપને નામે કુંકવો કરશે'.

કુંકુટ, મરઘા; જંગલી મરઘી.

કુંકો, ખાંગડો. ઠીકરાનો કુંકો (ગોળ કરેલો)—છોકરીની રમત.

કુક્ષી, પેટ; ઉદર. ૨ ન્યાં ગર્ભાશય રહે છે તે જમ્યા.
૩ પેટનો ડાબો અને જમણો ભાગ.

કુખ, કૂખ.

કુકૂમ, ન૦ [સં૦] કકૂં, ૨ કેસર.

કુચ, ન૦ [સં૦] સ્ત્રીનાં સ્તન; થાન; ધાર્. ૨ કંઈ પણ.

કુચી, સ્ત્રી૦ ડાબીના ઉપરથી કચેરા મેલ કાડવાનું
ભંડ જેવાં જનાવરના કૂચાળ વાળનું સોનીનું એક
ઓળવર. ૨ ચિતારાની પીછી.

કુચડો પુ૦ સાવરણી વગેરેનાં પીછાનું બનાવેલું રજા-
વાનું—ચૂનો દોળવાનું એક સાધન. વાસણુને અન્ધ-
રથી સાફ કરવાનો કુચડો-લીલા વાંસનો કકડો એક
જેડથી છુંદેલા હોય છે. ૨ પીવાનું પાણી ભરી રાખ-
વાનું મટોડીનું ઠામ; કૂચ; કુચ્ચે; બોટવો.

કુચામ, સ્ત્રીના સ્તનની ડીરી.

કુચાલ, સ્ત્રી૦ નકારી ચાલ—ટેવ—વર્તણૂક. ૨ નકારી
રીત—રસમ.

કુચ્ચા, સ્ત્રી૦ જેથી કાઠનું મન કુખાય તેવી મળખ
—મશકરી.

કુચ્ચા, પુ૦ કુંચો; કૂચો.

કુચ્ચિત, કુચ્ચિત.

કુચ્ચ, અ૦ [હિં૦] જરા; કંઈ; થોડુંક.

કુચ્ચન્દ, પુ૦ નકારી ટેવ; ખરાબ ચસકો—વ્યસન.

કુચ્ચદી, વિ૦ કુચ્ચન્દવાળું; દુરાચારી; આડે રસ્તે ચાલનાર.

કુચ્ચે, કૂચે.

કુચ્ચે, સ્ત્રી૦ [સં૦] વેલાઓથી પ્રવાહિત રૂચલી જગા—
વાટ. કુચ્ચેલી—અન્તે પાસનાં આડ એક બીજને
મળી ગયાં હોય તેવી ગલી.

કુચ્ચિહારી (વિહારી), પુ૦ કુચ્ચમાં વિહાર—રસકીડા
કરનારો; કૂચ્ચ.

કુચ્ચર, પુ૦ [સં૦] હાથી; હરિત. ‘નરો વા કુચ્ચરો વા.’

કુટ, સ્ત્રી૦ ભાંગાતુટાં—બજેલાં વાસણો. ૨ માથાકાડ;
ભાંગાડ. ૩ મુકેલીથી જે હિસામ કરી શકાય તે;
કેચડો. ૪ સમજતાં માથાકાડ ચાય તેવી રીતનું
લખાણ.

કુટાણાં, ન૦ કુટલી વખત બોલવાના બોલ. ૨ કુટવું તે.

કુટલી, સ્ત્રી૦ કાઈ પુરુષ સાથે બીજની સ્ત્રીનો વ્યભિ-
ચાર માટે મેળાપ કરાવી આપનારી સ્ત્રી; જે સ્ત્રી
નાણું લઈ સ્ત્રી પુરુષોનો મેળાપ કરાવે છે તે; ભડવેણ.

કુટાણું, ન૦ કુટવું તે. ૨ કુટયાના પ્રકારો.

કુટાણો, પુ૦ ભડવો; દલાલ.

કુટમ-મ્મ, કુટમ્મ.

કુટનું, કિં૦ સ૦ [સં૦ કુટન] મુઆને નામે જૈરાં-
ગાએ છાતી ઉપર હાથ મારવા. કાઈ પણ દલગી-
રીના કારણથી છાતી ઉપર હાથ મારવા—માથું
કાપાં અક્ષાળનું. ૩ કોકનું; મારવું. ૪ ખાંડવું.

—‘કુટાઈ જવું’—માર ખાવો;—વગર કારણે—
અપરાધ વગર માર ખાવો; ટોકાવું.

—‘કુટાઈ મરવું’—એટલે માથાકાડ કરી ધક્કા ખાઈ
ચાકી જવું.

—‘કુટી નાખવું’—સારી પેટે મારવું. ૨ ખાંડી નાખવું.

કુટાકુટ, સ્ત્રી૦ છાતીનું જમ્મર કુટણું ચાલવું તે. ૨
ટોકાકાડ.

કુટાણું, કિં૦ અ૦ પીટાણું; ૨ ખણાણું. ૩ અથડાણું.

કુટિલ, વિ૦ [સં૦] વાંકું; વળેલું. ૨ હડીલું; અડ
કરે તેવું. ૩ કપટી; ખળ. કુટિલ દેહ—ભુલિ—તર્ક

—દુષ્ટિ—ભાષણ—વાક્ય—રૂઠિ—સ્વભાવ ઈ.

કુટિલતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] કુટિલપણું.

કુટી, સ્ત્રી૦ [સં૦] ડુંપડી—પણેકુટી, લતાકુટી ઈ.

કુટી કાઠનું, ઘણી મહનતે પેદા કરવું.

કુટીલિયું, પોતાની મેળે જોઈ ગણી લેવું તે.

કુટુમ્મ, ન૦ [સં૦] એક મૂળપુરુષથી સીધા ચાલેલો
જે વેલો તે; કુળ; વંશ; ખાનદાન. ૨ બાયડી છોકરાં
ભાઈ બેન માસી મામા કોઈ વગેરે સગાંનો જે
સમૂહ તે. ૩ બાયડી, છોકરાં, છોકરાની વડુઓ
જેઓ એક ઘરમાં એક વડિલના ઉપરીપણા હેઠળ
રેતાં હોય તે. ૪ પોતાની બાયડી.

કુટુમ્મકલહ, પુ૦ [સં૦] કુટુમ્મમાં જે કલહ—
કડાસ તે. [માણસો.

કુટુમ્મપરિવાર, પુ૦ જૈરી છોકરાં; કુટુમ્મમાં થયેલાં

કુટુમ્મિની, સ્ત્રી૦ પતિ પુત્રવાળી—છોકરાં જાંવાળી સ્ત્રી.

કુટુમ્મી, વિ૦ (૧ લા અર્થમાં); કુટુમ્મમાં ઉપજ
થયેલાં સગો; પિત્રાઈ. ૨ જૈરાં છોકરાંવાળો; ગૃહસ્થ.

કુટેલ, વિ૦ ધડાયલું; અનુભવવાળું; હોશિયાર થયેલું.

કુટેવ, સ્ત્રી૦ નકારી ટેવ—આદત.

કુટુણુખાનું, વ્યભિચારી સ્ત્રી પુરુષોને વ્યભિચાર કરવા
એકલાં થવાની જગા—ઘર.

કુટામ, ખેાડું ટોકાણું.

કુટાર, પુ૦ કુવાડો.

કુટારી, સ્ત્રી૦ કુવાડો.

કુડ, ન૦ લુચ્યાઈ (કુડકપટ).

કુડનું, ન૦ [દ્રૌ] કમ્મર લગી આવતું બેસતું સીવેલું

કુડનતર, પુ૦ ભીત—વાંસની ટટીનો આંતરો—પડદો. ‘વશિ-
યળવન્તને કુડનતરે રેવું નહિ.’ (જેન).

કુડણું, કિં૦ અ૦ ચિડણું; કોષે ભરાઈ કપકો દેવો.

કુડાપો, પુ૦ ચિડિયાં કરવાં તે. ૨ બળાપો.

કુંડ, કુંડ.

કુંડી, કુંડડી.

કુંડું, કુંડી અથવા કુંડી જેવું કંઈ રમકડું.

કુંડલું, કુંડલું.

કુણ્ડ, કોણ્ડ. ૨ નવ (વેપારીનો સંકેત શબ્દ).

કુણ્ડિત, વિં ૫૦ [સં] બન્ધ થયલું; તકરારમાં હારી ગયલું—ગભરાયલું.

કુણ્ડ, પું [સં] ચારે પાસ પગથિયાં હોય તેવા કુવો. ૨ ભાંયમાંથી નિકળતો થોડા ઉપડા ઝરો. ૩ યત્—હોમ—હવનના અગ્નિને માટે ચણેલો ખાડો.

કુણ્ડળ, નં [સં] કુણ્ડલા કાને ધાલવાનું એક ધરેલું. કુણ્ડળિયો, પું [હિં] કવિતા કરવાની એક રીત—માત્રા નિયમે.

કુણ્ડળી, કુંડળી. ૨ નાનું કુણ્ડળું. ૩ હસ્ત ઈ—અબળુ.

કુણ્ડળું, નં સપાટી ઉપર જે ગોળ લીટી તે; ચકરકું.

કુતકારો, પું કુદી પડતું તે; રેકડો; ભુસકો; છલકું.

કુતકું, નં હાથમાં લઈ મારવાનો દોડ મે હાથનો લાકડાનો અથવા વાંસનો બોડા કકડો; સોટો. ૨ તપખીર ભાંગ છુટવાનું લાકડું.

કુતકો, પું કુતકારો. ૨ કુતકું.

કુતરાંની ટોપી, સ્ત્રી ઉકરડા અથવા ભાંતી જગામાં પડેલાં લાકડાં ઉપર છતરના આકારના સંકેત નાના છાંડ પુટી નિકળે તે.

કુતરી, સ્ત્રી કુતરાની માદા.

કુતરો, નં કુતરા અથવા કુતરી.

કુતરો, પું એક બતતો પશુ; ગ્રામસિંહ, એ રૂંદે કાળા, તપખીરિયા, સંકેત, રાખોડી હોય છે. એ ધરની ચોક્કા કરે છે, શિકારમાં સસલાં હરણની પછવાડે દોડે છે, આંધળાને રસ્તો દેખાડે છે વગેરે. 'કુતરાની પુછડી સા વર્ષ ભાંયમાં રાખો—સા ગજ ભાંયમાં દોડે તોય વાંકીની વાંકી' એ કેવલ અને તેને તો કુતરાની ઉંઘ છે એ પ્રયોગ. ૨ ધાસની ચમરી, જે કપડાને વળગી બધા છે અને આમડીને ખુંચે છે તે. ૩ અનાજના ઉગતા રોપાને આઈ જનારો એક તસુ લાંબો વાળવાળો છવડો.

—'કુતરા બિલાડા જેવું'—એકબીજાને ન અને તેવું.

—'કુતરા બિલાડાનો અવતાર'—રખડના રહી ગુજરાન કરવું; બીજનના આધાર ઉપર પડી રહેવું; રથવાયા બનવું; કામમાંથી ધૂરસદ ન મળવી.

—'કુતરાં ભસાવ્યાં'—કામકામ ભટકવું; લડાવી મારવું; ઘણી બાબતમાં મન ધાલવું.

—'કુતરાની ઉંઘ'—ઘણા સાવધ રેવું.

—'કુતરાની પુછડી'—નહારો સ્વભાવ ન છોડે તેવું માણસ; મમતી; હડિલો.

—'કુતરાને નાંખવું'—ફાકટ યુમાવવું; ખોટે રસ્તે વાપરવું.

—'કુતરાને મોતે મરવું'—કોઈ રક્ષણ ન કરે એવી સ્થિતિમાં મરવું.

કુતકું, નહારી કદપના. ૨ વિતંડા.

કુતુહલ, નં [સં] કૌતુક; વિસ્મય; અજ્ઞ. ૨ આતુરતા. ૩ આનંદ; ખુશાલી.

કુતોહળ, કુતુહલ.

કુતી દેવી, દોરી કે માંજે જલદીથી તુટી જાય તે માટે દાંત કે નખરડે ખાડો પાડવો.

કુતો, પું [હિં] કુતરો (તિરસ્કારમાં).

કુત્સિત, વિં [સં] નિન્દા કરવા ભેગ; નીચ; મેલું; ગન્દુ; ખરાબ; હલકું.

કુથલી, સ્ત્રી નકામું ટાયલું; સાર વનાની લાગ્મી વાત.

કુથલો, કુથો.

કુથો, પું ગરબડગોરા; ગંચ; ગુંચવાડો; મામાંદાડ; ભેળશેળ; પિટ્ટપેપણ. ૨ કુથલી.

કુદકારો—દાકડો, કુતકારો.

કુદકો, કુતકારો.

કુદરત, સ્ત્રી [આં] ઈશ્વરી શક્તિ. ૨ ઈશ્વરે બનાવેલાં કામ; જગતની લીલા; માયા. ૩ વ્રતિ સ્વભાવ; પ્રકૃતિ. ૪ તાગાત; ભેર; સત્તા.

કુદરતી, વિં કુદરતનું (રલા, રળ ને રળ અર્થમાં).

કુદરું, કિં અં [સં] કુદંન સપાટી ઉપર પગ—પગોને એકદમ ઊંચા કરી નીચે પડવું. ૨ પગ ઊંચકોને વચમાંના ખાડાની પેલી પાસ જવું; ઓળાકૂતું. ૩ ઊંચી જગાપરથી નીચે પડવું; ભુસકો મારવો. ૪ ઘણી ધામધુમ કરવી. ૫ તોર—પતરાછમાં રેવું.

—'કુદી જવું'—ઓળાકૂતું.

—'કુદી પડવું'—સાહસ કરવું; ઝમ્પલાવું.

કુદાકું, સ્ત્રી વારેઘડિયે કૂલાં કરવું તે. ૨ વલવલાટ.

કુદાળિયાં, નં કેટલીક ન્યોતામાં વરની બનમાં આવેલા લોકને બપોરે જે દાળ ભાત જમાડવામાં આવે છે તે.

કુદિ, નહારી નજર. ૨ કરડી નજર.

કુતલ, પું ચોટલી.

કુતાર, પું હાથી હાંકનારો; માવત (બૂનાં પુસ્તકમાં).

કુન્દ, પું [સં] એક બતતો ફૂલનો વેલા. ૨ મોગરો. 'કુન્દ દામણી શિરિય ધરી શીર્ષી'.

કુન્દન, નં સહુથી ઊંચા ટચનું સરસ સોનું.

કુન્દી, સ્ત્રી ધાયલાં યુગમાં કરચલી ન રે અને સફાઈ આવે તેને સારુ તેને જરાક ભાંતો લઈ લઈ ધડી કરી તે ઉપર લાકડાને ધાંકે દાકવું તે.—કુન્દી કરવી કેવાય છે. ૨ યુગાંતી ધડીના બરાબર સળ બેસાડવાનું ધોખીનું લાકડાનું એક ઓળર. ૩ કુન્દ ફૂલનો વેલા.

—'કુન્દી કરવી'—ખૂબ માર મારવો.

—'કુન્દીપાક આપવો'—લાકડી કે દણ્ડકાવેતે મારવું.

કુન્દું, નં લાકડાનો દણ્ડકો; હાથ સવા હાથ લગ્યાં નો બોડા કકડો. ૨ અન્ડુકની પછાંતેના હાથમાં ઝલવાનો

ને તેનો કુમરો ભાગ તે; બન્દુકનો હાથો. ૩ અપ-
ડિયાનું સવાગળનું ગોળા લાકડું.

કુન્દો, પુઠ બન્દુકનો હાથો.

કુપથ, પુઠ [સંઠ] અનીતિનો માર્ગ; આડો—ખરાબ રસ્તો.

કુપથ્ય, નઠ [સંઠ] પરેહલ અરાબર ન પાળતાં ગમે
તે ગમે તે ખાવા પીવામાં લેતું તે.

કુપાત્ર, વિઠ [સંઠ] નાલાયક; બેઅદ્ય; વર્ધ ગયલું;
છડી ગયલું.

કુપુત્ર, કુલને કલકલ લગાડનારો પુત્ર.

કુપી, સ્ત્રીઠ નાનો કુપો.

કુપો, પુઠ તેલ ઘી વગેરે ભરવાનું ટુલેલાં પેટાંનું અને
સાંકડાં મોડાંનું આમડાંનું ઠામ.

કુક્રાન, નઠ [આઠ] ભુલું તોહોમત; આળ. ૨
ધાંધલ; તોડાન.

કુખળ, સ્ત્રીઠ વરવી—બદસુરત ઝેરી. ૨ કંસની દાસી;
શ્રીકૃષ્ણની પ્રિયા.

કુખડું, વિઠ [સંઠ કુખજ] જેને વાંસે મોટો ઢેકો
નિકળી આવેલો હોય તેવું; ખુંધું; વાંકું વળેલું. ૨ કદ-
રૂપું; વરતું; બદસુરત.

કુખાવાળી, સ્ત્રીઠ કુખો વેચનારી સ્ત્રી. ૨ કુખો કુટ-
નારી સ્ત્રી.

કુખુદિ, સ્ત્રીઠ [સંઠ] નહારી બુદિ. ૨ બન્ધાર્ધ;
બુન્ધાર્ધ; કપટ.

કુખો, પુઠ લાખ્યા પાતરાની એક છોડ; એની ભાલ,
શાક દાખલ અને કડીમાં વપરાય છે. ૨ જનાવરે
પોતાને રેવા સારુ પોતાની ભેળે બનાવેલું જે ટુકાણું
તે. ૩ ઢોરને સારુ સારો ચારો હોય તેવે ટુકાણે
ચારણ લોકો નાનાં ઝુંપડાં બાંધીને પોતાનાં ઢોર સાથે
ફે છે તે અમેકું ઝુંપડું. ૪ છોનો કોલ પથરાવી તેને
બિપરથી ટોકીને ખુબ સફાઈથી બેસાડવો તે; કાબો.

—‘કુખો કરવો’—(૨ જ, ૩ જ તે ૪ થા અર્થમાં).

—‘કુખો બેસાડવો’—(૪ થા અર્થમાં).

કુખોધ, પુઠ નહારો બોધ.

કુભા, સ્ત્રીઠ [સંઠ કુ]—પૃથ્વીની ઝાયા. ભા—શેશની;
કાન્તિ] પૃથ્વીની ઝાયા.

કુભાણ, નઠ તરકટ; તૂટ. ૨ ભુલું તોહોમત.

કુભારળ, સ્ત્રીઠ [સંઠ કુભાર્યા] નહારી સ્ત્રી; કટ્ટાસિ-
યણ ઝેરી; કરકશા.

કુમક, સ્ત્રીઠ [ફાઠ] મદદ; ઢેકો. ૨ તરકદારી; પક્ષ-
પાત; ઉપરાણું. ૩ મદદ દાખલ ગયલું લરકર—
નાળું વગેરે.

કુમચી, પાતળી સોટી.

કુમનિ, સ્ત્રીઠ [સંઠ] નહારી મતિ.

કુમળાસ, સ્ત્રીઠ કામળાપણું; નરમાસ.

કુમળું, વિઠ [સંઠ કામલ] કઠુણ નહિ તે; નરમ; સહે-
લથી ડબાય—ચમ્પાય તેવું. ‘કુમળી ઝાયા’, ‘કુમળું
ફલ—પાતર’, ‘કુમળી (તાલ) દૂધી’. ૨ અટ અસર
થઈ ગય તેવું; પોચું. ‘કુમળું મન’.

કુમાર, પુઠ [સંઠ] પાંચ વર્ષનું બાળક; પુત્ર; દિકરો.
એ શબ્દ મોટા પુરુષના પુત્રને લાગે છે. રાજકુમાર,
નન્દકુમાર, યુવરાજ (નાટકમાં).

કુમાર, સ્ત્રીઠ કુંવાર.

કુમારિકા, સ્ત્રીઠ [સંઠ] પાંચ વર્ષની વિવાહ સહિત
કન્યા; લગન ન થયાં હોય તેવી છોકરી; કન્યા.

કુમારી, સ્ત્રીઠ બાર વર્ષની ન પરણેલી કન્યા. ૨ પરણી
જ ન હોય તે સ્ત્રી.

કુમાર્ગ, પુઠ [સંઠ] નહારો—આડો રસ્તો. ૨ અધર્મ;
પાખણમત. ૩ કુછન્દ. [અધિકારી.

કુમાવિસદાર, પુઠ [ફાઠ] મામલતદાર; પરગણુતો
કુમાસ, પુઠ [આઠ] ઘટપણું; પોત. ૨ ગઠ-છઠ્ઠાનાં
પાનાનો એક રફ. [ખિલે છે.

કુમુદ, નઠ [સંઠ] ધાળું કમળ ફૂલ—એ ચન્દ્ર પ્રકાશથી
કુમુદિની, સ્ત્રીઠ [સંઠ] કુમુદ ફૂલનો વેલો; દાંડી
સાથેનું ફૂલ; કમળની એક વત. ૨ જેમાં કુમુદ ઉગે
છે તેવી તળાવડી.

કુમ્બ, પુઠ [સંઠ] ઘડો; કળશ. ૨ હાથીના મરત-
કના બે માંસના ગોળા; હાથીનું ગણ્ડસ્થળ. ૩ બાર
રાશિમાંની ૧૧ મી. ૪ પ્રાણુપામ કરતાં શરીરનો
શ્વાસ રોકવાવાળી ચેષ્ટા.

—‘કુમ્બ મુકવો’, નવાં ધરમાં વાસ કરતી વખત
મુરતમાં આગળથી ત્યાં એક જગાએ સાથિયો પુરી
તે ઉપર ઘડો નાળિયેર મુકવો. ૨ માતાના કુમ્બનું
સ્થાપન કરવું.

—‘કુમ્બકરણની ઉધ’—એટલે ઘેર નિદ્રા.

કુમ્બક, પુઠ શ્વાસ પ્રશ્વાસને છોડી પ્રાણ વાયુ રોક-
વા રૂપ પ્રાણુપામનું અક્ષ, જેમાં વાયુ બાર પણ
નિકળતો નથી ને અંદરે જતો નથી—અર્થાત મધ્યમાં
વાયુ રહે છે (જેમ પાણીનો ભરેલો ઘડો વાયુથી
ડોલતો નથી તેમ).

કુમ્બકાર, પુઠ કુમ્બાર.

કુમ્બી, સ્ત્રીઠ ધરનાં બિભાં લાકડાં—ધારણ ઉપર (આડાં
લાકડાં—મોલ વગેરે નાખવા સાર) જે બેસણી બેસા-
ડેલી હોય તે. ૨ લોડાંની જે બેસણીને આધારે
લોડાંના પાટા સડક ઉપર ગોઠવી બેસાડવામાં આવે છે તે.

કુમ્બીપાક, એક નરક—જ્યાં યમના આકર ઉકળતી
તેલની કડામાં પાપીને નાંખે છે.

કુમ્બક, કુમક.

કુમ્બોગ, નહારો યોગ—ગ્રહ.

કુરકરિયું, કુરકરિયું.

કુરકુટ, પુ૦ [સં૦ કુકૂટ] કુકુટો.

કુરકુર, અ૦ એ શબ્દ, કુતરાનાં બોકીયાને બોલાવવામાં આવે છે.

કુરકુરિયું, ન૦ કુતરાનું બચ્ચું; બોકીયું.

કુરકું, ન૦ [સં૦] હરણ; મૃગ.

કુરડી, કુલડી.

કુરતની, સી૦ પલકુની છતરી ઉપરથી નાખેલું ને ચાર પાસ પડદો કરતું જે ગ્રીલું કપડું તે; મચ્છરદાની.

કુરખાન, અ૦ [આ૦] ભોગ—ખાણી દાખલ આવેલું—અર્પણ કરેલું એવું; આધીન. ૨ દિદા; ખુશખુશ.

કુરચુક, ન૦ [કુરુવક] કાષ્ટાસળિયો છોડ—દક્ષ વિશેષ. 'કિશુક કુરચુક પૂછિયા વટ કહે રે શ્રીહરીજીની ભાળ'—(ભા૦). 'કુરચુક કામે કામે રે'—(પ્રે૦).

કુરર, (કુરવ) એક જાતનું દક્ષ.

કુરરી, સી૦ ડીટોડી નામે એક જાતનું પક્ષી. 'ગરુડ આગળ યથા કુરરી.' [કુટેવ.

કુરસ, પુ૦ ખરાબ રસ; દારુ; શરાબ. ૨ કુછન્દ;

કુરાન, ન૦ [આ૦] મુસલમાન લોકનું ધર્મ શાસ્ત્ર.

કુરિયા, ત્રીજા અષ્ટીના ચોખા.

કુરિયા, પુ૦ જુવારને ભરડાને તે ભરડામાંથી છોડાં ને લોટ જુદા કાઢી ખાકી રચલા જે કણ—દાણા તેને પાણીનાં અધરણમાં ખાસી બનાવેલા જે પદાર્થ તે.

કુરુપ, વિ૦ [સં૦] નહારા રૂપનું; અદસુરત; વરું; ઘેડોળ; એખીઅલ.

કુલ, ન૦ [સં૦] કુળ; વંશ. ૨ પોતાની જાતના લોક. —'કુલનો અકુરો'—આપદાદાની આખરને કલકુલગાડનાર.

—'કુલમાં દોવો'—ગુણકર્મ વિદ્યાથી અપ્રસિદ્ધ વંશને પ્રસિદ્ધિમાં આણનાર.

કુલ, ન૦ [અ૦] જેની વતીનું વકીલ કામ કરતો હોય તે; અસીલ.

કુલ, વિ૦ [આ૦] તમામ; અધું; સધળું; જુમલે. કુલ જમા—ખરચ—અખસાર.

કુલકંન્યા, ગિયા કુળમાં જન્મેલી બાળકી.

કુલકુલા, પુ૦ [આ૦] જેને કુલ અખસાર હોય તે; મુખ્ય કારભારી. ૨ ખાસ મિત્ર—રનેલી—સલાહ આપનાર. [કુટેવ.

કુલક્ષણ, ન૦ [સં૦] નહારું લક્ષણ—ટેવ; નહારી રીત;

કુલક્ષય, કુળનો નાશ.

કુલચુરુ, કુળની ધર્મ સંબંધી ક્રિયા કરાવનાર.

કુલટા, સી૦ વ્યભિચારિણી સ્ત્રી; અસતી; હડહડતી છિનાળ. ૨ સમ્ભોગ અથવા ભાખને માટે ધર ધર રખડનારી સ્ત્રી.

કુલડી, સી૦ કશલી જેવું બનાવેલું માટીનું ઠામ; કુડી. ૨ સોનીનું સોનું રૂપું ગાળવાનું પોળાં મોડાનું પણ નાનકડું ઠામ. ૩ એવું ટેકાણું તે (ગાંડની કુલડી).

—'કુલડીમાં ગોળ ભાંગવો—ખાવો'—એટલે એક બીજામાં સમજાવવાનો નિવેડો લાવવો; ધરખૂણે પતાવવું; મોહામાંહે સમજાવવું.

કુલધર્મ, વંશપરંપરા—પેડી દર પેડીથી ચાલતો આવતો કુટુમ્બ—ખાતિનો જે રિવાજ તે. ૨ કુટુમ્બનો રિવાજ.

કુલધાર, પુ૦ સુપુત્ર. ૨ ઔરસ પુત્ર.

કુલપતિ, પુ૦ દશ હજાર ઋષિ મુનિયોને અનાદિથી પાલન કરનાર અને વિદ્યા ભણાવનાર. ૨ સેનાનો નાયક.

કુલપરંપરા, વંશવેલો. ૨ પેડી દર પેડી ચાલતી રીત.

કુલપુરુષ, મૂળપુરુષ; મહારામા પુરુષ.

કુલમ, પુ૦ એક જાતના ચોખા. ૨ એક જાતનું ચોસડ.

કુલમયાદા, કુટુમ્બની આખર—રીતરિવાજ.

કુલવધૂ, ખાનદાન અને સદ્ગુણવાળી સ્ત્રી. ૨ પોતાના કુટુમ્બની વહુ.

કુલવિદ્યા, આપદાદાથી ચાલતું આવતું જ્ઞાન.

કુલસંતતિ, વંશવેલો; વંશ.

કુલહાર, સ્ત્રીની કાટનું ધરણું.

કુલાં, ન૦ કુલું એ શબ્દનું અનેક વચન.

—'કુલાં કુટવો'—હરખાખને કુટવું—નાચવું.

કુલાચાર, પુ૦ કુલનો ધર્મ—રીતભાત. ૨ ચલ, પ્રકૃતિ—તત્ત્વ, દિશા, કાળ, આકાશ, પૃથ્વી, જળ, તેજ અને વાયુ એ સધળાને કુલ કહે છે તેમાં પ્રજ્ઞની સુદિધી વિકલ રહિત વેવાર કરવાનું જે જ્ઞાન તે.

કુલાયો, પુ૦ [આ૦] જમીનનો જેટલો ભાગ દરિયામાં લામ્બો ગયો હોય તે.

કુલાલ, પુ૦ [સં૦] કુંભાર.

કુલીન, વિ૦ [સં૦] ગિયા કુળનું; ખાનદાનનું; અસલ—આખરદાર ધરતું; અસરાફ ને સુધડ.

કુલીનતા, સી૦ કુલીનપણું.

કુલું, ન૦ ગાંડની બન્ને બાજુએ ગિયા આવેલા જે બે અવયવો તેમાંનો અક્ષેપ; ઢગરું.

—'કુલો ગોઠવવો'—આદરેલા ધન્ધાપર લાગવું; મન માનવું; દરીામ પડવું.

કુલે, અ૦ તમામ; અધું. ૨ એકન્દર; જુમલે.

કુલેર, સી૦ ગોળ—ખાંડ અને ધી ચોળેલાં એવો ખાજરી—ચોખાનો જે કાચો લોટ તે.

કુક્ષી, સી૦ ઘી તેલાદિ પ્રવાહી ભરવાને આમડાને ગાળીને કુલડીના—ખતકના જેવું બનાવેલું નાનું વાસણ; ચર્મ. પાત્ર વિશેષ. ૨ કુલડી.

કુટુંબ, નો બી તેલ વગેરે પદાર્થ ધાણવાનું સાંકડાં મોડાંનું પણ દુલેશાં પેટનું ચામડાંનું કામ.

—‘કુટલાંપર હાથ મેલાવવો’—લાકડામાં નાંખવો; આશા—કાલદો બતાવી કામ કાઢી લેવું.

કુદલે, કુલે, તમામ.

કુંવારી, સ્ત્રી પરણ્યા વગરની કન્યા; કુંવારકા.

કુવચ, કૌવચ.

કુવચની, વિં નહારું—કડવું—અસલ ભાવણ કરનાર.

કુવત, કૌવત.

કુવાથ, પું [સંઠ કવાથ] જુદાં જુદાં વસાણાને પાણીમાં નાખી એકાં ઉકાળી જે આસડ તૈયાર કરેલું તે; આસડનો કાડો—કાવો.

કુવાડી, સ્ત્રી ઝડ કાપવાનું—લાકડાં ચીરવાનું લાકડાંના દાથાવાળું એક હથિયાર.

—‘કુવાડીનો હાથો’—પોતાના જ લાગતાવળગતાને

નુંકસાન કરનાર.

કુવાડો, પું મોટી કુવાડી. ૨ કડવા બોલો.

કુવાસના, સ્ત્રી [સંઠ] નહારી ઇચ્છા.

કુવૃત્તિ, સ્ત્રી નહારી રીતભાત. ૨ હલકી રીતે ઉપજાવિકા ચલાવવી તે.

કુવેણ, નં નરસું—કડવું વેણ.

કુવેતર, નં વાવણી કરવા સારું કુવાના પાણીથી જે જમીન તૈયાર કરવામાં આવે તે. વિં જેને કુવાના પાણીનો લાભ મળતો હોય તે જમીન. ૨ પથુ માદાને અધુરે જવું તે.

કુવેતી, પું કાસ કાલવનારો.

કુવો, પું [સંઠ કૂપ] જમીનને તળિયેથી પાણી નિકળે એટલો ખોદેલો જે ખાડો તે. ૨ ખાડો (જમીન પડ કુવામાં). ૩ વાણમાં મોટા સડનો જે થમ્મ તે; ડાળકાડી.

—‘કુવામાં નાંખવું’—નહારા—કુલવગરના ઘેર કન્યા આપવી; નહારી દશાએ પહોંચાડવું.

—‘કુવામાં ઉતારવું’—આડું અવળું સમગ્ગવી ફસાવવું.

—‘કુવાનો દેડકો’—એક જ વસ્તુના જ્ઞાનવાળો; થોડું ભણેલો—જળજનાર; સલા વગેરેમાં ન જતાં ઘરમાં જ બેસી રેનારો.

—‘કુવો કરવો—પૂરવો’—આપવાત કરવો.

—‘કુવો હવાડો કરવો’—કુવા કે હવાડામાં ડૂબી મરી આપવાત કરવો.

—‘કુવાની છાયા કુવામાં સમાય’—દુઃખને સમજવા છતાં નિરુપાયે તેને સહન કરવું તે. મનનું મનમાં જ રાખવું તે.

‘આજ સાંજે ત્યારે કુવો ખોદવા બેસે,’ એ કૃતી છે.

કુશ, પું [સંઠ] એક જાનનું કંઠ્ય ધાસ જે યજમાન વગેરેના કામમાં આવે છે; ડાહ્ય. ૨ રામનો પુત્ર.

કુશળ, વિં [સંઠ કુશલ] સુખરૂપ; હેમ; નિપુણ; પ્રવીણ; ચતુર; શાણો; સુખી; આનન્દી.

કુશળતા—સ્ત્રી સુખાવસ્થા; સુખી હાલત તે.

કુશામયુદ્ધિ, સ્ત્રી [સંઠ] ઘણી જ તીક્ષ્ણ એવી જે છુદ્ધિ તે. પું ઝટ સમજ જનાર.

કુષ, નં [સંઠ] કેડ. ૨ એક રોગ—કેડાડ.

કુખાણડ, નં [સંઠ] કોળું; ભુરું કોળું.

કુસકા, પું ભાત—ડાંગેરના છાલાં.

—‘કુસકા કાઢવા’—ઘણી મેહેનત કરાવવી; માર મારી કે ઘણું કામ કરાવી ચકવી નાંખવું; દુઃખ દળને અશકત કરવું.

—‘કુસકા કુટવા—ખાંડવા’—મિથ્યા પ્રમાસ કરવો; નકામી માથાફાડ કરવી.

કુસકી, સ્ત્રી કરડ ખાંડવાથી જે લોટ જુદો પડે તે.

કુસજ, પું [સંઠ] નહારો સજ્જ.

કુસજ્જત, કુસજ્જતિ.

કુસજ્જતિ, સ્ત્રી [સંઠ] નહારી સજ્જતિ—સોખત.

કુસતી, સ્ત્રી [કાંઠ] એ ‘શખસો’એ એક બિળને વળગી એક બિળને ચતા પાડી નાખવાની જે રીત તે; મંડચુદ્ધ. ૨ કસતી (પારસીની).

કુસતીખાલ, સ્ત્રી કુસતી કરવી—ખેલવી—રમવી તે; કુસતીની રમત.

કુસરૂપ, પું અણખનાવ; મિથાડ; વૂઠ; ફૂટ. ૨ નહારી વાતમાં એકાં મળવું તે.

કુસુમ, નં [સંઠ] ધૂલ; ધૂપ.

કુસુમલતા, પુલતો વેલો.

કુસુમેષુ, પું ફૂલના બાણવાળો; કામદેવ.

કુસુભાવ, પું નહારો રચાવ.

કુંહું, નં પેટના બે પાસામાંનું એક પાસું.

કુંહું, પું કાચવનો આઘાપ (કુંદ કુંદ).

કુંહુંાંથવાં, કિં અંબ બૂખે મરવું; અન વના ટટળવું.

કુંળ, કુંળ.

કુંળકરણી, પું તલાટી.

કુંળક્ષય, પું કુંળનો ક્ષય—એ.

કુંળતારક, વિં કુંળને તારનાર.

કુંળદીપક, કુંળને દીપાવનાર.

કુંળદેવી, સ્ત્રી કુંળની ઇષ્ટ દેવતા; વંશના લોકા પરમ્પરાથી જે દેવીને માનતા આવડા ત.

કુંળબુધણ, નં કુંળનું બુધણ.

કુંળસજ્જમણું, વિં કુંળ લજ્જાપ તેવું. [ખાનદાનનું.

કુંળવન્ત-વાન્, વિં ઊંચા કુંળનું; કૂચીન; સારા

કુંળાચાર, પું કુંળનો આચાર; કુંળની રીતભાત.

કુળોષ્ઠ, પુ૦ કુળનો ઉચ્છેદ; સસાનાશ—નસન્તાન જનું તે.

કુળોદ્ધાર, પુ૦ કુળનો ઉદ્ધાર.

કુંકરેકુંક, કુંકડાની વાણીનું નામ. ૨ ચૂપાચૂપ.

કુંચી, સ્ત્રી૦ જેથી તાણું—કળ ઉધડે તે સાધન. ૨ યુક્તિ; કળા. ૩ કમળે; મંડી; મનનું વલણ—‘એની કુંચી તેને હાથ છે.’ કુંચી ફેરવવી—પ્રવવી—લાગવી.

—‘કુંચી હાથ લાગવી’—બેદ—મર્મ જાણવો;

અંતરની ચુમ વાત જાણવી.

—‘કુંચી હાથ હોવી’—બીજા માણસપર પોતાનો કાણુ હોવો.

કૂખ, સ્ત્રી૦ [સં૦ કુક્ષિ] પાંસળાંની નીચેની પેટની બાજુ; પેટનું પાસું. ૨ ગભાંશય.

—‘કૂખ પ્રાટવી’—સંતાન થવાં. [‘કૂચ કરવી.’

કૂચ, સ્ત્રી૦ [હિં૦] મુકામ ઉડાવી આગળ ચાલવું તે.

કૂચ, સ્ત્રી૦ છાની વાત.

કૂચ, પુ૦ પાણી ભરી રાખવાનું સાંકડા મોડાનું માટીનું કામ; બોટવો; કુશ્મો.

કૂચ, પુ૦ તરણ અથવા કુંવારી સ્ત્રીનાં સ્તન.

કૂચો, પુ૦ ચાવી—છુંદી—કુટીને રસ વનાના રેસા જેવું કરેલું હરકંઈ તે. સેરડી દાતણ વગેરેનો કૂચો. ૨ સધળું સારી પેઠે સમજ—અભ્યાસ કરી લીધું હોય તેવું કંઈ (તેણે તે ચોપડીનો ચાવીને કૂચો કાઢ્યો છે). ૩ એકની એક વાત બક્યાં—ચાવ્યાં કરવી તે. (કૂચો કરતો પરવારે ત્યારે કે). ૪ અતિસે નિન્દા કરવી—ભુંડું બોલવું તે.

—‘કૂચા કાડવા’—ધણું કામ કરાવી થકવી નાંખવું.

૨ માર મારી હાડકાં પાંસળાં નરમ કરવાં. ૩ બીજની સ્ત્રી સાથે લાગ્યો કાળ નીતિ રહિત સમ્બન્ધ રાખવો તે.

—‘કૂચો વાળવો’—ચીપી ચીપી—ચાવી ચાવીને બોલવું; સમજ ન પડે તેમ વાત કરતાં અટકી પડવું.

૨ ૨૫૭૮ ઉચ્ચાર કરવા માટે જીભને ટેવવી.

—કેવત ‘દોરના ચાવ્યામાં કૂચો પડે પણ માણસના ચાવ્યામાં નથી પડતો’.

કૂજો, પુ૦ કૂચ.

કૂટ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કડાકૂટ; માથાકૂટ; માથાફોડ; મુશ-કેલી. ૨ ગુંચવણવાળો હિસાબ—પ્રશ્ન—સવાલ; ફોમડો. ૩ ખોટું. ૪ ઓખાણું. ૫ સમજવાને મુશ્કેલ એવું વાક્ય—કવન (કૂટલોક, કૂટવચન). ૬ પાડની ટોચ; ટેકરી.—અચ્છકૂટ પર્વત.

—‘કૂટસાની’—ખાટી તકરારથી જાની છઉં એમ જાણવાનારો.

—‘કૂટ પાંચશરી’—પત્થર—સમજાવું ન સમજે ત્યારે કપટાળી બોલવું; ફોડ માણું.

—‘કૂટો કરવો—વાળવો’—સંહાર કરવો; ધણું માર મારવો.

કૂટસ્થ, પુ૦ જે લોડાની એરણના જેવો નિશ્ચળ છે તે. ૨ સર્વ કાળમાં એક સરખો રેનાર ને કદી પણ નહિ બદલાનાર. ૩ બ્રહ્મ (અચળ, વિક્રિયા રહિત અને નિત્ય એવો). ૪ (વ્યક્તમાં) માથા ફોડાયો; કડાકુટિયો; સમજાવ્યો નહિ સમજનાર.

કૂડ, ન૦ છળ પ્રપંચ; મેલ; આટી; કપટ. “કૂડ કપટનાં બે કાટલાં વણગારે” (પ્રે૦). ૨ વચકો; વાંધા; ૩ જ્ઞેસ; જ્ઞેમ; શર. ‘કાળીનાગ કૂણ કૂડે ચઝારે’ (પ્રે૦).

કૂડ-કૂડ, વિ૦ નકારું; ભુંડું. ૨ હૈયામેલું; કપટ ભરેલું. ૩ ન૦ પાપ.

કૂપ, પુ૦ [સં૦] પાણીનો કુવો. ૨ ખાડો.

કૂપમણ્ડુક, પુ૦ સભા વગેરેમાં ન જતાં ધરમાં જ બેસી રેનારો પુરુષ.

કૂર, પુ૦ [સં૦] રાંધેલા ચોખા; ભાત.

કૂર્મ, પુ૦ [સં૦] કાચબો. ૨ વિજયનો બીજો અવતાર.

કૂર્મચક, ન૦ કાચબાની આકૃતિનું ન્યૌતિપનું એક ચક.

કૂળ, ન૦ [સં૦ કુલ] એક મૂળ પુરુષ ને તે થકી ચાલેલા વેલો; વંશ; ખાનદાન. એકાદા નામાકૃત મૂળ પુરુષને નામે કૂળ ઓળખાય છે. ૨ સમુદાય; જથ્થો; ટોળું.

કૂચ્છ, ન૦ કટ; કુષ્પ. ૨ કણ્થી થનારું પ્રાણપલ આદિ વત. ૩ પિસાળનો એક રોગ—મૂતકૂચ્છ.

કૂત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] કરેલું; બનાવેલું. એ, શબ્દની આગળ અથવા પાછળ મુકવામાં આવે છે. કૂત સંકલ્પ એટલે કાઢ્યા છે કરાવ જેણે તે. કૂતાપરાધ—કાઢ્યા છે અપરાધ જેણે તે. રામચન્દ્રકૂત એટલે રામચન્દ્રનું કરેલું.

કૂતકર્મ, જેણે સારાંરસાં કર્મ કાઢેલાં છે તે. ચતુર; ૨ હોશિયાર.

કૂતકામ, ૧૫૦ જેની ઇચ્છા—કામના પૂર્ણ થઈ છે તે.

કૂતકાર્થ, વિ૦ જેણે પોતાનું કાર્ય—કામ પૂર્ણ કાઢ્યું છે તે.

કૂતકૃત્ય, વિ૦ [સં૦] કરનાતાં કામ કરીને પાર પડ્યો હોય તે. ૨ કૃતાર્થ; કન્ય.

કૂતમ્, વિ૦ [સં૦ કૂત—કરેલું; મ્—નાશ કરનાર] ઉપકારના બદલામાં અપકાર કરનાર; અનુપકારી; નિમકહરામ; નગ્નલું; નધરું; નુગરું.

કૂતમતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] કૂતમપણું; નિમકહરામી; નિરૂપકારીપણું.

કૂતમ્ત્રી, વિ૦ કૂતમ્.

કૂતમ્, વિ૦ [સં૦ કૂત—કરેલું અને મ્—જાણનાર] કાઢેલા ઉપકારને જાણનાર; ઉપકારી; આભારી; નિમકહલાલ; વક્ષાદાર.

કૃતજ્ઞતા, સ્ત્રી૦ કૃતજ્ઞીપણું: નિમકહલાલી; વફાદારી.
કૃતજ્ઞી, કૃતજ્ઞ.

કૃતયુગ, પુ૦ [સં૦] સલયુગ; સતયુગ.

કૃતાન્નસિ, સ્ત્રી૦ એ હાથ નેડાયા તે.

કૃતાન્ત, પુ૦ [સં૦] મુએલાંની તપાસ રાખનારો
દેવ; યમ. ૨ કાળ; નાશ. ૩ પાપ.

કૃતાર્થ, વિ૦ [સં૦] કરવાના જે ધર્મ—પુણ્યનાં કામ
તે જે કરી ચુક્યા હોય તે; પાર પડેલું; જેણે જનમ
સફળ સાર્થક કર્યો હોય તે; કૃતકૃત્ય—કૃતકાર્ય.
૨ સુખી.

કૃતાર્થતા, સ્ત્રી૦ કૃતાર્થપણું; સાર્થકતા.

કૃતાર્થી, કૃતાર્થ.

કૃતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કાંઈ એક કામ કરવું—કરવાનો
પ્રકાર તે. ૨ કોષએ જે કંઈ કરેલું તે. ‘આ કવિતા
તો દયારામની કૃતિ લાગે છે?’ ‘કૃતિ, હા! શી
વિધિના વિપાકની’ (૧૦).

કૃતિકા, સ્ત્રી૦ અધિનીથી ત્રીન્ને તારો.

કૃત્ય, ન૦ [સં૦] કરેલું તે; કામ; કર્મ. ૨ કરી બતા-
વેલો સિદ્ધાન્ત.—(ભૂમિતિમાં).

કૃત્યા, સ્ત્રી૦ [સં] ધનતર મનતર—ઝડુની એક દેવી;
માતા મેલડી. ૨ ડાકણ; વનતરી. ૩ કફાસણી—
કલપક આમડી; નેસપળી ઘેરી. [જુઠાણું.

કૃત્રિમ, ન૦ [સં૦] કપટ; કીતો; દૂધામેલ; દગો;
કૃત્રિમ, વિ૦ [સં૦] નવું બનાવેલું—કરેલું; બનાવડી;
અસત્ય—કુદરતી—સ્વાભાવિક નહિ તે; અસત્ય. ૨
બાર પ્રકારમાંના પુત્રોમાંનો એક.

કૃત્રિમી, વિ૦ બનાવટનું; કપટ ભણું. ૨ વેપધારી;
દગલબાજ.

કૃદન્ત, પુ૦ [સં૦] ક્રિયાપદના મૂળ—ધાતુને પ્રત્યય
નેઆથી જે નવું નામ—વિશેષણ—અન્યથ પેદા
થાય તે (બાકરણમાં).

કૃપણ, વિ૦ [સં૦] બખીલ; કઠ્ઠેસ; ધણું જ કસરિયું;
દીન; સમ.

કૃપણતા, સ્ત્રી૦ બખીલાઈ; કઠ્ઠેસાઈ.

કૃપા, સ્ત્રી૦ [સં૦] કાંઈનું કલ્યાણ કરવા તરફનું જે
વલણ તે; કૃપાની ઇચ્છા વગર ગરીબોપર અનુગ્રહ
કરવાની જે ઇચ્છા તે; મહેરબાની; મહેર. ૨ પ્રસાદ;
બક્ષીસ; મહેરબાનીમાં જે કંઈ આવેલું તે. ૩
માયાબળ; દયા.

કૃપાણુ, પુ૦ તલવાર. ૨ છરી; ચપ્પ. [નીની ખાણ.

કૃપાનિધાન, વિ૦ [સં૦] કૃપાનો ભણડાર; મહેરબા-
ની.

કૃપાપાત્ર, વિ૦ [સં૦] જેના ઉપર કૃપા રાખવી—
કરવી ઘટિત હોય તે; મહેરબાની કરવા ભેગ. ૨
જેના ઉપર કૃપા થઈ હોય તે.

કૃપાવન્ત-વાન, વિ૦ કૃપા—મહેરબાની કરનાર.

કૃપાસિન્ધુ, પુ૦ કૃપા—દયાનો સાગર.

કૃપાળ, કૃપાળ.

[માયાળુ; દયાળુ.

કૃપાળુ, વિ૦ [સં૦ કૃપાણુ] કૃપારી ભરેલું; મહેરબાન;
કૃમિ, પુ૦ [સં૦] કીડો. ૨ પેટમાં જે પાતળા ને
લામ્યા ધોળા કીડો—કરમ થાય છે તે.

કૃશ, વિ૦ [સં૦] સુકાયેલું; નાણુક; પાતળું.

કૃશાન્ન, વિ૦ [સં૦ કૃશ—પાતળું; અન્ન] પાતળાં—
નાણુક શરીરવાળું.

કૃશાંગી, સ્ત્રી૦ પાતળા શરીરવાળી.

કૃશાન, પુ૦ [સં૦ કૃશાનુ, કૃશાનન] અમિ.

કૃષિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ખેતી.

કૃષ્ણ, વિ૦ [સં૦] ગળી—સાંધના રક્ત જેવું કાળું;
ધેરા આસમાની રક્તનું.

કૃષ્ણકર્મ, વિ૦ પાપકર્મ કરનાર; નહાર કામ કરનાર.

કૃષ્ણપક્ષ, પુ૦ [સં૦] જેમાં ચન્દ્રની કળા ઓછી
થતી ગય છે તે પખવાડિયું; અંધારિયું; વઢ; વઢી.
(શુકલપક્ષનું ઉલટું).

કૃષ્ણયુગ, પુ૦ કળિયુગ.

કૃષ્ણવણ, પુ૦ કાળો; કાળા રક્તનો.

કૃષ્ણાગર, એક જાતનું સુગન્ધીદાર લાકડું.

કૃષ્ણાગ્રિન, ન૦ કાળા મૃગનું ચામડું.

કૃષ્ણાત્પલ, ન૦ [સં૦ કૃષ્ણ—કાળું; ઉત્પલ—કમળ]
કાળું કમળ.

કૃષ્ણ, સ્ત્રી૦ અક્રૂરબા બદન કાંચળી વગેરેના બન્ધ; કસ.

કૃષ્ણ, અ૦ આગળ કારણ આવે છે—લખેલું છે એવી
સૂચના કરનારો શબ્દ; એ શબ્દની પૂર્વે, કારણ—
એમ—કેમ એ શબ્દો નોડાય છે—કારણ કે, એમ કે,
કેમ કે વગેરે. (કારણ ઉભયાન્વયી). ૨ અથવા; વા;
યા—તે કે તું આવે તો સારું. (પક્ષાન્તર ઉભયા-
ન્વયી). ૩ ખાતરી કરી લેવા સારું પુછતી વખત
સર્વનામની સાથે નોડવામાં આવે છે. ‘તમે કેતા
હતા તે એ કે?’

કૃષ્ણ, સં૦ કંઈ; કી.

કૃષ્ણ, સ્ત્રી૦ [સં૦] મોરનું ગાલનું તે. ‘કૃષ્ણ સ્વરે
ગાજત થઈ રહેલા.’

કૃષ્ણાણુ, પુ૦ ઘોડો; હય.

કૃષ્ણાણુ, સ્ત્રી૦ ગોંધાટ; બૂમ; શોર. ‘હો હો શબ્દ થાય
કૃષ્ણાણુ’ (પ્રે.).

કૃષ્ણિન, મોર; મયૂર.

કૃટલાંચિક—ક, વિ૦ એક અને વળી તેવાં બીન્ને
થોડાંચેક—ધણાંચેક.

કૃટલું, વિ૦ સક્ષ્યા અથવા માપનું પરિમાણ પૂછતી
વેળા એ શબ્દ વપરાય છે—કૃટલા સ્પષ્ટ, કૃટલી
મોહાર, કૃટલો આટો, કૃટલું કામ વગેરે.

કેડ, સીંઠ શરીરનો વચલો પાતળો ભાગ; કટિ; કમર; કડ.

૨ સુસ્ત; આળસ; હરામ હાડકાનું.

—‘કેડ ઝાલવી’—કામ થવા કે સફટમાંથી ઉગરેલા આશ્રય લેવા. ૨ વા કે રોગથી કેડ રહી જવી.

—‘કેડના કકડા થવા’—કેડમાં દુઃખ થવું; કેડ ફાટવી.

—‘કેડના મોકેડા મરડાઈ જવા’—કામ કરી યાકી જવું.

—‘કેડનું ભાડું’—કમર લુલી થયેલી હોય તેવું (ટટારનું ઉલટું).

—‘કેડમાં લાકડું ધાલવું’—એકની એક સ્થિતિમાં લાગ્યા વખત સુધી ઉભા રેવાથી એકદમ કેડથી ઉભું ન થઈ શકવું.

—‘કેડે પડવું’—પૂઠે પડવું, ખતે પડવું, કાપર કરવું; સંતાપવું. ‘માડી નન્દનો કુંવર મારી કેડે પડયો રે’ (દયારામ).

—‘કેડે લાગવું’—પૂઠે—પાછળ—પછવાડે લાગવું તે.

—‘કેડે લેવું (છેડરતે).’ [પળવું.

—‘કેડા લેવા’—આગ્રહથી પૂઠે પડવું; નકામું કેડિયું, નાં કેડ લગી આવતું એવું સિલેલું કપડું; બદન; કુડવું.

કેડી, અં પછી; પાછળથી. સીંઠ પગરસ્તો.

કેડે, અં પછવાડે; પૂઠે; પાછળથી; વાસે.

કેડો, પુઠ પૂઠ; પછવાડે લાગવું તે; ખ્યાલ; પીછો. ૨ મારગ; રસ્તો (ધરડનો). ૩ પાર; છેડો.

કેણ, સીંઠ તેડું; સન્દેશો; ફેંવડાવેલું તે. ‘કેણ આન્યું—કાન્યું.’

કેણી-તી, સીંઠ કેડું તે; કેવાનો પ્રકાર. ‘કેણી તેવી રેણી નોઈયે.’ ૨ બદનામી. ‘તેને માથે કેણી રઈ ગઈ.’ ૩ કેવત. [ક્યાં.

કેણીગમ-તરફ, અં કઈ દિશાએ? કઈ બાજુએ? કેતકેવડો, પુઠ કેવડાના આકારનું સ્ત્રીઓને માથે ધાલવાનું એક સોનાનું ધરેણું—કેતક, ચાક, નાગ-ફેણ, ચન્દ્રમા, પાન, બોરીયાં એ પ્રમાણે સ્ત્રીના માથાનાં સોનાનાં ધરેણાં છે.

કેતકી, સીંઠ [સંઠ] એક જાતનાં સુગન્ધીદાર ડુલનું ઝાડ. ૨ એ ઝાડનું પાતરું.

કેતી, સીંઠ લોકમાં નિય દાખલા રૂપે કેવાનું તે. ‘કાળ ગયો તે કેતી રઈ ગઈ.’

કેટુ, પુઠ [સંઠ] ન્યૈતિષમાં ગણ્યતા નવ ગ્રહમાંનો નવમો ગ્રહ. ૨ ધન; વાવટો; નિશાણ. ૩ પુછડિયો તારો; ધૂમકેટ. ૪ સૌથી શ્રેષ્ઠ—ચંદ્રો.

કેથાં-થે, અં કોઈ ટુકણે; કોઈ પણ જગાએ.

કેદ, સીંઠ [આંઠ] સ્વતન્ત્રતા—છૂટ બન્ધ પડવી તે; બન્ધી; અટકાવ. ૨ ગુન્હેગારને સરકારે એક ટુકણે ગોંધી રાખવો તે; બેડી ધાલવી તે. ૩ ગોંધી રાખવાની જગા; કેદખાનું; બન્ધીખાનું; હેડ. ૪ મર્યાદા; અદબ. ‘કેદ કરવું,’ ‘કેદમાં રાખવું.’

કેદ, વિંઠ ધાંઠ કેદમાં—બન્ધીખાને નાખેલું; કેદી. કેદખાનું, નાં કેદ રાખવાનું ચારપાસ બન્ધોબસ્તવાળું જે ટુકણું તે; બન્ધીખાનું; જેલ; તુરજી; કારાગૃહ.

કેદારો, પુઠ એક રાગ. એ રાતે ગવાય છે.

—‘કેદારો કરવો’—બાળકે વગર કારણે રડવું. ૨ પરાક્રમ કરવું; નામ કરવું.

કેદી, વિંઠ [આંઠ] બન્ધીખાને પડેલું—(માણસ); બન્ધીવાન. ૨ ગુન્હેગાર; અન્યાય.

કેન્દી, કયે દારો; કીએ વખતે—સમયે.

કેનું, કોનું. ‘કેના બાપની ગુજરાત’.

કેન્દ્ર, નાં [સંઠ] ગોળનું મધ્યબિન્દુ; મધ્ય. ૨ સૂર્ય—અગ્નિ—દીવા વગેરેના કિરણો નાં એકકાં મળે તે બિન્દુ. એ ટુકણે અતીસં ગરમીના જમાવ થયેથી એકાદી વસ્તુ, રોશની આપતી ચીજથી દૂર હોય તો પણ સળગી ઉઠે છે. ૩ વાદ તકરારમાં જે મુખ્ય વાત—મર્મ તે. ૪ ગ્રહના માર્ગનો વિભાગ.

કેડ, પુઠ—સીંઠ [આંઠ] ભાજી, દારુ વગેરે વસ્તુમાં રૂચલા જે ગુણ—આસિયતથી તે વસ્તુના ખાનાર ખાનારનાં શરીર મનની પ્રકૃતિમાં થેન, આળસ, જોમ થેલછા વગેરેની વિક્રિયા થાય તે. ૨ એ જે વિક્રિયા—અસર તે; કેડવાળી હાલત; થેન, સુસ્તી વગેરે. ૩ એવી જે વસ્તુ તે—ચપડુલ, તાડી વગેરે.

કેકિયત, સીંઠ [આંઠ] હકીકત; વિગતવાર વાત; વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણન.

કેડી, વિંઠ [આંઠ] કેડવાળો (પદાર્થ). પુઠ જેણે કેડ કર્યો હોય તે; અમલી (માણસ). ૨ વ્યસની; છન્દી.

કેળીન, સીંઠ [અંઠ] વાણમાં તૂટકની નીચે સુવા બેસવાની ઝોરડી.

કેમ, અં કઈ રીતે; શી રીતથી. ૨ શા સારુ. ૩ શું? કેમકરતાં—કરીને, અં કોઈ પણ રીતે. ૨ શી રીતે. (પુછવામાં)—કેમ કરતાં થયું.

કેમકે-જે, અં કારણ કે; સખ્ય કે.

કેમરે, અં (ધમકાવવાના અર્થમાં પુછતી વેળા) શા સારુ.

કેમે કરતાં, અં [સંઠ કિમિષિ] કાઈ પણ રીતે.

કેયૂર, હાથે બાંધવાનું ધરેણું; બાણ. (બાણ કેણીના ઉપરના ભાગમાં અને ઘેરખે કાંડાની ઉપરના ભાગમાં બાંધવામાં આવે છે.)

કેર, નાં [સંઠ કરીર] એક જાતનાં ફળ—એ અથાણામાં વપરાય છે; કેરાં.

કેર, કેહર.

કેરખી, સ્ત્રી કાફરી. ૨ સુનાની ગોળ ટપકાયાની હાર.

કેરડો, પુઠ કરાનું ઝાડ.

કેરબો, પુઠ એક જાતનો નાચ. રામજની પોતાના માથાના બાલ છુટા રાખી તે ઉપર ટોપી અથવા પાધડીના ફેટા બાંધીને ધણી ધણી તરેહની અદા સાથે નાચે છે. ૨ એ નાચમાં ગવાતી જે ચીજ—ગીતો તે. એ ધણું કરીને જુડાં હોય છે. ૩ એ ગીતો જે રાગમાં ગવાય છે તે—પણ એમાં ધણું કરીને કલિકાફરાની છાયા આવે છે; કારણે. ૪ એક જાતના ઝાડના રસનો ગદ્દો—એ ખાંડા કે ગરમ કયાંથી સુગન્ધી આવે છે. એનું રોગાન થાય છે. એમાં બહુ વીજળી રચલી છે.

કેરાં, કેર.

—‘કેરાંખારો’—દલકું; માલ—વિસાત વગરનું.

કેરી, સ્ત્રી આંખાના ઝાડનું ફળ—એ બિનાળાની રતમાં થાય છે—એનો રસ મીઠો હોય છે. કાચી કેરીના અથાણાં અને મુરખા, ગોળ કેરી વગેરે થાય છે.

—‘કેરી હિંદોળે ચઢી’—મગજનું ભમનું; ઘેલછા

—બ્રમણમાં આવતું.

કેરી-રૂં-રે, ની, તું, નો, (કવિતામાં) હરિ કેરો એટલે હરીનો.

કેલ, વિઠ એક એ સક્ષ્યાનો સફેત (વિપારી, દલાલોમાં).

કેલ, પુઠ છોનો કેલ.

કેલપડી, સ્ત્રી અગિયાર એ સક્ષ્યાનો સફેત (વિપારી, દલાલોમાં).

કેલિ, સ્ત્રી [સંઠ] કીડા; રમત; ખેલ; લીલા; સ્ત્રી વિલાસ.

કેવડી, સ્ત્રી એકથી વધારે જાતની દાળની મેળવણી.

કેવડિયો કાથો, પુઠ કેવડામાં રાખી સુગન્ધીવાળો કરેલો કાથો.

કેવડું, વિઠ એ શબ્દથી લગ્નમાં પોળાઈ—જાયાઈ નીચાઈનું માપ પુછવામાં આવે છે. કેટલું શબ્દ માપ અને સક્ષ્યા બંનેને લાગે છે પણ કેવડું તો ફક્ત માપને જ.

કેવડેલ, નઠ કેવડાની સુગન્ધીવાળું તેલ. ‘કેવડેલ ધાલીને ગુંથું યમ (જેમ) તે થાય મોટી.’ (ભા. ૦). તિનું ફૂલ.

કેવડો, પુઠ [સંઠ કેતકી] એક જાતનું ઝાડ અથવા ફેવત, સ્ત્રી પરમ્પરાથી લોકમાં કેવાતું આવેલું બાધ-રૂપ—દૃષ્ટાન્તરૂપ વાક્ય—વચન. ‘કાળ ગયો ને કેવત રહી ગઈ’.

કેવળ, વિઠ [સંઠ કેવલ] કશોએ ભેગ ન હોય તેવું; શુદ્ધ; નચું; સ્વચ્છ; નિર્મળ. ૨ એક તે જ; એકલું

તે જ; એકલો; માન; સહાયતા વગરનો; ફક્ત. અઠ બિલકુલ; છેક;—બધી વાતે, પુઠ નિર્જીણ બલ.

કેવળધામ, નઠ સુકિતપદ; બ્રહ્મપદ.

કેવળપ્રયોગી અન્યથ, પુઠ હરમ શોક આશ્ચર્ય ઈઠ વાચક જે શબ્દ જોરસમાં બોલાઈ જાય છે તે—ઓ !, આહા !, અરે !, છઃટ ! ઈઠ.

કેવળી, પુઠ જેને ઈશ્વરીજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે એવો જૈન.

કેવારે, અઠ કઈ વખતે; કિયે સમયે (પુછવામાં).

કેવું, વિઠ કઈ જાતનું; કિયા પ્રકારનું. રૂપ રક્ષુ ગુણ સમ્બન્ધી વિચાર પુછતી વખત એ શબ્દ વપરાય છે.

કેવું, કિં સઠ [સંઠ કથન] જાણ કરવાને બોલનું. ૨ બોલી લખીને જણાવવું. ૩ બાણાવનું; સમજાવવું (પરમાનંદ, નિત્યાનંદને પાઠ કે છે). ૪ જમવા તેડવું (તેને નોતરું કેવું છે). ૫ સાનમાં સમજાવવું; બતાવવું. (મેહતાજી ગયા એટલે નરોત્તમ પીતાંબરને દાખલો કયો).

કેશ, પુઠ [સંઠ] માલ્હસ પશુ પક્ષીની ચામડીમાંથી કુટી નિકળેલા કાળા ધોળા જે તન્તુ તે; નિમાળા; વાળ. માથા ઉપર ધણા હોય છે.

—‘કેશ કડાવવા’—એટલે મુંડાવવું.

‘કેશ રાખવા—વધારવા’—વિધવાએ.

—‘કેશ કાપી લેવા’—છેતરી જવું; તુકશાન કરવું.

કેશપાશ, પુઠ [સંઠ] માથાના નિમાળા—વાળને હોળી બાંધવાની અથવા ગુંથવાની જે રીત તે; અગ્ગોડો.

કેશલોચ, વાળ ચૂંટવા તે (જૈનમાં).

કેશર, કેસર.

કેશવાળી, સ્ત્રી ઘોડાની અયાળ.

કેશાકર્ષણ, નઠ કેશ અથવા કેશના જેવી ત્રીણી નળિ-યોમાંથી પ્રવાહી પદાર્થનું ખેંચાતું થાય તે.

કેસ, કેશ.

કેસ, સ્ત્રી અફરખા કાંચળી વગેરેનો બન્ધ; કસ.

કેસ, પુઠ [અઠ] મુકદ્દમો; કામ.

કેસર, નઠ [સંઠ] કમળ ફૂલના રેસા; દિડવાવાળા એક જાતના છોડના પીળા રક્તના ને સુગન્ધી આપતાં ફૂલમાંના તન્તુ. ‘કેસર બીનો કઝોવો’ (વસિહ).

કેસરપંપુ, પુઠ દ્રાવિડ દેશનો બ્રાહ્મણ જે ગુજરાતી લોકમાં બીજા માંગતાં અનેક ચાળા કરે છે તે.

કેસરિયાં, નઠ મરણિયા થઈ જુદાં જાતી વેળા જે છેલ્લો કસુમ્બો પીવો તે (કેસરિયાં કરવાં). ૨ કેસરી રક્તનાં વસ્ત્ર. કોઈ કામમાં એકદમ દાખલ થઈ જવું; યા હોમ કુદી પડવું.

કેસરિયું, નઠ કેસરી રક્તનું સ્ત્રીઓને પેરવાનું લુગડું.

કેસરી, વિઠ કેસરના રક્તનું.

કેસરી, પુઠ સિંહની એક જાતિ. [કરતું તે.
કેસરી, સ્ત્રી ખુબ મારમારવો તે; મુઠ્ઠી મારી અદમુર્ત
—‘કેસરીપાક આપવો—જમાડવો’—માર મારવો.

કેસવાઈ, કેશવાળી.

કેસુડાં, નઠ કેસુડી—ખાખરાનાં ફૂલ—એને ઉકાળી
નીચાવીને જે રૂપવાળું પાણી નિકળે છે તેથી લોક
હોળીમાં કપડાંને પીળાં રૂઝે છે.

કેસુડી, સ્ત્રી કેસુડાંનું ઝાડ; ખાખરો.

કેહર, પુઠ [આઠ] એકાએક આવી પડેલી આકત;
ભયકર દુઃખ; મોટો નાશ—બુલમ; કાપ—ગળમ.

કેળ, સ્ત્રી [સંઠ કદલી] મોટાં લીલાં પાંદડાંનું કેળાંનું
ઝાડ. એ ગોળ તે બહુ કોમળ હોય છે. એ એક જ
વાર ફળે છે. ‘કેળ વન્ઝા’ એટલે જેને એકજ વાર
સંતાત થઈ હોય તેવી સ્ત્રી.

કેળફૂલ, નઠ કેળ ઉપર જે ફૂલ—દોડા આવે છે તે.

કેળવણી સ્ત્રી કેળવવાની જે રીત તે. ૨ વિદ્યા;
જ્ઞાન. ૩ કેળવવાનું જે કામ તે; શિક્ષા; તાલીમ.

કેળવણું, કિં [સંઠ] અક્ષલ ખુલે તેમ કરવું; જ્ઞાન
શક્તિ વધારવી. ૨ ધણું ધણું જ્ઞાન સમ્પાદન કરાવવું;

શિખવણું; તરખીયત કરવું. ૩ ચુંદીને તૈયાર કરવું
(કણ્ણ કેળવવી). ૪ પાળી પોલી મોટું કરવું; ઉછેરવું.

કેળવાણું, કિં અઠ કેળવણી લીધી હોય એવું થવું.
૨ ઉછરવું.

કેળું, નઠ કેળનું જે ફળ તે. ૨ કંઈ નહિ એવો અર્થ
રાખે છે.

કૈ, વિઠ કંઈ.

કૈક, વિઠ કેટલાએક; ધણુએક.

કૈલાસ, પુઠ [સંઠ] એ નામનો પાડ. નઠ શિવ અને
કુમેરની નગરી. જેમ દેવતાઓનું સ્વર્ગ, વિજયનું વૈકુણ્ઠ
તેમ શિવનું કૈલાસ.

કૈલાસવાસી, વિઠ કૈલાસ—શિવના ધામમાં રેનાર.
૨ મરી ગયલાં માણસને એ શબ્દ લગાડે છે. જેમ
સ્વર્ગવાસી, વૈકુણ્ઠવાસી, તેમ કૈલાસવાસી.

કૈવલ્ય, નઠ અલ્પસ્વરૂપ. ૨ મુક્તિ; મોક્ષ.

કૈશિકીવૃત્તિ, સ્ત્રી [સંઠ] શૃંગાર હાસ્ય અને
કરુણા એ ત્રણ રસ એકઠા મળ્યા હોય તે.

કો, સંઠ કોઈ. ૨ કોણ. [ચાંડાં પડવાં તે.

કો, પુઠ એક જાતનો રોગ—ધણાં ગુમડાં થવાં તે
કોઈ, સંઠ અમુક—ફલાણું—આ—તે એમ નહિ પણ
મહમ બતાવેલું જે કંઈ તે; નામ પાછા વગર જેને
વિષે બોલવું તે. એક વચનમાં અને અનેક વચનમાં
બન્નેમાં વપરાય છે. [એક.

કોઈએક—ક, વિઠ અમુક—એકાએક નહિ પણ ગમે તે

કોઈકાળે—સમે, અઠ ધણે કાળે એકાદવાર. ૨ ભવિ-
ષ્યમાં એકાદી વખત; કોઈ વખત; કદિ. એની સાથે
પણ જોડાય છે. ‘તે કામ કોઈ કાળે પણ બનનાર નથી.’

કોએલ, સ્ત્રી કોયલ.

કોએલો, કોયલો.

કોક, વિઠ કોઈએક એ શબ્દ જોવો. પુઠ [સંઠ] ચક-
વાક પક્ષી; સારસ. ૨ વર. ૩ વિજયનું નામ.

કોકડી, સ્ત્રી તરાંક ઉપર જે સુતર, પતાસાના પડાના
આકારમાં વિટાળેલું હોય તે. ૨ સિવવાના દોરાની
દરી. ૩ કરચલી. કોકડીવાળી બોળકેરી વડચુંદાં વગેરે.
૪ સુકાપલી (રાયણ કોકડી).

કોકડું, નઠ કોકડી (૧ લા અર્થમાં). ૨ દૂધ ન પચેથી
વિક્રિયા થવી તે. ‘દશ દાડમાં ઓકરને દૂધ ન આપવું,
પેટમાં કોકડાં બન્ધાય—વળે.’

—‘કોકડું ચુંચવાવું’—જોડાળામાં પડવું; નિકાળ
ન થાય તે રીતે ચુંચવાઈ જવું.

કોકણી, કોકણ દેશનું.

કોકનદ, નઠ [સંઠ] રાતું કમળ. ૨ સોનું.

કોકબાણ, નઠ કામદેવનું બાણ; ઈશ્વરનું તીર.

કોકમ, નઠ એક જાતના ઝાડનાં ખાંડાં પાતરાં ને ફળ.
એ, ખટાસ દાખલ દાળ શાકમાં નખાય છે.

કોકરવાણું, વિઠ જરાતરા બિનું; ઉંઘાણું (પાણી—નાવાનું).

કોકરવું, નઠ કાનના છેક ઉપલા વેમાં ધાલવાની ત્રણ
મોતીવાળી સુનાંની કડી.

કોકલાલ, પુઠ ભડવો.

કોકલાલી, સ્ત્રી ભડવાઈ.

કોકશાસ્ત્ર, નઠ સ્ત્રી પુરુષોએ રૂઝ વિલાસ કરવાના
પ્રકારો સમ્બન્ધી જે ગ્રન્થ તે. (કોઈ રાગના કોક
નામના ચતુર વછરે પ્રથમ એવો ગ્રન્થ રચ્યો તે
ઉપરથી).

કોકા, પુઠ સારાં મોટાં કપડાં. જમા કોકા એ શબ્દ
મસ્કરીમાં બોલાય છે. ‘આજ તો ભાઈ કોકા
પેચ્યા હજું’.

કોકિલ, પુઠ [સંઠ] કોયલનો નર.

કોકિલા, સ્ત્રી [સંઠ] કોયલ.

કોકીલું, કોકરવાણું.

કોકીશાં, નઠ કામકાંના છેડા—ગાળિયાં. ૨ તીર—
ગોળા મારવાને કિલામાં જે બાકાં હોય તે.

કોકાં, પુઠ જબલું; બાળક ઓકરને સાર જે અફૂરખી તે.

કોગળિયું, નઠ બે ચાર વાર અથવા એકાંકું થયા પછી
તરત જે મરણ થાય તે; અધોક.

કોગળો, પુઠ મોડાંમાં ભરી રાખેલું—ભરી રખાય તેટલું.
પાણી.

—‘કોઝગો કરવો’—મોડામાં પાણી ભરી પાણું ફાડી નાખવું; મોડું સાફ કરવું. ૨ કુકેવો કરવો; મરી ગયલાને રડવા જવું.

કોઝ, પુઠ [અઠ] એસવા સુવાને સાર લાકડાંની જે ઊંચી બેઠક તે. નેતરનો, પાટીઆની ફળીનો અથવા અન્દર કાથો ભરેલો હોય એવો કોઝ હોય છે.

કોઝરાંની સાલ, સીઠ એકાદું ચોકસ નહિ પણ ગમે તે જુના કાળનું કાંઈ વસ્તુ. ૨ જુનું; પુરાણું.

કોઝરું—ચું, વિઠ છિદ્રવાળું.

‘કાણો (શુક) કુખડો (સૈયડકાકો) કોઝરો (ઈન્દ્ર), માકડ (હનુમાન) બટુક (વામન) બિલાડ (નરસિંહ); એ સહુ તમ રક્ષા કરો.’

ભાડ (શિવ) દાંડ (નારદ) ભરવાડ (કૃષ્ણ).

કોઝલું, નઠ ફળનું ઢાંકણ; જે છોડાંની અન્દર મીઝ—જ

—ફળ રચલું હોય તે; કોટલું.

કોઝવું, કિંઠ સઠ આરપાર ભોકવું; કાગળ વગેરેની અન્દર સાથે ભોકવો. ૨ વારે વારે કંઈને સતાવવું; કુખ દેવું.

કાઝગરી, સીઠ [સંઠ] આસો સુદ પતેમ; માણેકઠારી. કોટ, પુઠ [સંઠ] શત્રુથી શેહેરમાં ન અવાય તેને સાર તેની ચારે પાસ ફરતી બાંધેલી જે ઊંચી મજબુત બીંત તે; કિલ્લાને લગતી જે દિવાલ તે. ૨ જેને શત્રુ ન ભેદી શકે અને ન્યાંથી શત્રુના ઉપર ખૂબ મારો ચાલે તેવી સૈન્યની જે રચના તે. ૩ કોટની માંધનો શેહેરનો જે ભાગ તે. (કોટ ને બારકોટ મુખ્યભાગો).

કોટ, સીઠ ઠોક; ગરદન; ગળું. ૨ મરી ગયલાંને નામે ઘેરાંએ જે (કોટે વળગીને) રડવું તે.

—‘કોટ કરવી’—કોટે વળગવું એટલે ઘેરાંએએ એક બીજાની કોટે વળગીને રડવું.

—‘કોટે ધાલવું’—કોટે ધરેણું પેરવું. ૨ પોતાને માથે આવેલું નુકસાન—આળ બીજાને માથે જાય તેમ કરવું. ૩ પોતે કરવાનું કામ બીજાને સોંપવું. (જવાબદારીમાં).

—‘કોટનું માંદગિયું’—ધણવાલું; પાસે રેનારું; લાડકું; પ્યારું અગલનું.

—‘કોટે બાંધવું’—વ્યસન; પાપ; લફરું વગેરે કુખ ઉપજવનારું કંઈ. ૨ પાલન પાપણ કે દેખરેખ રાખવાનું સ્વીકારવું.

—‘કોટે કોટિયું’—ભીખ માંગવી.

કોટ, પાનાની રમતમાં એકે સપાટે સાત હાથ કરવા તે.

કોટડાં, નઠ ધરતો કરો તે પછિત.

કોટડી. સીઠ ઝોરડી.

—‘કોટડીમાં પુરવું’—કદ કરવું. [છિતે.

કોટર, પુઠ મોટાં બડાં ઝડપી થઈમાં જે પોળાણુ હોય

કોટલું, નઠ કાચલું. ૨ જેની અન્દર કંઈ સાર ન હોય તેવી યીજ.

કોટવાલ, પુઠ શેહેર—ગામના લોકોનો સમૂહ તથા તેઓની મિલકત સાચવનારો—ઘોરી ધાડ ઠગબાજ વગેરે ગુન્હાઓ શોધનારો સરકારી કામદાર; ફોજદાર.

કોટવાલી, સીઠ કોટવાલનું જે કામ તે.

કોટા કોટ, વિઠ કોટિ કોટિ; કરોડ કરોડ (ત્રેમાનંદ ને અખામાં).

કોટિકા, સીઠ કોટિયું; નાની હોડી.

કોટી, ગુંચાળો હિસાબ કરવાની કુંડી રીતિ; કુંચી.

કોટો, બારેકનું બારદાન. ૨ અકુકું.

કોટિ, વિઠ [સંઠ] સા લાખ અથવા એક કરોડની સંખ્યા તે.

કોટિધ્વજ, પુઠ [સંઠ] કરોડ રૂપિયાનો ધણી છે એમ ખતાવનારું નિશાણ જેને મંદિરે હોય તે પુરખ.

કોટિયું, નઠ છેક નાની હોડી; હોડકું. એમાં ૩—૪ આઠ—મીઝો જ બેસી શકે. ૨ બળદની કોટનો એક સાજ.

૩ સીનું એક ધરેણું.

કોટિલી, સીઠ કાળા રંગેલા કપડાંપર ઠાકવાનો લાકડાંનો જે ઘાટ તે—છીપાની કોટિલી.

કોટિલો, પુઠ તાંત ઉપર મારવાનું લાકડાનું ઝોળર—પિંજરાનું. ૨ બનારાનું કપડાં ઉપર ઠાકવાનું ઝોળર.

કોટી, સીઠ વાલ—ધારમાં ગળાંની સાથે ગળું લગાડવું તે; ધ્યાર ખતાવવાની એક રીત; એક બીજાને છાતી સરસું ચાંપવું તે; ભેટવું તે—કોટી કરવી. ૨ વાદ વિવાદ—તકરારમાં પોતાની મતલબ પાર પાડવા સાર કાંઈ પણ શક્તિ મટાડવા સાર જે જુકતી શોધવી અને ગોઠવવી તે; નર્ક.

કોટીશ, કરોડાધિપતિ.

કોટું, નઠ સામા ધણી છેતરાય ને પોતાને ફાયદો થાય તેવું કામ. ૨ વચ્ચે કાંઈ પણ ઉભું કરેલું તકરારી—બનાવટનું—ખટપટનું કામ. ૩ ગુંચવણવાળું કામ પાર પાડવાને બે ત્રણ જણે મળી જે જુકતી પેચ ગડબડ સડબડ કરી જે તૂટ ઉભું કરવું તે. ૪ હિસાબની કુંચી; કાચડો. ૫ કેટલાંક પક્ષીનો માળો. ૬ ઘોરિયું; અડોલી ધાલવાનું ગાળિયું.

કોટેકોટ—ટે, અઠ શેહેરનો ફરતો કોટ હોય તેની બાજુએ થઈને; કોટની પાસે થઈને.

કોટયાવધિ, વિઠ કરોડો; કરોડે લેખાં હોય તેવું.

કોઠ, પુઠ એક જાતનો સાપ.

કોઠ, નઠ એક જાતનું ગોળ ખાદું—ખટમધુરું ફળ.

એની ચટણી થાય છે.

કોઠલો, પુઠ દહીં દૂધ વગેરે મુકવાને માટી અથવા લાકડાંનો એક ઘાટ; કોઠાર.

કેઠાર, પુઠ અનાજ રાખવાનો ચાર પાસ પાટિયાનો
ખનાવેલો અથવા માટીનો ઊંચો ઉભો જે પેટારો
તે; ભણાર.

કેઠારિયું, નઠ નાનો કેઠાર.

કેઠારી, પુઠ કેઠારનો રખેવાળ; જેને સ્વાધીન કેઠાર
હોય તે; ભણારી.

કેઠારિશમ, પુઠ શરીરની પ્રકૃતિ જુદી જુદી હોવી
તે; જુદી જુદી પ્રકૃતિને જુદું જુદું ખાવાનું અનુકૂળ
આવતું તે.

કેઠારમડી, સીઠ એક જાતનો વેલો.

કેઠારમડું, નઠ કેઠારમડીનું ફળ. એની કાચરી થાય છે.

કેઠી, સીઠ માટીનું ખનાવેલું અનાજ ભરવાનું જે
મોટું ઊંચું કામ તે; ઝીલ. 'કેઠી ઘોયે કાંઈ નીસરે'.
૨ આતશખાજામાં વપરાતો એક પદાર્થ—એ દડાના
આકારનો માટીનો ખનાવેલો હોય છે ને એમાં ગન્ધક,
દારુ ભરી રાખેલા હોય છે;—જેને સળગાવેથી
માંચના તનખા ઊંચે ડુવારાના આકારમાં ઉંડે છે.
કેઠી ટુટી કેવાય છે. ૩ પારકા રાજમાં વેપારનો
માલ રાખવા સારુ બાંધેલી જે જગા તે. ૪ પારકાં
રાજની પેદાશમાંથી હિસ્સો લેવા અથવા તે રાજ
ઉપર નીધા રાખવા સારુ ત્યાં કરેલું જે થાણું તે.

કેઠી, કેઠીનું ઝાડ.

કેઠું, નઠ કાંઠ—એક ફળ. ૨ મોઢું; એહેરો—'તે
પાતાનું કાઠું દેખાડતો નથી.' ૩ પક્ષીના માળો.

કેઠો, પુઠ પેટ; દેહ. 'કેઠો અપવિત્ર થયો.' ૨ ખાનું;
ધર. 'કેઠો પાડીને લખજે.' ૩ મોટી કેઠી; વખાર.
—'નવલસાનો કેઠો.' ૪ અક્ષરખાનો, પેટથી ઉપરનો
ખાતીથી તે ગળાં સુધીનો જે ભાગ તે. 'કેઠો ચડાવવો'
કેવાય છે. ૫ જરૂર; પેટમાં જનું અન્ન પાચન થાય છે તે.

—'કેઠા લાગી'—નહારી—કેઠો બાળનારી—

ચિન્તા કરાવનારી (સી).

—'કેઠો ધીકવો-લાગવો'—મનની ધણી ચિન્તાથી
બળાપો થવો; કાળજીનું બળબળ થયા કરતું.

કેઠડ, નઠ હોંસ; ઇન્છાનો મલાવડો.

કેઠડ, સીઠ ગાય ભેંસ બાંધવાની જગા. ૨ હુદાર
સુથાર વગેરે જેટલી જગામાં પોતાનું કામ કરવા
બેસે તેટલી જગા.

—'કેઠડ કરવી'—કેઠડ સાફ કરવી.

કેઠડ, પુઠ [સંઠ કુષ્ઠ] ચામડીનો એક રોગ.—સધળી
અથવા કેટલેક ટેકાણેની ચામડી સફેદ અથવા રતા-
સવાળી સફેદ થઈ જાય તે.

કેઠડાં, નઠ શબ્દલાં ખાંગડાં વગેરે.

કેઠડામણું. વિઠ વરણાગિયું; ધૂટકું દેખાતું. ૨ કેઠીલું.
૨૧

કેઠડામણું, વિઠ હોંસીલો.

કેઠારું, નઠ દોર બાંધવાની જગા; કેઠડ.

કેઠારિયું, નઠ દીવા કરવાનું ધાતુ—માટીનું કામ.

—'કેઠારિયા જેવું—જેટલું કપાળ'—ફૂટેલું નસીય;

નસીય વગરનો.

કેઠારિયું, નઠ ગાય ભેંસ બાંધવાની જગા.

કેઠારિયું, વિઠ કેઠડના રોગવાળું.

કેઠારિયું લોખાન, નઠ એક જાતનો ગુંદર—એ બળેથી
સુગન્ધ આપે છે. (ખીજનું શેરી લોખાન.)

કેઠારિયા સાપ, પુઠ એક જાતનો સાપ—એના શરીર-
પર સફેદ દાઢા હોય છે.

કેઠારિલું, વિઠ કેઠડ—હોંસ ભર્યું (માણસ).

કેઠી, સીઠ એક જાતનાં દરિયાઈ જીવડાનું ધર. 'કેઠીયે
રમવું.' ૨ એક જાતનું પૈસાનું ચલણ—ધણી જ એાછી
કિંમતનું.

કેઠું, નઠ કેઠી (૧ લા અર્થમાં).

કેઠો, પુઠ મોટી કેઠી (૧ લા અર્થમાં). ૨ એક જાતનો
સબ્બ અરણ્યનો ખાડો; વેળો.

કેઠી જર, સીઠ સફેદ જીવારની એક જાત.

કેઠડો, કેઠરો (મારવાનો).

કેઠડો, પુઠ ગુંચવણવાળો હિસાબ; કાંચડો; કેઠી
(હિસાબનો).

કેઠ, સીઠ કેઠડ.

કેઠણ, સંઠ ઓળખવા—જાણવા સારુ પુછતી વેળા એ
શબ્દ વપરાય છે; કિયો; કર્મ; કયું. [આકૃતિ.

કેઠણ, પુઠ [સંઠ] ખુણો, ત્રિકાણ—ત્રણ ખુણી
કેઠણી, સીઠ જ્યાંથી હાથ નીચા ઊંચો વળે છે તે
સાંધો—(હાડકોનો).

કેઠતક, કેઠતક. 'કાકા ૨ મેં કેઠતક દીધું' ઈં.

કેઠતર, નઠ [સંઠ કેઠર] નદી—વાંધે—ખાડીને કાંઠે જે
ઉણા ખાડાઓ અને બખોલો તે એકેક. ૨ ખાડામાં
જે લાગ્યો પોળો ઉણા ખાડો તે.

કેઠતરડું, નઠ છેક નાની ખાડી.

કેઠતરણી, સીઠ કેઠતરવાનું ઓળતર. ૨ કેઠતરું તે.

કેઠતરવાની રીત. ૪ કેઠતરું તે; નક્કી.

કેઠતરયું, કિંઠ સંઠ લાકડાં પથરા ઉપર ચોખ્ખરથી
આકાર કાઢવા—અક્ષર લખવા. ૨ આખું આખું ખોદવું.

કેઠતલ, નગર સવારીમાં શણગારેલું ઘોડું.

કેઠતારી, સીઠ [કાંઠ] તર્જી; ખૂટ; ખૂટકો; કસર.

કેઠતુક, કેઠતુક.

કાથમી-મીર, સીઠ ધાણાંની ભાજી—કડી અને
ચટણીમાં વપરાય છે.

કાથળી, સીંઠ ખાંડ મસાલા વગેરે ભરી રાખવાનું કપડાનું બનાવેલું જે કામ તે. કાથળી, ચામડાની પછી હોય છે. કપડાંની ઘણી નાની કાથળીમાં ઘેરાંચા પૈસા રાખે છે. ૨ જેમાં અણુ—ગોળી હોય છે તે ચામડીની. ૩ હમરની સંખ્યાનો સફુત. ‘કાથળીએ પંતે તો પત્તાવે.’

કાથળીસાંધ, સીંઠ ગરાસિયા વગેરે હકદારોના વતનમાંથી દેસાઈ, મજમુદાર વગેરેને સરકાર તરફથી જે રોકડ હક આપવામાં આવે છે તે.

કાથળો, પુઠ [સંઠ કાથળ] અનાજ, વાસણ વગેરે ભરવાનું ટાટ—કન્તાન—દોટીનું સિવેલું જે કામ તે.

—‘તે વાત કાથળે ધાલો’ એટલે બન્ધ રાખો.

—‘કાથળો કરવો’—જુદો જુદો માલ કાથળામાં ધાલી ગામ પરગામ વેચી વેપાર કરવો.

—‘કાથળામાં ધાલવું’—કદ કરવું. ‘બકેમદારકું અનેક એટલા; ગુનેગારકું કરો કાથળા.’

કોદણડ, નઠ [સંઠ] ધનુષ્ય.

કોદરા, પુઠ [સંઠ કોદર] એક જાતનું ધાન્ય—અનાજ. એના કણ તે કોદરી.

કોદાળી—ળો, સીંઠ પુઠ ખોદવાનું એક હથિયાર.

કોદી, અઠ કોઈ દાંડા. ૨ નઠ કોદું.

કોદું, નઠ ધરી લેંસ.

કોંધા બેસવો, દાખલો આવવો.

કોપ, પુઠ [સંઠ] જેથી મોટી હાનિ થાય તેવો મોટા પુરુષનો કોપ. દેવતા—દેવનો કોપ.

કોપરખરાસ, નઠ [અઠ] તાંબા પિત્તળની મિશ્રિત ધાતુ—એના વાસણ હલકાં ને ચળકતાં હોય છે. ૨ (લાક્ષણિક) વણસંકરનું ભેજસેળવાળું.

કોપરાપાક, પુઠ ખાંડની ચાસણીમાં કોપરાની છીર નાખી કારેલી હોય તે મિઠાઈ. ૨ સાંકેતિક—માર.

—‘કોપરાપાક આપવો’—માર મારવો.

કોપરિયું, નઠ [સંઠ કૂર્પર] કોણી.

કોપરું, નઠ નાળિયેરની અન્દરનો ગર જે ખાવામાં આવે છે તે.

કોપરેલ, નઠ કોપરાનું તેલ.

કોપરું, કિંઠ અઠ કોપાયમાન થવું; રૂઠું; યસ્સે થવું.

કોપાયમાન, વિઠ કોપમાં હોય તેવું.

કોપીન, નઠ [સંઠ કૌપીન] સન્યાસીની લજ્જોટી. ૨ કાંઈને ઘેર વગર યોલાવે ધામા નાખવાં તે.

કોખર, નઠ પાડનું વચગાળું; બે પાડ વચ્ચેનો સાંકડો રસ્તો; ખીણ; નેળ.

કોખાવાળી, સીંઠ કોળ્યા કરનારી મજબૂલ.

કોળી—જ, સીંઠ [અઠ] એક જાતની સાક ભાજી—એનો વચમાંનો કંઠિ પાતરાંથી વિટલાયેલો હોય છે.

કોળો, પુઠ જમીન ઉપર છેા પાથરી તેને સારી પેઠે હોક કરી બેસાડી દેવી તે.

કોમ, સીંઠ [આઠ] એક જ ધરમ માનનાર, એક જ દેશના, ને એક જ રાજના જે લોક તે. ૨ જુદા જુદા ધરમના—જુદી જુદી જાતના લોક.—પારસીની કોમ, હિન્દુની કોમ વગેરે.

કોમળ, વિઠ મૃદુ. ૨ નરમ. ૩ કુમળું. ૪ સુન્દર; ખુબસુરત; દેખાવડું.

કોમળતા, સીંઠ કુમળાપણું; નરમાસ.

કોચ, સંઠ કોઈ.

કોચડો, પુઠ કોરડો.

કોચડો, પુઠ ગુંચવણવાળો—અટપટો હિસાબ જે એકાદી અટકળ—ફૂંચીથી જ બેસે તે.

કોચલ, સીંઠ [સંઠ કોકિલા] એક જાતનું કાળું પક્ષી—એનો શબ્દ મધુરો છે. ૨ દાંતનું એક રમકડું, જે ફેરવવાથી કોચલ જેવો કુદ્દ કુદ્દ સ્વર કાઢે છે.

કોચલું, વિઠ ધાઠ સળેલું; બગડી ગયલું. ૨ બળિયેલ.

કોચલો, પુઠ બળેલાં લાકડાંના છુટા પડેલા અગ્નિ વનાના કાળા કકડામણી એકેક. સળગતો કોચલો તે અજ્ઞારો.

કોચાબોલું, વિઠ કોચું કોચું બોલનાર.

કોચું, વિઠ બળિયેલ, રિસાળ ને થોડું બોલે તે માણસ.

કોર, સીંઠ બાજુ; તરફ; દિશા. ૨ વસ્તુના છેડા; કિનાર; કોરણ. ૩ સાડીને છેડે દેવાની—સીવી લેવાની રેશમી ભરતની જે પટી તે; તોઈ. ૪ થોડાક ભાગ; ભૂકો—કકડી કોર. ૫ ફૂંવરીનું અપભ્રંશ જે રૂપ સ્ત્રી જાતના નામની પછવાડે લગાડવામાં આવે છે. કમળા-કોર, જેકાર વગેરે.

કોરડ, સીંઠ [અઠ] ધનસાક કરવાનું ટેકાણું; ન્યાય મંદિર; અદાલત; દરખાસ્ત; કચેરી.

કોરડ, કાનું કોરું (ખાવાનું).

કોરડું, વિઠ સુકું; ભીનું નહિ તે. ૨ પાણીથી પલળે નહિ ને રાંધવાથી ચડે નહિ તેવું કણ; કાંગડું. “ઉનાં આધરણ ઉકળે, માંહી કોરડું ન બીજે રે; કણ હંથાના માનવી, પલાળ્યા ન પલળે રે; કાયા તે વાડી કારમી.”

કોરડો, પુઠ ચિથરાં—સુતર—સણ ચામડાની સાટગો વગેરેના મુંથેલાં—વણેલા ચૂડા ઉતાર ધાટનો જે દોરડો તે. ૨ અમલ; દોર; સત્તા; ત્રાસ. ‘ગામમાં એનો કોરડો ચાલે છે.’

કોરણ, સીંઠ બાજુ; છેડો; કિનાર. ૨ પછો; ધૂળ. ‘કોરણ ઉડી ગય આકાશે, એના આવી લંકાંધ પાસે.’

કોરણ્યો, પુઠ ફરેકાળ વગેરેનાં પાટિયાં બેસાડવાને કોરણું જે લાકડું તે. ૨ હાડનો તાવ; ધગારી.

કોરણી, સ્ત્રી સુધાર સલાતનું એક ઓળખ. ૨ કોર-
વાની રીત; કોતરવું તે; કોરવું.

કોરવું, ન૦ દાળ સમ્બંધી ઓળખાતાં ધાન્યનો બૂકા-ચુરો.
કોરવા, બૂતપીડા; વળગાડ.

કોરવું, કિં ૦ કાણું પાડવું—‘ભમરો વાંસ કોરે છે.’
૨ લાકડાં—પથ્થરમાં હથિયારે ધીમે ધીમે આકાર
પાડવા ને આણું ખોદવું; કોતરવું. ૩ ખુંચવું; કુખ
દેવું. ‘શુભ પાંસળાં કોરી નાંખે છે.’

કોરસણી, સ્ત્રી કોરવાનું ઓળખ.

કોરાણુ, કોરણુ.

કોરી, સ્ત્રી કચ્છમાં એક પ્રકારનું નાણાંનું ચલણ;—
રૂપાનાણું. રૂપિયાની ત્રણ કોરી ગણાય છે.

કોરું, ધીનો મેલ.

કોરું, વિં ૦ વાપરવા વગરનું; નવું. ૨ સૂકું (ભીનું નહિ).
૩ લખ્યા વગરનું. ‘કોરે કાગળે મતું.’ ૪ સાફ. ૫
પાણીથી બાધી રાંધેલું નહિ તેવું. ‘કાચું-કોરું’—ધાણી
ચણા ગોળપાપડી વગેરે.

—‘કોરું ભીનું કચું’—નાના બાળકને ભીના-
માંથી કોરામાં સુવાડવું અને માએ ભીનામાં સુધ રેવું.

—‘કોરે લુગડે આવવું’—અપરાધમાંથી કલંક
રહિત બનવું; હાનિ ભોગવ્યા વિના કોઈ કામમાંથી
નિકળી આવવું.

—‘કોરો મોરો કકડબજ’—પૈસા ટકા વિનાનો;
દાંડ. ૨ લાગતું વળગતું ન હોય એવો; સમ્બન્ધ વિનાનો.
કોરે, અં ૦ બાલુએ. ૨ તરફ; બણી.

કોલ, પું ૦ [આં] વચન; કબૂલાત; મોટેથી આપેલો
ભરોસો. —‘કોલ તોડવો—પાળવો.’ ૨ સરકારી માંડ-
વીમાં થયેલી, વાણુ અને તેમાંના માલની જે નોંધ
તે અથવા તે આપતનો સરકારથી મળેલો જે પરવાનો
તે. ૩ છે ચૂનાની મેળવણી કરી તૈયાર કરેલો જે
ગારો તે. નં ૦ સેરડી પિલવાનું કોણું.

કોલકરાર, પું ૦ [આં] જે પક્ષ—રાજ્ય વચ્ચે જે
અન્યોન્યને માન્ય કરાવેલું લખત થાય તે; વચન
સાથે જે બંદોબસ્ત તે; કપાલો. ૨ કબૂલાત; સરત.

કોલમ, પું ૦ એક જાતના ચોખા; કુલમ.

કોલસો, પું ૦ ખાણમાંથી નિકળેલો કોયલો. ૨ કોયલો.

કોલાહલ, પું ૦ [સં] ઘેંઘાટ; જૂન; શોર; અરાડો;
મોટો ને ગરબડો અવાજ.

કોલી, સ્ત્રી ગાય. [ટોર.

કોણું, વિં ૦ ત્રણ પડતા સફેત રૂપનું. કોણું માણસ,

કોણું, નં ૦ શિયાળનું. ૨ કોણું.

કોણું, પું ૦ સેરડીનો રસ કાઢવાનો ધંત્ર. —‘કોણું ફરે
છે એમ કહેવાય છે.’

કોલેરો, પું ૦ [અં] અધાક; કાગળિયું; મરડો.

કોલો, પું ૦ બરિયો; ભૂરી ચામડીનો પુરુષ.

કોવાડી, સ્ત્રી કુવાડી.

કોવાડો, પું ૦ કુવાડો.

કોવાણુ, નં ૦ જમીનમાં પાણી મચી રૂથાથી તે ઉપરની
વનસ્પતી ફેઈ જતી તે. ૨ જમીનનું તૂલ ફેઈ જતું તે.

કોવિદ, પું ૦ [સં] પહિડત; વિદ્વાન; યાની.

કોવું, કિં ૦ અં ૦ ઘણી વાર ભીની હવામાં રેવાથી ગન્ધાનું
થઈ જતું; છેક પોચું થઈ બગડી જતું.

—‘કોયા ધાન્ય જેવું’—અળખામણું; કપટાળાભ-
રેલું; નમાલું.

—‘કોયા ધાન્ય જેવો તું દીસે છે,’ જા ભજ જઈ
મેટો રામ’ (ધીરો).

—‘કોણી બાંધ કાપવી’—મનથી ઉતરી ગયલાને
દૂર કરવું.

કોશ, પું ૦ [સં] ભણ્ણાર; ખમનો; તિબેરી. ૨
દેહમાં પાંચ ધર કર્યા છે તેમાંનું એક. અત્રમય—
પ્રાણમય—મનોમય—વિજ્ઞાનમય—આનન્દમય કોશ.
૩ જેમાં, ભાષાના અનેક શબ્દોનો અર્થ સુદૃઢ સંસ્કૃત
કથો હોય તે ગ્રન્થ. ૪ તલવાર વગેરેનું મ્યાન. ૫
કમળ વગેરે પૂલનો જે ફદરતી દોડો—ગોટો તે. ૬
પૂલની કળી. ૭ (કોશના અપભ્રંશ રૂપે) ગાઉ;
૧૧ મૈલ; કોસ. નં ૦ ૮ કુવામાંથી પાણી કાઢવાનો
ચામડોનો કોથળો; કોસ. ૯ ખોદવાનો અણ્ણાર
કોડાનો ગજ; નરાજ. ૧૦ હળીઅન્દર આવતું લોડું
જે તુફાની નીચે ચવડાંની સાથે ઘાલવામાં આવે છે તે.
૧૧ ગર્ભસ્થાન. ૧૨ અંડ; વૃષણુ.

કોશાધ્યક્ષ, પું ૦ ભંડારી; તીબેર; ખનનાનો માલિક.

કોશિશ-શોશ, સ્ત્રી ૦ તળવીજ; પછવાડે લાગતું તે; યત્ન;
મેહેનત; મેપ.

કોશેટો, પું ૦ રેશમના કીડા અને વળી બીજા કટલા-
એક કીડાઓ પોતાના મોંડામાંથી તાંતણા કાઢીને
ખારેક—ગંધું જેવું જે ધર—પડ કરે છે તે. ૨
રેશમનો કીડો.

કોષ, પું ૦ કોશ. (પણ ૭ મા, ૮ મા, ૯ મા અર્થમાં નહિ).

કોષ્ટક, નં ૦ [સં] જે આડી ને તે ઉપર જે ભભા
લીટી પથાથી જે ખાનું થાય તે. ૨ હિસાબ સેહેલથી
ગણવા સારૂ માપ—સમ્બંધોનો જે કોડો તે; ભાજ-
ણીનાં કોષ્ટક. ૩ અનુક્રમે મરિલી ટીપ.

કોસ, પું ૦ [સં] કોશ ગાઉ; ૧૧ અથવા ૨ મૈલ.
૨ કુવામાંથી પાણી કાઢવાનો ચામડોનો કોથળો અથવા
એ, અળદ વગેરે સન્ધું. સ્ત્રી ૦ લામ્બું પણ એક પાસ
જરા અપડ એવું ખોદવાનું લોડાનું હથિયાર; નરાજ.

કોસકુવો, પુઠ જે કુવામાંથી કોસવડે પાણી ફાડવામાં આવતું હોય તે.

—“કોસ નેડવો”—કોસે પાણી ફાડવા સારુ બળદ નેડવા.

કોસણ, સ્ત્રીનું કૃષ્ણ; બાણ.

કોસણતું, કિંઠ સંઘ મેળવી દેતું; જરા જરા ચોળતાં બેસું કરતું. ‘દાળભાત કોસણવાં.’ ‘કાદવ કોસણવો.’

કોસમ, પુઠ [સંઘ કુસુમ] કોસમ્બીનાં ફૂલ.

કોસમ્બી, સ્ત્રીનું એક જાતનું ઝાડ—જેનાં ફૂલમાંથી કસુમ્બો રંગ નિકળે છે.

કોસમ્બો, કસુમ્બો.

કોસર, સ્ત્રીનું નેધરે તેથી એણું વાપરતું તે; હાથે ન છુટતું તે; કસર.

કોસરિયો, પુઠ કસરિયો. [મણડળી.

કોસલ, સ્ત્રીનું [અઠ કાઉનસિલ] મસલત આપનારી

કોસલ, પુઠ દેશનું નામ. અયોધ્યાનું રાજ્ય. કોસલ નામનો દેશ ને તેની પ્રજા.

કોસલું, નઠ હોળ—હળનાં ચવડાંમાં જે લોડાનું અવયવ હોય છે તે.

કોસિયા, સ્ત્રીનું વેશ્યા.

કોસિયો, પુઠ કોસે પાણી ફાડનારો.

કોસિસા, નઠ કળશ જેવાં દેવારખીને હોય છે તે.

કોસીટા—સેટો, કોશીટો.

કોસીસ, કોશિસા.

કોસીસા, નઠ કાટ ઉપર નાનાં નાનાં શિખર તે; કાંગરા. ૨ કોટના ઉપરના ભાગમાંથી તીરકસ પાડેલાં કાળાં જે ઘેરા વખતે ભાલા અથવા બંદૂક નાંખવાના કાસમાં આવે છે તે. ‘મનકમે કોસિસાં, રક્ષાટિક મણિના સ્તમ્ભ.’

કોહમ, હું કોણ એવો જે આત્માએ વિચાર કરવો તે. જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી કોહમનો સોહમ એટલે તે હું એમ થવાય છે. જીવાત્મા તે પરમાત્મા થાય છે.

કોહાહું, કાઈ કામને માટે ધારેલો યોગ. ૨ બેરિયું બેરવવાનો નાનો ગાળો.

કોળ, પુઠ એક જાતનો મોટો બેંદર; ધૂસ.

કોળણ, સ્ત્રીનું કોળીની બેરી.

કોળવાઈ, સ્ત્રીનું બેંદર—કોળ પકડવાનું જે પાંજરું તે.

કોળિયો, પુઠ [સંઘ કવલ] મોડામાં સમાઈ શકે તેટલાં ખોરાક; બૂક; ડબ્બો. ૨ શોડુંક.

—“કોળિયો કરવો—કરી જવો”—માલ પચાવી

જવો; એાહીયાં કરતું. બીડું લઈ ભડ એમ બોલિયો; પાંડવ પાંચનો કરું કોળિયો” (ભાઉ).

કોળી, સ્ત્રીનું કોળાનો વેલો. ૨ ધાસની નાની પુળી; કલ્લો.

કોળી નાળી, વિઠ શદની એક નીચી જાત છે. એ ખેતીવાડીનું, માછલાં મારવાનું અને છુટવાનું કામ કરે છે.

કોળું, નઠ [સંઘ કુખાણ] એક જાતનું શાક. એ ગોળ ને માંચથી રાતું—પીણું હોય છે.

કોળો, પુઠ કલ્લો; ભૂડો.

કૌટિલ્ય, અપ્રમાણિકપણું; કાવતરાખોર.

કૌતક, કૌતુક.

કૌતી, સ્ત્રીનું કૌવત; શક્તિ; જોર; બળ.

કૌતુક, નઠ [સંઘ] આશ્ચર્ય; નવાઈ; અજ્ઞાન; અફસુત. ૨ જે પુરુષ, વસ્તુ, કર્મ, બાળત, દેખવાથી અજ્ઞાન થવાય તે.

કૌભાણ, નઠ તરકટ; તૂત; ઠગબાણ; કાવતરું.

કૌમાર, નઠ [સંઘ] નાનપણ; કુમારવસ્થા.

કૌમુદી, સ્ત્રીનું [સંઘ] ચન્દની; ચાંદરણું; ચાંદની.

કૌવચ, સ્ત્રીનું શરીરને લાગતાં ધણી વવળાટ—ખજવાળ પેદા થાય તેવો કાંટા જેવાં રુવાંવાળો વેલો—કાંકડો.

કૌવત, નઠ [આઠ] અન્દર રૂપથી શક્તિ; બળ.

કૌશલ્ય, નઠ [સંઘ] કુશળતા—પણું; પૂરી માહેતગારી.

કૌશેય, નઠ હિરાગળ વસ્ત્ર.

કૌસ્તુભ, પુઠ [સંઘ] એક જાતનો મણિ; ચોંદ રત્ન-માંનું એક.

કૃમ, કેમ.

ક્યામત, સ્ત્રીનું [આઠ] (ઈસલામ ને ક્રિશ્ચિયન મત પ્રમાણે) દુનિયાને જે છેલ્લે દોડે ઈશ્વર મરી ગયામાંના ન્યાય કરશે તે.

ક્યારડી, સ્ત્રીનું નાનો ક્યારડો.

ક્યારડો, પુઠ [સંઘ કેદાર] ભાત—ગંંગર તથા મીઠું પકાવવા સારુ ખેતર—જમીન ઉપર તથા દરિયા કાંઠે પાળ બાંધી પાણી ભરતું રાખવા સારુ કરેલા જે વિભાગો તેમાંનો એકકા.

ક્યારી, સ્ત્રીનું નાનો ક્યારો. ૨ ગંંગર, શેરડી વગેરેનો પાક થાય તેવી જમીન—જેને પાણી પાવું પડે છે તે.

ક્યારે, અઠ કઈ વખતે; કિયે કાળે—સમયે.

ક્યારો, પુઠ ક્યારડો. ૨ ઝાડ છોડ વગેરેની આસપાસનો ફરતો ખાડો જેમાં પાણી ભરતું રાખવામાં આવે છે તે.

ક્યાસ, પુઠ [આઠ] કલ્પના; અટકળ; ધારણા; તર્ક.

ક્રમ, પુઠ [સંઘ] અનુક્રમ. ૨ વેદ ભણવાની એક રીત. પદ, ક્રમ, જટા આદિ લઈ.

ક્રમણ, નઠ [સંઘ] આગળ વધવું—જવું—ચાલવું તે.

ક્રમસંખ્યાવાચકવિશેષણ, નઠ અનુક્રમ દેખાવનારી સંખ્યા. ૧ હું ૨ તું વગેરે. ૧, ૨, ૩ એ કેવળસંખ્યાવાચક.

ક્રયવિક્રય, પુઠ [સંઠ] વેચાતું લેવા આપવાનો જે વેવાર તે; વેવાર.

ક્રમિક, વિઠ એક પછી એક—ક્રમાનુસાર ચાલ્યું આવતું. ૨ વંશપરમ્પરાથી ઉતરી આવતું.

ક્રાન્તિ, સ્ત્રીઠ વધારો થતાડો થવો તે.

ક્રાન્તિષ્ટુત, નઠ [સંઠ] આકાશમાં જે માર્ગે સૂર્ય દર-રોજ ફરતો દેખાય છે તે માર્ગ.

ક્રિયમાણ, નઠ [સંઠ] કરવાની ક્રિયા તે; કરિયે તે કર્મ; ચાલતી ક્રિયા.

ક્રિયા, સ્ત્રીઠ [સંઠ] કામ; કાર્ય. ૨ ધર્મનો એકાદો વિધિ. ૩ મુએલાની પછવાડે શાસ્ત્રમાં કૃપલો વિધિ કરવો તે.—સારતું, દાન કરતું, જમાડતું વગેરે. ૪ ત્રિથિતિ અથવા કર્મ એ સમ્બન્ધી એકાદા અર્થવાળું કાર્ય કરતું તે. ૫ કર્તા, કર્મ, કરણ, સંપ્રદાન અને અધિકરણ, એ દરેકનો ક્રિયાપદ સાથે જે સમ્બન્ધ તે.

ક્રિયાપદ, નઠ [સંઠ] જે શબ્દથી સ્પષ્ટ ક્રિયાનો બોધ થાય તે (વ્યાકરણમાં). એસતું, શિખતું, હસતું વગેરે.

ક્રિયાભટ્ટ, વિઠ [સંઠ] શાસ્ત્રાક્રા ક્રિયા ન કરે તે.

ક્રિયાવિશેષણઅવ્યય, પુઠ જે અવ્યય, ક્રિયાપદનું વિશેષણ થાય છે તે. ક્યારે, ક્યાં, આમ વગેરે.

ક્રિશ્ચિયન, વિઠ [અઠ] ઈસુખ્રિસ્તનો ધર્મ માનનાર.

ક્રીડા, સ્ત્રીઠ [સંઠ] રમત; ખેલ.

ક્રીડાગાર, નઠ રમતનું ટુકાણું; ક્રીડાગૃહ.

કૂંર, વિઠ [સંઠ] ધાતકી; નિર્દય. ૨ બિહારાળું; ભય-કૂંર. ૩ જોસ—આવેશમાં આવેલું. ૪ કટાર; સખત લાગે તેવું. ૪ નાશકારક.

કૃડા, વિઠ [સંઠ કૃડિ] સો લાખની સૂખ્યા.

કૃધ, પુઠ [સંઠ] ધાત્યું કામ ન અનેથી, ક્રાધિયે પોતાને—પોતાનાં વાલાને દુઃખ દીધું હોય તે ઉપરથી, ક્રાધિયે કંઈ અપરાધ કર્યો હોય તે ઉપરથી મનમાં વેર લેવાનો—સામાને શિક્ષા કરવાનો જે જોસો થઈ આવે તે; ગુસ્સો; રીસ; ક્રાપ.

કૃધભૂષિત, વિઠ ઘણા ગુસ્સાથી બેશુદ્ધ થઈ જનાર; અતિક્રોધી.

કૃધાયમાન, વિઠ કૃધવાળું; ગુસ્સે થયલું.

કૃધિષ્ઠ-ધી, વિઠ સ્નેહમાં ગુસ્સે થઈ જાય તેવું; ચિડિયું.

કૃંચ, પુઠ [સંઠ] એક જાતનો પક્ષી.

કલાન્ત, વિઠ તેજ હીન; કરમાયલો. ૨ થાકી ગયેલો. ૩ ધીરજ વગરનો.

કલ્પટ, વિઠ [સંઠ] અધરું; ગુંચવણવાળું; મરડી મચ-ડીને બેસાડેલું (સરળનું ઉલટું).

કલીમ, પુઠ [સંઠ] નપુસક; હીજડા; નામરદ; ખોળે; પપ્પડ. ૨ અશકત. ૩ આળસુ. ૪ જેના અંગમાં પુર-પાર્ય—જોસો નથી તેવો. ૫ ખીકળ.

કલીમ, નઠ [સંઠ] કામદેવના મન્ત્રનું ખીજ.

કલેશ, પુઠ [સંઠ] દરિદ્ર, રોગ, વાલાં જનનો વિભેજ ધન્યાદિ કારણથી જે દુઃખ તે. ૨ કુસમ્પ; કળિયો; કલહ.

કલેશી, વિઠ [સંઠ] દુઃખી; પીડિત.

કવચિત, અઠ [સંઠ] કોઈ જગાએ; કોઈક જ પ્રસંગે.

કવાથ, પુઠ [સંઠ] ઓસડિયાં ઉકાળીને જે કાંવા કરવો તે.

ક્ષણ, પુઠ [સંઠ] વખતનું માપ;—મુદ્દતનો ૧૨ મો ભાગ; ૪ મિનિટ. ૨ છેક જ જુજ વખત; મિનિટ; પળ; આંખ ઉઘાડ દે થાય તેટલો વખત.

ક્ષણ્યુદ્ધિ, વિઠ [સંઠ] ક્ષણમાં વિચાર કરી જાય તેવું; ઉલ્લેસ; ધડીમાં કંઈને ધડીમાં કંઈ; નક્કી પ્રમાણ નહિ તેવું.

ક્ષણભકુર, વિઠ [સંઠ] ક્ષણમાં નાશ પામે તેવું; થોડીવારનું; ધડીના ભરોસો નહિ તેવું; નાશવન્ત; અસ્થિર. 'ક્ષણભકુર દેહ.'

ક્ષણભર, અઠ ક્ષણ—પળ જેટલીવાર હોય તેમ.

ક્ષણિક, વિઠ [સંઠ] ક્ષણભકુર.

ક્ષણિક્યુદ્ધિ, વિઠ [સંઠ] ક્ષણ્યુદ્ધિ.

ક્ષણેક્ષણે, અઠ પળે પળે; મિનિટ મિનિટ.

ક્ષત, નઠ [સંઠ] ધા; જખમ.

ક્ષત, વિઠ [સંઠ] ધાયલ; જખમી.

ક્ષતયોગિની, સ્ત્રીઠ લયેના હક બોગવેલી (સ્ત્રી—કન્યા).

ક્ષતિ, સ્ત્રીઠ ધા.

ક્ષત્રિય, પુઠ [સંઠ] ક્ષત્રી.

ક્ષત્રી, પુઠ ચાર વર્ણમાંની ખીજ વર્ણનો પુરુષ; જુદ્ધ કરનારો વર્ગ; રાજવંશી.

ક્ષમ, વિઠ [સંઠ] કરવાને શક્ત—શક્તિમાન (કર્તા) અથવા થવા—જનવાને શક્ય (કર્મ). વિચારક્ષમ—વિચાર કરવાને શક્ત—નિર્વાહક્ષમ—ગુનરો થઈ શકે તેવું.

ક્ષમા, સ્ત્રીઠ [સંઠ] ક્રાધિયે અપકાર કર્યો તો તે સાંખી રેવું તે; સહન કરી જવું તે; ખામોશ; દરગજર. ૨ માફી જખશવી તે. ૩ સહુરી; ધીરજ; શાન્તિ.

ક્ષમાવાન, વિઠ [સંઠ] સાંખી રેનાર; માફ કરનાર; સહુરી રાખનાર.

ક્ષમાવન્ત, ક્ષમાવાન.

ક્ષમાશીલ, વિઠ [સંઠ] જેનો ક્ષમા રાખવાનો સ્વભાવ હોય તે.

ક્ષય, પુઠ [સંઠ] ઘસાઈ—વપરાઈ—ખપી જવું તે. ૨ નાશ; આખર; ખે; જવું રેવું તે; અન્ધ પડવું તે. ૩ (રોગ) શરીર દાડે દાડે ઘસાતું જ જાય તેવો રોગ; ખર્ચ. ૪ સૂમોદય થકી રણાતી જે તિથિ વગેરે તેનાં માન—માપનું ખીજ સૂમોદયની અગાઉ જ યદિ

જનું—ઓહું થઈ જનું તે. (ક્ષય તિથિ) ૫ (પક્ષ)
ચન્દ્રની કળા ઓછી થતી જવી તે. ૬ (બીજ-
ગણિતમાં) બાદ કરવાનું તે; ઓછા; ઋણ.

ક્ષયતિથિ, સ્ત્રી ક્ષય (૪ થા અર્થમાં). ૨ માસીસો; વર્ષી.
ક્ષયવૃદ્ધિ, સ્ત્રી વૃદ્ધ. ૨ (બીજગણિતમાં) ઓછા વધતા.
ક્ષયી, વિં [સં] ક્ષયરોગી; અર્ધરોગ થયેલું.

ક્ષર, વિં [સં] ધીમે ધીમે પડી—ગળીને જનું રે
તે; નાશવન્ત વસ્તુ.

ક્ષાત્રકર્મ, નં [સં] ક્ષત્રિયોને કરવાનાં જે કર્મ તે.
ક્ષાર, પું [સં] કુદરતી અથવા બનાવેલું મીઠું; ખાર.
૨ ખારાપણું; ખારો સવાદ. ૩ રાખ; રાખોડી; ખાક;
(કેટલીએક વનસ્પતિની). ૪ મીઠાં સરખો રસ રાખ-
નારી હર કોઈ ચીજ—પાપખાર; ટકુણખાર;
સૈન્ધવ ઈંદો

ક્ષાલણ, ધોવાવું તે.

ક્ષિતિ, સ્ત્રી [સં] પૃથ્વી. ૨ ઘટ; ઓહું થવું તે.
ક્ષિતિજ, નં જે કલ્પિત લીટી, પૃથ્વીનો ઉપલો ને
નીચલો એવા બે ગોલાર્ધ કરે છે અને જે, દેખાતાં
આકાશને ન દેખાતાં આકાશથી જુદું પારે છે તે.

ક્ષિતિપતિ, પું પૃથ્વીના ધણી; રાજા.

ક્ષિમ, વિં ધાં [સં] નાખી—ફેંકી દિધેલું.

ક્ષિપ્ર, અં [સં] તુરત; જલદી.

ક્ષિપ્રા, સ્ત્રી [સં] ખીર; દૂધપાક. ૨ ખીચડી. ૩
નદીનું નામ છે.

ક્ષીણ, વિં ધાં [સં] ધસાર્ધ—તવાઈ ગયેલું. ૨
નાશ પામેલું. ૩ છેક પાતળું; કૃશ; કમજોર; ઓછું.

ક્ષીર, સ્ત્રી [સં] દૂધ. ૨ પાણી. ૩ ઝાડનું દૂધ.

ક્ષીરાદક, નં [સં] સ્ત્રીઓને પેરવાનું એક જાતનું
રેશમી—હીરાગળા લુગડું.

ક્ષુદ્ર, વિં [સં] આકારમાં—યોગ્યતામાં છેક નાનું—
હલકું; તુચ્છ. ૨ હલકું; નીચ. ૩ ગરીબ; રંક. ૪
માલ વગરનું; ઉપયોગ વગરનું. ૫ વેશ્યા (ક્ષુદ્ર સ્ત્રી).

ક્ષુદ્રધણી, ક્ષુદ્રધણિકા.

ક્ષુદ્રધણિકા, સ્ત્રી [સં] નાની—ઝીણી લુધરી-
યોનો કન્દારો.

ક્ષુદ્રબુદ્ધિ, નીચ નજરનો.

ક્ષુધા, સ્ત્રી [સં] જૂખ; અજાની ઇચ્છા.

ક્ષુધિત, વિં ધાં [સં] જૂખું થયેલું.

ક્ષુર, પું [સં] અસ્ત્રો. ૨ ગાય—ઘોડાના પગની ખરી.

ક્ષુરિકા, નાનો અસ્ત્રો. ૨ ચપ્પુ. ૩ ખજૂ.

ક્ષુલ્લેક, વિં [સં] થોડું; જરા. ૨ (લાક્ષણિક) ની-
ચ; હલકું; તુચ્છ; નજીવું.

ક્ષેત્ર, નં [સં] ખેતર. ૨ જમરાનું ટુકાણું; દેવતા
તીર્થ એની સમક્ષ જ્યાં પુણ્યકર્મ કર્યાં હોય તો
વિશેષ ફળ થાય છે તે સ્થળ. ૩ લગ્નમાર્ગ પોળાઈ
વાળી કોઈ જગા—સપાટી—ખેતર (ભૂમિતીમાં). ૪
શરીર; દેહ. ૫ ધણિયાણી—ઘેરી થકી છોકરાંરૂપી
ફળ ઉત્પન્ન થાય છે માટે તે તેના ધણીનું ક્ષેત્ર કેવાય.

ક્ષેત્રગણિત, નં ભૂમિતિ.

ક્ષેત્રજ, પું [સં] જે સ્ત્રી પોતાના વર મરી ગયેથી—
રોગી હોવાથી—પોતાના દિયરનો સજ્જ કરી અથવા
પોતાનાં સાસરિયાંની રજાથી ધણીના ગોત્રી કોઈ
પુરુષનો સજ્જ કરી જે દીકરી જણે તે.

ક્ષેત્રપાળ, પું [સં ક્ષેત્રપાલ] ગામ આદિ લઈ
ટુકાણાનું—ક્ષેત્રનું સંરક્ષણ કરનારો જે દેવ તે;
ખેતરપાળ.

ક્ષેત્રફળ, નં ક્ષેત્રનો વિસ્તાર; લગ્નમાર્ગ પોળાઈમાં
અથવા લગ્નમાર્ગ પોળાઈ ને જીવાઈમાં ક્ષેત્રનું જે માપ
તે. લગ્નમાર્ગ પોળાઈ ગુણ્યાથી જે આવે તે ચારસ
ને લગ્નમાર્ગ પોળાઈ ને જીવાઈ ગુણ્યાથી જે આવે તે
ધન કેવાય છે. ૨ કોઈ પણ વેપાર કરેથી જે ફળ
પ્રાપ્તિ તે.

ક્ષેત્રસ્થ, વિં [સં] પુણ્યક્ષેત્રમાં રેનાર.

ક્ષેત્રજ્ઞ, વિં આત્મા; પરમાત્મા. ૨ ચતુર; હોશિયાર.

ક્ષેપ, પું [સં] ચુગરવું—ફાડવું—નાખવું તે. ૨
ફેંકી—ઉરાડી દેવું—નકામું ગાળવું—ખોતવું તે.

ક્ષેપક, પું કોઈના કરેલા અન્યમાં ખીજ કોઈએ પોતાની
તરફથી જે સ્ત્રોત—વાક્ય—અધ્યાય ધુસાવી દીધેલા
હોય તે. ૨ એવો જે પુરુષ તે. ૩ પ્રહ વગેરેનું સિદ્ધ
થયેલું એવું જે ગણિત તે સ્પષ્ટ થવા સારુ તેમાં ઉમે-
રવાનો અથવા તેમાંથી બાદ કરવાનો ફયલો એવો
જે અજૂર રાશિ તે.

ક્ષેમ, નં [સં] કલ્યાણ; સુખસ્થિતિ. વિં સુખ-
સ્થિતિમાં હોય તે; સુખી. ૨ સારી રીતે તેનો ઉપ-
યોગ કરવો તે (યોગક્ષેમ).

ક્ષેમકર, વિં [સં] કલ્યાણ કરનાર; સુખી કરનાર.

ક્ષોણી, સ્ત્રી [સં] પૃથ્વી. ૨ અક્ષૌહિણી.

ક્ષોભ, પું [સં] મનનો ગભરાટ; સન્તાપ. (પણ
ખારથી પ્રકૃતિ શાન્ત દેખાતી). ૨ મનના ગભરાટનો
ખાર પડતો જોરસો; ઝુસ્સો.

ક્ષોભિત, વિં ધાં [સં] ક્ષોભ પામેલું.

ક્ષૌર, નં [સં] અસ્ત્રાથી માથાના નિમાળા ફડાવવા
તે; હાજમન; મુડાણ.

ખ.

ખ, પુઠ [સંઠ] તેરમે મળાક્ષર; ખીજે વ્યજ્ઞવર્ણ.
૨ ગુજરાતીમાં એ ધણી વેળા ક્ષના અને કોઈ કોઈ
વેળા પના અપભ્રંશરૂપે વપરાય છે—ખાર (હાર,
ખમા (ક્ષમા), ફખ (કુક્ષિ), લખ (લક્ષ);
ખટશાસ્ત્ર (પટ શાસ્ત્ર), શેખનાગ (શેષનાગ); ઈત્યાદિ.

ખ—ખં, નઠ [સંઠ] આકાશ (ખગેળ, ખગાસ ઈંઠ).
૨ શ્વપ; મીકું. ૩ મીકું દેખાડનાર સફેતનો શબ્દ
(કવિતામાં). ૪ સ્વર્ગલોક. ૫ વાદળાં; મેઘમળ.

ખઈ, સીઠ [સંઠ ક્ષત્ર] સરીર દાડે દાડે અન્દરથી
વધારે ધસાતું જાય તે રોગ; ધાતુનું ક્ષીણ થવું તે; ખે.

—“ખઈનો ખાટલો”—જેને પૂરે થતાં ધણી

કાળ, ધણી મેહેનત ને ધણી માથાકૂટ કરવું પડે એવું
કામ. કણ્ઠાળો ઉપગત એવું કામ—માણસ.

ખઈ, ખાઈ.

ખખ, વિઠ ખખરી ગયલું; ખોખા જેવું; ધસાઈ—
વપરાઈ—જૂનું થઈ ગયલું—ધરડા ખખ, જૂનું ખખ
વગેરે.

ખખડતું, વિઠ ધાઠ ખખડ એવો અવાજ કરતું.

ખખડતું, કિંઠ અઠ એક વસ્તુનો ખીલ વસ્તુ સાથે
જેરમાં મળતાં—અફળાતાં અવાજ થવો.

ખખડાટ, પુઠ એવો થતો અવાજ. ગાડીનો ખખડાટ;
ઉદરનો ખખડાટ; વગેરે.

ખખડાવતું, કિંઠ સઠ ખખડ તેમ કરવું. ૨ આપવું
(તરત નાણાં ખખડાવ્યાં). ૩ ધમકી દેવી.

ખખરવું, કિંઠ અઠ કોઈ વસ્તુનો નાશ થયાથી હીલ્લમાં
લાગવું—ખગાપો થવો; ધણું જ દલગીર રેવું; સાલવું.
‘તેનું મરણ મને બહુ ખખરે છે,’ ‘વેપારમાં જે નુકસાન
આવ્યું તે તેને બહુ ખખરે છે.’ ૨ દુખવા આવેલી
આંખોની અન્દરના ખીલાનું ખુંચવું. ૩ આંખમાં
ધૂળ—કાંકરીનું ખુંચવું.

ખખરી, સીઠ કોઈ વસ્તુ ખાધાથી તેના કોઈ ભાગ
મળાંની અન્દર અટકી રેઈ શ્વાસ લેવામાં હરકત કરે
છે તે.—“ખખરી પાઝી” એમ બોલાય છે. ૨ ગાયન
કરતી વખત સુરને ધણી વાર ધુમ્મવતું તે; તાન મારવી
તે. ૩ અવાજ; સૂર; ગળી.

ખખરો, પુઠ પ્રિય વસ્તુનો અને વિશેષ પ્રિય માણસનો
નાશ થયાથી તેનો સારી પેઠે જે શોક થવો તે. ૨
કાણે જઈ રડવું તે. ૩ પસ્તાપો; પશ્ચાતાપ.

—“ખખરે જવું”—મરણનો શોક કરવા જવું.

ખખળતું, વિઠ ધણું બેનું; ઉકળતું (પાણી).

ખખળવું, કિંઠ અઠ ધણું બેનું—ગરમ થવું; ખૂખ
ઉકળવું. ૨ છેક નખળું—અશક્ત થવું; ખોખાં જેવું
થવું; ધણું ધસાઈ જવું; ધણું ધરડું—જૂનું થવું.
ખખળાવવું, કિંઠ સઠ ખૂખ ઉકાળવું; ખખળે તેમ
કરવું. ૨ ધણું પાણી રેડી—ધણાં પાણીથી ધોઈ
નાખવું—“અરીકાં ધાલી ઉને પાણીયે માયું ખખળાવી
નાખજે,” ‘લુગડાં ખખળાવી નાખ.’ ૩ (નાણું) કડાવવું;
પટાવી લેવું.

ખખળીજવું, વધે આવવાથી અશક્ત થઈ જવું.

ખખારો, ખખખારો.

ખખખો, પુઠ ખ એ અક્ષર; ખકાર.

ખગ, પુઠ [સંઠ] પક્ષી; પક્ષો.

ખગપતિ, પુઠ [સંઠ] પક્ષીનો રાજા; ગરુડ.

ખગવાહન, [સંઠ] ગરુડ છે વાહન જેનું તે (વિખળું).

ખગાકાર, વિઠ ચિત્ર સરખું; અગત્યેખ પામી ટકટક
જેમાં કરે તે.

ખગેશ, પુઠ [સંઠ] ગરુડ.

ખગેદ, પુઠ ગરુડ.

ખગેળ, નઠ [સંઠ ખગેલ] આકાશ. ૨ આકાશ
સમ્યક્ની જ્ઞાન આપવા સારુ જે જોગો તે.

ખગેળવિદ્યા, સીઠ નક્ષત્ર ગ્રહ ઈંઠ સમ્યક્ની જે
શાસ્ત્ર તે; જ્યોતિષ શાસ્ત્ર. [જ્યોતિષી.

ખગેળવેતા, પુઠ [સંઠ] ખગેળવિદ્યા જાણનારો;
ખગ્ગા, આકાશ.

ખગાસ, પુઠ [સંઠ] સૂર્ય ચન્દ્રને ધરણ થયાથી આકા-
શનો જેટલો ભાગ ઢકાયેલો રે તે. ૨ ગ્રહણમાં બિગ્મ
જેટલું ઘેરાયલું હોય તેટલું તે.

ખજ્જેરોટવું, કિંઠ સઠ ચોપડવું—જરા જરા ચોપડવું
(રોટલી—રોટલાપર લી).

ખજ્જેળાવવું, ખખળાવવું. (૨ જ અર્થમાં).

ખજ્જાર, ખજ્જારો.

ખજ્જારવું, કિંઠ અઠ ગળું સાફ કરવા સારુ અથવા
કોઈને ચેતવવા સારુ ગળામાંથી ધસાતો સાદ કાડવો.
૨ થોડો મોડામાંથી અવાજ કાઢે તે.

ખજ્જારો, પુઠ ગળામાંથી ધસાતો સાદ કાડવો તે.
૨ ઘોડાનું બોલવું તે.—જનાવરોમાં ઘોડાને જ એ શબ્દ
લગાડવામાં આવે છે.

ખજ્જેરવું, કિંઠ સઠ લુગડાં જેવી એકાડી વસ્તુ સાથે
વળગી રૂબડા જે કચરો તણખલાં વગેરે તેને કાઢી
દૂર કરવા સારુ તે વસ્તુને ખીલ કોઈ સાથે અફળવી
અથવા ખીલ કોઈ વસ્તુની મદદે ખૂબ જોરમાં હલા-
વવી; ઝાપટવું. ૨ ઢપકો દેવો; ધમકાવવું; ઉધડું લેવું.
૩ માર મારીને હલકું કરવું.—“ખજ્જેરી નાંખવું.”

ખજોદ, સ્ત્રી કાર્મી પછવાડે લાગી તેના દોષ શોધવા તે; ખણખોદ.

ખજોરું, કિં સં વેરી નાખવું; ગમે તાનું ગમે તાં કરી મેલવું. ૨ નખેવતી ખોતરવું—ધસવું.

ખજોળવું, કિં સં ખોળતાં ગોઠવેલું હોય તેમાં ફેરફાર કરી નાખવો; ચુંથી નાખવું; વિખેરી નાખવું. પેડીનાં ખાનાં ખજોલીશમાં. ૨ ખોળવું; શોધવું. ૩ ખડુ પાણીથી ધોવું—નવાડવું.

ખજોળાં, નં ખજોળવું તે. [જોળા; ફાંફાં.

ખજોળા, પું ખજોળવું—શોધવું તે; ખોળ ખ-

ખજોળિયાં, ખૂબ પાણીથી નવાઝાં. ૩-૪ વરસના બાળકને નવાડતાં તેની માએ શબ્દ બોલે છે. “ખજો-ગિયાં, મામાના મોળિયાં”—મોળિયું—પાધડી.

ખજ, પું વેર લેવું તે; દાવ—ખાર લેવો તે.—“ખજ લેવો—વાળવો.” ૨ ખલો. ૩ ખન્ત; ખાન્ત.

૪ આકાશમાં ઉડતાર એક પક્ષી.

ખજ, વિં લૂલો.

ખચરું, નં જીવાન કારીનું મરણ. “લુગડાં ફાડીને બાર આવો, નાતમાં ખચરું થયું છે.”

ખચરું, વિં (ખચર જેવું) ભુરું; ઘરડું (માણસ પશુ). ૨ ભુરું દેખાવું; ઊંચું પાતળું લોહી વનાનું નિર્મળ.

ખચાખચી, સ્ત્રી બીડ; સફાઈને રેવું તે; સફાચ હોવો તે.

ખચિત, અં ખરેખર; નફી; વિશ્વાસે; ખામુખાં.

ખચિતાર્થ, સ્ત્રી નફીપણું.

ખચુક ખચુક, અં ઘોડાં બળદ વગેરેનું હિક્કાખાનું—થોડું થોડું કુદતાં કુદતાં ચાલવું.

ખચાખચ, ખિચાખિચ.

ખચ્ચર, નં [ફાં] ઘોડી અને ગધેડાથી અથવા ગધેડી અને ઘોડાથી પેદા થયેલું અને કંઈ કંઈ બન્નેનું ડાળ રાખતું એવું જે એપણું તે; છેક હલકું ઘોડું. ૨ જુદી જુદી જાતના જનાવરોથી પેદા થયેલું જે પશુ તે.

ખજવાળ, સ્ત્રી પું ખજવાળ.

ખજવાળવું, ખજવાળવું.

ખજનચી, પું [આં] જેના હાથમાં નાણું આપવા લેવાનો અખત્યાર હોય તે; કીલીદાર; જમદાર; તિજોર.

ખજનો—જનો, પું [ફાં] નાણું મેલવાની—ભરી રાખવાની જે જગો તે; જમદારખાનું; ગલ્લો. ૨ દોઢત; દલ્લો; ગરથ; એક દેકાણે રાખી મુકેલું નાણું. ૩ અપડ ગોળી; ધાતુ—વીર્યના જમાવનું દેકાણું.

ખજુર, નં [સં ખજૂર] એક જાતની ખજૂરીનું ફળ—એક જાતનો લીલો મેવો.

ખજૂરી, સ્ત્રી એક જાતનું ઝાડ—એનાં છાટિયાંની (પાતરાંની) સાદી, સાવરણી બને છે. ખજૂરીમાંથી તાડી પેદા થાય છે. ૨ જીવાર બાજરીના કણસાંમાંથી જે જેણે ઉડે છે તે. ૩ ચંદ; ખુજળી.

ખજુરું, ખજૂરી (અનેક વચન ખજુર) ને. ખજૂરીનાં જે ફળ (ખજૂરની જાતથી જુદાં) તે પશુ ખજુરાં કેવાય છે. [૨ લજવાણું.

ખજાણું, કિં અં આચકા ખાવો; અચકાવું; અટકવું.

ખજન, નં [સં] એક જાતનું પક્ષી—એની પુંછડી જે એના જેટલી લાંબી અને ઉભી હોય છે તે વારે વારે હિલ્ચાં જ કરે છે;

ખજનલોચના, સ્ત્રી ખજનના જેવી ચપળ આંગાવાળી. “જલધર અજનલોચને વિરામ્યો.” દીવાળીનો ઘોલ્લો. ૨ દસતાં દસતાં ગાલમાં જે ખાંડ પડે તે.

ખજર, નં [આં] એક જાતનું હથિયાર; જમ્બેયો.

ખજરી, સ્ત્રી લાકડાનાં કાંઠાંપર ચામડું મૂડાવેલું અને ધુધરી બાંધેલી એવું ગાત્રીવેળા વગાડવાનું વાદ્ય; નાનો ડક.

ખજરીટ, ખજન પક્ષી.

ખજવાળ પું—સ્ત્રી એક રોગ જેથી નખે કરીને ચામડી ધડવાની ઈચ્છા થાય તે.—૨ નખે કરીને ચામડી ધવડવી તે. [જોલવી.

ખજવાળવું, કિં અં નખે કરીને ચામડી ધવડવી—ખજોળવું, ખજવાળવું; ખણવું; વજુરવું; પંપાળવું.

ખટ, વિં [સં ૫૨] છ; ૬. [ખળ.

ખટ, પું એ નામનો સવારે ગાવાનો એક રાગ. ૨ ખટક, સ્ત્રી રૂઈ રૂઈને કાંકરીની પેઠે ખુંચ્યાં કરવું તે.—આંખમાં ખટકખટક થાય છે. ૨ ચાનક; ખન્ત.

ખટકરમ, નં [સં ૫૨કર્મ] બ્રાહ્મણે કરવાનાં ધર્મ સમ્પન્ન થી છ કર્મો.—યજન યાજન (પૂજન હોમ વગેરે કરવાં ને કરાવવાં). અધ્યયન અધ્યાપન (વેદશાસ્ત્ર ભણવાં ને ભણાવવાં). દાન પ્રતિગ્રહ (દાન કરવાં ને લેવાં). ૨ ધર્મ સમ્પન્ન થી કરવાનાં નિત્ય કર્મ.

ખટકણું, કિં અં કાંકરીની પેઠે ખુંચવું (આંખમાં, દીલમાં વગેરે); ખખરવું.

ખટકો, પું અગ્નિયા વગેરેથી અવાજ થઈને ઝટ રૂઈ જવો તે. ૨ આંખમાં ડુઃખ થવું તે. ૩ અડચણ; નડતર. ૪ વેહેમ; શક; ખતરો. ૫ ચાનક; ખન્ત.

ખટખટ, સ્ત્રી સામસામે અથડાતો અવાજ. ૨ હરકત; નડતર.

ખટચક, નં [સં ૫૨ચક] (યોગ માર્ગમાં) યોગીઓએ શરીરની અંદર જે છ ચક—ચિહ્ન કર્યાં છે તે.—એ ઉપરથી સધાનો એક જાતનો યોગ પણ.—૧

આધારચક્ર (ગુદા—ગાંડ; ગણપતિ દેવતા). ૨ લિંગ-ચક્ર (લિંગ; બ્રહ્મા દેવતા). ૩ નાભિચક્ર—મણિ-પૂરચક્ર (નાભિ—દ્વંદ્વી; વિષ્ણુ દેવતા). હૃદયચક્ર—અનાહતચક્ર (હૃદય—છાતી; રુદ્ર દેવતા). ૫ કંઠચક્ર—વિશુદ્ધચક્ર (ગળું; જીવ દેવતા). ૬ મૂર્ધ્નચક્ર (માથાની ખોપરી; ગુરુ દેવતા).

ખટકરશાસ્ત્ર, નાં [સંં ૫૬૬શ્લોક] ખટશાસ્ત્ર. ૨ જોગી, જન્મ, પ્રકાર, સંન્યાસી, જૈન અને બ્રાહ્મણ એ છ.

ખટપટ, સ્ત્રી ગૂંચવણ; જગ્ગળ. ૨ હલામણ; મુશકેલી; મેહનત. ૩ કાવતરું; કપટ. ૪ અણુખનાવ; ખગડ; તકરાર; કલિઆ. ૫ રાજદરબારી કામમાં જે યુક્તિ પ્રયુક્તિ (લાપણુ લખાણમાં) તે.

ખટપટવું, ખટપટ કરવી. ૨ જોશમાં વધવું. 'ખટપટને ખટપટવા દે, તું અળગો આવી પ્રીછી લે; જંગી ટોલ ઘણા ગડગડે, ત્યાં ઝીણી વાત કાને નવ પડે' (અખો).

ખટપટિયું, વિં ખટપટવાળું (કામ).

ખટપટિયો-ટી, પું માથાફોડ કરનાર. ૨ કાવતરાંખોર.

૩ રાજદરબારી કામ સમજાવી ખટપટ કરનારો.

ખટપદ, પું ભમરો. [લાગે તેવું.]

ખટમધુર-રું, વિં સવાદમાં ખાટું અને મીઠું—ગળ્યું

ખટમલ, પું માકણ; ખાટલામાં રેનારો મલ. રાણીનો ખટમલ એટલે રાણીની હિમાએતવાળો પુરુષ. નવલશા હિરજી, રાણીનો સાગો, રાણીનો ખટમલ, એ શબ્દો હલકા લોકો વાંકામાં વાપરે છે.

ખટમાસી, વિં છ માસ—મહિનાનું; છ મહિને થવું; છ મહિના રેવું.

ખટમિઠું, વિં ખાટો ને મીઠો એકઠો એવા સવાદનું.

ખટરસ, પું [સંં ૫૬૨સ] છ રસ—સવાદ. ખાટો, ખારો, કડવો, કટાણો, તીખો ને મીઠો. ૨ અણુખનાવ; ખેખનાવ; વાંકું પડવું તે.

ખટરાગ, પું [સંં ૫૬૨રાગ] છ રાગ—ભેરવ, માલકોશ, હિંડોળ, શ્રી, કેદારો, મલ્હાર; ભેરવ, માલકોશ, હિંડોળ, દીપક, શ્રી, મેધ; અથવા સફીતરનાકરમાં કયા પ્રમાણે,—શ્રી, વસન્ત, ભેરવ, પદ્મ, મેધ, બૃહનાટ. ૨ અણુખનાવ; કલિયો. ૩ જગ્ગળ; ખટપટ; સંસાર ઉપાધિ.

ખટરાગી, વિં સંસાર—પ્રપન્ન—માયામાં લપટાઈ ર્યલો. ૨ જગ્ગળી; ખટપટિયો.

ખટલું, નાં ખટલો.

ખટલો, પું એકાદો મોટાં માણસની સાથે હમમેશ રે તે સંધું. કુટુમ્બ કપીલો, ચાકર નજ્દર, સામન સરજામ, ગાડી ઘોડા વગેરે જે તે. (એનો ખટલો મોટો છે). કુટુમ્બ; કપીલો. ૩ સરકારમાં ચાલેલો કલિયો. ૪ ખટપટિયું—ગૂંચવણનું કામ.

ખટલું, કિં સં ખાટલું; કમાવું; લાભ પામવો (અખામો). ખટશાસ્ત્ર, નાં [સંં ૫૬૨શાસ્ત્ર] છ શાસ્ત્ર—૧ ગૌત-મકૂત ન્યાય (એમાં કાર્યરૂપ જગત તે ઉપરથી તત્કારણરૂપ જે ધર્મર તેનો શોધ છે). કણ્ઠાદકૂત ન્યાય (એમાં પક્ષ મહાભૂત—તત્વો ધર્મિદા એ કેવું અમસતું જ છે, પરમાણું વગર ખીજું કંઈ જ નથી—અતિ સુદ્ધ તેજ ધર્મર તેજ નિત્ય વ્યાપક છે). ૩ જૈમિનિકૂત પૂર્વેમિમાંસા (એમાં વેદના આધારથી કર્મ જ સત્ય છે). ૪ વેદવ્યાસકૂત ઉત્તરમિમાંસા અથવા વેદાંત શાસ્ત્ર (એમાં એક બ્રહ્મ સત્ય છે ને જગત મિથ્યા છે). ૫ કપિલકૂત સાદુષ્ય (અનેક તત્વોની સદુષ્યા કરીને તેઓ પ્રકૃતિ થકી ઉત્પન્ન થાય છે—તે તત્વો તથા તે પ્રકૃતિ આત્માથકી ભિન્ન છે અને જેવો આત્મા નિત્ય તેવીજ પ્રકૃતિ નિત્ય—સારાંશ પ્રકૃતિ પુરુષ અનાદિ સિદ્ધ છે—જેવારથી પુરુષ તેવારથી તેની છાયા પ્રકૃતિ. માટે એઓથી જગતનાં ઉત્પત્તિ સ્થિતિ-લવાદિ થાય છે માટે વળી ધર્મરની અવસ્થકતા શું કરવા ઈ). ૬ પતંજલીકૂત યોગ (એમાં સર્વ શક્તિ-માનુ સર્વત્ર જે ધર્મર તેની જોડે યોગ એટલે એકપણું કરવું. ઉપાસના યોગાદિક સાધને કરીને જીવનું એકપણું થવું એટલે જીવનો શિવ થાય છે. એ મતમાં સાદુષ્યનો અનીશ્વરવાદ ખપ્પડીને ધર્મરવાદ સિદ્ધ કર્યો છે).

ખટાર્ધ, સ્ત્રી ખાટો રસ. ૨ ખાટાપણું.

ખટારો, પું ભાર ભરી લાવવા લઈ જવાનું મોટું ગાડું; ખીજગાલું. [આપવું.]

ખટાવવું, કિં સં કાયદો કરી આપવો; કમાવી

ખટાવું, કિં અં ખાટું થવું.

ખટારા—સ, સ્ત્રી ખાટાપણું.

ખટારિયો, પું શેખીખોર તે.

ખટુંબરું, ખટુંબડું.

ખટુંબડું, વિં થોડુંક ખાટું.

ખટું થઈ જવું, કિં અં ખાટું થઈ જવું (મન); નાઉમેદી થવી.

ખડ, નાં ધાસ. ૨ લીલી ચાર. ૩ ખેતરમાં નિરૂપ-યોગી જે છોડવા તે; નીદાણ. ૪ ખરડ; લેખ.

વિં વાપરેલું; વપરાવું.

ખડક, પું સ્ત્રી દરિયામાં અથવા જમીન ઉપર એકકા મળી ગયલા પથરાઓનો જે જથ્થો—ટેકરો તે.

૨ ખરાયો.

ખડકલા, ઢગલા. 'શીળા રે કિયા લાઈના મોંડવા રે, ખાખના વાળ્યા છે ખડકલા રે.' સ્ત્રીગીત.

ખડકલું, કિં સં નકર વસ્તુને એકપર એક એમ મુકવી; ઉપરાઉપરી ગોઠવવું—સિચવું.

ખડકી, સ્ત્રી નાની ગલી; જે અથવા વધારે ધરોની વચમાંની જે ગલી તે; નાની રેલી. લાગી ને પોળી જે ખડકી તે પોળ—પોળમાં ખડકીઓ હોય પણ ખડકીમાં પોળ ન હોય. ૨ મોલ્લો; ફળિયું.

ખડકું, નં ૦ પથરાતો નાનો કકડો.

ખડખડ, અં ૦ જે અથવા વધારે નકર વસ્તુ સાથે અથડાયાથી જે અવાજ થાય તે. ૨ દાંત કાડીને સારી પેઠે મોટેથી હસતાં જે અવાજ થાય તે.

ખડખડ, સ્ત્રી હરકત કરતી વસ્તુ; નડતર. ૨ ખડ ખડ એવો અવાજ થવો તે.

—ખડખડ જોગ—પાંચમ, લગાઇ; કળ્લો; કંકાશ.

ખડખડતું, કિં ૦ અખડખડતું.

ખડખડાટ, ખડખડ.

ખડખડિયાં, નં ૦ સુકવાને તળેલી પુરી (દિવાળીમાં).

ખડખડિયું, નં ૦ ખડખડ અવાજ કરતી વસ્તુ. ૨ ભાર ભરવાનું ગાડું. ૩ ખડખડિયાનું એક વચન. ૪ જેમાં પાણી કે કોપર ન હોય એવું નાળિયેર.

—ખડખડિયુ આપવું—કામધન-ધારી દૂર કરવું.

ખડગ, નં ૦ [સં ૦ ખડ્ડ] સમશેર; તરવાર. ૨ ગેડાનું સિંગડું. ૩ યજ્ઞનું શસ્ત્ર. ૪ ઐષ મતનો સાધુ.

ખડગ, ખડક.

ખડગપાત્ર, નં ૦ ગેડાનાં સિંગડાનું બનાવેલું વાસણ.

ખડખ્ડ, અં ૦ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે. ૨ સિધા ને સિધા ઉભા રેવું.

ખડતલ-ળ, વિં ૦ માર—દુઃખ ખમી શકે તેવું ધડાયલું જખરું (માણસ). ૨ હલકું; પાછું; પિત્તળ (માણસ). તરણાને તોભે હોય તેવું; તુચ્છ (કામ વસ્તુ).

ખડતાલ, સ્ત્રી લાત; પાટું. ૨ એક જાતનું વાદિત્ર.

ખડદાં, નં ૦ ખડખાં.

ખડધાન, નં ૦ વાળ્યા વગર પોતીકા મેળે ઉગી નિકળતું જે અનાજ તે—સામે, નમાર વગેરે.

ખડધામણી, સ્ત્રી એક જાતનું ગાડ.

ખડધાયલું—યું, વિં ૦ ચાંદાં, ખુજળી વગેરેથી ખરાબ થયેલાં શરીરવાળું (જનાવર) ૨ મેલ. અધરાળા વગેરેથી ગન્ડુ થઈ ગયલું (માણસ). 'શરીર ખડધાયું કચ્ચું છે તે નાઇ આવ.'

ખડધાલ, વિં ૦ ખવાઈ ગયલું; ધસાઈ ગયલું.

ખડપયું, કિં ૦ સં ૦ જમીન—ભાંય ઉપરનો પદારથ જેમ તેમ ઉખેડી કાડવો.

ખડપું, નં ૦ એક જાતનું હથિયાર, જેવડે નિદાણ કાઢે છે તે.

ખડપો, પું ૦ સીધા ખડક—ટંકરો. ૨ ખરપો.

ખડખચડું, વિં ૦ સપાટી એક સરખી—સાફ લીસી નહિ પણ ખાડા ખખચા કાંગરા હોય તેવું.

ખડખડતું, ખખડખડતું.

ખડખડાટ, પું ૦ અવાજ; ગોંધાટ. ૨ તોફાન.

ખડખાં—યું, નં ૦ ચિકણા પ્રવાહી પદાર્થના ઠરી—બન્યાઈ ગયેલા જડા પોપડા—લોહી, દૂધ, દહીં, આંખરસ વગેરેના.

ખડખચ—યું, નં ૦ વેલે થતું એક જાતનું ગોળ ફળ—એ શાક દાખલ તથા પાકું હોય તો રાંધ્યા વગર એમનું એમ ખાંડ સાથે ખાધામાં આવે છે.

ખડભડ, સ્ત્રી એવો થતો અવાજ. ૨ ગરખડ. ૩ કળિયો; ચોલાચાલી.

ખડભડતું, કિં ૦ અં ૦ ખડખડાટ થવો. ૨ અવાજ સાથે ઉથલપાથલ થવું. ૩ જે જાણ વચ્ચે કળિયો થવો.

ખડભડાટ, પું ૦ ખડભડ.

ખડભામી, સ્ત્રી એક જાતનો વેલો—ઓસડમાં કામ આવે છે.

ખડવું કિં ૦ સં ૦ કાઈ દીલી પ્રવાહી ચીજને બીજા કાઈ નકર ચીજ ઉપર લગાડવી—ચોપડવી. ૨ ખરાબ કરવું; ડાહ લગાડવો. ૩ કાર્ગની આખરને ધોકા લગાડવો; આળ મુકવું; ખટ્ટામાં આણવું. ૪ નકારાં કામમાં સામેલ કરવું—રાખવું.

ખડવું, કિં ૦ અં ૦ હાથ પગ વગેરે શરીરના અવયવનું ઉતરી જવું. ૨ પડવું. ૩ ઉપટી જવું (રૂઝવું).

ખડસલ, પું ૦ ધરતો પાયો.

ખડસલિયું, ખડસલું.

ખડસલિયો, નેતરનો ગુંથેલો (કળિયો વગેરે) થાય છે તે.

ખડા, સ્ત્રી પાવડી.

ખડાઉતાર, વિં ૦ દેખડાવી કે તાખડતોળ નાણાં મળે એવી તરતની—વગર મુદતની (હુડી).

ખડાઉપાડ, વિં ૦ બરોબર ખડા ભિડાય અને સપાટા-બન્ય પગ ઉપરે, એવો દેખાવડો પગે પેરેવાનો (જોડો).

ખડાખડ, અં ૦ જોરમાં ખડખડ અવાજ થાય તેમ.

ખડાખારડું, જ્યોતિશમાં વર અથવા કન્યાની પરંપરતી રાશિ છઠ્ઠે ને આઠે હોય તે. ૨ અણખનાવ.

ખડિયાખડખડ, સ્ત્રી સમૂહો નાશ; તળિયાઝટક. ૨ ભાંગી તુટી ગયેલી હાલત (ધર કિલ્લા વગેરેની). ૩ મોટી આફત; મોટું નુકસાન (એ શબ્દ વિશેષણ દાખલ પણ વપરાય છે).

ખડિયું, નં ૦ ચોમાસામાં કેટલાક દિવસ સુધી વરસાદ ન પડવાથી જે સખત તાપ પડે છે તે. ૨ દુકાળ.

૩ ચિત્તો વાધ. ૪ સુકાયાથી તડો પડી ગયેલી એવી ખુંચતી જે જમીન તે. ૫ જોખન અવસ્થાની ભેંસ.

ખડિયો, પું ૦ સાડી વગેરે ભરી રાખવાનું પકાવેલી મટોડીનું, બીલોરી કાચનું અથવા બીજા કાંઈ ધાતુનું જે હામ તે. ૨ ઘણાં પડવાળો ઝાળો (લાલાણ વગેરે

બીખ માંગી ભરવાને રાખે છે તે). ૩ સવારનાં વાસણ ભાતું વગેરે રાખવાનો કાચળો જે થોડા ઉપર નાખેલો હોય તે. ૪ ખલતો; વાટવો.

—‘અડિયા ભરવા’—લઈ જવાય એવો સામન લઈ એક ઠેકાણેથી બીજા ઠેકાણે જવું; ઉચાળા ભરવા; જતા રેવું.

અડિયોખાર, પુઠ એક જાતનો ખાર; ટકુણખાર.

ખડી, સ્ત્રી [સંઠ ખડિકા] સફેત-ઉજળી મટાડી. ૨ પથ્થરના નાના નાના કકડા (રસ્તે નાખવામાં આવે છે તે). ૩ વગર વિચાયલી લેસ.

ખડું, વિઠ [હિંઠ] ઊંચું; ટટાર. ૨ ઘણીવાર રે તેવું રેવું; ઠિકરું; રોકું.

ખડેઘાટ, વિઠ બહીમાં ધાત્યા વગર એમના એમ પથરા ઉપર ઝીક મારી સાણ ધાલી ધોયલાં (કપડાં). ૨ તૈયાર; તૈયારીપર આવેલું. ૩ ધોયલાં કપડાં પેરીને દેખાવડો—ઈશિકા બનેલો (પુરુષ).

ખડેચોક, અઠ ખુલ્લાં મેદાનમાં; ધણા લોક એકઠા મળ્યા હોય ત્યાં.

ખડેઝોડ, અઠ ઝોડાનો ખંડો ફાડ્યો ન હોય તેમ.

ખડેલું, વિઠ ધાઠ પડેલું.

ખડેલું, નઠ નાની લેસ.

ખડો, પુઠ એડીને લગતો ઝોડાનો જે પાછલો જિંચો ભાગ તે. અનેકવચન ખડા. ૨ કુકડાં ખસુતરને રેવાની જગો.

ખજ, નઠ [સંઠ] તલવાર. ૨ ગેણડો. ૩ ગેણડાનું શિગડું.

ખજાવું, ખરડાવું.

ખજો, ખરડો.

ખણ, પુઠ [સંઠ કાણ] ચાર મિનિટ. ૨ પળ; જુજ—જરા વખત. ૩ [સંઠ ખણ] રેખલ—કપાટનું ખાનું.

ખણકો, પુઠ ખણ એમ થઈ રઈ જતો અવાજ.

ખણખણ, અઠ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે. (ધાતુની ધુધરમાળ વગેરેનો).

ખણખણવું, કિંઠ અઠ ખણખણ એવો અવાજ થવો.

ખણખણાટ, પુઠ ખણખણ થતો અવાજ.

ખણખોજ—ત-દ, સ્ત્રીઠ ખોડ—બુલ ફાડ્યાં કરવાની મતલબથી કોઈની ચાલચલણ—કોઈનાં કામ બીપર ખન્ત રાખી જોયાં કરવું તે. ૨ ખન્તથી કોઈના દોષ ફાડ્યાં કરવા તે; નિન્દા કર્યાં કરવી તે.

ખણખોતર, સ્ત્રીઠ ખાખાંખોળા.

ખણખણ, પુઠ તાંબા પિત્તળ વગેરે ધાતુમાંથી નીકળતો અવાજ તે.

ખણવું, કિંઠ સઠ ખોદવું; ખોતરવું. ‘ખણે તે પડે.’

૨ અજ્ઞાણવું.

ખણિક, [કાણિક].

ખણખણ, અઠ કાણે કાણે; પળે પળે.

ખણમાત્ર, અઠ કાણુમાત્ર; પળભર. ૨ થોડીવાર પણ.

ખણક, પુઠ [સંઠ ખણ—ભાગવું; ફાડવું] ભાગ; કકડો.

૨ પ્રકરણ; ખાખ, ૩ એક યોગી—કાંચળી ધાય

તેટલું મોડિયાં—જિયા સાથે વણાયલું જે કપડું તે.

૪/૫ થલ કપાટ વગેરેનું ખાનું. ૫ ધરના ભાગમાંનો

અંકેકો ઝોરડો. ૬ પૃથ્વીના મોટા ભાગ કેવાય છે

તેમાંનો અંકેકો (અશિયા, યુરપ વગેરે). અંકેકો

ખણમાં ધણા દેશ હોય છે. ૭ પૃથ્વીના (જન્મ

દીપના) નવ મોટા ભાગ તેમાંનો અંકેકો (ઇલાવૃત

ભદ્રાય આદિલય). (કંઠ કંઠ ૫૦ ૩૧૪ મું જોવું).

ખણડણી, સ્ત્રીઠ પોતાની તાલેગીરી દેખાડવાને—

સફ્ટસમયે સહાય મળવા માટે એક રાજ્યે અથવા

એક પ્રજાએ દર વર્ષે જે દ્રવ્ય અથવા દેશની વસુલ-

પેદાશમાંથી જે હિસ્સો ખીજા રાજ્યને આપ્યાં કરવો

તે; ચોથાઈ વગેરે. ૨ હિસ્સો; ભાગ. ખણડણી લેવી—

આપવી—ભરવી.

ખણડન, નઠ [સંઠ] ભાંગી—તોડી—રદ પાડવું તે.—

માન ખણડન, વાદ ખણડન વગેરે.

ખણડવું, કિંઠ સઠ ખણડી લેવું.

ખણડાવવું, કિંઠ સઠ પ્રઠ કાઈ ખાંડ તેમ કરવું.

ખણડાવું, કિંઠ અઠ વસ્તુને ખાંડથી તેનો ભૂજા થવો—

તેનાં છાલાં જુદાં પડ્યાં ઇં.

ખણિડત, વિઠ ધાઠ ભાગેલું; તુટેલું; ખાંડુ થયલું.

ખણિડતા, સ્ત્રીઠ (કાન્યશાસ્ત્રમાં) અણ નાથિકામાંની

એક-પોતાનો પ્રીતમ ખીજ પાસે જઈ આવેલો જોઈને

જે સ્ત્રી મનમાં બળી જાય તે; પ્રીતમના શરીર

ઉપર ચિહ્ન જોઈને પોતે તેને આવકાર હેતી નથી,

રીસાઈને મૂંગી રેછે અને કદાપિ જોલે છે તો વાંકામાં

જોલે છે એવી માનભક્ત થયલી સ્ત્રી.

ખણિડયર—ચેર, નઠ અમલો તોડી પાડ્યા પછી અથવા

બળી ગયા પછી રૂયલી જે ખુલ્લી ભાંય તે. ૨

ભાંગેલી તુટેલી ઇમારત; પડી ગયલાં ઘરનું ખોખું.

ખણિડયા, વિઠ ખણડણી ભરનાર—આપનાર (રાજ).

એકવચન ખણિડયો.

ખણડી, વિઠ રેવાસી. વનખણડી—વનમાં વસનાર.

ખણડી આપવું, કિંઠ સઠ જથાબન્ધ માલ ઝોાછી

કિમતે આપવો. ૨ દેવાને પેટે ઝોાછી કિમતની

જનસ આપી પતાવવું.

ખણડી રાખવું, કિંઠ સઠ જથાબન્ધ માલ મુદલ ભાવે

અથવા કોઈ ભાવ ટેરવીને જોયા જોખ્યા વગર

સામટી ખરીદ કરી રાખવો. ૨ માગતાં પેટે થોડીક

ઝોાછી કિમતની જનસ લઈને હિસાબ પતાવવો.

ખણડીલેવું, ખણડી રાખવું.

અક્ષરીવાળાં, કિં સં અક્ષરી આપવું.

અક્ષર, નં અક્ષર.

અત, નં [આ] લેખ; દસ્તાવેજ; ચિત્ર—વેચા-
ણપત, ગીરાપત, કરજપત, ધરું અત સાર.

—“અત ફાટવું”—પરસ્પરા પહેલાં દીકરી મરણ
થવું તે. “એ તો અત ફાટી ગયું એમાં શોકશો?”

અતપતર, નં અત ને ખીન કાગળિયાં.

અતમ, સીં [આ] આખર; છેડા; દં.

—“અતમ કરી”—દં કરી.

અટરવટ, કિં અં પછવાડે.

—“અટરવટ ઘટને લાગવું”—કેડા લેવો. ૨ જીલ

ખોલ્યા કરવી; ખણખોલ્ય કરવી. ૩ ચાનક રાખવી.

અતરી, પું ક્ષત્રીની એક ઉત્તરની ભત.

અતરાં, નં અડચણ; હરકત; ખેડ; જૂલ; ચૂક.

અતરો, પું [આ] વેમ; શક; સન્દેહ. ૨ બિહિક;
આચંકા.

—“અતરો મટાડવો”—ઝાડે ફરવા જવું.

અતવણી, સીં અતવણું તે. અતવણી કરવી—અતવણું.

અતવણું, કિં સં રોજમેળ તથા મોધમાંની રકમો
જેને જેને નામે—ખાતે સાથે એકડી લખી હોય તે
તેને તેને નામે—ખાતે જુદી જુદી ચડાવવી; (એકને
નામે—ખાતે લખી હોય તે બધી સાથેજ આવી રે).

અતા, સીં [આ] નુકસાન થવું તે; હાનિ થવી તે;
હાકર ખાવી તે. ૨ ચૂક; જૂલ; ગફલત. ૩ પસ્તાવો.

—“અતાખાવી—પામવી” એટલે નુકસાન થવું;

દસ્તો આવવો. ૨ ચૂક—ગફલત કરવી. ૩ પસ્તાવો
ખાવો.

અદખદ, અં નડા રગડા જેવા પ્રવાહિ પદાર્થનો ઉક-
ળતાં જે ધ્વનિ થાય તે.

અદખદણું, કિં અં ગરમી લાગેથી ઉપરતણે થવું;
ઉકળવું.

અદડણું, કિં સં દોડાવણું; તગેડણું; નસાડણું. ૨ ખડ
મેહેનત આપવી.

અદડક અદડક, અં ઘોડાની એક ભતની દોડ
અથવા તેથી થતો અવાજ.

અદખદ, અં અદખદ. ૨ કીડાઓનું ઉભરાવું તે.

અદખદણું, કિં અં દીલી ગન્દી અથવા કોઈ ગયલી
ચીજમાં જીવડા પડી આવવા—ઉભરાવા.

અદખદિયું, ધરણું.

અદણું, કિં અં ચાલવું; આગળ વધવું. “અનુભવી
આગળ વાદળ વહે, ઊંટ આગળ જેમ પાળો ખદે;

ગેંટતણું આધાં મેલાણ, પાળાના તો ઝડે પ્રાણ” (અખો).

અદણું, અદણું.

અઘોત, પું [સં] પત્નિયો. ૨ આગિયો. ૩ તારો.

૪ ધરજ. ૫ કીડો.

અઘોતન, પું સૂધે; રવિ.

અનિ—ની, સીં [સં] ખાન—ખોદણું ખાણ.

અનીજ, વિં ધાં [સં] ખાણમાંથી નિકળેલું;
જીનમાંથી ખોદી કાઢેલું.

અન્ત, સીં પછવાડે લાગુ રેવું તે. ૨ કાળજ; ચાનક.
૩ છીત; ચીડ; કણ્ઠાળો.

—“અન્તે પડવું”—કાયર કરવું; સન્તાપવું; કનડવું.

૨ કાઈ કામ પાછળ આગ્રહપૂર્વક મળડવું.

અન્તી—હું, વિં પછવાડે લાગુ રેનાર. ૨ કાળજ
રાખનાર.

અન્તેપડવું, કિં સં પછવાડે લાગવું; કેડો લેવો.

૨ ચાનક રાખવી. ૩ જીલ ખોલ્યાં કરવી; ખણ-
ખોલ્ય કરવી.

અન્ધાઈ, સીં લુચ્છાઈ; દોઢાઈ; અપ્રમાણિકપણું;
ઠગાણી. ૨ લાડ, પ્યાર, મસ્કરીમાં પણ એ શબ્દ
વપરાય છે.

અન્ધું, વિં અન્ધાઈ કરનાર.

અપ, પું માલ વગેરેનું બજારમાં વેચાઈ જવું તે;
બજારમાં માગણી થવી તે. ૨ વપરાવું તે; ખરચાવું
તે; વાવર. ૩ કામ; ઉપયોગ. ૪ અગલ; જરૂર. ૫
તફી; ખોટ. સીં અપ; ખાંત. ‘અપ કરી ખોલજો’.

—“અપવું”—કામનું.

—“અપ લાગવું”—કામ લાગવું; ઉપયોગમાં આવવું,

અપજોણું, વિં અપ હોય તેટલું.

અપત, સીં અપ (૧ લા ને ૨ જ અર્થમાં).

અપતું, વિં બજારમાં માગણી થતી હોય તેટલું. ૨
કામમાં આવે તેટલું; જોઈતું. ૩ કામ—ઉપયોગમાં
આવી શકે તેવું—જાણણને વાણિયાનું રાંધેલું અપતું નથી.

અપરેલ, વિં છાપરે નળિયાં ગોઠવ્યાં હોય તેવું.

અપલો, પોપટો.

અપણું, કિં અં વેચાણ—ઈ જવું. ૨ વપરાણું; ખર-
ચાઈ જવું. ૩ ગણણું; કિમત થવી (નકારી સોખ-
તથી તે સારો છતાં લુચ્છામાં અપણી). ૪ કામમાં
આવી શકે તેવું—ઘટવું થવું—હોવું. (જાણણને
બજારના સેવ મમરા અપે નહિ). ૫ વસ્તુ જોઈએ—
ઈચ્છવી—માંગવી (તને બરસી અપે? એટલે તને
બરસી જોઈએ છે? પશ્ચિમના લોકો બોલે છે). ૬ ટળવું.

—“અપી જવું”—લડાઈમાં મરણ પામવું; ભોગ

થઈ પડવો; નાશ પામવું.

અપાખધે, પું જેમ જેમ અપે તેમ.

અપાર, પું લાકડાનો વેરેલો ચીરો; શડ.

ખપાદિયું, ન૦ વાંસની મોટી ચીપ—ફાડ; ખુંપરા સરાંગાની ચીપ.

ખપાડયું-વયું, કિં ૦ સ૦ ખપે તેમ કરવું (ચણ અર્થમાં).

ખપીજયું, ખપયું (૧ લા ને ૨ જ અર્થમાં).

ખપૂવ, ન૦ એક જાતનું પાણા પાનાવાળું હથિયાર.

ખપુવા, પુ૦ એક શબ્દ. ખપુલા ખજૂર ફેવાય છે.

ખપેડી, સ્ત્રી૦ ઉગતી બુવાર ધઉ વગેરેને નુકસાન કરનાર એક જાતનું જીવડું. ૨ નાકની અન્દર મળતો ખાએલો જે પોપડા તે; ગૂંગો—યું.

ખપેડા, પુ૦ કામડાંની જે તટી—સાદડી તે.

ખપેડી, સ્ત્રી૦ એક જાતની રેતી. ૨ ભિગડું.

ખપ્પર, ન૦ (દેવીનું) ભોજનપાત્ર. ૨ અલક કરતા ખાવા ઝેરી નારિયેળના હોડકાં જેવાં કાચલાંના જે કામમાં હોટ માગે છે તે. ૩ ક્રિતરાજ; કરડી નજર—
—‘દેવીના ખપ્પરમાં આગ્યો’—દેવીનો ભોગ થઈ પડ્યો.

—‘ખપ્પરમાં લેવું’—ખાઈ જવું; કરડી ખાવું; ચૂસી લેવું. ૨ મારી નાખવા—નુકસાન કરવાના હેતુથી પોતાના કબજામાં—પોતાની દોટમાં લેવું.

ખફા, વિ૦ [ફા] ચુસ્તે હોય તે; ચીડાયલું.

ખખરદાર, વિ૦ [આ૦ ખખર; ફા૦ દાર] ચોકસ; સાવધ; ચારપાસ ખખર રાખવું હોય તે. ૨ ઘણી વાતની જાણ—માહિતી ધરાવનાર; હોશિયાર; કાંબલ; ભણેલું; કિસમી; વિદ્વાન; પંચેલું.

ખખરદારી, સ્ત્રી૦ ચોકસી; સાવધાની; સાવચેતી. ૨ કામચલાવ; હોશિયારી; કિસમ. ૩ સમ્ભાળ; ઉપરીપણું.

ખખર, સ્ત્રી૦ [આ૦] આથે બનેલી અજાણી હકીકતની જે જાણ તે; અજાણી વાતનું માલમ પડવું તે; સમાચાર; વર્તમાન. ૨ સન્દેશો; ફેણ. ૩ ઉડતી વાત; ગપ. ૪ સહુને જાહેર કરવું તે; જાહેરખબર. ૫ નજર; સમ્ભાળ; નીધા. વિ૦ માલમ; જાણીતું.

—‘ખખર આપવી—કરવી’—સમાચાર ફેવા; જણાવવું.

—‘ખખર રાખવી’—જે જે હકિકત બને તે ઉપર નજર રાખવી—વકિફ થઈ રેવું; ચોકસી—સમ્ભાળ રાખવી.

—‘ખખર લેવી’—સમ્ભાળ રાખવી. ૨ કાંઈ ને વિષે પુછવું; સમાચાર જાણવા. ૩ માર મારવા અથવા નુકસાન કરવાની તજવીજમાં રેવું. ૪ કાંઈ માફ હોય તેને વિષે પુછવું.

—‘ખખર ફાડવી’—પુછપાછ કરવી; સમાચાર આજણવા.

—‘ખખર લાવવી’—કાંઈ નવા સમાચાર જાણાવવા.

ખખરઅન્તર, સ્ત્રી૦ કાંઈની તનદુસ્તી સમજાવી જે જાણ તે. ૨ દરકાંઈ ખાખતની જે જાણ તે; વર્તમાન; સમાચાર.

ખખરદાર, ખખરદાર.

ખચુતર, ન૦ [ફા૦] એક જાતનું પક્ષી; કપોત.

ખચુતરખાતું, ન૦ [ફા૦] જ્યાં ખચુતરને રેવા સારા ખાનાં કરેલાં હોય તે ડોકાણું.

ખખો, ખખો.

ખખોચિયું, ખાખોચયું.

ખભળયું, કિં ૦ અ૦ અહીં તહીં આજુબાજુએ પાડવું મરજાં કરવું (દુઃખથી). ૨ ડોંગાવું (પેટમાં). ૩ ઝાંચીતાં ગભરાવું.

ખભળાટ, પુ૦ ખભળવું તે; ગભરામણ; ઉથલપાથલ.

ખભો, પુ૦ [સં૦ રકન્ધ] હાથનું શરીર સાથે જ્યાં સન્ધાનું થાય છે તે સાંધા ઉપરનો—ખગલ ઉપરનો જે ભાગ તે; ખાંધ; કાંધ.

—‘ખભાપર માયું’—જોખમ ભાર ટકાવી રાખવાની શક્તિ. ૨ હિમ્મત. “ખભાપર માયું હોય તો આવી જા.”

—‘ખખા ચઢાવો’—સંકેતમાં ના ફેવી. ૨ ના પસન્દગી બતાવવી.

ખમ, સ્ત્રી૦ ભુજ; ખાડુ; ભુજનો નીચલો ભાગ. ખમ ડોકાવી—થાણડવી (કુસ્તી પેલાં).

ખમખમ, અ૦ ધુધરા—ધુધરીમાંથી નિકળતો અવાજ.

ખમચાવું, ખચાવું, ખમચવું, થોભવું, સકાચાવું.

ખમણ, ન૦ નાળિયેરની કાચલી—વાડીમાંથી સોરી કાઢેલો કાપરાનો જે ચૂરો તે.

ખમણદોકળાં, ન૦ કાપરાંની છીર વગેરે મસાલાવાળાં ચણાની વાડીદાળનાં દોકળાં.

ખમણવું, કિં ૦ સ૦ ખમણીના ખીલાથી કાપરાંનું ખમણ કરવું.

ખમણી, સ્ત્રી૦ કાપરાંનું ખમણ ફાડવાનું જે ઝોળર તે—લાકડાને કાંગરીવાળો ગોળ ચપટો મોટો કાંટાવાળો ખીલો જેડેલો હોય છે તે.

ખમતખામણું, કિં ૦ ક્ષમા માગવી (જેન).

ખમતી આસામી, પુ૦ સ્ત્રી૦ કાંઈ બોલે—નુકસાન માથે આવી પજાથી તે ખમી શકે તે આદમી; સદ્દર માણસ.

ખમયું, કિં ૦ સ૦ [સં૦ ક્ષમ ઉપરથી] શરીર અથવા મનને જે દુઃખ થાય તે અથવા જે અણગમતું હોય તે સાંખવું. ૨ ધીરજથી સેવું; ગળગી ન જવું પણ હિંમતથી રેવું; ભોગવવું; વેઠવું. ૩ માથે વેઠવું; ડખાણમાં આવવું (નુકસાન ખમવું). ૪ મના ન કરતાં જ્ઞાપાં કરવું; ખામોશથી જેવું; થાય તે થવા દેવું, (તે જેટલું કરે છે તે બધું હું ખમું છું).

ખમા, સ્ત્રી [સંઠ ક્ષમા] સાંખી રેવું તે; સહન કરી જવું તે; ખામોશ; દરગુજર. ૨ માંખી અખશવી તે. ૩ સહુરી; ધીરજ. ૪ રક્ષા; કંઈ દુઃખ ન થાઓ—અર્થ તરફથી ક્ષમા મળે એવા અર્થનું આશીર્વાચન—‘ભાઈ ને ખમા’.

ખમાવવું, કિંઠ માંખી ક્ષમા માગવી. જૈનમાં પચુસ-જીને બીજે દિવસે એક સ્ત્રી બીજી સ્ત્રીને ઘેર જઈ એક બીજાની હાથેલીઓ ભેગી કરી આ પ્રમાણે બોલે છે; બાર માસ, ચોવીસ પક્ષ, અડતાળીશ આહિતવાર, ત્રણસે તે સાઠ દિવસ બોલ્યું ચાલ્યું માફ કરજો, એમ બોલી નાના મોટાને પગે પડે છે.

ખમાસણું, જૈનોમાં ખેસતે વર્ષે વડુ સાસુની ક્ષમા માગી જે ભેટ આપે છે તે.

ખમાચ-ચી, પુઠ રાતે ગાવાનો એક રાગ.

ખમીર, નઠ [ખાઠ] તાડી વગેરે શીલુવાળા જે ખાટા પદાર્થથી દીલો આટો ચડીને દલકા થાય છે તે. ૨ આદત; ટેવ; સહવાસ; જેરવવાની શક્તિ. ૩ જોસ—રસો. વિઠ જેરવી શકે તે; અવ્યાસવાળું.

ખમ્પાલી-ળી, સ્ત્રી ખેડુતનું એક ઓજાર; પફેટી.

ખમ્મ-રણ, [સંઠ સ્તમ્મ] થાંભલો; ખામ્ય.

ખમ્ભાતી, વિઠ ખમ્ભાત શેહેરનું. ખમ્ભાતી તાળાં એટલે જલદી ન ઉઘડી શકે તેવાં જખરાં લઠ તાળાં. —‘ખમ્ભાતી તાળાં દેવાવાં’—નિર્વંશ જવો.

ખય, ક્ષય.

ખર, પુઠ [સંઠ] ગધેડો.

ખરખડિયાં, ખરખડિયાં.

ખરખર, અઠ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે—કપ્પા, કપ્પી, ગાડી વગેરેનો. ૨ દોડ દેખાડવે છે—ખરખર આંસુ ચાલ્યાં જાય છે;—તે ખોલ્યા વગર ખરખર ચાલ્યો ગયો.

ખરખરડું, ખખરડું. ૨ જીર્ણ થવું; ધસાર્ધ જવું; ડડળી જવું.

ખરખરી, ખખરી.

ખરખરો, ખખરો. ઉદાસી; દલગીરી. ૨ સફા; અન્દેશી.

—‘ખરખરે જવું’—મરી ગયલાંને રડવા જવું.

—‘ખરખરો કરવા જવું’—શોક કરવા જવું; રડવા જવું.

ખરચ, પુઠ [ફાઠ] કોઈ કામને સારુ નાણાંનું વપ-રાર્ધ જવું તે. ૨ કોઈ કામને અર્થે વખત, મહેનત વગેરેનું જે ગુજરવું તે. ‘તે કામમાં મેં મારી મહેનત અને મારા વખતનો ધણો જ ખરચ કર્યો છે’. ૩ નાણાંની મોટી રકમ વાપરવાનો જે સારો નરસો અવસર તે.—જનોઈ, લગન, અધરળી, તેરમું, જન-

મગાં, છ માસી, વગેરે ઉપર જમાડવા વગેરેનો જે ખરચ તે. ખરચ કરવું—વે.

—‘ખરચ પાણી’—સુવાની પાછલ તેને નિમિત્તે જે વરો—ભોજન કરાવવામાં આવે છે તે; દાંડો પાણી. ખરચખુરચ, પુઠ વાપરવું—વાપરવું તે; ખરચ કરવો તે. ખરચવું, કિંઠ સઠ ખરચ કરવો.

ખરચાઉ-ળ-ળ, વિઠ ખરચ કરે તે; સારો ખરચ કરનાર; કક્ષુસ નહિ તે. એ શબ્દ, ઉડાઉને લાગતો નથી.

ખરચી, સ્ત્રી ખરચવાને સારુ જે નાણું તે; વાવર-વાની રકમ. ૨ ગુજરાતને માટે અજ વગેરેની સામગ્રી તે. ‘ભાઈ આજની ખરચી તો છે કાલની વાત કાલે’. વિઠ સાધારણ; હલકું.

ખરચીખાવું, કિંઠ સઠ નાણું વાવરી નાખવું; ઉડાવી દેવું. ૨ વડાવીને ખાવું.

ખરચીચૂનો, પુઠ સાધારણ કામમાં વાપરવા જોગ ચૂનો. (ધણી સફાઈનો કળીચૂનો નહિ).

ખરચીપાણી, નઠ ખરચવાને નાણું—ખાવાને માટે જે લાગ્યું તે. ૨ દક વગર કાઠની પાસેથી તેની ખુશી જોઈને જે માંગી લેવું તે. ૩ ઉડાવી જવું; ધણીને ન આપતાં આરાખ્યાર ખાઈ જવું તે. ખરચી પાણી પ્રાધાં—કરાવ્યાં.

—‘ખરચી પાણી ખુટવાં’—પૈસાટકા ધડી જવા.

ખરચુજવું, કિંઠ અઠ ગાંડે કરવા જવું.

ખરજ, સ્ત્રી ચામડીનો એક રોગ—ચામડી ઉપર પાણીવાળી ઝીણી ઝીણી ફોલીઓ થઈ આવે તે ખરજાળ ધણો થાય તે.

ખરજ, પુઠ [સંઠ પડજ] ગાયતમાં જે પેલો—છક નીચો સ્વર—સૂર તે. [કરોને પગે થાય છે.

ખરજવું, નઠ એક જાતનો ચામડીનો રોગ—ધણું ખરડ, સ્ત્રી ઓસડિયાંનો રગડો ઊંતો કરી શરીરના દરદવાળા લાગ ઉપર ચોપડવા તે; લેપ. ૨ ખેતર-માંનું ધાસ.

ખરડવું, કિંઠ સઠ ચોપડવું; લગાડવું. ૨ ખરાય કરવું; બગાડવું. ૩ આખરને નુકસાન પોંચાડવું. ૪ નહારો કામમાં સામેલ કરવું. (ખરડવું) [લાગવો.

ખરડાવું, કિંઠ અઠ ખગડવું. ૨ નહારી સફાઈથી ડાહ ખરડો, પુઠ નમુના છુટવાનો અક્ષરોનો કાગળ. ૨ મુસદ્દો; અસલ લખાણ (જેની નકલ થાય છે તે).

ખરતન, ગધેડાનું બાળક.

ખરતું કરવું—સુકવું, કિંઠ સઠ દૂર કરવું. ૨ વહી જવા દેવું.

—‘ખરતા તારા દેખાડવા’—મરણતોલ કરવું; મારી નાંખવું.

અરપડી, સ્ત્રી અરપી (૧ લા અર્થમાં).

અરપણું, કિં સં અણું; બાણુએથી ધીમે ધીમે ખાઈ; સોરી કાઢવું—(ધા મારીને નહિ).

અરપી, સ્ત્રી ખેતર નિહવાનું એક ઓળર. ૨ નાનો જે અરપા તે.

અરપો, પું આમડાં ઉમેડવાનું હાથવાળું વાંકું મોચીનું ઓળર. ૨ દૂધ દુધપાક વગેરે હલાવવાનું તવેથા જેવું પણુ બહુ લોડાં—પિત્તળનું જે ઓળર તે.

અરખચકું, અડખચકું.

અરખચિતું, ચૂડી.

અરવ, અવે.

અરવાડ, સ્ત્રી અરાવાડ.

અરવું, કિં અં વળગી રૂચલી વસ્તુએ તુડી બુંદ પડવું (આડનાં પાતરાં—ફૂલ, નિમાળા વગેરે એ). ૨ સુકાઈને પડી જવું; કરમાઈ જવું. ૩ જવું રેવું; દૂર થવું. (તે અહીંથી અચ્ચો). ૪ તનખાની પેટું જાચેથી નીચે પડી જવું રેવું. (આકાશમાંથી તારા અચ્ચો). ૫ દરદી આંગળી વગેરેનું બુંદ પડી જવું.

અરસણું, એક ઝાડ. ૨ એક ઝોસડ.

અરસનું, અરજનું. ૨ એક જાતનો ખાવાનો કન્દ.

અરસાણી, સ્ત્રી જૂજ નાના પાતરાંનું ને અન્દરથી દૂધ નિકળતું એવું એક ઝાડ; એક જાતની થુવર—ઝોસડમાં કામ આવે છે. [રેલા—ડાધા તે.

અરાંઠા, પું વાસણ ઉપર અઝિવાડ વગેરેના જે અરાંપારખાં, નં સાચાં બુંડાંની તપાસ—પરીક્ષા.

અરાઅર, અં નકી; ખચીત; ખાખુખા.

અરાઅરી, સ્ત્રી અરાપણું દેખાડવાનો જોસ્સો. ૨ અરાપણું; સચ્ચાઈ. ૩ પારીક વખત; આશ્રત; અડિવળા.

અરાંદ, સ્ત્રી જે હથિયાર—ચરકાચકી લાકડું હાથીદાંત પિત્તળ વગેરેની ચીજ ગોળ અને સજાઈવાળી ઉતરે છે તે.

અરાંદી, પું અરાંદ—સિંધાડ ઉપર ઘાટ ઉતારનાર—દાંતાં રમકડાં ખનાવનાર; ખાટલાના પાયા ઈસ વગેરે કરનાર.

અરાપણું, નં સચ્ચાઈ; વાજખીપણું.

અરાખ, વિં [આં] સારાંનું ઉલટું; બુંડું; નડાં; નરસું. એ શબ્દ માણસ અને ચીજોની સિતર વારની ખોડ દેખાડે છે.

—‘અરાખ (નીતિમાં) માણસ’—કામ; નાશ કરવો;

પડતી હાલતમાં આણી મુકવું.

—‘અરાખ (દેખાવમાં) એહેરો.

—‘અરાખ (અવચ્યુલ કરનારી) હવા.

—‘અરાખ (નુકસાન કરે તેવો) વિચાર વગેરે.

—‘અરાખ કરવું’—અગાડવું; નહારું કરવું; અની-તિમાન કરવું. ૨ નુકસાન કરવું; દુઃખ દેવું, ૩ પાવ-માલ કરવું;

—‘અરાખીનો ખાટલો’—ધણીજ અરાખી.

અરાખખરતા-ખારતા, વિં ધણુંજ અરાખ; છેક નહારું. ૨ પડતી હાલતમાં આણી રાખેલું—આવી રચલું.

અરાખપોર, પું સૂર્ય આકાશમાં ખરાખર મધ્યે આવે તે સમય; મધ્યાહ્ન. ‘અરેખપોરે અણું ને પોવા આળનું રાજ.’ [નાશ. ૪ દુઃખ.

અરાખી, સ્ત્રી ખિગાડ. ૨ નુકસાન; જોખમ. ૩ અરાખેહાલ, વિં જેના હાલ અરાખ થઈ ગયા હોય તે; માડી દશામાં આવેલું તે.

અરાખો, પું પાણીથી ઢંકાયેલો ખડક. ૩ ખેડવા લાયક ન હોય તેવી પથ્થરની જમીન.

—‘અરાખે પડવું’—મિથ્યા જવું; ભાંગીફૂટી હાલ-તમાં આવી જવું.

અરાવાડ, પું ગામને પાદરે જ્યાં ખળીયા હોય તે જંગા.

અરી, અં ખરું; ‘હા, ખરી’ (તું જે વાત કે છે તે).

અરી, સ્ત્રી [સં કુર-ખુર] ગાય ભેંસ થોડા ગધડા વગેરે વાંગેલ-જનારાં પશુના પગનાં આંગળાને ટેકાણે જે નખ જેવું હોય છે તે.

અરીદ, વિં ધાં [ફાં] વેચાતું લિધેલું; મૂલ—કિમત આપીને લીધેલું. અરીદ ભાવ એટલે જે ભાવે—મૂલે વેચાતું લિધેલું હોય તે ભાવ. અરીદ કરવું—મૂલ આપીને લેવું.

અરીદદાર, વિં અરીદ કરનાર. ૨ કિમત કરનાર; ખૂખી જાણનાર.

અરીદહું, કિં સં વસ્તુને બદલે નાણું આપી તે લેવી; સોદો કરવો.

અરીદી, સ્ત્રી અરીદ કરવું તે. ૨ વેચાતું લીધેલું તે. ૩ જે ભાવે અરીદ કરેલું તે.

અરીફ, સ્ત્રી ચોખ્ખામાં વચ્ચાં જે ધા-પો તે. —જુવાર બાજરી ડાંગર મકાઈ કાંદરા વગેરે. એ ચોખ્ખા-સામાં વચાવ ને શિયાળામાં ઉતરે.

અરું, વિં સાચું; જૂઠાંનું ઉલટું; જેવું જેવું સાંભાળું હોય તેવું. ૨ ધણું સેકેલું. ૩ મોટે—પાંદે—તૈયાર કરેલું.

—‘અરા કરવા’—મંદવાડમાંથી સાળ થવું. ૨ સલામત રેવું.

—‘અરુ કરવું’—મોઢે પાંદે તૈયાર કરવું.

—‘અરા પરસેવાનો’—ધણી મેહેનતથી પેદા થાયેલું.

—‘અરા બપોર’—સંપૂર્ણ આખાદી—બઢતી.

અરું, અં હા; સાચું; હીક; વાર.

અરું, નં સાચું તે. ૨ તીખું લોકું; પોલાદ. ૩ ખળી; ખળું.

ખરે, અંઓ સાથે; હા.

ખરેખર-રૂં-ખાત, અંઓ સાથે; નક્કી; ખચિત.

ખરેટા, પુંઓ વાસણ ઉપર પડેલા સુકાઈ ચોટેલા જે અછડા અથવા બડા પ્રવાહીના જે ડાબા તે.

ખરેટી, સ્ત્રીઓ ચોમાસામાં થોડા દાડા વરસાદ બંધ રૂપાથી રસ્તાપરનો કાઢવ સુકાયાથી ભોંય ફાટી ખુચે તેવી થાય તે.

ખરેટું, નંઓ તરત વિચાયલી ગાય ભેંસનું બે ત્રણ દાડા-સુધી નિકળતું જે બહુ દૂધ તે.

ખરેટો, પુંઓ અધરાણો.

ખરેડો, ખરેડો.

ખરેરી, સ્ત્રીઓ ચીકણો પદાર્થ કે સોપારી ખાવાથી ગળામાં ડચરો ભરાય છે તે-એથી સ્વર જોખરો નીકળે છે.

ખરેરો, પુંઓ બળદ-ઘોડાનું આંગ સાફ કરવાનું લોડાનું ઓળર; હાથિયો.

—‘ખરેરો કરવો’—હાથિયો ફેરવવો.

ખરોખર, ખરેખર.

ખવે, વિંઓ દશ અબજની અથવા હજાર કરોડની સંખ્યા તે. ૨ નીચા, હલકા.

ખલ, પુંઓ બળ.

ખલ, પુંઓ ઓસડિયાં વગેરેનું ચૂરણ કરવા સારુ વચમાં ખાગા પાડેલા એવો જે પથરો તે.

—‘ખલ કરવો’—ખલમાં મુકી ઝીણુંવાટવું—ધુંટવું.

ખલક, સ્ત્રીઓ [આંઓ] દુનિયા; જગત; માણસ જાત; આલમ.

ખલતો, પુંઓ સુડી સોપારી તમાકું વગેરે રાખવાની મોટી કાથળી; વાટવો.

ખલખત, સ્ત્રીઓ ધૂણી મસહલત; ખાનગી.

ખલમલિ જવું, જીણું થવું; ધસાઈ જવું; ખખળી જવું.

ખલલ, ખલલ.

ખલવાં, નંઓ નાના કુમળાં વેગણ વગેરેની મોટી ચીરી-ચેનો, મસાલાવાળા પાણીથી ઢીલા કરેલા ચણાના લોટ સાથે તળી કાંડેલી હોય તે. ખલવું એક વચન.

ખલવાડ, સ્ત્રીઓ ખરાવાડ.

ખલાસ, અંઓ [આંઓ] પૂરે; પાર—છેડા આણેલા હોય તેવું. ૨ વાપરી—ખપારી નાખેલું હોય તેવું. ૩ છોડવેલું; બંધનમાંથી મોકળું—મુક્ત કરેલું; ખલાસ કરવું—થવું.

ખલાસી, પુંઓ વાણમાં તોકરી કરનારો ખારવો.

ખલિત, વિંઓ ધાંઓ સમ્બોગથી વીધે બાર પડયું હોય તે વેળાની રિચિતિનું (જન).

ખલિતો, પુંઓ ખલતો.

ખલીક, પુંઓ [આંઓ] મુસલમાનના મહમદ પેગમ-બરની પછી તેની ગાદી ચલાવનારામાંનો એક.

ખલુ, અંઓ [સંઓ] નિશ્ચયે; નક્કી.

ખલેચી, સ્ત્રીઓ પાન સોપારી રાખવાની કાથળી; ચમચી.

ખલેડી-રી, સ્ત્રીઓ ખિસકાલી.

ખલેલ, સ્ત્રીઓ [આંઓ ખલલ] નડ; હરકત; વચમાં કંઈ આડું પડતું તે. ૨ તુકશાન; ઈજા.

ખવડાવવું, કિંઓ સંઓ એક જણે ખીળના મોડામાં ખાવાનું ધાલવું. ૨ ખાય તેમ કરવું. ૩ પાલણ પોપણ કરવું. ૪ જોર, કેફ વગેરે કંઈ ખાવામાં આપવું. ૫ લાંચ આપવી.

ખવળવું, કિંઓ અંઓ લાંચ—ખિજાનાપર પડી અહિં તહીં ગમડવું; પાસું મરજા કરવું; આળોટવું.

ખવાઈજવું, કિંઓ અંઓ ધણો જ કાટ ચડી જવો (લોકું તાંણું). ૨ ખરી જવું (ધણી). ૩ જરજર થવું (લુગડું). ૪ ભૂલમાં—અચળે ખાવું (ખવાવું).

ખવાડવું, ખવડાવવું.

ખવાખ, પુંઓ સપત્તું; સાણું.

ખવાર, ખુવાર.

ખવાયું, ખાઈ શકવું. ખાઈજવું શબ્દ જેવો.

ખવાસ, પુંઓ [આંઓ] ચીજની અન્દરની ખાસિયત; પદાર્થનો ધર્મ. ૨ સ્વભાવ; પ્રકૃતિ; ખસલત; તળિયેત; મિજબ. ૩ રાજ, ધરમચુર, શ્રીમન્ત વગેરેનો જે ખાસ—હજુરિયો ચાકર તે.

ખવીસ-બ્વીસ, પુંઓ [આંઓ] અવગતીને પામેલા મુસલમાન; જે જીવ પિશાચ—ભૂત થયો હોય તે (મુસલમાનમાં). ૨ આકૃતિથી તે જોરસાથી બિહા-મણો દેખાતો પુરુષ; રાખસ. ‘માથાવાનનો ખવીસ’.

ખરા, પુંઓ હિન્દુસ્તાનની ઉત્તરે દેનારી એક જાત.

ખશિઆણું, વિંઓ વાંક, મેણાં, અપમાન વગેરેથી એકાએક શરમાઈ ગયલું હોય તેવું; અપમાઈ ગયલું; માનભંગ થયલું; શીકું પડી ગયલું.

ખષ્ટ, વિંઓ ખીસીઆણું.

ખષ્ટપડવું, કિંઓ અંઓ ખશિઆણું પડવું.

ખસ, સ્ત્રીઓ [સંઓ] ખરજ; ખુજળી; ધવડો. ૨ સુગન્ધી વાળો. એના પંખા તથા ટટ્ટીઓ થાય છે.

ખસખસ, સ્ત્રીઓ જેમાંથી અરીણુ એકડું કરવામાં આવે છે તે રોપો—છોડવો. ૨ એ ઝાડનાં દિડવાંમાંથી જે ઝીણું ધોળાં ખીયાં નિકળે છે તે.

ખસખસિયા, વિંઓ ખસખસ જેટલું ઝીણું હોય તે.

ખસખો, ખુશખો.

ખસમ, પુંઓ [આંઓ] ધણી; પિયુ; ખાવન્દ; ભરથાર.

અસર, સ્ત્રી સુતાર કાપવા વેરવાને જે દારીને જેરમાં બોળી અથવા સફેતો લગાડી લાકડાંપર ઉંચકીને નિશાણી કરે છે તે. ૨ તે નિશાણી. 'અસર માર' એમ કહે છે.

અસરપસર, વિંઠ ધસરપસર, જોડા હુટી ગયા હોય સારે પગમાં બરાબર ન રેતાં ભોંયપર ધસડાય છે તે. અસરતું, કિંઠ સંઠ ખેતરમાં વાવેતર કર્યા પછી દન્ટાળીવડે જમીન સરખી કરી ક્યારા કરવા તે.

અસરિયું, નંઠ લાકડામાં આંકા પાડવાનું સુતારનું હથિયાર.

અસલત, સ્ત્રીઠ [આઠ] ટેવ; આદત. ૨ ખાસિયત.

અસતું નંઠ ધાસતું પાન.

અસતું, કિંઠ અંઠ સરકતાં—અફૂ ધસેડતાં આથે જતું. ૨ એક ટુકણીથી બીજે ટુકણે—દૂર—આથે જતું. ૩ ફાંદામાંથી નિકળતું.

—'અસતુ કરતું'—દૂર કરતું; ફાંડી મેલતું; જતું કરતું. ૨ અળખામણું કરતું.

અસિયાણું, અશિયાણું. અસિયાણું પડતું.

અસી, ખાંસી (અળદ ઘોડાને કરવી).

અસુસન, અંઠ વિશેષે કરીને; જરૂર; મુખ્યત્વે. ૨ અચીત; નકી; ખામુખા.

અસોડતું, કિંઠ સંઠ દૂર કરતું; અસતું કરતું.

અસોડી, સ્ત્રીઠ ઘોતિયાંની કંડ—કમર આગળની બાલુએ દાબી પૈસા વગેરે મુકવા—રાખવા સારુ કરેલી ખોલ તે; ઓડી.

અસોડે, અંઠ અસોડીમાં. ૨ કંડે; કમરે. 'દાબડી અસોડે ખોસ.'

અળ, ૧૫૦ [સંઠ અલ] દોઢો; લુચ્ચો; દરામી; કગ; કપડી; છળભેદ કરનાર.

અળકતું, કિંઠ અંઠ થોડું અફળવાથી શમ્દ થાય તે બતાવે છે. 'હાથે કફળ ને ચૂડી અળકે રે'.

અળકે, અણખણે. 'કફળ કરચૂડી અળકે,' નળાં.

અળકો, પુંઠ અળળ અંગે અવાજ કરીને દોડી આવી અટકેલો પાણીનો જે રેલો—પ્રવાહ તે.

અળખળ-ળાડ, અંઠ અટક્યા વગર વેતું હોય તેમ (પાણી). ૨ અગ્નિ ઉપર મુકેલું પાણી ગરમ થવાથી જે અવાજ થાય છે તે. 'પાણી અળખળે છે.'

અળખળતું, કિંઠ અંઠ ઘણું ઉકળતું; અખળતું. ૨ ઘડપણથી છેક ઘસાઈ જતું. (અળખળી જતું).

અળભળ, સ્ત્રીઠ ગરબડ; ગોંધાટ. ૨ ધાક—બોથી જે ગભરાતું—જીવતું જીવું થતું તે.

અળભળતું, કિંઠ અંઠ દુઃખથી પાસું મરજાં કરતું. ૨ જીવતે ગભરામણ થવી.

અળભળાટ, અળભળ.

અળાવાડ. સ્ત્રીઠ અરાવાડ.

ખળી, [સંઠ ખલીની] ખળું.

ખળું, નંઠ ખેતરમાં—વાડામાં—ગામને પાદરે કણસા-માંથી અનાજ ખુડવાની અક્રોડ ધણીની જે જગો તે. ૨ જ્યાં જથાબંધ ખળીયો હોય છે તે.

ખાં, પુંઠ [પ્રાંઠ ખાન] મુસલમાન ગૃહસ્થોને અને અમીરોને ખોલાવવાનો ખિતાબ; સરદાર; શાહનદો—'ખાં સાહેબ.' ૨ ખૂબી પિત્રાનનાર; રસત; સમજુક; કદર જીવનાર. 'એ ભાઈ સાહેબ તો કવિતા—ગાય-નના ખાં છે.'

ખાંખણ, નંઠ ચોળવાનું એક આસડિયું.

ખાંખત, સ્ત્રીઠ ચાનક; ધ્યાન. ૨ છીત; અજખત. ૩ ચૂક ખોળ્યાં કરવાની ટેવ.

ખાંખાંખોળાં, નંઠ ખુણેખોતરે અહીંતહીં આમ તેમ ખોળતું—શોધતું તે.

ખાંગડ, પુંઠ ખાંગડો. ૨ છંટ નળિયાં વગેરેના જે બાઝી ગયલા કપડા તે.

ખાંગડી, સ્ત્રીઠ નાનો ખાંગડો.

ખાંગડો, પુંઠ દરિયા કંઠે જે સીપ ચક્કલા કોડી વગેરે જીવડાંનાં ધર હોય છે તેમાંની એકેકી ભત. ૨ છોકરીયો રમવાને માટે, નળિયાંનાં ફીકરાંને ઘસી ગોળ કરી પોળિયાં જેવડો જે આકાર બનાવે છે તે; કુદા.

ખાંચું, નંઠ ખાનું.

ખાંચું, વિંઠ બેડું; મળતિયો; અન્દરની વાતનો બહારીતો 'ચોરનો ખાંચું.'

ખાંચ, સ્ત્રીઠ સાંકડ; ગુંચવણ. ૨ ખોટ; તોટો; તુક-સાન. ૩ બરાબર સફાઈ નહિ પણ જરા તરા રચલી જે ખોલ—જીંચુંનીચું વળેલું તે. ૪ હિસાબનો તાળો બરાબર ન મળવો પણ થોડી વધઘટ હોવી તે.

ખાંચખુંચ, સ્ત્રીઠ ખાંચ.

ખાંચખુંચવાળું, વિંઠ ગુંચવણવાળું. ૨ વાંકું; જીંચું નીચું

ખાંચડ, સ્ત્રીઠ ટેકરીની બાલુએ જે ભાંચ—ગલી તે; ખીણ.

ખાંચતું, કિંઠ સંઠ ખેંચી રાખતું; પાછું હઠાવતું.

ખાંચાખુંચી, પુંઠ-સ્ત્રીઠ ખુણા ખોચરા; ગલીકુંચી.

ખાંચો, પુંઠ સાંકડા રસ્તો; રસ્તાનો ફાટો. ૨ ખુણો; શેરી; વાસ. ૩ કોઈ વસ્તુનો વાંઝ થયેલો—આડો ગયેલો જે ભાગ તે. ૪ અટકાય; બન્ધી 'સગામાં મોત થયું છે તેથી જમવા જવાનો ખાંચો છે.' ૫ વાંધો; દરકત.

ખાંજણ, સ્ત્રીઠ જ્યાં દરિયાનું પાણી આવી થોડુંક મચી રેતું હોય તે મેદાન.

ખાંજરું, નંઠ ખુણો ખોચરો. સહજ નજરે ન પડે એવી ખુણાની અંધારી જગ્યા. ૨ બેદરકારીથી રેવા દેતું. ૩ નરગૃહ. તે.

ખાંડ, સ્ત્રીઠ [સંઠ અણડ] સેરડીના રસને ઉકાળીને તેમાં ચૂના વગેરેથી મેલ ફાંડી નાખીને ગાળતાં રેતી

જેવા આકારમાં જે પદાર્થ પડે છે તે—એ ખીટો હોય છે. જેવી જેવી જેની સફાઈ તે તે પ્રમાણે તેને તેવાં કામમાં ધાલે છે અને તેવાં તેનાં નામ આપે છે. સુરખાની, કાચળીની, વગેરે. ૨ તરવાર, પાળી, ચાકુ, સૂડી વગેરેના પાનાપર જે ખાડો પડેલો હોય તે.

—તેના મોમાં તો ખાંડ જ ભરી છે' એટલે તે મોથથી મીઠું મીઠું જ ભાલે છે.

—જા જા ખાંડ ખા' એટલે તું કે છે તેમ નથી.

ખાંડિયું, નં ૦ ખાંડિયો. ખાંડિયું છટું હોય છે અને ખાંડિયો જગીનમાં દાટેલો હોય છે.

ખાંડિયો, પુ ૦ ભાત પૈઆ વગેરે ખાંડવા સારા ભાંયમાં દાટેલો જે ખાડવાળો પથરો અથવા ખાડવાળું લાકડું હોય છે તે.

—‘ખાંડિયામાં ધાલીને ખાંડવું’—કોઈ ન જાણે એમ સંતાપવું; તાપમાં લઈને દુઃખ દેવું; કનડવું.

—‘ખાંડિયામાં માથું’—ભયકુર સ્થિતિમાં રેવું.

—‘ખાંડિયામાં માથુ મુકીને સુવું’—સાવધ ન રહે તો જોખમમાં આવી પડાય એવી સ્થિતિમાં રેવું.

—‘ખાંડિયામાં માથુ ને ધબકારે બીવું’ એ કેતી છે.

ખાંડણી, સ્ત્રી ૦ લોડાં પિત્તળ અથવા લાકડાં પરચરના જે કામમાં ઉપરનાં દરતો સાંખેલું મુસળું વગેરેના ધાથી વસ્તુ કુટાય છે—ખણાય છે—છુંદાય છે તે; ખાણી.

ખાંડવું, કિં ૦ સં ૦ [સં ૦ ખણકન] વસ્તુ જુદા જુદા ભાગમાં ઘઈ જઈ ઝીણી બને તેવું કરવાને ઉપરથી દરતા વગેરેના ધા મારવા; સાંખેલું કે પરાઈથી કુટવું.

ખાંડિયું, નં ૦ જે પથળું શિંગડું ખાંડું હોય તે. ૨ એકાદ ભેંસ—પાડું (ધરમાં હોય ત્યારે કેવાય છે કે એક ખાંડિયું છે).

ખાંડી, સ્ત્રી ૦ એક જાતનું વજન—તોલ. સુરતમાં ૨૦ મણની અને મુમ્બઈમાં ૨૮ મણની એક ખાંડી કેવાય છે. ૩, લાકડાં વગેરે જીનસાનું વજન એ તોલથી થાય છે.

ખાંડીખન્ધ, અં ૦ જેમાં ઘણીક ખાંડી હોય તેવા જથ્થામાં. ૨ ખાંડી ખાંડીને હિસાબે. ૩ જથ્થાખન્ધ; એકદમ; પુષ્કળ; ઘણું જ.

ખાંડું, વિ ૦ ખાંડ પડેલું; વચમાં ખાડો પડયો હોય તેવું.

ખાંડું, નં ૦ બે ધારની સીધી તરવાર.

ખાંડું, નં ૦ તરવાર; સમશેર; અસિ. ૨ ગરાસીઆઓમાં વરની તરફથી કન્યાને પરણવા જતાં વરનાં સગાં વાલોઆ વરના નામની એક તરવાર લઈ કન્યાને ઘેર જાય છે તે. ૧૨૦ ટુટક; આણું; કમ. “ગાયત્રી એક શિંગડું ખાંડું થયું.”

ખાંડ, ખાણ.

ખાંડું, નં ૦ મુખેલાં સગાં શોક પાળવો તે.

ખાંડ, ખન્ત. ૨ હોંસ; ઉમઝૂ.

ખાંધ, સ્ત્રી ૦ [સં ૦ રુકન્ધ] ડાકની આબુખડનો જે ભાગ તે; ખભાનું હાડકું અને ડાકો એ બેની વચમાંનો ભાગ. ૨ મળદ વગેરેની ગરદન; મોંડાનો પાછલો ભાગ. ૩ મદદ.

—‘ખાંધ આવવી’—પાડા—બળદને ગાડાએ જોઆથી તેની ખાંધપરની ચામડી ધસાઈ ધસાઈ પાકી જવી.

—‘ખાંધ દેવી’ (મુડદાને).

ખાંધિયો, પુ ૦ મડકું ઉચકનાર; ખાંધ ઉચકાને લઈ જનાર. (વાસ્તીઓના નસેસાલાર). ૨ ખુશામતિયો; હાજિયો—હા છ હા કરનાર. ૩ મદદ કરનારો; સાથી.

ખાંધું, નં ૦ કરજનું નાણું થોડી થોડી મુદતને અન્તરે જે કકડે કકડે આપ્યાં કરવું તે; અષ્ટેકી મુદત; અષ્ટેકો વાયદો; હરતો. ‘તેણે પેતાના દેવાનાં ચાર ખાંધાં કર્યાં છે.’ (જમીનની વસુલ ભરવાની મુદતને કિસ્ત કે છે.)

ખાંપણ, સ્ત્રી ૦ ખોટ; કસર; ખામી; એળ; દોષ. ૨ મુડદા ઉપર ચોરાડવાનું લુગડું; કફન.

ખાંપવું, કિં ૦ સં ૦ થોડું થોડું ખોદવું.

ખાંખ-ભ, પુ ૦ થાંબ—ભલો; સ્તમ્ભ.

ખાંલી, સ્ત્રી ૦ કમોતથી મરી ગયલાં માણસની પાછળ તેને બાળવાની—દાટવાની જગાએ જે પથરો ચોતરો વગેરે તેની વાદગારીને સારુ બિબો કરેલો હોય તે. ૨ બે પાસ થોડી થોડી કોરેલી એવી લાકડાંની જે જડીચીપોમાં ફરેકાળનાં પાટિયાં ખેસાડવામાં આવે છે તે. ૩ મસાણામાં ચિત્તા ખડકતાં જે લોખણના ઉભા ચાંભલા દાટે છે તે.

ખાંજું, નં ૦ ખાતર પૂંજે નાખવાનો જે મોટો ખાડો તે.

ખાંમું, નં ૦ ખામણું. ૨ ઢળતી જગા. ૩ જિયોના ચણિયાના ધુંટણ આગળથી શરેલા ભાગને દેવાના ડીંગડાનો કટકો.

ખાંસવું, કિં ૦ અં ૦ ઉધરસ ખાવી.

ખાંસી, સ્ત્રી ૦ ઉધરસ; ઠંસો. ૨ વાછરડા—પાડા—થોડાના વૃષણ કાપવા તે.—‘ખાંસી કરવી.’

ખાઈ, સ્ત્રી ૦ કોટની પડમે ખોદેલી જે ખાડી તે; ચર. ૨ ગામનું પાણી જે વાટે બાર કોરેલું હોય તે જોડી વાટ.

ખાઈ, સ્ત્રી ૦ ખાવાની ચીજ. ‘આઈ વાલી કે ખાઈ?’

—‘ખાઈપીને મણવું’—કોઈ પણ કામપર મણવા રેવું; કાલજી રાખવી; કોઈની ભુલ—દોષ શોધ્યા કરવા.

—‘ખાઈ બગાડવું’ ખાનારો જમ્યારે પચ્ચ કામ કરવે અશક્ત થવું તે. ‘ખાઈને ખોસ કરવું.’—નિમક-હરામ થવું.

—‘ખાઈને ખોદવું’—ઉપકારને બદલે અપકાર કરવો; નિમકહરાખી કરવી; નચણા થવું.

—‘ખાઈને જખ મારવી’—ખાધા પછી એડવાડ વગેરે કાડવો તે. ૨ કોઈ સારું કામ કીધા પછી પાછળથી તેની કોઈ પીડા નડે તે.

ખાઈજવું, કિં સં ખાવું. ૨ કોઈનું કંઈ લઈને તે પાછું ન આપવું. ૩ મારવું; સપડાવવું; બિવડાવવું.—‘બિહે છે શેણે, તે તને નથી ખાઈ જવાનો.’

ખાઈ જોવું, કિં સં ખાઈને પરીક્ષા—તપાસ કરવી.

ખાઈ પી લેવું, કિં સં ભોગવવું; ઉપભોગ કરવો;

સંસારમાં ખાવા પીવા વગેરેની મોજ મઝા મારી લેવી.

ખાઉ, વિં એ, શબ્દની પછવાડે ખાનાર- સહન કરનાર એવા અર્થમાં લાગે છે—લાંચખાઉ, માર-ખાઉ, ખાસડાંખાઉ વગેરે.

ખાઉકડ, વિં જેને ગમે તે, ગમે તે વારે વારે ખાવાની ટેવ હોય તે. ૨ જીખ્યા થયલા ને કંઈ પુછવા જતાં ગુસ્સે થઈ જવાખ દે તે. ‘ખાઉકડ શેનો કરે છે.’

ખાઉધર, વિં ખાતાં ધરાય જ નહિ તે; અકરાંતિયું. ૨ ખાઉકડ.

ખાઉપાત્ર, વિં જેને ખવડાવવાની—આપવાની દાનત નહિ પણ ખાવાની—લેવાની દાનત હોય તે.

ખાએશ, સીં [ક્રાં] ઈચ્છા; મરજી; આહેના.

ખાક, સીં [ક્રાં] રાખ; ધૂળ. ૨ જાળીને રાખ કરેલી એવું જે રસાયન તે; મારેલી ધાતુ.

ખાકટી-ખટી, સીં આંખાના મરવા.

ખાકસાર, વિં [ક્રાં] આઘાતક્રિત; નમનતાઈ ભરેલું. ૨ નીચું; હલકું.

ખાખ, સીં [ક્રાં] વસ્તુ બળી ગયા પછી જે શેષ રે છે તે; રાખ. ૨ માટી; ધૂળ. ૩ મારેલી ધાતુ.

ખાખર, પું એક જાતનું ઝાડ.—એનાં પાંતરાંનાં પતરાવળી દડિયા થાય છે ને એનાં ફૂલને કેસુડાનાં ફૂલ કરીને કે છે. (ધોળા ખાખર, કિમિયો કરવાના કામમાં આવે છે એમ કેવાય છે).

—‘ખાખરની ખીલીડી’—ઉંચા સુખ—કામનો ખીન અનુભવી. ૨ એક જ જાતનું સુખ અનુભવ્યું હોય તેવું (જન).

ખાખરી, સીં નાનો ખાખરો (ખાવાનો). ૨ તખ્ખાકુનાં સુકાઈ ગયલાં કુમળાં પાતરાં.

ખાખરો, પું ઉપસીને સારી પેઠે સેકાયેલી રોટલી. ૨ ખાખર (ઝાડ).

ખાખસુસ, અં ખામુખા; ખચીત; જરૂર.

ખાખાવીખી, વિં હેરાન હેરાન; દુઃખી દુઃખી. ૨ જેનું સર્વેસ ધૂળ મળી ગયું હોય તેવું.

ખાખી, વિં જોણે ખાખ—રાખ ચોળી હોય તે; જોગી; ખાવો. ૨ જેની પાસે કંઈ જ ધન—માલ ન હોય તે.

—‘ખાખીખાવો’—રૈસાટકો ઉઠાવી દીધો હોય તેવો. ૨ કોપી.

ખાખાખાલા-ખી. વિં પાસે કંઈ ન હોય ને ઇશકી થઈ ફરે તે. ૨ ફકડ; દાંડ.

ખાજ, નં [સં ખાધ] ખાવાની જે વસ્તુ તે; ભક્ષ.

ખાજલી, સીં ખાટલાની ધક્કા પાસે જે કાણાં કાણાં હોય છે તે. ૨ ખાવાની એક વસ્તુ. ૩ મેવો વણી વખતે સેવોના તાંતણા રેવા માટે કોઈ વાસણ ઉપર લગડું બાંધી કરે છે તે. ૪ છાજલી

ખાજલી, સીં નાનું ખાળું.

ખાજડું, નં ખાળું.

ખાળું, નં પરસુદીનો તથા ચોખાનો લોટ એમાં પુકળ થી ધાલી તળીને બનાવેલું એક જાતનું પકવાન.

ખાટ, સીં હિંચક બાંધવાનો પાયાવાળો—વનાનો જે નાનો ખાટલો તે; છપરખાટ. ૨ લાલ; ફાયદો.

ખાટકી, વિં જનાવરોને કાપીને તેના માંસને વેચે તે; કસાઈ. ૨ નિર્દય; ધાતકી; હિંસક; ફૂર.

ખાટકીવાડો, પું જ્યાં કસાઈ રેતા હોય અથવા જનાવરોને કાપતા હોય તે મોટલી.

ખાટખડુંમડું, નં એક જાતનાં પાંદડાં—એ સ્વાદે ઘણાં ખાટાં હોય છે. ૨ એક જાતનાં ચોર જેવાં ફળ જે સ્વાદે ખટમધુરાં હોય છે.

ખાટલી, સીં મરી ગયલાં માણસને મસાણ લઈ જવા સારુ જે એ લાંબા વાંસ ઉપર કામડીઓ બાંધી લઈ સુવાડે છે તે; ઠાંકડી; કરકટી. ૨ નાનો ખાટલો. ૩ માચી.

—‘હુત તારી ખાટલી જાય’—એટલે તું મરી જાય.

ખાટલો, પું [સં ખટવા] ચાર પાયાવાળું ઊંચું સુવાનું જેને વચગાળે પાટી—પક્ષાસીની દોરી ભરેલી હોય તે; ઢોલિયો.

—ખાટલો ભરવો—ખેંચવો—તાણવો.

—‘ખાટલે પડવું’—ખાટલો ભોગવવો’—એટલે મંદવાડ આવવો—ભોગવવો. ‘તેણે છ મહિનાનો ખાટલો ભોગવ્યો.’

—‘ખટની ખાટલો’—પુરું થતાં ઘણો કાળ લાગે ને ઘણી માથાફાડ પડે તેવું કામ. ૨ ઘણી માથાફાડ કરાવે તેવું માણસ.

—‘ખાટલે મોટી ખોડ કે ચોથો પાયોજ નહિ’

—એક દુર્લ્લેખ એવો કે બધા સદગુણને ઢાંકે.

—‘ખાટલો આવવો—હોવો’ (સુવાવડ—મંદવાડનો)

ખાટવું, કિં સં ફાયદો મેળવવો; કમાવું.

ખાટું, વિં આમલી, દહીં વગેરેના સવાદનું. (છ રસ—સવાદમનો એક). ૨ બગડી ગયેલું. ૩ નુકશાન પામેલું

—‘તેનું મન ખાટું થઈ ગયું.’ કચવાયેલું;—નારાજ

—દલગીર થઈ ગયું.

—‘ખાટુંખારું ચાખવું’—તડકા છાયો જોવો; સુખદુઃખનો અનુભવ લેવો.

—‘ખાટુંમોળું થઈ જવું’—ઉપયોગમાં ન લઈ શકાય એવી સ્થિતિમાં આવવું (ખાધાનો પદાર્થ). કોઈ ભરાવું. ‘આટલા બધા ખાટા મોળા ફેનાપર થાયો છો?’ (સત્યભામા નાં).

ખાટુંખડચ-સ, વિં ૦ અતીસ ખાટું.

ખાટુંપડું, સીં ૦ છોકરો પરણ્યાની જે નાત જમાડવી તે. ૨ પરણ્યાના મુકરર કરેલા દિવસનો આગલો દાંડા.

ખાટોડી, સીં ૦ એક જાતની ખાટી ભાજી.

ખાડ, સીં ૦ ખાડી; ખાઈ; ખાડો.

ખાડી, સીં ૦ નદીના જેટલા ભાગમાં ભરતી આવે તેટલો તે ભાગ. ૨ દરિયાનો ભાગ સાંકડો થઈને જમીન તરફ ગયો હોય તે. ૩ ગામનું પાણી આર ફાડવા સારું જે ઉછડો ને લાગ્યો ખાદેલો ખાડો તે.

ખાડે, નં ૦ ભેંસનું ટાળું.

ખાડો, પુ ૦ નકર વસ્તુને ખાદેથી—કાતરેથી જે ઉછડાય થાય તે.—‘જમીનમાં ખાડો ખોદ’ ૨ નુકસાની; ખોટ.

—‘ખાડામાં ઉતારવું—નાખવું’—નુકસાન કરવું; નુકસાનીમાં આણવું.

—‘ખાડો પડવો’—મોટું નુકસાન જવું; ધન-ધામાં મોટી ખોટ આવવી.

ખાણ, સીં ૦ [સં ૦ ખાનિ—ખનિ] જમીનની અન્દર ખાદેલો ખાડો જેમાંથી ધાતુ ખોદી કાઢવામાં આવે છે તે. ૨ અનાજ ભરી રાખવાને જમીનમાં ખાદેલો જે ખાડો તે. ૩ જ્યાંથી—જેની પાસથી પુષ્કળ દ્રવ્ય—સુખ મળ્યાં કરે તેવું ઠંકાણું—કામ—માણસ. ૪ જે ચાર જાતમાં પ્રાણીમાત્રની વૈયજ કરવામાં આવી છે તેમાંની એકેક—સ્વેદજ, અણજ, ઉદ્ભિજ ને જરા યુજ. ૫ આફેલું અનાજ જે દોરને ખવડાવવામાં આવે છે તે.

ખાણિયું, નં ૦ ખાંણિયું.

ખાણું, નં ૦ જમણ; મોજન. ૨ કોઈ મોટાને જમવા તેડવું તે. ૩ ખાણું; મુઆનો શોક.

—‘ખાણું ખરાય થવું’—મોટું નુકસાન થવું; ધન-ધા રોજગાર અન્ધ થવો. ૨ ખાવેપીવે હેરાન થવું.

ખાણ્યાં, નં ૦ છોકરીઆ હિચકે ખેસી એક પછી એક સામસામાં મોલ જે રાગમાં ગાય છે તે. મોલ પણ ખાણ્યાં કેવાય. ‘વીરા વરણાગિયા એસીસેરે કેળાં, હાંકમ દરખારનાં તેડાં રે, મારા વીરને. વીરા વરણાગિયા એસીસેરે રૂડી, એ વરણાગી રૂડી રે, આપણાં ફૂળની.”

ખાણળી, સીં ૦ ખાંણળી.

ખાતમુરત, નં ૦ [સં ૦ ખાતમુહર્ત] ધર, હવેલી વગેરેના પાપો નાખવાનું જે રૂડું મુહર્ત તે.

ખાતર, નં ૦ ઘાસ છાણ વગેરે કોઈ ગયલો કચરો. ૨ પાક સારો કરવા સારું ખેતરમાં ઘાસ છાણ વગેરેનો જે કોઈ ગયલો કચરો નાખવામાં આવે છે તે.—કેટલાંક આડ—છોડને કોયલાં માછલાંનું, કેટલાંકને ખોળાનું એમ ખાતર માફક આવે છે. ૩ ઘરમાં પેસવા સારું ચોરલોક ભીતમાં જે બાકાર પાડે તે—‘ખાતર પાડવું’ કેવાય છે.

ખાતર, સીં ૦ [આં ૦] આગતાસ્વાગતા; સરભરા. ‘પરોણાની ખાતર કરવી જ જોઈયે.’ ૨ શરમ; દરકાર—‘શું કરું મારે તેની ખાતર રાખવી પડે છે.’ ૩ તર-પ્રદારી; પક્ષ. ‘તું તેની ખાતર કરે છે એ ઠીક નહિ.’

ખાતર, અં ૦ વાસ્તે; કાળે; માટે.

ખાતરજમા, સીં ૦ નમ્રી કરી આપવું તે; સાથેતી સાથે મનનું સમાધાન કરવું તે; ખાતરી; પતીજ. ‘ખાતરજમા કરવી—કરી આપવી.’

ખાતરણી, સીં ૦ છાણાંની ભરેલી ગાડી—હજાર છાણાંની.

ખાતરદારી, સીં ૦ તરફદારી; પક્ષ. ૨ શરમ; દરકાર.

ખાતરનીશાં, સીં ૦ ખાતરજમા.

ખાતરખુંજે, પુ ૦ ઘાસ છાણ ને વાસીદાનો કચરો.

ખાતરવું, કિં ૦ ગાળ દેવી.—‘તે સહુની માનુંને ખાતર તો આવે છે.’ ૨ ખાતર નાખવું.

ખાતરી, સીં ૦ ખાતરજમા; સાથેતી; નિશ્ચય. ૨ વિશ્વાસ પતીજ; ઇતિવાર. ૩ વણકરની એક જાત.

ખાતરિયું, નં ૦ ચોર લોકાનું ખાતર પાડવાનું કોશન આકારનું હથિયાર; ગણિશિયું.

ખાતાંપીતાં, ગુજરાત કરતાં છતાં. ‘તેને ખાતાંપીતાં વરસદાંડે સો રૂપિયા પક્ષા રેછે—અર્થે છે.’

ખાતાંપોતાં, નં ૦ હિસાબકિતાબ. ૨ લેણદેણની ચોપડીયો.

ખાતાંખંધી, સીં ૦ અક્રેક ખેડુતે સરકારને આટલું આટલું ભરવું ભરવું એવું જે નામ પાડી આપેલું તે. ૨ ખાતાં પાડી આપવાં તે.

ખાતાખાડી, સીં ૦ ખાતાંમાં જમે ઉધાર બાદ કરતાં જે બાકી રઈ હોય તે.

ખાતાવહી, સીં ૦ રોજમેળમાં જમેઉધાર થયેલી રકમો; તેરીખ અને મેળનાં પાનાં જે ચોપડીમાં ખાતાંવાર ટાંચી જમે ઉધાર કર્યામાં આવે છે તે.

ખાતાવાર, અં ૦ અક્રેકનું ખાતું બતાવ્યું હોય તેમ.

ખાતું, નં ૦ ખાતાવહીમાં અક્રેક શખસનો ભુદો ભુદો પાડેલો જે જમે ઉધાર—હિસાબ તે. ૨ લેણદેણનો હિસાબ. ૩ પ્રકરણ; કામ; વિષય. ૪ કામકાજની વૈયજ.—સરકારી ખાતું, વેપારી ખાતું વગેરે.

ખાતેદાર, પુ ૦ જમાળ-દીમાં જેનું ખાતું હોય તે ખેડું.

ખાતેપીતા, વિં સારી પેઠે ગુજરાન કરી શકતો હોય તે; છેક કઢાળ હાલતમાં નહિ તેમ પૈસાદાર પણ નહિ તે. **ખાદી**, સ્ત્રી એક જાતનું ધણું જ મહું સુતરાઉ કપડું; ઉતરતી જાતની દોડી.

ખાધ, સ્ત્રી ખેાટ; ટોટો; નુકસાન. ૨ ખોરાક; ખાવાનું. ૩ ખેાડ; ખાંપણ—હીરા મોતી વગેરેમાં હોય તે.

ખાન, પું [ફાં] મુસલમાનમાં શાહજાદા અમીર મોટા ગૃહસ્થ વગેરેને એ ઉપનામ હોય છે.

ખાનગી, વિં [ફાં] ધૂયું; જાહેર—પ્રગટ નહિ તેવું; મનમાં—ગુપ્ત—રાખવા જોગ.

ખાનદાન, નં [ફાં] વંશ; કુળ; ઓલાદ; કુટુંબ. વિં કુળવાન; જિયા—સારા ઘરનું.

ખાનપાન, નં ખાવું પીવું તે; ખાવા પીવાની તજવીજ—સામગ્રી. 'તેનું ખાનપાન સારું છે.'

ખાનું, નં [ફાં] ઘર; જગા; ઠેકાણું.—(શબ્દની પછવાડે મુકવામાં આવે છે.)—અન્નીખાનું, દારુખાનું, છાપખાનું, મોદીખાનું, દિવાનખાનું, વગેરે. ૨ પેટીની બાજુએ અથવા વચ્ચે જે જુદા જુદા ભાગ કચ્ચા હોય તેમાંનો એકેક. ૩ કપાટમાં મેલવા મુકવાને કરેલા જે ભાગો તેમાંનો એકેક—કોઈ જુદા પડતા હોય તે કોઈ જડેલા જ હોય, ૪ કાથળી, ચમચી વગેરેમાં કપડાંના પડદાઓથી કરેલા જે ભાગ તેમાંનો એકેક. કોઠો; ઘર. ૫ જુદી જુદી બાબત લખવાને કાગળપર સાંધથી આંકા કરી જુદા જુદા ભાગ કચ્ચા હોય તેમાંનો એકેક. ૬ બોજન; ખાવાનું; જમણુ. —'ખાનેઆખાદ' એટલે ખાવેપીવે સુખી.

—'ખાનું ખરાબ થાય'—ખાવે પીવે હેરાન થાય.

ખાપ, પું-સ્ત્રી મોડું જોવાનો કાચ; આરસી; દરપણ.

ખાપણ, નં મુહાને ચોરાડવાનું કપડું; ખાંપણ.

ખાપરિયું, નં દુખતી આંખમાં જે જસતનું ભરણ ભરવામાં આવે છે તે.

ખાપરી, સ્ત્રી નાકમાં મળતા જે પોપડા બાજે છે તે; ગંગો.

ખાપરો, વિં ખળ; હુચ્ચો; કાળાધાળાં—ઉંધાં ચતાં કરનાર; કોષથી ગાંભીરો ન જાય એવો માણસ.

ખાપરેફોડિયો, પું એક બીજની સાંસણીથી નકાર કામ કરનારામાંનો જે એકેક તે. ૨ ઘડીમાં લેડે ને ઘડીમાં એક થાય એવા જે એ તેમાંનો એકેક જણ. ૩ સરખે સરખા દરીફામાંનો એકેક.

ખાપું, કિં સં થોડું થોડું ખેાડવું.

ખાખડું, નં નાનું ખાખિયું.

ખાખોચિયું, નં પાણીથી ભરેલો નાનો ખાડો.

ખામ, પું સ્તમ્ભ; થાંભલો; ૨ ખભો.

ખામણું, નં પ્રાણિયારાખર અથવા ખાળની કોર ઉપર ગોળી—પાણીનું વાસણ મુકવા સારુ ચાર પાસ કોર-ણવાળો જે ખાડો રાખેલો હોય તે. ૨ ઝાડની આગળ પછવાડે જે છાછરો કપારો તે.

ખામસ, ખામોશ.

ખામી, સ્ત્રી [ફાં] ખેાડ; કસર; અપૂર્ણતા.—'પડવાથી ખામી આવી'. ૨ કાચી સમજ; મૂખાઈ. ૩ તક્લી; અછત.—'શાકમાં ગોળની ખામી છે'. ૪ એળ. 'એવા ન થતાં એના ઘરને ખામી આવી.'

ખામુખા, અં [ફાં] નમ્રો; ખરેખર; ખચિત.

ખામોશ-શી, સ્ત્રી [ફાં] ખમી જવું તે; સાંખી રેવું તે; ક્ષમા. ૨ ધીરજ; સમુરી. ૩ ગુસ્સો દખાવી રાખવો તે. 'હું ખામોશ ખાઈ ગયો.'

ખાયડી, સ્ત્રી પેદાશ; મળતર. ૨ કોઈના માલમાંથી અથવા વેપારમાંથી જે છાની રીતે ખાવું તે.

ખાયો, પું અપડ; તપણ; ખારદાન. ૨ લિફ્ત.

ખાર, પું [સં] ક્ષાર મીઠું—લૂણ; એની જાત—ખાસિયતની જે વસ્તુ તે—ખાપડખાર, ટકૂણખાર, નવસાર ઈં ખાર શરદીથી પિગળે છે—આસડમાં કામ આવે છે. કેટલાક ખાર, ધાતુને જલદી ગાળે છે. કેટલીક વનસ્પતિની રાખ પણ ખાર ફેવાય છે. ૨ જે જમીનમાં મીઠા સિવાય બીજું કંઈ ન થાય તે; ખારી જમીન. ૩ વેર; અદાવત; કીનો; દૂપ. ૪ અરીસ્યા; અદેખાઈ. 'ખાર રાખવો'.

ખારપાટ, પું ખારવાળી મીઠું—પાકનું હોય તે જમીન.

ખારપાટિયું, સ્ત્રી આખો દાંડા મનમાં બળ્યાં કચ્ચાથી શરીર નખળી પડી ગયેલી જે સ્ત્રી તે. નં જે કામ હાથમાં લીધું હોય તેપર મંથા રેનાર.

ખારવાન, ખારવું.

ખારવું, નં તળાઈ ગોઠડીને સારુ જે જાડું રંગેલું કપડું તે.

ખારવો, પું વાણુ ખેડનારો; ખલાસી (પછી ગમે તે જાતનો). ૨ છાપરાં ચાળનારો. ૩ એક જાતનો ગોળ.

ખારાટ-સ, સ્ત્રી વસ્તુમાં જે ખારાપણું તે; થોડુંક ખારું તે.

ખારાજ, વિં દરિયાનાં પાણી આવવાથી ખેડાણુ ન થાય તેવી ખારવાળી (જમીન).

—'ખારાજ કરવું'—રફ કરવું, ઉપયોગમાં ન લેવું.

ખારિયાં, નં ચિલડાં કાળિક્ષ્ણાં વગેરેને મીઠામાં આથી સુકાવેલાં તે. ખારિયું એક વચન. ૨ ભુખેખરવું તે; ભુખ્યાં રેવું પડવું તે. 'આજ તો તારાં ખારિયાં થયાં.'

ખારિયું, વિં ખાર—વેર રાખનારું; ઝેરીયું.

ખારી, સીં એક માપ—એક દાણે તે સોળ દોણીની ખરાબર. ૨ લોટ જેવું હલકા પ્રકારનું મીઠું—નદી કે દરિયાના લાકાની ખારી માટીમાંથી કાઢેલું ૩ ખારા સવાદવાળી વસ્તુ.

ખારું, વિં ખારો સવાદ હોય તેવું. ‘ખારું ખારું જિસ’—ધણું જ ખારું. ૨ અદેખું; ઝેરીલું.

ખારેક, સીં એક સૂકા મેવો; સૂકું ખજૂર.

ખારેકપાક, પું ખારેકને ખાંડી તેમાં બદામ વગેરે મસાલા તથા ધી નાખી જે પદાર્થ બનાવવામાં આવે છે તે.

ખારેખી બોર, નં ખારેક જેવાં મોટાં બોર.

ખારો, પું સન્ધ્યોરો; પાપડખાર.

ખારોડ, વિં ખારવાળી.

ખાલ, સીં ચામડી; ત્વચા. ૨ છાલ; છોલ. ૩ પૂઠ; કડો. ‘હવે મારો ખાલ છોડતી’.

ખાલપા, પું જનાવરોની ખાલને સાફ કરી કામમાં આણવા ભેજ તૈયાર કરી આપનારો. ૨ જુના જોડાને શીવનાર—ઠીંગડાં મારનાર. ૩ એક જાત.

ખાલવડું, કિં સં ખાલી કરવું; કાલવડું.

ખાલસા, પું [આં] સરકારની જ પાસેથી લઈને ખેડવા રાખેલી જે જમીન તે; જે જમીન—ગામની પેદાશ વસુલનો લેનાર માલેક સરકાર છે તે. ૨ સરકારી. ૩ ખીજ રાખ્ય—દેશને જીતી લઈ પોતાના રાખ્ય—દેશ સાથે જોડી દેવું. ‘ખાલસા કરવું’.

ખાલી, સીં શરીરનું એકાદું અક્ષુડાણમાં આવેથી (યાં લોહીનું ફરવું બંધ થયેથી) તેનું થોડીવાર જે બેર ખારી જવું—ખંચાઈ જવું તે; અજણી. ‘ખાલી આવી’ એમ કહેવાય છે.

ખાલી, વિં [આં] કાલું; જ્યાં કંઈ જ ન હોય તેવું (કોકાણું) ૨ ભરેલું ન હોય તેવું. ૩ નકામું; અમસ્તું; વ્યર્થ; વગર મતલબનું. ૪ માત્ર; એક જ. —ખીજ તો કાંઈ નથી બોલતા, ખાલી એક તે બરબડ કરે છે. ૫ પૈસા વગરનું; જેની પાસે કંઈ ન હોય તે (માણસ).

—‘ખાલી હાથે જવું’—સારું—પુણ્યનું કામ કીધા વિના મરી જવું તે.

ખાલીપડવું, કિં અં કોઈ ન વાપરે તેવું થવું; ન વપરાવું. ૨ કોઈ દરજ્જાપરથી તેના અધિકારીનું ખીજે ટૂંકાણું જવું થયેથી તે દરજ્જાને ખીજના આવતાં સુધી અધિકારી વગરનો રૂવા. ૩ શરીરે નળણું થઈ જવું.

ખાલીપીલી, અં વગર કારણે; વ્યર્થ; અમયું.

ખાલું, નં જોડાનું ઉપલું ચામડું. ૨ વણતરના કાંઠામાં ભેરવી રાખવાનો તેતર—બરુનો કડકો. ૩ અનાજના ઢગ ઉપર પરાળ—તાડછાં વગેરેનું જે ઢાંકણું તે—‘ખાલાં વાળ્યાં’ કહેવાય છે. ૪ કપારો.

ખાલું, વિં ભરેલું નહિ તે.

ખાલેશ, વિં [આં] સાફ; ખુલ્લું; નિર્મળ; કૂડ-કપટ વગરનું. ‘ખાલેશ દીલ’.

ખાવન્દ, ખાવિન્દ.

ખાવરું, વિં જે તે ખાયાં જ કરે તે; ખાવા ઉપર વિશેષ લુણા હોય તે.

ખાવાનું, નં ખાવાની કેંઈ ચીજ; ખાઉ. ૨ ખોરાક; ખાનપાન.

ખાવિન્દ, પું [આં] ધણી; શેઠ; સરદાર; હાકિમ; ઈશ્વર. ૨ ધણી; પિયુ; વર; ભરતાર.

ખાવું, નં કાચુંકાં ખાવાનું; ટીમણું—લાકુ મેવો વગેરે.

ખાવું, કિં સં [સં] ખાધ. ખાઈ—ખાણું અમ—ફળ—માંસ મોડામાં મુકી દાંતથી ચાવી ગળી જવું. ૨ રાંધેલું જમવું; ભોજન કરવું.

—હક વગર છૂપી રીતે કોઈની પાસેથી; લેવું. ‘લાંચ ખાવી’.

—સોપેલા માલ—નાણાંની ચોરી કરવી; ઉચાપત કરવી. ‘શેઠ—સરકારનાં નાણાં ખાધાં—ખાઈ ગયાનું તેને માથે તોહોમત છે.’

—વગર હકે પોતાના ઉપભોગમાં લેવું. ‘તે તેને ખાવા બેઠો છે—તે તેનું સર્વસ ખાઈ ભય છે’.

—વાપરવું; ભોગવવું. ‘ખાપદાદાનું રળેલું છે તે બેઠો બેઠો ખાય છે—ખાયાં કરે છે’.

—ખરચ કરાવવો; કામમાં લેવો. —‘તે હવેલીએ ૧૦૦૦૦ રૂપિયા ખાધા,’ તે મુકરદમો હજારો રૂપિયા ખાઈ ગયો.’

—ખમવું—તાણે થવું—વેડવું. —‘તે માર ખાય છે.’—‘તેણે ટાડ તડકો બહુ ખાધો છે’.

—ખુલ્લી હવા ફેરસામાં લેવી. —‘તે હવા ખાવા ગયો છે’.

—મોડેથી મુકન બોલવા. —‘કુસમ ખાવા.’

—ઝાસડકામમાં લેવું. —‘તે હવા ખાય છે’.

—ચિડિયાં કરવાં; બિવડાવવું. —‘તે મને ખાવા ધાય છે’.

—નિરાંત ધરવી. —‘દમ સાસ—થાક ખાવો.’

—ફરવું; આવવું. —‘ફેરા ખાવા,’—છીંક ખાવી.’

—ખાવા લેવો. —છાકરીના પાંચ હજાર ખાવા લીધા. શિરસ્તા કરતાં વધારે રૂપિયા લેવા (કન્યા પરણાવવાને).

—ખુલ્લુ મૂકવું. —‘તડકો ખાવો.’ [ખાધો છે].

—જંદગીના ફેરફાર ભેવા. —‘દાડ તડકો બહુ’

—ખાનાર પોતાને ઈશ્વર આપનાર, ‘ખાધેપીધ દિવાળી’ એ કહેવત છે.

ખાવો, પું સીમ—ખેતરમાં ધણાં ઉપડાં ગયલાં મૂળનું એક જાતનું ઘાસ. ‘ખાવા ખોદી કાઢવો.’

ખાસ, વિં [આં] પોતીકું; પોતાનુંજ. ૨ વિશેષ; અગતનું; ખસુસ કરીને; જરૂર. ‘હતી આખ્યાની આશ, ખાસ દોપોતસવી પારે રે.’ ૩ મગનું; સારું.

ખાસગત-ગી, વિં [આં] પોતીકુંજ. ૨ ખાનગી; જરૂરનું; વિશેષ.

ખાસડકુંદો-ખેરો, વિં ખાસડાં—ઠપકા ખાયાં કરે તે (પુરુષ).

ખાસડાંખાણ, સ્ત્રી મશકરી અથવા ગુસ્સામાં એક ખીનપર જે ખાસડાં મારવાં તે. ૨ હોળીમાં એક ખીનપર ખાસડાં ફેંકવાં તે.

ખાસડાંખાઉ, પું ઠપકાથી ન શરમાય એવો; નીચ; હલકો.

ખાસડાખેર, વિં ખાસડકુંદો.

ખાસડિયાં કેળાં, નં એક જાતનાં લાખ્યાં કેળાં.

ખાસડું, નં ધસાર્થ ગયેલા પગે પેરવાનો જેડો.

—‘ખાસડાં મારવાં’—ઠપકા દેવો; ધમકાવવું.

—‘ખાસડારાત’—હું કંઈ જાણુતો નથી કે જાણવાની દરકાર નથી તે બતાવે છે. ‘કયા ખાસડારાતને કે છે.’

—‘ખાસડાને તોલ’—હલકું; માલ વગરનું; નીચ; પાણ.

—‘ખાસડે મારી’—ખેદરકારી બતાવતાં બોલાય છે. ‘ગઈ તો ખાસડે મારી ગઈ.’

ખાસદાર, પું સાથે રેનારો. (ચાકર, સિપાઈ વગેરે).

ખાસદોસ્ત, પું ધણેજ વાલો દોસ્ત; છાની વાત જાણનારો દોસ્ત.

ખાસખરદાર, પું સરદારના હથિયારો જાયકનારો સિપાઈ વગેરે.

ખાસાનુંખીડું, નં મન્દિરમાં ઠાકોરજીને જ સારુ અથવા મહારાજને જ સારુ બનાવેલું જે ખીડું તે. ૨ ચોખ્ખું ખીડું.

ખાસિયત, સ્ત્રી [આં] પદાર્થનો ગુણ—ધર્મ; જનનો સ્વભાવ; પ્રકૃતિ. ૨ ટેવ; આદત.

ખાસું, વિં [આં] મહેનું; સારું; સુંદર; સ્વચ્છ; રૂઢું.

ખાસું, અં વા:વા:; સારું. ૨ ઠીક થીલું; સાબાશ! ભલે!

ખાળ, પું ત્રાવા બેસવાની-પિશાબ કરવાની-પાણી ઢોળવાની જે ચોકડી તે.

—‘ખાળે જવું’—પિશાબ કરવા જવું—(એ શબ્દ ઘેરાં વાપરે છે).

—‘ખાળે બેસવું’ (પિશાબ કરવા, ઝાડે ફરવા, માઠાં માણસે).

ખાળકુંડી, સ્ત્રી ખાળની પાસે પાણી ભરાઈ રેવાનો જે ખાડો અથવા કુંડો દારેલું હોય તે.

ખાળકુંવો, પું સન્ધાસનો ઉછડો કુંવો. ૨ ગન્ડુ પાણી જવાનો ઉછડો ખાડો—કુંવો.

ખાળવું, કિં સં અટકાવવું; રોકવું; વચમાંથી બન્ધ પાડવું; થોળાવવું.

ખાળો, પું અટકાવ; રોકાણ; હરકત. ૨ ખોટી થવું—રેવું—તે; વિલમ્બ; વાર. ૩ બન્દર (ગોધાનો ખાળો).

ખિચખિચ-ચાણ, અં ખિચાખિચ.

ખિચગાલું, નં માલ ભરવાનું મેઢું ગાડું; ખટારો.

ખિચડી, સ્ત્રી એકડા મેળવેલા જે દાળ ચોખા તે (પછી રંધેલા કે કાચા).

ખિચડો, પું આખા મગ ચોખા વગેરે ધણાં અનાજ એકડાં મેળવીને રંધેલો એવો જે પદાર્થ તે. ૨ મેળસેળ કરી નાખેલા પદાર્થોનો જે એકડો જથ્થે તે; શેળમેળ.

ખિચાખિચ-ચોખિચ, અં છેકજ પાસ પાસે આવી ગયેલું હોય તેમ; લગોલગ; અડાઅડ.

ખિજગાલું, ખિચગાલું.

ખિજડો, પું એક ઝાડ; સમડો.

ખિજમત, સ્ત્રી [કાં] તાબેદારીથી સરભરા કરવી તે; ચાકરી; સેવા. [લોખંડો.

ખિજમતદાર, પું ચાકર; સેવક; ખવાસ. ૨ શુભામ;

ખિજવવું, કિં સં ગુસ્સે કરવું; ચિડવવું; સતાવવું; પજવવું.

ખિજવું, કિં અં ચિડવું; કોપવું; ચરભાડવું; ઠપકા આપવો; ધમકાવવું.

ખિજવાવું, ચિડાવું; ક્રોધે ભરાવું.

ખિટલિયાળું, વિં આંકડીવાળું; વાંકડિયું. ખિટલિયાળા કેશ. [વાટ—ગલી તે.

ખિણ, સ્ત્રી એ ટેકરિયોની વચમાંની જે સાંકડી

ખિતાબ, પું [આં] માન—પદવી—કુળ—આપ્તર દરજ્જે ખાનદાન દેખાડવાનાં સરકારથી મળેલું જે ઉપનામ તે; અલકાબ.

ખિજમત, ખિજમત.

ખિજ, વિં ધાં [સં] દુ:ખી થયેલું; ધન પામેલું; દુ:ખી; આશાભંગ; શોક વગેરે કારણથી પીડિત. ૨ થાકેલું.

ખિજતા, સ્ત્રી ખિજ થવું તે.

ખિમણું, નં નાકની નથ—વાળીના આંખમાં ધાલેલો હિરો.

ખિરાજ—ખીરા, સ્ત્રી કાકડી.

ખિરોદક, નં ઘેરાંને પેરવાનું એક જાતનું ભાતવાળું રેશમી લુગડું.

ખિલકોડી, ખિસકોલી.

ખિલડો, પું વાંસની ભુંગળીમાં ધાલેલો ખેરના લાકડાનો ખીલો જે ધણીના નીચલા પડની વચ્ચે હોય છે તે.

ખિલત, પું [આં] માનનો પોશાક; સરપાવ.

ખિલમાકડી, ખિલડો અને માકડી (ધણીનાં).

ખિલવવું, કિં સં ખિલે તેમ કરવું. ૨ ચડાવવું; બકાવવું; ઉસકેરવું.

ખિલવું, કિં અં ઉઘડવું; પુલવું; મોડું થવું. (પુલની કળી વગેરેનું.) ૨ શોભવું; રૂપે સુંદર દેખાવું; દીપવું. ૩ ખુશીમાં આવવું; ખુશી—રૂઝમાં આવી વાતો કરવી ગાવું બગાવવું વગેરે. ૪ કોઈના કેવા શિખવવા ઉપરથી ભેરસામાં આવી ઉસકેરાઈ કોઈના ઉપર ઉતરી પડી મેણાં મારવાં ગાળો દેવી વગેરે; ફાટવું.

ખિલાડી, વિં રમત—ખેલ કરનાર. ૨ ખીબને રમ્મડી—ખુશ કરી પોતાની મતલબ સાધી લેનાર. ૩ ચતુર; કિસમી; કળાકુશળ.

ખિલાપારી, સ્ત્રીં લુહાર—ધડિયાળીનું પેચ પાડવાનું ઓળાર.

ખિલાવવું, ખિલવવું.

ખિલિખટકો—ખટ, અડ; હરકત; નડતર. [ખાંનાં.]

ખિલિપસિયારાં, ખીલી અને પસિયારાં, (કક્ષાં સાંક-ખિલોડી, ખિસકોલી.

ખિલોણું, નં [હિં] રમકડું.

ખિલેલો, પું મશકરીમાં અથવા કાઈને ચિડવતી વેળા મુઠ્ઠી વાળી અકુટો દેખાડવો તે; ડેચું.

ખિસકોલી, સ્ત્રીં ચાર પગનું, લાગ્નું, શરીરે લાગ્યા ખાલવાળું અને ગુચ્છાદાર પુછડીવાળું નોળિયાના આકારનું જનાવર.—ઝાડપર દોડે છે; ખલેડી—રી.

ખિસમિસ, સ્ત્રીં [ફાં] સારી પેટ પાકી જય ત્યાં સુધી માંડવાપર રેવા દીધેલી અને પછી તડકાથી—ભડીની મારફતે સુકેલી દરાખ તે.

ખિસર, સ્ત્રીં સન્કાન્ત; ઉતરાણું.

ખિસવું, ખસવું.

ખિસાકાતરું, પું માલમ ન પડે તેમ ખીસાં કાતરી માયની વસ્તુ લઈ જનાર; ચોર.

ખિસાંખરચ, પું હિલને પસન્દ કરતી ચીજ ખરીદ કરવા સાર ખીસામાં રાખેવું જે જૂજ નાણું તે. ૨ માઆપ—વાલી—ઉપરી તરફથી સાધારણ વપરાસ માટે મહિને મહિને આપવામાં આવવું નાણું તે.

ખીખી, અં દાંત ફાડીને હસે તેને ખીખા હસે છે શું? એમ કેવાય છે. [લિટ તે.

ખીચી, સ્ત્રીં પાણીથી બાંધીને બારેલો જે જુવારનો ખીજ, સ્ત્રીં ચીંસ; રીસ; ગુસ્સો. ૨ જેથી કોઈને ચીંસ ચડે તેવો તેની મશકરીમાં વારે વારે વપરાતો જે શબ્દ તે.

ખીટી, સ્ત્રીં પાથડી લુગડાં વગેરે ભેરવવા સારૂ ભીતમાં ચણેલા ફરેકાળમાં જડેલો લાકડાનો જે કકડો—લોડાનો જે આંકડો તે.

—‘ખીટીએ પોતિયું’—જોખમ—ઉચાટ વગરનાં ધન્ધા—નોકરી—સ્થિતિ તે; નિરાંત; ચિન્તા વગરની હાલત.

—‘ખીટીએ મૂકવું’—વિસરી જવું. ૨ દૂર રાખવું; ઠોકણે મૂકવું.

ખીટો, પું ભાંયની અન્દર દાટેલો લાકડાનો કકડો. ૨ ભાગી ગયેલી ડાળીનો ઝાડ સાથે વળગી રહેલો જે ભાગ તે; ખુટો.

ખીણ, ખિણ.

ખીણ, ક્ષીણ.

ખીમો, પું [આં] છુંદેલું—ક્યુમર કરેલું માંસ—ગોશ. —‘ખીમો કરવો’—માંસનો છુંદો કરવો; ધણો માર મારવો.

ખીર, સ્ત્રીં [સં] ક્ષીર ઉપરથી] પાણીમાં ચોખા બારી તેમાં થોડું દૂધ તથા ખાંડ નાખી બનાવેલો જે પદાર્થ તે. ૨ ઉકળતાં દૂધમાં ચોખા નાખી એ બ્રાખા પછી ખાંડ નાખી બનાવેલો જે પદાર્થ તે; દુધપાક.

ખીરું, નં (પૂડા જલેખી ભળ્યાં કરવાને) મસાલો નાખી પાણીથી ઢીલો કરી ચોળી તૈયાર કરેલો જે આટો તે. ૨ કોઈ પથ્ય બંડો રગડો (કાદવનું ખીરું.) ૩ સુવાવું દૂધ; ભેંસ ગાય વગેરે વિષાય ત્યારે જે બે ત્રણ દિવસ સૂધી દૂધ નીકળે છે તે. એ ધણું ચીકણું હોય છે. ૪ ચણા મગ મઠ વગેરેના લોટમાં મરચું મીઠું નાખી પાણીથી કરેલો બંડો દૂઝો.

ખીલ, પું જુવાનીમાં આવતાં કેટલાંક સ્ત્રી પુરુષોનાં મોડાંપર થતી જે ફાલી તે. ૨ આંખ દુખવા આવ્યાથી આંખના પાળાની અન્દર જે ચિપડા—મસા બન્ધાય તે. ૩ ઘણીના હેંકલા પડમાં વચ્ચેવચ જે ખીલી હોય છે તે. (ખિલમાકડી.)

ખીલારખું વિં એકને એક ખીલે બન્ધાઈ રે તેવું (દોર).

ખીલવું, કિં અં પ્રવૃક્ષિત થવું; ફલવું; ૨ રંગમાં આવવું; લેહરમાં આવવું; ૩ પ્રકાશમાં આવવું; સુશોભિત થવું; રૂપદાર બનવું. ૪ સાંધવું (ગોદડું); ચાદરને બખિયા મારવા—ખાદીનાં બે પાટને બખિયા મારી—સાંધીને ચાદર બનાવવી; ગોદડાને ટાંકા મારવા.

ખીલી, સ્ત્રીં બે વસ્તુ બેડાઈ રે—એક ખીબથી છુટી ન પડે તેને સારુ વચમાં મુકેલી લાકડાં—ધાતુની સળી. ૨ જખીતમાં ડોકેલો જે ખોલો તે.

ખીલીખટકો, પું હરકત; નડતર; વિઘ્ન; આડ.

ખીલી ઠાકવી, કિં સં જખીન—ભીતમાં ખીલી દાટવી. ૨ પાથો નાખવો. ૩ મુકામ કરવો. ૪ અડ-ચણ આણી થવું કામ અટકાવવું.

મીઠા, પુઠું [સંઠ કીલ] ઉપર ચપડું માથું હોય અને નીચે અણી હોય તેવી ધાતુ—લાકડાંની સળી.

—‘મીઠાના જોરે કુદવું’—કાઠની કુમક—સહાયથી ખીજની દરકાર ન કરવી; સ્વતંત્રપણે ચાલવું. ખીસી, સીઠ ખાજરી, જુવાર, ચોખા વગેરેનો બાફેલો લોટ; ખીખી.

ખીસું, નઠ [ફાઠ] અક્કરખા, ડગલા, બદન વગેરેને જે કાથળી ટાકેલી હોય તે; ગળવું; ચૂંચું.

—‘ખીસામાં બાલવું’—ગુચ્છ ગણવું.

—‘ખીસાકાતરું’—ચોર.

—‘ખીસાં તર કરવાં,’—કાઠનું કામ કરી આપી પૈસા ટકે તાજ થવું; લાંચ ખાધને પુછગ પૈસા મેળવવા.

—‘ખીસું ભરવું’—અપ્રમાણિકપણે પૈસા લેવા; વગર હકે પારકું નાણું ઉપયોગમાં લેવું; લાંચ લેવી.

ખુંખારો, ખંખારો.

ખુંચવું, ફિઠ અઠ અણીદાર—કાંકરી જેવી ચીજ ચામડીમાં—આંખમાં લાગેથી—પડેથી દુઃખ થયાં કરવું. ૨ એકાદી વાત દિલમાં ખટક્યાં કરવી (ખુંચ્યાં કરવું).

ખુંચાવવું—વી લેવું—ચી લેવું, ફિઠ સઠ કાઠની ચીજ તેની પાસેથી ખેંચીને લઈ લેવી; ખુટાવી લેવું; કાઠના કબજામાંથી પોતાની પાસે તાણી લેવું. ૨ હરણ કરી લેવું.

ખુંટડી, સીઠ પગનું ટેસણ.

ખુંટડો, ખુંટો.

ખુંટવું, ફિઠ સઠ લાંચ સાથે વળગેલી ચારને થોડે થોડે ઉખેડી ફાડવી. ૨ નિમાળાને ચિપિયેવતી એક પછી એક એમ ઉખેડી નાખવા.

ખુંટિયું—પો, બળતા લાકડાંના નાના કકડો.

ખુંટી, સીઠ લુગડાં મુકવાની ખીટી; થોડી. ૨ કપાળની ઉપલી બાજુએ બંને પાસે માથાના નિમાળાને ડુંપાવી ફાડવેલો જે અકેકો ખુણો તે. ૩ અક્કરખાની કળી. ૪ લાકડાંની મેખ. [લાકડું તે; ડુંકું.

ખુંકું, નઠ કાપી નાખેલા ઝાડનું થોડું જમીનમાં રૂથડું જે ખુંટો, પુઠું લાંચની અન્દર દાટેલી પીલી; મેખ. ૨

ઝાડની બાજેલી ડાળીને થોડો ભાગ જે ઝાડ સાથે વળગી રૂથલો હોય તે. ૩ ઝાડ મરી ગયાથી અથવા ભાંગી પડ્યાથી લાંચપર રૂથલો થડનો જે થોડો ભાગ તે. ૪ બન્દરમાં નાંચરતાં વાણીના ધણી પાસેથી સરકારથી જે કર લેવામાં આવે છે તે.

—‘ખુંટો ધાલવો,’—પગ પેસાડવો—દાખલ થવું; ૨ પાંચો નાંખવો.

—‘ખુંટો ટાકવો’—એકને એક ટાકણે લાગ્યા વખત સુધી રેવું. ૨ નિશ્ચય કરવો.

૨૪

—‘ખુંટો ઢીલો થવો’—અશક્ત થવું; નરમ પડવું. જોર કમી થવું.

ખુંદવું, ફિઠ સઠ પગ ઉંચકી ઉંચકીને ડાખવું; પગે છુંદીને નરમ કરવું. ૨ ચાતાં ને તાળી વગાડતાં કુદતાં કુદતાં કરવું (ચોરાં, માડ ખુંદે છે).

ખુંદાળવું, ખાધપીને મજા મારવી.

ખુંધાં ખમવાં, દીધેલાં દુઃખ ખમવાં. ‘જેમ ખુંદી ખમું છું રે, નચાવી નાચું છું’ (દયા).

ખુંપડો, પુઠું અનાજ, રૂ વગેરેની ગાંસડી બાંધ્યા પછી ગાંડની આબુઆબુ જે ઉઘાડાં પડખાં રહે છે તે.

ખુંપરો, પુઠું ઝાડ—છોડ કાપી લીધાથી અથવા ભાંગી પડ્યાથી તેના થડનો જે થોડો ભાગ રૂથો હોય તે.

૨ ડાળી કાપ્યાથી અથવા ભાંગી ગયાથી તેનો ઝાડને વળગી રૂથલો જે ભાગ તે. ૩ બેસતાં ઉડતાં ચાલતાં એકાદ ખીલા વગેરેથી એકાએક લુગડામાં જે કાણું અને ચીરો પડે તે—‘ખુંપરો આઠ્યો’ એમ કહેવાય છે.

ખુંઆર, ખુવાર.

ખુંજલી—ળી, સીઠ ખરજ; ખસ. ૨ ધવડાટ; ખજવાળ.

ખુંટકો, પુઠું ખુટવું—ધટી પડવું તે; ખૂટ; કમી.

ખુંટડો, પુઠું બળતા લાકડામાંથી જુદો પડેલો ધગધગતો કકડો.

ખુંટવું, ફિઠ અઠ ઓણું થવું—હોવું; ધટી પડવું. ૨ ટાંચ—એમ પડવી. ૨ કંઈ જ ન હોવું; સમુળયું થઈ ચુકવું; અપી જવું. ‘ખાવાનું ખુટી ગયું.’ ૩ તકરારમાં બોલવાનું ન સુઝવું; હારવું. ૪ ધૂટવું; દગલખાણ કરવી; બેદ ફેંચો.

ખુંટાડવું, ફિઠ સઠ ખુટે—ધટે તેમ કરવું.

ખુંટલ, પુઠું જેણે દેવાળું ફાડવું હોય તે. ૨ ધૂટેલો.

ખુંટલો, પુઠું [ફાઠ] રૂપાનાણાના બદલામાં જે ધણી તાંબાના પૈસા મળે તે.—ખુંટલો વટાવવો—કરાવવો.

—‘ખુંટડા કરવા’—વેચી નાખવું; વેચીને નાણું કરવું. ૨ ઉડાવી દેવું.

ખુડી, અઠ બાળકને ઉધરસ આવતી હોય તે વખત તેની મા બેન વગેરે તેને વાંસે હાથ ફેરવતાં એ શબ્દ બોલે છે.—ખુડી, ખુડીખુડી અથવા ખુડી રાંડ.

ખુણ, સીઠ [મઠ] નિશાની; ચિહ્ન.

ખુણ, સીઠ ખુણો.

—‘ખુણેખાચરે—ખોતરે’—ખુણામાં.

ખુણિયાળું, વિઠ ખુણાવાળું.

ખુણી, પુઠું [સંઠ કોણ] જ્યાં બે દિશા—ખાણુ—લીટી મળતી હોય તે જગ્યા અથવા તે ખેતી વચમાંની જગ્યા. [કાટખુણો, < પોળો ખુણો, < સાંકડો ખુણો.

—‘પ્રણામના નાખવું’—ગુણ પ્રકાશ ન થાય એવી જગ્યાએ મુકવું; બેઠકારીથી નાખી મુકવું.

—‘પ્રણે પડી રેવું’—ગુણ પ્રકાશ ન થાય એવી રિથિતિમાં રેવું.

—‘પ્રણે હેલું’—ધણીના મરણથી સ્ત્રીએ ધરમાં રહી શોક પાળવો.

—‘પ્રણે પાળવો’—સ્ત્રીએ ધણીના મરણના શોકમાં ધરમાં રેવું. [હતા.] પુનું—પોતાનું.

પ્રુદ, સં [કાં] પોતે; જતે.—‘સાહેબ પ્રુદ આગ્યા પ્રુદખાસ્તા, દેસાધઓને સરકારી ચાકરી બદલ મળેલી જમીન તે.

પ્રુદા, પુ [કાં] દુનિયાનો માલિક; ખોદા. પ્રુદાતાલા.

પ્રુદાઈ, વિં પ્રુદાનું બનાવેલું; પ્રુદા સમ્બન્ધી. ૨ પાક.

પ્રુદાકરેને, પ્રુદાની મરણ થયેથી; ધ્રુવરી સત્તાથી.

પ્રુદાપરસ્ત, વિં એક પ્રુદાને પૂજનાર—માનનાર.

પ્રુદાવન્દ, પુ [કાં] મોટા માલિક—સાહેબ. મોટા દરજ્જાવાળાને અરજ કરતાં વપરાય છે—જેમ સાહેબ, શેઠ, મેહરબાન, તેમ પ્રુદાવન્દ.

પ્રુનકરવું, જીવથી મારી નાખવું; શસ્ત્રથી જીવ લેવો.

પ્રુનકી, સ્ત્રી [કાં] લેર; ઊંધ—કેફની.

પ્રુનરેણ, સ્ત્રી [કાં] કાપાકાપી; કતલ; જીવની હાણ થાય તેવી મારામારી.

પ્રુનસન્નસ, નં પ્રુન કરે તેવો ગુસ્સો; ઝેર.

પ્રુનામરકી, પ્રુનરેણ.

પ્રુની, વિં [કાં] પ્રુન કરનાર; હત્યારો. ૨ પ્રુનના બેસસાથી ભરેલું; ધાતકી.

પ્રુપવવું, કિં સં ઠરાવવું.

પ્રુપસુરત, વિં [કાં] સારા સીના—ચેહેરાવાળું; દેખાવડું; રૂપાળું; ધટકું; સુન્દર; રળિયામણું.

પ્રુપસુરતી, સ્ત્રી [કાં] સારા સીના—ચેહેરા; સુરૂપ; ધટકાંપણું. ૨ શોભા; સુન્દરતા; સૌન્દર્ય.

પ્રુખી, સ્ત્રી [કાં] પદાર્થની અન્દરનો સારો ગુણ. ૨ રસ; મઝા; લેહેજત. ૩ વખાણવા લાયક ચતુરાઈ. ૪ નેકા; ભલાઈ; સદ્ગુણ (ખુખી ને ખોડ).

પ્રુખીદાર, વિં [કાં] ખુખીવાળું.

પ્રુમચો, પુ [કાં] છસ્તી—ઢળતી કોરણની મોટી થાળી. ૨ એ થાળીમાં ભરેલાં મેવા મિઠાઈ વગેરેની જે બેઠ કરવામાં આવે તે.

પ્રુમારી, સ્ત્રી [આં] કેફ કરેથી આંખમાં જે લેહેર આવે તે. ૨ એકાદ બેસસાનું આંખમાં જે તેજ રમતું દેખાય તે.

પ્રુમાશ, પુ [આં] ગચ્છીકાનાં પાનામાં આઠ જાતના રક્ત હોય છે તેમાંનો એક.

પ્રુર, [સંં પ્રુર] ખરી. [માવાનો દાઝેલો બુકો.

પ્રુરચન, નં કાચું કોરું જે ખાવાનું તે; ચવેણું. ૨ પ્રુરદો, પ્રુરદો.

પ્રુરખાન, કુરખાન.

પ્રુરશેદ, પુ [કાં] સરજ; આપતાપ.

પ્રુરસી, સ્ત્રી [કાં] ચાર પાયાવાળી અડીંગીને બેસવાની નેતરની ભરેલી માચી—એ હાથા હોય અથવા ન હોય.

પ્રુરસીનામું, વંશાવળી.

પ્રુરસું, (સોનાનું). ખોરસું.

પ્રુલતું, વિં ધાં બાર પડતું; સારું દેખાતું; શોભતું; બહાર આપતું. ૨ ઉધડતું; ખિલતું.

પ્રુલતું, કિં અં શોભતું; સારું દેખાતું; બહાર આપવો; રક્ત દીપવો. ૨ ઉધડતું; ખિલતું (ફલ). ૩ આકાશમાંથી વાદળાં વરસાદનું જતું રેવું; ઉધડતું (આજ વરસાદ ખુલ્યો છે—ઉધડી ગયો છે).

પ્રુલાસો, પુ [આં] ખુલ્લું—મોકળું—ઉઘાડું કરી ખતાવતું તે; ભેદ જણાવવો તે; સમજણ; ટીકા. ૨ સાર; ભાવાર્થ; નીતિ; શિખામણ. ૩ બન્ધી—ગુંચવણમાંથી બાર નિકળતું—ધૂડું થતું તે; નિકાલ; રસ્તો. ૪ મોકળાસ.

પ્રુલું—લું વિં ઉઘાડું; બન્ધ ન હોય તેવું. (બારણું વગેરે). ૨ ધૂપું ન હોય તેવું; જાહેર; પડો ન હોય તેવું (કામ—ભાષણ). ૩ મળ—પ્રપક્ષ—કપટ વનાનું; સાફ (દિલ, મન). ૪ સ્પષ્ટ; સાફ સમજાય તે સમજાય તેવું (અવાજ). ૫ વાદળ વરસાદ ન હોય તેવું; સાફ (આકાશ). ૬ નાનું; ઢાંકિલું ન હોય તેવું; ઉઘાડું (શરીર). ૭ લુંડું; અસભ્ય (ગાળના યોલ).

પ્રુવાખ, પુ [કાં] સ્વમ; સાણું.

પ્રુવાર, વિં [કાં] દુઃખી દુઃખી; હેરાન હેરાન; ખેબર.

પ્રુશકી, સ્ત્રી [કાં] જમીનનો રસ્તો (પાણીનો નહિ) ‘તે પ્રુશકીયે જાય છે, વાણમાં નહિ.’

પ્રુશખખર, સ્ત્રી ખૂશ કરે તેવી ખખર; શુભ વર્તમાન.

પ્રુશનુમા, વિં [કાં] ખૂશ લાગે તેવું; આનન્દ પમાડે તેવું. ૨ ખુશસુરત; સુન્દર; રક્ષીલું.

પ્રુશખખતી, સ્ત્રી [કાં] ખુશીનો—થવાનો વખત. ૨ ખુશીની ખખર સાંભળી સામી ખુશી ખતાવવી તે. ૩ ખુશ ખખર સાંભળી બક્ષીસ આપવી તે.

પ્રુશખો, સ્ત્રી [કાં] સુગન્ધ; સારો વાસ.

પ્રુશખોઈ, સ્ત્રી [કાં] પ્રુશખો. ૨ પ્રુશખો આપતી સ્ત્રી.

પ્રુશખોદાર, વિં પ્રુશખોવાળું; સુવાસિત.

પ્રુશખિભણ, વિં રક્ષીલું; આનન્દી; લેહેરી; મોજીલું.

પ્રુશહાસ, વિં [કાં] સુખી હાલતમાં હોય તે; સુખી—તનદુસ્ત, આરોગ્ય; ખુશી; આનન્દમાં હોય તે.

પુશ્પહાસી, સ્ત્રી [ફાં] સુખી હાલત—તનદુસ્તી; પુષ્પી.

પુશ્પામત, સ્ત્રી [ફાં] મતલબને સારુ હૃદયી જાહે તારીફ કરવી તે; કાલાવાલા; હાથ હા.

પુશ્પામતિયું, વિં પુશ્પામત કરે તે (માણસ.) ૨ પુશ્પામતવાળું—નું (કામ.)

પુશ્પાલ, પુશ્પહાલ.

પુશ્પાલી, પુશ્પહાલી.

પુશ્પી, સ્ત્રી [ફાં] મરજી; ઇચ્છા; હાવના; રમિ. ૨ આનન્દ; હવે; સન્તોષ. વિં પુશ્પ. તનદુસ્ત; સુખરૂપ; આનન્દમાં હોય તેવી હાલતવાળું. 'પુશ્પી કરવું—થવું.'

પુશ્પરો, વિં જેને મૂઝ ન હોય તે પુરુષ.

પુશ્પામત, પુશ્પામત.

પુશ્પિયો, પું ૨૫૫; પેળિયો; ખાધો; અપડ.

ખંચ, ખોંચ (૩-૪ અર્થમાં); યુક્તિ; ૨ છૂપો ભેદ; મર્મ; આરીકાથી ખોળી કાઢવું તે.

ખંટ, સ્ત્રી જમીન—ખેતરની સીમા દેખડાવવાને નિશાની દાખલ દાટેલો જે પથ્થર તે.

ખંટ, વિં પૂરેપૂરું; અચાનક. 'એ ઘોતિયું આર હાથ ખંટ લાગ્યું છે.'

ખંધ સ્ત્રી વાંસાનો આર ઉપસી આવેલા લાગ.

ખંધું, વિં જેને ખંધ નિકળી હોય તે (માણસ).

ખંખ, પું પછાવ જતી વેળા વરની પાધડીએ જરકા-શનાં પતરાં, હીરામોતી વગેરેથી સણગારેલો અર્ધચન્દ્રાકાર જે કાગળ બાંધવામાં આવે છે તે. એ પુલના હારના જથ્થાથી અથવા હિરા મોતીથી બનાવવામાં આવે છે. 'માથે ધરેલ સુર સુમન ખંખવાળા, જોજો કુમારવર ઘોડાલએ ચડેલા.' (૪.)

ખંટ, સ્ત્રી કમી; કસર; ખોટ.

ખૂન, નં [ફાં] કોઈને જીવથી મારી નાખવાનો જે જોરસો તે. ૨ જીવથી મારી નાખવું તે; હત્યા; ઘાત. ૩ મારી નાખ્યાનો જે યુદ્ધો તે. ૪ વેર લેવાની તરસ; ઝેર. ૫ લોહી. [ધણું]

ખૂખ, વિં [ફાં] સુન્દર; સરસ. ૨ પ્રકળ; અતિશય. —'ખૂખ કીધી'—એટલે ઠીક—સારું કીધું.

ખૂશ, વિં [ફાં] રાજી; હરખાયલું; આનન્દી; સન્તુષ્ટ. ૨ ક્ષેમ; સુખી.

ખંચ, સ્ત્રી આગ્રહ; તાણ. 'તેણે બહુ ખંચ કરી લાવે રૂપો.' ૨ ખંચવું—તાણવું તે.

ખંચતાણ, સ્ત્રી ખંચાખંચ. ૨ આગ્રહ; કાલાવાલા. ખંચવું, કિં સં જોર કરીને પોતાની તરફ આણવું; તાણવું (દોરડાં, સાંકળથી, હાથ પકડીને). ૨ ઢીલું—ઝુલવું—નરમ હોય તેને સખત—મજબૂત—તણ કરવું.

ખંચાખંચ-ચી, સ્ત્રી તાણાતાણ; સામસામું ખંચવું તે; ધણીજણે ધણી બાણી ખંચવું તે. ૨ તાણ, ભીડ, તક્કી—(નાણાની).

ખે, પું [સં] નાશ; પાપમાલી; ક્ષીણ થઈ જવું તે. ૨ એક જાતનો રોગ—ક્ષયરોગ.

ખેચર, નં [સં] આકાશમાં ફરનાર પ્રાણી; પક્ષી. પું દેવતાના ગણ વર્ગ જન.

ખેચરી, સ્ત્રી સમડી (પક્ષી). ૨ એક જાતની યોગમુદ્રા; જોગીયાનું એક રીતનું આસન.

ખેટક, પું શિકારી.

ખેટલી, સ્ત્રી યુધેલા ચોટલા વચ્ચે જે ખાલી લીડી તે; ખેટ, અં છેડે; દૂર. [સં] થી.

ખેડ, સ્ત્રી ખેતરને ખોદી, ચાસી, હળી, કળખી, સાફ કરવાની જે ક્રિયા તે. ૨ ખેડવું તે. ૩ પડતર જમીન—'જોજડ ખેડે વાગે દોલ.' ૪ કાંટાવાળો એક રોપો.

ખેડતર, નં ખેતી થાય—ખેડાય તેવી જમીન (પડતર નહિ).

ખેડવું, કિં સં જમીન—ખેતરમાં વાવણીથી પાક ઉપજવવા સારુ તેને હળવતે ચાસી ખોદી પોચી કરવી. ૨ ખેતીના ધન્ધા કરવો. ૩ દરિયામાં વાણ ચલાવવાનો ધન્ધા કરવો;—'વાણ ખેડવું,' 'દરિયા ખેડવો.' ૪ મેહેનત—મહાવરાથી એકાદું મોટું કામ કરવું; વેપાર ચલાવવો; થોડે ખેસી પંથ કાપવો.

ખેડાણ, નં ખેડાતી એવી જે જમીન તે. ૨ ખેડાવું તે. ખેડું-કે નં ગામડું. ૨ એક શબ્દ; ખાંડું.

ખેડ-કેડ, પું ખેડનારો; જમીન ખેડનારો. કણખી કાળી ને કેટલાક રજપુત બ્રાહ્મણ ખેડવાનો ધન્ધા કરે છે.

ખેડા, પું ખેળો. [ખેડા પેટમે.]

ખેત, નં [સં] ક્ષેત્ર. મંશેત ખેતર. 'ધણે ખેતમે,

ખેતર, નં [સં] ક્ષેત્ર અનાજ વાવવાને ખેડી સાફ કરેલો જમીનનો જે કકડો તે. ૨ જે ધન્ધા—ઉછો-ગથી રળવું—કમાવું તે. ૩ સપાટ જમીનનો એકાદો કકડો. 'તાપીની તીરે ખેતર ખેડ્યાં રજાદે, વાવી છે ચોળમજી રજાદે.'

ખેતરખાળ, પું ખેતરનું સંરક્ષણ કરનારો દેવ. —ગામને પાદરે જે દેવ તે; ગ્રામ દેવતા.

ખેતરવું, કિં સં છેતરવું; કમવું; વાવું; ફસાવવું. નં એકેકા ખેતર જેટલું જે અંતર તે. 'તે જગા જે ખેતરવા દૂર છે.'

ખેતરાં, નં નાનાં નાનાં ખેતર.

ખેતરાઈ, સ્ત્રી ધણી ખેતર એક બીજાની સાથે લગતાં હોય તે બધી જમીન.

ખેતરાક, વિં ખેતર સખન્ધી.

ખેતી, સીંઠ [સંઠ કૃષિ] ખેડવાનું કામ. ૨ વેપાર—
‘ખેતી કરો દર નામની.’

ખેતીવાડી, સીંઠ અનાજનાં ખેતર અને ફળોની વાડી.
૨ જમીન ખેડવાનો ધંધા.

ખેદ, પુઠ [સંઠ] વાલી વસ્તુના વિઠ્ઠળથી અથવા
અણગમતી વસ્તુ મળી આવેથી મનમાં જે દુઃખ થાય
તે; શોક; દલગીરી; પસ્તાવો. ‘ખેદ કરવો—પામવો.’

ખેદચુકત, વિઠ [સંઠ] ખેદવાળું; દુઃખથી ભરેલું.

ખેદાનખેદાન, ભાગી દૂદી જવું તે; ધૂળધાણી. ૨ પાપ-
માલ થઈ જવું તે.

ખેધો, પુઠ હઠ; મમત; છદ. ‘ખેધાર તું ખેધો મ કર’
(રાસમાળા). ૨ કેડો, પૂઠ. ‘તે મારો ખેધો છોડતો
નથી.’ ‘તે મારે ખેધે પડ્યો છે.’

ખેન, નઠ નડતર; આડ; કપટાળો આવે—માથું શેડાવે
તે (માણસ—કામ).

—‘ખેનનો ખાટલો’—અડચણ આણનાર; મુશ્કે.

લીમાં લાવનાર; પળવનાર.

ખેનખાટલો, પુઠ મોઢું ખેન.

ખેપ, સીંઠ કોઈ દૂરની જગેએ જઈને પાછું આવવું
તે.—દરેક આવગળ તે.—પછી પગે ઘેરે વાણે કોઈ
પણ રીતે. (કાસદની ખેપ—કાસદનું જવું અથવા
તેને આપવાનું નાણું). ૨ લાગ્મી સુસાફરી; સફર.
૩ મોસમે મોસમ વેપારની યીજોનું એક દેશથી બીજે
દેશ આવવું જવું તે. ૩ એકેક વારી—વારો; વખત.
‘ભાઈ ખેપ હાથ્યા પણ જનમ તો નથી હાથ્યા’
એવી ફલત છે. ૪ આક્ષેપ; પછવાડે લાગવું તે;
મેહનત; અભ્યાસ; ચાનક; ખનત. ‘ખેપ કરવી.’

ખેપન, નઠ [સંઠ ક્ષેપણ] ફાડવું તે.

ખેપિયો, પુઠ એક જગોપરથી બીજી જગોપર ઝડપથી
સન્-દેશો લઈ જનારો; દૂત; કાસદ.

ખેપી, વિઠ આક્ષેપી; ખેપ—ચાનક—ખનતવાળું.

ખેમ, ક્ષેમ.

ખેમકુશળ, ક્ષેમકુશળ.

ખેમખુશાલી, સીંઠ સુખી હાલત; આશોચ; તનદુસ્તી.

ખેર, નઠ એક જાતનું ઝાડ. એનાં લાકડાં બાળવાના
તથા પેટી પાટલા વગેરે કરવાના કામમાં આવે છે.

ખેર, અઠ [આઠ] કંઈ ચિન્તા નહિ; હશે; હોય.
સીંઠ પીડા; બલા. ‘ખેર ગઈ’ કેવાય છે.

ખેરખાહ, વિઠ [આઠ ફાંઠ] ભલું ચાહનાર; સખ્તબાળ
લેનાર; દોષ સાચું ન જોતાં રડું ધ્રુવનાર. ૨ કુશળ.

ખેરખાહી, સીંઠ ખેરખાહપણું; સખ્તજનતા.

ખેરખેર, જ્યાં ત્યાં પડેલું; વેરણખેરણ. ‘વાસીદું વાળ્યા
વગર બધે ક્યારે પુઠ ખેરખેર થઈ રહ્યો હશે.’

ખેરણ, ખરી—છુટું પડેલું; વેરણખેરણ.

ખેરવણું, કિંઠ સઠ તળવીળથી દૂર કરવું—ફાડી મુકવું.
૨ માથું શેડાવવું; કપટાળો આપવો; પળવવું.

ખેરસહી, સીંઠ [આઠ] સમાધાન; સુખરૂપતા.—
કંઈ કળિયો ફિટર નથી પણ બધું સ્વસ્થ—સુલેહ-
વાળું હોય તેવી હાલત.

—‘ખેરસહી કરવા’—વાવરી નાંખવું; ઉડાવી
દેવું. ‘ખાનાપીના ખેરસહી’ એ કેતી છે.

ખેરસાલ, પુઠ ખેરનાં લાકડાંમાંથી નિકળતો એક
ભુકો.—એસડ દાખલ કામમાં આવે છે.

ખેરાત, સીંઠ [આઠ] ગરીમને આપી જે ધરમ કરવો
તે; બીખ; દાન.

ખેરાતી, વિઠ ખેરાતને માટે જૂદું કાંડેલું.

ખેરિયત, સીંઠ [આઠ ફાંઠ] સુખરૂપ તે; ક્ષેમ.
૨ સમાધાન; સ્વસ્થતા; સુલેહ.

ખેરી, અઠ મેટો (અખામી). ૨ દાંત ઉપર પીળો ચોક.

ખેરીજ, વિઠ [આઠ] વધારાનું; અન્દર આવી ગયલું
ન હોય તે. અઠ વગર; વિના; સિવાય.

ખેરો, પુઠ પોંખ પાડવાનો જે ડાડિયો તે. ૨ આંખે
ટાંગેલી વાકની દારીની ચુંચણવાળી જે ઝાળીમાં
કરી પાડવામાં આવે છે તે. ૩ અડાયાં છાણોનો
ભુકો; ચોર; ગોખર. ૪ કચર્ય; ભુકો. ‘ઘડતાં ખેરો
પાડતા ના.’

ખેલ, પુઠ [સંઠ] રમત; ગમત; ક્રીડા. ૨ તમારો;
નાટક; ભવાઈ. ૩ પ્રપક્ષ. ‘એણે નવા નવા ખેલ કરવા
માંજ્યા છે.’

ખેલવું, કિંઠ અઠ રમવું; ક્રીડા કરવી; ગમત કરવી.

ખેલાડી, વિઠ ખિલાડી.

ખેવ, અઠ તતખેવ.

ખેવના સીંઠ કાળજી; ચાનક; ખનત. ૨ સખ્તબાળ.

ખેસ, પુઠ માંધે નાખવાની સારી પિછોડી; દુપટ્ટો;
અડુવજ.

—‘ખેસ ખંખેરવો’—જોખમમાંથી છુટા થવું.

—‘ખેસે વળજવું’—આશ્રયે રેવું. ૨ ન છુટે એવે
કોઈ લશરે લાગવું.

ખેહ, પુઠ ક્ષય.

ખેહ, સીંઠ રજ; ધુળ.

ખેળ, સીંઠ ધર્મનું સત્વ; ધર્મના લોટની લાઈ જે તાણા
વાણને પાવામાં આવે છે તે; આર.

ખેળવું, ખેલવું.

ખેળો, પુઠ નાટક—ભવાઈમાં વેશ લેનારો જે પુરૂષ
તે; ભવાયો; ભાંડ. ભવાયા જેવી દેખાતી સ્ત્રી. (તિસ્સકા-
રમાં—મશકરીમાં). ‘હળવે હળવે પુંખ મોટા ખેળા રે,
સાડી વરને વાગે છે.’ સી ગીત.

ખો, સીંઠ ખર્ચ; ક્ષય રોગ.

ખોખારતું, ખરખારતું.

ખોખારો, પુઠ ખોખારવાથી જે અવાજ થાય તે.

ખોચ, સીંઠ ફાડ; ચીરો; કાણું છાછર ખાડો. ૨ કમી-પણું; કસર (મુલ હિસાબમાં). ૩ ખાંચો. ૪ યંચવણ.

ખોંચાવી-ચીલેતું, ફિં સઠ ખેંચી લેતું; ઝુંટાવી લેતું; જખરસ્તીથી લઈ લેતું.

ખો, સીંઠ [ફાં] ટેવ; આદત.

ખો, સીંઠ મુકા; બખોલ; કોતર; ખાડો.

ખોઈ, સીંઠ છોકરોને સુવાડવાને થોડિયે બાંધેલો કપડાનો જે કકડો તે; ઝોળી; ખોડું.

ખોખરાટ, પુઠ ખોખરો અવાજ.

ખોખરું, વિઠ તડ પડવાથી બાડો ને પોલો અવાજ નિકળે તેવું (વાસણ). ખોખરો—એટલો ને પોલો (અવાજ).

—‘ખોખરું કરવું’—થોડો ધણો માર મારવો.

—‘ખોખરું નાળિયેર’—લાલ વગરનું કામ—વિચાર—તે.

ખોખલી, સીંઠ ધણી છુટી થયલી શિયાળની માદા.

ખોખલો, પુઠ [મઠ] ઉધરસ; ખાંસી; હાંસી.

ખોખારતું, ખરખારતું.

ખોખું, નઠ નાણું પોચું એવી સહીવાળો હુંડીનો જે કાળજ કીલીદાર પોતાના હિસાબના દાખલાને માટે પોતાની પાસે રાખે છે તે; નાણું આપી મુક્યા એટલે હુંડી ટળીને તે ખોખું થાય છે. ૨ આકારને માટે જે સાદો પોલો વાટ તે; નમુનો; બીજું; સાંચો. ૩ જીવ વગરનું દાડ તડકે સુકાઈ ગયેલું માંસ વગરનું જે શરીર—ખોળિયું તે. ૪ તરવ—માલ વગરનું તે. ૫ મંદવાડને લીધે લોહી માંસ સુકાઈ ગયેલું હોય તેવું શરીર. ૬ કપડાંને લાઇથી એવું વળગાડેલું કે પેચ છુટી ન જાય એવી માથાની જે હલકી પાધડી તે. ૭ રસકસ જતો રૂપા પછીનો બાકી રૂપો જે ભાગ તે. ૮ પૈસે ટકે પાચમાલ થઈ ગયો હોય તે. ‘એની પાસે પૈ પણ ક્યાં છે, એ તો ખાલી ખોખું છે.’

ખોગીર નઠ [ફાં] થોડાની ઉપર મુકવાનું ગાદલું.

ખોજ, પુઠ [હિં] શોધખોળ.

ખોજતું, ફિં સઠ શોધતું; ખોળતું.

ખોજમણ, ચાળા પાડવા તે.

ખોખે, પુઠ [ફાં] પુરુષમાં પણ ન ગણાય ને સ્ત્રીમાં પણ ન ગણાય તે; જેને અપડ ન હોય અથવા જેના અપડ કાપી નાખ્યા હોય તે પુરુષ. ૨ મદાઈ—પુરુષાર્થ ન હોય તે પુરુષ; હિજડો. ૩ હિન્દુમાંથી વટલીને મુસલમાન થયલા એવાની એક જાતમાંની એક.

ખોટ, પુઠ માટીનું મોટું રંદિયું—ટુંડું.

ખોટ, સીંઠ ચૂક; ભૂલ.—‘તેને ૧૦ ખોટ પડી છે.’

૨ તુકસાન; તોટો. ‘તેને ૧૦૦ રૂપિયા ખોટ ગઈ.’

૩ કમીપણું; અપૂર્ણતા; પૂરું થવામાં જેટલું વિશેષ નોંધવું હોય તેટલું તે; અછત. ‘જુજરાતીમાં દેશાભિમાન સમ્યન્ધી ગ્રન્થોની બહુ ખોટ છે.’ ‘બળદમાં શું ખોટ પડી છે કે તે નહિ મળે.’

ખોટાર્થ, સીંઠ આળસાર્થ. ૨ મેહેનત ન કરવા સારું બાનાં ફાડવાની જે તબિયત તે.

ખોટારવો, પુઠ છાણું બળી ગયા પછી રૂપો જે રાખતો ગોટો તે.

ખોટારું, નઠ જુકાપણું. ૨ જુકું; તરકટ; બતાવટ.

ખોટી, સીંઠ કોઈ ને સારું વાટ—રાહ નોંધ રેવું તે; ઢીલ; વાર; વિલમ્બ.

—‘ખોટી કરવું’—વાટ જોવડાવવી; ખાળવું.

—‘ખોટી થવું’—વાટ જોવી.

—‘ખોટી રેવું’—ખોટી થવું; અટકા મેસવું.

ખોટું, વિઠ ખરાંનું ઉલટું; સાચું નહિ તે; બહું. (તે ખોટું ખોલે છે). ૨ ભૂલ—ચૂકવાળું. (હિસાબ ખોટો છે). ૩ ભેગવાળું; શુદ્ધ નહિ તે; હિણું; મિશ્રિત થયેલું. (રૂપિયા ખોટો છે). ૪ બેવચની; બેવશ. (આખરે તે માથુક ખોટી નિકળી). ૫ આળસ; મેહેનત કરવી ન ગમે તેવું અથવા મેહેનત કરવાને બાનાં ફાડે તે (હાડકાંને ખોટો).

ખોટો, ખુંટો. ૨ બળિયાની ખોડ આવે તે.

ખોડ, સીંઠ નકારી ટેવ—આદત. ૨ જેવું જોઈયે તેવું થવામાં જે આછું હોવું તે અથવા આછાપણું દેખાડવાનારું જે ચિહ્ન તે; કસર; ખામી; એમ. (તેને પગે આંખે ખોડ છે). થોડા, બળદ, ભેંસ, વગેરે જનાવરોને કેટલીક ખોડ હોય છે તે ઉપરથી તેનાં જુદાં જુદાં નામ પાડેલાં હોય છે. ૩ ડાઘ; કલકું; બટ્ટો; નામેશી.

—‘ખોડ ફાડવી’—ખામી બતાવવી. ૨ નિન્દા—બદગોષ્ટ કરવી.

—‘ખોડ લાંગવી’—નકારી ટેવ—આદત મુકાવવી—દૂર કરાવવી—માર મારવા.

ખોડ, નઠ લાકડું.

ખોડખાંપણ, સીંઠ શરીર સમ્યન્ધી ખામી; એમ. ૨ ભૂલચૂક.

ખોડખાંતું, ફિં અઠ ખોડાનું ચાલતું; લજ્જડાનું.

ખોડાતું, ફિં અઠ ખોડું ચાલતું; લજ્જડાનું; અટકતું ચાલતું.

ખોડિયારું, નઠ ખેતરની વાડમાંથી જવા આવવા બનાં છીડું રાખેલું હોય ત્યાં બે પાંખાંવાળું દારૂનું જે લાકડું તે. ૨ એ દારૂલા લાકડા સાથે જે છીડું તે.

ખોડિયું, વિં ખોડવાળું; અપકૂ.

ખોડું, વિં ખોડવાળું; અપકૂ. ૨ દરદ વગેરે કારણથી પગે ચાલતાં લથડતું હોય તેવું; લકૂડું.

ખોડો, પું શરીરપર અને ધણું કરીને માથાપર ફેલ્લીયો થાય છે અને પછી ખરવાળથી છોડાં ઉખડી આવે છે તે રોગ.

—‘ખોડો કાઢી નાખવો’—જડમૂળથી નાશ કરવો.

—‘ખોડોનીકળી જવો’—નાશ થવો; સંહાર થવો.

ખોણિયું, નં બળતા લાકડાનો નાનો કટકો; ખોચલું.

ખોતરવું, કિં સં કોઈ પણ વસ્તુને ધીમે ધીમે ઉપર ઉપરથી ખોદવી; વસ્તુની માયની ચીજ થોડે થોડે ઘૂર કાડવી. (કાન દાંત ખોતરવા).

ખોતરું, નં યાનું; મસ; નિમિત્ત.

ખોદકામ, નં ચાંચવા પાવડા નરાજ વગેરેથી ખોદવાનું જે કામ તે. ૨ સલાટનું કામ; કોતરકામ.

ખોદણી, સ્ત્રી નિન્દા કર્યાં કરવી તે; જૂલ કાઝાં કરવી તે. ‘તે તેની ખોદણી કર્યાં કરે છે.’ ૨ અનાજ નિન્દવાનું એક જાતનું હથિયાર.

ખોદવું, કિં સં ચાંચવા પાવડા નરાજ વગેરેથી ભાંય ઉખેડવી; ખાડો કરવો. ‘ખોદે ઉદરને ભોગવે ભોરીંગ,’ ‘ખોદે તે પડે.’ ૨ કોતરવું; નક્સી પાડવી (સલાટે). ૩ નિન્દવું. ૪ કોઈનું ખોદું કરવું.

ખોદા, ખુદા.

ખોદાણુ, નં પાણીના જોરથી ખોદાઈ ગયેલી જમીન.

ખોદાવન્દ, ખુદાવન્દ.

ખોદાવવું, કિં સં પ્રં કોઈ ખોદે તેમ કરવું.

ખોદું, વિં મૂર્ખ માણસ.

ખોપડું, નં ઝૂપડું.

ખોપરી, સ્ત્રી જે હાડકાંથી માથાનો ધારનો ઉપલો કમાનદાર ભાગ થયો છે તે જેમાં બેઠું—મગજ હોય છે તે.

ખોપરું, કોપરું, ટોપરું.

ખોખલો-લલો, પું ખોખો.

ખોખો-લો, પું આંગળાં સુદાં બે હથેલીને સાથે રાખ્યાથી જે ખાડો થાય તે; પોશ. ‘અરધો ખોખો’ એટલે ઉછડી રાખેલી એક હાથની જે હથેલી તે.

ખોભા, કોભા.

ખોભણુ-ભાણુ, સ્ત્રી ખો; યુકા; પોલ; બેખરાડ; કુંગરની આજુબાજુનો જે ઉછડો ખાડો તે.

ખોચ, કોતર, પું ખાંપણ. ‘ટૂળમાં લાગે ખોચ.’

ખોચણુ, નં દિવાનું ઉખાડિયું; ખોચલું.

ખોચું, ખોઈ; ઝોળી.

ખોરડું, નં નાનું સરખું ધર; ઝુંપડું. ૨ ધર; ખોડું.

ખોરણું, નં મશાલ. ૨ બળતું લાકડું—કરોં. ‘ખોરણું કરવું,’ એટલે સળગાવી મુકવું; બાળી મુકવું.

ખોરવું, કિં સં વસ્તુ જલદી બળી બપ તેને સારું તેના ભાગેને એક બીજાથી જુદા—છુટા પાડવા. ‘ખોરી બાળવું.’ ૨ હલાવી ખસેડવું; ઉપર તથા કરવું. ‘ચુસો ખોરતો નહિ,’ ‘રાખોડી ખોરી ને તેમાં દેવતા હશે.’ ૩ ખજૂરીને બળતામાં ધકેલવું.

ખોરસું, નં તણુ પગની થોડી (તાણિયાની).

ખોરાક, પું [કાં] ખાવાનો પદાર્થ; ખાજ; રોજનું ખાવાનું. અનાજ, માંસ વગેરે.

ખોરાકી, સ્ત્રી રોજનાને માટે જે ખોરાક તે. ૨ રોજના ખોરાકને સારું જે નાણું તે; વરસ સુધી પોષણને માટે આપવાની રકમ.

ખોરાકીપાશાકી, સ્ત્રી [કાં] ખાવાનું ને પેરવાનું; અન્ન વસ્ત્ર. ૨ ખોરાક અને પોશાકની જે તબવીજ તે; અન્ન વસ્ત્ર પુરાં પાડવાં તે; જીવાઈ.

ખોરાસ, સ્ત્રી ખોરાપણું.

ખોરું, વિં સૂકું સવાદ વગરનું અને ગન્ધાનું.

ખોલ, સ્ત્રી કપડાં—વાસણનું અરોબર કાઈ ચીજ સાથે બેસતું ન આવતું પણ દીધું—ઉઘાડું—જુલતું રેવું તે. ૨ કપડાંનું—ધાતુનું ઢાંકણ. [નાની ગંધડી.

ખોલકી, સ્ત્રી ૧ મહિનાથી તે ૧૧ મહિના સુધીની ખોલવું, કિં સં ઉઘાડવું; ઢાંકણ—પડો ખસેડી દેવો.

ખોલી, સ્ત્રી પિત્તળ રૂપાં વગેરે ધાતુનું પોલું જે ઢાંકણ તે—જેને છતરીના હાથમાં લાકડીને છેડે વગેરેમાં બેસાડવામાં આવે છે તે. [મં] નાની ચોરડી.

ખોલું, વિં બેસતું ન આવેલું; દીધું. ૨ ઉઘાડું.

ખોવણુ, સ્ત્રી અક્ષાહિણી. “કેમ શંકે સોરઠ ધણી, ખોવણુ દળ ખેંગાર.”

ખોવું, કિં સં માલમ ન પડે તેવી રીતે કોઈ ચીજને, પોતાની પાસેથી ગમે ત્યાં જતી રેતી કરવી; યુમાવું ૨ (વેપારમાં) ખોટ—તુકસાન—તોડો આવવો.

૩ નકામું—ફેકટ—મિથ્યા બપ તેમ કરવું; યુમાવું. (તેણે પોતાની આખી ઉમર ખોઈ પણ કશિરલજન ન કરીધું). ૪ કમારો ખરતી નાખવું (તેણે પોતાનો બધો રૈસો રપડીખાજમાં ખોલો). ‘ખોવાવું,’ ‘ખોવાઈ જવું,’ ‘ખોઈ બેસવું,’ ‘ખોઈ આવવું.’

ખોસવું—સી ધાલવું, કિં સં જોરથી અન્દર ધકેલવું—ભોકવું; ધોતવું.

ખોહ, સ્ત્રી યુકા; કંદણ.

[થવી—કરવી.

ખોળ, સ્ત્રી પું રોષ; તપાસ; પતો; તબવીજ. ખોળ

ખોળ, પું તલ પીલતાં જે બાકી ફૂંચો રે તે—એ બળદ વગેરેને ખવાડવામાં આવે છે. ‘ખોળ ને ગોળ એક ભાવ’.

ખોળખોળ, પુઠ [મઠ] વાર—વખત લાગવો તે; ઢીલ.

‘કામ ખોળખોળે નાખી મુકું.’

ખોળખું, કિંઠ સઠ શોધવું; તપાસવું.

ખોળાખૂંટોળાં, નઠ ખુંલે ખોતરે છાની રીતે જોવું તે; ફાંફાં મારવાં તે.

ખોળાધર, પુઠ (વેપારમાં) હુંડીનાં નાણાં લેનારે, આપનારની ખાતરી થાય તેવું ખોળખીતું જે માણસ બતાવવું તે; જમીન.

ખોળિયું, નઠ તળાઈ વગેરેને સારુ રૂ ભરવાનો સીવીને તૈયાર કરેલો છીટ વગેરે જાડાં કપડાંનો જે કાથળો તે. ૨ જીવ વનાવું શરીર.

—‘ખોળિયામાં જીવ આવવો’—નિરાંત વળવી.

—‘ખોળિયામાંથી જીવ ઉડી જવો’—ગભરામણ થવી.

ખોળો, પુઠ પચમાં પગ ભેરવીને—પલાંડી મારી બેઠાથી બન્ને બંધ ઉપરનો ઘુંટણ લગીનો જે બધો ઉપલો ભાગ તે. ૨ એ ઉપર આવતી અક્ષરખાની જે ચાળ તે; એ ઉપર રાખેલું જે કપડું તે. ૩ શોધો (ખોળ ધાતુનું આશય ૩૫).

—‘ખોળો ખૂંટરવો’—જેખમદારી ફાડી નાખવી.

—‘ખોળે માયું મુકું’—શરણે જવું; તાળે થવું;

સંકટમાંથી બચવાને કોઇની ઓથમાં જઈ ભરાવું.

—‘ખોળે મુકું’—અધરણીરાત સ્ત્રીનો ખોળો ભરતી વખતે સાસરા તરફથી જે લુગડાં ધરેણાં મુકવામાં આવે છે તે.

—‘ખોળે લેવું’—દત્ત લેવો.

—‘ખોળે સોંપવું’—વિશ્વાસપર રાખવું; સમ્ભાળ નીચે સોંપવું; ભલામણ કરવી.

—‘ખોળો પાથરવો’—નમવું; આજીજી કરવી; કાલાવાલા કરવા.

—‘ખોળે બેસાડવું’—કન્યાને તેનાં સાસુ સસરાના ખોળામાં બેસાડવી;—વિવાહ—ચાંદલા નાળયેર આપતી વેળાની એક રીત.

—‘ખોળો ભરવો’—અધરણીરાતને દેવ આગળ બેસાડી સાસુએ, ચોખા નાળયેર રૂપાનાણું એ સહુ પ્રથમ પોતાના ખોળામાં લઈ પછી તે વહુના ખોળામાં આપવું. ‘આજ તેને ત્યાં ખોળો ભરે છે’.

—‘ખોળો ભરાવો’—શ્રીમન્ત રેવું; દાડા રેવા.

ખ્યાત, વિઠ ધાઠ [સંઠ] પ્રસિદ્ધ—નામાકૃત થયલું; પ્રખ્યાત; નામીયું; પકુવલું. ‘ખ્યાત પ્રતાપ કાવ વંશ જ રામ રામ’.

ખ્યાતિ, સ્ત્રી [સંઠ] કીર્તિ; પ્રસિદ્ધિ.

ખ્યાલ, પુઠ [ફાઠ] વિચાર; કપાસ; દરિઆફ. ૨ તક. ૩ કેડા; પૂઠ; પછાડાં લાગવું તે (તે તેનો હજી

ખ્યાલ મુકતો નથી). ૪ ગવૈયાનું એક જાતનું ગાયન.—

પેલે ધ્રુવપદ પછી ખ્યાલ ને પછી ટપો એમ તેઓ અનુક્રમે ગાય છે. ૫ એક તરેહની કવિતા રચના; લાવણી. (કલગી—તોરાના ખ્યાલ). ‘ખ્યાલ ટપા; ખ્યાલ અને ટપા એ ગાયન. [તરફી.

ખ્યાલી, પુઠ ખ્યાલ—લાવણી જોડનારો. ૨ તક્યાજ ખ્યાલીખુશાલી, સ્ત્રી [ફાઠ] નાચરજી ગાનતાન હડા મશકરીથી ખુશ રેવું તે.

ખિરતી, વિઠ ઇસુખિસ્ત સમ્યન્ધી (શક, ધર્મ ઇં).

ખવાખ, પુઠ [ફાઠ] સ્વપ્ન; સાણું.

ખવાર, ખુવાર.

ગ.

ગ, પુઠ [સંઠ] ચૌદમો મૂળાક્ષર; ત્રિજ્ઞે વ્યજ્ઞનવર્ણ.

૨ ગાયનમાં મૂળ જે સાત સ્વર તેમાંનો ત્રીજો જે ગન્ધાર—ગાન્ધાર તેને બદલે મુકતો અક્ષર—સા, રી, ગ, મ, પ, ધ, ની.

ગ, વિઠ જનારો, ગમન કરનારો એવો અર્થ રાખે છે અને શબ્દની પછવાડે મુકવામાં આવે છે. ખગ—આકાશમાં ગમન કરનારો; પક્ષી. ઉરગ—છાતી ઉપર—છાતી ધસી ચાલનારો; સાપ વગેરે.

ગઈ, સ્ત્રી ભૂત કાળમાં બનેલી—ગુજરી ગયેલી જે વાત—હકીકત—ખિના તે. ગઈગુજરી પણ કેવાય છે. વિઠ ગયલું.

ગઈ કાલ, સ્ત્રી તરતનો ગયેલો જે પેલો દારો તે.

ગઈરાતરે—તે—ત્રે, અઠ ગઈ એવી જે પેલીજ રાત ગઈ, ગૌ. [તેટાણે.

ગગડડું, ગડગડડું.

ગગડાટ, ગડગડાટ.

ગગડાવડું, ગડગડાવડું.

ગગન, નઠ [સંઠ] આકાશ; આસમાન. ૨ જ્યોતિ-પમાં—કવિતામાં શૂન્યની સંખ્યા.

ગગરી, પુઠ એક જાતની નાની ગાગર.

ગગરું, વિઠ દાણા પડવું—ખડું દળેલું (અનાજ).

ગગરો, પુઠ ધરો.

ગગળખું, કિંઠ અઠ નરમ થઈ જવું; પાણી પાણી જેવું થઈ જવું. (પ્યારથી, ધમકાથી). ૨ ઓશિ-યાળું—શીકું પડી જવું. (ગગળી જવું).

ગગો, પુઠ છોકરો; કિંકો.

ગઝું, ગઝું.

—‘ગઝૂ નાહ્યા’—પાપ—નુકસાન—દુઃખમાંથી છૂટ્યા. ‘એનો હથેલાળો મળી જાય એટલે ગઝૂ નાહ્યા.’

—‘નાત તો ગજનો પ્રવાહ’—ન્યાતમાં જે કંઈ થાય તે પવિત્ર ગણાય.

‘ગજનો પ્રવાહ’—વાગધારા; સડસડાટ ગોલવાની છટા.

—‘ગજા ભાગીરથી’—વિધવાને લખતાં લખાય છે.

—‘ગજા સ્વરૂપ’—ગજાના જેવી પવિત્ર. એ વાક્ય વડિલ સ્ત્રીઓને માનાથે લખવાની રીત છે. (ધણું કરીને વિધવાને).

ગજલી ધાંચલુ, સ્ત્રી ૦ દુવડ સ્ત્રી.

ગજાગોળી, સ્ત્રી ૦ પાણી પીવાની જે ગોળીમાંથી ધણુ ગળે તેની તે જ હોટી ગોળીને પાણી પીધું હોય તે; પવિત્ર ગોળી—(મશકરીમાં).

ગજાજળ, ન ૦ ગજા નદીનું પવિત્ર પાણી. વિ ૦ ૨ પવિત્ર; કપટ વગરનું. ‘ગજા જળ સરખા રે આ સાંભળો સાસુજી.’ ૩ જે દાળમાં દાળ આછી ને પાણી વધારે હોય તે. ૪ દાળ ખૂટે ત્યારે અંદર પાણી રેડવામાં આવે છે તે. ૫ અપવિત્ર પ્રવાહી—ગંદું પાણી દાર વગેરે. (મશકરીમાં).

ગજાજળી, સ્ત્રી ૦—યુ, ન ૦ પાણી ભરવાનું ઉપરથી સાંકડા મોડાનું અને નીચેથી પેળા ઘાટનું વાસલુ.

ગજાધર, પુ ૦ [સં ૦] મહાદેવ.

ગજોરીપાન, ન ૦ એક જાતનાં ખાવાનાં પાન.

ગજોદક, ન ૦ ગજાનું પાણી.

ગચકુંડિયું, ન ૦ પાણીમાં કુળતાં માણસે ગભરાટમાં નીચે જતું ને ઉપર આવતું તે; પાણી પીધાથી કુળતાં માણસે જે ગભરાતું તે. ૨ અછરણ વગેરે કારણથી ખાંધેલું જોરથી બાર આવવાનું કરે પણ અટકી પાછું માય જાય તે; ગચરકુંડ.

ગચિયું ન ૦ ઈંટ સુનો સાથે બાત્રી ગચેથી બનેલું જે ટેવું તે; છા મટોડી ઈંટ પથરા વગેરેનો સાથે બાત્રી રચેલા જે ગટ્ટો તે.

ગચ્છ, પુ ૦ [સં ૦] પ્રમાણ અને શ્રેદીમાં કુલ્યા અગ્રોની જે સમુદાય સજ્જ્યા તે. ૨ વર્ગ; જથ્થો; તડ; તુકડી (અમુક શ્રાવક અમુક ગચ્છના છે).

ગચ્છન્તી કરી જતું, નાસી જતું; પોપાસ ગણવા; જતું રેડું.

ગછી, સ્ત્રી ૦ ઈંટ.

ગછે, ક્રિ ૦ જાય.

ગજ, પુ ૦ [સં ૦] હાથી; હસ્તી; કરી.

ગજ, પુ ૦ [ફા ૦] લખ્યાઈ ભરવાનું માપ; ચોવીસ તસુ એટલી લખ્યાઈનો લોડાં—લાકડાનો જે સળિયો તે. જુદે જુદે ઠેકાણે ને જુદા જુદા ધન્યામાં ગજની રખ્યાઈ જુદી જુદી હોય છે. સુધારી ગજ બે ફૂટની મરાખર થાય છે. ૩ બારી—બારણામાં આડો મુક-

વાનો જે લોડાનો સળિયો તે. ૪ લોડાનો લાખ્યો સળિયો (હિચકા—ચોપાળાની ગજ).

—‘ગજગજ કુદું’—આનન્દમાં—મસ્તીમાં આવતું. ૨ ગુસ્સાથી લેવા નીચા મઠ કંઈ પણ બોલતું. ૩ પતરાજ બતાવવી.

—‘ગજ વાગવા’—યોગ્ય ઠેકાણે યોગ્ય રીતે સજ્જિ કામે લાગવી; જોર ફાવતું. ૨ ધારેલું સિદ્ધ થતું. ૩ પગ નમવો.

ગજકરણ, પુ ૦ [સં ૦ ગજકર્ણ] હાથીનો કાન. ૨ ગણપતિ. ૩ દરાજ; દાધર. [વાળી સ્ત્રી.

—ગજગામી, સ્ત્રી ૦ હસ્તીના જેવી મન્દ લક્ષિત ગર્ભિ-ગજગામિની, સ્ત્રી ૦ [સં ૦] હાથીના જેવી લેકાતી લેકાતી ચાલનારી સ્ત્રી.

ગજછાયા, સ્ત્રી ૦ [સં ૦] ૧ હાથીની છાયા. ૨ શ્રાદ્ધના દિવસની પાછલા પહેરની છાયા—એ છાયામાં ઘેસીને શ્રાદ્ધ કરવામાં પુણ્ય છે. ૩ ભાદરવા વદી ૧૩ ને દિવસે મધા નક્ષત્ર હોય તો તે દિવસ; જે પર્વસંધિમાં સૂર્ય ગ્રહણ થાય તે દિવસ; ભાદરવા મહિનામાં જેટલા દિવસ હસ્ત નક્ષત્ર રે તેટલા દિવસ ગજછાયાના ફેવાય છે—એમાં શ્રાદ્ધનો દિવસ આવેથી ને મહાલયશ્રાદ્ધ થયેથી મોટું પુણ્ય થાય છે.

ગજદન્ત, પુ ૦ [સં ૦] હાથી દાંત. ‘ગજદન્ત સિંહલદ્વીપ મુંબઈ હેમની છે હાલમાં.’ ૨ ગણપતિ.

ગજપીપર, સ્ત્રી ૦ [સં ૦ ગજપિપલી] એક જાતનું આસડિયું.

ગજખ, પુ ૦ [આ ૦] મોટો જીલમ; કેહેર. ૨ મોટું દુઃખ; અનર્થ; વિપત્તિ; આફત. ૩ આશ્ચર્ય; વિરમય; તાજીબી; ગભરાટ (અણુગમતિ વસ્તુ એકાએક આવી પડ્યાથી). અજખનું ઉલટું.

ગજર-ઝર, પુ ૦ [હિં ૦] પોર પોરને આંતરે—ચોટા બદલાતી વખત ધરીતો જે ટકોરો થાય તે. ૨ દિવસના ચોથા પોરની સમાપ્તિયે જે ટકોરો વાગે તે; સન્ધ્યા-કાળ—સમીસાંજનો વખત; રાત્રિનો પ્રારમ્ભ.

ગજરાજ, પુ ૦ મોટો હાથી.

ગજરું, ન ૦ જે ગુંથેલાં દુલ હાથને કાંડે ધાલવામાં આવે છે તે. ‘ગજરા કરભોર ધરી સ્વકરે, સરદે વહુ-વાર વિલાસ કરે’. ૨ હાથની પોંચીનું મોતીનું ધરણું.

ગજલ, સ્ત્રી ૦ [ફા ૦] એક જાતની દારસી ગાયન કવિતા. એમાં પાંચથી વધારે બેત હોય છે—એક બેત અ-સ્તાઈ—ટેકની અને બીજી બેત અન્તરા કામલ. અસ્તાઈની બેતના બે મિસરા—લીટીના કાફિયા—અનુપ્રાસ મળવા જોઈએ અને પછી અન્તરાની દરેક બેતોની બીજી બીજી લીટીના કાફિયાઓ અસ્તાઈ બેતના કાફિયાને મળતા આવવા જોઈએ. જેને શરસીમાં ગજલ ફેંછે તેને ઉરફુ લાખામાં રખતા ફેંછે.

ગજલગણિ, સીં ૬૩ પોહારના ગપાટા; વાતચિત; ગપા.

ગજવક્ત્ર, ન૦ [સં] હાથીનું મોં. ૨ વિં હાથીના મુખવાળું. ૩ પું ગણપતિ.

ગજવતું, ફિં સ૦ ખૂંસ પાડીને ફેંડું; જાહેર કરવું; દાંડી પિટવી; ઢપ્પેરો પિટવો; ડૂકો વગાડવો. ૨ શેર-ખકાર—ગોંધાટ કરવો. ‘એણે તો આખો મોલ્લો ગળવી મુક્યો.’

ગજવું, ન૦ ખીસું; ગુંડું.

—‘ગજવામાં હાલવું’—તુચ્છ ગણી ફાડવું; દરકાર ન કરવી. ૨ હુશિયારીમાં ખીજના કરતાં વધવું; સામાને છેતરવામાં વધી જવું.

—‘ગજવાનો વર’—ધણી પેરામણી લઈ પરણનારો કુલીન ધરતો વર.

—‘ગજવું ભરવું’—લાંચ આપવી. ૨ ખદ્દાનતથી પૈસા એકઠા કરવા. ‘આખો આખો રે સુરતી લાલ, ગજવું ભરવાને.’

ગજવેલ, સીં ખરું લોડું; પોલાદ. ૨ એક જાતના ચોખા.

ગજશાળા, સીં હાથીખાનું.

ગજર, સીં જમવા બેસવાનો ખપડ—ઝોરડો.

ગજવતું, ફિં સ૦ ગોંધાટ કરી મેલવો; ગજવવું.

ગજિયા, વિં માપમાં ગજ હોય તેવું (લુગડું).

ગજિયાણી, સીં એક જાતનું રેશમી લુગડું.

ગજિયું, વિં માપમાં ગજ હોય તેવું.

ગજિયો, પું લોડાનો સળિયા ખારણું દેવાનો.

ગજ, પું એક ગજ પનાવાળી રૂઝદાર ગજ—એના લાધરા, તળાખા વિગેરે થાય છે. સીં ગજિયાણી—ગજ પનાનું રેશમી લુગડું. ૨ એક જાતનું ગજ પનાનું જાડું ખાદીનું લુગડું.

ગજું, ન૦ શક્તિ; પોંચ; તાકાત; શક્તિસ.

ગજેન્દ્ર, પું ઝોટો હાથી.

ગજજર, પું સુધારનો ઉપરી—સુખ્ય. સીં પરાધિયું—(અહીં—અડી ગજજર).

ગજ, પું [ફાં] હલો (અનાજ, ધાસ, લાકડાં, ગાંસડી વગેરેનો). ૨ એક જ તરેહનો જે જથ્થો તે—એક તરેહના પાંચ—સાત વાડકા એક બિજામાં એકઠા મુકાઈ શકે તે—વાડકાને ગજ. (હિં) અનાજ વેચવાની બજાર. ૨ બજારો.

ગજન, વિં નાશ કરનાર (ગર્વ ગંજન—ગર્વ તોડનાર). ૨ હસવતું તે.

ગજિયું, ન૦ ગજમાંનો એક વાડકો.

ગજવું, ગાંજવું.

ગજાર, વિં મોટું; વિશાળ.

૨૫

ગજાવર, વિં મોટું; વિશાળ.

ગજી, સીં જથ્થાબંધ ભરી રાખેલા ધાસનો હલો અથવા જ્યાં એવા ધણા હલોએ હોય તે જગો.

—‘ગજીમાં સાપ’—ઉપરથી મોટું જોલનાર પણ અન્દરથી વેર રાખનાર.

ગજીફરાક, પું જીનનું—સુતરાળ એક જાતનું ગુથેલું કપડું.

ગજીફિ, પું [ફાં] એક જાતનાં રમવાનાં પાનાં. ૨ પાને રમવાની એક રમત.—એમાં આઠ રૂઝ હોય છે તે આઠેકા રૂઝનાં બાર બાર લેખે સહુ મળીને ૯૬ પાનાં હોય છે. એ રમત ત્રણ જણથી રમાય છે. બરાત, ખુમાશ, અશરરી, ચક્ર, સમશેર, રૂપૈયો, તાજ, ને શુભામ. વળી દશ અવતારના ગજીફમાં ૧૨૦ પાનાં હોય છે.

ગટ-ગટક, અં એકદમ ઝડપથી પીવું—ગળી જવું તે—ગટ-ગટક કરી જવું ફેવાય છે. ૨ પ્રવાહી પદાર્થ ગળે ઉતરતાં જે અવાજ થાય છે તે.

—‘ગટ કરી જવું’—પચાવી પડવું; ઉચ્ચાપત કરવું; ખાઈ જવું; હરામનું ખાઈ જવું.

ગટપટ, સીં ધણે ધીમે કોઈ ન સાંભળે તેમ છાની વાત કરવી તે; સલાહ; મસલત. ૨ દોસ્તીમાં જે છાની વાતો થાય તે.

ગટર, સીં કચરાવાળું પાણી જે રસ્તે જવું કચ્છું હોય તે; મોરી; નીક.

ગટરપટર, સીં ગટપટ. ૨ પોતાનું કામ ફાડી લેવ સારું કોઈને જીંધું ચતું સમજાવવું તે.

ગટ, ગટ-ગટક.

ગટ્ટું વિં ડિયાણું પણ હટપુટ; ગેટકી.

ગટ્ટો, પું ધાતુના રસનું ખરખરડા ગોળ આકારમાં એક ટુકાણે જે આઠી રેવું તે. ૨ લાકડી લાકડાં વગેરેમાં જે ગોંડો તે. ૩ જાડું લોહી (તેના શરીરમાંથી લોહીના ગટ્ટોગટ્ટા નિકળ્યા). ૪ શરીરમાં ટુકાણે ટુકાણે લોહી અન્ધાર જવાથી તે તે ટુકાણે જે કટણ ગોંડો બાર નિકળેલો દેખાય તે. ૫ મોટી ફાઈ—કડી જેમાં ફલ્ક—સીસું ભરેલું હોય તે. ૬ ગચિયું. ૭ વેદો.

ગડગડચો, પું ભેળભેળ થઈ જઈ વેરાનું પડેલું એવી હાલત; ભીડ; સફૂડાસ. ૨ ઘણું ખાવાથી શરીર અક-કાઈ જાય તે.

ગડગડ, અં એવો થતો અવાજ દેખાડે છે. ૧ આકાશમાં વિજળીથી જે થાય છે તે. ૨ તોપ પુટવાથી જે થાય તે. ૩ એકદમ પગથીયાંપરથી ગબડી જવાથી થાય તે. ૪ ઝડપ ને જોશ બતાવે છે.

ગડગડવું, ફિં અં પૈડાની પેટે ગબડતો ગબડતો અવાજ થવો—આકાશમાં—હવામાં—દાદરાપર. ૨ (લાક્ષણિક) જ્યાં હક ન હોય ત્યાં દાખલ થઈ જવું.

ગડગડાર, પુઠ ગડગડ થતો જે અવાજ તે. અઠઠ ગડપ ને જોશ બતાવે છે—‘તેનું કામ હવે ગડગડાર ચાલે છે.’

ગડગડિયું, પાણી સૂકાઈ ગયું નાજિયેર.

—‘ગડગડિયું આપવું’—ખરતરફ કરવું; રખ આપવી.

ગડગડી, સ્ત્રી કપ્પી.

ગડગુમડ, ગુમડાં.

ગડદાગડદી, સ્ત્રી ભિડાભિડ. ૨ મારામારી.

ગડદાપેચ, વિઠ ગડદાના મારથી છેક નરમ—દીકું—નખળું થઈ ગયું; માર ખાઈ ને અધમુઠ થયું.

ગડદી, સ્ત્રી બીડ; ઠઠ.

ગડદો, પુઠ વાંસાપર જોરથી મુકી મારવી તે; મુકી; મુકીનો માર.

ગડખડ, સ્ત્રી ગભરાટવાળી જે હાલત તે; અવ્યવસ્થા (મનની અથવા બારની વસ્તુઓની). ૨ ગભરાટથી થયેલો જે ખગાડ તે; ધાલમેલ; ઉથલપાથલ; ભૂલ; ગુંચવણ; લોચો; અન્ધેર. ૩ તોફાન; દફ્ફો; ફિટુર. ૪ માથાકોડ; ખટખટ. ૫ જોશ; કલખલ.

ગડખડગોડો, પુઠ ગડખડ કરી ભેળસેળ—ધાલમેલ—ઉથલવું કરી મુકેલું તે.

ગડખડવું, ગખડી પડવું.

ગડખડાર, ગડખડ.

ગડખડિયું, નઠ ગખડી પડવું તે. વિઠ ઠરીને નહિ પણ ઉતાવળથી ગમે. તેવું કરનાર; ધાલમેલિયું (કામ—માણસ).

ગડખડિયો, પુઠ ગડખડ કરનાર; ખટખટી. ૨ વગર કારણે હા હો—દોડા દોડી કરનાર.

ગડખડું, કિઠ સઠ ઉપરથી ડાખ્યાં કરી અન્દરની વસ્તુને સખત બેસાડવી (ખનુકમાં દારુ ગડખવો). ૨ મારીને અધમુઠ કરવું—‘ગડખી નાખવું.’

ગડમથલ, સ્ત્રી ધાલમેલ; ઉથલપાથલ; ફેરફાર. ૨ ખટખટ.

ગડવું, કિઠ અઠ અન્દર પેસવું—હોવું; જવું. ‘કયાં ગજાતા?’ ૨ ગડગડવું.

ગડાકું, પુઠ હુકાની ચલમમાં બાળવા સારુ ગોળ ભેળી ચોળી બનાવેલો જે તખ્ખાકુ તે.

ગડી, સ્ત્રી ધરડમાં જે ખાડા હોય તે. ૨ ભજિયાંની કણી. પુઠ [મઠ] ધર ધન્યો કરનારો દખણી ત્રાકર; ગડુચા, એક આસડિયું. [પારી.

ગડુડવું, ગડગડવું.

ગઠ, પુઠ પાડપર બાંધેલો કિલ્લો. (એવા કિલ્લાની તળેટી ઉપર જે શહેર—ગામ તેના નામની પછવાડે એ શબ્દ જોડાય છે—જુનાગઢ, પ્રતાપગઢ ઇ.ત.) ૨ કોટ.

ગઠવી, પુઠ ચારણ. ૨ ગઠનું રક્ષણ કરનાર.

ગઠવું, નઠ દાણા ભરવાનું માટીનું ગોળ દામ. કિઠ ધડવું.

ગઠાણ, નઠ બધાં ધાસ થતું હોય તે જમીન; ખીડ.

ગઠી, વિઠ ગઠનું રેનાર. ૨ નાનો કિલ્લો ૩ ધડી. ગઠેરો, વિઠ મોટેરો; મુખ્ય.

ગણ, પુઠ [સંઠ] ટોળું; જથ્થો; સમુદાય. ૨ જાત; વર્ગ. ૩ દેવના નિકટ સેવકોના જે વર્ગ તે; કૂત.—(શિવના ગણ). ૪ ૨૭ હાથી, ૨૭ રથ, ૮૧ થોડા અને ૧૩૫ પાયદળ એટલું લશ્કર તે. ૫ તારાઓના ગુમખામાંનો એકેકો (સત્તાવીસ નક્ષત્ર). ૬ (છન્દ શાસ્ત્રમાં) લઘુ ગુરુના નિયમથી ત્રણ ત્રણ અક્ષરનું જે માપ તે—ગણ આઠ છે: ભ, જ, સ, ય, ર, ત, મ, ન. વળી ચાર માત્રાનું જે માપ તે—એ પાંચ છે: ભ, જ, સ, મ, ન. (આમાં ગીતિમાં.) ૭ પરણાવતાં પેલાં છોકરી છોકરાના રાક્ષિત્રહ જોઈ મેળવવામાં આવે છે તે સમયનાં ગ્રહની જે જાતિ તે.—દેવગણ, રાક્ષસગણ ને મનુષ્યગણ, એમ ત્રણ હોય છે. (એકના દેવગણ હોય ને બીજાના રાક્ષસ ગણ હોય તો પરસ્પરા પછી એક બીજાને બને નહિ; એકના રાક્ષસ ગણ ને બીજાના મનુષ્ય ગણ એમ હોય તો રાક્ષસવાળો બીજાને ખાઈ જાય એટલે એ બીજું મરી જાય ઇ.ત.) ૮ (અકુગણિતમાં) સંખ્યા. ૯ ગણેશનો અપભ્રંશ.—ગણની સખી એટલે ગણેશનું મજ્જલાચરણ. ૧૦ [સંઠ ગણ] લાભ; સારું. ‘તેનાથી મને ગણ થાય છે.’

ગણક, પુઠ જોશી. ૨ હિસાબ ગણનાર.

ગણકારવું, કિઠ સઠ માનવું; માન આપવું; અદખ—દરકાર રાખવી; લેખવવું; પત કરવું.

ગણુગણુ, અઠ માખી—મધમાખ વગેરેની પાંખથી થતો શબ્દ દેખાડે છે. [તેવું (બાલવું).

ગણુગણવું, વિઠ જેમાં આનાકાની—હા ના હોય ગણુગણવું, કિઠ અઠ માખી—ભમરાની પાંખનો અવાજ થવો. ૨ નાકમાંથી બોલવું. ૩ મનમાં ખડખડવું. ૪ આનાકાની કરવી.

ગણુગણાર, પુઠ ગણુગણ એવો જે અવાજ તે. ૨ નારાજ થયા પછી બખડવું તે.

ગણુગેટી, સ્ત્રી એક જાતનું ઝાડ.

ગણુતર, નઠ ગણવું તે.

ગણતરી, સ્ત્રી ગણવું તે. ૨ ગણવાની રીત તે. ૩ આસરે અથવા નક્કી ગણેલી—હિસાબથી કારણે સંખ્યા. (તેની ગણતરી આટલી થાય છે.) ૪ લેખું; દરકાર; વિસાત; તમા; હિસાબ. (એટલા રૂપિયા તે શી ગણુ-

તરીમાં ? એની તે કંઈ માણસમાં ગણતરી છે ?)
 ગણતરીનું, સંખ્યામાં ધણું થોડું.
 ગણતી, ગણતરી. [તેમાંની એકેક.
 ગણદેવતા, સ્ત્રીઓ આદિય રૂઢ વસુ ઇલાદિ જે દેવતા
 ગણધર, પુરૂં મહાવીરનું વિશેષણ. ૨ કોઈ વર્ણને અધ્યક્ષ.
 ગણના, સ્ત્રીઓ [સં] ગણતરી. ૨ માન; પ્રતિષ્ઠા.
 ગણનાથ, પુરૂં ગણપતિ. ૨ મહાદેવ.
 ગણનાયક, પુરૂં ગણપતિ.
 ગણનીય, વિન [સં] ગણવા ભેગ.
 ગણપતિ, પુરૂં ગણનો—ટોળાનો ઉપરિ—શંકર સુત;
 એ નામનો દેવ.
 ગણધું, કિં સં એક એ ત્રણ એમ સંખ્યા કેવી—
 માંડવી. ૨ અમુક રીતે સંખ્યા બોલવી—માંડવી;
 હિસાબ કરવો. ૩ દરકાર કરવી; લેખવવું. —એને
 કશા લેખામાં ન ગણું. ૪ માન આપવું; માનવું; ગણાવું
 —ખપવું; મનાવું (લોકમાં).
 ગણિઅલ, (ગુણિયું) ગુણવાળું; ગુણી. [પાતર.
 ગણિકા, સ્ત્રીઓ [સં] ગુણકા; વેશ્યા; કચ્છની; રામજની;
 ગણિત, નં [સં] સંખ્યા કૃષ્—માંડવા સમ્યન્ધી
 જે શાસ્ત્ર તે. ૨ સંખ્યા કેવા—માંડવાના જુદા
 જુદા જે પ્રકાર તે; હિસાબ. એ અકૂળિયુત પણ્ય
 વળી બીજગણિત કેવાય છે. તેમાં થોડી સંખ્યા
 અને થોડાં અક્ષર ચિહ્નો (સંખ્યાને બદલે) હોય
 છે. ૩ ગણિત તે.
 ગણિત પ્રમાણ, નં ચાર સંખ્યાનું જે પ્રમાણ તે—
 એમાં ૧ લી તે ૨ જની બાદબાકી ૩ ૭ ને ૪ થીની
 બાદબાકીની બરાબર છે.
 ગણિત શ્રેદી, સ્ત્રીઓ જેમાં બધું સંખ્યાની બાદબાકી
 તેની તે જ આવ્યાં કરે તેવી સંખ્યાઓની જે હાર તે.
 ગણેશ, પુરૂં ગણપતિ.
 —‘ગણેશ માંડવા’—આરમ્ભ કરવો; પેલ કરવી.
 —‘ગણેશ બેસવા’—કોઈ સારા કામનો આરમ્ભ
 થવો.
 ગણેશિયાં, નં ગણપતિનાં ગીત.
 ગણેશિયા, પુરૂં ધર ભાંગવા—તોડવાનું એક હથિયાર.
 ગણેત, નં વાપરવાના બદલામાં નાણું—ભાડું લેખને
 પોતાની જમીન મુદત બાંધી બીજાને ખેડવા આપવી
 તે. ૨ એવી આપેલી જે જમીન તે. ૩ એમ
 આવવું જે નાણું તે. ૪ એ સમ્યન્ધી જે લેખ—
 પટો તે; ગણેતનાયું—પટો.
 ગણેતિયા, પુરૂં ગણેતે રાખી ખેડનારો.
 ગણધાનું, કિં અં સાથે ગુંથાઈ રેવું. ૨ કણ—
 મંજૂત થવું.

ગણિયો પુરૂં ખિસાકાતર; ચોર.
 ગણી છોડા, પુરૂં ચોર; ગાંઠ છોડી ચોરી કરનાર.
 ગણીઓ, પુરૂં ચોર; ગણીછોડા.
 ગણો, પુરૂં કોટ પૂરવાનો સુને ગાંઠો તે—ધરેણું. ૨
 આઠ ફૂટ લાંબાઈનું માપ.
 ગણોડા, પુરૂં પગે પૂરવાનું રૂપાનું ધરેણું—એમાં જડા
 જડા આંકડા એક બિજા સાથે જમ્મર ગાંઠો
 હોય છે. ૨ હાથે ધાલવાનાં સુનાનાં સાંકળાંમાંનું
 એક. ૩ ગાંઠો—‘પિપળીમુળના ગણોડા.’ ૪ એક
 જતની મીઠાઈ.
 ગણક, વિન ગાંડું. ૨ જ્યોતિર્વિધાનો એક ભાગ.
 ગણમાળ, સ્ત્રીઓ ગણે ગાંઠ બન્ધાઈ હોય તેવો એક
 રોગ; કણમાળ.
 ગણવો, પુરૂં ગાંડો. ૨ ભડવો. ૩ સ્ત્રીનો તાબેદાર.
 ૪ ધૈર્યમાં બેસનાર.
 ગણસ્થળ, નં હાથીના માથાંનો કાનની પાસેનો
 ઉપલો ભાગ.
 ગણિયો-કુક, પુરૂં ગાંડો. ૨ મૂર્ખ; બેવકુફ; અક્ષલ
 વગરનો; કાલોધેલો.
 ગણુડી, વિન ગાંડી; થેલી.
 ગણુરી, સ્ત્રીઓ સેરડીને છોલીને મોડામાં માપ તેવા કરી
 મુકેલા જે કકડા તે. ૨ લાકડાના ગોળ લામ્બા કટકા.
 ગણુરી સ્ત્રીઓ ઝીણાં કાંણાંવાળો વાડો નેથી ઘી
 વગેરે ગાળવામાં આવે છે તે; ‘ઘી ગણુરી.’ ૨ એક
 પ્રવાહીને સાંકડાં મોના વાસણમાં રેડવા—ગાળવા સારુ
 કાચ ધાતુનું ઊંધા શુક્ર આકારનું જે વાસણ તે.
 ૩ એક જતની ઔષધિ.
 ગણુ, નં પાણી ગાળવાનું જે કપડું તે.
 ગત, સ્ત્રી [સં] ગતિ] સ્થિતિ; અવસ્થા; હાલત.
 ૨ જુગતી; કળા; ચતુરાઈ. (એની ગત ન્યારી છે).
 ૩ શક્તિ; બળ. (શરીરમાં હવે ગત નથી). ૪ નરમાં
 મુદ્દુ સતાર વગેરે વગાડવા સમ્યન્ધી નિયમિત કરેલી
 જે રીતિયો તેમાંની એકેક; ચાલ. (ગત વગાડવી). ૫
 જાતિનો વિશેષ બાર પડતો જે સ્વભાવ—ગુણ તે.—
 (વાણિયા ગત, પારસી ગત, સુરતી ગત વગેરે), ૬
 મુઆ પછી સારી સ્થિતિ તે; સદ્ગતિ. (ગતે જવું—
 સદ્ગતિ પામવી).
 —‘ગતે ધાલવું’—શ્રાદ્ધ કરી સદ્ગતિયે પોચાડવું.
 ૨ કામે લગાડવું; ટેકણું કરવું.
 ગત, વિન ધાન [સં] ગયલું ગતાગત [ગત,
 આગત]—ગયલું આવેલું; ગયું આવ્યું.
 —‘ગત થવું’—મરી જવું. ૨ જતું રેવું.

ગતપ્રાણ, કિંમ મરી જવું.

ગતાગત, સ્ત્રી૦ કવિતાની એક જાત.

ગતાગમ, સ્ત્રી૦ સમજણ. 'એને કશી વાતની ગતા-ગમ નથી.'

ગતાનુગતિ, વિ૦ એક કરેલું તે જ પ્રમાણે બીજાઓ કરે તે.

ગતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] હાલત; અવસ્થા. ૨ શક્તિ; બળ.

૩ પોચ; બુદ્ધિ; સમજ. ૪ ચાલ; ગમન; વેગ—

પવનગતિ, અથગતિ, પ્રહગતિ વગેરે. ૫ જીવની

મુખ્યાં પછીની જે હાલત તે; મુક્તિ. ૬ સૂર્યોદિ પ્રહ

રાત અને દિવસ રાશિ ચક્રની કળા ઓળખી જાય તે.

૭ આશ્રય; શરણુદાન. [હોવું તે.

ગતિભાજ, વિ૦ શક્તિહીણ; કામ કરવાને કૌવત ન

ગતિમાન, વિ૦ [સં૦] ગતિવાળું; ગતિમાં હોય તેવું.

ગતિયું, વિ૦ ગતે ગયલું; મુવા પછી જૂત વગેરે યોગિને

ન પામેલું પણ સદ્ગતિને પામેલું. ૨ ગતવાળું; જીવ-

તીથી સ્વાસ્થ્ય—મતલબ કાઢી લેનાર.

ગતિહીણ, વિ૦ શક્તિ વગરનું.

ગતેગતું, ન૦ જેટલું વાપર્યું—ગયું હોય એટલું પાછું

આવે તે; ધરતી મુડી.

ગદ, ન૦ શુભ મર્મની વાત; છાનું કેવાનું તે. ૨ પુ૦

ચોપદાર. (ગદિન—છડીદાર ઉપરથી). ૩ રોગ.

ગદગદ, અ૦ શોક ભય પ્રીતિને લીધે ગળામાંથી જે

અચક્રાતો અચક્રાતો ગગળતો શબ્દ નિકળે તે દેખાડે છે;

અસ્પષ્ટ ભાષણ.

ગદગદિત, વિ૦ કા૦ ગદગદ—ગળગળો સ્વર નિકળતો

હોય તેવું. [લાડુ વગેરે].

ગદગદું, વિ૦ અન્દરથી કાચું અને પોચું (ઈંદ્રિયં,

ગદગદું, કિંમ સ૦ ચોળી નાખતું; છુંદવું; કચરવું.

ગદગદિયાં, ન૦ ધણાં નાણાંનું ઉછળવું તે; પુષ્કળ

પેસા.—'તેની પાસે આજ કાલ ખૂબ ગદગદિયાં થયાં

છે' (એ શબ્દ એક વચનમાં વપરાતો જ નથી).

ગદવાર્તા, સ્ત્રી૦ દાંડી પીટનારે કહેલી વાર્તા; લોકોના

મુખથી કહેવાતી વાર્તા. જનવાર્તા (ગદ—બોલવું).

ગદા, સ્ત્રી૦ [સં૦] એક જાતનું લોડાનું આયુધ—

હાથયાર. એને માથે નાળિયેરના જેવો ગોળો અને

એ ગોળાને કમરખના જેવા કાંચા હોય છે (ભીમની

ગદા). ૨ જવાણમુખી પર્વતમાંથી પથરાઓ ઉડે

તેમાંનો એકેક; શીળા.

ગદાધાત, પુ૦ ગદાનો ધા.

ગદાઈ, વિ૦ ગોલા ધાંચી મોચી હજમ દુખળા વગેરે

જે લોકો તે.

ગદિયાણી, સ્ત્રી૦ પીળાં પુલનો એક છોડવો. ૨ એક

જાતની કાંસકાનો છોડ.

ગદાધર, પુ૦ ગદાનો ધરનાર—વિષ્ણુ; કૃષ્ણ.

ગદિયાણો, પુ૦ સોનું રૂપું તોળવાનું એક વજન; અડધો

તોલો; સાળ વાલ.

ગદેહું, ન૦ એક જણ સુવે તેટલી નાની જે તળાઈ

તે; ગોદરી. ૨ એક જણ થેસે તેટલી જે ગાદી તે.

ગદગદ, અ૦ [સં૦] ગદગદ એ શબ્દ જોવો.

ગદ, ન૦ [સં૦] કવિતાના નિયમ વગરનું જે સાદું

લખાયું તે. [બન્ને હોય તેવું (લખાયું).

ગદપદાત્મક, વિ૦ જેમાં ગદ અને પદ્ય (કવિતા)

ગદીરી, સ્ત્રી૦ ગદીડાની માદા. 'ગદીરીના—ગદીરીના

જણેલા.' (એ શબ્દ ગાળ છે તોપણ સાધારણ ઠપર,

આપતાં એ શબ્દ કેટલાક લોક વાપરે છે).

ગદેડું, ન૦ ગદીડો અથવા ગદીડી.

ગદેડા, પુ૦ [સં૦ ગદેડા] લામ્યા કાનનું, ટુંકા પુંછ-

ડાનું અને રાખોડીના રૂઝવું એક ચોપડું જનાવર;

ખર. એ પોતાની પીઠપર ધણે જ ભાર લઈને ધણે

ધીમે ચાલે છે; એનું પગલું સરતું નથી. એ ધણે

માર ખાય છે તોપણ તે પોતાની હંઠે ને સુસતી મુકતો

નથી. ૨ સુસત હડીયો ને અચ્છલ વનાનો પુરુષ—

છોકરો. મૂરખ માણસને લગાડવામાં આવે છે.

—'ગદેડા ઉપર અમ્યાડી,'—સારી વસ્તુનો નકારી

જગે ઉપયોગ કરવો.

—'ગદેડાનું મો કુતરે ચાટયું,'—એકેક કરતાં વધારે

નકારોને માટે વપરાય છે.

—'ગદેડા બનવું'—મૂર્ખ બનવું.

—'ગદા વૈવરં'—ગદીડાની પેઠે વગર સમજે માત્ર

ધણું કામ કરી કરવું તે. [નહિ.

—'ગદેડાનું પૂછડું પકડવું'—લીધેલી હંઠ છોડવી

—'ગદેડાનો પાછલો પગ'—સમજ વિના ગમે

તેમ ખોડું ડાપણ બતાવી બોલનાર; દોડ ડાહ્યા,

મૂરખ, બેવકુફને વિષે બોલતાં વપરાય છે.

—'ગદેડે ગવાવું'—ધણી છત હોવાથી ધણે

સસ્તે ભાવે વેચાવું. ૨ ફળેત થવું; બેઆમર થવી.

—'ગદેડે ચડવું'—બેઆમર થવું; ફળેત થવું;

વગોવાવું.

ગદેવાન, ગદેડાં હાંકનાર.

ગદો—હો, ગદેડો. (તુષ્કારમાં).

ગનિમત, સ્ત્રી૦ [કા૦] ઈશ્વરી કૃપા; સારું લાભેગ;

લાવો; ખુશી; પુષ્કળ; ધણું ધણું.

ગનીમ, પુ૦ [આ૦] મોગલ; મુસલમાન.

ગન્દકી, સ્ત્રી૦ નકારી ગન્ધ; બદબો. ૨ ખરાબ વાસ

આવે તેવી કાદવ—ઉકરડાની જગો.

ગન્ધવાદ, પુ૦ ગન્ધકી. ૨ અર્થુ ધાન વેરાયલું પડયું હોય તે જગો. '૩ સાક—સ્વચ્છ ન હોયું તે; અહીં તહીં પડેલો જે કચરો તે.

ગન્ધું, વિ૦ ગન્ધકીવાળું. ૨ મેલું; ગોળું.

ગન્ધ, સ્ત્રી૦ [સં૦] વાસ; મો; સોમર. એ શબ્દ સારા અને નરસા અને વાસને માટે છે. તોપણ નહારા વાસને જેમ ઘણી વાર લગાડવામાં આવે છે, તેમ સારા વાસને લગાડવામાં આવતો નથી. વળી એ શબ્દની આદિમાં સુ અને દુર મુક્યાથી મુગન્ધ—સારો વાસ અને દુગન્ધ—નહારો વાસ એવા શબ્દાર્થ થાય છે. ન૦ ચન્દન. ૨ ટીલું; ચાંલો.

ગન્ધક, પુ૦ [સં૦] પીળા રંગની, ઝટ લાંગી જાય તેવી ને પાણીમાં પિગળે નહિ પણ ગરમી લગાડ્યાથી રસ થઈ જાય તેવી એક ધાતુ. એ બળે છે ત્યારે આસમાની રંગ પડે બડકું થાય છે અને ગુંગળાવી નાખે એવો વાસ નિકળે છે. ૨ જેમાં ગન્ધકની મેળવણી હોય તેવું એસડ; રસાયન.

ગન્ધધાણુ, સ્ત્રી૦ નહારા વાસનું ચોપાસ ફેલાયું તે.

ગન્ધપુષ્પ, ન૦ [સં૦] ચન્દન અને યુલ.

ગન્ધરપ, પુ૦ [સં૦ ગન્ધર્વ] ગવૈયાનો ધન્ધો કરનારી એક જાત—એને જોઈ હોય છે.

ગન્ધર્વ પુ૦ [સં૦] સ્વર્ગનો ગવૈયો. ૨ સારો ગવૈયો. ૩ ગવૈયાની એક જાત; ગન્ધરપ.

ગન્ધર્વનગર, ન૦ [સં૦] ગન્ધર્વનું નગર. ૨ ધડીમાં દેખાય ને ધડીમાં જતું રે, વળી ગમે ત્યાં દેખાય એવું જે માયાવી નગર તે. ૩ જાડી પાતળી હવાને લીધે સૂર્યનાં કિરણો મરડાયાથી હવામાં કેટલોક ફેરફાર થાય છે તે એ ફેરફારથી પૃથ્વીપરનાં શહેરો વાડીઓ વગેરે જોયે હવામાં દેખાય છે તે.

ગન્ધર્વવિવાહ, પુ૦ [સં૦] વર કન્યા પરસ્પર સ્નેહથી એક બીજનાં ધણીધણિયાણી થઈ રેવાની પરસ્પર કબુલાતે એક બીજની સાથે પરણી ધર માટે તે; ગાન્ધર્વવિવાહ.

ગન્ધર્વવેદ, પુ૦ [સં૦] ગાયન શાસ્ત્ર; ગાવા બળવવાનો હુનર.

ગન્ધસાર, પુ૦ [સં૦] ચન્દન. ૨ કોઈપણ સુગન્ધિવાળો લેપ. ૩ ખુશબોદાર ચીજ. —અરક અત્તર વગેરે.

ગન્ધતું-ચંદુ, વિ૦ નહારો વાસ આવતું; બદબોદાર. ૨ કોઈ ગયલું. ૩ ચીડિયા સ્વભાવનું (જન).

ગન્ધાર, પુ૦ [સં૦] ગાયનના સાત સ્તરમાંનો ચડતો તીજો. સા રી ગ મ પ ધ ની. ગાન્ધાર.

ગન્ધાતું, ક્રિ૦ અ૦ નહારો વાસ આવવો; બદબો નિકળવો. ૨ કોઈ ગયલું થયું. ૩ મનમાંનું મનમાં બળીને ચીડવું—ગાળ દેવી.

ગન્ધાષ્ટક, ન૦ ચન્દન, કપૂર, કેશર, વાળો, નાગરમોષ, ગોરાચન, દેવદાર, કૂલ—એ આઠ સુવાસિત પદાર્થનો જથ્થો તે.

ગપ, સ્ત્રી૦ [હિં૦] જુદી ઉડતી—પાયાવનાની લોકમાં ચાલતી વાત—ખચર. ૨ જુદાજુદા; વાતના ખોટા તડાકા. ગપ-ગપગપ, અ૦ ધીમે ધીમે કાંણમાં ધાલતાં ને પછી તેમાંથી ફાડતાં જે ધ્વનિ તે દેખાડે છે.

ગપસપ, ગપ.

ગપાંસ, સ્ત્રી૦ ખોટી ગપ. ૨ વખત ગુનરવા અથવા મનરક્ષન કરવા જે ગપ ચલાવવી, કાણીયો કેવી તે. ગપાંસ મારવી—ટોકવી—હાંકવી—ચલાવવી.

ગપાગપ, અ૦ એક પછી એક; વગર અટકાવે; ઉપરા-ઉપરી. (તેને ગપાગપ મુકા પડવા માંડ્યા).

ગપાગપી, સ્ત્રી૦ એક બીજને ઉપરાઉપરી મુકીનો માર પડવો તે.

ગપાષ્ટક, ન૦ જુદા તડાકા; ગપ.

—‘ગપાષ્ટક ગોળો’—એક કાનેથી બીજે કાને લાંથી ત્રીજે કાને એમ સપાટાબન્ધ પસરી જતી વાત. ‘ગપાષ્ટક ગોળો ને ભંસનો ડોળો’ એ કેતી છે.

ગપોલિયું, ન૦ ધીમે ધીમે કાંણમાં ધાલવું તે.

ગપ્પાં, ગપ.

ગપ્પાંગાષ્ટી, સ્ત્રી૦ જુદી જુદી વાતો—ક્રિસાઓ—કાણીઓના દાખલાઓ આપીને વાતચિત ચલાવ્યાં કરવી તે.

ગપ્પી-ગપ્પીદાસ, વિ૦ જુદા તડાકા મારનાર; ગપ ચલાવનાર.

ગપું, ગપ.

ગફલત, સ્ત્રી૦ [આ૦] બેપરવાઈ, વિસ્મૃતિ, આજસ વગેરે કારણથી કામમાં બરાબર ધ્યાન ન અપાય તે. ૨ જુલ; ચૂક; સુરત જુલ. ‘ગફલત કરવી—ખાવી.’

ગફલતી, વિ૦ ગફલત કરે—થઈ જાય તેવું.

ગફ, ગુફા.

ગફુલ, જોડો.

ગબ-ગબગબ, ગપ-ગપગપ. (બાર પડતી ધ્વનિ). ગબગબ, સ્ત્રી૦ કોઈ કંઈ વાતચિત કરતું હોય ત્યાં વચમાં જે બોલવું તે.

ગબડગબડ, વિ૦ સાન નહિ પણ કાન હોય તેવું; સાંભળેલું તરત ખરું માને અને પછી ઘેલાની પેટ સાહસ કામ કરે તે. ‘અન્ધરી નગરી ગબડગબડ રાગ, ટંકે શેર લાજ ટંકે શેર ખાજ.’

ગબડકું, ક્રિ૦ અ૦ જોયેથી પૈડાંની ગતિમાં નીચે પડવું. ૨ ભોંયપર ચક્કગતમાં શરીરનું પાસું ફેરવ્યાં કરવું. ૩ પેટમાં અમળાતું—ચુંથાતું—વા દોડવો. ૪ એકદમ ઝાડાની હાજત થવી.

ગમ્યકસામ્યક, ગમ્યકસરમ્યક.

ગમ્યકી, સ્ત્રી ૦ એકદમ—વગર અટકાવે—જલદીથી દોડી જવું તે. 'ગમ્યકી મારવી.' ૨ નાશી જવું; છટકી જવું; દોડી જવું. ૩ જેનો પાયો જ ન હોય તેવી વાત લખ્યાવીને ફેવી.—'હીરાભાષ્યે વાતમાં ને વાતમાં ખૂબ ગમ્યકી મારી.'

ગમ્યકર, વિ ૦ માંસથી ભરેલું અને દેખાવડું. 'ગમ્યક ગાલે પડતા કૂપ', ૨ ભરેલું (પૈસા વગેરેથી). પુ ૦ માંસથી ભરેલા ગોરે ને પુટડા જીવાન.

ગમ્બલ, ગુલામ અથવા ગુલાબદાસ—રાય—શકુર એ નામનો અપભ્રંશ.

ગમ્યાગમ્ય, ગપાગપ.

ગમ્યાગમી, સ્ત્રી ૦ સુકામુખી.

ગમ્યાર, સ્ત્રી ૦ ખાડો. ૨ કપરાટવાળો જે ખાડો તે.

ગમી, સ્ત્રી ૦ લખોટીએ રમવાનો ખાડો; અગલ; બદી.

ગમ્યોગમ્ય, અ ૦ ઉપરાઉપરી મુકીતો માર પડે તે.

ગમ્યમ, અ ૦ જોરથી; ધમ્ય લખે.

ગમ્યમર, વિ ૦ ભરેલું. ૨ પૈસાથી ભરપર.

ગભરાટ, પુ ૦ અકળામણ; મનમાં જે ગુચવણ હોય તે. ૨ દુઃખ.

ગભરાવું, ક્રિ ૦ અ ૦ રસ્તો ન સુઝે તેવી હાલતમાં આવવું; ગુચવાવું; બાવરાં થવું; અકળાવું. ૨ દુઃખી થવું.

ગભા, પુ ૦ ખેતે આળસે ગળામાંથી જે યળખા પડે તે.

ગભાણ, સ્ત્રી ૦ દોરના ખીલા આગળ આકું લાકડું મુકી જ્યાં ચાર નાખવામાં આવે છે તે જગા. ન ૦ ગામને પાદરે જે સફેત જમીન તે.

ગભીર, વિ ૦ [સં ૦] ગમ્ભીર. ૨ ઉંડું; વિશાળ. 'ગભીર નાબીની.'

ગમ, સ્ત્રી ૦ બાબુ; પાસું; તરફ. ૨ મનનું વલણ; પસન્દ પડવું તે. ૩ ભાન; સ્વજ; સમજણ. —'તેને કશાંમાં ગમ પડતી નથી.' ૪ સાંખી રેવું તે; ખામોશ. 'તે ગમ ખાઈ ગયો.' ૫ ધીરજ રાખવી; સમુરી રાખવી. પુ ૦ [આ ૦] શોક; દલગીરી; હાય; અફસોસ. અ ૦ તરફ; ભણી. —'તેણી ગમ જી.'

ગમગીન, વિ ૦ દલગીર; શોકાતુર; ઉદાસ; દુઃખી.

ગમણગમણી, સ્ત્રી ૦ [સં ૦] ઉદાગીરી—તરી; કુચકરવી.

ગમત, સ્ત્રી ૦ ખુશીમાં વખત ફાડવા તે; રમુઝ. ૨ રમત; ખેલ.

ગમતિયાળ—તી, વિ ૦ ગમત—ખુશી કરે તેવું; રમુઝી; આનન્દ પમાડે તેવું.

ગમતું, વિ ૦ પસન્દ પડવું; ગમે તેવું; ભાવતું; મનને ચાહતું—ખુશી પમાડે તેવું.

ગમત, ન ૦ [સં] જવું—ચાલવું તે; ચાલ; ગતિ. ૨ ઓની પાસે જવું; ઓપુરવેનો સફ થવો—ઓસફ.

ગમનાગમન, ન ૦ જવું આવવું તે.

ગમવું, ક્રિ ૦ અ ૦ પસન્દ પડવું; ભાવવું; ખૂશ કરવું હોવું; માફ આવવું. ૨ ચેહન પડવું; મનમાનવું; ગોઠવું.

ગમા, પુ ૦ આય; શક્તિ. અ ૦ તરફ. યોગમાં—ચારે તરફ.

ગમાણ, ગભાણ.

ગમાર વિ ૦ અવિવેકી; અસભ્ય; જફૂલી. ૨ ગામડિયું; રોચું; બેવકુફ.

ગમાવવું, ગુમાવવું.

ગમી, સ્ત્રી ૦ દલગીરી; શોક. અ ૦ તરફ; ભણી. ૨ જનાર.

ગમેટી—ટી, લિલના ગામનો પટેલ.

ગમે તે, પસન્દ પડે તે; ચાહે તે.

ગમે તેમ, અ ૦ કાઈ પણ રીતે; જેમ થાય તેમ ઇચ્છા પ્રમાણે; મરજી મુજબ.

ગમ્ભીર, વિ ૦ [સં ૦] કંઈક ભય ને ધણું આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવું મોટું—વિશાળ—ઉંચું—ઉંચું; મહત્વવાળું; પ્રોઠ. (દેખાવ—નાદ, સમુદ્ર, પર્વત, આકાશાદિ—યુદ્ધાદિ). ૨ પુકત; હરેલ; ભારેખમ. (માણસ—વિચાર). ૩ ધીર; સહનશીલ (સ્વભાવ). ગામ્ભીર્ય (ગમ્ભીરતા, ગમ્ભીરાર્થ).—ગમ્ભીરપણું.

ગમ્ય, વિ ૦ [સં] જવાય—પોંચાય—જણાય—જાણ થઈ શકે તેવું. ઇન્દ્રિયગમ્ય—ઇન્દ્રિયોથી સમજાય તેવું. વિચાર—શાસ્ત્ર—તર્ક—ગુરુગમ્ય, એવા જોડા થતા શબ્દો હોય છે.

ગયણ, ન ૦ ગયન, આકાશ.

ગયવર, પુ ૦ હાથી.

ગયું, જવું—જાવું એ શબ્દનો ભૂતકાળ.

ગર, પુ ૦ કેટલાંક ફળની અન્દરનો વચગાળાનો જે પોચો.—રસ ભર્યો ભાગ તે;—અન્દરનો આવો.—જમરુપ વગેરેનો. કેટલાંક ફળમાં એ પોચા ભાગ ખીયાં સાથે હોય છે. કાકડી ચિલકું ફેળું વગેરેમાં. સીંગની અન્દરનો જે ભાગ તે—ગરમાળો, સંકટાની સીંગ વગેરેનો. ૨ ઝાડના લાકડાંની વચમાંના જે પોચા ભાગને આધારે તે ઝાડને ખોરાકી મળે છે તે. ૩ મનનો ભેદ; મર્મ; દીલનો ભરમ; છાતી વાત.—'તેનાં મનનો ગર મેં જાણ્યો.' ૪ બરુ, કિવલ વગેરેમાં જે પોચો તાંતરો હોય છે તે. ૫ ઝેરી અધાર; ગલ.

ગર, એ શબ્દની પછવાડે મુકાઈને કરનારો એવો અર્થ રાખે છે.—સોદાગર, ખુરસીગર, કારીગર વગેરે.

ગરક, વિ ૦ [આ ૦] કુખી ગયણ; કુબેદ્ધ; જવું રૂથલું ૨ લીન થયણું; લગન લાગી રહી હોય તેવું.

ગરકંઠું, કિં અંઠ કાઠવ વગેરેની અન્દર પેસી જવું.
૨ ડુબી જવું. ૩ લીન થઈ જવું.

ગરકાવ, વિંઠ ભરપૂર; ભરેલું.—ધરેણાં ધુલ વગેરેથી.—
૨ લીન થઈ ગયલું.

ગરગડી, ધરેડી.

ગરમ્યંતું, કિં સંઠ અકરાંતિયાની પેટે ખા ખા કર્યા
કરવું; ઈચ્છા કરવું.

ગરજ, સ્ત્રીં [આં.] કાઠ કામ કરવામાં જે વસ્તુની
જરૂરિયાત હોય તે વસ્તુ મેળવવાની જે ધણી ઈચ્છા
રાખવી—હોવી તે; આવશ્યકતા; અપ; અગત; દરકાર.
૨ અડીવળા; જરૂરનો વખત, તડગી. ૩ પોતીકી
મતલબ; સ્વાર્થ. ૪ બોલવું. ૫ મોરનો ટૌકાર.

—‘ગરજ સારવી.—તડગી મટાડવી; મતલબ
પાર પાડવી. કેવલ—‘ગરજવાનને અકલ ન હોય’.
‘ગરજે ગધેડાને આપ કેવો પડે.’

ગરજણુ, સ્ત્રીં એક જાતનું પક્ષી.—ગીધની માદા.

ગરજના, [સંઠ] ગર્જના.

ગરજવન્ત-વાન, ગરભડ.

ગરજવું, કિં અંઠ આકાશમાં ગડગડાટ થવો; ગાજવું.
૨ સિદ્ધ વગેરે જનાવરોએ મોટે અવાજે બરાડવું.

ગરભડી-છ-ભુ, વિંઠ જેને ગરજ હોય તે. ૨
આપમતલબી; સ્વાર્થ.

ગરજ, ગરજી. ‘ગરજ ને દરદી બરાબર.’

ગરડગપ, અંઠ ઝટ દબતે અચાનક જતું રૂથલું—
ડુબીગયલું—બોવાઈ ગયલું હોય તેમ. ‘ગરડગપ ગયા
પોહોતાના પરમાણુ કાઠએ ન મોકલ્યા.’

ગરકં, ધરકં.

ગરકું, ધરકું.

ગરજીંછ, સ્ત્રીં જૈન મતની આરબ—સાધુડી.

ગરજું, ગણજું.

ગરથ, પુંઠ નાણું; પુંછ; માયો; પૈસા. ‘ગરથ તે ગાંઠિ,
વિઘા તે પાંઠિ, અસ્ત્રી તે સાથે ને દાન તે હાથે.’

ગરક, વિંઠ [પ્રાં.] ખિચોખિચ—સાંકડે આવી ગયલું.
૨ ખૂબ મચેલું; મસ્ત બનેલું. ૩ ધૂળ.

ગરદન, સ્ત્રીં [કાં.] ગળાનો જે પાછલો ભાગ તે;
બાચી; ડોકી.

—‘ગરદન મારવું’—જીવ લેવો; મારી નાખવું; ઢોચકું
ડોકું—ઢીંગલી દેવું. ૨ ધણું જ નુકસાન કરવું.

—‘ગરદન નમવી’—આખરુ જવી; નીચા પડવું; ૨
ખોટ આવવી; નુકસાન થવું. ૩ પડતી દશા આવવી;
નખળું પડવું. ૪ દેવાળું કાડવું. ૫ મરી જતાં ગરદન
નમવી તે.—‘ગરદન નાખી દેવી’—મરી જવું.

ગરદી, સ્ત્રીં બીડ; ઠઠ; બિડાલિડ; ખિચોખિચ હોવું
તે (લોકની).

ગરદો, પુંઠ તમ્બાકુનાં પાતરાનો વપરાતાં રૂથલો જે
સુકા ભુકા તે.

ગરનાળ, સ્ત્રીં છરાના ગોળા વગેરે ભરવાની ખાણી
જેવી જે તોપ તે.

ગરનાળું, નંઠ તળાવ અથવા કુણડમાં પાણી આવવા
જવાને માટે તળાવ અથવા કુણડમાં કરેલો જે મારગ તે.
૨ પાણી જવાનો ઈંટ યુનાથી બાંધેલો સાંકડો મારગ.

ગરખડ, ગડખડ.

ગરખડગોટો, પુંઠ ગરખડ કરી મેળભેળ કરવું;
ઊંધુંચતુ કરવું; બગાડી નાંખવું. ૨ બેલવામાં આવકા
ખાવા; ન સમજાય તેવું બોલવું. ૩ હિસાબમાં લોચા
વાળવા. ૪ કલાથી ઉલટું કરવું.

ગરખડવું, ગખડવું.

ગરખડસરખડ, સ્ત્રીં ઊંધુંચતું; ફેરફાર; મેળભેળ;
ગડખડગોટો.

ગરખડાટ, ગડખડાટ.

ગરખી, સ્ત્રીં સ્ત્રીઓમાં ગવાતી એક જાતની દેશી કવિતા.

ગરખો, પુંઠ મોટી જે ગરખી તે. ગરખામાં ધણું કરીને
વારે વારે ટેક ગાવામાં નથી આવતી. ૨ ગરખી—
ગરખા ગાતાં તાળીયો વગાડતાં દીવા—માડવીની
આસપાસ ફરવું—કુદતાં ફરવું તે. ‘ગરખો ખુંદવો’—
રમવો એમ કહેવાય છે. ૩ એવા પ્રસન્નને સારુ જે
માટલીમાં કાણાં પાડીને અન્દર દીવા મુકેલો હોય તે.
૪ દેવી—માતાના નવ રાત્રમાં ધર—દેવળમાં કાણાં
કાણાંવાળા ઠીકરાંના વાસણમાં દીવા મુકવામાં આવે
છે તે વાસણ—ધડો.

ગરભ, પુંઠ [સંઠ ગર્ભ] સ્ત્રી પુરુષ—નર માદાના
સમ્બોગથી પુરુષ—નરનું જે વીર્ય, સ્ત્રી—માદાના
ઉદરમાં જઈ કરી વધી સર્વ અવયવો સાથે સમ્બે-
તન થાય છે તે. એ જ્યાંસુધી માંના ઉદરમાં છે
ત્યાંસુધી તે ગરભ કેવાય છે. ૨ કેળ વગેરેની
અન્દરના કુમળો જે ભાગ તે. ‘કેળના ગરભ જેવો
છોકરો.’ ૩ માંછલીઓમાં તેનાં ઝીણાં ઝીણાં ઈંડા-
ઓનો સમૂહ જે લાગ્યા આકારમાં હોય છે તે. ૪
ક્ષેત્રફળ; ખેતર—જમીનનો જે વિસ્તાર તે. ૫ મધ્ય;
વચ્ચોવચ્ચ.

—‘ગરભ રેવો’—ગરભવાળી હાલત; હમેલ; દાડા.

—‘તેને ગરભ છે’—એટલે તે ગરભવાળી હાલતમાં છે.

—‘ગરભ પડવો’—રોગને લીધે અથવા યોગસૂત્રથી

ગરભ ગળવો; અધુરે જવું; કસવાવડ થવી.

—‘ગરભ પાડવો’—બલાકારે ગરમ ઔષધિ વગેરેથી
ગરભનું લોહી કરી નાખવું—એને ગરભપાત કરવો
પણ કેહે.

—‘ગરભ ધૂટી જવો’—ગરભપાત થવો.

ગરબઘાંટે, સ્ત્રી એક જાતનો દારુ સાથે ફેડવાનો ગોળો—એ પોલો હોય છે. એમાં પેલે તો દારુ ભરે છે અને તેનાં કાણુમાં એક લાકડાંની નળીથી (જેમાં ખીલા પથરા છરા અને સળગી ઉઠે તેવા પદાર્થો હોય છે) ગડયે છે. એ ગોળો જ્યાં પડે છે ત્યાં ધણુ જોરમાં ફાટે છે અને મોટું નુકસાન કરે છે. ૨ એવા ગોળો ઉડાવવાની ખાણી ધાટની જે તોપ તે.

ગરબસૂતર, વિં [સં ૦ ગર્ભસૂત્ર] તાણુમાં રેશમ ને વાણુમાં સૂતર આવ્યું હોય તેવું (કપડું).

ગરમ, વિં [સં ૦ ધર્મ] અથવા ફાં ૦] ઊનું; ઉષ્ણ; તપેલું. (થપડાંનું ઉલટું). ૨ જોરસામાં આવેલું; ગુરસામાં આવી ગયલું; ગરમ થવું; કોષિ બરાવું. ૩ આતુર; જલદ; તીખું.

ગરમમસાલો, પું ૦ તજ લવણ વગેરેની મેળવણીનો જે મસાલો રસોઈના પદાર્થમાં નાખવામાં આવે છે તે.

ગરમાગરમ—મી, વિં ૦ ઊનું ઊનું; તરત ઊનું કરેલું. ૨ જોસ ભરેલું; ગુરસા ભરેલું. ગરમાગરમી તકરાર—વાતચિત—જોસભરી અથવા ગુરસા ભરેલી તકરાર—વાતચિત.

ગરમાળો, પું ૦ એક જાતની શિંગ. એ ઓસડ દાખલ વપરાય છે.

ગરમી, સ્ત્રી ૦ [ફાં ૦] ગરમ—જિના પદાર્થને અડક્યાથી જે ઠંઠાં આપણને લાગે છે તે; અથવા તે પદાર્થમાંથી જે ઠંઠાં આપણા શરીરમાં દોડી આવી લાગે છે તે. કારણ કાર્ય બનતે એ શબ્દ લાગે છે; સૂરજ—અગ્નિથી થતી જે અસર તે. ધણું કરીને ગરમીથી પદાર્થનું કદ વધે છે અને એથી ખાપ અને પાણી થાય છે. ગરમી, ઝાડ જનાવરને ધણી જરૂરની છે. ૨ સૂર્ય અગ્નિ વગેરેથી જે ગરમ હવા થાય છે તે; તાપ; ધામ. ૩ તાવ વગેરેથી સરીરમાં જે જિનાસ આવે તે. ૪ તોર; જોસો. ૫ ટાંકી પરમિયાનો જે રોગ તે.

ગરમું, નં ૦ બશોર ત્રણ શેરનાં તપેલાં જેવડા પડધી વનાતો કાંસાનો મોટો વાડો.

ગરમેલ, સ્ત્રી ૦ સ્વાદીવાળો એક જાતનો નાનો છોડ. એનાં મૂળનું તથા એની ઉપરના ભાગનું અથાણું કરવામાં આવે છે.

ગરવ, ગર્વ.

ગરવું, વિં [સં ૦ ગુરુ] મોટું; વિશાળ. 'ગુજરાત દેશ ગરવો ધણો'. ૨ શ્રેષ્ઠ; ભારે; આચરદાર; માન આપવા લાયક.

ગરવું, કિં ૦ અં ૦ ખરી પડવું; ખરવું; પડવું. ૨ મન-રૂબ. ૩ અન્દર પેસવું.

ગરળ, પું ૦ વિષ; ઝેર. ૨ સર્પનું વિષ; ગલ.

ગળગળું, વિં ૦ રડવા જેવી સ્થિતિમાં.

ગરાડ, વિં ૦ મોટું. પું ૦ ખાડો.

ગરાડી, વિં ૦ ધણુ જ વ્યસની; વ્યસનમાંનો વ્યસન-માં જ અમ્ચો રેનાર (લાંબ અરીણુ ગાંભ વગેરેનો ગરાડી.)

ગરાડો, પું ૦ ધર—ધમારતની ભીતનો પાયો નાખવા સારુ જે લાગ્યો ને લાગ્યો ખાડો ખોદવામાં આવે છે તે.

ગરાણું, નં ૦ રાવ; પ્રિયાદ. 'તમે દાડી ગરાણું લાવતી.'

ગરાસ, પું ૦ [સં ૦ આસ] ગામનું રક્ષણ કરવાના બદલામાં અથવા વંશપરંપરાથી જમીનની માલિકી હોય તે ભઈ ભઈ તેના બદલામાં સરકાર તરફથી જે શેકડ હક કરી આપ્યો હોય તે. ૨ ગરાસિયાના ગામોમાં છુટકાટ ન કરે અથવા ન થવા દે તેને સારુ ગામવાળાઓએ રાજની મન્જુરિયતથી જે જમીન છુટકાટ કરનારને હંમેશને માટે આપી દીધી હોય તે.

—'ગરાસ જવો'—મોટું—ભારે—ધણું નુકસાન થવું. ગરાસિયો, પું ૦ રાજવંશી લાયાત રજપુતોને હિસ્સે આવેલી જે જમીનો તે જમીનોની ઉપજ ખાનારા ને ખીજાં ગામના લોક પાસથી કર લેનારા, વળી થોડા ધણો એ ઉપર અમલ ચલાવનાર જે રજપુત તેમનો એકેકો.

ગરિયો, પું ૦ ભમરડો.

ગરીબ, વિં ૦ [આં ૦] નિર્ધન; પૈસા વગરનું. ૨ કફાલ; દળદરી; ખાપડું; દુ:ખી. ૩ ભલું; સાલસ; સહનશીલ; થપડા મિળજનું.

ગરીબ ગરબાં—ગુરબાં, નં ૦ ગરીબ—કફાલ એવાં માણસો. ૨ લિખારુઓ.

ગરીબડું, વિં ૦ ગરીબ; રાંક.

ગરીબપરવર, વિં ૦ [આં ૦ ફાં ૦] ગરીબની પરવરશી કરનાર—સમ્ભાળ લેનાર. ૨ પોતાનાથી ઊંચિના દરજ્જાવાળાઓને એ વિશેષણ જોડવામાં આવે છે. અરજીઓમાં 'ગરીબપરવર સલામત' એમ લખાય છે.

ગરીબાઈ, ગરીબી.

ગરીબી, સ્ત્રી ૦ નિર્ધનપણું. ૨ કફાલિયત; દળદર. ૩ ભલાઈ; સાલસાર્થ.

ગરુ, પું ૦ ગુરુ.

ગરુડ, પું ૦ [સં ૦] દાડીખાનાર એક મોટો પક્ષી. એ બધાં પક્ષીઓમાં જોરાવર છે માટે એ રાજ કેવાય છે. ૨ વિષજનું વાહન.

ગરુડગામી—વજ્ર—ડારુદ, વિષજ.

ગરુડો, પું ૦ દેડા—ભક્ષિયાનો ગોર; ગરોડો

ગરુડબુદ્ધ, એક જાતની સૈન્ય રચના.

ગરુર, વિં ૦ મગરુર; અહકારી; મિળજ.

મગરૂરી, સ્ત્રી [આ૦] ગર્વ; અહકાર; મગરૂરી; પત-
રાજ; ગુમાન.

મગે, પુ૦ મગડો.

મગેડો, પુ૦ મગડો. ૨ કણી વગરનો—જેની કાટમાં
કણી ન હોય તે. ૩ ગુરુ વગરનો; નગરો.

મગેદર, ૧૦ દાડવાળી; બે જીવવાળી; હમેલવાળી.
મગેળી, ધિલાડી.

મગ્ગન, [સં૦] મગ્ગનું તે. 'નિશામુખે મગ્ગન સંભળાય.'

મગ્ગના, સ્ત્રી વરસાદનું મગ્ગનું તે. ૨ સિંહ વાધનું
તકુકું તે. ૩ મોટો અવાજ; કોષ ભયો અવાજ.

મર્ત, પુ૦ ખાડો.

મર્દભ, પુ૦ [સં૦] મર્દેડો.

મર્ધપ-ધર્વ, [મર્દભ] મર્દેડો.

મર્ભ, [સં૦] મર્ભ. ૨ ધરતી અન્દરનો ઓરડો;
અંતગૃહ. ૩ દેવમન્દિરની અન્દરનો ઓરડો. ન્યાં
પ્રતિમા રાખવામાં આવે છે તે; ગાભાર. ૪ ચોમા-
સામાં વરસાદરૂપે વરસનારી આઠ માસ સુધી
આકાશમાં એકડી થયેલી પૃથ્વી ઉપરની વરાળ.
પ્રાચીન જ્યોતિષીઓએ અવલોકન કરીને શિયાળામાં
અને ઉનાળામાં ૮૯ડી અને તાપથી જિયે ચડતી
વરાળને 'વર્ષામર્ભ' ગણી તે ક્યારે ક્યારે ચાલુમાંસમાં
વરસશે તે અનુમાનેલું છે. શિયાળુ માવડાં અને
ચૈત્રી વાદળાં થાય તો "વર્ષામર્ભ - ગળી જાય"
એમ કહેવાય છે. "ચૈત્રે દશ નક્ષત્ર જ્ઞે, વાદળ
વિજળી હોય; ભડલિ તો એમ જ ભણે કે મર્ભ જળ્યા
સહ કોય." શિયાળામાં વર્ષામર્ભ બંધાય છે, ઉનાળામાં
પરિપક્વ થાય છે અને ચોમાસામાં વરસાદરૂપે વરસે
છે. માસ, યોગ ધિલાદિને અનુસરી જે મર્ભ ગળી
ગયો હોય તે વરસતો નથી એમ મનાય છે.

મર્ભકોશ, પુ૦ મર્ભાશય; ઉદરના જે ભાગમાં મર્ભ રે
છે તે; મર્ભશય્યા.

મર્ભગ્રહણ, ન૦ સ્ત્રીએ પુરુષનું બીજ ગ્રહણ કરી
મર્ભ ધારણ કરવો તે.

મર્ભધારણ, મર્ભ રેવા તે.

મર્ભનાડી, સ્ત્રી મર્ભને તો નાળ; નાભીનાળ (વૈદક).

મર્ભપરિસ્ત્રવ, પુ૦ મર્ભના ઉપર જે પાતળી ચામડી
હોય છે તે; મર્ભની ખોળ.

મર્ભપાત, મર્ભ પાડવો તે.

મર્ભયાતના, સ્ત્રી [સં૦] મર્ભને જે કુખ સહન
કરવું પડે તે.

મર્ભવતી-વન્તી, સ્ત્રી [સં૦] દાડવાળી સ્ત્રી.

મર્ભવાસ, પુ૦ [સં૦] ઉદરમાં મર્ભ થવો ને ઉછરવો તે.

મર્ભવાસી, વિ૦ મર્ભમાં અથવા મર્ભરૂપે ઉદરમાં
વાસ કરનાર.

મર્ભસાવ, પુ૦ [સં૦] મર્ભનું ગળવું તે.

મર્ભશ્રીમન્ત, વિ૦ [સં૦] જન્મથી શ્રીમન્ત તે;
શ્રીમન્તને ઘેર જન્મેલો તે.

મર્ભસ્થાન, ન૦ [સં૦] ન્યાં મર્ભ બન્ધાય છે ને
મોટો થાય છે તે ટુકાણું; કમળ; કૂખની અન્દરનો ભાગ.

મર્ભાકું, ન૦ નાટકમાં અકુનો પેટા ભાગ; પ્રવેશ.

મર્ભાધાન, ન૦ [સં૦] મર્ભ રેવા ને ઉછરવો તે.

૨ કમળ શુદ્ધ રે અને મર્ભ જલદીથી વધે એ
હેતુથી દાડવાળી સ્ત્રીને (ધણું કરીને પાંચમે મહિને)
જે ધર્મસંસ્કાર કરવામાં આવે છે તે.

મર્ભાશય, પુ૦ સ્ત્રીના શરીરના જે ભાગમાં મર્ભ રે છે
તે જગ્યા; મર્ભશય્યા.

મર્ભણી, [સં૦] મર્ભવતી (પથુ કે મનુષ્ય ગમે તેની
સ્થિતિ ખતાવે છે).

મર્ભત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જેમાં કંઈ બીજી વસ્તુ
રહી હોય તેવું. ૨ જેની અન્દર કોઈ અર્થ—ભાવ
રહ્યો હોય તે.

મર્ભાગાર, ન૦ ધરતો વચલો ભાગ—ઓરડો. ૨ જના-
નખાનું; રણવાસ; અન્તપુર. ૩ દેવલનો મધ્યનો
મુક્તિ પથરાવેલો ખણ; ગાભાર. ૪ મર્ભાશય. ૫ જે
ઓરડામાં બાળક જન્મે તે ઓરડો; સ્તિકગૃહ.

મર્ભ, પુ૦ [સં૦] અભિમાન; અહકાર; મગરૂળી;
ગુમાન; પતરાજ; માન.

મર્ભિષ્ટ-ર્વિ, વિ૦ [સં૦] અહકારી; મગરૂર; અભિમાની.

મર્ભ, પુ૦ માછલાં પકડવાનો આંકડો. ૨ કુવામાં પડી
ખાવાયથી ચીજ ફાડવાને લોડાના આંકડાઓનો જે
જથો તે; બિલાડી. ૩ સાપ, ધિલાડી વગેરેની ઝેરી
અધાર. ૪. લાંચ; લાંચમાં જે કંઈ આપેલું—ખતા-
વેલું તે. 'મર્ભ આપવો'—લાલચ દેખાડવી; લાંચ
આપવી. ૫ કુલનો છોડ; શુભવાસ.

મર્ભકી, સ્ત્રી એક જાતનો વેલો—એના ફળનું—
મર્ભકાનું શાક તથા ભજ્યાં થાય છે.

મર્ભકું, ન૦ મર્ભકીનું ફળ.

મર્ભગલિયાં, ન૦ ગિલિગિલી; ગિલિપચી.

મર્ભગોટો, એક જાતના કુલનો છોડવો અથવા તેનું કુલ.

મર્ભત, વિ૦ [આ૦] પાયાવાનાનું; હામ ટુકાણાં વગ-
રતું; ખોડું; ભુડું. ૨ [સં૦ મર્ભત] ખાલુપર ફાડી
નાખેલું; નકામું જાણી ફેંકી દીધેલું; રદ કરેલું.

મર્ભથુથી, મર્ભહુતી. [નિસ્તેજપણું]

મર્ભાનિ, સ્ત્રી [સં૦ સ્થાનિ] દીનતા; ખેદ; થાક;

મર્ભપટો, પુ૦ ગળે રાખવાનો બિન વગેરેનો જે પટો તે.

મર્ભખ્યા, પુ૦ ફટાકો.

ગલહુતી, સ્ત્રી ૦ ગોળ થી પાણીની સાથે ઝેળવી તેમાં પુમ્બું બોળી જન્મેલાં અચ્ચતે તે ધાવતાં શીખે તાં સુધી તેનાં મોડાંમાં ધીમે ધીમે ટીપાં ચુકવામાં આવે છે તે.

ગલાદા, ન૦ હોળીમાં જે રાતો લુકા એક બીજાપર ઉરાડવામાં અને મોડાંપર ચોપડવામાં આવે છે તે.—કેટલાક કન્દનાં લોટને પતજૂના લાકડાંના ઉકાળામાં રૂંધી સુકવી ચાલેથી ગલાલ બને છે.

ગલાસ, ન૦ [અ૦] બિલેરી કાચનો પ્યાલો.

ગલિયા, ઉપાડો, કાંટાનો ઢગલો.

ગલી, સ્ત્રી ૦ ધોરી રસ્તાપરથી આડી ને સાંકડી નિકળતી જે વાટ તે. ૨ સાંકડી શેરી-પોળ.

ગલીકુચી, સ્ત્રી ૦ આડા અવળા ને સાંકડા જે રસ્તા તે.

ગલીચ, વિ૦ [અા૦] ગન્દ; મેલું; કચરાવાળું; ગન્ધાતું.

ગલીચી, સ્ત્રી ૦ ગંદકી; ગંદવાડ. ૨ ગંધાતો કચરો.

ગલીચા, ગાલીચા.

ગલીગલી, ગલીપચી.

ગલીપચી, સ્ત્રી ૦ ગિલીપચી. બગલ ગળુ હથેલી પગનાં તળિયાં વગેરે શરીરના અવયવોપર હલકે હાથે ખજવાળવાથી જે સુંવાળું સુંવાળું લાગે છે તે. નાનાં છોકરાને રમાડવા તથા હસાવવા સારુ હથેલીમાં અંચુડાની આંગળી ફેરવી આ પ્રમાણે બોલે છે:—“ચાંદા પોળી, ધીમાં બોળી, સૌ છોકરાને કટકા પોળી,—ને આખી પોળી, લે રે મોઢા લલુકીયા, ઢીકા ખાધા ધલુકીયા”—એમ કહી વાંસામાં ધીમેથી ગડદા મારે છે ને પછી દરેક આંગળી પકડી “આ કાની ગાય”—એના આપા—મા વગેરેની ગાય એમ બોલી છેલ્લા અંચુડા પકડી બોલે છે કે, ‘પુવાજીનો પાડો,’ પછી ‘ગલીનું ધર ક્યાં છે, ક્યાં છે,’ એમ બોલતાં બોલતાં બગલના કુમળા ભાગમાં આંગળીઆ ફેરવી છોકરાને હસાવે રમાડે છે અને ગલીપચી થવાથી બાળક હસે છે.

ગલુડિયું, કુરુકુરિયું.

ગલેફ, પુ૦ [ફા૦] કપડાંનું ઢાંકણ—ની ખોલ. (ખુસ્તી, કાચ, ગાદી, તકિયા વગેરેનો ગલેફ.)

ગલેશી, સ્ત્રી ૦ એક તરેહનાં ભજિયાં.

ગલેફું, ન૦ ગળાની કાચળી.

ગલેલી, સ્ત્રી ૦ તાડનાં રળની અન્દરનો કુમળો ખાવામાં આવતો જે ભાગ તે.

ગલોફું, ન૦ ગાલની માંયનો ભાગ.

ગલોલ, સ્ત્રી ૦ ખેડૂત લોકો કામગીરી જે ગોળા ફેંકે છે તે. એ ગોળી સીસાંની અથવા કાદવની હોય છે.

ગલ્લ, પુ૦ [સં૦] ગાલ. ૨ ગિલ્લો, ધણી જણ મળી એકાદ પારકાની નિન્દા કરે તે ગલ્લ કુટાય છે એમ કેવાય છે. ૪ ગળાનો નરડો.

ગલ્લોતલ્લો, ગાંગોતલ્લો.

ગલ્લો, પુ૦ [ફા૦] પૈસા—નાણું રાખવાનું કામ; ખજનો. ૨ દુકાનદાર જે પેટીના ઢાંકણમાંના બાકામાંથી પૈસા—નાણું અન્દર નાખે છે તે.

ગવન, ન૦ [સં૦ ગમન] જવું તે; ગતિ; ચાલ. ૨ [અ૦] સુતરઉ બારીક છાપેલું લુગડું—સ્ત્રીઓને પેરવાનું.

ગવરનર, પુ૦ [અ૦] રાજ-રાણીની વતીના તેના પરચુલકો સંસ્થાનમાં રાજકારભાર ચલાવનારો અમલદાર. ૨ ધલાકાનો વડો અમલદાર.

ગવરનર જનરલ, પુ૦ [અ૦] મુખ્ય ગવરનર (દેશનો વડો અમલદાર).

ગવાડયું, ફિ૦ સ૦ કાઈ ગાય તેમ કરવું.

ગવાનક, ગોઝાસ; જમતાં પેલાં ગાયને માટે કાડવામાં આવતું અનાજ.

ગવાનિક-નેક, ન૦ [સં૦ ગવાનિક] જમતાં પેલાં ગાયને માટે જૂદું કાંડેલું જે રાંધેલું અજી તે. ૨ એકઠાં કરી નાખેલાં ભાત દાળ શાક વગેરે તે.

ગવાર, સ્ત્રી ૦ પુ૦ એક જાતનો છોડ અથવા એને જે સીંગ થાય છે તે; યુવાર. ૨ એ છોડનાં બીયાં એ દોરને ખવાડવામાં આવે છે.

ગવાયું, ફિ૦ અ૦ ચરવાયું; ફળેલ થયું; બેચાળુ થયું; ગામમાં નદારી વાત ચાલે તેવું થયું. ‘તે તો આજ કાલ ગામમાં ખૂબ ગવાય છે.’

ગવાળો, પુ૦ શેળભેળ થઈ ગયેલો સામાન. ૨ જોણુના આકારનો, સ્ત્રીનાં કપડાં વગેરે સામાન રાખવાનો જે લુગડાનો કાચળો તે; અચકા. ‘થેલીને! ગવાળો’ એ કેવલ.

ગવૈયો, પુ૦ ગાયન કરનારો; ગાનારો.

ગબ્ય વિ૦ [સં૦] ગાયમાંથી જે ઉત્પન્ન થયેલું તે (દહી દૂધ ઘી ઇંડો).

ગસત, વ્યથ; ફેકટ.

ગસેડું, ધસડું.

ગહન, વિ૦ [સં૦] જવા—પોચવા—સમજવાને અધર. ૨ છુપી—ગિપ્સી ગતિ.

—‘ગહન ગતિ’—ઉણડી પોચ; અથાક લુહિ; સમજવી ઘણી અધરી એવી કળા—જુગતિ (ધંધરની).

—‘ગહનસંસાર’—ચુસ્કેલ; ઘણી મહેનતે પહોંચાય તેવો સંસાર.

ગહું, ધઈ.

ગહલો, ધઈલો. [ખાડો તે; ચુકા. વિ૦ ઉણું.

ગહ્લર, ન૦ [સં૦] પાડની અન્દર જે બખોલ—ગળી, ગલ.

ગળકો, પુઠ આપેલી મીઠી વસ્તુનો મોડામાં રૂઢ ગયેલા સ્વાદ અથવા તેને પાછો તાળે કરવાની જે ખત તે. ૨ રમિ; ભાવ; સ્વાદ.

ગળગળવું, કિંઠ અઠ ગળગળું થવું; ગળગી જવું.

ગળગળું, વિઠ ચિકણ પ્રવાહીથી નિગળતું (ગળગળતો કનસાર). ૨ પાણી પાણી જેવું; ફેણ પિગળી ગયું હોય તેવું; નરમ. ૩ દીન; ગરીબ. (તે ગળગળો થઈ ગયો). ૪ છાતી ભરાઈ આવેથી નિકળે તે (ગળગળો સ્વર). રડતો.

ગળગોદિયો-ટડો, વિઠ ગળ; ગળ આકાર.

ગળચકું, ગચકું.

ગળચકું, વિઠ જરાક ગળ્યું-મીઠું હોય તેવું.

ગળચવો, પુઠ પુરપને ગળે ધાલવાનું સોનાના તારનું ગુંથેલું બેસતું જે ધરણું તે; દોરો. (એ જાડો ને અઘડ હોય છે.)

ગળચિયું, નઠ કુખમાં પેટમાં પાણી જવું તે. ૨ કુખમાં માણસનું ઉપર નીચે આવતું જવું તે. ૩ જામીમાંથી પકડી ધકો મારવો તે.

ગળચી, સીઠ ગળાનો પાછલો ભાગ; ડોકો; ગરદન.

ગળણી, ગણણી.

ગળતકોડ, પુઠ [સંઠ ગલકુકું] એક જાતનો રોગ-શરીરની ચામડી ફફડીને સફેદ થઈ જાય તે.

ગળતી, સીઠ જેમાંથી ટીપે ટીપે પાણી ગળ્યા-પણ કરે તે ધડો (મહાદેવના ઉપર ટાંગી રાખેલા હોય છે).

ગળથુથી, ગલહુતી.

ગળથાઈ, સીઠ અજરણને લીધે અરકાડથી અથવા એમને એમ ગળામાં જે બળતરા થાય તે; ગલ્લાઈ.

ગળપટો, પુઠ ગળે બાંધવાનો પટો.

ગળપણ, નઠ ગળ્યો સ્વાદ આપે તેવું કંઈ (ગોળ ખાંડ વગેરે). ૨ ગળ્યો સ્વાદ.

ગળફો, પુઠ ફમ વગેરેના આનરથી ઉધરસ ખાતાં મોડામાંથી જે જાડો ચિકણ પદાર્થ બલાકારે બાર નિકળે તે; બળખો.

ગળખાણું-વાણું, નઠ ધઉના લોટને સોકીને તેમાં ગોળ-ખાંડનું પાણી અથવા દૂધ રેડી ખૂબ ઉકાળ્યાથી જે ખાવાનો પદાર્થ બને છે તે.

ગળડું, કિંઠ અઠ વાસણ-હામમાંના પ્રવાહી પદાર્થનું કાંણમાંથી ધીમે ધીમે બાર નિકળી આવવું; છાપરાંપરના વરસાદના પાણીનું કાંણ વારે ધરમાં આવવું; ચૂડું. (વાસણ, છાપરું ગળે છે). ૨ ફળનું પાકવાની તૈયારીપર આવવું-પાકીને મિઠાસવાળું થવું.-(આખા હવે ગળવા માંડ્યા છે.) ૩ સફિર મીઠું

વગેરે પદાર્થોનું હવા પાણી લાગ્યાથી પાણી રૂપ થઈ જવું; ઓગળી જવું. ૪ પુરું બહાઈને એક રસ થવું. (આજની દાળ પુરી ગળી નથી.) ૫ ધાતુનું અનિર્ણી રસ રૂપ થવું. (હજી સોનું ગળ્યું નથી.) ૬ શુદ્ધ થવું; મળરહેત થવું. ૭ રસકસ જતો રેવો;—ગળાઈ તવાઈ જવું. ૮ દૂર જવું રેવું; ખરવું; નાશ થવો. (તેના શત સરવે ગળ્યા.)

ગળડું, કિંઠ સઠ કોઈ પથ્ય વસ્તુને ગળાની વારે એકદમ પેટમાં ઉતારી દેવી. ૨ કપડાં-કાગળની અથવા કાંણવાળાં વાસણની મારફતે પ્રવાહી પદાર્થને ખીબ વાસણમાં શુદ્ધ કરી આણવું; ગાળવું. (ગાળીમાં પાણી ગળ-ગાળ).

ગળહુતી, ગલહુતી.

ગળાણું, કિંઠ અઠ નક્કર ધાતુનું અનિર્ણી રસરૂપ થવું. ૨ સુકાઈને નિર્માલ થઈ જવું. (તે શરીરે બહુ ગળાયો.) ૩ ગાળ્યું હોય-ગાળી શકાયું હોય તેવું થવું.

ગળિયારો, પુઠ ગળીથી કપડાં સુતર વગેરે રફનારો.

ગળિયેર, વિઠ ગળી વાળું. ૨ ગળીના રફનું; નીલું.

ગળિયો, પુઠ કાંટાનો જથ્થો-ઉપાડો. ૨ કાદવ-કચરાનો પિપડો. (કુંભારે ચાકપર ગળિયો ચડાવ્યો.) વિઠ ગાડીએ જોડી ચલાવતાં બેસી જાય તેવો- (બળદ).

ગળી, સીઠ એક જાતનો છોડ અથવા એનાં પાંદડાંનો રસ. એમાંથી ઘેરો આસમાની રફ પેદા થાય છે. ગળીના છોડવાનાં પાતરાંને અને ડાંખળીઓને પેલે તો પાણીમાં કુબાડી રાખે છે-જનું સુંધી તેની અન્દરનો કુમળો ગર બાર આવે છે ત્યાંસુંધી અને પછી તે જાડા પાણીને હલાવ્યાંજ કરે છે એટલે રફ બનાઈને ગાંગડા આકારે થઈ જાય છે. ૨ અવાજ; કપડ; હલક; ગળું. (તે ગાનારની ગળી સારી છે.)

—“ગળી ખાવી”—નાખવી,—અરીણ વગેરેન સદામાં તેજ મન્દી ઉપર અમુક રકમ લેવાની અમુક રીતની સરત મારવી.

—“ગળી જવું”—ગળે ઉતારી દેવું. ૨ ખામોશ ખાઈ જવી; સાંપી રેવું. (તેનાં વચન તે ગળી ગયો).

ગળીવેડમી, સીઠ પૂરણપોળી.

ગળું, નઠ [સંઠ ગલ] જે ખભાની વચમાંના ભાગ જેની ઉપર મોડું છે અને જેની અન્દર માંચથી હવા જવાની અને ખોરાક ઉતરવાની નળિયો છે તે; કપડ; કોટ. ૨ ગળાંમાંથી નિકળતો સાદ-અવાજ.

—“ગળાં કાપું”—વિશ્વાસઘાત કરનાર; ફાંસિયો; મારીને લૂંટી લેનાર. ૨ ડગ. ૩ ઉંધું ચતું સમજવી. કાંઈનું કંઈ લાઈ લેનાર; વિશ્વાસ ઉપર જે રહ્યો હોય તેને દગો દેનાર.

—‘ગળામાં જીલ ધાલવી’—બહુ ખોલતાં બંધ રેવું.
—‘ગળામાં નેતરે આવવું’—નવાને જમ્મળના કામમાં પેલવેલું નેતરું—નાખવું; પીડા વળગાડવી. ૨ પોતાના કામમાં નડે એવું કાંઈ ખીજનું કામ માથે આવવું.

—‘ગળામાં ટાંટિયા’—જીવ સટોસટની સ્થિતિમાં આવી પડવું; ધણું જોખમમાં આવવું.

—‘ગળા લગી’—ધણું; પુષ્કળ. ૨ સંપૂર્ણ; પૂરે-પૂરું—‘મને તારો ગળા લગી ભરોસો છે.’

—‘ગળું કરવું’—રડવાથી ઉચિથી પડવાથી કે ગરમીથી બાળકના ગળાનો કાકડો આડો ખસી ગયો હોય તેને તબીબી આંગળીથી સીધો કરે છે તે.

—‘ગળું પડવું’—ધણું રડવાથી, ઉચિથી પડવાથી અથવા ગરમીથી બાળક છોકરાંનાં ગળાંમાંનો કાકડો—ગળાંની બારીનો પડદો હુલો થઈ આડો ખસી જવો—જેથી બચ્ચાંથી રડાતું નથી તે.

—‘ગળું બેસવું’—અવાજ નાડો ખોખરો થવો. (રડવા—મોટે ખોલવાથી).

—‘ગળું રૈસવું’—ગળાં કાપુના અર્થમાં વપરાય છે. ૨ ગરદન મારવું. ૩ વિશ્વાસ આપી નુકસાનમાં લાવવું.

—‘ગળે આવવું’—ધર્મ, ફરજ, ચિન્તા, હરકત વગર કારણે પીડા ભોગવવી તે. [સમજવું.]

—‘ગળે ઉતરવું’—મનમાં વાત ઈસવી; બરાબર

—‘ગળેગળ મળી જવું’—તરશને શીધે ગળું સુકાઈ જવું.

—‘ગળે ધાલવું’—કાંઈ ખીજને સોંપવું; જવાબ-દારી કાંઈ ખીજને માથે નાંખવી. ૨ હાથે કરી ગળામાં શરૂ મારવું. ૩ પોતાને હાથે વેારવું.

—‘ગળે છરી મૂકવી’—ધણું જ નુકસાન કરવું; પાયમાલ કરવું; વિશ્વાસઘાત કરવો.

—‘ગળે ઝલાવું’—આક્રૂત કે સફાડમાં આવી પડવું. ૨ ગરમીથી ગળામાં બલતરાં થવી.

—‘ગળે નાખવું’—પોતાની જવાબદારી—જોખમ કોઇને માથે નાખવી.

—‘ગળે પડવું’—તોહોમત મુકવું; આજ ચડાવવું. ૨ કાંઈ કામ કરાવી લેવાને કાલાવાલાથી—બાનાથી નેર જીલમ—બળાતકાર કરવો. ૩ અથાવી પડવું; પારકું તે પોતાનું છે એમ દાવો કરવો. ‘અરીથુ ને અબળા છે સરખી, ગળે પડ્યાં નવ છુટે રે.’ (દયારામ).

—‘ગળે પાણી પડવા ન દેવું’—અતીશય દુઃખ દેવું; નિરાંત વાળી બેસવા ન દેવું.

—‘ગળે ફાંસી’—જીવના જોખમમાં આવી પડવું; ફસાવું; સપડાવું.

—‘ગળે બાંધવું’—કણ્ણલત આપવી. ૨ વ્યસન રાખવું. ૩ કાંઈ ન વારસનું પાલણુ પોપણુ કે દેખ-રેખ રાખવાનો હવાલો લેવો.

—‘ગળે હાથ નાખવો’—(ત્રેમના આવેશમાં) બેઠવું; આલિંગન કરવું.

—‘ગળે હાથ મુકવો’—સોગન ખાવા.

ગળુંબન્ધ, પુઠ ગળામાં પેરવાનો એક દાગીનો.

ગળેપક, પુઠ પારકું પોતાનું કંઈ દાવો કરનાર; અથાવી પડનાર; ૨ આજ ચડાવનાર. ‘ગળેપકુ ગોકલદાસ.’

ગળો, સીઠ એક જાતની ઔષધિ.

ગાલથું, વિઠ સાકર ગોળ ખાંડ મધ વગેરેના સ્વાદ જેવું મીઠું. ૨ પાકીને તૈયાર થયેલું; મિઠાસવાણું. (કરી ગળી છે ખાટી નથી.)

ગાંગડી, સીઠ નાનો ગાંગડો.

ગાંગડ, વિઠ ન બધાય—ચડે તેવું (કઠોળના દાણું).

ગાંગડો, પુઠ હરેક નક્કર—સુકાયેલી વસ્તુનો ગોળ નાનો કકડો. (સાકર-ગોળનો ગાંગડો).

ગાંગાંતહાંસ, નઠ જરા વારમાં હા ને જરા વારમાં ના ફેવી તે; બોલતાં ગુંચવાઈ જવું તે; અરપટ—ગળ-છૂતો જવાબ. આનાકાની; બાનાં.

ગાંગો, પુઠ તેલ દિવેલ વગેરે સામાન, ટોપલામાં ધાલી, તે માથે મુકી વેચનારો. (ધણું કરીને ધાંચી). ‘કયાં રાજ ભોજ ને કયાં ગાંગો તેલી,’ એ કૈવત.

ગાંજવું, ફિઠ સઠ છેતરવું; ઇગવું. ૨ ઉપર હાથ મારી જવો; હરાવવું. ‘કાલિ ચોદશનો આંભ્યો ને કોઇનો ન ભય ગાંભ્યો,’ એવી ફેતી છે.

ગાંજખોર, પુઠ ગાંજે પુંકનારો.

ગાંજે, પુઠ એક જાતનો લાંગના જેવો છોડ અથવા તેની જે કળી તે. એ ખિલતી નથી ને એની અન્દર બિયાં પથ્થ કોઈ કોઈજ હોય છે.

ગાંઠ, સીઠ [સંઠ અન્ધિ] દોરી, કસ, રુમાલ વગે-રેનું એક છોડેથી ચકરકું વાળી તેમાં તે છેડા મુકી ખેંચેથી જે જડું બન્ધન થાય તે. ૨ આડને બધાંથી ડાળાં પુટે તે ટેકાણું. ૩ લાકડાંના મૂળનો—ભમરા-વાળો એકાદો ભાગ તે. ૪ મનમાં જે આકું આવી જતું તે; અપટસ; આંટી; દુસ્મનાઈ બન્ધાઈ રેવી તે; વેર; કીનો. ૫ પોતાની જાત-સોડ; પોતાનો કબજો. (ગરથ તે ગાંઠ). ગાંઠનું—પોતીકું—જાતનું. ૬ સરખ; એકા. (તે બેની એક ગાંઠ છે.) શરીરમાં રોગ વગે-રેથી લોહીનું એક ટેકાણે બન્ધાઈ જઈ ગોળી થઈ રેવી તે. (પેટમાં ગાંઠ, અંધિ ગાંઠ.)

—‘ગાંઠનું ગોપીચંદન’—પોતાનો જ ખર્ચ કરી કોઇનું કામ કરવું (કરવું, ખોલું, ધસવું એમ વપરાય છે).

—‘ગાંઠ પડવી’—દેશમાં આંડી રાખવી; અદા-વત-કાનો—વેર રાખવું. ૨ એકમ થવું; રનેહ બંધાવો. (તે બેની ગાંઠ એક છે).

—‘ગાંઠ બાંધવી—વાળવી’—એટલે અપટલ રાખવા. ૨ રમરણ રાખવું.

—‘ગાંઠ મારવી’—પતક—(કનકવા)ની નીચે કે ઉપર તે વધારે લોટતો હોય તો આછો લોટ તે માટે ગાંઠ બાંધવી.

—‘ગાંઠે કરવું’—પૈસાનો સંગ્રહ કરવો.

ગાંડી, ગાંસડી. [ગપ્પાવું તે.

ગાંડણુ, નં ન્યાં બે તાર સાથે જોડાયલા હોય તે; ગાંડવું, કિં સં દોરી દોરડાં ધાતુના તાર વગેરેને એક બીજા સાથે ગાંઠ વાળી સાંધવા; એક બીજા સાથે ગપ્પાઈ રે તેમ કરવું; ગુંથવું. ૨ તાબે રૂઢને હુકમ માનવો; બઢવું; પત કરવું; લેખવું.

ગાંડિયો, પુઠ સુકવેલી આખી હળદરનો લામ્બો કકડો. ૨ ચણાના લોટની તળાઈને બનેલી એક લામ્બી ખાવાની વસ્તુ. ૩ હુચ્ચો.

ગાંડી લેવું, છિનાવી લેવું.

ગાંઠો, પુઠ ગાંઠ (૨ જ ને ૩ જ અર્થમાં). ૨ ચીજનો કુશળ ભાગ—વાંસ, સેરડીનો.

ગાંઠ, સ્ત્રી [સં ગુદા] શરીરની પાછળના જે દાર-માંથી મળ—નરક—અધાર ખાર નિકળે છે તે; અપહાર. ૨ ચપડું તળિયું (આ દરિયાને ગાંઠ નથી). ‘ગાંડપર હાથ ને જગનાથ,’ એમ કેવાય છે.

—‘ગાંઠ આંગળી કરવી,’ એટલે છેઆં કરવું;

અડક્યાં કરવું; મળક કર્યાં કરવી; ચિડવવું.

—‘ગાંઠ ચાલવી’ એટલે ઝાડો લાગવો; ધણીવાર ઝાડે કરવું.

—‘ગાંડપર હાથ મુકવો,’ એટલે બેફિકરાં—નચિન્ત—બેદરકાર રેવું.

—‘ગાંડમાં ભરાવું,’ એટલે ખુશામત કરવી;

પાછળ પાછળ ભટક્યાં કરવું; ખુશામતથી વાલાં થવું. ગાંડગમચાં, નં મરડાટ; ચાસુદગી; આનાકાની.

ગાંડાઈ, સ્ત્રી ગાંડાપણું; થેલાઈ.

ગાંડિયું, વિઠ ગાંડું થેલું. ‘મારાં ડાયલાંરે ગાંડિયાં ક્યમરે વેઠાય.’

ગાંડિવપાણી, પુઠ અર્જુન-ગાંડિવ ધનુષ્યહાથમાં છે એવો.

ગાંડું, વિઠ સુદ્ધિમાં બગાડ થયો હોય તેવું; બેજીં ખસેલું; ડાગળી ચસકેલી—પાંસળી ખસેલી હોય તેવું; ચળેલું; ચળી ગયેલું; થેલું; દિવાનું; સાડીત્રણ-પાંસળી. ‘ગાંડા આગળ ગાંડ ધરી તો કુવાડીનો ઘા’. ૨ બેવકુરી ભરેલું; ગેરફાયદો થાય તેવું (કામ). ‘ગાંડી ગુજરાત આગે લાત પીછે ખાત.’

—‘ગાંડું થેલું થવું’—હર્ષ અથવા પ્રેમના આવે-શમાં ચકિત થઈ જવું.

ગાંડું, પુઠ થેલો બેવકુર પુરખ.

ગાંડાતુર, પુઠ ધણો જ ગાંડો; છેક જ ઉડેલ; વાયેલ.

ગાંડરું, નં ગામના ઝાંપા આગળની અથવા એથી થોડીક દૂરની જે જગા તે; જ્યાં ટોર ઉભાં રેતાં હોય તે.

ગાંદરો, પુઠ ગાંડરું.

ગાંધી, પુઠ કરિયાણું—વસાણા—આસડિયાં વેચનારો.

ગાંધીવડું, નં ગાંધીનો જે ધન્ધો તે. ૨ થોડું થોડું પણ બધીથે જાતનું જ્ઞાન હોવું તે.

ગાંધાર, ગાંધાર.

ગાયળે, પુઠ હળમ; વાળન્દ.

ગાંસડી, સ્ત્રી અનાજ વગેરે એકાદાં કપડાંમાં બાંધેલું હોય તે. ૨ લુગડાને એકઠાં સાથે બાંધી રાખેલાં હોય તે. ૩ ક્ષેત્રો કેટલોક જથ્થો એકઠો કરી જડાં તાપડાં કન્તાન વગેરેથી મજબુત બાંધી રાખેલો તે. ૪ વપણ. (તેની ગાંસડી વધી છે.) ૫ દલ્દો; પુંજ. (તેને તો તેનો બાપ ગાંસડી મુકી ગયો છે).

ગાંસડીપાટલી.

ગાંસડો, પુઠ માટી ગાંસડી. લુગડાલતાં—સામા-નનો ગાંસડો.

ગા, કિં સં વખાણ કર. (ગાવુંનો આતાર્ય).

ગાઉ, પુઠ અન્તર—છેડું—લગ્નપાછનું એક માપ; કાસ; ફોડ અથવા પોણા બે મૈલ.

ગાગર—ગાગર, સ્ત્રી [સં ગર્ગરી] સાંકડાં મોડાંનું માટી તાંબા પિત્તળ વગેરેનું પાણી ભરવાનું જે ગોળ વાસણ તે.

—‘ગાગર જેવું પેટ’—કાંઈની ગમે તેવી શુભ વાત છાની રાખવી. ૨ ગમે તેવા કાંઈના શબ્દ સહન કરી જવા.

ગાગરડી, સ્ત્રી નાની ગાગર.

ગાજ, પુઠ [અં] નેટની જાતનું ગ્રીણું સુતરાઉ કપડું.

ગાજ, નં સ્ત્રી મોરિયાનું નાકું. ૨ ગાજવું તે; ગજના. ‘ગાજ વિજ થઈને વરસાદ આવ્યો.’ ‘ગાજણુ મેહ વરસે નહિ.’

ગાજર, પુઠ એક જાતનો છોડ તથા તેનો કાંદો. ‘ગાજરની પીપી વાગી ત્યાંસુધી વાગી ને નહિ તો પછી કરડી આપી.’

ગાજરિયો, પુઠ એક ઉભો ને એક આડો એવો ત્રિસુળ આકારનો જે કપાળે ટીલો તે. ‘વેવાઈને ગાજરિયો ફાડો.’

ગાજવીજ, ગગડાટ અને વિજળી.

ગાબહુ, કિં અં ગરબના કરવી; આકાશમાં ગડ-ગડ અવાજ થવો. ૨ મોટી ખુમ પાડવી; તડુકવું.

—(વાધસિંહે), ૩ મોટું નામ કરવું. [વૈથો સ્વાર. ગાજીમરડ, પુઠ. આહાદુર લડવૈયો; પેહેલવાન; લડ-ગાહુ, વિં બસાયહું; નખાં પડી ગયહું. ૨ હારેહું. ૩ ડાયહું; નકામા ડાપણના બોલ બેલનાર. ૪ જાડી પંચાત કરનાર. વિં ગરીબ, છેતરાયાથી દીન થયેહું. 'તે તો રાજ થઈને બેઠો, હું રહી ગાહી.' (ભાં) 'આહારે હાથેથી શેના નાહો, હલ્યા ગરુવો થઈને શું ગાહ્યો.' (ત્રે).

ગાઠો, વિં વસાયવો.

ગાઠદી, પુઠ [અં] કિકા, કાટ વગેરેની રખેવાળી કરનારો લસકરી સિપાઈ.

ગાઠર, નં બેટાં; મેઠાં.

ગાઠરી, પુઠ ગારુડી.

ગાઠરિયા પ્રવાહ, પુઠ ગાઠરની પેઠે એકે કચું તેમ બીજાએ કરવું એવી જે રીત તે—એવો જે ન્યાય તે. વિચાર કયાં વિના એકની પાછળ બીજાએ બસડાવું.

ગાઠરું, નં બેટું; મેટું.

ગાઠરું, કિં સં ઠાટું; જમીનની અન્દર ખાડો કરીને મુકવું.

ગાઠવો—હવો, ધાડવો.

ગાઠરું, નં જે ચાર પૈડાંની નાની ગાડી ઉપર તોપ બેસવામાં આવે છે તે.

ગાડી, સીં જેમાં બેસીને દૂર જવાય છે તે વાહન. ગાડીએ બળદ ને ઘોડા બેડાય છે. ગાડીને બે અથવા ચાર પૈડાં હોય છે. રેકોળ, દમણી, ચારં, બગી, સગરામ, ફાષ્ટન, ક્રોમ વગેરે જાતની ગાડીયો હોય છે. ગાડી—ગાડાનો હાંકનાર તે ગાડીવાન. 'ગાડીતળે કુતરું ચાલે તે જાણે હું જ ભાર તાણું છજી.'

ગાડીત, પુઠ ગાડીવાળો—વાન.

ગાહું, નં માંલ ભરવાની જે મોટી બળદની ગાડી તે. —'ગાહાના પૈડા જેવો'—મહત્વ ખતાવવાને એ વિશેષણ રૂપિયાને લગાડાય છે.

—'ગાહું ગળડાયવું'—કામ ન અટકવા દેતાં ધીમે ધીમે અડચણ દૂર કરી તે આગળ ચલાવવું.

—'ગાહું ચાલવા દેવું'—કામને આગળ ને આગળ વધવા દેવું. ૨ થોભવું—અટકવું નહિ.

—'ગાહે ગાડાં આખર'—ફિસિયારીખાર ને હુચ્ચાને માટે બોલતાં વપરાય છે; જેની આખર કંઈ ન હોય તેને માટે બોલતાં વપરાય છે.

—'ગાહે બેડાવું'—પીડામાં પડવું; નવા મેહન-તના ને કપટાળો આવે તેવા કામમાં પડવું. ૨ દેખા-દેખી કરવું તે (નકારા કામમાં).

ગાહ, વિં [સં] ભર; ભારી; ધોર; ધણી જ (જીં). ૨ ધોર; ધણુંજ (અન્ધારું). ૩ અતિશય; છેક જ; જરા પણ પડદો ખુલેલો નહિ તેવું (અજ્ઞાન).

—'ગાહ આલિયન'—અતિશય હેતથી બેટવું તે; જોરથી—બે શરીર વચ્ચે અંતર ન રહે એવી રીતે બેટવું તે.

ગાહું, વિં ધાડું.

ગાણું, ગાયન.

ગાતડી, સીં આદણું મોટી—વિટાળી છાતીપર ઝાંઝ વાળવો તે (ઝીં); ધાટડી.

ગાત્ર, નં [સં] શરીરના સાંધા—સ્નાયુ (તેનાં ગાત્ર શિથિલ થઈ ગયાં છે).

ગાથા, સીં [સં] એક તરફની કવિતા. ૨ કવિ-તામાં અથવા સાદી પ્રચારતામાં લખેલી જે કાણી.—વારતા તે.

ગાઠલી, શેરડીની પેરાઈ.

ગાઠણું, નં એક જણથી બેસાય તેવું અન્દર રૂ કાથો ભરેહું ચામડાનું અથવા કપડાનું જે નાનું બેસવાનું તે. ૨ ગાઠડું.

ગાદી, સીં જીપી બેઝક; દળદાર બિછાનું. ૨ આસન; પાટ; તપ; સિંહાસન.

—'ગાદીએ બેસવું'—નવા રાજની આણ દરવી; નવો અમલ ચાલુ થવો; નવા રાજનો રાજ્યાભિષેક થવો.

ગાન—તું, ગાયન. પુઠ નાદ; શબ્દ; સ્વર.

ગાફેલ, વિં [અં] ગફેલત કરનાર; અસાવધ; બે ખબર.

ગાખડી, સીં બીત પાટિયાં વગેરેમાં પડેહું જે કાણું તે. ૨ તે કાણું જેથી પુરાણું હોય તે. ૩ સિકા ઉપરનું પતરં ઉપડી ગયેથી જે આછો ખાડો પડી ર્યો હોય તે (ગાખડીદાર રૂપિયો). ૪ એકાએક ગેરહાજર થઈ રહેવું તે અથવા ખાનું ફાડીને જતું રેવું તે (તે ગાખડી મારી ગયો).

ગાખડું, નં (ગાખડી ૧ લા ૨ જ ને ૪ થા અર્થમાં). 'વાણનું ગાખડું નિકળી ગયું છે તે પાણું મારો' એમાં (૧ લો ને ૨ જો અર્થ આવી જાય છે). ૨ ખોટ; નુકસાન, ખાડો.—'તેનું એ—કરજ સમજાવી ગાખડું પુરાવું મુશ્કેલ છે.'

ગાભ, ગરભ. (ગાભ એ શબ્દ ધણું કરીને પશુની માદાને જ લગાડવામાં આવે છે).

ગાભણી, સીં ગાભ—ગરભવાળી (પશુની માદા).

ગાભરું, વિં અકળાયહું; ગૂંચવાયહું; ચિત્ત સ્વરથ નહિ તેવું.

—'ગાભરાં-રં પડવું'—એટલે ખાવરાં થવું.

ગાભણું, નં પિંજેલા રૂનો જે ગોટો તે. ૨ વાદળ જેવું તે.

ગાથાનુથા, પુઠ ફાટેલાં તુટેલાં કપડાંના કકડા; ફાટાતુટા કાગળ વગેરે તે.

ગાથો, પુઠ પાધડીની અન્દર હુગડાનો જે લાગ્યો ફાટાતુટે અથવા આપો કકડો વિટાળવામાં આવે છે તે. ૨ પાધડીમાં જે ગાથાનુથા ડાબી બાજુવામાં આવે છે તે. ૩ પોલાં કક્કાં હાંસડી વગેરે ધરણીની અન્દર તાંબા પિત્તળની જે સળી મુકવામાં આવે છે તે. ૪ લાકડાં—ઝાડની અન્દરનો જે પોચો લાગ તે; ગર. ૫ મનમાં કંઈ શક ફેરો તે.

—‘ગાથા કાઢી નાખવા’—માર મારી કે ધણું કામ કરાવી શરીર નરમ કરી નાખવું.

—‘ગાથો બાંધવો’—વગર બોલાવે જવું.

ગામ, નઠ [સંઠ ગામ] ન્યાં કેટલાંક ઘરો અને થોડી ઘણી વસ્તી હોય તે ટુકાણું. ગામડું, ગામ, કસબો, શહેર, પરગણું, પ્રાન્ત, દેશ, એમ ચડતો અનુક્રમ છે. ‘ગામમાં પેસવાના સાંસા ને પટેલને ઘેર ઊંનાં પાણી,’ ‘ગામ વચ્ચે રહીને પોતાનું ઘર ન બળાય,’ ‘ગામ ગયું સુવું ભગે,’ ‘ગામ ગયું સો તુલ ભગે’ એ કહેવતો.

—‘ગામનું પાપ’—ધણીને દુઃખ દેનારું માણસ.

—‘ગામનો ઉખાર’—(ઉપરના જ અર્થમાં).

—‘ગામ માથે કરવું’—કંઈ ખોવાયું હોય તેને માટે ઘણી શોધખોળ કરવી.

—‘ગામે ગામનાં પાણી પીવાં’—મુસાફરી કરી હોશિયાર બનવું; ગામે ગામ ફરી ધણો અનુભવ મેળવવો.

ગામગુંદરે, ગામની લાગોળ.

ગામઠી, વિઠ ગામડાં સમ્બન્ધી. ૨ સ્વદેશ સમ્બન્ધી; ન્યાં જન્મ—ઉત્પત્તિ હોય તે ટુકાણું સમ્બન્ધી; દેશી.

—‘ગામઠી નિશાળ’—સરકારની મદદથી નહિ પણ લોકના જ આસરાથી ચાલતી અને નામું તથા હિસાબ એટલું જ શિખવવામાં આવતું હોય તે; જે નિશાળમાં જુની રીત પ્રમાણે આંક, ગણિત, વેપારી નામું શિખવવામાં આવે છે તે.

—‘ગામઠી તાણું’ વગેરે—એટલે આ દેશની કારીગરીનું. (ગામઠી ને વિલાતી.)

ગામડિયું, વિઠ ગામડામાં ચાલેલી રીત પ્રમાણે હોય તેવું; શહેરી—સુધરેલું નહિ તેવું; જબ્બી.

ગામડિયો, પુઠ ગામડાનો જે રેનાર તે. ૨ શહેરી લોકની રીત ભાત ન બાળનારો; જબ્બી.

ગામડું, નઠ નાનું ગામ. ‘ગામડે ભેંસ ને ઘેર ઝડકા.

ગામવખો પુઠ ગામથી જુદાં પડતું તે; ગામ—દેશનો જે વિયોગ તે.

ગામેરી, પુઠ પોતાના બળ—હકુમત—સત્તાથી ગામની વસ્તીને પોતાના દાવમાં રાખી સરકારી દરખાસી કામમાં તથા ગામ સંબંધીના ખીજ કામમાં આગેવાન થઈ પડેલો માણસ.

ગામોડ, પુઠ ગામડાંના લોકને શુભાશુભ કર્મ કરાવનારો બ્રાહ્મણ.

ગામોડું, નઠ ગામમાં વસનારા લોકોના ગેર થઈ ગામ, લોક સમ્બન્ધી જે કામકાજ કરવાં ને શુભાશુભ કર્મ કરાવવાં તે. ૨ ગામોડનો જે ધન્ધો તે.

ગામોતર પુઠ ગામનો બારવડિયો.

ગામ્લીયે, નઠ [સંઠ] ગમ્લીરપણું.

ગાય, સ્ત્રી [સંઠ ગા, ગૌ] એક જાતનાં વાગેલાનારાં ચોપગાં પશુની માદા. ગાય ને ગોધી—બળદ એમ કેવાય છે. ગાય દૂધ આપે છે; ગાયનાં છાથુ મ્હતર આપણામાં પવિત્ર ગણાય છે. ‘ગાયે ગળ્યું રતન,’ ‘ગાયને દોહીને મ્હાને પાણું,’ ‘ગાય વાળે તે ગોવાળ;’ એ કહેવતો.

—‘ગાયના ભાઈ જેવો’—મૂર્ખ; સમજાવું ન સમજે તેને માટે વપરાય છે.

—‘તે બચારો ગાય જેવો ગરીબ છે.’—સાલસ-ગરીબ સ્વભાવ વિષે બોલતાં ગાયને દાખલો આપવામાં આવે છે.

ગાયક, પુઠ ગાનારો; ગયેયો.

ગાયકો, સ્ત્રી ગાનારી સ્ત્રી.

ગાયત્રી, સ્ત્રી [સંઠ] વેદમાતા એક મન્ત્ર—એ મન્ત્રપદશયી બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી ને વૈશ્યને નવો સંસ્કાર—જન્મ થયો ગણાય છે; જ્ઞોતિષ દેવાયા પછી એ ત્રણ જાત એ મન્ત્રનો નિલ જપ કરવાને યોગ્ય થાય છે; એ મન્ત્ર એ ત્રણ જાતનું દેવત છે. એ મન્ત્રને શક્તિ—દેવીરૂપે કદાપી એની સ્તુતિ કરવામાં આવે છે. ૨ ચોવીશ અક્ષરનો એક છન્દ. એ છન્દનાં કોઈ વૃત્તમાં છછ છના ચાર ને કોઈમાં આઠ આઠ અક્ષરનાં ત્રણ ચરણ હોય છે—મન્ત્ર આ છે—
ૐ તત્સવિતુર્વરેણ્યં । મર્ગોદેવત્ય ધીમહિ । ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ ।

ગાયન, નઠ [સંઠ ગૌ-ગાણું] ગાવું તે. ૨ ગાયલું તે; ગીત. ૩ ગાવાની વિદ્યા—કળા.

ગાર, સ્ત્રી પાણી રેડી દીધું (લીપવા જેવું) કરેલું માટી સાથે ભેળેલું જે છાથુ તે. વિઠ ગાર જેવું. ૨ ધણું જ થયું. ‘થણુંગાર’ કેવાય છે. ૩ ખારો.

ગાર, પુઠ [ફાઠ] એ પ્રલય, કરનાર એવો અર્થ રાખે છે.—મદદગાર, પિદમતગાર, જીલમગાર વગેરે.

ગારવો, પુઠ ગર્વ. ‘શામળ કેહે મૂરખ કરે મન્દી દેહનો ગારવો.’

ગારદી, પુઠ [અં] ગારદી; સાથે રેનાર—હલુરિયો
સિપાઈ અથવા પાયદલની ટુકડી.

ગારિયું, નઠ ગાર, ૨ રાંધેલું અથ રોટલી વગેરે
ઉપર ઢાંકવાનું ટોપલાના આકારનું, કાદવ—માટીનું
વગર પકવેલું જે ભારે ઠામ તે.

ગારુડી, પુઠ [સં] ગારુડક સાપને પકડી બંધ-
નારો; સાપને પકડી તેની તથા બીજી હાથચલાકાની
તથા ઘણીક કસરતની રમત કરનારો; બાજગર.
૨ મેલી વિદ્યા—ધનંતર મંત્રને જાણનારો.

ગારો, પુઠ ગાર; માટી સાથે ભેળેલું છાણુ. ૨ પલાળી
કાસણેલું મરોડું; કાલ; કાવડાવેલો ચુનો.

ગાર્હપત્ય, સંઠ ગૃહસ્થાશ્રમીને પોતાના વંશપરંપરાથી
મળેલા અગ્નિ—જે અગ્નિથી યજ્ઞ યાગાદિક ક્રિયા કર-
વામાં આવે છે તે.

ગાલ, સ્ત્રીઠ તે જ વખતે સાથે જમવા બેઠેલી જે
પક્ષત તે; ધાલ. 'હું તો બીજી ગાલે આવીશ.'

ગાલ, પુઠ [સં] ગલ્લિ ચેહેરાની બાજુનો આંખથી
નીચેનો ભાગ તે.

—'ગાલપર ગાલ ચઢવા'—હથપુટ થવું; શરીરે
માટેલા બનવું.

—'ગાલમાં હસવું'—મન્દ મન્દ હસવું; હાસ્યથી
ગભીર ચહેરા રાખી મનમાં હસવું તે.

ગાલમસરિયું, નઠ સૂતાં ગાલ નીચે રાખવાનું નાનું
ગોળ ચોસીકું. 'મખમલમાં ગાલ મસરિયાં રે.'

ગાલી, સ્ત્રીઠ જે કુઝારોની વચમાંની જે જગા તે; ખિણડ.

ગાલીચો, પુઠ [કાં] પાચરવાનું ઉનનું બિછાનું;
ઉનની સેતરજી.

ગાલ્લી, સ્ત્રીઠ ગાડી. ૨ તીસ મણનું એક માપ.
(તેણે સાત ગાલી ધઉ ભચ્યા.)

ગાલ્લું, નઠ મોડું ગાડું; ખિજગાલ્લું.

ગાલ્લો, પુઠ મોટા પાટલાના આકારની, નીચે ચાર
પેડાંવાળી, છોકરાંને રમવાની જે ગાડી તે.

ગાવડી, સ્ત્રીઠ ગાવ. [સમજુક; મૂર્ખ.

ગાવદી, વિઠ ગોળું; કૃઅડ; ગન્ડુ. ૨ જૂલ્લી; અણુ-

ગાવું, કિંઠ સંઠ કાનને સારું—મીઠું લાગે તેવો અવાજ
ફાડવો; રાગ ફાડવો; અલાપવું. ૨ કવિતા ગોલવી.
૩ કવિતામાં કોષ્ટનાં વખાણુ કરવાં. ૪ ઉપકાર વગેરે
કચ્છું હોય તે કુઈ બતાવવું. 'તે કંઈ કરશે તે વારે-
વારે ગાયા જ કરશે.'

ગાળ, સ્ત્રીઠ [સંઠ ગાલિ] રીસ ચડે તેવું ભુંડું
ભાવણું; મરમો ચચ્ચો; માથેન વગેરેને ખાતરવી તે.

ગાળ ખાવી—દેવી—ચોપડવી. ૨ કુવામાંનો કચરો.

૩ સીસું, ત્રાંચું ગાળતાં નિકળેલો મેલ.

ગાળવું, કિંઠ સંઠ કુવા વગેરેમાં બંધ થઈ ગયેલાં

ઝરણુને પાછાં ચાલતાં કરવા સારુ તેમાંથી કચરો
ફાડવો. ૨ સોનું રૂપું વગેરે ધાતુને અગ્નિથી રસ
રૂપ કરેલી. ૩ જીવ જન્ત કચરો વગેરે દૂર કરવા
સારુ કપડાંની મારફતે એક વાસણમાંથી બીજાં વાસ-
ણમાં પાણી વગેરેને રેડવું. ૪ કાંચાંવાળા વાડકા
વગેરેની મારફતે ઘી વગેરે શુદ્ધ કરવું. ૫ રૂનાં
પોળિયાંમાં અગ્નિથી લિજની તેનો રસ ફાડી તેને
(કસુમ્બો બનાવવા સારુ) બનાતના કકડામાં રેડવો. ૬
ફિકર—ચન્તા વગેરેથી શરીર અશકત—પાતળું કરી
નાંખવું. (ફિકરમાં ને ફિકરમાં તેની દેહ ગળાઈ ગઇ
છે.) ૭ વખત ફાડવો—ગુભરવો. (તેણે તેની પાછળ
ચાર કલાક ગાળ્યા. 'તે શું કરવા પોતાનો વખત
ગાળી નાંખે છે?'). કેવલ—'એ કંઈ સેજ માને તેવો
નથી, સાત ગણેણ ગાળીને પીયે તેવો છે'.

ગાળિયું, નઠ છાશને કપડાંની ઝોળીમાં રેડ્યા પછી
માંથથી અધું પાણી નિકળી જઈ રૂચેલો જે દ્રવ્ય જેવો
પદાર્થ તે. ૨ કામ કરતાં વચમાંથી જનું રેવું તે
(ગાળિયું ફાડી નાંખવું). ૩ વાછરડાં પાડાં વગેરેના
કેકમાં ધાલવાનો દોરડાનો ગાળો તે.

ગાળું, નઠ વચમાંનો વખત.

ગાળો, પુઠ જોરમાંને પેરવાનું એક જાતનું રેશમી
અથવા સુતરઉં કપડું. ૨ બત્તી દિવેટ કરવાને લાખ-
કનું પિચ્છેલું જે રૂ તે. ૩ દલાલને જે ભાવે રૂ
વગેરે ખરીદ કરવાનું કચ્છું હોય તે ભાવ કરતાં દલાલ
જે એછા ભાવે ખરીદી કરી શકે તો લેનારનો
ફયલો ભાવ બન્ને ટેકાણે મરડાવી ભાવમાં જેટલો
ફેર હોય તેટલાનો જે નફો વચમાં પોતે દલાલ લઈ
ખાઈ ગય તે; ફેર; વટાવ. ૪ આખા ધરના લાખ્યાને
લાખ્યા જે ભાગે તેમાંનો એકેકો. (ધરનો વચલો
ગાળો). ૫ વચમાંનો અન્તર—(બે સ્થળ—સમયનો);
મોહોસમ; રત—(કરી—લગન ગાળો). ૬ ફાંસો
(દારડાનો ગાળો). ૭ સાદ કરેલા રેશમની આંટી.
'કામી નરને બાંધવા, હિરતણુ યમ ગાળા.' (ભા૦)

ગિગલાણું, કિંઠ અંઠ ગભરાવું.

ગિગોડા, જૂગોડા; કુતરાને બાજેલાં જીવડાં.

ગિચોગીચ, વિઠ સફૂડાઈ ગયલું; છેક પાસ પાસે
આવી રૂચલું; ભિડાઈ ગયલું.

ગિદ્ડ, વિઠ આળસ; સુસ્ત; પડી રેનાર (ધણું ખાધાથી).

ગિદ્દો પુઠ ધા (એકના ફરતા ભમરડા ઉપર બીજાએ
પોતાનો ભમરડા મારવો તે). ૨ જ્વરથી; હડસેલો—
ધકકા મારવો તે.

ગિની, સ્ત્રીઠ [અં] ઇંગ્લંડ દેશનો ચલણી સુનાનો
શિકકા (૧૦૦ રૂપિયાનો).

ગિયત, સીં ૦ [આં] આળ; તોહોમત; નિન્દા; ગિલ્લા. ૨ ચાડી.

ગિયતું, કિં ૦ સુક્રીથી માર મારવો; ધિયોવતું.

ગિયોગીય, આં ઉપરા ઉપરી સુક્રી પચાં કરે તેમ.

ગિયો, પું ૦ મુકાનો જે માર તે.

ગિરબ, સીં ૦ [સં] પાર્વતી; શિવની સ્ત્રી.

ગિરદ, સીં ૦ [કાં] ધૂળ; રજ. ૨ હવામાં ધૂળની જે કણો ઉડે તે.

ગિરદી, સીં ૦ ગરદી. [કચરા તે.

ગિરદો, પું ૦ પછવાડેથી રૂથો અથવા તળે બેઠેલો જે ગિરનાર, પું ૦ બ્રાહ્મણની એક જાત. (ગિરનાર પર્વતની તળેટીમાં પ્રથમ એ બ્રાહ્મણો રૂથા તે ઉપરથી).

ગિરફતાર, વિં ૦ [કાં] સપડાઈ—ગુંથાઈ ગયલું; ધૂળી—મચી રૂથલું; લિન થયલું.

ગિરફતારી, સીં ૦ ગિરફતાર એવી જે હાલત તે.

ગિરવી, વિં ૦ ધરેણે આપેલું—લિધેલું હોય તેવું.

ગિરા, સીં ૦ [સં] વાણી; વાયા; ભાપા; વાહસરચતિ.

ગિરિ, પું ૦ [સં] પાડ; કુકર; પર્વત. ૨ સાધુ વેરાગી ગોસાંઈના જે દશ આશ્રમ છે તેમાંનો એક.

એ આશ્રમના સાધુના નામને છેડે પણ એ પ્રત્યય લગાડાય છે: પર્વતગિરિ, નારાયણગિરિ વગેરે.

ગિરિકન્દર, સીં ૦ પર્વતની ગુફા—ખો—કોતર.

ગિરિજા, હિમાલય પર્વત. ૨ વૃન્દાવનમાં આવેલા એક કુકરનું નામ—એ કુકરને શ્રીકૃષ્ણે ટચળી અડુ—જીપર લીધો હતો.

ગિરિસુતા, સીં ૦ પાર્વતીનું નામ.

ગિરીશ, પું ૦ મહાદેવ. ૨ હિમાલય પર્વત.

ગિરેબાજ, નં ૦ એક જાતનું ગુલાંટ ખાનાર ખજુતર.

ગિરેખાન, પું ૦ [કાં] પોસાકનો જેટલો જે ભાગ ડાક—ગરદનેને ડાકતા હોય તેટલો તે.

ગિરેખત, નં ૦ ધરેણે મુકયાનું જે લખત તે.

ગિલતાન, સીં ૦ પું ૦ મોલ વગેરેને ત્રિસુળ આકારનો જે ટેકા તે.

ગિલિ, સીં ૦ શરીરની કુમળી ચામડી ઉપર થોડે જોરે પણ ઉતાવળી આંગળીયો ફેરવ્યાં કરેથી જે ચળવળાટ થાય તે. ૨ વેંત અથવા વેંતથી ઓછો એવો લાકડીનો કકડા જેને દષ્ટાની મારફતે દૂર ફેંકવામાં આવે છે તે.

ગિલિગિલિ—પચી, ગિલિ. (૧ લા અર્થમાં).

ગિલ્લી, સીં ૦ ગિલિ (૨ જા અર્થમાં). ૨ કંઈ પણ દરને લીધે તેની પાસે લામ્બો ગિલિ જેવો જે કંચ સોળે ભરાઈ આવે તે; વેળ.

ગિલ્લો, પું ૦ [કાં] કાંઈને વિષે આપરુ જાય તેવી ખાટી બૂમ ઉડાડવી—ઉડવી તે; આળ; તોહમત;

ભુડી ફરિયાદ ઉઠાવવી—ઉઠવી તે; ગીયત; નિન્દા. 'તેના ગિલા ગણાય છે.' 'તેણે તેના ગિલ્લા ઉઠાવ્યા.' ગિલ્લા ગણવા—કરવા પણ કેવાય છે.

ગિસોડાં, નં ૦ તુરિયાં.

ગિરત, હુંટારાગ્યાની પાછળ સિપાઈઓ પકડવા જાય તે.

ગીગા, પું ૦ છોકરો; કાકા.

ગીગી, સીં ૦ છોકરી; કાકા.

ગીચ, વિં ૦ પાસે પાસે સફુડાઈને આવેલું—ભરાયલું હોય તેવું. ૨ બીડવાળું.

ગીત, નં ૦ [સં] રાગમાં ગવાય તેવાં પદનો સમૂહ. ૨ ગૌરંઓ જે ગરખી, ધોળ વગેરે ગાય છે તે. ૩ લગન વગેરેમાં ગરખી વગરનાં જે ગાય છે તે.

—'ગીત ગાયા કરવું'—ઉપકાર કર્યો હોય તે વારંવાર કહી બતાવવો. ૨ પોતાનાં વખાણુ વારે વારે કર્યાં કરવાં. ૩ એકની એક વાત વારે વારે ફેંચા કરવી.

ગીતા, સીં ૦ [સં] જેમાં જ્ઞાનબોધ હોય તેવું સમ્બાદરૂપ પવિત્ર શ્લોક—કવિતાનું પુસ્તક.—ભગવદ્ગીતા, શિવગીતા, અખેગીતા, અર્જુનગીતા, ઈં. ૨ ભગવદ્ગીતા.

ગીતિ, સીં ૦ [સં] આયાં જન્મનો એક ભેદ.—એમાં પૂર્વાર્ધ ને ઉત્તરાર્ધ એવાં બેજ ચરણો હોય છે ને એકેકામાં ૧૨, ૧૮; ૧૨, ૧૮ એમ માત્રા હોય છે.

ગીદ, ગીધ.

ગીધ, નં ૦ [સં] ગુધ્ર] ફાડી ખાનારાં, ધરાય નહિ તેવાં મેઠાં પક્ષીયોની એક જાત—એઓને મોટી ને જળરી ચાંચ, ચપટાં નસકારાં, પીછાં વગરનું માથું અને ગરદનની નીચે લામ્બાં પીછાંને કાંઠેલો હોય છે.

ગીર, (ગિરિ ઉપરથી) ગોસાંઈની એક જાત. એનો અપભ્રંશ ગર.

ગીર, [કાં] ફારસી ભાષાનો એક પ્રત્યય છે—એ શબ્દની પછવાડે મુકયાથી ધરી લેનાર, રાખનાર, જોનાર એવો અર્થ રાખે છે.—દસ્તગીર—હાથ ઝાલી રાખનાર; તમાસગીર—તમાસો જોનાર; દલગીર—જેનું દીલ શોક વગેરે કારણથી સફુડાઈ ગયલું હોય તે, વગેરે.

ગીરણી; સીં ૦ [મં] કાપડ સુતર વગેરેનું સજાથી ચાલતું કારખાનું.

ગીરિ—રૌ, વિં ૦ ગીરવી.

ગીરિનું, વિં ૦ પોતીકું; પોતાનું; માંઠનું; પોતાની જાતનું.

ગીર્વાણ, વિં ૦ [સં] દેવ સમ્બન્ધી; ઈશ્વરી. ૨ સંસ્કૃત (ભાષા).

ગુઆગરી, પોલાં કલાં.

ગુંગણું વિં ૦ નાકમાંથી બોલતું; જેનું બોલતું સાફ રપટ નહિ પણ નાકની મારફતે બીજાં કરતું હોય તેવું.

ગુંગળાણું, કિં ૨૫૦ હવા બન્ધ થયેથી શ્વાસ ન
લેવાય તેવી હાલતમાં હોવું. ૨ અકળાણું; ગભરાણું.

ગુંગું, ન૦ નાકનો ગુંગો.

ગુંગું, વિ૦ ગુંગણું. ૨ મૂંડું.

ગુંગા, પુ૦ નાકના મળતો બન્ધાર્થ ગયલો પોપડા.
૨ બાજડા. ૩ ગુંગણું; નાકમાંથી બાલનારો.

ગુંચવણું, ગુચવણું.

ગુંછળી, સ્ત્રી૦ દોરીની આડી અવળી આંટી.

ગુંછળું, ન૦ ગોળ આકારમાં વળેલું હોવું તે (સાપ,
દોરી વગેરેનું).

ગુંતાણું, કિં ૨૫૦ હર કોઈ કામ કાજમાં રોકાવું.

ગુંથવું, કિં સ૦ [સંઠ ગ્રન્થન] એક દોરા—તારને
બીજ સાથે, બીજને ત્રીજ સાથે એમ જુકતીથી
મેળવી એક જાડા દોરા—તાર કરવો. ૨ એક
દોરા—તાંતરાંત્રી બીજની સાથે બીજને ત્રીજની
સાથે એમ વળ દેતાં જઈ જળી કરવી.

ગુંથાણું, કિં ૨૫૦ કોઈએ ગુંથેલું હોય તેવું થવું.—
“દોરી—સેર—જળી ગુંથાઈ છે.” ૨ ગુચવણુંમાં
આવી પડવું; રોકાવું.

ગુંદર, પુ૦ ઝાડની છાલમાં થઈને બાર નિકળી આવતો
અને પછી જાડા થઈ બન્ધાતો એવો જે ચીકણો રસ તે.

ગુંદરપાક, પુ૦ ગુંદરની સાથે મસાલો મેળવી તૈયાર
કરેલો જે પુષ્ટિપાક તે.

ગુંદરું, કિં સ૦ મુઠ્ઠી મુઠ્ઠીએ ડાબી નરમ કરવું;
ફળવવું. (આટાની કણેક ગુંદવી.) ૨ મારવું; ઠોકવું;
નરમથંસ કરવું.

ગુંદી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ઝાડ.

—‘ગુંદીપાક’—મુઠ્ઠીએ મુઠ્ઠીએ મારી નરમ થંસ કરવું.

ગુંદું, ન૦ ગુંદીના ઝાડનું જે ફળ તે—અથાણું કર-
વાના કામમાં આવે છે.

શુ, ગૂ.

ગુબાડી, સ્ત્રી૦ જ્યાં નરક હોય અથવા જ્યાંથી નરક
—ગન્દ પાણી જવું હોય તે ટંકાણું.

ગુગમી, પુ૦ [સંઠ ગુગુલ] સુગન્ધ આપતો એક
વનતનો ગુંદર.

ગુગળી, પુ૦ ગુજરાતી બ્રાહ્મણમાં એક જાત છે.—
ધણ કરીને એ મન્દીરમાં પુનરી હોય છે. ૨ જેને
હાથેથી છુટ નહિ અને જે પૈ પૈને માટે જરૂર ખાધ
તેવા પુરુષ તે; બખીલ; કન્નુસ. ૩ મેલો, ગન્દો.

ગુઝું, ગુંગણું.

[કરતી તે.

ગુચપુચ—છ, સ્ત્રી૦ છાની વાત; ધીમે સાદે વાત

ગુચપુચ, ૨૫૦ છાનાંમાનાં; છુપી રીતે; ગુપ્ત હોય તેમ.

ગુચવણું, સ્ત્રી૦ એક ચીજ—વિચારનું બહુ ચીજ—
વિચાર સાથે મેળસેળ થઈ રેવું તે; આંટી; પેચ;

ગરબડ. ૨ ઉકેલ—ખુલાસો ન માલમ નપડે તેવું
જે કંઈ તે.

ગુચવાડો, પુ૦ ગુચવણું.

ગુચવાણું, કિં ૨૫૦ ગુચવણુંમાં આવવું; મેળસેળ થઈ
જવું. ૨ સપડાર્થ જવું; ગુપ્તાર્થ જવું. ૩ ગભરાણું.

ગુચ્છ, પુ૦ [સંઠ] ગુચ્છો (ફૂલ, કિનારી વગેરેનો).
૨ બત્રીસ સેરનો હાર. ૩ મોતીનો હાર. ૪ મોરનો
પીછાનો બથો.

ગુચ્છદાર, વિ૦ ગુચ્છવાણું.

ગુચ્છો, પુ૦ [સંઠ ગુચ્છ] ઝાડના મોર અથવા તેનાં
માનરનો જે સમુદાય—જથ્થો તે; છેક જ પાસ પાસે
ઢીંગીને મેળો દેખાતો જે મોર તે. ૨ નિમાળા—
વાળનો બાર નિકળતો—શોભતો જે વળેલો જથ્થો તે.
૩ છેક જ પાસ પાસે ઢીંગીને ખિલેલી ટુલની કળીયો.

ગુછળું, ન૦ ગુંછળું.

ગુજરવું, કિં ૨૫૦ જવું; વધ જવું; ક્ષય થવો; વડવું
(કાળ—વખત ગુજરવો). ૨ નાશ પામવું; મરી
જવું; જીવ જવો (તે ગુજસ્થો—ગુજરી ગયો). ૩
બનવું; વિતવું; આવી પડવું.—(ગ્નિગ, બનાવ, આદત).
૪ ક્ષમા—માફ—થવું. ‘ગુનો નહિ એ ગુજરે’ (સામળ).

ગુજલડી, સ્ત્રી૦ ગુજરીની પેરનારી;—‘જેતીતી ગુજલ-
ડીરે.’ ૨ ગુજ્જર વાણિયણ. ૩ ગુજરાતણું.

ગુજરાતી, વિ૦ [સંઠ ગુજર]—ગુજરાત દેશ] ગુજ-
રાત સમ્બન્ધી; ગુજરાતમાં રેનાર (માણસ). ૨ ગુજ-
રાતમાં બોલાતી (ભાષા). ૩ ગુજરાતમાં રેનાર લોક
સમ્બન્ધી (રીતભાત).

ગુજરાન, ન૦ [ફાં૦] જીન્દગીનો નિભાવ—ટકાવ થવો
તે; નિર્વાહ; ગુમરા. ૨ જેથી જિવાય—જીન્દગી
સલામત રે તેવી ખોરાકો પોશાકોની જે તજવીજ તે.

ગુજરી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીને હાથે પેરવાનું એક પ્રકારનું
ધરેણું. ૨ શેઠર—કસબામાં સાંજ સવાર ભરાતો જે
બજાર તે. ૩ ગુજરાત દેશની સ્ત્રી. “પીડી કરે સહુ
પદમની, ગુજરી સહુ ગોરી ગાય—સીતાજીનો સોહજો”.

ગુજરી જવું, જૂતાકાળનો વિચાર રાખતાં ગુજરવું એ
શબ્દનો અર્થ સમજવો; મરી જવું.

ગુમરવું, કિં સ૦ [ફાં૦] કામદાર—ઉપરીની આગળ
દેખાડવું—કાડવું (અરજ ગુમરવી). ૨ કાડવું; નિર્ગ-
મન કરવું. (તેણે પોતાની જીન્દગી ભણવામાં જ
ગુમરી.) (તે પોતાનો વખત સારી રીતે ગુમરે છે).

ગુમરો, પુ૦ [ફાં૦] ગુજરાન.

ગુમજર, પુ૦ એક જાતનો ગુંદર. ૨ બાવળની એક
જાત. વિ૦ સુધાર—વાણિયાની એક ન્યાત.

ગુચ્છ, સ્ત્રી૦ ગુચ્છ. ૨ છાની વાત. ૨૫૦ ભમરા—
ભમરાથી થતો જે શબ્દ તે.

ગુણ, સ્ત્રી [સં] ચલુડી. ૨ ઠાકરજીને પેરાવ-
વાની માળા. ૩ એક વળન. એ એક ઝેનના ૨૧૬
ભાગ જેટલું હોય છે.

ગુણર, અં ૦ બમર, ભીંગારા, મધમાખ વગેરેની
પાંખેથી થતો શબ્દ (બમર ગુણર કરે છે).

ગુણરપ, પુ ૦ [સં] ગુણર.

ગુણર-સ, સ્ત્રી ૦ [ફાં] ગળું; શક્તિ.

ગુટકો, પુ ૦ આડાં લખેલાં છુટાં છુટાં નાનાં પાનાં-
ઓને એકાં રાખી બાંધેલું જે પુસ્તક તે (ગીતાનો
ચપડીપાઠનો પક્ષરત્નો ગુટકો). (મોટાં પાનાં હોય
તો ગુટકા ન કેવાય.)

ગુટિકા, સ્ત્રી ૦ [સં] નાની ગોળી (વૈદ્યો ઓસડમાં
આપે છે તેવી). [કર્મનો પુત્ર.

ગુડ, પુ ૦ [સં] ગોળ (ગુડવાના). ૨ વિધવાનો બર
ગુડકી, સ્ત્રી ૦ નાની સરવાલ.

ગુડવું, ફિ ૦ સં ૦ કાપવું; વાડવું.

ગુડો, પુ ૦ મરી ગયા પછી મરનારને રોવા જવું તે.

ગોડ, નં ૦ શરીર ઉપર રસ વિકારથી થતી જે ગાંઠ
તે; ગુમડું. કઠણ હોય ત્યાં સુધી ગોડ અને પાકવા
મોડે અથવા પાકે તારે ગુમડું કેવાય.

ગુણ, પુ ૦ [સં] હરકોઈ ચીજની કુદરતી અથવા
તેમાં આણેલી અથવા કલ્પેલી જે ખાસિયત તે;
ધર્મ.—“સામલનો ગુણ એવો છે કે તે ખાધાથી
માણસ મરી નાય છે;” “તાંમાના વાસણમાં ધણી વાર
ખટાસ રાખવાથી તેમાં ઝેરના જેવો ગુણ આવે છે;”

“અમરતનો ગુણ એવો કેવાય છે કે તે છાંટવાથી
મુએલું પાછું સળવન થાય છે અને તે પીધાથી
કોઈ દાંડો મરણ થતું નથી.” ૨ માણસ જાતમાં જે
લક્ષણો, શક્તિ, કાબેલિઅત, ગુણ, આચરણ વગેરે
હોય છે તે.—સારાં ને નરસાં બન્નેને લાગે છે.—

“આ બાઈના ગુણ સારા છે પણ પેલી બાઈના ગુણ
સારા નથી.” ૩ સારાં લક્ષણ, આચરણ; મોટી
કાબેલિઅત—શક્તિ; વિદ્યા—અનુભવના યશ ઇં ૦

(એમ સારા જ અર્થમાં વપરાય છે). ૪ કાપદો;
લાભ. “આ ધન્યામાં તમને ઝાંઝો ગુણ નહિ થાય.”

૫ તબિયત ઉપર સારી અસર; પ્રકૃતિને અનુકૂળ
આવવું. “પાંડસાળામાં ભણેલા વૈદના ઓસડથી ધણી
જણને ગુણ થાય છે.” ૬ અસર કર—માફક આવે

—ફાયદો કરે તેવી હરકોઈ ચીજની ખાસિયત; દમ.
૭ માણસની પ્રકૃતિ તથા પ્રકારની છે તેમાંની એકાંક
—સત્વ, રજઃ ને તમ અથવા સાત્વિકગુણ, રજોગુણ તે

તમોગુણ. ૮ નિરાકાર ઈશ્વરનામાં સ્વરૂપિ, સંરક્ષણ તે
નાશ કરનારી શક્તિ છે, તેમાંની અથવા રજઃ, તમ
ને સત્વ એમાંની જે એકેક તે.—ને એ ઉપરથી

ત્રિગુણાત્મક એ શબ્દ છે. એ ગુણોની ત્રણે ઈશ્વ-
રને વિશે કલ્પના નથી હોતી તારે તેને ગુણાતીત
કે છે. ૯ દારી. ૧૦ ધનુશ—કામનાં સાધની જે

ચીપવડે તીર ફેંકવામાં આવે છે તે. ૧૧ ગુણેલું;
ગુણીને વધારેલું એવો અર્થ રાખે છે; આદ્યતિ.—દ્વિગુણ;
શતગુણ; અષ્ટગુણ. ૧૨ (ભૂમિતિમાં) કોંસની—દારી;

જ્યા. ૧૩ રૂપ, રસ, ગન્ધાદિ ચોવીસમાંનો એકેક.
૧૪ તણની સંતા. ૧૫ રાજકાજમાં યુક્તિ પ્રયુક્તિ—
તદ્બીર વાપરવી તે. (એ છ છે—સન્ધિ, વિગ્રહ, યાન,

આસન, સફૂંદ્ર અને દંડીભાવ).
—ગુણઆગળો—સારા ગુણથી (સ્વભાવ-યશ—જાન-
થી) બાર પડેલો તે; પ્રખ્યાત; નામોદ્ધિત. ૨ નાશી જવું.

—“ગુણા ભરી જવા”—સધળો સામન ઉપાડી જવું.

ગુણ, સ્ત્રી ૦ ગુણ.

ગુણક, વિ ૦ જેથી ગુણવું તે.

ગુણકા, ગુણિકા.

ગુણકાફક, પુ ૦ જે આંકડાવડે ગુણવું હોય તે.

ગુણકારી, વિ ૦ ગુણ કરનાર—કાપદો કરનાર. ૨
ઓસડ વગેરેથી સારી અસર થાય—ફેર પડે તેવું.
૩ ઉપકાર કરનાર.

ગુણગાન, નં ૦ વખાણ—સ્તુતિ.

ગુણમાહુક, પુ ૦ પારકાના ગુણની ચોખ્ખતા જાણનાર.

ગુણગુણ, અં ૦ એવો થતો અવાજ.

ગુણજ, વિ ૦ ગુણને જાણનાર.

ગુણધર, ગન્ધર્વ.

ગુણપાટ, સ્ત્રી ૦ તાટ.

ગુણપાડ, પુ ૦ સપાડું; આભાર; ઉપકાર.

ગુણવન્ત-વાન, વિ ૦ [સં] સારાં લક્ષણવાળું; જેણે
વિદ્યા—અનુભવ—યશ પ્રાપ્ત કર્યા હોય તે.

ગુણવાસક, નં ૦ ગુણ બતાવનાર. ૨ વ્યાકરણમાં નામ—
વિશેષ્યનો સારો ખોટો અથવા તેના વૈચિત્ર્ય વિશેષ
સમ્બન્ધી ગુણ—ધર્મ બતાવનાર વિશેષજ્ઞ નામનો શબ્દ.

ગુણવું, ફિ ૦ સં ૦ એક સફૂંદ્રાને, ખીજ કોઈ સફૂં-
ખામાં જેટલી વાર એક આવેલા હોય તેટલી વધા-
રવી. જેમકે ૧૪ ને ૧૧ એ ગુણવા હોય તો ૧૧

વાર ૧૪ માંડી સરવાળો કરવો.
ગુણસમ્પન્ન, સ્ત્રી ૦ [સં] ધણી સારા ગુણવાળો.
ગુણસાગર, સર્વ ગુણથી ભરેલો; સર્વ ગુણસમ્પન્ન.

ગુણવિશેષજ્ઞ, નં ૦ [સં] જે શબ્દ, પદાર્થના ગુણ
હોય દેખાડે તે (વ્યાકરણમાં; રાતો થોડો, ડાઈ
છાકરી, સૂરખ ઘેરી ઇં ૦).

ગુણસુ, વિ ૦ ઘણું જાડું ને ડીગણું.

ગુણાકાર, પુ ૦ [સં] એક સફૂંખાને ખીજ સફૂં-
ખાએ ગુણવાથી જે રકમ ઉપજે તે. ૨ એક સફૂં-

ખ્યાને બીજાએ ગુણવાની—કુંડી રીતે સરવાળો કરવાની જે રીત તે.

ગુણપ્રીત, વિં [સંં ગુણ-અતીત] રજ, સત્ત ને તમ એ ત્રણે ગુણોની કલ્પના રહિત ક્યાયેલો જે નિરાકાર ધર્મીર તે.

ગુણનુસંગ, પું [સંં] પારકાના સારા ગુણો ઉપર પ્રીતિ.

ગુણાનુવાદ, પું [સંં] ગુણનું કીર્તન.

ગુણિયો, પું તાંબાનો ધડો.

ગુણી, વિં સારા ગુણવાળો—ળી; સદ્ગુણી; સદાચારી. ૨ કાબેલિયત—શક્તિ ધરાવનાર; વિદ્વાન.

ગુણી, પું ભૂત પ્રેત પિશાચ વગેરે મેલું—આકું ફાડનારો—ઉતારનારો; ભુલો.

ગુણિકા, સ્ત્રી નાચ કરનારી સ્ત્રી; રામજીવી (એમાંની કેટલીકા વેશ્યાનો ધન્ધો પણ કરે છે). (નાચ—ગાયનનો બેદ ભણનાર—સમજદાર ને તે પ્રમાણે કામ કરનાર તે ગુણિકા; કેવળ ધર્મી ભજન કરનાર ને ભજન જ ગાનાર તે રામજીવી).

ગુણીજન, પું ચતુર—ભણેલો—જ્ઞાની—રસિક—સદ્ગુણી પુરુષ.

ગુણોત્તર, નં એક જાતની બે સદ્ગુણને પરસ્પર ભાગ્યાથી જે ભાગાકાર સદ્ગુણ આવે તે. (ભૂમિ-તિપ્રમાણ—શ્રેઢીમાં).

ગુણુલ, ગમે તેમ આડા અવળા આંટા લઈ ગોળ ત્રિટાળેલું તે (કપડું).

ગુણુકો, એક સાંકળ, સોળ આના (આપમાં).

ગુણુલું, નં ધણું તેલ પિધેલું એવા લુવાના છેક પાતળા પાપડ વણતાં તુટી ગયલા જે તેલ ભર્યા કકડા કાચા ને કાચા (સેક્યા કોધા વગર) બૈરાં છોકરાં ખાય છે તે. ૨ પાપડના લુવા.

ગુણ્યાકું, પું [સંં] જે આંકડાને બીજા કોઈ સાથે ગુણીને વધારવો હોય તે.

ગુતાતું, ગુંતાતું.

ગુત્તો, એક હથેલી ઈર્મશે (દાર તારીનો).

ગુદરતું, મુકતું—છોડી દેવું. 'તે તેને ગુદરનાર નથી.'

ગુદસ્ત, નં [ફાં] ગયું વરસ—સાલ. ગુદસ્તે—ગયે સાલ; પોર.

ગુદા, સ્ત્રી [સંં ગુડા] અપાનદાર; ગાંડ. [વાવે તે. ગુદાલી, ખેતરમાં ધણી પાસપાસે કડબ માટે જે જાડ.

ગુનાહ, પું [ફાં] તકસીર; વાંક; અપરાધ; અન્યાય. ૨ પાપ. [૨ પાપી.

ગુહનેગાર, વિં [ફાં] અપરાધી; તકસીર કરનાર.

ગુહનેગારી, સ્ત્રી તકસીર; ગુનાહ. ૨ સળ; દણ્ડ.

ગુનો, ગુનાહ.

ગુપચુપ, અં છાનામાંના; કોઈ ન જાણે તેમ.

ગુપત, ગુપ્ત.

ગુપતી, ગુપ્તી.

ગુપ્ત, વિં [સંં] છાતું; કોઈ ન જાણે—જાણે તેવું; સન્તાડેલું. ગુપ્તદાન—ધન ઈં. ૨ વૈશ્યના નામ પાછળ લગાડાતો શબ્દ. ચન્દ્રગુપ્ત, સમુદ્રગુપ્ત વગેરે. —'ગુપ્તમજ્જા'—જેના મનનો પાર ન પમાય એવી

ગુપ્તચર, પું જાનસુસ; દૂત. [સ્ત્રી કે પુરુષ.

ગુપ્તી સ્ત્રી [સંં] લાકડીની ખોલીમાં ધારવાળી લાગ્મી લોડાની જે ચીપ—છુરી તે; બારથી લાકડી દેખાય પણ અન્દર હથિયાર હોય તે. ૨ હોડીનું નીચલું તુટક. ૩ છુપી રીતે ધર્મ—પન્થ—સમપ્રદાયથી ઉલટા ધર્મને માનનાર (જે હિન્દુઓ આગાખાનને માને છે તેઓને એ નામે ઓળખવામાં આવે છે). ૪ વાણમાં કાણું પડી ન માલમ પડે તેવી રીતે પાણી આવે છે તે જગ્યા.

ગુફતેગુ, સ્ત્રી [ફાં] છાતીછપની વાત; એકાન્ત. ૨ વાતચીત.

ગુફા, સ્ત્રી [સંં ગુહા] પાડમાં જે પોલાણ હોય તે.

ગુમજ, પું [ફાં] કળશના આકારની કમાનદાર બાંધણી તે; ધુમટ.

ગુમકું, નં લોહીના બગાડને લીધે ચામડી ઉપર જે કાણુ અને મોડાંવાળો ફાટ્યો થઈ આવી પાકવા માંડે છે તે; ગોડ.

—'ગુમડે ધસી ચોપડવોનો'—જે જન જરૂરને પ્રસક્ત કામમાં ન આવતું હોય તેને માટે વપરાય છે; નકામું.

ગુમાન, નં [ફાં] અહમ્મર; ગર્વ. ૨ તોર; પતરાજ; ફોકો. ૩ મોટાઈ.

ગુમાની, વિં અહમ્મરી; ગર્વિષ્ઠ. ૨ તોરી; ફોકો રાખનાર.

ગુમાર, વિં [ફાં] જરૂરી; ઉદ્ધત; અણસમભુ; સંબંધતા—અદ્ય વતનું. ૨ પુઅડ; મલીન; સુરત.

ગુમાવડું, ફિં સં ખોલું; પાસેથી જતું રૂં તેમ કરવું (પૈસો, જોર વગેરે). ૨ નકામું ફાડવું; વ્યર્થ જવા દેવું (વખત).

ગુમાસ્તગીરી, સ્ત્રી ગુમાસ્તાનું જે કામ તે; મેહેતાગીરી.

ગુમાસ્તો, પું [ફાં] સાહુકાર—નાણુવટી—વેપારીને ત્યાં જે લખનાર નોકર તે; મેહેતા. ૨ શેઠની વતીના પરમામ—મુલક જે આડતિયો—ગુનીમ તે. ૩ સોદો લઈ આવનાર તથા હિસાબ રાખનાર અથવા હરકોઈ લખવાનું કામ કરનારો નોકર.

ગુમ્ફીત, વિં ધાં [સંં] માળાના આકારમાં ગુંથેલું.

ગુરજ, નં [ફાં] સભ્ય વિશેષ. એ દોડાડું, પકડવાની જગેથી પાતળું ને માથેથી ગોળ હોય છે.

ગુરુદો પુઠ લોહીમાંથી મૂત્રનું ઝેર છુટું પાડનારા એ પિપ્પડ; ('એ પેટની ડાબી જમણી બાજુએ આવેલા છે') મૂત્રપિપ્પડ.

ગુરુ, પુઠ [સંઠ] વિદ્યા—વેદશાસ્ત્ર વગેરે ભણાવનારો; શિક્ષક; મહેતાજી. ૨ ધર્મનીતિનો ઉપદેશ કરનારો. ૩ નવો ધર્મ સ્થાપનારો; નવો પંથ ચલાવનારો. ૪ જન્મમાને ત્યાં મોરપણું કરતો આવેલો જે બ્રાહ્મણ તે; પુરોહિત. ૫ કાઈ પણ વિશેષ યોધ આપનારો અથવા દીક્ષા દેનારો. ૬ એ નામનો ગ્રહ. એને ચાર ચન્દ્ર અથવા ઉપગ્રહ છે. ૭ (કવિતામાં) એ માત્રાનો અક્ષર. —દીર્ઘ, અનુસ્વારવાળો, વિસર્ગવાળો, જોડાક્ષરની પ્રથમનો—હ્રસ્વ, અને (કામ પંચી) ચરણની અન્તનો—હ્રસ્વ એટલાંને ગુરુની સંજ્ઞા છે. ૮ ઈન્દ્રિય દેવતાઓનો માનીતો પરિવ્રત, જેમ દાનવનો શુક તેમ દેવતાઓનો ગુરુ—બૃહસ્પતિ. ૯ વહીલ—કુટુંબમાં જે પૂજ્ય પુરુષ તે. ૧૦ માયત્રી મન્ત્રનો ઉપદેશ આપનાર. ૧૧ સમગ્રદાયવાળાઓ કાનમાં મંત્ર મૂકી કપડી પેરાવે છે તે. ૧૨ રવિથી ચોથો વાર. વિઠ મોઢું; શ્રેષ્ઠ; ઉત્તમ (કદમાં). ૨ ભારે (વજનમાં). ૩ અધરું; મેહેનતથી પ્રાપ્ત થાય તેવું. —'ગુરુતદ્વિગ'—નાથ પંથના બાવાઓ—કાનકા-દાઓ—એક બીજને મળતાં બોલે છે. ૨ કાંઈએ બીજને ભક્તરવો (તે માટે બોલાય છે). —'ગુરુમ'—ગુરુનો સજ્જ; સહવાસ. —'ગુરુમત્થ'—ગુરુપાસથી સમજણ લીધાવા આવેડો નહિ તેવું—(શ્લોક, ગ્રંથ ઇત્યાદિ). —'ગુરુજન'—કાંઈ પૂજ્ય પવિત્ર પુરુષ. ૨ કુટુંબનો વડો.

—'ગુરુતદ્વિગ'—ગુરુની સ્ત્રી સાથે સજ્જ કરનારો.

—'ગુરુમન્ત્ર' મુકવો—ઉચ્ચકરવું; ચેતાવડું; સાવધ કરવું; ભક્તરવું.

—'ગુરુ મળવો'—એટલે પોતાથી ગુણ વિદ્યામાં અદિ-યાતો. કાંઈને છેતરી જનારો—હગને પણ હગનારો—હોશિયારને પણ ફસાવનારો, એ અર્થમાં વપરાય છે.

ગુરુત્વ, નઠ [સંઠ] વજન; ભાર; બોજ.

ગુરુત્વમધ્યખિન્દુ, નઠ [સંઠ] હરકાઈ ભારનું વચલું ખિન્દુ—જ્યાં સઘળો ભાર ઝિલાઈ રેતો હોય તે.

ગુરુત્વાકર્ષણ, નઠ [સંઠ] સઘળા પદાર્થ—વજન—ભારનું પૃથ્વી જે મોટો ભાર છે તેનાં મધ્ય ખિન્દુ તરફ જે ખેંચાતું તે; નાનાં વજનનું મોટાં વજનનાં મધ્ય તરફ ખેંચાતું તે.

ગુરુદક્ષિણા, ગુરુને ત્યાં ભણી રયા પછી, ગુરુને શિષ્ય—દક્ષિણા—પૈસા—ધનિષ્ઠેલી વસ્તુ આપે છે તે.

ગુરુખન્ધુ-ભાઈ, પુઠ [સંઠ] એક જ ગુરુના જે શિષ્ય તેમનો એકેકા—પરસ્પર સમ્યન્ધમાં.

ગુરુમાન, નઠ [સંઠ] પ્રિયનું પ્રિયા ઉપર અથવા પ્રિયાનું પ્રિય ઉપર લાડમાં રિસાતું થાય તે માન અને એ ધણી વાર રે અને એમાં વાંકાં વેલું વધારે નિકળે લારે તે ગુરુમાન કેવામ (કાળ્ય શાસ્ત્રમાં). ગુરુમાન, મધ્યમાન અને લઘુમાન. વિઠ મોઢું.

ગુરુવાર, પુઠ [સંઠ] સાત વારમાંનો એક; બૃહસ્પતિવાર.

ગુર્જર, પુઠ [સંઠ] ગુજરાત દેશ—પ્રાન્ત.

ગુર્જરી, સ્ત્રી એક રાગણી.

ગુર્જરગિરા, સ્ત્રી ગુજરાતી ભાષા.

ગુલ, નઠ [ફાઠ] ફૂલ; પુષ્પ. પુઠ-સ્ત્રી દીવાને મોગરો; બતીની ઉપરનો બળેલો ભાગ.

—'ગુલ કરવું'—ઘેર કરવું; વડું કરવું; હોલવી નાખવું.

ગુલકન્દ, પુઠ [ફાઠ] ગુલાબના ફૂલને સાકરમાં ધણા દાડા સુધી રાખી મુકી તૈયાર કરેલો જે પદાર્થ તે.

ગુલછીડી, સ્ત્રી [ફાઠ] એક જાતનું ફૂલ.

ગુલજર-ઝાર, પુઠ [ફાઠ] ધુલવાડી; બાગ; ગુલસ્તાન.

ગુલતરાશ, સ્ત્રી [ફાઠ] દીવાનો મોગરો કાતરનારી કાતર.

ગુલતાન, વિઠ [ફાઠ] લીન—મરત થયલું; રસમગ્ન.

ગુલદસ્ત, પુઠ [ફાઠ] ફૂલનો તોરો; મોટો.

ગુલદાન, નઠ [ફાઠ] ફૂલ મુકવાનું શોભીતું કુંડું.

ગુલદાવરી, સ્ત્રી એક જાતના ફૂલનો રોપો—છાડ.

ગુલબાન, ગપ્પ. ૨ કલબલાટ; ભુમરાન; ગરબડ.

ગુલબાસ, નઠ [ફાઠ] એક જાતનું ફૂલ ને છોડ.

ગુલમોહોર, સ્ત્રી [ફાઠ] એક જાતનું ફૂલ.

ગુલસ્તાન, સ્ત્રી [ફાઠ] ધુલવાડી; બાગ; ચમન.

ગુલ્મ, સેનાનો એક ભાગ—ટુકડી. જેમાં નવ હાથી, નવ રથ, સત્તાવીસ ઘોડા ને પીસતાલીસ પાયદળ હોય છે તે. ૨ પેટની ડાબી બાજુએ થતો એક રોગ. ૩ તલ્લી-પર સોજો આવવો તે; પ્લીહા. ૪ ગોળો. વાતગુલ્મ, પિત ગુલ્મ વગેરે.

ગુલ્મર, નઠ ઉમરો અથવા તેનું ફળ. એનું અનન્ત બ્રહ્માંડરૂપે દૃષ્ટાંત આપવામાં આવે છે.

ગુલાંટ, સ્ત્રી જમીન સાથે માથું ટેકી દાંટિયા ઊંચા કરી ફેરવી ને પાછું અટકી બેઠું થઈ જતું તે; ગોઠિ-મડું; ઉલટું ફરી પડતું તે. 'ગુલાંટ ખાવી'—મારવી. હર કાઈ વાતને ફેરવી નાખવી (સફુતમાં). 'તે વાતમાં તેણે ખૂબ ગુલાંટ મારી.'

ગુલાબ, પુઠ [ફાઠ] એક છોડવો અથવા એનું ફૂલ. મોટો ને ખરો એમ બે જાતના ગુલાબ કેવાય છે. ફૂલના અર્થમાં નપુંસક લિંગ વિશેષ વપરાય છે. ગુલાબજળ, ગુલાબનું અતર ઈંડો શાન્દો છે. —'ગુલાબી ઉંધ'—મીઠી—સુગંધાળ ઉંધ.

ગુલાબદાન-ની, સીંઠો [ફાંઠ] ગુલાબનું પાણી ભરી રાખવાની અને લોકના કપડાંપર છાંટવાની જે સીસી અથવા રૂપા સુનાતી ઢાલી તે—એના મોડાપર ઢીણાં ઢીણાં કાણાં હોય છે.

ગુલાબી, વિઠ ગુલાબના જેવા રંગનું—એ રંગ જે જનને હોય છે. થેરો ગુલાબી ને પુલ—ખુલતો ગુલાબી.

ગુલામ, પુઠો [આઠ] જે આકર પોતાની ઈચ્છા પર માણે કંઈક કામ કરી શકતો નથી ને ધણીનો જીવન વેઠે છે તે; જે પોતાની હલકી તાબેદારીમાંથી હરો થઈ શકતો નથી તે; સઘળી રીતે તાબેદાર. ૨ અધમ—નીચ પુરુષ; વેશ્યાપુત્ર. એ શબ્દ વિશેષણ-રૂપે પણ વપરાય છે.

ગુલામગીરી, સીંઠો દાસપણું; ગુલામની જે હાલત તે. ૨ છેક જ હલકી તાબેદારી; ખુશામત.

ગુલામગો-ખચ્ચો, પુઠો ગુલામ (૨ જ અર્થમાં).

ગુલામી, ગુલામગીરી.

ગુલાલ, ગલાલ.

ગુલાલા, ગુલ્લાલા.

ગુલી, સીંઠો જીવડાનું, સપેત અથવા કાળું નાનું ધર. —‘ગુલીમાય’—એ ધરમાં રેતું જીવડું.

ગુલ્લાલા, પુઠો માહા હાગણમાં થતું એક જાતનું નાજુક શોભીતું ફૂલ.

ગુવાર, સીંઠો એક જાતનું શાખ. ગુવાર સીંગ—ફળી (ગવાર). ૨ એના છોડ. ૩ એના દાણા.

ગુસ્સો, પુઠો [આઠ] કાંઈથી કંઈ દુઃખ થયું તો તેની સામાં થવાનો અથવા વેર લેવાનો દિલમાં જે જોરસો—ઉભરો થઈ આવે તે; ક્રોધ; રીસ; ચીડ.

ગુહક, પુઠો ભિંજની એક જાત. એ જાત નાની નદીમાં હોડી ચલાવવાનું કામ કરે છે.

ગુહા, સીંઠો [સંઠ] પાડનું પોલાણ; ગુફા. ૨ આડની બખોલ.

ગુહી, નઠો [સંઠ] શરીરની છુપી ઈન્દ્રી. ૨ છાની રાખવા જોગ વાત—મતલબ. ૩ અપ્રગટ અર્થ; ગૂઢ (મન્ત્ર તન્ત્ર આદિ); રહસ્ય; મર્મ; બેદ. વિઠો છૂપું; ગુપ્ત.

ગૂંચ-છ, સીંઠો આંટી પડીને જે ગાંઠ બન્ધાઈ ગઈ હોય તે. ૨ કાંઈ કામમાં સમજણ નહિ પડતી હોય તે; (હિસાબની ગૂંચ).

ગૂ, નઠો (સંઠ) ગુપતિ—મળ ફાડવો) મનુષ્યનું અધેલું તે; વિષ્ટા. એ શબ્દ પણ પક્ષીના નરકને લગાડવામાં આવતો નથી.

ગૂંચું, ગજું.

ગૂંદ, વિઠો [સંઠ] છૂપું; સન્તાપિત રૂપ. ૨ અધરું; કંણ; ન સમજાય તેવું; ઉપડું.

ગૂણ, સીંઠો અનાજ, સામાન વગેરે ભરવાનો તાંટનો જે કાચળો તે; ઊંટ ઘોડાં ગધેડાં ઉપર માલ ભરવાનાં જે પાસ બુલતાં જે નાંખવામાં આવે છે તે.

ગૂંસેલું, નઠો ગૂંકાડી નાંખવાનું ભાગેલું ઠીકરું.

ગૂંધ, પુઠો ગીધ પક્ષી.

ગૂંદ, નઠો [સંઠ] ધર (માણસને રેવાનું).

ગૂંદમવેશ, (ધર પ્રવેશ) શાસ્ત્રમાં કથું હોય તે પ્રમાણે શુભ મુહૂર્ત ચોક્કસિયે નવા ધરમાં દાખલ થવું તે.

ગૂંદસ્થ, પુઠો [સંઠ] ધર સંસાર માંડીને રૂપકો પુરુષ. ૨ સારાં કુળનો પ્રતિષ્ઠિત પુરુષ. ૩ બાહ્યની ન્યાતમાં જે વર્ષ, કોઈનું આપેલું દાન લેતો નથી તે. (ભિક્ષુક ને ગૂંદસ્થ એવાં જે વર્ષ હોય છે).

ગૂંદસ્થાઈ, સીંઠો ગૂંદસ્થપણું; સુધડ રીતભાત.

ગૂંદસ્થાશ્રમ, પુઠો [સંઠ] ચાર આશ્રમમાંનો બીજો.

ગૂંદસ્થી, વિઠો જોરી છોકરાંવાળો; સંસારી.

ગૂંદા, ધર સગ્ગન્ધી. [પરજીવી ધર ચલાવનાર સીં.

ગૂંદિણી, સીંઠો [સંઠ] ગૂંદસ્થની સ્ત્રી; ધર્મશાસ્ત્રથી ગેડાં, પુઠો [હિંઠ] પગે ખરી હોય પણ ગાયત્રી પેઠે વાગેળે નહિ તેવું, જાડી ચામડીનું અને નાક ઉપર એકજ સિફ્ટું હોય તેવું એક પશુ. એનાં ચામડાંની ઢાલ બને છે. [વચનમાં].

ગોંણાં-જીયાં, નઠો નાના બળદ; વાઝરડાં. ગોંણું (એક

ગેંદ, સીંઠો [હિંઠ] દડી—(ફૂલ—રેશમની).

ગેડાં, નઠો તાડછાં.

ગેડી, સીંઠો એક પાસેથી વાંકી વાળેલી ઘોડાની—વાંસની હાથમાં ઝાલવાની લાકડી. ૨ દડો ફેંકવાની એક પાસ ગાંઠો હોય તેવી લાકડી.

ગેણી-ની, સીંઠો [અઠ] સુનાતો એક તરેહનો સિંકો—(સવા દશ રૂપિયા).

ગેડો, ગેડો.

ગેદળ, નઠો હાથીનું ટોળું. “પામ્યો પામ્યો રાજસિંહા-સન આહીં, હેદળ ગેદળ પેદળ પાલખી” (મીડો).

ગેખ, વિઠો [આઠ] ન દેખાય તેવું; અચ્છત્તું; ગુપ્ત. ગેખ થઈ જવું—અલોપ થવું; ન દેખાવું; બીજની નજર આગળથી એકાએક જતું રેવું.

ગેખી, વિઠો [આઠ] ન દેખાય તેવું; છૂપું. ગેખી અવાજ એટલે કાં ને કોણ કરે છે એ ન સમજાય તેવો છુપે ટોકાણેથી નિકળતો અવાજ. ૨ અકસ્માત.

ગેહર, નઠો [સંઠ] ધૃતવર) પરસુદાના લોટને સારી પેઠે કેળવી તેનો પાતળો રંગડો જોષીની ધડીના આકારનાં વાસણમાં ધીમાં તળી ફાડી એ જે જોખું થાય તેને પછી ખાંડની ચાસણી સારી પેઠે પાચેથી જે પકવાન તૈયાર થાય તે.

ગેર, [કાં] ઉપસર્ગ, નહિ, નિષેધ, અભાવ એવા અર્થમાં વપરાય છે. ગેરવાળખી, ગેરહાજર, ગેરશિસ્તે વગેરે.

ગેરઆખર, સીં ૦ નહિ જે આખર તે; અપમાન. ગેરત, સીં ૦ આખર રાખવાની સમજ—કાળજી; લાજ; શરમ. [સાન; બગાડ.

ગેરફાયદો, પુ ૦ ફાયદો નહિ તે; ખોટા; તોટા; નુક- ગેરબન્દોબસ્ત, પુ ૦ અન્ધર કારભાર; ધાલમેલ; અન્યવસ્થા.

ગેરમરજી, સીં ૦ [કાં] નાખશી; અપ્રસન્નતા. ૨ ધતરાજી; ગેરમેહેરબાની.

ગેરમેહેરબાની, સીં ૦ અકૃપા; ધતરાજી.

ગેરસ્તે, અ ૦ આડે—ખરાબ રસ્તે; અધઠિત રીતે; બેકાયદે.

ગેરવલે—હલે, અ ૦ ઠેરવેલે—મુકરર—ચાકસ ટેકાણે નહિ પણ ગમે ત્યાં, આડું અવળું મુકાયું—ગયું હોય તેમ; ખોવાયલું હોય તેમ. 'કાગળ ગેરવલે પડ્યો છે.'

ગેરવાળખી, વિ ૦ અધટલું; બે ધનસાફ; અયોગ્ય.

ગેરવાટે, અ ૦ આડે રસ્તે; ખરાબ—અનીતિને મારગે.

ગેરવો, પુ ૦ ધર્મના ખેતરમાં ઉત્પન્ન થતો એક રોગ.

ગેરશિરસ્તે, અ ૦ કાયદા—ધારા—રુઢિ—રસમ—આલતી રીતથી ઉલટી રીતે અથવા તેમાં ફેરફાર કરીને; બેકાયદે; આડે રસ્તે. [ગાફલ.

ગેરહાજર, વિ ૦ હાજર ન હોય તે. ૨ અસાવધ;

ગેરહાજરી, સીં ૦ હાજર ન થવું—હોવું—રેવું તે.

ગેરિયત, ગેરત.

ગેર, ન ૦ ધઉને લાગતો એક રોગ; ગેરવો.

ગેર, પુ ૦ [સં ૦ ગૈરિક] એક જાતની લાલ મટોડી. સફેતીને સાર જેમ ચાક કામમાં આવે છે તેમ જાંખી રતાસને સાર ગેર કામમાં આવે છે. ૨ એક જાતનો વનસ્પતિ રોગ. ધઉને એ રોગ થાય છે ત્યારે ધઉ તપખીર છાંટી હોય તેવા થઈ જાય છે.

ગેરો, ગેરલો ભૂકા. 'ધડતાં તે ગેરો પડ્યો.'

ગેલ, સીં ૦ લાડવું તે; લાડ; રમત (કુતરો ગેલ કરે છે). ૨ રમત; ખેલ.

ગેલર, ગાહર.

ગેલા, મારગ.

ગેહ, ધર. ન ૦ ધામ.

ગોંધું, વિ ૦ ચુંથાયલું; ગન્દું; ક્રુએડાધવાળું.

ગોંબે, પુ ૦ ગન્દું કરી મેલનારો; ક્રુએડ. ૨ હળમ.

ગોંદર, ન ૦ ગામના ઝાંખાની નજીકની જગા; જ્યાં ઘેર ચરે છે તે ટૂકાણું; પાદર.

ગોંદરો, પુ ૦ ગોંદર; ધરમ ખાતાનું ગોંચરજી.

ગોંદો, પુ ૦ એકઠા કરેલા જમવાના પદાર્થ તે. 'ગોંદો

ધાલવો'—દાળભાત વગેરે એકઠું કરવું.

ગોંધવું, કિં ૦ સં ૦ કાઠી પણ ગ્રાણીનો જીવ રંધાય તેમ કરવું; કપજ કરવું; કેદ કરવું. 'ચોરને કાટડીમાં ગોંધ.' ૨ સાંકડામાં—મુસીબતમાં—કપજનમાં આણી રાખવું. ૩ એક ટૂકાણેથી—એક કામમાંથી બીજો ટૂકાણે—કામે ન જવાય તેમ કરવું.

ગોંચમે, પુ ૦ હળમ.

ગો, સીં ૦ [સં ૦] ગો; ગાય.—એ અર્થમાં શબ્દની પૂર્વે જોડાય છે.—ગોકુલ, ગોમુખ, ગોકર્ણ, ગોમય,

ગોપુચ્છ હાલિદ. ૨ ઈન્દ્રી—ગોચર, અગોચર. ૩ પૃથ્વી.

૪ સ્વર્ગ. ૫ કિરણ. ૬ સૂર્ય. ૭ સસ્તવતી. ૮ પૃથ્વી.

ગોકર્ણ, ન ૦ [સં ૦] ગાયના કાન જેવાં જે કાળાં—કાળાં કાળાં ઘોળાં ફૂલ થાય છે તે (એને કુતરાના કાન કે છે અને એ ચોમાસામાં ઉગે છે).

ગોકળગાય, સીં ૦ પેટ ધસતું ચોમાસાનું એક જીવડું—એને બે સિફડાં હોય છે અને અંકેકાં સિફડાંને છેડે સિફડાંમાં રંધેલી અંકેકી આંખ હોય છે, જેને તે પોતાની મરજી મુજબ ટુંકી કરી અન્દર લે લે છે; પરમેશ્વરની ગાય.

ગોકળઆટમ, સીં ૦ શ્રાવણ વદ ૮ વલ્લભી વૈષ્ણવોએ માનેલી તે.

ગોકુળી, ન ૦—ગો—ગાય+કુળ—ટોળું (ગાયનું ટોળું). દશ સદસ ગાયેનું ટોળું (જૈન). ૩ કૃષ્ણના જન્મનું ગામ (એ ઉત્તર હિન્દુસ્તાનના પ્રજામાં જન્મના નદીના કિનારાપર આવેલું છે).

—'ગોકુળપુરી'—જે સ્થાનમાં પૈસો ટકો ચાકર નડે સ્ત્રી પુત્રનું સમ્પૂર્ણ સુખ હોય છે તે.

—'ગોકળી ધુમવી'—શ્રાવણ વદ અષ્ટમીએ કોળી વગેરે હલકા લોકો રમે છે તે.

—'ગોકુળીયો રોગ'—વિરહાશ્રિથી થતી પીડા.

ગોખ, પુ ૦ હવેલી—ધરની આગલા માળની રેસ ઉપ-રની ખાર નિકળતી કટેરાવાળી જગા. ૨ ગોખલો.

ગોખર, પુ ૦ ગાયમાં ઉછરેલા ગંધડો.

ગોખર, પુ ૦ [સં ૦ ગોક્ષુર] ગાયની ખરી જેવો એક જાતનો કાંટાવાળો છોડ. એ ઝોસડમાં ધાતુપુષ્ટિને માટે વપરાય છે. ૨ ચપડેલા તારને ત્રણખુણી કરી બાંધેલા તે. ૩ એક તરેહની રીત.

ગોખલી, સીં ૦ નાનો ગોખલો.

ગોખલો, પુ ૦ હરકંઈ ચીજ મુકવાને અથવા ખેસવાને અથવા દેવ વગેરેને બેસાડવાને દિવાલ—ભીતમાં જે પોલાણ રાખેલું હોય તે; ખારણી વગરનું નાનું તાકું.

ગોખવું, કિં ૦ સં ૦ [સં ૦ વોપ] સ્મરણ રાખવા સાર તેના તેજ શબ્દ ધણીવાર લખ્યાં કરવા; મોડે—ખાંડે કરવું. ૨ મારવું.

—‘ગાંધી નાખતું’—ચીડ—ચુસ્તમાં બાળકે બીજા બાળકને મારતું.

ગાંધો, પુઠ પક્ષીનું ઘર—માળો; ગોઠા.

ગાંધાસ, ગવાનેક.

ગાંધન, નઠ એક જાતનું સુગન્ધ લાકડું.

ગાંધર, વિઠ [સંઠ] ઇન્દ્રી થકી પોચી વળાય તેવું.

ગાંધર, નઠ ગાય દોરને ચરવાને માટે જમિનનો જે કિતો તે; ગાંધર.

ગાંધરી, સીઠ જેન મતના સાધુની લિક્ષાશક્તિ.

ગાંધણ, નઠ વામાટામાં; આનાકાની, સંશયવાળું.

—‘ગાંધલા ગણવા’—નિશ્ચયપર આવી કોઈ પણ બાબતનો ખુલાસો ન કરવો.

ગાંધદરો, ધર્મખાતાનું ગાંધરણ. [કંઈ તે.

ગાંધરં, નઠ ગાંધું કરેલું—ચૂંથી નાખેલું એવું જે ગાંધું, ગાંધું.

ગાંધારં, ધાંધારં, [નળાખ્યાન).

ગાંધારો, પુઠ ગાયને હજીનારો—મારી નાખનારો.

“દેહ દવે હું પરદડે, ગાંધારો છવી શું કરે.”

ગાંધ, પુઠ હુંટડો; એક વખતે એકજ દમે જેટલું જે પોલામાં આવે તેટલું તે. ૨ ગોટા (ધુમાડાનો).

ગાંધપીટ, નઠ ભાંડુડું અર્થ વગરનું અંગ્રેજી.

ગાંધપાટ, અઠ એક બીજાને વળગીને—કુટિયાં વાળીને—મોડું દાકાને (સુંઠ).

ગાંધલી, સીઠ મોટાં ફળની અન્દર જે લામ્બો કણ્ણ ભાગ હોય તે (ફરી—ફણ્ણસ વગેરેની).

ગાંધલો, પુઠ મોટી ગાંધલી. ૨ માંસનો સખત થયેલો લોંચા—‘પગે ગાંધલો ચડ્યો છે.’

ગાંધારું, કિઠ અઠ ગુચાનું; ગુજળાં વળવાં. ૨ ગુંગ-ગાનું; ધુમાડા ભરાવો. [ખોતાનું.

ગાંધરું, નઠ પાષાડીની અન્દર ધાલવાનો કકડો;

ગાંધલો, પુઠ ૨ પિંજવાનું લાકડાનું ગોળ ઝોળર—એને બે છેડે ગોળ માથાં હોય છે. ૨ નક્કર ગોળો; દંડો (ભૂમિતિમાં).

ગાંધી, સીઠ કિનારી, કસબ બળ્યા પછી શેપ રૂચલાંની જે ગોળી વાળેલી તે. ૨ નાની સરખી ગાંઠ. ‘શું ગળે ગાંધીનિકળી છે કે ખાતાં અટકે છે?’ ૨ અરીસાની ગાંધી—ગોળી.

—‘ગાંધી ધાલ્યો’—એ શબ્દ બાળકને લાડમાં ધમકાવતાં બોલાય છે. [ચચાં કરે તે.

ગાંધેગાંધ, અઠ એક ઉપર એક એમ ધુમાડાના ગોટા

ગાંધો, પુઠ સળી સાથે સુતર—દોરાથી બાંધી લીધેલાં ફૂસનો જે જથ્થો તે; તોરો; કલગી (સુંઘવાને).

૨ એ ગાંધા જેવી આકૃતિનું ત્રીણીત્રીણી પાંખડીવાળું

એક જાતનું પીળું અથવા રાતું ફૂલ; ગલગોટી. ૩ જે અકેકા ભર જોશમાં ધુમાડાનું ઉપરાઉપરી જિંચું ચડતું થાય તે. ૪ નાળિયરમાંનું કોપરં બન્યાછને જે દડા જેવું થઈ રચું હોય તે. ૫ ‘હાંધું ચતું કરી નાખતું તે’—‘તેણે તે કામમાં ગોટા વાળ્યા છે.’ ૬ બોલવામાં લથડતું તે—‘તેણે હવે ગોટા વાળવા માંડ્યા.’ ૭ ગુંચવણ; ભૂલ. ‘તેણે એવો તો ગોટા ધાલ્યો છે કે હજી પાર આવતો નથી.’

—‘ગોટા ધાલવો’—પૈસા—પદાર્થ લઈ નાશી જવું.

૨ લગઈ સળગાવવી; કુસમ્પ કરાવવો. ૩ ખુલાસો ન મળે તેમ કોઈ કામ ગુંચવી નાંખવું.

ગોટોપોટો, ગોળોપિડાળો.

ગાંઠ, સીઠ [સંઠ ગોઠી] છાની—ગુમ વાત; એકાન્તમાં વાતચિત કરવી તે. ખુશ દીલથી ધીમે ધીમે છૂપી વાતો કરવી તે. “શુદ્ધ શુદ્ધ રસભીની ગોઠમાં ગાંડી થેલી.” ૨ ઝોઝવ; ખુશાલીમાં સાથે જમવું, ગાળું સુણવું વગેરે તે. વાણિયા ભાટિયાના મહારાજને પોતાને જન્મ દિવસે અથવા વિવાહપ્રસંગે ગાંઠ કરે છે. ૩ કેટલીક ન્યાતોમાં લગન થયા પછી ચોથે દાંડે કન્યાને માંડવે વરની તરફના જમીયાને તેડી તેઓની પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે કે આજે અહીં ભોજન કરજો અને એ પ્રસંગે જે ધાણી ચણા વટાણા ખભુર વગેરેનું રિમણ કરાવવામાં આવે છે તે. ૪ તડ; રેતીના મેદાનમાં જ્યાં પાણી ને થોડાંક ઝાડ હોય છે તે જગ્યા.

ગાંઠડી, સીઠ ગોઠ (૧ લા અર્થમાં).

ગાંઠણી, સીઠ હાંધાંતી ઉતરડ જે બેસણી ઉપર ગોંઠેલી હોય તે. ૨ ગોંઠવણ. ૩ ભાંજગડ.

ગાંઠનું, વિઠ માફક—અનુકુળ આવતું. ૨ ગમતું, પસન્દ પડતું.

ગાંઠવણ—ણી, સીઠ ગોંઠવવાની જે તળવીજ—રીત તે; રચના; વ્યવસ્થા. ૨ તળવીજ; ભુક્તિ; તાલમેલ; બન્દોબસ્ત.

ગોંઠવણું, કિઠ સઠ વસ્તુઓને એક ઉપર એક અથવા એકની સાથે એક એમ કોઈ પણ રીતે—કાયદાસર સુકવી. ૨ કોઈ હાલતી વસ્તુ ન હાલે તેમ કરવા સાર તેની તળે નળિયું લાકડું વગેરે સુકાને ટેકા આપવો. ‘ટેબલનો પાંચો હાલે છે માટે તેને ઠીક ગોંઠવ.’ ૩ ભુજાની શોધી કાઢવી; તળવીજ કરવી. ૪ બન્ધ બેસતું કરવું; તાળો—હિસાબ મળે તેમ કરી મેલવું. ૫ કોઈ પણ બાબતની વ્યવસ્થા—ઘટતી રચના કરવી.

ગોંઠનું, કિઠ અઠ અનુકુળ—માફક આવતું. ૨ મેહેન પડતું; ગમતું; કરાર વળવો.

ગોઠાઈ, સ્ત્રી અનાદર; નગુરાઈ; લોઠાઈ. 'લાલણપ્રભુ રધુનાથ ન કીજે મળતા સુ ગોઠાઈ.'

ગોઠિમકું, ન૦ માયું નીચું રાખી પગને ઊંચા કરી ફરી જવું તે; ગુલાંટ. 'ગોઠિમકું ખાડું.' ૨ ગોઠિમડીનું ફળ.

ગોઠિયેણુ, સ્ત્રી સેપણી; બેનપણી.

ગોઠિયો, પુ૦ સાથે રમનારો ફરનારો; દોસ્ત; સાંજતી; સાથી. ગોઠ-અન્તરની વાતચિત સાંભળનારો-ફેનારો.

ગોઠી, પુ૦ જેનના ફેરાંના પુળરી—નોકર.

ગોઠીલ, પુ૦ ભાઈબન્ધ; મિત્ર; ગોઠિયો.

ગોઠો, પુ૦ [સં૦ ગોઠ] ન્યાં ગાય દોર બન્ધતાં હોય તે જગો—છાપરી—કુપડું; કોડ. ૨ જમ્પ; નિરાંત. ૩ પક્ષીનો માળો. 'સુગરીનો ગોઠો.'

ગોડ, ન૦ શરીર ઉપર રસ વિકારથી થતી જે ગાંઠ તે; ગુમડું. કઠણ હોય ત્યાં સુધી ગોડ અને પાકવા માંડે અથવા પાકે તારે ગુમડું ફેવાય.

ગોડગુમડું, ન૦ ગોડ અને ગુમડું.

ગોડતું, કિં૦ સ૦ તખ્તાકુ વેળણ મરચાં વગેરે છોડવા-ઝોની આસપાસની જમીન થોડી થોડી ખોતરી—ખોદી પોચી પાડવી. ૨ ખોદવું.

ગોડસારજું, પુ૦ સારજું રાગનો એક ભેદ.

ગોડાઉન, ન૦ [અ૦] માલ ભરી રાખવાની વખાર.

ગોડી, સ્ત્રી પાછલે પોરે જા—પ વાગતે ગાવાનો

ગોડી, સ્ત્રી [મ૦] મિહાસ; મધુરતા. [એક રાગ.

ગોડીઊ, સુતર.

ગોડે, અ૦ પેટે; માફક; તેમ; મિસાલે.

ગોણણી, સ્ત્રી જે સોવાસણુ શ્રાક્ષણીને મુએજાને નામે જમવા તેડેલી હોય તે. ૨ વ્રત નિમિત્ત જમનારી કોઈ પણ સોવાસણુ ઘેરી—કોઈ પણ નાતની પણ નાતરું ન કચ્છું હોય તે.

—'ગોણણી વાળવી'—સોવાસણુને જમાડવી.

ગોત, ન૦ ગોત્ર; કુળ.

ગોતર, ન૦ સીંગ કસણું કળી વગેરેમાંથી અનાજ ફાડી લીધા પછી રૂચેલા જે બૂકા તે; મઠ, મગ વગેરે કઠાળની પાંદડી.

ગોતરજ, ગોતરજ.

ગોતરી, વિ૦ એકજ—તેજ ગોત્રનું જે કોઈ તે; કુટુંબી (પુરુષ અથવા સ્ત્રી).

ગોતરજ, સ્ત્રી કુળદેવી.—લગનમાં એને કેટલાક કર આપવો પડે છે. ૨ રત્નદેવ.

ગોતરું, કિં૦ સ૦ ખોળવું; શોધવું; ટુંદવું.

ગોતું, ન૦ કોવાણુ; કાદવવાળી જમીનમાં ઉગેલું ધાસ. ૨ ગુવાર ટુંદમાં વગેરે જે કંઈ દોરને સારુ બાંધેલું હોય તે. ૩ છેકળ દાડું સવાદ વનાવું તે. 'ધાન દાડું ગોતું થઈ ગયું છે'.

ગોત્ર, ન૦ [સં૦] વંશનો મૂળ પુરુષ જે ઋષિ તે; એથી જે મણ્ડાણુ તે.—'નર્મદાશંકરનું ગોત્ર ઔક્ષણ્યુ છે. ૨ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા જે મનુષ્ય સમુદાય તે.—'તેનું ગોત્ર મોડું છે'—ધણું વધું છે.

ગોત્રજ, વિ૦ [સં૦] એકજ—તેજ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલું (માણસ); ગોતરી.—પણ, બાપ, બાપનો બાપ, તેનો બાપ, ભાઈ, કાકા, ભતરીએ એ પાસેનાં સગાંઓ જે શ્રાદ્ધમાં વળતાં નથી તેઓને ગોત્રજ અથવા ગોતરી નથી કહેતા. ગોતરી શ્રાદ્ધમાં ખપે છે, પણ કન્યા આપવે લેવે ખપતા નથી.

ગોત્રબન્ધુ, પુ૦ [સં૦] પરસ્પર સૂતક પાળવાનો સમ્બન્ધી ન જતાં એક ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા—થયેલા તેમનો એકેક.

ગોત્રી, ગોત્રજ.

ગોથ, સ્ત્રી કનકવાનું ઊંધે માથે જે નીચું વળી જવું—સૂઈ જવું તે. 'ગોથ ખાવી—મારવી.'

ગોથ, વિ૦ ચારતી સરખાનો સરૂંકત છે—વેપારી ને દલાલોમાં.

ગોથણી, પુ૦ દેલાંને છેડે ધાલેલા ખીલા તે—જેની સાથે ધુંસરી નાડવામાં આવે છે.

ગોથપડી, વિ૦ ચાંદની સરખાનો સરૂંકત.

ગોથું, ન૦ અથડાવું તે; શંકાં મારવાં તે. ગોથાં મારવાં—ખાવાં. ૨ છેતરાવું—ભૂલ કરવી તે. 'તેણે તે કામમાં જળરું ગોથું ખાડું.' ૩ ઊંધે માથે પડી રેવું તે. 'ગોથું મારીને સૂઈ જા.' ૪ પથુતા માથાનો હડસેલો—ધક્કો. 'ગોથે ગોથું માચું.'

ગોઠ, સ્ત્રી [હિં૦] ખોળો.

ગોઠડિયું, ન૦ સૈંપડની એક જાત.

ગોઠડી, સ્ત્રી નાનું અને પાતળું ગોઠડું.

ગોઠડું, ન૦ પાથરવા ઓડવાનું, કપડાંનાં ખોળિયામાં રુ ભરેલું એવું તે.

ગોઠરું, ગોથરું.

ગોઠી, સ્ત્રી કામ પડે ત્યારે ખાડીનું પાણી અન્દર આવે એવી તજવીજનું વાણી બાંધવા—સમારવાનું જે ઠંકાણું તે. ૨ સમુદ્ર અથવા નદી કીનારે માલ ઉતારવા ભરવા, અને ઉતારને ચડવા ઉતરવાની તળાવના આકારે બાંધી લીધેલી જગ્યા. વાણુ વગેરેને જગ્યા આવવા માટે તેમાં એક દરવાજા બાંધવામાં આવે છે.

ગોઠો, પુ૦ જોરમાં મુઠો મારવો તે; ધોંકો. ૨ બળદને જોરથી પરેણો મારવો તે. ૩ વગર અણીની કોષ વસ્તુનું અચાનક વાગવું તે. 'મને લાકડીનો ગોઠો વાગ્યો.' ૪ નુકસાન થવું. 'મને ફેકટમાં સો રૂપિયાનો ગોઠો લાગ્યો.'

ગોઠોહન, ન૦ ગાયને દૂધ કાઢવા—દોહવાનો વખત.

ગોધણી, ન૦ ગાયનું ચરવા જતું ટોળું; ગાયનું ધુવાર-ગોવાર.

ગોધમ, [ગોધમ] ઘઉં.

ગોધલી-ધાલગન, ગોધુંલગન.

ગોધું, ન૦ નાના બળદિયો; વાછરડો.

ગોધુંલગન, ન૦ [ગોધુંલ લગન] સૂર્ય અસ્ત થવાની પૂજાની અડધી ધરી ને અસ્ત થયા પછીની અડધી ધરી મળીને એક ધરીના કાળમાં જે લગન કરવાં તે; સમીસાંજનાં જે લગન તે.

ગોધુમ-ધૂમ, પુ૦ [સં૦] ઘઉં.

ગોધે આવવું, કિ૦ અ૦ ગાયે સુવાણે આવવું.

ગોધો, પુ૦ ગાયની જાતમાં જે નરપશુ તે; સાંડ; આખલો. નાના વાછરડાને-ગોધાને ખાંસી કરે છે ત્યારે તે ગાડીએ જોડવાને અને ભાર વેવાને લાયક થાય છે. ખાંસી-ખસી કરેલા ગોધાને બળદ કહે છે. ગોધો ધણો મસ્તાન હોય છે ને એ ઉપરથી-જેને ભણવા રળવાની કાળજી નથી અને જે હરામનું ખાઈ મસ્ત રહે છે તે નફકરો ગોધો-સાંડ કેવાય છે.

ગોપ, પુ૦ [સં૦] રક્ષણ કરનાર. ૨ ગુપ્ત રાખવું; છાનું રાખવું. ૩ ગોવાળિયો. ૪ પુરુષની કોટે ધાલવાનું સુનાનું એક ધરેણું; દોરો.

ગોપતિ, પુ૦ [સં૦] ગાયોનો ધણી-માલીક. ૨ બળદ. ૩ સેનાનો નાયક.

ગોપદ, ન૦ [સં૦] ગાયનું પગલું.

ગોપન, ન૦ [સં૦] સંરક્ષણ. ૨ ગુપ્ત રાખવું તે.

ગોપવું, કિ૦ સ૦ ગુપ્ત કરવું; છુપાવવું. 'પાવક ભરમે દોકિયો, તેમ ગોપવીયું તેજી.'

ગોપહાર, પુ૦ સ્ત્રીના કોટનું એક ધરેણું.

ગોપાલ, પુ૦ [સં૦] ગાય દોર પાળનારો; ગોવાળિયો. ૨ શ્રીકૃષ્ણનું નામ છે. ૩ રાજા.

ગોપી, સ્ત્રી૦ ગોવાળિયાની સ્ત્રી. એ શબ્દ ખાસ કરીને ગોકુળ વૃન્દાવનની સ્ત્રિયોને લાગુ પાડવામાં આવે છે. ૨ દૂધ દહીં વેચનારી સ્ત્રી. 'ગોરસવાળી ગોપિકા.'

ગોપીચન્દન ન૦ [સં૦] દારકામાં ગોમતી નદીની પીળાસ પડતી સંદેત અને ચિકણી જે મટોડી તે. એને પાણી સાથે ધસીને વેરાગીઆ ડીઘાં કરે છે.

ગોપુર, ન૦ દેવડી; રાજ્યમેલના આગલા દરવાજાપરની મેડી-છણ. 'નાચે નંદન ગોપુરે મુદિત યે વારાંગનાઓ.'

ગોપ્ય, વિ૦ [સં૦] ગુપ્ત રાખવા જોગ (મન્ત્ર, વિચાર ઇત્તે).

ગોધૂણ-ઢૂણ, સ્ત્રી૦ વયમાં ગાળો ને બે પાસ છેડા એવી મુતર-સણુ-ચામડાની ગુથેલી જે દારી તે. એ ગાળામાં કાઢવનો મુકા ગોળો લાલીને તે ખૂબ

ફેરવી એક છેડા તાકીને મુકી દીધાથી તે ગોળો પક્ષીઓને આપ્યાદ લાગે છે.

—'ગોધૂણિયાલાડુ'—ગોધૂણમાંના ગોળા જેવા નાના નાના થોડા ઘીના ગળ્યડા લાડુ.

ગોધૂણી-ણી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રિયોને અમ્યોડે લટકવું રાખવાનું સુનાં—રૂપાનું લુધરીવાળું ધરેણું. ૨ કેટલીક વૈશ્ય-વાણિયાની નાતોમાં વિવાહ કરતી વખતે કન્યાને પૈસા ધરેણાં આપવાની રીત કરવામાં આવે છે તે.

ગોધૂણો, પુ૦ તુજાની ઉપર જડેલો લાકડાનો એક અવયવ; ગોથણો.

ગોખર, ન૦-પુ૦ અડાયાં-છાણાંનો ભૂકો, 'ઘીયે ગોખર મીઠું.'

ગોખરી, સ્ત્રી૦ ગન્દી.

ગોખરું, ન૦ છેક ઝીણા પણુ ખિચોખિચ એવા સૂંચડ.

ગોખરું, વિ૦ ગન્દું.

ગોખરો, પુ૦ હોળની દાંડીના આગલા ભાગ તરફ એટલે જ્યાં ઝુંસરી નાડવામાં આવે છે ત્યાં જે બે તણુ લાકડાંની ખીલી હોય તે. [ખાંડો પડવો.

ગોખા-ભાવું, કિ૦ અ૦ ગોખો પડ્યો હોય તેવું થવું; ગોખો-ભો, પુ૦ ધાતુનું વાસણ અથવા ધરેણું જોરમાં અફળાયાથી તે ઉપર જે આછો ખાંડો પડે તે.

ગોમ, સ્ત્રી૦ થોડાના આગલા બે પગ નીચે-તરફ તળે ભમરી દબાય તે ખોડ. 'ગોમ તળવે ભોમ'.

ગોમટો, પુ૦ ઝીણો પાકો દોરો.

ગોમજડલ, ન૦ [સં૦] પૃથ્વીનો ગોળો. ૨ ગાયોનું ટોળું.

ગોમય, ન૦ [સં૦] ગાયનું છાણુ. ૨ ગાયથી ભરપૂર.

ગોમાયુ, પુ૦ [સં૦] શિયાળા; કાઠું. 'સિંહ કેરા ભક્ષમાં ગોમાયુનો નહિ લાગ.' (ભા.).

ગોમાંસ, ન૦ [સં૦] ગાય-બળદનું માંસ.

ગોમુખ, ન૦ ગાયનું મુખ. ૨ એ આકારનું એક વાદ્ય. ૩ પાણી નિકલવાની એ આકારની જગ્યા. 'ત્ર્યંબક-માંથી ગોદાવરી ગોમુખમાંથી વે છે.'

ગોમૂત્ર, ન૦ [સં૦] ગાયનું મૂતર.

ગોમૂત્રિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] બળદના મુતરવાથી જમીન ઉપર જે આકાર થાય છે તે આકારમાં રચેલી જે કવિતા તે; એક પ્રકારનું ચિત્રકાવ્ય.

ગોમેદ, પુ૦ [સં૦] પીળારક્તનો હીરો; ગોખરાજ.

ગોમેધ, પુ૦ [સં૦] ગાયનો યજ્ઞમાં જે ભોગ આપવો તે.

ગોર, પુ૦ [સં૦] ચુરું લગન અધરણીનાં કર્મ અને મુઆંની ક્રિયા કરાવનારો બ્રાહ્મણ. ૨ શબ્દને કર્મ ક્રિયા કરાવનારો અને રોજ સીધાં પણલાગ લેનારો વંશ પરમપરાનો ધરનો જે બ્રાહ્મણ તે; કુળગોર. ૩ જનના-તીર્થ-ક્ષેત્રમાં જે બ્રાહ્મણ ક્રિયા કરાવતો હોય તે. ૪ ગોરજી. 'ગોર પરણાવી આપે પણુ કંઈ ધર ન

ચલાવી આપે; ' વર મરો કે કન્યા મરો પણ ગોરનું તરભાણું ભરો ' એ કહેવતો. ૫ હુકો (રજવાડામાં).

ગોર, સ્ત્રી [ગૌરી] પાર્વતી માતાનું એક વરત—છાકરીયા કરે છે.

ગોરખઆમલી, સ્ત્રી એક જાતનું ઝાડ.

ગોરજ, વિં [સં] સમીસાંજના મુદ્દતવાળું (લગન).
૨ ગાયના ચાલવાથી હડતી ઝીણી ધૂળ.

ગોરજ, પું [સં] જૈન—આવક લોકને ધર્મગોષ્ઠ કરનારો.

ગોરકુ, વિં ગોરં.

ગોરડી, સ્ત્રી ગોરી સ્ત્રી. ૨ સ્ત્રી.

ગોયણી, સ્ત્રી સોભાઅવતી સ્ત્રી; ગોણણી.

ગોરણી, સ્ત્રી ગોવાળણી.

ગોરપદું, પું જન્મમાનને કમ ક્રિયા કરાવવાનો જે ધન્ધો તે; ગોરનું જે કામ તે.

ગોરમટી, સ્ત્રી પીળી મટોડી. [૨ હુમરાનું.

ગોરમલાવું, કિં અં રસ્તો ન નિકળે—કાગમાં સૂઝ ન પડે તેવી હાલતમાં—સાંકડમાં આવી પડવું.

ગોરમ્મો, પું નિકાલ ન થાય ને ખોટી રેવું તે; સુધાડો; ગુચવાડો. " મોટે રે પ્રભાતે મારે દારે શીદ ઉભા, જાઓ શો ગોરમ્મો હાલોરે. " (દયારામ).

—"ગોરમ્મો હાલવો"—કામમાં સૂઝ ન પડે

એવી ગુચવણ કરી મુકવી. ૨ વરસાદનું ચડી આવવું.

૩ (લાક્ષણિક) ધુધવાનું મોઢું રાખવું—કરવું.

ગોરવ, પું કન્યાવાળા, વેવાછને તથા તેઓની તરફનાં લગનને બીજે વિગે દારે જમાડે તે.

ગોરસ, નં [સં] ગાયના દૂધનું દહીં. " મીઠાં ગોરસ લો ગોરસ લો ". ૨ જે હાંડલામાં દૂધ આખરવામાં આવવું હોય તે; દહીંનું માટલું. ૩ ઇન્દ્રિયનો રસ.

ગોરસિયું—યું, નં ગોરસ. (૨ જ અર્થમાં.)

ગોરાટ—કે, વિં પીળીથી માંડીને તે ભૂરી લગીની કંઈ એક રેતીવાળી (જમીન). એમાં પથ્થર બિલકુલ નહિ, એ પાણી ચૂસી લેછે, ઉનાળામાં ચિરાડ પડતા નથી, એમાં આજરી કોદારા બાવટો જુવાર કપાસ મઠ તુવેર તલ વગેરે થાય છે.

ગોરાક, પું એક જાતનો કન્દ.

ગોરાણી, સ્ત્રી ગોરની સ્ત્રી.

ગોરાદે, સ્ત્રી ગૌર દેહવાળી સ્ત્રી. " ગોરાદે તારા ગુણ કેમ વિસરે " (ક. દ. ડા.).

ગોરાસ, સ્ત્રી ગોરાપણું; સફેતાઈ.

ગોરી, સ્ત્રી; ત્રિયા; ગૌરી. હાડસમ્મોધનમાં ગોરાદે વપરાય છે. ૨ ગોરા શરીરવાળી.

ગોરું, વિં [સં] ગૌર] કાળું—પીળું—રાતું—લીલું વગેરે રક્તદાર નહિ પણ ચન્દના પ્રકાશ જેવું; ધોળું; સફેત. ૨ સફ; સ્વચ્છ. ૩ સુન્દર; પુખ્તસુરત.

ગોરેચન્દન, નં [સં] ગોરોચના] ગાયના મત્તર-માંથી બનાવેલો અથવા ગાયનાં એકધ્યામાંથી ખાર નિકળેલો ચળકતો પીળા રક્તનો એક સુગન્ધીદાર પદાર્થ. એ ચન્દન, ટીળાં કરવાનાં, રક્તવાનાં બને ઓસડનાં કામમાં આવે છે. આપણા લોક ફેછે કે તે ગાયનાં મસ્તકમાં પેદા થાય છે.

ગોલ, પું [સં] ગોળ. ભૂગોલ, ખગોલ, ચન્દ્ર-ગોલ, સૂર્યગોલ ઇં.

ગોલક, પું [સં] લોડાં—લાકડાનો જે ગોલ—તે. ૨ કન્યા—વિધવાને જનકર્મથી પેદા થયેલા છોકરા તે ગોલક જાતિ કેવાય છે. ૩ ગલ્લો; ખજનો.

ગોલન્દાજ, પું [કાં] તોપ ભરી રક્ષક મુકી ફાડનાર જે માણસ તે.

ગોલાં, નં રાજાઓનાં જનાનામાં નોકરી કરનારાં માણસ (બાપ વૈશ્ય અને મા બ્રાહ્મણી એ બેથી પેદા થયેલાં). ૨ રજવાડાની વડારણ—ઉત્તરની જાતની દારીને ઉત્તરની જાતના મરદની સાખતથી ઉત્પન્ન થયેલા છોકરો.

—"ગોલાં રાણો" રૂપ ગુણ વગરના મૂર્ખના સમ્બન્ધમાં વપરાય છે.

ગોલાઈ, પું [સં] ગોલનો જે અર્ધ તે; અડધો ગોળ.

ગોલી, સ્ત્રી ગોલાની સ્ત્રી. ૨ દારી; ખવાસણ.

ગોલો, પું રાજાઓનાં જનાનામાં ચાકરી કરનારો મરદ. ૨ ભાત ડાંગર ખાંડીને ચોખા કરવાનો—અનાજ સમારવાનો ધન્ધો કરનારી એક જાત.

ગોલો બેસવો—ગોલાએ ઘેર આવી કામ કરવું.

ગોવધ, પું [સં] ગાયને કાપી—મારી નાખવી તે.

ગોવર્ધન, નં વૃન્દાવનની નજીકનો એક કુદ્ધર. આ કુદ્ધરને શ્રીકૃષ્ણે એક આંગળી ઉપર ઉચકી ગોપ ગોપીનું મેષઠજીથી રક્ષણ કીધું હતું.

ગોવાંદરું, નં ગોંદરું; પાદર.

ગોવારું, નં ગાય—ઢોરનું ટોળું.

ગોવાળ, [સં] ગોવાલ] ગાય ઢોર ચરાવનારો.

ગોવાળિયો, પું ગોવાળ; ગાય ઢોર ચરાવનારો.

ગોવ્રજ, ગાયોને રાખવાની જગા.

ગોરા, નં [કાં] ગોરત] માંસ.

ગોપ, પું [સં] ગોપ] ભરવાડવાડો.

ગોષ્ઠ, નં વાત. ૨ વાડો.

ગોષ્ઠપદ, ગાયનું પગલું. [કાં] જનાવર.

ગોષ્ઠી, સ્ત્રી [સં] વાતચીત; સમ્બાળણ; ગોહ.

ગોસ, ગોશ; માંસ.

ગોસ, અં ૦ જમણીતરફ (વાણ—હોડીના સુકાનનું લા-
કું ફેરવતી વખત).

ગોસાંઈ, પું [ગોસ્વામી] ચોટલી ઘોડાવી ભગવાં વસ્ત્ર
ધારણ કરી વેરાગી થયેલા હોય તે; આવે; ભંગી;
જટાધારી. ૨ વસ્ત્રભાચાર્યના વંશનો પુરુષ; મહારાજ.

ગોસ્વામી પું [સં] ગાયોનો માલીક. ૨ પૃથ્વીપતિ;
રાજા. ૩ એક જાતના ધાર્મિક ભીખારીઓ. ૪ એ
શબ્દ એક પદ્મી તરીકે વાપરવામાં આવે છે. જેમ
'રૂપ ગોસ્વામી,' 'મોપદેવ ગોસ્વામી'.

ગોહ, સ્ત્રી ૦ યુક્ત.

ગોહાણું, કિં ૦ મુઝાણું; ગુંગળાણું.

ગોહોર પું [આં] ઉપરો વિચાર; દરિયાકાંઠા. ગોહોર
કરવા—કરવું.

ગોહોર, સ્ત્રી ૦ [ફાં] જે ખાડામાં મડદોને દાટવામાં
આવે તે.

ગોળ, પું [સં ૦ ગોલ] સપાટી ઉપર જે આકૃતિનાં
મધ્યગિર્નદુષકા તે દહલીટી—પરીધ સુધી સઘળેથી
સરખાં અન્તર હોય તે. ૨ એ આકારનો અથવા જેનો
પૃથ્થભાગ કાપેથી એવા આકાર પેદા થાય તેવો જે નક્કર
પદાર્થ તે—જૂગોળ, ખગોળ ઈ. ૩ ચક્રાકાર;
વર્તુળાકાર; લીંચુ—નારડી—દડાના આકારનું.

ગોળ, પું [યુઠ] સેરડીના રસ સારીપે ઉકાળી ધાંડા
કાઠણ કરેલો પદાર્થ. 'ગોળ ધાલે તેવું ગળ્યું થાય';
'ગોળે મરે તેને વીળે ન મારિયે' એ કેવતો.

—'ગોળ ખાધા સાથે કામ'—આડી અવળી
વાતને બાળ્યએ મુકી પોતાનું કામ ફાડી લેવું તે.

—'ગોળના પાણીએ નાંખું'—છેતરાઈ જવું; ભૂલ
થાપ ખાવી; ભૂલમાં પડવું. 'આળ્યા એવા જાઓ
અને ગોળને પાણીને નાંખો'.

—'ગોળનું ગાડું'—કાઈ મોટો લાભ. 'ગોળનું
ગાડું દાળે રે, કર્મકુટ કેતી કહું' (ધીરો).

—'ગોળમટોળ'—કંઈ નહિ; શૂન્ય. 'તેણે પરી-
ક્ષામાં ગોળમટોળ મેળવ્યું હતું.'

ગોળકેરી, સ્ત્રી ૦ ગોળની આસણીમાં કેરીના બાફેલા
કકડા નાખેથી જે મિકાઈ બને તે.

ગોળગોળ, વિં ૦ મતલબ ન સમજાય તેવું અડધુંપડધું
અહિનું તલીનું—ગરબડિયું (બોલવું). ૨ લલચાવવાને
મોઢું મોઢું લાગે તેવું (બોલવું). ૩ પિંગળેલું. ૪ ગોળ
જેવું નરમ.

ગોળધાણા, પું ૦ ગોળ અને ધાણા. સારી ખખરની
વધામણીમાં—સારાં કામના આરમ્ભમાં ખુશખખતી
દાખલ ગોળધાણા વેચવામાં આવેછે—કે સહુના
મોડાં ગળ્યાં થાય.

ગોળપાપરી, સ્ત્રી ૦ ગોળથીની આસણીમાં ફેંકેલો લોટ
નાખ્યાથી જે મિકાઈ બને તે.

ગોળવાળા, પું ૦ ગોળ કરેલા—'માટીના—આમળીના
ગોળવા.' ગોઠણ ગલેલે ફેંકવાના નવટાંક—પાંચરેના
માટીને પલાળી બનાવેલા ગોળવા—ગા. ગલેલ
ગોઠણના ગોળા.

ગોળાકાર, પું ૦ ગોળ આકાર. વિં ૦ ગોળ આકારનું.
ગોળાર્ધ, પું ૦ અડધો ગોળ.

ગોળાયત્ર, ખગોળ વિદ્યા બાણવાનું એક જાતનું યત્ર.
ગોળિયાકેરી, સ્ત્રી ૦ કેરીની, છુટી ન પડી જાય તેવી
ચાર ફાડ કરી તેમાં ગોળ રાઈ અને મસાલો ભરીને
બનાવેલું જે અથાણું તે.

ગોળિયો, પું ૦ ગોળ વપરાઈ ગયા પછી ખાલી પડેલું
જે ગોળનું માટલું તે.

ગોળી, સ્ત્રી ૦ [ગોળ આકારની નાની વસ્તુ] બન્દુક
પિસ્તોલમાં ગડબી મારવાની સીસાની જે થાય છે તે. ૨
મોઢું પાણી ભરી રાખવાનું હિકરાનું ઠામ. ૩ હિકરાનાં જે
ઠામમાં હલી વલોવી માખણ કાડવામાં આવે છે તે. ૪
વેદ જે ઝીણા ગોળ આકારમાં ગળી જવાનું એસડ
આપે છે તે. ૫ વૃષણ; ખાંચો. ૬ ધક્કો; નુકસાન—
'તેને ઘેર ગોળી ખેડી' એટલે તેને આઘમી અથવા પૈસા
તરફથી મોઢું નુકસાન થયું.

—'ગોળી વાગવી'—નુકસાન થવું.

—'ગોળીનું પાણી સુકાવું'—માણસ પૈસા તરફનું
નુકસાન થવું—કેતી. —'કંકાસથી ગોળીનું પાણી
પણ સુકાય.'

ગોળો, પું ૦ તોપમાં ગડબી મારવાનો સીસાનો તે. ૨
પાણી—અનાજ ભરી રાખવાનું મોઢું હિકરાનું ઠામ.
૩ પેટમાં પવનનું આમ તેમ દોડવું તે; પેટમાં કેરમનું
મેયનું થઈ જવું તે. ૪ પૃથ્વીનો કૃત્રિમગોલ (નિશાળ-
માં છોકરાઓને પૃથ્વીના આકાર વગેરે શિખવવાને
હોય છે તે). ૫ ગપ; ભુલો તડાકો—'ગોળો ગળડા-
વવો.' ૬ બોલીને અથવા કરીને બોધવું કરી મેલવું
તે—'તેણે આવીને ગોળો વાળ્યો.' ૭ ગોળ આકારની
કાઈ પણ ચીજ—ગોઠણનો ગોળો.

ગોળોપિડાળો, પું ૦ બોધવું અત્યંત—સઘરવઘર કરી મેલવું
તે; અગડમળગડમ.

ગૌ, સ્ત્રી ૦ [સં] ગાય.

ગૌચર, નં ૦ ગામને સિમાંડે દોરને ચરવા સારુ જે પડતર
જમીન તે; જે જમીન ખેડવા ન દેતાં ધણી વસ્ત્રથી
પડતર રાખી દોર ચારવા દેવામાં આવે છે તે.

ગૌડ, વિં ૦ બુઝાલાના મધ્યમાં એક પ્રાન્ત છે તે અથવા
તે સમ્બન્ધી. ગૌડ બ્રાહ્મણ પાંચ જાતના કેવાય છે.
સારસ્વત, કાન્ધકુજ, ગૌડ, ઉકલ અને મૈથિલા.

ગોડી, ગોડવાસીની સ્ત્રી. 'ગોડી પૂછે ગોડિયા, કાણુ ભલેરે દેશ; સમ્પત હોય તો ધર ભલાં, નહિ તો ભલો પ્રદેશ.'

૨ શેરડીના ગોળમાંથી કાડવામાં આવતો એક જાતનો દારૂ; રમ. ૩ ભાપાની રીતિ અથવા ઋતિ; શબ્દમાં ઝાંઝા આડઅર હોય તેવી ગદ્ય-પદ્ય લખવાની રીતિ.

ગોડસારફ, પુઠ સારફ રાગનો એક ભેદ.

ગોડિયા, પુઠ ગારડી. 'ગોડિયાને વશ વરતે કાઠની યમ પુતળી' (ભાં.).

ગોણુ, વિઠ [સંઠ] મુખ્ય—પ્રધાન નહિ તે; પ્રાધાન્ય ન હોય તેવું; મુખ્ય નહિ પણ ઉત્તરવું. ગોણુપક્ષ—મુખ્ય નહિ પણ ન ચાલતાં લેવો પડતો એવો પક્ષ.

ગોતરાટ-ટાટ, નઠ [સં ગોત્રિરાટ] ત્રણ રાત પાળવાનું ગાયનું વ્રત તે.

ગોદાન, નઠ [સંઠ] ગાયનું દાન.

ગોમુખ, નઠ [સં] ગાયનું મોઢું.

ગોમુખી, સ્ત્રી ગાયના મોઢાંના આકારની જાનની કાચળી જેમાં જમણા હાથ ઘાલી માળાના મણકા ફેરવવામાં આવે છે તે.

ગોમુખો વાધ, પુઠ અન્દરથી વાધ જેવો નિર્દય—સંતાન પણ બારથી ગાય જેવો ગરીબ દેખાતો પુરુષ અથવા દેખાતી સ્ત્રી.

ગોમુત્ર, નઠ [સંઠ] ગાયનું મૂતર.

ગોર, વિઠ [સંઠ] ગોરું.

ગોરવ, નઠ [સંઠ] ભારભોજ; મોટાઈ; પ્રતિષ્ઠા; આયર. ૨ વજન; ભાર. ૩ જેમાં ધણો અર્થ સમાયલો હોય તે (કાવ્ય).

ગોરવણું, વિઠ સફેદ—ઉજળો રફ હોય તે.

ગોરી, સ્ત્રી [સંઠ] પાર્વતીનું નામ છે. ૨ આઠ વરસની કુંવારી છોકરી—કન્યા.

ગોરીસુત, પુઠ [સંઠ] પાર્વતીનો પુત્ર; ગણપતિ.

ગોશાળા, સ્ત્રી [સંઠ] ગાય ઢોરને બાંધવાની જગા.

ગ્યાસ, પુઠ [અઠ ગેસ] સ્થિતિસ્થાપક ગુણુ રાખતો વાયુરૂપ પદાર્થ.

અન્થ, પુઠ [સંઠ] એક બીજ સાથે સમ્યન્ધ હોય તેવાં વાક્યોનો જે સમુદાય તે; પુસ્તક. ૨ પુસ્તકનો એક ભાગ. ૩ બતરીસ અક્ષરની એક ગણતરી.—ભાગવતમાં ૧૮૦૦૦ અન્થ છે એટલે ૧૮૦૦૦ અનુષ્ટુપ સ્લોક અથવા ૧૮૦૦૦×૩૨ એટલો અક્ષરો છે.

અન્થકર્તા—કાર, પુઠ [સંઠ] અન્થ કરનાર—બનાવનાર. પછી તે અન્થ નવો હોય અથવા જુનામાંથી સાર કાઢી તૈયાર કરેલો હોય.

અન્થિ, સ્ત્રી ગાંઠો; ગાંઠ. ૨ સધિ. ૩ રોગની ગાંઠ.

અસવું—આસવું, કિંઠ અઠ ભક્ષ કરી જવું.

અસ્ત, વિઠ ઘાં [સંઠ] ખાધેલું—ગળેલું હોય તેવું; સપડાયેલું. બ્યાધિઅસ્ત એટલે રોગથી સપડાયેલું. ૨ ઘેરાયેલું. અસ્તોદય એટલે સૂર્ય અથવા ચન્દ્રનું ગ્રહણ લાગ્યા પછી ઉદય થવું તે.

અહ, પુઠ [સંઠ] રવિ, ચન્દ્ર, મંજુળ, જુહુ, યુરુ, શુક્ર, શનિ, રાહુ ને કેતુ એ નવમાંનો અષ્ટકો; આકાશમાં સૂર્યની આસપાસ ફરતા તારા જેવા પણ વધારે ને સ્થિર ચળકતા દેખાતા જે ગોળ તેમાંનો એક. ગ્રહો, સૂર્યની આસપાસ ફરે છે અને ઉપગ્રહો—ચન્દ્રો, ગ્રહની આસપાસ ફરે છે. ૩ ગ્રહથી માણસની હાલત ઉપર થતી જે અસર તે.

—'અહ કહણુ થવા'—ધારેલું કામ પાર ન પડવું;

નસીય ઉલટું થવું તે.

—'અહ ગામ જવા'—દાડો—નસીય સારું ન હોવું.

૨ અક્ષલ ટોકણે ન હોવી.

—'અહ ઘરેણે મુકવા'—અક્ષલ ગુમાવવી.

—'અહ વાંકા હોવા'—દાડો નબળો હોવો; નસીય બરાબર ન હોવું; વેપાર ધન્યમાં ખોટજ ન્યા કરવી; ધારેલું કામ પાર ન પડવું.

અહણુ, નઠ [સંઠ] લેવું તે; સ્વીકાર; અક્ષીકાર. ધરવું—પકડવું—ધેરવું તે. ૩ રાહુ, સૂર્ય—ચન્દ્રનો પ્રકાશ બન્ધ કરે છે તે; પૃથ્વીની છાયા સૂર્ય ચન્દ્રપર પડવાથી બિમ્બનો જેટલો ભાગ પ્રકાશ આપતો બન્ધ પડે છે તે. 'અહણુ વેળા સાપ પકડવો.' ૪ સમજવું તે; ધ્યાનમાં લેવું તે.

અહણી, સ્ત્રી [સંઠ] મરડા; આમ; અતિસાર; ઝાડાની વાટે લોહી પડવું તે. [વી તે.]

અહદશા, સ્ત્રી [સંઠ] ગ્રહથી પ્રાણીની જે સ્થિતિ થ-અહ ગતિ, ગ્રહની ચાલ.

અહભાવ, પુઠ [સંઠ] ગ્રહથી થતી અસર; ગ્રહનું ફળ.

અહમણ્ડલ, ગ્રહોનો સમુદાય—જથ્થો.

અહશાન્તિ, સ્ત્રી ગ્રહોને શાન્ત કરવા જે વિધિ—ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે. એ ક્રિયા લગન વખતે વર અને કન્યા તરફથી કરવામાં આવે છે.

અહવું, કિંઠ સઠ ઝાલવું; ધરવું.

આમ, નઠ [સંઠ] ગામ; ગામડું. ૨ ગાયનમાં સર સમ્યન્ધી એક માપ છે; સમ સ્વરમાં જે ત્રણ મુખ્ય અવાધિ—છેડા તેમાંનો એકેક. સા રી ગ મ પ ધ ની સા. ૪ સમૂહ; જથ્થો. ગુણુઆમ; પુણ્ય-આમ ઈંઠ [માણસ; ગામનું પાપ.

આમકંજરક, પુઠ [સંઠ] ગામના લોકને દુઃખ દેતો આમ દેવતા, ખેતરપાળ.

આમ્ય, વિઠ [સંઠ] ગામ સમ્યન્ધી; ગામમાં જન્મેલું, ૨ જન્મલી; સુધરેલું નહિ તે.

માસ, પુઠ [સંઠ] જેટલો ખોરાક એક સપાટે મોડામાં ધાલી શકાય તેટલો તે; કાળિયો. ૨ અહણુ-ધરણુથી સૂર્ય-ચન્દ્ર બિમ્બનો જેટલો ભાગ વેશાયલો હોય તે.

માસસિંહ પુઠ [સંઠ] કુતરો.

માહ, પુઠ [સંઠ] મગર.

માહક-હી, વિઠ [સંઠ] લેનાર; અહણ કરનાર; ધરાક; ખરીદ કરનાર. ૨ કદર જાણનાર; રસ સમજનાર. શુણુ માહક, રસ માહક, ઇલાહિ.

માહી, વિઠ [સંઠ] અહણ કરવાને યોગ્ય. [ભાગ.

ઢીવ-વા, સ્ત્રીઠ [સંઠ] ગરદન; ગળાનો પાછલો

ઢીખ, પુઠ [સંઠ] વૃષભ અને મિથુન એ બે રાશિમાં સૂર્ય હોય ત્યાં સુધીનો જે સમય તે; જેઠ ને આપાડ.

પણુ આપણા પ્રાન્તમાં મોટી વૃષ્ટિ આપાડમાં થાય છે માટે તથા બીજી રતમાં પણ ફેર પડે છે માટે ખરેખરો ઢીખ તો વૈશાખ અને જેઠ જાણ્યો.

ઢિનાળાના ચાર મહિના તેમાં પેલા બે તે વસન્ત-ઋતુના અને પાછલા બે તે ઢીખઋતુના. મે ને જૂન.

ગૃહગિરિ, પુઠ અખ્યાડીવાળા હાથી. (ગૃહ-અખ્યાડી.

ગિરિ-હાથી).

ઝેવું (ઝેહું), કિઠ સઠ લેવું; અહણ કરવું.

જ્ઞાનિ, સ્ત્રીઠ [સંઠ] દુઃખ, રોગ, મેહેનત, શોક, લાજ

વગેરે કારણથી મોડાની કાન્તિ ધટવી તે; નિસ્તેજ-પણું; દિકાસ; ચેહેરો ઉતરીજવો તે; નાખુશી; મેહે-

રયાની નહિ તે.

ગ્વાલ, પુઠ [હિંઠ] ગોવાળિયો.

ધ

ધ, પુઠ [સંઠ] પન્દરમો મૂળાક્ષર; ચોથો વ્યક્ત્રન વર્ણ; ગ્નો મહાપ્રાણ-અને ચાંપીને કંઈક હ બેળી ઉચ્ચાર કરેથી ધ થાય છે.

ધઈ, પુઠ [સંઠ ગોધૂમ] શિયાળામાં પાકતું એક અનાજ-એ આસાં કારતકમાં વવાય છે અને ફાગણમાં તૈયાર થાય છે-એના લોટની રોટલી-રોટલા અને નાના પ્રકારના ભોજનના પદાર્થો અને છે. એની ઘણી જાત છે; કાંઠા, પોટા, વણજનર, હાંસિયા વગેરે.

ધઈલો, પુઠ સરેયા તથા ગાંધીને ત્યાં મળતી એક જાતની સુગન્ધી. કપુરકાયલી ને ધઈલા એ બેને સુકેડ સાથે ધસીને પ્રાહણ્યોને કપાળે આરચ્યા કરે છે.-સુગન્ધીને માટે શરીરે પણ લેપ કરવામાં આવે છે.

ધાસમાં ઉગતો એક જાતનો છોડવો. ૩ એક જાતનો ધઈના રક્તનો સાપ.

ધઈવરણું, વિઠ ધઈના રક્ત જેવું; શામળું નહિ તેમ ગોરું નહિ તે.

ધખતું, કિઠ સઠ ઠપકા દેવો; ભઠું.

ધચરકો, પુઠ અજરણુથી જે ખાટો ઝોટકાર આવે તે.

ધચુમરો, પુઠ ધણાંકનું ખિયોખિય મળી રેવું તે.

ધટ, પુઠ [સંઠ] ધરો; દોરિયો; (ધાતુનું અથવા મ-

ટોડીનું વાસણ). ૨ (ધશ્વરે) ધરેલા કાઈ પણ ધા-

ટ-સ્થાવર જડમ નક્કર પ્રવાહી વાયુરૂપ કાઈ પણ.

‘ધટધટમાં બાપી રહ્યો’. ૩ હૃદય; અન્તઃકરણ. ૪

પાણી ભરીને પૂજેલો અથવા પૂજા કરવાના સાધનમાં લિધેલો જે ધરો તે; કુચ્છ. નવરાત્રિમાં-નવા

ધરમાં ધટસ્થાપન કરેછે. સ્ત્રીઠ ઝોણું-કમી હોવું

તે; ખૂટ; કસર.

ધટ, વિઠ પાસ પાસે દોરા હોય તેવું; જડું (જુગડું,

સાડીનું પોત ધટ છે). ૨ જડું; ધાડું; છેક

નરમ-પાણી જેવું પાતળું નહિ તેવું (જે કંઈ તે).

ધટકો, પુઠ સૂછને પાકતાં દરદમાં કાંટા ભોકાતા

હોય તેવું જે કંઈ રૂઢિ રૂઢિને ધઈ આગ્યાં કરે છે

તે.-‘કાનમાં ધટકા ભરે છે’.

ધટતું, વિઠ [સંઠ ધટિત] લાયક; જોઈયે તેટલું ને

તેવું; યોગ્ય; માફક-અનુકૂળ આવતું. ૨ ઝોણું-

કમી થતું; ખુટતું.

ધટના, સ્ત્રીઠ [સંઠ] એકડું મેળવવું-જોડાવું તે. ૨

અનાવટ; કારીગરી. ૩ અનાવ અનવો તે.

ધટમાન, વિઠ [સંઠ] ક્રિયા ચાલતી હોય તેવું. ૨ અને

તેવું; જેનો સમ્ભવ હોય તેવું. ૩ યોગ્ય; ધટતું. ૪

ઝોણું; કમી; ખુટતું.

ધટમાળી, સ્ત્રીઠ હિકરોના ધડા અથવા ઢોચકાંની કુવામાં

ચક્કરની માફક ગોળ ફરતી જે હાર તે; રેંટ.

ધટવું, કિઠ અઠ યોગ્ય-લાયક થવું-હોવું. ‘ઈનસા-

પ્રદારને લાંચ લેવી ધટતી નથી’. ૨ ઝોણું પડવું;

કમી થવું; ખૂટ પડવી.-‘હિસાબમાં ૭ રૂપિયા ધટે છે’.

ધટસ્થાપન, નઠ નવરાત્રિના પ્રારંભમાં દેવીને પ્રસન્ન

થવા જે કળશની સ્થાપના કરવામાં આવે છે તે.

ધટરેફાટ, પુઠ [સંઠ] મડદાને બાળીને ચિતા છાંટ્યા

પછી છેલ્લીવારે તે ઢેકણે મોડું ફેરવી તોડી ફેરી

નાખવી તે. ૨ ફરીથી નજ કરવો એવા નિશ્ચયથી

સમ્મન-ધને છેલ્લો તોડી નાખવો તે.

ધટા, સ્ત્રીઠ [સંઠ] વાદળાંઓનું છેક પાસે પાસે આ-

વી ઝુમી રેવું તે; વરસાદ ચડી આવ્યાથી જે કાળો

રમણીય દેખાવ થાય છે તે; ધટાટોપ. ૨ આડને ધ-

ણાં ડાળાં પાતરાં ખિયોખિય આવી રૂંચેથી તેનો જે

મોટો ભરાવ તે. ૩ ધણાં આડનો જે સમુદાય તે.

ધટાગુમ-ધુમ નઠ ધણી ધટાવાળું; ધનધોર.

ધટાટોપ, પુઠ કાઈ પણ વસ્તુ ઉપરનું આચ્છાદન.

૨ વરસાદનું ચડી આવતું ને તેથી જે રમણીય દેખાવ થઈ રે છે તે.

ધડાહડું, કિં સં આહું—કમી કરવું. ૨ ઉતારી—તોડી પાડવું (માન).

ધડાડો, પુઠ આહું—થોડું હોતું તે; ખૂટ; કસર; કમતી.

ધડારત, વિઠ યોગ્ય; ધટવું; લાયક.

ધટિકા, સ્ત્રી [સં] ૬૦ પળ અથવા ૨૪ મિનિટનો જે કાળ તે; ધડી.

ધટિ—ધટિકા યન્ત્ર, નં ૬૪—૨૪ મિનિટ—૬૦ પળ માપવાનો પાણીમાં મુકવા જેવો ઝીણાકાણુંવાળો વાડકો.

ધટિત, વિઠ [સં] યોગ્ય; લાયક; જેવું બનવું જોઈએ તેવું.

ધડ, વિઠ ધટ; જડું (પોતમાં).

ધડ, ગઢ.

ધડતર, નં જે કંઈ ધડેલું તે. ૨ ધડવાની જે રીત તે.

ધડપણ, નં છુટાપણ; વૃદ્ધાવસ્થા; જરા.

ધડમાંચી, સ્ત્રી પાણીના ગોળા મુકવાની માચી.

ધડવી, સ્ત્રી ૨૦—૨૫ બેડાંની જે ટાંકલી તે. પુઠ ચારણ. ૨ ગઢ—નાના કિણને સાચવનાર.

ધડવું, કિં સં કાપી ઠોકી મેળવી વગેરે ક્રિયા કરીને કોઈ પણ આકારમાં ઉતારવું; ઘાટ બનાવવો. ૨ બનાવવું; ઉત્પન્ન—પેદા કરવું.—‘ઘડિરે નાના પ્રકારના ઘાટ ધડ્યા છે.’ ૩ લખાણ કરવું; મુસદ્દો—ખરડો તૈયાર કરવો. ‘તેણે ઝડપથી અરજીનો ખરડો ધડ્યો—ધડી કાડ્યો.’ ૪ કાપણી વગેરેથી ખેતર મોકળું થયા પછી ખેડૂતે કળખી નામનું હથિયાર ફેરવી મુળિયાં કચરો વગેરેને ખણી કાડવાં.

ધડાઈ—મણુ—ણી, સ્ત્રી ધડવાની મેહેનત; મજુરી.

—‘ધડાઈ ધડાઈને ઠોકણે આવવું.’ અનુભવી બનવું; ઠોકર ખાઈ ખાઈ સુધરવું; ઘણા ધન્યા રોજગાર કરી, તેમાં નુકસાન વેડી ચાકસ સારે ધન્યે પડવું.

ધડાવું, કિં અંઠ કોઈયે ધડેલું હોય તેવું થવું; બનવું.—‘આ વાંક સારો ધડાયો છે.’ ૨ ઠોકર ખાઈ ખાઈને ઠોકણે આવવું; સમરવું; અનુભવી બનવું; પુકત થવું. ‘ભાઈ ધડાઈ ધડાઈને હવે ઠોકણે આળ્યા છે.’

ધડિયાલી—ળી, સ્ત્રી નં જેથી બરાબર વખત માલમ પડે તેવો એક યન્ત્ર.—એ ઘણી જાતનાં હોય છે. એમાં તખતીપર ૧ થી તે ૧૨ અક્ષર તથા બે કાંટા હોય છે. નાનો કલ્લાક અને મોટો મિનિટ બતાવે છે—મોટો કાંટો બધી તખતી ફરી રેછે ત્યારે નાનો કાંટો બારમાનું એક ધર ચાલી થયેલો કલ્લાક બતાવે છે. કેટલાંકને એક દાડાની અને કેટલાંકને આઠ દાડાની ફૂંચી હોય છે. ૨ ધડી (૨ જ અર્થમાં); અલર.

ધડિયાલી—ળી, પુઠ ધડિયાલ લાવનારો અથવા તેને દુરસ્ત કરનારો.

ધડિયું, નં નાળિયેરી—ખજુરીની તારી કાડવાસાર તેને કોતરી છેદ નીચે તારી કમી ભરાઈ રે તેને સાર લાગ્મી ઠોકના જે ઊંચા ઠોચકાં—ઘાડવાં લટકાવી રાખવામાં આવે છે તેમાંનું એકક.

ધડિયાં પડિયાં, ઠોસાં ડગરાં (બહુવચનાંત નપુંસક).

ધડી, સ્ત્રી [સં ધટિકા] રાત દાડાનો જે ૬૦ મો ભાગ તે; ૬૦ પળ; ૨૪ મિનિટ.—૨૧૧ ધડીના ક-લાક. ૨ ધાતુની જે જાડી તખતી ઉપર ધડીના ટ-કોરા વાગે તે; મંદિરમાં ઉઘાપન આરતી વખત ધાતુના ચન્દા ઉપર ટકોરા મારવામાં આવે છે તે; અલર. ૩ તળે પડધીમાં ગ્રીણું છિદ્ર—કાણું હોય તેવો પાણીમાં તરતો મુકેલો જે વાડકો બરાબર ૧ ધડિયે પૂરો ભરાઈ ધુળી તળ તે (જંબીની). ૪ જે કડું તડકામાં રાખ્યાથી પોતાના ઓળખપરથી વખત બતાવે તે. ૫ લુગડાના એક ભાગને બીજા ઉપર, બીજાને ત્રીજા ઉપર એમ વાળી મુકવાં તે અથવા કપડાંની એવી જે હાલત તે. ધોતિયાંની, શાલની, અક્કરખાની ધડી કરવી—વાળવી. ૬ ગઢી; નાનો કિલ્લો.

—‘ધડીઓ ગણવી’—આતુરતાથી રાહ જોવી. ૨

મરવાની તૈયારીપર હોવું.

—‘ધડીઓ ગણાવવી’—અંતકાલ નજીક આવવો.

—‘ધડીના છટ્ટા ભાગમાં’—જનતજનતામાં; થોડી વારમાં.

ધડીએક—ક, અંઠ આસરે ૧ ધડી જેટલો વખત બતાવે છે.

ધડીધડી, અંઠ વારે વારે; ઘણી વખત.

ધડી નાખવું, માર મારવો. (બાળકને ધમકાવતા)

‘તું મને ઘણી પળવી તો ધડી નાખીશ.’

ધડીબન્ધ, વિઠ ધડીના આકારમાં હોય તેવું; ધડીવાળું.

ધડીભર, અંઠ એક ધડી સુધી,

ધડે, ધડુલો. ૨ કોડી. ૩ ધણ. [ગજવું.

ધડુડવું, ધડુડ એવો અવાજ થવો (સમુદ્રમાં); ગજવું;

ધડુડાટ, અંઠ એવો થતો અવાજ.

ધડુલી, સ્ત્રી છેક નાનો ધડો.

ધડુલો, પુઠ નાનો ધડો.

ધડો, પુઠ [ધડ] પડધીવાળું મોટાં પેટનું અને સાંકડાં (ધણું નહિ) મોડાંનું પાણી ભરવાનું જે વાસણ તે (ધાતુનું અથવા માટીનું). માટીના ધડાને બરાબર પડધી હોતી નથી. ‘પાપનો ધડો પુટ્યો’ એટલે છુપું રૂપું પાપ જાહેર થયું. ‘અધુરો ધડો છલકાય’ એટલે જેમ અધુરો ધડો છલકાય તેમ થોડું ભણેલા બહુ અભિમાન રાખે. ‘ધડો ભરાવો’ એટલે

શિક્ષા મળવાનો સમય નહીં આવવો અથવા મરી જવાની અણીએ પોચતું.

ધોડા લાડવો, ગોડાપિણો. ૨ મારી નાંખતું.

—‘ધોડા લાડવો કરવો’—મોટી નુકસાનીમાં લાવી નાંખતું. ૨ જે તે એક નિશ્ચય ઉપર આવતું.

ધડડું, ધરડું. [થોડો તે.

ધણુ, પુઠ [સંઠ ધન] લુદારનો ધણોજ મોટો જે અ-ધણુધણુ-ણણુ, અઠ ગાડી, ધણ્ટી વગેરેનો અવાજ દેખાડે છે. [તે સમજાવતું તે.

ધણાંવાનાં, નઠ ધણી ધણી ચીત્તે. ૨ ધણી ધણી રી-ધણાધણી, સ્ત્રી ધણો રતેહ—વેવાર.

ધણીયું, નઠ કોટનું એક ધરણું.

ધણું, વિઠ માપ—વજનનું આજું પરિણામ બતાવે છે; બહુ. ‘મારે ધણું કામ છે’, ‘લાડુમાં ઘી ધણું છે’ વગેરે (થોડાંનું ઉલટું). એનું બહુવચન ધણાં ને એ શબ્દ મોટી સંખ્યા પણ દેખાડે છે. ધણાં માણસ, ધણા ઘોડા, ધણી સ્ત્રી. ‘તેને ત્યાં ધણું માણસ ભેગું થયું હતું’ એ વાક્યમાં ધણાં માણસનો સમૂહ હોતો એમ અર્થ લેવો.

—‘ધણું કરતું’—બહુ રીતે—વારંવાર સમજાવતું.

—‘ધણું હોતું’—ધણું માંદું પડતું, ‘હાલમાં તેને ધણું છે, માટે જોવા જઈ છું.’ [રાખેછે.

ધણુંક, વિઠ ધણું એ શબ્દથી જરાક ઓછો અર્થ ધણુંકરીને, અઠ મુખ્યત્વે કરીને; વિશેષ કરીને; ખસૂસ; જરૂર. ‘તમે અધ્યક્ષ છો એટલે તમારે તો ધણુંકરીને નિયમને અન્તે ભાષણ કરવુંજ જોઈશે.’ ૨ પૂરેપૂરી નહિ પણ થોડીક ખરી એવી ખાતરીનો અર્થ રાખે છે; એસી વસા. ‘ધણુંકરીને મારાથી પરમ દારૂ તમારે ત્યાં અવાશે’. ૩ ધણાં-એને લગાડતાં તો; સાધારણ રીતે જ્ઞાતાં. ‘ધણું કરીને આજકાલ હિન્દુઓમાં શૌર્ય ને સાંચા રતેહ એ જોવામાં આવતાં નથી’. ૪ ધણીકવાર—વખત.

ધણુંખરું, અઠ ધણુંકરીને (૪ થા અર્થમાં). ‘તે મારે ત્યાં ધણુંખરું આવે છે’. ૨ એકાદ જથ્થામાંનો વિશેષ ભાગ ખતાવે છે. [ઝાંઝું.

ધણુંજ, અઠ અતીસં; વધારે; બહુજ; જોઈથે તેથી

ધણુંરું, વિઠ (કવિતામાં) ધણું; બહુ; અતિશય.

ધણ્ટ, પુઠ દેવ દેરામાં બંધે લટકતો મિશ્ર ધાતુનો જે ઘાટ વગાડવામાં આવે છે તે.—એ અન્દરથી ખુલ્લો હોય છે ને તેની આભુઆભુએ ઠોકવાને ધાતુની એક નાની લગડી હોય છે જેને જીલ ફેંછે અને મથાળે ઉપરથી એક કડી હોય છે કે જેમાં ધાલેલાં દોરડાં અથવા સાંકળવતે તે બંધે લટકાયેલો રહે.

—‘ધણ્ટ વાગવો’—પૈસેટક ખાલી થઈ જવું.

ધણ્ટડી, સ્ત્રી ધણોજ નાનો ધણ્ટ—દેવપૂજનમાં હોય છે તે; બળદની ડોક અને કાવરે જે બાંધે છે તે.

ધણ્ટડી—ધણ્ટ નાની ને ધણ્ટ મોટો;

—‘ધણ્ટડી વગાડો’ એટલે ભીખારીઓ ધણ્ટડી વગાડી ભીખ માંગે છે તેમ ભીખ માંગો.

ધણ્ટરવાળ, નઠ એક જાતનું શિકારી વાળું.

ધણ્ટા, સ્ત્રી [સં] ધણ્ટડી. “કાષ્ટ ધણ્ટા વિટ-ખણા.” ૨ કંઈજ નહિ એવો અર્થ રાખે છે. ‘વેલો આવીશ તો ડીક છે નહિ તો પછવાડેથી ખાજો ધણ્ટા’.

ધણ્ટયો, પુઠ યાળાં સાથે જડેલી નહિ પણ છુટી નીચે મુકવાની દાળ વગેરે ભડવાની ધણ્ટી.

ધણ્ટી, સ્ત્રી અનાજ દળવાનો પથ્થરનાં બે પડવાળો જે યન્ત્ર તે. ૨ કોઈ પણ ફરતો યન્ત્ર; ચક્રો. ધણ્ટી ધણી જાનની હોય છે. કેવલ—‘ધરનાં છોકરાં ધણ્ટી ચાટે ને ઉપાધ્યાને આટો’.

ધણ્ટીચાર, પુઠ માંધતો માંધ ને બારનો બાર એવો ચાર.

ધણ્ટીટકુરો, પક્ષી વિશેષ. ૨ ધણ્ટી ટાંકનારો.

—‘ધણ્ટીટકુરો કરવો’—કોઈને વારંવાર ટોક-ટોક કર્યાં કરતું તે.

ધન, પુઠ [સંઠ] વર્ષાદ; મેઘ. ૨ કોઈ એક સંખ્યાને તેની જ સાથે બેવાર ગુણ્યાથી જે નવી સંખ્યા આવે તે.—જેમકે ૪ એ સંખ્યાનો વર્ગ ૧૬, પણ ધન તો ૪×૪=૧૬ થાય છે (અટુ ગણિતમાં). ૩ છ સરખી—અરાખર ચોરસ બાળુઓનો (જેમાં પાછા છ ખુણા આવેલા જ હોય તેવો) જે કોઈ સરખો નક્કર પદાર્થ તે (ભૂમિતીમાં). ૪ લુદારનો મોટો અથોડો. નઠ વાદળું. ૫ લોડાની ગદા.

ધન, વિઠ [સંઠ] ભરેલું; નક્કર; જડું.

ધનધાર, વિઠ [સંઠ] વાંદળાનો જમાવ થયેથી—વરસાદ ચડી આવેથી અન્ધકાર થઈ રૂંધો હોય તેવું; અન્ધરાયલું.

ધનચક્ર, વિઠ વાયેલ; વળવળતું; ચરફેલ; ઉડેલ.

ધનફલ-ળ, નઠ જેમ સપાટી ઉપરની આકૃતિની માંચના વિસ્તારને ક્ષેત્રફળ કહે તેમ ધન—નક્કર પદાર્થમાં જેટલું હોય તેટલાંને ધનફળ કહે; લખ્યાઈ પોળાઈ ગુણ્યાથી ક્ષેત્રફળ નિકળે ને લખ્યાઈ પોળાઈ ને બંધાઈ અથવા ઉણાઈ ગુણ્યાથી ધનફળ નિકળે.

ધનમૂલ-ળ, નઠ ધનનું મૂળ;—૨૭ નું ધનમૂળ ૩ છે—કેમકે ૩ નો ધન ૩×૩=૯ થાય છે.

ધનસાગર, પુઠ કપુર. ૨ પાણી. ૩ પારો.

ધનરયામ, વિઠ [સંઠ] પાણી ભર્યાં કાળાં વાદળાંના રક્ત જેવું. ૨ એવો રક્ત ધિર—પરમાત્માનો કલ્પેલો છે તે પ્રભુ—ધિર.

ધખરાટ-ભરાટ, પુઠ ગભરાટ.

ધખરાતું-ભરાતું, ગભરાતું.

ધભાણ, ગભાણ.

ધમ, ધઈ. ૨ ધઈની જમીન.

ધમધમ, અઠ એવા થતો અવાજ દેખાડે છે. ધુધરા-વાળી ગાડી વગેરેનો.

ધમધાર, ધનધાર.

ધમડીચકડી, સ્ત્રી ઓકરાંઓની એક રમત —એ હાથ લાગ્યા કરીને ફેર ફરવા—ચકર ભર ફરતું તે.

ધમડક, નઠ ગવં; અઠકાર.

ધમરધમર ફરતું, કિંઠ અઠ ફેર ખાવા; પુઠ્ઠી ફરવી.

ધમસાણ, નઠ ઊંધું ચતું—ભેળસેળ કરી મેલી કામને યિગાડી નાખતું તે; ધુળધાણી કરી મુકતું તે. ધમસાણ વાળતું. ૨ કાપાકાપી; કતલ; નાશ. ૩ જુદ. ૪ ગોંધાટ.

ધમાધમ, સ્ત્રી દોડાદોડ; ધાલમેલ.

ધમાધમ, અઠ ઉપરા ઉપરી મુકાનો માર મારવો તે.

ધર, નઠ [સંઠ યુદ્ધ] માણસ પોતાને રેવાને માટે જે મકાન બાંધે તે—ઝુપડું; હલેલી; બકુલો; મેહેલ. ૨ ધરનાં માણસ; કુટુમ્બ; સંસાર. ૩ કુળ; ખાન-દાન.—‘વર જતે સારી છે, ધર સારું છે પછી જેમ મરજી’. ૪ જમીનમાં ખોદેલા જે ખાડા—દર—કોતરમાં જનાવરો રહે તે. ૫ નવ ગ્રહમાંનો અમુક ગ્રહ, જે અમુક રાશિ સાથે સમ્યગ્ ધરાવતો હોય તે તે ગ્રહનું ધર કેવાય. એક ગ્રહ પોતાની અસલ રાશિમાંથી બીજી રાશિમાં જાય ત્યારે તે પોતાનું ધર મુકી બીજા ગ્રહનાં ધરમાં ગયો કેવાય. ૬ દિલની હાલત. ‘તે ઉદાસીના ધરમાં છે’. ૭ સ્થાન; ટેકાણું.—સાકટી—સેતરજના મોહોરાનાં ધર. ૮ શરીરમાં જે મૂળ કારણે—ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં રોગ થયો હોય તે—‘તેને પિત્તના ધરનું દરદ છે’. ૯ જે હાલતમાં રોગી માણસ હોય તે—‘તે હમણાં વાયુને ધેર ગયો છે’. ૧૦ રાગની જાત.—‘તે ધણાં ખરાં રાગનાં ધર ઓળખી શકે છે’. ૧૧ શક્તિ; બળ. ‘તે પોતાનું ધર જાહેર પગલાં ભરે છે’. ૧૨ અચાવ; નિકળી જવાનું ખારું. ‘તે પોતાનું ધર રાખી વાત કરે છે’. ૧૩ વાળનમાંથી જુદા જુદા રાગ નિકળે તેનાં કાંણાં—‘ઠેકાણાંમાંનું એકેક. ૧૪ હરકોઈ ચીજ મુકવાને સારુ અન્દરથી પોલી એવી જે વસ્તુ તે.—ચરમા—ચાકુ વગેરેનું ધર.

—‘ધર આજુણું કરતું’—કોઈની આવવાની વાટ અધીરાઈથી જોયા કરવી; ધણી ઠનેજારી રાખી ધરમાં જતું ને ખારણે આવતું તે; આતુરતાથી રાહ જોવી. ‘હું તો તુ જ પાખે ધર આજુણું કરતી હતી રે.’ (દયારામ).

—‘ધર ઉપડી જતું’—નાખતું—વંશમાં કોઈ ન રહેતું. ૨ પાપમાલ કરતું.

—‘ધર ઉધડતું’—વંશવેલો વધવો; પુત્ર પ્રાપ્તિ થવી. ૨ લાલ—કાપદો થવો.

—‘ધર ઉપાડી લેતું’—સંસાર વેવાર ચલાવવો. સાસરાના ધરનું સધળું કામ નવી વહુએ કરવામાં હોશિયાર થવું.

—‘ધર કરતું’—રોગે શરીરમાં દમ્બેશનો જમાવ કરવો. ૨ દુર્ગુણ વાસ કરવો. ૩ જન્યુકનો પ્રવેશ કરવો. ‘તે તો ઘટઘટમાં ધર કીધું, વાલમ વરણાગિમારે.’ (દયારામ). ૪ નાતરે જતું.

—‘ધર કુકોડો’—ધરમાં ભરાઈ બેસી બાર—દુનિયામાં શું થાય છે તેથી કેવળ જ અજાણ.

—‘ધર લાલવું’—દાખલ થવું; પ્રવેશ કરવો; ધુસવું. ‘રોગે ધર લાલવું.’ ૨ ધરની ખરાબી કરવી; નુક-સાન કરવું.

—‘ધર ચલાવવું’—સંસાર ચલાવવો.

—‘ધર જોડતું’—બીજા કુટુંબ સાથે સગાઈથી વેવારમાં વધારો કરવો.

—‘ધર તરતું રાખવું’—ધરનો મોઝમો જળવવો.

—‘ધર ધોતું’—આપદાદાની માલમતા ઉઠાવી દઈ બીખારી થઈ જતું.

—‘ધર ફાડવું’—ખાતર પાડવું; ચારી કરવી.

—‘ધર પુટવું’—ધરમાં કુસમ્પ થવો. ૨ ધરની ગુપ્ત વાત બાર પાડવી. ફેટી—‘ધર પુટે ધર જાય’.

—‘ધર ફાડવું’—ધરનાં એકાદાં માણસને લાલચ વગેરેથી પોતાનું કરી લઈ બીજાઓનું જોર તોડવું. ૨ મતલબ પાર પાડવાને શત્રુના ધરમાં કફાસ ધાલવો. ૩ કુસમ્પ કરાવી નબળું કરવું.

—‘ધર બગડવું’—વણવું—ધરની ખરાબી થવી; આખર જવી. ૨ કુટુમ્બનાં માણસો નીતિબ્રષ્ટ થવાં.

—‘ધર બેસવું’—ધરની પડતી આવવી; ૨ વંશની સમાપ્તિ થવી. નસનતાન જવું; કુળનું નિકન્દન થવું; વંશનો નાશ થવો. ૩ કમનસીબથી ધરની પડતી આવવી.—‘તું તો લાડકવાયા કુંવર, ક્યાં બસાડતું મારું ધર’ (પ્રેમાનાથ).

—‘ધર ભરવું’—બીજાને નુકસાન કરી પૈસે ટકે સુખી થવું. ૨ જેનાપર હક નથી તેવો માલમતા—પૈસા ટકા લાવી પોતાના ધરને શણગારવું. ૩ લાંચ લેવી

—‘ધર લાંગવું’—કુટુમ્બમાં કુસમ્પ કરાવી ધરની ખરાબી કરાવી. ૨ માણસના મરી જવાથી ધરની ખરાબી થઈ જવી. ૩ જેનાથી ધરનો વેવાર ચાલતો હોય તેવાં આદમીનું મરણ થવું.

—‘ધર માથે કરવું’—આખા ધરમાં ખોવાયલી વસ્તુની શોધ કરવી.

—‘ધર માંડવું’—પરણીને સંસાર ચાલતો કરવો.

—‘ધર મારવું’—ધરમાંથી ચોરી—લુટ કરી લઈ જવું. ૨ ધરની ખરાબી કરવી. ૩ પરાયી સ્ત્રી સાથે નહાંસે સમ્બન્ધ રાખવો.

—‘ધર લાગવું’—એકનો એક કાળગરો દીકરો મરણ પામે છે ત્યારે તેની મા રોતાં રોતાં મારું ધર લાગી ગયું, એમ રડે છે તે.

—‘ધર વસાવવું’—નવું ધર લેવું અથવા નવોસવો સંસાર માંડવાને ધરમાં સરસામાન આણવો.

—‘ધર વાળો’—ધરનો ધણી. ૨ વર.

—‘ધરને ઉમર’—પોતાના ગામમાં કે દેશમાં જ; ધણું નછકમાં.

—‘ધરને ખુણું’—છાની રીતે; ધણાંનાં દેખતાં નહિ તે.

—‘ધરનું’—ધરમાં રેનારં; ધરમાંનું; પોતીકું; પારકું—પરાયું નહિ તે.—‘દેવણ તે ધરનો છે એ જાણશે તેની ચિન્તા નથી’; ‘અનાજ લાકડાં ધરનાં હતાં ને ખીજું બધું તેનું હતું.’ ૨ ધર—સંસાર સમ્બન્ધી.

—‘ધરનું નાક’—જેના વડે ધરની આબરુ જળવાઈ રહે તે.

—‘ધરનો થમ્ભ’—જેને આધારે ધર ચાલતું હોય તે.

—‘ધરનો દીવા’—જેના વડે ધરની આબરુ રેતી હોય તે.

—‘ધરમાં પૂછી જેવું’ ધરના કોઈ માણસને અથવા બાલનારની સ્ત્રીને પૂછવું તે.

—‘ધરમાં રન્ધાવું’—લાલ થવો; કામ પાર પાડવું. કેવળતા:—“ધર જાણે પંડાસી ને કુળ જાણે પેવાઈ,”

“ધરનાં છોકરાં ઘણી આટે ને ઉપાધ્યાને આટા,”

“ધર બાળીને તીરથ ‘કાણું કરે,’” “ધરની કૂટે શત્રૂ ગ્રાવે,” “ધરમાં ભૂત ભૂરકા મારે ને હનુમાનજી હડિંગો ફાડે.” “નહિ ધરનો ને નહિ ખારનો”—કામ ટેકાણાં વગરનો, એ વાક્ય રખડતા આદમીને લગાડવામાં આવે છે અથવા જેણે ધર તરફનો ને ખારનો બન્ને તરફના લાલ ખોયા હોય તેને પણ લગાડવામાં આવે છે. “પાણી પીને ધર પુછે” એટલે આગળથી વગર વિચારે કામ કરે ને પછી પસ્તાય. “ઘેર ઘેર માટીના ચુલા” એટલે કેટલીક નરસી રીતભાતમાં—ચાલ ચલણમાં સઘળા લોક સરખા હોય છે અથવા ધણા ખરા લોક ભૂલમાં હોય છે. “ધરનું ધુણીગણું થઈ જવું” એટલે સારી આબરુના ધરની લોકમાં વાતો થવી; પૈસે ટકે પાપમાલ થવું.

—‘ધરમાં હાલ્લે હાલ્લાં લડે’—ખાવા પીવાના વાંધા પડવા; ધરમાં કોઈ પણ માલમતા નહિ હોવી.

—‘કાણું ધર’—ધરની છૂપી વાત ધરના માણસે ખાર કરવી—પાડવી.

—‘તે ધરનો સુખી છે’ એટલે ખાવે પીવે હેરાન નથી—સારી હાલતમાં છે.

—‘નીચું ધર’ એટલે હલકું કુળ.

—‘રોગે શરીરમાં ધર કીધું’—ધર ધાલ્યું—રોગ આવવો અથવા રોગે તબિબેત બગાડવી.

ધરખટલો, પુઠ ધરનો ખટલો; સંસાર ભાર.

ધરખરચ, પુઠ ધર ચલાવવા સમ્બન્ધી જે ખરચ તે—(ન્યાતવરા, વરધોડા, ધર્મદાન, મોળ મઝા વગેરેનો નહિ).

ધરધરાઉ, પોતાની તરફથી—ગતથી—પદરથી (એ શબ્દ ગીરો લેતા આપતા ખતમાં લખવામાં આવે છે).

ધરગતુ—થાઉ, વિઠ બજારમાંથી નહિ પણ આડોશી-પાડોશી સગારનેહી પાસથી મળેલું—ખરીદ કરેલું.

ધરગાદી—ઘાદી, સ્ત્રી જમતી વખત પેરી બેસવાનું રેશમી કપડું.

ધરચાણું, નઠ સ્ત્રીયોને પેરવાનું એક પ્રકારનું રેશમી કપડું

ધરજમાઈ, પુઠ વડુના બાપને ઘેર—સાસરાંના જ ધરમાં સંસાર માંડી રૂચો જે જમાઈ તે.

—‘માથે પડવું. ૨ ધરમાં સજા કરવું. ૩ કોઈ માલ પદાર્થ ધરમાં પડી રે અને તેનો કોઈ બદલો ન મળે તે અર્થમાં એ વાક્ય વપરાય છે.

ધરડ, સ્ત્રી ગાડાં ગાડી જે રસ્તે જાય આવે તે રસ્તે પડેલી જે જીંડી વાટ તે; ચીવો. ૨ અવાય જવાય તેવો રસ્તો—મારગ.

—‘ધરડ પડવી’—નવો મારગ ઉઘડવો—નિકળવો.

—‘ધરડમાં પડવું’—હાર પડવું; ચાલતું થવું; શરુ થવું.

ધરડવું, કિં ૨૦ ખેતરમાંના જુના પાકનાં મૂળિયાં ફાડવાનું કામ તે.

ધરડું, વિઠ ધણી વયને લીધે કેશ ઘાળા થયા હોય ને અશક્તિ આવી હોય તેવું; જૂદ. ૨ જૂનું. ‘ધરડું પાન’ એટલે અશક્ત શરીરવાળું; ધણું ધરડું.

ધરણ્ય, નઠ [અહણ્ય] પૃથ્વીની યાયાથી સુધ—ચન્દ્રનો પ્રકાશ ગ્રાંખા થવો તે. ૨ ગ્રાંખું થવું—લજવાનું તે.

—‘ધરણ્ય થેલું’ એટલે સાડા ત્રણ પાયા; મૂર્ખ; ન સમજે તેવું; નકામી માથાગ્રીક કરનારં; ૨ વેગીલું.

—‘ધરણ્ય લગાડવું’ એટલે કોઈ બે જગ્યાને જુડું સાચું સમજવી લડાવવા.

—‘ધરણ્ય લાગવું’ એટલે એક ખીજા વચ્ચે ખટખટ—તકરાર થવી. ૨ કામગરો માણસને માથાકુટિયાનો પ્રસક્ત પડવો.

—‘ધરણ વળગતું’ એટલે એક બીજા વચ્ચે ખટપટ—
અણુભનાવ થવો. ૨ માથાકુટિયા—નવરા માણસ
કામ ફાડી લેવાને કોઈની પાછળ લાગી તેનો સમય
રોડી કપટાળો આપવો.

—‘ધરણ વેળા સાપ ફાડવો’ એટલે કામને વખતે
નહિ ધારેલી અડચણ આણવી.

ધરણી, સ્ત્રી [સંઠ ગૃહણી] ધર ધણિયાણી. ૨
ધણિયાણી.

ધરધણી, પુઠ ધરનો માલિક; ધર ચલાવનારો મુખ્ય પુરુષ.

ધરધન્યા, પુઠ ધરમાંનું કામકાજ—ધણકરીને બૈરાંઓને
ધરનાળું, ગરનાળું. [કરવાનું.

ધરખાર, નઠ ધર તથા આફળું. ૨ માલ મિલકત; દોલત.

‘તેનાં ધરખાર વેચવા દાડો આપ્યો’ ૩ કુળ; ખાનદાન.

ધરખારી, પુઠ સંસારી; ધરકુટુમ્બવાળો; ગૃહસ્થ. ૨
સઘળ વૈશ્યોને સાથે જમાડવા તે; માંજનનું જમણ
(મુખ્યમંત્રી).

ધરમેળે, અઠ મથિામાં—પોતપોતીકામાં સમજીને
(કજીયા માંડી વાળવો—સરકારમાં ન જતાં). ૨
દોસ્તીની રાહ; ધરનો—પોતીકા બાળીને.—‘આ હું તો
તને ધરમેળે કુઈ છઉં, પછી જેમ નજરમાં આવે તેમ
કરજે’. ૩ ખાનગી; ધરમાં (ખાર નહિ). ‘એ વાત
ધરમેળે કરવાની છે, ખખડદાર, ખાર ન જાય’.

ધરવટ, સ્ત્રીઠ એક ધરને બીજાં ધરસાથે એક કુટુમ્બનાં
હોય તેવો જે સ્નેહ ભરેલો પરિચય તે; ધણાં ઓળ-
ખાણનો વેવાર. ૨ પોતીકાવટ; સ્નેહભાવ.

ધરવાખરો, પુઠ જે જે વસ્તુઓથી ધર મરજાઈ ચાલતું
હોય તે; રાચરચીલું તે.

ધરસંસાર, પુઠ ધર ને તેમાં રેવું કુટુમ્બ. ૨ સંસાર વેવાર.

ધરસંસારી, પુઠ પરણી ધર માંડી સંસાર ચલાવનારો પુરુષ.

ધરસાન્તેક, સ્ત્રીઠ નઠ અહશાન્તિ.

ધરસૂત્ર, નઠ [સંઠ અહસૂત્ર] કુટુમ્બ કમીલાવાળું ધર;
ધર સંસાર. “મરણ પાચ્યાં રે પત્ની ને પુત્ર, મેહેતાનું
ભાંચું ધર સૂત્ર” (મોસાળું).

ધરાઉ, વિઠ ખાનગી; ધરનું.

ધરાક, નઠ [સંઠ આહક] માલ ખરીદ કરનાર; લેનાર.
૨ રોજનો ખરીદ કરનાર. ૩ ખૂબી પિછાનનાર; ગુણ—
રસ સમજનાર. ‘ગુણ આહક વિક્રમ બોળ ગયા,
કવિતાતણી કિમ્મત જે કરતા’ (દલપત).

ધરાડી, સ્ત્રીઠ ધણાં ધરાકસાથે જે વેવાર હોયો તે.
‘પેલા રેશમવાળાને ધરાડી સારી છે’.

ધરાણિયા, વિઠ ધરેણે—ગીરો મુકેલી (જમીન).—
કરજે લીધેલા રૂપિયાનું વ્યાજ નહિ અને ખેતરનો
વજો નહિ એવે કરાર.

ધરાર, અઠ સાતફેરા; અલખત.

ધરુણી, સ્ત્રીઠ ગૃહિણી; પત્ની. ૨ નારી; સ્ત્રી.

ધરે, મહ.

ધરેડ, ધરડ.

ધરેડી, સ્ત્રીઠ નાનો કરપો. ૨ ધરડ ધરડ એમ બોલતો.

આસ (મરતી વખતનો).

ધરેડો, પુઠ ધરેડી (૨ જ અર્થમાં).

ધરેણાઉખત, ગીરોખત.

ધરેણું, નઠ શરીરને શોભાવવાને સારો સોનાં મોતી હીરા
વગેરેના જે વાટ તે; દાગીના; અલકાર; આભૂષણ-
એ શબ્દ એકવચન અને અનેકવચન બંનેમાં વપ.
રાયછે. ૨ શોભા; ભૂષણ; સજ્જાર.

ધરેણે, વિઠ ગીરો મુકેલું હોય તેવું; ગિરવી (ધર, જમીન,
દાગીનો વગેરે); રૂપિયા લઈ માલ મુકવો અથવા માલ
લઈ રૂપિયા આપવા અને શેાડુંક વ્યાજ આપવું—
લેવું એવી રીતના વેવારવાળું. ધરેણે મુકવું—લેવું.

ધરેડ, સ્ત્રીઠ ધરેડ.

ધરોખા, પુઠ ધરવટ.

ધરોળી-લોડી, ધિલોડી.

ધર્ધર, પુઠ ધોધરો શબ્દ. ૨ હાસ્ય વિનોદ.

ધર્મ, પુઠ [સંઠ] ધામ; બાહ; ગરમી.

ધર્ષણ, પુઠ [સંઠ] ધસવું તે.

ધલાર્ધજતું—જું, કિંઠ અઠ ધણી નુકસાનીમાં આવી પડવું.

ધસવું; ખરાણે હાલ થવું—ધણું કરીને નાણાની વાતથી.

ધલોડું, ધિલોડું.

ધવડવું, કિંઠ સઠ નખેવતી ચામડી ઉપર ધસવું. ૨ વેકવું.

ધવાવું, ધાયલ થવું.

ધસધસાર, વિઠ ધોર ચાલી રૂઈ હોય તેમ ઊંધવું;
નચિન્તાપ્રતી ઉંધવું.

ધસડવું, કિંઠ સઠ જમીન અડકેલી રૂયાં કરે એવી
રીતે કોઈ પણ નિર્જલ અથવા સજીવ પદાર્થને સારી
પટે ખેંચવો—તાણવો. ૨ પકડીને લઈ જવું.

ધસરકો, પુઠ નખે કરીને જોરમાં જે લીટો—છેડા પડેલો
તે. ૨ એક વસ્તુને બીજી ઉપર જોરમાં ધસવી તો

ધસવું, કિંઠ સઠ [સંઠ ધર્ષણ] એક વસ્તુને બીજી
ઉપર—સાથે જોરમાં અહીં તહીં ખેંચ્યા કરવી.—‘ઘોર-
સિયાપર સુકેડ ધસ’. સરાણ ઉપર ચાકુ અરતરા બગેરે
ધસવાં. વાસણને ધસવાં—ધસીધસીને માંજવાં.

—‘ધસીને ગુમરે ચોપડવાનો’—જરૂરને કામ
પ્રસંગે પણ કંઈ ન કરે તેવો.

—‘ધસી પીવું’—દરકાર નરાખવી; ગણકારવું નહિતો.

ધસારો, પુઠ ધસાયાથી થયેલી જે નિશાણી તે. ૨ ધસા-
યાથી પડેલો જે કરચો તે. ૩ ધસ દોડ વરસનાં નાનાં

છોકરાંએ આજરી પરેથી જે હરો સુંઠ સજ્જણ વગેરેની મેળવણીની દવા પાયછે તે. ૪ નુકસાન; તોટો.

ધસાચું, કિં ૫૦ કોષએ ધસ્યું હોય તેવું થવું. ૨ ધસેથી ઓછું થઈ જવું—સુકેડ ધસાય છે. પશુ ઓરસિયો ધસાતો નથી. ૩ શરીરે અચકત થઈ જવું. ૪ પૈસાની બીડમાં આવવું; નાણાંની તકીમાં આવવું. ‘હાલમાં પ્રેમચન્દલાઈ પૈસા ટંક ધસાઈ ગયા છે; ૫ ખરચ કરવો; મદદ કરવી. ‘તે તેની પાછળ પાંચ પૈસા ધસાઈ છૂટે છે’.

ધસિયો, પુઠ આજરી ઘઉં વગેરેનો દુધથી કરમેડી સેકેલો જે લોટ તે.

ધસોટિયો, પુઠ ઘઉંના સેકેલા લોટને ખૂબ ધસી શીણીને નરમ કરી તેમાં ખાંડ નાખી તૈયાર કરેલો તે. ધસોટિયો લાડ.

ધાંચ, સ્ત્રી ખાંચ (જૂની કવિતામાં). ૨ ગાડાના ચીલામાં બેઠેલા ખાંડો પડેલો હોય તે.

ધાંચિલુ, ધાંચિલુ.

ધાંચી, પુઠ તલ દિવેલી વગેરેને ધાણીમાં પીલી તેલ કાડનારો. ૨ તેલ દિવેલ વેચનારો; તેલી.

—‘ધાંચી ખટવો’—દીવામાં તેલનું પૂરું થવું આવી રેવું.

—‘ધાંચીની ધાણી જેવું’—ધણું મેલું—ચીકટા-યલું—ડાધાકુધીવાળું.

—‘ધાંચીની ધાણીએ જોડાવું’—જજ્જળમાં ફરી પડવું; પીડામાં આવી પડવું; સંસારના કામકાજમાં જોડાવું—રંગડાવું.

—‘ધાંચીનો બળદ’—એક જ રીતે ધણું કામ કર્યા કરે તે; સંસારના કામકાજમાં ગુંચવાઈ ગયેલો મનુષ્ય.

ધાંચિલુ, સ્ત્રી ધાંચીની ભૈરી. ૨ ધણાં મેલા ને ડાધા-કુધીવાળાં લુગડાં પેરનારી સ્ત્રી (મર્મમાં).

ધાંચો, પુઠ વાંસદારો.

ધાંટી, સ્ત્રી જુવાની આવ્યાથી ગળાંના ઉપલા ભાગમાં જે નાનું સરખું હાડકું ખાર પડતું દેખાય તે; હાડી, ૨ એવે સમે અવાજનું બદલાવું થાય છે તે. ધાંટી પ્રટનાં પેલાં અવાજ કેળવાઈ શકે પશુ પ્રટયા પછી તે ધણું કરીને તેવો ને તેવો જ રેછે.

—‘ધાંટી પ્રટવી’—જુવાની આવવી.

ધાંટો, પુઠ ગળાંમાંથી નિકળતો અવાજ; સાદ.

—‘ધાંટો ઉઘડવો—ખુઘવો’—મોટો ને સારો અવાજ થવો. ૨ ખરાટો; મોટો સાદ.

—‘ધાંટો બેસવો’—અવાજ જાડો થવો.

ધાંધી, ગાંધી.

ધા, પુઠ [હિં] ગિચેથી જોરમાં પડી અથડાવું તે; પ્રહાર. ‘હથોડાનો ધા’. ૨ જખમ; ઝટકો. ૩ ચોવીસ

તાનો જથ્થો; દસ્તો (કાગળનો). ધા મારવો—કરવો—લાગવો—પડવો—થવો—ખમવો. મોટું નુકસાન કરવું. ૨ દુઃખ લાગે તેવો પશુ અંધગેરતો બોલ બોલવો. ૩ તન દબને કામ કરવું તે. ‘એનાથી ધા મારીને કામ થતું નથી’.

—‘ધા લાગવો’—છાતીમાં જખરી અસર થવી.

૨ વાલાનાં મરજીથી ધણું દુઃખ થવું.

ધાએલ, ધાયલ.

ધાધરી, સ્ત્રી નાનો ધાધરો (નાની બાળકીએને પેરવાની). ૨ મક્કસજૂતિને પવે પાંચ સાત વરસની છોકરીએને જે ઠીકરાને વાસણે નવડાવે છે તે.

ધાધરો, પુઠ સ્ત્રીએને કેડથી તે પગ સુધી પેરવાનું ઘેરવાળું સિવેલું લુગડું (એને કમ્મરેથી બે આંગળ જેટલું બેવડું વાળી ચિણુ બરેલી હોય છે ને તેમાં દોરો પડેલો છે, જે દોરાવડે કમ્મરે ધાધરો રે છે); ચણિયો.

ધાટ, પુઠ સ્ત્રીએને પેરવાનું એક જાતનું રેશમી કપડું; ગાળો; કલગેર. ૨ જે આકારમાં ઘડાયું—બનેલું હોય તે; આકૃતિ; ડાળ. ૩ શિકલ; સુરત; એહરો; સીનો. ૪ નદીને તીરે નાવા ધોવા ને પાણી ભરવાને બાધેલી જે દળતી—પગથિયાંવાળી જગો તે; ઓવારો. આરો. ૫ બે દેશની વચમાં જે લાગ્યા પડેલો પાડ તે. ૬ સલાદિ પર્વતની પૂર્વ તરફનો જે દેશ તે. ૭ પાડઉપર ચડવા ઉતરવાનો જે રસ્તો તે. ૮ જે ભુક્તિ—તજવી—પ્રકારે એકાદું કામ પાર પાડવું હોય તે અથવા તે કામ. ‘એ ધાટ તમે કાઢોછો તેમ નહિ પણ આમ તો ઉતરશે ખરો’.

—‘ધાટ ઘડવો’—નક્કર વસ્તુને હરકોઈ આકાર આપવો. ૨ જુગતી—તજવીજ—કરવી—કરી મુકવી; મનસુબો કરી રાખવો. ‘રાજ કહો ધરે સો ધાટ, ઉધાડ ખાર જવા દે વાટ’ (નંદબ્રિજી). ૩ ધણું જ નુકસાન કરવું. ૪ મારી નાખવું. ‘પછિ અંગદ ખીજ્યો અંગમાં, પ્રથમ ધાટ એનો ધડું’ (અંગદવિષ્ટ).

—‘ધાટ ધાલવું’—ઠીકણે પાડવું; ઉપયોગમાં લેવું; ચોક્કસ રીતે પૂર્ણ કરવું. ‘અમે બેસી રહ્યા છું તમ માટ, અહીં આવો તો ધાલીએ ધાટ’ (પ્રેમાનન્દ).

ધાટડી, સ્ત્રી સિન્દુરિયા—રાતા રક્તનું ચુંદડીની ભાતવાળું ચાર પાંચ હાથનું જે રેશમી લુગડું તે. માતાની—કન્યાને મોડ ઉપર ઓરાડવાની ધાટડી. ૨ સોવા-સણ સ્ત્રીના મુઠાં ઉપર જે રાતું રેશમી લુગડું ઓરાડવામાં આવે છે તે.

ધાટપોત, નં એક જાતનું રેશમી કપડું.

ધાટી, વિં ધાટ—પાડ સમ્ય-ધી. —ધાટી ઘી—ધોડાં વગેરે. પુઠ ધાટના રેનાર શૂદ્ધની એક જાતિ.—એ

દક્ષણી ચાકરો પાણી ભરવા વાસણ માળવાં વગેરેનું
ધરકામ કરે છે. સ્ત્રીઓ મુરકેલી; આકૃત.

ધારીહું, વિંદો દેખાવડું; રૂપાળું; ખૂબસૂરત.

ધારડું, નંદો જેમાં ગોળ ભરી વેચવામાં આવે છે તે
મારીનું હામ.

ધારડો, પુંદ્રો ઘી—તેલ ભરવાનું મારીનું હામ.

ધારાસ, સ્ત્રીઓ ધારાપણું; ધણું બહુ.

ધારડું, વિંદો છેક નરમ—પાણી જેવું ન હોય તેવું; લચકા—
માવા જેવું. દીલી દાળ એટલે નરમ પાણી જેવી દાળ
અને ધારી દાળ એટલે લચકા દાળ. ૨ બહુ. ૩
દુઃખ સહીસહીને કંઈક જાતીનું થયલું—થઈ રૂપલું

ધાણુ, પુંદ્રો બહુ અનાજ શાક વગેરેને એકદમ—એક-
સપાટે તૈયાર ન બની શકે માટે તેના ભાગ પાડી
અમેકાને જુદા જુદા તૈયાર કરવો તે.—‘ચાર ધાણુ
ભજિયાં તળી ફાડજે.’ ભજિયાંના ધાણુ, લાકુનો ધાણુ
વગેરે. ૧ લો ધાણુ, ૨ જે ધાણુ વગેરે. ૨ ધુળધાણી;
ખરાખી; ખગાડ; સથરવથર; ભાંગી કચરી ભેળસેળ
કરી મુકતું તે—‘તેણે ધાણુ વાળી મુક્યો છે.’ ૩
ધાણીમાં પિલાયાથી જે હાલત થાય તે હાલતમાં આણી
મુકતું તે; કચરી—છુંદી નાખતું તે; સંહાર; ડાટ. ‘દુષ્ટે
તેનો ધાણુ ફાડી નાખ્યો.’ ધાણુ વાળવો—નુકસાન કરવું.
૪ લુહારનો મોટો અથોડો.

—‘ધાણુ ધાલવો’—ખરાખી કરવી. ૨ ભેળસેળ
કરી ખગાડી નાખવું.

—‘ધાણુ નીકલી જવો’—સંહાર થવો; ધણી
ખરાખ સ્થિતિમાં આવી પડવું; સંકડામણમાં આવવું;
મોટી નુકસાનીમાં આવવું; કચડાઈ—છુંદાઈ જવું.

—‘ધાણુ પેસવો’—શરીરમાં રોગે જાયકને,
જમાવ કરવો.

ધાણી, સ્ત્રીઓ જે યત્ર—સાંચાવડો ધાંચી—તેલી તેલ
ફાડે છે તે.

—‘ધાણીમાં ઘાલી પીલવું’—ધણું દુઃખ દેવું;
રીખાવવું; કમળેર કરવું.

ધાત, પુંદ્રો-સ્ત્રીઓ[સંદો] મારી નાખવું—હાર કરવું તે;
હલા; ખૂન.—આત્મધાત; પ્રાણધાત ઈંદો ધાત કચ્ચો
—કરી. ૨ અકાળમૃત્યુ—જળધાત, શસ્ત્રધાત ઈંદો.
૩ પુંદ્રો ઝટકો; ધા; હાત. ૪ પ્રહાર; ષટકો;
અપાટો; ડોકતું તે. આધાત, પ્રલાધાત ઈંદો ૫
એકાદિ સર્પ્યાને પોતાની જ સાથે (પછી ગમે તેટલી
વાર) ગુણીને વધારવી તે. જેમ કે ૪ એ સર્પ્યાનો
દ્વિધાત—વર્ગ ૧૬ છે, વિધાત—ધન ૬૪ છે,
ચતુર્ધાત ૨૫૬ છે ઈંદો.

—‘ધાત જવી’—મરતાં મરતાં જમી જવું. ‘તેને ચાર
ધાત ગઈ છે.’

ધાતક—કી, વિંદો [સંદો] ધાત કરનાર; ખુની; પાય-
માલી—ખરાખી કરનાર. ૨ નિર્દય; દુષ્ટ; કર.

ધાતચન્દ્ર, પુંદ્રો [સંદો] હાનિ—નુકસાન કરે તેવો
જેટલામો ચન્દ્ર જે રાશિને હોય તે રાશિને તેટલામો
જે ચન્દ્ર તે ધાતચન્દ્ર કેવાય.

ધાતડું, કિંદો સંદો ધાલવું (જૂનાં પુસ્તકોમાં).

ધાખરું—ભરું, ગાભરું.

ધાભ, ગાભ.

ધાભલી, સ્ત્રીઓ સોનીએ તાર વિટાળવાની.

ધામ, પુંદ્રો [સંદો ધર્મ] પરસેવો; શ્વેદ. ૨ ઉખારો;
ગરમી; આપ. ૩ તડકો.

ધામચ-છ-ટ, નંદો તડ—કાંણમાંથી વાણનાં પેટાં—
ભડગારમાં જે થોડું થોડું પાણી ભરાય તે.

ધામોટ, પુંદ્રો મામડામાં લોકને સરાવવા પૂજા કરાવવા
વગેરેનું કામ કરનારો; મામગોર.

ધામોડું, નંદો ધામોટનો જે ધન્ધો તે; ગોરપટું.

ધાય, ધાવ.

ધાયડમડું, વિંદો બાહાદુર; શર; પેહેલવાન.

ધાયલ-પેલ, વિંદો [હિંદો] જેને ધા લાગ્યો હોય તે;
દરદી; જખમી; દુઃખી.

ધાયાણુડયા, વિંદો શસ્ત્રથી ધાયેલ થયેલા અથવા
પાણીમાં ડુબી ગયેલા. બાદરવા વદ ચૌદસે ધાયાજ-
ડયાનાં સરાધ થાય છે.

ધાયો, પુંદ્રો ચોરીસ કાગળ—તાવનો જે નથો તે; કવા-
યર; ફરતો. ૨ ધાયલ થયેલા અથવા ધાયલ ધમને
મરી ગયેલા. ૩ હેયું બેદાય—દીલપર અસર થાય
તેવો જે ટુંકો લેખ તે; સંકેતનું લખાણ. “ક્યાં
ક્યારે ને કેમ, પ્રીત બન્ધાયે પહેલી; ક્યાં ક્યારે ને
કેમ, પ્રીત નીભેછે સહેલી; ક્યાં ક્યારે ને કેમ, પ્રીત
દુટેછે ગહેલી; ક્યાં ક્યારે ને કેમ, પ્રીત ડાહી ને
ધેલી; હું ગિય સરાવર કમળની, ખિલવા માંડુંછું હવે;
ઓ ચતુર જીમર વરને મને, સુખ મારું તું આ
ભવે”—(ચાંદ્યાની વાત). “ક્યાં ચંદન મળિયા-
ગરી, ક્યાં સાહેર ક્યાં નીર; જ્યમ જ્યમ પડે વિપ-
તડી, લમ લમ સહે શરીર” (મહાપદ્મીસી).

ધારણુ, નંદો કંઈ જ ભાન—જેખના—સ્વપ્ન નહિ તેવી
જે જાંધ તે; ધોરનિદ્રા.

ધારણુ, પુંદ્રો ધારણુ નાખનાર; માયાવી. ‘રાજરૂપ મહા
ભારી ગણે મોટો ધારણુ’ (વલ્લભ).

ધારી, સ્ત્રીઓ કોપરાં ખાંડનું અથવા કોપરાં ખાંડ ને
દુધના માવાનું અથવા દાળ ગોળનું તૈયાર
કરેલું પૂરણુ કણકમાં વણીને તળી ફાડેલી જે બગી
પૂરી તે. ૨ અડકની—મગની દાળનું જે વડું તે. ૩
ચોટકીની ચારે બાજુએ ફરતા રખાવેલા જે થોડા

થોડા કશ્વ તે; ઘર. ૪ પાણીમાં છરતી ડીકરી મારવાથી જે ચકરડાં થાય તેમાંનું એકેક. ૫ ચણના લોટની શેટલી કરી સુકવી તળેલી તે; નાના ચાપડા.

ધાલ, સ્ત્રી જુદી જુદી વખતે જન્મવા બેઠેલી પક્ષત તેમાંની એકેક પક્ષિત; ગાલ. ૨ ધીરધારમાં નુકસાન જાય તે.

ધાલજીવાસ, પુ લોકનાં નાણું ધાલી બિસનારે; દેવાળિયો. **ધાલમેલ, સ્ત્રી** વસ્તુ—હિસાબ—કામકાજમાં જે ગરબડ સરખડ તે. ૨ ખટખટ. ૩ ઉતાવળ.

ધાલમેલિયો—ગરબડિયો. ૨ ખટખટિયો. ૩ ઉતાવળિયો.

ધાલતું, કિં સં અન્દર—માંય મુકતું; પેસાડતું. ૨ ઉપર મુકતું—રાખતું—વળગાડતું. 'તે પોતાના શરીર ઉપર ૨૦—૨૫ હજારને ડાગીને ધાલેછે'. ૩ (લાક્ષણિક અર્થમાં) અન્દર પેસતું—માંય મારતું. 'તેણે તે કામમાં જખરે માંય ધાલ્યુંછે'. ૪ કોઈના નાણું ખાઈ જવાં—લઈને પાછાં ન આપવાં—છુપાવવાં. 'તે ફલાલ લોકનાં નાણું ધાલીને નાસી ગયો'.

ધાપ, પુ [હિં] શસ્ત્ર—હથિયારનું કોઈ વસ્તુ ઉપર લાગવું—પડવું—ધસાવું તે. ૨ શસ્ત્ર જોરમાં લાગ્યાથી જે ઉડી કાપ—ખોડી પડવો તે; જખમ.

ધારિયો, પુ થોડા ઉપર સામાન નાખ્યાપછી છેલ્લી પારે જે ખનાત—બુનસ નાખવામાં આવેછે તે.

—'ધારિયો ચુદાલવો'—કોઈ ટેકાણેથી ઉપડી જતું; ઉચાળા ભરવા.

ધાસ, ન [સં] પોતીકા મેળે ઉગી નિકળતા એક જાતના છોડવા—જેને ગાય દોર ખાયછે; ખડ. એ લીધું તે કમળું હોયછે ત્યારે ચાર ફેવાયછે. ૨ જે પરચુરણ છોડવા માણસના કામમાં નથી આવતા, પણ ગાય દોરના ચારા દાખલ કામ આવે છે તે. ૩ ધસારો; નુકસાન.

—'ધાસ કાપવું'—જ્યારે પોતાનું ઘોલવું કોઈ માણસ સાંભળતો કે લેખવતો ન હોય ત્યારે આ પ્રયોગ વપરાય છે. 'તારે મન તો હું ધાસ કાપું છું'.

ધાસ ધરેણીયું, ન ગીરો લીધેલી મિલકતના વ્યાજને બદલે ભોગવડો લેવો તે.

ધાસદાણી, પુ ખડણી; મરેઠાઓ લૂટફાટ કરવા શુભરાતમાં જતા ત્યારે ફરીથી લૂટફાટ ન કરવાની સરતે—રૈયત—રાજ પાસેથી પોતાના થોડાની ખોરાક ને ખર્ચને નામે જે ખડણી લેતા તે.

ધાસિયો, ધારિયો.

ધિધવાતું, ગગલી જવું.

ધિમેલ, સ્ત્રી કીડીના આકારનો પણ જરા મોટો ને રતાસ પડતો કીડો.

ધિયાળ, વિ જેના દુધમાંથી ઘણું ઘી નિકળતું હોય તેવી (ગાય—બેસ).

ધિલાડી, સ્ત્રી સરડા જેવું પણ ચપડું ને અડવાની રાખના રક્ત જેવું એક પ્રાણી. ૨ ધિલાડીનો વેશે.

ધિલાડું, ન ધિલાડીના વેલાનું ફળ. એનું શાક થાયછે.

ધિસહુ, ન આસરે વણ ચાર હાથ લાગ્યું એક છેડે બે પાંખાંવાળું બળદ પળેટવાનું હથિયાર. ૨ છોકરાંને રમવાનું હાથ બે હાથનું હોયછે તે રમકડું.

—'ધિસલે ધાલવું'—અધરા—મુરકેલ—સાંસારિક કામમાં દાખલ કરાવવું તે.

ધિસતું, કિં સં મુકીનો માર મારવો.

ધિસોડું, ગિસોડું.

ધિરસો, પુ માળ—દોરીનો—માળ—દોરીપર ધસારે પડે તે.

ધી, ન [સં ધૂત] માખણ તાવેથી જે ચિકણો પ્રવાહી નિકળેછે તે. એ રસોઈના અને યતના કામમાં આવે છે.

—'ધી કેળાં કરવા'—કોઈ કામમાં ન ધારેલા લાલ થવો—પૈસા ટકાની પ્રાપ્તિ થવી.

ધીયો, પુ ઘી વેચનારો.

ધીસ, સ્ત્રી તપાસને માટે સિપાઈ સાથે ફરતું તે; રેત. ૨ હાળીનો વરથોડો—મોલ્લા મોલ્લાના લોક પોત પોતાનાં નિશાણો અને તાસાં ઢોલ સાથે એકઠો વરથોડો ફાટે છે તે. એમાં છેલ્લે એક વરરાજ ગથેડાપર બેઠેલો હોયછે અને એને સાવરણી વગેરેથી ચમર થાય છે અને પછાડી સાળનિયા વરને ભંડાં ગીત ગાય છે.

—'ધીસ ખાવી'—હાથમાં લીધેલા—ધારેલા કામમાં બૂલ થવી; ધાયું કામ ન થતું. ૨ માર ખાવો. 'ધીક ધીસ ખાધી.'

ધીસો, પુ ધસરકો.

ધુંગટ—ધટ, ધુમટો.

ધુંગટી, સ્ત્રી માથે ઓડાય તેવી સિવેલી કામળી.

ધુંજવું, કિં અં

ધુંટો, પુ એક જ વખત એક જ દમ જેટલું જે પીવામાં આવે તેટલું તે; ગોટ. ધુંટડા ભરવો.

—'ધુંટડો પી જવો'—કડવો—વોંકા—મમનો ઘોલ સદન કરવો તે.

ધુંટણ, ન પગનો નળો અને જાંઘ એ બેની વચ્ચેનો જે સાંધો તે; લીચણ.

ધુંટણિયાં, ન બાળક છોકરાં ધુંટણ ધસતાં અહીં તહીં જ આવ કરે તે. ધુંટણિયાં ભરવાં—તાણવાં—બેંચવાં.

ધુંટવું, કિં સં વસ્તુને ઝીણી કરવાસાર તે ઉપર કુતકું—પરાક—પથરા વગેરે ચાંપીચાંપીને ચાર પાસ સરકતો ફેરવવો.—ધુંટવામાં ઘણું કરીને કુંડી ને કુતકું હોય છે. 'તપખીર ધુંટવી'. ૨ કોઈ વસ્તુને સાફ ઉઘળી

ચળકતી કરવાસાર તેઉપર ખીજી કોઈ ચળકતી વસ્તુ ધસવી.—‘પાટી ઉપર કોટો અથવા કાચ ઘંટ’. ૩ લખી આપેલા ખરડા ઉપર વારે વારે લખ્યા કરવું; અક્ષર ઠરાવવા; દરકત વાળવા. ‘દોપીરતાં ધુંટવાથી દરકત સારા થાયછે’. ખાડવા—કૂટવામાં ઉપર ઉપરનું જોર, વાટવામાં આંધું જોર ને ધુંટવામાં ફરતું જોર વિશેષ હોય છે.

ધુંટી, સ્ત્રી૦ પગની પાટલી અને પગના નળાને જોડનાર સાંધાની આભુળાભુએ બાર નિકળેલી જે હાડકી તે ધુંટો, પુ૦ તપખીર કાગળ વગેરે ધુંટવાનું ઓળખ.

ધુએડ, ધુવડ.

ધુધરમાળી, સ્ત્રી૦ ધુધરાની માળા (બળદની કાંટે) (ઘેરિયા કમ્મરે બાંધે છે તે).

ધુધરી, સ્ત્રી૦ સોનાં રૂપાં વગેરે ધાતુના પતરાંને પોલો જોળ ખણખણતો અથવા ઠાસે જે નાનો આકાર તે. ૨ રેશમની પાટી ઉપર ધુધરી જડવાથી તે ઘરેણું—સ્ત્રીના હાથનું, (એ મોતીનું તથા નાનાનું હોય છે. મોતીનું રેશમની પાટીપર જડાઈ ફેર, રોવેલું હોય છે, સાનાનું જડતલ ને તારથી ચુંથેલું સમાઈ છે. ૩ બાફેલી જીવાર વગેરે—ધણું કરીને દોરને ખુમીમાં આવે છે. —‘ધુધરી લટકવી’ એ પ્રયોગ રેલેવાં લૂગડાંની ચીદરડી લટકતી હોય ત્યારે વ્યંગમ, માલાય છે.

ધુધરો, પુ૦ ધાતુનું—લાકડાનું—તરસાડાનું—નાળિયેરીનાં પાતરાં વગેરેનું પોલા જોળ આકારનું અને માંચ કાંકરા વગેરેથી ખખડે તેવું રમકડું. ૨ મોટી ધુધરી. ૩ ધુધરીયોનો ઝુમખો. ૪ ધુધરાના આકારનો ખાવાનો પદાર્થ—માવાનો ધુધરો. ૫ દાળ કરવા સાર પડાળેલા ચણા. ૬ છોને વાસ્તે પકાવેલા આખા કાંકરા—મરડિયા. ૭ એક જતના વેળાનાં નાનાં ખખડતાં સૂકાં ફળ; શણના પોપટા.

—‘ધુધરા બાંધી રેવું’—આતુરતાથી કંઈ કામ કરવા—લગવા—જવા આવવાને તૈયાર થઈ રેવું.

—‘ધુધરો બનવું’—કોઈને આધીન થઈ જવું—પરવશ થઈ જવું. ૨ લેરમાં આવી થેલાં કાડવાં. ‘શેઠ તો આજે ધુધરો બન્યા છે’.

ધુધવાટ, પુ૦ જોરમાં વેતાં પાણીનો અથવા દરિયાનો અવાજ.

ધુધુ, અ૦ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે. ‘દરિયા ધુધુ કરેછે’.

ધુધુવાણું, કિ૦ સ૦ જોરથી ટુંકા વગડાવું. ‘વિશેષ વેણુ ધુધુવાળી’.

ધુડારથ, [સં૦] ગૂઢાર્થ.

ધુનો, યુનાહ.

ધુમજ-૨, યુમજ.

ધુમટી, સ્ત્રી૦ તાડના પાતરાંની અથવા ખાખરના પાતરાંની બનાવેલી મુપડાં આકારી પણ એક ખુણાની વાંસો દફાય તેવી લાખી જે ફેરુ તે. ગામડાંનાં ગરીબ ગરખાં છતરીને ઠેકાણે ધુમટી વાપરે છે; વાંસની ચીપની બનાવેલી છતરી, જેના અંદર ઘાટના બ્રાહ્મણો ટાટાં ઉપર બેસેછે તે. ૨ તાણાની ઉપર જે ગોળ આકાર હોય છે તે.

ધુમટો, પુ૦ ધુમટ—ઘટ; લાજ અદ્ય દેખાડવા સાર માથાપરનો છેડો બાર ખેંચી પેડાંને ઢાંકવું તે. ધુમટી ખેંચવા—તાણવો.

ધુમણી, સ્ત્રી૦ બાળક છોકરાંને ઘોડિયાં—પારણામાં સુવાડીને ગાતાં દોરી ખેંચી દિયકા નાખવા તે. ‘હાલો ને વાલો, ભાઈને ધુમણીએ ઘાલે’ સ્ત્રી સંભાષણ. ધુમણી ધાલવી કેવાય છે.

ધુમરડી, સ્ત્રી૦ ફેર ખાવા તે. ૨ પુ—સર. ધુમરાણું, કિ૦ અ૦ મોટું ચડવું; ધાણું દેખાવું. ૨ વરસાદનું ચડી આવવું; અન્ધરાણું; આદરું (આકાશનું).

ધુમરું, કિ૦ અ૦ ચાર પાસ ફેલાઈ ઝીણું ઘોર કરવો.—‘અવાજ ધુમી રહ્યોછે’. ૨ કોઈ કામ કરતાં તેમાં એવું દીલ લગાડવું કે ખીજી વાતનું ભાન ન રે; મસ્ત બની રેવું; મચવું. ૩ ગામમાં મોટો કારભાર કરવો; માલવું. ધુરકડવું, કિ૦ સ૦ પાપચાં ન મિચાય તેવી રીતે ગુસ્સામાં કોઈની સામાં જોખાં કરવું; તાકીને ટોળા કાડવા.

ધુવડ, ન૦ [સં૦ ઉલુક] રાતેજ દેખે (દિવસે નહિ) તેવું એક પક્ષી.

ધુસડવું, કિ૦ અ૦ [હિ૦] જોરથી—જોર જીલમથી—વગર તોતરે અન્ધર પેસવું—જવું.

ધુસિયું, ન૦ જોદર કોળ પકડવાની પેટી—નું પાંજરું; જોદરવાઈ—કોળવાઈ.

ધુસ્સો, પુ૦ ગુસ્સો; ક્રોધ. ૨ મુકો.

ધૂંટ, પુ૦ ધુંટડા; જોટ. ૨ ઘાંટો; કપડ. ‘ઘડીયે ઘૂંટ ભરાય છે’ એટલે જે ઘડી જાયછે તેમાં શ્વાસ ભરાઈ જઈ કપડ મળી જશે—જે ઘડી જાય છે તે અગતની છે ને જો મળે તો કામ ધુળ મળવાનું.

ધૂંડ, ધુવડ.

ધૂમ, અ૦ ગરક—ધૂમી ગયેલો (તરકમાં). ૨ બેભાન; આંધળો ભીત (કેફથી).

ધૂસ, પુ૦ મોટો જોદર. ૨ કોળ.

ધૂત, [સં૦] ધી.

ધૂંણા, સ્ત્રી૦ અધીરાઈ. ‘વલ્લભ હે વલભા વલભાવર, સે ન મળે તજ અન્નત ધૂંણા’ (વલ્લભ).

ધેંધટ, વિ૦ ઘેરાઈ ગયલું—બિંધમાં, કેદમાં. સ્ત્રી૦ આકાશ છવાઈ રેવું તે—વરસાદની ધેંધટ.

ધેધાયલી-હું, ધેનવા નાવરી (આંખ). જુવારનો નાડો લોટ મીઠું મસાલો નાખી ઉકાળી ને રાખડું—તખડકિયું ખનાવવામાં આવે છે તે. ચણુ. —કાંગ-અડીની પણુ અનેછે. કેવત;—‘ધેસ ખાય તે ઘેધર થાય’—એટલે કાવતવાળો નાડો થાય. ‘આવડે નહિ ધેસ ને રાંધવા પેસ’—એટલે ધેસ સરખી ખનાવતાં આવડે નહિ ને વળી મોટી ને સાઈ કરવાનો ફાંકો રાખવો—સેહું કામ થાય નહિ ને મોટાં કાંમાં હાથ ધાલવો.

ધેડું, ન૦ એક જાનું ચોપણું જનવર. એ જાત ગરી-ખડી ને બીકણુ હોયછે—એનું માંસ ખાવામાં અને એનું બિન ગરમ કપડાં દાખલ કામમાં આવેછે; મેંદું; ગાડું.

—‘ધેટાનું ટાળું’—વગર સમજે એકની પાછળ બીજાનું કામ રે જાય એવી ટાળી.

ધેન, ન૦ નું—મીઠાઈ જવું તે; ખુમારી; બાંધ. ભાંગવું.

ધેખર-૯. ૦ [ધૃતવર] ગેભર.

ધેખરિયે. ૧૦ ગેભરના જેવો મીઠો. “આવ રે વર-સાદ, ધેખરિયો પરસાદ, બિની બિની રોટલી ને કારે-લાનું શાક”.

ધેર, પુ૦ ગોળ ફરતી હદ; પરીધ. ૨ જાંમે અફૂરખે ધાધરો વગેરેનો છેક નીચલો ચારપાસ ફરતો અથવા ગોળ એવો જે ભાય તે. ૩ ચોટલીની આસપાસ જે નાના બાલ રખાવવામાં આવે છે તે; ધારી. સ્ત્રી૦ ગોળ ચક્રમાં ફરવું તે. ૨ ઘેરિયાનું ટાળું.

—‘ધેર’ એ શબ્દ ધરમાં અથવા ધરતરફ એવા અર્થમાં વપરાય છે.—‘મારે ઘેર આવજો’; ‘ઘેરેઘેર માટીના ચુલા’; ‘વેલો ઘેર જજો’; ‘તમે ઘેર હશે કે વાડીયે’?

—‘ધેર ઉડી જવું’—અજાત થવી—ભીડ પડવી. (ધણું કરી એ પ્રયોગ અનાજના વેપારમાં સંબંધમાં ઉત્તર ગુજરાતમાં વપરાય છે.)

—‘ધેર કરવો’—ઓળવી નાખવો; યમ કરવો (દીવો).

—‘ધેર ગયો’ એ શબ્દ કંટાળો, ખેંદકારી અને તિરસ્કાર દર્શાવતાં વપરાય છે. ‘ધેર ગયો ન આવ્યો તો’.

—‘ધેર ગોળી બેસવી’,—આદમી અથવા પૈસાનું નુકસાન થવું.

—‘ધેર જવું’—ઓલવાઈ જવું; ખુબઈ જવું (દીવો).

—‘ધેર ખેડાં ગૂંજા આવી’,—એ કેવત અચાનક— ન ધારેલા લાભ થતાં વપરાય છે.

—‘ધેર ખેડી’—ન ધારેલું નુકસાન થવું (પૈસાનું).

—‘ધેર મુકવું’—દૂર રાખવું; લેખવું નહિ. ‘તેણે આખર તો ઘેર મુકી છે!’

ધેરદાર, વિ૦ ફરતા ધેરવાળું (કપડું).

ધેરખેડાં, અ૦ કામ કાંધાવગર; ખાર ગયા વગર.—‘હવે તેને ધેરખેડાં પેનશન ખાયાં કરવાનું છે’. ૨ ધરમાં કામ કરતાં—તેને ધેર ખેડાં ૨૦૦—૩૦૦ મળે છે ત્યારે તે શું કરવા તામેદારીની નોકરી કરે’?

ધેરખેસવું, કિ૦ સ૦ ચાકરી થકી ખરતરફ થવું; રળ મળવી.

ધેરવું, કિ૦ સ૦ ચારેપાસથી કબજ કરવું; ખાર ન નિક-કળાય તેવી રીતે સાંકડમાં આણી મુકવું; રસ્તો રોકી લેવો; કદ કરવું. ૨ સામું આવતું હોય તેને અટકાવવું.

ધેરાવ-વો, પુ૦ પરીધ; ઘેર. ૨ ગોળ આકાર. ૩ જેમાં જેટલું ઘેરાયું હોય તેટલું તે.

ધેરાવું, કિ૦ અ૦ સાંકડમાં આવવું. ૨ ચારપાસ હદ આવી રૂઈ હોય તેવું હોવું.

ધેરિયો, પુ૦ નવરાતરમાં જે કાળી દુખળા વગેરે નીચ લોક હરિહાને ટેક ગોળચક્ર—ધેરમાં ફરતાં ગાયછે તેમાંનો એકક.

ધેરું, વિ૦ સારીપટું ભરેલું દેખાતું; પાકું.—‘આ કપડું ઘેરું રજૂછું છે’. ઘેરો અથવા પાંકો રજૂ અને એનું ઊલટું કાચો—ખુલતો આછો રજૂ. ૨ ચકચૂર; ખુમારી-વાળી (આંખ, કંઈ વગેરે).

ધેરેઘેર, અ૦ સધળે ઘેર; દરેક ધરમાં; બધાને ઘેર.

ધેરો, પુ૦ ફેળું કિલ્લાને ચારે પાસથી ઘેરી લેવો તે; ચારપાસ ફરતાં વિટળાઈ વળવું તે; ઘેરાવ; ઘેરાના. ‘ઘેરો ધાલવો.’

ધેલચન્દુ, ન૦ જેની ઘેલજા ચન્દ્રની પંઠું સુદ વદમાં વધતી ઝોછી થતી હોય તેને પેટે જે જન્મેલું તે.—

એ શબ્દ અભણ લોક વાપરેછે.

ધેલછા, સ્ત્રી૦ થોડુંક ઘેલાપણું; થોડી અથવા વખતે વખતે થોડી થઈ આવતી જે ઘેલાઈ તે.

ધેલડી, સ્ત્રી૦ ઘેલી (લાડ—ખારમાં), ‘કેજે ઘેલા કપડાં ઘેલડી, ઝો કામિની’.

ધેલસડકું, વિ૦ દક્ક વગરનું. ‘ચલ તું તો જ્યારે ત્યારે બધું ઘેલસડકું કામ કરી મુકે છે’.

ધેલાંકાડવાં, કિ૦ સ૦ લાડમાં ઘેલાઈ કરવી; ઘેલાં બની લાડવું. ૨ જુડું ઘેલું બનવું. ૩ મસ્કરી કંઠા કરવા.

ધેલાઈ, સ્ત્રી૦ ઘેલીલાલત; ગાંડપણ.

ધેલું, વિ૦ ગાંડું; દિવાનું; સાડીતણ પાંસળી; દક્કવગરનું.

ધેસુ, સ્ત્રી૦ રજ; ધુળ. ‘ધેસુ ભર્યાં ધનસ્યામહ’.

ધોંકવું, કિ૦ સ૦ હાથની કોણી મારવી. ૨ મુકીનો માર મારવો. ૩ મારવું; જોખવું.

ધોંકો, પુ૦ કોણીના માર. ૨ મુકો; ગોદો.

ધોંગાટ-ધાટ પુ૦ કળકળાણ; બૂમ; શોર; બેગો થયેલો માટો અવાજ.

ધોંચું, કિં સં ગીલું હથિયાર અન્દર પેસાડવું; બોકવું.

ઘોંચાડવું, કિં સં પરાણી કટાર વગેરે ઘોંચવી. ૨ મરજી નહિ છતાં સુવાડવું (છોકરાને). 'જીકાને ઘોંચાડ કે કામ કરવા દે'. ૨ કન્યા બલાતકારે આપવી. 'જમનાને લેતુંડ કાણ, એનો આપ ઘોંચી ગયો ભારે શું કર્યે?'

ઘોંટવું, કિં અં કંઈ જ ભાન ન રે તેવું ઊંધવું—સૂકું.

ઘોંટાડવું, નાનાં છોકરાને કઠાવટીએ ઊંધાડવું. 'જીલાને જેમ તેમ કરતાં ઘોંટાઓ છે'.

ઘો, સ્ત્રી સરડાના જેવું પણ ચપડું એક પ્રાણી. એને ભિંગડાં અને ચાર પગ હોય છે. એ ઘણું ઝેરી અને એનો અવાજ બિહામણો હોય છે. એ રાતે શિકાર સારું નિકળે છે. એની બે જાત પ્રસિદ્ધ છે—ચન્દનઘો ને પાટલાઘો.

ઘોકવું, ઘોકવું. ૨ સુકીતો માર મારવો.

ઘોકો, ઘોકો.

ઘોગર-ધર, પુઠ યાળક છોકરાંએને બીક આપવાને કદપેલો એક બિહામણો જાડો પુરુષ; બાહુક; બાવો. ગુજરાતમાં બેરંગો પોતાનાં રડતાં યાળકને ધારતીથી સુવાડી દેતી વખત હાલરડામાં ઘોધરનું ગીત ગાય છે તે નીચે પ્રમાણે. એ ગીતની મતલબ જો કે યાળક સમજતું નથી તોપણ તે ગીતના લેકાતા રાગથી અને ઝોળી પારણાના પવનથી યાળક મીડી લેરમાં ઊંઘી જાય છે. "સુઓ સુઓ બાવા ઘોધર આવ્યા, ઢાંકણિયે ઢંકારે આવ્યા, ચારણી જેવડી દાળ લાવ્યા, વાંસ જેવડા ચોખા લાવ્યા, વાઘ જેવડા રોટલા લાવ્યા, ઘણી જેવડા પાપડ લાવ્યા, પૈસાનું લી લેતા આવ્યા, ચાંદાની માને કીડિયો ધાવે, બેરો કે જે જયખચ ગોલે, આંધળો કે જે જોવા જઈએ, લક્ષ્મણ કે જે દોડતા જઈએ, નાગો કે જે નારે ભાઈ લુટાયે, પાડો દુરો ને ભેંસ વલોવે, મીનીબાઈ બેઠાં માખણ તાવે, આવો રે મીનીબાઈ આવું છઉંરે, મારા કીકાભાઈનાં પાથરણાં પાથરું છું રે, ઉંચાં ધરતી નીચી બારી, છોકરાં પરણ્યાં ને મા કુંવારી (મીંઠળ), બુઝોરે લોડો વાત વિચારી—હાલો હાલો."

ઘોગર-ધરણી, પુઠ ઘોગરમાં જે રણી—મોટો તે. નવરાત્રીમાં જે મોડું બિહામણું જડું પુતળું કરીને તેની આગળ છોકરાઓ રમે છે તે—એ માતાનો ધાંચી કેવાય છે.

ઘોધરો, નં ગળાનો હૈડિયો.

ઘોધલો, નં ગળું.

ઘોધારી, વિં ઘોધા બન્દરનું—સમ્બન્ધી.

ઘોધો, જેને કંઈ જ લખતાં લણતાં આવડતું ન હોય તે; મૂરખો. ૨ ઘોધાનો. ૩ ડિડિલ જાતના સપોનો રાખ.

ઘડિયાવાડમાં નવરાત્રીમાં છોકરાઓ તે નાગરાજને નિમિતે ભિક્ષા માગતી વખતે નિચેનું ગીત ગાય છે. "ઘોધો રણો રક્ષા કરે, રક્ષે રક્ષે દીવા બળે, આપોરે ભાઈ આપો, હવે તમારો આપો," વગેરે.

ઘોધારણી, ઘોગર—ધરણી.

ઘાયવું, ઘોંચવું. ૨ અન્દર ધાલવું. 'ઘોંચી ધાલવું'—વગર ઇન્સાફ કેદમાં મોકલવું.

ઘોઝરું, વિં જે જળાશયમાં માણસ પડીને મરી ગયું હોય તે; અપવિત્ર.

ઘોટ, પુઠ ધુંડો. [સં ઘોટક] ઘોડો. "પછાડી પછાડી પાદ ધર ધર ઘોટ કરે" (વક્ત્રલ).

ઘોટધરું પુઠ ઘોડાને પકડનાર. "ચખ બે ભમવી શર એકથી તાડત કામુંક સારથી ઘોટધરું" (વક્ત્રલ).

ઘોડગાંઠ, ઘોડાગાંઠ.

ઘોડદોડ, સ્ત્રી ઘોડાઓની દોડદોડ—સરત. ૨ જ્યાં ઘોડાઓની સરત થતી હોય તે દેકણું. [યાય તે.

ઘોડમહાત, સ્ત્રી સેતરજીમાં ઘોડીથી બાદશાહ મહાત ઘોડમુખું, નં ઘોડાના જેવું છે મોડું જેનું તે.

ઘોડલી, ઘોડી (લાડમાં બોલતાં). "અનિરુદ્ધની ઘોડલી".

ઘોડવેલ, સ્ત્રી જે વેલ—ગાડી સાથે ઘોડા જોડાતા હોય તે; ઘોડાગાડી.

ઘોડસ્વાર, ઘોડસ્વાર.

ઘોડાખીલો, પુઠ સોનીનું ચિતરવાનું એક રાય.

ઘોડાગાંઠ, સ્ત્રી એક ગાંઠ વાળી પછી વળ દઈબીજી ગાંઠ વાળતી તે. ૨ સેતરજીની રમતમાં બંને ઘોડિયોએ એકકના જોરમાં રેવું તે.

ઘોડાગાડી, સ્ત્રી ઘોડા જોડેલા—જોડાતા હોય તેવી ગાડી.

ઘોડાઘોડા, નાના છોકરાંને રમવાની રમત; લાકડી ઘોડો.

ઘોડાર, સ્ત્રી ઘોડા બાંધવાની જે જગ્યા તે; એ ખુફી હોય અથવા છાપરીવાળી હોય; તખેલો.

ઘોડાવછ-જ, સ્ત્રી એક જાતનું સુગન્ધીદાર મુળિયું.

ઘોડાવાળો, પુઠ ઘોડાની ચાકરી કરનારો—હાંકનારો; ચરવાદાર; રાવત.

ઘોડિયું, નં સાંમસાંમા બળએ પાયા અને ઉપરથી એક ઈસ આવેલી એવો લાકડાનો બનાવેલો યાળક છોકરાંને સુવાડવાનાં કામમાં આવતો જે ઘાટ તે—એની સાથે લુગડાના કડકડાના ચાર છેડા બાંધી લઈ વચ-માંથી ઝુલવું રાખે છે ને એમાં યાળકને સુવાડવામાં આવે છે. એ ઝોળી બાંધી હોય કે ન બાંધી હોય તોપણ લાકડાનું ઘોડિયું કેવાય. ૨ તાડછાતો દોડો.

—'ઘોડિયામાંથી ઝડપાવું' એટલે નાની ઉંમરમાં વિવાહ થવા તે (ધતવાન-કુળવાનના છોકરાનો).

ઘોડી, સ્ત્રી ઘોડાની માદા. ૨ જેને રેકે—આધારે તમ્બુરા સારંગીના તાર બંધા રયા હોય છે તે લાક-

ડાનો અથવા દાંતનો કકરો; ખાટી. ૩ ઊંચી બેસણી —જેના ઉપર પખવાળ મુકવામાં આવે છે તે. ૪ ઉપર ચઢી મસાલચી ઊંચે; દાંડીમાં દીવા કરે છે તે. ૫ નિશાળમાં હિસાબ કરી બતાવવાનું પાટિયું જેને આધારે ગોઠવાય છે તે; નક્કા ટાંગવાનું ચોકડું. ૬ લેલર; ખુમારી. ૭ છોકરાના હાથ બાંધી તે ઉપર પાટીયા ખડકવી તે. ૮ ટેકા મુકી ચાલવાની લાકડી. ૯ લુગડાં મુકવાની ખાટી. ૧૦ સેતરજીની રમતમાંનું એક મોરું જે અડી ધર ચાલતું કેવાય છે તે. ૧૧ એક ચિતરવાનું રાય. 'ધોડીપર ચડ્યો છે' એટલે પૂર નિશામાં છે. —'લીલી ધોડી' એટલે લાંગની ખુમારી; 'કાલી ધોડી' એટલે અરીણીની ખુમારી. 'ધોડી કુદાવલી,' એટલે ખોડકાતાં-લજ્જતાં ચાલવું.

ધોડું, નં નાનો ને દુબળો ધોડો અથવા નાની ને દુબળી ધોડી. ૨ ધોડી ધોડાઓ. ૩ ધોડેસ્વાર. 'ગાએક વાડ મુંખઈ આવ્યો તારે પોતાની સાથે ધણું ધોડું લાગ્યો હતો'.

ધોડેસ્વાર, પુ ધોડા ઉપર સ્વારી કરનારો. ૨ ધોડે બેસનારો, પોલીસનો અથવા લશ્કરી સિપાઈ. ૩ એવા સિપાઈઓનું જે લશ્કર તે. ધોડેસ્વારનું ઉલટું પાયદળ.

ધોડો, પુ [સંઠ ધાટક] શોભાનું ચાપનું એક પથુ. એની ખરી ચિરાયલી હોતી તથા; એને ગરદનપર બાળ—બાળ હોય છે. એની પીઠ ઉપર અસવારી થાય છે. એ બગી ચારું જોડાય છે. ૨ નદી દરિયામાં જે મોત્તન આવે છે તે (મહીતો ધોડો). ૩ ખાલી—તમ્બુતી ખુંટી. ૪ ખેતર—સીમાડાની દૃઢ બતાવવા જે પથ્થર દાટવામાં આવે છે તે; ખૂટ; ખાણ. ૫ ત્રણ (સાકરોની રમતમાં). 'ધોડે ધાલ્યું ઘેર ન ગયું.' 'બે ધોડા' એટલે 'છ.'

—'ધોડા જેવો મરદ'—જેરસામાં આવીને ટટાર થયેલો. 'મને હવે કંઈ રોગ નથી, ધોડા જેવો છઉં'.

—'ધોડાની ચાલ'—ઝડપી—ઉતાવળી ચાલ.

—'ધોડાપર ધોડા વધવા'—બ્યાજ ઉપરાઉપરી વધવું.

—'ધોડે ચડીને આવવું'—ધણી ઉતાવળમાં આવવું; કાર્થકામ કરવા—કરાવવાની ભેદ ઉતાવળ કરવી. 'ધોડે ચડી આવ્યો હોય તો બાંધી રાખ,' અર્થાત ધીરજ પકડ, ઉતાવળ ન કર.

—'ધોડો ગંધવો'—ગુમ ગોઠવણ—સસલત કરવી.

—'ધોડા ચડાવવો—પાડવો'—(બંદુકનો). ૨ ત્રાજનાની લાકડીપર પટ્ટાની દોરી ચડાવવી, જેથી વનું વંચાય અને ઝોણું અપાય તેવી જુગતી તે.

—'ધોડો જોરપર હોવો'—જેરસામાં હોવું; કામ કાજ કરવામાં તત્પર રેવું.

—'ધોડો ફેંકવો'—મારી મૂકવો'—ધોડાને પૂર-પાટ—ધણી ઝડપથી ધોડાવવો.

—'ધોડો બાંધવો'—ધીરજ પકડવી—ધરવી.

ધોડોધોડો, નાના છોકરાઓની એક રમત. એમાં એક છોકરો બીજા છોકરાના ખભાપર ધોતિયા-પટ-કાને લગામ પેરે ધાલી ધોડાવે છે.

ધોઢલો—લ્થો, પુ બળદિયો; સાંઢ.

ધોણ, પુ લુહારનો મોટો અથોડો.

ધોણિયું, નં બાપું; ટેકા.

ધોતું, નં ગાય લેસાદિ ટોરને દૂધ દોતી વેળા જે ખાવાનું મૂકવામાં આવે છે તે; ખાણ. 'વાળી લાતું ઘેર ને ધોતું માંડયું ગળ્યું, લીલું નીરું છું, પણ તે ન સુંધે' (દયો).

ધોખો, ધોખો.

ધાર, સ્ત્રી ઊંઘમાં નાકની વાટે જોડેથી શ્વાસ ચાલે તે અથવા એથી જે અવાજ નિકળે તે; નસકોરાં બોલાવવાં તે. ૨ [ફાં] મુઠાંને દાટવાનો ખાડો. પુઠ તમ્બુ-રામાં પિત્તળના તારથી જે જડા—ખરજનો સ્વર નિકળે છે તે. ૨ [આઠ] દરિયાકાંઠા; કયાસ.

ધાર, વિ [સંઠ] બિહામણું; લયકુર. ૨ કમકમાટ ભરેલું; કૂર; અધમ. નં ટાળું (દારનું).

ધાર-અન્ધારી, વિ બિહામણી કાળી અન્ધારી (રાત). 'ચાર ફાડાનું ચાંદણું ને ધોર અન્ધારી રાત'.

ધોરણ, ઊંઘમાં નાકનો જે અવાજ થાય તે.

ધોરતર, ધણું લયકુર.

ધોરમ્ભાવું, ફિ અઠ ગોરમ્ભાવું. ૨ ધોર—બિહામણું; કાળું થવું. [કાઝાં કરવો.

ધોરનું, ફિ અઠ ઊંઘતાં નાકમાંથી નીકળે અવાજ ધોલાં, ધીલાં.

ધોલિયો—લેયો, પુ વગર નોતરે જમવા જનાર.

ધોલો, પુ વગર નોતરે—તેડે આવી બેસે તે (ધણું કરીને જમવા સાર). ૨ ખાંસી કરેલા વાછરડો. ૩ (દીવાળીનો) એક પક્ષી.

ધોપ, પુ [સંઠ] સારીપટે ગોખતું તે; પાટું—મોડે કરતું તે. ૨ આહીરનું ઝુપડું. ૩ સ્વર; શબ્દ; અવાજ. ૪ ધોડાને બાંધવાનું ફેકાણું; તખેલો. 'દીડી ધોડાની ધોપ'. ૫ મેઘનાદ; ગડગડાટ.

ધોળ, પુ ગભરાટ; આમ કરવું કે તેમ કરવું એ કંઈ સુઝે નહિ તે. ૨ વાદવિવાદ. ૩ અન્ધેર. 'ધોળ પડવો—ધાલવો' એમ કેવાય છે. ૪ સમુદાય.

ધોળનું, ફિ સઠ ઝોળીઓની નરમ કરવું. 'કરી વગે-રને ધોળવી. ૨ એકનો એક વિચાર કચ્ચા કરવો; કાર્થ વાતપર વિચાર કરવો.

—'ધોળી પી જનું'—કાર્થના કેવાની દરકાર ન કરવી; લેખવતું નહિ તે.

ઘોળું, ન૦ ભાંગેલું ફંદ; ગોરસમાંનું તરવાળું ફંદ; ઘોળાઘોળ, સ્ત્રી૦ આમ તેમ વિચાર કરવા તે; સફુદ્ધ વિકદ્ધ; કરું ન કરું એવી જે ચિત્તની વૃત્તિ તે; વામાંટાંમાં.

ઘોળાયાં કરવું, કિં૦ અ૦ ઘોળાઘોળમાં રેવું; યંચવાયા કરવું. 'તે વાત મારા મનમાં ચાર દાડા સુધી ઘોળાયાં કીધી'. ૨ ખેટી થવું; વિલગ્ન કરવો.

ઘોળાવું, ઘોળાયાં કરવું. ૨ ચોળાવેને નરમ થવું.

ઘોળયું, અ૦ હશે; છોને; ઝોણું; રૂયું.

ઘ, પુ૦ [સં૦] નાસ કરનારો. જેમકે કૃતમ્મ એટલે કાધેલા ઉપકારને બદલે અપકાર કરનારો. વાતમ્મ, — વા કાડનાર; પિતમ્મ; કદમ્મ; દોષમ્મ; પાપમ્મ.

ઘાણુ, ન૦ [સં૦] નાક. ૨ ગન્ધ.

ઘાણેન્દ્રિય, સ્ત્રી૦ [સં૦] સુંબવાતી ઈન્દ્રી; નાક.

ડ.

ડ, [સં] સોળમો મૂળાક્ષર; પાંચમો વ્યંજનવર્ણ. એથી શરૂ થતો કાર્ધ જ શબ્દ નથી. એ, ડ, ડ્, ડ્, ડ્, ડ્, ડ્, મ્ એ પાંચ ચમ્પાતા અનુસ્વારોમાંનો પહેલો છે—અક્ષર; અક્ષર, ઈન્દ્રિય, કક્ષાલ, ગક્ષા, પક્ષ, નક્ષ આદિ લઈ.

ચ

ચ, પુ૦ [સં૦] સત્તરમો મૂળાક્ષર; છઠ્ઠો વ્યંજન વર્ણ.

ચઈતર, ચૈત.

ચઉદું, ચૌદું.

ચઉદ, ચૌદ.

ચક, પુ૦ વાંસની પાતળી સળિયોનો બનાવેલો જે પડદા બારણે ને બારિયે ટાંગવામાં આવે છે તે. ૨ એક રમત; ચકભિલોડિયા; ખોભિલું. ૩ એ રમતમાંનો દાન—દાવ આપનારા છોકરાઓમાંનો વચ્ચે જોડેલા છોકરો. 'ઉટ્ટુ ભિલ્લુ ચક'. અ૦ છક. અજળ થવું; દૂજ થઈ જવું.

ચકચક, અ૦ ચળકવું હોય તેમ.

ચકચકવું, વિ૦ ભલકમાં ઉજળાં ફિરણ નિકળતાં હોય તેવું; ચળકવું; અધઅધવું.

ચકચકવું, કિં૦ અ૦ એક પછી એક એમ તરતના તરત ઉજળાં ફિરણ નિકળતાં હોય તેવું થવું—હોવું; ઉજળો પ્રકાશ પડવો.

ચકચકાટ, પુ૦ ઉજળો પ્રકાશ; સ્વચ્છ કાન્તિ; ચકચકાટ.

ચકચકિત, વિ૦ ચકચકવું. ૨ સાક; સ્વચ્છ. ૩ સુન્દર દેખાવું.

ચકચાર-ળ, સ્ત્રી૦ પુછપાછ કરવાની જે ટેવ તે; ખોળ કરવાની ખત. ૨ તપાસ; તજવીજ.

ચકચૂંથ, સ્ત્રી૦ પાંચખૂંથ; માથાકૂટ; ચામોદી.

ચકચૂર, વિ૦ ગરક થયેલું; ગુંતાએલું. ૨ ખૂબ કેફ કીધેલો હોય તેવું. ૩ રસમાં છુટું; લીન થયેલું; મસ્ત; મમ. ૪ ખાવા માટે ખાઉં ખાઉં કરી રહેલું. 'જાની વેરાગી ભેગી જતિરે, ચાની કર્યા ચકચૂર' (દયારામ).

ચકડોલ-ળ, પુ૦ પારણા આકારનો જે દ્વિચક્ર તે. મેળામાં ધણા ચકડોળ ભેવામાં આવે છે. એ દ્વિચક્રાથી છેક જિયાં ને છેક નીચાં જવાય છે ને ફેર ધણા આવે છે. ૨ ધણે કેફ કીધાથી જે હાલત થાય છે તે.—હાથ પગ ડોડી ધુજે છે અને અક્ષ હલકું હલકું હવામાં ઉડવું લાગે છે. ૩ આસપાસની વસ્તુ ફરતી દેખાય તેવી મનની હાલત; ફેર; ચક્ર.

—'ચકડોળે ચડવું'—નિશ્ચયપર ન આવવું; ઘોંટાળામાં પડવું. ૨ મર્યાદા બાર જવું. ૩ બેભાન—ભ્રમિત થવું. ૪ કામ પાર ન પડવું—નવી નવી અડચણો ઉભી થવાથી. 'મારું કામ બે માસથી ચકડોળે ચડ્યું છે'.

ચકડી, ચકરડી.

—ચકડી મારવી—અટ જઈ પાછું આવવું.

ચકરડું, ચકરડું, ૨ (લાક્ષણિક) રૂપિયો.

ચકતી, સ્ત્રી૦ ગોળ પણ ચપડી એવી જે 'કાર્ધ' પણ નાની ચીજ તે. 'દીવાના ગલાસમાંથી ઊંદર ચકતી તાણી લઈ ગયા'.

ચકતું, ન૦ ટેકું; ચપટું ગોળપડ.

ચકદડું, કિં૦ સ૦ કચરી નાખવું; છુંદો કાડવો; ચાંપવું.

ચકદું, વિ૦ ચાલાક; તીક્ષ્ણ નજરવાળું; જલદી સમજાય તેવું; હોશીઆર; બુદ્ધિશાળી. [વાનો સકર્યાં.

ચકદો, પુ૦ રૂ કાંતયા—પીંજવા તથા ગાંસડી બાંધ.

ચકભિલુડિયાં, છોકરાઓની એક રમત; ખોભિલું.

ચકમક, પુ૦ એક જતનો પથ્થર. એ, કાચ કરવાના કામમાં આવે છે ને એની સાથે લોહું ટેકવાથી દેવતાના તનખા પડે છે. ૨ ચકમકની પથરી તથા તીખું લોહું. ચકમકનો પથરો, વાંકાચુંકા આકારનો પીળાસ પડતો અથવા આસમાની રૂક્ષનો ભાસ મારતો ધોળો હોય છે.—'ચકમક જરવો'—'તે જેને ચકમક જરી' એટલે તે બે વચ્ચે અણખાવા—ટપટો થયો. એ શબ્દ સ્ત્રી૦ ને ન૦ માં પણ વપરાય છે.

ચક્રમહાસી, ન૦ ચક્ર ચક્ર ઉડ્યું ફરવું તે. ૨ અતિ ખટપટથી વધી ગયેલી જે અવ્યવસ્થા તે. "ચક્રમહાસી પર ચડવું રાજ તે ચકરી ખાઈ પડશે નિર્વાણુ;" 'મારા-મારી તોફાન ફિતુર એટલું વધી ગયું છે કે મોટું ચક્રમહાસી થઈ રહ્યું છે' એમ પણ ગોલાય છે. ૩ મગક—મસકરી કરવાને જોડેલી જે ટોળી તે. ૪ ભાણમાં ખાવાના પદાર્થને ગમે તેમ બેળસેળ કરી નાંખવા તે.

ચક્રો, બનાત.

ચક્ર-૨-ભમર, યાં ચક્રની પેઠે ફરતું હોય તેમ.

ચક્રરૂડી, સ્ત્રી એક રમકડું. કાગળની ચક્રરૂડી પવનથી ફરે છે, ત્રાંત—લાકડાંની એક વાર ફેરવ્યાથી ધણીવાર ફર્યા કરે છે. ૨ ગોળ આકારમાં ચક્રર ચક્રર ફરતું તે. ૩ માથું ફરતું તે; અન્ધારાં આવવાં તે. ચક્રરૂડી, ભમરરૂડી—લોભાવાવા, ધુદડી ફરવી, ચક્રડોળ વગેરે તે. 'ચક્રરૂડી ભમરરૂડી રમવી, રમાડવી', જૂઠું સાચું સમજાવીને છેતરવે.

ચક્રરૂંડું, નાં વચમાં કંઈ નહિ પણ ગોળ વસ્તુથી હદ બનેલી તે—પૈડાંની છુટી પડેલી ગોળ વાટ. ૨ બપું. ૩ ગોળ આકાર—કુંડાળું. 'પાણીમાં પથ્થર નાખેથી ચક્રરૂંડાં થાય છે'.

ચક્રરેદા, વિં હુટપુટ—નડો (પુરુષ).

ચક્રરોવા, પું ફેરાવો; લાગ્યો રસ્તો. ૨ પરીધ; ઘેર. ૩ કોઠાચુક; ચક્રચુક.

ચક્રી, સ્ત્રી ચક્રરૂડી (૨ જાને ૩ જા અર્થમાં) ચક્રી મારી આવવી; ચક્રી આવી એમ ફેવાય છે. ૨ દક્ષણી પાધડીમાં ઉપરાઉપરી પાટા ચડાવેથી જે ગોળ આકાર થાય છે તે, 'મને મોટી ચક્રી ગમતી નથી માટે રોળમાં લાગ્યી પાધડી સમાવજે'. 'ચક્રી-દાર'—ગોળ દક્ષણી પાધડી.

ચક્રલી, સ્ત્રી ચક્રલો એ પક્ષીની માદા; ચક્લી.

ચક્રલું, નાં ચક્રલો અથવા ચક્રલી. ૨ નાનું ઉડતું પક્ષ્મર. ૩ ફળિયું; સેરી; ચક્રલો.

—'ચક્રલું પણ નથી' એટલે કાંઈ પણ માણસ નહોતું.

—'ચક્રલાં ચુંચવાં'—નજવી બાબતમાં માંથુ ધાલવું ૨ ગરીબોને પગવવા.

ચક્રલેદાર, પું મોલ્લા—ચક્રલાની સમભાળ રાખનારો સરકારી સિપાઈ.

ચક્રલો, પું [ફાં] જ્યાંથી ચાર રસ્તા ફટાતા હોય તે નાકું. ૨ મોલ્લો. ૩ જીવડાં ને બિયાં—દાણા ખાનારાં પતાસાંના પડાના આકારની ચાંચવાળાં નાનાં પક્ષીઓમાં જે નર પક્ષી તે; ચલ્લો.

—'ચક્રલે મુકતું' એટલે લોકને જણાવવું; ખુલ્લું કરી દેવું; બિધાકું પાડવું.

ચક્રવાચકવી, [સંચક્રવાક] પાણીમાંથી શિકાર શોધતાં એક જાતનાં પક્ષીઓ—ધણું કરીને આકારમાં હંસ બતક જેવાં પણ ખુલ્લરથી નાનાં હોય છે. એ પક્ષીઓ વિષે એમ ફેવાય છે કે નર માદા દિવસ સાથે રેંછે પણ સાંજથી તે આખી રાત એક બીજાથી જુદાં—એક આ પાર ને બીજું પેલે પાર. 'ચક્રવા-ચકવી ચતુર નર, નિતપત રહત ઉદાસ; ખર ધૂવડ

અર અશુભ નર, સદા મગન પ્રથિરાજ. ૨ જુદાઈથી રીખાતાં આશકમાયુક.

ચક્રવે, [ચક્રે] તેણે એક ચક્રવે રાજ કીધું' એટલે તેણે સધળાં રાજ્યોને તાબે કરી લઈ પોતે એકલાએ જ પોતાનું મોટું રાજ કીધું.

ચક્રામું, નાં ચામડીપર જે ગોળ ચાહું પડે છે તે.

ચકાર, પું ચ એ અક્ષર. મોડાંમાંથી નિકળતો કાઈ પણ એકાદો અક્ષર (પણ); જરાએ.

ચકિત, વિં ધાં છક—અજબ થયલું; આશ્ચર્ય પામેલું; એકાએક ગભરાયલું (ભયથી).

ચકી, સ્ત્રી ધણી; ફરતી ચકી; ચક્કી.

ચકોતરું—રો, નાં પું [ફાં] એક જાતનું મોટાં લીમ્બુ જેવું ફળ.

ચકોર, પું [સં] એક જાતનું પક્ષી—ધણું કરીને કુકડાની જાતને મળતું પણ નાનું—એને વિષે કહેવાય છે કે તે ચન્દ્રશરણ પીને જીવે છે. એ બહુ ચક્ષળ છે. વિં ચક્ષળ; ચાલાક; ચપળ; હોશિયાર (માણસ).

ચકોરો, ચકોર.

ચક્રર, નાં [સં ચક્ર] લામ્બું ગોળ ફરવાનું તે; ફેરાવો; અટિ. 'તે એક ચક્રર મારી આવ્યો, હવે તું જા'. ૨ પરીધ; ફેર; ઘેર. ૩ પૈકું અથવા પૈડાંના આકારની અને પૈડાંની પેઠે ગોળ ફરતી કાંઈ પણ ચીજ. ૪ માથું ફરતું તે; તમ્મર; અન્ધારી; ચક્રી; જીવ રોળાવો તે. 'તેને વાણુમાં ધણું ચક્રર આવે છે'. ૫ લોડાંનું ગોળ હથિયાર.

—'ચક્રર ફરતું' એટલે વિચાર બદલવો—લાવો;

ઉત્થલપાથલ થવી; રૂપાન્તર થવું. ૨ ફાવવું; સેલું થવું.

ચક્કી, સ્ત્રી ગોળ આકારમાં ફરતી ચપડી ગોળ વસ્તુ; ધણી; ફરતી ચકી.

ચક્કું, નાં ચકતું; ફંદોનો ચાક ખાઝવો તે. ૨ વિલાયતી છરી.

ચક, નાં [સં] પૈકું અથવા પૈડાંના આકારની અને પૈડાંની પેઠે ગોળ ફરતી કાંઈ પણ ચીજ; ચાક. ૨ દરિયાઈ જીવડાનું ઘર; શંખલાં કોડાંની એક જાત—એ વિખણના ચાર આયુધમાંનું એક છે અને વિખણ—શાલિમામની સાથે રોજ પુજાય છે, ૩ ગોળ ચપડું ધારવાળું લોડાનું હથિયાર જે ગોદણની પેઠે ફેરવીને ફંદવામાં આવતું, જેથી માણસ કપાઈ જતાં.—અસલનાં વખતમાં લડાઈમાં ધણું વપરાતું. ૪ આંગળી અડુડાને છેડે ચક આકારનું રેખાઓનું જે નાનું ચુછળું તે, જે માણસને એવાં ચક હોય છે તે ભાગ્યશાલી ફેવાય છે (જ્યોતિષ—સામુદ્રિક). ૫ એક સમુદ્રકી તે બીજા સમુદ્ર સુધી લાગ્યો પાળો ગયલો જે પ્રદેશ તે; ધણું

મોડું રાજ્ય; મોટો દેશ. ૬ ચક્ર—ગોળ આકારમાં રચેલું સૈન્ય; ચક્રરાવો; ચક્રચૂડ. ૭ શરીરમાં છ ચક્ર કષ્ટેષો છે તેમાંનું એક—ખટચક્ર શબ્દ જોવા. ૮ ચક્ર અથવા ગોળ આકારમાં મહાદિકનો જે માર્ગ તે—રાશિચક્ર; સંવત્સર ચક્ર; કાળચક્ર; આદિ લઈ. ચક્રદંડ, પુઠ એક જાતની તાલિમખાનાની કસરત. ચક્રધર, પુઠ [સંઠ] ચક્ર ધરનાર પુરુષ—વિષ્ણુ. ૨ કૃષ્ણ. ૩ કુંભાર. ચક્રપાણિ, પુઠ [સંઠ] ચક્ર છે હાથમાં જેના એવો જે દેવ તે; વિષ્ણુ. ચક્રવર્તી, પુઠ [સંઠ] ધણી મોટી પૃથ્વીનો રાજા; ચક્ર—ધણી મોટાં રાજનો ચલાવનારો; સાર્વભૌમ રાજા; સૈનસાહ; નાનાં નાનાં ધણીએક રાજ્યોને જીતી લઈ ચક્રાકારમાં એકઠાં કરી એક ચક્રે રાજ કરનારો. ચક્રવાક, પુઠ [સંઠ] ચક્રવો. ચક્રવાકી, સ્ત્રી ચક્રવી. ચક્રવાત, પુઠ [સંઠ] વપરોળિયો. ચક્રવૃદ્ધિ, વિઠ [સંઠ] મુદ્ધ ને વ્યાજ એ બેને એકઠાં મેળવી નવું મુદ્ધ ગણી વ્યાજ ફાડવું એવી રીતનું (વ્યાજ). વ્યાજ બે રીતનાં; સાદું—સૂઝ વ્યાજ અને ચક્રવૃદ્ધિ—વ્યાજનું વ્યાજ. ચક્રવ્યૂહ, પુઠ [સંઠ] ચક્રના આકારમાં ગોઠવેલી સૈન્ય રચના; ઢોહા ભુધ; ચક્રરાવો. ચક્રાકાર, વિઠ [સંઠ] ચક્રના જેવા આકારનું. ચક્રાકૃતિ, વિઠ ચક્રના જેવી જાપ મશવેલું માણસ; (ચક્ર એ વિષ્ણુનું ચિહ્ન છે). ૨ કપાળમાં ગોળ તપાવેલો લોડાનો દામ દીધેલું માણસ. ૩ શિક્ષા પામેલો. ચક્રી, પુઠ વિષ્ણુ. ૨ ચક્રવાક. ૩ કુંભાર. ૪ ધણી નાના રાજાપર રાજ કરનારો રાજા. ચક્ષુ, નઠ [સંઠ] આંખ; નયન; નેન. ચક્ષુભિઃસત્યમ એમ વેવારમાં બોલાય છે તેનો અર્થ આ કે આંખે જે દીકું—નજરે જે જેયું તેજ સાચું. [પ્રીતિ. —‘ચક્ષુરાગ’—નજરથી—દૃષ્ટિથી ઉત્પન્ન થયેલી —‘ચક્ષુ વિષય’—આંખથી દેખાતા જે પદાર્થ તે. ચખ, ચક્ષુ (જુની કવિતામાં). [કૃડાવવો. ચખાડવું, ફિઠ સઠ કાઢીને ચાખવા આપી સ્વાદ ચખાર, પુઠ ચાટિયો; ચુગલીખોર. ચોરચખાર ફેવાય છે. “મળ સુએ ઉઘાડે ખાર, ન કરે ચેરી ચોરચખાર” (નળાખ્યાન). ચગદહું, ફિઠ સઠ છુંદવું; ચાંપવું; ચકદહું. ૨ નુકસાનીમાં ઉતારવું. ‘શેરના વેપારે—રમાં મને ચગદી નાંખ્યો’. ૩ હેરાન કરવું; દુઃખ દેવું. ‘તે મને વારેવારે ચગદ ચગદ કર્યાં કરે છે’. ચગદાહું, ફિઠ અઠ ડખાવું; છુંદાવું—‘સમભાળએ મારો

પગ ન ચગદાય’. ૨ સફુડાસથી ભચડાવું. ‘જરા ચગ દાઢને બેસો’. ચગણું, ફિઠ અઠ કનકવાચે આકાશમાં ઉડવું. ચગળીનું, ફિઠ સઠ ન ખવાતું હોય તોપણ ડાખી ડાખીને બલાતકારે ખાવું. ૨ ધીમે ધીમે મોડામાં ચાવ્યાં કરવું; મોડામાં રમાડ્યાં કરવું. ચગાવણું, ફિઠ સઠ કનકવા—પતક્રુને હવામાં ઉરાડવો. ૨ છકાવવું; બેકાવવું. ચગીજનું, ફિઠ અઠ સફૂતમાં સમજ જવું. ચચું, વિઠ ચક્ષણ; ચાલાક; જલદીથી સમજ જાય તેવું. ચચું, નઠ નદીમાં રેલ આવ્યાથી કિનારાપર અથવા કિનારાપરનાં ખેતરમાં ફરી રચેલા જે કાદવ તે; ધસડાઈ આવીને ફરી રચેલી મટોડી. —અથવા પાક સારો થાય છે. ચક્ષ, વિઠ [સંઠ] સ્વચ્છ; શુદ્ધ; પવિત્ર. ‘ધક્ષના ધ્યાનમાં રે, બનું ચક્ષીને રક્ષી દે’. ૨ આનન્દી. રક્ષી ભક્ષી ચક્ષી. ચક્ષ, પુઠ [શ્રાઠ] મોરચક્ષ; મોરથી વગાડવાનું એક વાજું. ૨ તાળ વગાડવાની પિતળની ચક્રતિયો. ૩ કનકવા—પતક્રુનું પુછકું; કાગળનો પતક્રુ. ૪ ગક્ષી-પ્રાના આઠ રક્ષમાનો એક (ધણ્ટી આકારનો). અઠ દેવાં; ધણ્ટ; ધણ્ટા (કંઈ નહિ એમ બતાવવાને અનુક્રોડે ઉભો કરી બતાવે છે તે). ચક્ષી, વિઠ [હિઠ] ચક્ષ. ‘મન ચક્ષી તો કથરાટમે ગંગા;’ ‘સજ થાઓ કરી મન ચક્ષી’. ૨ શ્રેષ્ઠ; મોટો. ‘ચક્ષી માકુ ધર રહે, તીનું અવચણ હોય; કપડા ફાટે રણ વધે, નામ ન જાણે કાય’. [તતખા. ચક્ષારી, સ્ત્રી સળગેલી વસ્તુનો ઝીણો ભાગ; ચિણ્ણારી; ચક્ષી, અક્ષીણી; ચક્ષી ભક્ષી. ૨ આનન્દી; ખુશ ચીનજ. ૩ કાછડીધરો; છીનાળવો. [દાંકવું તે. ચક્ષેટી, સ્ત્રી સોડ; સુતી વખત મોડાંપર લુગકું ચચુકો, ચિચુકો. ચચણું, ફિઠ અઠ ચચણણું. ચામડી ઉપર તીક્ષ્ણ—બળતાં જેવું દુઃખ લાગવું. —‘સોરાયલી ચામડીપર ચીડાનું પાણી પડેથી તે ચચણે છે.’ ૨ બળવા માંડવું; ચોંટવું. —‘શાક ચચણે છે’. ૩ રીકર થવી; ગભરાટ થવો; મુઝાવું. ‘જવ ચચણ ચચણ થયા કરે છે’. ચચરવું, ફિઠ અઠ ચચણું (૧ લા અર્થમાં). ચચરવું એનાં કરતાં ચચણવામાં વધારે સખત લાગણીનો અર્થ રયો છે. ચચુકો-ડો, ચિચુકો. [સામટા. ચચ્યાર, વિઠ ચાર ચાર વસ્તુનો જે થોક તે; ચાર ચચ્યો મમ્મો, પુઠ મા બેન સમાણી ગાળો દેવી તે. ચચ્ચ, [સંઠ] ચાંચ. ચચ્ચવાળીનું, ફિઠ સઠ શરીરપર દલકો હાથ ફેરવે

તે; બાળકને નખ વગેરે ન વગાડતાં હલકા હાથે જે ખજવાળયું તે. ૨ બે આંગળાં અને અડધાની વચમાં પેસાને ડ્રેવ ડ્રેવ કરવો તે. ૩ ધીમે ધીમે ખાવું; ખાતાં નકામી વાર લગાડવી.

ચચળ, [સંચચલ] સ્થાન—વિચાર—કર્મમાં ધ્રુવ; ડગમગવું; ખસી—ઢળી જાય તેવું. ૨ હોશિયાર; થોડામાં ઘણું સમજી જાય તે; તીક્ષ્ણ બુદ્ધિનું. ૩ ચાલાક; ચપળ; ગરમ લોહીનું.

ચચળા, સ્ત્રી [સંચચલા] વિજળી. ૨ લક્ષ્મી. ૩ એકદ્રુત (કવિતામાં).

ચચળાર્થ, સ્ત્રી ચચળાણું; ચાલાકી; હોશિયારી.

ચચુ—ચુ, સ્ત્રી [સંચચ] ચાંચ. ‘ચચુ પ્રહાર.’

ચટ, પુ [સંચ] શ્રાદ્ધમાં જોઈયે તો શ્રાદ્ધાણુ, પણ તેને અભાવે, એકડી કરી ગાંઠ વાળેલી એવી દર્ભની સળિયો જે પિતૃશ્રાદ્ધાણુના પ્રતિનિધિ રૂપે પૂજાય છે તે. સ્ત્રી ખનત; કાળજી. વિં જદ; હઠ; બોસ. કિં સંચ એકદમ ખાઈ જવું. ‘અહુચરા માત મહાકાળ-રૂપે થયાં, દુષ્ટનું સેન તે ચટ કીધું’ (દરિયામ). અંચ ઝટ લઈને; જેમ અને તેમ તાકીદે.

ચટક, પુ [સંચ] એક પક્ષી; ચલેલો. ૨ ચટકા મારવા તે.

ચટક, વિં દીપતું; બાર પડીને શોભે તેવા રૂઝવું—રાતું. ‘અટક મટક ને રાતું ચટક, સાઈ દાંડીયો ને ધાટ્યું સટક’ એ ઓખાણું જોડાને માટે છે. ૨ ખનત. —‘ચટક ચાંદની’—નખરાં—હાવભાવથી મોહ

ઉપજાવે એવી ખુબસુરત સ્ત્રી (એ પ્રયોગ હલકા દરજ્જાની સ્ત્રીને માટે વપરાય છે).

ચટકદાર, વિં ભલકદાર; મોહ ઉપજાવનાર. ૨ મન પર છાપ પાડે એવું (લખાણ; ભાષણ).

ચટકનું, વિં ભલકવાળું. ‘ચાખડિયો પેરીરે, પધારો ચટકનતા’ (પ્રેમાનન્દ સ્વામી).

ચટકમટક, વિં ભલકદાર; ચચળ. ૨ છમક છમક ચાલતી (સ્ત્રી). ‘ચટકમટકતી ચાલે રમભા’.

ચટકનું, કિં અંચ દક્ષ લાગવો; દક્ષથી દુઃખ થવું. —‘મને કંઈ ચટકમાં કરે છે’. ૨ ખુલવું; દીપવું; ચન્દનીનું. ચન્દની ચટકી—છટકી.

ચટકી, સુખમકું; ઝથઝથતું રતાસ મારતું. ૨ દિલમાં અસર કરનારું. ‘એના ચિતમાં ચટકી લાગી રે, આ શું રે કીધું’ (રાજે).

ચટકો, પુ દંશ; દક્ષ—‘મચ્છરે ચટકો ભચ્ચો—માચ્ચો’. ૨ કાષ્ઠના મેણીથી દુઃખ લાગવું તે; રીસ. ‘તેને તારા કુમાનો ચટકો લાગ્યો’. ૩ કડી (ફજેતા જેવી). ‘રૂઝનાં તે ચટકો હોય કંઈ કુંડા ન હોય’. ચટકો ભરવો—મારવો; એટલે કાષ્ઠને ગુસ્સાથી કડવો શબ્દ ફેવો.

ચટચટ, ઝટપટ; ઝટાઝટ.

ચટણી, સ્ત્રી મરચાં, આદું, કાથમીર, મીઠું વગેરે ભેગાં વાટી ખનાવેલો જે ખાટો તીવ્રો ચાટી ખાવાનો પદાર્થ તે. ૨ નહિ જેવો તુચ્છ પદાર્થ—‘મારે બોલવું તે શું ચટણીમાં ફાડી નાંખે છે? શું કંઈ જ લેખવવા જેવું નથી?’

—‘ચટણી કરવી’ એટલે ઉડાવી દેવું; ખરચી ખાવું. ૨ સંહાર કરવો; ધાણ ફાડવો. ‘પ્રતાપે મોગલ સેનાની ચટણી કરી નાંખી’.

—‘ચટણી પેટે ઉડી જવું’ એટલે થોડીવારમાં વપરાઈ જવું. ‘ચટણી ખાઉં’,—દક્ષિણી (તિરસ્કારમાં).

ચટણું, ન મીઠા પદાર્થ ચાટી જનારું બાળક.

ચટણો, પુ દક્ષિણમાં રહેનારો મરાઠો. ૨ લાંબિયો.

ચટપટ—ટી, સ્ત્રી કાળજી; ખનત, ૨ તાલાવેલી; ગભરાટ; ઉતાવળ. ૩ અકળામણ; સન્તાપ.

ચટાર્થ, સ્ત્રી [કિં] સાદી.

ચટાકો, ચટણી રાચતાં પાપડ વગેરે પદાર્થો. ‘ચટણી ચટાકો’. ૨ સારું સારું ખાધાનું રસિયું. ‘જીવકારને ખાધાનો ઘણો ચટાકો છે’.

ચટાચટ, અંચ જલદીથી; ઝટઝટ.

ચટાડવું, કિં સંચ કાંઈ ચાટે તેમ કરવું.

ચટાપટા, પુ રૂઝના આડા અવળા લીંગોટા.

ચટાપટી, ચટપટ—ટી.

ચટથો, પુ જિદ્દી; મમતી; હડીલો.

ચટુંડું, વિં ચાટુંડું.

ચડ—ચડ, અંચ ઝટ; જોતાં જોતાંમાં; જલદીથી.

ચડચડવું, કિં અંચ વાંસ આદિ ફાટવાથી જે અવાજ થાય તે. [ધટ થવું તે.

ચડઉતર, સ્ત્રી ચડવું ને ઉતરવું તે. ૨ ભાવનું વધ.

ચડણ, સ્ત્રી ઉચે ચડવું પડે તેવા માર્ગ.

ચડતી, સ્ત્રી નઠારીમાંથી સારી હાલતમાં આવવું—હોવું તે; આપાદાની; ઉત્કર્ષ; વૃદ્ધિ. ૨ જય; ફતેહ. વિં ચડતી દશા—કળા—કમાન.

ચડવું, વિં વધારે સારું—કિમ્મતનું—સુખનું—પદવિનું. ૨ વધવું; વધવું થવું.

—‘ચડતા દાડા’—આપાદાની વખત (એનું ઉલટું પડતા—નખળા દાડા). **ચડતી** હાલત, **ચડતી પાયરી ઈં.** ૨ સ્ત્રીને ગર્ભ રહેવો—હોવો તે.

—‘ચડતી ભાંજણી’—(ગણિતમાં) હલકી કિમ્મતના નામની રકમને ભારે કિમ્મતનાં નામની રકમમાં આણવી તે—પૈના રૂપિયા કરવા તે ચડતી ને રૂપિયાની પૈ કરવી તે ઉતરતી ભાંજણી.

—‘ચડતી શ્રેદી’—સરખી પાદપાકીની (સરખા ઉતરતી) અથવા સરખા ભાગાકારની (સરખા ચુણોતરતી) વધતી સપ્ખ્યાઓ સમખન્ધી હિસાબ ગણ-

વાની રીત. ૨, ૪, ૬, ૮, અથવા ૩, ૯, ૨૭, ૮૧, ૨૪૩ એવી જે શ્રેઢી તે.

—‘ચડતું બાજ’—ચક્રદ્વિ બાજ.

અડપચડપ, અં ૦ જલદીથી; ઝટઝટ.

અડપતું, કિં ૦ સં ૦ ઝડપતું; ઝટ લઈ લેવું.

અડભાડતું, કિં ૦ અં ૦ યુરસે થવું; રીસમાં નેસથી બોલવું. ૨ લડી પડવું; બોલચાલ થવી.

અડભાડાટ, પું ૦ યુરસામાં એક બીજા સામે બોલવું થવું તે; બોલચાલ.

અડતું, કિં ૦ અં ૦ [સં ૦ ચટન] નીચેથી ઉપર જવું. માળપર—અગાસીપર—ઘોડાપર—ઝડપર—ટેકરીપર ચડવું (ઉતરવાનું ઉલટું). ૨ ધીમે ધીમે આકાશમાં ઊંચે આવતું જણાવું.—અન્ન સૂર્ય તારા વગેરેનું. ૩ વધારે વાંકું વળવું; કામડીના ઉપલા આંકામાં પછુછ ધાલેથી કામડીયે તણાઈને નેરમાં વાંકું વળી રેવું—(ઈન્દ્રનું ધનુષ્ય ચડયું—આકાશમાં મચ્છ તણાયો). ૪ ચરમાં વધારે ઊંચું થવું—જવું.—સારૂં, નરમાં વગેરેનું. ૫ ભાવ વધવો; કિંમત જસ્તી થવી—‘સુતરનો ભાવ ચડ્યો.’ ૬ વધારે માંગણી કરવી; એકના કરતાં બીજાએ વધારે આપવાનું કબૂલવું—‘લીલામમાં ચડવું.’ ૭ પૈસા—પદ્ધતીમાં વધવું. ૮ સારી હાલતમાં આવવું; ઉત્કર્ષ થવો. ૯ મમત મદ વગેરેમાં વધવું. ૧૦ ભાંગ અરીણુ દારુ વગેરેનો નેસ વધવો; માથું ફરવું.—‘ભાંગ ચડી છે.’ ૧૧ ધુલાઈ—છકી—ઘેંકી—ફાડી જવું.—‘તું સેજસેજ વાતમાં એટલો અધો શેનો ચડી જાય છે?’ ૧૨ ખેસતું—માફક આવવું.—‘નિંદો પગે ચડતો નથી.’ ૧૩ નેઈયે તેના કરતાં વધારે મુદત થવી.—‘પગાર ઉપર વીસ દાડા ચડ્યા છે.’ ૧૪ જૈરઝે મોઢું અળવું ખેસવું.—‘જમનાને આ વખત અળવું ખેસવું ચડવું છે માટે ખરચની તૈયારી રાખજો.’ ૧૫ દર-દનું વધવું.—‘તેને સાંગ ચડવા માંઆ છે.’ ૧૬ છારી—ધૂળ—ફૂગ વગેરે વળગવી.—‘કાટ ચડવો;’ ‘લીલ ચડવી.’ ૧૭ પૂળ માન્ય થવી; સ્વીકાર થવો; પસન્દ આવવું.—‘વિષજીને તુણસી ને મહાદેવને બીલી ચડે છે.’ ૧૮ થર બન્ધાવો; ઉપર પથરાવું.—‘તેનાપર ઢોળ—રૂંઝ ચડ્યો છે.’ ૧૯ બ્રાહ્મીને તૈયાર થવું. ૨૦ હલ્લો કરવાને તૈયાર થવું; તૈયાર થઈ કૂચ કરવી.—‘સો કા-મડી ચડી છે;’ ‘લસકર ચડવું છે.’ ૨૧ ફૂલવું; ઊંચું આવવું; ખાડું થવું (ખીરું). ૨૨ મળવું; જડવું; પ્રાપ્ત થવું.—‘મનુષ્ય જન્મરૂપી રે, બોયો મણી હાથે ચહડયો’ (ધીરો). ૨૩ પ્રસંગમાં આવવું.—‘જેનનને હાથે ચહડશેરો’ (ધીરો). ‘ચડી આવવું’—યુરસામાં આવી ધસારો કરવો.—‘લસકર ચડી આવ્યું.’ કેવલ —‘ચડે તે પડે ને લણે તે ભૂલે’.

—‘ચડતો પાસા’—આખાડી થવી; ભાગ્યનું ખુલવું.

—‘ચડી ખેસવું’—ખેમચાંદ ચઈધુરકવું; શિરભરી કરવી; આસા ન પાળવી.

—‘ચડી વાગવું’—બીજની કુમકચી કાઢીને સતાવવું.

ચડવો, પું ૦ હિકરાનું નાનું હામ—એમાં પાણી ભરી લોક ઝાડે ફરવા જાય છે—મુસલમાન એણે વતી પાણી પિયે છે. [ફરી પદાર્થ.

ચડસ, ચરસ. ૨ મમત; હલ; બોસ. ૩ એક ભતતો

ચડસાચડસી, સ્ત્રી ૦ સરસાસરસી; દેખાદેખી.

ચડસીહું-લો, પું ૦ મમતીલો; હડીલો; જે વાત મનમાં લીધી હોય તે ન છોડનારો.

ચડસું, પું ૦ કુવા તળાવમાંથી પાણી ઉપર ચડાવવાનો યન્ત્ર. ૨ ચોપાલી.

ચડાઈ, સ્ત્રી ૦ લડાઈની સ્વારી; હુમલો. ૨ તૈયારી.

ચડાઉ, વિં ૦ જરા જરામાં ધુલાઈ જાય તે. ૨ થોડીવારમાં ઉસકારાઈ જાય તે.

ચડાચડી, સ્ત્રી ૦ સરસાઈ; હાંસાતોસી.

ચડાવ, પું ૦ ઊંચું ચડવાનું હોય તેવી જગો. ૨ ઉકા-વણી; સ્વારી. ૩ ચડતી; ઉપાડ.

ચડાવણહાર, પું ૦ ચડાવનાર; ગોદાવનાર. ‘મ પડ મારા આધાર, ચોસલા કાણુ ચડાવશે; ગયા ચડાવણ-હાર, જીવતા ભતર આવશે’ (રાસમાળા).

ચડાવવું, કિં ૦ સં ૦ કાઈ ચડે તેમ કરવું; એકના ઉપર બીજું મુકવું. ૨ અતીસં ખાનું પીવું.—‘તેણે આજ ખૂણ લાડુ ચડાવ્યા છે;’ ‘તેણે ગઈ કાલે ભાંગના ખે લોટા ચડાવ્યા હતા.’ ૩ ઉસકરવું. ૪ ઘેલું બનાવવું; ધુલાવવું. ૫ પછુછ ઉચી કરી ધનુષ તૈયાર કરવું. ૬ વધારે ઘૂટ આપવી; માથે ચડાવવું.—‘તેના મા આપે તેને ધણો ચડાવી મુક્યો છે.’ ૭ કબૂલ કરવું; સ્વીકારવું.—‘તમારું બોલ્યું મેં ખુશીથી માથે ચડાવ્યું.’ ૮ વાણુ ઉપર માલ લઈ જવો. ૯ દેવ માન્ય કરે તેવી વસ્તુ અર્પણ કરવી; માથે મુકવું.—‘દેવને હજી ચન્દન ધૂલ તો ચડાવ્યાં નથી, થાળી પિરસીને દાડું કાં કરી નાખે છે.’ ૧૦ ભોગ આપવો. ‘તેને શું માતા માદેવને ચડાવવો છે?’

ચડાવો, ચડાવ. ૨ ગાડીનો એક અવયવ. ૩ શ્દ્ધિ; ચઢતી.

૪ ઉસકરવાપણું. ૫ વધારો.—‘અનાજના ભાવમાં ખુબ ચડાવો થયો છે.’ ૬ મેળો.—‘હરદારનો ચડાવ.’

ચડ્યાવતું, વિં ૦ વધારે સરસ—ચડવું થવું.

ચડીચાર, વિં ૦ એકદમ; જુસ્સાભર. ‘એને લીધો તે ચડીચારે, અગિયકા આનન્દી’ (રણછાડ).

ચડેડાટ, વિં ૦ અવાજ કરવું. ‘એવું કહેતામાં કલજુગ નાહો, ચડેડાટ ટોડલો કાંટયો’ (નળાખ્યાન).

ચડી, સ્ત્રી ૦ તકિયો. ૨ ચકલી.

ચડાલ, ચડાઉ.

ચડભડતું, ચડભડતું.

ચડતું, ચડતું. ચડતું—ચડતું, ચડાઈ—ચડાઈ ઈં.

૨ રમતમાં એક છોકરાએ ખીજા છોકરાને ચડકવા—
પકડવાને હોડતું.

ચડાઉ, વિં જમીનને માફક આવે એવું (પાણી).

૨ ચડવા ખેસવા લાયક. ૩ ઉંચાણમાં છે તે. ૪
સરસ; ઉત્તમ. ૫ ટુલણુ; પતરાળખોર.

ચણુ, કમુતર—ચકવા ચકલી ઈં પક્ષિને દાણા નાંખવામાં
આવે છે તે. “ચણુ મૂકે માંઈ ફળ કામના, મોણા
પશુ પડે દામ ચામના” (અખો).

ચણુગી, ચિક્કારી.

ચણુચણુ, અંબ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે.

ચણુચણુતું, ચચણુતું.

ચણુચણાટ, પું ચચણુતું તે. [તિ; બનાવટ.

ચણુતર, નં ચણુવાની રીત; ચણુવાનું કામ. ૨ ચણું

ચણું, કિં સં ઈંટ પથરા વગેરેને એકપર એક એ
ચૂનાના કોલની મદદે મુકતાં જઈ ભીત દિવાલ તૈયાર
કરવી; કડીઆનું કામ કરવું. ૨ નવું ઉઠાવવું (કામ).

ચણા, પું [સં ચણક] કઠોળની જાતનું અનાજ.
ખીજા કઠોળ કરતાં ચણા ઘણા વપરાય છે. ‘ચણાના
ઝાડપરથી કુદી પજો’—ચણાનું ઝાડ નાનું હોય છે તે
ઉપરથી, સેજ કામને અધરું ફેવું, જુજ મેનત છતે
મોડું પરાક્રમ કીધું સમજવું એવો અર્થ રાખે છે.
‘વંચીને ચણા કરવા’ એટલે વેચી વટાવીને ખાઈ પી
ઉઠાવી દેવું. ‘વેચીને ચણા કરે એવો’—ઠગવા—કપટ
કરવામાં હુશિયાર. ‘ચણામમરા’—કંઈક ખાવાનું; તુચ.
‘ચણા ચવરાવવા’—ઠગવું;—કપટાળો આપવો.
ચણા એકવચન ને ચણા બહુવચન.

ચણાખાર, પું ચણાના છોડ ઉપરના આકળના પાણી-
માંથી બનાવેલો ખાર; પ્રવાહી.

ચણાદાળ, સ્ત્રી ચણાની દાળ.

ચણાપણી, સ્ત્રી ચણાનો છોડવો. ૨ ચણાના છોડની
ખાંચેલી જુડી. ‘ચણાપણી કંઈ ઝાડમાં લેખું’.

ચણાપાપડી, સ્ત્રી ચણાની દાળને ગોળ અથવા
ખાંડની ચાસણીમાં મેળવી બનાવેલાં જે ચાકાં તે;
એક જાતની મીઠાઈ.

ચણારો, ચારો (પક્ષીનાં બચ્ચાનો).

ચણિઆરો, નં જે ખાડામાં ખારણાં—હરવાળના
પુણાનો અણિઆરો ભાગ ધરતો રહે છે તે.

—‘ચણિઆરો ટુકણે રાખવા’—નજર સીધી—
ચાખ્ખી રાખવી.

—‘ચણિઆરો નચાવવા’—જીયે ઈસારત કરવી.

ચણિયાપાટ, પું ચણિયાના કપડાંના તાકા.

ચણિયો, પું છોકરીઓને પેરવાનું તથા ખાચડીયોને
લુગડાંની અન્દર પેરવાનું વસ્ત્ર.

ચણાટી-ટી, સ્ત્રી એક જાતના વેશાનું રાતું ખીણું—
ફળ; ગુજા. ધોળી, પીળી, કાળી ચણાટી પણ હોય
છે. ૨ માસાનો આડમો અથવા વાકનો અડધો
ભાગ; રાા મેન.

ચણડ, વિં [સં] ઘણું જ ગુરસામાં આવી ગયલું?
કોંધાયમાન. ૨ ઝાઉસ; તુન્દ મિજાળ; ગરમ. ૩ ભયફુર.
પું જૈન મતનો એક દેવતા. ૨ એક રાક્ષસ (ચણડમુણડ).

ચણડાળ, પું [સં ચણડાલ] મા ખામણી ને ખાપ
શુદ્ધ એ બેથી પેદા થયેલી એકાદિ નિચી જાતનો
પુરુષ. ૨ ધેડા; ભક્ષીયો. વિં નિર્દય—ઘાતકી—
દુષ્ટ—નીચ—પાપી (માણસ).

ચણડાળચોકડી, સ્ત્રી ચણડાળ—હરામખોર—લુચ્ચા
—અફક્કા—કાળાં કામ કરનારા પુરુષોની ટોળી. ૨
લોકની ચરચા કરનારી મિત્રમણડી.

ચણડાળણી, સ્ત્રી ચણડાળની સ્ત્રી. ૨ ઘાતકી કામ
કરનારી સ્ત્રી; પાપણી.

ચણડી, સ્ત્રી ઘડી ઘડીમાં ગુરસે થનારી સ્ત્રી; કંઈશા.
૨ મહિપાસુર દેસનો નાશ કરનારી દેવી.

ચણડલ, પું અરીજીમાંથી તૈયાર કરેલા દાક્ષી રસ—એને
દીવાની ઉપર રાખી નળીની મારફતે એનો ધુમાડો
ખેંચાય છે. ચણડલ પીનારાને પીતાં પીતાં લાળ ઘણી
ગળે છે અને પછી તે ઘેનમાં યેભાન પડી રહે છે.

ચણડાલ-ળ, પું એક જાતનો પક્ષી—એ કાળા
રંગનો ચલ્લા જેવડો અને ચીંટા શબ્દ ફરનારો હોય છે.

ચતરંગ, પું એક જાતનું વાળું. ૨ એક જાતનું ગીત.

ચતરાઈ, ચતુરાઈ.

ચતું, વિં વાંસો નીચે અને છાતી ઉપર હોય તેવું;
પીકપર પડેલું. ‘ચતાં સુષ્ણે છાતીપર હાથ રાખ્યાથી
નહારાં સ્વપ્ન આવે છે માટે તેમ ન સુઈશ, કરેઈ
સજે’ (ચતાંનું ઉલટું જીંધું). ૨ પાંચરું; સવળું; શયદો
થાય તેવું. ‘આજ કાલ તેનો પાસો ચતોજ—સવળોજ
પડે છે’ એટલે જે જુગતી કરે છે તેમાં તે શ્રાવી
જાય છે.

ચતુંપાટ, વિં ચતું પાટલા જેવું. ‘તે ગંધાખરો ચતો-
પાટ પડીને થોરે છે’.

ચતુર, વિં [સં] ચાર.

ચતુર, વિં [સં ચત—માગવું; પુછવું] સેજમાં સ-
મજા—જાણી જાય તે; કુશળ; હોશિયાર; આયડતવાળું. ૨
રસિક; ખુશી પિઝાનનાર. ૩ શ્યાહું; ડાહ્યું; ૪ પક્ષ;
લુચ્ચાઈ પારખનાર.

ચતુરંગ, વિં [સં] ચાર અંગ—ખાજી—બળ—રક્ત

હોય તેવું (સેન). હાથી ઉપર બેસીને લડનાર, ઘોડે-સ્વાર, રથમાં બેસીને લડનાર અને પાયદલ.

અતુરક્રી, વિં ચાર અક્ષ—રજ્જવાળી (સેના).

અતુર શિરેમણિ, ધણો હુશિયાર. ૨ ડાહ્યા માણસોમાં ચડતો. ૩ મૂર્ખો (વ્યંગમો).

અતુરસીમા, સ્ત્રી [સંં અતુરસીમા] પૂરવ પરિચય ઉત્તર દષ્ટખણ એ ચારે દિશાએ જે ચાર સીમા તે; ચારે બાજુની હદ.

અતુરસુખન, વિં [અતુર ને સુખ] અતુર અને ધણી ધણી વાતથી નળીતું; લણેલું ગણેલું હોય તે; અતુર અને સમજુક.

અતુરા, સ્ત્રી [સંં] અતુર સ્ત્રી.

અતુરાઈ, સ્ત્રી [આતુર્ય] કાબેલિયત; હોશિયારી. ૨ જીગતી શોધવાની—રસ સમજવાની શક્તિ. ૩ પકાઈ; ખન્ધાઈ. [તે; બ્રહ્મા.

અતુરાનન, પું [સંં અતુર-આનન] ચાર મોડાંના અતુરુણ, વિં યોગણું.

અતુરધાત, પું એકાદિ સક્ષ્યાને ત્રણ વાર પોતાની સાથે ગુણ્યાથી જે નવી ચોથી સક્ષ્યા પેદા થાય તે અથવા તે દેખાડનારો અક્ષ.—૨ એ સક્ષ્યાનો અતુરધાત ૨×૨×૨×૨=૧૬ છે.

અતુર્ય, વિં [સંં] ચોથો.

અતુર્યાશ, પું [સંં] ચોથો ભાગ—દિરસો; એકના સરખા ચાર ભાગમાંનો અંકેકો; ૦૧; પા. [સંં-ચાસી.

અતુર્યાશ્રમ, પું ચોથો આશ્રમ—સંં-ચાસ;—આશ્રમી, અતુર્યા, સ્ત્રી [સંં] સુદ અથવા વદ પખવાડિયાંનો ૪ થો દાંડો; ચોથ. ૨ ચોથી વિભક્તિ.

અતુર્યાકર્મ, પું લગ્નની ચોથી રાત્રીએ જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે.

અતુર્યા, વિં ચાર પાંદડાં—પાંખડીવાળું.

અતુર્યાશ, વિં [સંં] ચાર ને દશ; ચૌદ.

અતુર્યાશી, [સંં] ચૌદસ.

અતુર્યા, અં [સંં] ચાર પ્રકારે—રીતે.

અતુર્યાજ, વિં જેને ચાર જીજ—હાથ હોય તે. (વિજી, સરસ્વતી ઈં). ૨ ચાર બાજુ—મોડાં હોય તેવું. ૩ જેના હાથ પીઠ તરફ પાંધેલા હોય તે. અતુર્યાજ સ્વરૂપ પણ કેવાય છે.

—‘અતુર્યાજ ખનતું’—સ્ત્વથ ઘઈ રેવું; ચકિત થવું. ૨ કેદ કરી હાથે દોરી બાંધી લઈ જાય તેમ થવું તે.

અતુરિંધ, વિં [સંં] ચાર પ્રકાર—રીત.

અતુર્યાણ, પું [સંં] ચાર જીજાની આકૃતિ.

અતુર્યા, નં [સંં] ચારનો સમુદાય. અંતઃકરણ—આશ્રમ—સાધન અતુર્યા—નિલાનિલ વસ્તુનો વિવેક;

લૌકિક પારવૈકિક ભોગમાં વૈરાગ્ય; શમદમાદિ પદ્ધ સમ્પતિ ને મુમુક્ષુપણું.

અતુર્યાદ, નં [સંં] ચાર પગતું પશુ. ૨ ચાર ચરણનું વૃત્ત (કવિતામાં). ૩ અગિયાર કરણમાંનું એક (ન્યાયિતિપ).

૪ ચાર અવયવવાળું.

અતુર્યાદ, વિં ચાર અક્ષવાળું. ૨ વાદીનું પ્રશ્ન, પ્રતિ-વાદીનું ઉત્તર, તેપર પુનઃ પ્રશ્ન અને છેલ્લો નિર્ણય એ ચાર અક્ષયુક્ત જે વેવાર તે (ન્યાયમાં). ૩ ગાંડું. ચરકેલ. ૪ તોફાની.

અતુ, અતું.

અતુભુજ, અતુર્ભુજ.

અનિકં, વિં ક્ષણિક.

અન્, પું [સંં અન્] સ્વામી; પ્રીતમ (વિરહિણી જેની અન્તા કરતી હોય તે પુરુષ). ૨. ચિત્ત; મન. “અન્ત અણે બેએ તેતણું, મિથ્યા કાર્ય હોય અખા ધણું.” ૩ ચિન્તા.

અન્તની, સ્ત્રી સ્ત્રી—ચિત્તિણી.

અન્તા, ચિન્તા.

અન્તામણી, ચિન્તામણિ.

અન્દ, અન્દ્ર. ૨ શ્રાવકના નામને મુંડે હોય છે—કુરમ-અન્દ નવલઅન્દ વગેરે. ૩ અખરખ, પિત્તળ, મીના, સુનારૂપાં વગેરેનો અળકતો જે ચાંદલો બૈરાંઓ કપાળે ચોડે છે તે.

અન્દ, વિં [કાં] થોડું; જીજ. “જામન અન્દ રોજદા અટકા” (મનોહરસ્વામી). ૨ થોડી વારનું; અટ જતું રે તેવું.

અન્દન, નં [સંં] સુકડનું ઝાડ. ૨ એ આડનું સુગન્ધી-વાળું લાકડું. ૩ એ લાકડાંને પાણી સાથે ઓરસિયાપર ધસેથી ઢીલો પદાર્થ થાય છે તે.—‘દેવને નવડાવીને અન્દન પુલ ચડાવ’. ૪ એ અન્દનથી કપાળે જે ઉજું અથવા આડું ચિહ્ન કરવામાં આવે છે તે; ઢીલું; તિલક. ૫ કાઈ પણ સુગન્ધીવાળો લેપ.—પછી સુકડ મળિયાગરુ ગમે તે.

અન્દનગિરિ, પું મલય પર્વત; જેના ઉપર અન્દન વૃક્ષ ઉગે છે તે પર્વત.

અન્દનઘો, સ્ત્રી સરડા જેની પણ મોડું પાતળું ને ઉજળીને કરે છે તે. ખાખરના આડ ઉપર હોય છે. ઘોની બે ગત છે તેમાંની એક (બીજીને પાટલાઘો કેછે).

અન્દનચૂડી, સ્ત્રી સદુષ્ટી અગાડી પેરવાની ચૂડી જેની સુનાની ચીપ ઉપર વેલ વગેરે નક્કી ચિતરી હોય છે તે.

અન્દનહાર, પું એક ગતનું કોટ ધાલવાનું સુનાનું ધરેણું. કપડીની સેર એક સરખી સાદી હોય છે ને અન્દનહારની સેર અનુક્રમમાં નાની મોટી તથા અકેકી સેરમાં ટપકોથો હોય છે.

ચન્દની, સ્ત્રી ૦ ચન્દ્રમાનું પસરેલું જે અળવાળું તે; ચાંદની; ચાંદરણું; ચત્રી. ૨ ધરમાં છાંબને લગતું ખીલકુલ સફેત અથવા માંડવા ઉપર સફેત અથવા સફેત ને વચમાં સુનેરી તારા હોય તેનું કપડું બાંધવામાં આવે છે તે.

ચન્દરવો, પુ ૦ ધરમાં ઠંડિારમન્દિરની ઉપર અથવા માંડવા ઉપર બાંધેલું જે નાકું કપડું તે. ચન્દની સફેત જ હોય અને ચન્દરવો ગમે તે રૂક્તો સાદો અથવા ધણા રૂક્તો પટાદાર હોય છે.

- 'ચન્દરવો બાંધવો'—કોઈ બાબત બહેરમાં મુકવી; પ્રખ્યાતિ કરવી (નકારી બાબતમાં); ફજેત કરવું.

ચન્દરસ-રસ, ચન્દ્રસ.

ચન્દા, સ્ત્રી ૦ ચન્દ્ર (પણ સ્ત્રી લિંગે વાપરવો હોય તો). 'પ્રેમચન્દાની બલીહારીરે'. ૨ ચન્દની; ચાંદરણું. ૩ ચન્દના જેવી કાન્તિવાળી સ્ત્રી. ચન્દા, ચન્દાગવરી, ચન્દાલખમી એવાં સ્ત્રીનાં નામ હોય છે.

ચન્દાવું, કિં ૦ ચન્દ્ર બાદને લીધે કરી વગેરે ક્ષાદિ-પર કોવાણુનો ચાંદલો-ડાઘ પડવો.

ચન્દાવો, પાયરી; દરબજે સુદ ખીજના ચન્દની રેખા જેટલું અન્તર. 'તે તો ચાર ચંદાવા ચડે એવો છે.'

ચન્દી, સ્ત્રી ૦ યોગ બળદ વગેરેને જે સુઠો દાણો રાજ ખવાડવામાં આવે છે તે. ચન્દી આપવી—ચડાવવી. —'ચન્દી ચડવી'—ખાઈ પીને અલમસ્ત બનવું.

'આજ કાલ એને ખૂબ ચન્દી ચડી—ચડે છે.'

ચન્દરી, સ્ત્રી ૦ એ નામનું સિન્ધવાના રાજમાં એક શહેર છે તે અથવા સાંનાં બનેલાં પ્રખ્યાત જે પાઘડી દુપડા વગેરે તે.

ચન્દ્ર, પુ ૦ [સં ૦ ચન્દ્ર-દીપતું; આનન્દ ઉપભવવો] નવ ગ્રહમાંનો એક. ૨ (અન્દ્રેશ મતે) ઉપગ્રહ; ગ્રહની ચારેમેર ફરનારો નાનો ગ્રહ. ગ્રહો સૂર્યની પ્રદક્ષિણા કરે છે અને ચન્દ્રો ગ્રહોની પ્રદક્ષિણા કરે છે. પૃથ્વી એ ગ્રહને જે આપણે જોઈએ છીએ, તેને એક જ ચન્દ્ર છે.—એ ૨૯ દિવસ પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરી રે છે. બૃહસ્પતિ—ગુરુ એ ગ્રહને ચાર અને શનિને સાત ચન્દ્ર છે. ૩ બૃહસ્પતિ કપાળે નાના ચન્દ્રના આકારનું જે છુંદણું હોય છે તે. ૪ ચાંદલા; ચાંદલો. ૫ એક એ સક્ષ્મવાની સંસાર (કવિતા—ન્યૈતિપમો).

ચન્દ્રક, પુ ૦ [સં ૦] ચાંદલો; ચાંદલા.

ચન્દ્રકળી, સ્ત્રી ૦ [સં ૦] ચન્દ્રગણ—બિમ્બનો જે સોળમો ભાગ તે; દરરોજ ચન્દ્રની જેટલી વધ અથવા ઘટ થાય તેટલી તે. ૨ સ્ત્રીઓને પેરવાનું એક જાતનું કાળું સુતરાઉ રેશમની કે સુન્દરી કોરવાનું કપડું. ૩ એક જાતનો ગેલરના જેવો જાળીદાર ખાવાનો પદાર્થ—એ ગોસાઈના મારાજે ઠંડિારજીને પ્રસાદમાં ધરાવે છે.

ચન્દ્રકાન્ત, પુ ૦ [સં ૦] એક જાતનો પથ્થરો.—એમ કહેવાય છે કે તે, ચન્દ્રનાં કિરણો દીછ—કરી—બન્ધાઈ ગયેથી બને છે અને તેને ચન્દ્રપ્રકાશમાં આણેથી તેમાંથી પાણી ઝરે છે. ચન્દ્રકાન્તનાં ઢાંડાં ચરમાં બને છે.

ચન્દ્રમહણ, ન ૦ [સં ૦] ચન્દ્રનું ગ્રહણ. જ્યારે પૃથ્વી, ફરતી ફરતી સૂર્ય ચન્દ્રની વચમાં આવી જાય છે અને સૂર્યનો પ્રકાશ ચન્દ્રપર પડતો બન્ધ કરે છે ત્યારે ચન્દ્રમહણ થયું કહેવાય છે.

ચન્દ્રચૂડ-કામણિ, પુ ૦ માહદેવ; શકુર; શિવ.

ચન્દ્રજ્યોતિ, સ્ત્રી ૦ ચન્દની. ૨ એક જાતની આત-શબાળ; બપોરિયું; કોડિયું.

ચન્દ્રપ્રભા, ચન્દ્રજ્યોતિ.

ચન્દ્રબિમ્બ, ન ૦ ચન્દ્રના પ્રકાશનો ગોળ આકાર—વર્તુલ.

ચન્દ્રમણિ, ચન્દ્રકાન્ત.

ચન્દ્રમણ્ડળ, ન ૦ ચન્દ્ર અને તેની આસપાસના તારાઓ.

ચન્દ્રમા, પુ ૦ [સં ૦] ચન્દ્ર; ચાંદો; ચાંદ.

ચન્દ્રમુખી, વિ ૦ [સં ૦] ચન્દ્રના જેવું છે ગોળ ગોળે મોઢું જેનું તે (સ્ત્રી).

ચન્દ્રમૌલિ, પુ ૦ [સં ૦] ચન્દ્ર-મૌલિ—જાતનો અ-ઓડો શિવ.

ચન્દ્રરેખા-લેખા, સુદ ખીજના ચન્દ્રની જે વાંકી ગ્રીણી લીટી તે. [જેનું તે (સ્ત્રી)].

ચન્દ્રવદના-ની, સ્ત્રી ૦ [સં ૦] ચન્દ્રના સરખું છે વદન ચન્દ્રવો, પુ ૦ ચન્દરવો.

ચન્દ્રશાળી, પુ ૦ અગારી.

ચન્દ્રશેખર, [સં ૦] શિવ.

ચન્દ્રાવળી, પુ ૦ ગુજરાતી કવિતાની એક રીત—કાદિ-ચાવાડ અને કચ્છમાં પ્રસિદ્ધ છે.

ચન્દ્રાવળી, સ્ત્રી ૦ એક જાતનું ગીત. ૨ રાધાની સખી.

ચન્દ્રિકા, સ્ત્રી ૦ [સં ૦] ચાંદરણું; ચાંદની.

ચન્દ્રસ, પુ ૦ એક જાતના ઝાડનો ગુંદર—એ કકણ, ચળકતો, લિચ્છુના રૂક્તો અને સુગન્ધી વનાનો હોય છે. એ પાણીમાં પિગળતો નથી પણ તેલમાં ઉકળ્યાથી પિગળે છે—ચન્દ્રસ તેલમાં રન્ધાયો કહેવાય છે. એ વાણુને ચોપડવાનાં અને ઓસડના કામમાં આવે છે.

ચન્દ્રોદય, પુ ૦ [સં ૦] ચન્દ્રનું ઉગવું તે.

ચપ, અ ૦ મુંઝું—છાનું કે, ન બોલ એવી જે ધમકી તે. ૨ કાઈની સામા જોઈને અકબૂકાની પાસની આંગળી નાકે અરકાઆં કરેથી સાંમો ધણી સફૂતથી સમજી જાય કે મને બોલવાની ના કે છે તે સંસાર.

ચપકાવણું, કિં ૦ સ ૦ મીણુ વગેરેને બિનું કરી અરકાડવું; દઝાડવું. ૨ શાક દાળ વગેરેમાં બિની કડછી ડાખવી; વધાર કરવો. ૩ આપવું. 'એને જરાક ચપકાવ કે રડશે કે

અપકો, પુઠ મીણ વગેરેને ઊનું કરતાં જઈ આમડીપર મુક્યાં કરેથી અમેકો વાર અપટમાં જે ઊનું લાગે તે; ડામ; અપકાનું દુઃખ લાગતાં જ છે પછી નથી તે ડામનું દુઃખ લાગતાંએ ધણું ને પછી પણ ધણું છે. અપઅપ, અપ. ૨ અડપથી (ખાઈ જવું). ૩ અવાજ બતાવે છે. “અપઅપ અમે ને ટપટપ ટપકે”.

અપઅપવું, કિં અઠ ચિકાસ આવી તાર નિકળવા— ‘આસણિ અપઅપવી’.

અપઅપું, વિઠ ચિકણું ને ભીનું.—‘ભાંચ અપઅપી છે’.

અપટ, અપટ.

અપટાવું, કિં અઠ ડખાવું. ૨ નુકસાનમાં આવવું.

અપટી, સીઠ અકુડો અને તેની પાસેની આંગળી એ એના ઉપલા ભાગને સાથે મેળવી દેવા તે.—‘તપખીરની અપટી ભર’ એટલે તે બે ભાગની અન્દર તપખીર ડખાવ. ૨ એ બે ભાગની અન્દર માથ તોટલો જે ભુકો તે; જરાક; થોડુંક; લગાર; સેજ—‘અપટી ધૂળ’. ૩ અકુડાનું અને વચલી આંગળીનું એમ બે અમ્મ જોરમાં સાથે મેળવ્યાથી જે અવાજ થાય તે.—‘અપટી વગાડવી’. ૪ જેટલી વારમાં એ અવાજ થઈ જાય તેટલો વખત; આંખના પોપચાનું એકાદું હિલવું થાય તેટલો વખત; પા પળ; પલક. ‘અરે અપટીમાં જઈ આંગ્યો જાણુ, મને વળી વાર કેટલી?’

—‘અપટીમાં આવવું’—નુકસાન થાય એવી સાંકડમાં ફસાવું.

—‘અપટીમાં ઉડાવવું’—ન ગણુકારવું; ન લેખવવું; તુચ્છ ગણવું; મસ્કરી કરવી.

—‘અપટીમાં લેવું’—ફસાવવું; સપડાવવું.

અપટું, વિઠ ગોળ—લામ્બું—અણિવાળું નહિ પણ બેરેલું—દબાયેલું—અપાયેલું, પેળું લામ્બું દેખાતું. ‘પૃથ્વીનો આકાર અપટો—બેરેલો સપાટ નથી પણ ગોળ છે’. ‘ચીના લોકનાં નાક અપટાં—ચીલાં હોય છે’.

અપડવું, કિં સઠ સુનાં રૂપાં વગેરેના તારને એરણુ ઉપર ટીપી અપટો કરવો.

અપડાવવું, કિં સઠ સપાટાખન્ધ ખાઈ જવું. ૨ ચોરી જવું. ૩ અપડે તેમ કરવું.

અપડિયો, પુઠ બાલું અપડનારો.

અપડો, સીઠ એક જાતનું મીણ.

અપણું, નઠ બટરું; સકારું; રામપાતર; કાલો; મોડું કોડિયું.

અપરાસ, સીઠ વડાઈ; પતરાજ. ૨ [હિં] સિપાઈના પટાની પિત્તળ રૂપાની જે તખતી તે; પિત્તળ રૂપાનું જે પતું તે.

અપરાસી, સીઠ બડાઈ; પતરાજ. પુઠ [હિં] પટા-વાળો; સિપાઈ; જાણુસ; [હલકાર.

અપસવું, કિં સઠ ડાખવું.

અપળ, વિઠ [સંઠ અપલ] મુસ્ત નહિ તેવું; ચાલાક; ચક્ષુ; ઉદ્યોગી.

અપળતા, સીઠ અપળપણું; ચાલાકી; ચક્ષુળતા.

અપળાં, નઠ આંખ મિચામણું; આંખનાં ફરખડાં.

અપળા, સીઠ [સંઠ અપલા] વીજ; વિજળી; વિદ્યુત; દામિની. ૨ અપળ સ્ત્રી.

અપળાઈ, અપળતા.

અપાઅપ, અઠ મુગાં મુગાં પણ અટાટ. ૨ અડપથી ૩ અવાજ ન થતો હોય તેવી સ્થિતિ દેખાડે છે.

અપાટવું—ટી જવું, કિં સઠ સપાટાખન્ધ ખાઈ જવું.

અપાટી, સીઠ [હિં] ચાર પડવાળી રોટલી; જાડી રોટલી; ભાખરી.

અપેટ—ટી, સીઠ અપાટો; પજો; ફાંસો. ૨ ધમ્મો; નુકસાન; આફત; ડખાણ. ૩ ભૂત પિશાચ વગેરેનો કમળો.

અપ, અપ.

અપટ, અઠ જમીનપર ગાંડ ગોઠવી ખુલાસેથી બેરેલું હોય તેમ (અકુડકું નહિ). ‘અપટ બેસવું’. ૨ ડખાઈ ગયું હોય તેમ—‘અપટ થઈ ગયો’. ૩ જુસ્સા નરમ પડી જવો. ૪ નુકસાન—ખોટામાં આવી પડવું. ‘કાઈ કપટ કારણું કરતાં, શત્રુ સાદવા માટે; અપટ તેનું અપટી મધ્યે, થઈ ગયું વેહતા વાટ’ (માન્યાતાખ્યાન).

—‘અપટ વળી જવું’—મેટું નુકસાન થવું; ન-સન્તાન જવું; ધરખાર ઉખડી જવાં.

અપુ, નઠ કલમ ઘડવાની ધણી ધારવાળી છરી; ચક્ર; કલમતરાશ.

અખરખી, સીઠ ચીડી; કાળજનો કકડો.

અખરાક, વિઠ ચક્ષુ; અપળ; હોશિયાર.

અખાં, કંઈ પણ બોલવું તે. ‘ચોરે એટલો માર ખાધો પણ અખાં સરખું કયું નહિ’.

અબુતરો, પુઠ પોલિસના સિપાઈએ રેતા હોય તે સરકારી જગો; ચાવડી; જેટ; ચોકી. ૨ ઉચી બેસવાની જગા. ૩ ફોજદારી કચેરી. ૪ પક્ષીઓને દાણા નાખવાની જગા; પરખડી.

—‘અબુતરે ચડવું’—લોકમાં ચર્ચાખત થવું.

‘આજકાલ તે અબુતરે ચડી રહ્યો છે’.

અબોલા, પુઠ સામસામાં જે સવાલ જવાબ—ધાવ—વચન કેવાં તે. ૨ મેણું; કાઠનાં છિદ્ર કહી ખતાવતાં તે.

અબડવું, કિં અઠ ચિડવું; ખિજવું; ગુસ્સે થવું; ક્રોધમાં વચન કેવાં. ‘હમણાં ઘેર જઈશ મા, તે ખૂબ અબડેલો છે’.

૨ સાંધારણ બોલાચાલી—થોડી તકરાર થવી.

અબડાટ, પુઠ કક્રાસ; લડાઈ; બોલચાલ. ‘ધરમાં ધણે અબડાટ ચાલે છે’.

અમક, સીઠ રૂઈ રૂઈ થોડુંથોડું ચળકવું તે; ચળકાટ. ૨ એકાએક ધુનરી થવી, સાંધા ખંચાવા, દાંત પિસાઈ જવા, મોટે રીણ આવવાં, વારેવારે ચોકી ઉઠવું વગેરે

ચિહ્નોને જે આગર તે. ૩ એકાએક ચોંકી—
ગભરાઇને ઉઠ્યાં કરતું તે. ૪ ચમકપથ્થરની લોડું
ખંચવાની જે શક્તિ તે.

—‘ચમકવિજળી’—ઝડપથી ચાલનારી—તેજ-
નચાવનારી—મોહ ઉપગવનારી સ્ત્રી.

ચમકપથ્થર, પુ એક જાતનું મટાડી સાથે ભળી
ગયલું લોડું અથવા એવોજ કોઈ પથ્થર જેનામાં શુદ્ધ
લોડાને પોતાની તરફ ખંચવાની શક્તિ છે તે; લોહ-
ચુમ્બક. શુદ્ધ લોડું પણ ધણીવાર ચમકપથ્થર સાથે
વળગી રહેથી એના જેવી શક્તિ ધરાવતું થાય છે.

ચમકવું, કિં અં

ચોકું.—તે બિહામણ સપનાથી
ચમકી ઉઠ્યો. ૨ એકદમ ઝડપથી પ્રકાશ ખતાવેલો.
‘વિજળી ચમકે છે’.

ચમકળી, સ્ત્રી સ્ત્રીઓની કોટનું સુનાનું ધરણું.

ચમકાટ, ચમકારો.

ચમકારો, પુ ઉતાવળો—દેખાઈને જતો જે એવો
પ્રકાશ; ઝળકારો. ‘વિજળીના ચમકારા થાય છે’. ૨
ચમચમ થતો અવાજ.

ચમકાવતું કિં સં

ગિવડાવતું; ધમકાવતું; મારતું;
શિક્ષા કરવી; ચમકે તેમ કરવું.

ચમચક, પુ નં

કનકવાની નીચે બે પાંખડીવાળો
જે કાગળ ચોડવામાં આવે છે તે.

ચમચમ, અં માર ખાધાથી—દાઝ્યાથી ચામડીમાં જે
દુઃખ થાય છે તે ખતાવે છે. “સોડી વાગે ચમચમ
ને વિધા આવે ધમધમ”. ૨ જોડાને અવાજ ખતાવે છે.

ચમચમવું, કિં અં

ખળતરા થવી.

ચમચમાટ, પુ ચમચમવું તે.

ચમચી, સ્ત્રી કાથો ચોપારી એકચી તમાકુ ધાલી
રાખવાની ખાનાંવાળી જે કાથળી તે. ૨ નાનો જે
ચમચો તે.

ચમચો, પુ ધાતુનો અથવા કાચનો એક ઘાટ જેને
બદામી આકારનું ચાકું અને લામ્પી દાંડી હોય છે.
‘ચાહ દૂધ પિવાનો ચમચો’.

ચમડી, સ્ત્રી ચમડો (૧ લા અર્થમાં) ‘ચમડી તોડ-
વી’. ૨ થોડીક ચામડી બે પાસના દખાણુની વચમાં
આવી જવી તે.—‘ચમડી આવી છે, બિહો રે આવું છું’.

ચમડો, પુ અધુડો અને તેની પાસેની આંગળી એ
બે વતે ચામડી ખંચી અમળાવવી તે. ‘ચમડો
તોડવો’. ૨ વેરાગી લોકો લામ્પો કડીવાળો જે ચિપિયો
રાખે છે તે. ૩ જે આગરવતે હજમ ચેહેરાના
નિમાળા ડુંગે છે તે; ડુંપિયો.

ચમડપોસ, ચમરપોસ.

ચમડી, સ્ત્રી ચામડી. ‘ચમડી તૂટે પણ દમડી ન
ફૂટે’ એમ જાળીલ વિષે કહેવાય છે.

ચમકાર, પુ [સં] આશ્ચર્ય; નવાઈ; અચરતી.
૨ આશ્ચર્ય—નવાઈ લાગે તેવો પ્રસન્ન—દેખાવ—
વિચાર; ન સમજાય તેવું; અજાણ જેવું જે કંઈ તે;
અદ્ભુત બનાવ.

ચમકારિક-રી, વિ [સં] આશ્ચર્ય—અજાણ પમાડે
તેવું; આનન્દ ઉપજાવે તેવું; નવાઈવું.

ચમન, નં [કાં] ખાગ; બગીચો; વાડી. ૨ મજો;
મોજ શોખ; ખુશાલી; રઝૂરાગ; આનન્દ.

ચમર, ચમર.

ચમરખુ, નં રૂંટિયાની તરાંક-ત્રાંક જેમાં ભેરવવામાં
આવે છે તે.

ચમરપોસ, પુ ઘોડાના સામાનપર નાંખવાનો ચામડાનો
કકડો. ૨ ચામડાનું ઢાંકણ. ૩ પાણી ભરવાની ચામ-
ડાની કાથળી; મશક.

ચમરી, સ્ત્રી મટ્ટે ભાત ધઉ વગેરેના છોડ ઉપર
અને ઘાસ ઉપર ધ્રુમતી જેવું જે હિલ્ચાં કરે છે તે.
૨ ધુલ—રેશમનો બનાવેલો ઘાટ જે હિંડાળા ઉપર
લટકતો હોય છે તે. ૩ અમ્મોડે ધાલવાની નાડચ-
મરી. ૪ મચ્છર વગેરે ઉરાડવાની ઘોડાના વાળની.

ચમાર, પુ જનાવરોની ખાલને સાફ કરી કામમાં
આવે તેમ ચામડાં તૈયાર કરનારો; ખાલપો.

ચમી, સ્ત્રી [સં ચમૂ] સૈન્ય; લશ્કર.

ચમૂ, સ્ત્રી [સં] સૈન્ય; લશ્કર. ૨ જે સૈન્ય વિભા-
ગમાં ૧૨૯ રથ, ૧૨૯ હાથી, ૨૧૮૭ ઘોડેરવાર
અને ૩૬૮૫ પાયદળ હોય તે.

ચમેલી, ચમ્પેલી.

ચમ્પક, [સં] ચમ્પો.

ચમ્પત થવું, નાસી જવું; મોં ન ખતાવાય એવી
રીતે ધૂપાઈ જવું; ભરાઈ થેસવું.

ચમ્પલ, નં એક જાતનો જોડો. એને માત્ર તળી
અને અધુડા આંગળાં ભેરવવાનાં નાકાં હોય છે.

ચમ્પાવરણું, વિ ચમ્પાના ધ્રુલના રઝૂ જેવું.

ચમ્પાવતું, કિં સં

ડખાવતું; ચમ્પી કરાવવી. માથું
પગ શરીર ચમ્પાવતું.

ચમ્પાવું, કિં અં

ડખાવું.

—‘ડખાવું ચમ્પાવું’—ભૂલે ચૂકે કંઈ નકારે કામ
કરવું—ચર્ધ જવું તે. ૨ કોઈ જોખમમાંથી છૂટવાને
નુકસાન વેડી લેવું તે. ‘ડખાયા ચમ્પાયા પાંચ રૂપિયા
આપી છૂટવા’.

ચમ્પી, સ્ત્રી પગ અથવા આખા શરીરને હાથથી
ચમ્પાવતું તે; પગચમ્પી.

—‘ચમ્પી કરવી—કરાવવી’. ૨ માર મારવો.—મરા-
વવો. ‘ખહુ તોફાન કરવાથી તેના મેંતાજીએ તેની સારી
પેટે ચમ્પી કાઢી’.

અમ્પૂ, ન૦ [સં૦] લામ્પાં લામ્પાં પ્રૌઢ ગલ ભાષણ અને વચમાં વચમાં પલ ભાષણ એવી ને અન્ય રચના તે. તુલિદ અમ્પૂ, ભારતઅમ્પૂ ઈ.

અમ્પેલી, સ્ત્રી૦ એક ભતના સુગન્ધવાળાં ધોળાં ફૂલ અથવા તેનો વેદા.

અમ્પે, પુ૦ [સં૦ અમ્પક] એક ભતનું ઘણી ખુશગો આપતું પીણું ફૂલ અથવા તેનો છોડ.

અમ્પુ, પુ૦ જિયા ને સાંકડી ડોકનું, ફૂલેલાં પેટનું અને પડલીવાળું તાંબા પિત્તળનું જે વાસણ તે. એ અન્દરથી તો કાંઈ દ્રાણ સળય નહિ. ૨ માટીનો કૂળ.

અમ્પુડી, સ્ત્રી૦ છેક નાનો અમ્પુ.

અમ્પેલી, અમ્પેલી.

અમ્મર, ન૦ [સં૦ આમર] મોરપીછનું અથવા હમા-મનાં રાતાં ધોળાં કુમળાં પીછનું જે રાજ વરરાજ ઉપર ધરી રાખવામાં અથવા ફેરવ્યા કરવામાં આવે છે તે; ગાયના પુછડાંના વાળનું જે દેવતા-ચુરુ ઉપર ફેરવવામાં આવે છે તે. ૨ હાંભ; ગાત્ર. ‘વાધને જોતાં જ મારાં અમ્મર છૂટી ગયાં’.

અમ્મરખન્ધ, પુ૦ જેને માથે અમ્મર ધરાતો હોય તે; શૂરવીર; રાજ.

અર, સ્ત્રી૦ કિલ્લાની આસપાસ ઝોદલી જે ખાઈ તે—પછી પાણી ભર્યું રેતું હોય અથવા કામ પડે ત્યારે નદી દરિયાનું પાણી તેમાં આવી શકતું હોય તે. **ન૦** (જ્યોતિષ) પન્દર ધડી કરતાં ઓછો વધતો દિનાર્ધ થવાનું કારણ. મધ્યરેયા થકી જે યાત્રેાત્તર અન્તર તે અથવા તેથી ઉત્પન્ન થતું જે યજ્ઞ તે. ૨ ચરવાનું તે—ગૌચર. **પુ૦** હોમ નિમિત્ત રાધિયું જે અન્ન તે. બ્રાહ્મણોમાં લગનને ખીજે દિવસે વર કન્યાને વેદીમાં રાંધી અપાતા યોખા—એ યોખા વર વહુ એક ખીજને જમાડે છે. ૨ ગુપ્ત ખાત-મીદાર; છૂપી ખબર લાવનાર; દૂત.

અર, વિ૦ [સં૦] જતું; ફરતું; ગમન કરનાર; ફરનાર; ચરનાર. જલચર, ભૂચર, ખેચર, વનચર, નિશાચર, ગોચર ઈ. ૨ મેપ કર્ક તુલા ને મકર એ ચાર રાશિમાંની એકકી. ૩ સ્વાતી, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શત-તારકા એ ચાર નક્ષત્રમાંનું એકકું.

અરક, સ્ત્રી૦ પક્ષીની અધાર.

અરકણ, જે બાળકને પાણી જેવો ને ઘણો થોડો ઝાડો થાય છે તે. ૨ બીકણ.

અરકલો, અલ્લો.

અરકવું, કિ૦ અ૦ જરાક અવાજ સાથે પાણીપોચો રક્તદાર જરાક મળ ફાડવો; એ શબ્દ ધાવું કરીને ધાવણું બચ્ચાંઓને અને પશુઓને લગાડવામાં આવે છે. ૨ ગોકળ આદિમાન ઓચ્છવમાં મન્દિરમાં સેવકા

ઉપર દહીં હળદ નાખવામાં આવે છે તે ‘શકિરજી ચરકયા’ એમ ફેવાય છે. ૩ બીનું [ચરકાં છે’.

અરકું, વિ૦ ચીકણું અને અગડેલા સ્વાદનું. ‘વેગણ ચરખી, સ્ત્રી૦ નાનો ચરખો. ૨ પવનચક્રી. ૩ નાની હાથે દળવાની ઘણી.

અરખીડો, રેડીઆ; ચરખો. “શું સાહેલી ચરખીડો તારો રે રણજીણી બોલે”.

અરખો, પુ૦ [ફા૦ ચરખ] કપાસમાંથી કપાસિયા બુદ્ધ પાડી નચ્ચું રૂ ફાડવાનો ચાકવાળો સાંચો; એક ભતનો રેંટિયો; રમ્ભાંથી સુતર ફાડવાનો, સુતરનાં કપડાં બનાવવાનો મોટો ચાકવાળો સાંચો. ૨ ખરાદીનું ચાક; ખરાદ. ૩ ચક્રોળ.

અરચર, અચરવું તે; બળતરા બળવી તે.

અરચવું, કિ૦ સ૦ ચોપડનું. ‘શકિરજીને ચંદન ચરચ્ચું છે’. ૨ વાદ વિવાદ કરવો—ટીકા-ચર્ચા કરવી. ૩ નકામી કુથલી કરવી.

અરચા, સ્ત્રી૦ [સં૦ ચર્યા] સારી પેરે વાત ચાલવી—ચુંચાવી તે.—‘આજકાલ ગામમાં એજ ચરચા ચાલે છે’. ૨ એક ખીજ સાથે સામસામી તકરાર ચાલવી—સમ્ભાષણ થવાં તે; વાદ.—‘તે બે વર્ત-માનપત્રવાળાઓમાં પુનર્વિવાદ સમ્બન્ધી મોટી ચરચા ચાલે છે’. ૩ સામસામા મન્ત્ર લખવા—કવિતા વાંચવી—ભાષણ કરવાં તે—(વાદને માટે નહિ).

અરચાપતરી, વિ૦ ચરચા પત્તર લખનાર.

અરચાપત્તર, ન૦ [ચર્યાપત્ર] કોઈ વાત ઉપર તક-રાર—ચરચા ચલાવવા સારું વર્તમાનપત્રમાં લખેલો જે કાગળ-વિષય તે.

અરચાવવું, કિ૦ સ૦ ચરચા ચલાવવી.

અરચાવું, કિ૦ અ૦ લોકમાં નહારી વાત ચાલે તેવી હાલતમાં આવવું; ગવાવું. ૨ ચરચા થવી.—‘પુનર્વિવાદ પ્રકરણ આજ કાલ સાદું ચરચાવું છે’. [ખતાવે છે.

અરડ, અ૦ હુગડુ ચામડી વગેરે ફાડવાનો અવાજ

અરડકો, પુ૦ દુઃખ ઉપગમે એવી વાત સાંભળવાથી મનમાં જે લાગણી એકદમ થઈ આવે છે તે. ૨ હુગડાંને પડેલો ચીરો.

અરણ, ન૦ [સં૦] પ્રાણિયોને ચાલવાને સાધનભૂત જે અવયવ તે; પગ. ૨ (કવિતામાં) સ્લોકનો ચોથો ભાગ. ૩ કવિતાની કડીનો કોઈ પણ ભાગ; તુક; પદ. ‘દોહરાને બે ને છપાને છ અરણ છે’. [રેવું.

—‘અરણ ધરીને ખેસવું’—આસરે—શરણે જઈ

—‘અરણુરજ’—ની રજ’—તાખેદાર; સેવક.

—‘અરણ સેવવા’—અરણુની પૂજા કરવી. ૨ તાખે-દાર થઈ રેવું.

—‘ચરણુ લાગવું’—પગે પડવું—સાધાંગ નમન કરવું.

ચરણુજીવ-વી, [સંઠ] ચિરંજીવ-વી.

ચરણુરૂપર્શ, પગે અડકવું તે. ૨ પૂજવા લાયક મનુ-
ષ્યના પગનું પૂજન કરવું તે.

ચરણુસેવા, સ્ત્રી યુરુ—ઈષ્ટ દેવતા—મહાપુરુષનાં
લુગડાં કે કાગળપર કઢૂનાં પગલાં પાડી તેનું નિસ
પૂજન કરવું તે. ૨ યુરુ—માતૃપિતા—પતિ વગેરેના
શોભ પગ ચાંપવા તે. ૩ નોકરે શેકની પગચમી
કરવી તે. ૪ પાદુકાપૂજન. ૫ એક પ્રકારની ભક્તિ.

ચરણુ, ચણિયા.

ચરણુમૃત, નઠ [સંઠ] ચરણુનું અમૃત—યુરુ માતા
પિતા દેવતા પગ ધોયલું પાણી.

ચરણુરવિન્દ, નઠ [સંઠ] ચરણુ એજ જે કમળકુલ.

ચરણુ, પુઠ ધાધરો; ચણિયો.

ચરણુદંક, નઠ [સંઠ] પગ ધાધલું પાણી.

ચરન્દં, નઠ [ફાઠ] ચોપણું જનનવર. ચરન્દાં—પશુ;
પરન્દાં—પક્ષી.

ચરણી, સ્ત્રી [ફાઠ] અથવા સંઠ ચર્યામકા જનાવ-
શની ચામડીની નીચે માંસની ઉપરના છિદ્રવાળા
પાતળા પડદામાં ઢિજેલી તેલ જેવી જે ચિકણી વસ્તુ
તે; ચિકાસ. ૨ મદ; પતરાજ; ચામોદી (લાક્ષણિક
અર્થમાં). ‘આજ કાલ તેની ખૂબ ચરણી વધી છે’.

—‘ચરણીદાર’—ચરણીવાળું—થી ભરેલું. ૨ પૈસ

ટકે ભરેલું—સુખી. [કરવી.]

ચરભડવું, ફિઠ અઠ ચભડવું, વઢી પડવું; બોલાચાલી

ચરમ, પુઠ પેટમાં થતા કરમીઆ; કૃમિ. વિઠ
છેલ્લું; આખરનું.

ચરરર, અઠ કપડું કાગળ જ્વેરમાં ફાડતી વખતે જે
અવાજ થાય છે તે. ૨ પ્રેમ શોકભય વગેરેના જ્વેરસાથી
એકદમ પેટમાં જે ચિચરવટો—ચિન્તા—ગભરાટ પેદા
થાય છે તે.

ચરવડો, પુઠ ચડવો. [રાવત.]

ચરવાદાર, પુઠ ઘોડાની ચાકરી કરનારો; ઘોડાવાળો;

ચરવી, સ્ત્રી નાનો ચરુ.

ચરવું, ફિઠ અઠ ધાસ ચાર છોડવા વગેરે ખાતું.—
(પશુએ). ૨ દાણા ખાવા—(પક્ષીએ). જે પશુ પક્ષી
ખીજાં પ્રાણીઓના શિકાર કરે છે તેને એ શબ્દ
લાગતો નથી. તોપણ યુજ્જ્વાન કરવું—પેદા કરવું.—
રણવું એ સાધારણ અર્થમાં માણસ પશુ પક્ષી સર્વને
લાગે છે. ‘ફરે તે ચરે’ એમ કેવાય છે.

ચરસ, પુઠ ભાંગના વર્ણના એક જાતના છોડવાના
ફલના સેવાળને એસ સાથે એકઠા કરી તેમાં ખીજ
વસ્તુઓ મેળવી બનાવેલી જે કેરી વસ્તુ તે. એને
માંજનો અર્ક પણ કહે છે. ૨ રચિ—ભાવ સાથે ખાવા

પીવા એડવા વગેરેની ખન્ત—ખાર પડતો જોસો;
તે; લલુતા.

ચરસાચરસી, સ્ત્રી એક ખીજથી વધારે સરસ
થવાનો જોસો; સરસાઈ; હોંસાતોસી; રપર્ધા.

ચરાઈ, સ્ત્રી ઢોર ચારવાની જે મેનત મજુરી તે.

ચરાગ, પુઠ [ફાઠ] દીવો; બતી.

ચરાચર, વિઠ [સંઠ] જડુમ સ્થાવર; ઉડાવાને ખીજે
ટૂકાણે લઈ જવાય અને ન લઈ જવાય—(તેવા
પદાર્થો). (ચર ને અચર). ૨ જડ અને ચેતન—
સજીવ અને નિર્જીવ જે પદાર્થમાત્ર તે.

ચરાણુ, નઠ ઢોરને ચરવાની જમીન.

ચરામણી, ચરાઈ.

ચરાવણું, ફિઠ સઠ ઢોરને ચરતાં કરવાં. ‘ગિવાળિયો
ગાય ઢોર ચરાવે છે’.

ચરાળું, વિઠ ચરનાર; દાણા વીણી ખાનાર (પક્ષી).

“જે શેતી રે પ્રિયા તું નિકર નયનથી અશ્રુ ઝેરો
ચરાળા” (શિખરસંકા).

ચરિત, [સંઠ] ચરિત્ર.

ચરિતાર્થ, નઠ આલેખિકા; ભરણુપોષણનું સાધન.

ચરિત્ર, નઠ [સંઠ] વખાણવા—લખી રાખવા જોગ
જે ગુણ કર્મ તે; યશવર્ણન; જન્મચરિત્ર. ૨ પાખ-
પડ; કાવાદવા; પેચ; પ્રેમ. સ્ત્રીચરિત્ર. ૩ આચરણ;
વર્તન. ૪ સ્વભાવ; મૂળ પ્રકૃતિ.

ચરિત્રનિરૂપણ, નઠ જન્મ ચરિત્ર.

ચરુ, પુઠ [સંઠ] રાંધેલા ચોખા દૂધ વી સાથે અન્નમાં
હોમવામાં આવે છે તે.—દેવ અથવા પિતૃ પ્રીત્યર્થ.
૨ તાંબા પિત્તળનાં મોટાં પોળાં મોડાંનાં ને ગળે
કડાંવાળાં જે રાંધવાનાં—પાણી ભરી રાખવાનાં
વાસણો તે એકેક.

—‘ચરુ ચડાવવો’—ધણા માણસોને જમાડવાની

રસોઈ કરવી; મોટો વરો કરવો.

ચરુ કરવું, ચણું કરવું.

ચરુડો, પુઠ ચડવો; માટીનો કળશો.

ચરેડાક, ચડેડાક.

ચરોતરં, વિઠ યુજ્જ્વાનમાં ચરોતર જલ્લો છે તે
સમ્પન્ની—ઘી વગેરે.

ચર્યા, [સંઠ] ચરચા.

ચર્યિત, વિઠ [સંઠ] ચન્દન, મોગરેલ વગેરે શરીરે
લગાડેલું હોય તેવું.

ચર્મ, નઠ [સંઠ] ચામડી; છાલ. ૨ ઉપયોગમાં આવે
તેવું તૈયાર કરેલું ચામડું.

ચર્મપત્ર, ચામડાંને ઘસી છોલી સાફ કરી ઉપર લખાય
તેવો બનાવેલો જે કાગળ તે (એ લાગ્યો કાળ ટકે છે).

અર્થશબ્દ, ન૦ આંખ. (કેવળ દુનિયાદારીજ નોઈ શકે તેવી). (અર્થશબ્દ અને જ્ઞાનશબ્દ).

અર્થા, સ્ત્રી૦ [સં૦] રીતભાત; ચાલ ચલણ; વર્તણૂક. ૨ દેખાવ; રૂઝ; શિક્ષણ. ૩ બાર પડતું ચિહ્ન, જે ઉપરથી અન્દરનો ભાવ દેખાય તે. ૪ નિત્યનું કામ; નિત્યકર્મ.

અર્થણ, ન૦ ચાવતું તે. ૨ ખેલવું તે.

અર્થિત, વિ૦ ચાવેલું; ખાઈલું. ૨ ખેલેલું.

—‘અર્થિત ચર્ચણ’—તેનું તેજ—એક વખત ખેલેલું

ફરી ખેલવું—ચાવેલું ફરી ચાવવું તે.

ચલ, વિ૦ ચક્ષણ; અસ્થિર. ૨ જ્યોતિષનાં આઠ ચોધડિયાંમાંનું એક; શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતતારકા ને સ્વાતી નક્ષત્રમાંનું કોઈ પણ એક.

ચલક, ચળક.

ચલચલ, અ૦ જાગ; દૂર થા; ખસ. ૨ જલદી આવ; વેલો થા; ઝટ કર.

ચલણ, ન૦ [સં૦ ચલન] ચાલવું તે. ૨ રીતભાત; વર્તન. “સમભુતે કોઈનાં ચલણ ના દેખવાં, આતમા ઝોલખી આપ ખોલું” (ભોળે). ૩ હુકમ—કેવું—અમલમાં આવે તેવો ભાર બોળ; વગ; જોર; સત્તા.—‘તે કામમાં મારું ચલણ નથી’; ‘તે બાઝન્દી ઐરી આગળ તે બાપડાનું કંઈ ચલણ નથી’. ૪ સિદ્ધા—કાગળનું વેપારમાં વપરાતું તે.—‘કચ્છમાં કોરીનું ચલણ છે’; ‘મુંબાઈમાં કુમ્પની રૂપિયાનું અને નોટનું ચલણ છે’.

ચલાણી, વિ૦ વર્તમાન કાળમાં જેનું ચલણ હોય તેવો—ચાલતો—ચાલુ સિદ્ધો. ૨ છેક નરસો નહિ પણ ચાલે—ખપમાં જળ્યુંતેવો—વટાવતો (રૂપિયો).

ચલન, ન૦ ચાલવું તે; હાલવું—કાંપવું તે.

ચલમ, સ્ત્રી૦ હુકાની ઉપર માટીના જે કામમાં તખ્તાકુળે છે તે. ગાંજની ચલમની દાંડી વધારે લાખી હોય છે.

ચલાઉ, કામચલાઉ.

ચલાખો, પુ૦ જેના ચારે છેડા સરખા હોય તેવું કપડું; ચાદર; ચોક્ષણ.

ચલાણી, સ્ત્રી૦ કાચ—માટી—ધાતુ—લાકડાં વગેરેની પડછીવાળી નાની વાડકી; પ્યાલો.

ચલાણું, ન૦ કાચનો પડછીવાળો પ્યાલો.

ચલામણી, સ્ત્રી૦ ચળાઈ. ૨ લક્ષની પેરામણી.

ચલાવવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈ ચાલે તેમ કરવું.—‘છોકરાને હાથ સાંધને ચલાવ’ી. ૨ જોઈતી વસ્તુ હાજર ન હોય તો તેને સાર અટકી ન ખેસતાં તે વગર કામ શરૂ કરવું—જનરી રાખવું.—‘હજી લગી પ્રસૂય આવ્યા નહિ માટે હવે તેના વના ચલાવો’. ૩ વેપારમાં આણવું; અમલમાં લાવવું. ‘તેણે નવો કાચદો ચલાવ્યો’; ‘પેલા સખારામ મોનીએ નવી—ખનાવટની નોટ ચલાવી’.

૪ યન્ત્ર વગેરેને ચલિમાં મુકવું—ફરે તેમ કરવું. ૫ બન્દુક—તોપ ફોડવી. ૬ એકની વતીનું કામ બીજાએ કરવું.—‘નોનમનું કામ નયુ ચલાવે છે’. ૭ હાથ ઉપાડવો, તમાચો મારવો, માળ દેવી વગેરે અર્થમાં. ‘મોઢું ચલાવવું’ એટલે માળ દેવી.

ચલિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] હાલેલું; ચાલેલું; એક ટેકા—જોથી બીજે ટેકાણે ગયલું. ૨ વિચાર બદલ્યા હોય તેવું. ૩ નિશ્ચય વગરનું; ધડી ધડી વિચાર બદલનાર. ‘સુરતનો કલેક્ટર ચલિત ચિત્તનો છે’.

ચલિતકુણી, સ્ત્રી૦ જન્મોત્પન્નનાં જે કુંડળીમાંથી પ્રદ ચળ્યા કે નહિ એ માલમ પડે છે તે.

ચલિયું, ચલ્લું.

ચલુક પક્ષી, ન૦ ચલ્લું.

ચલો, અ૦ ચાલો; ઝટ કરો; વેલા થાઓ; ખાણએ ખસો. “સો ચલો જિતવા જરૂં, ખુશગલો વાગે”.

ચલ્લી, ચકલી.

ચલ્લું, ન૦ ચકલી અથવા ચકલો. ૨ કોઈ પણ નાનું પક્ષરૂ. ૩ ક્રાંતિ ચાંગળું.

ચલ્લુ, વિ૦ ચાલુ; ચાલતું; જતી.

ચલ્લુક, વિ૦ નીચ; હલકું; અચોગ્ય. “ધૃતરાષ્ટ્ર મોકલ્યો ઉલ્લુક, તે તો ખોલ્યો વાણી ચલ્લુક” (હરિદાસ).

ચલ્લો, પુ૦ ચકલો; ચલ્લીનો નર.

ચવ, પુ૦ મોતીનું એક તોલ છે.—જેમ મોતી જોખવાનાં અકોકના બનાવેલાં વજન—કાટલાં ટાંક, સંતિ વગેરે હોય છે તેમ ચવ કુંઈ વજન—કાટલું નથી પણ એ માત્ર ગણતરીમાં આવે છે. ૧૩૧૧ ટકાની ૧ રતી ને ૨૪ રતીનો ૧ ટાંક એ હિસાબે મોતીના દાણાનું જેટલું વજન (ટાંક રતી આનામાં) હોય તેના ટકા કરવા ને જે ટકા આવે તેને દાણાની સરખાએ (એક હોય તો એક, ચાર હોય તો ચાર, સાં હોય તો સાંએ) ભાગ આપવો ને એમ ભાગ આપતાં જે રકમ આવે તે, ક્યલા—આપેલા દાણાના ચવ થયા કેવાય છે. મોતીની કિંમત ચવને હિસાબે થાય છે. દર ચવે આટલા રૂપિયા તો આટલા ચવના કેટલા રૂપિયા એમ. ૨ હોંસ; રામ; સકાર. ૩ આવડત; ગમ. ૪ સાનસોગત; હજૂં.

ચવડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચાવે તેમ—ચાવવું કરવું; ખવરાવવું (એ શબ્દ તિરસ્કારમાં વપરાય છે). ૨ લાંચ આપવી.

ચવડું, કું, વિ૦ ઝટકડો ન થાય ને દાંતે ચાવતાં અધરું પડે તેવું. ‘જાટથી ચવડ થઈ છે’. ૨ દાંતે વળગી રહે તેવું—ગોળપાપડી.

ચવડું, ન૦ હોળનો ભોંયમાં પેસતો જે દાંતો તે.

ચવલિયું, વિં બેની આંખની પાંપણના વાળ ધાળા હોય તે.

ચવલો, પુઠ ગોરજની લાકડીની સાથે બાંધેલી સાવરણી; ઓઢા; ચુરછો; રજોદરણી (જેન). ૨ શેલડીમાં થતો એક જાતનો રોગ.

ચવતું, કિં સઠ બેલવું; કેતું.—‘ચોડીખન્ધ નહુ ચવે.’ ૨ મરી જતું (જેન).

ચવળયું, કિં અઠ હરી હામ ન રેવું; વલવલ કરવી; કામ કરવાને આતુર થવું. ‘એના હાથ ધણા ચવળે છે’—એટલે હાથ ઉપર છે અથવા ઉપડવાની તૈયારીમાં છે. (મારવા—કામ—ખગાડ કરવામાં).

ચવળાર, પુઠ ચવળયું તે.

ચવાતું, કિં અઠ લોકમાં નિન્દા થવી; ગવાતું; વગોવાતું.

ચવીટિયા, નઠ એક જાતનું ગાડું—હાલાર અને સારહમાં વપરાય છે તે.

ચવેણું, નઠ [સંઠ ચર્વણું] કાચું કાકે સેકેલું ખાવાનું તે—ધાણી ચણા પાંચા મમરા સેવ વગેરે.

ચવૈયા, પુઠ મોડાને મોડાળ આકાર કરીને કાઢીને ચિડવતું—ખિજવતું તે; ચાળા પાડવા તે.

ચવો, પુઠ પગને તળિયે જે ફેલેલો થાય તે.

ચવડ, ચવડ—ચવડું.

ચરમ, સ્ત્રીં [શ્રીં] આંખ; નેન.

ચરમાં, નઠ [શ્રીં] જે કાચવડે આંખે વધારે દેખાય અથવા વધારે સારું દેખાય તે; ઉપનેત્ર. ‘ધડપણમાં ચરમાં લેવાં પડે છે.’ ‘કુંડી નજરનાં પણ ચરમાં હોય છે.’

—‘ચરમાં આવવાં’—થોડું દેખાવું; આંખિ

ઝાંખ મારવી.

—‘ચરમાં ફેકાણે રેવાં’—મિત્રજ—ચુરસો ફેકાણે રેવા.

—‘ચરમાં ફરી જવાં’—ચુરસે થવું; ક્રોધ કરવો.

૨ અદંકાર કરવો.

—‘ચરમાં બેસતાં આવવાં’—ચરમાં આંખને

લાગુ પડવાં.

—‘ચરમે ઢખ’—ચરમાં વગર જેને કંઈ ન સુઝે—

કામ અટકી પડે તે. ૨ થોડું દેખતો.

ચરમેસુલાખ, વિં બેની એક આંખમાં ખોડ હોય તે; બેને ટૂંલાંવાળી આંખ હોય તે; કાણું.

ચસકું, સ્ત્રીં વાહુથી શરીરમાં સ્નાયુ—નસાનું એકા—એક બેચાનું થઈ આવતું તે અથવા વારે વારે એવું દુઃખ થયાં કરે તે રોગ; શૂળ.

ચસકડું, કિં અઠ ખસતું; હાલવું.—‘ગમે તે કરો, હું અહીંથી ચસકવાનો નથી’. ૨ ચસતું. ૩ ડાગળી—પાંસળી ખસતી. ‘ડાગળી ચસકી’ એમ કહેવાય છે.

ચસકાતું, કિં અઠ પગ મોચાવો; પગ આડો ખસી ગયાથી તેમાં ખોડ આવવી. ૨ ખોડાતું; લક્કડું ચાલવું.

ચસકો, પુઠ રઈ રઈને જોસમાં દુઃખ થઈ આવતું તે—

(કાનમાં). ૨ પગ વગેરે મોચાવો તે. ૩ શુભડું પાકતી

વેળા જે દુઃખ થાય તે—ગટકો. ૪ આળો; નખરાંવાજી.

‘તે ભેરીને તેનો ધણી ધણોચ મારે છે તોપણ તેનો

છિનાળ ચસકો જતો નથી’. ૫ પતરાજ; ખરો; મગ-

રખી. ૬ કોઈ વાતનો ઉપભોગ કરવા સારું હેવાના

ઉમડાથી જે ખત રાખવી તે; ચરસ; વાડિયા.

ચસચસાર, અઠ ખૂબ મક્કમ; ચસી ન જાય તેવું.

ચસમપોશી, વિં [ફાં] (ચસમ—આંખ, પોશી

—ખન્ધ કરતું) અખાડા કરવા; અજાણપણું બતાવવું.

૨ મોટા માણસના પગની રજ આંખે ચડાડવી.

ચસમું, નઠ ચરમાં. ચસમું, એકવચન અને અનેકવચન

બંનેમાં વપરાય છે.

ચસતું—સી જતું, કિં અઠ ડખાઢને બેસી જતું (પુળા

કડખ વગેરેનું). ૨ મરવા પડતું; મરી જતું; ધમી જતું.

૩ એકાએક ખોટ—નુકસાન—તોટામાં—પડતી હાલતમાં

આવી પડતું; દુઃખતું. ૪ ખસતું; ધૂડતું પડતું; દૂર થતું.

ચસાવતું, કિં સઠ ખસેડતું; ખસવા દેવું.

ચલુવા, ચારે દિશાએ; સઘળી બાજુએ; ચોમેર.

ચળ, ચળ.

ચળક, પુઠ ચપડલા તારપર જે ચળકાટ તે; ટીકી; ટપકી.

ચળકચળક, અઠ ઉપરા ઉપરી ચળકવાં કરે તેમ.

ચળકતું, વિં ચળકે તેવું; ઝળકતું; તેજ મારતું.

ચળકેતું, કિં અઠ થોડીવાર પણ ટકે તેવો પણ ધાણું

કરીને ઉજળો પ્રકાશ આપવો. ચકચકવામાં રઈ રઈને

પ્રકાશ પડે, એક કીરણ જાય તે બીજો આવે તે

ચળકવામાં કરતો કીરણ પડે; ઝળકતું; તેજ મારતું;

દીપતું; ઓપતું; શોભતું.

ચળકાટ, પુઠ ચળકતું તે; ઝળકાટ; ચકચકાટ; રેશની.

ચળકારો, પુઠ ઝડપથી ચળકેલું તે; ઉતાવળો પ્રકાશ; તેજ.

ચળકી, સ્ત્રીં ચળકાટ.

ચળકીખન્ધ, વિં તરતના પાડેલા નવાજ ટકુશાળ-

માંથી આણેલા.—(રુપિયા, સિકા.)

ચળણ, ચલણ.

ચળણી, ચલણી.

ચળવચળ, સ્ત્રીં વારંવાર હાલ્યા કરતું તે. ૨ ચળવળ.

ચળવણી, સ્ત્રીં ઉચલ પાથલ કરતું તે; ફેરફાર—

અહીં તહીં કરતું તે.

ચળવળ, સ્ત્રીં અખ—નિરાંત નહિ એવી જે ગભરાટની

હાલત તે; ચટપટી; વલવલ; બેચેહેની; જીવનું તલ-

પાપડ થતું તે. ૨ જગૃતિ; ચાલતું—થતું કામ.

ચળવળયું, કિં અઠ કંઈ કરવાને માટે આતુરતામાં

હાલતું.—‘તેના હાથ ને તેની જીભ ધણી ચળવળે છે.’

‘તે માંદો બચારો અહીંથી તહીં ચળવળે છે’.

ચળવળાટ, પુઠ ચળવળ.

ચળવું, કિં ૫૦ એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ખસવું—
અહ વગેરેનું. ૨ વિચારમાં ફરવું; ડગવું. ૩ વચનથી
ફરવું. ૪ પાતિતલથી ભ્રષ્ટ થવું; શીથળનો ભક્ષ કરવો.
૫ અક્ષલ ખસતી; ડાગળી ચસકવી. ૬ ધર્મભ્રષ્ટ થવું.
૭ આડે રસ્તે—હઠની પેલીપાસ ઉતરી પડવું; ખગડવું;
અતીતિમાન થવું; વણ્ડી—વહી જવું.

ચળાં, પુઠ ખેવફૂર; ચરફલ. ૨ નીતિ રહિત. ૩ ઉદ્ધત.
ચળાઈ, સ્ત્રી ૦ છાપરું—લોટ ચાળવાની મનૂરી. ૨
ચળામણ.

ચળાચળ, વિઠ ચળ ને અચળ; જડ્જમ ને સ્થાવર.
ચળામણ, ન૦ લોટ ચાળતાં પાછળ રે તે; યુલું. ૨ ચળાઈ.
ચળામણી, સ્ત્રી ૦ લોટ—છાપરાં ચાળવાની મનૂરી.
ચળાવવું, કિં ૨૦ ચળે તેમ કરવું—(વિચારમાં—
નીતિમાં—ધર્મમાં); ડાગવું; વિચાર ફેરાવવો; આડે
રસ્તે ઉતારી પાડવું. ૨ ચાળે તેમ કરવું. આડે
ચળાવવો; છાપરાં ચળાવવું વગેરે.

ચળાળ, વિઠ જ્ઞેષ્ઠે તેથી વધારે બંધું રેવું—હોવું તે.
'હળની અણી ચળાળ છે'. એનું ઉલટું શેવું.

ચળિત, ચલિત.

ચળુંકરવું—દેવું, કિં ૨૦ ખામને મોડું ધોવું.

—'ચળું પાણી'—એડું મોડું ધોવાનું પાણી.

ચળેલ, વિઠ જેનું મન સ્થિર નહિ તે; વિચારમાં
ફરવું; ઉડલ તબિયતનું. ૨ આડે રસ્તે ગયલું; વળ્ડલ.
૩ મોડું; ઘેલું; ડાગળી ખસેલું. ૪ એક ઠેકાણેથી
બીજે ઠેકાણે ખસેલું—અહ વગેરે.

ચળેલું, ચળેલ.

ચાઈ, સ્ત્રી ૦ કપાળે અથવા બે ભવાંની વચમાં ધણોજ
નાનો જે ચાંદસો તે—ધણું કરીને છોકરાંઓ ખેલે છે.

વિઠ અસિયાણું—શીકું પડી જવું તે; શરમ લાગવી તે.

'મેં તેને ચાઈ કરી નાખ્યો'.

ચાળણું, ન૦ હાથમાં ચાર આંગળાં સાથે રાખી વાળીને
ખનાવેલો જે આછો ખાડો તે અથવા તેમાં માય
તેટલું જે પાણી વગેરે તે. વિઠ થોડુંક; જરાક; લગાર.

ચાંચ, સ્ત્રી ૦ [સંઠ ચઝ્યું] પક્ષીઓને, મોડાંપર સીધું
અથવા વાંકું અને અણિયાળું નાનાં સિંગડાં જેવું
જે હોય છે તે. પક્ષીઓ ચાંચવતે પોતાનો ખોરાક
ધરે છે અને પછી મોડામાં ઉતારે છે; શત્રુચક્ષી
પોતાનું રક્ષણ પણ કરે છે. ૨ પક્ષીઓની ચાંચ જેવો
હર કોઈ વસ્તુનો બાર પડતો જે અણીદાર ભાગ તે.—
માથાની પાધડીની ચાંચ, પગના જોડાની ચાંચ વગેરે.

—'ચાંચમાં લેવું—ઘાલવું'—કચડી નાખવાની
તૈયારી કરવી; નુકસાન કરવાનો ઇરાવ કરવો. ૨ નિશ્ચય

કરવો (નુકસાન કરવામાં). 'નહિ તો ગઢ લંક લૂંટ્યો,
મનો આપ કોલ ખૂટ્યો; રહેવો જય રામ નામ, કાલ
લિયો ચાંચમે' (અક્ષરવિષ્ટિ).

ચાંચલ્ય, ન૦ ચક્ષુળતા; ચપળતા.

ચાંચડ—ણ, પુઠ દુર્ગન્ધીથી પેદા થતો એક જાતનો
ઘણો ઝીણો ઉડતો જન્તુ. એને બે આંખ, છ
પગ ને એક ડબ્બ હોય છે. એ ઘણી ઝડપથી ઉડી
જાય છે અને હાથમાં આવતો નથી. એ મચ્છરની
પેડું ચુંચું કરતો નથી. 'ચાંચણ માકણ જૂ ને જતી,
એ માચ્છાનું પાપજ નથી'.

—'ચાંચડની પેડું ચોળી નાંખવું'—ઘણીજ
સેલાઈથી મારી નાખવું—હરાવવું.

ચાંચવો, પુઠ ખોદવાના કામમાં આવતું ચાંચના આકારનું
લામ્બા સીધા હાથવાળું જે વાંકું જડાં લોડાંનું
અણિદાર હથિયાર તે. બે તરફ લોડાંનાં પાંખાં
હોય છે તે પણ. ૨ ચાંચિયો.

ચાંચિયો, પુઠ દરિયામાં ચાલતા વાણને ધરી—પકડી હુંડી
લેનારો; દરિયાઈ હુડારો—ચોર. ૨ જુજરાતની પશ્ચિમ
તરફ અને કચ્છમાં વસનાર કેટલાક લોક લામ્બી ચાંચની
છાપરાં ઘાટની પાધડીયો પેરે છે તે; છાપરિયો.

ચાંચું, ન૦ ચાં કે ચું અથવા કોઈ પણ એકાદો
અક્ષર. 'ખખરદાર, ચાં કે ચું બોલ્યો તો તારી વાત છે'.

ચાંદ, પુઠ ચન્દ્ર; ચાંદો.

ચાંદણલું, ચાંદરણું.

ચાંદની, સ્ત્રી ૦ ચન્દની. ૨ અજવાળી રાત.

ચાંદબીજ, સ્ત્રી ૦ જે સુદ બીજે નવો ચાંદ દેખાય છે તે.

ચાંદરડાં, તારાઓ.

ચાંદરણી, વિઠ ચાંદની.

ચાંદરણું, ન૦ ચન્દ્રનો પ્રકાશ; ચન્દ્રથી ગૃધ્વીપર પડતું
જે અજવાળું તે.

ચાંદરાત, સ્ત્રી ૦ અમાસ પછી જે સુદ બીજે—જે
રાતે નવો ચાંદ ઉગે છે તે; ચાંદબીજ. મુસલમાન
લોક જે દારૂ ચાંદ દેખાય છે તેને બીજે દારૂથી નવો
મહિનો ગણે છે. [લેસ—પાંડો].

ચાંદરું, વિઠ જેના કપાળમાં ધોળો ડાઘ હોય તે

ચાંદલિયો, પુઠ ચાંદો; ચન્દ્ર. 'ચાંદલિયો ચૂંટીરે મા
મારા હાથમાં આપો' (નરસી મેતો). ૨ ચાંદલો.

૩ સારામાં સારું; સર્વોત્તમ.

—'ચાંદલિયે ચોંટવું'—પાલવે પડવું; કોઈના આગ્રહે
હંમેશ રેવું. 'તું મારે ચાંદલિયે ચોંટ્યો, સારા મુર-
તમાં સામળીઓ' (નરસી મેતો).

—ચાંદલિયો ચૂંટવો'—મોટો શ્રીમંત માણસ—
પર (વકોક્તામાં). 'એમને ચાંદલિયો ચૂંટવો છે
તેથી કન્યાને મોડું બેરું કીધું છે'.

ચાંદલો, પુઠ સ્થિતિને કપાળે જે જડાય ધરેણું મુકવામાં આવે છે તે; ટીકા. ૨ કપાળ વચ્ચે જે કડું, ચન્દન લગાડવામાં આવે છે તે. ૩ સ્થિતિને કપાળે અખરખ પિત્તળ વગેરેના રક્તદાર જે ચોડેલા જોવામાં આવે છે તે (ચન્દના આકારની કોઈ પણ વસ્તુ). ૪ કપાળે ચાંદલો કરીને જે ભેટ—અક્ષીસ આપવી તે—ભુગર્ગ, રોકડ નાણું વગેરે—લગન જોનોઈ અધરણી વગેરે શુભ કારજમાં.

—‘ચાંદલો કરવો’ એનો અર્થ આ પણ છે કે નકામું આપી દેવું. ૨ વિવાહ કરવો.

ચાંદતું, વિઠ બોધલું; થેલું; ભોળું. ૨ ગાંડું. ૩ પ્રપક્વી. ચાંદાથાળી, સ્ત્રી નાની થાળી (છાકરાંની).

ચાંદી, સ્ત્રી જેના શિક્ષા ન પાડેલા—ઘાટ ન ઘડેલા એવું લમડી—પતરાં—ગઢા આકારમાં જે રૂપું તે. ૨ શુદ્ધ રૂપું. ૩ શુદ્ધ રૂપાં જેવી દેખાતી સફેત જે વસ્તુ—ખાખ તે.

—‘ચાંદી કરવી’—સફેત ખાખ—રાખ કરી લાખવી. ૨ સમૂળે નાશ કરવો. ૩ હોઈયાં કરવું; ખાઈ જવું.

ચાંદી, સ્ત્રી દરદથી ચામડી જતી રૂઠિને માંસ દેખાય તેવું જે નાનું સરખું ગોળ ચાકું તે. ૨ એવી રીતનું જે દરદ ઈન્દ્રીપર—ઢોંઢાણે થાય છે તે. ‘ચાંદી થવી—પડવી’ એમ કેવાય છે.

ચાંદું, નઠ દરદથી ચામડી જતી રૂઠિને માંસ દેખાય તેવું નાનું અથવા મોટું જે ગોળ ચાકું તે—પાકતું પાકેલું કે રૂઝાતું.

—‘ચાંદાં શોધવાં—ખોળવાં’—કોઈની વર્તણૂકમાં ખામી ડાઁડવી—શોધવી; છિદ્ર શોધવું તે.

ચાંદુડિયાં, નઠ ચાળા; ઢોંગ, નખરાં.

ચાંદો, પુઠ ચન્દ; ચાંદ. ૨ ઘોડા બળદ ગાય ભેંસ વગેરેને કપાળે જે ચન્દ્રાકાર લાન્છન હોય છે તે. ૩ છિદ્ર; એખ. “કાક તણા કટમની હોય તે જનના ચાંદા બુએ” (છાટમ).

ચાંદણી, સ્ત્રી ચાંદની.

ચાંપ, સ્ત્રી અનુક પિસ્તોલ વગેરેના જે ભાગ ડાખાથી આગ પેદા થઈ તે ધ્રુટે છે તે. ૨ કમાન; જે ભુગતીથી વસ્તુ ડચાય તે પાછી ઉચકાય તે. ૩ ડાખે તંવો સજો; કળ. ૪ ડાખ; અફોશ; અટકાય; લગામ; ધાક; સત્તા. ૫ સાન કરવી; ચેતવવું તે; ઉસકરણી. ૬ લાગ; ચોટ. ૭ ઝાડની ડાળને વાંકી વાળી ભોંધમાં દાટવી તે. ‘ચાંપ ધાલવી’ કેવાય છે. ૮ કમાનવાળો ચીમટો; દુઃખ દેવાનું હથિયાર.

—‘ચાંપ કરવી—દેવી’—કોઈને ઉસકરવું. ૨ દખાવવું, ધમકી આપવી.

—‘ચાંપ ચડાવવી’—અંદુકનો ઘોડા ચડાવવો.

—‘ચાંપ પાડવી’—અંદુકનો ઘોડા પાડવો; અંદુક ફેડાવી.

—‘ચાંપરાખવી’—કાળજી રાખવી; તપાસ રાખવી.

૨ કામ કરવાની તૈયારી કરવી. ૩ ઉતાવળ કરવી. ૪ દખાણ રાખવું; ઠોક રાખવી.

ચાંપણ—ણી, સ્ત્રી ચાંપતું—ડાખતું તે; ડાખ. ૨ ઉસકરણી; પંદિ રૂઠિને મદદ કરવી તે. ‘તેને પછવાડેથી ચાંપણી થાય છે’. ૩ ઉપકાર—વગ—પૈસાથી કોઈને શરમમાં નાંખવું તે.

ચાંપણિયું, નઠ રાંપના લોઢિયાની ઉપરનો ગળ દોડ ગળનો લાકડાનો જે દોડા તે.

ચાંપણું, નઠ કાપડ વણવાનું એક હથિયાર—સકશ્નો; ડાખવાના કામમાં આવે છે તે.

ચાંપતી, વિઠ આકરી; સખત; તાકીદની. ‘ચાંપતી ઉધરાણી’.

ચાંપતું, વિઠ સખત; તાકીદતું; ભુરસાદાર; ઉતાવળનું; એકદમ થવું. ‘ચાંપતા ઉપાયો’.

ચાંપલસિયું, ચાંપલું.

ચાંપલાવેડા, પુઠ ધણી ચાપાચીપી; સપ્રાઈ. ૨ પેતાની હોશિયારી બતાવવાને વગર અર્થનું વચ્ચે વચ્ચે બોલ્યા કરવું તે. ‘બેસ બેસ, બળ્યું તારું ડાખણ, નકામા ચાંપલાવેડા ન કર’.

ચાંપલું, વિઠ ધણી ચાપાચીપ કરનાર; ચાંપલાવેડા કરનાર. ૨ જેના પગનાં તળિયાં સપાટ—જમીનને અડતાં હોય એવું માણસ.

ચાંપતું, કિં સઠ ધીમે ધીમે ઊંક વળે—ગ્રેમ જગે તેવી રીતે ડાખવું—(શરીર); પગ ડાખવા—પગોટવા. ૨ સારી પઠે નેરથી ડાખવું—એથી, જે ડાખી હોય તે વસ્તુના ભેંચો નિકળી જાય છે અથવા તે વસ્તુ છેક નાની થઈ જાય છે. ૩ લાંચ—રસવત આપવી; શરમમાં નાખવું. ૪ સાનમાં ફેવું; ચેતવવું; ઉસકરવું. ૫ ખુણામાં ડાખી ધાલવું. ૬ ડામ દેવો. —‘ધગધગતો ચાંપવો’ એમ કેવાય છે. ૭ ખન્તથી આકરી ઉધરાણી કરવી તે. ૮ ચાંપી જીવું; તપાસવું; ડાખીને જીવું; કુઈ જીવું. ‘ચોખા ચાંપી જોવા’—‘પેલાને આગળથી ચાંપી જોજે, આપણા વિચાર તરફ વળે તેવું લાગે તો પછી બે વાત ફેળે, બાકી પેલેથીજ અણું ભાલડી આવીશ નહિ’. ૯ જલદીથી જાય—દોડે તેને સાર બળદ ઘોડાને સારી પેઠે હાંકવા—ડાખીને ચલાવવા. ‘ચાંપી મૂકવું—મારવું’ બોલાય છે. ૧૦ જલદી

નારી જનું. ૧૧ આપનું. 'એને મૂઠી ચણા મમરા ચાંપ, એટલે રડતો છાનો રહે.' ૧૨ કેવું; કપકા દેવો. 'જ્યારે બે બોલ ચાંપ્યા ત્યારે જરા નરમ પડ્યો'.

ચાંપું, નં ૧૭૫૨ જળમંત્રી ગોટલીવાળો જે ગર તે. એ કાચું એમનું એમ અથવા કાચું થી સાથે અથવા સાંતળીને ખાવામાં આવે છે. ૨ એક જાતનો છોડ અથવા તેનું ફૂલ—ચરપો. ૩ નાકની વિટલી—વાળી—નથમાંના જે ચાંપાકાર સોનામાં વચ્ચે હીરા ને તેની આસપાસ માતીયા વળાડવામાં આવેલાં હોય છે તે. ૪ માથે ચાક ઉપર ધાલવાનું સોના રૂપાનું ચાંપા આકારનું જે ઘરેણું તે.

ચાંદલાવેવાર, પુ ૦ પગરણે એક બીજાને ત્યાં ચાંદલા કરી જમવાનો જે વેવાર તે. ૨ શુભ પ્રસંગે ફક્ત ચાંદલા કરનારને જ જમાડવાનો વેવાર તે. ૩ ફક્ત જમવા ખાવા ને ચાંદલા કરવાનો જે સમ્બન્ધ તે—બીજાને કંઈ સમ્બન્ધ નહિ. ૪ એકલા ચાંદલા કરવાનો જ સમ્બન્ધ તે.

—'ચાંદલા થવો' એટલે તુક્કાન થવું, દષ્ટ થવો. 'એને કચેરીમાં ૧૦૦ રૂ. તો ચાંદલા થયો'. ૨ સગાઈ થવી; વિવાહ થવો. 'ત્રીકમલાલના છોકરના ચાંદલા થયા'.

ચાંદલા, પુ ૦ ચાંદલા.

ચા, સ્ત્રી [૧૧૦] એ નામના છોડવાનાં ઝીણાં સુકવેલાં પાતરાં. ચા ધણું કરીને બે જાતની હોય છે, કાળી ને લીલી—એ છોડ અસલથી ચીન જવાનમાં જ અને થોડુંક થયું દક્ષિણ અમેરિકા ને હિન્દુસ્તાનમાં ઉગે છે. ૨ એ પાતરાં, ગરમ પાણીમાં નાખેથી પલળીને તે તળે બેસે છે પણ તેનો કસ પાણીમાં આવે છે અને એ કાવો સુરત તબીયતને ચાલાક કરે છે—વાને હકાવે છે—અછરણ પચાવે છે તે. ૩ ઇચ્છા; મરણ. પુ ૦ હેત; રનેહ; પ્યાર.

—'ચા પીવી' એટલે ધડીયાળ બન્ધ થઈ જવું; બગડી જવું; ખોટો વખત અતાવવો. ૨ કાંઈએ કહેલી હકીકત ખોટી છે એમ બણી તે તરફ તિરકાર અતાવવો. 'જા જા ચા પી, એ ગપ ક્યાંથી લાગ્યો?'

ચાઉસ, પુ [૧૧૦] લશ્કરમાં ડમકા નિશાણ વગેરેની ટુકડીનો જે સુખી તે. ૨ રાખેલા સિપાઈઓનો જમાદાર.

ચાક, પુ ૦ એક જાતની સફેદ નરમ માટી—ખડી; સફેદો. નં ૦ ચક; પૈકું; ચક્કર. ૨ કુંભારનું વાસણો ઉતારવાનું ચક્કર. "શું ઘડો કે ઘેડ ઉતરશે, ચાક ઉપર હણુ પેડા છે" (સામળ). સ્ત્રી ૦ ચિના અખોડાનું સુના રૂપાનું ઘરેણું—ચાક ગોરિયાં કેવાય છે. 'ચાક ધાલવી'.

—'ચાક ચડાવવું'—ફળેત કરવું. ૨ ચકની પેટ ગોળ ફેરવવું; ડોલાવવું. 'જગત ભય પામે ખાણની હાકે, ખાણે પૃથ્વી મહાવી ચાકે' (પ્રેમાનંદ).

—'ચાક થવું'—જગત—સુરતી ઉડી ગઈ હોય તેવું થવું. 'તબિયત ચાક થઈ'. [૧૨૩].

—'ચાક લેવો'—અણી ઉપર ગોળ ચક્કર ચક્કર

—'ચાક-કે ચડવું'—લોકમાં વાત ચાલવી; ગવાવું; ફળેત થવું; વગોવાવું. ૨ ફરવું; તળે ઉપર થવું; ૩ મનનું અસ્થિર હોવું; ચગડોળે ચડવું. ૪ ભમવું; ડોલવું. બેભાન થવું.

ચાકટ-ણ, ચાકળી.

ચાકર, પુ [૧૧૦] કાળીના લોકમાં રૂઈ તેનું કામ કરનારો જે માણસ તે; મેનતના બદલાને માટે તાબે રૂઈ શેડનું કરમાવેલું કામ બજાવનારો; પગાર આપી કામ કરવા રાખેલું માણસ. શેડ—સેવા કરાવનાર અને ચાકર—સેવા કરનાર. જુદાં જુદાં કામપરથી જુદી જુદી પાયરીના ચાકરો હોય છે. ૨ ખરી ભક્તિથી આત્મામાં રૂઈ સેવા કરનારો; સેવક; ભક્ત. ૩ ગુલામ; જાત વેચીને તાબે રૂઈ જીવતાં સુધી સખતી વેડીને કામ કર્યાં કરનારો. ચાકર શબ્દ જિંચા ધનધાને પણ લાગે છે ને નીચાને પણ લાગે છે. 'ચાકરને ઘેર ચૂકર ને તેને ઘેર પેચખાના'.

—'ચાકર નફર'—જિંચા નીચા દરજ્જાના ધણાક ચાકર.

ચાકરડી, સ્ત્રી ૦ ધરનું કામકાજ કરનારી પ્રેરી; દાસી.

ચાકરિયાત, પુ ૦ ચાકરી કરનારો; દાસ. વિ ૦ ચાકરી કરવાના બદલામાં મળેલું; ચાકરિયું (સરકાર—રજવાડામાં ચાકરીના બદલામાં જમીન વગેરે જે પસાયતું મળેલું તે).

ચાકરિયું, નં ૦ ગામની ચાકરીને પેટે સરકાર જે જમીન—ખેતર આપેલું હોય તે.

ચાકરી, સ્ત્રી [૧૧૦] ચાકરનું જે કામ તે; સેવા; ખિજમતદારી. ૨ ચાકરીને જે દાલત તે; દાસત્વ. ૩ ચાકરીના બદલામાં જે પગાર નાણું તે. ૪ માવજત; બરદાસ્ત; સારવાર (માંદા માણસની). ૫ ફરજ; ધર્મ; કર્તવ્ય; ફેણ. ૬ મેનત; ઉલોગ; ધંધો; 'ચાકરી કરે તે ભાખી પામે'; 'ચાકરી સખએ આકરી'; 'ઉત્તમ ખેતી, મધ્યમ વેપાર, કનિજ ચાકરી ને નિદાન બીખ'.

ચાકલો, પુ ૦ કાંચળી ઉપર રેશમ—કસબની મુકેલી એક તરેહ.

ચાકળ-બોણ, સ્ત્રી ૦ એક જાતનો સાપ. એને બે મોંડાં કેવાય છે.

—'બે મોંડાંની ચાકળ'—હમણાં કંઈ બોલે અને ધડી પછી કંઈ બોલે તે.

ચાકળી, સ્ત્રી ૦ ગાગેરના આકારની નાની ધુલ્લી. એ ઉપર શુભ કાર્યમાં રચાવેલી ટોપલી મુકવામાં આવે છે. ૨ ચુને ઘોળેલી ચાર ધુલ્લી—કન્થાના ઘરનાં લગનને દ્રોર વરને નવાડવાને લાઠ જાય છે તે. ૩ ગરગડી.

આક્રોશ, પુ એ ગોળ લાકડાંપર રેટલી—રેટલા—પોળી—પુરી વણવામાં આવે છે તે; આખ-ગિયો. ૨ કુવા વાવ વગેરેના મોલ સાથે જડેલાં જે આડાં ગોળ પાટિયાને આધારે કોસ ખેંચવામાં આવે છે તે; મોટી ધરેડી. ૩ ચામડાંની ગોળ ગાદી; સાંગામાત્રીપર નાખવાની ઉન ભરેલી ગાદી. ૪ બાજુ કરતાં સેજ ઊંચી લાકડાંની ગોળા બાજુ જેવી એક.

ચાકી, સ્ત્રી પિત્તળ લોડાં વગેરેના અથવા ચામડાને ગોળ આકારનો ચપટો કકડો (ગાડીના પૈડાં વગેરેની ચાકી). ૨ ખાડામાં કપડાંને કકડા પાથરી ઉપરથી રેડી હારેલા જે ગોળ તે. 'ચાકીનો ગોળ'. ૩ તમ્બાકુની જુડીયોનો સિંચેલો જે દગ તે.

ચાકું, ન ચોખ્ખો નાનો પાતળો કકડો તે—(ગોળ-પાપડી વગેરેનું). ૨ ચકતું.—(દહી વગેરેનું). ૩ ખજુરનું વાટિયું. ૪ ગચિયું; ઢેંચું.

ચાકું, પુ **સ્ત્રી** કલમ—પેન-પેન્સિલ ધરાવતું લોડાંનું ઝોળર; ચપ્પુ; છરી.

ચાખ, સ્ત્રી આંખ; નેત્ર. "લાખવી હા જવ દાખવી ના નવ, રાખવી રૂઠિત ચાખ અશાંએ" (વક્ત્રલ).

ચાખડી, સ્ત્રી પાવડી.

ચાખણું, ન ચાખતું તે.

ચાખતું, કિં સં [સં ચપ્—ખાતું] જીભની મારફતે જાણતું; કોઈ ચીજને જીભ ઉપર લગાડતાં જે લાગણી થાય તે સમજવી; સવાદ લેવો—તપાસવો. ખાટો—ખારો—કડવો—કટાણો—તીખો—મીઠો—મોજો—દરમાં વગેરે સવાદ જાણવા. ૨ થોડુંક—જરા ખાતું. ૩ સુખ વગેરેનો થોડો ધણો અનુભવ કરી લેવો. ૪ લેહેજત લેવી; રસ સમજવો.

ચાખગિયો-ગો, પુ ચાકળો; આખગિયો.

ચાગલો, પુ માનીતો; લાડકવાયો.

ચાચર, પુ [સં ચત્ચર] મગડપની બાર જે ખુલ્લો ચોક તે. ૨ ચકલો.

ચાચરિયાં, ન ચકલાની દેવીના ગણો.—લગનને ચોથે આઠમે દાંડે ચકલાની રક્ષણ કરનારી દેવીનું પૂજન કરી તેને બલીદાન આપવામાં આવે છે તે પછી તેના ગણોને પુજવામાં આવે છે. એ ગણોને બદલે ચાર દિશાએ ચાર સમુદ્ર કોડિયાં વગેરે મુકવામાં આવે છે અને પછી આક્રેકની પાછળ પાણીની ધાર કરી અક્રેકને પુછવામાં આવે છે કે 'ચાચરિયાં ચાચરિયાં તમે કોની વરતે (કોની વાત કહેવને સાર) આપ્યા', તારે પાસે ઉભો રેનાર કોઈ માણસ (ગણનો પ્રતિનિધિ) બોલી ઉઠે છે કે 'ફલાણાને સાર' (એમાં પરજીનારના કોઈ સગાનું નામ હોય છે). 'તે ફલા-

ણાએ શું કીધું?' જવાબ—'ન્યાત તો સારી જમાડી પણ ધર પ્રમાણે દક્ષણ તો ન આપી, હસો રે ભાઈ હા હા' (એમ ચાર સવાલ જવાબ થાય છે). ચાચરિયાંમાં ધણું કરીને—મજકરી—હસવાનું હોય છે. કેટલાક આમ બોલે છે. 'ચાચરિયાં રે ચું ને ફલાણાએ ઘી પીરસતાં કોસર કીધી એ શું? હસો રે ભાઈ હા'.

ચાચા-ચો, પુ ખાપનો ભાઈ; કાકો.

ચાટ, વિ ખસીયાણું. 'ચાટ પાડું'. ૨ કૂતરા વગેરેને ખાવાનું નાખવાનો ખાડાવાળો પત્થર. 'કૂતરાની ચાટ.' —'ચાટ પાડું'—ખસીયાણું પાડું; શરમાવી નાખું.

ચાટકો, ચટકો. [કરે તેવું છોકરું.

ચાટણિયું, વિ ધણું લાંચિયું. ૨ ધરિયે ધડિયે ખાખા **ચાટણું, ન** નાનાં બચ્ચાને જે ચટાડવાનું તે.—ઘીમાં, સાકર ઝેળથી બદામ ભેળી ચટાડવામાં આવે છે તે.

ચાટણું, ન મોડું જીવાની ખાપ; આરસી; દરપણ. ૨ સ્ત્રિનું ધરણું. ૩ મોડું. (તિરસ્કારમાં).

ચાટલો, પુ રૂપિયો (કપટાળાથી બોલતાં). ૨ મોડાનો ચેહેરા (તિરસ્કારમાં).

ચાટણું, કિં સં દીલા—ધાડા પદાર્થને આંગળીએ કરી જીભપર મુકવો અથવા જીભથી લેવો; જીભે રસકસ મોમાં લેવો. મધ ચાટવું; મલાઈ ચાટવી વગેરે.

ચાટવો, પુ લાકડાંનો કડછો.

ચાટું, વિ સુંદર; મધુર; સ્પષ્ટ ભાષણ. ૨ મિથ્યા સ્તુતિ. ૩ અતિ રમણિય.—કાર, મિથ્યા સ્તુતિ કરનાર; ખુશામતિયો.

ચાટુડી, સ્ત્રી બધી બાબતમાં મોડું ધાલી ડાપણ ડોળનારી અને લામ્બી લામ્બી વાત કરનારી; ચિંપા-સિયેણ. ૨ ખાવાની ધણી લાલચુ. (સ્ત્રી).

ચાટુંકું, વિ લાલચું; ચિખાવણું.

ચાટુડો, પુ ખાવાનો ધણો લાલચુ (પુરુષ). ૨ ખુશામતિયો. ૩ દોડણિયો; ચિપાસિયો; ચિખાવલો.

ચાટું, ન ધા—દરદ—ચુમકું રાખા પછી તે ટેકાણે—ચામડી ઉપર જે ગોળ અથવા લામ્બી પસરેલી જે નિશાણી પડી રૂઈ હોય તે—'તેને શીતળાથી બધે શરીરે ચાઠાચાઠાં પડી રૂંપાં છે.' ૨ મારથી—જાણથી જે સજો—ડાધ પજા હોય તે; ચામડું.

ચાડ, સ્ત્રી ખત્ત; ચાનક; ચિવટ.

ચાડિએણ, સ્ત્રી ચાડી—ચુગલી કરનારી સ્ત્રી.

ચાડિયું, વિ ચાડી ખાનાર; એકની વાત બીજાને ફેનાર.

ચાડિયો, પુ જેને ચાડી—રાવ ખાવાની, નિન્દા—બદગોઈ કરવાની—આળ ચડાવવાની ટેવ હોય તે; ચુગલીખોર. ૨ ભુંડે કર્મે પ્રખ્યાત થયેલા પુરુષના

નામનું—ગામના પાપનું, એકાદું ધણાજ ખરાબ ચેહે-
રાનું પુતળું કરેલું હોય અથવા કાઠી દાટી તે ઉપર
ખાસકું બેરવેલું હોય અથવા ઝાડે વાડે ઝાડુ—
ખાસકું બેરવેલું હોય તે. ૩ ખેતરમાં પક્ષીઓ
નુકસાન ન કરે તેને સાર એક ઉભી લાકડીને બીજી
નાની લાકડી જોડેથી આડી બાંધી લઈ એ આડીના
બે ભાગને ચિથરાં વિટાળી ઉભીને માથે ચૂનાથી
રૂંદેલું અથવા એમનું એમ માટલું મુકેલું હોય અથવા
ચિથરાં વીટાળી જીડું ડોચકું કર્યું હોય તે—(પક્ષી-
ઓને બિવડાવવાને). કેટલેક દેશોએ મુએલો કાગડો
અથવા એનું બીજું કાઈ પક્ષી લટકાવી રાખવામાં
આવે છે. ૪ છેકળ સુકલકડી હાડકાં ચામડાં દેખાતાં
હોય અને આંખમાં કુવા પડી ગયલા હોય એવો
જે વિચિત્ર બીક લાગે તેવો પુરુષ.

ચાહી, સ્ત્રી કારણસર અથવા વગર કારણે કાષ્ઠએકનું
ભૂંડું બીજા ધણાઓની આગળ બોલવું તે અથવા
બોલવાની જે ટેવ તે; કાનાથી એકની છાની વાત
બીજાને ત્યાં બીજાને ત્યાંથી જિજ્ઞાસે ત્યાં એમ ચલા-
વવી તે; એકને વિષે ધણીએક નકારી વાત ઉરાડવી
તે; ચુગલી; નિન્દા; બદગોઈ; ગીખત; નાલાસી.
૨ ગોઠણના બે અછોડાની વચમાં ગોથો મુકવાને
સાર આસરે આંગળ ત્રણેકનું સુતરનું મુંથેલું છાછરા
ખાડાવાળું જે હોય છે તે.

—‘ચાહી ખાવી—કરવી’—કાષ્ઠની નાલાસ—
બદગોઈ કરવી. ૨ એકની છાની વાત તેને નુકસાન કર-
વાને બીજાને કેવી. ચાહીચુગલી પણ બોલાય છે.

—‘ચાહીખોર’—ચાહી કરનાર.

ચાહું, નં ગોઠણની ચાહી. ૨ વચમાં ખાડાવાળું
દીવાનું માથું, જે ઉપર કોડિયું મુકવામાં આવે છે
તે; દિવાની અડધી પોણીએક લખ્યાઈ ઉપર દિવાનું
કોડિયું મુકવાને જરા બાર આડું ફાડેલું જે ઠામ તે.
૩ કદરૂપું—બદસુરત મોડું; નહારો ચેહેરો; ડાચું.

ચાણાખ્ય, પુ [સં] એ નામનો પુરુષ. વિં ૭ કપટ
કળામાં કુશળ—આહોશ—હોશિયાર. ૨ ચતુર. નં
જુદા જુદા ગ્રન્થોમાંથી નીતિરૂપ દૃષ્ટાન્તો એકાં કરી
રચેલો જે ગ્રન્થ તે.

—‘ચાણાખ્ય નીતિ’—કપટ નીતિ.

ચાણડલ, [સં] ચણડાળ.

ચાણણી, ચારણી.

ચાણણો, ચારણો.

ચાતક, કૃ [સં] એક જાતનો પક્ષી. એને વિષે કે-
વાય છે કે એ, વરસાદનાં પડતાં પાણી સિવાય
બીજું કંઈ પીતો નથી; ચોમાસાના સ્વાતિ નક્ષત્રના
વરસાદના પાણી વગર એની તરસ જાતી નથી—

ને એટલા માટે એ ધણું કરીને હમ્મમેશનો તરસ્યો
કેવાય છે. કેટલાક કેછ કે એને ગળે કાણું છે માટે પાણી
પીવાતું નથી, માત્ર ઉપરથી વરસાદનું પાણી પડે તેજ
તેના પેટમાં જાય છે. આતુર માણસને એ પક્ષીની
ઉપમા આપવામાં આવે છે, તેમાં વિરહિણીની આતુ-
રતાને ચાતકની આતુરતા સાથે સરખાવી છે;
બપૈયો; પપૈયો.

ચાતરવું, કિ ૨૦ ફેરવવું; ચળાવવું; ખસેડવું. ૨
જુડું પાડવું. ૩ ભાગ કરવા. ૪ ડગલું ભરવું. “ચાખે
તો ડગ કેમ ચાતરે, એવો માયારૂપ રસાળર”
(બોલે ભગત).

ચાતરી, તરાંગ.

ચાતુર, ચતુર.

ચાતુરમાસ, પુ [સં ચાતુર્માસ્ય] વરસાદના ચાર
મહિનાનો જે કાળ તે; ચોમાસું. આશાડ, શ્રાવણ,
ભાદરવો તે આશો અથવા આશાડ સુદ ૧૦ થી તે
કારતક સુદ ૧૦ સુધીનો કાળ. વર્ષા ને શરદ એ
બે ઋતુઓ.

ચાતુરી, ચતુરાઈ.

ચાતુર્ય, નં [સં] ચતુરાઈ.

ચાતુર્વર્ણ, નં બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ
ચાર વર્ણોને જે સમુદાય તે.

ચાતુર્વર્ણ્ય, નં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, અને શૂદ્ર એ
ચાર વર્ણ. ૨ એ ચાર વર્ણ સંબંધીનું જે તે; એ
વર્ણોનો ધર્મ. [જાણનાર.

ચાતુર્વિધ, પુ ચાર વેદ જે ભણેલો છે તે; ચાર વેદ

ચાતુર્વેદી, પુ ચાર વેદ જાણનારો. ૨ બ્રાહ્મણોમાં
એ અટક છે.

ચાદર, સ્ત્રી [કાં] બિજાનાંપર પાથરવાનું ઘોયલું
જીંડું સફેત કપડું. ૨ મુડાં ઉપર ઓરાડવાનું કપડું.
૩ સ્થિત ને પથરાયલું દેખાતું પાણી. ૪ ધૂલ ગુંથીને
બનાવેલું જે મોડું ચાદર જેવું તે (દુલ્હની ચાદર).

—‘ચાદર ઓડવી’—દેવાળું ફાડવું—ફૂંકવું. ‘જે
હુંડી પાછી ફરશે તે દેવાળું ફેલાશેરે, સેવક ચાદર
ઓડી બેસે, તીર્થવાસી યવાશેરે’ (પ્રેમાનન્દ).

—‘ચાદર ઓરાડવી’—શખને બોંધે નાખ્યા પછી
તેના શરીરપર લુગડું ઓરાડવું તે. એ લુગડું ઓરાડ્યા
પછી મોડું જોવાતું નથી. ૨ દેવાળું ફાડવું.

—‘ચાદરમાં લપેટી મારવું’—મીડી વાણીમાં મેંણાં
મારવાં; મર્મમાં સખત શબ્દો કહેવા. ૨ યુમ માર માર-
વો. ૩ યુમ રીતે નુકસાન કરવું—કરવાની જીભની રચવી.

ચાદરપાટ, પુ ચાદર કરવા લાયક કપડાંનો તકો. એ
ધણેખરા ૬૦ કે ૭૨ તસુ પુનાનો હોય છે.

યાદરું, ન૦ પાથરવાનું કપડું; પાથરણું.

ચાદાની, સ્ત્રી૦ ચા ઉકાળવાનું વાસણ.

ચાનક, સ્ત્રી૦ કાળજી; શિક્ષા; ખન્ટ. [ભાખરી.

ચાનકી, સ્ત્રી૦ સેકલી નાની પથ્થુ જડી રોટલી;

ચાનકું, ન૦ ચાનકી.

ચાન્દ્રમાસ, પુ૦ સુદ પડવાથી તે ચામાસ સુધીનો જે કાળ તે (ચાન્દ્રમાસ અને સૌરમાસ).

ચાન્દ્રાયણ, ન૦ [સં૦] ચન્દ્રની વધ ઘટ પ્રમાણે દર-રોજ ખાવામાં અન્નકે કાળિયો સુદમાં વધારવો ને વદમાં ઘટાડવો એવું જે વરત તે; એક રીતનું પ્રાય-શ્રિત. ચાન્દ્રાયણ વ્રત પાંચ પ્રકારનું છે તેમાં સદૃથી દ્વયણું આ છે કે મહિના લગી અપવાસ કરવો ને તરસ લાગે ત્યારે ગાયનું મૂતર પીવું.

ચાપ, ન૦ [સં૦] ધનુષ્ય; કામડું.

ચાપકો-ખો, પુ૦ [કા૦] ચાપક.

ચાપડિયું, ન૦ એક જાતનો પીળાશ પડતા રૂઝનો ચપટો હીરો; પોખરાજ.

ચાપાચિપ, સ્ત્રી૦ ચાંપી ચીપી બરાબર જુગતીસર રાખવાની જે ટેવ તે; ટાપટીપ. ૨ વાર લગાડવાની જે ટેવ તે. ૩ માથાફોડ; ચિકણુર્ધ; દોડડાયાપણું. ૪ એક વાતને વારંવાર ચોળ્યા-ચોળ્યા કરવી તે.

ચાપાચિપિયું, વિ૦ ચીપી ચીપીને બોલનાર; એકની એક વાત લખ્યાવ્યાં કરે તે; દોડડાણું. ૨ જુગડાં—ધરેણાં પેરવામાં સફાઈ રાખવાને વિલમ્બ કરવો તે—કરનાર.

ચાપડો, પુ૦ દર કોઈ વસ્તુને બરાબર ટકાવી રાખનારો તેને ખારથી—ઉપરથી બેસતો આવવો લોડાં અથવા પિત્તળનો ઘે ચાર આંગળ પોળાછનો જે પાટો તે. ૨ ઘઉંની કણેકના યે લુવા ચપટાવી એકે બાજુએ તેલ દઈ અટામણમાં બોળી એને ડાખીને એક કાધેલો જે લુવા તે.

ચાપદ્ય, ન૦ ચક્ષુગપણું; ચપળતા.

ચાપલુસી, સ્ત્રી૦ ખુશામત; ગાંડ્યુલામી; તાળેદારી.

ચાપુ, પુ૦ ચાકું; ચપ્પુ; છરી. ૨ ન૦ ચાંગળું. ૩ વિ૦ જરાક, સેજ.

—‘ચાપુ ચણા’—એ પ્રયોગ બાળકને મારીને પછી ખાવાનું આપવું તે સમ્યક્-ધર્મમાં બોલાય છે. ‘ધણ ઘોડો ને ચાપુ ચણા’, ૨ કંઈ નુકસાન કરીને પાછું સારું લગાડવું એ અર્થમાં પણ આ પ્રયોગ વપરાય છે.

ચાખક-ખ, સ્ત્રી૦ [કા૦ ચાપક] ઘોડાને મારવાની લાકડી સાથે ચુંથેલી લાખ્ખી દોરી. ૨ કોરડો; સાટકો. ૩ ચાનક લાગે તેવી શિખામણ. ‘ચાખખા મારવા’, ૪ ઉમેજન આપનાર વસ્તુ.—‘લાંગ ઉપર ગાંજની ચાખક’.

ચાખખો, પુ૦ ચાખક. બોળ ભગતના ચાખખા ઐટલે તેનાં ફોક આપતાં શિખામણનાં પદ.

ચાપુકસ્વાર, પુ૦ નવા ઘોડાને ડ્રેસ્વનારો—શિખવનારો; ઉપર સવારી કરવાને અને તરફ તરેહવાર ચાલ ચાલવાને ઘોડો લાયક થાય તેવું કરી આપનારો.

ચામ, ન૦ [સં૦ ચર્મ] (કવિતામાં વપરાય છે) ચામડી; ચામડું. ‘મંદવાડી રહ્યાં હાડ ચામ માત્ર ને ચાદિ-યાવત હું દીસતોરે.’ ૨ સ્ત્રી વિધાય. ‘મેઘા પશુ પડે દામચામના.’ ચામરસ—રતિરસ. ચામરસ ને ચામરસ.

ચામખેડો, પુ૦ મુંવેલાં જનાવરના શરીરપરથી ચામડી ઉમેડી કાડનાર. ૨ લીલા—આળાં ચામડાને કામમાં લાવવા જોગ કરનાર. [કાળું નાનું પક્ષી.

ચામચિમડિયું, ન૦ વાગળોની જાતનું રાતે દેખતું ચામચોરી, સ્ત્રી૦ વ્યભિચાર; છિનાળું.

ચામજી, સ્ત્રી૦ શરીરની ચામડીને ખૂબ ચોંટી રેતી જૂ—રે મને ચામજીની પંડે વળગ્યો છે’ એટલે એવો તો વળગ્યો છે કે ધણી તજવીજ કરું છું તોપણ તે મારી પાસેથી જતો નથી—મારો કેડો મુકતો નથી.

—‘ચામજીની માક્ર ચોંટી રેવું—મેસવું’—કાઈ જમ્યા—પદવી—હોદ્દા ઉપર લાંબા વખત સુધી પડી રેવું.

ચામડી, સ્ત્રી૦ ખોડ ખાંપણ કાઢનારી સ્ત્રી; ચિખાવલી.

ચામડું, ન૦ ચાડું; ચામડીપર માર પડ્યાથી તેપર જે નિશાની રેછે તે—ડબાયાથી—ઘસાયાથી. ૨ ખરખરડો થયેલો ચામડીપરનો જે ભાગ તે. ‘અફે ઉઘાં ચામડાં’.

૩ ચિખાવણું.

ચામડી, સ્ત્રી૦ માણસના શરીરનું માંસ હાડકાંને ઢાંકતું જે પાતળું કુમળું ઢાંકણું તે; ત્વચા; સ્પર્શન્દ્રિય. ૨ ચામડું; ખાલ. ૩ ઝાડ—છોડ—જળની ઉપલી જે કુમળી છાલ તે. ચામડી પાતળી ને ચામડું જાડું ને બરછટ હોય છે. ચામડું ચમદ ધણું કરીને પશુ અને મોટાં પક્ષીયોને લગાડવામાં આવે છે. ચામડી માણસને અને નાના પક્ષી અને જીવજંતુને લગાડવામાં આવે છે. [આવશે.

—‘ચામડી આવશે’—ધા રુઝાએથી નવી ચામડી

—‘ચામડી ચૂંથવી’—કાઈની નકારી વિસારે પડેલી વાતને પાછી તાજ કરવી. ૨ નિન્દા કરવી; વગોળું કરવું; ફજેતી કરવી. ૩ ષ્ટકાનો માર મારવો. ૪ કોઈ સ્ત્રીની કબજત લેવી. ૫ ડાકદરે મદદ ચીરીને તપાસવું.

—‘ચામડી જશે’—રોગથી જીતી ચામડી જશે. ૨ શિક્ષા થશે.

—‘ચામડી તોડવી’—ધણી ધણી રીતે હેરાન કરવું—ખળવવું. ૨ ધણો માર મારવો. [કરનારો; ખાલખો.

ચામડિયો, પુ૦ ચામડાં સાફ કરવાનો તથા વેચવાનો ધન્ધો

ચામડું, ન૦ [સં૦ ચર્મ] પશુ પક્ષીયોનું ઉપલું ઢાંકણ, જે તેના માંસ હાડને ઢાંકે છે તે. ૨ સાફ કરીને કામમાં આણેલી ખાલ અથવા તેનો કાઈ ભાગ—કકડો.

—‘આમડાં ચુંથવાં’—મરી ગયલાં માણસની નિન્દા કરવી તે. ૨ વ્યભિચાર કરવો.

—‘આમડાની જીભ’—એ પ્રયોગ બોલવા જોગ કે ન બોલવા જોગ બોલનારને માટે વપરાય છે. ‘આમ-ડાની જીભ, જેમ વાળે તેમ વળે’.

—‘આમડાની નોટ પટાવવી’—પૈસા લઈને દીકરીના વિવાહ કરવો; કન્યાવિક્રય કરવો.

—‘આમડાનું તાળું’—ધરનું વૃદ્ધ માણસ કે જ ધર સાચવે છે તે.

—‘આમડાનું વાણ’—ઝાઝ યલાવું’—પૈસા લેવાની ખાતર વ્યભિચાર કરવો—કરાવવો.

—‘આમડું તોડી નાંખવું’—ઘણો માર મારવો.

—‘આમડું ડાટી જવું’—હદ કરતાં વધારે ખરચ થવો. ‘એ બુદ્ધીની મજુરી આપતાં તો તારું આમડું ડાટી જશે’.

આમર, ન૦ [સં૦] ચમ્મર; ચમરી. ૨ (કવિતામાં) એક વ્રત. ૩ હથેળીમાંની એક ઝનતની રેખા.

આમરસ, પુ૦ સ્ત્રી સંધેાગનું સુખ. ‘આમરસ રામરસ ને આમરસ’.

આમાચેણુ, સ્ત્રી૦ ઉંદરની ઝનતનું પણ લામ્યા મોડાનું ડુંકા પુછડીનું કાળાં ભુરાં રંગવાડાંવાળું ચીં ચીં કરતું પ્રાણી; ક્રાચુન્દર; ચેણુ.

આમુણડા, સ્ત્રી૦ દુર્ગાદેવી.

આમોદિયાં, ન૦ આમોદી. આળાયસકા; પતરાળ. (એ અણુ વચનમાં જ વપરાય છે).

આમોદી, સ્ત્રી૦ હરેક વાતને લામ્યા કરવાની જે ટેવ તે. ૨ પતરાળ; વૃલાસ. ૩ બગાઈ; મોટાઈ. ૪ નખરાં; આળા; ચિખાવલાપણું.

આયણી, ચારણી.

આયના, સ્ત્રી૦ પ્રીતિ; વાલ. ૨ ઇચ્છા; ખુશી.

ચાર, વિ૦ [સં૦ ચતુર] સક્ષ્યા બતાવે છે—એ શબ્દ ઘણી સક્ષ્યા બતાવવાને પણ બોલાય છે.—‘મેં તને એક વાર નહિ પણ ચાર વાર ક્યું’—એટલે ઘણીવાર ક્યું. એ શબ્દ થોડી ઘણી પણ એક બેથી વધારે એ અર્થમાં પણ વપરાય છે.—‘તેને ચાર વાત સમજાવીને કેશેા તો તે માનશે.’—ખરેખરી ચાર નહિ. ‘તે ચાર પૈસે સુખી છે’ એટલે તેની પાસે થોડી ઘણી દોલત છે—છેક લિખારી નથી. ‘ધરમાં ચાર હાંલ્લાં હતાં તે પણ તે મુઝો લઈ ગયો’—થોડાં ઘણાં હાંલ્લાં. ‘તે ચાર અક્ષર લખ્યો છે’—થોડું ઘણું લખ્યો છે. ‘હવે શું ચાર હાથ કરું?’—ચાર હાથની મદદ કરી ઉતાવળ કરું? ચારમાં—‘ચાર લોકમાં બોલવું તે વિચારીને બોલવું.’ ચાર એટલે થોડું; ‘ચાર દાડાનું ચાંદરણું ને ચાર અન્ધારી રાત’.

—‘ચાર આંખ થવી’—ક્રોધ થવો. ૨ ઈર્ષ્યા થવી. ૩ બે જણની આંખોઆંખ ભેગી થવી—સ્નેહ થવો.

—‘ચાર આંખ રાખવી’—ખુબ સાવધાનીરીતી રેવું; સઘળી બાબતથી જાણીતા રેવું. ‘ચારનારની ચાર ને જોનારની બે’ એટલે ચારનાર—નરનું કામ કરનાર ધાનું બારીકાઈથી તપાસીને જોય છે.

—‘ચાર આંખા કરવી’—ગુસ્સે થવું; તપી જવું; ક્રોધ કરવો—થવો. ૨ હેત આવવું; સ્નેહ—પ્રેમ બતાવવો.

—‘ચાર કાનની વાત’—ફક્ત બે જણા જણતા હોય એવી ગુપ્ત—થોડાંક જાણે એવી વાત.

—‘ચારખાણું’—અણુજ, ઉદ્ભિજ્જ, સ્વેદજ, ઝરાગુજ.

—‘ચારખુંટ’—ચાર છેડા—ખુણા—દિશા.

—‘ચાર ચોખા નાખવા’—નાતરું કરવું—કરાવવું; ૨ ગરીબ—અશક્ત માખાપ કે વાલીવારસે છોકરા કે છોકરીને થોડા ખરચમાં પરણાવી દેવું. આજ અર્થમાં ‘ચાર ફેરા ફેરવવા’ પણ બોલાય છે.

—‘ચારપદાર્થ’—ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ.

—‘ચાર ધામ’—ભરતખંડની ચાર દિશાએ આવેલાં તીર્થો. પૂર્વમાં જગન્નાથ, દક્ષિણમાં રામેશ્વર, પશ્ચિમમાં દ્વારકા ને ઉત્તરમાં બદરીકેદાર.

—‘ચાર દાણા’—થોડીક અઘ્રલ. ‘એનામાં ચાર દાણાએ નથી’ એટલે જરા પણ અઘ્રલ નથી. ૨ થોડુંક; જરાક.

—‘ચાર દાણા નાખવા’—છોકરા છોકરીઓના વિવાહ કરવા તે (પારસીઓમાં).

—‘ચાર માણસમાં માગ મૂકાવે એવું’—પ્રતિષ્ઠિત; આજરુદાર; માન પામેલું માણસ.

—‘ચાર માણસમાં માગ મૂકાવે’—ઘણા વિદ્વાનોની સલામાં જય મેળવવો. ૨ દુરમનોની વચ્ચે થઈને બાદુરીથી જવું.

—‘ચાર લોકમાં ગણાવું’—સારા માણસામાં આજરુ પાત્ર થવું.

—‘ચાર હાથ થવા’—પરણવું.

—‘ચારે ચોદે’—ચાર દિવસે કે ચોદ દિવસે; કાર્તી પણ દિવસે; પ્રસંગ આવે ત્યારે.

—‘ચારે હાથ’—પૂર્ણ મેરખાની;

—‘ચારે હાથ હેડા પડવા’—આશ્રય જતો રહે-વાથી નિરાશ થવું; આશા ભૂજ થવું; મદદગાર નખજો પડવો. ‘ભગત ભોજલરે એણીપેરે બોલીયા, અંતે ભોયે ચારે પડિયા હાથજો’ (ભોજો ભગત).

ચાર, પુ૦ [સં૦ ચર—જવું] જાણુસ; ભેડુ; જાણુની જાવણીમાં જઈને તે શું કરે છે, તેનું સેન કંટકું

છે, તેનું જોર કેટલું છે, તે શી શી વાત કરે છે વગેરેનો છુપી રીતે બેદ લઈ આવી કેનારો. ૨ દૂત; સન્દેશો લઈ આવનાર; ખેપિયો; કાસદ.

ચાર, સ્ત્રી લીલું કુમળું ધાસ. વરસાદ પડવાથી જે ઝીણા ઝીણા છોડ ઉગી નિકળે છે તે.

ચારખાની, સ્ત્રી એક જાતનું સુતરાઉ કપડું.

ચારચક્ષુ, ચારનેત્ર.

ચારજામો, પુ સવારીના ઘોડાપર ચાર યુવતાવાળું જે નાખવામાં આવે છે તે—એથી કાઠડાની જરૂર પડતી નથી. [ધાટી ખુલ્લી ગાડી.

ચારઠ-ઠ, સ્ત્રી ચાર પૈડાંના રથ; ચાર પૈડાંની બગીચારણ, પુ [સં] રાજના આશ્રિત વર્ગમાંની એક જાત.—એનો પેશો રાજનાં વખાણ કરવાં, રાજની આજળ નાચવું ગાવું ખેલ કરવા વગેરેનો છે. ધણાખરા ચારણો દોર પાળે છે. ૨ બન્દીજન.

ચારણી, સ્ત્રી [સં] ચાલની ચાળવાનો નાનાં નાનાં કાણવાળો ધાતુ—વાંસનો જે ગોળ ઘાટ તે. લોટ-ચારણીથી આટો ને ચુલું ભુલું પડે છે, આંચાર-ણીથી ખારીક મંદો નિકળે છે ને રવો બુદો પડે છે, ડાળચારણીથી ચણા વટાણા વગેરે કડોળની દાળ ચળાય છે ને આખા ડાળ ભુદા પડે છે—“ચારણીનો ચુલુ કરવો તાજ, સુપડા ચુલુ ઝહેવાનું કાજ”—“ચારણી થોથાં રાખીને, કાઠી નાંખે સાર; સુપડું સાર જ સંધરે, કાઠે માંદીથી છાર.” ચારણી તો ઉપર ચુલું—થોથાં રાખે અને સુપડું તો છાલાં ઉરાડે ને સાર—માલ રાખે. ૨ દોરની ચરામણી. ૩ ચારણુ લોકની (ભાષા). ૪ ચારણની સ્ત્રી.

ચારણો, પુ ધઈ ચાખા વગેરે ચાળવાનું વાંસનું અથવા લાકડાના કાંઠાને સુતળી ભરેલી એવું મોટાં કાણવાળું કામ; મોટી ચારણી.

ચારનેત્ર, વિ છુપા દૂત વગેરેથી ખાતમી જાણી લેનાર. બધી તરફ ખારીક નજર રાખનાર; ચતુર.

ચારપાઈ, સ્ત્રી ચાર પાયાવાળું. ૨ વળીયોનો બનાવેલો નાનો ખાટલો. ૩ પાણીનાં માટલાં વગેરે મૂકવા ચાર પાયાવાળું બનાવેલું સાધન. ૪ તરત જન્મેલાં છોકરાને દશ દાડા સુધી સુવાડી મુકવાની નાની માંચી.

ચારવાલી, સ્ત્રી ચાર વાલ જેટલું એક તોલ.

ચારવું, કિ સં દોરને ચારવા લઈ જઈ તેઓ ચરે તેમ કરવું; ચરાવવું. ૨ સુઠું બાળી રક્ષા પછી ઘી રેડવું તે.

ચારશે-સે, વિ સજ્જથા બતાવે છે—ચાર સો; ૪૦૦. ચારશે-સો.

ચારસો, પુ ચોખ્ખુ બરાબર એવું જે સફેદ અથવા રક્તદાર બહુ કપડું તે. એ બિછાના દાખલ અથવા

બિછાનાપર પાથરવાના અથવા છાજ સાથે ચન્દની દાખલ બાંધવાના કામમાં આવે છે.

ચારી, સ્ત્રી ખાટો ખોદેલી ચિતા; ચેહ. “ચાર જળની ચારી ખોદાવે રે, તે મધ્યે અગ્નિ ધિકાવેરે” (ગોવિન્દ).

ચારુ, વિ [સં] સુંદર; શોભીતું; રળિયામણું. નં બળદને વાંસા ઉપર ચાર ચારવાથી જે ચાડું પડે છે તે.

ચારુલોચના, સ્ત્રી સુંદર નેત્રવાળી (સ્ત્રી).

ચારુતર, વિ ધણું જ સુંદર. પુ નં મધ્ય ગુજરાતનો પ્રદેશ; ચરોતર.

ચારેક, વિ આસરે ચાર; ચારમાં થોડુંક એણું કે થોડુંક વધારે.

ચારેગમ-મગ, અ ચોતરફ; ચોમેર; ચારપાસ ફરતું.

ચારેવેળા, સ્ત્રી સવાર બપોર સાંજ અને મધરાત એ ચાર સંધિકાળ તે. ૨ ચાર વખત.

ચારો, પુ વરતવા—રેવાની રીત. એ શબ્દ પ્રત્યયરૂપે વપરાય છે. ‘તે બે મિત્રોમાં ભાઈચારો છે.’ [હિં] પશુ પક્ષી જીવ જન્તુનું જે ખાવાનું તે; જે વસ્તુ ખાઈને જીવે છે તે; ધાસ, પાતરાં, અનાજ, ફીડા વગેરે ચારો ફેવાય, પશુ ધણું ફરીને ચારો શબ્દ ધાસ પાંદડાંને લગાડવામાં આવે છે. ૨ ઉપાય; ચલણ. ‘તે કામમાં મારો ચારો નથી’.

ચારોળી, સ્ત્રી એક જાતના ઝાડનું બી; એક મસાલો. ચારોળી ગોળ ચપટી ને રાતી હોય છે. રાતી છાલ ઉખરેથી માંય સંતેત મીચ દેખાય છે. ‘ચારોળીના લાડુ’—દૂધના માવામાં ખાંડ અને સારી પંદુ ચારોળી નાખી બનાવેલા જે નાના નાના લાડુ તે.

ચાર્વસ્તિ, અ [સં ચાર્વન્મસ્તિ] વાર; ઠીક; સાર. **ચાર્વક, પુ** દેહાત્મવાદી બૌદ્ધ. ૨ નાસ્તિક. ૩ એ નામનો એક વિદ્વાન જેણે નાસ્તિક મત ચલાવ્યો હતો તે.

ચાલ, સ્ત્રી ચાલવું તે. માણસની ચાલ, જનાવરની ચાલ વગેરે. ૨ ચાલવાની કુદરતી અથવા શિખવેલી રીત—“ચાણક સ્વારે ઘોડાને ધણીએક ચાલ શિખવી છે; ‘તે ઝેરીની ચાલ હાથણી જેવી છે.’ ૩ એક બીજા સાથે નીતિ સમજાવી વેવાર રાખવાની રીત—‘તેની ચાલ સારી નથી, હવે ફરીથી જોઈને કામ પાડીયું.’ ૪ પુ સ્ત્રી પરમ્પરાથી ચાલતી આવેલી કુટુંબ—જાત—કોમની જે રીતભાત તે; રહી; રસમ; શિસ્તો; રિવાજ. ૫ ટેવ; આદત. ૬ ધારો; કાયદો. **સ્ત્રી**, જેમાં પાસે પાસે નાની નાની ઓરડીયો હોય (ધણાં માણસો ભાગુત દાખલ વાસ કરી શકે) તેવી લામ્બી ઈમારત; ચાલી. ૮ જ્યાંથી સહુને જવા આવવાનો મારગ હોય તે જગા.

ચાલક, પુઠ પલાવનાર; નિયમમાં રાખનાર. “જે માયા ચક્ર ચાલક નિત્ય” (ગિરધર).

ચાલચલગત-લુ, સ્ત્રી એક બીજા સાથે વેવારમાં વરતવાની જે રીત તે; વર્તણૂક; રીતભાત.

ચાલણુગાડી, સ્ત્રી નાના બાળકને તેના હાથ મુકાવી ચાલતાં શિખાડવાની જે ગાડી તે; પાંગળાગાડી. એને ત્રણ પૈડાં ને ઉપરથી ઝાલવાતો આડો દોડો હોય છે.

ચાલતાંલગી-સુધી, અઠ જેટલે લગી નિભાવી—ચલાવી શકાશે ત્યાં સુધી; બનશે તેટલું; બનશે તો.

ચાલતું, વિઠ શરૂ થયા પછી ચાલ્યાં કરતું હોય તેવું; જતી રેવું.—ચાલતું કામ, ચાલતો મુકદ્દમા, ચાલતો સાંચો વગેરે. ૨ હમણુંતું; વર્તમાન કાળનું. ૩ કામ કરે તેવું તીક્ષ્ણ—‘ચાલતી છરી’ વગેરે.

—‘ચાલતી ગાડીએ ચડી બેસવું’—મોટા મા-

ણસની પક્ષ કરવી; ધણાના મતમાં બળી જવું.

—‘ચાલતી પકડવી’—જવું રેવું. ૨ કાંઈ પક્ષ-

માંથી ખસી જવું.

—‘ચાલતી સેર’—ચાલુ આવક.

—‘ચાલતું કરવું—થવું’—જતી કરવું—થવું.

—‘ચાલતું ગાડું’—વેવાર ધનમાં ચાલુ હાલતમાં હોવો તે.

—‘ચાલતું ચલણુ’—કંઈ પણ કરવાની પોતાના હાથમાં સ્વતંત્ર સત્તા હોય તે (અધિકાર—પૈસાની).

‘ચાલતા ચલણમાં જે ભલીભલાઈ કીધી હશે તે જ ચાલનાર રેશે’. ૨ શરીરની સ્વચર્યા; આરામ્ય.

‘ચાલતા ચલણમાં જે ધર્મ કર્મ કીધાં હશે તે જ સાથે આવશે’ (એમાં શરીરની સ્વચર્યા અને દ્રવ્ય રિયતિ બન્નેનો ભાવ સમાવયો છે). [રિયતિ.

—‘ચાલતો વખત’—સત્તા ને આપાદી બરેલી

ચાલવું, કિં અઠ [સંઠ ચલન] પગે ઉપાડી ઉપાડીને એક જગેથી બીજી જગેએ જવું—માણસ જનાવર વગેરેએ; પગને ગતિમાં મુકવા; દિવડું.

૨ વર્તમાન કાળમાં કામ થયાં કરવું.—‘હાલમાં શેશનનું કામ ચાલે છે’. ૩ જેવું જોઈએ તેવું તો નહિ, તેમ કામ અટકી પણ ન પડે તેવી હાલતમાં હોવું.—‘હમણાં તો એક કારકુનથી કામ ચાલશે, પણ આગળ નહિ ચાલે’. ૪ અડપ અને સફાઈથી કામ કરે તેવું હોવું.—‘તેની કલમ ઠીક ચાલે છે’, ‘તેની છરી ખૂબ ચાલે છે’. ૫ હઠથી ન્યાદે બળડવું—ઉપાડવું—મારવું.—‘તેનું મોઢું ધણું ચાલે છે’, ‘તેના હાથ બહુ ચાલે છે’. ૬ નિભવું; ટકવું; પાંચવું.—‘એક ધોતી જોડો મારે છ મહિના ચાલે છે’. ૭ અપટથી જવું રેવું; વડી—

વહી—વીતી—ગુજરી જવું.—‘વરસનાં વરસ ચાલ્યાં બપો છે પણ તારો કંઈ શુકરવાર વળતો નથી’. ૮

વેવારમાં વપરાવું.—‘મુંબઈમાં નોટ ચાલે છે, ભરતી રૂપિયા ચાલતા નથી’. ૯ વેવારમાં માન્ય—કબૂલ થાય તેવું હોવું.—‘આતમારામ ભુખણી સાખ હિન્દુ-સ્તાનના ધણાક ભાગમાં ચાલતી’. ૧૦ અમલમાં આવવું.—‘લોક જખ મારીને બેસી રૂંધાં ને કમાઉ ઉપરનો કર સડાસડ ચાલવા લાગ્યો’. ૧૧ ચત્ર વગેરેમાં ગતિ થવી ને જતી રેવી.—‘ઘડિયાલ ચાલે છે, બન્ધ નથી’. ૧૨ સત્તા હોવી.—‘તે કામમાં મારું કંઈ ચાલતું નથી’. ૧૩ વરતવું; નીતિ સમ્યન્ધી વેવાર રાખવો.—‘તે મારા કૃયા પ્રમાણે ચાલશે તો ઠીક છે, નહિ તો ખાસડાં ખાશે’. ૧૪ વારે વારે કંઈ ખાયા કરવું.—‘આખો દોડો એનું મોઢું ચાલે છે, પછી તે માંદો નહિ પડે?’. ૧૫ કોઈ કામના પરસ્પર વિચાર કરવો.—‘મસલત ચાલે છે’. ૧૬ બીજે ગામ પત્ર વેવારથી વિચાર ચલાવવો.—‘ધારા સલા સુધારવાને યસરાય ને હિન્દુસ્તાનના પ્રધાન વચ્ચે સન્દેશા ચાલે છે’. ૧૭ ઉપયોગ થવો. ‘ગુજરાતી નિશાળોમાં હોય વાંચન-માળા ચાલે છે’. ૧૮ પ્રમાણ ગણાવું તે.—‘મુંબઈની કોર્ટમાં મિતાક્ષરા ને બંગાળમાં મયૂખ ચાલે છે’. ૧૯ જોરથી દમ લેવો.—‘નાક ધણું જોરથી ચાલે છે’.

ચાલાક, વિઠ ચક્ષણ; ચપળ; હોશિયાર.

ચાલાકી, સ્ત્રી ચક્ષણાઈ; ચપળતા; હોશિયારી.

ચાલી, સ્ત્રી ચાલ (૭—૮ મા અર્થમાં).

ચાલુ, વિઠ ચાલતું (૧—૨ અર્થમાં).

ચાલો, અઠ ચાલવા માંડો. ૨ હવે આપણે ચાલતા યત્રએ એવા અર્થમાં વપરાય છે.

ચાલ્યું, અઠ જરૂર નથી એવા અર્થમાં વપરાય છે.—‘હશે, તે આવ્યો નહિ તો ચાલ્યું; કામ કંઈ અટકવાનું નથી’.

ચાવડી, સ્ત્રી પોલીસના સિપાઈઓને રેવાનું ટેકાણું; ચણતરો; ધાણું; ગેટ. ૨ ચાવડા રજપૂતની સ્ત્રી.

ચાવડું, વિઠ કાણું કાણું ઘોલવું તે. “વ્યતરશું વ્યંગ કરી, છેથા ઘોલે ચાવડું” (વક્ત્રભ).

ચાવડો, પુઠ એ જતનો રજપૂત.

ચાવણિયાં, નઠ દાડ; જડખાં.

ચાવણું, નઠ કંઈ પણ કાચું કારં ખાવાનું.

ચાવર, નઠ અનાજ વાવવાનું—ઝોરવાનું મુખ્ય સાધન; ઝોજર; ધડકા.

ચાવરો, પુઠ માકણ; માકડ.

ચાવલ-ળ, [હિંઠ] ચોખા.

ચાવડું, કિં સઠ [સંઠ ચર્વણ] ચર્વ એ ધાતુ મેડામાં નાખી બે દાડ તથા ધાલી જીભ અમળાવતાં દાંતવડે ચૂરો કરવો. ૨ કથવું; ફેવું.—‘ચર્વું ન ચાવે અખો અબણ’.

—‘ચાની ખાવું—નાખવું’—નિન્દા કરી હલકું પાડવું.

—‘ચાવી ચાવીને બોલવું’—એકની એક વાત વાર-
માર ફેવી; ચાવી ચાવીને બોલવું.

—‘ચાવીને કૂચો કરવો’—સારી રીતે સમજીને
અધ્યાસ કરવો. ૨ રસકસ ચૂસી લેવો; અનુભવ
કરી લેજત મેળવવી. “ચાવીને કૂચો કર્યો તે સંસાર
સુખ, હવાં એમાં નથી મઝેરે મઝો”.

ચાવળું, વિં ૬૫૩૫; ચાંપલું.

ચાવી, સીં ૬૫૩૫.

ચાંચું, કિં સં પ્રીતિ રાખવી; પ્રેમથી મલાવવું. ૨
ધચ્ચું; પસન્દ કરવું; પ્યારથી ઉમેદ બાંધવી.

ચાશ, ખાધ; ખોટ; તુકસાન. [જવું.

‘ચાશ પડવી’—ખોટ—ખાધ આવવી; તુકસાન

ચાષ, પું [સં] એક જતને પક્ષી.

ચાસ, પું ખેતરમાં કળાળી હળ વગેરેથી જમીનની
અન્દર પડેલા જે લીટા તે. ૨ અનાજના છોડની જે દાર
તે. ‘ચાસ મરવો’—દારઅન્ધ છોડાયોનું મરી જવું.
૩ એક પક્ષી.

ચાસણિયું, નં જમીનમાંથી મોટા કાંકરા મળ્યાં અને
નીદાણ સાફ કરવાનું ખેતીનું ઓળર; ચાસ પાડવાનું
ઓળર.

ચાસણી, સીં ચાસવું તે. ૨ ખાંડને ચૂલે મુકી તેમાં
પાણી નાખી ઉકાળી મેલ તરી આવે તે કાડી લઈ
માંથી તાર નિકળે તેવી ખાંડની જે હાલત તે.
૩ કસોટી; કસ; તપાસ. ‘ચાસણી કાડવી’.

ચાસન, ચાહન. [ઉણું હેળ ફેરવવું.

ચાસવું, કિં સં વાળ્યા પેલાં ખેતરમાં સારી પેડે

ચાહક, પું આશક; પ્રેમ—માયા રાખનાર.

ચાહણ-હેણ, ચારહ.

ચાહન, અં ૦ જહેર; પ્રકટપણે.

ચાહ-હે, ચા.

ચાહાવું, ચાવું.

ચાહેના, ચાપના.

ચાળ, સીં અકુરખાનો છાતી નીચેનો જે બધો
ચાળણ, નં આટો વગેરે ચાળ્યાથી જે થુલું કરતર
વગેરે જુદું નિકળી પડે છે તે.

ચાળણી, ચારણી.

ચાળવચુળવ, પું ફેરફાર; ઉથલ પાથલ. ‘વારેવારે
ચાળવચુળવ કરવાથી કામ બગરે છે’.

ચાળવણી, સીં ચાળવું તે. ‘રૂપિયાની ચાળવણી’.

ચાળવણું, કિં સં ફેરવદલ કરવું; અવાર નવાર
કરવું. ‘પાનાં ચાળવવાં’. ૨ પાસાને હાથમાં જુગતીસર
ગોળવા કે જેથી ધારેલો દાવ પડે. ૩ જુગતી વાપ-
રવી—ચલાવવી. “જુગારી ચતુરાઈ ચાળવે, તેમાં
ઉડી વાટ” (સામળ).

ચાળવું, કિં સં ચારણીની મારફત અનાજ વગેરેને
ચોખ્ખું કરવું. ૨ નળિયાં વગેરેને લીલી પાછાં ગોળવાં
કે વરસાદનું પાણી ધરમાં ન ચુએ. ‘છાપરં ચાળવું’.

ચાળા, પું મરકરીમાં કોઈની ને નકલ કરવી તે.

ચાળા પાડવા—નકલ કરી મળાખ કરી—કોઈ કરે કે
કહે તેમ કરી—કહી ખીજવું. ૨ મરીના અવધવને
જુદી જુદી રીતે દેખાડવા; નખરાં કરવાં. ૩ હા ના
ફેતાં લાડવું. ચાળા કરવા—પાડવા કૃપા થાય (એક વચન
ચાળો છે પણ અનેક વચનમાં વિશેષે વેચાય છે).

ચાળાચસકા, પું કોઈના જેવું ડોળ બતાવવું અથવા
દેખાવમાં લટકા રાખવો અથવા તેવું જ મરડાટમાં
લાડવું—રિસાવું તે; નખરાં.

ચાળી, સીં ૦ પકરી.

ચાળી, ચાળીસ. [છે—૪૦.

ચાળીસ, વિં ચાર વખત દશ એટલી સંખ્યા બતાવે

ચાળીસમું, નં (ચેરીસ) જણ્યા પછી જે ચાળીસમે

દાડો આવે તે.

—‘ચાળીસમું નાવું’—ચાળીસમે દાડે સુવાવડ
નિમિત્તનું છેલ્લું નાઈ શુદ્ધ થવું.

ચાળો, પું આંખનો ડોળા ફેરવવાની છટા. “આ શો
આંખલડીનો ચાળો રે” (દયારામ). ૨ બોલવા ચાલવા
વગેરેની જે ખાસ રીત-ધપ તે; લટકો. ૩ ચિહ્ન; તરેહ;
ડોળ.—‘તેનો મોડાનો ચાળો ફર્યો, હવે તેને લાંબે
લેવાની તેધારીમાં રેળો’. ૪ ધરતું છાપરં ચાળનારો.

ચિચવાવવું, કિં સં દેખાડી, આપવાની મરજ
બતાવી, સામાંનું મન કરાવી પછી તેને થોડી ધણી
વાર સુધી દટણાવવું; દેખીને લેવા સારુ બધાં કરે
તેવું કરવું (ખાળકને)

ચિચવાવું, કિં અં ચિચવાયલું થવું; દટણવું.

ચિદરડી—ડું, સીં ૦ કપડાનો ફાટેલો ચીરો.

ચિધડી—ડી—રડી, સીં ૦ ફાટાં તુટાં કપડાનો છેક નાનો
જે કકડો તે.

ચિધવું, કિં સં ફેડું; સોંપવું; ફરમાવું. ૨ દેખાડવું;
બતાવવું. ૩ જાણવું; સમજવું; ઓળખવું. “મૂઠ્ઠા બ્રહ્મભ-
જન નવ કોણું, કોદી નીતીનું કામ નવ ચિધરું” (નર્મ).

“ધણે દિને બશે એટો ચિધરો” (ખાપુ).

ચિકટ, સીં ૦ તેલ ચરખી ચુંદર વગેરેનો ચોટી વળગી
રેવાનો જે ગુણ તે; ચોટી—વળગી રે તેવી ચીજ.

ચિકટાણું, કિં અં ચિકટવાળું થવું.—‘અખોટિયું
સાડી વગેરે તેલથી ચિકટાણું છે’.

ચિકટો, પું ૦ જણે ચિકટથી ઘટ થયું હોયની તેવું દેખાવું
સણવું નહુ ટકાઉ કપડું—એને મરીખ બ્રાહ્મણ વાણિયા,
અખોટિયાને રેકાણે વાપરે છે. [જ ને ૩ અથર્માં).

ચિકણાઈ, સીં ૦ ચિકણાપણું (ચિકણું એ શબ્દના ૨

ચિકિત્સા, સ્ત્રી ચિકિત્સાપણું (ચિકિત્સું એ શબ્દના મુજબ અર્થના સમ્યક્-ધર્મ).
ચિકિત્સી સોપારી, સ્ત્રી પાકવા ઉપર આવેલી જે સોપારીને તોડી લઈ દૂધમાં ઉકાળી જાંબડામાં (તડ-કામાં નહિ) સુકવી તૈયાર કરેલી તે.

ચિકિત્સું, વિં [સં ચિકિત્સ] તેલ ચરબી ગુંદર વગેરેનો ચોંટી—વળગી રેવાનો જે ગુણ તે જ્યાં હોય તે. ‘કાલે જે ગુંદર આવ્યો છે તે ચિકિત્સું નથી’. ‘આ ખેતરની ભોંય ચિકિત્સી છે’. ૨ હરેક વાત—કામ કરતાં જે ધણી વાર લગાડે તે ધણા વિચાર કરે તે; ચાપાચાપિયું. ૩ જેને હાથેથી નાણું છુટે નહિ તે; બખીલ. ૪ ટીપતાં—ધડતાં ભાંગે નહિ તેવું. ૫ ટકાઉ. ૬ ચિકિત્સા પદાર્થથી ચિકિત્સાપણું.

—‘ચિકિત્સો વાર’—શનિવાર.

ચિકન, ન એક જાતનું ભરત કે જે હરેક રેશમી કપડાંપર સોયમાં આંટી મારીને ભરવામાં આવે છે; રેશમી સુતરાઉ તથા બિન વગેરેનાં કપડાં ઉપર સોય-વતે રેશમ અથવા દોરાથી જે ઝાડ કુલ વેલ છુટા વગેરેની તરફ—ભાત પાડવામાં આવે છે તે.—સુરતી ચિકન, ચિનાઈ ચિકન વગેરે. ૨ એક જાતનું કાકડી જેવું ફળ.—‘ચિકન કાકડી’.

ચિકલવટ, પુ જાંત અને પીઠ વચ્ચેનું લાકડું.

ચિકસા, સ્ત્રી ચિકિત્સા. ૨ ખેડખામી શોધ્યાં કરવાની અને પછી તે સમ્યક્-ધી નિન્દા કરવાની જે ટેવ તે અથવા એમ કરવું તે. ‘ચિકસાખેર’—ચિકસા કરનાર.

ચિકાર, અ છલ્લાછલ; ભરપૂર; પૂરું ભરાઈ ગયલું.

ચિકારવ, પુ જૂમ; અવાજ. ૨ હાથીની જૂમ.

ચિકાસ, સ્ત્રી તેલ ચરબી ગુંદરનો ચોંટી—વળગી રેવાનો જે ગુણ તે. [હકીમ; તખીબ; ડાક્ટર.

ચિકિત્સક, પુ [સં] ચિકિત્સા કરનારો. ૨ વૈદ્ય;

ચિકિત્સનીય, વિં [સં] ચિકિત્સા કરવા જોગ;

જેની પરીક્ષા થઈ શકતી હોય તેવું.

ચિકિત્સા, સ્ત્રી [સં] રોગની પરીક્ષા—પારખ—

સમજ. ૨ હરેક વસ્તુ—માણસના ગુણદોષની પરીક્ષા કરવા સારું તરફ તરફવાર રીતે કદ્દના કરવાની જે મનશાકત તે. ૩ ખેડ જોવાની ટેવ.

ચિકોર, પુ [સં ચિકુર] ખીજને નુકસાન—પીડા

થાય તેની દરકાર રાખ્યા વગર વસંતનાર માણસ; ચપળ;

સાહસિક. “નવભીત નવળ ચિકોર, અંગેઅંગે કુચેષ્ટિત મોર” (પ્રેમાનન્દ). ૨ મોટો અવાજ—જૂમ. ૩ માથાના વાળ—કેશ.

ચિકોર, પુ [સં ચિકુર] ખીજને નુકસાન—પીડા

થાય તેની દરકાર રાખ્યા વગર વસંતનાર માણસ; ચપળ;

સાહસિક. “નવભીત નવળ ચિકોર, અંગેઅંગે કુચેષ્ટિત મોર” (પ્રેમાનન્દ). ૨ મોટો અવાજ—જૂમ. ૩ માથાના વાળ—કેશ.

ચિકોર, પુ [સં ચિકુર] ખીજને નુકસાન—પીડા

થાય તેની દરકાર રાખ્યા વગર વસંતનાર માણસ; ચપળ;

સાહસિક. “નવભીત નવળ ચિકોર, અંગેઅંગે કુચેષ્ટિત મોર” (પ્રેમાનન્દ). ૨ મોટો અવાજ—જૂમ. ૩ માથાના વાળ—કેશ.

ચિકોર, પુ [સં ચિકુર] ખીજને નુકસાન—પીડા

થાય તેની દરકાર રાખ્યા વગર વસંતનાર માણસ; ચપળ;

સાહસિક. “નવભીત નવળ ચિકોર, અંગેઅંગે કુચેષ્ટિત મોર” (પ્રેમાનન્દ). ૨ મોટો અવાજ—જૂમ. ૩ માથાના વાળ—કેશ.

ચિકોર, પુ [સં ચિકુર] ખીજને નુકસાન—પીડા

થાય તેની દરકાર રાખ્યા વગર વસંતનાર માણસ; ચપળ;

સાહસિક. “નવભીત નવળ ચિકોર, અંગેઅંગે કુચેષ્ટિત મોર” (પ્રેમાનન્દ). ૨ મોટો અવાજ—જૂમ. ૩ માથાના વાળ—કેશ.

ચિખલ—ખખલ, પુ જમીનમાં પાણી મચી રૂપથી જે ચિકણો ગાંરો થાય છે તે; કાદવ.

ચિક્ર, વિં હરેક વાતમાં ચિકણું હોય તે. ૨ મિષ્ટું.

ચિક્રા સુતું, કિં અંબ જગતાં છતાં જીંધમાં છે એમ જણાવવું.

ચિક્રું, વિં ચિક્ર. ૨ કમ્બુસ. ૩ મંદવાડથી કાચર.

ચિક્રોટી, ચિક્રોટી.

ચિચરવટી, સ્ત્રી જમીન વગેરેનો ધણો સાંકડો ને

લાગ્યો જે ભાગ—કકડો તે. ૨ અતિ થણી અથવા

અતિ ગરમ દવા પિષાથી ગળાંથી તે પેટ સુધી

જેસમાં જે અસર થવી તે; શેરડો. ૩ પ્રીતિનો

જેસો; બીક વગેરે કારણથી પેટમાં જે બિનું બિનું

થઈ આવે તે.

ચિચરવટો, પુ ચિચરવટી.

ચિચરુકો, પુ રંદિયો કાંતતી વેળાએ જે અવાજ

નીકળે છે તે. ૨ ચિચરો. ૩ પ્રવાહી પદાર્થને યન્ત્રથી

ઉરાડવો તે. ૪ ધણું પાણી માય તેવી મોટી પીચકારી

(ગોસાંછિના મન્દિરોમાં જેનાથી રક્ષા ઉરાડે છે).

ચિચવાડો, પુ જુમટો; હોઝારો; ચીસ.

ચિચવો, પુ બિનું લાકડું દાટી તેની ઉપર આડું

લાકડું મુકી એને બે છેડે સીકાં બાંધી એમાં છોક-

રાઓને ખેસાડી ફેરવવામાં આવે છે તે.

ચિચાડી, સ્ત્રી જૂમ; કિકિયારી. [પીલવાનો યન્ત્ર.

ચિચુડા—ચોડો, પુ આમલી ફળનો કળિયો. ૨ સેલડી

ચિટણીસ, પુ [મં] સરકાર સલા વગેરેની તરફ

ચિકી સવાલ જવાબ વગેરેનું કામ કરનારો કારભારી;

અવલ કારકુન; શિસ્તેદાર.

ચિકી, સ્ત્રી થોડી મતલબનો લખવાના અથવા લખેલા

કાગળનો જે કકડો તે; નાનો કાગળ; છપરકી. ૨

કરને—ધરણે લીધા આખ્યા આખતનો લખી આપેલો

લીધેલો જે દસ્તાવેજ તે. ૩ સોરતીમાં અથવા ધર-

માલ વગેરે વૈધી લેતી વખત અથવા ફલાણો માણસ

ફલાણું કામ માથે લે એવું નક્કી કરવામાં કાગળના

જે નાના કકડાપર નમ્બર નામ નિશાની કરવામાં આવે

છે તે.—‘ચિકી કાડવી—મુકવી’ એમ બોલાય છે. ૪ સીસી

પડીકાં વગેરેને, માંચ થું છે તે જણાવવાને ઉપર

ચોંટાડેલો છેક નાનો કાગળનો જે કકડો તે; ટિકિટ.

૫ તેવું; નોતરું. ૬ હુકમ.—‘અધિરના ધરતી ચિકી

કોપથી પાછી ફેરવાતી નથી’. ૭ મોકાણીની ખમ્બર;

અશુભપત્ર. ૮ આગગાડી—આગખોટમાં મુસાફરી

કરતી વેળા ભાડાના પૈસા ભર્યા બદલ કાગળનો કકડો

લખેલો કે જાપેલો આપવામાં આવે છે તે. ૯ નાટક

જેવાની મફત અથવા પૈસા ખરચેલી. ૧૦ બજારમાં

ચિકોર, પુ [સં ચિકુર] ખીજને નુકસાન—પીડા થાય તેની દરકાર રાખ્યા વગર વસંતનાર માણસ; ચપળ; સાહસિક. “નવભીત નવળ ચિકોર, અંગેઅંગે કુચેષ્ટિત મોર” (પ્રેમાનન્દ). ૨ મોટો અવાજ—જૂમ. ૩ માથાના વાળ—કેશ.

ચિકોર, પુ [સં ચિકુર] ખીજને નુકસાન—પીડા થાય તેની દરકાર રાખ્યા વગર વસંતનાર માણસ; ચપળ; સાહસિક. “નવભીત નવળ ચિકોર, અંગેઅંગે કુચેષ્ટિત મોર” (પ્રેમાનન્દ). ૨ મોટો અવાજ—જૂમ. ૩ માથાના વાળ—કેશ.

ચિકોર, પુ [સં ચિકુર] ખીજને નુકસાન—પીડા થાય તેની દરકાર રાખ્યા વગર વસંતનાર માણસ; ચપળ; સાહસિક. “નવભીત નવળ ચિકોર, અંગેઅંગે કુચેષ્ટિત મોર” (પ્રેમાનન્દ). ૨ મોટો અવાજ—જૂમ. ૩ માથાના વાળ—કેશ.

ચિકોર, પુ [સં ચિકુર] ખીજને નુકસાન—પીડા થાય તેની દરકાર રાખ્યા વગર વસંતનાર માણસ; ચપળ; સાહસિક. “નવભીત નવળ ચિકોર, અંગેઅંગે કુચેષ્ટિત મોર” (પ્રેમાનન્દ). ૨ મોટો અવાજ—જૂમ. ૩ માથાના વાળ—કેશ.

દુકાન દીઠ ભીખ ઉપરાવવા લખી આપેલી. ૧૧ સદા-
ત્રત—જમણ મળવાની રમની લખી આપેલી કાપલી.
૧૨ કામ કરવા—વસ્તુ—મકાન વાપરવા દેવાની
પરવાનગીના લખી આપેલા કાગળ.

—‘ચિટ્ટી દોરો’—કામણ દુમણ માટે કાગળમાં
મન્ત્ર લખીને જે દોરો બાંધવામાં આવે છે તે.

—‘ચિટ્ટી ષાટી જવી’—છોકરી મરી જવી તે. (જે
જાતિમાં કન્યા વિકૃત થતો હોય તેમાં અથવા વરને
ધણી પેરામણી આપવી પડે છે તેમાં છોકરી મરી
જતાં બોલતી વખત વપરાય છે).

—‘ચિટ્ટીનો ચાર’—ફક્ત કહેલું કામ જ કરનારો;

ચિટ્ટી લાવી કે આપી જનારો.

ચિઠ્ઠીચપટી, ચિઠ્ઠીપતરી.

ચિઠ્ઠીપતરી, સ્ત્રી ચિટ્ટી—સન્દેશ પત્રનો વેવાર.

ચિડવતું, કિં સં ગુસ્સે કરવું; ખિજવવું.

ચિડવું, કિં સં ગુસ્સે થવું; રીસ કરવી.

ચિડિયાસેર, કિડિયાસેર.

ચિડિયું, કિડિયું. ૨ ચકડું (પક્ષી).

ચિડિયું, વિં સેજ સેજમાં ગુસ્સો લાગે—રીસ ચડે તેવું.

ચિટ્ટી, સ્ત્રી બેરોને પેરવાનું કાળું અથવા રાતું સુતરાઉ
કપડું. ૨ લગન અધરણીમાં વરવાળાઓની તરફથી
કન્યા—વદુને ચાલેલા થયલા હોય તેવું જે અડધા-
અડધ વરવાળાઓને છોકરીને પિહરથી પેરામણી
દાખલ પાછું મળે છે તે.

ચિઠ્ઠાણી, વિં ધૂળ ચિટ્ટ દુર્ગન્ધિવાળું. —‘માથું ચિઠ્ઠાણી
થયું છે.’ તેલની ખરણી, ફેલેનાં વાસણ, અથાણું એને
પણ ચિઠ્ઠાણી શબ્દ લગાડવામાં આવે છે.

ચિણુગારી, ચિનગારી.

ચિણવું, કિં સં ચિપવું; કલ્લી કરવી—(પાધડી). ૨
કરચલી કરવી—(અફૂરખાની બાંધ).

ચિત્, નં [સં] સમજ; જ્ઞાન. ૨ જ્ઞાનરૂપે ઈશ્વર.
૩ (પ્રત્યયરૂપે) હર કંઈ એવો હદ વગરનો અર્થ રાખે
છે—કદાચિત્, કરચચિત્, કુતચિત્ ઇં

ચિત, ચિત્.

ચિતડું, ચિત્ (કવિતામાં વપરાય છે).

ચિતજિયો—નિષો, પું સોનાં રૂપાંના દાગીના ઉપર
બારિક સુન્દર વેલ છુટીનું બોદીને ચિત્ર ફાડનાર.

ચિતભરમ, ચિતભ્રમ.

ચિતરતું, કિં સં કાગળ—કપડાંપર સ્પર્ધ રક્ત કલમ
વગેરેથી લખી, પથરા—માટીપર ઘટતાં હથિયારથી
ફાટતી—બોદી, ધાતુના ઘાટપર ઘટતાં હથિયારથી
ફાટી—ગામી, આકાર નકરતી વગેરે પાડવું; ચિત્ર
કરવું. ૨ શિખાઉએ હાથ વાળવાને લખ્યાં કરવું.

૩ લખવું. ૪ દેવું—કરજ કરવું.—‘તું ઘેર ઘેર
ચિતરી વળ્યો છે તે હવે કોણ ધીરવાનું છે?’

**ચિતરાણું, કિં અં ચિતેલું થવું; ચિતચું હોય તેવું
હોવું.**—‘હજી તે વાંકનું મોડું બરોબર ચિતરાણું નથી’.

૨ વિચિત્ર આકારમાં દેખાવું—‘નનું.’—‘કાલે રાતે
તે ભાંગ પીધાથી ખૂબ ચિતરાયો હતો’. ૩ ખરાબ
રીતે લોકોમાં જણીતા થવું; ચર્ચાપાત્ર થવું.—‘એનું
નામ તો આખા ગામમાં ચિતરાણું છે’.

ચિતરો, પું [સં ચિત્રક] વાધની એક જાત છે—
એનાં રચનાં રક્ત પીળો હોય છે અને એને
અફેરી બાલુએ નાના મોટા મળીને દરેક જાતના
કાળા કાળા પટા—લિસોટા હોય છે; ચિત્તો. ૨ એક
જાતની વનસ્પતિ—આસડીયું.

ચિતવની, સ્ત્રી ચિત્તન.

ચિતવતું, કિં સં વનતું; માન આપવું. ‘ભાણું-
ચિતવ્યા વના ચાલે નહિ’. ૨ ચિત્તન—રમરણ કરવું.

ચિતવું, કિં સં ધારવું; કલ્પવું.

ચિતળ, સ્ત્રી એક જાતનો ચટાપટાવાળો સાપ. ૨

(મં) જિયોને હાથે પેરવાની કામની બૂઝડી.

**ચિતળી, સ્ત્રી ત્રાસ લય વગેરે કારણથી જે ધુળરી
છુટવી તે; કમ્પારી; કણકણો. ૨ ત્રાસ; કપ્ડાળો.**

**ચિતા, સ્ત્રી [સં] જે ગોકેલમાં લાકડાંપર મુદાં
મુકા બાળવામાં આવે છે તે; ચેહ.**

ચિતામિ, પું ચિતામાંનો અગ્નિ.

ચિતાર, નં ચિત્ર; તસવીર. ૨ વર્ણન; હેવાલ; ખ્યાલ.
‘ચિતાર આપવો’.

ચિતારો, પું ચિતરનારો; ચિત્ર પાડનારો.

ચિતાવિયાં, કાપા; ચિસોટા.

ચિતાળ, સ્ત્રી લાકડાની ફાડ.

ચિતકાર, પું ગ્રીણા રાગે ચીસ પાડવી તે. ૨
કોલાહલ. ૩ હાથીનો અવાજ.

ચિત્, નં [સં ચિત્-વિચારવું] વિચાર કરવાની
શક્તિ; મન; અન્તઃકરણ. ૨ સફૂલ્પ ઉપર જે લક્ષ
તે. ચિત્ આપવું—ધાલવું—લગાડવું.

—‘એક ચિત્ થયું’—એક જ વસ્તુપર ચિત્
લગાડવું તે. ૨ એક વિચાર—મતના થયું તે. ૩
ગ્રંથ આવવાની સ્થિતિમાં આવવું. [યાદ લાવવું.

—‘ચિત્માં લેવું’—ખબર લેવી; સમજાણ લેવી;

**ચિત્ચોર, પું માલમ ન પડે તેવી રીતે ચિત્તને
હરણ કરનારો; વશીકરણ કરનારો; દિલને ખેંચનારો.**
૨ આશંક; ખ્યારો.

ચિત્તજ, વિં સામાનું—પારકાનું મન સમજી જનાર.

ચિત્તનાશ, પું અંતઃકરણનો જે લય થવો તે.

ચિત્રભ્રમ, વિં [સં] ચિત્તનું ભ્રમવું તે; એક ઉપર વિચાર ન થતાં અહીંથી તહીં, તહીંથી પેલી ગમ એમ વિચારમાં ભટકવું તે. નં એક રોગ; ઉન્માદ; ગાંડાપણું.

ચિત્તવિક્ષેપ, પું મનનું ભ્રમિત થવું તે; ચિત્તની અસ્થિરતા ૨ અસત્ય પદાર્થમાં સત્યપણાનો આરોપ કરવો—ખોટી વસ્તુને ખરી તરીકે જોવી તે; અધારોપ.

ચિત્તવૃત્તિ, સ્ત્રી [સં] ચિત્તની વૃત્તિ—હાલત. ૨ મન; ધ્યાન.

ચિત્તવેદ્ય, વિં [સં] ચિત્તને વિધનાર; દિલને ખેંચનાર.

ચિત્તસમાધાન, નં [સં] ચિત્તનું સમાધાન; સ્વસ્થતા; મનનું સન્તોષ પામવું તે. [સુન્દર.

ચિત્તહર, વિં ચિત્તને હરણ કરનાર; પ્રેમ લગાડનાર;

ચિત્તાભોગ, પું સુખ દુઃખની લાગણી તરફ મનનું યોદવું તે. ૨ કોઈ પણ પદાર્થ ઉપર ધણીજ આસક્તિ તે. ૩ ચિત્તની સ્થિરતા.

ચિત્તો, ચિત્તરો (૧ લા અર્થમાં).

ચિત્ર, નં [સં] સપાટી ઉપર લીટી અને છાયા એ બેથી પાડી બતાવેલો સાદો અથવા રજૂ પુરેલો જે આકાર તે; તસખીર. ૨ માટી પથરા કપડાં વગેરેનો બનાવેલો માણસ પણ વગેરેનો જે આકાર તે; પુતળું; પુતળી; દિગ્લાં; બાવલાં. ૩ જે જેવું હોય તેને તેવું રૂપ રજૂમાં બરાબર બતાવવું તે. ૪ એકજ દેકાણે તરેહ તરેહના રંગોનું દેખાવું તે. ૫ અળંગેય જેવી—આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવી કોઈ પણ ચીજ. ૬ આશ્ચર્ય; અળંગેય. ‘ચિત્રવત’ એટલે હાલે ચાલે નહિ બોલે નહિ તેવું; તટસ્થ. ‘ચિત્ર ફાડવું—પાડવું’. વિં અળંગેય જેવું; અદ્ભુત.

ચિત્રક, પું ચિતારો.

ચિત્રકળા, સ્ત્રી ચિત્ર વિદ્યા; ચિત્રફાડવાનો હુન્નર.

ચિત્રકાર, પું [સં] ચિતારો; ચિત્ર ફાડનારો.

ચિત્રકાવ્ય, નં—સ્ત્રી [સં] ચિત્રમાં વજ્રાતી કવિતા; ચિત્રના વચગાળામાં લખેલી જે કવિતા તે.—નાગ-ખન્ધ, ગણપતિખન્ધ, કેતકીખન્ધ ઇ. ૨ જેમાં શબ્દની કે અર્થની કંઈ ચમત્કૃતિ—ખૂબી હોય તેવી કવિતા.

ચિત્રકૂટ, પું એક પર્વતનું નામ.

ચિત્રગુપ્ત, પું પ્રુણ પાપનો હિસાબ લખનાર એક દેવ. ૨ યમરાજ. ૩ યમરાજનો મેત્રો (લોકમાં).

ચિત્રપટ, પું જેના ઉપર ચિત્ર ફાટવું—ફાઢવાનું હોય તે લગનું.

ચિત્રફલક, નં ચિત્ર ફાડવાનું પાટિયું.

ચિત્રલેખક, પું ચિતારો.

ચિત્રલેખની, સ્ત્રી ચિત્ર ફાડવાની પીંછી; કલમ.

ચિત્રલેખા, સ્ત્રી છખી; તસખીર; ૨ ચિત્ર ફાડનારી સ્ત્રી. ૩ ચોખ્ખાની સખી.

ચિત્રવિચિત્ર, વિં [સં] તરેહ તરેહવાર રજૂ હોય તેવું; સુન્દર. ૨ તરેહવાર; જુદી જુદી ભાતવું. ૩ ઢઙ્ઘા ધડા વગરનું.

ચિત્રશાળા, સ્ત્રી જ્યાં ચિત્રકળા શીખવવામાં આવતી હોય તે મકાન. [જ્યોતિષ].

ચિત્રા, સ્ત્રી [સં] સત્તાવીસમાંનું ચૈદમું નક્ષત્ર **ચિત્રામણુ**, નં નકારું ચિત્ર; આડી અવળી ગમેતેમ લીટીઓ દોરીને બનાવેલો જે સાદો અથવા રજૂલો આકાર તે. ૨ ધણુંજ સુન્દર ચિત્ર.

ચિત્રિણી, સ્ત્રી [સં] લક્ષણવન્તી સ્ત્રિઓની ચાર ભાત મુજબ છે તેમાંની એક.—શરીરે સુકુમાર—નાભુક, લાગ્ની (શાલતી)—ડિંગણી નહિ, ગડી નહિ ને છેક પાતળી પણ નહિ, ચપળ નેન, પાતળી કમ્બર, ભરેલાં સ્તન, કાળા બાલ, મોરના જેવી વાણી, માંથુ ગોળ શઙ્ક જેવું, નાના પ્રકારના વિલાસ પેલવ કરવા વિષે રચિ ખરી પણ રીત વિષે ઝાઝી રચિ નહિ તે.

ચિત્રો, ચિતરો; ચિત્તો. ૨ એક ભાતની વસ્ત્રપતિ—ઓસડિયું.

ચિત્સ્વરૂપ, વિં જ્ઞાન સ્વરૂપ; બ્રહ્મરૂપ.

ચિત્રશક્તિ, સ્ત્રી માનસિક બળ; બુદ્ધિશક્તિ. ૨ બ્રહ્મસત્તા; માયા.

ચિથરું, ચિથરું.

ચિથરિયો, ચિથરેહાલ.

—‘ચિથરિયો માંમો’—જુલમમાં ઝાડના રક્ષણને માટે તેના ઉપર જે ફાટાંટાં લુંગડાં પેરાવવા—વિદા-ળવામાં આવે છે તે—લોકોને વેમાવવા—બિવડાવા.

ચિથરી, સ્ત્રી ચિથરામાંથી પડેલી જે છેકળ નાની કકડી તે.

ચિથરું, નં ફાટી તુટી ગયલાં કપડાંનો જે છેક નાનો કકડો તે. ૨ ધણીજ હલકી કિમ્મતનું કપડું.

—‘ચિથરાં વિણ્યાં—વિણતાં રેવું’.—સ્સ્તામાં પડેલાં ચિથરાં ઉંચકીને તેને કામમાં લેવાં પડે તેવી હાલતમાં આવી પડવું; ઘેર ઘેર ભીખ માંગવાનો દાંડો આવવો.

ચિથરેહાલ, વિં ફાટાં કપડાં—ચિથરાં પેરાવાં પડતાં હોય તેવી હાલતમાં આવેલું; કફાલ; છેક ગરીબ; મુકલસ; ખરાબખસ્ત; સિખારી.

ચિદ્ધન, વિં [સં] જ્ઞાનથી ભરેલું; જ્ઞાને કરી ધન—ભરેલું હોય તે—બ્રહ્મ.

ચિદ્વરૂપ, વિં [સં] જ્ઞાન રૂપ હોય તેવું; કેવળ બ્રહ્મ ૨ ડાહ્યું; સમજણું. ૩ ચતુર; બુદ્ધિમાન. ૪ સારા અંતઃકરણવાળું; ઉદાર બુદ્ધિનું.

વિદિલાસ, વિં જ્ઞાનમાજ વિલાસ છે જેનો તેવું.
૨ જ્ઞાનનો વિલાસ. ૩ બ્રહ્મવિલાસ; ધર્મરતી લીલા.
વિદ્યાત્મા, પું શુદ્ધ ચૈતન્ય; સમ્યક્ અંશ; શુદ્ધાત્મા.
વિદ્યાનન્દ, વિં [સં] જ્ઞાન અને આનન્દ એજ
રૂપ છે જેનું તે—(બ્રહ્મ). પું જગદીશ્વર.

વિદ્યાલાસ, પું જ્ઞાન; સંસારને વળગી રહેલા જ્ઞાતાત્મા.
ચિત્, સ્ત્રીં નં [સં] ચિદ્ધ આજ્ઞાપાણ; પિછાન;
જ્ઞાન. “આપ કતાંકી ચિત્ ના પાવે, અન્ય દેવને
નમતો” (નિરાંત).

ચિત્તગારી-ગી, સ્ત્રીં તનખે; અભિમાથી ઉડેલી કરચ.
—“ચિત્તગારી મુકવી”—ચૂલો—દેવતા સળગાવે.
૨ કંઈ આળી મુકવી. ૩ સાચી જાણી વાત કહીને
જે જાણે લડાવી મારવા તે.

ચિત્તવું, કિં અં આજ્ઞાપાણ. “જ્યાંલાગી આતમા તત્વ
ચિત્તે નહિ, ત્યાં લગી સાધના સર્વ જૂઠી” (નરસી મેતો).
ચિત્તાર્થ-નૈ, વિં ચિત્તમાં અનેહું—જે કંઈ તે;
ચિત્તદેશનું. ૨ તકલદી.

ચિત્તન, નં [સં] વિચારવું—ધારવું—ધ્યાન
ધરવું તે; મનન કરવું તે. ૨ સ્મરણ કરવું—સંભારવું.
ચિત્તનીય, વિં [સં] વિચારવા—ધારવા જાણ.
ચિત્તવન, ચિત્તન.

ચિત્તવું, કિં અં વિચારવું. ૨ સ્મરણ કરવું—
સંભારવું.

ચિત્તા, સ્ત્રીં [સં] મનનો ગભારાટ; કાળજી; ફિકર;
ચિત્તની અસ્વચંચતા; ખેચેહેની; ધારતી. ૨ વિચાર;
ધ્યાન. ‘કંઈ ચિત્તા નહિ’ એ પ્રયોગ, જરૂરનું નથી
માટે કચ્છા વગર ચાલશે, એ અર્થમાં વપરાય છે.

ચિત્તામિ, પું ચિત્તારૂપી અમિ; ચિત્તાની બળતરા;
ધણી ચિત્તા.

ચિત્તાતુર, વિં [સં] ચિત્તાથી ગભારાઈ ગયલું;
ફિકરમન્દ; ધણી ચિત્તાવાળું.

ચિત્તામણિ, પું સ્વર્ગનો મણિ.—એને વિષે કેવાય
છે કે જેની પાસે એ મણિ હોય તેને જે જોઈએ તે
એ મણિમાંથી મળી આવે છે. ૨ ઇષ્ટદેવ. ૩ મહાદેવ.

ચિત્તાર્ણવ, પું [સં] ધણી જ ચિત્તા; ચિત્તાનો
દરિયો. [કિરેહું.]

ચિત્તિત, વિં ધાં [સં] ધારેહું; વિચારેહું; મનન
ચિત્ત્ય, ચિત્તનીય.

ચિન્મય-માત્ર, વિં [સં] શુદ્ધ—કેવળ જ્ઞાન જ
એવું—(બ્રહ્મ). ૨ જ્ઞાનથી ભરેહું.

ચિપટી, ચપટી.

ચિપટા-હું, પું-નં દુઃખવા આવેલી આંખમાં ચો-
ખાના તરિયા આકારનો નાનો ચિકણ જે મળ
નિકળે છે તે; ધીયા.

ચિપટું, કિં સં પાલડી, ઘોતિયાં વગેરેને સફાઈથી
કલ્લી—પાટલી કરવી તે. ૨ હરેક વાતને ચોળી ચોળીને
લામ્બી કરવી. ૩ ધાત્મા પાસા પાડવાને નાખતાં
પેલાં જુગતીથી ગોઠવવા. ૪ ગમજીક વગેરેનાં પાનાને
તળે ઉપર કરવાં તે.

—“ચિપીચિપીને ઘોલવું”—શબ્દો ગોઠવી ગોઠવી-
ને—વિચારી વિચારીને—ચાવી ચાવીને ઘોલવું તે.

ચિપાસિયું, વિં હરેક વાતને ચોળી ચોળીને લામ્બી
કરનાર; હરેક વાત વિષે વારે વારે પુછનાર. ૨ કમ્પશ;
કૃપણ. ૩ કોઈને કંઈ વસ્તુ આપવાની હોય તે બહુ
ઝાઝી ઝાઝી આપનાર (જન).

ચિપિયો, પું લોડાંનું આજ્ઞા—અભિમા મુકેહું લેવાનાં,
જીવજન્ત પકડવાનાં કામમાં આવે છે—એક તરેહનો
ચિપિયો વાળ દુપવાનાં કામમાં આવે છે. ૨ જીવ-
જન્તુના આગલા પક્ષી.

ચિખડી, સ્ત્રીં એક જાતનું—કાળર ચિત્રા રૂકાણું,
રાત્રે ઉડતું ધુવડની જાતનું પક્ષી. ચોર લોકો એના
શુકન જુએ છે, એને રાત્રે જ મૂકે છે, એ ઘોલે છે
ત્યારે કાલાહલ કરી મૂકે છે.

ચિખાવડું, વિં દોડ ડાહું; વચમાં ઉડી લામ્બું લામ્બું
ટાપલું કરનાર. ૨ છોકરવાહિયું; બાળક જુહિનું. ૩
હલકું; તુચ્છ; પાછ. ૪ ખરાબ; નુકસાન—મરતી કરનાર.

ચિચુક, સ્ત્રીં હડપચીની વચમાંના છાછરો ખાડો.

ચિલડી, સ્ત્રીં એક જાતનો વેલો.

ચિલડું, નં ચિલડીને આવતું જે ફળ તે; એક
જાતનું શાક. એનું અથાણું થાય છે તેને ખારિયાં
કે છે. ૨ કોડિમકું.

ચિમટી, ચમટી.

ચિમટો, ચમટો.

ચિમડ, સ્ત્રીં આંખમાં ભરવાનું એક જાતનું ગાંધીના
ધરનું ઝોસડ. એની સફેત મીચો વાડીને આંખમાં
ભરવામાં આવે છે.

ચિમડાવું, ચિમડાવડું. [ચિમડાવવાં.]

ચિમડાવડું, કિં સં વળ દેવો; અમળાવડું. ‘કાન

ચિમડાવું, ચિમળાવડું.

ચિમડી, સ્ત્રીં જીવાર બાજરીના ખેતરમાં જ્યાંના ત્યાં
રૂઈ ગયલા જે કુમળા છોડાવા તે.

ચિમળાવું, કિં અં મનમાં સફોય પામ્યાં કરવો;
બળ્યાં કરવું. ૨ કરમાવું; નિર્માલ્ય—નિસ્તેજ થવું—
‘ફૂલ ચિમળાઈ ગયાં છે’. ૩ ખાંધા પીધા વગર મનમાં
બળ્યાં કરવું તે—‘ફાકટમાં શેનો ચિમળાવા કરે છે,
જીવ લાગી હોય તો ખા’.

ચિમાવું, કિં અં કોઈને ખાતાં જોઈ પોતાને ન

મળવાથી મનમાં બળતું. ૨ કાઈ ન બળે તેમ તાકીને બેતું. ૩ સન્તાઈ બળું; દખાઈને બેસી રેતું.
ચિમ્બેડ, સ્ત્રી ગાંધીના ઘરનું એક વસાણું; ચિમ્બડ.
ચિમ્બોટી, સ્ત્રી ગળચી; ડાકી; બેચી; ગરદન.
ચિમ્બોડી, સ્ત્રી એક જાતના વેલાનાં ખીયાં.
ચિમ્બની, સ્ત્રી [અં] ધુમાડિયું. ૨ ધાસતેલના દીવા ઉપર કાચની લાગ્મી ગોળ ભુંગળી મુકવામાં આવે છે તે. એ નીચેથી ધૂલેલી—પોળી ને ઉપરથી સાંકડી હોય છે. ૩ ભીંતે લગાવવાનો—લટકાવવાનો—ઝેંક-વાળો કાચની ભુંગળીવાળો ધાસતેલનો દીવો.
ચિમ્બડ, વિં તોપણું તુટે નહિ તેવું. ૨ તસકા માર ખાય તોપણું જેને લાગે નહિ તે; નફ્ટ. ૩ કન્જુસ; બખીલ.
 ૪ કાઈને કંઈ કામ માટે વળખ્યું હોય તે—ધૂટે નહિ તેવું.
ચિર, અં [સં] ચિરમ્ હમ્મેશ; નિલ રે તેમ.
ચિરકાળ, લાગ્મો વખત; ધણા વખત સુધી.
ચિરજીવ-વી, પું [સં] પુત્ર; દિકરા; બેટા. ૨ (પોતાનાથી નાનાને આશીર્વાદ લખતી વેળા પણ એ શબ્દ વપરાય છે). વિં ધણું જીવનાર; લાગ્મી આવરદાવાળું; બહુ કાળ—હમ્મેશ જીવ્યાં કરે તે.
ચિરજીવવી, ચિરજીવી.
ચિરાગ, ચરાગ.
ચિરડા, ગરાસીઆચ્છાના હકમાંથી કેટલુંક મજબુદાર વગેરેને ફાડી આપેલું તે.
ચિરાડો, પું ચીરો; ટાડ—(ફરામોનો).
ચિરાચુ, વિં [સં] લાગ્મી આવરદાવાળું; ધણા કાળ જીવતું.
ચિરોડી, પું એક જાતનો પથ્થર.
ચિલખત, નં બખતર; કવચ.
ચિવટ, સ્ત્રી કાળજી.
ચિવ્વડ, ચિમ્બડ.
ચિષ્ટાં, નં રેસા; નાળિયેર ઉપરના તાંતણા.
ચિષ્ટું, વિં સુકાઈને ચિવ્વડ થઈ ગયલું. 'ફેરી ખારિયાં ચિષ્ટાં થઈ ગયાં છે'.
ચિહ્ન, નં ઝોળખાઈ આવે તેને સારુ કરેલી—થયલી—રૂંચલી જે નિશાની તે. 'ચાઉં—સાધે વતી કંઈ ચિહ્ન કરે'; 'છત્ર ચામર દણ્ડ એ ચિહ્નો ઉપરથી રાજા ઝોળખાઈ આવે છે'; 'એટું કપાળ એ ભાસ્મિગશાળીનું ચિહ્ન છે'. ૨ જે ઉપરથી ગુણાદિક જણાઈ પડે તે; લક્ષણ.—'આ છોકરો આગળ જતાં કુળને દિપાવશે એવાં ચિહ્ન દેખાય છે'; 'દક્ષિણ વાયુ છુટ્યો એટલે વરસાદનાં ચિહ્ન થવા માંડ્યાં સમજવાં'; 'સનેપાતના ચાળા એ મરવાનાં ચિહ્ન'. ૩ યુગમાં વગેરેથી પડી રૂંચલી જે ડાઘ તે.
ચિહ્નિત, વિં ધાન[સં] ચિહ્ન—નિશાનીવાળું; અક્રિત.

ચીંઈ, નં સિતાફળનો ફળિયો.
ચીંચીં, અં એવા થતો અવાજ—ચલ્લી વગેરેનું યોલતું.
ચીક, પું ફળ—ડાંખળી વગેરેમાંથી નિકળતું જે ચીકણું પાણી—દૂધ તે. 'ફેરીનો ચીક'.
ચીચી, સ્ત્રી નાની છોકરી; કાકા; ગીગી. [ભાગ.
ચીચું, નં શેરડીના સાંઠાની ટાચ તરફનો પોચો ને કુમળો
ચીચો, પું ધણોજ કટુણ અને કાળો જે પથ્થર તે. ૨ કાકા.
ચીજ, સ્ત્રી [ફાં] કાઈ પણ બનેલો—બનાવેલો ધાટ તે; વસ્તુ સામાનમાંનું કંઈ પણ. એ શબ્દ ધણુંખરું નિહાળેને લગાડવામાં આવે છે. ૨ જેમાં અર્થ રૂણ હોય તેવું ગાયન. ૩ હર કંઈ—કામ—ખાખત—હુમર વગેરે.
ચીજવસ્ત, સ્ત્રી સામાન; સામાનમાંનું કંઈ પણ તે.
ચીંડું, નં મલમ ચોપડેલું લુગડું.
ચીડાં, ચીરડાં.
ચીડ-દ, સ્ત્રી [હિં] ગુસ્સો લાગવો તે. ૨ સેજ સેજમાં તપી જવાની—ગુસ્સો લગાડવાની ટેવ તે. ૩ બળતરા; કપટાળો.
ચીણ, સ્ત્રી સ્ત્રીની કોટનું એક જાતનું ધરેણું. ૨ ચણિયો—ધાધરા સીવતાં નેકાની નીચે બડા દોરાથી કપડાની કરચલિયો પાડી જે વાંકા બડા ટાંકા ભરવામાં આવે છે તે.
ચીણીબાર, ચીનીબાર.
ચીણ, પું એક જાતનું બનાજ. એના તાંદળા ફાડી છાસમાં રાંધીને ખવાય છે.—'ચીણની ધેંસ'.
ચીત, વિં કુસ્તીમાં હારીને ચતું પડી ગયલું હોય તે. ૨ ચિત (ભુની કવિતામાં) 'પરણીને મેહલી ગયો, વળતી ના લીધી ચીત' (નરસી મેતો).
ચીન, એ નામનો દેશ.
 —'ચીનનો સાલુકાર'—કગ; કપટી; લુચ્ચો. ૨ લઈને પાછું ન આપતાં અનેક પ્રકારનો ડાળ બતાવે તે.
 —'ચીની'—તકલ્લી; 'ચીની માલ'. ૨ ચીનની બનાવટનું—સાકર, ખાલા રકાળી વગેરે. 'ચીન ને પેસા લીયા છીન' એ કેવલ છે.
ચીનકખાલા, પું એક જાતની રેચક ઔષધિ.—થણક કરવાના કામમાં આવે છે.
ચીનીકામ, નં કાચ—મટોડીના ધાટ (ચીનમાં બનેલા).
ચીનીખાનું, નં ચિનાઈ સામાન ભરેલો હોય તેવું ટુકાણું—ધણું કરીને હાંડી તખતા મુકી રાખેલા હોય તે જગો. [બોર.
ચીનીબાર, નં નાનાં નાનાં રાતાં પટાણા જ્યેડાં
ચીપ, સ્ત્રી લાકડાં—વાંસ—ખાતુ—કપડાનો લાગ્મો પણ જરા પોળો પાતળો કડકો.

ચીપણું, ચિપણું.

ચીપા સુનું-સોનું, નં ૭૦ થયા ટચનું—ધણું સારું સુનું.

ચીણું, વિં જેનું નાક બેસી ગયલું—ચપટું હોય તે (માણસ).

ચીર, નં [સં] અને પેરવાનું સારું રેશમી લુગડું—ચીર પટોળાં. ૨ સ્ત્રી ચીરી; કકડી.—કેરી વગેરેની.

૨ ફાડ; તડ; ચીરા (ફરામાં પડેલી તે).

ચીરડાં, નં ગરાસિયાઓએ પટેલ વગેરેને લેંચી આપેલી જમીનના જે કકડા તે.

ચીરણું, ફિં સં ફાડનું.—હાડાં લુગડાં વગેરે ફાડીને કકડા કરવા; કાપનું. ચીરી નાંખનું—ફાડી-કાપી નાંખનું.

૨ કોઇને મુશ્કેલીમાં લાવીને—સાચું જૂનું સમજાવી—ધૂતીને પૈસા ફાડાવી લેવા તે.

—‘ચીરીને મીઠું ભરવું’—ખૂબ મારવું.

ચીરાઈ, સ્ત્રી ચીરવાની જે મેનત મજૂરી તે.

ચીરિયું, નં ચીરી; કકડો; ફાડ.—‘વેગલુ કારેલાંનાં ચીરિયાં.’

ચીરી, સ્ત્રી કકડો; ફાડ—કેરી વગેરેની.

ચીરો, પું લુગડાં પથ્થર જમીન વગેરેનો જે મોટો કકડો તે. ફાડ; તડ—ફરા—લુગડાંમાં પડેલી તે. ૩ લુગડાંનો પટ્ટો. ૪ લમમાં વરરાજની રાતા અસ્તરવાળી લપ્પાની પાઘડી. ૫ ઘાટ; કિનારો. ૬ છેડો; પાર.

ચીલ, સ્ત્રી એક જાતનો છોડ—ધઉં અથવા જવના ખેતરમાં થાય છે. એની ભાજ થાય છે.

ચીલો, પું બે ખેતરની વચમાં—જમીનપર પડેલા ગાડાં ચાલવાનો જે રસ્તો તે; ઘરડ. ૨ ઘરડમાં જે ખાડા પડેલા હોય તે. ૩ ગાડામાં બેઠાથી જે આચકા આવવા તે. ૪ (લાક્ષણિક) નવો પાડેલો રસ્તો.

—‘ચીલે પડવું’—રીતસર કામ ચાલતું થવું;

ફાણે પડવું (ધન્યામાં).

ચીવટ, સ્ત્રી કાળજી; ખનત; ચાનક.

ચીવર, નં વસ્ત્ર. ૨ બીંધ સાધુઓને પેરવાનું વસ્ત્ર.

ચીસ, સ્ત્રી તાણીને—ગળું ધસી તીણી શુભ પાડવી તે.

ચીસું, વિં ચોળી ચોળી—વિચારી વિચારીને કામ કરનાર—દાન આપનાર. ૨ કન્જુસ; બખીલ.

ચુંકું, નાકનો કોટો.

ચુંખડું, ચુંખળું. [આંખ.

ચુંખળું—ચળું, વિં ઝીણી ને ડાળો સાફ ન હોય તેવી આંખનું (માણસ). ‘ચુંખળી આંખ’—ઝીણી

ચુંગી, ચુંગી.

ચુંચિયાં, નં સ્ત્રીનાં થાન; એ ઉપરની ડીટી.

ચુંટણું, ફિં સં ફૂલ શિંગ વગેરે કુમળી વસ્તુને તેનાં

ઝડ થકી જુદી પાડવી; તોડવું. ૨ નસ—વાળા ઉતારી કકડા કરવા; સમારવું.—‘ગોવાર ચોળી પાપડી

ભાજ ચુંટવી’. ૩ વીણવું; પસન્દ કરી લેવું. ‘ચોપ-ડીમાંથી સારાં સારાં વાક્યો ચુંટી ફાર’. ૪ મુખત્યાર—

પ્રતિનિધીની પસન્દગી કરવી. ‘ધારા સભાના સભાસદ ચુંટવાનો દિન્દી પ્રગ્નને હક્ક મળ્યો છે’. ૫ ચીમટા દેવા; ચુંટી—ચોટી ખણવી—ભરવી. ‘વિણવું—ચુંટવું’ એટલે

અનાજ વગેરેમાંથી કાંકરા કચરો ફાડી સાફ કરવું.

ચુંટણી, સ્ત્રી ચુંટવાનું કામ તે; ઝાડ ઉપરથી ફળ પાન વગેરે તોડવાં તે. ૨ અમુક સરતો—નિયમોથી મળેલા

હકવાળા લોકો—સભાસદો—સંસ્થાઓ તરફથી, રાજ—ધારાસભા—જોખમદારીથી વહીવટ કરનારા મહાજનોમાં

મુખત્યાર—પ્રતિનિધિ—મોકલવાને પસન્દ કરવાનું કામ તે.

ચુંથણું, ફિં સં એકાદી વસ્તુમાં વારે વારે હાથ ધાવી તેને બગાડી નાખવી; ફેંદવું. ૨ દેશભાવથી એકાદાં માણસની પૂઠે લાગવું. ૩ સારો પૂઠે તપાસ કરવા સારું વસ્તુ—કામમાં ઉચલપાથલ કરી મુકવી.

ચુંથાચુંથ, સ્ત્રી આમથી તેમ ચુંથ્યાં કરવું તે.

ચુંથાડો, પું ચુંથાઈ ગયલું હોય તે. ૨ દુઃખ (પેટને).

ચુંથાણ, નં ચુંથાડો.

ચુંથારો, ચુંથાડો.

ચુંથાણું, ફિં અં ચુંથી નાંખે તેવી હાલતમાં આવવું

—આવી ખમવું. ૨ પેટમાં દુઃખ થવું. ૩ છવ બળવો; અકળામણ થવી.

ચુંથો, પું ગાભો. ૨ લુગડાંના ફાટા તુટા કકડા.

ચુંદડી, સ્ત્રી જેવી ભાત—ઝાંટ પાડવી હોય તેવી કપ-ડાંમાં કરચલીઓ કરી એને દારાથી બાંધી લઈ

કસુઆથી રજુંલું એવું સ્ત્રિયોને પેરવાનું જે લુગડું તે.

એમાં બાંધેલી જગા રજૂ વનાની રે છે તેથી પેલી રજૂત ભાત ઘણી ખુલે છે—ચુંદડી ભાતની

પાઘડી પણ હોય છે. ૨ ભાત.—ચુંદડી પાડવી એમ

કેવાય છે. ૩ ભાતવાળું રેશમી લુગડું; ઘાટડી (માતાને

પેરાવવાની).

ચુંધણું, વિં પચપચી—ચુંખળી આંખનું; ચુંખળું.

ચુંધી, સ્ત્રી ખણખાદ; ચાપાખીપ.

ચુંઓ, ચુંવો (૪ થા અર્થમાં).

ચૂક, ચૂક.

ચૂકતેહિસામે, અં હિસાબ—જમેઉધાર—ખાતું

બરાબર પૂરું કરી બન્ધ કચ્છું હોય તેમ.

ચૂકવણું, ફિં સં ભુલવવું. ૨ નાણાં અદા કરવાં;

લેણ દેણ પતાવી દેવું; હિસાબ કરી આપી દેવું—

ચૂકવી આપવું. ૩ ફેસલો કરવો; તોડ ફાડવો;

નિવેડો આણવો.

ચૂકણું, ફિં અં વિચાર—હિસાબમાં ચૂક—ગફલત

કરવી; ભુલવું. ૨ હિસાબ—ખાતું પૂરું થઈ બન્ધ

થયું; નાણાંની આપ લે કરી લઈ ખાતું માંડી વાળતું.
૩ ઈનસાફ થવા; કછયો છણાયા પછી તેનું શેવટ
આવતું.—‘તમે ગમે તેમ ધારો પણ તે કછયો તો
ગઈ કાલનો ફરિયાદીની તરફનો ચુકયો છે’. ૪ કામ-
ધન્ધા—ચાકરીમાં કસર કરવી.—‘હું મારી ચાકરીનો
વખત કદી ચુકતો નથી’. ૫ ધારેલાં નિશાણથી આંધું
પાછું જતું.—‘બનદુકની ગોળી ચુકી’. ૬ સન્ધિ—તક
ખોવી.—‘અણિ ચુક્યો સો વરસ છવે’. ૭ આંધું
ખસી જતું.—‘વિચારમાં ચાલતાં પગથી ચુક્યોજ
હતો, પણ ભાગ્યે કે બચી ગયો’.

ચુકારો, પુઠ નિકાલ; નિવેરો; શેવટ. ૨ હુકમનામું
ફેસલો; ન્યાય; ઈનસાફ.

ચુકાવતું, ચુકવતું.

ચુકો, પુઠ એક જાતની ભાણ. એ સ્વાદે ખાટી હોય છે
ચુગડી, સ્ત્રીઠ ચપટી. ૨ પગપૂલ; છવીટિયાં.

ચુગણી, સ્ત્રીઠ પક્ષીઓનો ચારો. “ચુગણી રચ્યા પછી
ચક્ષુ રચી, જડ છવ નથી વિશ્વાસ” (દયારામ).

ચુગલ-ખોર, વિઠ ચાડી ખાનાર.

ચુગલી, સ્ત્રીઠ ચાડી (૧ લા અર્થમાં); રાવ. [ચુગે છે].

ચુગલું, કિંઠ સઠ ચાંચ મારીને ખાતું.—‘પક્ષીયો

ચુકી, સ્ત્રીઠ ભરવાડ કાળી દુખળા વગેરેનું તમ્બાકુ
ટુંકવાનું બનાવેલું માટીનું તે; યુખિયું. (હિંઠ) શેર
સુધરાઈ ખાતા તરફથી જગાત લેવામાં આવે તે જગા.
‘ચુકીધર’ એટલે જગાત લેવાની જગા.

ચુન્ચુની, એક જાતની ઘણી જ સફેત ખાંડ.

ચુટકી, સ્ત્રીઠ ચપટી. ૨ થોડુંક; લવ.

ચુટકો, પુઠ [હિંઠ] થોડામાં ઘણો મર્મ બતાવ્યો હોય
તેનું અસર કરતું ટુંકું ભાપણ. ૨ જાદુ; ધન્ટર મન્ટર
સમ્બન્ધી જે ટુંકું ભાપણ તે; ટુચકો. ૩ થોડુંક;
લવ; લેહલે.—‘રક્તના ચુટકા, કુંડા ન હોય’.

ચુડાર, પુઠ ચૂડા ચૂડી વરનારો—ઉતારનારો—
બનાવનારો.

ચુડો, ચૂડો. [હોય તેવું.]

ચુડાઉતાર, વિઠ ચૂડાચૂડીની પટે એકથી એક નાનું

ચુડેલ, સ્ત્રીઠ એક જાતનું ધણુંજ બિહામણું ભૂત;
ભૂતયોની. ફેવાય છે કે સુતાવડમાં અથવા અડકાયલી
હાલતમાં મરી ગયલી સ્ત્રી ચુડેલ થાય છે.

ચુડો, ચૂડો.

ચુડો, ઘણીમાં પાણી રાખવાની જગો.

ચુણું, ચિણું. [કરચલીયો તે.]

ચુણી, સ્ત્રીઠ અક્કરખા—જમાની બાંયની જે ચુણેલી

ચુનચુની, ચુન્ચુની.

ચુનવું, કિંઠ સઠ વાણવું.

ચુનારો, પુઠ ચૂનો પકવનાર. [લાખી દાખડી.
ચુનાળવો, પુઠ પાન ઉપર ચોપડવાનો ચૂનો ઘાલવાની
ચુનાળાં, વિઠ ચૂનો દિધેલાં; ધોળેલાં. ૨ ચૂનાનાં
પકવેલાં.

ચુની, સ્ત્રીઠ દિરાકણી; માણક નીલમ પોખરાજ સફેદ
દિરો વગેરેની કરચ.

ચુનો, ચૂનો.

ચુપ, ચૂપ.

ચુપકી, સ્ત્રીઠ કંઈજ અવાજ ફાડવો નહિ તેવી
રોત—હાલત.

ચુપચાપ, અઠ છાનામાંનાં; કંઈજ અવાજ ન ફાડતાં.

ચુપવું, કિંઠ અઠ ધોંચાવું; ખોસાવું, ભોડાવું. [સાથ ચુપી
તેથી લોહી નિકળે છે]. [સ્થિર; શાન્ત.

ચુપાચુપ, અઠ કાંઈ કંઈ બોલતું ન હોય તેમ. ૨
ચુમવું, કિંઠ સઠ બોકી લેવી; ચુમ્મન કરવું; અચ્ચી કરવી.

—‘ચુમક રેવું’—ભૂખ, વુકસાન વગેરે સહન કરી
બેસી રેવું.

—‘ચુમીને’—હારીને; જખ મારીને; ગરબઉ થઈને.

ચુમા, પુઠ ચુમી.

ચુમી, સ્ત્રીઠ બોકી; અચ્ચી; ચુમ્મન.

ચુમોતેર, ચુમ્મોતેર.

ચુમ્મક, પુઠ [સંઠ] ચુમકપથ્થર. ૨ કન્જુસ;
અખીલ; કૃપણ. ૩ રાંડખાજ; છિનાળવો.

ચુમ્મન, નઠ [સંઠ] ચુમ્મડી જેવું મોઢું કરીને તેને
ગાલ ઉપર અથવા તીચલા ઓઠપર લગાડવું (હેત—
વાલ બતાવવાની નિશાની); બોકી; અચ્ચી.

ચુમ્માળાં, નઠ ચરમાં આવવાં તે; ધડપણને લીધે
આંખ થોડું દેખાતું તે.

ચુમ્માળી-શ—સ, વિઠ ચાળીસ ને ચાર; ૪૪.

ચુમ્માળું, નઠ ચુમ્માળીસ શેરનો એક મણ ગણાય
તેનું તાલ.

ચુમ્માળો, પુઠ મોટો ને જાડ ને કામળો તે; ધાખળો.

ચુમ્મી, સ્ત્રીઠ ચુમી.

ચુમ્મોતેર, વિઠ સિત્તેર ને ચાર; ૭૪.

ચુરમું, નઠ ભોજનનો એક પદાર્થ; છુટો લાડુ ને
ઉપરથી ઘી રેડવામાં આવે છે તે.

ચુરવું, કિંઠ સઠ ભચરડી નાખવું; ભૂંધા કરવો.

ચુરાડો. પુઠ ઘોડાડીનો ભૂંધા અથવા તેની ઝીણી ઝીણી
કકડીયા; ચૂરા.

ચુલડા-લી, સ્ત્રીઠ નાની ચૂલ, મોટાડીની અથવા તાંબાં
[પતળાની (છાકરીયોને રમવાને)]

ચુલાવેરો, પુઠ ચુલા દીઠ જે કર લેવામાં આવે તે.
ચુલાસગડી, સ્ત્રીઠ તળિયાં વાળો ચૂલો—એ સગડીની
પટે જ્યાં ત્યાં ઉચકી મુકાય છે.

સુલસમગ્રી, સાળા (મળકમાં કે પછી ધિકારમાં).

સુલો, **સુલો**.

સુલું, કિંમત તડવાળાં વાસણમાંથી—છાપરામાંથી પાણી ટપકવું; ગળવું; ઝરવવું.

સુલો, પુઠ નાળિયેરની કાચલી બાળી તેમાંથી તેલ ફાડી તેમાં બીજા બુદ્ધિમા મેળવેથી જે પદાર્થ બને છે તે. ૨ તેલ ધુણેલી અન્દરનો મેલ; દુહો. ૩ ન્યાયી ગણે—ટપકે તે ટૂંકાણું. ૪ ઉદર.

સુસલું, કિંમત ઘાતે ધરી સોડવડે એકાદી વસ્તુમાંથી રસ ખેંચી લેવો. સંરડી—કેરી સુસવી.

—‘સુસી લેવું’—લોહી ન રે તેમ કરવું; તાવી નાખવું; અશક્ત કરવું. ‘ડોકણે તેને સુસી લીધો’. ૨ પૈસે ટકે નીચેથી લેવું.

—‘લોહી સુસવું’—કાઠને બહુ દુઃખ દેવું—સતાવવું; ખરાબખરાત કરી નાખવું; પગલ પગલ કરવું.

સુસ્ત, વિઠ એકાદાં મતને હાથી વળગી રૂપક હોય તે. **સુ-સુ-સુ**, અઠ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે (બિંદર વગેરેનો).

સૂંક, સીઠ તાંબા પિત્તળનો પણ ધણું કરીને લોડાનો જે છેક નાનો ખીલો તે—ખીલી—‘સૂંક મારવી’. ૨ એ ઝીણો ખીલો ખુલેથી જેવું દુઃખ થાય છે તેવું પેટમાં જે દુઃખ થતું છે; સળ. ‘સૂંક આવવી’—નાખવી. ૩ નાકનો કારિ.

—‘સૂંક આવવી—થવી’—કામ ન કરવાની મરજી દેખાડવી; કષ્ટાળો આવવો.

—‘સૂંક મટવી—મટાડવી’—વાંધા હોય તે દૂર થવો—કરવો.

સૂંકે ચાં, કંઈ પણ બોલવું તે. ‘મુસલમાની રાજ્યમાં તો સૂંકે ચાં બોલાવું નહિ’ (નર્મદ).

સૂંચી, સીઠ [સંઠ સૂંચી] સ્ત્રીની ધાર્ષ. ૨ ચાનની ડીટી.

સૂંટીખાવું, કિંમત કરડવું. ‘મચ્છર ચાંચણ સૂંટી ખાય છે.’ ૨ ધણા જણે એકદમ એકના ઉપર ઠપકો દેવા મળી પડવું; ડુંપી નાખવું.

સૂંક, સીઠ બૂલ; ખેાટ; ગણવામાં—વિચાર કરવામાં જે કસર પડવી—ગફલત થવી તે.

સૂંકર, પુઠ હલકામાં હલકો ચાકર; ચાકરનો ચાકર. ‘ચાકરને ઘેર ચૂકર ને તેને ઘેર પેળખાનાં’.

સૂડ, સીઠ ચૂડાના આકારનું સુનાં—રૂપાનું ધરણું (રાંડીરાંડ હાથે પેરે છે). ૨ એક તરેહની માતીની ચૂડી (છાકરાંઓને સાર). ૩ આંટી બેરવીને સપ્પટ વળગી રેવું તે. ‘સાપે ચૂડ બેરવી’.

સૂડાકર્મ, નઠ [સંઠ] સોળ સંસ્કારમાંનો એક. ચૂડા—ચોટથી રખાવવા સારુ જે મુંડણ કરાવવાનું કર્મ તે.

સૂડામણિ, પુઠ [સંઠ] મુગટમાં જડેલો જે મણિ—હીરા તે. ૨ સહુથી ઉત્તમ એવો જે પુરુષ અથવા એવી જે વસ્તુ તે. ૩ માથામાં ધાલવાનું એક ધરણું; ચાક.

સૂડી, સીઠ સ્ત્રિયોને હાથે પેરવાનો સુનાંની ચીપથી મૂડેલો અથવા સાદો લાકડાં—કચકડાં—દાંતનો જે એકેકા ધાટ તે.

સૂડીકરમ, નઠ વર મરી ગયા પછી તેની વિધવા સ્ત્રિયે ચૂડી ફોડી નાખવી તે. ૨ રાધિવા સમ્બન્ધી જોરાનું બધું કામ પુરુષે કરવું તે.

—‘સૂડી પેરવી’—પુરુષાર્થ શુભાવનો; સ્ત્રિયોની માફક નિર્ભણ થઈ જવું. ‘ખાંડવ વન જેણે દહન કીધું, કૃષ્ણ સરખો સાથ; તે અર્જુન વ્યંડળ થયો, કંઈ ચૂડી પેરી હાથ’ (પ્રેમાનન્દ).

સૂડો, પુઠ ચૂડા ઉતરી પાંચ—સાત ચૂડીયોનો જે જથ્થો તે; ઘર (લાકડાં—કચકડાં—હાથીદાંતનો હોય છે). ૨ સરખાં ને પોણી ચીપનાં જે તણ બલેયાનો જથ્થો (લાકડાં—હાથી દાંતનો હોય છે). ચૂડો, સોવા-સણને જ હોય છે. ચૂડો પેરવો; (સોવાસણ); ચૂડો ઉતારવો—ફાડવો—ભાંગવો (વિધવાએ).

સૂત, પુઠ [સંઠ] આંખાનું ઝાડ; અળિા. ૨ [સંઠ સૂતિ] સ્ત્રીની શુભેન્દ્રી; યોનિ

સૂનો, પુઠ ચાક, ફટલાક પથ્થર અને છીપ બાળેથી જે સફેત વસ્તુ પેદા થાય તે. એને પક્ષાળીને દિવાલે લગાડેથી સફેતી નીકળે છે. એ પાન ઉપર ચાપડવામાં આવે છે; કળીચૂનો. ૨ કાંકરી, કાંકરા, મરડિયાને પકવેથી જે થાય તે; છો—છો. સાચુ તથા કોલ જેનો બને છે તે.

સૂપ, વિઠ અવાજ ન સમજાળતો હોય તેવું; કાઈ કંઈ બોલવું ન હોય તેવું; શાન્ત. અઠ બોલ નહિ—છાનું રે—મુચું રે એવી ધમકી—સૂચના બતાવે છે.

સૂરણ, નઠ [સંઠ ચૂણ] હરકોઈ આપણિનો જે ભુકો તે. ૨ હરકોઈ વસ્તુનો ભુકો; ધૂળ.

સૂરાગ, ચૂરાગ. પ્રકાશ; તેજ. ૨ દીવો.

સૂરો, પુઠ ભુકો; છુંદો; ખજડાઈ દળાખને ઝીણી થઈ ગયેલી વસ્તુ.

સૂર્ણ, નઠ [સંઠ] ભુકો; ભોટ. ૨ ચૂનો.

સૂણિકા, સીઠ [સંઠ] જે ગદમાં કવિતાની મતલબ સારી પેઠે સમજવી હોય તે. ૨ કવિતાની મતલબ ટુંકામાં સાદી ભાષામાં જણાવી હોય તે.

સૂલ, સીઠ ચૂલો.

સૂલા સગડી, સીઠ ચૂલાસગડી. ૨ હમેશાં ક્લેશ કરનારી સ્ત્રી. ૩ જેનાથી આત્માને હમેશાં

કલેશ થાય—ગજરાતું પડે તે માણસ—વસ્તુ. ‘ઓ તો મરી ગઈ, પણ મારે ગળે ચૂલાસગડી બાંધતી ગઈ.’

ચૂલેતરો, પુઠ એકે જાતનું પક્ષી. ૨ ફેરી કાપવાનું એકે જાતનું હથિયાર. ૩ અથાણુની ફેરી કાપવા ફેરી મુકવા ખાડાવાળું પાટીયું કે લુગડાની ઉઘણી મુકે છે તે.

ચૂલો, પુઠ [સંઠ ચૂલો] મટોડીના એકે વાટ જેમાં દેવતા સળગાવવામાં આવે છે તે જેની ઉપર મુકેલાં વાસણમાં રંધાય છે. ચૂલો ધણું કરીને રસોડામાં એકે ઠેકાણે થાપી રાખવામાં આવે છે. લોડાંના ચૂલા પણ થાય છે. કેટલાક ચૂલા હોલા વનાના, કેટલાક એકે ને કેટલાક એ હોલા સાથે હોય છે.

—‘ચૂલાપર ચડી બેસવું’—(ખાવાને માટે હૃદયી જાહેર ઉતાવળ કરવામાં આવે તે રસોડાને તૈયાર થતાં વાર હોય ત્યારે રાંધનાર બોલે છે, ‘શું ચૂલાપર ચડી બેસું?’ એનો અર્થ એ કે ઉતાવળે રસોઈ નહિ થાય).

—‘ચૂલામાં ધાલવું—નાખવું’—ચૂલામાં ધાલીને બાળી મુકવું. (કાષ્ટનો તિરસ્કાર ખતાવતાં બોલાય છે—‘ચૂલામાં ધાલ—નાખ’).

—‘ચૂલામાંથી નિકળી હોલામાં પડવું’—સ્થળફેર પણ બળતરા—પીડા ન મટવી.

—‘ચૂલામાં પગ—ટાંટિયા ધાલવા’—(આ પ્રયોગ બાળવાનાં લાકડાં નહોય ત્યારે રીસમાં બોલાય છે).

—‘ચૂલામાં પડવું’—અગ્નિમાં પડીને બળી જવું. ૨ કાળું કરીને જતા રહેવું. “ચતુરાઈ ચૂલે પડી, હરી બજવાની આ ધડી” (ધ્યારામ).

—‘ચૂલામાં પેસવું’—રંધવા બેસવું.

—‘ચૂલામાં બિલાડાં—ઉઠરાડા બોલોટવા’—(રસોઈ કરવા ચૂલો સળગાવ્યોજ ન હોય ત્યારે એમ કહેવામાં આવે છે).

—‘ચૂલા મેનું’—બળિયેલ; ધુંધવાતું; (ધડી ધડી રજા કરનાર બાળકને માળ હેતાં બોલે છે.) અદેખું.

—‘ચૂલો સળગાવવો’—લડાઈ કરાવવી. ૨ ચિન્તા ઉત્પન્ન કરાવવી.

—‘ઘેર ઘેર માટીના ચૂલા’—(જે નરસી ચાલ ધણેપરે ઠેકાણે જ્ઞેવામાં આવતી હોય તે વિષે બોલતાં વપરાય છે).

ચેંકવો, ચિંચવો.

ચસણિયું, નઠ નાના બાળકને ચસવાનું રમકડું.

ચેંગટ, વિઠ ધીમું; વાર લગાડનારું; ચિકણું; કપટાળો આણે તેવું (માણસ કામ વગેરે).

ચેંચી, સીઠ પતરાજ; પુલાસ; અભિમાન.

ચેંચું, નઠ કંઈ પણ બોલવું તે; ચું કે ચાં.

ચેંચે, સીઠ બકબક; લવારી; પતરાજનું બોલવું.

ચેંચેંચે, બડખાડાટ.

ચેંડુ-હું-હુ, પુઠ રમવાનો ફડો. ૨ હાથી દાંતનો મક્કો લખાટો.

ચેંડુલ, ચણડુલ. ૨ ચણડોલ.

ચેક, પુઠ [સંઠ] પેડી—શરાર ઉપર નાણાં આપવાનો જે હુકમ તે. ૨ એક જાતનું કપડું.

ચેચી, સીઠ દાસી. ૨ ચેચી.

ચેટ, પુઠ [સંઠ] દાસ; ચાકર.

ચેટક, નઠ વળગેલું મેલું; ભૂત. ૨ અરે; કાળજી ચાનક. પુઠ દાસ (સાહસમાં).

ચેટી, સીઠ દાસી (સાહિયમાં).

ચેડવડું, કિં સઠ બાધવું; ચડે તેમ કરવું.

ચેડાં, નઠ ગાંડાં; ઘેલાઈ.

ચેડા, પુઠ યવાની વાતનું આગળથી માલમ પડવું તે. ‘મને એ વાતના ચેડા આગળથી પોત્યા હતા’.

ચેણ, સીઠ ઉઠરાડા જેવું પણ લામ્બું ને લામ્બાં મોડાંનું એકે પ્રાણી; છાત્રુન્દર. ૨ એક જાતનું અનાજ.

ચેતન, નઠ [સંઠ] પ્રાણ; જીવ. વિઠ ચેતનાવાળું.

ચેતના, સીઠ [સંઠ] પ્રાણ; જીવ. ૨ સમજશક્તિ; મન; લાગણી.

ચેતરક, વિઠ દાધારકું; છરાયું; ઘેલું; હજૂ વનાનું.

ચેતવણી, સીઠ ઇસારો; ખમર; ઉસકેરણી.

ચેતવડું, કિં સઠ ચેતે તેમ કરવું—સળગાવવું; પેટ-વડું. ૨ જણાવવું; ઇસારો કરવો. ૩ ઉસકેરવું.

ચેતવું, કિં અઠ [સંઠ ચૂત] સળગવું; પેટવું. ‘દેવતા ચેતવો નથી’. ૨ ઇસારતમાં સમજ જવું; જાણી જવું. ૩ ઉસકેરાવું; સાવધ થવું.

ચેતા, પુઠ ખમર. ‘તેને એ વાતના ચેતા ખમારના પોચી ગયા છે’.

ચેતાવડું, ચેતવડું.

ચેન્ન, સીઠ ફિકર રોગ ખટલું એ ત્રણ નથી એવી જે નિરાંતની હાલત તે; કળ; આરામ; આસાચેશ; કરાર. ૨ સુખ; આનન્દ. ૩ મોજમજા; સેહેલ. ૪ લક્ષણ; ચિહ્ન.

ચેનકાં, નઠ ચાળા; બાનાં; ચિહ્ન. [મોજવડું તે.

ચેનખાજ, સીઠ મોજશોખ; રજૂરાગ; નિરાંતથી સુખ

ચેપ, પુઠ અડકવાથી એક રોગ બીજનામાં આવવો તે. ૨ દરદની અન્દરનું પાણી પર અથવા લોહી. ૩ સફૂતિદોષ; સોજાતનો ડાઘ. ૪ પીડા; હરકત; અડચણ. ચેપ ફાડવો—મટાડવો—પતાવવો એટલે નિકાલ—ળ કરવો. ૨ દૂર કરવું.

ચેપવડું, કિં સઠ ડાખવું; નિયોવડું. ૨ ઓસવું; ઘોંચવું.

ચેપી, વિઠ ચેપ લાગે તેવો (રોગ).

ચેરમચેર-રા, છકાછક; ઘણું ચેરી નાખવું તે. ૨ કાઠ દસ્તાવેજમાં છકાછક કરવી તે.

ચેરટ, લખેલી લીટી; ઓળ.

ચેરતું, કિં સં લખીને ઉપરથી લીટા ખેંચવો; રફ કરવું; છેકવું. ૨ ગહેર કરવું; ખોલવું. “રૂડી બુંડી વાન સાંભળી હોય, કાઈ આગળ નવ ચેરીએ.”

ચેરાચેર, ચેરમચેર.

ચેરાદાર, ખુશસુરત.

ચેરી, સ્ત્રી [હિં] ચેલી; દારી.

ચેરીમેરી, સ્ત્રી હક દાખલ નહિ પણ આપનારની ખુશીથી લિધેલા પૈસા તે,—પાન સોપારી નિમિત્તના; બક્ષીસ.

ચેલકી, સ્ત્રી નાની છોકરી. ૨ ચેલી; શિષ્યાણી.

ચેલકો, પું નાનો છોકરો. ૨ ચેલો; શિષ્ય.

ચેલિયું, નં તાજવાનું પદલું—પ્રાત્ર ચામડાનું.

ચેલી, સ્ત્રી એટલે સાગિદ્; શિષ્યાણી; શિખનારી—ધર્મગોષ લેનારી સ્ત્રી.

ચેલો, પું મદ સાગિદ્; શિષ્ય; શિખનાર—ધર્મગોષ લેનારો પુરુષ.—ચુર ને ચેલો.

—‘ચેલો મુડવો’—શિષ્ય બનાવવો. ૨ પોતાના ચુલુદોષ ખીજને આપવા. ૨ પોતાના જોવા ખીજને કરવો (નહારા ચુલુમાં).

ચેવટ, સ્ત્રી ખન્ત; ચાનક.

ચેવલી, વિં ચેવલનામનું કોકણમાં ગામ છે તે સમજાવી; ખાવાનાં પાન. એ પાન ઘણાં સરસ ફેવાય છે.

ચેવતું, કિં સં મીથુના ચપકા દેવા; મીથુનાં ટપકાં પાડી સેકવું; રૂ ખાળીને તેનાથી સેકવું.

ચેટ્ટા, સ્ત્રી [સં] કાઈ ખિજવાય તેવા તેના ચાળા પાડવા તે; મજકરી મજક ડટ્ટા કરવા તે. ૨ નિન્દા કરવી—અપમાન કરવું તે.

ચેટ્ટાખોર, વિં [સં ચેટ્ટક] ચેટ્ટા કરનાર; ચાખ્ખા—ખીજ પાડનાર. [સ્ત્રી.]

ચેટ્ટાળી, સ્ત્રી વડાઈ; પજાત. ૨ મજક. ૩ ચેટ્ટા કરનારી

ચેહ, સ્ત્રી ચિતા; મુડદું બળતું હોય તે આગ.

ચેહન, ચેન.

ચેહખચા, પું પાણીનું ખાઓચિયું; નાનું તક્ષાવડું. “પોતાનાં વસ્ત્ર દાસીને પહેરાવી, ઘેરી ચેહખચામાં આવી” (પ્રેમાનન્દ).

ચેહેરતું, ચેરતું.

ચેહેરો, પું [કા] મેહાંતો દેખાવ; શિક્ષ, સુરત. ચેહેરો ફગાવવો એટલે દાડીની અને કપાળના ઉપસા ભાગથી હળમત કરાવવી (માથાની નહિ). ચેહેરો પડાવવો એટલે તસવીર—છબી ઉતરાવવી. ૨ ડોળ; ઘાટ; આકાર. ૩ પસારો; વધી જવું તે—(વાતનો ચેહેરો થયો).

ચેળ, સ્ત્રી ખજવાળવાની લાગણી થયાં કરવી તે. ૨ આતુરતા; મનની ઉત્કંઠા.

ચેડકો, પું ફિકર; કાળજી; ધાળ. ૨ હૃદયની બળતરા. ૩ હુલ્લું વગેરે ફાડતાં એવો થતો અવાજ.

ચેડવો, ચેડવો.

ચેતન, ચેતન.

ચેતન્ય, નં [સં] જે શક્તિથી જ્ઞાન થાય છે તે કર્મ કરાય છે તે; પ્રાણ; જીવ. ૨ જ્ઞાન. ૩ સર્વ પ્રાણનું મૂળ; અલ. (જડ ને ચેતન્ય). પું વૈષ્ણવ ધર્મ સ્થાપન કરનાર એક આચાર્ય.

ચેતન્યધન, પું પરમાત્મા. વિં જ્ઞાનથી ભરપુર.

ચેતર, ચેત.

ચેત્ય, નં યત સ્થાન. ૨ જન દેવાલય. ૩ હુદની મૂર્તિ. ૪ ગામના સીમાડા ઉપર જે પથર દાટવામાં આવે છે તે. ૫ રમરણ સ્તંભ; પાળિયો. ૬ સમાધિ.

ચેત્ર, પું [સં] શાલિવાહન શકનો પેલો મહિનો; વિક્રમ સંવત વરસનો છઠ્ઠો મહિનો.

ચેત્રી, સ્ત્રી ચેતર સુદ પૂનમ.

ચોં, અં ધ્યાં.

ચોંક, સ્ત્રી બીક—દલગીરીથી અફ્રનું એકાએક જંશમાં જે ઉચકાવું થાય તે.

ચોંકતું—કી ઉઠતું, કિં અં બીકથી—માડી ખખરથી એકાએક જંશમાં ઉઠવું—અફ્ર દલાવવું; આચકો ખાવો; ઉભું રેવું; લડકવું; બીડવું.

ચોંકાવવું, ચોંકાવવું; ભયભીત કરવું; ખીચાવવું. ૨ નિરમય પમાડવું.

ચોંચલું, વિં ઉઠાંછળું; તોફાની. ૨ ચુંબળું.

ચોંટ, સ્ત્રી કાચો ને ચિકણો પદાર્થ ખાધાથી તે અગ્રમ ન થતાં પેટમાં જે દુખ કર્યાં કરે તે ચોંટ રેવી ફેંચાય છે.

ચોંટવું, કિં અં ચિકણી વસ્તુએ કાઈ ખીજ સાથે વળગી રેવું—‘પગે કાદવ ચોંટયો’; વચમાં ચિકાસ આવવી; બે વસ્તુએ સાથે જોડાઈ રેવું. ‘ચુંદર કરતાં લાલીથી કાગળ પાટી ઉપર સારો ચોંટશે;’ વળગવું; લાગવું.—‘એ હવે તારે નસીએ ચોંટવું છે.’

ચોંટાડવું, કિં સં ચોંટ તેમ કરવું. ૨ વળગાડવું.

ચોંટિયાં, નં પોચે પોચે હાથે ઉપરાઉપરી ચોંટીયો દેવી તે. ૨ ચોંટિયોલાડ.

ચોંટિયોલાડ, પું મુદિયાંનો છુટો લાડ. ૨ વાળીને પડછી પારેલો લાડ.

ચોંટી, સ્ત્રી અફ્રોડા અને તેની પાસેની આંગળી એ ગેયી કાઈની ચામડી ખેંચવી તે; ચાંટળી.

ચોંપ, સ્ત્રી દોલ વગાડવાની સળી. ૨ ખન્ત; ચાનક. ૩ ઉતાવળ; જલદી.

ચો, સીંઠો રામ; હોંસ; ચવ.

ચોક, પુઠ સાથિયા; કળોટી—રેતી—ચૂના—રૂકથી જે ચિત્રામણ કાડવામાં આવે તે.—‘ચોક પૂરવા’ એમ કહેવાય છે. ૨ ઝાંખાન્ધ—દૂરસબન્ધીની મોટી ને ઉપરથી ખુલ્લી એવી દાંડાં કુવાને લગતી જે જગો તે. ધણું કરીને ચોરસ અથવા કાટખુણાવાળી લાખી હોય છે. ૩ જે ખુલ્લા મેદાનમાં અમર ભરાતો હોય તે જગો; ગુજરી.—‘ચોક અમર’. ૪ ચાર એ સરખાએ ગુણથી—એવો અર્થ રાખે છે—જેમકે ત્રણ ચોક—ત્રણને ચારે ગુણથી ચાર થાય છે. ૫ લાવણીની જાતની કવિતામાં ટેક કરી વળતો એવો તેનો જે અકેશ કકડો તે—લાવણીને ધણું કરીને ચાર ચોક હોય છે પણ કેટલીકને આઠ પણ હોય છે.—૧ કડી અસ્તાઈ—ટેકની, ૨—૩ અન્તરાની, ૨—૩—૪ ઝુલની અને એક છેલ્લી વાળવાની અને પાછી એક ટેકની એટલું મળીને એક ચોક થાય છે. ૬ વાડા—આંગણમાં થાપી લીધી તૈયાર કરેલી જે જગા તે. ૭ વીસ આંકમાંના બીજા આંક—અંકકાંતો ચોથો પાડો.—‘એક ચોક ચાર’. **વિઠ** સ્થિર; ચોક્કસ. “પુત્રી પિતાંબરતણી, બેડીતી ગુણ ગોખ; દૃષ્ટિ ગઈ ત્યાં માહરી, ચિત્ત નથી રહેતું ચોક” (સામળ).

—‘ખૂરથી ચોક પુર્યાં કરવા’—માત્ર ચારથી સારું સારું થોડાં કરવું.

ચોકું, ચોખું.

ચોકું, નઠ ચારપાસ (ખે બાબુઓ ને નીચે ઉપર) ટોચી બેસાડેલા ખારણાને લગતો સુધારનો ધડેલો જે ચોખુણુ ઘાટ તે. ૨ સ્લેટ અથવા કાચની ચારેપાસ ટોચી બેસાડેલો જે ઘાટ તે. ચોકું બેસાડવું—જડવું એમ કહેવાય છે.

—‘ચોકું બેસાડવું’—તાલમેલથી—ભુગતીથી કામ પાર પાડવું; દલીલ દાખલાથી વાદ ખરો કરી બતાવવો; વાત બન્ધ બેસાડી દેવી.

ચોકડિયું નઠ વિષવાને પેરવાનું એક જાતનું ચોકડી ચોકડીવાળું લુગડું.

ચોકડી, સીંઠ પાળવાળો ખાળ; નાનો દોકેલો અથવા ઉઘાડો ચોક. ૨ ચારનો જે સમુદાય તે—‘ચાર ભુગતી એક ચોકડી’. ૩ એક લીટાપર બીજે લીટો કરેથી ચાર ખુણા પડે તેવી નિશાની; + x. ૪ એવી કપડાંપર કાંડેલી જે ભાત તે. ૫ શરીરપર કડવાથી દાંત પડી રેવા તે.—‘તે તેને કડુઓ તે ચોકડી પડી રહી’.

—‘ચોકડી મુકવી’ એટલે રફ કરવું; છોકી બાદ કરવું.

—‘ચણાલ ચોકડી’ એટલે નહારાં કામ કરનારી ટોળી.

ચોકડું, નઠ કાને ધાલવાનું ધરેણું.—સુનાના તારમાં મોતીના—સુનાના દાણા હોય છે તે (જિયો—છોકરાં ધાલે છે). સુનાની બેવડી કડીને વાળો; કુણળ (પુરુષ ધાલે છે). ૨ ગાડાં ઉપર ચાર પાસ ફરતું ખાટલાને આકારે માલ ભરવાનું જે કરેલું તે. ૩ ઘોડાના મોમાં આપવાનું જે લોડાનું તે—એ લગામ સાથે જોડાયલું જ રે છે. ૪ રેશમના ભરતની એક તરેહ. ૫ ચાર ચીજનો જથ્થો.

ચોકવડી, સીંઠ ચાંડું; અમર. “ચોકવડી ને પહેલવાન, નવા મહેલ છે શોભાવાન” (વીરજી).

ચોકડું, ચોકડું. ૨ લાખું પોળું માપવું—ભરવું. ‘તેને ત્યાં માંડવ ચોકડો છે.’

ચોકસ—કસ, વિઠ નક્કો; ખાતરીનું. ૨ સાવધ; હોશિયારીથી વર્તનાર. ૩ પ્રલાણું એવો અર્થ રાખે છે.

ચોકસાઈ—સી, સીંઠ આરીક તપાસ; ખાળ; તજવીજ. ૨ ખચરદારી; સમ્ભાળ; હોશિયારી.

ચોકસી, પુઠ સુનાં રૂપાનો કસ—ટચ કાડનારો; હીણી ને ચોખી ધાતુની પરીક્ષા કરનારો. ૨ સોનાં રૂપાંના દાગીના ખરીદવા વેચવાનો ધન્ધો કરનારો.

ચોકિયાત, સીંઠ ચોપીપર રૂઈ માલનું દાણુ લેવું તે; મકતો. ૨ ચોપી કરનારો; પેરેગીર.

ચોકિયું, નઠ ગાડી—કાસ—રેટ બોલેને ધણો થવાથી અને તે બે બળદથી ન ખેંચાવાથી બીજા બે, ચાર, છ, અથવા આઠ બળદો વધારીને નિસરણી જેવું જે લાકડું વધારેલા બળદોની ડોકમાં ધાલવામાં આવે છે તે. કાસ તો ચોકિયાંથી જ ચાલે છે, તેમ વીસલે બળદ પળોટતાં પણ ચોકિયું કામે લગાડવામાં આવે છે.

ચોકી, સીંઠ સમ્ભાળ; રખેવાળી; તપાસ રાખવી તે; પૌરો કરવો તે. ૨ જ્યાં સરકારી સિપાઈઓ રેતા હોય તે ટેકાણું; ચણતરો; દેવડી. ૩ જ્યાં સરકારના અથવા મકતેદારના માણસો માલ ઉપર દાણુ જગાત લે તે. ૪ જ્યાંથી સધળે પૌત્રી વળાય ને તપાસ રખાય તેવું વચમાં આવેલું ટેકાણું. ૫ બાળકની કોટમાં પેરવાનું ચતુર્કોણ આકૃતિનું ધરેણું ૬ પાટલો; બાજઠ. “ચોકી દાળી છે ચોકમાં રે, કંઈ આપ્યાં ઉનાં નીર” (મીઠો). [કવિતા.

—‘ચોપીબન્ધ’—ચોપીના આકારમાં લખેલી

—‘ચોપીદાર—વાળો’—ચોપી—તપાસ રાખનારો.

ચોકો, પુઠ રસોઈ કરવાને સારુ છાણ મટોડીથી અથોટ કરેલું એવો જે જમીનનો પવિત્ર કરેલો ભાગ તે; રાંધવાની જગો. ૨ છાણ મટોડીથી રાંધવાની જગો પવિત્ર કરવી તે; મરનારને ભોંય નાખવાને જગ્યા લિપવી તે; અથોટ. ‘ચોકો કરવો’ એમ કહેવાય છે.

—‘ચોડા વાળવો’ એટલે ગમે તેમ આડું
અવળું ખતાવીને કામ બન્ધ પાડી નાખવું.
ચોખ, સીંઠ ચોખખાઈ; સ્વચ્છતા. વિંઠ (ચોખું)
ચોખખું. [પુઠ એવો આકાર.
ચોખણ, વિંઠ ચારે ખૂંટ સરખું હોય તેવું; ચોરસ.
ચોખણ, વિંઠ સરખા ચાર ખુણવાળું; ચોરસ.
ચોખવટ, ચોખખાઈ. ૨ ચોખખું રેવાની ઇચ્છા.
ચોખળિયાત, બ્રાહ્મણ વાણિયા વગેરે ઉંચી જાતનું.
૨ ચોખખું.
ચોખા, પુઠ ડાંગર—ભાતમાંથી નિકળતું જે ધાન્ય તે.
—‘ચોખા પૂર’—એક ચોખા જેટલું.
—‘ચોખા ચડાવવા—મુકવા’—ખુશામત કરવી;
નોતરું—તેડું કરવું.
—‘ચોખાભાર’—એક ચોખા જેટલું વજનમાં.
—‘ચોખા નાખવા’—નાતરું કરવું.
—‘ચોખા વેરવા’—લાલચ આપી ધણીને પોતાને
વશ કરવા. ૨ કંઈ જૂઠી શાયદાની વાત કહીને લડાવી
મારવા—ફસાવવા.
—‘ચોખો’—ચોખાનો એક દાણો.
ચોખાની, સીંઠ એક જાતનું કપડું.
ચોખાળું—ચોખખાળું, ફિંઠ સંઠ ધાતું; સાફ—
ચોખખું કરવું. ‘કાન ચોખાળી સાંભળ્ય’ ‘હું તને
ચોખખાળીને ના કહું છું.’
ચોખૂંટ, ચારે ખૂંટ—ખાણુ—સીમા.
ચોખુણ, વિંઠ ચાર ખુણવાળી (આકૃતિ).
ચોખખાઈ, સીંઠ સ્વચ્છતા; સુધડતા. ૨ પવિત્રપણું;
ધર્મ પ્રમાણે રાખેલી સ્વચ્છતા. ૩ વેવામાં જે પ્રમા-
ણિકપણું તે; સાચવટ; દયાનતદારી.
ચોખખું, વિંઠ ચોખખાઈવાળું. ૨ શુદ્ધ; ભેળ વનાવું
સારું—(સેનું). ૩ પ્રમાણિક; લાંચ ન લેનાર.
‘મામલતદાર જાતે ચોખખો છે’. ૪ ચોરી ન કરનાર.
‘આ ચાકર હાથનો ધણો ચોખખો છે’. ૫ સાચું;
સાચેસાચું; સ્પષ્ટ—ખરેખરે કહી દેનાર. ‘એ માણસ
ચોખખે ચોખખું કહી દેનાર છે’.
ચોગટ, સીંઠ લક્ષ્મી વેદીની આસપાસ દોરા વીંટવામાં
આવે છે તે.
ચોગડો, પુઠ ચારનો આંકડો; ૪. [વીસ થાય.
ચોગણું, વિંઠ ચારે ગુણીને વધારેલું. પાંચના ચોગણા
ચોગમ—તરફ—મેર, અઠ ચારે ખાણુએ—તરફ.
ચોગદંભ, અઠ ચારે ખાણુએ ફરવું આવી રૂણું હોય
તેમ; ચારે તરફથી.
ચોગાન, નંઠ [ફાંઠ] મોટું મેદાન—કુદરતી અથવા
બન્ધાવેલું; ખુલ્લો જગો. ૨ અમીર હકોર વગેરેની
સત્તા જૂમિ.

ચોગાનિયો, પુઠ મેદાનમાં છુટો મુકી દીધેલો.
‘ચોગાનિયો પાડો’.
ચોધરિયું, નંઠ ચાર ધડી જેટલું જે કાળમાન તે. ૨
ચાર ચાર ધડિયે મોટાં દેવસ્થાનમાં, રાજમન્દિરમાં
અથવા લમ પ્રસન્ને માંડવામાં જે વાહ વગાડવામાં
આવે છે તે; ટોકારખાનું. ૩ જે અમુક ચોધરિયામાં
અમુક ગ્રહ સારું નરમું ફળ આપે તે (જ્યોતિષ).
ચોળવો, પુઠ ગરમ મસાલો.
ચોટ, સીંઠ લપટ; ઝપટ; પટક; લાગ. ૨ પેચ; ફાંદો;
૩ મૂક; એક જાતનું જાડું; મારણ અથવા ઉચ્ચાટન.
૪ બન્ધુક તીર વગેરેથી મારવા ધારેલું નિશાન. ૫
સફાઈની તજવીજ—રીત (માપવાની કાપવાની બાફુરી
ખતસાવવાની વગેરેની). ૬ નુકસાન; ટોટો. ૭
ધાવ; જખમ. ‘લડાલડીમાં તેને સજ્જડ ચોટ લાગી’.
ચોટલી, સીંઠ માથા ઉપર વચ્ચેવચ્ચે રાખી વધારેલા
જે વાળ તે. ચોટલીની આસપાસ હાજમત થાય છે.
—‘ચોટલી મનતરવી’—જૂડું સાચું આડું અવળું
સમજવીને છેતરવું; ફગવું. ૨ વશ કરવું.
—‘ચોટલી હાથમાં આવવી’—છુપું કામ—મત-
લખ જાણી જવી—કોઈ કખજમાં આવવું.
—‘ચોટલી હાથમાં રાખવી—હોવી’—શુભ વાત—
કામ હાથમાં હોવું.
ચોટલો, પુઠ બધે માથે વધેલા જે વાળ તે. સ્ત્રીને
ચોટલો ને પુરુષને ચોટલી હોય છે. ‘ચોટલા
ગુથવા—વાળવા’ એમ પ્રયોગ થાય છે. ‘ચાર મળે
ચોટલા લાં વળે ચોટલા’ એટલે જ્યાં ચાર મૈત્રાં મળે
એટલે એક બીજનાં છાંનાં છિદ્ર ફાડી અન્ને લડી ઉઠે.
ચોટવું, ફિંઠ સંઠ તાકીને નિશાન મારવું.
ચોટાવું, ફિંઠ અઠ નુકસાનમાં આવી પડવું.
ચોટી, પુઠ નિશાન મારનારો. ૨ સીંઠ [ફિંઠ]
ચોટલી.
ચોટાઈ, સીંઠ ચોટાપણું.
ચોટું, વિંઠ બારથકી શાહુકારી ખતાવી અન્દરથી ચોરનું
કામ કરનાર; કમ; સોદું; લુચું; અપ્રમાણિક; હગલ-
બાજ. ૨ લુચાઈ—સોદાઈ—કમાઈવાળું (કામ).
ચોડ, સીંઠ ચોડો. નંઠ લાંબી તૂટીને ઉપરા ઉપરી
પડતું તે. ‘ધરાનું ચોડ વાળું’.
ચોડવડું, ફિંઠ સંઠ સેકવું; પકવવું. ‘ચોટલા ચોડવ’.
ચોડવું, ફિંઠ સંઠ ચોટી—વળગી રે તેમ કરવું.—
ચાંલો—કાળજી ચોડવો. (ચોડેલું ઉખડી જાય અ-
થવા ઉખેડી લેવાને ચોડાડેલું મુશકેલીથી જુદું પડે).
૨ મારવું.—‘તેણે તેના વાંસાપર ચાર સોટી ચોડી’.
૩ ઉપરથી જડવું—મેસાડવું—ચોડાડવું.
ચોડાણ, નંઠ પોળાણ.

ચોડી, વિં ચોવડી. ૨ પોળી.

ચોડું, વિં પોળું. ૨ ચોવડું. [રાખેલા જે જથ્થો તે. ચોડો, પું વસ્તુને એક ઉપર એક એમ મુકી કરી ચોણેલા, ચોરણેલા.

ચોતરફ—મેર, અં ચારે બાજુએ.

ચોતરી-સ, વિં તીસ ને ચાર; ૩૪.

ચોતરો, પું ચોખણેડો મોટો ચોટલો. ૨ ચાવડી; ચણતરો. ૩ ગામડાંના લોકોને જોસવાની જાહેર જગો.

ચોતારી, કપડાંની એક જાત છે.

ચોતારું નં એક જાતનું ચાર તારવાળું વાજ; તમ્બૂરો.

ચોતારો, પું એક જાતનું કપડું. ૨ ચાર તારવાળું; ચોતારું.

ચોતાલ-ળ, વિં ચાર તાલવાળું (ગાણું); ક્રુવપદનું

ગાણું ધણું કરીને ચોતાલ હોય છે.

ચોતાલું-ળું, વિં ચોતાલ.

ચોથ, સીં મહિનાની સુદ અથવા વદનો ચોથો દાડો; ચતુર્થી. ૨ વદ ચોથે કરવાનું જે વ્રત તે. ૩ ચોથો હિસ્સો; ચોથાઈ.—દેશની વસુલની ચોથ—ચોથાઈ.

નં હાથ—પગનાં કક્ષાંમાં બે કકડા હોય તેમના જે નીના તે. એ ધણું કરીને આખાં કક્ષાંના તીજી ભાગ થાય છે.

ચોથાઈ, સીં ચોથો હિસ્સો—ભાગ.

ચોથિયું, નં બાળક છોકરાંનાં મરણ પછી ચોથે દાડે તેની પાછળ જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે. ૨ ચોથો ભાગ.—ચોથિયું રોટલો.

ચોથિચોતાવ, પું ચોથે ચોથે દાડે જે તાવ આવતો હોય તે.

ચોથું, વિં ચાર સંખ્યાનો ક્રમ બતાવે છે, એક પછી એક એમ ચાર વસ્તુ હોય તો છેછી પાછળના ક્રમે ચોથી ક્રેવાય.

—‘ચોથા પાયા વગરનું’—દુષ્ટ ધડા—અફલ વગરનું; અડધું ગાંડું; અણસમજનું.

ચોદવું, કિં સં પુરખે સ્ત્રી સાથે સજ્જ કરવો.

ચોદાચોદી, સીં અરસપરસ ચોદવું તે.

ચોદું, વિં ચોદોને કાઠેલું તે.

ચોધરી, પું ગાડીવાનમાં જે મુખ્ય તે; કાછને ઘેર ૧૦-૧૨ ગાડીવાન હોય તો તેમના જે નાયક તે; બગી ચારઠ હાંકનારો. ૨ ગામમાં ચાકરીને બદલે જે પસાયનું ખાતો હોય તે. ૩ હુકમર—વગડામાં રેનારાની એક જાત.

ચોધરો, પું ગામનો પટેલ—પોલીસ પટેલ. ૨ સુરત જિલ્લામાં વસતી એક જાતમનો કાઈ એક.

ચોધાર, ચોધારું.

ચોધારું, વિં ચાર ધારવાળું.

ચોધારે, અં સારી પહે; એકી વારે છોડી દધને; પોકેપોક મુકીને.—‘બાપે કંઈ ધમકાવ્યો હશે તેથી તે ચોધારે આંસુએ રડતો હતો’.

ચોપ, સીં ચોપ. ૨ ચોપ.

ચોપણું, નં ચાર પગનું એવું જાનવર; પશુ.

ચોપચીની, સીં એક જાતનું ચોસડિયું; ચીનીકમાલા.

ચોપટ, પું સોકડાંની રમત. લુગડાંના એક ચોખણડ

કકડાને ચાર બાજુએ ચાર સરખા લામ્યા પાટ સીવી લીધા હોય તે સોકડાં માંડવાનો દ્રવ્ય; ખાજ.

ચોપડ, નં ઘી તેલ ક્રિયાદિ ચિકણો પ્રવાહી પદાર્થ.

ચોપડ, વિં ચાર પડવાળું.

ચોપડડું, કિં સં એક નકર વસ્તુના ઉપર ખીજ

ચિકણી અથવા નરમ વસ્તુ લગાડવી. રોટલીપર ઘી ચોપડડું, ગુમડાંપર મલમ ચોપડડો, ચન્દન ચોપડડું, સૂંક ચોપડડી. ૨ ગાળ દેવી.

ચોપડાં, નં જેને બેથી વધારે પડ હોય તેવી સેકેલી—

તળેલી જાડી રોટલી.

ચોપડી, સીં બાજુપરથી સીવી અથવા સીવી જાડ

કાગળે કપડે અથવા ચામડે બાંધી એકાં રાખેલાં એવાં લખેલાં અથવા છાપેલાં—કારાં પાનાઓનો જે જથ્થો તે. વિં ચાર પડવાળી (રોટલી).

ચોપડું, વિં ચાર પડવાળું. નં ચોપડાંનું એકવચન.

ચોપડો, પું લામ્બી મોટી ચોપડી. ૨ કુવા ખોદતાં માંધથી નિકળતો માટીનો કાગો ચિકટવાળો જણાતો જે થર તે.

ચોપદાર, પું [ચોખદાર] અધિકારીની આગળ

ચોખ—દરજી લઈ ચાલનારો; છડીદાર.

ચોપન, વિં પચાસ ને ચાર; ૫૪.

ચોપનું, કિં સં ધોચનું; ખોસનું. ૨ ચોપનું.

ચોપાઈ, સીં ચાર ચરણવાળું જે વ્રત તે (કવિ-તામાં). અક્રેકામાં પન્દર પન્દર માત્રા હોય છે.

ચોપાનિયું, નં ચારથી એમાં નહિ, પછી ગમે તેટલાં

હોય એવો પાનાંઓનો જે જથ્થો તે; ચોડાં પાનાની—એને કપડાં—ચામડાંનું પુકું હોતું નથી. ચોપાનિયું નિયમિત વખતે પ્રગટ થયાં કરે છે.

ચોપાયા, પું એક રીતનું માત્રાવ્રત (કવિતામાં).

ચોપાચો, પું એક જાતનું લામ્બું ગાંડું, જેમાં ગાદી

પાથરેલી હોય છે અને ઉપર છત્રી હોય છે.

ચોપાસ, અં ચારે પાસ.

ચોપાળી, સીં ભાતના કચારડામાં દૂરથી પાણી

આણવા સારું જ્યાં પાણી હોય ત્યાં ત્રણ કાડીનો

મુમખો ઉભો કરી તેની નીચે પાણીને બન્ધિયાર

રાખતાં એવાં ત્રણ બાજુએ ત્રણ કોરવાળાં લાક-

ડાંના જે પાટિયાંની મારફતે પાણી આણવામાં આવે છે તે; એક જાતની પરનાળ. ચોપાળી તાણવી—ખેચવી એમ કહેવાય છે.

ચોપાળો, પુઠ સુવા ખેસવાનો હિંડોળો—હિંચકો.

ચોપાળ, સ્ત્રી ચાર શાળવાળી પિછોડી, બેવડી ઓઝામ છે તે.

ચોફલી, સ્ત્રી ચાર પાંખડીવાળું (ફૂલ) ‘ચોફલી રવિ ફૂલની, તકમાં ત્રિકટુ ધાલ’ (અમૃત સાગર).

ચોફેર, અઠ ચારે બાજુએ.

ચોખ, સ્ત્રી [કાઠ] લાકડી; સોટા; છડ. ૨ સળી. ૩ તમ્બુનો વાંસ. ૪ ડફનો અવાજ.

ચોખદાર, ચોપદાર.

ચોખિયો, પુઠ સમૃદ્ધ; જથો. ‘ધણે શોભે છે નંદલાલો રે, જણે રંગોત્રી ચોખિયો’ (નરભો).

ચોખો, પુઠ નગારાં અથવા ઢોલપર મારવાનો નેતરનો જાળિયો અથવા લાકડાંનો ચોખ. ૨ એ સળિયો—દારિયો પડવાથી તે નગારાં ઢોલપર જે લીંસોટો—આછો સળ—ખાંડ પડી રહે છે. ૩ ક્ષિજવાસી બ્રાહ્મણ. ૪ ડામ; ચપકો. ‘શીલ સંતોષના ચોખા વિના, જનમ ને મરણનો રોગ વાઘ’ (ભોળો).

ચોભણું, કિંઠ અઠ શરમાયું.

ચોભાવયું, કિંઠ સઠ શરમાયું.

ચોલીડું, વિઠ ખસિયાણું; શરમિન્દુ.

ચોભાસું, નઠ જે ચાર મરિનામાં વરસાદ હોય તે (આશાડ શ્રાવણ ભાદરવો ને આસો); ચાતુર્માસ; વર્ષાકાળ.

ચોખુખ—ખું, વિઠ ચાર મોડાંવાળું.

ચોમર, અઠ ચારે તરફ; સઘળી બાજુએ.

ચોચણા, ચોરણા.

ચોર, પુઠ [સંઠ ચુર—ચોરયું] જે માણસ જાણી-જાણીને વગર હકે છુપી રીતે બીજાની મિલકત હરી લે તે. ચોર છુપી રીતે લઈ લે છે ને તુટારો ઉઘાડી રીતે જખરદસ્તીથી લઈ લે છે. ૨ જે માણસ પારકાની વિદ્યા—કાસ્ય કાઈ ન જાણે તેમ શિખી લે છે તે અથવા જે બીજાને શિખવતો નથી તે. ૩ જે માણસ પારકાને ટ્રાસલાવી તેનું દીલ પોતા તરફ ખેંચી લે તે.—ચિત્તચોર. ૪ છુટારો. વિઠ ગુમ;

છુટું; કાઠને ન જણાય—દીસે તેનું; કરામતથી સન્તા-ડુંડું—ચોર વંખારો, ચાર આગળી (ધારણું દેવાની).

—ચોરનારને ચોર આંખ—ચોરનાર ઘણીક સમ્ભાળથી ચોર પાસ નજર રાખી કામ કરે છે.

—ચોરની મા કોડીમાં પેસીને રુએ’ અથવા ‘ચોરની માનું કોડીમાં મો’—ચોરની માથી પોતાના છોકરાનું ઉપરાણું ન લેવાય; નકારા કામમાં કંઈ છકડ પાધી હોય—નુકસાન થયું હોય તે બીજાને ન કેવાય.

—‘ચોરનું રણું સીકે ન ચુંડે’—માણસ ગમે તેટલી ચોરી કરે પણ એ પાપને લીધે તેનું જીવું ન આવે.

—‘ચોરને માથે સિંગડાં ન હોય’—ચોર પોતાના કર્મથી ઓળખાઈ આવે છે.

—‘ચોરનો ખાંડુ’—ચોરનો સાથી—ભેદુ.

—‘ચોરનો ભાઈ ઘણી ચોર’—ઘણી પણ ચોરે તેવો. કાઈ કેશે કે ફલાણો તો ચોર ખરો પણ પેલો તો સારો છે, તારે તેના જવાબમાં બીજે કેશે કે ભાઈ બોલો માં ‘ચોરનો ભાઈ ઘણી ચોર’.—ચોરથી પણ ચડતો.

—‘ચોર પેસવો’—શરીરમાં રોગે પ્રવેશ કરવો.

—‘કાળો ચોર’—કાળું—નકારું કર્મ કરનારો.

—‘કિસય ચોર’—પોતાનો કિસય બીજાને પુરે-પુરો ન બતાવનાર અથવા છુપી રીતે બીજા પાસથી શીખી લેનાર.

—‘ચાકરી ચોર’—ચાકરીમાં કસર કરનાર.

—‘છ ચોર’—કામ કાંધ લોક મોહ મદ ને મત્સર એ છ ચોર કહેવાય છે કેમકે એ આપણને ભુલાવામાં નાખી બેકાવી નાખે છે.

—‘જાણીતો ચોર ઘર ધાલે’—જાણીતું માણસ—ધરનું ભેદુ મોટી ચોરી કરી શકે.

—‘પરમેશ્વરના ચોર થયું’—પરમેશ્વરને ત્યાં પાપી—અપરાધી હરવું.

ચોરઆમલી-ળી, સ્ત્રી એક જાતનું ઝાડ. એનાં યુગ્મ તે ચોર આમળાં.

ચોરખણડ, પુઠ પેટીમાં કરામતથી કરેલા ખણડ કે જે બીજાને મથે તોપણ ઉઘેડ નહિ.

ચોરખાનું, નઠ ચોરખણડ. ૨ ચોરને ભરાઈ દેવાની જગો.

ચોરખીસું, ચોરગજવું.

ચોરગજવું, નઠ કાઈને માલમ ન પડે તેવી જગોએ અડ્ડરખાનું જે ગજવું તે.

ચોરગલી, સ્ત્રી છુપી ગલી; ચોરને ભરાઈ દેવાની ગલી.

ચોરગાંઠ, સ્ત્રી કરામતથી વાળેલી ગાંઠ, જે જાણીતા સિવાય બીજા કાઈથી છુટે નહિ.

ચોરડું, વિઠ ચોરડું. [રથી પોળો અંબો લેધો.

ચોરણા, પુઠ પગ આગળથી ખેસતો આવતો ને ઉપ-

ચોરદાનત, સ્ત્રી જેનું લીધું હોય તેનું ન આપવાની ઇચ્છા; હરામનજર; માગતું—દેવું ન આપવાની ઇચ્છા.

ચોરનજર, સ્ત્રી ચોરી કરવાની જ નજર.

ચોર બાતમી, સ્ત્રી ગુપ્ત ખબર; જાણુસની મારફતે મેળવેલી ખબર.

ચોર લક્ષણ, નઠ ચોરનાં લક્ષણ.

ચોરવાટ, સ્ત્રી છુપી વાટ.

ચોરવાડો, પુઠ ચોરોને દેવાની જગ્યા.

ચારવિધા, સ્ત્રી ચોરી કરવાની વિધા.

ચોરવું, કિં સં વગર હક કાઢવું છૂપી રીતે લઈ લેવું; હરવું; હરણ કરવું; ખાતર પાડવું; ચોરી રાખવું—લેવું.

ચોરસ, પુઠ [સં ચતુરસ્ર] જેની ચારે બાજુ સરખી અને જેના ચારે ખુણા—કાટખુણા જેવી જે આકૃતિ તે. વિઠ એવી આકૃતિવાળું. ૨ લખ્યાઈ પોળા-ધને ગુણથી જે સજ્જ્યા આવે તે દેખાડનારો શબ્દ. પાંચ પુટ લામ્બું ને ત્રણ પુટ પોળું તો તે ૧૫ ચોરસ પુટ ફેવાય.

ચોરસી, સ્ત્રી પત્થર—ઈંટનો ચોરસ કડકા; લાઠી. ૨ સ્ત્રીના કાંટનું એક જાતનું ધરેણું—હલકી વણુના લોકો પેરે છે તે.

ચોરસું, નં ચોરસ—ચોખુણુ કડકા; ચાકું; ચોસણું. ચોરાચોર, સ્ત્રી ધણા જણાએ ધણી ધણી રીતે ચોરી લઈ જવું તે.

ચોરાણું, વિઠ નેતું ને ચાર; ૯૪.

ચોરાવણું, કાઈ ચોરે તેમ કરવું; ચોરવાનું ઉત્તેજન આપવું.—‘તેણે તેની પાસે પેલાની ૨૫ રૂપિયાની નોટ ચોરાવી.’

ચોરાવું, કિં અં ચોરીમાં જવું; જવું રેવું.—‘તેના ૧૦૦ દાગીનામાંથી ૧૦ ચોરાયા’. ૨ છેતરાવું; ભુલાવો ખાવો; ગફલત થવી.—‘જેતા જેતામાં મારી આંખ ચોરાઈ’.

ચોરાસી, ચોચાસી. “લખ ચોરાસી કેરું લગકું, માથે માગી લીધુરે” (દિવાનંદ).

—‘ચોરાસીના ફેરામાં પડવું’—તંપાર થવા આવેલું કાઈ કામ બગડી જવાથી ફરીથી તે કરવું પડે તે.

—‘ચોરાસી બનદરનો વાવટો’—અનેક દેશોનાં વાણુ ન્યાં વેપાર માટે આવતાં હોય ને ધણેા વેપાર ચાલતા હોય એવું મોટું બનદર—શેર.

ચોરિયા, પુઠ ગરમીથી અને પછી ધસાવાથી ગળા-માંની નસો ઉપસી આવે છે તે અથવા તેથી જે દુઃખ થાય છે તે. એ શબ્દ અનેક વચનમાં જ વપરાય છે. ૨ ચોરિયો એ શબ્દનું એક વચન.

ચોરિયુંવાણુ, નં ચોરી કરનારં લુટનારં વાણુ.

—‘ચોરિયાં વાણુ ચલાવવા’—કાંઈને ખપ્પર ન પડે એવી રીતે (ધણું ખરૂ ખરાબ રસ્તે) પૈસો પેદા કરી પોતાનું ગુજરાન કરવું. ૨ કાઈ ન જાણે એમ કાઈ સ્ત્રી સાથે આડો સમ્બન્ધ રાખવો. ૩ છાનું છાનું કાઈ કામ કરવું.

ચોરિયો, પુઠ દરિયામાં ચાલતાં વાણુને લુટી લેનારો; દરિયાઈ ચોર.

ચોરી, સ્ત્રી [સં ચૌરી] ચોરવું તે; ચોરનો ધન્ધો. ૨ ચાર ખુણે માટી અથવા ધાતુનાં વાસણો મેલી નાકું કરવું વિદાળી ચોલકી જેવી જે જગામાં અમિસાનિદ્ધ વર કન્યાને પરણાવવામાં આવે છે તે; વર કન્યા પરણવા બેસે છે તે મણ્ડપ.

ચોરીચપાટી, સ્ત્રી છુપી રીતે અથવા જખરદસ્તીથી હરી લેવું તે; ચોરવું ને છિનાવવું તે.

ચોરો, પુઠ ગામમાં સહુને બેસવાની જે જગા તે. ૨ ચણતરો. ૩ ધરમાં જે મોટો ઓટલો તે. ૪ પટેલ તલાટી વગેરેને સરકારી કામને માટે બેસવાની જગા.

ચોરયાસી, વિઠ એંસી અને ચાર; ૮૪. ચોચાસી આસન—ચોચાસી રીતનાં ચોળાબાસ સમ્બન્ધી અથવા સ્ત્રીવિવાસ સમ્બન્ધી આસન, સ્ત્રી ચોચાસી લાખ યોનિ—અવતાર. ચોચાસીનો ફેરા ફેવાય છે. ૧ ચોચાસી ન્યાતના બ્રાહ્મણોને જમાડવા તે.

ચોલક, નં ગોરજનું સફેદ વસ્ત્ર.

ચોલકાઈ, સ્ત્રી રાતાં મુળિયાંની એક જાતની ભાટ.

ચોવટ, સ્ત્રી પંચાત. ૨ ચૌડું. ૩ આંગણું; ધરનો ચોક. “સાં રંગમંડપ મનોહર, ચંદરવા ચોવટ જેદ” (હરિદાસ).

ચોવટિયો, પુઠ પંચાતિયો; પંચાત કરનાર; લવાદ.

ચોવટું, ચૌટું (ન્યાં ચારે વાટના લોક મળતા હોય તે).

ચોવકું, વિઠ કપડાં વગેરેને બેવડું કરી ફરી બેવડું કરવું હોય તેવું; ચાર પડવાળું.

ચોવાટ, અં બારેવાટ; ખુલ્લું—મેદાનમાં; ગમે ત્યાં.

ચોવાડ, વિઠ ચારે તરફ વાડવાળું (ખેતર). “ખેતર ભડું ચોવાડ અને ભામની ભલી કોખાડ” (કેવત).

ચોવાડો, પુઠ ન્યાં દોર એકાં ચરતાં હોય તે રૂકાણું.

ચોવીસ, વિઠ વીસ ને ચાર; ૨૪.

ચોવીસી, નં ચોવીસ ગામના જથ્થાવાળું પરગણું.

ચોવું, કિં સં કપડામાં અથવા કાદવમાં ધોવાવું.

ચોરાવું, ચુસવું.

ચોસકું, વિઠ સાક ને ચાર; ૪૪.

ચોસર, સ્ત્રી ચોસેર. [ચારસ ઢેકું.

ચોસણું, નં ચાકું; બન્ધાયલો—થિજેલો કડકો ૨

ચોસેટ-ઠ, ચોસટ.

ચોસેર, ચાર સેર. ‘ચોસેરો હાર’.

ચોખ્ય, પુઠ ચૂસવાનો પદાર્થ.

ચોળ, એ શબ્દ, રાતું એ શબ્દને લગાડવામાં આવે છે ને ધણું જ ભલક મારતું એવો અર્થ થાય છે. ‘રાતું ચોળ—ચટક’. સ્ત્રી મણ્ડ. ‘ચોળમણ્ડ’ ફેવાય છે.

ચોળમચોળ, સ્ત્રી ચોળાચોળ.

ચોળવચોળ, સ્ત્રી મનની ચોળાચોળ; સફૂલ્પ વિકલ્પ.

ચોળાનું, કિં ૨૦ હાથેવતી સારીપેઠે ધસવું; મસળવું. 'શરીર ચોળીને નાળે', 'હુમકું ચોળીને ધોળે', 'માયું ચોળ', 'છાસમાં વેસણ ચોળ' વગેરે. ૨ ચુંથવું; લગ્નગાથામાં કરવું.—'સારનો એકની એક વાત ચું ચોળ્યાં કરે છે'. 'ચોળી ચોળીને ચાંદું કરવું'.

—'ચોળી નાખવું'—પીખી નાખવું. 'તે તેને ચાંચણીની પેઠે ચોળી નાખે તેવો છે'.

—'ચોળાયલો રૂપિયો'—ધસાઈ ગયેલો—વટાવનો.

—'ચોળીને ચિકણું કરવું'—કાર્ધ વાતને વારે વારે કહ્યા કરવી. ૨ ગુપ્ત રાખવા લાયક કાર્ધ વાતને દોડડાપણ વાપરીને પોતાની મેળે ઉઘાડી પાડી દેવી. ૩ સેહું કામ અધરું—ચુંચવણ ભરેહું કરી નાખવું.

ચોળા, પુઠ એક જાતનું ધાન્ય—કટાળ. એ ચોળીમાંથી થાય છે.

ચોળાચોળ, સ્ત્રી ૦ હરેક વાત ચોળ્યાં કરવી તે.

ચોળાકુળી, સ્ત્રી ૦ ચોળાના ઝાડની શિંગ: ચોળી.

ચોળી, સ્ત્રી ૦ ચોળાફળી. ૨ પછવાડે નહિ પણ આગળ કેસ—ઘોરિયાં હોય તેવું કાંચળીની પેઠે પેરવાનું સીવણું વસ્ત્ર. જુવાન સ્ત્રીઓ કાંચળી ને ચોળી બન્ને પેરે છે પણ ઘરડીઓ અને દુખિયારી જુવાન વિધવાઓ ચોળી જ પેરે છે.

ચોળીખણડ, પુઠ ચોળી કરવા જેટલો વણતરનાં મેળિયાં—ડયાં વાળો રેળ.

ચોળું—દોડડાણું.

ચોળા, પુઠ અક્કરખાનો કમર પડીતી ઉપરનો ભાગ—ફાટી ગયેલો નવો ચડાવેલો તે. ૨ ચોખા તથા દૂધ ચોળી બાળકને પાય છે તે. ૩ દેહ: શરીર. ૪ મનની બ્રમિત સ્થિતિ. ૫ દુઃખ—મુંઝવણવાળી સ્થિતિ.

ચોઈ, ન૦ બળર; સોદા વેચવા લેવાનું જાહેર ડંકાણું. ચોઈ, વિ૦ દશ ને ચાર; ૧૪.

—'ચોઈ ચોકડી'—સલ ત્રતા દાપર ને કલિ એ ચાર યુગની એક ચોકડી એવી ચોઈ.

—'ચોઈ અહાણ-લોક-લુવન'—સાત સ્વર્ગ લોક ને સાત પાતાળ લોક.

—'ચોઈ અહાણ એક થવાં'—ધણે ગળજ થવો; ફેર થઈ જવો. ૨ ધણી મેનત પડવી. 'એનું મન, મનાવતાં તો ચોઈ અહાણ એક થવાં'.

—'ચોઈનું રતન'—માર.

—'ચોઈ રતન'—સમુદ્રમથનમાંથી નીકળેલાં.

—'ચોઈ વિદ્યા'—ચાર વેદ, ચાર ઉપવેદ ને છ શાસ્ત્ર અથવા ચાર વેદ, છ વેદાક્ષ, પુરાણ, મીમાંસા, ન્યાય ને ધર્મશાસ્ત્ર.

ચોઈસ, સ્ત્રી ૦ દર પખવાડિયાંની ચોઈમી તિથિ.

ચોઈક, વિ૦ આસરે ચોઈ એવો અર્થ રાખે છે.

ચોરિકા, સ્ત્રી ૦ ચોરી.

ચોવડું, ચોડું.

ચ્યુત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પડેલું; બ્રષ્ઠ થયેલું; નાશ પામેલું. પદચ્યુત—પદવીથી બ્રષ્ઠ થયેલું. અચ્યુત—પડે જ નહિ—નાશ ન પામે તે—ઈશ્વર.

છ.

છ, પુઠ [સં૦] અરાડમો મૂળાક્ષર, સાતમો વ્યંજન વણું; ચનો મહાપ્રાણ—ચને ચાંપીને કંઈક હુ ભેળી ઉચ્ચાર કરેથી છ થાય છે.

છ, વિ૦ [સં૦ ૫૬—૬] પાંચ ને એક; ૬. કિં ૦ છે. 'શું કરછ?'—શું કરે છે?

—'છ પાંચ કરી જવા'—નાશી જવું; સટકી જવું;

અગિયારા ગણવા.

છ, અ૦ તિરસ્કાર બતાવતાં બોલાય છે; ૫૬; ધિક્કાર એ ભાવમાં.

છઞી, કિં ૦ હા ધાતુનું પ્રથમ પુરુષ એકવચનમાં તથા વર્તમાન કાળમાં સ્વાધેરૂપ.—'હું છઞી'.

છક, અ૦ આશ્ચર્યથી સ્તબ્ધ થયેલું હોય તેમ; તટસ્થ છક થવું—ઈ જવું. સ્ત્રી ૦ ગરુડી.

છકછકાટ, અ૦ ઉતાવળે; અપાટાબન્ધ; જોસભેર. 'છક-છકાટ દોડવું'.

છકછુંચું, વિ૦ ભેળસેળ કરી ચુંથી નાખેલું. 'ધાન છક-છુંચું કરી નાખ્યું છે'.

છકડી, સ્ત્રી ૦ છ કાગળોનો જે જથ્થો તે; પા ધાયો; પા દસ્તા.

—'નવડી છકડી રમવી—રમાડવી'—કોઈને બૂલ થાપ ખવડાવી દેવો; બૂલ થાપ ખવડાવીને ઠગી—છેતરી લેવું (પાસાની રમતમાં નવના છ ને છના નવ દાણા કરી નાખવા—ચાલવા તેપરથી).

છકડું, ન૦ છતો જથ્થો.

છકડો, પુઠ ગાડાના આકારની છત્રીવાળી એક જાતની લાખી ગાડી. ૨ છકડું.

છકડું, કિં ૦ અ૦ પ્રથમ ખુશીમાં આવી જઈને પછી મદ અભિમાનથી હૃદયી બ્યાદે અધટિત બોલવું—કામ કરવું વગેરે; ફાટી જવું; બેઠી જવું; વર્ષ જવું.

છકિયું, ન૦ છ બળદ જેટલા હોય તેવું ગાડું.

છકેલ, વિ૦ છટેલ.

છકડ, સ્ત્રી ૦ માથાપર અથવા ગાલપર હાથ ઉપાડી મારવો તે; ટોલ; લપડાક. 'ટોલ છકડ' એમ બોલાય છે. ૨ (લાક્ષણિક) માર ખાવો તે; ઠગાવું તે. ૩ નુકસાનમાં આવી પડવું તે. 'છકડ ખાવી' એમ કહેવાય છે.

છકલ, સ્ત્રી ૦ સોકડાં રમવાની એક રીત.

છક્રો, પુઠ રમવાના પાનામાં એક જ જાતનાં છ ચિહ્નોનો જે જથ્થો તે. ૨ સોઠકાના એક પાસામાં છ દાણાનો જે જથ્થો તે.

—‘છક્કા છટ્ટી જવા’—હિરમત હારી જવી; થાકી જવું; ધણી મેનતથી શિથિલ થઈ જવું.

છક્કોપક્કો, પુઠ (લાક્ષણિક) દગોફટકો; ફરેખ; કાવોદાવો; ભુલથાપ આપવી તે; છળભેદ. ‘તેને છક્કાપક્કા રમતાં ઠીક આવડે છે.’

છગડગ, સ્ત્રી દગદગો; મનનું અનિશ્ચિતપણું.

છગડો, પુઠ છતો જે આંક તે; ૬.

છગલ—ળ, પુઠ બકરો.

છક્ક, પુઠ વીસ આંકમાંના બીજા આંક—એકાનો છટ્ટો પાડો. ‘એકછક્ક છ થો.’

છચોડક—છાક, અઠ ઉધાડું; ખુલ્લી રીતે; છતું પડીને; સહુ દેખતાં; જાહેર.

છચોર, પુઠ લુચ્ચો; સોદા; ઠગ. ૨ મનુષ્યમાં જે છ જાતના વિકાર છે તે.—કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ ને મસર એ છચોર કેવાય છે.

છહુંદર—હુન્દર, સ્ત્રી ચેણ. ૨ એક જાતની આતશબાજ.

છછોરી, સ્ત્રી ઓઠરવાદી.

છછોરું, વિઠ ઓઠરવાદિયું. ‘‘છત્રપતિ છછોરા ન થયે, પરપત્ની થું તલખા’’ (‘ત્રેમાનન્દ’).

છખવરી, સ્ત્રી છળની આગળ જે ખાડી લાગ્યાં સાંકડી તરેહવાળી કે સાદી પટી જડવામાં આવે છે તે.

છભું, નઠ ધરની બારિયોની આગળ રવેસથી બાર પડતાં જે પાટિયાં જોડાં હોય તે. [કરવું.]

છઝછણવું, કિં અઠ ચિડવું; બળજા કરવું; લડ્યાં છઝછળ, નઠ કુધરીઓનો એવો થતો અવાજ.

છઝછડવું, કિં અઠ અડકી—ગોદા મારી—ખસેડી અટક્યાણું કરવું અથવા એમ કરી ખિજવું તે. ‘સાપને છઝછડીશ નહિ.’ ૨ તરછોડી નાખવું; તુચ્છકાર કરવો. ‘તેણે તેને છઝછડી નાખ્યો.’

છટ, અઠ તુચ્છકાર—નામજીવિત દેખાડનારો શબ્દ.

છટકવું—કી જવું, કિં અઠ શંસા—પેચ—લપટમાંથી અપ લઈ નિકળી જવું; સરી જવું; ખસી જવું. ૨ બરોબર ન લાગતાં દુર નિકળી જવું; નિશાન ચુકવું.

છટકાવવું, કિં સઠ ખસેડી નાખવું; ચુકાવવું. ૨ નસાડવું.

છટકિયું, નઠ બિનાજાના દિવસમાં ૧૬૩૬ને વારતે જે બીનો કકડો રાખવામાં આવે છે તે. ૨ સટકિયું.

૩ શંસા; પાશ; પશુ પક્ષી વગેરે પકડવાનો શ્દિ.

૪ ઉદર પકડવાનું પાંજરું.

છટકું, છટકિયું. (૩ જા ને ૪ થા અર્થમાં)

છટા, સ્ત્રી આલાકી—સદાપથી બોલવા લખવા વગેરે કામ કરવાની રીત; ઢપ; તરેહ. ૨ તેજ; કાન્તિ; શૌભા.

છટાદાર, વિઠ છટાવાળું.

છટેલ, વિઠ વિવેક વિચાર વના મદ—અભિમાને મન-સ્વી ભાષણ—કર્મ કરે તે; કાટેલ; છાટી ગમણું.

છટ, સ્ત્રી [સંઠ પક્ષી] પખવાડિયાનો છટ્ટો દિવસ.

છટ્ટી, સ્ત્રી છોકરું જન્મ્યા પછીનો જે છટ્ટો દાડો તે.

૨ એ દાડે ભીતે કંકુએવતી પુતળાંવાળું ધર ચિતરી એ જે પુતળાં તેને વિધાત્રી માની તેની આગળ કાગળ ખડિયો કલમ વગેરે મુકી પૂજન કરે છે તે; અર્થાત્ કે તે છોકરાનું ભવિષ્ય પેલી વિધાત્રી લખી ગય છે.

—‘છટ્ટીના લેખ’—વિધાતાએ નિર્માણ કરેલું પ્રારબ્ધ. ‘છટ્ટીના લેખ મટવાના નથી.’

—‘છટ્ટીનું ધાવણું’—અચપણમાં ધાવેલું દૂધ. ‘તે એટલું ઓઝાકા કે છટ્ટીનું ધાવણું ફાડયું.’

—‘છટ્ટીના ઉપડેલો’—કાષ પણ કામ કરવામાં નિડર; લજ્જો; તોશાની; લુચ્ચો.

છટ્ટું, વિઠ અનુક્રમ રાખતાં છની સંજ્ઞા ન્યાં આ-વતી હોય તે દેખાડે છે. ‘વર્ગમાં ૧૦ ખેડા છે તેમાંથી છટ્ટાને મોકલવો.’

—‘છટ્ટું ખૂણે નાખવું’—ખૂણે ખોચરે—અજળી—

ઝટ યાદ ન આવે તેવી જગ્યામાં નાખી મૂકવું.

છડ, પુઠ ભાલાનો દાંડો; બરછી. ૨ બરુનો રૌપો; લાગણું ને કટણું એવું જે ઘાસ તે. બરુનો ભાલો—

છડ કેવાય છે.

છડકવું, કિં સઠ પાણી છિટવું.

છડવું, કિં સઠ ડાંગર અને કેટલાંએક કોળાળ એને બરડી ઝડકી છોતરાં બિરાડી ખાંડવું. ૨ મારવું. ‘આજ એની માથે એને ખૂંપ છડ્યો છે.’

છડઈજવું, કિં અઠ માર ખાવો; કચડાઈ જવું. ૨ તુકસાનીમાં આવી પડવું.

છડાણ, નઠ છડતાં નિકળેલો કચરો; કુસકી.

છડામણ, નઠ છડવાની મજૂરી.

છડિયાત, છડું.

છડી, સ્ત્રી સોટી; નેતર; ઝાડની લાગ્યાં ને સીધી ડાળી. ૨ લોઢાની સાંકળો એક કડીમાં ભેરવેલી હોય તે. કેટલાક લોક એ સાંકળોને વાંસાપર મારે છે.

૩ એક જાતનું ફૂલ; ગુલછડી. ૪ લાકડી; દરડ.—

છડીદાર. વિઠ છોકરાં કળ્યાં વગરની સ્ત્રી.—છડીછાટ એટલે છોકરાં ન થયાં હોય—થઈને મરી ગયાં હોય તે અથવા સાથે—જોડે ન લાવી હોય તે અથવા

જે લાગ્યાં દટાર ને ચાલાકીવાળી હોય તે—સ્ત્રી (પછી છોકરાંવાળી હોય તે)પણ.

—‘છડી પોઠારવી’—રાજ—મોટા અમલદાર કે ગુરુ પાસેનો છડીદાર જે સલામતી બોલે તે.

છડીદાર, પુઠ અધિકારીની આજીવ છડી રાખી તેહેનાતમાં રેનારો અને નેકા પોકારનારો જે સેવક તે; ચોપદાર.

છડીસ્વારી, સ્ત્રી સાથે કુટુંબ—માણસો—રસાલો ન હોય તેવી હાલત.

છડું, વિઠ એકલું; સાથ વગરનું. જેને ઘેરી છોકરાં ન હોય તે છડા ને જે સ્ત્રીને છોકરાં ન હોય તે છડી.

છડો, પુઠ મોતીની પાંચ સાત સેરનું કોટે બેસતું ધરેણું. ૨ છોકરાંને કોટે પેરવાનું પાંચીના જેવું માતીનું ધરેણું. ૩ થોડીક જગોપર લાગ્યા સેરડામાં જે આછો છપટકાવ કરવો તે. 'પાણીનો છડો દેવો-નાખવો.' 'કહુના છડા દેવા' એટલે સુકન કરવાને કહુમાં પાણી રેડી તેને છાંટવું. ૪ હળનાં તુકાંની ઉપર જોડેલો હોય તે (લાકડાંનો) કટકો.

છણકછણક, અઠ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે. ૨ કપટાળથી કે રીસમાં ભાંગ ફોડ—મારફાડ—છણકા કરતાં કરતાં કામ કરવાનો અર્થ દેખાડે છે.

છણકપાટું, નઠ કામ કરતાં વારે વારે રિસાઈ બેસવું તે. ૨ ગાય દોતાં દોતાં પાટુ મારીને ખસી જાય તે.

છણકભણક, છણકછણક.

છણકતું, કિંમત અણકા કરવો; તરછોડવું. ૨ કસારને માટે ભરડેલા ધજીમાંથી આટો ચુંકું અને કસાર એ ત્રણને સુપડાંથી જુદાં પાડવાં.

છણકો, પુઠ ગરમ તેલ—ધીમાં પાણીનો છોટો પડવો તે અથવા પડેથી જે અવાજ થાય તે. ૨ તુચ્છ કરવું—તરછોડી નાખવું તે. ૩ મિજાસથી બોલવું તે. 'છણકા કરીને ચાલી ગઈ.'

છણછણ, અઠ એવો અવાજ દેખાડે છે.

છણછણતું, વિઠ એવો અવાજ કરતું હોય તેવું; ગરમ. ૨ તિરસ્કાર કરવું. ૩ નાચણવેડા કરવું; છણકા કરવું.

છણછણાટ, પુઠ એવો થતો અવાજ. ૨ કપકા આપવો તે. ૩ યસ્સામાં બળવડું તે; પત ન કરવું તે. ૪ લાડમાં બેદરકારી બતાવવી તે.

છણણ, અઠ એવો અવાજ દેખાડે છે.

છણતું, કિંમત સઠ ઠીલા પદાર્થને કપડાંમાં નાખી ચોળી ગાળી ફાડવો—શીખણ—કરીનો રસ છણવો. ૨ શુદ્ધ સત્વ ફાડવું; ગાળી ગાળીને શુદ્ધ સાર—રસ ફાડવો. ૩ ખરાં જોડાંનો ઈન્સાફ કરવો. ૪ ઊલટું; ધસવું. 'ભૂગડું ઝુમડું—બળિયા છપ્યા કરે છે.' ૫ વધારે વાત કરવી. 'આજું છણતાં તો નિન્દા ભાસે રે' (દયારામ).

છણાવું, કિંમત અઠ ચામડી ધસાવી; ઊલાવું. ૨ કસોડીમાં આવવું. ૨ ગળાવું. ૩ સત્વ નીકળવું; સલ બહાર આવવું. ૪ ન્યાય, ઈન્સાફ થવો.

છપટકાવ, પુઠ છાંટારૂપે જમીનપર પાણી પડે તેમ કરવું; છાંટવું તે અથવા પાણી પડેલું હોય તે.

છપટકોરવું, છાંટવું.

છપટાવ, છપટકાવ.

છપટાવું, કિંમત અઠ છપટાયથી હાલતમાં આવવું; ઉપરથી પાણી પડવું હોય તેવું થવું. જમીન છપટાઈ, આગ છપટાઈ વગેરે વગેરે. ૨ ગાય ભેંસનું સવાવું; સવાણે આવવું; વેતરે આવવું.

છપડવું, કિંમત સઠ છાંડવું; તળવું; ત્યાગ કરવો.

છપડામણ, નઠ જમતાં રહેલું તે.

છપડાવું, કિંમત અઠ યુક્તવું; ત્યાગ થવો. ૨ ખાતાં—જમતાં બાકી રેવું—વધવું.

છત, સ્ત્રી (વસ્તુના પાકની) છે એવી જે હાલત તે; પેદાશ—ઉપજ હોવી તે. ૨ પુષ્કળપણું; વધારો. ૩ ખાયલું—ઉપરથી પાથરેલું તે—છાજ; ચન્દરવો. વિઠ હોશિયાર; બહિષ્તો. ૪ દોલત; પુછ; પૈસા.

'છત છાની ન રે.'

છતરાયું, વિઠ ઉધાડું; ખુલ્લું.

છતરી, સ્ત્રી તડકા વરસાદથી બચવાનો કામળ—તાસતે—મોમળમો—કપડું વગેરેનું બનાવેલું દાંડીવાળું જે માથે ઝોડવાનું તે; છત્ર. ૨ પલકૂની ઉપરના દાંડા જેનાપર મચ્છરદાની નાખવામાં આવે છે તે. ૩ ગાડીની ઉપરનું ઢાંકણ.

છતરીસ, વિઠ તીસ ને છ એટલી સંખ્યા દેખાડે છે; ૩૬.

છતવન્ત, પુઠ પૈસાવાળો; શ્રીમન્ત; ધનાઢ્ય. 'ધંર મળ્યા છે નર નરપતિ, છેલ છતવન્તા છતરપતિ' (સામળ).

છતાં-તી-તું-ને, કું એમ—પાસે છે—તોપણ એવો અર્થ રાખે છે; ચાલતી ક્રિયાના સમ્યન્ધમાં બીજું કંઈ વિશેષ—વિરુદ્ધ બોલવું થાય તે દેખાડે છે. 'તેની પાસે પુષ્કળ પૈસા છતાં તે દળદરીનો દળદરી છે',—'છતી આંખે દેખાતું નથી',—'છતું ધરેણું ને પેરાય નહિ',—'છતું ધરેણું છે ને પેરતી નથી',—'છતે ધણીએ રણપો',—'છતે હુતે ભિખારી છે.'

છતાળું, વિઠ છતવાળું. 'જોઈ રહ્યા, રોઈ રહ્યા, છતાળા છંછડિયા' (વલ્લભ).

છતું, વિઠ ઉધાડું; ખુલ્લું; નહેર. છતો, છતી, છતું. અઠ સવળું; સીધું. 'છતું સડું.'

છત્તર, નઠ છતરી. ૨ કાગજતર; કુતરાની ટોપી—એ છોડવા, ખાતરવાળી—ઉકરડાની—બીની જગોમાં ધણું કરીને ચોમાસામાં થાય છે—એની ધણી જાત છે. કેટલાક ખવાય તેવા ને કેટલાક જેરી હોય છે. છત્ર, નઠ [સંઠ] છતરી. ૨ માથે જે વડીલ—મોઢું તે. પુત્રને પિતા છત્ર છે. ૩ ઓથ—આસરો આપ.

નાર. **છત્ર-આમર-સિંહાસન**—રાજ્યચિહ્ન. **છત્ર-અન્ધ**—છત્ર ચિતરી તેમાં રચેલી કવિતા.

છત્રધર, પુઠ છત્રપતિ. ૨ રાજને માથે છત્ર ધરનાર—પકડનાર નોકર.

છત્રપ, પુઠ સત્રપ; પ્રાન્તનો અધિકારી—સૂબો.

છત્રપતિ, પુઠ [સંઠ] રાજ. ૨ છત્રના અધિકારી મણ્ડલિક રાજ. ૩ રાજ્યમાં છત્ર ધરાતું હોય તે અધિકારી.

છત્રભક્ત, પુઠ છત્ર ભાગી જવું તે.

—“છત્રભક્ત થવું” —રાજ્ય નાશ પામવું; રાજનું મરણ પામવું. ૨ સ્ત્રીએ વિધવા થવું. ૩ માથે વડીલ હોય તેવું મરણ થવું.

છત્રી, છતરી. ૨ છતરીસ. ૩ ક્ષત્રી.

છત્રીસ, વિઠ તીસ ને છ; ૩૬.

છન્ન, નઠ યુમ; છાતું. ૨ ટોંગ; કપટ.

છન્નલિંગ-ગી, વિઠ વેપાન્તર કરેલું; વેપ બદલ્યો હોય એવું.

છનછન, [સંઠ છનછન] એવો થતો અવાજ; વાસણ ધુધરી વગેરેનો અવાજ થવો તે; નદી તળાવ વગેરેના પાણી ઉપર વરસાદનાં પાણીનાં ટીપાં પડવાથી જે અવાજ થાય તે.

છન્નાક્રમી, સ્ત્રી પૈસાની રેલછેલ; ખૂબ પૈસા હોય તે.

છન્દ, પુઠ [સંઠ] અક્ષર અથવા માત્રાના નિયમથી થયેલી જે કવિતા તે (રાગ—દાળની નહિ)—અક્ષર છન્દ ને માત્રા છન્દ એમ ફેવાય છે. ૨ ગણ ઉપરથી કવિતા રચનાની જે જાત તે. અનુષ્ટુપ, ત્રિષ્ટુપ, જગતિ, શકવરિ, અષ્ટિ, ધૃતિ, દષ્ટક, આર્યા ઇં. ગુજરાતીમાં છન્દ ને શ્વત્ત સરખા ગણાય છે, પણ તે ખોટું છે—ભુજંગી, તોટક વગેરે છન્દ નથી, પણ શ્વત્ત છે. ૩ કવિતા; પદ્ય (ગદ્ય નહિ). ૪ કવિતાની કડીની સંખ્યા; શ્લોક.—‘તે કવિતાના માત્ર આઠ જ છન્દ રાખ્યા છે’. ૫ શોખ; લત; નાદ; પછવાડે લાગુ રેવું તે.—‘તેને કવિતા કરવાનો ધણો છન્દ છે’. ૬ દુર્વ્યસન; નકારી વાતનો શોખ રાખવો તે.—‘તેને દારનો ને રાંડખાછનો એવા બે છન્દ લાગેલા છે’. ૭ એક જાતનું હાથે બૂકડીની વચમાં ધાલવાતું સ્ત્રીનું ધુધરીવાળું ધરેણું. ૮ ભ્રેસ; ઉમરૂ—શરભરે હોતું તે. ‘છન્દે મોરલી વાજે’, ‘વેવણુ મારી છન્દે નાચે.’

છન્દશાસ્ત્ર, નઠ [સંઠ] વેદનાં છ અક્ષર ફેવાય છે, તેમાંનું એક; કવિતા કરવાની રીતિ જાતાવનાર શાસ્ત્ર.

છન્દી, વિઠ જેને જે વાતની લત લાગેલી હોય તે તેનું છન્દી ફેવાય; નાદે પડેલું; શોખી. ૨ દુર્વ્યસની; ફાટેલ.

છન્તું—ઋષે, વિઠ નેવું ને છ; ૬૬.

છપગું, વિઠ છ પગવાળું (પ્રાણી).—ભમરો માકડી વગેરે. **છપડી, સ્ત્રી** છપડવાળી. ૨ લુચ્ચાઈ; ઊંધાંચતાં કરવાં—લુચ્ચાઈ ટોંગાઈ કરવી તે.

છપતરું, નઠ ઘસાઈ ઘસાઈને છેક પાતળું થઈ ગયેલું છીણું. ૨ વિઠ છાછરું; ઉપકું નહિ તેવું (વાસણ).

છપય, પુઠ એક જાતની છ ચરણની માત્રા કવિતા; છપો.

છપર, છાપર.

છપરખાટ, પુઠ પાયાવાળો અથવા વનાનો પાટી ભરેલો ખાટલા જેવો જે હિચકો તે.

છપરપય, વિઠ જેનાં પગનાં તળિયાં ચપટાં હોય તે (માણસ). એ કમનસીબ ગણાય છે.

છપરપલકું, પુઠ છતરીવાળો પલકું.

છપગું, કિં અઠ ધૂપાઈ જવું.

છપાઈ, સ્ત્રી છાપ; છાપણી. ૨ છપામણી.

છપામણી, સ્ત્રી છાપવાની મેનત. ૨ સોનું રૂપું આદિ ધાતુની કસંટી કરવા આપવાના પૈસા; ૩ પુસ્તક છપાવતાં થયેલો ખર્ચ.

છપાથું, નઠ છપગવાળું.

છપાવવું, કિં સંઠ કોઈ છાપે તેમ કરવું.

છપન, વિઠ પચાસ ને છ; ૫૬. ૨ ધણી સંજ્ઞાને માટે પણ એ શબ્દ છે.—‘એ વાત તું કંઈ છપન વખત મારી આગળ બોલી ગયો છે’. કેવલ છે :— ‘નહિ ત્રણમાં નહિ તેરમાં ને નહિ છપનના મેળમાં’ એટલે કરીએ ગણતરીમાં નહિ—અધવચ લટકતું એવો અર્થ થાય છે.

—‘છપન કોટી’—છપન કરોડ (યાદવ).

—‘છપનની છિનાળી—ફાડવી’—સ્નેહમાં જે છાનાંછપનાં કામે કર્યાં હોય તે કારણ કે વગર કારણે ઉઘાડાં પાડી ફગેત કરવું.

—‘છપનપરભુંગણ વાગવી’—પુબ્ધ પૈસો થવો.

(છપન કરોડ છપન લાખ છપન હજાર છપન સે ને છપન રૂપિયા એક જ સિદ્ધાંતો જેના ધરમાં હોય તેને ત્યાં એ રૂપિયા મુકવાની જગ્યાએથી કંઈ ગેમ્પી નાદ નીકળે છે એમ ફેવાય છે.)

—‘છપન ભોગ—અણકૂટનો આનંદ; પકવાના-દિક ધણા ધણા પદાર્થોનો જે ભોગ દાકિરછને ધરાવવામાં આવે છે તે.

—‘છપનમે ખૂણે નાખવું’—કોઈ એવી જગ્યાએ મુકવું કે ફરી યાદ ન આવે ને અટ જડે નહિ.

—‘છપનમે પાને’—દરકાર વગરની સ્થિતિમાં—જ્યાં કોઈ સમ્ભાળ ન લે તે જગ્યાએ.

—‘છપન વખારી’—જેને ધણે ધણે ટકાણે નજર રાખવી પડતી હોય તે. ‘છપન વખારી ને

ભારે કુમી દેવાય છે. ૨ જેને કંઈ કામ ધન્ય ન હોય તે (અંગમાં).

છપ્પ, છપ્પ.

છપ્પરખાટ-પંલજ, છપ્પરખાટ-પંલજ એ શબ્દોનો.

છપ્પરખાટ-પં, પુઠ નમી ગયલાં ઘરને ઉચકી આણુ- નારો; કિસળી મળુર. ૨ છાપરાં સડનારો.

છપો, છપ્પ.

છપોસાત, વિઠ એકમાં છ દાણા ને બીજમાં પો- એક દાણા હોય એવા જે સાત તે. મોકટાના બે પાસાના દાવમાં બે રીતના સાત હોય છે-છપો સાત ને ચાર ત્રણ સાત.

છખ, [હિં] છખી.

છખકવું, કિંઠ અઠ ધૂપાવું; સંતાઈ જવું. “હળકયા છખકયા લખકયા નિરખી” (વલ્લભ).

છખછખ-છખકછખક, અઠ પાણીમાં હાથ અગ્રણેથી ને અવાજ થાય તે.

છખછખિયાં, વિઠ નદી તળાવમાં થોડું પાણી હોય તે.

છખછખું, વિઠ તળાવ નદી વગેરેમાં તળીયું ભીંજઈ રહે એટલું થોડું પાણી.

છખછખાવવું, કિંઠ સઠ લગડું પાણીમાં ભીંજવાને ધીમે ધીમે બે હાથે નીચે બેસીને અદ્ધાણું તે. ૨ કઠોળ વગેરેને થોડા પાણીમાં પલાણું તે.

છખતરું, વિઠ છાછરું. ૨ ગન્ડું; ગોળું; ચુંથાયલું.

છખરકી, સીઠ એક કોરા કાગળના બે-ત્રણ-ચાર કરેલા કકડામતિના અઢેકા. ૨ ડાકમાં લખવાનો પાતળો કાગળ.

છખલિકા, સીઠ કરતાળ.

—છખલિકા વગાડવી—બીજ માગવી તે.

છખવું, કિંઠ અઠ કરવું; પોચવું; લાગવું; અડકવું.

“જે ઉપજે તે ભલે વેરાગ, બીજનું કૃત્યનો ન છખે પાગ.” “માયાના ગુણુ જ્યાં નવ છખે, તેને અખા તે કોણ આલખે.” ૨ છપાવું.

છખી, સીઠ [સંઠ છવિ] માણસની ચિતરેલી આકૃતિ, સાદી અથવા રસુલી—હાથથી, યન્ત્રછાપથી. ૨ માણસના રૂપ ગુણનું મનમાં પડતું ચિત્ર; તસવીર. છખી લેવી—પાડવી—ઉતારવી.

છખીદાર, વિઠ સુન્દર; ખુબસુરત.

છખીકું, વિઠ સારી છખી—સુરતવાળું; ખુબસુરત; ધૂટકું; રૂપાળું; દેખાવડું; ચિતરવા લાયક.

છખીલો, પુઠ દેખાવડો; કાંકડો; ફકડ; રફીલો. “છલ છખીલો”.

છમ, અઠ એવો થતો અવાજ. બુધરીનો, વધારનો.

છમકછમક, અઠ ચાલતાં બુધરીથી ને અવાજ થાય તે.

છમકલડું, (જુના કાવ્યમાં) છમકલડું. “ઝોની મશે

આ પાલવ તાણે ને છમકલડાં સાહાવો રે’ (નરસીંહ મેતો).

છમકલું, નઠ અટકમાળું. ‘આગનું છમકલું’ એટલે નાની—બહુ થોડું નુકસાન કરનાર આગ.

છમકારવું, કિંઠ સઠ ઠિકરીને તપાવી લાલચોળ કરી તેને થણડાં પાણીમાં ઘોળી દેવી. ‘મરી—આડું ધુદનો છમકારીને પી.’ ૨ વધારવું; વધાર દેવો. —‘ભાજી છમકારો’. [છમકારવાથી થયેલો.

છમકારો, પુઠ એવો થતો અવાજ. બુધરાનો અથવા

છમછમ, અઠ એવો થતો અવાજ—બુધરીનો, ૨ છમછમ.

છમછમતું, અઠ છમછમ કરતું.

છમછમિયાં, નઠ કાંઠ; કીર્તિનિયાં; કાંસિયા. (બ. વ. માં વપરાય છે.)

છમછરી, સીઠ સંવત્સરી; મરણુ તિથિ. ૨ પચુસણનો છેલ્લો દહાડો (જેન).

છમાસી, નઠ મરણુ તિથિ પછી છઠ્ઠે બેસતે મહિને ને સરાય—બ્રાહ્મણ જમાડવા વગેરેની ને કિયા કરવામાં આવે તે.

છર, પુઠ બેઠીને ધણું બોલવાનો ને જોસ્સો તે; તાન; મસ્તી; લાડથી આવેલી થેલછા. ૨ મદ; તોર; દિવાનાપણું. ૩ વાડિયો; લલુતાપણું. ૪ એવો થતો અવાજ—હથિયારથી કપાતાં થતો, છરર. અવાજ પ અઢેકો. સીઠ ઝરુની સોટી.

—‘છર ફેરવવો’—આખર—કીર્તિનો નાશ કરવો—થવો.

છરતું, વિઠ જરા તરા અડકીને આડું ઉતરી ગયલું. ‘છરતું વાગ્યું’. ૨ આડું કતરાતું ફેંકેલું હોય તેવું (કિરારાની કાતડી વગેરે).

છરવણું, પુઠ તોફાની; મસ્તીખોર; અડધું ગાંડું.

છર, પુઠ નાની નાની સીસાની ગોળિયો—અન્દુક પિસ્તાલને સાર; પારો. ૨ ખીલા, પથરા, જુના પૈસા વગેરેનો અન્દુકમાંથી ને મારો કરવો તે.

છરાયલું, —યું, વિઠ છર આવતો—આવેલો હોય તેવું; સેજ સેજમાં બેઠી ગય તેવું; ગાંડું; સાડીતણ પાંસળી.

છરિકા—છુરિકા, સીઠ છરી.

છરી, સીઠ શાક સમારવાનું એળગર; પાળી. ૩ હૈયા-મેલ; કાનો; વેરછુદિ; ઝેર. ‘એના મનમાં જ છરી છે, તે સીધી વાત શાની કરે?’

છરેલ, છરાયલું.

છરો, પુઠ મોટી પાળી; મોટી છરી. ૨ એક શસ્ત્ર; સીધો જમિયો. ૩ ચાંદાવગરનું દાતરડાના આકારનું મોરનું પીછું.

છલકવું, છલકાવું.

છલકાવું, કિંઠ અઠ હાલવાથી પ્રવાહી પદાર્થ પોતાના

કામમાં આમ તેમ જિંચું આવવું અથવા તેમાંથી બાર ઉછળી પડવું. ‘અધુરો ધડા ધણો છલકાય’. ૨ ઉભારાઈ જવું.—‘તળાવ છલકાઈ ગયું’. ૨ ધ્રુવાસ મારવી; મિથ્યા ગર્વ કરવો.

છલકું, સીંઠ એક પગને ટેકી બીજો પગ ઉપાડી એક જગેથી બીજી જગ્યાએ પડવું તે; ફેંકડો; કુદેકો; ફલકું. કુદેકો, નીચેથી ઉપર અથવા ઉપરથી નીચે હોય પણ છલકું તો તે જ અથવા વચમાં ખાડાવાળી સપાટી ઉપર જ હોય.

છલર, સીંઠ ધો; દરાઈ; દરો; દુવાં. છલાછલ, વિંઠ છેક મથાળા સુધી—ઉપર આવી રપહું; ભરપૂર. એ શબ્દ પ્રવાહી તથા નકર બનને પદાર્થને લાગે છે.

છલાતું, છડકાતું. છલી, સીંઠ ચામડીના એક રોગ. છલો, છલો ‘વનિતા ન પામે વીંટી છલો.’ (સામળ). છલોછલ, છલાછલ. છલો, સીંઠ સ્ત્રીના હાથની બુધરિયાવાળી વીંટી. ૨ સ્ત્રીના કાનના તે વધારવા દાંતની નાની ચૂડી ધાલવામાં આવે છે તે, ૩ ટોપલી—જેમાં પૂળનું સાહિલ ભરે છે તે.

છલેયું, નંઠ બલેયું; લાકડાની ચૂડી. છલો, પુઠ ગામ્ના હાથની આંગળિયે ધાલવાની રપાની અથવા સુનાની ઝીણી બુધરીવાળી જે વીંટી તે. ૨ લોડાંની વીંટી (છલો ને મીંઠળ) બુધરીવાળું. ૩ મુસલમાન પીરની એક ફંકણે કબર હોય તેવી બીજે ફંકણે કબર કરીને ત્યાં તેની જે પૂળ કરવામાં આવે છે તે કબર. એમાં મડદું દાટેલું હોતું નથી, ફક્ત ખાલી કબરજ ચણેલી હોય છે.

—‘છલો ભરવો’—ટોપલીમાં વડાં બાકળા વગેરે ભરીને દેવીને બળીદાન આપવું તે.

છવાતું, કિંઠ અંઠ ઉપરથી ઢગવું.

છવિટિયાં, નંઠ સ્ત્રીને પગની આંગળિયે ધાલવાનું રપાનું બુધરીવાળું ધરેલું. છવિટિયું એકવચન.

છવી, [સંઠ છવિ] સીંઠ શોભા; સૌંદર્ય; કાન્તિ; તેજ; રફ.

છવીસ, વિંઠ વીસ ને છ; ૨૬.

છસે—સો, વિંઠ ૬ વખત ૧૦૦; ૬૦૦.

છળ, પુઠ [સંઠ છલ] છેતરવું તે; ક્યાર્થ; કપટ; દગો.—છળભેદ ફેવાય છે ૨ નિત્યતા નહિ પણ નવો વેશ; ખોટો લેખાસ. ૩ બાનું; મિષ.

છળકારી, મુઠ છળ કરનારો. “તે ન વિચારી અવિચારીનો, નાટો આપ્યો છળકારી”. ૨ મદમાતી સ્ત્રી. “છળકારીના ટોલા હાલો વેલા, ચાલો મારા રાજ”.

છળકો, પુઠ પાણીની છાળ.

છળના, સીંઠ છળ; ઉપદ્રવ; પીડા.

છળપપક, પુઠ છળકપટ; કાવતું.

છળભેદ, છળપપક.

છળતું, કિંઠ સંઠ ઢગવું; કપટ કરી છેતરવું; દગો દેવો.

છળતું, ૧૬૦ અંઠ બીતું, ચમકતું. ‘છેયોમારો છળશે.’

છળો, પુઠ રગડો—(ભાંગી નાખેલાં દહીં વગેરેનો).

છાં, કિંઠ હો ધાતુનું વર્તમાન સ્વાર્થરૂપમાં દ્વિતીય પુરુષનું એકવચન. તું છાં અથવા છે.

છાંછળમાછળ, ઉપર ઉપરની; ઉપલક્ષિયા; છાલકા.

“છાંછળમાછળની નહિ વાત, એ તો કરવી વાત

છાંછવું, છાંછિયું. [અધાત.”

છાંછિયું, નંઠ બુરકીયું; બુરકીને યોલવું તે; મોં ચડાવીને ગુસ્સામાં જવાબ આપવો તે.

છાંછું, નંઠ ધનતર મનતર.

છાંટ, સીંઠ ઝીણા ઝીણા છાંટા (વરસાદ વગેરેના).

૨ કપડાપર રફના જે ઝીણા ઝીણા છાંટાં નાખેલા.

તે; ભાત; ટપકું; બિન્દુ. ૩ ઝડપ; ઉતાવળ.—

‘તે લખવામાં છાંટ સારી રાખેછે’. ૪ ગપ; ખોટી

વાત ચલાવવી તે.—‘તે બહુ છાંટ મારે છે’

૫ ગુણુપાટની ભરેલી કાથળી.

—‘છાંટ નાખવી’—અભડાવવાને શુદ્ધ કરવું.

છાંટણું, નંઠ કપડાપર ઝીણી ઝીણી રફદાર ભાત

પડેલી હોય તે. ૨ કટું—ફેસરથી આછું છાંટવું તે.

છાંટવું, કિંઠ સંઠ અમિ ઉપર પાણી રેડવું; હોલવવું.

૨ જમીનપર થોડું થોડું છાંટા પાડીને રેડવું ‘રફ

છાંટ તો’. ૩ ભુકો ગિરાડવો—ફેંકવો.—‘ગ્નેતરમાં

અનાજ છાંટવું’—ભભરાવવું.—‘ગલાલ છાંટવું’—ગિરાડવું. ૪ આછો આછો રફ નાખવો’. ૫ ઉપર ઉપરથી કાપી

નાંખવું.—‘ખરસાણીનું ઝાડ ધણું જિંચું વધી ગયું છે

માટે તેને છાંટી નાખ’. ૬ લાંચ આપવી.—‘તેને થોડા

એક રૂપિયા છાંટી આવ કે કાલે તારી તરફનો ફેસલો

થાય’. ૭ ગપ મારવી; ભુકા તડકા મારવા; હાંકવું.—

છાંટણુદાસ.

છાંટિયું, નંઠ સ્ત્રીના ગળામાં પેરવાનું સેનાનું એક જાતનું ધરેલું. એ ત્રણ—છ બુધરિયાની સેર અને વચ્ચે એ ત્રણ મણકાવાળું હોય છે.

છાંટી, સીંઠ પાણી વગેરેનું જે નાનું ટીપું તે. ૨ વરસાદની ઝીણી ઝીણી ધાર અથવા ઝીણું ઝીણું ટીપું.

છાંટી નાખવું, તરવારથી કાપી નાખવું. ૨ દેવતા

હોલવી નાખવો.

છાંડું, પુઠ ગપમાર; ખોટી ખોટી વાત ચલાવનારો.

છાંટો, પુઠ પાણી અને એવા બીજા પ્રવાહીનું ટીપું;

વરસાદનું જુન્દ—ટીપું. છાંટો આવવો—ઉડવો એમ

બોલાય છે. ૨ ઝાઃ; કુસક્રુતિનો દોષ; બદનામી; નુકસાન. 'તેના ઝાંટા મને લાગ્યા'.

—“છ—ચાર ઝાંટા નાખવા”—વર્ષ સમ્બન્ધી

કાઈ ક્રિયા કરી લેવી. ૨ વરસી વાળવી.

ઝાંટોપાણી, ન૦ ચાર જણે બેસીને ખુશમાં દારૂ પીવા તે; રૂપપાણી.

ઝાંડણું, ન૦ ઝાંડવું તે. ૨ ઝાંડું છે તે.

ઝાંડું, કિં સ૦ તજવું; છાંડવું; મુકી દેવું; બાતલ કરવું. ‘આજ કાલ તેણે તેની સજ્જત ઝાંડી છે’. ૨ બેડા ફાડી આપવો; તલાક—પ્રારમ્ભી આપવી; દૂર કરવું.—‘તેણે પાતાની બેરીને ઝાંડી છે’. ૩ જમતાં ભાણામાં વધે—પડી રે તેમ કરવું. ‘તારે તો ન ઝાંડ’; વાનો નીમ હતો ને આજે તે આટલું બધું કેમ ઝાંડવું? ૪ વિવાદ ફાક—રફ કરવો.—‘કન્યા ઝાંડવી’.

ઝાંડું—ડચું, ન૦ ખાતાં વધેલું તે. ૨ લાગ કરેલું; છોડી દીધેલું ‘ઝાંડી બેરી’.

ઝાંડું, ન૦ ઝાંડું—ભાણામાં વધેલું તે.

ઝાંણું, ઝાણું.

ઝાંણાં, ઝાણાં.

ઝાંદું, કિં અ૦ જનું લિપવું; થેપવું.

ઝાંદો, પુ૦ જનું લિપણું—ગારો. ‘ઝાંદો દેવો—મારવો’. ૨ જમવાનું એકડું કરેલું તે. ‘ઝાંદો ધાલવો’—જમતાં ભાત દાળ શાક વગેરેને એકડું—ગવાનેક કરીને ખાવું. ૩ પૈસા. ‘આજકાલ તે ઝાંદાવાળો ગણાય છે’.

ઝાંડું, ઝાંડું.

ઝાંધ, ઝાયા.

ઝાંધી, સ્ત્રી૦ નાનો ઝોળો પડતો હોય તેવી વસ્તુની ઝાયા (ખજૂરીની ઝાંધી)

—‘ફરતાં ફરતી ઝાંધી’ એટલે સારો વખત ને નખળો—માંઠા વખત; સારી માઠી સ્થિતિ.

ઝાંધો—યો, ઝાધો.

ઝાંધ, ઝાયા.

ઝાંધેલ, ઝાધેલ.

ઝાક, સ્ત્રી૦ દારૂ પીધા પછી મોડું વાસ મારે તે.—‘ઝાક મારવી’. ૨ નીશા—ફેફસાં અન્દર રહે તેમ પ્રાટયું ફાટવું બોલવું—લવવું તે. ૩ મિળજ; હંકાર; પતરાજ. ૪ ગામડાના પીઠામાં દારૂ તાડી પીધા પછી ઉપરથી જે સવે લેવી તે.

—‘ઝાકે ચડવું’—દારૂ પીને ઝાક મારવી; શરીરનું ભાન ન રેવું; મસ્ત બનવું. ૨ ઝાકી જવું.

ઝાક, ઝાકડું.

ઝાકડું, વિ૦ ઘણો દારૂ પીને થેલું બનેલું; ઝાક મારવું; પીધેલ; મસ્ત. ઝાકટો, ઝાકટી, ઝાકડું.

ઝાકડું—કી જવું, કિં અ૦ છલકવું; પુષ્કાર્થ જવું; પતરાજ મારવી. ૨ બેકી—વણી—વર્ષ જવું.

ઝાકેટો, ઝાક.

ઝાકયું, વિ૦ છકી ગયેલું, બેકી ગયેલું; વર્ષ ગયેલું.

“તેને તમે ઝાકયો કેતા બોલશે” (ખાપુ).

ઝાગળ, સ્ત્રી૦ મુસાફરીમાં સાથે પાણી ભરી રાખવાનું ચામડાનું જે કામ તે; નાની મશક. પુ૦ બકરો.

ઝાગળિયાં—યું, ન૦ ઝાગળ. ૨ શક્તિ કરતાં વધારે ખરચ કરવો—ઉડાવવું તે.

ઝાહર—રં, વિ૦ જરાક ઉણું ને ધણું પેાળું હોય તેવું ચપડું પેાળું. ઢાંકણા, ત્રાંસળાં ઝાહરાં ને રૂકાળી ઝાહરી હોય છે. ૨ આહું; થોડું.

ઝાજ, સ્ત્રી૦ ઝોરડાની ઉપર પાટિયાં જોડ્યાં હોય તે. ૨ ગામડાંનાં ઝુપડાં ઉપર સુંથારિયાં—(જનું ને લાગ્યું ધાસ) ચીપા (કડબના ચિરેલા સાંઠા) નાખેલા હોય તે. ૩ એક જાતનું પેાળું ને કકરું ધાસ.

ઝાજલી, સ્ત્રી૦ નાનું જાણું. ૨ જાળની ઉપર નાની અગાસી; ગોખ. ૩ સામાન મુકવાને ભીંત સાથે જોડેલું પાટિયું. ૪ ધાસ.

ઝાજવું, કિં સ૦ ધટોટાપ આવી રેવું; ઝાઈ રેવું; ઝાંતું; ઢાંકવું; ઝાયા કરવી. ૨ લાયક હોવું—થવું; ધટવું; અનુકુળ આવવું. ૩ શોભવું; ચિરાજવું; સારું દેખાવું. ૪ ધણીવાર સુધી રેવું—ચાલ્યાં કરવું; ટકવું; નિભવું.

ઝાજિયું, ન૦ ઝોરાંઝોએ હાથ ઉચકી ઉચકીને ઝાતી-પર કુટયાં કરવું તે. એનું અનંકવચન ઝાજિયાં. ઝાજિયાં લેવાં—કોઈના મરણમાં ઝોરાંઝોએ કુટવું. ૨ (લાક્ષણિક) ચિકાર—ચીડોના શબ્દ—ઝોરાંઝો વાપરે છે. ‘અરે તારાં ઝાજિયાં લઈ રે મુઆ, કેમ મારો જીવ લેવા બેઠો છે?’

ઝાજું, ન૦ વણીના ઉપર ઝાજવું તે. [શિલા.

ઝાટ, ટાંકાની ઉપરનો ઝાઈ દીધેલો ભાગ. ૨ પતથરની

ઝાટકવું, કિં સ૦ આમ તેમ ફેંકવું; ઝાટકવું.

ઝાટિલું, વિ૦ હોંશિયાર; ચાલાક; વજર ભૂલે ગુંચવાયા વગર ધણીજ ચપળતાથી કામ કરનાર. (માણસ)

ઝાણું, ન૦ ગાય ભેસનો મળ. ‘ઝાણું કરવું’—ગાય ભેસે પોદળો મુકેવો. ૨ હોંસ; શૌર્ય; રામ; દમ.—‘એની ગાંડમાં ઝાણું ક્યાં છે?’ ‘ઝાણું પુંજવું’—દોરના પોદલા જુદા જુદા પોદળા એકઠા કરવા. ‘ઝાણું પુંજે’—ઝાણું અને બીજી કચરો. ‘ઝાણુના દેવ ને ખાસડાંની પૂજા’, ‘ઝાણુના દેવ ને વાલ—કપાસિયાની આંખ’ એ કેવત.

—‘ઝાણુમાં તલવાર મારવી’—ખોટું ડાલ બતાવવું અને કરવું કંઈ નહિ.

—‘છાણે વીંછી ચડાવવો’—ગુરૂએ થયેલા મા-
ણસને ઉસકેરી આપવો.

છાણદેવું, ચોકા કરવો. ૨ કામગા—વાંસની બીત—ટટી
લીપવી.

છાણું, છાણું.

છાણાં, ૧૦ છાણના લોંદાને ચપટા અથવા ગોળ
આકાર આપી બીત—જમીન—છાપરાંપર મુકવેલા
તે. ‘છાણાં થાપવાં’ ફેવાય છે અને એનો લાક્ષણિક
અર્થ આ કે, ચડી—બેકી જઈને દુઃખ દેવું—પત ન
કરવું—ન ગણકારવું. ‘તમે તેને બહુ લાડ લગાવો છો
પણ જો જો પાછળથી તે તમારે માથે છાણાં
થાપશે’. ‘છાણાવાળી’—છાણાં વેચનારી. છાણું એ
એકવચન.

છાણિયું, ૧૦ ગામડાના લોક કાઢવ ને છાણ એકઠાં
કરી, તેનું ટોપલા જેવું જે બનાવે છે તે; ગારિયું.—
એ ઢાંકવાનાજ કામમાં આવે છે. દુષ્કા.

છાતરક, સ્ત્રી ઘોડાની દોડ; મોટા કુદકા; ફાળ.

છાતરાં, છાતરાં.

છાતી, સ્ત્રી બધા તથા ગળું એની નીચેનો અને
પેટની ઉપરનો કંઈક બાર પડતો શરીરનો જે ભાગ
તે. ૨ સ્ત્રીની છાતી; ક્ય; સ્તન; થાન. ૩ પથુ
પહોળા શરીરનો તે ભાગ, જે ગરદનની નીચે અને
જે આગલા પગની વચમાં હોય છે તે. ૪ (લાક્ષ-
ણિક) અન્તઃકરણ; હૈકું; હૃદય; કાળજી—જ્યાં સઘળા
જેરસાએનું અને પછી દુઃખ મુખનું લાગવું થાય છે
તે. ‘કુમળી જાતી દાઝે, કુમળી છાતી કયમે કરી
સાંખે’. ૫ ભય ન રાખતાં એકદમ બાર પડવાની
દિમ્મત; સાહસ; વૈર્ય.—‘વેપારમાં છાતીનું કામ છે.’
‘સરકારની સામે થવાની તેની જ છાતી ચાલે.’

—‘છાતી ઉભરાવી’—શોક—આનંદથી રડવું
આવવું.

—‘છાતી ઊંચી આવવી—ડરવી—તર થવી—
હરખાવું; સન્તોષ થવો.

—‘છાતીએ ડાહ લાગવો’—કાંઈની ખરાબ ચાલચ-
લગતથી મનમાં દુઃખની અસર રહી જવી—તેથી વેર
લેવાનો જીરૂસો રેવો.

—‘છાતીએ ધરવું’—વાલમાં છાતી સરસું ચાંપવું—
છાતી સાથે બેઠાડવું—ડાળવું—વળગાડવું.

—‘છાતી ફાડીને ચાલવું’—મરદ છઠ્ઠે એમ બ-
તાવવું; ભલકામાં—મિજાજમાં ચાલવું.

—‘છાતી કુટવી’—ધણા શોકને લીધે છાતીને
હાથેવતી ઠોકવી.

—‘છાતી ચલાવવી’—દિમ્મત ભિડવી. [વળવી.

—‘છાતી ટાડી થવી’—છઠ્ઠા પૂર્ણ થવી; નિરાંત
૩૬

—‘છાતી કલવાવી’—ધણા શોક થવાથી મોટે
સાદે રડવું તે. ૨ સુખદુઃખની ચાત મનમાં હોય તે
ખીજને કહી દેવી. (‘છાતી ખાલી કરવી’ પણ ફેવાય છે).

—‘છાતી ઠોકવી—કાંતે ફેવું’—ખાતરીથી—
દિમ્મતથી—ભરાંસાથી ફેવું; નિડરપણે—શુદ્ધ વગર
ફેવું. ૨ ઉસકેરવું; ઉતેજન આપવું. ૩ સાખાશી
આપવી; વાઘા બોલવી; ધન્ય ધન્ય ફેવું.

—‘છાતી તોડ—વી’—શરીરને નુકસાન પોંચે તેવી
ધણીજ સખત મેહેનત કરવી;—છાતી ટુટી જાય તેવું;
સખત, ‘તેણે તે કામમાં છાતી તોડી નાખી છે,’ ‘તે
છાતીતોડ કામ કરે છે.’

—‘છાતીની મુઝી’—સ્વપરાક્રમ; જાત મેહેનત;
ખરી લાગણી. ‘છાતીની મુઝી વિના કામ ન થાય’.

—‘છાતીનું’—દિમ્મતનું—વાળું.

—‘છાતીનો આધો’—દિમ્મતવાન; સાહસિક;
જાતની દરકાર ન કરતાં જોખમ ખેડનાર; આહું પાછું—
નફો નુકસાન ન જોતાં એકદમ મૂઠી પડનાર.

—‘છાતીનો ધા’—પુત્ર વગેરે વાલામાં વાલા
માણસના મરણથી જે દુઃખ થવું તે. નફા ટોટા—
લાભ હાનિમાં પોતાનો સ્વાર્થ હોય સારે જેવી કાળજી
ઈર્ષ કામ કરે તે. ‘છાતીનો ધા વગર કામ ન થાય’.

—‘છાતીપર પથ્થર મુકવો’—દલગીરીના જેરસાને
ડથાવવો.

—‘છાતીપર બેસવું’—કુસ્તીમાં હરાવવું; ચીત કરવું.
૨ ઉપરીપણું રાખી હાથના માણસા પાસથી બરાબર
કામ લેવું. ૩ ચાંપીને ઉઘરાણી કરવી. ૪ તાણું કરવું.
૫ સન્તાપવું; પજવવું; દુઃખ દેવું.

—‘છાતીપર બેસીને લોહી પીવું’—ધણું સન્તાપવું.

—‘છાતીપર હાથ નાખવો’—સ્ત્રીની છાતીપર
(સ્તન પકડવાં).

—‘છાતીપર હાથ મુકવો—મુકાવવો’ અથવા
‘છાતીએ હાથ દેવો’—ધીરજ આપવી.

—‘છાતીપર—સરસું—સાથે—રાખવું’—અધીરા-
ઈથી કાંઈને ન ધીરવું; પ્રેમથી પાસેનું પાસે રાખવું.

—‘છાતી પાકવી’—કપ્ડ પાકી જવો.

—‘છાતી પિગળવી’—દીલમાં લાગવું; હૈયામાં—
દીલમાં અસર થવી (દયા પ્રેમ વગેરે જેરસાથી).

—‘છાતીપૂર—ભર’—છાતીભરી આવે—પોંચે
તેટલું ઉણું (પાણી ખાડા કપડું વગેરે).

—‘છાતીપ્રાટ’—ખૂબ છાતી પ્રાટી જાય એટલું.

—‘છાતી ફાટી જવી’—એકદમ અણચિન્તાં ગ.
ભરાટમાં—આપતમાં આવી પડવું. ૨ નુકસાન થાય
તેવા હરખમાં આવવું. ૩ છઠ્ઠ—દુઝ્ઠ ઘટ્ટ જવું.

—‘છાતી ટુટવી’—સ્ત્રીને જોખન આવવું.

—‘છાતી ફૂલવી’—આનન્દ પામવાથી—હરખથી ફૂલાઈ જવું.

—‘છાતી બળવી’—અદેખાઈ કરવી. ૨ દુઃખ થવું; દશા આવવી; દિલમાં દાઝ આવવી. ૩ છાતીમાં બળતરા થવી (રાગથી).

—‘છાતી બેસવી—ભાગવી’—દલગીરી—નુકસાનમાં ડખાઈ જવું; હિમ્મત હારી જવી; દાંટિયા નરમ થઈ જવા. ૨ ભયથી ગભરાવું; ચિન્તાથી અકળાવું. ‘સિપાઈને જોતાં જ મારી છાતી બેસી ગઈ.’ એકને એક છેકરા મરી જતાં તેની છાતીજ ભાગી ગઈ.

—‘છાતી ભરાઈ આવવી’—ડીંગા ચડી આવવો; પ્રેમથી અથવા મનમાં એાછું લાગવાથી જે કંઈ લાગણી થઈ આવવી તે.

—‘છાતીભેર’—સીધું ઉભું રેવું—હિમ્મતથી. ૨ સીધા ઢોળાવનું ચડણ.

—‘છાતીમાં ડાઘ લાગવો’—દીલમાં ખૂબ દુઃખ લાગવું. —‘ખારીની એવઢાઈથી આસકને છાતીમાં ડાઘ લાગ્યો.’ ૨ દીલમાં વેર લેવાનો જ્વરસો રેવો.—‘તે બચારને તેના મિત્રે ગરદન માચ્છો તેથી તેની છાતીમાં જખરો ડાઘ ર્યો છે.’

—‘છાતી રાખવી’—હિમ્મત રાખવી. [શરવીર.

—‘છાતીવાળું’—હિમ્મતવાન; બાદુર; ધીટ; નિરઃ.

—‘છાતી હાથ ન રેવી’—મન વશ ન રેવું; લાગણી થઈ આવવી; ઉસકેરાઈ આવવું.

—‘કૂકણ—ઘાડી છાતીનું અને પોચી—દીલી છાતીનું’—હિમ્મતવાન; જેના દિલમાં સારી પેઢે લાગે નહિ તેવું તથા લાગે તો ખમી શકે તેવું અને તરત લાગે તેવું—દયાળુ—ગભરાઈ નળ તેવું—રડી દે તેવું—(માણસ).

—‘ઢાડી છાતી’—સન્તોષ; તૃપ્તિ; નિરાંત; સુખચેત.

છાત્ર, શિષ્ય; વિદ્યાર્થી.

છાત્ર વૃત્તિ, સ્ત્રી૦ શિષ્યવૃત્તિ; માધુકરી માગી લાવી—ધરધરથી થોડું થોડું ખાવાનું લઈ આવી ચુર ધર રહી ભણવા માટે નિર્વાહ કરવા તે.

છાનાંછપનાં, ન૦ મર્મવાતાં; ચુક્તની વાત. ૨ છુપાં કામ; સંતવસ; કાવતરાં.

છાનાછાની, અ૦ ચુમપણે; છુપીરીતે. ૨ છાની વાત; ચુસ્તેચુ. છાનીછપની. [પચુપ; સન્તાઈને.

છાનામાનાં, અ૦ કોઈ જાણે નહિ તેમ; છુપીરીતે; ચુ. છાનું, વિ૦ કોઈ ન જાણે તેવું; ચુમ; ઢાંકણું; ખાનગી. ૨ ચુપ; મૂંઝું; યાલતું બન્ધ (રે).

છાપ, સ્ત્રી૦ વસ્તુ ડખાયાથી તેનાપર જે ચિહ્ન—નિશાની—આકાર—અક્ષર પડે તે.—‘ધાતુ સિક્કાપરની છાપ’, ‘મીણ લાખ ઉપરની છાપ’, ‘સરકારી કાગળપરની છાપ’

વગેરે; સિક્કો; મોહોર. ૨ જે બીબાંથી છાપ મારવામાં આવે તે. ૩ કોઈ વસ્તુ બારેવારે જોઈ કરેથી તેની જે આકૃતિ—તસવીર—અંતિબિમ્બ મનમાં રે તે. ૪ કવિતામાં સમાપ્તિ કરતી વખત તેના બનાવનાર પોતાનું જે નામ અથવા પોતાની જે નિશાની રાખે છે તે; અભોગ. એ ચારે અર્થમાં છાપ મારવી કેવાય છે. ૫ કોઈ પણ માણસ વિષે લોકમાં જે નરસ ઘોલાવું તે.—‘તેની આખા ગામમાં છિનાબળવાની છાપ પડી ગઈ છે.’ ૬ યન્ત્રમાં ડખાઈને કારા કાગળપર પાછું ઉઠવું એવું જે લખાયું તે. ૭ યન્ત્રમાં ડખાઈને અક્ષરોનું પાછું ઉઠવું તે; અથવા પાછું ઉઠવાની જે સફાઈ તે. ૮ ચારમાં જઈ મર્મનું ઘોલી સહુને નીચું જોવડાવવું તે; આંખો પાડવા તે. તેણે તેને છાપી નાખ્યો. ૯ ડુકો કરી આવવો; ચારમાં જઈ યશ મળવો તે.—એ પાછલા બન્ને અર્થમાં ‘છાપ મારી આવવી’—એસાટી, એવા પ્રયોગ થાય છે. ૧૦ રાજની મોહોર; સિક્કો; હુકમ. ૧૧ ધાતુના બીબાં તપાવીને તેથી જે ડામ દેવામાં આવે છે તે.—‘હારકાંતી છાપ.’

—‘છાપ ખાવી’—કનકવો—પતકુ ચવાવતાં એકદમ નીચે બેસી જાય તે. ૨ ઊંચા અધિકારપરથી એકદમ પદબદ્ધ થવું તે.

છાપખાનું, ન૦ જ્યાં પુસ્તકો છપાતાં હોય તે ટુકાણું; છાપવાનું કારખાનું.

છાપગર, છાપનાર.

છાપણી, સ્ત્રી૦ છાપવું તે; છાપવાની રીત—સફાઈ.

છાપત, છાપ (પ માં અર્થમાં).

છાપનાર—રો, પુ૦ જે માણસ છાપતો હોય તે. ૨ છાપખાનાં કારભારી—માનેજર.

છાપરી, સ્ત્રી૦ નાનું છાપરં.

છાપરં, ન૦ ટાડ તડકા વરસાદથી બચાવ કરનારો એક જે અથવા વધારે બાળુપરથી ઢળતો એવો ધરનો જે ઉપલો લાગ તે—સાકટા ઉપર કામડાં અથવા પકવાસા નાખી તે ઉપર નળિયાં નાખવામાં આવે છે. ઉપર આવળી તરસાડાં નાખેલાં હોય એવાં પણ છાપરાં હોય છે. ૨ આચ્છાદન; ઢાંકણ. ૩ નાનું ધર; શુપકું. ‘છાપરં સડવું’ કેવાય છે.

—‘છાપરં ચડવું’—મોટા થઈ બેસવું; ફૂલાઈ જવું; માંધા થવું; માન માગવું; મગરૂર થવું; બેઠી જવું.

—‘છાપરં ચડાવવું’—ખૂબ વખાણ કરી ફૂલાવવું.

—‘છાપરં વધવું’—મામાના વાળ—હળમત બધી વધવી તે.

છાપવું, ક્રિ૦ સ૦ છુટાં પાનારૂપે અથવા ચોપડીના આકારમાં રાખવાનો કોઈ પણ હાથનો લેખ, યન્ત્રના ડખથી કાગળપર આણવો. શીલા તથા

યન્ત્રી અને ખીયાં તથા યન્ત્રી છપાય છે. ૨ લાકડાંના કેતરેલા કડડાઓમાં રફ ભરી કપડાંપર સુધી ઉપરથી ઠોકી કપડાંપર તરેહ પાડવી. ૩ રૂપે-શા—સિકાપર છાપે મારવી. ૪ કાગળપર છાપ મારવી. ૫ ન્યુસપેપરની મારફતે ખુલ્લું—ઝહેર કરવું. ૬ મર્મ ઉઘાડું કરી ફેટેલી કરવી. ૭ છાપી નાખવું. છાપું, નં ૦ છપાયલું તે; ન્યુસપેપર; વર્તમાન પત્ર. ૨ ચામાચેણુ. ૩ છાપ પટેલી તે; ગણના; લોકમાં બનવાયલું મત. ‘શામસુન્દરનું છાપું’.

—‘છાપું મારવું’—નિશાની કરી મુકર કરવું.

છાપેલું, છાપ લાગેલું.

—‘છાપેલું કાટલું’—લોકમાં ચર્ચાયેલું માણસ; પ્રખ્યાત માણસ. (યોગ્યતા વગર જેને પદવી—ખિતાબ—અધિકાર મળ્યા હોય તેને માટે મર્મમાં બોલતાં પણ વપરાય છે).

છાપો, પુ ૦ છાપ; છપાવું તે. ૨ ઘણું માણસે એકઠાં થઈ એકદમ કોઈનાપર ધસી પડવું તે; હુમલો. —‘લસકરે છાપો માર્યો.’ ૩ ધાતુનાં ખીયાંને યન્ત્રન કડું લગાડી તેનાથી કપાળે ગાલે જે ચિહ્ન કરવાં તે. ૪ લાગો; વેરો. ૫ વર્તમાનપત્ર (કચ્છી).

છાપ, સ્ત્રી ૦ ૧૨તી ઊંચી બાજુવાળી તથા નીચે પડ-ધીવાળી અથવા વગર પડધીની વાંસની ચીપની જે છાછરી ટોપલી તે અથવા ધાતુની જે તાસક તે. નાની છાપ ફૂલ મેવો પાન સોપારી ભરવાનાં કામમાં આવે છે અને મોટી છાપ જે વાંસની ચીપની જ હોય છે તે પકવાન અને મોસાળાંની રીતમાં અથવા એવાં જ ખીયાં કામમાં—ચાંદલો કરવાનાં, લુગડાં ભરવાનાં કામમાં આવે છે. “છાપ લઈ આવે મામી પતોલી, મોસાળથી મોકલ્યું રે મોસાળું” (સ્ત્રી ગીત).

છાખડી, સ્ત્રી ૦ પડધી વગરની વાંસની ચીપની જે છાપ તે. ૨ ચામડાનું છાખડ તાજવાનું પદ્ધતિ.

—‘છાખડી ફળપવી’—ભાદરવા સુદ ૮ મે છાખ-ડીમાં કેટલીક ચીજો મૂકી મરનારને નિમિત્તે બ્રાહ્મણને આપવી તે. ૨ ગાળ દેવી; નિન્દા કરવી; લડવું.

છાખડું, નં ૦ છાખડી. “છાખડું સૂરજ ઢાંક્યો ન રે.”

છાપલ, છાપેલ.

છાપા, સ્ત્રી ૦ [સં ૦] પ્રકાશ—રોશનીના ફિરજોને અટકાવ થયેથી અટકાવ—બંધ કરનારી વસ્તુના આકાર જેવું જે અન્ધાર પડે તે; ઓળો; પડછાયો; પ્રતિ-ગિરમ. ૨ પ્રકાશ—રોશનીને અટકાવી નીચે અન્ધાર કરવા સારું અટકાવ કરનારી વસ્તુનું વચમાં આવી—હુમી રેવું તે.—‘વડની છાપા.’ ૪ તુર; તેજ; અંશ; કાન્તિ.—‘પામર પૂત ઔર બાપકી છાપા.’ ૫ સુખથી

રેવાને માથાપ યજમાન વગેરેનો જે આસરો તે. ૫ હરકોઈ વસ્તુનું અર્થ—રૂપ—શાન ન હોવાથી આસ-પાસના સમ્યન્ધથી અથવા કદપનાથી અર્થ—રૂપ—શાનનો જે કંઈએક ભાસ થવો તે. ‘આ મ્લોકનો અર્થ તો મારાથી સમજાતો નથી પણ એમાં રાજ-નીતિની છાપા દેખાય છે.’ ‘આ રાગમાં કંઈએક કાન-ડાની છાપા જણાય છે.’ ૭ ચિત્રમાં જે ઝીણી ઝીણી આછી કાળી લીટીઓ તે; ભલકમાં બાર પડતો નહિ પણ ઝાંખો દેખાતો જેટલો જે ભાગ તેટલો તે. ૮ ભૂત પિશાચ વગેરેનો પડછાયો. ૯ સમાન્તર; સરખાપણું. ૧૦ સૂર્યની સ્ત્રીનું નામ. ૧૧ સેહ; દાખ; તેજ. ‘તે મારી છાપામાં દખાઈ જ ગયા.’

છાયાનટ, પુ ૦ એક જાતનો રાગ.

છાયાપથ, પુ ૦ [સં ૦] આકાશ.

છાયાપુરુષ, પુ ૦ [સં ૦] તડકામાં અથવા ચાંદરણામાં બિલા રૂઢિને પોતાની છાયાતરફ ધણીવાર જોયાં કસ્યાપછી એકાએક—એકદમ આકાશમાં જોતાં ઊંચે જે પુરુષ દેખાય તે.

છાયામિત્ર, પુ ૦ [સં ૦] છત્રી; છત્ર. ૨ સૂર્ય.

છાયાચત્ર, પુ ૦ [સં ૦] છાયાપડે કાળ માપવાનું યન્ત્ર. એક ગોળ ચકતી ઉપર આંકડા મોંઢા હોય છે, અને વચ્ચે એક ખીલો હોય છે, તે ખીલાની છાયા સૂર્યના તડકાથી આંકડા ઉપર પડે છે એટલે કેટલા કલાક થયા તે જણાય છે.

છાપેલ, નં ૦ છાપીને રફ ચડાવેલો એવું જિજ્ઞેસે પેરવાનું સુતરઉ કપડું. એ જાતનાં લુગડાં વરમાં ઘણું વપ-રાય છે; સાલો; સાદલો.

છાર, સ્ત્રી ૦ ફૂગ. ૨ ધૂળ. ૩ રાખોડી. ૪ છારી.

—‘છાર વાળવી’—ચિતા કંપડી પાડીને શખના ફૂલ—હાડકાં નદી વગેરેમાં પથરાવવા લઈ જવામાં આવે તે.

છારવું—રી વાળવું, કિં ૦ સં ૦ માંડી—જૂસી વાળવું; ઢાંકી નાંખવું; ઢાંકપીછોડો કરવો.

છારિયું, નં ૦ વાસણ માંજવાનો કુચરો.

છારી, સ્ત્રી ૦ આંખના ટોળાપર જે ચિકણું ઝીણું પડ બનવાય તે. ૨ કોળાં, પાતરાં વગેરેપર જે ઝીણી ઝીણી રવાંટી તે.

છારું, નં ૦ ભીત કુરામાંથી ઈંટ ચુનાનો જે મુકો જુકો પડે તે. ૨ નળિયાં ઈંટ વગેરેનો જુકો. ૩ ધૂળ કાંકરી-વાળું મટાકું. ૪ બકરું; મોકડું.

ઝારોડિયા, વિ ૦ વાસી (ઝોટકાર).

ઝારોડિયાં, નં ૦ કણખી વગેરે ઉતરતી વરણના લેખ પીળું લુગડું ઢાંકી માટીના ઘડા મરણ પામેલા પછાડી તેરમાને દિવસ ચકલા વચ્ચે મૂકે છે તે.

હાલ, સીંઠ જેમ પ્રાણીને ચામડી તેમ આક્રમણ વગેરેને આપું આપું કાડવા ધારિયે તો નિકળી આવવું તથા કંઈક ચિકાસવાળું જે હાંકણુ તે. છેક સુકાઈ ગયલી આલને છોડાં ફેંછે—અન્દરની આલને અન્તરઆલ કરીને ફેંછે. લીંણની આલ વગેરે. પુઠ કોડા; પુઠ; છોડા; ‘આલ છોડવો.’ [પડવું તે; છોળ.

હાલક, સીંઠ નેરમાં પાણીનું ઉરાડવું—ગિયું થઈ અલકબાળ, સીંઠ એક બીજની સામે નેરથી પાણી ઉરાડી ગભરાવવાની જે રમત તે.

હાલકું, વિંઠ હાલકું. લાક્ષણિક રીતે ધણા વપરાય છે.—જેના પેટમાં રે નહિ તે; બીજને ફાઈ દે તે. ૨ થોડી પુંછ બને મોઢું ટોળ રાખનાર. ૩ સેજ સેજમાં સાંમું ઉતરી પડે તે; બેઅદ્ય. ૪ દલકું; પાછ. હાલકું, નઠ ગધેડાની ઉપર કચરો અનાજ વગેરે ભરવાનો પોળા મોડાનો જે ખુદલો કાથળો તે. ૨ ચાર મણનો અડસટો. ‘મે તણુ હાલકાં અનાજ પાકશે’ વગેરે. વિંઠ હલકઈ નય તેવું.

હાલો, નઠ છોતરાં; ફાતરાં—ભાતનાં હાલો.

—‘હાલો ફટવો’—જેમાંથી કંઈ તત્ત્વ ન નીકળે એવી મેહેનત—ચાત કરવી તે; મિથ્યા મેહેનત.

હાલિયાં, નઠ પિતળનાં પતરાંના વાટકા જેવાં પાતળાં થાય છે તે. ૨ ચૂડો (તરસકારમાં). હાલીનું અનેકવચન.

હાલી, સીંઠ ચૂડી. ‘આ લે તારી છાલી ને હું તો મારે ચાલી’.

હાણું, નઠ ભાત—ડાંગેર વગેરેનું છોડું—છાતરું. ૨ ઘઠડીમાંથી લોટ વાળવાનું નાળિયેરનું છુદેલું છોડું. હાવણુ, નઠ જેથી છાવું તે.—તાડછાં, ચીપા, જાજ, સુંથાડિયાં વગેરે.

હાવણી, સીંઠ થોડા દિવસ—મહિના રેવા સારુ લશ્કરી લોક તાડછાં સુંથાડિયાં વગેરેથી છાવલાં જે મકાનો બાંધે છે તે અથવા તમ્બુએ તાણે છે તે. ૨ થોડી મુદત ફાડવા સારુ લશ્કરે જે ટુકાણે મુકામ કર્યો હોય તે. ૩ થોડી મુદત ફાડવા સારુ એકાદ મુકામ—સર પડેલું જે લશ્કર તે; લશ્કરનો પડાવ. ૪ સાધુનો પડાવ. ‘સાધુની છાવણી’ ફેવાય છે.

હાવર, નઠ હાંકણુ. ‘હુંભાવનો હાવર કરીને રે, શ્રી ગીરીવરધરવર તમે વરજે રે’ (દયારામ).

હાવરવું, કિંઠ સઠ વાંક—ગુન્હો હાંકવો; માશીની રાહ ‘હશે’ એમ ફાઈ ઉડાવી દેવું.—‘તે તેનું બધું હાવરી વાળે છે.’ ૨ કુમક—તરફદારી કરવી; પરવું કરવું; ઉપરાણું લેવું.

હાવું. કિંઠ સઠ વરસાદનું પાણી ન આવે તેને સારુ તાડછાં, ચીપાં, સુંથાડિયાં નાખી હાંકવું.—વણી ખાતી, ખાસનું કુંદવું—જાવું, જાપરું જાવું વગેરે.

હાશ—સ, સીંઠ દહીંમાં પાણી રેડી વલોવેથી જે ખાટો પ્રવાહી બને તે. વલોવતાં જાસની ઉપર જે ચિકણી તર તરે તે માખણુ. જાસની કૂડી થાય છે.

—‘હાશ પીવી’—સવારમાં શિરામણી કરવી.

—‘હાશ પીવા ટાણું’—સવાર.

—‘હાશ પી જાશ’ એટલે તારી વાતમાં કંઈ તત્ત્વ—માલ—ખરાપાણું નથી.

—‘હાશ બાકળા’—કામ વસ્તુ—કામ બગડી

—ચુંથઈ જઈ નકામું માલ વગરનું થઈ જવું તે.

—‘હાશમાં પાણી રેડવું—ઉમેરવું’—થોડી ખરી વાતમાં ધણી ખોટી વાત ઉમેરીને ફેવું; અતિશયોક્તિ કરવી.

—‘ગાંધાતી—ખાટી—હાશ ઉકરડે ટોળવી’ એટલે થોડી થયલી કન્યાને લાયક વર ન મળે તોપણુ ગમે ત્યાં પરણાવી દેવી; કાઈ પણ કામ અયુક્ત સ્થળે યોજવું તે.

હાસર, હાસર.

હાસરિયો, પુઠ જેક માસમાં પાણી પાઈ ઉગાડલી જીવાર.

૨ એક જાતના ઉંચા ઢૂળનો રજપૂત; રજપૂતની એક જાત. એ રજપૂતની ન્યાતનો પટેલ ગણાય છે.

હાસી, હયાસી.

હાસેટ, વિંઠ સાક ને છ; ફક.

હાળ, સીંઠ છોળ; એંડા.

છિકણી, સીંઠ તપખીર.

છિકવું, કિંઠ અઠ છીંક ખાતી; નાકમાંથી અવાજ સાથે વાયુ નિકળવો.

છિડી, સીંઠ નાનું છીડું; નવેળી. ૨ ઓરડાની પછાડીના નેવાં પડવાનો ભાગ.

છિં, અઠ ધિખાર—તુચ્છકારના અર્થની સૂચના કરે છે; છટ. ૨ ખરાબ—તુચ્છ—હલકી ચીજ છે એમ બાળક છોકરાંઓને સમજાવવા સારું એ શબ્દ વપરાય છે. ૩ છીંક ખાતી વખતે નાકમાંથી જે અવાજ નિકળે છે તે.

છિકણી, છિકણી.

છિકારકું, નઠ સરડા જેવું એક પ્રાણી, એના ડુંકવાથી પથુ પક્ષી મનુષ્ય—પ્રાણીને ઝેર ચૂડી નય છે. ૨ નાનું હરણ.

છિકારવું નઠ એક જાતનું હરણ (વારખાર છિક્યા કરતું હોવાથી એ નામે ઓળખાય છે). ૨ એક જાતની રમત.

છિછલું નઠ તોછડું; બેઅદ્ય; બે સમજ; વિવેક વગરનું; છોકરાદિયું; નાદાનીનું; બિચાંજળું; મસ્તીખોર. (કામ માણસ બનેને લાગે છે).

છિટકોરવું, કિંઠ સઠ પાણી સીપવું; ખારીથી પાણી છાંટવું.

છિદ્રિદ્ર, છદ્ર; છદ્રછદ્ર.

છિલ્લું, છિનલું, ૨ છલ્લું—(ધરી-વાડીને ગાળવું તે. ભાંગ શિખર, વગેરે.)

છિતરી, સીં એ ધર વચ્ચે (ખાલુની તરફ)ની સાંકડી ગલી.

છિતલું, કિં અં તરતાં વાણું તળિયું થોડાં પાણીને લીધે જમીન સાથે લાગી રેવું; લાધવું. છિતજવું.

છિદ્દી, સીં બેરંચાને ધરમાં પેરવાનું એક જાતનું સુતરાઉ કપડું.

છિદલું, છદલું.

છિદ્ર, નં [સં] કાણું; નાકું; સુરાખ; વેદ.—છિદ્ર પાડવું ફેવાય છે. ૨ જૂલ; ખોડ; ખાપણ; દોપ; મર્મ.—છિદ્ર શોધવાં—ફાડવાં એમ ફેવાય છે.

છિદ્રદર્શી, પું ફક્ત દોષજ જાનાર; એકલા દોષજ જાણ કરે તે; છિદ્રો શોધી ફાડનાર. ૨ દરેક વાતમાં શકુ ફાડનાર.

છિનકી, સીં રીસાળ છોકરી.

છિનવયું—નાવયું, કિં સં જોર કરીને કાઢના ક્યજમમાંથી લઈ લેવું; ઝુંટડી લેવું; ખુંચવી લેવું. છિનવી—નાવી લેવું.

છિનલું, કિં સં પાળીથી બોલી કકડા કરવા—મોળવું; સમારવું; શાક કન્દમળના. ૨ છીનીવતી છોર કરવી—ખમણવું.

છિનાળ, સીં પોતાના પશ્ચિત પતિનીજ સાથે સુવું એ સ્ત્રીને જે ધર્મ તે મુકાને પરપુરણ સાથે સુનારી જે સ્ત્રી તે; વ્યભિચારિણી; જરિણી; કુસટા. 'છિનાળ ચસક'—ચાળા. 'છિનાળનું'—છિનાળના પેટનું (જન્મેલું).

છિનાળવાડો, પું વેશ્યાવાડો; વેશ્યાની જગ્યા.

છિનાળવું, વિં છિનાળું કરનાર (માણસ). [ચારી.

છિનાળવો, વિં છિનાળું—જર કર્મ કરનારો; વ્યભિ-

છીનાળવેડા, છિનાળના જેવા ચાળા; છિનાળના જેવી ચાલ—વર્તણૂક.

છિનાળી, છિનાળું.

છિનાળું, નં પુરુષે પરસ્ત્રી સાથે અથવા સ્ત્રીયે પર-પુરુષ સાથે સુજને સમ્યન્ધ કરવો તે; જરકર્મ; વ્યભિચાર. ૨ એ જે દોપ—ગુન્હો—પાપ તે.

છિન્ન, વિં ધાં [સં] કાપેલું; જુદું પારેલું; છેદેલું. ૨ મર્મનાં—દુષ્ટ—કઠણ વચનથી હૃદયમાં થા પજો દોષ—લાગણી—દુઃખ થયું હોય એવું.

છિન્નસિન્ન, વિં ધાં કપાળને જુદા જુદા કકડા થઈ ગયલા તે; કપાઈ ગયલું; કાપી ગયલું. ૨ કાઈ કામ વિખરાઈ જવું—ગુચવાઈ જવું તે.

છિપકળી, સીં એક જાતનો સાપ.

છિપણું, નં રામપાતર; મોટું કોડિયું.

છિપર, સીં મોટા પથ્થરની પાટ જે ઉપર લુગડાં ધોવાય છે તે.

છિપરં, વિં ગોળું; ગન્ડું; ચુંથાયલું.

છિપલું, કિં સં સિપવું (ઝાડને પાણી). ૨ મટવું; તળિયે થવી. 'તરસ છીપી.' કિં અં છિતલું.

છિપાવયું, કિં સં વાણને થોભાવવું; બફાર કરવું.

છિયે, કિં પ્રથમ પુરુષ અનેકવચનમાં હોવાતું સ્વાર્થ વર્તમાન રૂપ.—હમે—આપણે છિયે—છીયે.

છિલટું, નં છોડું; છોતરું; ચામડી.

છિલર, નં તુટેલું તળાવ.

છિલવું, કિં સં છોડાં ફાડવાં.

છિરકલું, કિં સં છાંટવું; છાંટી નવાડવું. 'યુવતીએ જુદુપતીને જળે છિરકિયા' (રતેશ્વર).

છીંક, સીં નાકમાં સળવળ સળવળ થયેને અવાજ સાથે એકદમ જોરમાં નાકમાંથી જે વાયુ નિકળે તે. તપખીર વગેરે સુંઘાથી, સૂરજ સામું જોવાથી, નાકમાં દોરો વાડવાથી છીંક આવે છે. 'છીંક ખાતાં દોરે તેવો છે.'

—'છીંકતાં છીંકુ પડવું'—ખરા કારણ વિના ખોડું લગાડવું; સેજ વાતમાં રીસાળિયેસવું; લડી પડવું.

—'છીંકતાં દોરડું'—વાત વાતમાં ડપકો આપવો—સળ કરવી, ડગલે ડગલે જૂલ કાઢવી તે.

છીંટ, છીટ.

છીંટ મોરવી, સ્ત્રીયોનું એક જાતનું પેરવાનું વસ્ત્ર—લુગડું.

છીંકું, છીંકું. [ગન્ધાતી ચીજ. ૨ નરક; ગૂ.

છી—છીછી, સીં હાથમાં લેવી ન ગમે તેવી ગન્ધા—

છીછી, અં છટ; છિ.

છીટ, સીં તરફ તરફ રક્ષીન લાનનું છાપેલું સુતરાઉ કપડું. અં તિરસ્કાર કરતી વેળા બોલાય છે.

છીટી, સીં આખી છાપેલી નાની પોતડી.

છીટું, નં જાનું; મસ; દલીલ. ૨ જારી; રસ્તો.—'બાલવામાં છીટું રાખે છે.' ૩ છિદ્ર; મર્મ; દોષ.—'છીટાં શોધવાં' એમ બોલાય છે.

છીડી, સીં પાછલે બારણે જે ખુલ્લી જમીન તે.

છીડું, નં [સં] છિન્ન ઉપરથી વાડ—વાડીમાંથી જવા આવવાને રાખેલું જે આકું—ફાંડું તે. ૨ આંધો. ૩ છિદ્ર; દોષ; જાનાં.—'તેણે હવે તેનાં છીડાં શોધવા માંડ્યાં.'

છીણી, છીની.

છીત, સીં ચટ; કપટાળો; ન જ ગમે તેવી હાલવાળી તળિયત. ૨ અતીશે ખતરો—વેમ.

છીદરં, છાછરં.

છીની, સીંઠ ખમણ—છીર કરવાનું ઓળખાવું ખમણવાને જે હોય છે તેમાં એક પાટિયાને છેડે કાંચરી-વાળો ખાલો હોય છે અને કાકડી વગેરે છિણવાને જે હોય છે તે ચીને લોડાની ઉપસેલાં આકાંની હોય છે. ૨ ધાતુ કે લાકડું ફાડવાની તથા કાપવાની લોડાની મેખ; ધાણ મારીને કામ થાય છે તે મેખ.

છીપ, સીંઠ દરિયાઈ જળતનું ધર; જે કઠણ ઢાંકણની અન્દર માછલી રહે તે અથવા તેની અડધી ફાડ; માતીની માછલીનાં કાટલાંની ફાડ.

છીપો, પુઠ કપડાં રૂઝનારો—રૂઝી કુટી ચકચકતાં કરનારો—ઝાપનારો. એનું અનેકવચન છીપા.

છીપોલી, છીપ.

છીણું, નઠ પાતેલીપર ઢાંકવાનું ધાતુનું ઝાછરું ઢાંકણું. હું, કિંઠ પ્રથમ પુરુષ એકવચનમાં હો ધાતુનું સ્વાર્થ વર્તમાનરૂપ. હું છું.—દ્વિતીય પુરુષ એકવચનમાં પણ કેટલાક વાપરે છે.—‘તું કાણ છું?’

છુંછુંદર, છુંછુંદર.

છુંછાં, નઠ કપડાંની રેવાંડી. ૨ વળ્યા વગરનાં કપડાંનાં સૂતરના કટકા. ૩ ધનતરમન્તર; જાદૂ વિદ્યા. [મો; ડાચું.

છુંછું, નઠ કદરૂપું મોડું; પશુનું લુગણી જેવું લામણું છુંદણી, સીંઠ છુંદવું તે; છુંદવાની ટપ.

છુંદણું, નઠ બાણીના થાનનું દુધ અથવા તાંદળજની ભાજીના રસ તથા કાળજી બેંગાં કરીને તેનું ચામડી-પર ટપકું કરી તે ટપકાને સોયની અણીએ ટોંચ્યા કરી અને પછી લોહી નિકળે ત્યારે તેનાપર હળધર ને મેંશ ડાબેથી જે ડાઘ પડે છે તે; ત્રાણકું. છુંદણાં છુંદવાં—છુંદાવવાં. છુંદણાં ધણું કરીને ગાલે, નાકે, ઝોડાની નીચે હડપચીએ, લમ્બરે ને હાથે હોય છે. કેટલીક જૈરીયો તો કાંચળીના આકારનાં છુંદણાં છુંદાવે છે.

છુંદણું, કિંઠ સઠ પગતળે—ગાડીતળે ડાખવું; કચરવું. ૨ ખૂપ મારવું. ૩ કુટી—ખાંડી લોચા—છુંદા જેવું કરવું. ૪ દયાવા કરવું.

છુંદો, પુઠ છુંદેથી જે હાલત થાય તે; કચૂમર; ખીચો. છું. અઠ ફૂંક મારેથી—ઉરાડવાથી જે અવાજ થાય તે બનાવે છે (જાદુ—ધનતરમન્તરની ક્રિયા કરતી વખત). ૨ કણ્ટાળાથી બોલવામાં આવે છે. ૩ કૂતરાને ઉસકેરતી વખત બોલવામાં આવે છે.

છુટ, છુટ.

છુટક, અઠ જથાબળ નહિ પણ કકડે કકડે; જેમ જેમ ખપ જાગે તેમ તેમ; પરચૂરણ; અંધકું.

છુટક, વિઠ જાદુ જાદુ; સ્પુટ; પરચૂરણ; અનેક સાહિત્ય હોય તેવું.

છુટકબારી, સીંઠ કાઈ વાત—અડચણમાંથી છૂટા થવાનો રસ્તો—લુગતી તે.

છુટકબારો, પુઠ અડચણમાંથી નિકળીને બાર આવવું તે; છુટકા; છુટકારો; નિકાલ. ૨ સ્ત્રી કે પ્રાણીમાંથી પ્રસવ થવો તે.

છુટકારો, છુટકો.

છુટકો, પુઠ કાઈ પણ બન્ધન—ફાંસા—પાપમાંથી બાર નિકળી આવવું તે; મુક્તિ. ૨ કરજ—કળિયાથી મોકળું થવું—છૂંડું પડવું તે.

છુટવું, કિંઠ અઠ કાઈ પણ બન્ધનથી દૂર—મોકળું થવું. ૨ કરજવાળો—ચુકાવી દઈ તે વાતની ફિકરથી દૂર રેવું. ૩ કેદ—કેદખાનામાંથી બાર આવવું. ૪ ગાંઠરૂપે એકઠા થઈ ગયેલા દોરા વગેરેના વાળોનું જાદું પડવું.—‘ગાંઠ છૂટી;’ ‘કરમનું ચુંછળું છૂડું પડી ગયું’, વગેરે. ૫ મળેલા સાધા—ભાગ્યે જાદું પડવું. ૬ કાંણાં—છિદ્રમાંથી બાર ઝરપી આવવું.—‘પર-સેવો—જોભો છુટવો.’ ૭ એકાએક ધુનરી થઈ આવવી.—‘કણકણા છુટવા.’ ૮ એક ટેકાણેથી એકા-એક વાસ—ગન્ધ—પવન નિકળી આવી પસરવો.

છ ધાતુનું, છન્દિવારે જોરમાં બાર નિકળવું; સ્પષ્ટિત થવું; વીધે પડવું. ૧૦ ગાંડમાંથી વા નિકળવો—પાડવું અથવા મળ નિકળવો.—‘વા છુટયો;’ ‘ઝાડો છુટી ગયો;’ ‘ગાંડ છુટી ગઈ.’ ૧૧ ધોડા બળદ વગેરેએ એકદમ જોરમાં કબજે તોડી દોડી—નાશી જવું.

૧૨ દીલના જોરસા—મનના વિકાસનું એકદમ ઉભરાઈ આવવું. ‘તેને તે વાતથી ધણો ગુસ્સો છુટ્યો હતો.’ ૧૩ રોગ—દુઃખ—અડચણમાંથી નિકળી આવવું. ૧૪ પાપરૂપી ફાંસામાંથી બાર પડી ધૂધિરની અને ધૂધિરને પ્રિય એવાં જે નીતિનાં કામ તેની લતમાં રેવું. ૧૫ બન્ધુક તોપ કામડી વગેરેમાંથી ગોળો ગોળી તીર વગેરેનું જોરમાં બાર ઉડી જવું; પુટવું.—‘આનસખાણ છુટે છે.’ ૧૬ નિશાળમાં એકઠા થયેલા શિખનારનું એકમેકથી જાદું પડવું—રજા મળી હોય તેવું થવું. ‘નિશાળ છુટી—પાંચ વાગ્યા હશે;’ ‘તે આજ નિશાળેથી વેલો છુટ્યો છે.’ ૧૭ ગભરાવું; બી

જવું.—‘વાત સાંભળતાંજ પોતીથી છૂટી ગયું. ૧૮ ખરચાવું. ‘ચમડી તૂટે પણ દમડી ન છૂટે.’ ‘છુટાં થવું.’ બન્ધનમાંથી. છુટી જવું—સળ—કેદમાંથી. ‘છૂટી પડવું’—નાશાનું—બર્થ જવું—ના ફેવી. ૨ બંધન દીલું થવું. કરારમાંથી—સરતમાંથી મુક્ત થવું. ‘કરી ‘છૂટવું’—મરણ હોય કે ન હોય તોપણ કુદલું કામ કરવું. ‘ઝહણું છૂટવું.’—ઝહણું મુક્ત થવું.

છુટાછેડા, પુઠ સ્ત્રીને પ્રસવ થવો તે; જિયે અથવા સ્ત્રીજન પ્રાણીયે પોતાના ગર્ભરૂપ પ્રાણીને બાર

કાડી તે બારમી છૂટાં થવું તે. ૨ પશ્ચિયેત્તી પુરુષ એક બીજાથી જુદું રૂપ પાતપોતાની મરજી મુજબ ચાલવા સારું પોતાનું મોડેલું ઘર ભાંગી નાખી એક બીજાથી જુદું પડવું તે; કારગતી; તલાક. ૩ કષ્ટદાણના કામમાંથી હાથ કાડી નાખવા તે. 'છુટા-છેડા થવા.'

છુટાપણું, નં ૦ કાઠની પણ અકુશ—અન્યન—અટકાવ નહોય તેવી હાલત; છૂટ હોય તેવી હાલત; સ્વતન્ત્રતા. છુટી—ટી, સીં ૦ કામ—અન્યનથી છુટું પડવું તે. ૨ રમ; કામ કરતાં વચમાં થોડીએક મુદત સુધી અન્ય રેવું તે અથવા એ જે થોડી મુદત થાક ઉતારવાની મળે તે. ૩ નવરાસ; કુરસદ; અવકાશ; પરવાર.

છુટું—રૂઠું, વિં ૦ અન્યન—કેદમાં ન હોય તે.—'તે ચા-કરી—કેદથી હાલ છુટા છે.' ૨ સાંધામાંથી જુદું પડી ગયું હોય તેવું.—'ટેબલનું પાટિયું પાયાથી છૂટું પડી ગયું છે.' ૩ જુલતું; લટકતું; મોકળું; પસરતું. 'છોકરા, તારા ખેસ ખલાપર છૂટા રાખ;—હાથપર ન લે.' ૪ વચમાં વચમાં અન્તર હોય તેવું; સકુડાયલું ન હોય તેવું; છક પાસે પાસે નહિ તેવું.—'છોકરાઓ છૂટા છૂટા ખેસજો.' ૫ જુદું થઈને એકલું રયલું—પડેલું હોય તેવું.—'આખો તાવ શું કરવા ફાડે છે, એક છૂટા કાગળ—કકડા પડેલા હોય તે આપ.' 'મારી પાસે છૂટા અડધો નથી આખો રપિયો છે.' ૬ કરજ—પાપથી મોકળું—મુક્ત થયલું. ૭ સખી; ઉદાર; ખરચાળ.—'તે હાથનો છૂટો છે.' ૮ સેજ સેજ વાતમાં હદથી બ્યાર જઈ બોલનાર; ગાળ દેવાની—મર્મ ઉઘાડવાની—મારવાની ટેવ હોય તેવું.—'તે મોડાની છૂટી છે'; 'તે હાથનો છૂટો છે.'

—છૂટું મેલવું—અન્યનથી દૂર રાખવું. ૨ એકલું રેવા દઈ પોતાની નજરમાં આવે તેમ કરવા રેવું; વધ—વણી જવા રેવું.

—'છૂટે છેડે'—ખેસના બન્ને છેડા છૂટા મૂકેલા હોય એવી રીતે. "કાઈ છૂટેછેડે જુએ છેલરે, માગે બળિયા તે દેવની બેલરે" (માંધાતાખ્યાન).

—'છૂટે દોપટે'—છડા—એકલા હોય તેવી રીતે. 'આપુ કહે સત નામને ભજ લે, જેને છૂટે દોપ-ટેથી ફરવું રે.'

—'છૂટે મોડે'—શરમ કે અદમ્ય રાખ્યા વગર.

—'છૂટી ચાલે'—અટકાવ વગર.

છૂટું છવાયું, વિં ૦ કાઈક કાઈક; ધણે અન્તરે અન્તરે. કુપકુપામણ, સીં ૦ એક જાતની રમત; એણેણે દીવા ગેણની રમત; સન્તાવું ને શોધી ફાડવું તે.

કુપકું, કિં ૦ અં ૦ સન્તાઈ જવું; ખેમાલમ—ગુમ—છાનું ભરાઈ રેવું.

કુપાવડું, કિં ૦ સં ૦ સન્તાડું; ખે માલમ—ગુમ—છાનું રાખવું.

કુપું, છૂપું.

કુમકા, પું ૦ નાચતાં બુધરી બુધરાનો થતો અવાજ.

કુમકુમ, અં ૦ એવો થતો અવાજ—બુધરીનો.

કુમન્તર, નં ૦ છેડી થતો સિદ્ધ થાઓ એ અર્થમાં છુઃ કંઈને ભણેલો જે મન્તર તે; જાદુમન્તર.

—'કુમન્તર કરવું'—કાઈ વસ્તુ ઉડાવી—ચોરી

જરી—બોળવવી તે. ૨ કાઠને બોળવીને ડગી લેવું તે.

કુરિકા, સીં ૦ છરી.

કુરી, છરી.

કુવાયું—ઈજવું, કિં ૦ અં ૦ અડકાયાથી અપવિત્ર થવું; અભાડવું.

કુવું, છૂવું, છાવું.

કૂંદા, છૂંદા.

કૂટ, સીં ૦ બન્ધી—અટકાવ—ડાખ—તાપા—કુખ્ખી દૂર હોવું—રેવું તે; બીજાને દુઃખ ન થાય ને પોતાની ધન્ય પ્રમાણે વર્તાય તેવી જે રિથિત તે; સ્વતન્ત્રતા, ૨ સત્તા; હક. ૩ રમ; પરવાનગી.—'તેને તે કામ કરવાની છૂટ છે.' ૪ ઘટાડો; આછું.—'બીલ તો સો રપિયા વાળખી હતું પણ તેણે દસ રપિયા છૂટ મુકી.' ૫ શરમ—અદમ્ય રાખ્યા વગર; ખુલા દીલથી 'છૂટથી વાત કરવી'. ૬ સ્ત્રીની મસકેરી કરવી.

કૂટું, કૂટું—રૂઠું.

કૂપું, વિં ૦ ખે માલમ; ગુમ; છાનું. ૨ સન્તાઈ રયલું.

કૂરિકા, સીં ૦ છરી.

કૂરી, છરી.

કૂવું, છાવું.

છેતાળીસ, વિં ૦ ચાળીસ ને છ; ૪૬.

છે, કિં ૦ તૃતીય પુરુષ એકવચન અનેકવચનમાં અને દ્વિતીય પુરુષ એકવચનમાં હો થાતુનું સ્વાર્થ વર્તમાન-રૂપ. 'તે છે,' 'તેઓ છે,' 'તું છે.'

છેછે, છીછી. ૨ નહિ નહિ; એમ નહિ.

છેક, અં ૦ છેડાવગી ગયલું હોય તેમ; ત્યાંસુધી;—સીમા—અન્ત—છેડા પતાવે છે. ૨ તદન; તમામ; બીલકુલ; પૂરું. ૩ ધણું જ; પુષ્કળ. ૪ હદથી બધાદે; નુકસાન કરે તેટલું વધી—વધી ગયલું હોય તેમ.

છેકણી, સીં ૦ જેથી લખેલું છેકાય—રદ થાય તે બોળર.

છેકવું, કિં ૦ સં ૦ રદ છે એમ જણાવવાને અક્ષર—દરકત—વાક્ય ઉપર લીટો ખેંચવો; છેકા મારવો; ચેરવું; ભુસવું. ૨ રદ કરવું.

છેકાછેક, અં ૦ છેડા—કોર—નાકા સુધી; ટેક; છળાછળ. ૨ ન્યાં ત્યાં છેકા પાડેલા હોય તેવું.

છેકા, પુઠ છેકવું તે; છેકલું છે એમ ખતાવનારું ચિહ્ન; લીટી; ડાખ. ૨ ૨૬ કરવું તે.

છેદી, છીદી.

છેદું, નઠ બે જગાની વચમાંનું અન્તર; ટપ્પો; પલ્લો; ગાળો; વેગળાઈ. બે ગામ વચ્ચે છેદું. અહીંથી તે ગામ સુધી ચાર ગાઉનું છેદું છે. એ શબ્દ વખતને પણ લાગે છે પણ તેમ થોડા વપરાય છે. ૨ સાંસા; અસમભવ; છૂટા—હૂર—જૂદા હોવું તે. “સત્યભામાનું મોઢું તમે જુઓ એ વાતનાં તો છેટાંજ સમજવાં” (રાશદાશિકા).

છેટે, અઠ દૂર; આથે; લાઘ્યે; વચમાં ધણે અન્તર હોય તેટલે. છેટે બેસવું, ઋતુ આવવો; અભડાવું; અળવું બેસવું.

છેડ—ડણી, સીઠ છેડવું તે. ૨ ખીજ; અટકચાળું. ૩ વચમાં હાથ ધાલવો તે. ૪ અડકી ખરાય કરવું. ‘છેડ—છેડણી કરવી’. છેડાપડવું—છેડણી થયાના સમયથી દૂરનું દૂર રેવું. ૫ ખેડુતનું એક ઓળર; લાઘીને ચપટી લાકડાની જે પાટલી પુઝાની વચ્ચે ખોસેલી હોય છે તે.

છેડતી, સીઠ છીડાં; દોષ; છિદ્ર. ‘છેડતી શોધવી.’

છેડલો, પુઠ છેડાં (કવિતામાં).

છેડવું, કિં સઠ અડકવું. ૨ વગર આવડતે—અખ-લારે અડકી ખરાય કરવું; વચમાં હાથ ધાલવો. ૩ કાઠની કેડે પડી તે ખિન્નય તેમ કરવું; ચિડવવું.

—‘છેડી જીવું’ એટલે થોડુંક અડકી—પુછી સામાનું મન જીવું. [કરવું.

—‘છેડ્યાં કરવું’ એટલે અટકચાળું કરી ખીજવ્યા છેડામાંઠંભું; પરણતી વખત વરકન્યાના વસ્ત્રના છેડા ગાંઠવામાં આવે છે તે. ૨ વરવદુના છેડા બાંધવા માટેનો નજીવનો કર—રીત.

છેડાછેડી, સીઠ લમ ક્રિયામાં પાનેતરનો અક્કેકો છેડે વર વદુના હાથમાં ઝલાવી રાખવો તે. ૨ વરના જામા—વસ્ત્ર સાથે વદુની ધાટીની ગાંઠ બાંધવામાં આવે છે તે.

છેડો, પુઠ હર કાઠ વસ્તુ—વાત—બનાવનું પૂરું થવું તે અથવા તેને સમ્પૂર્ણ કરતો જે છેલ્લો ભાગ તે; સમાપ્તિ; અન્ત; આખર; છેવટ; પાર; છેદ. ૨ હદ; સીમા. ૩ મોત; મૃત્યુ; નાશ. ૪ ટોચ; શિખર. ૫ છેલ્લો દરાવ; નિકાલ. ૬ નિદાન; પરિણામ; ફળ. ૭ જુગ-ડાંતો પલો; પાલવ.

—‘છેડે ગાંઠ વાળવી’—યાદ રાખી મુકવું; કાળજી રાખવી.

—‘છેડે બાંધવું—લેવું’—ઋણ કરવું; એકઠું કરીને લઈ લેવું. ૨ પાછું લઈ લેવું. “માનવું હોય તો માનજે, નહિ તો છેડે બાંધીશ ઉચાર” (ધીરો). ૩ વ્યસન—કુછંદે વળગવું તે.

—‘છેડાછેડી નાંખવા’—આશા મૂકી દેવી; હિમ્મત હારવી. ૨ સમ્યન્ધ તોડી નાખવો; મુકા થવું; છૂટા થવું.

—‘છેડા છોડવો’—કામ—દેણ પતાવીને દૂર કરવું; ફરીથી નામ ન લે તેવું કરવું. ૨ નિકાલ કરવો.

—‘છેડો છૂટો—છૂટકો કરવો’—તલાક આપવી; ફારગતી આપવી. ૨ કાઠની સાથે વેવાર સમ્યન્ધ બન્ધ કરવો—તોડી નાંખવો.

—‘છેડો ગલવો’—આશ્રય કરવો. ૨ પરણવું. ‘છેડો ગલ્યો છે તે કયાં જાય?’

—‘છેડો પકડવો’—પછાડી લાગવું; આગ્રહ કરી—જમરજમરીથી માગવું.

—‘છેડો પાથરવો’—કાલાવાલા—આજીજી—પ્રાર્થના કરવી. ગરીબઈ—નરમાશથી બોલવું (બોલો પાથરવો પણ ફેવાય છે).

—‘છેડો શાંડવો’—શાડી આપવો—સ્ત્રી પુરુષે રાજી ખુશીથી લગનનો સમ્યન્ધ રદ થયાની ફારગતી આપવી—તલાક આપવો.

—‘છેડો વાળવો’—સ્ત્રિયે વિલાપ કરી—રાગ ફાડીને રડવું તે. સ્ત્રિયે લાજ ફાડવી (વ્યંગમાં).

—‘છેડો લેવો’—પાછળ લાગવું; પજવ્યા કરવું. ૨ વાત—કામ પૂરુ કરવાને મળડવું—મળડ્યા રેવું.

છેડલો, પુઠ જેસસો; બે તરફ અણીદાર ફાંકવાળું કાંટાના ભારા ઉપાડવાનું બાવળના લાકડાનું ખેડુતનું એક ઓળર.

છેણી, સીઠ ફરસી; વિંધણું.

છેતરપિછેડી, સીઠ છેતરવું તે; ડગવું તે.

છેતરવું—રીજવું, કિં સઠ આવું અવળું સમજવવું; ભુલાવામાં નાખવું; ગફલત થાય તેમ કરવું; છળવું. ૨ ચોરવું; ડગવું; ફસાવવું.

છેતરામણ, નઠ જેમાંથી છેતરાધિયે તેવું જે કંઈ તે.

છેતરાડું, કિં અઠ કાઠ છેતરવું હોય—કાઠધિ છેતરવું હોય તેવી હાલતમાં આવવું.

છેતાલીશ—સ, ચાલીસ ને છ; ૪૬.

છેદ, પુઠ કાણું; નાકું; છિદ્ર. ૨ કાપ; ચીરો; ધા. ૩ લાજક; જે સંજ્ઞાયે લાગવું હોય તે; એક આખી વસ્તુના અમુક ભાગ કરવા એવું દેખાડનારો અપૂર્ણોકમાં અંશની નીચે લીટી દોરીને લખેલો જે આંકડો તે. જે એ અપૂર્ણોકમાં ૩ એ અંશ અને ૪ એ છેદ.—એક આખી વસ્તુના ૪ ભાગ કરી તેમાંથી ૩ લેવાના. [છેદરૂપે રેનાર.

છેદક, વિઠ [સંઠ] છેદનાર; કાપનાર. ૨ લાજક; છેદન, નઠ [સંઠ] છેદવું—કાપવું તે. છેદની રેખા—લીટી એટલે જે લીટી ખીજને છેદતી—કાપતી હોય તે.—ભૂમિતિમાં.

છેદનખિન્દુ, ન૦ જ્યાં બે અથવા વધારે લીડીયો એક બીજાને કાપતી—મળતી હોય તે ખિન્દુ.

છેદનસોદન, ન૦ ભાંગી તોડી નાંખવું; નાશ કરી નાંખવો.

છેદવું, કિં ૨૦ [સંઠ છિદ્ર—કાપવું] કાપવું; ચિરવું; ભાગ—કકડા કરવા. ૨ કાણું—નાકું—છિદ્ર પાડવું. ૩ એક બીજાને કાપવું—મળવું. 'તે બે લીડી એક બીજાને છેદે છે.' ૪ છેદ રૂપે રૂઢિ ભાગવું. ૫ નિકન્દન કરવું; નાશ કરવો; ઉખેડી નાખવું. 'તેણે કુળ છેદી નાંખ્યું.' ૬ આટકાવવું. 'મારો મન્ન—લખોટો છેદીશ નહિ.'

છેખાં, છિદ્ર.

છેર, સીં ૦ નરમ ઝાડો; પાણી જેવું અઘાણુ; ચરકેલું તે. સદુ પ્રાણીને લાગે છે પણ પક્ષીની અધારને તે વધારે લગાડવામાં આવે છે. [તો રાગ.

છેરણ્ટો, પું ૦ અધામણુ; પાતળો ઝાડો થવો તે. દોર-છેરવું, કિં ૦ પાતળો ઝાડો થવો; પાણી જેવું અધવું; ચરકવું.

છેરાડો—રો, છેરણ્ટો.

છેલ, પું ૦ જે પુરુષને લુગડાં ધરેલાંથી પોતાની જાત શોભાવવાનું ધણું કાઠ હોય છે તે અથવા જે શણ-ગારાઈને ફરતો હોય તે; અકડપાળ; ફાંકડો; ઇશકી ટડું; વરણગિયો. એ શબ્દ વિશેષણ દાખલ પણ વપરાય છે.

છેલકડી, સીં ૦ બાખવાળી; કાનના ઉપરના વિન્ધમાં લટકતી રહે તેવી ત્રણ મોતી કિંવા બે મોતી ને એક લાલ —લીલમવાળી વાળી; દેકરવું.

છેલછખીલું, વિં ૦ શણગારથી છખી જોવા લાયક થઈ હોય તેવું; દેખાવડું; ટુટડું; શોભીતું; રૂપાળું. છેલ-છખીલો ને છેલછખીલો. [ગિયેણુ.

છેલડી, સીં ૦ વરણાગી—નખરાં કરનારી સ્ત્રી; વરણા-

છેલરા, છેલ (કવિતામાં).

છેલપડી, સીં ૦ વેપારીયોમાં ૧૬ એ સંખ્યાનો સંકેત છે.

છેલખટાઉ, પું ૦ છેલ અને ખટાઉ—બુચ્યાઈ સોદાઈ કરી જાણનારો ફાંકડો—ફક્ક માટીયા; છેલ—ખુખસુરત અને શરીરે ભરેલો એવો જીવાન; શોખી જીવડો.

છેલવેલું, છેલું; છેલવતું.

છેલાઈ, સીં ૦ છેલપણું; છેલ થવાની રીત—છેલની જે હાલત તે; દેખાવડાપણું; વરણાગી; ઇશકી.

છેલાણી—ની, વિં ૦ છેલ. એ શબ્દ સ્ત્રી પુરુષ બન્નેને લાગે છે. 'છેલાણી જીવડો' એમ કેવાય છે.

છેલી, વિં ૦ છેલ. "મન દેવ છે મરતાની અને વળી છેલી" (બાપુ). ૨ છેલાઈ.

છેલી—લ્લીવારે, અં ૦ આખરે; અન્તે.

છેલું, છેલું.

છેલું, વિં ૦ એક સદુની પછવાડેનું; છેડાનું; શેવટનું; અન્તનું.

—'છેલ્લા—લ્લે ક્યારે પાણી'—મર્બિણીને પ્રસ-વનો નજીકનો વખત. ૨ મોતનો નજીકનો વખત.

—'છેલ્લા દાડા'—ગર્ભવતી સ્ત્રીને પ્રસૂતનો સમય—નજીક આવ્યો હોય તે; ગર્ભ રહ્યા પછી નવમો દશમો મહિનો.

—'છેલ્લી ગિધ'—મરણુ; મોત.

—'છેલ્લી ધડી'—મરવાની અણી.

—'છેલ્લી સનદ'—મનુષ્ય દેહ

—'છેલ્લી સલામ'—પ્રીતી મલવાની આશા ન હોય ત્યારે કે ધણે લાગ્યે વખતે મળવાની આશા હોય તે વખતે બોલાય છે.

—'છેલું ધર'—આગલું સાસરું (નાતરીઆ લોકમાં બોલાય છે). ૨ રમશાન.

—'છેલું સાધન'—ચોરાશી લાખ યોનિમાં મનુષ્ય દેહ (મોક્ષ મેળવવાનું સાધન છે તેથી).

—'છેલ્લે પગથિયે'—હલકી સ્થિતિમાં.

—'છેલ્લે પાટલે બેસવું—જવું.'—વાત કરતાં કોઈ બોલ ઉપરથી રીસાઈને સન્મન્ધ તોડી નાંખે—ન કરવાનું કરી નાંખે તેમ કરવું—બોલવું; હદ—મર્યાદા યોગ્ય જીવડી.

—'છેલ્લો અક્ષર'—ઈશ્વરનું નામ. ૨ છેલ્લું કેવાનું; ઉપદેશ; સારભૂત વચન; છેલ્લું ફેણ. (ધમકી આપવાના અર્થમાં). [(જન).

—'છેલ્લો પારેણો'—મોતની અણી ઉપર આવેલું

—'છેલ્લો શ્વાસ'—મરણુ સમયનો શ્વાસ—દમ.

છેલ્લે—સરવાળે, અં ૦ એક સદુની પછવાડેથી; આખરે નિદાને; શેવટ; સરવાળે; છેલ્લી વારે—વખતે.

છેવટ, સીં ૦ આખર; છેડો; અન્ત; શેવટ.

છેવાડું—ડું, વિં ૦ છેલ્લું. 'છેવાડો—છેલ્લો આવજો.'

છેવાવું, કિં ૦ અં ૦ છેલ્લું આવી પોચવું. ૨ છેલ્લું આવેથી શરમાવું—જન્નવાવું.

છેહ, પું ૦ દગો; વિશ્વાસધાન. ૨ છોડી દેવું—રઝ-જાતું મુકવું—ત્યાગ કરવો તે. ૩ અન્ત; છેડો.

છેખાં—યાં, ન૦ છોકરાં; છોકરા છોકરી; સન્તાન.

'છેખાં છોકરાં' કેવાય છે.

છેએ—યે, છિયે.

છેઓ—યો, છોકરા. (પોતાનો અથવા પારકો).

છા, કિં ૦ અં ૦ દ્વિતીય પુરુષનું અનેકવચનમાં વર્તમાન સ્વાર્થ રૂપ. 'તમે છા.' [સારા.

—'છા ભલા તો છિયે ભલા'—તમે સારા તો અમે—'છા રહું'—પડી રહેવા દે એ અર્થમાં.

છા, સીંઠ મડીઆ કાંકરાને બહીમાં પકાવેથી ચૂના જેવા પણુ જાંખો સફેદ પદાર્થ બને છે તે. છા, કરા ચણવાના કાંખમાં આવે છે; ચૂનો. 'છા કરવી'—કાલ કરવેલું ૨ છાલાણું કરવું.

છા—છાને, અંઠ જે હાલતમાં હોય તે હાલતમાં હોવા દેવું, એવો અર્થ રાખે છે.—'છાને રડે, ચારું થું જવાનું છે?' 'છા કરતો—છાને કરતો; કરે છે તેને કરતા દે.' એમાં કરનારની મરજી મુજબ થાય છે; કાઈ રીતનો અટકાવ નહિ. 'છાને કરતો, મર-મરને કરતો' એમ બોલાય છે.

છાઈ, સીંઠ પતરાંવળી કરવાની સળી. ૨ છા.

છાકરમત, સીંઠ બાળક જેવી અક્ષય—શુદ્ધિ કામ કરવું તે; સમજ—પુત્ર વિચાર વગરનું.

છાકરવાદ, વિંઠ બાળક છાકરાંના જેવાં આચરણ હોય તે; માદાન; થોડી અક્ષયનું; છાંછળું; અવિવેચી.

છાકરવાદી, સીંઠ બચ્ચાં જેવું આચરણ; નાદાની; તોછડાઈ. (પુત્રપણનું ઉલટું તે છાકરવાદી.)

છાકરી, સીંઠ સ્ત્રી જાત બાળક; બાળકી; (બાર વર-સની ઉંમર લગીની). ૨ દાસી; ચાકરી. ૩ કન્યા; પુત્રી; દીકરી.

છાકરું, નંઠ બાળક; છાકરો અથવા છાકરી; ખેટા અથવા ખેટી. એ શબ્દ માણસ જાતને જ લગાડવામાં આવે છે.

છાકરો, પુઠ પુરુષ જાત બાળક—જન્મથી તે ૧—૨૦ વરસ લગીનાને એ શબ્દ લાગે છે. ૨ પુત્ર નહિ પણ કાચા—શરી જાત તેવા વિચારનો નાદાન જુવાન.

છાગણું, છાગું.

છાગણી, પુઠ લૂગડાનો કકડા; રુમાલ.

છાગાં, છાગું—એનું અનૈકવચન.

છાગાળો, પુઠ પાંચડીમાં છાગાં રાખનારો; છેલછખીસો; લાડકાંચો છાકરો. "સામું જો નંદના છાગાળો" (દયો).

છાગું, નંઠ ધૂલનો લટકતો નાનો ચુરછો. ૨ કુદતો—ઉડતો રાખેલો પાંચડી—ફૂંટાનો કસખી તોરો—છેડો.

—'જરા ઉઘાડે છાગે'—મહેર રીતે—ખુલ્લી રીતે.

છાછ, સીંઠ ચોખ્ખાઈને લીધે અડકવા—સમ્યક્થી દીલનું જે પાછું હસવું—સહોદય પામવું તે; સક્રા; વેમ.

છાછત, સીંઠ છાછ. ૨ ખણખોદ.

છાછું, વિંઠ બરાવ—બાર પડતું ન હોય તેવું; બાર પડતી શાભામાં જે થોડીક કસર હોય તેવું; આછું.

છાજ, છાજ. [ચામડાનો પટો.

છાડું, વિંઠ [હિંઠ] નાનું, છોટા; છાડું. ૨ પેંગડાં ફેવાને છાડ, પુઠ નાનું ઝાડ—અનાજના છોડ ફેવાય છે. જે ઝાડ મથોડાંથી ઊંચું વધેલું હોય તે છોડ ન ફેવાય;

રોપિ. ૨ નંઠ મળેલું વધવું બન્ધ થઈ તેનું મુકા છોડ-રૂપ—છોડારૂપ થઈ જવું તે.

છાડખાંધ, સીંઠ વારે વારે છોડવું ને બાંધવું તે.

છાડવણું, કિંઠ સંઠ છોડ તેમ કરવું; ધૂરે તેમ કરવું.

છાડવું-દીઠવું-દીસુકવું, કિંઠ સંઠ વળગેલું હોય તેને છૂટું કરવું. ૨ અડચણ—કબજા—કેદમાં હોય ત્યાંથી છૂટું કરવું. ૩ હાથમાંથી મૂકી દેવું. ૪ પાસેથી દૂર કરવું. ૫ (છોડવું) સંસારના પાશથી મુકાવવું—મુકા કરવું. ૬ ફોડવું; બાર કરવો.

છોડવો, છોડ.

છોડાવવું, છોડાવવું.

છોડાયાં, નંઠ લાકડાં ચિરતાં—ઘડતાં જે છોડાં પડે તે.

છોડાણું એકવચન. વળી આમ પણ બોલાય છે કે 'તે છોડાયા જેવું છે' એટલે છેક પાતળું.

—'છોડાં પાડવાં—ફાડવાં' એટલે કપકો દેવો.

છોડી, સીંઠ છોડરી.

છોડું, નંઠ ઝાડની મુશી છાલનો જે કકડો તે. ૨ લાકડાં ચિરતાં જે નાના પાતળા કકડાઓ ભુદા પડે તેમાંનો એકક. ૩ મુથારો લાકડાં ઘડે છે તારે જે પાતળા કકડા ભુદા પડે છે તેમાંનો એકક. ૪ ફળની ઉપરનું કોટલું અથવા તેની ઉપરની છાલ; છોલ.

છોત, છોછ.

છોતરું, છોડું.

છોતર—તોર, વિંઠ સિતેર ને છ—૭૬.

છોખન્ધ, સીંઠ છો અને ઈંટ અથવા પથરાથી બાંધેલું જે કામ તે; છોવાણું—છોખન્ધ કામ ને મટોડી કામ એમ ફેવાય છે.—ચોક, અગારી, ભીત વગેરે છોખન્ધનાં હોય છે.

છોલણું, કિંઠ અંઠ જાણવાનું; ખિસવાણા પડવું.

છોલણું, વિંઠ છોલાણું કરેલું.

છોર, પુઠ અસ્થો.

છોરણું, કિંઠ સંઠ અણીદાર હથિયારથી—કાદાળીથી સોરણું, ઉઘડવું, ખોદવું.

છોરિણું, નંઠ કાદાળી.

છોરી, છોડરી.

છોરો, છોડરો.

છોરું, નંઠ બચ્ચું; બાળક; નાનું છોડરું.

છોલ, સીંઠ ફળની ઉપરનો જે કણ્ણ લાગ તે. કરી કળાની છોલ. ૨ છેક જ પાતળું ને બારીક જે છોડું તે. ૩ ઉપરની ચામડી.

છોલણું, કિંઠ સંઠ છોલ ફાડવી. ૨ ઘસવું. ૩ ઉપરનાં છોડાં ફાડવાં. 'વાલ છોલવા—ફોલવા.' ૪ વિરુદ્ધ બોલવું.

છોલાં, છોલાં.

ઠાસાણું, કિંમત સુખ સખામાં ઠાકને કપડાં આપવો; પોતાના મનનો ઉભરો સમે એવી રીતે ઠાકને ખીજવું.

ઠાસાણું, નો કાલ દીધા પછી સલ્લો દઈ ધસણું તે.

ઠાસાણું, કિંમત અંત ઠાસણું થવું. ૨ સોરાણું; આમડી ઉપડવી.

ઠાવરાવણું, કિંમત ઠા દેવડાવવી; ચૂનો કરાવવો; ઠાસાણું કરાવવું.

ઠાવાણું, કિંમત અંત અડકાયાથી અપવિત્ર થવું; અભાગું; ઠાવાઈ જવું.

ઠાવું, કિંમત અંત અડકાને અપવિત્ર કરવું; અભાગવું. ૨ ઠાસાણું કરવું.

ઠાળ, સ્ત્રી પાણીની મોટી ઢાલક. ૨ પુંડો હોડો; મેળો; તરફ. ૩ પુષ્કળપણું.

ઠાળણું, કિંમત અંત બાળકે દૂધની ઉલટી કરવી.

ઠાં, ઠડું.

ઝ.

ઝ, પુંડો [સંઠ] ઝાગણીસમો મૂળાક્ષર; આઠમું વ્યંજન વર્ણ. જન્મેણું તે એવો અર્થ રાખે છે—વંશજ, ઝજ, જહજ, ઝણજ ઈ. વળી એ શબ્દ ગુજરાતીમાં યના અપભ્રંશરૂપે વપરાય છે.—યમુના—જમના, યાયક—જાયક, અથ—ઝાજ, યક્ષ—જક્ષ, યજુર્વેદ—જજુર્વેદ ઈ. અંત નિશ્ચય—નક્ષીનો અર્થ બતાવે છે.—‘તમે આવલો જ, તું ત્યાં જજે જ,’ ‘તમે કરજો જ,’ ‘તેની પાસેથી લેશો નહિ જ.’ ૨ પોતે; એકલો; માત્ર.—‘તમે જ આવો,’ ‘તે મારી જ ચોપડી છે.’ ૩ તે જ એવો અર્થ રાખે છે.—‘આકર તે આકર જ.’ ૪ પુષ્કળ; આતિશય.—‘તેને ત્યાં બહુ જ પૈસા છે.’ ૫ કામમાં ન આવે એવો અર્થ રાખે છે.—‘તે જોડા મારે પડે પછો જ મોટો પડે છે.’ ૬ ખુટતી માત્રા પૂરવાને વપરાય છે (કવિતામાં).

ઝઈ, ઝડી; જ્યારે.

ઝઈ—ઈ.—‘ઝ’નું જૂત કૂદત. ૨ પૈસા. ૩ જ્યાં.

ઝઈ, વિંડો ધરવું. ૨ નખળું.

ઝક, સ્ત્રી જીવ; હં; બોસ. ૨ તકરા; ભાંગડા.

ઝકડખંધ, તાણીને બાંધવું તે.

ઝકડવું—ડીલેવું, કિંમત અંત એવીને ટાઈટ—તક્રુ—મક્રમ કરીને બાંધવું. ઝકડવું—ટાઈટ બંધાઈ રેવું.

ઝકર, સ્ત્રી જીવ; હં; બેચતાણું.

ઝકાત, સ્ત્રી [આં] દેશાવરથી આવતા તે દેશાવર જતા માલ ઉપર સરકાર જે હકસાઈ લે તે; મહેસુલ; દાણ. જતાવર જે હકસાઈ તે નિકાસ જકાતને આવતાવર જે હકસાઈ તે આયાત જકાત. જમીન—ધર—

કમાઈ—ઉપર સરકાર જે હકસાઈ લે તેને ડાપો—વેરો—કર કે છે. જકાતદાર—જકાત ઉધરાવનાર. ૨ કામદાર.

ઝકિયો—કી, વિંડો હં—બોસ કરનારો; હલીલો; તક—જક્ષી, જકી. [સરી; માથાકુટિયો.

ઝક્ષ, પુંડો [સંઠ યક્ષ] ગણદેવ; કુબેર. ૨ વિચિત્ર પ્રયત્ન પુરુષ. જક્ષણી—જક્ષની સ્ત્રી. વિચિત્ર બચકર દેખાવની બીચામણી સ્ત્રી; પિશ્ચાચણી.

ઝખ, સ્ત્રી [સંઠ ઝખ] માછલું. ઝખ મારવી—ખોટું તો કીધું ખરું—પરતાઈ છું, હવે માફ માગું છું એવો અર્થ રાખે છે. ‘જખમારી ને ગૂ ખાધું’ એમ કેવાય છે.—‘ખાધે જખમારી’—ખાધા પછી એક વાડો કાડવો. ૨ જક; હં; જીદ.

ઝખમ, નંડો [કાંઠ] ધાર, ધસરકો, ફટકો વગેરેથી ચામડી તથા માંસમાં જે કાપ—ઝીરો પડે તે; ધાવ. ૨ (લાક્ષણિક). ધોકો; બદનામી; બદ્દો.—‘તેની આંખ રુને મોટું જખમ લાગ્યું.’ ૩ દિલમાં ન ખમાય તેવું લાગવું તે; મન કુખાવું તે.—‘ઝિકના એક જુવાન બંધ ઓકરાના મરજુથી અથવા માથુકની બેવફાઈથી તેને મોટું જખમ લાગ્યું છે.’ ૪ તુકસાની; એકદમ ટોટામાં આવી પડવું તે.—‘તેને શેરના સદ્દાથી મોટું જખમ લાગ્યું છે.’ જખમ કરવું—લાગવું—રુઝવું.

ઝખમાયણું, વિંડો ધાંડો જખમી થયણું; ધાયલ.

ઝખમી, વિંડો [કાંઠ] જેને જખમ લાગ્યું હોય તે—(માણસ, દીલ વગેરે); ધાયલ.

ઝખખડ, વિંડો કટુણે ને મજબૂત શરીરનો તેમ થોડી અક્ષલનો; જડસો.

ઝખ, જગત. ૨ જગા (કવિતામાં).

ઝખકર્તા, પુંડો [જગતકર્તા] પરમેશ્વર.

ઝખજીવન, નંડો [જગજીવન] જગતનું જીવન અથવા જગતનું જે જીવન તે; ઈશ્વર.

ઝખજી, પુંડો [સંઠ] (કવિતામાં) આઠ ગણમાંનો એક—વચમાં ગુરુ ને આસપાસ લધુ. ગણેશ, શિયાળ, શિકાર, વગેરે.

ઝખત, નંડો [સંઠ] ઈશ્વરે જે સન્ધુ ઉત્પન્ન કર્યું છે તે; વિશ્વ; બ્રહ્માણ્ડ. ૨ પૃથ્વી; શ્વેતુ લોક; સંસાર. ૩ લોક; જનસમૂહ; પ્રજા.

—‘જખતની ગાળ’—અપજશ; બદનામી; કલક.

—‘જખતનો વા વાવો’—દુનિયાનો અનુભવ મેળવવો—જખત-લોકના છળ પ્રપંચથી ગણીતા થવું.

ઝખતજનેતા, સ્ત્રી જખતને ઉત્પન્ન કરનારી ઈશ્વર શક્તિ; જગદમ્બા.

ઝખતજામ, પુંડો ઈશ્વર; અંતર્યામી; સર્વવ્યાપક. ‘આશા ફરી તો ફરી તોડી, ફરી જોડી જખતજામ’ (નિરાંત).

જગતપ્રસિદ્ધ, વિન [સં] જગતમાં પ્રસિદ્ધ તે; દુનિયાં—લોકમાં જાહેર.

જગતભવારો, પુન કલક, બદનામી; અપજશ. “એક વિવસમાં સો મુખ સાંચું, જગતભવારો કીધા” (દયો).

જગતી, સ્ત્રી પૃથ્વી. ૨ જગત; દુનિયાં. ૩ પિંગળનો એક ઘન્ટ—વિભાગ.

જગતીસુર, પુન આકાશ.

જગત્રય, નં [સં] ત્રણ જગત—સ્વર્ગ, પૃથ્વી ને પાતાળ; ત્રિભુવન; ત્રણલોક.

જગતકંતો, પુન ઈશ્વર. ૨ બ્રહ્મા.

જગતપતિ, પુન ઈશ્વર. ૨ રાજા.

જગતપ્રાણુ, વાયુ.

જગતસાક્ષી, સૂર્ય.

જગતસ્રષ્ટા, ઈશ્વર. ૨ બ્રહ્મા.

જગદ્ગમ્—ગ્મિકા, સ્ત્રી [સં] જગતની મા; ઈશ્વરની માયારૂપ શક્તિ તે. ૨ પાર્વતી.

જગદ્ધાર, પુન જગતનો આધાર—ઈશ્વર.

જગદ્દાત્મક, જગતને આત્મ સ્વરૂપ માની વર્તનારો.

જગદ્દાત્મા, પુન [સં] જગતનો આત્મા; ઈશ્વર.

જગદ્દાસાસ, પુન દષ્ટિસહિત; દેખાવરૂપે જ સહિત. (વેદાન્તમાં.)

જગદીશ—થર, પુન [સં] જગતનો ધણી; ઈશ્વર.

જગદુદ્ધાર, પુન [સં] જગતનો ઉદ્ધાર; તારણ; સુક્તિ. ૨ સુક્તિ આપનારો; તારનારો.

જગદ્ગુરુ, પુન પ્રાણીયોના મનને જ્ઞાનથી પ્રકાશિત કરનારો; જગતનું કલ્યાણ કરનારો ગુરુ.

જગદ્વન્ધ, વિન જગતમાં—સહુએ પૂજવા જોગ.

જગન, પુન [સં] યજ્ઞ પાપથકી છુટવાને—ઈશ્વરનો કોપ સમાવવાને—તેની કૃપાપ્રસાદી મેળવવાને બકરો ઘોડો ઈં અગ્નિમાં હોમવો તે; પશુનો ભોગ આપવાનો હોમ.

જગનભાડાકો, પુન મોટું જગત કામ (લાક્ષણિક).

જગન્નાથ, પુન [સં] વિષ્ણુનો નવમો શુદ્ધાવતાર; જગતનો સ્વામી—પાલક. ૨ હિન્દુસ્તાનની ચારે દિશાએ ચાર મોટાં ધામ—જગન્નાથાં ઠેકાણાં છે તેમાંનું એક, જે પૂર્વ તરફ એપ્રીસા પ્રાન્તમાં છે તે. ‘હમે તે શું જગન્નાથરાયણ હોઈશું કે ?’ એટલે તારા હાથ ચાલશે તારે મારા નહિ ચાલે કે ?

—“જગન્નાથજીનો પ્રસાદ”—જેમાં કોઈ જાતનો

વટાળ માનવામાં ન આવે એવી વસ્તુ.

જગન્નાથી, સ્ત્રી એક જાતનું સુતરાઉ કપડું.—એના વીસ વીસ વારના તાકા હોય છે. એનાં અક્કરખાં, ધોતિયાં, સાળું, પાધરી વગેરે બને છે. ૨ હાંડલી (જગન્નાથની હાંડલી ઉપરથી).

જગન્નિન્ધ, વિન જગતમાં—સહુએ નિન્દવા જોગ.

જગન્નિવન્તા, પુન [સં] જગતની વ્યવસ્થા રાખનારો; સહુને જે જોઈએ તે પુરું પાડનારો.

જગન્નિવાસ, પુન [સં] જગતમાં રહેવું છે જેવું તે. (આપી રહેવું અને આધાર થઈ ધરી રાખી રહેવું). અથવા જગતનો નિવાસ છે જેમાં (જગત જેવડે ચાલ્યું—નિબ્યું ભય છે) તે ઈશ્વર.

જગન્નિમિત્ર, પુન [સં] જગત—સહુનો મિત્ર.

જગપતિ, પુન [સં] જગતપતિ પરમેશ્વર.

જગખી, કોઈ દિવસ ખેડાયેલું ન હોય પણ ધાસનું રખાણું હોય તે ખેતર; ખીડ.

જગા—ચા, સ્ત્રી ઠેકાણું; હામ; સ્થાન; સ્થળ. ૨ એકાદું કામ; આકરી; પદવી. ૩ કારણ; પ્રયોજન; બારું; રસ્તો. ‘હવે તેને વધારે ઘોલવાની જગા રૂઈ નથી.’ બિંબું રેવાની જગા એટલે આસરો; આધાર. જગાપર ને જગાપર એટલે તે જ ઠેકાણું. જગે જગે એટલે ઠેકાણું ઠેકાણું. જગે—જગાપર—જગોપર એટલે બદલે; વતી; બદલી દાખલ.

જગાડવું, કિં સં જગે તેમ કરવું; ઉંઘમાંથી ઉઠાડવું. ૨ ચેતવવું; જાણ કરવી.

જગાત, જકાત,

જગાવવું, કિં સં હોકારા પાડી ચક્ષણ—જગત—ધામધૂમવાળું—જાગવું કરવું. ‘તે ધણી ધણિયાણીયે મોદસી જગાગ્યો—જગાવી મુક્યો.’ ૨ જાણું કરવું; મચાવવું; ઉસકેરી જમાવડા કરી સામે થવું.—“બરડ જગાવવું.”

જગો, જગા.

જગત, જગત (કવિતામાં).

જગતમાત, સ્ત્રી પાર્વતી.

જખન, નં જંખ.

જખાત, સ્ત્રી મરી ગયલાં બાળક છોકરાંનાં તથા કુંવારા પુરુષનાં શરાષ નિમિત્તે ઠેરવેલા ભાદરવા વદ તેરસનો જે દિવસ તે. જખાતિયો એટલે કુંવારો પુરુષ. (જખન્નજ વા જખું—એ ઉપરથી).

જક્કના, સ્ત્રી જંખું જેવું તે; કંઈ કંઈ યાદ આવવું—વિચાર થવો તે; સ્વપ્નના જેવો ભાસ. ૨ કલ્પના. ૩ સ્વપ્ન; સાણું. ૪ ધ્યાન. ૫ કાળજી; ખન્ત.

જક્કવાઈજવું—વું, કિં અંત અતિ પ્રકાશથી અથવા પ્રકાશમાંથી અન્ધારમાં જતાં આંખોની જેવાની શક્તિમાં કમીપણું થવું તે. ૨ ચેહેરા શીકા પડવો; નર ઉતરવું; જંખું પડવું; લજવાવું; શરમ લાવવી. જક્કવાણું પડવું પણ કૈવાય છે.

જક્કવું, કિં સં જક્કના રાખવી.

જક્ક, સ્ત્રી [કિં] મોટી લડાઈ; યુદ્ધ; રણસમ્રામ.

જઝડિયા, પુ એક ઠંકણેથી બીજે ઠંકણે તિબેરી સાચવી લઈ જનારા લશ્કરી સિપાઈઓ.

જઝૂમ, વિ [સં] એક જોથી બીજી જગ્યાએ ખસેડાય—લઈ જવાય—જઈ શકે તેવી (વસ્તુ). એનું ઉલટું સ્થાવર. સ્થાવર મિલકત ને જઝૂમ મિલકત. પુ એક પન્થના નેગી.—એ શિવલિંગને પુને છે અને બ્રાહ્મણોને ધિકારે છે.

જઝૂલ, ન [સં] માણસનો વાસ અને ખેતી ન હોય તેવું મોટું મેદાન, પછી પાડ આડીવાળું અથવા એમનું એમ ઉજડ—ખુલ્લું હોય; વેરાણું; રાન; વન; અરણ્ય; વગેરે. **જઝૂલજઝું,** ઝાંડે ફરવા—દીશાએ જઝું. (ગામડાના લોક પાદરે વગડામાં ઝાંડે ફરવા જાય છે તે ઉપરથી.)

જઝૂલી, વિ જઝૂલ સમ્બન્ધી—જઝૂલી ઝાડ; જઝૂલી કુતરો વગેરે; જઝૂલી માણસ વગેરે. ૨ જેને કંઈ જ સમજ ન હોય તે; બેસમજ; મરખ; શેહેરની રીતભાતથી અણવાકફ હોય તે. ૩ વગર ખેડે એમનું એમ ઉગી નિકળેલું—ઝાડ ધાસ છોડવો વગેરે.

જઝૂલીજટ, પુ દુનિયાંદારીમાં—વિવેકમાં કંઈ જ સમજ નહિ તે; જડસો; ગામડિયો; રૂંચિયો; ગાવડી.

જઝૂલો, પુ એક રાગ (ગાયનમાં).

જઝૂલ, પુ તાંબાને ખટાસ લાગ્યાથી જે ખારરૂપ થણી લીધો ને જરા ભૂરો એવો જે પદાર્થ બને છે તે. તાંબા પરનો કાટ—લીલો રફ બનાવવાના કામમાં આવે છે—શુદ્ધ કરેલો જઝૂલ એસડમાં પણ કામ આવે છે.

જઝૂ, વિ [ફા] લગાઈમાં ધુમનાર; ખડાદુર. લગાઈ સમ્બન્ધી મોટું—જખર. ‘જઝૂ વાણુ’ ૨ મોટું. ‘જઝૂ કામ: જઝૂ ધર.’ સ્ત્રી નાની બારી; કોટની સરીલમાં પાડેલું આકારં.

જઝૂ, અંધ.

જઝૂડિયાં, ન રાજદ્વાર, દેવસ્થાન અથવા એવાજ કોઈ મોટા સ્થાન આગળ કે અમુક પ્રસંગે ચોક્કસ યજ્ઞલવાનો વખત દેખાડવાનો ટોલ ને દુમકા વગાડવા એસનારા માણસો.

જઝૂ, સ્ત્રી [સં] અંધ.

જઝૂન્દેઝાન, ન જઝૂ થાપડી તે.

જજમાન, પુ [સં યજમાન] યજ્ઞ—હોમ, અનુષ્ઠાન આદિ કર્મનું ફળ પામનારો; જેને માટે એ કર્મ થતાં હોય તે. જજમાન કર્મ કરાવે છે ને ગોર તેને માટે—તેની વતી કરે છે. ૨ જે ધણીના ઉપર છવાઈને આધાર રેતો હોય તે; આશ્રય આપનારો.

જજમાનવરતી, સ્ત્રી [યજમાનવૃત્તિ] પરમ્પરાથી બન્ધાતા આવેલા જજમાનો ઉપર છવાઈને જે આધાર હોયો તે; જજમાનોનું ગોરપદું કરવાનો જે ધન્યો તે.

જજમાનિયા, પુ જેઓને જજમાનો હોય તે—જે બ્રાહ્મણો, વાણિયાઓનું ગોરપદું કરતા હોય તે જજમાનિયા.

જજિયો, પુ શિર ગણતીનો કર; માથા દીઠ લેવાનો જે વેરો તે.

જજાર, સ્ત્રી ખાણીના આકારની નાની તોપ.

જજાળ, પુ ધર સંસાર—ધન્યા રાજગાર સમ્બન્ધી જે ગુંચવાડો—ખડપટ—લફરું તે; ઉપાધિ.

જજાળી, વિ જેને જજાળ હોય તે (માણસ). ૨ સંસારમાં થણા બન્ધાર્થગયલો હોય તે. ‘જજાળી છવંડા મુક્તિની ભુક્તિ ન ભણે.’

જજીર, ન સ્ત્રી [ફા] સાંકળ; ઝાંઝરિયાં; ખેડી. ‘જેર કરીને તોડવાં જનાર્તનાં જજીર’ ૨ ધંડાલની અન્દરની કમાન.

જજીરો, પુ [ફા] પાણીમાં ખાંધેલો જે કિલ્લો તે. ૨ ટાપુ; ખેટ. ૩ પેંડાવાળી નાની તોપ; જમ્બુરો. ૪ હનુમાનની સાધનાનો મન્ત્ર અથવા યન્ત્ર-જન્તર.

જટ—લ, વિ સમજે નહિ ને હક કરે તે; હડીલું; અનાડી; માથું ફોડાવે તે—માણસ. જઝૂલીજટ.

જટા, સ્ત્રી [સં] માથા ઉપર ગુંથેલી લામ્બી લટોને ચૂડી ઉતાર જે ઉભો આકાર તે; લામ્બો ચોટલો. શિવને માથે અને શિવના લકત નેગીયોને માથે જટા હોય છે. ‘કોઈ લાવે હાથે આવી કોઈ લાવે કેડે ધાલી, જટામાં ધાલીને કોઈ નથી લાગ્યું નારી’ (નરસહી). ‘આજકાલનો નેગી ને ધંટણુ લગી જટા’. ૩ વડના ઝાડનાં લામ્બાં લટકતાં મુળિયાં. ૪ વેદના મન્ત્ર લખવાનો એક પ્રકાર.—પ્રથમ સાદી રીતે મન્ત્ર લખાવો—પછી તેનાં પદ ને ક્રમ કરવાં; પછી તેની જટા કરવી અને પછી ધન કરવો, એમ અનુક્રમ છે. **જટાપાડી**—પદ, ક્રમ ને જટા એટલે લગી જેને વેદનો પાઠ હોય તે.

જટાજૂટ, પુ [સં] જટાનો બનાવેલો જે મુગટ-રૂપ આકાર તે.

જટાધર—ધારી, પુ જેને માથે જટાભાર હોય તે તપસ્વી. ૨ શિવ. ૩ વડજૂટ.

જટામાસી, સ્ત્રી [જટામાસી] એક જાતની ઔષધિ. **જટિયાં, ન** ડુંકા ને ખડછટ વાળ—અમ્મોડો વાળ્યા વિનાના ધૂટા.

જટિલ, વિ [સં] જટાવાળો; જટાધારી. ‘જટિલ નેગી.’

જઝરામિ, પુ [સં] પેટમાંની જે મરમીથી ખાધેલું પચી જાય તે; પાચન કરનારી શક્તિ.

જડ, વિં [સં] બાર—વળનવાળું; નકર; બારી.
૨ હાલે ચાલે નહિ તેવું; જીવ ચૈતન વગરનું. ૩ પચે
નહિ તેવું (ખાવોનો પદાર્થ—ખોરાક). ૪ સુસ્ત;
આળસ; ધીરું; ઠંડું. ૫ ઠોઠ; કમઝકલ; અસાન;
બંધી.—જડ છુદ્ધનું માણસ. ૬ ઉદાસી; ગમગીન;
દુઃખ—શોખ યુગ્મસથી ધુમરાંયલું.

જડ, સ્ત્રી મૂળ; મૂળિયું; મૂળ યોરેલાં હોય તેવા
છોડવાનો ભાગ. ૨ ખીલી; મેખ; બેથી બે સાંધા
જોડાઈ જાય તે. ૩ સક્કુલ; પુષ્કળ પૈસા એકઠા થવા
તે.—‘તેની પાસે હવે સારીપટ જડ બાઝી છે’. ૪
જડતા. ‘હૃદયતણી જડ મોડ’. ‘જડજવી’—પૂરેપૂરા
નાશ થવો.

જડજ, પું [અં] ધનસાધ્ય મુકવનારો; ન્યાયાધીશ.
જડતર, નં મળતર; પ્રાપ્તિ. ૨ (વરેણું) જડવા—
બેસાડવા—મૂડવાની રીત.

જડતા, સ્ત્રી જડપણું. ૨ અસાનતા; ઠોકપણું.
જડતું, કું બેસતું આવવું. ‘જુદું ને જડતું’.
જડત્વ, નં [સં] જડતા. ૨ પદાર્થના પાંચ સામાન્ય
ધર્મ કયા છે તેમના એક.—નિર્બળતા, પરિચે-
યતા, આકાર, વિભાજ્યત્વ અને જડત્વ. હોય
તે ક્ષિતિ ન બદલવાનો પદાર્થમાત્રનો જે સ્વભાવ તે.
—સ્થિર—ઠરી હાલતમાં તો એ જ હાલતમાં અને
ગતિની હાલતમાં તો એ જ હાલતમાં રહેવું તે.

જડવાકર્ષણ, યુક્તવાકર્ષણ.
જડબું, નં મોડાના તળે ઉપરનાં બે હાડકાં જેમાં દાંતો
હોય છે તે; ડાચું.

જડબેસુલાખ, [અં] મક્કમ; બંધબેસતું; સજ્જડ.
૨ તાજડતાખ.

જડભરત, પું જાડું બોલે ચાલે નહિ, બેઠા સાં બેઠાજ
એવો જડ ને તેમ થોડી છુદ્ધિનો જે પુરુષ તે. (એ
નામનો એક જ્ઞાની હતો તેની વૃત્તિ ઉપરથી.)

જડમૂળ, નં રેપાનું મુળિયું ન્યાં પ્રથમ બાજનું હોય
તે અથવા એ ટેકાણે બાજેલું જે મુળિયું તે. જડ-
મૂળથી—માંથી એટલે જડમૂળ હોય તે ટેકાણેથી;
મૂળ—આરમ્ભથી માંડીને તે બધુંજ; તળિયાઝટક.
‘તેણે તેને જડમૂળથી ઉખેડી નાંખ્યો.’

જડવું, કિં સં ઠોકીને બેસાડવું—ભેડી દેવું.—‘બા-
રણ સાથે નરમાદા જડવાં’ ખાનાંમાં લાલી માંય કંઈ
વસ્તુ મૂકી આસપાસની કાર ડાળી દેવી; બેસાડવું.
‘વીરીમાં નક્કુ જડવું’ કિં અં પ્રાપ્ત થવું; મળવું;
હાથ લાગવું.—‘ખોવાઈ ગયલી જડી’ ‘તે ચાકરી શોધ
છે પણ જડતી નથી.’ ૨ લગાડવું; સાંધવું.

જડસુ, વિં જડ (૨, ૩, ૪, ૫, અર્થમાં). ‘જડસુ
માણસ.’

જડમણ—હુરી, સ્ત્રી જડવાની મેહનતના બાલામાં
જે આવતું તે.

જડમૂળ, મૂળમથી નાશ થવો તે.
જડવ, વિં સુનાની ખોલમાં હીરા પાના માણેક ચોતી
વગેરે જડેલાં—બેસાડેલાં હોય તેવાં. જડવ અથવા
જડવાનાં વરેણાં.

જડવવું, કિં જડવાનું જે કામ કરાવવું તે.

જડિયાં, નં કુમળાં મૂળિયાં. ચાર, બાજુ વગેરેના
મૂળનાં જડિયાં.

જડિયો, પું હીરા માણેક વગેરેને સુનાની ખોલમાં
બેસાડનારો—જડનારો; પચ્ચીગર. જડિયો સાધારણ
કામ કરે છે ને પચ્ચીગર ઝીણું સફાઈનું—જીવું અધરું
કામ કરે છે.

જડી, સ્ત્રી છોડ, વેલો, ઝાડ વગેરેનાં મૂળિયાં. (ડાંખળી-
છોડિયું—છાલ તેપણું). ૨ ઔષધિ.

જડીછટ્ટી, સ્ત્રી ઔષધિના મુળિયાં, વેલા, ઝાડ, છોડ
વગેરે. ‘જડીછટ્ટી સુંવાડવી’, ઉંધું ચતું, આડું અવળું
સમજવી—ભોળવી પોતાના મત—વિચારનું કરવું.
૨ ચમકારક રીતે જ્ઞાન આપવું.

જણ, પું—સ્ત્રી—નં [સં] જનનાં શ્રમણ; આસા-
મી; માણસ. એ શબ્દની પેલાં એક બે સો એવાં
વિશેષણો જોડાય છે. એક જણ—જણો આળ્યો
હતો, ત્રણ જણ—જણીયો આવી હતી, એક
જણ—જણું આળ્યું તો હતું, પણ કોણ હતું તેની
મને સૂત નથી. ચાર જણ—જણાં (સ્ત્રીપુરુષ
મળીને) હતાં. જણદીઠ એટલે એકેકા જણને જોઈને
અથવા અમેક જણને. જણ શબ્દ મનુષ્યને વિષે જ
પ્રવર્તે છે.

જણઝણાટ, ઝણઝણાટ.

જણતર, નં જણેલું તે; અચ્ચું; છોકરું. ૨ જણવાની રીત.

જણતી, સ્ત્રી [સં જનની] જન્મ આપનારી; મા.
જણવવું, જણાવવું.

જણવું, કિં સં સ્ત્રીયે પોતાના પેટમાંના છોકરાનો
જન્મ આપવો; પ્રસવવું. એ શબ્દ મનુષ્ય સ્ત્રીને જ
લાગે છે.—પશુઓને સારું વિચારવું—બ્યાવું એ શબ્દ
છે. ૨ (લાક્ષણિક) બાર કાડવું; પેદા કરવું; જન્મ
આપવો. ‘જણનારીમાં જોર નહિ તો સાચાણી
શું કરે.’

જણસ, જનસ.

જણાવવું, કિં સં જણ કરવી; જણીવું કરવું;
ખબર આપવી; કેવું. ૨ ઈસારત કરવી; ચેતવવું;
સૂચવવું ૩ સ્ત્રી સેહેલથી જણે તેવું કરવું; જણના-
રીને જણતાં મદદ કરવી (સાચાણી—દાખો).

જાણવું, કિં અં જાણ પડવી; માલમ પડવું; ખબર—
 થવી; સમજવામાં આવવું.—‘તારા બધા દેલ હવે
 મને સારીપટે જાણ્યા.’ ૨ જાણું દેખાવું; ભાસવું;
 લાગવું; કદપના ઉઠવી; કંઈ કંઈ માલમ પડવું.—
 ‘આજના વરસાદનાં ચિહ્ન ઉપરથી જાણાય છે કે તે
 પાછલા પેારનો ઉઘડી જશે.’

જણડો, ઝુણડો.

જાત, અં [સં જાત] જેને લખવું હોય અને જે કંઈ
 લખવું હોય તે બેનો સમ્બન્ધ દેખાડનાર શબ્દ; જે.
 ૨ કારણ કે; આથી જાણવું કે.

જાતરડું, જાતરડું.

જાતન, નં [સં જાતન] પાળવા—રાખવા—સાચવના
 વગેરેમાં જે તજવીજ રાખવી તે; સમ્બાળ લેવી તે.
 “જાતન કરજો જાતનાંરે.”

જાતરડું, નં સુનાં રૂપાં વગેરેના તારને કાણું કાણુંવાળા
 જે ઓળખવડે ખેંચી લાગ્યો કરવામાં—વધારવામાં
 આવે છે તે. જાતરડી, જાતરડા પણ કેવાય છે. ‘જાત-
 રડામાં આવવું’—દસાવું; મોટી સફૂડામણમાં આવવું;
 ભારે નુકસાનીમાં આવી પડે તેવી સ્થિતિમાં જવું—
 મુકાવું.

જાતવાડ, કપાસની એક જાત. (વદવાણુ વીરમગામ વચ્ચે
 થાય છે).

જાતી, પું [સં જાતિ-તી] જૈન માર્ગનો—શ્રાવક
 લોકોનો ભાગી ધર્મોપદેશક—સાધુ; ગૌરજી. સ્ત્રી
 કવિતા વાંચતાં વચ્ચે વચ્ચે અટકાવાનું—દમ લેવાનું
 ‘દકાણું; વિરામ; વિરામ. મતિ જાતી, યથામતિ (જુના
 ગ્રંથમાં). ૨ એક અથવા ધણીનો જોખમ એકને માથે
 આવે તે. (એકામતિ—એકાજાતી એમ દસ્તાવેજમાં
 વાપરવામાં આવે છે.) ‘વાટયું ઔપધ ને મુજો જાતી’
 એવી ફેલી છે.

જાથરપથર, અં ઠિકઠાક નહિ પણ જેમ તેમ; કહીનું કહી.
જાથવું, ખાવું; ખાઈ જવું.

જથા, અં [સં જથા] જેમ; જે રીતે—પ્રમાણે. ‘જથા
 રાગ તથા પ્રજા’.

જથાખન્ધ, અં અકેક વસ્તુ જૂદી જૂદી નહિ પણ
 થોડી ઘણી એકઠી કરીને; જથામાં; થોકવાર.

જથારથ, વિં [સં જથાર્થ] વાજખી; ધટવું; ખરાબર.

જથો—થો, પું એકડું હોવું તે; ઢગ; સમુદાય; સમૂહ;
 થોક; ગચ્છ. ૨ જાત પ્રમાણે જોઈને કરેલા વર્ગોમતિ
 એકકા; સટ. ૩ વિચાર—રીતભાતમાં એકસરખાં
 એવાં માણસોનો જે સમુદાય તે; ટાળું; મણ્ડળ; વર્ગ; પક્ષ.

જઠપી—ઘપિ, અં [સં જઠપિ] જોક; અગરજો.

જઠા, અં [સં જઠા] જ્યારે.

જગવું, પ્રકાશવું.

જન, પું નં [સં] અકેકો મનુષ્ય—માણસ અથવા
 સર્વ મનુષ્ય; માણસ જાત; માનવી; આદમી; નર.
 રવજન—પોતીડું માણસ; સંજન—સારું સુધ સદૃશ્યથી
 માણસ; મનુષ્યજન—માણસ જાત. ૨ લોક; કુનિયાં. ૩
 સમ લોક કેવાય છે તેમાંનો પાંચમે.

જનક, વિં [સં] પેદા—ઉત્પન્ન કરનાર; ઉપજાવનાર.
 દાસ્તજનક, પ્રીતિજનક, મૃત્યુજનક, કલ્યાણજનક.

પું બાપ; પતિ. ૨ વિદેહ નગરીનો રાજા—સીતાનો પિતા.

જનકજા, સ્ત્રી જનક રાજની પુત્રી; સીતા; જનકી.

જનકથા, સ્ત્રી જન—લોકમાં પરંપરાથી ચાલતી
 આવેલી દંતકથા અથવા નવી ચાલતી વાત.

જનચર્ચા, સ્ત્રી લોકમાં ચાલતી વાત—ખરી કે ખોટી.

જનન, નં [સં] જનમવું તે; જનમ થવો તે. જનન
 મરણ—જનમવું ને મરવું તે.

જનની, સ્ત્રી [સં] મા; માતા; જનમ આપનારી
 જણતી.

જનપદ, નં દેશ; ગામડું ૨. લોકનો જથો.

જનપદધર્મ, પું [સં] દેશચાર; દેશરુઠિ.

જનપ્રવાહ, પું સામાન્ય રુઠિ—ચાલ—રીત. ૨
 લોકોનું ટાળું; સમુદાય.

જનમ, પું [સં જનમ] જનમવું—અવતરવું તે.
 ૨ ઉત્પત્તિ; ઉદય. ૩ જનમથકી માંડીને તે મરતાં લગીનો

જે કાળ તે; જનમારો; જનગી; ભવ. જનમ થવો—
 લેવો એટલે અવતરવું. જનમ આપવો.—(માએ
 છોકરાને). ૨ નવું પેદા કરવું—બાર ફાડવું (ફલા-
 જાએ ફલાણા ગ્રન્થને જનમ આપ્યો). જનમમાં—

આખી જિન્દગીમાં. જનમનું—જનમ થયો સારવું.—
 જનમનો જુદો—રોગી—અભાગિયો વગેરે. જનમનું

પાનું પડવું એટલે મતાં સુધીનું. જનમની રોટલી—
 પેદાશ એટલે મરતાં લગી મળ્યાં કરે તેવી—રોટલી.

‘તેણે પોતાના જનમનું સાર્થક કીધું’ એટલે જનમ
 લીધાનું—જિવતરનું—જનમ સફળ કર્યો. ‘નવો જનમ

આવવો’ એટલે મરતાં બચવું; ધાત જવી; મરવાની
 તૈયારીપર આગ્યા છતાં પાછું સારું થઈ ઉઠવું. પેલે—

આવતે જનમ એટલે મુવા પછી હરકોઈ જાતમાં જે
 જનમ લેવાનો તેમાં. પુનર્જનમ—વારે વારે જનમ

લયાં કરવો તે; ચોરસાસીનો ફેરો; ફરી ફરી જે જનમ
 મરણ થયાં કરે તે. ‘જનમ આપે જનેતા પણ કરમ ન

આપે કાય’ એટલે મા તો જનમ આપીને ખસતી રે
 પણ તેનાથી કંઈ છોકરાને નસીબ અપાવું નથી.

જનપ્રિય, લોકને પ્રિય (પુરુષ અથવા તેનો એકાદ ગુણ).
 ૨ પ્રાણી માત્ર ઉપર દયા રાખનાર.

જનમત, નં લોકમાં કોઈને વિષે બન્ધાયણું મત.
 ૨ ધર્મ—રાજ્ય સમ્બન્ધી લોકોનું જે મત તે.

જનમયું, કિં અં છોકરાંએ માના પેટમાંથી બાર આવું; અવતરું; પેદા થવું. ૨ પ્રગટ—ઉદે થવું; નવું જાહેરમાં આવવું.

જનમગાંઠ, સ્ત્રી વર્ષ વર્ષ આવતો જે જન્મદિવસ તે; વરસગાંઠ: શાલગિરી.

જનમગારો, પુ જનમથી તે મરણલગીનો જે કાળ તે; બધી જિન્દગી; આખા જીવ.

જનમોતરી—ત્રી, સ્ત્રી જે તિથિ વાર ધડ નક્ષત્રમાં જનમ થયો હોય તે ઉપરથી સાધી માંડવા જે મંદો, તે મંદોના યોગથી આખા જનમારામાં જે લાલ હાનિ—સ્થિત થવાની તે બતાવનાર કાળજનું ઓળખું. ૨ આગળથી જાણીને લખી કહી રાખેલી જે વાત તે.

જનરીત, સ્ત્રી લોકમાં ચાલતી જે રીત—રૂઠિ તે.

જનલોક, પુ [સં] સમલોકમાંનો પાંચમો; એક રવળ.

જનવાત્તા, સ્ત્રી [સં] લોકમાં ચાલતી જીની વારતા.

જનસ, સ્ત્રી [આ] યીજ; વસ્તુ; હરકોઈ ખપમાં આવતો પદાર્થ. ૨ સામાન; માલ; સોદા. ૩ ડાગીનો; ધરણું; જવાહિર; સોનું રૂપું. ૪ જન્મેમાંથી ઉધાર બાદ કરતાં જે બાકી રયલું તે—માલ અથવા રોકડ; શિલક. જનસખાટી ફેવાયછે. ૫ અરીણ (રાજપુતોમાં બોલાય છે).

જનસપડી, સ્ત્રી વેપારિયામાં ૧૯ની સંખ્યાનો સફેત છે.

જનસાહિ—યુ, વિ સારમાં જનસ રાખીને આપેલા લિખેલા (રૂપિયા).

જનાકારી, સ્ત્રી [ફા] છિનાળું; ખરકર્મ.

જનાળો, પુ [ફા] મુસલમાન લોકોના મૈયતને જેમાં સુવાડી ઉચકીને દફન કરવા—ડાટવા લઈ જાય તે. એ ખાટલીખાટો ઉપરથી ગોળ છત્રીવાળો હોય છે.

જનાદી, પુ ત્રાંખાનો સિમે; પૈસો. ૨ માથાદીઠ. ન્યાતિ બોજન વખતે દરેક માણસને જે એક એક પૈસો આપવામાં આવે છે તે વખતે બોલાય છે.

જનાનખાતું, ન [ફા] મોટા ધરનો જે એલાયદો ભાગ ભેરાંએને બેસવા ઉઠવા ફેવાને માટે રાખ્યો હોય તે; રણવાસ.

જનાની, વિ બેરાંના જેવી રીતભાત—તખિયત રાખતું હોય તે. ૨ કાયર; હિમ્મત વગરનું; સ્ત્રીના (પુરુષના નહિ) ગુણ ધરાવતું. (એનું ઉલટું મરદાની.)

જનાનો, પુ [ફા] જનાનખાનામાં—ઓઝલમાં ફેતાં જે બેરાં તે; રણવાસ; જનાનખાનું.

જનાબ, સ્ત્રી [આ] બેંચા દરજવાળાને કોઈ વાત જાહેર કરતી વેળા અદબમાં બોલતાં એ શબ્દ વપરાયછે.—જનાબમાં—ખિજમત—સેવા—હબ્સમાં.

જનાવર, ન [ફા] જનાવર માણસ સિવાયે બીજું જે દર કોઈ પ્રાણી તે; પશુ, પક્ષી, જીવજન. તોપણ

પશુ પક્ષીને એ શબ્દ વધારે લગાડવામાં આવે છે તે તેમાં પણ પશુ દોઢને વિષે બોલતાં ધણોજ વપરાય છે.

જનિત, વિ ધાં [સં] જન્મેલું; ઉત્પન્ન—પેદા થયેલું. 'કોષ જનિત સન્તાપ'—ગુસ્સાથી પેદા થયેલા સન્તાપ. 'સન્નપતિ જનિત મર્થ'. ઈ

જનુન, સ્ત્રી ગોડાબેરસો; બેશચાળી હઠ; આવેશ. ૨ ધરમ સમ્યક્ની વાતમાં વગર વિચારે થેલા થઈ બેરસો બાર ફાડવો તે.

જનુની, વિ જેને જનુન હોય તે (માણસ).

જનુની—નેતા, [સ્ત્રી] જનની જીજીતી; મા.

જનોઈ, ન—સ્ત્રી બાહ્યણુ ક્ષત્રી ને વૈશ્ય એ ત્રણ જાતિના પુરુષના ડાખા ખલા ઉપર રાખેલા અને જમણાની નીચે લટકતો આવી રહેલો ત્રણ તારનો એક એવો જે સુતરનો તાંતરો—તાંતણું તે. એવા ધણામાં ધણા પાંચ તાંતણા પેરવામાં આવે છે. ૨ દિજપણું પામવાનો સંસ્કાર કરવો. 'જનોઈ ફેવું' એટલે જનોઈ પેરાવવાનો સંસ્કાર કરવો. 'જનોઈ દોઢ'—અક્રોડ જનોઈ—અક્રોડ જનોઈવાળો બાહ્યણુ જોઈ જોઈને; જેને જનોઈ હોય તેને જ બીજાને નહિ.—દક્ષણા, નોતરં વગેરે.

જન, જનુ.

જન, ન યન્ત્ર. ૨ વાજન.

જનત્રી, પુ જનત્ર વગાડનાર. ૨ હીસાખનો કોટો.

જનતર, પુ [યન્ત્ર] જે ધાતુની તખતીપર—કાળખર ખાનાં—અક્ષર—આંકડા—મૂર્તિ વગેરે પાડયું હોય અને જેની યન્ત્ર ભણીને પૂજા—સાધના થતી હોય તે. જનતર મન્તર ફેરાય છે.

જનતરડું, જતરડું.

જનુ, પુ હલકી જાતનો પ્રાણી; ક્ષુદ્ર જીવ; જીવડો.

—પછી છાતી ધસતો અથવા ઉડતો.

જન્દો, ફકાર. ૨ પોંચેલો; પોડા ખન્ધો—માણસ.

જન્મ, પુ [સં] જનમ, એ શબ્દ જોવો.

જન્મકુણ્ડલી, સ્ત્રી [સં] જે લગ્ન—સમે જન્મ થયો હોય તે લગ્ન—સમેના ગ્રહ જોવા સારુ જે બાર રાશિનું ચક્ર લખી રાખે છે તે.

જન્મચરિત્ર, ન [સં] જિન્દગીનો એલેવાલ; જનમથી તે મરણલગી જે જે કામો કીધાં હોય તેનું વર્ણન.

જન્મદિવસ, પુ જે દિવસે જનમ થયો હોય તે તિથિ—તારીખ.

જન્મદેશ, પુ [સં] જે દેશમાં જન્મ થયો હોય તે દેશ.

જન્મનામ, ન [સં] જન્મ નક્ષત્રના સમ્યક્ ઉપરથી રાખેલું—પડેલું જે નામ તે. [એ શબ્દ જોવો.

જન્મપત્રિકા—ત્રી, સ્ત્રી [સં] જનમોતરી—ત્રી

જનમપ્રભૃતિ, અં [સં] જનમયકી માંડીને.

જનમભાષા, સ્ત્રી [સં] જનમયકી જે ભાષા બોલવા માંડી હોય તે; માતૃભાષા.

જનમભૂમિ, સ્ત્રી [સં] જે દેશ—શેહેર—ગામ—ધરમાં જનમ થયો હોય તે.

જનમસ્વભાવ, પુ [સં] જનમથી જે સ્વભાવ તે.

જનમાક્ષર, પુ [સં] જનમસમયે ટુંકામાં માંડેલા જે ગ્રંથ તે અથવા એ ગ્રંથને દેખાડનાર જે ટિપ્પણ તે.

જનમાન્તર, નં [સં] બીજી જે જનમ તે. મુઆ પછી બીજી જનમ લેવા તે અથવા જનમતાં પૂર્વાં કાઢી બીજી જનમ લીધેલા તે.

જનમાન્ધ, વિં [સં] જનમયકીજ આંધળું તે (પ્રાણી).

જનમાદ્યમી, સ્ત્રી [સં] શ્રાવણ વદ આદ્યમ; કૃષ્ણનો જનમદિવસ.

જનમોજનમ, અં [સં] એક પછી બીજી, બીજી પછી ત્રીજી, એમ જે જનમ—અવતાર લેવા પડે છે તે બધામાં; ભવોલવ.

જન્ય, વિં કું [સં] જન-ય [ઉત્પન્ન થયેલું]. કર્મજન્ય એટલે કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલું; પુરુષજન્ય એટલે પુરુષથી ઉત્પન્ન થયેલું; ધર્મજન્ય, શાન-જન્ય સુખ વગેરે.

જપ, પુ [સં] (ઈશ્વરનું) નામ, મન્ત્ર ઈનો મનમાં—સુખથી વારે વારે જે ઉચ્ચાર કરવો તે અથવા સ્તોત્રાદિકને વારે વારે ભણી જવું તે. જપમાળા—જપ કરવાની માળા. ‘જપમાળાનાં નાકાં ગયાં’ (અખો). જપતપ—જપ ને તપ. જપિયો—જપ કરનારો. ‘જપ કરવો’—કાંઈના કદયાણુ માટે ઈશ્વરનો અથવા જપ કરાવનારાના ઈષ્ટ દેવનો મન્ત્ર જપવો તે. ૨ કોઈ વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે વારંવાર કેવું તે.—‘એકા બેકા જપ કરવો;’ આળસુ બેસી રેવું. ૨ એક વસ્તુનો વારંવાર વિચાર કર્યા કરવો તે. ૩ આતુરતાથી રાહ જોયા કરવી.

જપત, વિં [આં જસ] માલીકની સત્તા ઉઠાડી સરકારે પોતાના કબજામાં રાખેલું હોય તેવું—માત્ર મિલકત વગેરે. ‘જપત કરવું’—સરકારે પોતાની સત્તામાં રાખવું—થોડી વારસુધી અથવા હસ્તેશને માટે.

જપતી, સ્ત્રી જપત—કબજ કરવું તે; ટાંચ; કલમ-બન્ધી. ‘જપતી બેસવી—બેસાડવી—આવવી—આણવી—કરવી—ઉઠાડવી.’ ‘દેણુદારના ધર ઉપર જપતી આવી છે.’

જપવું, કિં સં જપ કરવો; વારેવારે નામ લખાં કરવું; સ્મરણ કર્યાં કરવું; ધ્યાન ધરવું. ‘માળા જપવી’—એટલે માળા ફેરવતાં નામ લખાં કરવું. ૨ વાટ જોયાં

કરવી. ૩ (લાક્ષણિક) સંસાર વૃવારથી દૂર થઈ એકાન્તમાં નિવૃત્તિમાં બેસવું. [ઉપર જમ્ડાં.

જમ્ડાં, સ્ત્રી [શં] જુલમ; સખ્તી; જમ્બરહસ્તી. ‘વધા

જમ્બર, વિં [આં] જોરાવર; બળવાન—પ્રાણી. ૨ ધણું; મોટું.—વરસાદ. ૩ મોટું; ભારી; અધરું; મુશકેલ.—કામ. ૪ ધણું જ દુઃખ દે તેવું; રિખાવે તેવું.—રોગ, પીડા વગેરે. ૫ શરસી લિપિમાં ‘આ’ ઉચ્ચારને માટે અક્ષર ઉપર નિશાની કરવામાં આવે છે તે.

જમ્બરદસ્ત વિં જોરાવર; વધારે બળ—વધ શરાવાનાર. ૨ જુલમગાર; સખ્તી—ગેરઈનસારી કરનાર.

જમ્બરદસ્તી, સ્ત્રી અતીસે જોર—બળ—મેહેનત—જોરસો. ૨ જુલમ; સખ્તી; ગેરઈનસારીથી વાપરેલું જોર.

જમ્બરી, જમ્બરદસ્તી.

જમ્બરું, જમ્બર.

જમ્બલગ, [હિં] ગયાં મુધી. ‘જમ્બલમ ઘટમે પ્રાન.’

જમ્બા—જમ્બાન, સ્ત્રી [શં] જીભ. ૨ બોલી; ભાષા. જમ્બાની, સ્ત્રી સોગન લઈ મોડેથી બોલીને આપેલી સાક્ષી; એકરાર; સોગન લઈને જે કંઈ કહેલું—લખાવેલું તે.

જમ્બાપ—બ, જવાબ.

જમ્બે—હ કરવું, કિં સં જવથી મારી નાખવું; ઠાર મારવું—કરવું. (ધણું કરીને ભોગ આપવાસારે જનાવરોને.)

જમ્બર, જમ્બર.

[જમ્બકું.

જમ્બકું—કીઉકું, કિં અં બીક લાગેથી ચમકું;

જમ્બકોળવું, જમ્બકોળવું.

જમ્બો, જમ્બો.

જમ્બો, પુ [હી] લામ્બો જુલતા પાતળો દેશમી પોશાક—પાદરી, વકીલ, ઈનસાફદાર, અમીર, પાદશાહ વગેરે અધિકારિયો પેરે છે.

જમ, પુ [યમ] મરણ થયા પછી જીવનો ન્યાય કરી સ્વર્ગે અથવા નરકે મોકલનારો દેવ. ૨ એ દેવના જે બિહામણ સેવક—દૂત જે જીવને જમની દરબારમાં લઈ જાય છે તે. મરતા માણસને જમ બિવડાવે છે અને પાપીને મારતા મારતા લઈ જાય છે, એમ કેવાય છે. ૩ મોત; કાળ. ૪ બિહામણો વિકરાળ નિર્દય પુરુષ. ‘જમ જેવો’ એટલે મજબુત; વેરીલા; વળગે તે છુટે નહિ તેવો; ‘જમદૂત’ એટલે દયા રહિત; હઠીલું. ‘જેની જમદૂત જેવો વળગેલો છે તે છૂટે જ નથી.’ ‘જમનું તેડું સારું પણ સરકારનું’ ‘મોટું,’ ‘જમ ને જમાઈ સરખા,’ ‘જમને તેડું ન જોઈએ’ એવી કેતીઓ છે.

જમ, જેમ, (કવિતામાં).

જમકિફૂર, જમના ચાકર; જમદૂત.

જમડો, પુ જમ. (૨ ગા, ૩ ગા, ૪ થા અર્થમાં).

જમણ, નાં [સંઠ જમણ] જમણનાં. સુન્દર પદાર્થો.
૨ જમણું તે. ૩ દાંડા. 'દેશ જમણ થયાં પછી
હજી ગામથી નથી આવ્યાં.'

જમણવાર, સ્ત્રી. ધણા લોકને સાથે બેસાડી જમણવા
તે; ન્યાત; વરો.

જમણું, વિઠ પૂર્વ દિશા સામું મોકું કરી ઉભા રહેયે
તો દક્ષિણ દિશા તરફનો અને ઉત્તર દિશા સામું ઉભા
રહેયે તો પૂર્વ દિશા તરફની આપણા શરીરની જે
બાજુ તે દેખાડે છે—સમ્મન-ધી; ડાબાનું ઉલટું.

'જમણો હાથ' એટલે લોકને ધણું કરીને જે હાથે કામ
કરવું વધારે ફાયદા છે તે. ૨ સાહે—મદદ કરનાર.

'જમણી બાજુ' એટલે જમણા હાથ તરફની.

જમરખડી-ખી, સ્ત્રી. જે ઝાડે જમરખ આવતાં હોય તે.

જમરખ, નાં એક જાતનું ફળ; પેર; જમફળ. [ખજોત.]

જમણું, વિઠ નેડ; નેડનું; સરખું. 'ઉલ્લખ આદિલ જમણું

જમલો, પુઠ જુમલો; એકડું—ખણું મળીને. 'જમલો

છે એ જો જગદીશ, તું પડછંદો ને તે ઈશ' (અખો).

જમણું, કિંઠ સંઠ રાધિલું ખાવું; જોજન કરવું—(ફળ

ખાવાં તે જમવામાં ન આવે—જમવામાં તો અજ

માંસના પદાર્થો આવે). ૨ પૈસા કમાવા. 'આજ કાલ

તે બે હાથે જમે છે.' ૩ લાંચ લેવી. 'તે, શ્રીયાદી ને

દાદી બન્ને પાસથી ખૂબ જમે છે.' કિંઠ અઠ જમણું.

જમા, સ્ત્રી [આઠ] ઉત્પત્તિ; આવક; પેદાશ; વસલ

નંદો. ૨ આવકનું ભરાણું જેમાં એકડું થતું હોય તે

ભપ્તાર; ખજનો; તિજોરી. 'દેશની જમા—જમે

ભરાઈ'. ૩ લેણું દેણું—આવક જનવકના હિસાબ—

ખાતામાં જે બાજુએ આવેલું નાણું લખાતું હોય તે

બાજુ અથવા એ જે આવેલી રકમ તે. ૪ સરવાળો;

ઘેરીજ. 'જમા—જમે કરવું' એટલે આવકને હિસાબ—

ખાતામાં જમાબાજુ તરફ લખવી. ૨ એકડું કરવું.

'જમા ખરચ'—આવક તે ખરચ.

જમાઈ, પુઠ [સંઠ જમાતા] દિકરીનો વર.

જમાઈલું, કિંઠ સંઠ જમે તેમ કરવું; જમણ આપવું;

ખવડાવવું. ૨ પૈસા પેદા કરાવી આપવા.

જમાત, સ્ત્રી [આઠ] જથ્થો; સમુદાય; સમવાય. ૨

એક પકડે તે બેસીને જમવા જમાડવાનો વેવાર હોય

તેવો વર્ગ; ન્યાત.

જમાદાર, પુઠ [શાઠ] થોડા ધણા સિપાઈઓનો ઉપરી,

પછી પોલીસખાતામાં કે લશ્કરીખાતામાં. ૨ મુખી;

સરદાર.

જમાદારી, સ્ત્રી જમાદારનું જે કામ તે.

જમાન, જમીન. 'જમાની' એટલે જમીનગીરી.

જમાનો, પુઠ [શાઠ] લાગ્યો વખત; જુગ; ધણો કાળ.

૨ ચાલતો સમય.

જમાખ-દી-ધી, સ્ત્રી. સરકારે દરેક ખેડુ-આસાની
પાસથી વરસે વરસે કરેલી આવક લેવું. એ જે મુકરર
કરવું તે. ૨ દરેક ગામને માથે કરાવેલો જે આકેડો તે
પ્રમાણે વસલ ભરાવું છે કે નહિ તથા ખરચ કેટલો
થયો છે તે સમ્મન-ધી જે હિસાબ તપાસવો તે.

જમાલગોટો, પુઠ કોટલાં—ગોડામાં રૂપણું એક જાતનું
ફળ; નિપાળો. એ, જુલાખ—રેચ આવે છે. 'જ-
માલગોડાનો જુલાખ આપવો' એટલે બહુ ડરાવવું—
ધમકાવવું—દમ ભીડાવવો—જભરાવવું—મારવું.

જમાવ, પુઠ એકડું—એક જથ્થે થવું—થપવું તે; ભીડ;

ટાળું. 'લોકનો જમાવ. ૨ એકડું—એક કેટલો હોય

તે; સફળ; ઢગ.—વસ્તુઓનો. ૩ એક બીજા સાથે

મળવું—મળવું રેવું તે અથવા મળીને રજૂ ઉપજવવો તે.

૪ જમાવટ. (રંગ, સ્વર, સ્વભાવનું એક રૂપ.)

જમાવણું, કિંઠ સંઠ એકડું—એણું તૈયાર કરવું. ૨ સામગ્રી

એકઠી મેળવી મઝા પડે તેમ કરવું. ૩ દહીં કરવા

સારે દૂધમાં ખટાસ નાખવી અથવા ખટાસથી દૂધનું

દહીં કરવું; અધરકરવું; આખરવું. ૪ પૈસા ભેગા કરવા.

૫ કામ ધંધો વધારી દેવો.

જમાવસલ, સ્ત્રી [આઠ] દેશ—ગામોની ઉપજમાંથી

જે રકમ સરકારમાં ભરાતી હોય તે.

જમાવો, જમાવ.

જમિયો, જમૈયો.

જમીજવું, કિંઠ સંઠ ખાવું; વેણું વેણું ખાઈ લેવું. ૨

લાંચ—રસવત વગેરેથી નાણું ખાઈ જવું. ૩ દૂધમાં

ખટાસ પડવાથી તે બન્યાઈ જવું; દહીં થવું. ૪ એક

બીજા સાથે મળી જવું—મળી જઈ રજૂ ઉપજવવો.

૫ મારક—અનુકૂળ આવવું; એકડું બેસી જવું; બન્ય

બેસવું આવવું. ૬ ફાયદો મેળવી જવું.

જમીદાર, જમીનદાર.

જમીદારી, જમીનદારી.

જમીન, સ્ત્રી [શાઠ] પૃથ્વીના ગોળાપરનો પાણીનો

ભાગ બાદ કરતાં બાકી રૂપણો જે નકર ભાગ તે—

જમીન તે પાણી એમ કહેવાય છે. ૨ પશ્ચતત્ત્વમાંનું એક;

પૃથ્વી. ૩ પૃથ્વી—નકર પૃથ્વીનો હરકાઈ થોડો ધણો

જે ખુલ્લો ભાગ તે—પછી તે ખેતર, રસ્તા, લાંચ

એમ કોઈ પણ રૂપે હોય. જમીન, ભીની—પોચી,

રેતાળ, સુકી, ખેતીવાડી સમ્મન-ધી;—ગોરાટ, કાળી,

ગણાણ;—વળી ક્યારડાની, ખરાબાની, ગોંચરની, જ-

રાયત—કોરાટ—આકાશિયા, કુવેતર—બાગાએત, એ

પ્રમાણે હોય છે. 'જમીન કરવી' એટલે મિલકતમાં

જમીન રાખવી. ૨ જમીન—લાંચ દુસ્ત કરાવવી;

થાપ દેવાવવી; જમીનમાં ગાળડાં પડ્યાં હોય તે દુસ્ત

કસવમાં. 'જમીન છોડવી' એટલે પોતાનું વતન છોડવું. ૩ મીન—હૃદ મુકવી. 'જમીન છોડવવી' એટલે ઘીરો હોય તેમથી. 'જમીન માપવી' એટલે જમીનની માપણી કરવી. ૨ જમીનપર ઠોકર ખાઈને પડી જવું. 'જમીન ને આસમાન એક થશે'—પ્રલય—ગળ્ય થશે.

જમીનદાર, પુ [ફા] જમીનની પેદાશ ઉપર જેનું અજરાન ચાલતું હોય તે ધણી; જેની મોટી મિલકત જમીન—ખેતરરૂપે હોય તે ગૃહસ્થ. પછી તે જમીન ઈન્દર લીધેલી, જગીર—ઈનામમાં મળેલી, ગરાસમાં મળેલી અથવા જમાખન્દી પ્રમાણે વસુલ ભરાતી હોય તેવી હોય. કેટલાક જમીનદારને ગામના લોકો ઉપર દિવાની ફાજદારી ચલાવવાની સત્તા હોય છે.

જમીનદારી, સી [ફા] જમીનદારની જે સ્થિતિ તે. **જમીનદારતા, વિ** બાંધી તોડી—ખાળી બાંધ બરોબર કરી નાખેલું; ક્ષાક્રાંતિમાં કરેલું; મૂળમાંથી ઉખેડી નાખેલું.

જમે, જમા. જમેઉધાર, વિ જમા ને ઉધાર. આવેલું—જમાખાળ્યું અથવા ઉછીનું—વ્યાજે આપેલું—) જમાની સામેની ખાળ્યું અથવા લખાયલું હોય તે. ૨ એ રીતે હિસાબ રાખવો તે અથવા આવક જવકનો હિસાબ રાખવાની જે રીત તે. આપણી સામે મુકેલા કાગળપર આપણા જમણા હાથ તરફની જે ખાળ્યું તે ઉધારપાસું અને ડાબા હાથ તરફની જે ખાળ્યું તેને જમા—જમેપાસું કહે છે. —ને એ દેખડાવવાને, રકમ લખવી શરૂ કરવાની પેલાં આવી નિશાની કરી રાખવામાં આવે છે: જ જમે ઊ ઊધાર

જમેખન્દી, જમાખન્દી. [છરા.

જમેથો, પુ [આ] એક તરેહનું હથિયાર; વાંકો

જમ્પ, ઝમ્પ.

જમ્પતા, સી નિરાંત; વિશ્રામ.

જમ્પલાવવું, ઝમ્પલાવવું.

જમ્પવું, ઝમ્પવું.

જમ્પાપાત, ઝમ્પાપાત.

જમ્પા જવું—તેડવું, જમ્પા જવું—તેડવું.

જમ્પીર, પુ એ નામનો છોડ; એક જાતનાં લીંછુ.

જમ્પુક પુ [સં] શિયાળ; ફેલું.

જમ્પુરો, પુ [ફા] એક જાતની નાની તોપ. ૨ ખાજગર રમત વખતે જે છોકરો, શિખવ્યા પ્રમાણે ખેલ તેવો રાખે છે તે. એ ખાજગરની રમતના સ્થળો ભેદ જાણે છે. "ખાજગરની ખાજ તે તો જમ્પુરો સહ જાણે જોને" (પ્રીતમ).

જમ્પુર—રો પુ ખીલા ફાડવાનું એક ઓળર.

જમ્પર, મોડું સંકટ; કમનસિખ. "કુદનારી કહે તે જમ્પર થયો" [ખાપુ].

જમ્, પુ [સં] જાત; કૃતેહ; એક ખીજને હસવી—નરમ પાડી—નીચું પાડી પોતે ઉપરવાડિયું થવું તે. લશ્કરમાં—વાદમાં જમ્ મેળવવો; વિજય. એ શબ્દ, અવતારી—પ્રતાપી—પરાક્રમી પુરુષોના નામની પૂર્વે જોડવામાં આવે છે. —'જમ્' અથવા 'જમ્ જમ્ રામ-મન્દ' એટલે જેણે મોટા મોટા જમ્ મેળવ્યા છે એવા રામચન્દ્ર. ૨ જાત થઈ હોય તેવી સ્થિતિ; કમ્પાણ. —'તારો જમ્ થજો.' ૩ 'જમ્ જમ્કાર'—જમાનદનો શબ્દ, —જાતનો પોકાર.

જમ્કામી, જાતની ઈચ્છાવાળો.

જમ્નતી, સી જે જે દિવસે અવતારી પુરુષોએ મોટા જમ્ મેળવ્યા હોય તે તે દિવસ. ૨ અવતારી પુરુષોની જન્મ તિથિ. ૩ પતાકા; ઝુપડો; ધળ.

જમ્મી, સી વિજય; કૃતેહ.

જમાનન્દ, પુ [સં] જમ્થી ઉપજેલો જે આનન્દ તે.

જમ્થી, વિ [સં] જમ્ મેળવનાર; કૃતેહમન્દ.

જમ્થ, વિ [સં] જાતાય તેવું.

જર, પુ [સં] રેશમ સાથે મેળી વણેલા સુનારૂપાના છેક જ પાતળા તાર તે; કસબ. ૨ એવું જે વજીતર તે. ૩ એવા વજીતરનો, પાંધડીનો જે છેડો તે; પાંડ; તોરો. ૪ પૈસો; નાણું; દોલત; સાનું—પછી રોકડ કે દાગીના. 'જર ચાહે સો કર', 'જર દેખી સુનવર ચળે', 'જર જોર ને જમીન એ કળિયાનાં મૂળ છે'.

જરકસી, વિ સુતરઉ અથવા રેશમી કપડાંપર જરન તાર સાથે વણાયેલું; જરકસખના છુદાં વેલ વગેરે પાંડેલાં હોય તેવું. —જરકસી જમે—ટોપી વગેરે.

જરકોસ, પુ તાંબા પિત્તળના ભેગવાળા—ખોટા જરની ખનાવટ. —જરકોસના જોડા, પિત્તળનાં પતરાં વગેરે.

જરજર—રિયું, વિ જીવું; છેક જ ધરડું થઈ ગયેલું; ખખ-ળી ગયેલું. ૨ કાંકાપુરી; ધસારા ધસાઈને તુટી—ખરી—નિકળી પડે તેવું થયેલું; છેક જ જીવું; કાણા કાણાવાળું.

જરજરિયાન, ન રોકડ ધન અને ધરેણાં.

જરજોખમ, ન જર અને ખીજનું જોખમ. ૨ સંભાળવી પડે એવી વસ્તુ (લાક્ષણિક).

જરકું, વિ ધરડું; "એવું જરકરૂપ જોઈ કલિવરડું. બોલ્યો ટૂંકાદર વાણી" [ગીરધર].

જરતોસ્તી, વિ જરતોસ્ત; પેગમ્બરના ખતાવેલા ધરમને માનનારા—પારસી લોક. [જરદ કિનારી.]

જરદ, વિ [ફા] પીળું. "લાલ લાલ તમ્બૂ, વાંકો જરદી, કસુખાના રડ્ડને ધોવાથી નીકળેલું પાણી.

જરદો, પુ [ફા] ખાવાનો પીળાસ પડતો તમ્બાકુ.

જરદોજ, પુ [ફા] રૂપા—સુનાનાં તારથી ભરતકામ કરનારા.

જરદોસ, કીનખાખ; કસબ વગેરે તે.

જરખ, પુ૦ [ફા૦] ભય; ધાક; દેહેશત (મોટપણ —સત્તાથી બતાવવામાં આવે તે).

જરથું, ફિ૦ અ૦ પચયું; અમમ થયું (ખોરાક).

જરા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઘડપણ; શુદાપો; વૃદ્ધાવસ્થા. ૨ સાપતી કાંચળી.

જરા, અ૦ થોડું; લગાર; કંઠથેક. ૨ થોડીવાર; જરા-વાર.—‘જરા ઉભો રેતી.’—જરાએ-કે, લગાર પણ; થોડુંએ. ૨ થોડીવાર પણ. જરાક—જરાએક.—થોડું; લગાર.

જરાદી, પુ૦ ચાંદીના તાર ઉપર સોનું ચડાવનાર મુસલ-માન કારીગર. [ગર્ભકાશ.

જરાયુ, ન૦ જે ચામડીમાં ગર્ભ રે છે તે; ઓર;

જરાયુજ, વિ૦ [સં૦ જરાયુ—ઓર] ઓરનો પડદો ફાડી નિકળે તે અથવા જેના નિકળ્યા પછી ઓર પડે તે—પ્રાણી, મનુષ્ય, પશુ.

જરાયેત, વિ૦ વરસાદના પાણીથી જેમાં પાક થાય છે તે જેને કુવા વગેરેના પાણીની મદદ નથી તેવી (જમીન); કોરાટ; આકાશિયા. જરાયત ને બાગાયત—કુવેતર.

જરિયાન, ન૦ સુનાં રૂપાંના તથા જડાવ ધરેણાં.

જરી—તું, વિ૦ કસબથી ભરેલું તે—જરીકામ.

જરી, અ૦ જરા.

જરીપટકો, પુ૦ પેશવાના સૈન્યનો જરીનો વાવરો. ૨ એક મોટી પદવીના લશ્કરી સરદારને કમરે બાંધવાનો જરીનો પટકો (પેશવાઈમાં).

જરીપુરાનાં, ન૦ જુનાં—ફાટાં તુટાં જરી કામનાં કપડાં તે.—કિનાબાળ, કિનારી વગેરે.

જરીફ, સ્ત્રી૦ [આ૦] જમીનની માપણી. જરીફ—ખડો; જમીનની માપણીની નોંધપોથી.

જરુંખો, ઝરુંખો.

જરુર, સ્ત્રી૦ [આ૦] કત્તાવના નજ ચાલે ને ચલાવ્યું તો તુકસાન થાય એવી કામતી જે હાલત તે; ધણીજ અગત; ગરજ. અ૦ ગમે તેમ કરીને; ખચીત; નહીં; ખાસુખા. [જોધયે તોવા વખત.

જરુરિયાત, સ્ત્રી૦ જરુરનું કામ. ૨ ગફલત ન કરવી

જરુર, જરજર.

જરો, પુ૦ જખમને ટાંકા મારનારો.

જલ, જળ; ઉદક; પાણી. ૨ ગામનો ગર્ભકાશ. ૩ ઝલ.

જલજ, ન૦ [સં૦] કમળ. ૨ શશ્વ. ૩ વાદળું; મેઘ.

જલજળ, લક્ષ્મી.

જલહ, પુ૦ [સં૦] ઘેરાએલું વાદળું; મેઘ.

જલહ, વિ૦ [ફા૦] ઉતાવળું; ઝટપટથી—ઝટઝટ કામ કરનારું; ચાલાક; દોડવાળું. ૨ તીખું; આકરા મિત્રજનું; ચડી જાય તેવું. ૩ તરત ને તરત અસર કરનારું. ‘આ દારુ જલહ છે.’

જલદી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ઉતાવળ; ઝપટ; તાકીદ. અ૦ ઝપટથી; ત્વરાથી.

જલદી, વિ૦ [સં૦ જલધિ] પન્દરની સંખ્યા.

જલધર, પુ૦ [સં૦] મેઘ; વર્ષાદ. જલધરમાળા—મેઘ—પકિત. ૨ છન્દ વિશેષ.

જલધિ, વિ૦ [સં૦] અબજ અથવા સો કરોડને એક લાખે ગુણવાથી જે સંખ્યા આવે તે.

જલધિ, પુ૦ [સં૦] સમુદ્ર; દરિયા. ૨ જ્યોતિષમાં ચાર સંખ્યાની સંજ્ઞા.

જલન, [જવલન] બળતું.

જલનિધિ, પુ૦ સમુદ્ર.

જલપતિ, પુ૦ વરુણ; સમુદ્રમાં મોટો; મહાસાગર.

જલેખી, સ્ત્રી૦ ચાર મોટાં પકવાન ફેવાય છે તેમાંનું એક—ખાખં, જેબર, લાડુ (કળીના) ને જલેખી. પરસુદીના લોટમાં ઘીનું માણુ દઈ માંહે દહીંનો અસર નાખી બાંધી મુકવા ને ત્રીજે દૃઢે તેને એક છેદવાળા લોટામાં ભરી ઘીભર્યા તાવડામાં ચકરડાં રૂપે પાડવી અને પછી દોડ તારી ચાસણી પાવી.

જલ્પ, પુ૦ શબ્દ; સ્વર; બોલવું. ‘સામું જોઈ અલ્પ, કાંઈ એક જલ્પ.’ [પ્રેમાનન્દ]. ૨ વાદનો એક પ્રકાર. ‘વાદ, જલ્પ ને વિતણડાં.’

જલ્પયું, ફિ૦ સ૦ બોલવું. ‘જૂઠી વાત ન જલ્પીએ.’ ૨ કલકલ કરવું [પક્ષીઓએ].

જલ્લદ, જલદ.

જલોદર, ન૦ [જળન્દર] પેટમાં થતો એક જાતનો રોગ, એથી પેટ મોડું દડા જેવું થઈ આવે છે.

જવ, પુ૦ [સં૦ યવ] એક જાતનું ધાન્ય. એના લોટના રોટલા થાય છે. એ પવિત્ર ગણાય છે ને હામ, તપણ, શ્રાદ્ધાદિક કર્મોમાં વપરાય છે.—એ ઓસડમાં કામ આવે છે. એના ધણી જાતના દારૂ થાય છે. ૨ એક જવની લગ્નમાર્ગ જેટલું જે માપ તે;—છ રાઇના દાણા જેટલું; ઇન્ડિયનો તીજો હિસ્સો.

જવ, અ૦ [હિં૦] જ્યારે—(કવિતામાં).

જવઈ, જવૈ.

જવખાર, પુ૦ જવના છોડવાની—કડાના પુલના ઝડાના લાકડાની રાખને ગાળવાથી જે ખાર પેદા થાય તે.

કડાના પુલના ઝડાની જે સીંગ—ખી તે—છન્દજવ.

જવન, [યવન] વેદધર્મથી ઉલટા ચાલનાર. ૨ ખાટકી.

જવનિકાંતગેત, ફૂ૦ વિ૦ જવનિકા—પડદો; પડદામાં રહીને બોલવું, વાજત વગાડવું વગેરે—નાટકમાં).

જવરઅવર, જવાર અવાર.

જવલગી, જ્યાંલગી.

જવલાં, ભાગ્યે; ગણ્યાં ગાંક્યાં. ૨ કોષ્ટક.

જવલે—દલે, અ૦ કોષ્ટક વખત; કદાચ; ક્યવિત.

જવલો, સ્ત્રીની ડોકનું ધરેણું. [વીરલો.

જવલો—દલો, ક્રાઇએકજ; ધણામાં જે એકાદો તે;

જવણું, કિં ૨૦ રોગ—વિકારથી ખરી ન પડતાં

કુલનું ઉગી—ખીલી રેતું અને ફળનું ફળી રેતું તે.

‘કાકડીને વેલે કાકડી જવતી નથી.’ ૨ માંયથી જવ

પેદા થવો. ‘માખીએ આસન મુક્યું હોય તે જવે છે.’

‘અધાર જવે છે’—માંયથી જવ પેદા થાય છે.

જવાં—જવામદ, પું જુવાન મરદ; હિમ્મત ને બળ-

વાળો પુરુષ; આહાદુર.

જવાં—જવામદી, આહાદુરી; પરાક્રમ.

જવાન, જુવાન.

જવાનપદ્ધી, પું જુવાન, સ્ત્રીરે ભરેલો—કદાવર અને છાતીવાળો માટીડો તે.

જવાની, જુવાની.

જવાખ, પું [ફાં] કાષ્ઠી કંઈ પુછ્યું—ક્યું હોય

તેને તે બાબત જે ફેરું—જણાવવું તે; ઉત્તર. સવાલ

ને જવાખ. ૨ આડતિયાના ઉપર લખેલા જે કાગળથી

નાણાં મળે—ભરાય તે. હુંડીમાં મુદત ભરી હોય છે

ને તે હુંડી કરાવનારને આપવામાં આવે છે તે જવાખ

બારોબાર લખાય છે. ‘જવાખ આપવા જવું’ એટલે મરી

જવું; ઈશ્વરને ત્યાં જવું. ‘જવાખ દેવો’ એટલે સામો

ઉત્તર દેવો; ટક્કર ઝીલવી; સામે થવું. ‘જવાખ દે

એવું’—અડીભીડીએ ખપમાં આવે એવું માણસ,

પદાર્થ વગેરે.

જવાખદાર, વિં [ફાં] જવાખ દેનાર; જેને માથે

જવાખ દેવાનું જોખમ હોય તે.

જવાખદારી, સ્ત્રી [ફાં] સવાલનો જવાખ વાળવાનું,

દેણું—ફરજ અદા કરવાનું, ભરોસાનું કામ બજાવવાનું

માથે લીધેલું હોય તે; જોખમ; જુમ્મો. ‘કેટલાક

વિદ્વાનો ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ માને છે, પણ જવતી

જવાખદારી માનતા નથી.’

જવાખી, વિં જવાખ લખ્યો હોય તેવી (હુંડી). ૨

પુછેલા સવાલના તરતના તરત જવાખ દઈ શકે તે;

‘હાજરજવાખી.’

જવાર અવાર, સ્ત્રી ધણીકવાર જવું આવવું તે. ‘તેની

તેને ત્યાં જવારઅવાર છે’—તેનું તેને ત્યાં ધણું જવું

આવવું થાય છે.

જવારા, પું નવરાતરમાં માતાના—કુમ્ભના—કળશના

ચોરા—એટલીપર છાટેલા અનાજના જે છોડવા ઉગી

નિકળે છે તે. ટોપલીમાં માટી ભરી તે ઉપર ભાત

ઘઉં નાખેથી પણ જવારા ઉગી નિકળે છે; જુવારા.

જવાસા—સો, પું ચૈતર વૈશાખમાં કાળી જમીનમાં

અથવા નદીયોને કાંઠે રેતીમાં થતા કાંટાવાળા એક

જાતના છોડવા. એ ચોમાસામાં સુકાઈ જાય છે.

જવાહીર—હર, નં [આં] હીરા માણેક વગેરે—

જડાય દાગીના, મોતી એવી બધી ચીજો તે.

જવાળી, સ્ત્રી જવના જેવા સુનાતા દાણાની જે

માળા તે.

જવી, વેગવાન.

જવું, કિં ૨૦ [સં ૦ યાન] પગે ચાલીને—વાહને

ચડીને એક જગેથી બીજી જગાએ પોંચાય તેમ

કરવું અથવા તેવું કરવાનો ઉલ્લેખ કરવો. ‘તેનો આજ

તણ વાગે આગળોટમાં બેસીને સુરત જવાનો વિચાર

છે.’ (જવાનું ઉલટું આવવું; એક ઠેકાણેથી જવું એટલે

ન્યાં જઈ પોંચવું ત્યાં આવવું કેવાય). ૨ પાસેથી

જવું—ખસતું થઈ રેવું; ખોવાવું; નાશ થવો. ‘કાલે

મારી પાંચ ચોપડીમાંની એક ગઈ; ‘આખર ગઈ’

૩ ગુજરવું; વટવું. ‘ખોલવું હોય તો ખોલી દે, મારે

વખત થઈ જશે.’ ૪ અન્દર પેસી રેવું; સમાવું; માવું.

—‘પૂરીમાં એછામાં એછું પાંચ શેર થી જશે.’

૫ આડે રસ્તે ઉતરી પડવું; ખરાય થવું. ‘તારો

છોકરો હાથથી જશે—વહી જશે.’—‘તે ઝેરી હવે છેક

ગઈ છે;’—‘તે કવિ હવે અભિમાનને ઘેર ગયો છે.’ ૬

વાત બનવી; અથડાત કામ થવું (ધણું કરીને નજ-

રચૂકથી).—‘મારાથી ખોલાઈ તો થયું, હવે જે

થનાર હોય તે થાઓ.’ ૭ બાદ થવું. ‘સવાપાંચમાંથી

અડી જશે તારે પોણાતણ રેશે.’ ૮ ગુણ—શક્તિ

ખોવી. —અફૂ જવું. —‘તે એસડનો ગુણ જતો રહ્યો

છે;’—‘મન્દવાડથી તે ધણેનાળજો થઈ ગયો છે;’—‘તેનો

હાથ મોચાઈ ગયો છે.’ ૯ એકપરથી બીજાપર ખેસવું—

કાઠની પજવાડે જવું. —‘હવે તેનું દીલ પૈસા તરફ ગયું

છે;’—‘તેની નજર જમવાપર ગઈ છે.’ ૧૦ વચન

તોડાવું—સુકાવું. —‘શું મારું પણ જશે?’ ૧૧ ગુલ

થવું; ન દેખાવું. —‘દીવો ગયો.’ ૧૨ સ્ત્રી સાથે સોખત

કરવી. —‘ન્યાંસુધી એસડ ખાવું ત્યાંસુધી ઘેરી પાસ

જવું નહિ.’ ૧૩ નકારા છન્દથી ધરબાર છોડી દેવાં.

—‘પેલી વાણીયેણ મુસલમાન સાથે નિકળી ગઈ છે.’ ૧૪

કિયાનું ભરી રાખવું બતાવે છે. ‘એસડ લથો

જજે; જેમ જેમ જોઈશ તેમ તેમ હું તને ખરચવાને

આપતો જઈશ.’ ૧૫ આઈ પ્રત્યયવાળા ધાતુઓ સાથે

જોડાય છે. —‘તે કરી દૂર લઈ જા, નહિ તો સઘળી

મારાથી ખવાઈ જશે.’ ૧૬ નક્કી કરવું, બજાવવું

એ અર્થમાં આસારૂપે વપરાય છે. —‘રૂપિયા લઈ ગયાને

ઘણા દાડા થયા છે માટે હવે તે પાછા આપી

જા.’ **જવાનું**—નુકસાન થવાનું. ‘તારે ગમે ને કરતી—

હું તો કેવાનો ધણી, બાકી મારું શું જવાનું છે?’

‘મારે થોડી જ દરકાર છે.’ અર્થ તે ગયું, —‘ગઈ ગુજરી

તે પાછી બનતી નથી.’ **જવા ખેસવું**—જવાની

તૈયારી થવી—જતું રેવું. 'તેતું' હવે સરવસ જવા એકું છે. જતું જ્યારે સદાયકારી ક્રિયા બતાવે છે ત્યારે તેમાં ઉતાવળનો અર્થ રહેો હોય છે. 'જતું કરવું'—અથ તેમ કરવું—દીસતું રે તેમ કરવું. 'જતું રેવું'—પાસેથી ચાલી જવું. ૨ ખાવાતું. જતું—જનાર. જતું મૂકવું—છોડી દેવું. 'હાથ આવેલા ચોરને જતો મૂકશો નહિ.' જઈ ચડવું—અકસ્માતનો અર્થ બતાવે છે. જઈ પડવું—શુદ્ધિપૂર્વક જવાનો અર્થ બતાવે છે. જઈ બેસવું—ભૂલથી જતું એવો અર્થ બતાવે છે. જઈ રેવું—એક સ્થળમાંથી નિવાસ બદલવો. 'જતાના જાનેયા ને વળતાના માંડવિયા; 'આપું સમાય પછુ ગયું ન સમાય'. (આ ધાતુ અનિયમિત છે.)

જવેર, જવાહીર; ઝવેર; રત્ન.

જવેરાત, નં જવાહીર; જડાવ દાગીના.

જવેરી, ઝવેરી.

જવૈ, સીં એક જાતનો છોડ—એનાં બરુ, સરિયા—ભાલા થાય છે.

જશ, પુ [યશ] મોટું—અધર કામ કરેથી લોકમાં જે કીર્તિ આપરુ મળે છે તે; વખાણ. ૨ લોકમાં તારીફ થાય તેવી રીતે કાંઈ કામ પાર પાડવું—કામનું શેવટ આવવું તે. 'તેના કરમમાં જશ છે.'

જશન,—પારસીઓનો એક તેહેવાર.

જસત, નં કૂલે અને સીસું એ બે મુખ્ય અને બીજી કેટલીક હલકી ધાતુની બનેલી જે મિશ્ર ધાતુ તે.

જમાં સીસાનો ભાગ ધણો હોય તે હલકું જસત કેવાય.

જસતા, હાથા.

જસતી,—હલકું રૂપું—ભેગવાળું.

જસાં, જેવાં. 'પગ આંગળાં વળમાં ચપ્પાણી જસાં રે હોલ'. (કવિતામાં). જસું—જેવું.

જહાં, જે ઠેકાણે; જ્યાં.

જહાંગીર, પુ [શાં] દુનિયાનો જીતનાર.

જહાંગીરી, વિં બુલ્લી રાજનીતિ; કુલ મુખસારીની, નિરકુલ રાજસત્તા.

જહાંગઝા, વિં [શાં] દુનિયાનું સંરક્ષણ કરનાર; એ ખિતાબ રાજ અમીરને ખોલાવતી—લખતી વેળા વપરાય છે.

જહાજ, પું દરિયામાં સફર કરનારું મોટું વાણ, એનાપર આગલા વખતમાં તોપો પછુ ગોઠવવામાં આવતી હતી ખરી. [જહાન.]

જહાન, સીં [શાં] દુનિયાં.—'આ જહાન ને પેલી

જહાનમ, નં [આં] નરકકુડ; દાગમ.

જહીં, અં જે ઠેકાણે; જ્યાં.

જહું, ધૂળ.

જળ, નં [સં જહ] પાણી; ઉદક; નીર. 'જળ

જરું; ક્ષાંતિનો સમય; રાત્રીના સર્વ ઉર્ધ્વો અથ તે સમય. 'જળ મૂકવું—લેવું,' ન કરના—ન ખોલવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી તે. [જવડો.]

જળકીડા, પું પાણીથી થતો અથવા પાણીમાં રે તે જળકુંડું, નં ચન્દ્ર અથવા સૂર્યના ગિરમતી ચાર પાસ કરતું જે કુંડાળું થાય છે તે. ચન્દ્રની આસપાસ ઉજળું કુંડાળું વાદળાંમાંથી પાણી ટપકેવાથી અને તેમાં ફિરણ પડ્યાથી થાય છે.

જળકુકડી, સીં પાણીમાંનાં જીવડાં ખાધને જીવડું એક પક્ષી; એક જળચર પક્ષી.

જળકીડા, સીં પાણીમાં કીડા—રમત કરવી તે. નાના પ્રકારે તરવું—નાવું—હોડી ચલાવવાની સરત બકવી વગેરે.

જળચક્કી, સીં પાણીના જોરથી ફરતી ચક્કી—ધડી.

જળચર, નં [જલચર] પાણીમાં રેનારું પ્રાણી.

જળજળ, પું પાણીમાંનાં જળજન્ત.

જળજળ, [જુવાં જળજળિયા]. "જળજળાં લોચન જુવે અરુપર, માથે બાંધ્યું ફાટું ચીથરં." [છાંડો.]

જળજળેયુવો, પું નદીના કિનારાપર થતો એક જાતનો

જળજળિયું, નં આંખમાં પાણી ભરાઈ—ઝરી આવવું તે; આંસુ પડવાની તૈયારી થવી તે. ૨ દિનાન્ત; જળજળું.

જળતરજ, પું [જલતરજ] પાણીનો તરજ—ધોડા—માનો; પાણીની લેહેર. ૨ કાચના પ્યાલાઓમાં પાણી ભરીને બે ધાતુની સળિયે પ્યાલા વગાડી તેમાંથી રાગ ફાડવો તે. એ પ્યાલા એમનાંએમ અથવા કાંઈના ગાણાની સાથે સૂર તાલમાં વગાડવામાં આવે છે.

જળહાહ, પું મુડદાને પાણીમાં નાખી ઘઈ તેમાંના જીવોથી તે ખવાઈ જાય તેવું કરવું તે.

જળન્દર, નં [જલોદર] પાણી ભરાયાથી પેટ મોટું થયું હોય તે રોગ.

જળપર્યટન, નં સમુદ્રની મુસાફરી.

જળપાત્ર, નં પાણી પીવાનું વાસણ; ઘોટો.

જળપાન, નં પાણી પીવું તે. હિાય તેવું.

જળમય, વિં પાણીથી વિટલાયલું; પાણી ફરી વળ્યું

જળમાણસ, નં પાણીમાં રેતું વૈંતિયું માણસ. પાતાળમાં વૈંતવૈંત જેટલાં પછુ બાકી શુદ્ધ માણસના આકારનાં પ્રાણીઓ વસે છે એવું લોકો માને છે. (કલ્પના). કે છે કે ધણીવાર કુવા વાવ ખોદતાં એવાં પ્રાણીઓ નિકળેલાં અને પછી થોડીવાર જીવેલાં માલમ પડેલાં છે.

જળચન્દ્ર, નં રેંટ; પાણી ફાડવાનો સાંચો.

જળયાત્રા, સીં સમુદ્રની મુસાફરી. ૨ ડુખી ત્રસ્તું. (લાક્ષણિક).

જળયાન, નં વાણ; હોડી; નૌકા વગેરે નદી કે સમુદ્રમાં ફરનારી વાહન.

જાન્યમાર્ગ, પુઠ પાણીનો સ્ત્રોત; વાણુમાં બેસી જવાય એવો જે દરીયાનો સ્ત્રોત તે; તરી. (એનું ઉલટું પગ સ્ત્રોત અથવા ખુશકી).

જળવાસો, જવાસો.

જળવું, કિંઠ અઠ [સંઠ જવલનિ] બળવું એ શબ્દ બળવાના પર્વાય દાખલ સાધારણ વેવારમાં વપરાતો નથી—ધિકારમાં જ્યાં 'બળો તે' એમ વપરાય છે, ત્યાં 'જળો તે' એમ વપરાય છે ખરું. બળવું જળવું એટલે બળવું ને ક્ષણિક ગયલું.

જળશાઈ, વિઠ પાણીમાં કુખાડેલું હોય તેવું. 'સંન્યાસીને જળશાઈ કહ્યા.' ૨ **સીઠ** પાણીમાંની સીવાળ.

જળપ, નઠ મરડો થવાથી ઝાડમાં જે ધોળો ચીકણો પદાર્થ નીકળે છે તે.

જળસમાધિ, સીઠ સંન્યાસીઓને મૃત્યુ જમનાના સફૂમ આગળ મરણ પછી જળમાં પધરાવે છે તે. ૨ પાણીમાં કુખી મરતું તે (બંધ).

જળહળવું, કિંઠ પ્રકાશવું. ધણું તેજસ્વી; પ્રકાશનો પ્રવાહ વેતો જણાય તેવું. 'જળહળ જ્યોત ઉલોત.' (વક્ત્ર)

જળાધારી, સીઠ પથર—ધાતુ વગેરેનો ઘાટ જેમાં શિવલિંગ બેસાડવામાં આવે છે તે. 'જળાધારી વિનાનું લિંગ હોય જ નહિ.'

જળાપો, પુઠ બળાપો; દુઃખ. ૨ અદેખાઈ; અરીસા.

જળાભાસ, પુઠ પાણી છે એવું ખોટું દેખાતું તે. ૨ મુગળ.

જળાશય, પુઠ [સંઠ જલાશય] જ્યાં પાણી હોય તે. ટુકાણું—કુવો, વાવ, તળાવ, સરોવર, કુણ, નદી, સાગર. (પણ નાનાં નાનાં જળના સ્થાનો માટે ખાસ વપરાય છે.)

જળો, સીઠ [જલકા] એક જાતનો કાદવ—કળમાં રેતો જીવડો. નહારે લોહી સુસાડી લેવા સારું વેદ એ જન્તુને દરદ ઉપર મુકે છે. એ શબ્દ અનેકવચનમાં જ વપરાય છે. જળો મુકવી—મુકાવતી કેવાય છે. ૨ એક જાતના વેલા.

જળેયું, નઠ ચુમકું મટી ગયા પછી જે ચાકું રે છે તે. ૨ બે પીઠપર પાટિયાં જડે છે તેની તડ પુરવા સારું લાકડાનું જે ખપાટિયું (ચીપ) જડવામાં આવે છે તે; પાટિયાંના—લોડાંના ભાગેલા ભાગને લોડાંની પાટીના જે કકડાથી જડી લેવા તે.

જંબવું—ખીલેવું, જંખાં દર્શન કરવાં; થોડુંધણું જંખ લેવું. [જર કરી લેવી તે.

જંખી, સીઠ જંખાં દર્શન કરવાં તે; થોડીધણી ન.

જંખું, વિઠ બરોબર—સાફ—પુદ્ધું ન દેખાતું હોય તેવું.—મારી આંખે જંખું દેખાય છે; 'પાણીનો રજૂ જંખો પડી ગયો.' ૨ હાર—શરમથી શીકું પડી ગયું

હોય તેવું; ઉતરી ગયલા મોડાનું.—'સભામાં વાદ કરતાં તે બચારો જંખો પડી ગયો.'

જંગ, જંધ.

જંગડ, વિઠ મૂલ આપેલું—લિધેલું નહિ—સોદો કરેલો નહિ, પણ જોવા—રાખવા આપેલું હોય તેવું.—જંગડ-માલ પાછો અપાય લેવાય. કિંમત નક્કી કરી રાખેલો તે જંગડ—મુદત પછી વેચાયું સહી થાય. ૨ બહુ મોટો અવાજ કરવો. "જંગડ જંગડ દુંદુલિ વાગે."

જંગલો, પુઠ ગોરી ચામડીનો ટોપીવાળો. ૨ જંગલી.

જંગી, પુઠ મોટો ઢોલ.

જંધ, સીઠ [સંઠ જંધુ] કમરનું કાઠું અને પગનો નળો એ બેની વચ્ચેનો—પેટની નીચેનો અને છુંટણની ઉપરનો જે જડો માંસવાળો ભાગ તે. 'જંધનાં થોળાં'—જંધના થાપા એટલે જંધની ઉપરનો માંસવાળો જડો ચપટો ભાગ. 'જંધ ઉઘાડી કરવી—ઉઘાડવી' એટલે પોતાનું (અથવા પોતાના મિત્ર સગાદિનું) કલક,—દોષ,—નજીસ વાત—ગુણ છિદ્ર પોતે જરૂરે તે.

જંધિયો, પુઠ જંધ ને ગાંડ દૃઢાય તેટલું અને તજ્જ બેસતું આવતું એવું સીવેલું વસ્ત્ર તે; તજ્જિયો.

જંધુ, નઠ [સંઠ જંધુ] કાળું પણ માંયથી લાલ સુરખી મારતું એક જાતનું ફળ. 'જંધુઓ રજૂ.'

જંધુડી, સીઠ બાળક છોકરાનું હાથમાં ઝાલી રાખવાનું હાંથીદાંત—લાકડાનું રમકડું; ધાવણી. એ સુડી જેટલું અથવા જરા વધારે લાંબું ને બે છેડેથી ગોળ નાના દડા જેવું હોય છે. ૨ જંધુફળ આવતાં હોય તે ઝાડ.

જંધુડો, પુઠ જંધુડી (૨ જ અર્થમાં). 'જંધુડે જંધુજ મા ખીજલ જંધુડે જંધુજ મા; જંધુડે જંધુ તે જંધુ ખાઈશ મા ભરવાડિયા.'

જમ્બૂનદવતી, વિઠ સોનાના જેવી.

જં, અઠ જે ટુકાણે; જે જંગાએ.

જંલગી—સુધી, અઠ જંગા—વખતની હદ બતાવે છે. 'જંલગી ચલાય તેટલું ચાલજે,' 'જંસુધી પાંચ વાગે તાંસુધી તાંધી તું જરા આધો ખસીશ નહિ.'

જ આપ, સીઠ જરૂં ને આવતું તે.

જઈ, સીઠ [સંઠ જાતિ:—તી] એક જાતના ખુશખો-દાર ધુલની વેલ—અથવા તેનું ધુલ. એને જ મળતી એક ખીણ જાત છે તે જુલું કેવાય છે. ૨ જાંધી; દિકરી છોકરી. 'માડી જાંધી.' "આહિરડામાં ઉછરી ગોપ તણી તું જાંધી."

જાકડો, જાણતી સાવરણી.

જાકવું, મોંધવું; સોંપવું; જાકી જાકીને ફેડવું.

જાગ, [યાગ] જગન. ૨ સાતા; રન્યાદે.

જાગું, વિઠ બીધમાં ન હોય તેવું. ૨ હોશિયાર; ખબર-દાર; સાવધ. ૩ તરત પારખું બતાવી દે તેવું; હજુરા હજુર. 'જાગતી દેવી, જાગતો હરમાન' ધું

અગતું—ભેત—ધ, વિં તરત પારખું ખતાવે તેવું.—
દેવ, દેવી. ૨ તરત ફળ આપે—શુભ કરે તેવું.—કામ,
મન્ન, ઓસડ. ૩ ઊંધતું ન હોય તે. ૪ હોશિયાર; સાવધ.

અગમયું, ખેતું.

અગરણું, નં અગતું તે. ૨ અગિયારસ, જન્માષ્ટમી,
શિવરાત્રિ વગેરે પુણ્યતથિયે ભૂખ્યાં રૂઈ આખી રાત
નગતાં પ્રભુભજન કરવું તે.

અગરુત, વિં [અગ્રુત] અગતું; ઊંધતું ન હોય તે.
૨ સાવધ; હોશિયાર.

અગરુતી, સ્ત્રી [અગ્રુતિ] અગતાપણું. ૨ સાવધપણું.
૩ હોશિયારી.

અગતું, કિં અં ન ઊંધતું; ન સુતું. ૨ ઊંધમાંથી—
ઊંધી ઉઠતું. ૩ હોશિયાર—સાવધ થતું—રેતું. ૪
ધ્યાનવન્નુ—પૌતાનાં કામપર તત્પર થતું. ૫ અજ્ઞાન
ટાળી જ્ઞાન પામતું. ૬ જાનું તે પાણું તાણું થતું—
'સુધિ ગયલી વાત પાછી નભી છે.' 'અગતો દાડો'
એટલે આપાદિતો સમય.

અગીર, સ્ત્રી [શાં] લશ્કર રાખવાના અને એવા
બીજા કોઈ ખરચ કરવાના બદલામાં સરદાર વગેરેને
સરકાર જે જમીન—ગામો આપે છે તે. ૨ દેવપૂજનો
ખરચ ચાલ્યો નય તેને અર્થે જે ગામ વગેરે આપવામાં
આવે છે તે; વર્ણસન; ઈનામ. **અગીર—કોઈ** પણ
રીતનાં થતાં કામને બદલે છે ને ઈનામ તો થયલા
કામને બદલે છે. **અગીરની** પેદાશમાંથી કેટલોક ખરચ
કરવાની સરકાર ફરજ પાડે છે ને ઈનામમાંથી ખરચ
કરવાને સરકાર ફરજ પાડી શકતી નથી.

અગીરદાર, પું જેને અગીર હોય—મળી હોય તે ધણી.

અગ્રુત, વિં [સં] અગરુત.

અગ્રુતિ, અગરુતી.

અમદવસ્થા, સ્ત્રી [સં] અગતી દાલત; સર્વ વસ્તુનું
જ્ઞાન—જ્ઞાન થતું હોય તે અવસ્થા.

અચ, દુઃખ; પીડા; ત્રાસ.

અચક, વિં [યાચક] માગનાર; ભીખ માંગનાર; ભિક્ષુક.

અચના, સ્ત્રી [યાચના] માગતું તે; ભીખ માગવી
તે; ભિક્ષુકી.

અચતું, કિં સં માંગતું; ભિખતું; ભીખ માંગવી.

અચાવેડા, પું અચાપણું.

અચીક, અચક.

અચું, વિં સામાને ચીડ ચડે—કષ્ટદાળો આવે તેવી રીતે
કરગરી કાલાવાલા કરી અને એમ કરતાં આડું
અવળું સમજવી કામ ફાડી લેનાર; ધારતું પાર પાડે
તારેજ ખ્વાલ—કેડા મુકે, બાકી ત્યાંસુધી પગે હાથે
લાગે તે. નયો, નયી, નયું (માણસને લાગે છે).
નયું વેળાએ કામને પણ લાગે છે.

અચોર, નં કાંકરી અને ખનીજ પદાર્થવાળી જમીન.
અજમ, સ્ત્રી નીચે—ભાંયપર પાથરી બેસવાનું લાઠ્યું
પેળું જાડું રફીત પટાદાર કપડું; સેતરજી.

અજરમાન, વિં [અજવદ્યમાન—પ્રકાશિત—પ્રતા-
પી] અગતું; પસ્તાવાળું; તરત પારખું દેનારું.—(દેવ,
દેવી વગેરે). ૨ આકરા મિળજનું; કરડું; ગફલતમાં ન
રેતાં ગફલત કરનારને ધમકાવી નાખે તે (માણસ).
૩ પરાક્રમી; પ્રતાપી. ૪ ભલકા—દબદબાથી ભરેલું.
૫ મદાભારત જેવું વધી ગયલું (કામ).

અજરિયું, ઘઉંનો પોંખ ને ખાંડ એનું બને છે.

અજરું, વિં બચારું; પામર. "અજરો છવ જુગત
થું કરે, પ્રકૃતિ પાપિણી પૂઠે કરે" (અખો).

અજરું—૩, નં તાજખાનું; પાવખાનું; સજડાસ; સન્ધાસ.

અજુલમાન, [અજવદ્યમાન] **અજરમાન.** "તે
કરે સોમવલ્લીનાં પાન, તેજેશ્વરી ત્રપિ અજુલમાન"
(પ્રેમાનન્દ).

અજુળી, વિં અજવદ્યમાન; પ્રકાશિત.

જાટ, પું રજપુતની એક જાત. સ્ત્રી બકરાના વાળ.

જાડ, જાડાપણું.

જાડાઈ, સ્ત્રી જાડાપણું.

જાડું, વિં [જડ—જડય ઉપરથી] અડ્ડે ભરેલું; લોહી
માંસવાળું; ટુલેલું—પછી મજબુત કે પોતું (માણસ).
૨ જળવાળું; માંય ભરેલું—સફીન—ભારે હોય તેવું;
(લાકડું). ૩ ઘટ; ભરેલા કુમાસનું; (કપડું). ૪ કઠૂણ
થઈ ગયલું; (જાડું જોડું, ફળની જાલ વગેરે). ૫ પ્રવાહી
પણ ઘણી ચિકાસવાળું (દૂધ શિખરડ વગેરે). ૬ ખોખરું;
ભરેલું; (ખોલતું. જાડા અવાજ). ૭ (લાક્ષણિક)
જલદીથી સમજે નહિ—શિખે નહિ તે; સમજશકિતની
કળી ખિડાયલી રૂઈ હોય તેવું; (જાડી જુદી).

જાણુ, સ્ત્રી [જ્ઞાન] જાણતું તે. ૨ ખપર; માહિતી.
'જાણુપિછાન'—માહિતી; ઓળખાણ. વિં જ્ઞાની;
માહિતગાર.

જાણુહાર—રેડા, જાણુનારો.

જાણુપુરુષ, ઘણું ઘણું જાણુનારો; સમજુ; ચતુર.

જાણુભેદ, પું અન્દરથી જાણતો પણ બારથી છુપાવનારો;
ગુપ્ત—જાની વાતને જાણુનારો.

જાણુવામાં—જુયામાં—જુયામેળો, અં જેટલી જાણ
છે તે ઉપરથી—તે પરમાણુ—તેને સુમારે.

જાણું, કિં સં [સં જ્ઞા—જાણું] જોઈ—સાંભળી
—સુંઘી—સવાદ લઈ—અડકાને હરકોઈ ચીજ વિષે
તે શું છે—તે કેવી છે—તેની શી ખાસિયત છે
વગેરે સમજવું; જ્ઞાન પામવું. ૨ ઘણા દાડાને લીધે
વિસરી ગયલું પાણું સમ્ભારતું; પિચાનવું. ૩ કમ્બલ
કરવું; વિસરી ન જવું; માનવું. 'ઉપકાર જાણુવે.'

કાણુ ભણે તેણે શું કાણું કીધું હશે એટલે કહેનારો તો નથી બહુતો. વળી કાણુ ભણે એટલે કોને ભણવાની દરકાર છે? હશે. ગમે તેમ હોતી.

ભાષ્યભેદ-બુલ-સમલ, અં. ખાતરી થયા છતાં, પૂરું માન છતાં; ધરદાથી; નક્કી વિચાર કરીને.

ભાષ્યતું, વિં. ભણવાળું. ૨ વિદ્યા કુશર શિષ્યેલું. ૩ હોશિયાર; કાવિલ. કહેવત:-ભણીતો ચોર ધર ધાલે; ભણીતો કોઠડો કોડીતો.

ભણે-ભણે, અં. આમ હોયતી શું, આમ ધારિયે કે, સમભયે કે, એવા અર્થ રાખે છે. એ ઉત્પ્રેક્ષા દેખાડનારો શબ્દ છે-ભણે કે પૂનેમનો ચન્દ્ર જ પ્રકાશી રહ્યો હોયતી શું તેવી તે આ પોતે શોભીને ધરને શોભાવે છે. ભણે તે કામ કાલે કરવું હોય તો ન ચાલે?

ભણે(-ણે) અભણે(-ણે) ૦ અં. ભૂલચૂકમાં. બરાબર સમજ્યા વગર.

જાત, સ્ત્રી. ૦ [જાત] દેશ ધર્મ ઉપરથી લોકના જે જુદા-જુદા વર્ગ બન્યાયલા તેમાંનો એકેક. બર્જાશી, ગુજરાતી, એ, પ્રાંત દેશ ઉપરથી લોકની જાત; હિન્દુ, મુસલમાન, ક્રિશ્ચિય એ ધર્મ ઉપરથી જાત; સુધાર, હુદાર, મોચી એ કર્મ ઉપરથી જાત. ગુણુ કર્મ ઉપરથી:-બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય ને શૂદ્ર. ૨ ૩૫ રૂડા ખાસિયત ઉપરથી વસ્તુઓના જે જુદા જુદા જથ્થા બન્યાયલા તેમાંનો એકેક અથવા એ એકેકના પાછા નાના નાના વર્ગો કરેલા તેમાંનો પાછો એકેક. ૩ જન્મ સ્વભાવ, અસલ ખાસિયત. ૪ તુકમ; બીજ: આપતી જાત.-વળી તું તારી જાતપર ગયો? ૫ શરીર; તન; બદન. ૬ પોતાનું શરીર; પોતે-આપણે નહારો તો આપણી જાતને બારે પડીશું તેમાં તેઓના આપતું શું જાય છે? આપણી જાતને-આપણને-પોતાને. જાતે-પોતે (તમે જાતે આવજો). જાતે ને જીવે-એકલું; એક પોતે જ (કુટુમ્બમાં બીજું કોઈ નથી). જાતે-જાતતું, તે જાતે બ્રાહ્મણ છે. 'જાત વના જાત ન પડે.' જાત ચોરવી-શરીરને જરા પણુ શ્રમ ન થાય એવી રીતે કામ કરવું; આજણુ મેસી રહેવું. જાતેજાત જુદા કરવી-પદાર્થો જુદા પાડવા. જાત વેચીને પુરું કરવું-ગમે તે જોખમે પોતાનું દેવું પતાવવું. જાત કળત જોવી-માખાપ કેવા કુળ સ્વભાવના છે તે તપાસવું. જાત તોડવી-ખૂળ મહેનત કરવી. જાત ભોળવી-પોતાનો વણુશ્રમ ધર્મ બગાડવો. જાતનું અડધું-નબળી શરીર પ્રકૃતિ.

કહેવત: જાત (ગુણ સ્વભાવ) જણાય પણુ મન ન જણાય. જાત તે જાત ને કળત તે કળત. જાત (સ્વભાવ) જોઈએ વસીને ને સોનું જોઈએ કસીને. જાત (વર્ણ) જાતને ખાય. જાત (ગુણ સ્વભાવ)

ઉપર જાત (સંસ્કાર) પડે, કાંબલી ઉપર બીજું ન પડે. રંગવાના કાપડથી જાત સારી લીસી હોય તો તે ઉપર છાપ પડે, પણુ કાંબલી કાલી ખરખરચડી તેથી તેના ઉપર બીજું ન છાપાય-તે ઉપરથી લક્ષણ કે માણસ સ્વભાવે સારો હોય તો તેના ઉપર સારા સંસ્કાર પડે; નહારો સ્વભાવના માણસ ઉપર સંસ્કાર ન પડે. જાત જાતના દેખી, જાત જાતનું જોઈ. વિપત્તિમાં જાતની કસોટી થાય. એ જીવનું મોતી તે જાતવાન.

"જાત જાતનો વેરી, તે જાત જાતને ખાય; જાત બ્રાહ્મણને કૃતરો, દેખ દેખ ધુરકાય."
"પંડયો પાડો ને કૃતરો, ત્રણે જાતના દેખી; નાગર, કામડ ને કુકડો, એ ત્રણે જાતનાં હોંશી."
"જોઇ વોહરીએ જાત, જાતે જોખો લાગે નહિ; પડી પટેળો જાત, ફાટે પણુ શીટે નહિ."
"જાતે જાતને જાતે હાડે કાંદર."

જાત, વિં. ૦ [સં.] ઉપન-પેદા થયલું. જલજાત (કમળ), જાતપક્ષ (પક્ષી) ને જાતહર્ષ (મનુષ્ય) ૦ જાતક, પુ. ૦ [સં.] નવું જન્મેલું બાળક; જાતીયનો એક મન્ય; યાત્રક.

જાતકમાઈ, સ્ત્રી. ૦ પોતાની મહેનતથી ધન વગેરેનો જે સંગ્રહ કરવો તે.

જાતકર્મ, નં. ૦ [સં.] સોળ સંસ્કારમાંનો એક-તરતના જન્મેલા બચ્ચાને તેની નાળ વધેરવાની અગાઉ સુનાને ચમચેવતી ઘી આપવું તે.

જાતકાંચદો, પુ. ૦ પોતપોતાના સમાજનો નિયમ.

જાતજમાત, સ્ત્રી. ૦ [અં.] જાતજાત; અમુક વર્ણના લોકો; પંથ.

જાતખુદિ, સ્ત્રી. ૦ જન્મથી જ અક્ષલવાળો; હોશિયાર, કાવિલ.

જાતભાઈ, પુ. ૦ તેજ જાતનો જે પુરુષ તે; નાતીલો.

જાતચુચરકો, પુ. ૦ પોતાના જમીન આપવા તે.

જાતરા, જાતરા.

જાતરુપ, વિં. ૦ [સં.] સુંદર, ચલકતું. નં. ૦ સોનું.

જાતવન્ત, જાતવાન.

જાતવાન, વિં. ૦ જોમાં વીધું-બીજનું (ધોડો). ૨ સારા કુળનું; કુલીન; મોટાં ખાનદાનનું; આબરહાર- (માણસ). ૩ સરસ; રૂડા ગુણ ધરાવતું; જોયી કિસમનું.

જાતવેદસ, પુ. ૦ [સં.] અગ્નિ.

જાતિ, સ્ત્રી. ૦ [સં.] વર્ણ; વર્ગ; ગાતિ; જથ્થો; કામ જમાત. ૨ કુળ; વંશ. ૩ સરખો આંકડો (અણિત-મા). જાત શબ્દ જોવો.

જાતિધર્મ, પુ. ૦ પોતાનો વર્ણ કે આશ્રમ કે ન્યાતનો જે ધર્મ હોય તે.

અતિભેદ, પુ. આંપણ એક જાતના નહિ પણ જુદી જુદી જાતના છે એવો જે ભેદ-અંતર રાખવો તે.

અતિભ્રષ્ટ, વિ. જાતના આચારથી ભ્રષ્ટ થયેલું. પતિત. જાતખાહર તે. અતિભ્રંશ.

અતિમીમાંસા, સ્ત્રી. વર્ષ, કુળ, જ્ઞાતિ કે આશ્રમ ધર્મ સંબંધી ગવેષણા તે.

અતિલક્ષણ, ન. બ્રાહ્મણ વગેરેનાં જે ચિહ્નનો હોય તે.

અતિવાચક, વિ. [સં.] કાંઈ જાતને લગતું; વર્ણાય.

અતિવેર, ન. સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થયેલી દુરમનાઈ; કુદરતી વેર.

અતિવેપાર, વ્યવહાર-વહેવપાર, પુ. જાત જાતનો જે જુદો જુદો વેપાર તે, એક જાતે બીજી જાત જોડે ખાવા પીવાનો વહેવાર રાખવો તે.

અતિસ્મરણ, ના. ન. [સં.] પૂર્વ જન્મનું જ્ઞાન.

અતિ સ્મરણપણ.

અતિસ્વભાવ, પુ. [સં.] જાતનો સ્વભાવ, ૨ જન્મનો જે સ્વભાવ તે, ૩ ખાસ ગુણ.

અતીય, વિ. [સં.] જાત સમ્બંધી. અતીલું. સ્વ-જાતીય-પોતાની જાતનું અને વિજાતીય-જુદી જાતનું.

જાતે, અ. પાતે; ન્યાતે; સ્વભાવે.

જાત્યન્ધ, વિ. [સં.] જન્મથી આંધળું હોય તે. જન્માંધ.

જાત્યજિજ્ઞાસ, ન. [સં.] પોતાપોતાની જાતનું જે અજિજ્ઞાસ તે.

જાત્રા, સ્ત્રી. [સં.] યાત્રા સ્થાન પૂર્ણ ધર્મદાન કરવાને માટે પવિત્ર સ્થળોએ જવું—જર્ષ કરવું તે; પવિત્ર તીર્થ—ક્ષેત્રમાં જર્ષ કૌર, તીર્થસ્નાન, દેવદર્શન, બ્રાહ્મણ જોજન વગેરે જે કર્મ કરવાં તે; જે જે દેવતાના જે જે નિયમિત દિવસ હોય તે તે દિવસે તે તે સ્થાને ભક્તજનોએ દર્શન કરવાને જવું તે. ૨ એવે દાહડે દેવ મહાપુરુષ નિમિત્ત જે મોટો સમારમ્ભ થાય છે તે. ૩ એવે દાહડે જે મોટો મેળો ભરાય તે.

જાત્રાણુ, વિ. જાત્રા કરવા જનાર.

જાથુ-ક, અ. હમ્મેશ રહે-ચાલ્યાં કરે તેમ. જાથુ - કનું-હમ્મેશનું ચાલ્યાં-નાચ્યાં કરે તેવું.

જાહ, સ્ત્રી. [કાં.] યાદ, ખબર, સ્મરણ.

જાહણી-રણી, સ્ત્રી. વરની જાનમાં વરની તરફથી ગયેલી જે જાં તે.

જાહરીઉં-યું, ન. ધઉના પોંખ ખાંડી, ગોળ, ઘી નાંખી કરેલો પદાર્થ; લાપસી.

જાહરેતું કાપડું, ન. કન્યાને પરણાવતાં જે ધોણું રેશમી કાપડું પહેરાવવામાં આવે છે તે.

જાહવારથળી, સ્ત્રી. [સં.] (યાદવા-જાહવાની પરસ્પર લઢાઈ થયેલી તે ઉપરથી) લઢાઈ; વલવાડ; મારામારી;

સ્નેહી વર્ષમાં માંહોમાંહે લઢાઈ થઈ નાશ થવો તે; જાહવી

જાહ, અ. આ. [કાં.] વધારે, ખૂબ, ધુન્ધળ.

જાહી, સ્ત્રી. [કાં.] દિહરી; ખેટી. સાહજાદી. દોહતજાદી.

જાહુ-દૂ, ન. [કાં.] મરી ગયેલા જીવોની (જૂત પિટ વગેરેની) પાસે અથવા દેવ દેવીઓની પાસે માણસનાં કામ અથવા અજાણ્ય જોવાં મોટાં કામો કરાવવાની જે વિદ્યા તે; અંતર્યામિ; વિરમનન; મેલી વિદ્યા-સાધના; મોહિની; મુક; ચેટક; મારણ જાહણ; ધનતરમનતર; દૂરમતર ઇલમ; નજમન-ધી; કુચક; ટોણો. ૨ સાધારણ યુદ્ધિના લોકથી ન સમજાય-અચમ્બો લાગે તેવી કૃતિયો; કારણ-જુલકી ન માલમ પડે તેવા અજાણ્ય જોવા પ્રયોગો-ખેલો; ગારડી વિદ્યા. ૩ કપટ. જાહુકપટ.

જાહુઈ, વિ. [કાં.] ચત્કારિક; જાહુએ ઉત્પન્ન કરેલું.

જાહુખાર—રો-ગર, પુ. જાહુમન જાણનારો. ૨ અજાણ્ય ચાલાકી-કસરત-ખેલ કરનારો. ખાજગર.

જાહુગર-ગારો, વિ. [કાં.] જાહુઈ અસર કરે એવું.

જાહુગરી, સ્ત્રી. જાહુગરનું જે કામ તે.

જાહુટોણાં, ન. જાહુ અને ટોણાં એટલે સંજસાજ હલકા કામને સાર થોડી મેળને સધાયલા જૂત-પિશાચના મનતરો જાણી જનતરો કાઢી તનતરો કરી ટુંકા ટુંકા પ્રયોગ કરવા તે. જાહુનો ચત્કાર.

જાહુમનતર, પુ. જાહુ સમ્બંધી મન.

જાહે, અ. [આ.] વધારે.

[જાહે.

જાહે, પુ. દિહરો; ખેટો. સાહજાદો. ઉમરાવ-અમીર-

જાન, પુ. [કાં.] જીવ; આત્મા; પ્રાણ. ૨ આશ્લક-માથુકમાં ધણોજ ખારો, ધણીજ ખારી એ અર્થમાં

વપરાય છે. જાન; જાનજિગર. ૩ માલ; દમ;

પાણી; રસ; જીવ. જાનપર કરવું એટલે જાન-જીવ

જેખમાય તેવું છતાં પણ કરવું. જાનથી

મારવું—જાનથી ખેળન કરવું—જાન લેવો એટલે

ધાયક નહિ પણ પૂરેપૂરું મારી નાખવું. જાન

આપવો—કોઈને માટે કોઈએ પોતાનો જાન આપવો.

૨ કુર્યાન-ફિદા ફિદા થઈ જવું; ધણું જ મેહેરજાન

થવું. ૩ જાન પિઝાણુ-ઝોળખાણુ.

જાન, સ્ત્રી. એક ગામથી બીજે ગામ પરજીવા જનારા

વરની સાથે જનારા જે સગાંવાહલાંએ તે અથવા

તેઓએ વરની સાથે જવું તે. વરાત અથવા બરાત.

કહેવત: “જાન, જાગરણ તે જાત્રા, એ ત્રણે સરખા”

“જાન નાની ને માગે ધણું” “જાનમાં કોઈ જાણે

નાહ, ને હું વરની ફાઈ; ગાડે કાઢ એસવા ન દે,

દોડી દોડી મોઢ.”

જાન, નં [ફાં] જાન-જાન] નુકશાન; ટોટા; નાશ; હાનિ. કહેવત: નાદાનકી દોસ્તી એર જીવકા જાન.

જાનમ, નં [ફાં] જાનમ] નરક; દોજમ; દુર્ગતિ.

જાનમણ, પું જાન-જીવ અને માંડ.

જાનરડી, સ્ત્રીં જાનરડી જીઓ.

જાનવર, નં [ફાં] જાનવર. ઢોર; પશુ.

જાનવરી, વિં [ફાં] જંગલી.

જાનાં, સ્ત્રીં [ફાં] માથુક; પ્રિયા; ખારી.

જાની, વિં [ફાં] પોતાના જાન જેવું ખાફ; ધણજ વાહણ; પરમપ્રિય. જાનીદોસ્ત-જિવલગમિત્ર. ૨ એક એ નામની અટક છે.

જાનીવાસો, પું જાનનો ઉતારો. કહેવત: જાનીવાસો કાણો થયો-જાની વાત અહાર પડવી તે. પોતાના સાથીઓમાં ફાટપુટ થવી તે.

જાનોજિગર, પું [ફાં]. અતિશય વાસો.

જાણ, પું [સં] ઘુંટણ; ઘુંટણથી તે પગની પાટ-લીની ઘુંટી સુધીના હાડકા ઉપરનો માંસનો પિંડ તે.

જાનેયા, પું વરની જાનમાં જનારા. જાનેયો એ એકવચન.

જાનેડી, સ્ત્રીં જાનરડી, જાનરડી. ૨ જે ગાય કે બેંસનું કુધ વસોવવામાં આવતું નથી તે. (ન્યારે કોઈ ગાય કે બેંસ ગાબણી થતી નથી તે વિધાય તો તેને જાનેડી રાખવાની આદા રાખે છે.)

જાનેવારી, પું અંગ્રેજ પહેલો મહિનો.

જાનોતર, પું જાન; વરાત. “જાનોતર મઈ દારકા, એક રહ્યો છે સૌભદ્રરાય.” ગ્રેમાનંદ.

જાપ, પું [સં] જપ. કહેવત: જાપ જપ્યા ને ગાંડામાં ખપ્યા.

જાપક-જાપી, પું જપ કરનારો.

જાપતો, પું સખતીવાળી સાવચેતી; ખતવાળી નીધા; સમ્ભાળ; ચોકસી; તકેદારી.

જાફત, સ્ત્રીં [અં] જિયાફત] ઉજાણી.

જાફરામી, વિં [ફાં] કેસરના રક્તનું-જેવું. કેસરીઉં.

જાફરાન, નં [ફાં] કેસર. ગદ્દો થું જાણે જાફરાનની વાત.

જાફરાખાદી, વિં જાફરાખાદ શેહેરનું-વી વગેરે.

જાફાઠ, નં [ફાં] બેદરકારીપણું.

જાખજા, અં [ફાં] સ્થળે સ્થળે; ઠંકાણું.

જામ, પું [ફાં] જામનગરના રાજાનો હલકાળ.

જામ, પું [સં] મામ] રાતદાડાનો આઠમો ભાગ.

જામ, નં [ફાં] પડછીવાળું નાનું ધાતુનું ગોળ ચપકું વાસણ; ખાફ; ખાલો; કોરો.

જામગીરી-ગીરી, સ્ત્રીં [ફાં] સજી-કાથો-હુતરનો ખનાવેલો જે કાકડો ખનક તોપ સળગાવવાના કામમાં આવે છે તે. ૨ ફટકા વગેરેમાં જે લટકતો દોરો દેખાય છે તે, જેમાં સળગાવવાનો દારૂ બરેલો હોય છે તે.

જામણ, નં જામણું-ખંધાણું તે. ૨ અધકણ; મેળવણ. જામદાની, સ્ત્રીં [ફાં] અન્દર ભાત વણેલી હોય તેવું એક જાતનું સુતરાઉ કપડું-એના અક્ષરખા બદન થાય છે.

જામદાર, પું [ફાં] જામદારખાતાની સમ્ભાળ રાખનારો; કીલીદાર; તિજોરીનો દારોગો; પાણનું કામ કરનાર નોકર.

જામદારખાણું, નં [ફાં] જવાહીર ધરેણાં વસ્ત્ર ખત્તાઈ પદાર્થો રાખવાનો એરડો-નું ઠંકાણું. ૨ સરકારી તિજોરી; રાજભણડાર.

જામની, સ્ત્રીં [સં. યામિની] રાત; રેન; રજની.

જામફળ, જમરૂખ. જંથુ.

જામફળી, સ્ત્રીં જામફળનું ઝાડ.

જામણું, કિં અં વિખરાયકું-મૂકું જૂકું હોય તે એકકું યદ રહેતું-જાવણીમાં લશકર બહુ જામ્યું છે. ૨ સામગ્રી-સાધન એકઠાં મળેથી ખૂબ મચ્યું. હવે જુદા જામ્યું, કછોયો જામ્યો છે; રક્ત-ગાણું જામ્યું. ૩ દૂધ ખ-ધાણ જતું; અખરાણું. ૪ વધી-વિસ્તરી-ફેલાઈ બાદર આપવો. આજ કાલ તેનું કામ (ધંધો) બહુ જામ્યું છે. ૫ ઠરતું; તળિયે બેસતું.

જામાતા-ત-ત, પું [સં.] જમાપ.

જામિની, જામની; રાત.

જામીન, પું [અં] કોરટને કામ પડે ત્યારે કદીને દાજર કરે, ને ન કરે તો સરકારનો ચુલ્હેગાર થાઉં, એવી ખાતરી કરી આપનારો. એથી કદી થોડી અથવા ઘણી સુદત સુધી છૂટા રહે છે, જામીન લેવો; જામીન માંગવો; જામીન આપવો; જામીન થવું. દાજર જામીન. ૨ રહેણાં નહિ આવે તો હું આપીશ એવી રીતની ખાતરી-કબૂલાત આપનારો. માથ જામીન. ૩ હવેથી ફત્તાણો ચુલ્હા નહિ કરે ને કરે તો હું ચુલ્હેગાર થાઉં એવી ખાતરી કરનારો. ફેલ જામીન. ૪ બાંહિયર, જવાબદાર. ૫ જામીનખત-જે કાગળ ઉપર જામીનની ખાતત લખાય છે તે. કહેવત: જામીન થયને ગાંડનું ખોળું.

જામીનગીરી, સ્ત્રીં જામીન થવું તે; ખાતરી આપવી તે.

જામેશરાખ, પું [ફાં] દાર પીવાનો પ્યાલો.

જામો, પું [ફાં] મોટા ઘેરવાળો અને ઘણો જ નીચો એવો એક જાતનો પોદળો અક્ષરખો. મોટા

મેટા આબરુદાર શેઠ શાહુકાર અને સરકારી ઓદે-
દારો નમા પેહેરતા અને લગનમાં શાહજનમાં હજી
કેટલાક પેહેરે છે.

અમ્યુક, નં એક જાતનું જૂત.

અમ્યુનદ, નાં [સં૦] એક જાતનું સીનું.

અયકો, પું [ફાં૦] રવાદ; હેજત.

અયદાદ, સ્ત્રીં [ફાં૦] પુંછ, પેદાશ, જાગીર.

અયાનશીન, પું [ફાં૦] હકદાર, ગાદીએ બેસનાર.

“અમારા અયનિશીનો સાથે તમેએ ઇમાનથી તથા
ખરેખર પ્રભુધર્મ પ્રમાણે ચાલવું.” યુ. પાંચમી ચોપડી.

અયપત્રી, સ્ત્રીં [જતીપત્ર] પીળા રંગનો મસાલો. એ
અયફળને વળગેલી હોય છે; અવનતરી.

અયફળ, નં જરા લાગ્યા એવા ગોળ આકારનું
ફળ; તેજના-મસાલા દાખલ કામમાં આવે છે;—એ
ધણી સારી સુગન્ધ ને ધણી સારો સવાદ આપે છે.
અયફળનું વેજન-ઠાકણ તે અવનતરી.

અયા, સ્ત્રીં સ્ત્રી; વહુ; ધણીઆણી.

અયું, વિં જ-મેલું, ઉત્પન્ન થયેલું;

“અયા તે જવાના, રાજા હો કે રંક;
વૃદ્ધ, બાલ, જુવાન પણ, ઝડપે જમ નિશંક.”
“જો અયા હો ક્ષત્રાણી કૃષ્ણ, ધરો ક્ષત્રી ગુણ દીલ
ખરો.”—પાણીપત.

કહેવત: અયા લારે નાહ્યા, જઈશું લારે નાહીશું;
દાસ દારકો એમ કહે, હાથપગ ધોઈને ખાઈશું.

અચી, સ્ત્રીં દિકરી; બેટી.

અચો, પું દિકરો; બેટો.

અર, સ્ત્રીં જુવાર. જર બાજરી થયી—માનમરતબો
ઓછા થયો; એઆખર થયું.

અર, પું જે પરપુરુષ સાથે સ્ત્રી પ્રીત બાંધીને છિનાળું
કરતી હોય તે; ચાર; આશંક; ઉપપતિ.

અરકર્મ, નં સ્ત્રીએ પરપુરુષ સાથે અને પુરુષે પરસ્ત્રી
સાથે પ્રીત કરી છિનાળું કરવું તે; એક પત્નીવ્રત
અથવા એક પતિવ્રત ભૂઈ કરવું તે. ૨ બલિયારમાં
જે પ્રેમ થયો હોય તે.

અરકર્મી, વિં બલિયારી.

અરજ, વિં જરકર્મથી પેદા થયેલું.

અરણ, નં [સં૦] માણસ નામકું—ગાંડું—રોગી
થઈ જાય તેવું જાડું—તેવો મન્ત્ર પ્રયોગ. ૨ વશીકરણ;
વશ થઈ જાય તેવું જાડું—જરણમારણ કહેવાય છે.

અરત, બ્યારત, જ્યારત, સ્ત્રીં [અં] મુસલમા-
નોમાં મરણ પછી ત્રીજાં દિવસે લોહાં ભેગા થાય છે તે;
તે દિવસે મરનાર પાછળ જમણ કરે છે તે.

અરિણી, સ્ત્રીં [સં૦] જરકર્મ કરનારી સ્ત્રી.
બલિયારિણી.

અરી, સ્ત્રીં જર; જરકર્મ; છિનાળું. વિં જર-
કર્મ સમ્યન્ધી.

અરી વિજારી, વિં છિનાળું કરવું અને તે છુપાવ-
વાની યુક્તિ. જરકર્મ કરવું અને સતીપણું ખતાવવું તે.

અરી, અં ચાલુ; ચાલતું; શર; ગતિમાન. જરી થવું;
કરવું—(કામ). ફરી શર કરવું. ૨ ચાલ્યાં નીભ્યા
કરે—વધ્યાં કરે તેમ; બન્ધ ન પડે તેમ, જરી રાખવું.
જરી વિજારી.

અરે, નં જરકર્મ; છિનાળું.

અરે, અં જરી.

અરે, અં જે વખતે—કાળે—સમયે—વેળાએ. જ્યારે.
અરેતારે, અં કાઠપિણ વખતે; વારેવારે; ગમેતારે;
ધણું ખરું; હંમેશા. જ્યારે ત્યારે.

અલ-બ, સ્ત્રીં [સં૦] માછલાં પકડવાની જાળ.
૨ તેની તે જ અથવા જુદી જુદી ધણીક વીજે એક
ખીજ સાથે ગુંચવાઈ ગયેલી હોય તે. કેશજાલ—ગુંથેલો
ચોટલો. વર્ણજાલ—મૂળાક્ષરો. વૃક્ષજાલ—ઝાડી.
ધૂમજાલ—ધુમાડાના ઝોટા. (લાક્ષણિક) કર્મજાલ
ભવજાલ, મોહજાલ આદિ લાઈ. ૩ જંગલ. “જાલે
જાલે સિદ્ધ ન હોય”

અલ-(લિ)મ, વિં [અં] જીલમગાર; નિર્દય. ૨ સહન
ન થાય તેવું; અસહ (કુઃખ, ઓસડ, પ્રીતિનો
ઝેરસો વગેરે).

અલમજેર, વિં [અં] જીલમ કરવામાં પુરો.

અલમી, અલમ. કૂંટી.

અલિદર, પું સાધુઓની એક જાત.

અવ આવ, સ્ત્રીં જવા આવવાનો વહિવટ તે; પગ-
રવ. ૨ જવું ને આવવું તે.

અવક, વિં બાહર જવું; બાહર મોકલવાનું—રવાના
કરવાનું (કાગળ હુકમ વગેરે).

અવક, સ્ત્રીં બાહર મોકલેલું—લવું તે. માલ કાગળની
આવક જવક. ૨ ખરચ; ઉધારેલું તે—નાણાની
જવક.

અવક, પું લાલ રંગ. “રાજ સોગ ઓપીતો અંગ,
જવક રાગ રૂડો રંગ”—સામળ.

અવક્યારનીશી, સ્ત્રીં બાહર મોકલવાના કાગળોની
નોંધ જે ચોપડીમાં રાખવામાં આવે છે તે.

અવત, [અં] [યાવત] જ્યાં સુધી.

અવજીવ, અં હંદગી સુધી.

અવડલાવડ, અં જેવો તેવો; થોડું થોડું; “ઓણ
જાલ તો વરસાદ અવડલાવડ થયો છે.”

જાવત, અં [સં.] ન્યાં સુધી.

જાવતચંદ્રદિવાકરૌ અં [સં.] ન્યાં સુધી ચંદ્ર સર્થ તપે ત્યાં સુધી; હંમેશને માટે (દસ્તાવેજમાં લખાય છે.)

જાવન્તરી, -ત્રી, સ્ત્રી- જાવપત્રી.

જાવરી, સ્ત્રી દાહ અને ચોખાતું પાણી, વૈદો તાવ ઉપર ખાવા માટે કહે છે તે.

જાવરું, વિં જીર્ણ; ઝાઝી મુદત સુધી ટકે નહિ એવું.

“કુંભ કાયો કાયા જાવરી, જોધને કરજો જતન”

-કપીર. ૨ ધસાર્થ ગયેલું. ૩ નાજુક. “ધારી ધારી જ

જાવરી, વિરહથી બહાલી જવે ક્યેમ”-ગીતગોવિંદ.

જાવું, અં જવું.

જાવું, કિં જન્મવું. [કાચમ.

જાવેદાન, અં [દાં] હંમેશ; નિરન્તર; સદૈવ; સર્વકાળ

જાવેદાની, સ્ત્રી [દાં] હંમેશગી; સર્વકાળ. ૨ અના-
લ-ત; છેડો નહિ તે.

જાશક, અં પુષ્કળ. તૂમ થઈ રહેવું તે; ધણું. ‘મુગ-
તુષ્ણાનાં જગે જાશક ભયાં; એવો જાણુ સકળ
સંસાર. ગોવિંદગાને.’-પ્રીતમદાસ.

જાશકિયાં, નં જાહકિયાં.

જાસુદી-સી, સ્ત્રી [આં] કાસદ-હલકારા-ફૂતનું
જે કામ તે.

જાસવેણુ, જાસવનદ.

જાસુન્દ, જાસવન્દ.

જાસજ-દ-સ, પું [આં] સન્દેશ લઈ જનારો
લાવનારો; કાસદ; ખેરિયો; ફૂત. ૨ શત્રુની
ઠાવણીમતિ-હરકોઈ માણસનો છૂપો ભેદ લાવી
આપનારો; ચાર; ખાતમીદાર; ગુપ્ત ફૂત.

જાસસી-જાસુસી, સ્ત્રી [અં] છુપી ખાતમીઓ
લેવાનું કામ.

જાસત-સ્ત્રી, વિં જોધયે તેના કરતાં વધારે; ધણુંજ;
અતિશય, સ્ત્રી સખતી; જીલમ. જાસતી ગુજારવી.

જાસવન્દ, નં એક જાતનું પુલ.

જાહેર, વિં [આં] લોકને જાણીતું એવું; ખુલ્લું;
ઉઘાડું; પ્રગટ; ઊપેલું; છતું. જાહેર થવું-કરવું.

જાહેરખખર, સ્ત્રી એવી ખખર કે તે સહુના જાણમાં
આવે. ૨ એવો લખેલો કાગળ કે જેથી સહુને
રોજન થાય. ૩ વર્તમાનપત્ર-ઝાપું-છપાતી કેટલીક
ખખરો.

જાહેરદારી, સ્ત્રી [અં] જાહેર દેખાવ કરવો તે
ભપકો, દંભ.

જાહેરનામું, નં સરકાર તરફથી નિકળેલી એવી જાહેર
કાગળપર અથવા ન્યુસપેપરમાં છપાવેલી જાહેરખખર;
ચેતવણી. જાહેરનામું કાઢવું.

જાહેરનાત, અં જાહેરમાં; ઉધારે છેક; ખુલ્લી રીતે
સહુના દેખતાં. સ્ત્રી જાહેર ખખર.

જાહેલ, વિં ઝટ-તપી ગરમ થઈ જાય-ચિડાઈ
જાય તેવું; આકળું; કોપી; ઉગ્ર.

જાહો, નં [દાં] ભપકો; અંસો; ઠપકો.

જાહોજલાલી, સ્ત્રી [દાં] મોટાઈ-અધિકાર-પૈસા
-વિદ્યા ગુણ એ સન્માનુ ફેલાઈ-માજ-શોભી રહેવું તે;
દખાવો; તેજ.

જાળ, સ્ત્રી [સં જાલ] માછલાં પક્ષી વગેરે પકડ-
વાનો સુતળી અથવા દોરીનો ગુંથેલો એક ધાટ-
એમાં વચમાં વચમાં ખાકાં હોમ છે. ૨ વચમાં
વચમાં ઝીણું કાંણું એવું વણતર તે; જાળી. ૩
(લાક્ષણિક) ગુંથવણ; જેમાંથી ઝટ રસ્તો ન સુએ
તેવી અડચણ; ફાંદો. ૪ ફસી જવાય-કેદ થવાય-
નાશ પમાય તેવો ખનાવ-પ્રસક્ત. ૫ જાણી
જૂઓ જાલ.

જાળક, નં રક્ષણ કરનાર. “તારક, હારક, જાળક
તેમાં, બની આવે ખેસાખેસ”-ખાપુ.

જાળવણી, સ્ત્રી જાળવવું તે; સમજાવ.

જાળવવું, કિં સં નાશ ન થાય તેને સાર-તેવી
રીતે સમજાવી રાખવું; સાચવવું.

જાળવાળિયું, નં જાળિયું ૨ જેમાંથી અડ્ડ દેખાય
તેવું ઝીણું કપડું.

જાળાં, નં ધરના ખુણા વગેરે રોજ સાફ નહિ થતા
સ્થાનોમાં કરોળીયા પોતાના તંતુઓથી માળા
બાંધે છે તે.

જાળાં ઝાંખરાં, નં કરોળીયાનાં ધણાં જાળાં બંધા-
ધને કાંટાની વાડ જેવું ધરના ખુણામાં દેખાય છે તે.

જાળિયું, નં છાપરામાં અથવા ભીતમાં અજવા-
ળાંને માટે રાખેલું જે બાકું તે; તિરકસ; કુમાડિયું;
બલાડિયું; મગરિયું. ૨ છોડવો.

જાળિયો, પું કાટનું એક ઘેરેલું.

જાળી, સ્ત્રી ઝીણાં ઝીણાં કાંણાંવાળી જે ગુંથણુ તે.
૨ જાલા અથવા જાલા ને આડા સળીયાથી ખાકાં
રહેલાં એવી જે બારી તે-લાકડાની-લોઢાંની.
૩ ખાકાં પડેલાં એવી જે ધાતુની તખતી તે-ખાળ-
મેરીની જાળી. ૪ પારમાં તથા ઉભાં ખેતરમાં
ફરતા બગદો ખાઈ ન શકે તેને સાર તેઓને મોઢે
ધાલી રાખેલી વાખ કાથાની મોટાં કાંણાંવાળી જે
ગુંથેલી કાથળી તે. ૫ ભમરડાને વિટાળી ફેરવવાની
જે દોરી તે. ૬ છટે છટે આડાં અવળાં ગુંથેલાં
પુલોથી જે આકાર થાય તે અથવા તે પુલ. ૭
ખેસ-કુપદા-ધોતિયાંને છેડે વણી ગુંથેલા જે દોરા
તે. ૮ ખરીમાં ગાંધી થાય છે તે; જીણ.

ભળીદાર, વિં ભળીવાળું.

ભળું, નં પેટમાંથી કાઢેલા ઝીણા દોરા-તાંતણા-તારવડે કરાળિયો માખી મચ્છર વગેરેના શિકાર પકડવાને ભળ જેવું જે ધર બાધે છે તે. બાવું-એ ભળાંની વચમાં છૂપી ભરાઈ રહે છે. ૨ આંખના ડોળા ઉપર જે ઝારી બન્ધાવી તે. ૩ કછળા કંકા-સથી પછી કોઇને કંઈ કામકાજ કરવું ન સહે તેવું જે આચરણ કરવું તે-તેવી જે પાથરેલી ભળ (કથિત) તે. ૪ તેને ભોલાવીશ નહિ તે તો કટ્ટાસનું ભળું છે—રીસનું ભળું છે. ૫ ખભુરી તાડનાં નવાં પાતરાંપરનું જે પડ તે. ૬ છોડ-નાના ઝાડની ડાળિયોનું ચંચાઈ રહેવું તે.

ભક્ષિયાની-ભન્દીસાની, સીં [ફાં] પોતાનો પ્રાણ આપવો તે; કુરખાન થવું. [કે યુદ્ધમાં.

ભનિસાર, વિં [ફાં] જીવ-પ્રાણ આપે એવો મિત્ર જિગોડું, નં મેંઠાં બકરાં કુતરાં ગાય બળદિયા વિગે-રની ચામડીપર વાદળી રજુંનું પાંખવનાનું જે જીવડું વળગી રહે છે તે; જિગોડી-ડો; ગિગોડું.

જિંડવું, નં રોપ—છોડવાની ડાળિયોના, માથા જેવા જે ગોળ ભાગમાં બીયાં હોય છે તે; જેમાં બી હોય તેવું છોડાંવાળું જે ફળ તે; ડિડવું—ધનુરા કપાસ અપીણ વગેરેનાં જિંડવાં.

જિંકર—કંકર, સીં [આં] હાં—ખોંસ—ચીદથી કહેવું તે. મમત. ૨ ધણુંજ કરગરવું તે; હાં-આગ્રહથી માંગવું-કરિયાદ કરવી તે. ૩ બાંજગડ; રકઝક; તક-રા; વાદ. પુઠ (જિગર) તકરાની આથત; મજકુર. ૨ જીવ; અંગત; દમ.

જિગર, નં [ફાં] કલેળું; કાળળું. ૨ હૈયું; દીલ.

જિગરપારા, પુઠ [ફાં] કાલળનો કટકો; પ્રાણ સરખો.

જિજ્ઞાસા, સીં [સં] ભણવાની ઇચ્છા; શોધક-શુદ્ધિ; પુછપાછ.

જિજ્ઞાસુ, વિં [સં] ભણવાની ઇચ્છા કરનાર; શોધક; પૂરછક; પુછપાછિયું.

જિજ્ઞાસુ-કી, નાનું બાળક કે બાળકી.

જિત, વિં ધાં [સં] જિતેલું-જિતાયું હોય તેવું; જિતકામ-જિત્યો છે કામ જેણે, જિતકોષ-જિતાયો છે કોષ જેનાથી વગેરે. એ શબ્દ, શબ્દની પછવાડે જોડામાંથી ઉઠેલો, અર્થ કરે છે.—કામજિત-કામે જેને જિત્યો હોય તે, અજિત-અજે જેને જિત્યો હોય તે—અને વશ હોય તે.

જિત, સીં [સં] જય; ફતેહ.

જિતવું, કિં [સં] હરાવવું; ફતેહ મેળવવી. ૨ લડાઈ જીતાર-સરતમાં મેળવવું-રળવું-કમાવું. ૩ પોતે

કોઇને વશ ન થતાં સામાને વશ રાખવું—ઉપ આળસ કામ કોષ વગેરેને, ૪ તેજ હરી લેવું—“હે પ્રિયે તારે મુખ્યન્દ્રે તો માણેકારીના ચન્દ્રને જિત્યો છે.” કિં અં કાવવું; પાર પડવું.

જિતેંદ્રિય, વિં [સં] જીતી છે ઇન્દ્રિયો જેણે તે.

જિંદ, જિંદ, નાં [ફાં] હઠિલાઇ.

જિંદી, વિં જિંદ કરનાર; તકરારી; હઠીલું.

જિન, પુઠ [અં] જીત, દેખાય નહિ એવા પ્રાણી.

જિન, વિં વિજયી. નાં જીદ અથવા જૈન સાધુ, જિતેન્દ્ર—મોટા સાધુ.

જિનસ, જિજસ, જનસ.

જિજત, નં નરક, દોષખ.

જિજતનશીન, વિં દોષખમાં ગયેલો, પાપી.

જિન્દગાની-ગી, સીં [ફાં] જનમથકી તે મરતાં લગીનો જે વખત તે. જીવનકાળ.

જિભડી-લડી, સીં જીભ. ‘જિભડીરે તુને હરિશુણ ગાતાં આવડું આળસ ક્યાંથીરે’—(નરસિંહ મહેતો).

જિમ, અં જેમ.

જિયાફત, સીં [ફાં] ઉભણી; મેજબાની; આર બાઇઅન્ધ દોસ્તદારોએ એકઠાં મળી પુણીથી સાથે સાડે સાડે જમવું તે. [(જીવો વર’

જિયાવર, પુઠ વરરામ: ‘જિયાવરની ઘોડલી.)

જિરવવું, કિં સં પચવવું; અઝમ કરવું; જેરવવું.

જિરફેરી, સીં જીં ધાણા ભરેલી ફેરી-અથાણીની.

જિરાફ, નં [અં] એક જાતનું પશુ—આફ્રિકાના જંગલમાં થાય છે. એની ડોક ઉંટના જેવી લાંબી હોય છે અને શરીર ચટાપટા હોય છે.

જિરાયત, જરાયત. વિં

જિરાસાળી, નં એક જાતનું ભાત (ડાફ્ફર.)

જિરિયા, વિં જીરાનો સવાદ—વાસ આવે તેવી (ફેરી).

જિલ્લેદ, જિલ્લે, સીં [અં] ચામડાનું વગેરે પુંડું ચઢાવે છે તે.

જિલ્લો, પુઠ [આં] રાજના બન્દોબસ્તને સાર દેશના પાડેલા-કલ્પેલા જે ભાગો તેમાંનો એકક. ૨ ઇનસાફ ચુકવવાને સાર સોંપી આપેલા પ્રાંતોમાંનો એકક—સુરત જિલ્લો, અમદાવાદ જિલ્લો વગેરે. ૩ રાજધાનીનાં મુખ્ય શહેર સિવાયનો પણ તેના તાબામાં રહેલો જેટલો બીજો પ્રદેશ—મુલખ તે. મુરબ્દ શહેર ન ગણતાં બાકીનો એના તાબાનો અજરાત, દક્ષિણ, ખાનદેશ વગેરેના જે સધળો મુલખ તે. ૪ પોલીસને વેચી આપેલા, શહેર—ગામના જે ભાગો તેમાંનો એકક. ૫ એ અથવા વધારે રાગ મળીને થયેલો એવો જે મિશ્ર-સફર રાગ તે.

જિજ્ઞાસ્યત, વિં [અં] જિજ્ઞામાં જમીન હોય તે.
જિવકું, નં ઉડતું અથવા છાતી ધસતું એક નાનું
પ્રાણી.

જિવડો, પું જિવડું. ૨ જીવ (લાડ-તુડકારમાં.)

જિવત, નં જિવતર.

જિવતર, નં જિન્દગી; જનમારો; ભવ.

જિવતકાન, નં મરણ-ધાતથી કાઢના પ્રાણ ઉગા-
રવો તે.

જિવતું, વિં જીવ હોય તેવું (મુએલાનું ઉલટું.) ૨
નિકળ્યાં જ કરે-ખૂટે નહિ તેવું (પ્રાણી તળાવ વગેરે)
ઠ ઉગતું; કુમળું; અર્થ ન થયતું તેવું (જિવતો નખ).
જિવતું ધઉં—જીવીને કર્મ કરવાં ને સુખ ભોગવવાં
એ જેને પ્રાપ્ત નથી તે મુવા સરખું જ. ૪ જિવતો
કાચલો-ખળતો કાચલો. ૫ જીવતો જગતો-મુએલો
નહિ તે. ૬ જિવતી ડાકેણુ-ખરાબ સ્વભાવની સ્ત્રી.
૭ જિવતી માખ ગળ્યા જેવું—જે ઉલટી કરાવે તેવું;
પારકું ધન યોગ્યું હોય અને તે કાઢતું પડે તે.
કહેવત: જિવતાની ખોડ મુએ જાય-જનમની એજ
ન જાય તે. જિવતો નર ભદ્ર પામે-જિવતો માણસ
સુખ પામે.

જિવનગાળો, પું જેણે કરીને જિન્દગીમાં ખાવા
પીવાની અડચણ ન પડે-ગુજરાત ચાલ્યાં કરે તેટલો
થોડાક જે સફળ તે-(પૈસાનો)

જિવાઈ, સ્ત્રીં જિવનગાળો, ૨ જેથી ખાવા પીવાનું
મળ્યાં કરે તે; શેટલા ખરચ.

જિવાડયું, કિં સં પ્રાણ ઉમારવો—અચાવવો. ૨
સજીવ-જીવતું કરતું.

જિવાડણુહાર, પું ઉગારનાર.

જિવારી, સ્ત્રીં જેને સાહી લગાડેલી હોય તે વગાડ-
વાનું; તમકું.

જિવાળ, વિં જીવાળ.

જિવેભન, જીવેભન,

જિહાઈ, જેહાઈ, પું [અં] મુસલમાનોની ખીજ
ધર્મિઓની સાથે જે લડાઈ થાય છે તે.

જિંદગાની, સ્ત્રીં [ફાં] જીવનકાળ, જનમારો.

જિંદગી, આં [ફાં] આયુષ્ય, ઉમર.

જિંદાન, નં [ફાં] બંદીખાનું.

જિજ્ઞુ, વિં [સં] વિજ્ઞુનું એક નામ; સદાજ
વિજયી.

જિહાન, જહાન, નાં [ફાં] દુનિયા. “રાત્ર કરો
અધિકાર મળ્યો હાય, જેને તામે હોય સર્વ જિ-
હાન.”—ધીરો.

જિહ્વા, સ્ત્રીં [સં] જીહ્વા.

જિહ્વાત્રે, અં [સં] જીહ્વા ટોચપર; મ્હોરો; પાઠો;
તેવાર રાખેલું કે તરત લખી દેખડાવાય તેમ.

જી, અં સાહેબ, શેઠ વગેરેને માનથી બોલાવવાના
અર્થમાં બોલાય છે. જી અથવા શેઠજી, સાહેબજી.
૨ વિશેષ નામની સાથે પણ બોાય છે—માપુજી,
બાળાજી, ખરશેદજી વગેરે. ૩ હા કબૂલ છે; તામે
છઉં. એ અર્થમાં પણ વપરાય છે. અરે તું એ
કામ કરીશ કે ? જી. એટલે હા કરીશ. ૪ અદ-
બથી જવાબ દેતાં કે સાંભળ્યું—કરું છઉં એ અર્થમાં
વપરાય છે—માપુ ? તો કે જી. ૫ સાક્ષરિયાની સગાઈ
બતાવે છે—કાકીજી મામીજી વગેરે.

જી, સ્ત્રીં મા; જેને પેટે અવતાર લીધો હોય તે સ્ત્રી.

જીઓ, અં [હિં] ધણું જીવો ને ફાં કામ કરો
એ અર્થમાં વપરાય છે. ૨ સાબાસ, વાહવા, એ
અર્થમાં પણ વપરાય છે.

જક, જક. સ્ત્રીં ઝીક; પથ્થર ઉપર ધોતી વખતે
કપડાં પછાડવાં તે. ૨. ધો.

જક; જકર, નાં [ફાં] હડીલાઈ; તકરાવનું જુઓ
જિકર.

જકાર, પુ - તામેદારી. ૨ જી—એ શબ્દ.

જજી, સ્ત્રીં જી; મા; માતા; માતૃશ્રી.

જજીયા—ખેન બહેન, સ્ત્રીં નણ્દન; વરની બહેન.

જજીમા, સ્ત્રીં વડિયાઈ; બાપની અથવા માની મા.

જજો, પું માનો બાપ (આજો) અથવા બાપનો
બાપ (દાદો).

જડું, નાં નં ઝાડ; આંખનું “તેમાં હુનું તીર ભરાણું.

જડું જડતાં તે ઝપટાણું”—દયારામ.

જડયું, જિડયું. નં સાથે જન્મેલાં છોકરાં તે જડવાં; બેડ.

જણુ, સ્ત્રીં કેરીની અન્દરની ગોટલીપરનું રવાંટીવાળું
જે નડું કંઠણુ છોડું—પડ બાજેલું હોય તે.

જત, સ્ત્રીં [સં] જિત જીતતું તે; જય; ફતેહ. હાર
ને જત. “જતી બાજી હારવી.” “જતનાં વધામણાં.”

જતયું, જિતયું.

જઠ, સ્ત્રીં જઠ; તકરાવ; હઠ; આગ્રહ.

જઠી, વિં [અં] મમતી, આગ્રહી, હઠીલું.

જન, નં ધોડાની પીઠપર બેસવા સાર બનાવેલી ચામ-
ડાની એક તરેહની ગાદી—ફટા પોતાને જ સામાન
વગર બેસવાની.

જન, પું મરીને જીત થયેલો મુસલમાન.

જનો, પું નીસરણી. “ખીજી જીને કાઢ્યો બહાર,
ગયો ઘેર નિશ્ચ નિધાર.”—શામળ.

જન્નત, નાં [આં] મુસલમાનોનું સ્વર્ગ.

અભ, સીં [નિર્ઘા] પ્રાણી માત્ર પોતાનાં મોંઢામાંના માંસના લોચાણે જે અવયવવડે ખાય છે, પિચે છે, ચાટે છે તે. મનુષ્ય પ્રાણી તો એ વડે બોલી પણ શકે છે. ૨ **અભની** પેટે લટકતી ધાતુની જે લગડી તે. (ધણ્ટની અભ-લાળી). ૩ કેટલાંક ગાય વગેરે ઢોરની ગરદનપર અભની પેટે લટકતી જે બડી ચામડી તે. ૪ બોલવું; બાપણ; વાચા. ૫ અભ.

ઢેઢિપ્રયોગ—તે બચારીને અભ નથી એટલે તે મુંગી છે—બીલકુલ બોલી શકતી નથી અથવા તેને ધણું બોલતાં આવડતું નથી. તેની અભ ધણી લામ્બી છે એટલે તે ધણું ન બોલવાનું બોલ્યાં કરે છે. તેની અભ સખણી રહેતી નથી એટલે ગમે તેનું બોલવાનું બોલે છે અથવા બોલ્યાં જ કરે છે. તેની અભ ધણી છૂટી છે—તેને ગાળો દેવાની ટેવ છે. ‘અભને કંઈ હાડકું નથી હોતું’ એટલે જેમ વાળિયે તેમ વળે તેવી છે. આમ પણ બોલાય ને તેમ પણ બોલાય; સાઈ પણ બોલાય ને નરસું પણ બોલાય. અભ હલાવવી એટલે સહેજ-જરા બોલવું. ૨ લલામણુ કરવી. **અભ ઉપડવી**—બોલવા માંડવું. અભ આડી વાળવી—રેકા આપવાને બદલે વચ્ચે અડચણ આવી પડે એવું વાંકું બોલવું; અભુકતું બોલવું; વિરૂદ્ધ બોલવું. “પરાણુ બહું થતું હોય કોષ્ટનું, તેમાં તમે આડી વાળો અભરે” (બાપુ ગાયકવાડ-કવિ). **અભ કરવી** છે—મીડી છે—અભ કરવું અથવા મીડું બોલનારી છે. “કડવી અભે કોષ્ટ, પાય વળી પાણી નહિ.” (કાવ્ય કોસ્તુભ.) **અભ કઢાવવી**—થકવું; હરાવવું; હેરાન કરવું; આશ્ચર્ય ઉપજવું. અભ કાપવાતા સમાચાર—ધણીજ માઠાં-કહેતાં અભ ઉપડે નહિ એવા દુઃખ-દાયક સમાચાર. **અભ ધસી જવી**—એકની એક વાત કહેતાં કંટાળી, થાકી જવું તે. **અભ ધાલવી**—ફુંકી કરવી—બોલતાં બંધ થવું; ગમ ખાઈ જવી; મર્યાદાસર બોલવું. **અભ ફુંકી થવી**—ખેચાઈ જવી—બોલતાં અચકાવું; બોલી શકાય નહિ તેવું થવું; મરતાં મરતાં જીવના આભિમાનિક દેવતાનું ચાલ્યા જવું; મરણ પાસે છે તેની એક નિશ્ચાની; **અભ તો વાઢ્યા જેવી દેખાય છે**—જેમ વાડી નાંખનાર શબ્દ ખરાબ તેમ અભ પણ તદ્વાર જેવી, માર્મિક શબ્દ બોલીને હૃદયને કાપનારી છે, માટે તે પણ ખરાબ છે. અધટિત શબ્દો કહેવા, ગાળો દેવી, ૨ એ અર્થ. અભ કાપી નાંખવા થોઅ છે; કારણ કે તે અપશબ્દ બોલે છે. **અભ ઢોડવી**—ઢોડાવવી—અમર્યાદપણુ બહુ બોલ્યાં કરવું. **અભ બંધ કરવી**. બોલતા અટકવું—અટકાવવું (સત્તાથી); ચૂપ રહેવું. **અભ લગામમાં રાખવી**—મર્યાદામાં બોલવું; અભ વચ્ચે

રાખવી—અંકુશમાં રાખવી. **અભ ફુંકી છે**—જે મિત-ભાષિ હોય છે તે માટે વપરાય છે. **અભ ફુંકી કરવી**—બોલતા બંધ થવું; મિતભાષિ થવું. **અભે કાંટા પડવા**—ગરમીના કારણથી અથવા તરસને લીધે અભ છુપ્પી પડવી; અધટતું બોલનારને ઠપકા આપતી વખતે કહેવાય કે, તારી અભે કાંટા કાં ન પડ્યા. **અભે લોચા વળવા**—સમજ નહિ શકાય એવા ઉચ્ચાર કરવાં; બોલવામાં લથડીયાં ખાવાં; ચોખ્ખો જવાબ ન આપવો; અસ્પષ્ટ બોલવું. ગદ્યાં તદ્દાં કરવાં. **અભ વળવી**—વગર અર્થનું વારે વારે બોલવું. કોષ્ટની સામે બોલવું. **અભ વાળવી**—વળવી—શુદ્ધોચ્ચાર કરવા—બોલતાં અભ અચકાતી હોય તો તે ટેવ સુધારવી. **અભને સખણી રાખવી**—મર્યાદાસર બોલવું. **અભના કંકડા કરવા**—સ્પષ્ટ શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરવા માટે; અભને કસવી. **અભના કંકડે કટકા કરવા**—અભના કુચો કરવો—શિખામણના શબ્દો વારંવાર કહેવા; થાકી કંટાળો આવે ત્યાં સુધી સમજવડું-કહેવું. **અભને ટેરવે**—તટકાળ બોલી જવાય એવું મોંઢે તૈયાર. **અભનો છુટો**—અમર્યાદ બોલનારો; બહુ બોલનારો. **અભમાં ગાળ અને અભમાં ઘેર**—અભે જ સાઈ બોલાય છે અને અભે જ નરસું બોલાય છે. **અભે ચઢવું**—ગોખવું; પાઠ કરવો; અંબાગ્રે થવું. **અભે સરસ્વતી વસે છે**—જે બણે તે બધું યાદ રહે છે. જે બોલે તે સાચું પડે; સહેલાઈથી શીખી શકે એવો. વ્યંગમાં ગાળો દેવી. **અભનો કરડો**—સામાને ન ગમે એવું સખત બોલનારો. **અભ કરડી મરવું**—આપઘાત કરવો. **મોંમાં અભ ધાલવી**—જ્ઞાંત થવું; મુંગા થવું. ૨ સમ્યક્તાથી બોલવું.—(કહેવત) **ઉપાડી અભને લગાડી તાળવે**—બોલવું સહેલું પણ કરવું મુશ્કેલ.

“અભને વારણે, નીકર અભ દાંત પડાવશે.”

“અભને દાંતની લલામણુ દેજો.” જે અભવડે કોષ્ટને અણધરતું બોલીએ તો તે ચુસ્તે થઈ આપણા મોંઢામાં મારે અને તેથી દાંત તુડી જાય, માટે પ્રમાણસર બોલવું.

“અભ કરે આળખપાળ, ને ખાસડાં ખાય શીર કપાળ.” એટલે અભવડે ગમે તેમ બોલીએ તો કોષ્ટ માથે ખાસડાં મારે. “કોષ્ટની અભ ચાલે, તો કોષ્ટનો હાથ ચાલે” એટલે કોષ્ટ ગાળ દે તો કોષ્ટ સામે માર મારે.

અભા બેળી—બેડી, સીંઠો તકરાર; લવારી; આડી તેડી વાત.

અભાળું, વિંઠ અસભ્ય; ખરાબ.

અભિયા રસ, નાં પું કથા કરવામાં આનંદ.

અભી, સીં અભના જેવી આકારનો વાહનના મોઢાનો જે આગળ પડતો ભાગ તે અથવા એ ટેકાણે જે નાનો સહ હોય છે તે. આ દેશી વાહનોમાં આગળ પાછળ એ નાના ને વચમાં એક મોટો એવા ત્રણ સહ હોય છે તે અભી, સહને કક્ષી કહેવાય છે. ૨. ઉભ; દાતણ કરતી વખતે અભ ઉપરથી જે મેલ ઉતારે છે તે વસ્તુ.

અરણ્ય, વિં [સંં અર્ણ્ય] છેકજ નૂનું ચર્ધ જર્ધ ખવાઇ ગયલું. (વજ્ર, લાકડું, કાગળ વગેરે).

અરવલું, (સ. કિ.) જેરવલું પચવલું; હજમ કરવું, (૨) સાંખવું; વેઠવું.

અરકેરી, સીં અરા સાથે આથેલી કેરી.

અરાસાળ, સીં અનો થયેલા ભાત, એક જાતની ડાંચર. (સંં અર્ણ્યસાલી ઉપરથી).

અરાળું, નંં (અરૂં અને લૂણ) એક જાતનો અરૂં, મીઠું, મરચાં, દાંડ, સિંધવ, સંચળ, હળદર, વિકલ્પે મરી વગેરે નાંખીને બનાવેલા રસોઇનો મસાલો.

અરિયા કેરી, સીં અરા જેવી વાસવાળી કેરી.

અરૂં, નંં [સંં અરૂં] રસોઇનો મસાલો; એક જાતના દાણા-ખિયાં.

અર્ણ્ય, વિં [સંં] ખખળી-ધસાઇ ગયલું; જરજર થયલું. ૨ જૂનું; ફાટું ટુટું. ૩ મરી ગયલું. ૪. અણો, માંકમ ન પડે એવો તાવ અર્ણ્ય જ્વર કહેવાય છે.

અર્ણ્યોદ્ધાર, પુંં મરામત, સમરામણી; પડેલાં ધર કે દેવળ, કે ધર્મોદા સમાનની મરામત કરી પાછાં નવાં જેવાં કરવાં તે.

અલકાક, પુંં [આં] મુસલમાની ૧૧ મો માહનો.

અલખળે, અંં [આં] હાજરા હજુર. નમ્રતાથી કહેવું તે.

અલહજ, પુંં [અં] મુસલમાની ૧૨ મો ચાંદ્રમાસ. એ મહિનામાં મક્કામાં હજજ થાય છે.

અવ, પુંં [સંં] જે ચૈતન-શક્તિવડે પદાર્થ પોતાની મેળે મોટો થાય છે, હાલવા ચાલવા બોલવા વગેરેનાં કર્મો કરે છે તે; શરીર અને તેમાંનું ચૈતન જે હાલતમાં એકઠાં કામ કરતાં રહે છે તે; જે શક્તિવડે હું હઉં-કામ કરું છું; એવી સમજ રહે છે તે; માણુ. ૨ જાનથી બેતાં શરીર થકા જૂડું પણ તેમાં મળી ગયલું દેખાતું ધ્રુવરના અંશરૂપ માનેલું જે ચૈતન તે-એ અર્થમાં અવ અવાત્મા કહેવાય છે. એ અવ-અવાત્મા સ્વતંત્ર અને કેટલાંક બીજા સાધનથી શિવ-પરમાત્મા થાય છે એટલે જને

અંશ હતો તેમાં અભેદ થઇ જાય છે. ૩ અવ-ચૈતનવાળો જે પદાર્થ તે; પ્રાણી-મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, તિર્યક અને બીજાઓ. (ઉદ્દમિજને પણ કેટલાંક લોક એમાં ગણે છે અને એટલા માટે પદાર્થ એવી સામાન્ય વ્યાખ્યા રાખી છે) ૪ જેથી એ જીવે પ્રાણી હવે છે તે આધાર; અવન; ગુજરાન; જિવન-મળો. ૫ અવજનુ: છેક નાનાં પ્રાણી; કીડા પત-ક્રિયા વગેરે. ૬ ઉપયોગમાં આવે-જાલ કરે તેવો, વસ્તુમાં તેનો જે અંશ-ગુણ રહ્યો હોય તે; રસ; દમ; શક્તિ; તેજ-શેરના ધંધામાં હવે ઝાડો અવ રહ્યો નથી, આ વાત તું કહે છે ખરો પણ એમાં કંઇ અવ દેખાતો નથી; તેનામાં હવે અવ નથી કે તારી સામાં થાય. ૭ ખ્યાન; લક્ષ; ધ્યાનથી પાછળ લાગવું તે, આટલા દાહડા તો તે સુસ્તી રાખી પણ હવે તારે અવ લગાડીને કામ પાર પાડી આપવું જોઇયે. ૮ પૈસો; પુંજ; દોલત, આજકાલ તેની પાસે સારા અવ થયો છે; તે ધણો અવવાળો છે. ૯ અવના સરપું વાહલું માણુસ. એ મારા અવ, તું શું કરવા ગભરાય છે? ૧૦ ધરજા; મરજા; ચાહેના; મન; નજર, હવે મારો અવ તે ખાવાપર દોડે છે

અવ અડધો અડધો થઇ જવો એટલે ધણી પુશીથી અથવા ધણી દિલગીરીથી અવ બાવરો થવો. અવ આવવો એટલે સારી પડે કામ બળવવું. ૨ દુઃખ જીલમથી આપવાત કરવા તેમજ થવું. એકઅવ થવું, અવ તોડવો-તોડી નાખવો-કાઢવો એટલે ધણીજ મેહેનત કરવી, ૨ તલપવું; આતુર રહેવું. ૩ ધણુંજ ચાહવું. અવ ટૂંકું રહેવો એટલે આતુર રહેવું, અવ ઉડી જવો એટલે એકાએક ગાભરા-બાવરા થવું; ફાળ પડવી. અવ દઇ લગાડી કરવું અથવા અવ રાખવો એટલે એકચિતે-ખ્યાને કરવું; અવ ખાઇ જવો એટલે સતાવ્યા-ચિડાવ્યાં કરવું; કષ્ટાળો આવવો. અવ લઇ નાસવું. એટલે ધણીજ દોડથી-જલદીથી નાસવું. અવ ટેકાણે ન રહેવો-ઠરી ઠામ ન બેસવો એટલે ચિતતું ભળી જવું; ગભરાવું; બાવરાં બનવું. અવ કરવો-ટેકાણે પડવો એટલે નિરાંત થવો; ગભરામણ દૂર થવી; અવ કરવો એટલે આત્માને સન્તોષ થવો. અવ ઉપર કરવું એટલે અવ જોખમાય તેની ફરકાર ન રાખતાં કામ કરવું. અવ માનતો નથી-કહું કરતો નથી એટલે વિચાર થતો નથી-પુશી થતો નથી. અવ બેસવો-ઠરી ઠામ બેસવો એટલે નિરાંત થવી. અવ મોટો કરવો એટલે સખાવત કરવાનો ભેરસો વધારવો; ઉદાર થવું. અવ ચલાવવો એટલે હિંમત કરવી. અવ ચાલવો એટલે હિંમત થવી. અવ ફરવો-

બચાવે એટલે શરીર અસુખ થવું; તનિયત બન-
ડી. જીવ ભેવો-પહેવો એટલે પાણી ભેવું; પરીક્ષા
કરવી; કસી લેવું. જીવથી મારવું એટલે કંઈ પણ
જીવવાની આશા ન રહે તેવું મારવું. જીવ થવો એટલે
પૂંછ થવી; પૈસા એકઠા થવો. જીવ ઉઘો થવો
એટલે ખ્યાન જતું રહેવું; દીલ ન લાગવું. જીવ પર
ભેસવું એટલે આધાર આસરો રાખવો. ૨ હઠથી
માગવું. જીવથી જવું એટલે મરવું; પોતે પોતાનું જ
મરણ માંગી લઈ મરવું. જીવ લાગવો એટલે ખ્યાન
લાગવું. ૨ પ્રીત લાગવી. જીવથી બચવું એટલે
મરવાથી ઉત્તરવું. જીવ લેવો એટલે મારી નાખવું.
૨ દુઃખ દર્શા કરવું; સત્તાવડું; ચિડવડું. જીવ જતો
રહેવો-નિહાળી જવો એટલે મરણ થવું. ૨ ધણું દુઃખ
થવું. ૩ આતુરતાથી, મરણ થશે એવી હાલતમાં
આવવું. જીવ ડુંકો થવો એટલે કસરિયું થવું-તેનો
આગળ તો અમીરી જીવ હતો પણ આજકાલ ડુંકો
થયો છે. જીવ ખારો થવો એટલે દિલગીરી થવી.
જીવ બળવો-બળ્યાં કરવો-જીવમાં બળાપો થવો
એટલે ચિન્તા થવી; દિલગીરી થવી. ૨ અદે-
ખાઈ કરવી. જીવના સમ એટલે પોતાનો વાલો જે
જીવ તેના સમ; ૨ જાતના સમ. વાલોના સમ.
જીવ પર આવેલી બિલાડી હરડીએ બાંધે એટલે
જીવ જોખમમાં આવેલો હોય તો કોઈ પણ પ્રાણી
સામે થાય. જીવે મારો લાખ, તો કાર કાર ભોળાઈ.
જીવતી માંખ ન જળાય એટલે કોઈ વસ્તુ પ્રત્યક્ષ
બોળવી હોય તો તે જરૂર પકડાયા વિના ન રહે.
જીવ શબ્દ ધણા પર્થાય અર્થમાં વપરાય છે. જીવ
એટલે (૧) પરમાત્માનો દૈવી અંશ; તે અદ્વય છે
જ્યારે પરમાત્મા સર્વવ્ય છે. (૨) આત્મા; (૩) મન;
(૪) પ્રાણ; (૫) ભુલિ, જેમકે એનો જીવ ઠેકાણે
નથી એટલે એની અક્ષય ઠેકાણે નથી. (૬) ચિત્ત;
(૭) અંતઃકરણ, વેદાંતમાં એક જીવને ૩ પ્રકારનો
માન્યો છે. (૧) પારમાર્થિક જીવ-સાક્ષી (કૃતચેત્)

ચેતન. (૨) વ્યાવહારિક જીવ-સામાસ અંતઃકરણરૂપ
જીવ. (૩) પ્રાતિભાસિક જીવ-સામાસ અંતઃ-
કરણરૂપ વ્યાવહારિક જીવમાં સ્વપ્ન વિષે અધ્યક્ષ
જીવ. (૩. ક) વિશ્વ-ગગન વિષે સ્વપ્ન દેહનો
અભિમાની જીવ. (૩. ખ) તૈજસ-સ્વપ્ન વિષે સ્વપ્ન
દેહનું અભિમાન છોડીને સૂક્ષ્મ અને કારણ એવા
એ દેહનો અભિમાની જીવ. (૩. ગ) સુષુપ્તિ અવ-
સ્થામાં સ્વપ્ન તથા સૂક્ષ્મ દેહનું અભિમાન છોડી-
એક કારણ દેહનો અભિમાની જીવ.

કહેવત: જીવે તેને જોખ એટલે દેહમાં જીવ છે
ત્યાં સુધી જોખમ છે; જીવશે ત્યાં સુધી આશા છે.

જીવવું થોડું ને મમતા (જંબળ) ધણી એટલે
જીવવાનો સમય ડુંકો અને ઉપાધિ ધણી ઠોરવી.
જીવવું જાતને વાહલું છે. એટલે દરેક પ્રાણધારીને
હંમેશા જીવતા રહેવાની આશા છે. જીવશે તે જોશે
એટલે જે જીવતો રહેશે તે સારાં માઠાં ફળ
ભોગવશે.

જીવડું, નં નાનો કાડો.

જીવડો, પું જીવ; આત્મા. (૨) કાડો.

જીવતોજાગતો, અં જીવતાં સુધી; હવાતિ સુધી.

જીવતોડ, વિં ધણો શ્રમ કરાવે તેવું.

જીવકથા, સીં જીવો-પ્રાણીઓ ઉપર દયા.

જીવદશા, સીં જીવની અઘાન દશા; જીવની આ
જાતમાં જે દશા હોય તે.

જીવદાહ, વિં ચોગ્ધ; લાયક; (૨) ઉમદા. (૩) મજાજીત.

જીવદેહ, પું જીવવાળો દેહ; સ્વૃષ્ઠ શરીર.

જીવધારી, વિં જીવ ધારણ કરનાર; જીવવાળું
(૨) પું પ્રાણી.

જીવજાત, જીવજાતુ.

જીવજાતુ, પું છેક જ નાનો પ્રાણી-પછી ઉડતો કે
છાતી ધસતો; છુદજાતુ; જીવડું; કાડો.

જીવજાન, વિં જીવની જેટલું વાહલું; કીમતી.

જીવજી, પું ધણી; માલીક.

જીવતચરો, સીં સુવા પછી નહિ પણ જીવતાં પોતાને
નામે વરો કરવો તે. જીવત ક્રિયા પણ કહે છે.

જીવતર, નં જીવની; જન્મારો; ભવ; ૨ મનબો;

અવતાર.

જીવતદાન, જીવતદાન.

જીવતું, જીવતું.

જીવદાર, વિં લાયક; ચોગ્ધ. ૨ ઉમદા, ૩ મજાજીત.

જીવન, નં [સં] જીવ-પ્રાણ રાખી રહેવું તે, જીવવું
તે. ૨ જે સાધને-તજવીજે-ઉઘોગે-ખોરાકે જીવતું
રહેવાય તે; આહવા; ગુજરાન; ગુજરા; નિર્વાહ.
૩ જે વસ્તુએ બીજી વસ્તુ ટકી રહે છે તે; દીવાનું
જીવન તેલ, અગ્નિનું જીવન લાકડું. સન્નતું જીવન
હરિભજન ધ. ૪ પ્રાણી-ઉદક. ૫ એક જાતની
આંખજાની દવા (અવનપ્રાણાવલેહ)નું નામ.

જીવનકથા, સીં જીવનનું વર્ણન; જીવનચરિત્ર.

જીવનકલહ, પું જીવન ટકાવવા માટે કરવામાં
આવતો પરિશ્રમ; જીવનસંઘામ.

જીવનકાર્ય, નં જીવનનું મુખ્ય કાર્ય.

જીવનગાળો, જીવનગાળો.

જવનચરિત્ર, નં જિંદગીનું વૃત્તાંત.
 જવનદોરી, નાં સીં આશા; જવનનો હેતુ.
 જવનમંત્ર, નં જિંદગીનો મુખ્ય મંત્ર.
 જવનરસાયન, નં પ્રાણીઓના શરીરની ધાતુઓનું રસાયનશાસ્ત્ર.
 જવનશક્તિ, સીં જવનની મૂળ શક્તિ.
 જવનશાસ્ત્ર, નં જેથી જવ દેહમાં ટકી રહે તે સમ-ભવનારું શાસ્ત્ર.
 જવનસાકંદ્ય-સફળતા, નં સીં જેથી જવનું સાર્થક થાય તે.
 જવનસિદ્ધાંત, પું જવનમંત્ર; જવન માળવાનો સિદ્ધાંત.
 જવનસૂત્ર, નં જુઓ જવનદોરી.
 જવનસ્મૃતિ, સીં જિંદગીની સ્મરણરૂપે લખાયેલી કથા; જવનચરિત્ર.
 જવનમુક્ત, વિં [સં] મુત્રા પછી નહીં પણ જવનના અલગગાન-સ્વરચરણનું જ્ઞાન થઈ જન્મમરણથી, ત્રિવિધ તાપથી મુક્તિપ્રાપ્તિ-છૂટેલો એવો પ્રાણી. જવન મુક્તિ એટલે પરબ્રહ્મનું જ્ઞાન થતાં મોક્ષની દશા ભોગવવી તે. મોક્ષ; જન્મમરણનો ફેરો ટળવો તે.
 જવનોપાય, પું ગુજરાનનું સાધન.
 જવન્ત, વિં [સં] જિવંત.
 જવબળ, નં જવવાની શક્તિ; પ્રાણ.
 જવરૂં, વિં (કા.) ચાલાક; ચપલ; હોશિયાર.
 જવલગ, વિં જવની સાથે લાગેલું, જેમ શરીરને જવ એકઠું છે તેવું; ધણું જ વાલું; પ્રાણપ્રિય.
 જવસૈણ, વિં મરણ નિપળવે એવું.
 જવલોક, પું જવો-પ્રાણીનો લોક; મૃત્યુલોક.
 જવવિદ્યા, સીં જેમાં જવની ઉત્પત્તિ સમજાવવામાં આવી છે તે શાસ્ત્ર.
 જવવું, કિં અં સજીવ-જવવાળું હોવું-રહેવું; મરણ ન થવું; દયાત રહેવું. ૨ નાશ ન પામતાં ટકવું મરણથી ઉતરવું; અચ્ચં.
 જવશેષ, વિં માત્ર જવ બાકી રહે હોય તેવું; (૨) પું જૂતકાળના પ્રાણી કે વનસ્પતિનો પૃથ્વીના પડમાંથી મળી આવતો અવશેષ.
 જવસટોસટ, વિં જવ જેખમાય તેવું.
 જવહૃત્યા, સીં જવની હયા.
 જવા, સીં ધનુષની દોરી.
 જવાઈ, જિવાઈ.
 જવાજીવ, નાં પું જવતો જીવ; પ્રાણનો પ્રાણ; અત્યંત પ્રિય.
 જવાજી, પું અજી જેવો જીવ; સૂક્ષ્મ જંતુ.

જવાત, પું નાના નાના જે જીવો તે. અનાજ વગેરેમાં હોય છે તે.
 જવાતખાતું, નં પાંજરાપોળમાં અનાજ વગેરેમાં પડેલાં જવાતો રક્ષણ માટે રાખેલું સ્થાન.
 જવાતમા, પું [સં] જીવ (૨ જ અર્થમાં).
 જવારો, નાં પું જીવિકા, જવાઈ, જવનદોરી, જવનગાળો, વેતન, પગાર, આજીવિકા, તનખો.
 જવાળી, વિં સજીવ હોય તે, જવનું. ૨ કૌવત-પાણી-દમ-તેજવાળું.
 જીવિકા, સીં [સં] જીવન; ગુજરાનની તજવીજો, ઉદ્યોગ, મિલકત, જવારો.
 જીવિત, વિં ધાં [સં] જીવનું કરેલું.
 જીવી, વિં [સં] જીવે તે-તેવો, જીવનાર, ચિર-જીવી એટલે ધણી કાળ જીવનારો. ૨ ગુજરાનને માટે આધાર રાખનાર. (સમાસને અંતે) જીવનારું; નભનારું; દા. ત. શ્રમજીવી, પોતાની મહેનત ઉપર જીવનારો પ્રાણી; મનુષ્ય; કામદાર. શ્રીજીવી, પોતાની મિલકત ઉપર ગુજરાન કરનારો; શ્રીમંત; પૈસાદાર.
 જીવી, સીં મુંજ, બીડી કે સુતરની દોરીવતી ખાટલો ભરતાં જે થે સેરો વારા ફરતી છુડાડે અને તારે છે તે. એ ચીરામાં નહિ પણ થે સાથેની સાથે બેડકું રહે છે. ૨ જીનું નામ.
 જીવેજન, વિં જીવના જેવું વાલું, જીવની સાથે લાગેલું, જીવજન, પ્રાણપ્રિય.
 જીસમ, નં [આં] શરીર, બદન.
 જીસાહુબ, અં [આં] માન સાથે જવાબ આપવો તે.
 જીંડવું, નં છોડતો કાટલાવાળો બીજાકાપ.
 જીઆળ, જીઆલ.
 જીંડજી, જીંડજી.
 જીંડવું, જીંડવું.
 જીંસરું, જીંસરું.
 જીંહલવું, કિં અં વાચ્યાર્થે હલમાં બેડાવું. તે ઉપરથી લક્ષ્યાર્થે કે વરાતમાં ધોડે બેસીને જવું (વરાતભની મરકરી કરતી વખતે વપરાય છે) “એવું ભણ્યા છતાં, જીંહલતાં રો હશે?” (પ્રેમાનંદ.)
 જી, જૂ.
 જીઆખાતું, જીઆખાતું.
 જીઆખોર, જીઆખોર.
 જીઆર, જીવાર.
 જીઆળી, જીવાલ, પું ભરતી, વીળ, પાણી ચડવું તે.
 જીઈ, સીં [સં] યુતિકા એક ભતનાં સુગંધીદાર ફૂલ અથવા તેનો છોડ. “ગુલલામાં રો રાધા ખારી ભઈ જીઈમાં કનેયા ચિરાને.”

જુઓ, જુવો.

જુક(ગત), વિં યુક; જોડેલું; (૨) ચોખ અનુકૂળ.

જુકી-કિત, જીં [યુકિત] કરામત, કળા, તદ્દખીર, તળવીજ, ગોઠવણ, હિકમત. ૨ ઉપાય, કલાજ.

જુખામ, નં [ક્રાં] સળખમ, શરદીની ખીત્રી, જેમાં નાકમાંથી પાણી ટપકે છે તે.

જુમ, પું [સં યુગ] ભાગ્યે કાળ. ૨ કૃત, ત્રેતા, દ્વાપર ને કલિ એ ચાર જુગ કહેવાય છે. ૩ એ ચાર મળીને એક તે. ૪ જોડું, જોડ, બે. ૫ સોકટાની રમતમાં સાથે મેળવેલી જે બે સોકટી તે.

જુમજુમ, અં [યુગાનુયુગ] ધણાએક જુગોમાં ધણા ભાગ્યા કાળ સુધી.

જુમડું, જુગાર.

જુગત-તી જુકતી, વિં [યુકત] એકડું, સાથે-જોડ હોય તેવું. ૨ ષટ્તું, માફક અનુકૂળ.

“દેહ તારી નથી, જોને જુગતે કરી, રાખતાં નવ રહે, નિશ્ચે જમ.” (નરસિંહ).

જુગતખા, જગદખા.

જુગદીશ, જગદીશ.

જુગમ, નં [યુગમ] જોડી; જોડ; સાથે જે બે તે.

“જુગમ રવિ-સુતરૂપ આગળ જાય નાખી વાટ.”

(પ્રેમાનંદ)

જુગલ, નં જીં [યુગલ] સાથે-જોડાયેલાં એવાં જે બે તે. ૨ જોડી; જોડ; જોડું. જુગલ સ્વરૂપ દર્શન-આ પુરૂષ એકમેકને વળગેલાં હોય તેવું અથવા સજોડે-સાથે હોય તેવું દર્શન.

જુગલ કિશોર, પું કિશોર યવના બે, કિશોર કિશોરી (રાધાકૃષ્ણ માટે વપરાય છે.)

જુગાર, પું [સં છતકાર ઉપરથી] પૈસા રૂપિયા માલ જનસ વગેરેને, પાસે મુકી, ફલાણા પાસે પડે તો તે લક લેવું ને ન પડે તો આપી દેવું એવી સરતની રમત રમવી તે. નાણું ફારવા જિતવાની સરત બધી ફરકાઈ જે રમત રમવી તે; છત જુગડું; જુવું. ૨ ખરી મેહેનત કરી ફગ ન મેળવતાં-ખરેખરા માલને સોદા ન કરતાં નસીય ઉપર આધાર રાખી ઉપલક ઉપલક આપવા લેવાનો જે ધન્ધો કરવો તે; સટ્ટો. જુગારખાનું-જુગાર રમવાનું ઠેકાણું.

જુગારી, વિં જુગાર રમનાર; જુગારના જેવો ધન્ધો કરનાર; ‘હાથો જુગારી બમણ રમે.’

‘જુગારી કાથે વાંકડું, વાનર કોટે હાર;

થેલી માથે બેડલું, તે જાને કેટલીવાર?’

જુગુપ્સા, જીં નિદા; (૨) ચીતરી; સખત અણગમો.

જુગુપ્સિત, વિં નિહિત; (૨) ચીતરી ચહે એવું.

જુગોજુગ, અં જુમજુમમાં; બનોભવ; હમ્મેક ભવેદાન.

જુગિત, જુકી.

જુગમ, જુગમ.

જુગાઈ, જીં જુગાપણું.

જુગે, વિં [ક્રાં] જમડે; લક. ૨ ચાલાક; ચતુર.

જુજવી, વિં [આં] જુજ એ શબ્દ ભવો.

જુજવું, વિં જૂડું જૂડું; તોણું તોણું, ન્યાડે ન્યાડે.

“પડયો સ્વચ્ચનથી જુજવો, ત્યારે સુરતીને કુઝાય થાય.”

(કાલિદાસ.)

જુગવું, જુગવું.

જુડણ, વિં ભાણામાં ખાતાં વધેલું તે; ઝાંડયું; છદ્મગમણ; જોડેલું તે.

જુડણ, પું ભવાઈમાં જૂડું જુગતું ભાંડ બોલનારો; તરકાડો.

જુડાણું, નં જૂડું એવું જે કંઈ તે-(બોલવું-જમવું વગેરે) ક્રાંધ; મિથ્યાપણું; જોડું દેખાવું તે.

જુડું-ડુંડું, જૂડું.

જુડાંબોલું, પું જુડું બોલનાર; અસલ ભાષા.

જૂડી, જૂડી.

જુત, વિં [યુત] જોડાયેલું; સાથે-જોડે હોય તેવું.

જુતીખોર, વિં ખાસડાં ખાઉ-ખોર.

જુથ, જુથડું, જુથ.

જુટું, જૂટું.

જુધ-દ્ધ-નં [યુદ્ધ] લડાઈ; સદ્ગ્રામ, ૨ વઢવાડ; મારામારી.

જૂનવટ, જીં જૂનાપણું.

જૂનવાણી, વિં જૂનું. (૨) જૂનાં રીતારવાજ, જૂની કવિતા ઇં.

જુનું, જૂનું.

જુનુંખખ, વિં ધણું જ જૂનું; ધસાઈ ગયેલું.

જુનુંપાનું-પુરાનું. વિં જૂનું; વપરાયેલું; ધસાયેલું; ફાડુંતુડું.

જુનોપાપી, પું ધણા દાડાના વહિવટવાળો-અનુભવી-કાબો સમજી-પુણાખોયારાની વાત જણનારા પુરૂષ; ધણા જણનાં પાપ-કાવતરાં જણનારા.

જુખાં-ખાન, જીં જખાં બોલી, ભાષા.

જુખાની, જખાની.

જુમખુ, જુમખું.

જુમખા, જુમા, જીં [આં] શુકતાર.

જુમલે-દલે, અં સમગી સહખા એકઠી કરેલી હોય તેમ; એકઠી કરીને; બધી મળીને; એક-દર; કુમે.

જુમલો-દલો, પું [આ૦] સહુ મળીને જે સડખા થયેલી તે; સરવાળા; એકંદર આંકડો—જથ્થો; એરીજ; મેળવણી.

જુમામરિજદ, સી૦ [આ૦] મુસલમાનો શુક્રવારની નમાજ જે મોટી મરિજદમાં પઢતા હોય એવી શહેર કે કસબાની મરિજદ.

જુમેરાત, સી૦ [આ૦] ગુરવાર; બુદ્ધસ્પતિવાર. [હિન્દુઓ સર્વોદયથી, અંગ્રેજો મધ્ય રાત્રિથી તે મુસલમાનો સર્વાસ્તથી દાહડો બદલે છે. તેથી ગુરવારને ફિવસે સ્થાવરત પછી શુક્રવાર બેઠો ગણે છે. માટે એ રાતને જુમેરાત એટલે શુક્રવારની રાત કહે છે.]

જુમેદાર, વિ૦ [આ૦] જોખમવાળો; જવાબદાર.

જુમેદારી, સી૦ [આ૦] જવાબદારી.

જુમે, પું [આ૦] સૌપથ ખાવાય-ખગડે તો તે ખાખડનો જવાબ દેવાનું જે જોખમ તે; જવાબદારી; આપેલો વિશ્વાસ પાળવાનો જે માથે બાર-બોજ તે.

જુરત-રિયત, સી૦ [આ૦] છાતી; હિમ્મત; શૌર્ય બહાદુરી. ૨ જોર; ગળું; રામ; હોસ.

જુલમ, પું [આ૦] જબરદસ્તી; સમી; ન સડખાય તેવું કુઃખ દેવું તે; ખળાકાર; જોરાવરી; ખરજોરી બેદાદ; ગેરઘનસાફ; અન્યાય; અધર્મ.

જુલમગાર, વિ૦ જુલમ કરનાર.

જુલમાત-દ, સી૦ જુલમગારપણું.

જુલમી, વિ૦ જુલમ કરનાર. ૨ જેમાં જુલમ હોય તેવું

જુલાખ-પ, પું [ફા૦] જેથી ઝાડા થાય તેવું ઝોસડ. રેય. વિરેચન. ૨ એ ઝોસડથી જે ઝાડા થાય તે જુલાખ આપવો-ગભરાવવું.

જુલમ, જુલમ.

જુલ્ફ-ફા, ન૦ [ફા૦] લમણાપર લટકતી આંકડા-દાર આવી રહેલી બાલની બરાત લટ તે.

જુવડું, જુવડું.

જુવતી-તી, સી૦ [સં૦ યુવતિ] જુવાન સ્ત્રી.

જુવા, પું મલીય જગોમાં પાકતા દહીં દેતા એક જાતના જીવડા. ૨ જુગાર.

જુવાખાતું, ન૦ જ્યાં જુવું-જુગાર રમાતો હોય તે ઠેકાણું. ૨ જ્યાં જૂના હોય તે ઠેકાણું.

જુવાખોર, વિ૦ જૂવું રમનાર; જુગારી.

જુવાન, પું [ફા૦ અથવા સં૦ યુવા.] જવાન. કહેવન: જુવાન (અથવા નવો) જોશી અને ધરડો (અથવા જુનો) વેદ હોય તો સારા-કારણ કે નવા જોશીનું મણિતાદિ જ્ઞાન સારાં હોય અને જુના વેદનું અનુભવ

જ્ઞાન સાફ હોય. “જુવાન વડુ ને જુદો લાડો, એનો રાજ ઉડીને ભવાડો” એટલે કળેડું સુખી ન હોય.

જુવાનજોધ, ના૦ પું૦ મજાસુત ખાંધાનો જુવાન માણસ.

જુવાની, સી૦ [યૌવન] જોખન; તરણાવસ્થા; યુવાવસ્થા. કહેવન: જુવાની અને દીવાની બે બરાબર એટલે જુવાનીનો જુસ્સો મર્મોદિત ન હોવાથી કોઇ કાર્યમાં અક્ષણ નીવડે સારે તે કાર્ય દીવાના માણસના કાર્ય સાથે સરખાવાય છે. “જુવાનીનું રબું ને રાતનું દબું” એ વખત આવે ખપમાં આવે.

જુવાખ, જવાખ.

જુવાર, સી૦ ચોમાસામાં થાતું એક ધાન્ય-એ કશ-ણામાંથી નિકળે છે.

જુવાળ, પું૦ બરતી; ઝાર.

જુવારા, જવારા.

જુવું, જૂવું.

જુસતિસ, જરડીસ સી૦ [અં૦] ઇનસાફ, ન્યાય.

જુસરી, સી૦ ગાડીનો તે ભાગ જે બળદોની ખાંધપર મુકવામાં આવે છે. (જુંસરી.)

જુસ્તેજુ, સી૦ [ફા૦] શોષખોળ.

જુસ્સો, પું૦ [અં૦] દિલમાં લાગ્યાથી જે ઉશ્કરાયલી હાલત થાય તે. મનનો ઉમ્મરો, લાગણી, મનોવિકાર, દયાનો-પ્રીતિનો-દોષનો-બહાદુરીનો વગેરેનો જુસ્સો.

જુહાર, પું૦ એક ખીજના મેળાપની વખતે પ્રજ્વાલ, નમસ્કાર, આશીર્વાદ, જે ગોપાળ, સલામ વગેરે કરવામાં આવે છે તેવા અર્થમાં વપરાય છે. એ શબ્દ શેડ સાહુકાર તથા રજવાડાના લોકમાં વપરાય છે.

જુંગાઈ, સી૦ મજાબૂતી; (૨) ચાલાકી; ચતુરાઈ.

જુંગું, વિ૦ જખડું.

જુહાર પટોળાં, ન૦ એસતે વરસે સારાં લુગડાં પહેરી કરીને સગાં વાલાંઓની પરસ્પર ભેટ લેવી તે. ૨ એ દહાડે જમાઇ સાસરે જમવા જાય છે અને સાં સહુ માણસો સાથે ખુશીમાં જમે છે ને આતમખાજ ફોડે છે તે રીત.

જૂ, સી૦ [સં૦ યુકા] સાફ ન રાખેલા નિમળામાં અથવા ધણા દાહાડાનાં વગર ધોયલાં લુગડામાં જે ઝીણા જીવ થાય છે તે. એનાં ઈંડાં તે લીધ કહેવાય, એ કાળી અથવા ધોળી હોય છે. ચામડીને વળગી રહેનારી ગોળ જૂ તે ચામજૂ કહેવાય છે.

જૂઈ, જૂઈ.

જૂજ, પું૦ કાચગાના થોડા બાધી એકઠાં સીવેલાં ને.

જૂજ, વિ૦ થોડું, જરા, સેજ. ૨ હલકું, વિસાત વગરનું.

જૂદ, પું૦ (વાળનો) ઝૂડો, સમૂહ.

જૂઠું, નં ૦ જુઠાણું.

જૂઠણું, નં ૦ એકું; છંડાયણું. (૨) પું. રંગસો; વિદ્યુત્; (ભવાધ્રમી).

જૂઠું, વિં ૦ સાચું નહિ તે, ખેડું, જૂઠું પડવું એટલે ખઈં છતે જોડું છે એમ કહેવડાયવું, શ્દિ, મારો હાથ જુઠો પડ્યો છે એટલે મારો હાથ લકવા અથવા કાપી રામથી સત્ત વગરનો, કિંપા કરવામાં શક્તિ વગરનો થઈ ગયો છે. કહેવત:-જૂઠાની માને જુઠો પરણે એટલે સરખે સરખા ખરાબ સ્વભાવના માણસને મેળ ભેરો. જૂઠાનું આવરદા ચાર ધડીનું એટલે જુઠો વહેવાર લાગે સમય ટપ્પો નથી. જૂઠું બોલવું તે બખમારવી એ બે બરાબર એટલે જૂઠું બોલવું એ પાપ કરવા બરાબર છે. જુઠો સામાને વટલાવે, જુઠાને ક્યાં પકડીએ? એટલે જુઠાણું કેટલીકવાર સાચા કરતાં પણ ફાવી જાય છે.

જુઠો છુતરો ને બખરનો કુતરો બરાબર.

જૂઠું, અજુઠું 'દમાના પ્રીતમ વાહલા, મનમાં વિચારો. જૂઠું ખાચ તે મીઠાની આશરે.' (દમારામ).

જુડી, સ્ત્રી ૦ જુડી નરમ ને લાગી એવી લીલાતરીને એકઠી બાંધેલી તે; પાતરાં-મોગરી-ડાભાની જુડી. ૨ જોડણું તે. (ફહેલીની જુડી.)

જુડો, પું ૦ હોળ્યા વિનાનો ચોટલો દોરેવતી બાંધેલો તે. જુટી, સ્ત્રી ૦ જોડા; પેંજર; પગરખું. જુટી મારવી-ખાવી વગેરે. શ્દિ: જુટું મારવું એટલે જોડા-પગરખાંથી મારવું. તે ઉપરથી લક્ષ્યાર્થ નિરસ્કાર કરવો: બેદરકાર, રહેવું. જુટે મારી જવું એટલે ધંધામાં કે ખીજા કક્ષામાં ખોટા ખાવી હોય તો પણ દરકાર કરવી નહિ. જુટું ખાવું-પડવું એટલે બે આખર થવું. એ તો મારા પગની જુટી બરાબર છે એટલે હું એના તરફ નિરસ્કારની નજરે જોઉં છું. એની જુટી બરાબર કોણ છે? એટલે એનાં પગરખાં બનાવનાર મોટી જેટલી પણ કોઈની કીમત નથી તે એના જેવું તો કોણ બરાબરીમાં થાય? એને ઘેર કોણ જુટી ભાગે જાય? એટલે એને ઘેર જવાની મને જરા પણ દરકાર નથી. (નિરસ્કારમાં) જુલિયા ખાઈ પણ મખમલકી એટલે વાંક પડ્યો ખરા પણ લાભ થયો.

જુથ, નં ૦ [સં ૦ યુથ], ટોણું (પથુ-પક્ષીનું). ૨ જથો; સમુદાય.

જુઠાઈ, જુઠાઈ, સ્ત્રી ૦ જુઠું પડવું-હોવું તે; વણ્ટવું તે. ૨ વિયોગ. ૩ બેઠ; અનંતર; પડો-મારે ને તેને કંઈ જુઠાઈ નથી. જુઠાગીરી; જુઠાધપણું.

જુઠું, વિં ૦ એકું-જેવું-સાથે ન હોય તેવું છૂટું; વેગળું; નોખું. કહેવત: જુઠું જુઠું મોઢે જુડી જુડી

વાત એટલે દરેક માણસનો જુઠો જુઠો અભિપ્રાય હોય છે.

જૂન, પું ૦ [અં ૦] અગ્રેજી વરસનો છઠો મહિનો. જૂનું, વિં ૦ [જૂનું] નવું નવિ તે. ૨ અક્ષયનું; ધણી કાળનું. ૩ થઈ ગયલું; જળવામાં આવેલું. ૪ ધસાઈ ગયલું; કહેવત: જૂની આંખે નવાં કોતુક એટલે વૃદ્ધ માણસના પુરાણા વિચાર અને જુવાનિયાઓના નવા વિચાર. જૂનાં ઝાડનાં ઉડાં મૂળ એટલે જે માણસ ધરડો અને અનુભવી હોય તેની અક્ષય પણ સારી હોય. જૂમ, સ્ત્રી ૦ કેફ કિષાથી-કામમાં મચી રહ્યાં જે ઉત્ક્રાંત્રથી હાલત હોવી તે; ઝુમ; જોમ.

જૂઝું, નં ૦ જુગાર.

જલસો, મું ૦ બળદ પગોટવાનું બે પાંખાનું લાકડું ધિસલું. ૨ જળસો (દા.) ખેલ, નાટક.

જે, સં ૦ એ સર્વનામ વસ્તુને દેખાડી પછી તેનો ખીજા સાથે થતો સંબંધ બતાવે છે.-જેની સાથે તે આવે છે. અં ૦ એ અગ્ર, બે વાક્યના બે ભાગને અથવા બે અર્થને જોડે છે. તમે જાણો છો તેનું કારણ એ છે જે પરમદાહડે સભા મળી હતી, તેમાંનો દરોવ તમને કાપ કારકારીયે કબો દશે. જે, કેના અર્થમાં અભ્યવરૂપે હોય છે સારે પછવાડે તે આવે નહિ.

જે, પું ૦-સ્ત્રી ૦ જથ.

જે કોઈ, સં ૦ નાં ૦ એ સર્વનામ કોઈ પણ વસ્તુ દર્શક છે. જે કોઈ કામ, ધંધો વગેરે.

જે કોઈ, સં ૦ નાં ૦ એ સર્વનામ પ્રાણીદર્શક છે.

જેમ કે જે કોઈ માણસ, જનાવર.

જે ગમ, જે તરફ, જે પાસ, જે મેર, અં ૦ જેણી ગમના અર્થમાં.

જે ગોપાળ, પું ૦ એક ખીજાને મળતી વખતે એ અગ્ર બોલાય છે.-વેળાવ વાણિયાઓમાં. બંધમાં. જે નારાયણ એટલે પડી ભાંગવું; ધભાય નમ: જે હરિની આરતી એટલે હરિની આરતી કર્યાની પેઠે કૃતાર્થ થવું; નિરાંત થવી; પરવારવું.

જેજે, સં ૦ બેવડાનો સંબંધ દર્શક સર્વનામ.

જેજેકાર, જથજથકાર.

જેજેવન્તી, સ્ત્રી ૦ એક રાગણીનું નામ છે.

જેટલું, વિં ૦ સમજાવી અર્થ માપ-વજન દેખાડે છે.

'જેટલો ગોળ ધાલશે તેટલું ગળ્યું થશે.' "જેટલું પેટનાને લાગે, તેટલું પરાયાને ન લાગે" એટલે જેટલી લાગણી સ્વજનને હોય તેટલી પારકાને ન હોય. જેટલું સાથે તેટલું આવે છે. ૨ સજ્જા પણ બતાવે છે.-વર્ગમાં જેટલા (છાકરા) હોય તેટલાને મોકલવે.

જેટલે, અમં જેટલાના અર્થમાં અંતર-છેતું બતાવે છે.

‘પાણી જેટલે ઉંચેથી આવતું હોય તેટલે ઉંચે પાણું ચઢાવવાનું કરિયે તો ચડી શકે.’ ૨ જે સમયે; જેવારે; કર્મ થતું હોય તે વખતે. ‘મહિપતિ આવે છે જેટલે, સભા સજ્જ થોલી તેટલે.’ (સામળ) ૧ જા અર્થમાં જેટલેલગી-સુધી એમ પણ થોલાય છે.

જેઠ, પું. [સં. જ્યેષ્ઠ] સ્ત્રી-વકુના ધણીનો જે મોટો ભાઈ તે. સંવત વરસનો આઠમો મહિનો.

જેઠાણી, સ્ત્રી જેઠની-વરના મોટા ભાઈની જે વહુ તે જેઠી, જેઠ મહિનાની પૂનમ.

જેઠીપુત્ર, પું વડો છોકરો.

જેઠીમધ, નમ [સં. મધુવૃષ્ટિકા] એક જાતના ઝાડનું ગળચકું ડાંખળું-છોકું. એ જોસડમાં કામ આવે છે. જેઠીમધનો સીરો, પું ગાંધીને લાં મળતું એક જોસડિયું. એથી જીલાય થાય છે.

જેઠીમલ, પું સફથી વડો મલ; પંભળીમલ.

જેઠાળું, નમ પરવ્યા પછી કન્યાવાળાએ વરવાળાને જમવા તેડવાની એક રીત; નાનો ગોરવ.

જેણીગમ, અમ જે તરફ-ભણી-પાણુ-દિશાએ.

જેતા, પું જીત મેળવનારા વિજેતા.

જેતન, નમ એ જાતનું તેલી બી. “આલીવે.”

જેતે, ગમે તે; હર કંઈ.

જેખ, સ્ત્રી શેભા; સુંદરતા.

જે પ્રમાણે, અમ જે રીતે-પ્રકારે.

જેમ, અમ જે રીતે-પ્રકારે.

જેમકે, અમ આ રીતે-પ્રકારે કે; દાખલો કે.

જેમતેમ, અમ ગમે તે-હરકાઈ રીતે.

જેમનું તેમ, અમ જેમ અસલ હતું તેમ જ; તે જ દાલતમાં; ફેરફાર ન હોય તેવું.

જેર, જેર.

જેર, વિમ [ફાં] વશ-તામે થયલું; હારી ચાકી ગયલું; નમળું-કમળેર થયલું.

જેરકડી, સ્ત્રી તાળામાં રાખવા સાર જે કડી તે થોડાનાં મોડામાં હોય છે.

જેરફરત, વિમ [ફાં] કમળેર; નમળું; જેર થયલ છે હાથ જેના તે. એનું ઉલટું જળરફરત.

જેરખંદ, પું [ફાં] થોડાના મોડાંપર નચ્યા અથવા ઉપર બનાત સીવી લીધેલી એવાં ચામડાંનો જે પટે હોય છે તેની સાથે, જેનો એક છેડો બેરવેલો અં. જેનો બીજો છેડો પેટની નીચે તક્ક સાથે બાંધેલો. એવો આમલા પગોની વચમાં ચામડાં-બનાત-ને જે પટે તે. ૨ ચામડાંની લામ્બી પાટી-ચામડ જેરખંદનો માર.

જેરવણું, ફિં સડ પચાવણું; અક્રમ કરવું. ૨ સહન કરવું; ખમણું; વેઠવું.

જેરો, પું ઝરેલો ભૂકો; (૨) જરહો, તંબાકુનો.

જેલ, સ્ત્રી [અમ] બનીપાનું; કેદખાનું.

જેવડું, વિમ સમ્યન્ધી અર્થમાં માપ-પ્રમાણ બતાવે છે.-તે છાકરી છે તો સત્તર વરસની પણ ૩૦ વરસની તેની મા છે તેના જેવડી દેખાય છે.-એ શબ્દ જીવાઈ મોટાઝને વિષે ધણો પ્રવર્તે છે. જેટલું, માપ તથા વજન તથા સ્વપ્ના બતાવે છે પણ જેવડું, માત્ર માપને જ. જેવર, નમ સુના રૂપાં હીરા મોતી વગેરેનાં ધરણું; દાગીના.

જેવરી, સ્ત્રી દોરી.

જેવારે-વખતે-વેળા, અમ સમ્યન્ધી અર્થમાં કાળ-સમો બતાવે છે; ભારે.

જેવારો, પું જયનો વારો-વખત.

જેવું, વિમ સમ્યન્ધી અર્થમાં રૂપ ગુણ જાત વગેરે બતાવે છે; માફક; પંદ. અમ જેમ, જેવું કે-જેમ કે જેવું તેવું-કાઈ પણ-ગમે તે રીત-જાત-રૂપ-ગુણનું, અમ બેરકારીથી કાઢ પણ રીતે કરી મુકેલું હોય તે બતાવે છે; ગમે તેવું.

જેવે, અમ જે વડે-ચાલતું કર્મ બતાવે છે.

જેષ, જેષ.

જેષા, જ્યેષ્ઠા.

જેષ્ટિકા, સ્ત્રી [યષ્ટિકા] લાકડી.

જેસલી, સ્ત્રી ખેતરમાં ચાસ પાડવાનું જોળર.

જેસલો, પું પૈડાં વગરનું બળદ પોલાટવાનું વાહન.

(૨) ઝાંખરાં, ઈંધણી વગેરે સેલથી જીયકી લાવવાનું હલકું જોળર; સળકું.

જેહ, સમ જે (કવિતામાં).

જેહાદ, સ્ત્રી ધર્મને ખાતર કરેલી લડાઈ.

જેહું, ના. ગ્રામ્ય શબ્દ-ધૂળ.

જેહુંર, જેર.

જે, પું એક પૈસો.

જૈન, પું એ નામનો વેદ ધર્મથી ઉલટો એક ધર્મ; છુદ્ધ ધર્મનો એક ભેદ; શ્રાવકનો ધર્મ. વિમ એ ધર્મનું-સમ્યન્ધી.

જો, અમ કુજો છું તે પરમાણુ તું જોય-ધારે-વિચારે-કબૂલ કરે તો આ પરમાણુ કઈ-થાય એવા સંશય રૂપ સમ્યન્ધી અર્થમાં એ શબ્દ વપરાય છે; સતત બળવે છે. જો તું કાલે બરાબર દશ વાગતે મારે ઘેર આવીશ તો હું તારી સાથે આવીશ. જોની સાથે તેહનો સમ્યન્ધ છે જ. એ ઉભયાન્વયી અન્વય કેવાય છે. ૨ જોણું એ અર્થમાં.-જે તેણે કેવું નામ મેળવ્યું! ૩ (કવિતામાં).

ભેદનું, વિષ્ણુજીનાં ૫૫-નું કામ-ની જરૂર હોય તેહું. ભેદની વસ્તુ મર્યાદા લેને; ભેદનું-કરવું-ભેદથી તે, ૨ ધટવું; લાયક-તમારે તે કામ કરવું ભેદનું નેહું.

ભેદથી, કિંમ વાપર-૫૫-જરૂરના અર્થમાં વપરાય છે. તારે શું ભેદથી છે? એટલે તારે શી વસ્તુનો ૫૫ છે? એ જગત્ ભેદનું ઉપરથી હશે-જરૂરને લીધે જેને અને જેને માટે ચાર પાસ ભેદનું-ખેળવું પડે તે. ૨ જરૂર-ન જ ચાલે ને ધટત છે તેવા અર્થમાં સહાયકારી પ્રમાણે ક્રિયાપદની સાથે જોડાય છે-મામાને ઘેર લગન એટલે તારે તો ત્યાં જવું જ ભેદથી, ૩ ભેદ લખાયે; ભણિયે; ભેદનું. ભેદથી હવે શું થાય છે તે પછી વાત. ભેદથી ત્યારે-૫૫ હોય ત્યારે. ૨ ભેદનું-વિચારીશું ત્યારે. ભેદથી તો ૫૫ હોય તો. ૨ ભેદનું પછી.

ભેદથી, ૫૫-જરૂર-કામ પડશે.

ભે કે, અં અમર ભે (વિરોધી શરત ખતાવે છે.)

ભેખસે, અં ધરા; અલખત; ખેરાક.

ભેખ, નં ભેખવતી ભેખવું તે; કાટલાં; વજન. ૨ તોલ, સ્ત્રી ભેખાનું; મઝા. "હવે તેને ભેખ" (સામળ).

ભેખ, પું ભેખમ, "ક્યામા તું સમજે નહીં જનર-વિજ્ઞાના ભેખ." સ્ત્રી રંગ મયવો તે, "જડિયાં ભેલે ભેખમ."

ભેખમ, નં [હિં] ભવિષ્યમાં થવાનું જે નુકસાન તે અથવા તેની ધારતી. ૨ નુકસાન; ધિક્ષા; ખરાખી. વાણને ભેખમ લાગ્યું છે. ૩ નુકસાનની ધારતીમાં હોય તેવી વસ્તુ ધરેલું નાણું વગેરે. તેની પાસે ભેખમ છે માટે તપાસ રાખજે. ૪ વેપારમાં છાતી ચલાવવી તે. ૫ જુમે; જવાબદારી-માથેથી ભેખમ ઉતારવું. ભેખમમાં નાખવું-નુકસાની અથવા નુકસાન પોંચે તેવાં કામમાં નાખવું. ભેખમ કારેલું-વાણું એ વિશેષણ.

ભેખમદાર, પું જેને શિર ભેખમ હોય તે; જેને નુકસાન ભરી આપવાનું હોય તે; જવાબદાર.

ભેખમાપ, નં ભેખ એટલે ભેખવું-વજન કરવું-તોળવું તે અને માપ એટલે ભરીને માપવું તે.

ભેખમાવું, કિં અં ભેખમમાં આવવું; નુકસાન હેલું-થવું-લાગવું; ખરાખી થવી.

ભેખવું, કિં સં તોળવું; વજન કરવું; ફટલો ભાર છે તે ત્રાજવે ધાલી નક્કી કરવું. ૨ ખૂબ મારવું-ટોકવું. (કાઈ માણસને).

ભેગ, પું [સં યોગ] મેલાપ; સન્નગ; સમ્મન; સદ્ગતિ, તે મોટા પાપી હતો પણ સન્નતસાનના ભેગથી

આજ મોટો ધરમી થઈ બેઠો છે. ૨ ખનાવ; ભેગવાઈ; ધત્તિકાક; અણુધાર્યો પણ અનુકૂળ સખા; એકાએક આવેલો યોગ્ય પ્રસન્ન, દેવભેગ, નાણાં ચળવાનો ભેગ વગેરે. ૩ ઉપાસ; સાધન; દાર; મારફતે, માનના ભેગથી. ૪ પ્રાણવાયુનું રૂપન કરી અન્તઃકરણની એકાગ્રતા કરવી અને પછી જીવાત્માનું ને પરમાત્માનું એકપણું કરવું તે-કરવાનું જે જ્ઞાત્ય તે-ભેગ સાધન, ભેગ માર્ગ, ભેગાભ્યાસ, ભેગાસન ઇં. ૫ સંસારથી વિરક્ત-સાગી થવું તે; વિરાગ ધારણ કરવો તે. ૬ (જ્યોતિષમાં) સૂર્યચંદ્રના રેખાંશ જણવા સાદ સૂર્ય-માર્ગ-કાન્તિવૃત્તનો (૩૬૦, અંશનો) ૨૭ મેા જે જ્ઞાત્ય તે-એનાં જૂદાં જૂદાં નામ છે. નર્મકથાકોષ ભેવું. ૭ માફક-અનુકૂળ આવવું તે; મેળ; મેલાપ.

ભેગ, વિં [યોગ] ધટવું; લાયક-માણસ. ૨ ધટારત; લાયક; માફક; દુરસ્ત, -કામ. ૩ એ નામ-ક્રિયાની પછવાડે મુકવામાં આવે છે ત્યારે માફકપણું-ધટારત-પણું-ગુન્નસનો અર્થ રાખે છે; પરપયાભેગ, ખાધા-ભેગ, કામભેગ, માનભેગ વગેરે.

ભેગ, અં પ્રતિ-પ્રત્યે-ને એ અર્થમાં વપરાય છે, શેઠજી ભેગ એટલે શેઠ પ્રત્યે (લખવાનું કે); ફલાણુ-ભેગ-ફલાણુને. કેટલાક ભેગનો અર્થ યોગ્ય એવો કરે છે. નામભેગ એટલે જેનું નામ હોય તેને જ અને શાહભેગ એટલે ગમે તે શખશને પણ (ચોર નહિ) શાહને ભેળને (આપવું)-એ જગત્ હુડીમાં વપરાય છે. તેના ભેગનો કાગળ એટલે તેનાં નામનો.

ભેગદી, સ્ત્રીં છૂટા બાખરાંનાળા બિહામણુ વેશની-ભુરજી નાખનારી સ્ત્રી; ભેગણ (તુચ્છકારમાં).

ભેગદો, પું ભેગી (તુચ્છકારમાં); વેશથી બિહામણુ ને ગુણથી ભુરજી નાખનારો પુરુષ.

ભેગણ, સ્ત્રીં જે સંસાર છોડીને ભગવાં પેરી ધૃશ્વર ભજનમાં રેતે. ૨ વેરાગણ; ભેગી-બાવાની ભેરી.

ભેગણી, સ્ત્રીં ધૃશ્વરશક્તિનાં કષ્ટેલાં સ્ત્રી જતિવાચક રૂપોમાંનું એક; દેવી; માતા-એ ૬૪ રૂપાય છે. એમાંની ધણીખરી ત્રિકરાળ ને ભયહર છે.

ભેગનિદ્રા, માયા, સ્ત્રીં [યોગનિદ્રા] સંહિતો પ્રલય નાશ અને પાછી થવાની નવી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ એ બેની વચમાંનો જે કાળ તે; એ દરમિયાનમાં બ્રહ્માની જે મોટી નિદ્રા તે.

ભેગવટો, પું ભેગીપણું; ભેગીની સ્થિતિ.

ભેગવણું, કિં સં મેળની-ગોઠવી દેવું; ભેગ-મેલાપ કરવો.

ભેગવાઈ, સ્ત્રીં અનુકૂળ આવે તેવો જે યોગ્ય વખત તે; ટોકણું, સન્નિધિ, અવસર, તક.

ભેગમણ, નં ૦ ધોડા બળદને ખવડાવવાનું અનાજ, ચંદી.

ભેગાનભેગ, અં ૦ બનવાકાળ હોવાથી; ભેગ આવી મળવાથી.

ભેગાવ્યાસ, પું ૦ ભેગ સાધવાનો અભ્યાસ, પ્રાણ-વાયુનું રક્ષન કરવાનો અને નાના પ્રકારનાં આસન માંડવાનો અને એમ કરી ક્ષણના ચિન્તનમાં રેવાનો અભ્યાસ.

ભેગિયો, પું ૦ એક જાતનો રાગ.

ભેગી, પું ૦ [સં. થોગી] ભેગ સાધનથી સમાધિ ચડાવી ક્ષણનું ચિન્તન કરવામાં નિરંતર કાળ યુગ્મરનારો; તપસ્વી. ૨ મહાદેવની ભક્તિ કરનારા ભગવાં પૂરનારા વેરાગી-ધણી જાતના હોય છે. ૩ વિરાગી; ત્યાગી; જેણે સંસાર વિષય ઉપરથી ભાવ ઉઠાઓ હોય તે. ભેગી ને ભોગી એ બે ઉલટા શબ્દો છે. ૪ એક જાતની રાગણી; ભેગી અસાવરી. ફેવત: 'આજ કાલનો ભેગી ને માંડલગી જતા' એ ફેવત નાની વય છતાં અભિમાનથી ધરડા ભેલ ભોલનારને લાગુ પડે છે.

ભેગી અસાવરી, સ્ત્રી ૦ એક જાતની રાગણી.

ભેચું, વિં ૦ લાવકનું-મારા ભેચું કામ મને આપલો.

ભેગેણુ, ભેગણુ.

ભેજન, પું ૦ [યેજન] ચાર કાશ-ગાઉ જેટલું જે અન્તર-શરણું માપ તે.

ભેડલાં-વાં, નં ૦ જિથોને પગને અડ્યુંડે તથા તેની ભેડની આંગળિયે પૂરવાના રૂપાના બળ્લે કરડા તે; વેડ.

ભેડો, પું ૦ સરખે સરખી બે વસ્તુનું સાથે પાસ પાસ એકંદ્રું હોવું-રેવું તે. એ શબ્દ વજ્રનેજ લગાડતાં ધણો વપરાય છે-ધોતી ભેડો, મુગટા ભેડો, બનોઇ ભેડો, સાથ ભેડો વગેરે. કેટલાક બીજી વસ્તુને તથા માણસને પણ લગાડે છે પણ તે થોડાજ. ભેડો શબ્દ બધાનેજ લાગે છે, ભેડો તે ભેડો પણ ભેડો તે ભેડો નહિ.

ભેડ, સ્ત્રી ૦ બે જથ્થા-વસ્તુનું સરખે સરખું હોવું તે. ૨ સરખી જે બે વસ્તુઓ તે. ભેડ ને કભેડ. ૩ સમોવડિયું; બરોબરિયું; સરખું ઉતરનારું. ૪ સાથે અવતરેલાં જે બે છોકરાં તે. ૫ તમ્બુરાના ચાર તારમાંના વચમાંના જે બે તે. ૬ મેળાપ; ભેડણી. "મનને ભેડ માયાની ધણી" (અખો).

ભેડ અક્ષર, પું ૦ બે અથવા વધારે અક્ષરો સાથે ભેડાઇને થયેલા જે એક ભારે અક્ષર તે. ભેડાક્ષર.

ભેડકંઠ્યાં-લાં, નં ૦ લગનમાં વેવાણીની તરફનાં બેરાંઓ સામસામાં વખાણના અને કાંઈ વાર મેણાના જે નવા ભોલો ભેડી ગીતરૂપે ગાય છે તે, ભેડ્યા ભોલ.

ભેડકું, નં ૦ એક જાતના જે કંઈ બે સાથે કુદરતથી વળગેલાં હોય તે. કેળાં પાપડી વગેરેનું ભેડકું, ૨ ઉપરા ઉપરી મુકી સાંધીને ભેડું એક કરેલું ત, પાંદડાંનું ભેડકું.

ભેડણી, સ્ત્રી ૦ ભેડવાની, ગોડવવાની, મેળવવાની જે રીત તે. ૨ ભેડેલું તે. એ શબ્દ, બાકરણમાં ધણને રૂપો આપવા તેને અને જૂદા જૂદા અક્ષરોને સાથે મુકી શબ્દ બનાવવા તેને લગાડવામાં આવે છે. ધણ રૂપની ભેડણી, શબ્દની ભેડણી વગેરે.

ભેડલાં, વિં ૦ બાર (વેપારીઓનો એક સંકેત.)

ભેડલું; કિં ૦ એ અથવા વધારે વસ્તુ, કકડાને એકલા મેળવી દેવા, ગોડવવું, સાંધવું, ભેડું કરવું. ૨ જાનવરની પાસ ખેંચાવવા સાર તેઓને માઠી સાથે આગળ વળાડવાં. ૩ નાણું, માન એકંદ્રું કરવું, સગવળ કરવો; તેણે ખૂબ પૈસા ભેડો છે, પાપ-પુણ્ય ભેડવું. ૪ નવો સમજાવ કરવો, રનેલ બાંધવો, શ્રીત ભેડવી. ૫ કાષ્ટનીપર આગ ચાડાવવા સાર બાનું શોધવું. ૬ અક્ષરોને સાથે મેળવી શબ્દ કરવો. ૭ બે અથવા વધારે વાંચેા એક બીજાનાં સમજાવમાં આવે તેમ ગોડવવાં. ૮ નવી કંપનાથી વાત, ફોયડો વગેરે બનાવવું, બનાવટ કરવી. ૯ કનિતા રચવી. ૧૦ ગાંડનું ફાડી પડે કરવું, ભરી આપવું. હાથ ભેડવા એટલે બે હથેળીઓને મેળવવી, નમસ્કાર કરવા; નમન કરવું, કાંઈ કપટાળો આપેલાં હોય તેને બન્ધ કરવા સાર તેને કરગરીને કહેતાં 'ભાઈ હવે હું તને હાથ ભેડું છું, માફ કર' એમ બોલવામાં આવે છે, ભેડી ફાડેલું. વિં ૦ બનાવટનું; કલ્પિત.

ભેડા, પું ૦ પગે પૂરવાના ચામડાના બનાવેલા જે સરખા બે ધાટ તે; પગરખાં. ભેડો એકવચન.

ભેડાક્ષર, પું ૦ [યુક્તાક્ષર] ભેડ અક્ષર.

ભેડાભેડ, અં ૦ પાસપાસે; સાથેસાથે; ભેડાયલાં હોય તેમ.

ભેડિયો, પું ૦ કાષ્ટપણ કામ કરવામાં જે પાતાનો સરખો સાથી તે; બરાબરીયો, બજવામાં, ગાવામાં, વગેરેમાં. ભેડી, સ્ત્રી ૦ ભેડ, ૨ નાના છોકરાંને પગે પૂરવાનો નાનો ભેડો. ૩ ગાડીયે ભેડેલા જે સરખા બે ધોડા-બળદ તે.

ભેડું, નં ૦ લક્ષસમ્યન્ધી મળેલાં જે બી પુરૂષો તે; વર-વહનું ભેડું.-જે સમયે એ બી પુરૂષો સાથે દેખાતાં હોય સારે સભેડું ફેવાય છે.-સભેડે જમવા આબ્યાં છે. ૨ રૂપણકર્મ-ધન્ધામાં સરખે સરખાં એવાં જે બે મતુબો તે. ૩ એકજ વખતે અવતરેલાં બે જીવે. ૪ (પશુપક્ષીયોમાં) નરમાદા, એ શબ્દ પ્રાણીયોને વિશેષ લાગે છે-વસ્તુને થોડો લાગે છે, ભેડે બનેને લાગે છે.

ભેડ, અં બેડીને; ભેડાથી. ૨ સાથે-ભેડે તેડો આવજે. ૩ પાસે-તેની ભેડે ખેસ.

ભેડો, પું પપે પેરવાના ભેડા અથવા એમાંના એક. ભેડા ફાડવા એટલે ફેડટ ફેરા મારવા; ધક્કા ખાવા 'ભાખના ભેડા ભાખના પગમાં' એટલે એકના ભેડા ખીખના પગમાં અથવા એકને કંઇ ને ખીખને કંઇ એમ સમજવું અથવા ગરબડ-ચુંચવણ કરી મુકવી.

ભેડા, [+] ભેડો.

ભેડાખોલ, ભેડકલાં.

ભેણું, પું ભેડું તે. મો ભેણું કરવું. ૨ ભેવાનું-હસવાનું તે. 'ભેણું જતને થાય.' 'ભેણું, શેણું ને વજોણું એ ત્રણે ભેળાં હોય.'

ભેત, સ્ત્રી [સં બૌતિ] બળતી વાટ; સળગેલી કાકડો, દીવાની ભેત. ૨ પ્રકાશ; રોશની; કિરણોનો સમૂહ. ૩ ચળકાટ; તેજ; કાન્તિ.

ભેતર, નં [યેત્ર] જે પારો બળદને ગળે આવી રૂઢ ને ભૂંસરી સાથે બંદે પાસથી બાંધાયલા હોય છે તે.-એ, કાથા યુંથેલાં સુતર અથવા ચામડાનું હોય છે.

ભેતરવું, કિં સં ભૂંસરીથે ભેતરનો એકેકા છેડા બાંધવા; બાંધે ભેડવા. ૨ (લાક્ષણિક) કાષ્ટ ને કાષ્ટ નવાં કામમાં-જાળમમાં પેલવેલું નાખવું.

ભેતરાવું, કિં અં ભેતરેલી હાલતમાં આવવું.

ભેતરે, ભેતર.

ભેતાભેતામાં, અં આંબ ઉઘડે ને દેવાય તેટલામાં; પળમાં; સેજમાં.

ભેતિષ, બ્યેતિષ.

ભેતી, સ્ત્રી ભેત.

ભેતું, ભેધતું. ભેતુંકરતું-ભેધતું કરતું.

ભેધ, [ભેઢાં] ભુવાન ભેધ-ભેઢાં સરખો.

ભેઢો-ધેધો, પું [યેઢાં] યુદ્ધ-લડાઈમાં ધુમનારો; રણપુર; લડવૈયો.

ભેની, સ્ત્રી [યેનિ] અવતાર.-મનુષ્યભેની, જૂત-ભેની ધં. ૨ સ્ત્રીની છાની ધંદિ.

ભેખન, નં [યૌવન] પ્રાણીને ત્રણ અવસ્થા ફેવાય છે તેમાંની વચલી.—આદ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા ને વૃદ્ધાવસ્થા; ભુવાની; તારૂંપ્ય. પુરૂષને ૧૬ વરસ પછી અને સ્ત્રીને ૧૪ વરસે ભેખન આવવા માટે છે. ૨ ભેખનનો જે પ્યાર તે; ભેખનનું ખીલવું-શોભવું તે. ભરભેખન એટલે જે સમયે પ્રાણીના શરીરના અવયવોનું પૂરી રીતે પ્યાર ખિલી નિકળવું અને મનનું-શુદ્ધિનું પુક્તપણું થાય છે તે સમયની જે રીતિ તે. ભેખન આવવું-જવું. ભેખન શબ્દ માણસનેજ લાગે છે ને ભુવાની, માણસ તથા બિલ્લ પ્રાણીને પણ લાગે.

ભેખનવન્તી, સ્ત્રી નવું આવેલું એવી અથવા ભર ભેખનમાં હોય એવી સ્ત્રી.

ભેખના, સ્ત્રી ભેખનવન્તી; ભુવાન સ્ત્રી.

ભેખનિયું, ભેખન.

ભેક્ષાવું-ધજવું, કિં અં ભેજો આવવો.

ભેભો, પું એકદમ બધે શરીરે પરસેવો થઈ આવવો તે-ભેભો છુટવો.

ભેમ, પું સ્ત્રી નં-શરીર-મનની ઉત્ક્રાંતિ રૂપથી હાલત; આવેલીબળ; ભેરસો પણ કંઈ ઠરેલો.

ભેમી, વિં ભેમવાળું.

ભેર, નં [ફાં] શરીર સમગ્રથી જે શક્તિ તે; બળ; કૌવત; સામર્થ્ય. ૨ શુદ્ધિની શક્તિ પૌષ્ઠ. ૩ એકાદું કાર્ય નિપજે તેવી પદાર્થમાં જે શક્તિ હોય છે તે વાસુનું, અમિનું, નાથાનું વગેરેનું ભેર. ૪ દરિયાનું સારી પટે ઉછળવું તે. ૫ શરીરને મજબૂત કરવા સાર લાગ્યા થઈને દૃઢ ફાડવા, મગદળિયા ફેરવવાં વગેરે જે કસરત કરવી તે ભેર કરવું-ફાડવું. ૬ ભાર; વજન. જમણી ખાંધપર ભેર વધારે આવે છે. ૭ ટપી રેવાની-સહન કરવાની-સાંમે થવાની જે શક્તિ તે. ૮ ધસારો; દોડ; ભેરસાનું આગળ વધવું તે. ૯ જીલમ; ગેર ઇનસાફ; જબરદસ્તી. ૧૦ રોગ-ભેરસા વગેરેનું વધવું તે. ૧૧ વમ; વસીલો; સિદ્ધારસ; તર-ફારી. ભેર મારવું-ચલાવવું એમ પ્રયોગ થાય છે.

ભેરકસ, વિં (૫ મા અર્થમાં) જેણે તાલીમ ખેલેલી કસરત કરેલી હોય તે; વાળેલાં આંખનું; ભેરવાળું.

ભેરજખરી, સ્ત્રી ભેર (૬ મા અર્થમાં), જખર-દસ્તી, જીલમ.

ભેરતલખી, સ્ત્રી ખંડણી.

ભેરભેર, અં ભેરથી-માં.

ભેરવાન, વિં ભેરાવર.

ભેરાવર, વિં [ફાં] જેનામાં ધણું ભેર-બળ હોય તે, શક્તિમાન, જખડું, મજબૂત (કામ, માણસ). ૨ પરાક્રમી, પ્રતાપી. ૩ શુશુકરી. ૪ જીલમમાર.

ભેરાવરી, સ્ત્રી જીલમ, જખરદસ્તી, ધણી સખ્તી, બળાતકાર, ભેરાવરી.

ભેર, સ્ત્રી [હિં] પચિયત બૈરી, સ્ત્રી.

ભેરો, પું સતા, હુકમ, ચલણ. ૨ જીલમ, સખ્તી.

ભેવડાવવું, કિં સં કાષ્ટ ખીજે ભેષ તેમ કરવું. ગ્રહ ભેવડાવવા.

ભેવાભેવું, વિં ભેવાનું મન થાય તેવું, નવાઈનું, અભાષ્ય ભેવું. (ખરાખી-નુકસાનીના અર્થમાં પણ વાકામાં એ શબ્દ વપરાય છે.)

જોડું, કિં સં આંખની ઇન્દ્રિયા કાઈ વસ્તુના બારના રૂપ રક્ષ આકાર ભેવા. ૨ કાઈ પણ દિગ્દિ થકી કાઈ પણ વિષયનું જ્ઞાન પામવું, જાણવું. ૩ દિશમાં દિશાકૃત કરવો, વિચારવું, તે વિશે જરા જોજો. ૪ તપાસવું, શોધવું, તે સુકરદેશ કાણુ જોય છે ૧ ધ્યાન આપવું, બરાબર જો. ૬ અન્દરનું જાણી લેવું, મન જોડું, આસડની ખાસિયત જોવી વગેરે. ૭ અનુભવ અજમાએશ કાડવો, પ્રયોગ કરીને જાણી લેવું. એ અર્થમાં જોડું બ્યારે કિયાની પછવાડે આવે છે ત્યારે વપરાય છે. ખાઇ-કરી-ભાસી જોડું. જોયેછતાં એટલે વિચાર ઉપર વાત, વિચાર કચ્ચા બાદ. જોતાં-વિચારતાં, જોઇલેવું એટલે તપાસવું. આંખે-નજરે જોડું એટલે ખચિત-ખરેખર્-સારી પટે.

જોશ, પું [કાં] ઉકળવું તે, મરમીથી પ્રવાહીના પરમાણુઓનું ધણી જ ઝડપથી ઉર્ચું નીચું થવું તે. ૨ ઉકળેલી-મરમ થયેલી હાલત; ઉમરો. તે દવાના ઉકળાને ત્રણ જોશ આપજે-ત્રણ વાર ઉભરા આવે તેવું કરજો. ૩ જોરસો.

જોશ-જોષ, પું [જ્યોતિષ] ગ્રહ, ગ્રહકળ, સૂર્ય વગેરે વગેરે ભવાં તે; ભવિષ્ય-નસીમ જોડું તે. જોષ જોવાડવા.

જોશી-જોષી, પું [જ્યોતિષ] જોષ-ભવિષ્યનો જોનારો-કેનારો; ટીપણું, જનમાફર, જનમોતરી, વરુદ્ધ વગેરે જોનારો. “જોશી, ડોશી ને વેરમારગ એ ત્રણે ફોગટિયા.” ૨ જ્યોતિષ જાણનારો, ખજોગવેતા.

જોસ, [કાં] જોશ.

જોસતાન-દાન, નં ચોપડી, કાગળ, સ્લેટ, વગેરે રાખવાની કાચળી જે નિશાણે જતા છોકરાઓ રાખે છે તે.

જોસ્સો, પું ઉસકેરાયેલી લાગણી; પ્રસન્નપરવે મનની જે ઉભરાતી-ઉછળતી હાલત થાય તે; મનોવિકાર-ભાવ. દયા-દોષ-પ્રેમનો જોસ્સો. જોસ્સો થવો-બાર પડવો. ૨ જોમ.

જોહાર, જુહાર.

જોહુકમ, પું જુલમ; દોર. (૨) અં હુકમ પ્રમાણે.

જોળ, સીં સાથે અવતરેલા જે બે છોકરાં-ખાળક તે; જોડ.

જી

જી, પું [સં] જૂ ને જૂ મળીને એ અક્ષર થયો છે, પણ વેવારમાં એના ઉચ્ચાર દ ન ને ય જેવો કરવામાં આવે છે. વિં જાણનાર. જાજગ, સર્વજ્ઞ આદિ લક્ષ.

જાતિ, સીં [સં] સમજશક્તિ; જુદી. ૨ જુદીથી પદાર્થ જાણવામાં આવવો ને.

જાત, વિં ધાં [સં] સમજેલું; જાણેલું; જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયેલું તેવું.

જાત, જ્ઞાતિ.

જાતયૌવનામુગ્ધા, સીં [સં] (કાવ્યશાસ્ત્રમાં) નવું જોખન આવે છે-આવું છે એમ જાણવા માંજુ છે-જાણેલું છે જેણે તે બી.

જાતવ્ય, વિં [સં] સમજાય-જ્ઞાન પામી શકાય તેવું; જાણવા જોગ.

જાતા, વિં [સં] જા-જાણવું જાણનાર; સમજનાર. ૨ જેને સારી પટે જ્ઞાન હોય તે-જુદિમાન ને જાણું (માણસ).

જાતિ, સીં [સં] જાત. ૨ ન્યાત.

જ્ઞાન, નં [સં] જાણવું તે; હર કાઈ વાતની જાણ-માહિતી; હર કાઈ વિલા કળા વિષે જુદીથી જે સમજ પડેલી તે. ૨ ધર્મ સમ્યન્ધી-જીવાત્મા પરમાત્મા સમ્યન્ધી જે સમજણ-જાણ તે. તત્વશાસ્ત્રના અભ્યાસથી અને ધ્યાનમનનથી સંસાર-માયા અને ઈશ્વર અને નીતિ સુખ દુઃખ મુક્તિ આદિ લક્ષ વિષયોની જે જે જાણ તે તે. ૩ જે જુદીયે હર કાઈ વસ્તુની જાણ થાય તે; જ્ઞાનશક્તિ; સમજશક્તિ; વિચારશક્તિ. ૪ સમજશક્તિ-જુદીથી આપણાં મનમાં જે હાપ પડે તે; મનમાં જે મૂર્તિ-ચિત્ર પડે તે.

જ્ઞાનકળા, સીં જેમ ચન્દની તેમ જ્ઞાન-જુદિની જે કળા તે; જુદિપ્રકાશ; સમજશક્તિનું ખિત્તવું તે.

જ્ઞાનકાણ્ડ, પું [સં] વેદના ત્રણ કાણ્ડ છે તેમાંના એક-કર્મકાણ્ડ, ઉપાસનાકાણ્ડ અને જ્ઞાનકાણ્ડ. જ્ઞાનકાણ્ડમાં જ્ઞાન શબ્દના ૨ જ અર્થમાં કૃષા પ્રમાણે વિષયોની સમજણ આપેલી છે-જ્ઞાનથી જ ઈશ્વર પ્રાપ્તિ છે એમ કૃષણ છે.

જ્ઞાનકોશ(ય), પું બધી જાતના જ્ઞાનના માહિતીના સંગ્રહરૂપ મોટા ગ્રંથ.

જ્ઞાનધન, વિં [સં] જ્ઞાનથી ભરપૂર-ભરેલું.

જ્ઞાનચક્ષુ, વિં [સં] જ્ઞાનથી ઉઘડી છે આંખ જેની તે. નં જાણશક્તિની આંખ; શરીર ઉપરની નહિ પણ વિચારની આંખ.

જ્ઞાનતન્તુ, પું મગજની સાથે સમ્યન્ધ રાખનારી જે રજોવડે વિષયોનું જ્ઞાન થાય છે તે.

જ્ઞાનકર્પણ, નં [સં] જ્ઞાનનું કર્પણ.
 જ્ઞાનદીપક, પું [સં] જ્ઞાનનો દીવા.
 જ્ઞાનદૃષ્ટિ, [સં] જ્ઞાનની દૃષ્ટિ.
 જ્ઞાનપરમ્પરા, સ્ત્રી [સં] એક ઉપરથી બીજી,
 બીજાપરથી ત્રીજી એમ તર્ક-વિચાર કરતા કરતા
 જે જે જ્ઞાન થાય તે તે.
 જ્ઞાનપ્રસારક, વિં [સં] જ્ઞાનનો પ્રસાર-ફેલાવો
 કરનાર.
 જ્ઞાનપ્રાપ્તિ, પું [સં] જ્ઞાનથી જ ઈશ્વરપ્રાપ્તિ-પ્રોક્ષ
 થાય તે.
 જ્ઞાનપ્રાણ-જ્ઞા-સ્ત્રી અનેક વિષયોનાં અનેક જે
 જ્ઞાન તે. ૨ એ અનેક જ્ઞાન જે પુસ્તકમાં માળારૂપે
 ગોઠવી બતાવ્યાં હોય તે.
 જ્ઞાનલક્ષણ, નં મેળવવાના-મેળવેલા જ્ઞાનનું લક્ષણ
 ચિન્હ.
 જ્ઞાનવૃદ્ધિ, સ્ત્રી [સં] જે વેલો ખાધાથી જ્ઞાન-
 શક્તિ વધે તે. ૨ ભાગ. ૩ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ.
 જ્ઞાનવાન, વિં [સં] જેને જ્ઞાન-ફાપણ હોય તે.
 જ્ઞાનવિજ્ઞાન, નં [સં] ઈશ્વર સમ્યન્ધી ને પદ્મ-
 તલ સમ્યન્ધી જે જ્ઞાન તે; ઇલેક્ટ્રિક ને પરલેક્ટ્રિક
 જ્ઞાન. ૨ સૃષ્ટિના પદાર્થોના ધર્મ સમ્યન્ધી જે
 સામાન્ય અને વિશેષ જ્ઞાન તે.
 જ્ઞાની, વિં ખડું ખોડું સમજવાની શક્તિ ધરાવનાર
 તે તથા તેમ સમજી વિવેક-ફાપણથી આચરણ
 કરનાર તે. ૨ જેને તત્ત્વશાસ્ત્રનું જ્ઞાન હોય તે; પ્રોક્ષ
 વિષય જાણનાર તથા તેનો અનુભવ કરનાર તે.
 જ્ઞાનીશ્વર, પું [સં] જ્ઞાનીયોમાં જે ઈશ્વર-શ્રેષ્ઠ તે.
 જ્ઞાનેન્દ્રિય, નં [સં] જે ઇન્દ્રિયો વડે પદાર્થનું
 જ્ઞાન થાય છે તે. ત્વચિન્દ્રિય (આંખ), ચક્ષુચિન્દ્રિય
 (આંખ), શ્રોત્રેન્દ્રિય (કાન), રસનેન્દ્રિય (જીભ), અને
 ઘ્રાણેન્દ્રિય (નાક), બાહ્ય પંચ ઇન્દ્રિયો છે તે
 કર્મેન્દ્રિય કેવાય છે-હાથ, પગ, મોઢું, ગાંઠ અને
 છાતી ઇન્દ્રિય.
 જ્ઞાનોદય, પું જ્ઞાનનો ઉદય.
 જ્ઞાનોપદેશ, પું જ્ઞાનનો ઉપદેશ.
 જ્ઞાનોપાસના, સ્ત્રી ત્રણ પ્રકારની ઉપાસનામાંની
 એક-કર્મોપાસના, આત્મોપાસના અને જ્ઞાનોપા-
 સના-વેદશાસ્ત્રના અભ્યાસથી જે જ્ઞાન-ફાપણ
 મેળવવું તે.
 જ્ઞાપક, વિં [સં] જાણ કરનારો; બોધક; શિક્ષક;
 જ્ઞાન આપનારો.
 જ્ઞાપન, નં [સં] જાણ કરવું તે; જ્ઞાન આપવું તે;
 શિક્ષા.

જ્ઞેય, વિં [સં] જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા જેવું; જાણવા
 ભેગ; જાણી શકાય તેવું; જ્ઞાન આપવાને માટે ઠેરવેલું
 હોય તેવું. જે પદાર્થને જાણવો તે જ્ઞેય, જાણનાર
 તે જ્ઞાતા ને જાણવું તે જ્ઞાન-એ ત્રણને ત્રિપુટી કહે છે.
 જ્ઞ્યા, સ્ત્રી [સં] ધનુષ-કામદીની પશુ-ચીપ-
 ૨ (મણિતમાં) ગોળના કાંસને બેડનારી લીટી.
 જ્ઞ્યાદે, બહે.
 જ્યેષ્ઠ, પું [જ્યેષ્ઠ ઉપરથી] વિક્રમ વર્ષનો ૮ થો ને
 શાલિવાહન વર્ષનો ૩ બે મહિનો; એ તથા જુન.
 વિં મોટું; વડું.
 જ્યેષ્ઠા, સ્ત્રી [સં] સત્તાવીશમાંનું અરાડમું નક્ષત્ર.
 જ્યોતિ, સ્ત્રી [સં] જોત.
 જ્યોતિષ, નં [સં] આકાશમાં જે પ્રદાદિકા છે
 તે સમ્યન્ધી-તેઓનાં મહત્વ, તેઓની ગતિ, તેઓનાં
 અન્તર, તેઓથી થતા અમત્કારિક ફેરફારો વગેરે
 સમ્યન્ધી જે વિદ્યા-જ્ઞાન-જ્ઞાત્ર તે. ૨ આકાશના
 તેજોમય પદાર્થોનું વર્ણન. ૩ એ પ્રદાદિકાની ગતિ
 ઉપરથી પ્રાણીઓની સ્થિતિ ઉપર જે અસર થતી
 કેવાય છે તે સમ્યન્ધી-મહેનાં શુભાશુભ ફળ
 સમ્યન્ધી જે વિદ્યા તે. જ્યોતિષના ત્રણ ભાગ કેવાય
 છે.-ગણિત, ફળ અને મુહૂર્ત.
 જ્યોતિર્ધર, પું પ્રકાશ પાડનાર; મશાળચી; દિવેલીઓ.
 જ્યોતિર્મદ, વિં તેજસ્વી.
 જ્યોતિર્લિંગ, નં શિવનું એક દિવ્ય લિંગ.
 જ્યોતિર્વિદ, પું જોશી.
 જ્યોતિષી, પું જ્યોતિષ વિદ્યા જાણનારો; જોશી.
 જ્યોતિષ્માન, વિં [સં] પ્રકાશ આપતું; કાન્તિમય
 ઝગઝગતું.
 જ્યોતસ્ના, સ્ત્રી [સં] ચાંદરણું; ચાંદની. ૨ ચાંદની
 રાત.
 જ્યર, પું [સં] તાવ; તાપ-રોગ.
 જ્યરંશ, પું [સં] તાવની ઝળકી; તાવનાં ચિન્હ.
 જ્યરાશ્કર, પું [સં] તાવ ઉપર આપવાનું એક
 ઔષધ.
 જ્યસન, નં [સં] જળવું તે.
 જ્યલિત, વિં [સં] જળવું; સળગતું; સળગેલું.
 જ્યાલામ્રાહી, વિં [સં] જલદીથી સળગી જાય
 તેવું જળી સળગી ઉઠે તેવું.
 જ્યાળા, સ્ત્રી [સં] જ્યાલા. જ્વલ-ભડકો થવો.]
 જળવું; ભડકા; ધમધમતો અગ્નિ-તથા તેનો તાપ.
 ૨ અતિક્રોધ.
 જ્યાળામુખી, વિં [જ્યાલામુખી] જેની અંદરથી
 અગ્નિ બાર નિકળતા હોય તે જગા, પર્વત. જેના
 શિખરમાંથી ધુમાડા બળતાં, બળેલા પદાર્થ નિકળતા
 હોય તે જ્યાળામુખી પર્વત.

અ

અ, પુઠ [સં] વીસમી યુગાક્ષર; નવમો વ્યન્ન-
વર્ણ; તાલુચાની ચોથો વ્યન્ન જ નો મહાપ્રાણ-
જને ચાંપીને કંઠક હુ ભેળા ઉચ્ચાર કરેથી અ થાય છે.
અકોળા, વિઠ મણગુણ. (૨) સ્ત્રી રેલંછલ (આનંદની).
અકાર, પું અ અક્ષર અથવા ઉચ્ચાર. (૨) અકારાંત
વિઠ જેને છેડે અ અક્ષર હોય તે.

અકુંભવું, અઠ કિં ઝૂકવું; લળી પડવું.
અકાર, સ્ત્રી પવનમાં ફરકવું તે; (૨) નઠ ગાડું;
ખટારો; (૩) ગાલ્લી (તારાનું ઝૂમખું); સમર્થિતું
તારા મંચળ.

અકોલું, નઠ અખકોલું; ડખકું. 'પ્રેમસાગરમાં કરો
અકોલા' (ભા)

અક્કી, સ્ત્રીઠ એક જાતનું પક્ષી; વિઠ જક્કી, મમતી,
આમ્રહી.

અખ, નઠ [અખ] મચ્છ; માછલું. જખ. 'અખ મારવી'
ન છુટકે અમુક વસ્તુ કચ્છલ કરવી તે.

અખઅગ, અઠ ઉપરાઉપરી ફિરણ નાખતું હોય તેમ;
વધારે તેજ મારતું; પ્રકાશ આપતું. ચક્રચક્રમાં
નરમાસ તથા સફેતાષ અને અગઅગમાં તીવ્રતા
તથા પિળાસ હોય છે.

અગઅગતું, વિઠ અગઅગ કરતું.

અગઅગતું, કિં અઠ અગઅગ થવું.

અગઅગાટ, પું અગઅગ થતો પ્રકાશ.

અગમગ, અગઅગ, અગમગતું એ કિંયાપદ.

અગર, વિઠ ઉઠડ.

અગરણ, નઠ અધડો; જોશમાં ટૂટો ચાલવો તે. 'એ
વાત ઉપર તો અગરણ ઉઠશે.'

અગતું, અઠ કિં અગમ થવું.

અગડલું-અધડલું, કિં અઠ લડવું; ટપટો કરવો;
ભોલચાલ કરવી; લડાલડી-મારામારી કરવી.

અગડાખોર, પું ટપટાખોર.

અગડા-અગડી, નાઠ સ્ત્રીઠ મારામારી.

અગડો, અધડો, પું કચ્ચી; ટપટો; વહવાડ; લડાઈ;
રોળ; બખેડો.

અઢર, વિઠ કચ્ચર. (૨) જડ.

અધારેજતું, કિં અઠ અગઅગ થઈ રેવું; સારી પેઠે
પ્રકાશ પડેલો હોય તેવું થઈ રેવું. 'અજવાળા અધારે
જાય છે.'

અજખ, અજખના.

અજના, સ્ત્રીઠ જોવાલા-સાંભળેલા મનમાં ધોળાચલા
હર કંઈના સ્વપ્નામાં જો ભાસ પડવો તે. ૨ મનમાં
ધુંટાચલા વિષયનું વારે વારે સ્મરણ થયાં કરવું તે; ખ્યાન.

અજવાણું, વિઠ ખશિયાણું; શરમીનું, ઝોશિયાણું;
બોડું.

અજવાણું, કિં અઠ અજવાણું પડવું; શરમથી મોઢું
ઉતરી જવું.

અજવું, કિં સઠ અજના રાખવી; વારે વારે સ્મરણ
કર્યાં કરવું-જોવા કરવું; ધારેલાને દેખ્યાં કરવું. ૨
જોવાને તલપવું.

અજ-ધા, જાંધ.

અજણાટ, અણઅણાટ.

અજણી, સ્ત્રીઠ હાથ અથવા પગ લણી વાર દખાણમાં
રેથેલી અથવા નખળાઈને લીધે તેની માંચ અપટની
કપ્પારી જેવું ને સખત લાગે તેવું જે કંઠ કંઠ થાય
છે તે; ખાલી. જેટલી વાર નું અજણી રે તેટલી વાર
તું લોહીની ગતિ માલમ પડતી નથી. ૨ જોમ;
જાંઘ; યુરસો; કોપની લાગણી.

અજમતું-માતું, કિં અઠ કોષ પણ આધાર ઉપર
ટકી ખૂર લટક્યાં કરવું. લચી પડવું-કોરા ઉપર
અજમેછે તે ઠીક નહિ પડી બધક. ૨ (લાક્ષણિક)
તલખાં કરવું; મતલખાને સારું એકને એક ઠેકાણે
ભાગ્યાં કરવું-વિટલાઈ રેવું. (૩) ટક્કર લેવી; સામું
બળપૂર્વક લડવું.

અ-જણી-અણી, સ્ત્રીઠ અજણી (૧ લા અર્થમાં).

અ-જોટા-જોટો, પું એક જાતનો છોડવો; અપામાર્ગ;
અથોડો. એ, બ્રાહ્મણને સ્નાનવિધિમાં અને યજ્ઞક-
ર્મમાં કામ આવે છે. એનો ખાર, કપડાં ધોવાના
કામમાં આવે છે.

અ-જાનિલ, પું વરસાદ અને વટાળિયાનું તોફાન.
અંત્રવાત.

અ-જેડવું-જેડવું, કિં અઠ તરછાડતું દલાવવું. ૨
તરછાડી નાખવું; પિછારવું; ધમકાવી નાંખવું.

અટ, અઠ [સં] અટિંત જલડીથી; ઉતાવળે; તાકીદે;
વેલું. ૨ તરત; હમણાં હમણાં. અટ કરીને-લ-
ખને એમ પણ મોલાય છે.

અટક, સ્ત્રીઠ અડપથી પાડી નાખવું-ફેરવી પાડવું તે.
ફરતીનો એક દાવ.

અટકતું, અટકતું, કિં સઠ અપટથી ઉરાડી-નાંખી
દેવું; જોયકી ફર વેરી નાખવું; ઉઠાવી ફેંકી દેવું.

અટ(-ડ)કામણ, નઠ અટકવાની કિંયા; (૨) અટકણ;
સુપડે અટકવાથી પડતો કચરો.

અટ(-ડ)કામણી, સ્ત્રીઠ સુપડાથી અટકવાનું મહેનતાણું.

અટકો, અટકો, પું તલવાર વગેરે હથિયારને ઉમાગી
શરીર વગેરેને જોરમાં લગાડવું તે; કોષ પણ
વસ્તુ ઉપર હથિયારથી પડેલો-થયેલો જે લા તે;
ચીરો; જખમ. લાખો કાપ-ધા હોય તેનેજ

ધણું કરીને અટકો કે છે. અટકો કરવો—મારવો—લાગવો. ૨ દીલને એકએક લાગેલું જે મેટું ફુઃખ તે. [છે.]
 અટઅટ-પટ, અંબ ધણી ઉતાવળથી; તાકાદ; અટાઝટ, અટોઝટ, અટ એપણુ ધણી અડપ—ઉતાવળને માટે અટાપટી, સ્ત્રીં કબિયો; બોલચાલ; મારામારી. ૨ બેશમાં ચાલેલી તકરાર.
 અટિયાં, નં લખાંલિયા. 'અટિયાં ચૂટે બક્ષણી'.
 અટી, સ્ત્રીં નાનું ઝાડવું.
 અઠ, સ્ત્રીં [હિં] (કવિતામાં) એક શબ્દાલંકાર. ૨૨૨—અક્ષર તેના તેજ આંખાં કરે તેવી રચના. ૨ (માનસમાં) એક જાતના તાલ. ૩ લેહ; લખન; એક ધ્યાન. અડ લાગવી ફેવાયછે.
 અઠકો, પું કપડું ફાટી તેમાં જે લાગ્યો ચીરો પડવો—પડેલો તે. અઠકો ભરવો એટલે ફાટેલું કપડું કાપી લેવું; બે ભાગ મેળવી દેવા.
 અઠઅમક, સ્ત્રીં (કવિતામાં) અડ અને અમક. (વચનુ પ્રાસ શ્રુત્યનુ પ્રાસ બંને જેમાં મળેલા હોય તે.)
 અટતી, સ્ત્રીં આરીક તપાસ; (૨) ટાંચ; જમી; (૩) પોલીસની તપાસ.
 અડપ, સ્ત્રીં વેગ; ઉતાવળ; જલદી; તાકાદ. ૨ દોડ. ૩ ચાલાકી. ૪ ઉતાવળ અને ભેરથી ઝુટવી—પકડી—લઈ લેવું તે; અડફટ; સપાટો; અપટ.
 અડપલું—પી લેવું, કિં સં એકદમ અડપથી પકડી—ધરી—ઝીલી લેવું. ૨ અડપથી ઉઠાવી લેવું.—ખીડું અડપવું. [મારવી તે.
 અડપાઝપી, સ્ત્રીં ધણજણે એકજ વખતે અડપ અઠકો, પું એકદમ બેશમાં ચાલેલી તકરાર. ૨ વેણુનો માર મારવો તે; સપાટો. અપાટો.
 અડફેડો, પું ભડકો.
 અડી, સ્ત્રીં વચમાં વચમાં રૂઈ ન જાય તેવો વરસાદ; ઉપરા ઉપરી ઝાપટાં આંઆં કરે તે. (૨) રમઝટ.
 અડીયું; નં વરસાદનું ઝાપડું.
 અડીનાખવું, અડી નાખવું.
 અડફ, નં ઝાંખર; કઠાવાળું ડાળું. ૨ ખેન; વળગણુ.
 અડકુસ, નાં સખત રીતે ચીટકડું; 'ફલાણો અડકુસની માફક વળગ્યો છે.'
 અણકાર—રો, પું રણકો. ઝાંઝર વગેરેનો.
 અણઅણ, અંબ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે. ૨ લાચારી અથવા તીવું બિનું ખાધાથી જે ગરમીની અસર પેદા થાય તે બતાવે છે. બળતરા; ચચરાટ.
 અણઅણવું, કિં અંબ અણી આવે તે વખત જે લાગણી થાય છે તે બતાવે છે. ૨ એવો થતો અવાજ બતાવે છે.

અણઅણાડ, પું મોટો અણકાર. ૨ અમઝમાટ.
 અણઅણી, સ્ત્રીં અણી, ખાલી; (૨) રીસ.
 અણકાર, પું અણકાર.
 અણઅણ, અંબ વો થતો અવાજ દેખાડે છે.
 અણાણુણુ, નં નાટકમાં એક પાઠ ભજવો તે.
 અણો, પું ઝુણો. વાવટો; ધન.
 અનુન, નં સ્ત્રીં જનુન. ગડિા જુરસો. આવેશ.
 અનુની, વિં અનુનાળું.
 અન્દ, એ નામની ભાષા જેમાં પારસીયોના ધરમ પુસ્તક લખાયલાં છે તે. અન્દાવરતા એ પારસી મન્યનું નામ છે.
 અપ, અંબ એકએક; અટ લખને; તરતજ. અપકપ—અપોકપ—અટકટ.
 અપટ, સ્ત્રીં ઉતાવળ; જલદી. ૨ ચાલાકી. ૩ દોડ. ૪ ભૂતપ્રેત બનાવર વગેરેની ઝાપટમાં આવવું તે. ૫ ભૂત બનાવર વગેરેએ ઝાપટ મારવી તે. અપટમાં આવવું એટલે અડફટ—ઠેસ—આંડીમાં આવવું.
 અપટપંખો, પું લાખી ફાંડીનો મોટો પંખો.
 અપટાવું, કિં અંબ કોઇની ઝાપટમાં આવવું; પકડાવું; કબળ—અડફટ—આંડીમાં આવવું. ૨ ધૂળ નિકળવી; ઠપકામાં આવવું; ઠોક—મેણાં સંભળવાં. ૩ મરણ બિપરાંત નાણાં આપનાં પડે તેવી હાલતમાં આવવું.
 અપાઝપી, સ્ત્રીં તલવારથી થતી કાપાકાપી; કતલ.
 અપાટવું, કિં સં ઉતાવળથી ધણું ખાવું; સારી પટે ખાઈ જવું. ૨ વેણુના ઠોક પાડવા અથવા માર મારવો.
 અપાટો, પું અપટની સાથે આવી લાગતું જે ભેર તે. લૂ—પવન—વરસાદ વગેરેનો અપાટો; સપાટો. ભેરમાં માર મારવો—પડવો તે.—લાકડીનો અપાટો. એક અપાટો, અપાટાની સાથે એટલે વચમાં મેહેનત—ભેર બન્ધ રાખ્યા વગર; એકદમ; એક તડાંક; અપટથી.
 અપેટ, સ્ત્રીં અપાટો. ૨ અપાટ.
 અપેટવું, કિં સં અપાટવું.
 અપેટો, અપાટો.
 અપ, અપ.
 અપકલું—કી ઉઠવું, કિં અંબ ચોકવું; એકદમ ભગી ઉઠવું. અપ્પકવું.
 અપકારો, પું રૂપ રૂપને આચિન્તો ચળકાટ દેખાવો તે. દીવાનો—વિજળીનો. પ્રકાશનો અણકો.
 અપકોળાવું, અપોળાવું.
 અપકોળાં, નં પાણીમાં જુરાડવું ને પાણું ફાડવું એમ કર્યા કરવું તે.

અબ્જકવું, કિં અં અથકાટ-અપકારો મારવો. વિજળી અથકે, અથ અથકે.

અબ્જે, અબ્જે કરવું સં કિં વધેરવું; મારી નાંખવું; અબ્જાળવું, કિં સં પાણીમાં ધોળ્યાં કરવું; કુખાખા કરવું.

અબ્જાળિયું, નં કાષ્ટ વસ્તુને પ્રવાહી પદાર્થમાં ધોળતી તે. અભક્ષ્ય, નં નાના બાળકને પેરવાનું દૂધી બાંધવું અને ભંગને અડકતું એવું જે અબ્જ કુદતું તે; નાનું પેરથ. અરેલો, જલેલો. લાંબો અને ખુલ્લો ડગલો.

અમક, સ્ત્રી [વમક] એક જાતનો શબ્દાલકાર; તેના- તે જ શબ્દ એકજ અથવા જૂદા જૂદા અર્થમાં વપરાતા હોય તે; શબ્દાદ્યતિ; લાટાનુપ્રાસ. (૨) ભલક; તેજ.

અમકદાર, વિં અમકવાળું.

અમકવું, અં કિં મધુર રણુકાર કરવો તે.

અમકાર-રૌ, પું અમકમ થતો અવાજ; ઝંઝર વગેરેનો.

અમઅમ, અં બુધરીનો અવાજ દેખાડે છે. ૨ તીખું તમતવું ખાધેલા મેડામાં ગરમીની જે અસર થાય તે. ૩ શરીરની ચામડીપર માર અથવા ડામ પડવાથી જે ચણચણ થયાં કરે તે. (૨) એક કરાનું પાણી. ખ્રિસ્તીઓ તેને પવિત્ર માની ધાર્મિક ક્રિયામાં વાપરે છે. જોરડન નદીનું પાણી.

અમઅમાટ, પું મરચાં મરી વગેરેથી થયેલી તીખી અને વળી ઊની એવી વસ્તુ ખાધેથી જીભ ઉપર જે અસર થાય તે.

અમાઅમી, સ્ત્રી સામસામાં મેણી ઓઠાં ચાલવાં અથવા હાથ ઉઠાવવા તે.

અમ્પ, સ્ત્રી નિરાત; કામમાંથી પરવારી નીરાંતે બેસવું તે; નિવૃત્તિ; આરામ.

અમ્પ-ક, પું (ચાપનમાં) એક જાતનો તાલ છે.

અમ્પો પછ કહે. અપતાલ.

અમ્પલાવું, કિં અં એકદમ માહોમ કરીને કુદી પડવું-મરડી પડવું. શાન્તિ.

અમ્પવું, કિં અં અમ્પ વાળીને બેસવું; ઠરીને બેસવું; આરામ લેવો.

અમ્પાવું, કિં અં અમ્પલાવું.

અમ્પાપાત, પું અમ્પલાવું તે; કુદકો-જુસકો મારવો તે.

અમવું, કિં અં માટીનાં વાસણમાંથી પાણી ઝરવું.

અરખ, નં શિખાળવા જેવું એક જાતનું પથ્થ. જરખ.

અરકકો, પું ઉતરડો; લુગડામાં ઊભો ને ઊભો જે ચીરો પડેલો હોય તે. અરકકો ભરવો ફેવાય છે.

અરલીનાખવું, કિં સં નખવડે જોરથી ધવડવું; ઉઝડવું.

અરક, નં ઝાંખરું; કાંટાવાળું ઝાડ.

અરથ, નં અરવું તે. ૨ અરેલું તે. ૩ જમીન પાડ પથરાની તડોમાંથી થોડું થોડું નિકળી દોડતું જે પાણી તે; ઝરો. અરણી. કું થવું.

અરપવું, કિં અં ધીમે ધીમે અરવું—ઝરીને એક-અરમર, અં ઝીણે ઝીણે ઊડે વરસાદ આવવો હોય તે બતાવે છે. (૨) સ્ત્રીની કાટનું એક જાતનું સોનાનું ધરેલું.

અરમરિયું, નં એક જાતનું બારીક રેશમી કપડું; માજ. અરવું, કિં અં [સં ઝ] ઝીણું ઝીણું કાણી-માંથી કાષ્ટ પથ્થ પ્રવાહીનું ધીમે ધીમે બાર નિકળતું. જમીન—પાડ—કિંકરની ગોળી, વગેરેમાંથી પાણી ઝરવું. ૨ પિત્તળને બાર દોડવું—અરડતું ઝરવું. ૩ ધસાર્થ જવું. ઝરવું.

અરામણ, નં ઝારવું તે; ઝરેલું કે ઝરેલું પ્રવાહી.

અરામણી, સ્ત્રી ઝારવાનું મહેનતાણું.

અરીજવું, કિં અં ઝરવું. ૨ કપડું ધસાયાથી તાર દોરા આધા પાછા થઈ જવા. હિમરુ કસબ ઝરી ચ્યાં.

અરખો, પું મેહેલ હવેલીના ઊંચામાળની બહાર પડતી બારી. ૨ બારી આગળનો ગોખ; અટારી.

અરો, પું જમીન—પાડમાંથી, કુવારાની ધારની પડે બાર નિકળતું પાણી. કેટલેક ઠેકાણે ઊના પા-ણીના ઝરા હોય છે. એ પાણીને બાંધી લેવામાં આવેછે ત્યારે તે કુરક ફેવાય છે. ૨ નદીનું યુગ; જે ઠેકાણેથી નદી વેતી થાય તે. ૩ એક જાતનો જીવડો.—એ, જે ઝાડપર હોય છે તે ઝાડના પાતરાં કરી ખાયછે.

અઝરી, સ્ત્રી એક જાતનું વાળું.

ઝંદ, વિં પાળું; શીકું.

ઝલ્લક, નં કાંસી જોડ.

ઝલ્લરી, સ્ત્રી ઝંઝ; મંજરા.

ઝલ, પું વાંદો. એક જાતનો ઉડતો જીવડો—ગીલીય તથા અન્ધારી જોએમાં હોયછે. કેટલાક લાખિયા રક્તના ને કેટલાક ધોળા હોયછે.

ઝંડાવવું, કિં સં કાષ્ટ પકડે—ઝાલે—ધરે તેમ કરવું; પકડાવવું.

ઝલ્લાવું, કિં અં થોડું બળવું; ઢાઝવું.

ઝલ્લી, સ્ત્રી તમરું.

ઝલે, સ્ત્રી [આ] ચળકાટ; તેજ; ઓપ. જહલે, જિ-લેહ—લેહ. (સંસ્કૃત ક્ષણ—પ્રકાશ; રોશની).

ઝલેહુદાર, વિં ચળકાટ આપવું; ઓપવું; તેજસ્વી.

ઝંડો, પું ચિટ્તળણ; મુરકલી.

ઝવેર, નં જવાહીર.

ઝવેરખાનું, હીરા માણેક વગેરે ઝવેરાત રાખવાનો ઝોરડો. ૨ ધણું એક ઝવેરાત તે.

અવેરાત, નં બીરા, માણેક, મોતી વગેરે તથા બ-
હાવ દાખીના તે.

અવેરી, પુઠ અવેરનો વેપારી. અવેરનો પારખનારો.

ઝળકણું, કિં અઠ પ્રકાશ આપેલો; તેજ મારવું;
ચળકણું; ઝાપણું; શોભણું. ઝળક—ઝળકણું તે;
ઝાપ; ચળકાટ. (૨) [લા.] પોત પ્રકાશવું.

ઝળકી, સ્ત્રી અરખીનું થોડું થોડું બાર દેખાવું તે-
તાવની ઝળકી. ૨ કાષ્ટ પશુ વસ્તુનું થોડું થોડું
જણાવું—માલમ પાડવું તે—ટાઠની ઝળકી.

ઝળકો, પુઠ ઝળકારો. દેવકીના ઉપર તેજનો ઝળકો
થયો' (ભા.)

ઝળીઝળી, અઠ તેજસ્વી; ચકચકિત.

ઝળીઝળીટ, પુઠ મોટો પ્રકાશ—ઉભસ પડવો તે;
ઝમઝમટ; ચળકાટ.

ઝળીઝળિયાં, નઠ આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવવા તે;
આંસુથી ડોળો ધણો ચળકાટ મારે તે. આંખમાં
ઝળીઝળિયાં આવ્યાં એમ કહેવાય છે.

ઝળીઝળિયું—ણું, નઠ સુરજ ઉમતાં પેલાં ચતું તથા
અસ્ત થયા પછી રેતું જે ઝાંખું અજવાળું તે,
આંધળુંધણું.

ઝળણું, એ સ્પષ્ટ વપરાતો નથી પણ બળમાંની સાથે
જોડાણને બળવું—જળવું એનો અર્થ રાખે છે અથવા
જલાવું એનો અર્થ રાખે છે. બળયો ઝળયો.

ઝળાંઝળાં, પુઠ બળવાળાં અજવાળાં; તેજતેજ.
ઝાંખ, સ્ત્રી દષ્ટિ—નજર. ૨ ઝાંખું દેખાવું તે; છારી;
આંખે ઝાંખ ઝાંખ વળે છે—પડે છે—મારે છે એમ
કહેવાય છે. ઝાંખ મારતું—ઝાંખું દેખાતું.

ઝાંખડું, નઠ વરસાદનો છુમરાટ અને હવા તે.

ઝાંખરું, નઠ ઝાડનું કાંટાવાળું લીલુંસૂકું ઝાણું. પછી
થોડાં થોડાં પાતરાં હોય અથવા ન હોય. એ સ્પષ્ટ
ઝાંખરાં રૂપે અનેક વચનમાં બહુ વપરાય છે.
'જાડને મોડે ઝાંખરાં.'

ઝાંખણું, કિં સઠ તાકી તાકીને જોવું. "ઝીણું ઝાંખ
મારે" (દયારામ).

ઝાંખી, સ્ત્રી રૂઢ રૂઢને ઉપર ઉપરથી જોવું—દર્શન
કરવું તે. દર્શન. ઝાંખી કરવી—કાંકારણી. ઝાંખીને
જોવું—જરાએ પણ—થોડું પણ જોવું.

ઝાંખું, વિઠ બરોબર—સાફ યુક્ત—ચળકતું ન દેખાતું
હોય તેવું; આંધું. આંખે ઝાંખું દેખાય છે, પાંધીનો
રૂઢ ઝાંખો પડી ગયો છે. ૨ શરમાઈ—અઠગાઈ
ગયણું; ઉતરી ગયલાં મોડાનું; વીંછું. ઝાંખું પાડવું—પડવું

ઝાંખ—ધ, નર્મ.

ઝાંખ—ઝ, સ્ત્રી એક વાલ. કાંસાની, બે પતરાં એક
બીજાની સાથે ઠોપી વગાડવામાં આવે છે તે. કાંસી
જોડો. ૨ ઝુરસી; તામસ; ખિજવાઈ જવું તે.

ઝાંખર—ઝર, નઠ આંખોને પગે ચેરવાનું ઝીણી ઝીણી
ધુધરીનું રૂપાનું એક ધરણું. ૨ સીસાની ચોળીયો
બરેલી એવા પિત્તળનો એક ઘાટ—માથેને પગે
ધાલવામાં આવે છે.

ઝાંખરિયાં, નઠ ઝાંખર. ૨ ઘેડી; જગ-જર.

ઝાંખરી, સ્ત્રી એક ધરણું; ઝાંખર, ૨ લાકડીમાં
બેરતી રાખેલી ડબ્બા ઘાટી પોલી ઝાંખર.—એ
લાકડી જાંચી નીચી કરેથી અવાજ કરે છે.—વર-
ઘોડા—સવારીમાં હોય છે.

ઝાંખવાં, નઠ ખારવાળી ભાંયના મેદાનમાં તડકી વ-
ખત પાણી જેવું જે દેખાય છે તે; યુગ્મજ. ૨
અન્ધારાં; ઝાંખ.—આંખે ઝાંખવા વળે છે.

ઝાંટ, સ્ત્રી ટુચ એવું જે કંઈ તે; કંઈ નહિ એવા
પણ અર્થ રાખે છે. નઠ ઝાંટું.

ઝાંટાં, નઠ આંખરૂપને યુલ જે વાળ ઉગે છે તે; પ-
ગ-ય કેશમાંના એક.

ઝાંનમ, નઠ જહાનમ.

ઝાંપ, સ્ત્રી ઝાંપ. ૨ કાંઠાવાળી જળ.

ઝાંપડો, પુઠ ભક્તિયો. ૨ ભક્તિયો જે ભૂત થયો હોય તે.

ઝાંપલી, સ્ત્રી વાડ અથવા વણીમાંથી બાર નિક-
ળવાનો નાનો રસ્તો અથવા તેનું જે બારણું—

ઝાંપલો, ઝાંપો.

ઝાંપી, સ્ત્રી વાંસની પાતળી ચીપનો અથવા ખલુ-
રીની પાતરીનો યુથેલો આસીસાંના આકારનો જે
દાખડો તે.

ઝાંપો, પુઠ ગામમાંથી અથવા ખેતરમાંથી બાર નિ-
કળવાનો મોટો જે રસ્તો તે.—શેહેરને ભાગળ
અથવા દરવાજે તેમ ગામને ઝાંપો. ૨ એ જે ર-
સ્તો તેવું, કાંટાનું અથવા વાંસનું જે બારણું તે.
ધરતી પાછળ વાડાને એવું જે બારણું હોય તે
પણ ઝાંપો કહેવાય છે.

ઝાંપ, સ્ત્રી પ્રતિબિમ્બ; પડછાયો. [છાડીને આપવું.

ઝાંસણું, કિં સઠ નારાજ થઈને કપટાળાથી તર-
ઝાંસાચિટ્ટી, સ્ત્રી બારવટિયો જે ચિટ્ટી લખીને
ઝાડે બાંધી જાય છે (કે મારું સમાધાન નહિ કરો
તો હું આ પ્રમાણે નુકસાન કરીશ) તે.

ઝાંસો, પુઠ ઝુરસાથી તરછેડવું તે; ઝુરસો કરી ક-
પટાળો બતાવી ઘોલવું—આપવું તે. ૨ ઝાણું.

ઝાં, પુઠ રક્ષક, આશ્રયદાતા.

ઝાંકઝાખ, વિઠ સાફ ચકચકતું; સ્વચ્છ શોભતું.—
ધર વગેરે. ૨ પ્રકાશવાળું; ચળકતું.

ઝાંકઝાખી, પુઠ માલવું તે; આનન્દ. મોજ કરવી.
"છીકું બોળતાં લાધી પોળ, હવે અખા કર
ઝાંકઝાખી."

અકારિયા, પુઠ માટીનું નાનું પોળાં મેનું ઠામ.
 અકળી, નઠ હવાની અન્દરની ભીનાસ હવાથી ભૂટી.
 પડી પાણીરૂપે પદાર્થરૂપે ફરે તે; કાર; ઓશ.
 અકળી, પુઠ અકળ સમન્ધી. અકળી વા—જે વા
 વાયા પછી અકળ પડે તે. [(કવિતામાં).
 અજ—અ, નઠ વાણુ; બતેલો; કતેહમારી. ૨ અજી.
 અજી—હું, વિઠ વધારે; ધણું; પુષ્કળ; બહુ.
 અજેરું, વિઠ પુષ્કળ; ધણું; ૨ થોડુંક વધારે.
 અકરું, કિંઠ સઠ અનાજ વગેરેને તેમના કચરો
 અથવા તેમાં ભજેથી નકાશી વસ્તુ દૂર કરવા સાર
 સપડાં વગેરેની મારફતે સારી પેઠે ઉઠાળી હલાવવું;
 અકરું. ૨ કપડાંમાંથી ધૂળ વગેરે કાઢી નાખવા સાર
 તેને ભેરથી હલાવવું; ખરખેરવું; આપડવું. ૩ સારી
 પેઠે ઠપકા આપવો; સપડાવવું. અટકી નાખવું.
 અટકો, પુઠ અટકવું—અકરું તે. પૌઆને એક અટકો
 તો આપ. ૨ જનાવરના કડવાથી—દાઢવા—વાગવા
 વગેરેથી—ઠપકા મેણું વગેરે સાંભળવાથી શરીરમાં
 અથવા મનમાં દુઃખ થઇ લાગવું તે.
 અડ, નઠ [હિં.] જમીનમાંથી પુટી નિકળી વધે છે
 તે ડાળાં પાતરાં—ફૂલ—ફળવાળો પદાર્થ. નાનું ઝાડ
 તે ઊડ. ઝાડ ધણી જાતનાં હોય છે; કેટલાંક ઝાડ
 પુલનાં ને કેટલાંક ફળનાં હોય છે; કેટલાંક ઝાડ
 ઝાંચડા આપવાને ને કેટલાંક શોભાને સાર હોય છે;
 કેટલાંક જર્જરી ઝાડનાં લાકડાં ઈમારત વાણુ વગેરે
 બાંધવાનાં કામમાં ને કેટલાંક બાળવાનાં કામમાં
 આવે છે. ૨ ઝાડના આકારનું દીવાનું ઝુમ્મર.
 ૩ ઝાડના આકારની એક જાતની આતશબાજ.
 ૪ ઝાડના આકારમાં લખેલી—ચિત્રેલી જે વંશાવળી
 તે. ઝાડ થવું—જીવું થવું. થોડો ઝાડ થયો (મસ્તીમાં
 આવી.) ‘તું ઝાડઝાડ ફર્યો છે પણ હું તો પાંદડે
 પાંદડે ફર્યો છઉં’ એટલે તે ધણું જોયું છે, પણ હું તો
 બુણબુણાતરા સુદાનું તપાસી તપાસી જોઇ વળ્યો
 છઉં. ‘કુમળું ઝાડ જેમ નમરિયે તેમ નમે.’
 ‘ઝાડને નામે ફળ વેચાય.’ વગેરે ફેવો છે.
 અકરુંકરું, નઠ દાણાદુણી વગેરેને ઝાડકી વીણી ખાંડી
 દળી સાર કરવા તે.
 અકરુંકણ, નઠ અનાજ વગેરે અકર્યાથી નિકળેલો જે
 કચરો કસ્ટર તે.
 અકરુંકું, કિંઠ સઠ અકરુંકું. (વંશ અર્થમાં).
 અકડા, પુઠ અકડવું તે. અકડો મારવો—અકડવું.
 અકડુંકડું, નઠ જળાં પાડી ઝાડ કાઢી સારસુર કરવું તે.
 અકડપાન, નઠ ઝાડ છાંદ વેશા અને ડાળાં પાતરાં
 ફૂલ વગેરે; વનરપતિ, અકડપાન શબ્દમાં એ બ-
 ધાનો સમાવેશ થાય છે. અકડપાનની વિદ્યા—

ઉદ્ભિજ વિદ્યા એટલે ઝાડની જાત, તેની ઉગવાની
 જગા, તેનાં જુદા જુદા ભાગની અન્દરની
 તથા બારની રચના, એ અક્ષેપનું પરસ્પર સમ-
 ન્ધવાળું કામ વગેરેની જે વિદ્યા તે.
 અકડખીડ, નઠ અકડો અને ધાસથી ભરેલો પ્રદેશ; જંગલ.
 અકડપાલો, પુઠ અકડ તથા પાલો વગેરે તે.
 અકડવું, નઠ નાનું ઝાડ. એનું અનેક વચન અકડવાં
 એટલે ધણાંક નાનાં ઝાડ જે પાસપાસે હોય તે.
 અકડવું, કિંઠ સઠ સાવરણી સુતારવતી સાફ કરવું;
 વાસીદું વાળવું. ૨ આપડવું; ખરખેરવું. ૩ જાત
 વિદ્યાય વગેરે મેલાની પીડા દૂર કરવા સાર સપડા-
 વલાં માણસ ઉપર મન્ત્ર બણી મોરપાંછ વગેરે
 ફેરવવું; જીજ્ઞણી નાખવી. ૪ ઠપકા દેવો; ધૂળ કાઢ-
 વી. ૫ સાંભાંતે અસર થાય તેવી રીતે ફેરવું ત્યાં
 ‘હું તે વાત કાઢી આગોળઉં તો ખરા.’
 અકડવાટ, સ્ત્રીઠ ગુદા; ગાંડ. મળ જે માંચું નીકળે
 છે તે. શરીરનો ભાગ.
 અકડી, સ્ત્રીઠ નાનાં મોટાં ઝાડ વેશા એક બીજાને
 લગતા આવી રૂઢ યુગ્મવાદ ગચલાં હોય તે અ-
 થવા એવું જ્યાં હોય તે જગો.
 અકડે, નઠ સાવરણી; સુતારો વગેરે. ૨ ધૂળ કચરો
 વગેરે. ઝાડ કાડવું. ઝાડખાવું—ઉમેદભરે જતાં
 એકદમ નાઉમેદ થઇ જવું; અજગી જવું; દાર
 ખાઇ જવી; ન ફાવવું. તેણે ઝાડ ખાધું, તે
 ઝાડ ખાઇ ગયો.
 અકડવાળો—પુઠ ઝાડ કાઢનારો ઠેડો.
 અકડો, પુઠ ગાંડની વાટે નિકળતો મળ; વિદ્યા. ગુ.—ઝાડો
 આવવો. ૨ અધવું તે; અધામણ. —ઝાડો લાગવો
 એટલે ધણી વાર ઝાડો થયાં કરવો. ઝાડે ફરવું—
 જવું—મેસવું એટલે અધવું; વળી ઝાડે જવું—
 ઝાડે ફરવા જવું એટલે અધવા જવું. ઝાડે ફરવું
 લાગવું—અધામણ લાગવી. ઝાડો છુટી જવો એટલે
 ઝાડો બન્ધ હોય તે એકદમ થઇ જવો. ઝાડો
 ઝપટો—ઝાડે ઝપટે એટલે ઝાડે જવું, હાથ પગ
 ધોવા, દાંતણુ કરવું એ સુવારે ઉઠીને કરવાનું જે પેલું
 કામ તે. ૩ ખોવાયશી—ચોરામલી વસ્તુનો, જેનાપર
 શક આવે તેને ઘેર—તેના સામાનમાં—તેનાં શરીર
 પરના વસ્ત્રમાં બારીકથી જે શોધ કરવો તે; ખાંતથી
 કરેલી ઝાળ—તપાસ—ચોકસી. ઝાડો જોયો—
 લેવો એમ ફેવાય છે. ૪ જેને મેલું વળણું હોય
 તેના ઉપર અથવા દરદ ઉપર મન્ત્ર બણી મોરનું
 પીણું કે બીજું કંઈ ફેરવવું તે. ઝાડોપીણી—
 ઝાડોઝપટો પણ ફેવાય છે.
 આતકાર, વિઠ ગળગળાટવાળું; ચકચકિત.

આપટ, સ્ત્રીં અપરથી હાલી-ફેકાઇ અથડાવું-ભાગવું તે. લુગડાંની, કારડાની વગેરેની આપટ. ૨ જૂત પિતૃ ભેગણી વગેરેની હથિથી કપડાવું તે. આપટમાં આવવું, આપટ લાગવી.

આપટ-જીપટ, સ્ત્રીં ધૂળ કાઢી સાફસુદ્ધ કરવું તે. આપટવું, કિં સં લુગડાંની આપટથી સાફ કરવું; ખફેરેરી સાફ કરવું. ૨ કાષ્ટને લુગડાંની-કારડાની આપટ મારવી. ૩ ઠાક મારવા; ધમકાવી નાખવું; સપડાવવું.

આપડિયો, પું મન્દિરમાં દર્શન વેળા થતી લોકની ભીડ દૂર કરવા સાર લોકને કપડાંથી-કારડાથી આપટ મારનારા નોકર.

આપટું, નં વરસાદનું એકદમ તુટી પડવું તે-એ થોડી વારમાં રૂધ ભય છે.

આખ, સ્ત્રી, છાત્ર; (૨) દુધ ભરવાનું મોટું વાસણ.

આખો-લો, પું કુશમાં તેલ ભરવાનું લાંબા મોંવાળું નાળયું.

આમ, સ્ત્રીં સમય; યામ.

આમણ, નં મેલવણ; અધરકણ.

આમર, પું માથા અને આંખમાં થતો દુઃખાવાનો રોગ; પાણી ઉતરવા ક્ષે છે. આમરવા પણ ક્ષે છે.

આમરઝોલ-ળ, વિં ગડથેલાં ખાતું; પડું પડું થઇ રૂથલું; ડામાડોલ; ધુજીતું; હાલતું.

આમરી, સ્ત્રીં હથેલીમાં થતો ફાલ્લાનો રોગ.

આમરું, કિં અં છૂટ-ફિકરી તપાવી પાણી-એસડ-માં યોળવી. ૨ કિં અં અરપડું-પાણીની યોળા ઝામે છે.

આમોરો, પું કુમળી ડાળીવાળો ઝાડની યંચનો ભાગ.

આયલ, વિં તામસી; ચીડિયું; આકરા ખીજાજી.

ઝાર, પું ભરતી; (૨) યૂરોપના રક્ષિયાની રાજની પદવી.

ઝારવું, કિં સં સોભે ચડેલા હોય અથવા દુખતું હોય તે અડગને ઊંનું પાણી રેડી સેકવું; દરદવાળા ભાગને ગરમી આપવા તથા સાફ રાખવા સાર ગરમ પાણીથી ધોવો. ૨ બાવળ આમલી વગેરે ઝાડોને નવાં ડાળાં છુટે તેને સાર તેનાં જૂનાં ડાળાં કાપી નાખવાં.

ઝારી, સ્ત્રીં નાળચાવાળું ને પડલીવાળું પાણી પીવાનું વાસણ. તાંબાની પિત્તળની રૂપાની સુનાંની ઝારી. ૨ ગેળ ચપટાં ને કાંચાં કાંચાવાળાં ચાડાંવાળું અને લાંબા હાથાનું બનિયાં પુરી વગેરે તળી ફાડવાનું લોઢાનું એક એભર. કડછી, તવેથો તેમ ઝારી.

ઝારું, નં ઝાડનું મોટું કાળું. ૨ ટોળું-માણસ, પથ પક્ષી વગેરેનું લારું.

ઝારો, પું મોટી ઝારી (૨ જ અર્થમાં). ૨ પાણી ઝાંટવાનો મોઢાં નાળચાવાળો હાડિ અથવા દગડો.

ઝ તમ્બુરાની તુમડાં ઉપરની થોડીપર તારની નીચે મુકેલા જે દોરો ૩ વગેરે તે-અવાજના ધોરને માટે. ૨ તમ્બુરાનો પિત્તળનો તાર; ખરજસુરનો તાર.

ઝારોલો, પું ધૂળ ઝારોલ ગામમાં વસતી એ નામની બાલણ-નાણિયાની યાત્રિનો એક માણસ.

ઝાલ, સ્ત્રીં જિથોને કાને ધાલવાનું દૂધ અઢોટી જેવું એક જડાવ ધરેલું.

ઝાલર, સ્ત્રીં ઝુમ. ૨ કિનારી; બાધેલી કાર. ૩ મોગરીથી વગાડવાનું ધડિયાળ, દેરામાં હોમ છે તે.

ઝ પું-નં એક કઠોળ; વામ. ગિરેથી.

ઝાલવું, કિં સં પકડવું; ધરવું-હાથ સાંડસા વ-ઝાલો, નં બં વં ચેલાં, ટોણાં.

ઝાલો-લી, પું સ્ત્રીં એ નામના રજપુત પુરુષ અને સ્ત્રી.

ઝાવલી-ળી, સ્ત્રીં નાળિયેરી ખજીરીની સુષ્પ ડાળિ-યો, તાડછાં વગેરે. એ, ઝંપડાં ઉપર ઝાવરનિ ઠેકાણે ઝાવેલાં હોય છે. ૨ નાળિયેરી વગેરેનાં પાંદડાંની ટટી.

ઝાવસો-ઝાવસોઝ, સ્ત્રીં ધોંધાટ; વગર સમજે ટોળા-બંધ મળી પોકાર કરવો, રડવું તે. (મુસલમાનોના મહોરમ અથવા તાશ્તતના દિવસોમાં પેગંબર હુસેનના મૃત્યુના શોકમાં કરવામાં આવતો પોકાર, 'વા હુસેન !' નું અપભ્રંશરૂપ.) (૨) [લા.] તેવી રીતે અનુભવ કૃદ્ધનું અને છુમો પાડવી તે; તોફાન, મસ્તી, દંગો, હુલ્લડ, રમખાણ.

ઝાવો, નં. બં. વં. કુખમાં માણસનાં તરફડીયાં; વલખાં.

ઝાહી, વિં હિતેચ્છુ; હેતેસરી.

ઝાળ, સ્ત્રીં [જ્વાળા] અમિ દીવા વગેરેની દૂરથી લાગતી ગરમી; આંચ. ઝાળ ઉડવી-ઝાગવી.

ઝાળણ, નં ઝાળવું તે. ૨ જેણેવતી ઝાળેલું તે; રેણ, રાધ વગેરે તે.

ઝાળવું, કિં સં ધાતુની એ સપાટીને વચમાં રેંણ મુકી ગરમ કરેલે એભરે નેડી નાખતી; વાસ-જીના જુદા પડેલા ભાગને સાંધવા.

ઝકવું-ઝીકવું, કિં સં કપડાંને પથરાવર અકાળ. વું. ૨ કપડાગાથી નીચે નાખવું. ૩ માર મારી નીચે પાડી નાખવું.

ઝિકાવું-ઝિકાવું, અં કિં ઝિકવુંનું કર્મચીરૂપ.

ઝિકવું, કિં સં વળગાડવું. ઘોરડી બાવળ વગેરેના કાંટાને કાષ્ટ બીજ વસ્તુ સાથે વળગાડવા.

ઝિકાળવો, પું છૂટ રોડોનો બેકો.

ઝિઝવો, પું એક ભતનું ધાસ.

ઝિઝોટી, સ્ત્રીં એક રાગણી, ઝિઝોટી.

ઝિતવું, જિતવું.

ઝિપવું, સામી રેકાયલી વસ્તુને ઝિલી—ધરી લેવી.
ઝિલવું, કિં સં જાયથી પડવું—દૂરથી આવવું ની-
ચે પડવા ન હેતાં બાલી—પકડી લેવું. ૨ એક જથ્થા-
નું બોલવું બીજાએ ઉપાડી લઇ પોતાની તરફનું
વધારે બોલી યાંત્ર કરવું. ૩ એક ગાયલું બીજા-
ઓએ સાથે ફરીથી ગાવું અથવા એકનું અડધું
ગાયું બીજાઓએ વચમાં ઉપાડી—ઉઠાવી લઇ પૂરું
કરવું. ગરમા ઝિલવા. 'ઝિલવું'—નું પ્રેરકરૂપ; ઝિલાવું;
ઝીલાવું.

ઝિલવું, કિં અં પાણીમાં રમવું, જળક્રીડા કરવી.

‘કાલિન્દીની માંહે ઝિલતારે.’

ઝીંક, સ્ત્રી ધોવાસાફ કપડાને પથરાપર અફાળવું
તે. ઝીંક પાડવી—મારવી. પછાડ. ૨ માથાફાડ; કઠા-
ફટ. ૩ કપડાળાથી હરકોઇ વસ્તુને નીચે નાખવી તે.

ઝીંકો, ઝિકાળવો.

ઝીંકરે નં ચણાને પોપટા સાથેનો છોડ.

ઝીંદું, નં લાફરું; વળગણું; પીડા. પુંઝુકું. મારી
પછવાડે તે ભેરીનું ઝીંદું—નું વળગણું છે.

ઝીંથરા, ન. બ. વ. માથાના અભ્યવરિયત અને
છુટા વાળ;

ઝી, ધી.

ઝીક, ઝીંક. ૨ ગોળ તારનું ભરત.

ઝીક્યસક, સ્ત્રી ભરવાના કામમાં વપરાતી સોના
રૂપા કે આદલાના તાર, ટીપકી, ગુચ્છા ઇલાદિ.

ઝીક-ટીપકી-ટીકડી-ટીકી પથ્થુ કહે છે.

ઝીણુ, સ્ત્રી ફેરીની ગોટલી ઉપર જે જાડું પડ
બન્ધાયછે તે; જળી; જીણ.

ઝીકણુ, નં પજવણી; માથાઝીક, માથું દુઃખે એવી
પજવણી.

ઝીકણું, નં ઝીકવું-પછાડવું તે; (૨) તૂણવું તે; તાર
તાર મેળવી સાંધવું તે.

ઝીણાસ, સ્ત્રી ઝીણવટ; ઝીણાપણું; ખારીકી.

ઝીણું, વિં બારીક; ચણીદાર. ૨ છેકજ પાતળું. ૩
કારીગિરીનું નાણુક (કામ).

ઝીત, જીત.

ઝીપટો, પું એક વનસ્પતિ; જેઠી મધ.

ઝીલ, જીલ. સ્ત્રી ઝીલ કડાવવી એટલે થકાવવું;
હરાવવું. ઝીલ ખેંચાવી—ફુંગી થવી એટલે બોલતાં
અચકાવું; બોલી ન શકાય તેવું થવું.

ઝીલી, ઝીભી. ૨ ગાય ભેંસની જીભના આકારનું એક
વાજિત છે. ૩ દાંતણુ કરતી વખતે જીભ ઉપરનો
મેળ કાઢવા માટે ખાવળની વાંકી વાળેલી ચીરી
અથવા ધાતુની વાંકી વસ્તુ. બેલ કે છે.

ઝીમી, સ્ત્રી એક જાતની કાળી સાડી.

ઝીમેલ, ધીમેલ.

ઝીલ, સ્ત્રી એક રાખ છે. એની રાખ, વાગેલાં
ઉપર, ધા ઉપર, ચાંદાં ઉપર દાખવાને કામ આવે
છે; એની સોડીનું દાંતણુ થાય છે. ફેવત: ‘દાંતણુ
કરિયે ઝીલનું તો પાપ ગમ દીલનું.’ ૨ સામે લણ-
વાનું વાંસનું એક ઓળર. ૩ તમ્બુરાનો એક તાર.
ઝીકરાં-કાચની મોટી બરણી જેમાં ઘઉં દાળ વગેરે
ભરી રાખવામાં આવે છે તે. ૫ જીણાં પાણીની
જગો; કરાડી; ડોહ.

ઝીલવું, ઝિલવું, ઝિપવું-ઝાપવું.

ઝીલું, જીલું.

ઝીલો, પું મોટું લામણું ડિકરાનું કામ; મોટી ઝીલ-
કાચની બરણી-અનાજ ભરવાની.

ઝુંકવું, ઝુંકવું.

ઝુંકવું-ટીલેવું, કિં સં ખુચાવવું; ભેર કરીને કાંઈની
પાસથી ખેંચી લેવું.

ઝુંપડી, સ્ત્રી જાળથી ડાચલું-જાપરીવાળું નાનું કામા-
કોટિયું ધર; મરડી. મટ્ટી.

ઝુંપડું, નં ઝુંપડી.

ઝુંદર, ઝુંદણુ.

ઝુંદણુ, નં ઝુંદવું તે. ઝુંદણુ આવવું-થવું.

ઝુંદવું, કિં અં જાંવ-કેદર-મન્દવાડની સુરિત વગેરેથી
મિચાલથી આંખે ધીમે ધીમે જાયું નીચું ડાકું
ધુણાવ્યા કરવું.

ઝુંબેશ, સ્ત્રી જોશપૂર્વકની લડત-દિલચાલ-ચળવળ.

ઝુંમર, ઝુંમર.

ઝુંસરી, સ્ત્રી ગાડી જોડતી વખતે બળદ વગેરેને ખાંધે
મુકવાનું ગાડીના ધોરીયા સાથે વચમાંથી બાંધેલું
જે લાકડું તે; ધર.

ઝુંસરું, નં મોટી ઝુંસરી.

ઝુંકણા, ઝોકણા.

ઝુંકવું, કિં અં વાંકું વળવું; નમવું; ઝૂલી રેવું; ઝૂમવું.

ઝુંકારવું, સં કિં ઉઠતે બેસાડવું.

ઝુંકાવવું, સં કિં નમાવવું; (૨) ઝંપલાવવું; ચાહોમ
કરીને કુદી પડવું તે.

ઝુંકાવડા, ઝોકાવડા.

ઝુંજવું-ઝુંજું, કિં અં ભુલ કરવું; લડવું. ૨ જોશથી
મચ્યા રેવું.

ઝુંઝકારવું, કિં સં હોકારો કરી બોલાવવું; ‘ઝુંઝ-
કાટયો કડુકમાર’ (ભા.)

ઝુંઝાર, પું જોષધો; લડવેધો.

ઝુંઝાવવું, ઢંઢાવવું; થકવવું.

ઝુંદવું, ઝુંદવું.

કુડવું, કિં ૨૦ મારવું; અદાળવું; ઝાપટવું; ટીપી નાખવું. ૨ ટુવેર વગેરેના સુકાયેલા છોડવાપર ડાંડિયા અદાળાવા—અદાળી દાણા જુદા પાડવા. ૩ મોરડી વગેરેના ઝાડપર લાકડી મારવી—‘ની-ચી મોરડી સહુ કુડે.’ ૪ સતાવી સતાવીને લેવું—રૂપિયા વગેરે.

કુડિયો, પુ ૦ કુડવાનો ડાંડિયો.

કુડો, પુ ૦ ઘેરાંને અગ્રેએ બાધવાનો વાળનો અથવા રેશમનો જે જોડો દોરો તે; જુડો.

કુડડ, ન ૦ બથો; ટોળું; ધુમકડું. ઝાડ—જોગી—ખાવાનાં કુડડ.

કુડડો, પુ ૦ નિશાન; ધબ; વાવટો. કુડડો ઉરાડવો એટલે કામમાં જસ મેળવવો; વાહવાહ થાય તેવું કરવું. કુડડો રેપવો એટલે ફતેહ મેળવાની નિશાનીમાં નિશાન ચડાવવું.

કુડ્ડકુડ, અ ૦ એવો થવો અવાજ દેખાડે છે.

કુપડી, સ્ત્રી ૦ ડાહું; કોડું.

કુપડી, કુંપડી.

કુડંજી, કુંડંજી.

કુમખડાં, ન ૦ દુરિયાનાં જેવાં એક જાતનાં ફળ.

કુમખડું, ન ૦ ટોળું; જથ્થો; સમૂહ. ૨ કુમખો. [જથો.

કુમખો, પુ ૦ એકથી વધારે ગીળેનું સાથે વળગી—જોડાઈ રેવું તે અથવા જોડાઈને લટકતું રેવું તે.

દરાખનો—ધુધરીનો—મોતીનો જુમખો. ૨ ટોળું;

કુમખું, ન ૦ એક ધરેણું. અંજર-કુમખું. ૨. કુમખર.

કુમખર, કુમખર.

કુમવું-મીરેવું, કિં ૦ અ ૦ ટાંપી રેવું; કોષ મનઘબ માર પાડવાસાથે ત્યાંનું ત્યાં લટકવું—ખોટી રેવું; આતુરતાથી આસપાસ વિટળાઈ રેવું. ૨ પડપડ થઈ રેવું; ટિગાવું; અજમવું. (વરસાદ વગેરેનું).

કુમખર, ન ૦ ધણી દીવા સાથે કુમખાના આકારમાં બળે તેની કરામતનો પિત્તળનો અથવા પિત્તળપર રૂપાનો ઢોળ ચડાવેલો એવો અથવા કાચનો ડાળી-વાળો ઝાડ જેવો જે ઘાટ તે; ઝાડ.

કુરવું, કિં ૦ અ ૦ કુઃખ—કલ્પાત કરવું; બળાષો—શોક—સન્તાપ કરવો; રડવું. (જુદાઈથી, નાણાંના નુકસાનથી વગેરેથી).

કુરોષો, પુ ૦ કુરવું—રડવું તે; બળાષો; શોક. ૨ નાકિમેદી; નિસાસો; હાર—યાદથી થતી સ્તસી. કુરજી.

કુડ, કુડ.

કુડડી, સ્ત્રી ૦ બાળકને પેરવાનું અમકું. [૩ હાલરાં.

કુડવણાં, ન ૦ હિચકા; હાંચ. ૨ હિંડોળો; પારજી.

કુડજી-ના, પુ ૦ (હવિતામાં) એક જાતનું માત્રાજીત.

કુડજીયું, વિ ૦ કુડવું; (૨) ન ૦ એક જાતનું કુડવું ધરેણું.

કુડતું, વિ ૦ લટકતું. ૨ હિચકા ખાતું. ૩ રખડવું.

કુડવું, કિં ૦ અ ૦ હિંડોળ-પારજીમાં ખેસી હિચકા ખાવા. ૨ લટકવું; આમ તેમ નીચે હાંચા કરવું. ૩ ડાંચા કરવું. ૪ કોષ કામમાં પાછળ પડી જવું; રખડવું; લટકી જવું; પછવાડે પડવું. કુડી જવું—લટકી જવું; વાંકા વળી જવું.

કુડા-દેડા ખાવા, કિં ૦ સ ૦ હિચકા ખાવા. ૨ પછવાડે અથડાયાં કરવું; ખોટી થયાં કરવું. ૩ નુકસાન ખમવું.

કુડાવણું, કિં ૦ સ ૦ કુડે તેમ કરવું. ‘કુડવું’નું પ્રેરકરૂપ.

કુડાવનહાર, વિ ૦ કુડાવનાફં; પુ ૦ કુડાવનારો.

કુડો, પુ ૦ હિચકા. ૨ હાંચ. ૩ ડાળી. ૪ નુકસાન; ખાધ, (ઝોલો). ૩ પૂલ; નદી ઉપર અહર બપોલો આવવા જવાનો માર્ગ.

કુડક-કાં, જુડક.

કુસરી, કુંસરી.

કુસ્તી, સ્ત્રી ૦ લડાઈ; સામી તકરાર; ટપ્ટો.

કુડ, ન ૦ મોટો મચર; ગ્રાહ. (૨) ચૂડ, મજબુત પકડ;

(૩) એક જાતનું જીવ-કોડ; વહેમનું વળગણ.

કુમ, સ્ત્રી ૦ જોમ; ધુધવાતો જોરસો.

કુડ, સ્ત્રી ૦ શોકાને સાથે રાખેલા કોષ પછી વસ્તુનો કુડતો-લટકતો જે ભાગ તે. પડા-વિજળા વગેરેને હોય છે. ૨ લાવણીમાં અન્તરો અને વજણ એ બેની વચ્ચેની જે નાની કડીનો તે. ૩ પશુને ખેંચાડવાનું સિલેણું લુગડું.

કુંજી, સ્ત્રી ૦ કોષ વસ્તુમાંથી ઝીણી ઝીણી ઉડતી જે રજો તે. તપખીની, કઠણાની, ફેરીની વગેરેની કુંજી. કુંજી ઉડતી—ખાવી.

કુંજીઓમાં, ન. બ. વ. પરસેવાના રેલા પર રેલા.

કુંજ, ન ૦ કિા ૦ વસ્તુ-કુંજમાં રૂપલા જે ચણીની અસરથી મરી જવાય કે મરવા જેવું કુંજ થાય તે; ખાવાની વસ્તુમાં રૂપલા એકાદા ચણથી અથવા સાપ વગેરેના કુંજની મરવા જેવી જે અસર થાય તે—કુંજ દેવું—આપવું—ખાવું—ચણવું—ઉતરવું. ૨ વેર; કુંજ. કુંજકચુરો, પુ ૦ એક જાતનું કડવું બીયું—ઝોસડાંમાં ધણું વપરાય છે.

કુંજાજળી, સ્ત્રી ૦ પરસેવા વાટે બહાર આવતું સરીર-માંનું વિષ; (૨) મરણ વખતનો પરસેવો.

કુંજી, સ્ત્રી ૦ હાંઈ વળાવવાની નાની—હાથરવે.

કુંજાજીરો, પુ ૦ ડંડના વિષને ચૂસી લે એવો એક પદાર્થ. નોળવેલ.

કુંજી, વિ ૦ કુંજવળું. કુંજીલું. અકચાથી—ખાધાથી—પીધાથી—જોવાથી—કુંજાથી કુંજ મટે તેવું. કુંજી ઉડર—સાપ-કાપડ વગેરે.

ઝરી નાળિયેર; નં દરિયાની એક વનસ્પતિનું મોટું ફળ; જેના ફોટલાનું સાધુ લોકો કમંડળ બનાવે છે તે.

ઝેરું, નં ઝાપડું. 'ઝાંઝું ઝેરું આળ્યું.'

ઝેરી, સ્ત્રી. હેલી (આંસુની).

ઝોંઝું-ટીલેલું, ખુચાવી લેલું.

ઝોંસલું, ઝાંસલું.

ઝોક; સ્ત્રી આખની અંદર એકાએક વાગવું તે. ઝોક લાગવી-ઉતરવી. ૨ વાંકું વળવું તે અથવા વાંકું વળી રેવું-રહેલું તે. વાંક; વલણ. ૩ સીધી લગ્ન લીટીથી આડું પડવું તે. ૪ મામને પાદરે અથવા ગામમાં ભરવાડો બકરાધિટાને જે વાડામાં રાખે છે તે. ઝોક; ઝોછ. ૫ બકરાં ગાડરાંનું ટાળું. ૬ તુકસાન; ખાધ. ઝોક લાગવી, ઝાપટ લાગવી.

ઝોકજડા, પુ. જમવા ઉપર એકદમ સારીપટ પડવું તે. ૨ સારીપટ મોજમજા મારવી તે.

ઝોકલું, કિં સં એકદમ ફેંકવું-નાખવું. (કાષ્ટ ને કાષ્ટ કામમાં). કિં અં. એકદમ માંધ ઉતરી પડવું-ધસવું; સાદસ કરવું. ૨ જિવ-કેદથી ઝો-હ્લાં ખાવાં; નીચું વળવું.

ઝોકાવડા, પુ. એકદમ માંધ પડવું-ધસવું તે.

ઝોકાવલું, કિં અં. ઝખલાવી પડવું. ૨ કિં સં સાદસ કામ કરાવવું.

ઝોકું, નં જિવ-કેદથી ડોકું નીચું વળે તે. ૨ જિવ; નિદા. ઝોકું ખાવું.

ઝોકો, પુ. ઝોક; ઝોલો.—તેળતાં દગાથી ન માલ-મ પડે તેની રીતે દહીને ઝોલો ખવાડવા તે. હેલો; હડસેલો. ૨ નીચું વળવું તે.

ઝોદડી, સ્ત્રી પ્રેલવેતરી ભેંસ.

ઝોદિજ, પુ. મરી અથવા મુસલમાનનો ભમતો જીવ. ૨ ધરખાર અને ઘેરાં છોકરાંવનાનો રખડો લુચ્ચો ડાડ. ૩ કુવેડ મેલું કપટાળો આપે તેવું માણસ.

ઝોટોલેલું, ઝોટીલેલું.

ઝોડ, નં જીવ પિશાચ વગેરે; પારનું મેલું; આડું. ૨ કપટાળો આપવું—કેડો ન મુકે તેવું માણસ; લકડું. ઝોડ વળવું ફેરાય છે. ઝોડ ઝપટ.

ઝોણી, સ્ત્રી ચાર ખુશાની પેાળાં પેટાંવાળી પચ્ચ સાકાં મોડાની એ પેાળાંની જે કાચળી તે.

ઝોણી, પુ. મોટી ઝેણી.

ઝોખો-લો, જોલો.

ઝોરણી-લો, ઝોણી-જો.

ઝોલકું; અં. કિં ઝુલકું; ડોલકું; ઝોલો ખાવાં.

ઝોલું, નં ટાળું; સમુદાય; ઝુપડ. ૨ ડોલું; ઝોડું.

ઝોલો-હ્લો, પુ. ચોપાળા—દિઝોળાનું આમ તેમ હલવું થાય તેમાં તેનું એક તરફ જે ભેરમાં જવું થાય તે. ઝોલો ખાવો; ઝુલતાં થવું તે. ૨ નકામું રખડાં કરવું તે; ફાંફાં માચ્યાં કરવાં તે; કામનો પાર ન આવતાં વાર લાગવી તે. તે બચારો ઝોલા ખાયાં કરે છે. ૩ આમ તેમ ડોલ્યાં કરવું તે. પાણી ઝોલા ખાય છે. (x) પાણીએ રાધેલા શાકમાં પાણીનો ભાગ વધારે રહે છે તેને ઝોલો કહે છે. ઝોળા-લાવાળું શાક.

ઝોસલું, ઝાંસલું.

ઝોળ, સ્ત્રી જૂત; હરકાષ મેલું—આડું તે; આરણ્ય-કારણ; ઝોડ. ઝોળ ઝપટ એટલે જૂત વગેરેની ચોટ.

ઝોળવું-ળી નાખવું, કિં સં પાવડાં—જીવ પકડીને સારી પટ હલાવવું—પીળી નાખવું.

ઝોળાવો, પુ. ઉતરતી જે લોચ તે; ટોળાવ.

ઝોળી, સ્ત્રી ચારે છેડા બાંધી લઇ વચમાંથી છુલોનો રાખેલો એવો લુગડાનો એક ધાટ. ભીજેલું અનાજ-ધાન ભરવાની ઝોળી; બળરથી શાક લઇ આવવાની ઝોળી. રક્તજ વગેરેની ઝોળી. છોકરાંને સુવાડવાની ઝોળી.

ઝોળીપોળી, સ્ત્રી છોકરાંનું નામ પાડી વખત ઘેરાં છોકરાં એકઠાં થઇ બાળકને ઝોળીમાં સુવાડી 'ઝોળી પોળી પીપળ પાન, ફોણે પાણું ફલાણું નામ.' એમ બોલતાં જઇ ઝોળીને હલાવ્યાં કરે છે તે. મામડી નામકરણ સંસ્કાર.

ઝોળો, પુ. ઝોળીની પેટ લટકી જવું—નમી નમી પડવું તે. ચંદરવો ઝોળો ખાઇ થયો છે. જમીનને પચ્ચ એ શબ્દ લગાડવામાં આવે છે. ૨ મોટી ઝોળી.

—જીવજીવજીવજીવ—

અ

અ, પુ. [સં.] એકવિસમો ધ્રુવાક્ષર. એથી શરૂ થતો કાષ્ટ શબ્દ નથી. એ, ચમ્પાતાં અનુસ્વારોમાંનું બીજું છે. કિચિત્, અચિત્, ધ્રુજ-જરે વગેરે.

—જીવજીવજીવ—

પ્રથમ ભાગ સમાપ્ત

કવિ નર્મદાશંકરની સાહિત્ય-સેવા

“પ્રેમ-શૌર્ય”ની સંજ્ઞાથી અંકિત, અર્વાચીન ગદ્ય ગુજરાતી ભાષાના પ્રભાતકાળના ઉજ્જવળ માર્ગ-દર્શક શુકેના તારા સમાન, સારામાં સારા શબ્દ કોશના પ્રથમ રચનાર, રસ અલંકાર પિંગળ નાવિકાએદ આદિ અન્યોના પ્રથમ રચનાર, કાવ્યમાં અપૂર્વ જોશ આણી સ્વદેશાભિમાન જગાડનાર, સમાજસુધારી કરનાર અને કરાવનાર, ધાર્મિક અંધશ્રદ્ધા તોડનાર, કુદરતનું વર્ણન કરનાર, પ્રેમની લાગણી અને શૌર્યના જુસ્સાવાળી અદ્ભુત કવિતા રચનાર, ઉત્તમ વ્યાકરણશુદ્ધ સરળ નિબંધ લખનાર, નાટકો રચી નાટકના તખ્તા ઉપર ભજવી બતાવનાર, જૂનાં કાવ્યો કેમ સંશોધવાં તેનો માર્ગ દર્શાવનાર, ગુજરાતી ભાષાનું પ્રથમ સાફ વ્યાકરણ રચનાર, ગુજરાત અને કાઠિયાવાડ સંબંધી સર્વસંગ્રહ કરનાર, રામાયણાદિ અન્યોનાં પાત્રોની ટુંકમાં જોળખાણ કરાવનાર, જગતનો વિચારપૂર્ણ ઇતિહાસ લખનાર અને ટીકાકાર, ગીતા ઉપર પ્રથમ સારી ગુજરાતી ટીકા લખનાર,—સારાંશ કે એકે ભાષાસાહિત્યનાં જૂદાં જૂદાં મુખ્ય અંગોને એકઠે હાથે પોષનાર અને ખીલવનાર, ગુજરાતી ભાષાનું નવીન કલેવર ધડનાર સુરતના વડનગરા નાગર કવિ નર્મદાશંકર જ હતા અને છે.

કવિ નર્મદાશંકરના કુલે રચેલા અન્યો નીચે પ્રમાણે છે:—

(આવી * કૃલકીવાળાં પુસ્તકો વેચાતાં મળી શકે છે)

*૧ કાવ્ય-નર્મકવિતા-મોટી-સંપૂર્ણ-એમાં કવિ-એ જુદે જુદે વખતે રચેલી અને છૂટક છપાવેલી તમામ કવિતાનો સંગ્રહ છે. એમાં કવિએ પોતે પોતાના કાવ્યની સમજુતી આપી છે. એમાં કવિતા લગભગ સર્વ વિષય ઉપર છે. શૂરવીર પન્થવીશી, સ્વદેશાભિમાનની કવિતાઓ, સાંસારિક દર્શનો વગેરે વાંચવા મનન કરવા જેવાં છે.

*૨ જૂનું નર્મગદ્ય-આ અન્યમાં કવિએ જુવાન વયમાં લખેલા જુરસાદાર લેખોનો અપૂર્વ સંગ્રહ છે.

૩ સરકારી નર્મગદ્ય-આ અન્યમાં કવિએ નવા લખેલા વિષયોનો સંગ્રહ છે. રાજ્યરંજ ભાગ ૧ લો આ અન્યમાં છે.

*૪ રાજ્યરંજ ભાગ ૨ જો-સરકારી નર્મગદ્યમાં જમતના ઇતિહાસની રૂપરેખા જેવો રાજ્યરંજ ભાગ ૧ લો સરકારી કેળવણી ખાતાએ છાપ્યો, તેના અનુ-સંધાનમાં આ ખીન્ને ભાગ છે. અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર મીઠો એમ. જી. વેલ્સના, તેના લખેલા “જમતના ઇતિહાસની રૂપરેખા” માટે વખાણ થાય છે, તેના જેવો જ લગભગ આ ગ્રંથ છે. તેની ખીલ આજીવિત કાર્યસ ગુજરાતી સભાએ છપાવી છે. આ ગ્રંથમાં કવિએ જે દર્શનો અને મહાદર્શનો લખ્યાં છે તે ઉત્તમ છે.

*૫ નર્મકોશ-પ્રસિદ્ધ છે. એમાં કવિએ જે પ્રસ્તાવના અને ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યનો ઇતિહાસ ઇત્યાદિ લખ્યા છે તે તો હજી પણ આજે અજોડ છે.

આ ગ્રંથનો સ્વર વિભાગ અને ‘કુ’ અને ‘ચ’ વર્ગના શબ્દોનો એક ભાગ ગુજરાતી પ્રેસ

તરફથી તૈયાર થયો છે, અને તેની સાથે પ્રસ્તાવના અને કોશ સંબંધી કવિના ખીલ વિચારો, જે હજી સુધી છપાયા નથી તે પહેલી વાર છપાઇને બહાર પડ્યા છે.

૬-નર્મકથાકોશ-આ ગ્રંથ આજે મળતો નથી. આની અંદર રામાયણ, મહાભારત, ભાગવત, અને પુરાણોમાં જે મહાપુરુષો વગેરે યથા ગયા છે તેનો સંપૂર્ણ પરિચય આપવામાં આવ્યો છે. વિદ્યાર્થીઓએ ખાસ વાંચવા જેવો છે. આ ગ્રંથની બે ત્રણ આવૃત્તિઓ યથા છે.

૭-શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનું ભાષાંતર અને સૂક્ષ્મ ટીકા-ધણાઓ જન્યતા પણ નથી કે કવિએ આનો ગ્રંથ રચ્યો છે. ગુજરાતી ભાષામાં જો સૌથી સારામાં સારો પહેલો કોષનો પણ અનુવાદ ગીતાનો હોય તો તે કવિનો છે. ટીકાનો કેટલોક ભાગ તો ચતુર્થકાર છે. હાલ અપ્રાપ્ય છે.

૮-નર્મવ્યાકરણ-આજથી સો વર્ષ પૂર્વે, એટલે કે કવિના જન્મ વખતે ગુજરાતી ભાષા શીખવા માટે કોઈ પણ સારો વ્યાકરણનો ગ્રંથ નહોતો. શ્રિદીશ રાજ્યના કેળવણીખાના તરફથી પુસ્તકો છપાઈ બહાર પડવા લાગ્યાં ત્યારે એક મરાઠી વિદ્યાધિકારી ગંગાધરરાવ ફડેકના મરાઠી વ્યાકરણ ઉપરથી ગુજરાતી ભાષાનું નાનું-મોટું વ્યાકરણ રચીને તે શાળામાં ચલાવવામાં આવતું. આની સાથે કવિ નર્મદાશંકરે સખ્ત પોકાર ઉઠાવ્યો હતો. એ માટે જૂના નર્મગદ્યના તેમનો લેખ ગાંચો. તે પછી કવિએ નમુના તરીકે એક વ્યાકરણ રચ્યું હતું અને તેના બે ભાગમાં અક્ષરજ્ઞાન, સંધિ, નામ, સર્વનામ, વિશેષણ-એટલા વિષયો સંબંધી વ્યાકરણગ્રંથ રચી બહાર પાડ્યો હતો. પણ લોકો તરફથી કે સરકાર તરફથી ઉત્તેજનના અભાવે આજળ પ્રયત્ન કરવા પડતો મૂક્યો હતો. હાલમાં અપ્રાપ્ય છે.

*૯૧, ૯૨, ૯૩-યુજ્જરાતી ભાષામાં કાવ્યસાહિત્ય શીખનારાઓ માટે સારા પિંગળની ખામી હતી. તે જ પ્રમાણે કાવ્યના અંગો અલંકાર, રસ-વિવેક, નાપિકા-ભેદનાં પુસ્તકો નહોતાં. દરેક યુજ્જરાતીને વજ્ર ભાષાના કે હિંદી ભાષાના ગ્રંથો તે માટે શીખવા પડતા. આ યુરુક્લીનું વર્ણન કવિએ પોતાના આત્મચરિત્રપ્ર “મારી હજીકત” નામના પુસ્તકમાં જણાવ્યું છે. આટલા માટે તેમણે (૯) પિંગળ પ્રવેશ, (૧૦) રસપ્રવેશ, (૧૧) અલંકાર પ્રવેશ, (૧૨) નાપિકાભેદ એ નામના ચાર માર્ગદર્શક સારા નાના ગ્રંથો રચ્યા છે.

૧૩-૧૪-યુજ્જરાત સર્વસંગ્રહ અને કાઠિયાવાડ સર્વસંગ્રહ-યુગપતી સરકારે યુગપ ધલાકા સંબંધી સર્વ પ્રકારની માહિતી આપનારા અંગ્રેજી ભાષામાં ગ્રેટ્ટિયર નામના ગ્રંથો પ્રકટ કર્યાં છે. તેમાંથી યુજ્જરાત અને કાઠિયાવાડ સંબંધી માહિતીવાળા ગ્રંથોનો સાર ઉપલાં બે પુસ્તકોમાં છે. આ ગ્રંથો કવિએ ન્યારે ગોકુળદાસ તેજપાળના ધર્માર્થ ખાતામાં નોકરી સ્વીકારી ત્યારે તેમનું ચટ્ટેલું ફેંડું ચૂકવવા માટે સહાય કરવા બીજા ધણીઓની મદદથી તૈયાર કર્યાં હતા, પણ સર્વ આખતો કવિએ પોતાની ભાષામાં યૂજી છે. આ ગ્રંથો અમૂલ્ય હતા. આજે તે મળતા નથી. સંક્ષેપમાં અંગ્રેજી ગ્રેટ્ટિયરનો અધો ભાગ આ ગ્રંથોમાં આવી જાય છે, અને તે ઉપરાંત કેટલીક હજીકત વિશેષ પણ છે.

*૧૫-શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધનો યુજ્જરાતી કાવ્યમાં અનુવાદ, વડોદરાના મહાકવિ પ્રેમાનંદે અને તેના શિષ્ય સુંદર મેવાડાએ કરેલો છે, પણ તેની શુદ્ધ નકલ મળતી નહોતી. તેથી ચાર પાંચ હસ્તલિખિત પ્રતો મેળવી, સંશોધન-સારોદ્ધારના નિયમો બાંધી આ ગ્રંથ પ્રકટ કર્યો હતો.

દશમસ્કંધ ઉપરાંત ભાગવતના બીજા સ્કંધોના કવિતામાં અનુવાદ વલ્લભમટે કરેલો છે. તેમજ ભાગવતની અનુક્રમણિકા દયારામ કવિએ રચેલી છે. આ સવે સાહિત્ય હયાલું છે. ક્રીમ ૩. ૬.

૧૬-દયારામકૃત કાવ્યસંગ્રહ-આ સંગ્રહ કવિએ મહામહેનતે અને ખર્ચના બોગે કરેલો છે. તેમના સમયમાં દયારામના શિષ્યોમાંથી કોઈ હાથ પ્રતો આપે નહીં, તેથી કવિએ પોતાને ખર્ચ માણસો રોકી જ્યાં જ્યાં દયારામનાં કાવ્યો, પદો, ગરબીઓ ગવાતાં ત્યાં ત્યાં મોકલી, ઉતારાવી લઈને આ કાવ્યસંગ્રહ પ્રકટ કરેલો. એની ચાર આવૃત્તિઓ થઈ ગઈ છે. નવી આવૃત્તિ હયાલ છે.

*૧૭-દેશવ્યવહારવ્યવસ્થા-આ અર્થશાસ્ત્રનો ગ્રંથ છે. યુજે એક અંગ્રેજી લેખક આડમ સ્પીથના “રાષ્ટ્રની લક્ષ્મી” (વેલ્થ ઓફ નેશન્સ) નામના અંગ્રેજી પુસ્તકને આધારે મરાઠીમાં એક પુસ્તક રચાયેલું તેનો હયાનુવાદ આ પુસ્તકમાં છે. એમાં અર્થશાસ્ત્રની કેટલીક વાતો સાદી સરળ ભાષામાં સારી રીતે સમજાવેલી છે.

૧૮ થી ૨૨ નાટકો-કૃષ્ણકુમારી, રામજનકીદર્શન, દ્રૌપદીદર્શન, સાર શાકુન્તલ, આલકૃષ્ણવિજય. આ પાંચ નાટકોમાંથી આજે કેવળ રામજનકી દર્શન મળી શકે છે. રામજનકીદર્શનમાં રામાયણનો, દ્રૌપદીદર્શનમાં મહાભારતનો, અને આલકૃષ્ણવિજયમાં શ્રીમદ્ ભાગવતના દશમી વજ્રલીલાનો સમાવેશ કવિએ યુગીથી કરેલો છે. આ નાટકો મુંબઈની રંગભૂમિ ઉપર ભજવાયાં હતાં. તેમાં દ્રૌપદીદર્શન ધણી વખણાયો હતો, અને આલકૃષ્ણવિજય નાટકમાંથી રાસમેડળનો રેણુકી ઇંદનો મરખો તો એક વાર લોકો મોંઠે કરી નાંખી જ્યાં ત્યાં લલકારતા હતા. આ નાટકો ભજવવામાં વિલમ્બન દક્ષિણી યુદ્ધસ્ય યાનરુદ્ધ શ્રીયુત શ્રીકૃષ્ણ મણેશ આપડેં એમ. એલ. સી. જેઓ હાલમાં નાગપુરમાં વાનપ્રસ્થ જીવન યુગ્મરે છે, તેઓએ રંગભૂમિની સારી સગવડ કરી આપી હતી; અને કવિશ્રી સાથે તેમના પાછલા જીવનને સારો સાથ આપી મદદ કરી કરાવી હતી.

કૃષ્ણકુમારી નાટકનો વિષય જાણીતો ઉદપુર રાજ્યનો ધીરસો છે. એની શૈલી માટે તે લોકોને પસંદ પડ્યો હતો. સાર શાકુન્તલ નાટક પણ જો કે સાર તરીકે કવિએ યોગ્યપાઠ્યો છે, છતાં પણ તે કાલિદાસના નાટકનો ઉત્તમ હયાનુવાદ છે. આ બે નાટકો ભજવાયાં નથી.

*રામજનકી દર્શન-ક્રીમ ૩. ૦-૮-૦.

*૨૩ ધર્મવિચાર-આ ગ્રંથમાં કવિશ્રીએ પોતાના માનીતા પત્ર “યુજ્જરાતી”માં ઇ. સ. ૧૮૮૦ થી તે ૧૮૮૬ સુધીમાં જે જે લેખો લખ્યા તેનો સંગ્રહ છે. આમાં વિચારવાણી મહાસાગરની માફક ગંભીર છે. સમાજ, રાજકારણ, ધર્મ વગેરે અનેક વિષયો ઉપર સુંદર વિચારો દર્શાવ્યા છે.

*૨૪ મારી હજીકત-આમાં કવિએ પોતાના જન્મ ઇ. સ. ૧૮૩૩ થી માર્ગિને ૧૮૬૬ સુધીનું આત્મચરિત્ર આપેલું છે. આ ગ્રંથ “યુજ્જરાતી” પ્રેસતરફથી છપાયેલો છે.

નર્મદાશંકરનું ઉત્તર જન્મચારિત્ર-એમાં મારી હજીકતમાં લખાયેલી વાત પછી એટલે ૧૮૬૫ પછીથી તે ૧૮૮૬ એટલે કવિશ્રીના દેવલોક પામ્યા સુધીની હજીકત આવશે. કવિના લખેલા કેટલાક અપૂર્વ લેખોનો સંગ્રહ કરવામાં આવશે. હયાલ છે.

૨૫ નળાખ્યાન-મહાકવિ પ્રેમાનંદવિરચિત-શાળા-ઓમાં ચલાવવા યોગ્ય રીતે સંશોધન કરી છપાવેલું.

૨૬ નાગર સ્ત્રીઓમાં ગવાતાં ગીતો-જુનાં ગવાતાં રીતજાત અને સાંસારિક પ્રસંગનાં અનેક ગીતોનો આમાં અપૂર્વ સંગ્રહ છે. એના પછી ધણી સંગ્રહો છપાયા છે, પણ આની ખૂબી ન્યારી છે.

કવિ નર્મદાશંકરના રચેલા હાલમાં મળી શકતા ગ્રંથો

નામ કીંમત
નર્મ કવિતા (મોટી) ૪-૨-૦

નર્મ કવિતા-ભાગ ૧ લો-એમાં લઘુહિતોપદેશ,
વેદમ્બરિત્ર, ગોપીગીત, ઋગ્વર્ણન, પ્રવાસવર્ણન, શૂ -
વીરનાં લક્ષણો, હિન્દુઓની પડતી, વીરાસિંહ, શેર
સદાની ચઢતી પડતી વગેરે અનેક કાવ્યોનો સંગ્રહ છે.
કવિ નર્મદનું જીવનચરિત્ર રચ. નવલરામ પંડિતે લખેલું
આમાં છે. કીંમત ર. ૨૧૧.

નર્મ કવિતા ભાગ ૨ જો-એમાં વીરરસની કવિતા,
ધૃત્યસંબંધી, નીતિવિષયની, દેશાભિમાનની, શ્રીશિક્ષણ-
ની, ધરસંસારની, પ્રીતિની, ગ્રામ અને સૃષ્ટિસૌન્દર્ય
વગેરે કવિતાઓ છે; શ્રીઓને ગાવાનાં લાયક ગીતો,
વિવિધ વિષયની, હિન્દી ભાષાની કવિતા વગેરે છે.
કીંમત ર. ૧૧૧.

કાવ્યશાસ્ત્રના ગ્રંથો-પિંગળ પ્રવેશ, અલંકાર
પ્રવેશ, રસપ્રવેશ, નાવિકવિષયપ્રવેશ-એ મુખ્ય છે.

કીંમત ર. ૧-૮-૦.

જીનું નર્મગદ્ય (લેખ અને નિબંધ) ... ૩ ૦-૦

દેશવ્યવહાર વ્યવસ્થા (અર્થશાસ્ત્ર) ... ૧-૪-૦

રામજનકા દર્શન નાટક ... ૮-૮-૦

ધર્મવિચાર (નિબંધો) ... ૧-૪-૦

નર્મકોશ-સ્વર, કવર્ગના અને ચર્વર્ગના શબ્દો

સુધીનો ભાગ ૧ લો ... ૪-૦-૦

નાગર શ્રીઓમાં ગવાતાં ગીતો (શ્રી

ગીત સંગ્રહ) ... ૧-૦-૦

રાજ્યચરંગ ભાગ ૨ જો મહાદર્શનો-અપૂર્વ ૧-૦-૦

મારી હુકીકત ... ૧-૦-૦

નર્મદ-ઉત્તર ચરિત્ર ... ૧-૦-૦

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું—

“ ગુજરાતી ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

સામુન બ્રિહદીંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ

